ENCIKLOPĒDIJA

LATVIJAS PILSĒTAS

LATVIJAS PILSĒTAS

LATVIJAS PAŠVALDĪBU SAVIENĪBA

LATVIJAS PILSĒTU SAVIENĪBA

APGĀDS "PRESES NAMS"

LATVIJAS PILSĒTAS

ENCIKLOPĒDIJA

LATVIJAS PILSĒTAS

RŪJIENA
MAZSALACA
AINAŽI
STAICELE
ALOJA
VALKA
SALACGRĪVA
SEDA
STRENČI
APE
VALMIERA
LIMBAŽI
SMILTENE
ALŪKSNE
VENTSPILS
VALDEMĀRPILS
CĒSIS
SAULKRASTI
VIDZEME
PILTENE
TALSI
LĪGATNE
VILAKA
GULBENE
STENDE
SIGULDA
BALVI
VANGAŽI
SABILE
RĪGA
KANDAVA
TUKUMS
KULDĪGA
CESVAINE
JŪRMALA
LUBĀNA
PĀVILOSTA
BALOŽI
SALASPILS
MADONA
KURZEME
OGRE
KĀRSAVA
KALNCIEMS
IKŠĶILE
AIZPUTE
OLAINE
ĶEGUMS
LIELVĀRDE
SKRUNDA
BALDONE
VARAKĻĀNI
BROCĒNI
PLAVIŅAS
AIZKRAUKLE
SALDUS
DOBELE
JELGAVA
JAUNJELGAVA
VILĀNI
LUDZA
LIEPĀJA
DURBE
JĒKABPILS
RĒZEKNE
ZEMGALE
GROBIŅA
ZILUPE
AUCE
LATGALE
PRIEKULE
BAUSKA
VIESĪTE
LĪVĀNI
PREIĻI
AKNĪSTE
DAGDA
SUBATE
ILŪKSTE
KRĀSLAVA
DAUGAVPILS

AINAŽI • AIZKRAUKLE • AIZPUTE
AKNĪSTE • ALOJA • ALŪKSNE
APE • AUCE • BALDONE • BALOŽI
BALVI • BAUSKA • BROCĒNI • CĒSIS
CESVAINE • DAGDA • DAUGAVPILS
DOBELE • DURBE • GROBIŅA
GULBENE • IKŠĶILE • ILŪKSTE
JAUNJELGAVA • JĒKABPILS
JELGAVA • JŪRMALA • KALNCIEMS
KANDAVA • KĀRSAVA • KRĀSLAVA
KULDĪGA • ĶEGUMS • LIELVĀRDE
LIEPĀJA • LĪGATNE • LIMBAŽI
LĪVĀNI • LUBĀNA • LUDZA
MADONA • MAZSALACA • OGRE
OLAINE • PĀVILOSTA • PILTENE
PĻAVIŅAS • PREIĻI • PRIEKULE
RĒZEKNE • RĪGA • RŪJIENA
SABILE • SALACGRĪVA • SALASPILS
SALDUS • SAULKRASTI • SEDA
SIGULDA• SKRUNDA • SMILTENE
STAICELE • STENDE • STRENČI
SUBATE • TALSI • TUKUMS
VALDEMĀRPILS • VALKA • VALMIERA
VANGAŽI • VARAKĻĀNI • VENTSPILS
VIESĪTE • VIĻAKA • VIĻĀNI • ZILUPE

99-6
L 154

L
91

ENCIKLOPĒDIJA

LATVIJAS PILSĒTAS

LATVIJAS PAŠVALDĪBU
SAVIENĪBA

LATVIJAS PILSĒTU
SAVIENĪBA

APGĀDS "PRESES NAMS"

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
99- 13.278
03000385 18

Redakcijas kolēģija: **Māra Caune, Jānis Graudonis, Andris Jaunsleinis, Ojārs Spārītis, Jānis Teikmanis**

Atbildīgie redaktori: **Astrīda Iltnere, Uldis Placēns**

Mākslinieks **Aleksis Ķīsis**

Zinātniskie redaktori: **Inta Pētersone, Dzidra Puķīte, Inta Sīpola, Andris Tidriķis**
Literārās kontroles redaktore **Laima Ozoliņa**
Karšu redaktore **Gaidīte Birziņa**
Bibliogrāfe **Irīna Kleina**
Mākslinieciskais redaktors **Arvīds Vītols**
Tehniskā redaktore **Ausma Rudziša**
Jaunākais redaktors **Artis Birziņš**

Konsultanti: **Zigrīda Apala un Māris Atgāzis (arheoloģija), Valdis Bērziņš (vēsture), Jānis Graudonis (arheoloģija), Jānis Kalnačs un Ojārs Spārītis (māksla, kultūra, arhitektūra), Lilita Vanaga (vēsture, reliģija)**

Plašāku materiālu autoru uzvārdi doti rakstu beigās.
Autori, kuru gatavotais materiāls iekļauts redakcijas veidotajos pilsētu aprakstos: **Juris Ciganovs, Jānis Graudonis, Ināra Ģiptere, Viktors Hausmanis, Jānis Kalnačs, Anita Kalniņa, Irina Kleina, Jānis Krastiņš, Ināra Lipšāne, Aloizs Lukša, Ilmārs Mežs, Pēteris Mežulis, Agrita Ozola, Inta Pētersone, Uldis Placēns, Dzidra Puķīte, Tālis Pumpuriņš, Veronika Ramāne, Sigurds Rusmanis, Inta Sīpola, Ojārs Spārītis, Milda Sproģe, Ilze Stabulniece, Vita Stankeviča, Inese Stūre, Andris Tidriķis, Andrejs Turļiks, Inta Ulmane, Lilita Vanaga, Daumants Vasmanis, Vera Volgemute, Gunārs Ziema, Jānis Zilgalvis, Ieva Zole**

Apgāda "Preses nams" vadītāja **Māra Caune**
Darba grupas vadītājs **Arvīds Vītols**

Pilsētu plāni sagatavoti SIA "Karšu izdevniecība Jāņa sēta"

© Aleksis Ķīsis, mākslinieciskais iekārtojums, 1999
© Preses nams, 1999
© Kartes SIA "Karšu izdevniecība Jāņa sēta", 1999

ISBN 9984 – 00 – 357 – 4

LATVIJAS REPUBLIKAS ĢERBONIS

77 dažādas pilsētas, 77 krāsaini stāsti ir enciklopēdijā "Latvijas pilsētas".
Šie stāsti ir pavadonis, kas caur 77 ģerboņiem atsedz dažādu laikmetu zīmes, faktos un skaitļos rādot katras pilsētas vakardienu un šodienu. Tās lappuses cita pēc citas atklāj cienījamus un katrai vietai mīļus cilvēkus, stāstot lasītājam par viņu paveikto savā pusē. Šī enciklopēdija sasaista kopā ciešām saitēm visu Latviju.
Lai ikviens no Jums rod
šai grāmatā aizraujošu ceļojumu!

Guntis ULMANIS
Valsts prezidents

PAR PILSĒTĀM LATVIJĀ UN PAR ŠO ENCIKLOPĒDIJU

Ar nepacietību un, cerams, gandarījumu Latvijas sabiedrība sagaida pirmo Latvijas pilsētu enciklopēdiju. Pilsētas no laika gala ir bijušas izcili nozīmīgs mūsu teritorijas elements, identitātes un multikulturālisma apliecinājums šajā zemē, ko saucam par Latviju.

Ievadījumam – dažas pārdomas par pilsētu raksturu, lomu un sūtību Latvijā, par pilsētu, ja tā drīkstētu izteikties, duālistisko sūtību.

Vārds "pilsēta", "pilsāts" latviešu valodā ir ienācis itin kā saistībā ar pili, nocietinātu vietu, taču tā nav seno Latvijas cilšu pils, pilskalns, pie kuras būtu pastāvējusi šī pils sēta (kaut arī jau pirms krustnešu invāzijas senajā Latvijā bijušas pilsētveida apmetnes, piemēram, Jersikā, Daugmalē, Talsos, varbūt pat Rīgā). Jēdziens pilsēta Latvijā tapis kā viduslaiku Rietumeiropas kategorija, tas veidojās līdz ar vācu ienākšanu, ar tirgotājiem, amatniekiem, krustnešiem, garīdzniekiem, ar viduslaiku pilsētu tiesību aktiem (piemēram, Magdeburgas tiesībām). Tā 13. gs. tapusi Rīga, Cēsis, Kuldīga, Piltene, Aizpute, vēlāk – Valmiera, Ventspils, Limbaži, Bauska, Jelgava. Poļu virskundzības laikā daudzas apdzīvotas vietas Kurzemes hercogvalstī un Latgalē guvušas miesta statusu, no kuriem vēlāk arī veidojušās pilsētas (Jēkabpils, Sloka u.c.).

Varētu pamatot tēzi, ka pilsētas Latvijā ir introducēts svešzemju stāds, ka pie mums izsenis veidojies pretstats starp latviskajiem laukiem un pārsvarā nelatviskajām pilsētām. Taču šāds apgalvojums būtu vienpusīgs, patiess tikai daļēji. No sākta gala pilsētās ieplūda arī latvieši, kas rada te patvērumu no kara, nedrošības, bargu kungu klaušām. Arī Latvijā darbojās un tika izmantots princips :"Pilsētas

gaiss dara brīvu." Daudzas Latvijas pilsētas (īpaši mazpilsētas) tas darīja vismaz daļēji un ar laiku pat pārsvarā latviskas.

Taču tāpat nav noliedzams arī tas, ka Latvijas pilsētās līdzās ir mituši daudzu un dažādu tautību cilvēki – vācieši, latvieši, krievi, poļi, ebreji; tas varbūt zīmīgi atainots Krāslavas ģerbonī, kur attēlota laiva ar pieciem irkļiem. Pilsētas ir bijušas multikulturālisma nesējas Latvijā, un tādas tās ir joprojām. Piecās lielākajās Latvijas pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, Jelgavā, Rēzeknē – latvieši joprojām neveido iedzīvotāju vairākumu, ļoti dažādas, atšķirīgas, pat pretrunīgas ir pilsētu tradīcijas. Un šajā daudzveidībā ietiecas gan pozitīvi, gan negatīvi aspekti. Protams, pārspīlējums ir tēze par mūžseno Rīgas un Latvijas pretstatu, par nesamērīgi lielo "galvu" uz mazā "ķermeņīša", par to, ka "Rīga noēd Latviju". Labāk šīs vērtības skatīt vairāk vienotībā, nevis pretstatos.

Kā veidosies pilsētas nākotnes Latvijā, vai tās latviskosies, vai vēl vairāk kosmopolitizēsies – to rādīs laiks. Daudz kas ir arī mūsu pašu rokās, ietekmējot notikumu virzību. Taču nav šaubu, ka Latvijai diez vai draud pārāk strauja urbanizācija tuvākajā nākotnē, ka mūsu zemē veidosies kāds līdzsvars starp pilsētām un laukiem, cerams, harmonisks līdzsvars, kurā tomēr dominēs gk. pilsētas. Tēze par pilsētām kā "nācijas kapu" man liekas stipri pārspīlēta, gribētos drīzāk cerēt, ka 21. gs. Latvijā pārsvaru gūs dārzu pilsētas tips ar plašām nomalēm un piepilsētām, kas izlīdzinās vienu otru vēsturiski izveidojušos pilsētu un lauku pretmetu. Gribētos cerēt, ka dabiski un loģiski veidosies mīlīgas mazpilsētas, katra ar savu individualitāti apveltīta, kā "novadu", reģionu centri, kur darbotos mazie un vidējie uzņēmumi, zinātņietilpīgas ražotnes, būtu koncentrētas sadzīves, tirdzniecības un pakalpojumu, komunikācijas, atpūtas iespējas. Gribētos tāpat cerēt, ka Latvijas pilsētas kļūs arvien pievilcīgākas pašmāju tūristiem un tūristiem no tuvām un tālām zemēm, ka atdzīvosies mūsu tradicionālās kūrortpilsētas, kā Baldone, Jūrmala.

Tās ir tikai dažas nespeciālista pārdomas un nākotnes vīzijas, pamatojot šā enciklopēdiskā izdevuma nepieciešamību – tam jākļūst par mūsu pilsētu inventarizācijas grāmatu. Jau kopš gadsimta sākuma tiek izdotas vērtīgas grāmatas par pilsētām – Konstantīna Metiga "Baltische Städte" (1901. g., 2. izdevums 1905. g.), K. Apiņa "Latvijas pilsētu vēsture" (1931. g.), lielformāta izdevums "Latvijas pilsētas valsts 20 gados" (1938. g.), taču īstas enciklopēdijas šajā ziņā nav bijis, ja atskaita enciklopēdiju "Rīga" (1988. g.). Gribētos ticēt, ka rakstu autori (viņu skaitā ir arī pašvaldību vadītāji) savu darbu veikuši godam, katrs savu pilsētu rādot kā dzīvu organismu uz bagāta pagātnes un kultūrvēstures tradīciju fona. Un gribētos arī cerēt, ka enciklopēdijā maz būs "dežūrkļūdu", neprecīzu faktu, kas nereti klīst kā rēgi no viena ceļveža nākamajā (saprotams, gluži izskaužamas šīs kļūdas nebūs, kamēr netiks veikti plaši, arhīvu studijās balstīti pilsētu vēstures pētījumi, kas joprojām ir nākotnes uzdevums).

Sirsnīgi sveicu enciklopēdijas veidotājus un izdevējus un novēlu šim izdevumam vērīgus, zinātkārus lasītājus, "savu" pilsētu patriotus un "svešu" pilsētu līdzjutējus, kurus saistītu dažādu Latvijas pilsētu izpēte. Lai arī turpmāk tiktu uzturētas un veidotas pilsētu tradīcijas, kopīgiem spēkiem ceļot Latvijas pilsētas un Latviju pašu.

Profesors Jānis STRADIŅŠ,
Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents

PRIEKŠVĀRDS

"Latvijas pilsētas – mūsu dzimtās zemes krāšņa rota un lepnums – kā mūsu cilts tēvu rokām celtus sendienu lieciniekus un radošās tagadnes paudējus tautas likteņsaites mūžam pie latvju zemes sien." Šādus vārdus Latvijas valsts 20 gadu jubilejai veltītās grāmatas "Latvijas pilsētas" ievadā licis toreizējais Valsts prezidents Kārlis Ulmanis.

Latvijas valsts atzīmēja 80. gadadienu. Enciklopēdija "Latvijas pilsētas" ir velte šim notikumam. Tā apliecina spēju apvienot zināšanas un darbu Latvijas labā. Grāmatu veidojuši gan dažādu nozaru speciālisti, gan pilsētu pašvaldību darbinieki, gan savu pilsētu vēstures, kultūras zinātāji. Redakcija pateicas pilsētu domēm un to priekšsēdētājiem, kas bija atsaucīgi un ieinteresēti grāmatas tapšanā.

Enciklopēdija "Latvijas pilsētas" ir pirmais tik plašs šāda veida izdevums Latvijā. Tāpat kā citi līdzīgi darbi, arī šis darbs nevar būt ne pabeigts, ne pilnīgs. Mainās skaitļi, objektu nosaukumi, rodas jaunas aktualitātes izglītībā un kultūrā, pilnīgāk tiek izzināta pilsētu vēsture. Būtiska katras pilsētas apraksta sastāvdaļa ir domes gatavotais raksts par pilsētu 90. gados pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, apgāda sagatavotajos materiālos pilsētu pārstāvji novērsa dažādas nepilnības.

Redakcija veidojusi vienādu pilsētu apraksta shēmu, kas rada iespēju tās salīdzināt. Atkarībā no mūsu rīcībā esošās informācijas nedaudz atšķirīgas var būt atsevišķas apraksta daļas. Redakcija pievērš lasītāju uzmanību informācijas atšķirībai pilsētas raksta ievaddaļā (izceltais teksts) un iedzīvotāju skaita un nacionālā sastāva diagrammā. Ievaddaļā publicētās informācijas avots ir Valsts statistikas pārvaldes dati. Diagrammas informācijas autors I. Mežs to sagatavojis pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes iedzīvotāju reģistra datiem.

Apraksts neaprobežojas tikai ar pilsētas administratīvajām robežām, bet daba, apdzīvotības attīstība, kultūras un reliģijas tradīcijas tiek raksturotas kopsakarā ar pilsētas tuvāko apkaimi.

Sadarbībā ar pilsētu pašvaldību pārstāvjiem tapusi nodaļa par reliģiju. Plašu informāciju rakstam devusi Vera Volgemute. Draudžu aprakstos minēti tikai tie garīdznieki, kuri pilsētu draudzēs darbojušies ilgāku laiku, kā arī tie, kuriem īpaša nozīme pilsētas dzīvē, un pašreizējie mācītāji.

Pirmo reizi tik plaši tiek publicēts materiāls par pilsētu simboliku. Latvijas pilsētu ģerboņu un karogu attēlos atbilstoši to nelielajam izmēram un poligrāfijas iespējām esam centušies panākt krāsu atbilstību oriģināliem. Zelta krāsa aizstāta ar dzeltenu, sudraba krāsa – ar pelēku. Attēlus papildina to apraksti, kuri nav oficiālo dokumentu publikācijas, bet gan redakcijas veidots teksts, dažviet papildināts ar ģerboņa elementu izcelsmes un nozīmes skaidrojumu. Pilsētu jaunās simbolikas izveide šobrīd vēl nav pabeigta. Aprakstos minēta ģerboņu apstiprināšana, kas notika 1925., 1936. un 1938. gadā.

Pilsētas aprakstā ir nodaļa "Pavadonis pa pilsētu un apkārtni", kurā minēti nozīmīgākie objekti. Kartēs un shēmās objekti apzīmēti ar ciparim un simboliem (līdzās tiem novietots cipars). Ja objekts kartē un shēmā nav apzīmēts ar simbolu, tad objektu atrašanās vietā likts cipars. Minēto objektu numerācija sākas pilsētas kartē un turpinās apkārtnes shēmā, kas aptver pilsētas apkārtni apmēram 10 km rādiusā.

Publicētais materiāls atspoguļo to jaunāko informāciju, kas bija redakcijas rīcībā 1998. gada beigās.

Izdevēji pateicas autoriem, kuri snieguši plašu materiālu kādā nozarē, – Ilmāram Mežam (pilsētu iedzīvotāju nacionālais sastāvs), Ojāram Spārītim (arhitektūra, māksla), Jānim Graudonim (arheoloģija), Anitai Kalniņai (klimats), Jānim Krastiņam, Jānim Zilgalvim (pilsētbūvniecība, arhitektūra), kā arī konsultantiem Zigrīdai Apalai, Mārim Atgāzim (arheoloģija), Valdim Bērziņam, Andrim Caunem, Lilitai Vanagai (vēsture), Jānim Kalnačam (māksla, arhitektūra un kultūra).

Grāmata tapusi bez valsts un sponsoru finansiāla atbalsta.

Redakcija

LATVIJAS PILSĒTAS

Latvijas pilsētas ir zemes rotas. Salīdzinājumā ar Rietumeiropu samērā reti apdzīvotajā Latvijā tās daudzviet atrodas diezgan tālu cita no citas un bieži vien ir daudz mazākas nekā ciems Vācijā. Tās ir garīgās un māksliniecīskās kultūras centri, kur iemiesojas daudzu paaudžu veikums vides veidošanas mākslā – sākot ar pilsētbūvniecību un arhitektūru un beidzot ar vienkāršām ikdienā izmantojamām lietām. Laikmetu pārvērtībās pilsētas plaukušas un panīkušas, dažas (Bauska, Daugavpils) mainījušas savu atrašanās vietu, dažas (Straupe, Rauna, Koknese) pazudušas kā pilsētas, vēl citas (Jelgava) pārvērtušās līdz nepazīšanai vai samērā nesenā pagātnē radušās no jauna līdz tam gandrīz tukšā vietā (Gulbene, Olaine, Aizkraukle). Daudzas pilsētas glabā dziļas senatnes liecības, kas gadsimtu gaitā uzslāņojušās cita uz citas un kopā ar pagātnē radīto veido dzīvu būvmākslas vēstures un cilvēku likteņstāstu spoguli.

Katrai pilsētai ir sava seja – pat tad, ja profesionāļa skatījumā tās nemaz nav. Katrai ir sava vēsture, tagadne un arī nākotne, kurā vēl jārada iepriekš nepaveiktais. Latvijas pilsētas ir lielas un mazas, klusas un skaļas, augstas un zemas, ciešas un klajas, darījumu dzīvē pulsējošas un idilliskā mierā iegrimušas.

Katrai pilsētai ir viens vai vairāki faktori, kas nosaka to rašanos un attīstību. Galvenie pilsētveidojošie faktori ir ostas, rūpniecības uzņēmumi, transporta mezgli, administratīvās pārvaldes funkcijas, kūrortiestādes. Vēsturiski daudzas pilsētas izveidojušās no apdzīvotām vietām pie feodālo senjoru nocietinātajām pilīm. No agrajiem viduslaikiem līdz pat 19. gs. vidum vairākumam pilsētu galvenā bija aizsardzības funkcija. Vienā vai otrā laika posmā tipiskas nocietinātas vietas bija Rīga, Jelgava, Cēsis, Daugavpils. Senākais nocietinājumu veids bija mūra sienas ar torņiem (Rīga, Cēsis). Šādu nocietinājumu vienkāršāks un realizācijā lētāks bija ciešs koka stāvžogs jeb palisādes. Tādas, piemēram, vēl 18. gs. apjoza Rīgas priekšpilsētas. 16. un 17. gs., attīstoties ugunssaujamajiem ieročiem, sāka izbūvēt jauna tipa zemesvaļņu un bastionu nocietinājumus. Tādi radās ap Jelgavu un Rīgu 17. gadsimtā. Rīgas nocietinājumus modernizēja un līdzās izveidoja arī Citadeli. Viena no raksturīgākajām šāda tipa būvēm – Daugavgrīvas cietoksnis saglabājies vēl šodien. 19. gs. sākumā jaunu cietoksni uzcēla Daugavpils (Dinaburgas) pilsētas vietā. No tā uz ziemeļaustrumiem izveidoja jaunu pilsētu. Savukārt jau 20. gs. sākumā Krievijas valdība par jūras cietoksni pārvērta ostas pilsētu Liepāju, uzbūvējot jauna tipa t.s. lauku nocietinājumu sistēmu, kas sastāv no atsevišķiem fortiem.

19. gs. kopumā tomēr bija laikposms, kurā pilsētas pakāpeniski zaudēja kādreiz tik svarīgo aizsardzības funkciju un galveno nozīmi ieguva citi pilsētveidojošie faktori. Šis laiks bija arī mūsdienu pilsētbūvniecības mākslas rašanās un attīstības gadsimts. Tieši tad daudzas pilsētas ieguva vēl šodien saglabājušos ielu tīklu un centrālo daļu telpisko veidolu. To visu veidoja saskaņā ar rūpīgi izstrādātiem un detalizētiem pilsētbūvnieciskiem projektiem, ņemot vērā jaunu ražotņu, dzīvojamo rajonu un dzelzceļa staciju izvietojumu. Dzelzceļa tīkla attīstība stipri veicināja Liepājas, Ventspils, Rīgas, Jelgavas, Rēzeknes, Daugavpils un vairāku citu pilsētu izaugsmi.

Ventspilij kā ostas pilsētai strauju attīstību paredzēja jau 19. gs. 30. gados, kad Sanktpēterburgā izstrādāja vērienīgu pilsētas plānojuma projektu. Reāli šīs ieceres sāka piepildīties tikai gadsimta beigās. Pilsētas izaugsmes mērķtiecīgai tālākvirzībai 1899. gadā būvinženieris R. Frišs izstrādāja jaunu Ventspils paplašināšanas projektu, kuram visumā arī atbilst pilsētas centrālās daļas mūsdienu ielu tīkls. Liepājā līdz ar dzelzceļa un dzelzceļa stacijas izbūvi radās Jaunliepāja. Tās plānojuma projektu 19. gs. 70. gadu sākumā, domājams, izstrādāja pilsētas galvenais arhitekts P. M. Berči. Saskaņā ar lokāliem pilsētbūvnieciskiem projektiem dažas jaunas ceļu trases 19. gs. 60. gados izveidoja Jelgavā. Ap šo laiku izzuda arī senie pilsētas nocietinājumu valņi un bastioni. Virkne pilsētplānojuma projektu tika izstrādāti Slokai (1816., 1832., 1841. un 1862. g.). Vidzemes un Kurzemes guberņu valdēs tika apstiprināti plāni lielākajai daļai šo novadu vēsturisko pilsētu, taču lielākoties tie bija esošā stāvokļa fiksējumi, nevis attīstības priekšlikumi. Lielas pārvērtības skāra Latgales pilsētas, kas bija Vitebskas guberņas sastāvā. Rēzeknes mūsdienu centra jeb t.s. Augšpilsētas regulārais ceļu tīkls izveidojies saskaņā ar 1836. gada pilsētas paplašināšanas projektu, ko nedaudz pārstrādāja 1847. gadā un vēlreiz, jūtami paplašinot apbūves platību, – 1901. gadā. No 1847. gada līdz 1860. gadam darbojās arī īpaša Rēzeknes pilsētas izbūves komisija. 1842. gadā imperators Nikolajs I apstiprināja Ludzas pilsētas plānu, bet 19. gs. 2. puse bija īpaši nozīmīgs laika posms Daugavpilij. Paplašinot cietokšņa esplanādi, nācās nojaukt simtiem ēku apkārtējās priekšpilsētās, vienlaikus veidojot jaunu apbūvi. Šajā nolūkā 1865. gadā tika izstrādāts detalizēts pilsētas attīstības plāns, kas bija jau ļoti tuvs arī mūsdienu pilsētbūvniecības zinātniskajiem principiem. Saskaņā ar šo plānu izveidoja ceļu tīklu lielākajā daļā mūsdienu pilsētas centrā.

Valmiera 1601. gadā

Jelgavas pilsētas un pils plāns 1763. gadā

Visvērienīgākie pilsētbūvnieciskie pasākumi notika Rīgā, kad no 1857. gada līdz 1863. gadam saskaņā ar pilsētas arhitekta J. D. Felsko un arhitekta O. Dīces izstrādāto projektu tika nojaukti cietokšņa vaļņi un pārveidots viss pilsētas centrs, Vecrīgu apjožot ar bulvāru loku. Neparedzēti strauja, eksplozijai līdzīga attīstība iezīmējās 20. gs. sākumā, kad apmēram 15 gadu laikā Rīgas iedzīvotāju skaits divkāršojās. Pārmērīga vienas pilsētas izaugsme nelabvēlīgi ietekmē visas zemes harmonisku attīstību. Taču 20. gs. sākumā notika lielas pārmaiņas arī Liepājas, Ventspils, Cēsu, Daugavpils un arī vairāku citu pilsētu veidolā. Populāro dārzu pilsētu ideju ietekmē radās Mežaparks Rīgā, kas ir viens no agrākajiem šo ideju iemiesojumiem pasaulē.

20. un 30. gados vērienīgu pilsētbūvniecisku projektu izstrāde turpinājās Rīgā un Liepājā, taču tā laika ieceres tālu apsteidza reālos attīstības tempus. Jaunā neatkarīgā Latvija daudz spēka un laika veltīja 1. pasaules kara postījumu likvidēšanai. Pilsētu apbūve tomēr attīstījās visumā harmoniski, pēctecīgi saglabājot 19. gs. 2. puses un 20. gs. sākuma pilsētbūvnieciskās kultūras pamatprincipus. 30. gadu 2. pusē visām Latvijas pilsētām bija izstrādāti apbūves plāni un atbilstoši būvnoteikumi. To pamatprincipi bija tuvi noteikumiem, kurus jau no 19. gs. vidus ievēroja daudzās Vidzemes un Kurzemes pilsētās. Detalizētākie un pilnīgākie tie bija Rīgā un Liepājā. Būvnoteikumi reglamentēja apbūves veidu, augstumu, biezumu, lietojamos būvmateriālus un daudzu arhitektoniski telpisko detaļu izveidojumu un izmērus, veicinot apbūves mēroga viengabalainību un pilsētas saskaņotību.

2. pasaules karš atstāja smagus postījumus Liepājā, Rīgā, Valmierā u.c. pilsētās. No zemes virsas faktiski tika noslaucīta Jelgava. Pēckara atjaunotne pārrāva vēsturisko pēctecību. Jaunajai Jelgavai nav pat attālas līdzības ar teiksmaino seno pilsētu. 60. gados un vēlāk celtie mikrorajoni veidoti pēc abstraktām plānojuma shēmām, kas reālā vidē rada nevis kārtības, bet haosa iespaidu. Gandrīz visu vēsturisko pilsētu centrus tagad apjož jaunās apbūves "masīvi", kas savā mēroga nesaderībā ar harmoniski veidoto seno apbūvi tik tiešām ir masīvi un antihumāni, veidoti visur pēc vienas un tās pašas piegrieztnes.

Katrai pilsētai savu izteiksmi, smaržu un burvību dod to vēsturiskie centri. Apbūves pamatmasu tajos tomēr veido ēkas, kas nav vecākas par 100 vai 150 gadiem. Tikai šur tur ir kāda celtne, kas radusies vēl agrāk. Lielākoties tās ir viduslaiku pilsdrupas, pilis vai kulta celtnes, kurās uz gotikas uzslāņojušies baroka vai citu vēsturisko stilu elementi. Pilsētvidi kopumā nosaka

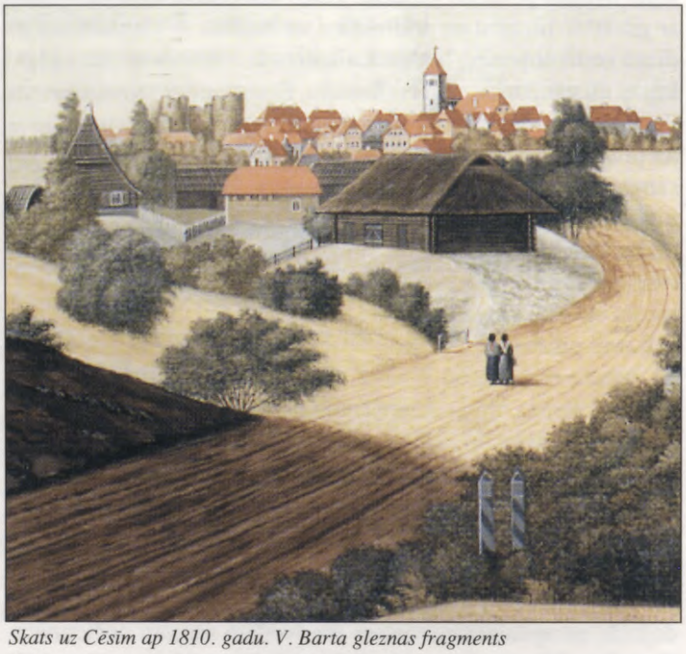

Skats uz Cēsīm ap 1810. gadu. V. Barta gleznas fragments

19. gs. eklektisma, 20. gs. sākuma jūgendstila vai mūsdienu sistēmas stilu – funkcionālisma, neoeklektisma, postmodernisma u.c. darinājumi. Ne katrā celtnē, protams, saskatāmas tikai kāda viena noteikta stila pazīmes. Bieži vien tās arī kārtojas cita ar citu un saplūst nedalāmā viengabalainībā, veidojot raksturīgo mūsdienu pilsētvides tēlu.

Profesors Jānis KRASTIŅŠ,
Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis

LATVIJAS PILSĒTAS UN TO PĀRVALDE

Senās hronikas un arheoloģiskie izrakumi liecina, ka 1. gt. beigās un 2. gt. sāk. ap senlatviešu pilīm izveidojās zemkopju, amatnieku un tirgotāju apdzīvotas vietas – "pils sētas" jeb senpilsētas (vairāk nekā 50). Tās radās gk. pie ūdensceļiem un sauszemes ceļiem vai to tuvumā. 9. gs. Hamburgas un Brēmenes arhibīskapa Rimberta aprakstā (hronikā) "Sv. Anskara dzīve" (sarakstīta ap 875. g.) Kursas karalistē (latiņu *regnum*) minētas divas kuršu pilsētas (*urbes*) – Jūrpils (*Seeburg*, pie Grobiņas) un Apūle (*Apulia*, tag. Lietuvā). Dažu senpilsētu platība bija lielāka par 10 ha (Jersika, Kuldīga, Mežotne, Tērvete). Daļa senpilsētu bija tikai feodāļu saimniecības centri. Latviešu Indriķa hronika un 13. gs. dokumenti piemin arī senpilsētas Autīni, Cesvaini, Cēsis un apdzīvotās vietas pie Dobeles, Raktes, Sidrabenes, Daugmales u.c. zemgaļu pilskalniem. Vācu krustnešu iebrukuma laikā (12. gs. beigās–13. gs. sāk.) gandrīz visas senpilsētas gāja bojā. Veidojās viduslaiku pilsētas pēc vācu pilsētu parauga. Feodālisma periodā pilsētas kļuva par atsevišķām administratīvi teritoriālām vienībām, tās ieguva autonomiju tiesas spriešanas un pārvaldes ziņā (ieguva pašvaldību jeb satversmi). Juridiski to noformēja, piešķirot pilsētas tiesības; atšķirībā no laukiem pilsētās nebija dzimtbūšanas. Tās bija juridiskas normas, kas noteica pilsētu tiesisko stāvokli, tiesu un pārvaldes iekārtu, namnieku tiesības un pienākumus. Pilsētas tiesības radušās Rietumeiropā 11.–12. gs. no privilēģijām, ko feodālie valdnieki piešķīra namniekiem, vai no vispārējām zemes tiesībām, lai pielāgotu tās jaunajām

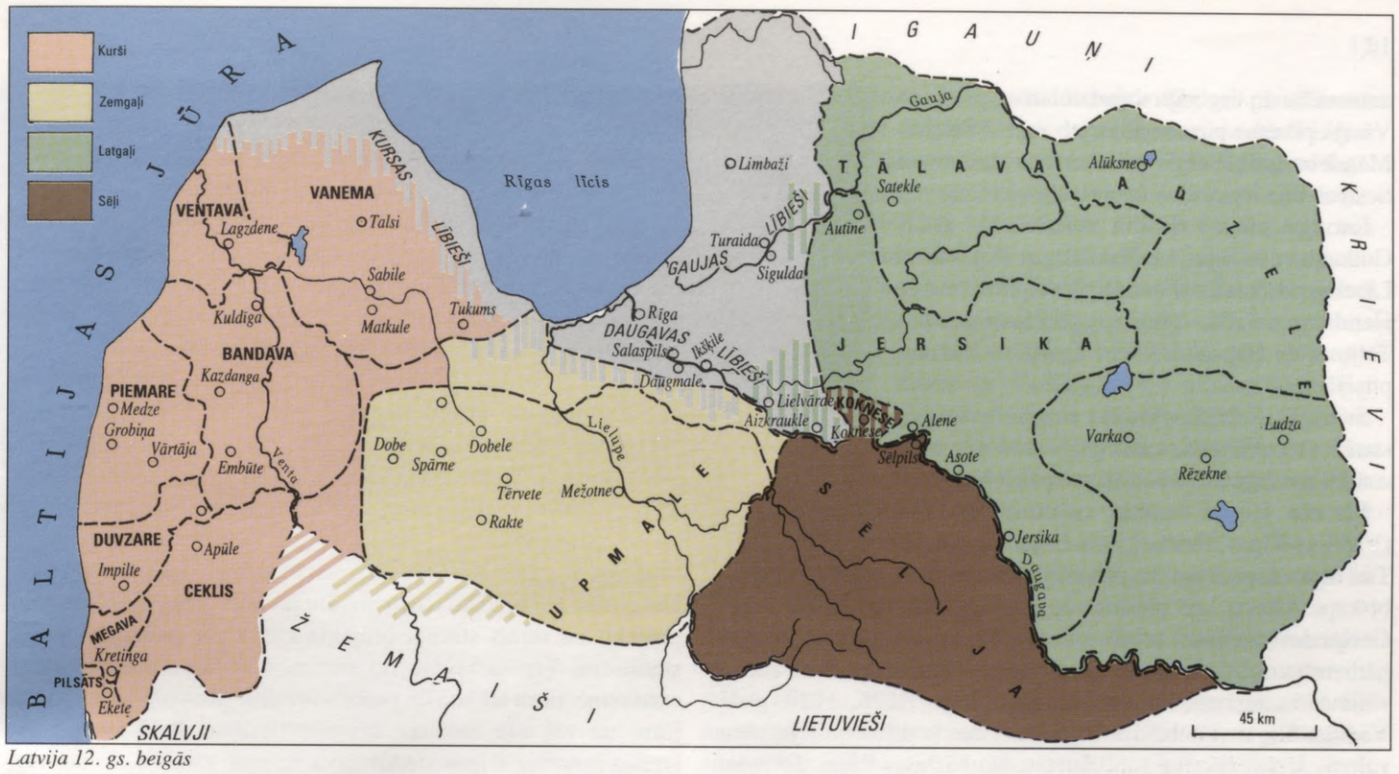

Latvija 12. gs. beigās

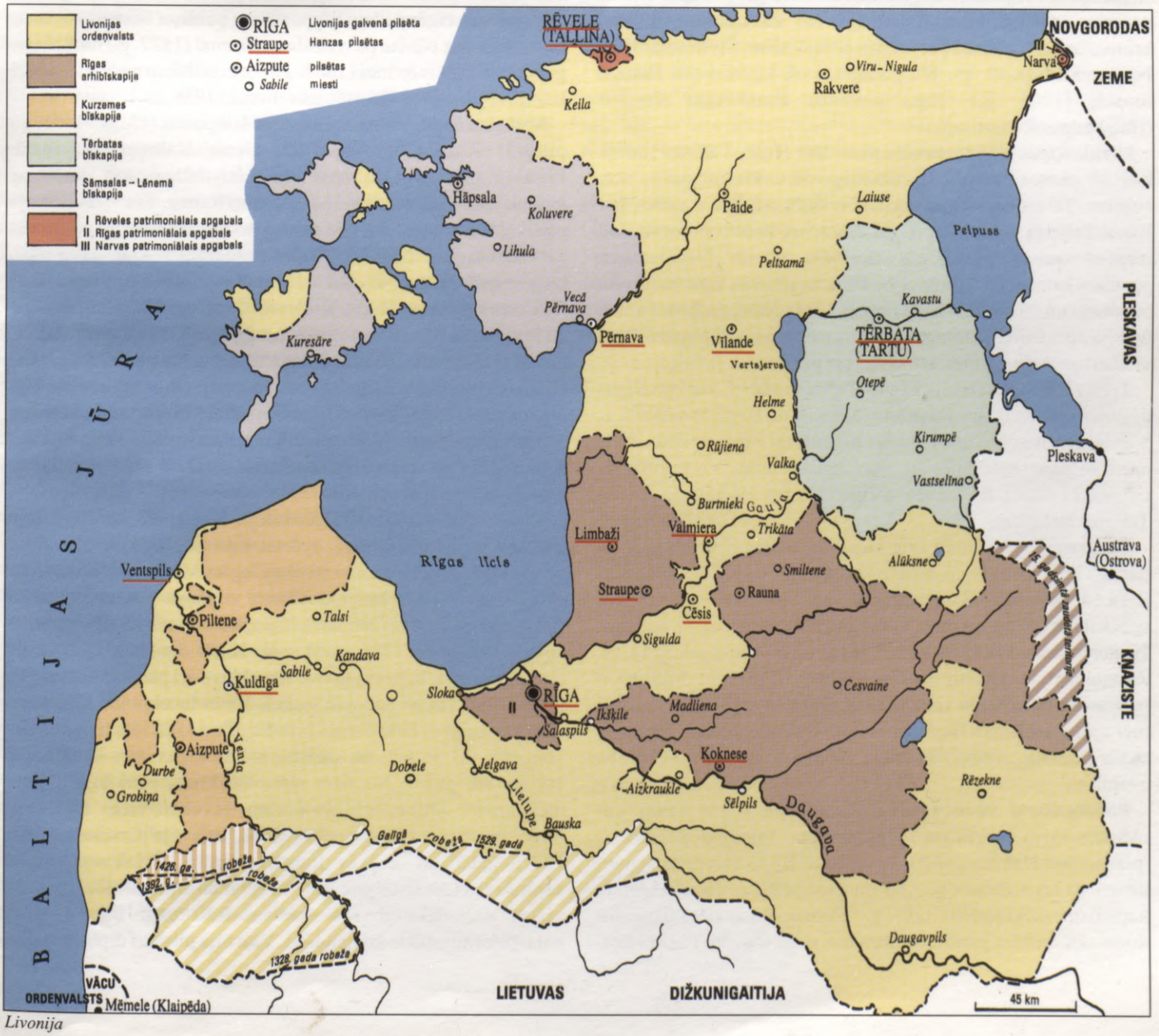

Livonija

amatnieku un tirgotāju vajadzībām un preču-naudas attiecībām. Vācijā pilsētas pirmtiesības jeb mātes tiesības bija Lībekai un Magdeburgai. Pārējās pilsētas bija meitas pilsētas, kas savas tiesības bija ieguvušas no attiecīgām mātes pilsētām.

Latvijas pilsētu tiesību attīstībā 13. gs. liela nozīme bija Gotlandes (Visbijas) un Hamburgas-Rīgas tiesībām, kā arī daļēji Lībekas pilsētas tiesībām. Rīga, vispirms būdama Visbijas, vēlāk Hamburgas meitas pilsēta, pati kļuva par pilsētu tiesību māti Tallinai un Hāpsalai, kā arī daudzām Vidzemes un Kurzemes pilsētām.

Svarīgākie Rīgas pilsētas tiesību avoti bija seši t.s. Rīgas statūti (13.–19. gs.), kas bija veidoti pēc vācu feodālo pilsētu statūtu parauga atbilstoši Rīgas patriciāta interesēm.

Pirmās Rīgas tiesības (statūti) bija Gotlandes tiesības (Visbijas-Rīgas tiesības), kas Rīgai tika piešķirtas 1225. gadā. Tās bija vācu tirgotāju privilēģiju kopojums, ko 1211. gadā bīskaps Alberts bija piešķīris tirgotājiem, kas apmeklēja Rīgu. Gotlandes tiesības atbrīvoja tirgotājus no karstas dzelzs pārbaudījuma, tiesas divkaujas, muitas un krasta tiesībām, atļāva vēlēt savu tiesnesi, ko apstiprināja bīskaps. 1226.–1228. gadā Visbijas-Rīgas (Gotlandes-Rīgas) tiesības kodificētas lejasvācu valodā. Vēlāk tās tika papildinātas. No Visbijas-Rīgas tiesībām saglabājušies tikai daži fragmenti, kas satur gk. ģimenes tiesību normas par laulībām, kristībām un aizbildņiem, kā arī krimināltiesību normas par miesas bojājumiem. Šīs tiesības Rīgā bija spēkā līdz 13. gs. 80. gadiem, kad, kļuvusi par Hanzas locekli (1282. g.), Rīga pieņēma Hamburgas tiesības (Hamburgas-Rīgas tiesības).

Otrais Rīgas pilsētas tiesību avots bija Rīgas-Tallinas statūti, kas 48 pantos ietvēra krimināltiesiskās, civiltiesiskās u.c. normas. Tā kā Rīgai bija tiesības revidēt pilsētas statūtus, tad Rīgas-Tallinas statūtu un Rīgas-Hāpsalas statūtu noraksti dod iespēju spriest par Rīgas tiesībām un to iespējamiem grozījumiem 13. gs. 1. pusē. Pēc Tallinas pilsētas lūguma tie tika uzrakstīti un tai nosūtīti laikā no 1227. līdz 1238. gadam. Tallinā tie bija spēkā līdz 1248. gadam. Šī kodifikācija bija spēkā Rīgā vienlaikus ar Gotlandes tiesībām, bet nebija tām radniecīga.

Trešie Rīgas statūti bija Rīgas-Hāpsalas statūti, kas bija Rīgas tiesību noraksts latīņu valodā, ko nosūtīja uz Hāpsalu saskaņā ar Sāmsalas-Vīkas bīskapa lēmumu piešķirt tai Rīgas tiesības. Līdz mūsu dienām saglabājies 16. gs. rokraksts lejasvācu valodā, tas ietvēra 71 pantu, no kuriem 34 panti bija pārņemti no Rīgas-Tallinas statūtiem.

Ceturtie Rīgas statūti bija Hamburgas-Rīgas tiesības, kuru pamatā bija Hamburgas pilsētas statūti (1270. g.), kas pārņemti Rīgā 13. gs. beigās. Saglabājušies piecos rokrakstos, no kuriem vecākais ir 14. gs. teksts lejasvācu valodā un ietver 11 nodaļas. Pirmoreiz tas izdots 1756. gadā. Lai gan tas ir vispilnīgākais 13. gs. Ziemeļvācijas pilsētu tiesību avots, Rīgā tam bija tikai palīgavota nozīme, jo vienlaikus ar Hamburgas-Rīgas tiesībām bija spēkā arī Rīgas-Hāpsalas statūti. Šāds nenoteikts stāvoklis radīja nepieciešamību pēc jauna vienota Rīgas pilsētas tiesību avota.

Piektie Rīgas statūti bija t.s. Pārstrādātie Rīgas statūti, kas radušies 13. gs. beigās vai 14. gs. sākumā. Tajos daļēji recipētas (pārņemtas) Hamburgas-Rīgas tiesības, Rīgas-Hāpsalas statūti, kā arī dažas Lībekas tiesību un Novgorodas vācu tirgotāju kopienas statūtu (1290.–1293. g.) normas, Rīgas rātes likumdošanas akti, pilsētu paražu tiesības u.c. tiesību avoti. Pārstrādātajos Rīgas statūtos tiesību normas sakārtotas noteiktā sistēmā. Pamatteksts sadalīts 11 nodaļās, kas aptver 175 pantus. Tajos ir noteikumi par pilsētas rāti, saistību tiesībām, pilsētas tiesnesi – fogtu, liecinieku pierādījumiem, mantojamiem īpašumiem, ģimenes un mantošanas tiesībām, krimināltiesībām, kuģniecības tiesībām. Pārstrādātie Rīgas statūti saglabājušies daudzos rokrakstos, no kuriem Rīgā atrasti 16 teksti. Vecākais teksts, kas rakstīts ap 14. gs. sākumu uz 62 pergamenta folijām, atrasts 1780. gadā Rīgas pilsētas rātsnamā. Šos statūtus Rīgas rāte Polijas kundzības laikā (1561.–1621. g.) papildināja ar noteikumiem par zvērinātiem advokātiem (1578. g.), Likumu par tiesas procesu (1581. g.) un Likumu par aizbildnību (1591. g.). Šos statūtus Rīgas pilsēta lietoja līdz 17. gs. pēdējam ceturksnim, un tie kalpoja gk. bagāto tirgotāju un amata meistaru privilēģiju sargāšanai.

Sestos Rīgas statūtus izstrādāja Zviedrijas kundzības laikā, kad notika Pārstrādāto Rīgas statūtu revīzija. Tika izstrādāti divi projekti un otrais statūtu projekts kļuva par pēdējiem Rīgas statūtiem. Tie sastāvēja no sešām nodaļām: pilsētas rātes satversme, tiesu iekārta un process, civiltiesības (divas nodaļas), jūras un vekseļu tiesības, krimināltiesības. Kad 19. gs. šie iepriekšminētie Rīgas statūti savu nozīmi zaudēja, to normas daļēji tika iekļautas Baltijas vietējo likumu kopojumā. Tā ietvaros attiecīgās pēdējo Rīgas statūtu publiski tiesiskās normas bija spēkā līdz pilsētu pašvaldības reformai (1877. g.) un Baltijas guberņas tiesu reformai (1889. g.), bet civiltiesu normas Latvijā līdz Civillikuma spēkā stāšanās dienai (1938. g. 1. janvārim).

Neskaitot Rīgu, Vidzemē Livonijas laikposmā (13. gs.–1561. g.) pilsētas tiesības bija ieguvušas Cēsis, Valmiera, Limbaži. Pilsētas bija arī Koknese un Lielstraupe, kas kopā ar iepriekšminētajām ietilpa Hanzā, kā arī Rauna. Tās visas dzīvoja pēc Rīgas tiesībām. Arī pēc savas sociālās iekārtas un politiskās satversmes tās bija kā "Rīga miniatūrā" – ar savu rāti, birģermeistaru, pašpārvaldi un privilēģijām. Kā ievērojamākās Vidzemes pilsētas Rīgu, Koknesi, Cēsis un Valmieru 16. gs. atzīmējis arī flāmu kartogrāfs un ģeogrāfs Merkators (īst. v. Gerhards Krēmers). Lielākā Kurzemes pilsēta bija Kuldīga, kas tajā laikā bija ordeņa administrācijas centrs. Pilsētas tiesības bija arī Kurzemes ostai Ventspilij un Kurzemes bīskapa domkapitula sēdeklim Aizputei. 1557. gadā Kurzemes un Sāmsalas bīskaps Johans Minhauzens piešķīra pilsētas tiesības arī Piltenei, kas atradās blakus bīskapa pilij.

Visplašākā autonomija piederēja Rīgai. Tā kā Rīga bija galvenā un lielākā pilsēta, tad tai bija visplašākais pārvaldes aparāts. 1225. g. decembrī pāvesta legāts Modēnas Vilhelms kā šķīrējtiesnesis starp bīskapu Albertu un Rīgas pilsētu atzina, ka rīdzinieki paši var ievēlēt savu fogtu, kurš jāinvestē (jāapstiprina amatā) bīskapam. 1226. gadā radās Rīgas rāte, kas bija svarīgs tās autonomijas apliecinājums. Rāte kļuva arī par augstāko tiesu, pilsētas finansu un nodokļu iestādi. Rātes locekļu jeb rātskungu skaits atsevišķos laikposmos bija dažāds. 14. gs. rātskungu skaits sasniedza 20, un tāds tas saglabājās līdz Rīgas rātes likvidācijai 19. gs. 80. gados. No šiem rātes locekļiem četri bija birģermeistari jeb prokonsuli, no kuriem savukārt viens bija virsbirģermeistars, kas vadīja rātes sēdes. Tajā bija pārstāvētas tikai ietekmīgākās un vecākās tirgotāju dzimtas. Rīgas rāte izdeva saistošus noteikumus gan tirdzniecībai un amatniecībai, gan arī vispār namnieku dzīves veidam. Rātskungi bija pilsētas karaspēka augstākie komandieri. Viņi bija pilsētas diplomātiskie

Rīgas rātes locekļi 17. gs.

pārstāvji un vadīja pilsētas sūtniecības dažādu zemju valdnieku galmos. No 14. gs. rātskunga amats kļuva par mūža amatu. Namnieku sapulce zaudēja nozīmi, jaunus rātes locekļus kooptēja pati rāte. No 14. gs. 1. ceturkšņa Rīgas rāte un patriciāts bija spiesti rēķināties ar samērā spēcīgo Lielās un Mazās ģildes vadīto namnieku opozīciju, kas prasīja līdzdalību pilsētas pašvaldībā.

Koknese, Rauna, Cēsis un Valmiera, kas bija izaugušas pie vācu feodāļu pilīm, atradās ne vien pils īpašnieku aizsardzībā, bet arī feodālā atkarībā no tiem. Raunas Tanīskalns jau bijis apdzīvots pirmajos gadsimtos pēc Kristus. 1262. gadā Rīgas arhibīskaps Raunā sāka celt pili. Pie tās izveidojās apdzīvota vieta, vēlāk pilsēta, kas tika nopostīta Ziemeļu karā. Koknese, kas atradās pie svarīga upes un sauszemes ceļu mezgla, bija diezgan nozīmīga tirdzniecībā ar Latgali, Lietuvu un Baltkrieviju. 17. gs. 1. pusē Koknesē bija 40–50 namu un divas baznīcas. Pie Kokneses bija arī galvenā pārceltuve pār Daugavu. Šajā laikā ar Koknesi sekmīgi sāka konkurēt Kurzemes hercogistes pilsēta Jaunjelgava. Kokneses nozīme stipri mazinājās un tā kā pilsēta beidza pastāvēt.

Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) Latvijas pilsētu politiskā pakļautība mainījās. 1561. g. 28. novembrī Viļņā abi Rīgas feodālie senjori – pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers un Rīgas arhibīskaps Vilhelms parakstīja "padošanās līgumu" (*Pacta subiectionis*). Saskaņā ar šo līgumu Gothards Ketlers kļuva par Polijas vasaļvalsts Kurzemes un Zemgales hercogistes hercogu, bet pārējās ordeņa zemes un Rīgas arhibīskapija, t.i., Livonijas teritorijas daļa uz Z no Daugavas (Vidzeme, Latgale un Dienvidigaunija), t.s. Pārdaugavas hercogiste (*Ducatus Ultradunensis*) jeb, kā to dažkārt dēvēja, Livonijas province, 1561. gadā pakļāvās tieši Lietuvai un Sigismunda II Augusta varai. 1566. gadā tā tika iekļauta Lietuvas lielkņazistē, bet 1569. gadā – Polijas un Lietuvas apvienotajā valstī – Žečpospolitā. Pārdaugavas hercogistes politisko iekārtu noteica "Livonijas konstitūcijas" (1582. g.) un "Livonijas ordinācijas" (1589. un 1598. g.). Saskaņā ar konstitūcijas pirmajiem pantiem tika nodibināta īpaša Livonijas katoļu bīskapija ar bīskapa sēdekli Cēsīs, tāpēc to bieži sauca arī par Cēsu bīskapiju. Pārdaugavas hercogistē 1582. gadā Stefans Batorijs piešķīra Magdeburgas tiesības Daugavpilij, 1584. gadā pilsētas tiesības ieguva Valka.

1566. gadā Gothards Ketlers pārcēlās uz Sēlpili, bet pēc tam par savu rezidenci izraudzījās Jelgavu (1573. g. ieguva pilsētas tiesības, bet kā pilsēta tā jau bijusi minēta 1435. g.). Kādu laiku Ketleri dzīvoja arī Kuldīgā, kas kļuva par otru Kurzemes hercogistes galvaspilsētu. No 1617. gada līdz pat hercogistes pastāvēšanas beigām (1795. g.) Jelgava bija hercoga pastāvīgā rezidence un izveidojās par nozīmīgu pilsētu. 16. gs. 2. pusē un 17. gs. par pilsētām kļuva arī Bauska, Liepāja, Jaunjelgava, Grobiņa. Magdeburgas pilsētas tiesības ieguva Jēkabpils, Subate (Vecsubate). No 1621. gada pilsēta bija arī Sēlpils, kas tajā laikā bija virspilskunga sēdeklis, tomēr vēlāko karu laikā tā tika pilnīgi izpostīta un kā pilsēta beidza pastāvēt.

Kurzemes un Zemgales hercogistē vara pār visām pilsētām piederēja hercogam, kam bija tiesības izdot un grozīt pilsētu iekārtas likumus. Dažreiz pilsētas, ņemot vērā hercoga vājo politisko varu, griezās pie Polijas karaļa ar lūgumu apstiprināt pilsētu privilēģijas (piem., 1626. g. Liepāja, kam piešķīra Rīgas tiesības). Pilsētu pārvaldes un tiesu iestāžu priekšgalā atradās rāte ar birģermeistaru un fogtu (tiesnesi). Sākumā pilsētas pārvaldē piedalījās arī amatnieki, bet, sākot ar 17. gs. 1. pusi, visās hercogistes pilsētās rāte nonāca tirgotāju rokās, kuri veidoja šo pilsētu turīgāko iedzīvotāju slāni. Jelgavas rātē bija 12 locekļi, ieskaitot birģermeistaru un fogtu, Kuldīgas rātē bija septiņi locekļi, Ventspils rātē – seši, Piltenes rātē – trīs locekļi. Birģermeistaru un citus rātes locekļus (17. gs. vidū tie gandrīz visi bija tirgotāji) ievēlēja uz visu mūžu, bet fogtu – uz trim gadiem. Tā kā rātes locekļiem, stājoties amatā, bija jādod zvērests, tad rāti dažreiz sauca par zvērināto kolēģiju. Katrai pilsētai vēl bija sava kase un rakstvedis. Lai iegūtu namnieka tiesības, bija jāmaksā īpaša iestāšanās nauda. Jelgavā 16. gs. bija jāmaksā 4 markas. Palielinoties pilsētu iedzīvotāju skaitam, iestāšanās maksa tika paaugstināta. Liepājā 17. gs. beigās tā jau bija 12 dālderi. 16. gs. hercogistes pilsētās dzīvoja gk. tirgotāji,

Kurzemes hercogistes ģerbonis 1609. gadā

Pārdaugavas hercogistes ģerbonis 1566. gadā

Inflantijas vaivadijas ģerbonis 1677. gadā

amatnieki un dienas strādnieki. 16. gs. beigās radās pirmās amatnieku apvienības, 17. gs. vidū – pirmās tirgotāju apvienības.

1561. g. oktobrī Rīga gan sūtīja delegātus uz sarunām Viļņā, bet "padošanās līgumam" Polijai tā nepievienojās, un sarunas ar Rīgu par padošanos turpinājās. Šo laikposmu no 1561. līdz 1581. gadam Rīgas vēsturē dēvē par brīvpilsētas laiku. 1581. g. 16. janvārī Grodņā Polijas-Lietuvas karalis parakstīja Rīgas privilēģiju kopojumu (*Corpus privilegiorum Rigensium*), kādas

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA
99– 13,278

Rīga bija agrāk saņēmusi, savam parakstam pievienodams abu valstu – Lietuvas un Polijas zīmogus. Pilsētas vārdā sūtņi tad zvērēja karalim uzticību. 1582. g. 14. janvārī Polijas karalis Stefans Batorijs bija spiests dot Rīgai jaunu privilēģiju (*Privilegium Stephaneum*), kas sastāvēja no 58 paragrāfiem un būtībā apstiprināja visas Rīgas "senās brīvības", no kurām galvenās bija tirdzniecības privilēģijas. Poļu un lietuviešu administrācijas kontroli pār Rīgu veica burggrāfs (viens no Rīgas birģermeistariem) un stārasti Rīgas pilī. Žečpospolitas sastāvā Rīga bija 40 gadu (1581.–1621. g.), kad notika nemitīga cīņa ar karaļa varu par autonomiju, pret tirdzniecības muitām (gk. portoriju) un nodevām, jezuītu patvaļu (1583. g. Rīgā tika nodibināta jezuītu kolēģija, kas īstenoja pretreformācijas idejas).

Pēc Altmarkas pamiera noslēgšanas (1629. g.) no agrākās Pārdaugavas hercogistes Polijai palika tikai Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas un Viļakas stārastijas jeb trakti. 1677. gadā Polija izdeva ordināciju, kas noteica, ka Latgale joprojām paliek Polijas pakļautībā kā īpaša Inflantijas vaivadija un pārvaldes ziņā tā ir patstāvīga administratīva vienība. Daugavpils kļuva par Latgales administratīvo centru. Sava izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ Daugavpils pēc karu postījumiem vienmēr atdzima no jauna. Tā bija nozīmīgs muitas un tirdzniecības centrs, jo visām strūgām, kas no Daugavas augšgala baseina (Polockas, Vitebskas un Smoļenskas) devās uz zviedriem piederošo Rīgu, bija jāiet garām Daugavpilij. Pilsētai bija sava rāte, kurā ietilpa birģermeistars ar četriem padomniekiem. Pilsēta bija pakļauta Daugavpils stārastam, kas tajā pašā laikā bija arī visas Latgales stārasts ar vaivada tiesībām. Daugavpils pili pārvaldīja īpašs kastelāns, kas vienlaikus bija arī visu Latgales piļu galvenais priekšnieks. Daugavpils stārasts kopā ar kastelānu un Livonijas bīskapu (no zviedru ieņemtās Vidzemes bīskaps no Cēsīm bija pārcēlies uz Polijas Vidzemi un uzturējās Daugavpilī) bija Polijas senāta locekļi.

1621. g. 26. septembrī Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa karapulki ieņēma Rīgu. Zviedri pakļāva sev arī poļu Pārdaugavas hercogistes lielāko daļu (Vidzemi līdz Aiviekstes upei). Vidzemes pārvaldes priekšgalā karalis iecēla ģenerālgubernatoru, kam piederēja visa civilā un militārā vara. Viņš iecēla Vidzemes augstāko administrāciju, viņam bija pakļauts arī Rīgas gubernators.

1622. gadā Zviedrijas kanclers Aksels Uksenšērna ieguva par lēni Valmieru, bet 1629. gadā – Cēsis. Lai gan šīm pilsētām tika apstiprinātas "vecās privilēģijas" un pilsētas tiesības, tomēr tās bieži tika pārkāptas. Cēsu stāvoklis bija nedaudz labāks, jo namnieki bija ekonomiski spēcīgāki un savas privilēģijas bija saņēmuši 1626. gadā no Gustava II Ādolfa vēl pirms pilsētas izlēnošanas. Cēsu pilsēta lēņu kungam maksāja sevišķu nodokli (rekogniciju – 50 dālderus gadā) un deva trešo daļu no pilsētas kases ienākumiem.

Lai pilsētas iedzīvotājus noskaņotu sev labvēlīgi, Zviedrijas karalis Rīgas pārstāvjiem 1621. g. 5. oktobrī parakstīja un apzīmogoja visas pilsētas agrākās tiesības un privilēģijas. Zviedrijas karaļa apstiprinātās privilēģijas *Regis Gustavi Adolphi corpus privilegiorum civitatis rigensis* jeb *Corpus privilegiorum Gustavianum* kļuva par Rīgas pilsētas un rātes tiesību pamatojumu cīņā par viduslaikiem raksturīgās pārvaldes kārtības un Rīgas separātā stāvokļa saglabāšanu Zviedrijas monarhijas ietvaros. Privilēģiju krājums (71 pants) tikai nedaudz papildināja pilsētas agrākās tiesības. Tomēr šajā dokumentā bija pasvītrots, ka Rīgā tiks novietots karaļa garnizons. Apstiprinātās patriciāta tiesības ļāva Rīgas rātei saglabāt likumdošanas un izpildvaru pilsētā, un 1631. gadā Gustavs II Ādolfs atstāja spēkā agrāko pilsētas tiesu iekārtu. Tomēr rātes lēmumus varēja arī pārsūdzēt karaļa hoftiesā Stokholmā vai Tērbatā. Rātei arī turpmāk bija tiesības ievākt soda naudas, saņemt pusi no portorija muitas ienākumiem, vākt no namniekiem nodevas, kā arī citas privilēģijas. Apstiprināts tika arī divgadīgais noilgums Rīgā iebēgušajiem dzimtļaudīm. Zviedrija sākumā atļāva Rīgai turpināt kalt arī monētas. Vairāki privilēģijas panti apsolīja netraucēt Rīgas tirdzniecību ar aizjūras zemēm, Krieviju, Baltkrieviju un lietuviešu novadiem. Rīdziniekiem bija atļauts ceļot un tirgoties bez muitas pa visu Zviedriju un tās provincēm.

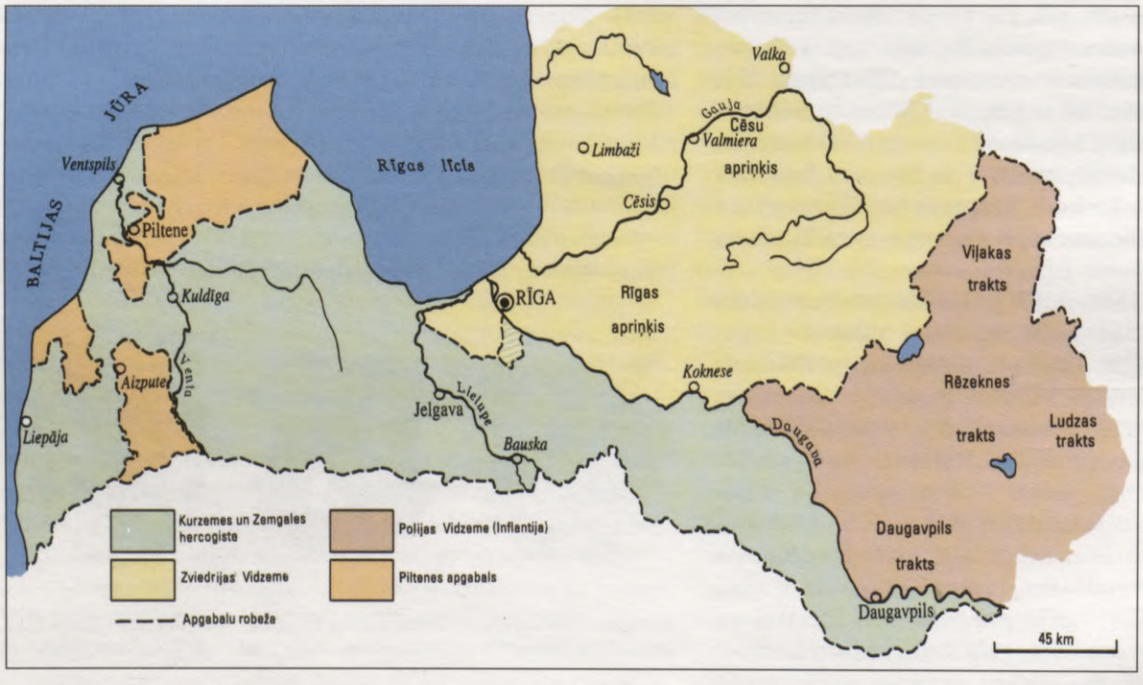

Latvijas teritorija pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.)

Rīgas tirgotāji ar privilēģijām arī turpmāk nodrošināja sev starpnieka peļņu tirdzniecībā starp Austrumeiropu un Rietumeiropu. Rīgas amatniekiem šīs privilēģijas paredzēja savukārt ievērot līdzšinējos cunftšu šrāgu noteikumus. Rīgas namniekiem tika piešķirtas tiesības saglabāt savā valdījumā viņiem piederošās muižas un iegūt arī jaunas. Rīgai tika piešķirta Ikšķile un Salaspils, tāpat arī Limbažu stārastija un Limbažu pilsēta.

Rīgas privilēģijas 1647. gadā apstiprināja Zviedrijas karaliene Kristīna, 1657. gadā – arī Zviedrijas karalis Kārlis X un 1675. gadā – Kārlis XI. Tā kā Rīgas pārvalde 17. gs. joprojām bija tāda pati kā Polijas karaļu virskundzības laikā, Zviedrijas karalis tomēr prasīja revidēt Rīgas privilēģijas un pārveidot Rīgas pārvaldi. Šajā nolūkā notika Pārstrādāto Rīgas statūtu revīzija. Kaut gan Rīgas rātes izstrādāto projektu "Rīgas pilsētas statūti un tiesības" Zviedrijas valdība neapstiprināja, tomēr Rīgas tiesas ap 1680. gadu to sāka lietot praksē. Rīgas tiesu praksi atzina arī Stokholmas apelācijas tiesa, un projekts kļuva par pēdējiem – sestajiem Rīgas statūtiem.

Katrs rātskungs ieņēma vienu vai vairākus posteņus pilsētas pārvaldē. Īpašs konsistorijas priekšsēdētājs pārzināja baznīcas lietas un reliģiskos jautājumus, cits vadīja pilsētas kanceleju, cits rātskungs kārtoja skolu lietas, bet munsturkungs organizēja pilsētas aizsardzību. Pilsētas četrus kvartālus pārraudzīja četri kvartālkungi, kas kontrolēja pilsētas sardzes izvietošanu, ugunsdzēsības rīku un materiālu uzturēšanu kārtībā, pārzināja zviedru Rīgas garnizona izvietošanu, kā arī pārraudzīja pilsētas valņus. Rātskungi pārzināja arī pilsētas zirgu stalli, vīna pagrabus, monētu kaltuvi, patversmes, dzirnavas, pārceltuves, inspicēja baznīcas, iebraucamās vietas, bibliotēkas, akas, aptiekas u.c. Speciāli inspektori no rātskungu vidus pārzināja Limbažu, Ikšķiles un Salaspils lēņu muižas, Bieķēnsalu un Mestra salu. Rātei bija arī jurisdikcijas funkcijas pilsētā. Pilsētniekus tiesāja pilsētas soģis jeb fogts. Amatnieku pārkāpumus tiesāja amatu tiesa, nevācu amatniekus – ķemerejas tiesa, muižniekus par izdarītajiem noziegumiem pilsētā tiesāja burggrāfa tiesa. Katrā tiesā tiesneša un tā palīga pienākumus pildīja rātskungi, bet rāte bija apelācijas instance. Tikai atsevišķas lietas apelācijas kārtībā nonāca līdz Stokholmas hoftiesai.

Saskaņā ar 1710. gada kapitulācijas noteikumiem Krievijai Rīga saglabāja savu agrāko viduslaiku iekārtu: aristokrātisko pilsētas pašvaldību, jurisdikcijas tiesības un burggrāfa tiesu, tirgotāju un amatnieku privilēģijas, vācu valodu kancelejās. Rīgas pašvaldības raksturīgākā pazīme bija samērā nelielās turīgās un priviliģētās pilsētas patriciāta grupas kundzība pār visu pārējo pilsētas iedzīvotāju masu. Feodālisma periodā arī pārējās Latvijas pilsētās visa ekonomiskā, sociālā un politiskā vara bija bagātajam iedzīvotāju slānim. Tā pārziņā atradās arī pilsētas pašvaldības galvenais orgāns – rāte.

1786. gadā saskaņā ar Krievijas 1785. gada pilsētu likumu (faktiski stājās spēkā 1787. g. janvārī) Vidzemes un Latgales pilsētās tika izveidots jauns pilsētu pašvaldības orgāns – pilsētas dome, kas nomainīja viduslaikos iedibināto pilsētas pārvaldi ar rāti priekšgalā. Jauno, t.s. Vispārējo domi ievēlēja pilsētas balsstiesīgie iedzīvotāji (Rīgā 1786. g. 119 cilvēki) uz trim gadiem; tā savukārt ievēlēja t.s. Sešlocekļu (arī Sešbalsīgo) domi (pa vienam domniekam no katras kārtas) un pilsētas galvu – augstāko pilsētas pašvaldības amatpersonu. Domes darbību kontrolēja gubernators, kamerālvalde, prokurors. Pilsētas domē ievēlēja tikai pilsētas turīgākos iedzīvotājus, ņemot vērā nevis senās privilēģijas, bet gan katram piederošo kapitālu (tā jau bija raksturīga kapitālisma perioda iezīme). Būtībā pilsētu domēs iekļuva tie paši vācu turīgāko iedzīvotāju pārstāvji, kas agrāk vadīja maģistrātus, un nedaudzi latviešu bagātākie namnieki (piemēram, Rīgā 15 bij. rātskungi kļuva par vietniecības ierēdņiem un tikai pieci palika ārpus vietniecības pārvaldes aparāta). Par četriem galveniem pārvaldes aparāta posmiem kļuva policija, tiesa, administratīvā pārvalde un sociālās aizgādības pārvalde. Policija un tiesa tika šķirtas.

Rīgā jaunās policijas valdes darbu vadīja virskomandants, bet locekļi bija Krievijas senāta iecelts pilsētas fogts, kriminālllietu priekšnieks (pristavs), civillietu priekšnieks un divi pilsētas maģistrāta delegāti. Darbu atsevišķās pilsētas daļās organizēja pilsētas daļu priekšnieki, kvartālos – kvartālu uzraugi un kvartālu leitnanti. Policijas aparātā bija daudz krievu. Maz no viņiem bija dzimuši rīdzinieki. Ugunsdzēsēju un naktssargu dienestu pildīja gk. nevācu amatu locekļi un algādži. Par ugunsdrošību katrā pilsētas daļā gādāja īpašs brandmeistars jeb šļūteņu meistars un dūmvadu tīrītāji. Ar Rīgas vietniecības valdes 1789. g. 27. decembra lēmumu atcēla visas pilsētas zemākās tiesas (izņemot bāriņtiesu un konsistoriju), aizstājot tās ar pilsētu nolikumā paredzētajiem trim departamentiem – kriminālllietu, civillietu departamentu un komercdepartamentu. Tiesas varu pilsētā pildīja īpašs pilsētas maģistrāts, kas darbojās Rīgas vietniecības jeb Vidzemes guberņas maģistrāta pakļautībā. 1787. gadā Rīgas pilsētas maģistrāta sastāvā bija divi birģermeistari un 12 padomnieku: divi vecās rātes rātskungi, deviņi Lielās ģildes vecākie un dokmanis, Melngalvju organizācijas eltermanis un viens muižnieks. Pilsētas maģistrāta pārziņā (1787.–1790. g.) bija baznīcas, skolas, pilsētas bibliotēka, pilsētas ārsta darbība, hospitālis, aptiekas, nabagmājas, uzņemšana namniekos, namnieku zvēresta pieņemšana. Maģistrātam bija uzraudzība pār tirdzniecību un amatniecību, trūkumcietēju sociālo apgādi, dažādu apliecību un atestātu izdošanu u.c. Vietniecības laikā pirmo reizi Rīgas vēsturē izveidoja arī centralizētu sociālās aizgādības pārvaldi.

Pēc pirmās Polijas dalīšanas (1772. g.) un Latgales pievienošanas Krievijai, kā arī pēc Slokas (1783. g.), Rīgas Jūrmalas un Kurzemes hercogistes iekļaušanas Krievijas sastāvā (1795. g.) pilsētas tiesības ieguva Rēzekne, Ludza, Sloka, Tukums.

1796. gadā Krievijas imperators Pāvils I likvidēja imperatores Katrīnas II izveidotās administratīvi teritoriālās vienības – Rīgas vietniecību (ietilpa Vidzeme un Dienvidigaunija) un Polockas vietniecību (ietilpa arī Latgale), kā arī Kurzemes vietniecību un atjaunoja 1786. gadā izveidoto pilsētu pašvaldības sistēmu. Tomēr vietniecības laika politiskās reformas Latvijā stipri ierobežoja muižnieku pašpārvaldi un valdošā vācu tautības iedzīvotāju slāņa privilēģijas pilsētās un sekmēja straujāku kapitālisma attīstību pilsētās. Šī pilsētu reforma sagrāva arī apriņķu pilsētu vecās kārtu iekārtas noslēgtību, kas tajās bija agrāk pastāvējusi.

Pēc vietniecības iekārtas atcelšanas Rīgas pilsētas pārvaldes orgāni līdz pat 19. gs. 70. gadu beigām vēl saglabāja gandrīz neskartu pēc Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu parauga 13.–16. gs. izveidojušos organizāciju. Rīgas rāte sastāvēja no četriem birģermeistariem un 16 rātskungiem, Cēsu un Limbažu maģistrāts sastāvēja no viena birģermeistara un diviem rātskungiem. Atšķirībā no citām pilsētām Valmierā un Valkā bez tam vēl rātes sastāvā ieskaitīja vienu sindiku.

Rīgas pilsētas pārvaldē joprojām bija pārstāvētas trīs vietējās vācu birģeru (namnieku) kārtas: rāte jeb maģistrāts – pilsētas pašvaldības augstākais orgāns; Lielā ģilde – lieltirgotāju korporācija, kas aptvēra arī baņķierus, zeltkaļus un no 1863. gada t.s. literātus (augstāko izglītību guvušie brīvo profesiju pārstāvji, zināmas valsts ierēdņu kategorijas); Mazā ģilde – amatu (cunfšu) meistaru apvienība. Rātes un ģilžu locekļi joprojām līdz pat 19. gs. 70. gadu beigām veidoja Rīgas pilntiesīgo pilsoņu – namnieku jeb birģeru kopienu, kurā varēja iekļūt tikai ar rātes piekrišanu. Namnieku loks bija ļoti šaurs. Atsevišķu pilsētas saimniecības un pārvaldes nozaru pārziņu rāte nodeva īpašām inspekcijām (pavisam to bija 14) – celtniecības, muižu, pasta staciju, nodokļu, skolu, baznīcu, cietumu u.c. inspekcijas, kā arī divām kolēģijām – pilsētas kases kolēģijai un dzīvokļu kolēģijai, kurās par locekļiem bija vai nu tikai rātskungi, vai arī visu triju kārtu pārstāvji vien. Rāte iecēla mācītājus visās pilsētas un patrimoniālā apgabala baznīcās. Rāte pārzināja arī policejisko varu; Rīgas policijas valdē par piesēdētājiem bija divi rātskungi. Rāte arī rūpējās par karaspēka izmitināšanu pilsētā un ievāca valsts nodokļus. Kā augstākā pilsētas tiesa Rīgas rāte pārzināja septiņas zemākās pilsētas tiesas – fogta, landfogta, bāriņu, amatu u.c. tiesas. Jelgavā, Liepājā, Ventspilī un Kuldīgā darbojās fogta, bāriņu, tirdzniecības un amatu tiesa, Bauskā – fogta un bāriņu tiesa, Aizputē – fogta tiesa, Jēkabpilī – bāriņu tiesa, Grobiņā – amatu tiesa, Jelgavā – ķemerejas tiesa (kambartiesa). Cēsu pilsētas maģistrāts apvienoja administratīvo, tiesas un policijas varu un bija pirmā instance visās civilās un kriminālās lietās un tam nebija īpašu zemāko tiesu, bet visas lietas izšķīra pilsētas maģistrāta pilnsapulcē. Zemāko tiesu nebija arī Valmieras, Valkas un Limbažu maģistrātiem.

No 1877. gada Baltijā pakāpeniski īstenoja 1870. gada Krievijas pilsētu nolikumu, saskaņā ar kuru pilsētas iedzīvotāju līdzdalību pilsētu pašvaldībā nosacīja nodokļu cenzs un pilsētas domi (30–72 domnieki) Latvijas pilsētās ievēlēja pilsētu tiešie nodokļu maksātāji (namīpašnieki, rūpnieki, amatnieki, tirgotāji u.c. nekustamas mantas īpašnieki) uz četriem gadiem. Pilsētas dome ievēlēja pilsētas valdi (ne mazāk par diviem locekļiem) un pilsētas galvu uz savu pilnvaru laiku (četri gadi). Pilsētas valdes priekšsēdētājs bija pilsētas galva. Pilsētu pašvaldība tika pakļauta gubernatora un iekšlietu ministra kontrolei. Rāte zaudēja administratīvās varas funkcijas un līdz 1889. gadam saglabāja tikai tiesas funkcijas. Savu agrāko nozīmi zaudēja ģildes.

Vēlētāji tika sadalīti trīs kūrijās atkarībā no maksājamo nodokļu lieluma. Katra kūrija ievēlēja 1/3 domnieku. Vismazākā pārstāvības norma tika sīkajiem nodokļu maksātājiem, t.i., vēlētāju vairākumam.

Pēc Vidzemes un Kurzemes vietējo pārvaldes orgānu darbības pārbaudes, t.s. Manaseina revīzijas (1882.–1883. g.), lai nostiprinātu Krievijas valdības pozīcijas Baltijas guberņu pārvaldīšanā, reformēja policijas iestādes (1888. g.) un tiesu (1889. g.). Pēc šīm reformām pilsētu rātes likvidēja. Pamazām pilsētu pārvaldē ienāca krievu administrācijas pārstāvji, ierēdņi, militārās personas, papildinot līdz tam pilsētnieku vācisko sastāvu, un sākās rusifikācijas periods. Domes patstāvību un vēlētāju skaitu vēl vairāk sašaurināja 1892. g. 11. jūnija kontrreforma. Šis pilsētu likums tik stipri paaugstināja mantas cenzu (guberņas pilsētās 1500 rbļ., apriņķa – 1000 rbļ., pārējās – 300 rbļ.), ka balsstiesīgo iedzīvotāju skaits samazinājās gandrīz trīskārt (Rīgā balsstiesīgo iedzīvotāju bija tikai 0,9%, vidēji Latvijas pilsētās 1,2%), tāpēc pilsētu pārvaldē vēl vairāk nostiprinājās bagāto iedzīvotāju slāņu pozīcijas. Lielākajās pilsētās (Rīgā, Liepājā, Jelgavā) pārvaldes joprojām palika visbagātāko pilsoņu rokās, kas bija gk. vācieši. Tikai mazākajās pilsētās, kur bija maz vācu iedzīvotāju un zemāks vēlēšanu cenzs, vairākumu domē pakāpeniski ieguva latviešu iedzīvotāju bagātākais slānis (Jaunjelgavā 1892. g., Slokā 1893. g., Valmierā, Cēsīs, Tukumā 1897. g.). Mazpilsētās un miestos noteica vienkāršotu pārvaldi – pilnvaroto sapulci (12–15 cilvēku), ko ievēlēja namsaimnieki; tā savukārt ievēlēja vecāko – stārastu. Pilsētu pašvaldības uzdevums bija pilsētas labiekārtošana, ugunsdrošības pasākumi, apbūves virsuzraudzība, veselības aizsardzība, sociālā apgādība. Lai gan Latvijas pilsētu budžets palielinājās (no 0,9 mlj rbļ. 1870. g. līdz 5,5 mlj rbļ 1899. g.), tomēr to līdzekļi nesedza augošos izdevumus. Galvenos ienākumus pilsētām deva nodokļi. 1890. gadā Rīgā, Jelgavā, Ventspilī nodokļi deva 38,3% ienākumu, pilsētas īpašumu izmantošana – 29,4%, maksa par pilsētas skolu, slimnīcu u.c. iestāžu izmantošanu – 14,7%. Visvairāk līdzekļu šīs pilsētas izdeva pašvaldības un guberņas iestāžu uzturēšanai (29,4%), kā arī pilsētu komunālās saimniecības un komercuzņēmumu pārvaldīšanai (29,5%).

1893. gadā pilsētas tiesības ieguva Durbe. Vācu okupācijas un Krievijas Pagaidu valdības laikā 1917. gadā pilsētas tiesības ieguva Dobele, Grīva, Ilūkste, Kandava, Sabile, Saldus, Subate, Talsi, Valdemārpils. Ilūkstei, Kandavai, Saldum, Talsiem ierobežotas pilsētas tiesības jau bija piešķirtas 1892.–1894. gadā. 1917. gadā Krievijas Pagaidu valdība 1892. gada pilsētu pašvaldību likumā izdarīja grozījumus – noteica vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas, aizklātas un proporcionālas pilsētas domnieku vēlēšanas.

Tikai pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanas 1918. g. 18. novembrī pavērās ceļš visplašākajai visu iedzīvotāju līdzdalībai pilsētu un lauku pašvaldību dzīvē. Tomēr pašvaldībām bija jāiekļaujas arī vispārējā Latvijas valsts struktūrā, tāpēc valsts varai bija piešķirtas zināmas pašvaldības orgānu darbības kontroles tiesības. Šīs tiesības bija uzticētas Iekšlietu ministrijas Pašvaldību departamentam. Līdz 1934. g. 15. maija apvērsumam pašvaldību vēlēšanas, tāpat kā Saeimas vēlēšanas, notika vienu reizi trijos gados, apmēram pusgadu pirms tam, kad tauta vēlēja parlamentu.

1919. g. 18. augustā Latvijas Tautas Padome pieņēma pagaidu noteikumus par pilsētu domnieku vēlēšanām, kuros pēc tam vēl izdarīja grozījumus un papildinājumus. 1921. g. 14. janvārī Latvijas valdība izdeva noteikumus par pilsētu ienākumiem, izdevumiem, budžetiem un finansu pārskatiem. Tie nosacīja, ka pilsētas ienākumus veido, pirmkārt, ienākumi no pilsētas kapitāliem, īpašumiem un uzņēmumiem, otrkārt, nodokļi, nodevas un citi maksājumi pilsētai par labu, kas paredzēti noteikumos un valsts likumos, un, treškārt, dažādi neparedzēti ienākumi. Izdevumi bija domāti dažādu pilsētas pienākumu, līgumu, aizņēmumu atmaksai, pabalstiem sabiedriskām un privātām iestādēm skolu, patversmju, sanatoriju u.c. iestāžu ierīkošanai un uzturēšanai u.tml. vajadzībām.

Pilsētu skaits Latvijā turpināja palielināties, īpaši 1928. gadā – valsts jubilejas gadā, kad 11. februārī Saeima pieņēma likumu par pilsētas tiesību piešķiršanu 16 miestiem – Preiļiem, Balviem, Viesītei, Priekulei u.c. (skat. tab.). Lai labāk vadītu šo procesu, Saeima 1930. g. 14. novembrī pieņēma pašvaldības likumu, kas sastāvēja no divām daļām un ietvēra 113 pantus. Pirmajā daļā

JŪRA
BALTIJAS
Rīgas līcis
Ventpils
Roja
Sasmaka (Valdemārpils)
Mērsrags
Talsi
Piltene
Engure
Sabile
Kandava
Kuldīga
Tukums
Kemeri
Jūrmala
Milgrāvis
RĪGA
Sloka
Neibāde
Pabaži
Daugavgrīva
Vecāķi
Gauja
Sigulda
Nītaure
Madliena
Ogre
Džūkste
Dobele
Lielupe
Baldone
Iecava
JELGAVA
Jaunjelgava
Skrīveri
Koknese
Pļaviņas
Vietalva
Līvāni
Jēkabmiests (Jēkabpils)
Krustpils
Bauska
Skaistkalne
Ābeltiņi
Ābeltiņi
Ābeltiņi

LATVIJAS PILSĒTAS

Pilsēta	Pilsētas tiesību piešķiršanas gads	Iedzīvotāju skaits 1. 01. 1998.	Piezīmes
Livonijas laikposms (13. gs.–1561. g.)			
Rīga	1225	805 997	1201. g. piešķirtas daļējas pilsētas tiesības, 1221. g. bīskaps atzina Rīgas pašpārvaldes tiesības.
Cēsis	1323	19 471	1323. g. rakstos pirmo reizi minēta kā pilsēta, bet pastāvējušas jau 13. gs.
Valmiera	1323	28 732	
Straupe (Lielstraupe)			1356. g. rakstos minēta kā pilsēta ar Rīgas pilsētas tiesībām. Pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) kā pilsēta beidza pastāvēt
Aizpute	1378	6 060	
Kuldīga	1378	13 335	1355. g. piešķirtas dažas pilsētas privilēģijas
Ventspils	1378	46 600	1378. g. rakstos pirmo reizi minēta kā pilsēta
Limbaži	1385	9 463	
Koknese			Pilsēta 14.–17. gs.; 17. gs. beigās panīka
Piltene	1557	1 217	
Rauna			Pilsēta 14.–18. gs.; pēc Ziemeļu kara (1700.–1721. g.) kā pilsēta beidza pastāvēt
Kurzemes un Zemgales hercogistes (1561.–1795. g.) un Pārdaugavas hercogistes (1561.–1629. g.) laiks			
Jelgava	1573	71 004	Dokumentos 1435. g. minēta kā pilsēta
Daugavpils	1582	116 530	
Valka	1584	6 927	1783. g. apriņķa pilsēta; 1922. g. atguva pilsētas tiesības
Bauska	1609	10 620	
Sēlpils			1621. g. minēta kā pilsēta, 17. gs. karos nopostīta un beigusi pastāvēt kā pilsēta
Liepāja	1625	96 268	1626. g. Kurzemes hercoga piešķirtās pilsētas tiesības apstiprināja arī Polijas karalis
Jaunjelgava	1647	2 018	
Jēkabpils	1670	28 406	Magdeburgas tiesības 1796. g. nomainītas ar vispārējām pilsētas tiesībām
Vecsubate	1680		Piešķirtas Magdeburgas tiesības
Grobiņa	1695	4 647	
Krievijas impērijas laikposms (1721.–1917. g.)			
Rēzekne	1773	41 069	
Ludza	1777	11 323	
Sloka	1785		1959. g. iekļauta Jūrmalā
Tukums	1798	19 465	1795. g. kļuva par apriņķa centru ar pilsētas tiesībām
Durbe	1893	465	
Vācu okupācijas (1915.–1918. g.) un Krievijas Pagaidu valdības (1917. g.) laiks			
Dobele	1917	12 625	
Grīva	1917		1956. g. pievienota Daugavpilij
Ilūkste	1917	3 177	1892. g. piešķirtas ierobežotas pilsētas tiesības
Kandava	1917	3 947	1893. g. miests ar pilsētas tiesībām
Sabile	1917	1 719	
Saldus	1917	12 516	1894. g. piešķirtas ierobežotas pilsētas tiesības
Subate	1917	1 013	1680. g. Vecsubatei piešķirtas Magdeburgas tiesības; Subatei 1887. g. piešķirtas ierobežotas pilsētas tiesības
Talsi	1917	12 918	1894. g. piešķirta ierobežota pilsētas pārvalde
Valdemārpils	1917	1 323	
Latvijas Republikas laiks (1918.–1940. g.)			
Alūksne	1920	9 898	
Krustpils	1920		1964. g. pievienota Jēkabpilij

Rīgas Jūrmala	1920		1946. g. pievienota Rīgai (Jūrmalas rajons)
Rūjiena	1920	3 809	
Smiltene	1920	5 889	
Krāslava	1923	12 051	
Auce	1924	3 490	
Ainaži	1926	1 278	
Līvāni	1926	10 869	
Madona	1926	9 658	
Pļaviņas	1927	4 008	
Ape	1928	1 584	
Balvi	1928	9 273	
Gulbene	1928	9 740	
Kārsava	1928	2 836	
Ķemeri	1928		1959. g. iekļauti Jūrmalā
Lejasciems	1928		Pilsēta līdz 1940. g.
Mazsalaca	1928	1 975	
Ogre	1928	27 808	
Preiļi	1928	9 061	
Priekule	1928	3 072	
Salacgrīva	1928	3 567	
Sigulda	1928	10 855	
Strenči	1928	2 119	
Varakļāni	1928	2 526	
Viesīte	1928	2 525	
Viļāni	1928	4 446	
Zilupe	1931	2 210	
Abrene	1933		1920.–1938. g. Jaunlatgale, 1938.–1944. g. Abrene. 1944. g. iekļauta Krievijas Federācijas sastāvā ar nosaukumu Pitalova
Gostiņi	1933		1956. g. pievienoti Pļaviņām

Padomju okupācijas laiks (1940.–1991. g.)

Viļaka	1945	2 009	
Jūrmala	1959	58 975	Vecākā pilsētas daļa – Sloka pilsētas tiesības ieguva 1785. g.
Aizkraukle	1967	9 832	
Olaine	1967	12 986	

Laikposms pēc Latvijas neatkarības atgūšanas (kopš 1991. g.)

Aknīste	1991	1 459	
Baldone	1991	2 063	
Baloži	1991	4 328	
Cesvaine	1991	1 919	
Kalnciems	1991	2 235	
Pāvilosta	1991	1 322	
Saulkrasti	1991	3 623	
Seda	1991	1 875	
Stende	1991	2 065	
Vangaži	1991	4 066	
Aloja	1992	1 491	
Brocēni	1992	3 137	
Dagda	1992	3 266	
Ikšķile	1992	3 848	
Lielvārde	1992	4 995	
Līgatne	1992	1 365	
Lubāna	1992	2 146	
Staicele	1992	1 415	
Ķegums	1993	2 452	
Salaspils	1993	18 549	
Skrunda	1996	2 863	

1934. g. 17. jūlijā Ministru kabinets izdeva likumu par apriņķu pašvaldību likvidēšanu, atceļot visus vēlētos apriņķu valžu un revīzijas komisiju locekļus. To vietā iekšlietu ministrs iecēla apriņķu t.s. lauku pašvaldību vecākos, kas skaitījās valsts ierēdņi un saņēma algu no valsts budžeta.

Ar šīm radikālajām pārmaiņām, kad pilsoņiem tika laupītas vēlēšanu tiesības un pilsētu un pagastu priekšgalā nostājās iekšlietu ministra ieceltie pilsētu galvas un pagastu vecākie, problemātiska kļuva pašu pašvaldību pastāvēšana, jo jebkuram pašvaldības darbam bija nepieciešama vietējo iedzīvotāju aktivitāte, ievērojot šo pilsoņu gribu un patstāvīgus lēmumus savu lietu kārtošanai, nevis no ārpuses dotu rīkojumu izpildīšana. To saprata arī valdība, un pēc piecu gadu pārtraukuma, kad darbojās vienīgi pilsētu valdes, bet ne domes, sāka aicināt pašvaldību darbā pilsētas iedzīvotāju pārstāvjus. Tie bija t.s. pilsētas padomnieki. Jauno kārtību noteica 1939. g. 21. jūnijā pieņemtais pilsētu pašvaldību likums. Tajā bija paredzēts pilsētas padomes padomnieku skaitliskais sastāvs (Rīgā 36), kurus uz trim gadiem iecēļ iekšlietu ministrs vai viņa pilnvarota amatpersona no kameru (viena no svarīgākajām valsts pārvaldes organizācijas formām autoritārajā Latvijā; 1934.–1938. g. izveidoja sešas kameras) izvirzītajiem kandidātiem. Valdība, iecelot padomniekus, atbrīvojās no cittautiešiem un sociāldemokrātiem pilsētu domēs, kuri pirms 15. maija apvērsuma bija plaši pārstāvēti pašvaldībās. Pilsētu padomnieku amats tomēr daudzmaz aizvietoja kādreizējos domniekus.

Pēc tam, kad 1940. g. 17. jūnijā Latviju okupēja PSRS karaspēks, sākās arī pilsētu pašvaldību reorganizācija. Padomju operatīvās grupas "palīdzēja nokomplektēt vadošos kadrus". Pirmajā posmā no 20. jūnija līdz 25. augustam, t.i., līdz LPSR Konstitūcijas pieņemšanai, jaunā vara sāka vecā pārvaldes aparāta likvidāciju. Tika izveidotas pagastu un pilsētu izpildu komitejas (IK), to darbiniekus iecēla "no augšas". Mazākajās pilsētās iedzīvotāju sapulcēs "ievēlētos" pārstāvjus apstiprināja Iekšlietu ministrija. Nomainīja visus pilsētu vecākos. 4. jūlijā Latvijas tautas valdība par Rīgas vecāko iecēla komunistu J. Pupuru. Pēc Konstitūcijas pieņemšanas vietējā administratīvajā pārvaldē notika nozīmīgas pārmaiņas. Ar Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija 1940. g. 27. novembra dekrētu likvidēja pilsētu un apriņķu valdes un iecēla piecus pilsētu un 19 apriņķu IK priekšsēdētājus, kuri vadīja turpmāko IK izveidošanas darbu. Visi IK priekšsēdētāji bija komunisti. 1940. g. beigās un 1941. g. sākumā apriņķu IK iecēla 54 mazāku pilsētu pagaidu izpildu komitejas. Bija paredzēts tuvākajā laikā sarīkot vietējo darbaļaužu deputātu padomju vēlēšanas. 1940. g. 29. novembrī notika Rīgas pilsētas valdes pēdējā sēde. Decembrī Rīgā notika arī IK pārvalžu reorganizācija. To vietā sāka darboties nodaļas, 1941. g. 18. aprīļa sēdē IK nolēma nodibināt sešas komisijas – izglītības, finansu un budžeta, komunālās saimniecības, tirdzniecības, dzīvokļu un veselības aizsardzības. Visu pārveidojumu darbu Rīgā vadīja LKP pilsētas organizācija.

Pēc vācu okupācijas karaspēka pavēlnieka Baltijā rīkojuma 1940. g. 1. septembrī militārās pavēlniecības pārstāvji Latvijā varu nodeva vācu civilajai administrācijai. Latvijas teritorija ar nosaukumu – Latvijas ģenerālapgabals kļuva par jaunnodibinātā reihskomisariāta – Lielvācijas austrumu apgabals (*Ostland*) sastāvdaļu, kurā tika iekļauta arī Lietuva, daļa Baltkrievijas un nedaudz vēlāk arī Igaunija. Par Ostlandes centru izraudzīja Rīgu, kur izvietojās visas nozīmīgākās okupācijas iestādes – gan civilās, gan militārās un policejiskās. Rīgā iekārtojās pāri par simts dažādu pārvalžu un resoru, vācu firmu un monopolu pārstāvniecību un kantoru. Latvijas ģenerālapgabala teritorija tika iedalīta sešos apgabalos – Rīgas pilsētā, Rīgas lauku, Valmieras, Jelgavas, Liepājas un Daugavpils apgabalā.

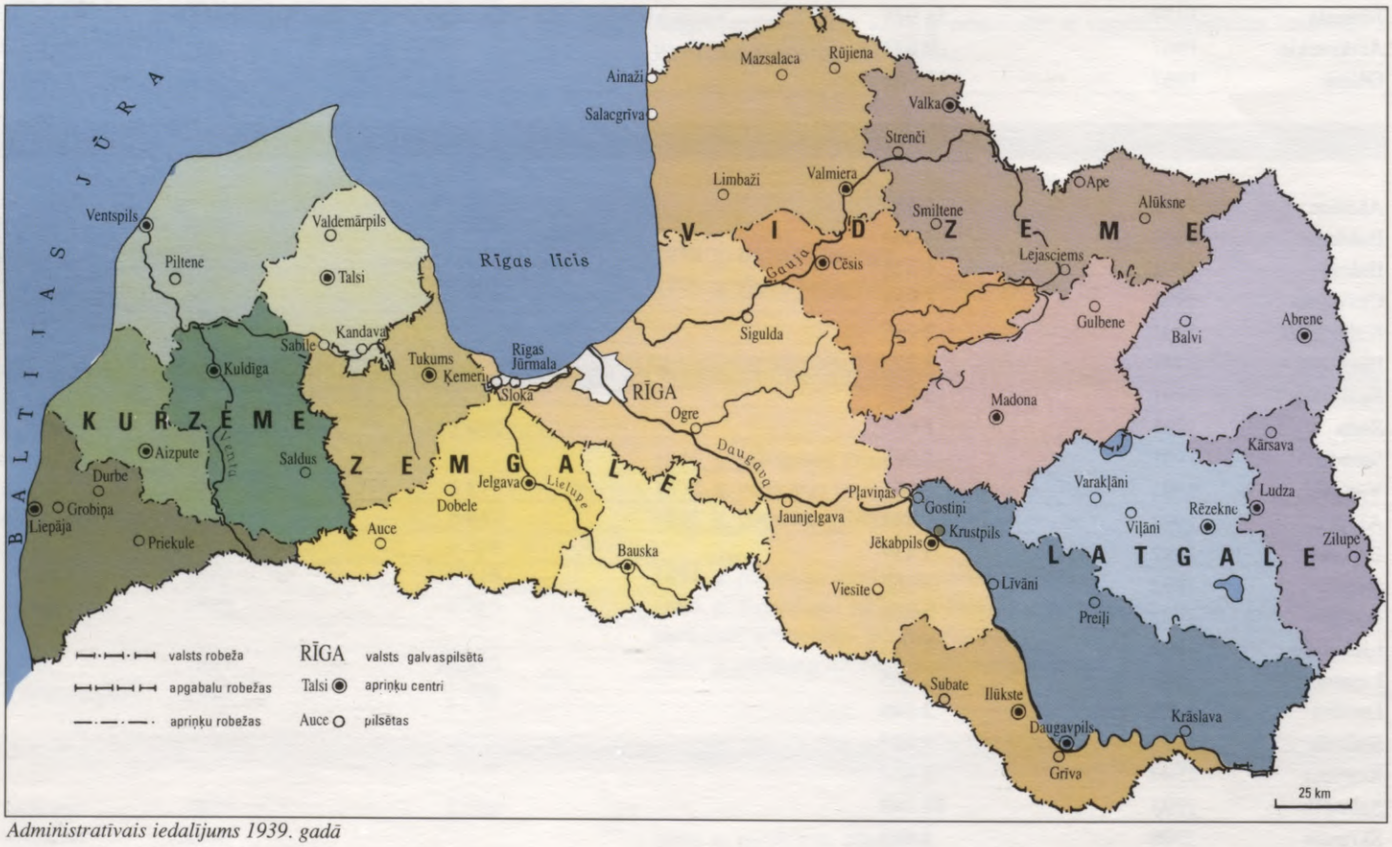

Administratīvais iedalījums 1939. gadā

Administratīvais iedalījums 1953. gadā

Administratīvais iedalījums 1963. gadā

Vācu militārā administrācija nelika šķēršļus pašvaldību atjaunošanai, ko 1940. g. jūnijā bija sagrāvis padomju okupācijas režīms. Laukos nodibinājās pagastu pašvaldības, bet pilsētās – pilsētu pašvaldības, līdzīgi, kā tas bija neatkarīgās Latvijas laikā. Pēc vācu civilās pārvaldes nodibināšanas Rīgas pilsētas valdi pārdēvēja par Rīgas pilsētas komisāriskā lielvecākā resoru. 1942. g. martā tika nodibināta Latvijas pašpārvalde.

Pēc nacistiskās Vācijas karaspēka padzīšanas no Latvijas Padomju Savienības bruņotie spēki neatstāja Latvijas teritoriju, bet palika tajā līdz pat 90. gadu 2. pusei. Pirmajos divos pēckara gados darbojās vēl pirmskara Augstākā padome. Latvijas otrreizējās okupācijas sākumā bij. Augstākā padome 1944. g. 5. un 6. oktobrī sasauca savu trešo sesiju Daugavpilī un pieņēma vairākus svarīgus lēmumus: Latvijas teritorija tika samazināta par pieciem pagastiem, kurus nodeva Krievijas federācijai (patiesībā Padomju Latvijas valdība to izdarīja jau 1944. g. 23. augustā). Pēc Rīgas krišanas (1944. g. 13. oktobrī) LKP CK sapulcējās un noteica vadlīnijas tālākai sovetizācijai. Valsts aparātu veidoja pēc padomju modeļa ar diviem paralēliem varas centriem – valsts pārvaldes institūcijām un partijas komitejām. Augstākā padome, ko ievēlēja uz pieciem gadiem faktiski nebrīvās vēlēšanās, bija kļuvusi par politiski maznozīmīgu veidojumu, jo visu politisko un valsts dzīvi vadīja un virzīja tikai LKP un Latvijas PSR Ministru padome saskaņā ar PSKP CK un PSRS Augstākās padomes lēmumiem. Darbojās arī dažādas valsts komitejas, to vidū arī valsts drošības komiteja. Pilsētu un pilsētu rajonu tautas deputātu padomes ievēlēja vispārējās vēlēšanās uz 2,5 gadiem. To darbības galvenā forma bija sesija (ne retāk kā četras reizes gadā). Vietējo tautas deputātu padomju izpildu orgāni bija izpildu komitejas, ko padomes ievēlēja katra jauna sasaukuma pirmajā sesijā. Vietējo padomju sistēmā nozīmīgu darbu veica pastāvīgās komisijas. Jautājumus par pilsētu izveidošanu un likvidēšanu, to robežu noteikšanu un grozīšanu u.c. izlēma LPSR Augstākās padomes prezidijs. Pilsētas tiesības ieguva Viļaka, Aizkraukle un Olaine. 1983. g. 1. jūlijā Latvijā bija septiņas republikas pakļautības pilsētas (Rīga, Daugavpils, Jelgava, Jūrmala, Liepāja, Rēzekne, Ventspils) un 49 rajona pakļautības pilsētas.

1989. gadā notika pašvaldību vēlēšanas. Pašvaldībās sāka strādāt gk. Tautas frontes pārstāvji. To var uzskatīt par pirmo jaunās valsts veidošanās reformu. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas 1990. gadā tika pārkārtots pašvaldību darbs. Latvijā tika radīta principiāli jauna pašvaldību sistēma, kuras juridiskais pamats bija 1991. gadā pieņemtie likumi "Par pilsētas pašvaldību" un "Par pagasta pašvaldību" un 1992. gadā pieņemtie likumi "Par rajona pašvaldību" un "Par Rīgas pilsētas pašvaldību".

Šie likumi noteica, ka visas pašvaldības ir juridiski un ekonomiski neatkarīgas un tās visas, izņemot Rīgas domi, ir ievēlētas tiešās vēlēšanās. Rīgas domi veidoja Rīgas pilsētas padomes 30 deputāti un sešu Rīgas rajonu un priekšpilsētu pašvaldību deputāti; izšķir rajonu, pagastu, pilsētu, Rīgas pilsētas un Rīgas pilsētas rajonu pašvaldības; Latvijas pilsētas ir diferencētas pēc to statusa: republikas pilsētu pašvaldības (Rīga, Liepāja, Daugavpils, Jelgava, Ventspils, Jūrmala un Rēzekne) un rajonu pilsētas; visu pilsētu pašvaldības, izņemot Rīgas pašvaldību, ir veidotas pēc vienota principa kā viena līmeņa pārvaldības struktūrvienības ar vēlētu lēmējinstitūciju – pilsētas deputātu padomi, tās izvēlētu valdi un valdes izpildinstitūcijām; republikas pilsētas ir patstāvīgas augstākā līmeņa pašvaldības, bet rajona pilsētas – patstāvīgas zemākā līmeņa pašvaldības; Rīgā pastāv divu līmeņu pašvaldību sistēma, ko veido Rīgas pilsētas deputātu padome un sešu Rīgas pilsētas rajonu padomes, katrai no tām ir savs priekšsēdētājs, valde, tās izpildinstitūcijas.

Pēc ilgām diskusijām sabiedrībā par Rīgas pašvaldības koncepciju 1994. gadā uzvarēja nedemokrātiska centralizācijas ideja un Saeimā pieņēma likumu "Par pašvaldībām", kas likvidēja Rīgas pilsētas rajonu pašvaldības un, attālinot vietējo varu no iedzīvotājiem, izveidoja vienu pašvaldību – Rīgas domi. Saskaņā ar šo likumu pašvaldība ir vietējā pārvalde, kas ar pilsoņu vēlētas pārstāvniecības – domes un tās izveidoto institūciju un iestāžu starpniecību nodrošina likumā noteiktu funkciju, kā arī Ministru kabineta noteikumu un pašvaldības brīvprātīgo iniciatīvu izpildi, ievērojot valsts un pašvaldību administratīvās teritorijas iedzīvotāju intereses. Pilsētas domes deputātus ievēlē uz četriem gadiem. Deputātu skaits domē ir proporcionāls iedzīvotāju skaitam pilsētā. Dome ievēlē priekšsēdētāju un

izveido komitejas. Obligāti jāveido Finansu un ekonomikas komiteja, ko vada domes priekšsēdētājs. Dome apstiprina Domes nolikumu, iecelļ arī izpilddirektoru. 1991.–1993. g. 19 pilsētciemati un Salaspils ciems pēc vietējo pašvaldību iniciatīvas ieguva pilsētas tiesības. Visjaunākā Latvijas pilsēta ir Skrunda (pilsētas tiesības no 1996. gada).

Olga KOKĀNE, Inta PĒTERSONE,
Dr. habil. hist. Rihards TREIJS

LATVIJAS PAŠVALDĪBU SAVIENĪBA

Latvijas Pašvaldību savienība (LPS) dibināta 1991. gada 15. decembrī un ir sabiedriska organizācija, kas uz brīvprātības principiem apvieno Latvijas Republikas pagastu, pilsētu un rajonu pašvaldības.

LPS mērķi ir pašvaldību politikas veidošana Latvijā, pašvaldību kopīgo problēmu risināšana, pašvaldību interešu aizstāvēšana.

LPS uzdevumi ir pārstāvēt pašvaldību intereses un aizstāvēt to tiesības valsts varas un pārvaldes institūcijās, sekmēt sadarbību starp Latvijas pašvaldībām un to apvienībām un savienībām, nodrošināt pašvaldības ar tām nepieciešamo informāciju un pakalpojumiem, organizēt deputātu un pašvaldību darbinieku apmācību, kas pašvaldību darbinieku sociālo aizsardzību, veicināt sadarbību ar pašvaldībām un to organizācijām ārzemēs, organizēt pašvaldību informācijas apstrādes sistēmas izveidošanu pēc vienotiem principiem.

LPS piedalās likumdošanas iniciatīvas procesā.

LPS augstākais lēmējorgāns ir kongress, kas notiek ne retāk kā reizi gadā. Kongress ievēlē LPS priekšsēdētāju un Revīzijas komisiju,kas kontrolē LPS domes, valdes un administrācijas finansiālo darbību, LPS kongresa, domes un valdes lēmumu izpildi un LPS Statūtu ievērošanu.

Kongresu starplaikos LPS lēmumus pieņem dome, kuras sastāvā ietilpst LPS priekšsēdētājs un pārstāvji no pašvaldībām. Domē ievēlē ne vairāk kā 92 pašvaldību pārstāvjus: no Rīgas domes septiņi, no republikas pilsētu domēm seši, no rajonu pilsētu domēm 26, no pagastu padomēm 26, no rajonu padomēm 26 pārstāvji. Dome veido valdi, izpildinstitūciju, uzņēmumus un apstiprina to vadītājus. Dome apstiprina arī komitejas. Pašreiz darbojas šādas komitejas: Finansu un ekonomikas komiteja; Reģionālās attīstības un sadarbības komiteja; Izglītības un kultūras komiteja; Tehnisko problēmu komiteja; Sociālo un veselības jautājumu komiteja. Dome izvirza Latvijas pašvaldību pārstāvjus Eiropas Vietējo un reģionālo pašvaldību kongresā, kas ir konsultatīva asambleja Eiropas Padomē.

LPS ir nodibinājusi Latvijas pašvaldību bezpeļņas organizāciju SIA "Latvijas pašvaldību mācību centrs" (LPMC), kam ir astoņas filiāles – Cēsīs, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā, Jēkabpilī, Alūksnē, Kuldīgā un Liepājā. LPMC mērķis ir piedāvāt visa veida apmācību vietējo pašvaldību darbiniekiem un politiķiem, iepazīstināt viņus ar demokrātisko valstu pieredzi, kā arī informācijas apmaiņa starp pašvaldībām un pieredze ārzemju mācību centros. LPMC ir Eiropas Vietējo un reģionālo pašvaldību mācību organizāciju struktūras, Eiropas sabiedrisko pakalpojumu mācību aģentūras pastāvīgās konferences biedrs.

LPS ir izveidojusi bezpeļņas organizāciju – uzņēmumu "Ģimenes aprūpes centrs "Bulduri", kuras mērķis ir nelabvēlīgu ģimeņu bērnu sociālā, pedagoģiskā un medicīniskā aprūpe.

LPS ir dibināta SIA "PKC" (Pašvaldību konsultāciju centrs), kas sniedz konsultācijas pašvaldībām.

LPS kā struktūrvienības darbojas Latvijas Pagastu apvienība, kuras priekšsēdētājs ir arī LPS priekšsēdētāja vietnieks, un Latvijas Pašvaldību izpilddirektoru asociācija.

LPS 1998. gadā ir iestājusies Starptautiskās pašvaldību asociācijas (IULA) Eiropas sekcijā (CLRAE) un kļuvusi par tās pilntiesīgu dalībnieci.

LPS aktīvi sekmē pašvaldību pārrobežu sadarbību, kas atzīta par vienu no pamatelementiem Latvijas integrācijā Eiropas Savienībā. Pašvaldību kontakti ar partneriem citās valstīs kļūst par kultūras, zinātnes un tirdzniecības sakaru veicinošu faktoru.

1992. gada 30. maijā LPS 1. kongress pieņēma LPS Statūtus, ievēlēja valdi un par priekšsēdētāju atkārtoti ievēlēja Jāni Bunkšu, kas pildīja priekšsēdētāja pienākumus līdz 1993. gada septembrim.

Ļoti svarīga LPS funkcija, ko paredz Statūti, ir pašvaldību pārstāvniecība sarunās ar valdību. 1994. gada 24. februārī Latvijas pašvaldību vadītāju sapulce LPS pilnvaroja pārstāvēt visas pašvaldības sarunās ar valdību, piemēram, šādos jautājumos: par sociālajām garantijām; par ekonomisko reformu; par valsts pārvaldes un pašvaldību reformu; par mērķdotācijām un dotācijām pašvaldību finansu izlīdzināšanas fondā; par pašvaldību finansu izlīdzināšanas kārtību, kā arī citiem jautājumiem.

1994. gada 29. aprīlī tika parakstīts pirmais Ministru kabineta un LPS sarunu protokols, bet 1994. gada 31. maijā Ministru kabinets pieņēma noteikumus Nr. 114 "Par MK un pašvaldību sarunu kārtību".

Kopš 1984. gada pašvaldību tiesības sarunām ar valdību ir garantētas likuma "Par pašvaldībām" 96. pantā, kurā noteiktas galvenās sarunu tēmas: likumprojekti un Ministru kabineta noteikumu projekti, kas attiecas uz pašvaldībām; kārtējā saimnieciskajā gadā pašvaldībām piešķiramo dotāciju un mērķdotāciju apmēri; pašvaldību finansu izlīdzināšanas kārtība, ja tā nav noteikta likumā; ar likumu pašvaldībām noteiktam laikam uzdoto funkciju finansēšanas avoti, ja to izpilde saistīta ar izdevumu palielināšanos; citi pašvaldību darbības jautājumi, kuru reglamentācija ietilpst Ministru kabineta kompetencē. Minētais likums un noteikumi paredz arī to, ka visi Ministru kabineta normatīvo dokumentu projekti, kas attiecas uz pašvaldību darbību, ir jāsaskaņo ar LPS.

Cita LPS funkcija, ko paredz Statūti, ir nodrošināt pašvaldības ar tām nepieciešamo informāciju un pakalpojumiem. Tāpēc LPS 1995. gadā nodibināja izdevumu (žurnālu) "Logs" un 1997. gadā – iknedēļas informatīvo biļetenu "Informācijai un darbam".

Lai sniegtu konsultācijas pašvaldību deputātiem un darbiniekiem, ir nodibināts LPS konsultāciju centrs (PKC). Konsultatīvu palīdzību jebkura pašvaldība var saņemt arī no LPS komiteju padomniekiem.

Lai pašvaldības spētu sniegt kvalitatīvus un vispusīgus pakalpojumus iedzīvotājiem, tām jāsadarbojas. LPS 5. kongress 1995. gada 15. decembrī notika ar devīzi "Sadarbība un kooperācija". LPS sarīkoja vairākus seminārus par šo tēmu, tajos referēja

Eiropas Savienības (ES) valstu pašvaldību pārstāvji un iepazīstināja ar pašvaldību kooperācijas piemēriem dažādu jautājumu risināšanā.

Kopš 1998. gada janvāra arī Latvijā notiek pašvaldību apvienošanās kopīgu uzdevumu risināšanai. Tiek parakstīti savstarpēji sadarbības līgumi par atkritumu savākšanu un glabāšanu starp trīs un vairākām pašvaldībām, ceļu apsaimniekošanu, vietējo un reģionālo plānošanu u.c. pasākumiem. Izveidojušās tādas pašvaldību apvienības kā Dundagas jeb Ziemeļkurzemes, Bārtavas jeb Lejaskurzemes, kā arī vairākas pašvaldības apvienojušās vienā pašvaldībā, piemēram, Kandavas pilsēta ar lauku teritoriju, Salacgrīvas pilsēta ar lauku teritoriju (Salacgrīvas pilsēta un Salacgrīvas pagasts). LPS sniedz arī informāciju un aicina uz starptautisku sadarbību, t.i., sadarbības partneru atrašanu ārzemju pašvaldībās, kā arī pašvaldību iesaistīšanos ES un citu valstu starptautiskajās programmās. LPS ārējo sakaru nodaļa sniedz padomus un konsultācijas iepriekšminētajos jautājumos un konsultē programmu pieteikšanā. Ar LPS palīdzību Latvijā darbojas ES daudzas programmas: pašvaldību pārrobežu sadarbības programma *Credo*, PHARE programmas u.c.

LPS izvērš ļoti aktīvu starptautisko darbību, un tā devusi nozīmīgu ieguldījumu Latvijas valsts ārpolitikā. LPS dome izvirza Latvijas pašvaldību pārstāvjus Eiropas Vietējo un reģionālo pašvaldību kongresam, kur Latviju pašlaik pārstāv Rīgas domes priekšsēdētājs Andris Bērziņš, Bauskas domes priekšsēdētājs, Latvijas Pilsētu savienības priekšsēdētājs Jānis Teikmanis, Mālpils pagasta padomes priekšsēdētājs un Latvijas Pagastu apvienības priekšsēdētājs Aleksandrs Lielmežs, Tukuma rajona padomes priekšsēdētāja Dagnija Staķe, Jūrmalas domes deputāte Ligita Začesta, Saldus rajona padomes priekšsēdētājs Zigmunds Fīrers.

Pēc Latvijas Pašvaldību savienības ierosinājuma 1998. gada 26. – 28. maijā Eiropas Vietējo un reģionālo pašvaldību kongresa darba kārtībā skatīja jautājumu par pašvaldību demokrātiju Latvijā. Kongress ieteica pašvaldību principu ietvert Latvijas Republikas Satversmē un ieviest pašvaldību nodokļus, kuriem pašvaldības patstāvīgi noteiktu likmes, kā arī atjaunot pašvaldību tiesības aizņemties finansu līdzekļus.

LPS priekšsēdētājs Andris JAUNSLEINIS

LATVIJAS PILSĒTU SAVIENĪBA

Latvijas Pilsētu savienības pirmsākums meklējams 20. gs. 20. gados. 1919. gada vasarā pēc Rīgas atbrīvošanas un Pagaidu valdības atgriešanās stāvoklis zemē bija smags. Sevišķi cietušas bija pilsētas. Trūka naudas, pārtikas, kurināmā utt. Nācās domāt, kā paglābt iedzīvotājus no bada un aukstuma, organizēt ārstēšanu un sociālo palīdzību. Meklējot risinājumu, radās doma par visu pilsētu un pagastu apvienošanu.

Laikā no 1919. gada septembra līdz 1920. gada martam tika izstrādāts Latvijas Pilsētu savienības un tās statūtu projekts. Savienības mērķis bija: "Apvienot Latvijas pilsētas un miestus komunāli ekonomiskas un sociālas labklājības veicināšanai, lai pašvaldību kopējiem līdzekļiem nokārtotu ražošanu, piegādāšanu, izdalīšanu, kā arī komunāli saimniecisku darbu izvešanu un kredītu apgādāšanu pilsētu un miestu vajadzībām." Kā redzams, jaunās savienības mērķis bija praktiskas dabas. Ar to arī izskaidrojams, ka savienības dibinātāji paredzēja izveidot to kā saimniecisku pasākumu uz kooperatīviem pamatiem.

To, cik nepieciešama bijusi Latvijas Pilsētu savienība, apliecināja pilsētu lielā atsaucība projektam. Marta beigās uz ASV aizbrauca Latvijas saimnieciskā misija, ar kuras palīdzību Rīga cerēja tikt pie kredītiem pilsētu saimnieciskās dzīves atjaunošanai. 1920. gada 24. marta apspriedē sīki iztirzāja savienības darbības plānu un pieņēma statūtus. Tomēr dažādu iemeslu dēļ savienība tika pie valsts institūcijās apstiprinātiem statūtiem tikai 1926. gadā. Vēlēdamās darboties, pilsētu valdes sasauca pilsētu pašvaldību darbinieku sanāksmes. Nozīmīga priekškonference notika 1921. gada 19. augustā Rīgā, kur tika runāts par skolu, dzīvokļu apgādes jautājumiem, nespējnieku apgādi, zemes lietām u.c. Beidzot 1923. gada 20. jūlijā sanāca pirmais Latvijas pilsētu kongress. Dienas kārtībā bija jautājumi par pilsētu tiesisko un saimniecisko stāvokli, par pilsētu nolikumu trūkumu, pilsētu zemju un dzīvokļu jautājumi, skolu, slimnīcu uzturēšana u.c. Tika ierosināts izveidot savienības izpildu orgānu, kas rūpētos par savienībā pieņemto lēmumu iedzīvināšanu, kā arī maināt Latvijas Pilsētu savienības mērķus, par savienības galveno uzdevumu uzskatot pilsētu tiesiskā stāvokļa noteikšanu un tā laika saimnieciskajiem apstākļiem piemērotu pasākumu veikšanu. Jaundibināmajam birojam uzdeva pārstrādāt statūtus atbilstoši ieteikumam.

1924. gada 15. martā sanāca otrais Latvijas pilsētu kongress. Pēc kongresa biroja priekšlikuma nolēma izdot mēnešrakstu "Pašvaldības Balss" un šim nolūkam piešķīra 2500 latu.

1924. gada rudenī Rīgas pilsētas valde izskatīja un pieņēma izstrādātos Pilsētu savienības statūtus. Tie bija radikāli pārstrādāti un savienības mērķis bija: "... apvienot visas Latvijas pilsētas un miestus kopēju interešu aizstāvēšanai, komunālās pašdarbības attīstīšanai un pilsētu un meistaru pašvaldības pareizai un lietderīgai izteiksmei."

1924. gada 15. novembrī sanāca trešais Latvijas pilsētu kongress, bet 1925. gada 4. oktobrī – ceturtais kongress. Sakarā ar neskaidrībām par Centrālās zemes ierīcības komiteju kongresu pārtrauca, darbību tas atsāka decembrī. Tad arī pieņēma Pilsētu savienības statūtus un iesniedza Rīgas apgabaltiesai apstiprināšanai. Arī šoreiz formālu iemeslu dēļ statūtus neapstiprināja un kongresa birojs tos iesniedza Iekšlietu ministrijai virzīšanai uz Ministru kabinetu. Papildinot statūtus ar Iekšlietu ministrijas ieteikumiem, kas palielināja pašvaldību departamenta ietekmi Latvijas Pilsētu savienības darbā, statūtus beidzot apstiprināja Ministru kabinets 81. panta kārtībā 1926. gada 26. augustā.

1926. gada 31. oktobrī Rīgā sanāca savienības dibināšanas kongress, kas ievēlēja pārvaldes orgānus: valdi, padomi un revīzijas komisiju. Tādēļ šo dienu uzskata par Latvijas Pilsētu savienības oficiālo sākumu, kaut gan ļoti daudz tika padarīts iepriekš. Jaunās savienības stāvoklis tomēr nebija viegls. Kā tas toreiz bija pieņemts, savienības orgānus vēlēja pēc partijas piederības, tāpēc partiju domstarpības ieviesās arī savienības darbā. Tomēr Latvijas Pilsētu savienība veica lielu un regulāru darbu, lai izpildītu izvirzītos mērķus, kā arī daudzos gadījumos savienības

valdei nācās risināt atsevišķu pilsētu individuālās lietas. Daudz darba tika ieguldīts, lai sagatavotu pašvaldību darbiniekus gan darbvedības un grāmatvedības, gan revīzijas komisiju darbam. Pilsētu pašvaldību darbiniekiem bija iespējas iepazīties ar ārvalstu pieredzi Skandināvijas valstīs, Austrijā, Austrumprūsijā un citur.

1927. gadā tika nodibināta Igaunijas, Latvijas un Lietuvas Pilsētu apvienību savienība. Laikā no 1927. gada līdz 1938. gadam notika četras konferences. Pirmajā konferencē Baltijas valstu savienība izveidoja starpkomiteju, kurā strādāja divi pārstāvji no katras valsts Pilsētu savienības. Latvijas Pilsētu savienība bija arī Starptautiskās Pilsētu savienības un Starptautiskās Dzīvokļu un pilsētu izbūves savienības locekle.

1940. gada vasarā Latvijas Pilsētu savienības darbs tika pārtraukts uz ilgiem gadiem un atjaunots tikai 1990. gada 27. jūnijā, kad Ogrē notika pēcokupācijas laika pirmais kongress, darbības pamatā paturot tos pašus statūtus un uzdevumus. Ogre kļuva par Latvijas Pilsētu savienības darbības centru. Līdz 1998. gadam Latvijas Pilsētu savienība izteikusi daudzus priekšlikumus, piemēram, par individuālo un valsts dzīvokļu celtniecību, pašvaldību likumiem, nodokļu un nodevu politiku, gada budžeta veidošanu, sertifikātiem, valsts ekonomiku u.c. Pavisam valsts pārvaldes institūcijām iesniegts ap 150 priekšlikumu, ieteikumu, protestu.

Latvijas Pilsētu savienība veic arī starptautisko darbību. Noslēgti līgumi ar Igaunijas un Lietuvas Pilsētu savienībām par Baltijas Pilsētu savienības komitejas izveidošanu. Notiek regulāra sarakste ar Eiropas Padomes pašvaldību centru Strasbūrā. 1996. gadā Latvijas Pilsētu savienība izveidoja pašvaldību Ekonomiskās attīstības fondu, kura uzdevums ir izstrādāt un realizēt dažādas investīciju programmas, lai sekmētu pašvaldību darbu.

Pilsētu savienības valde organizējusi pilsētu pašvaldību tikšanos ar Latvijas valdības, kā arī lielāko firmu, rūpnīcu pārstāvjiem. Viens no galvenajiem principiem Latvijas Pilsētu savienības attiecībās ar sarunu partneriem ir sadarbības princips. Savienības mērķis joprojām ir pašvaldību teritorijās dzīvojošo sociālā aizsardzība, ekonomisku problēmu risinājumi tautas interesēs.

Latvijas Pilsētu savienības priekšsēdētājs
Jānis TEIKMANIS

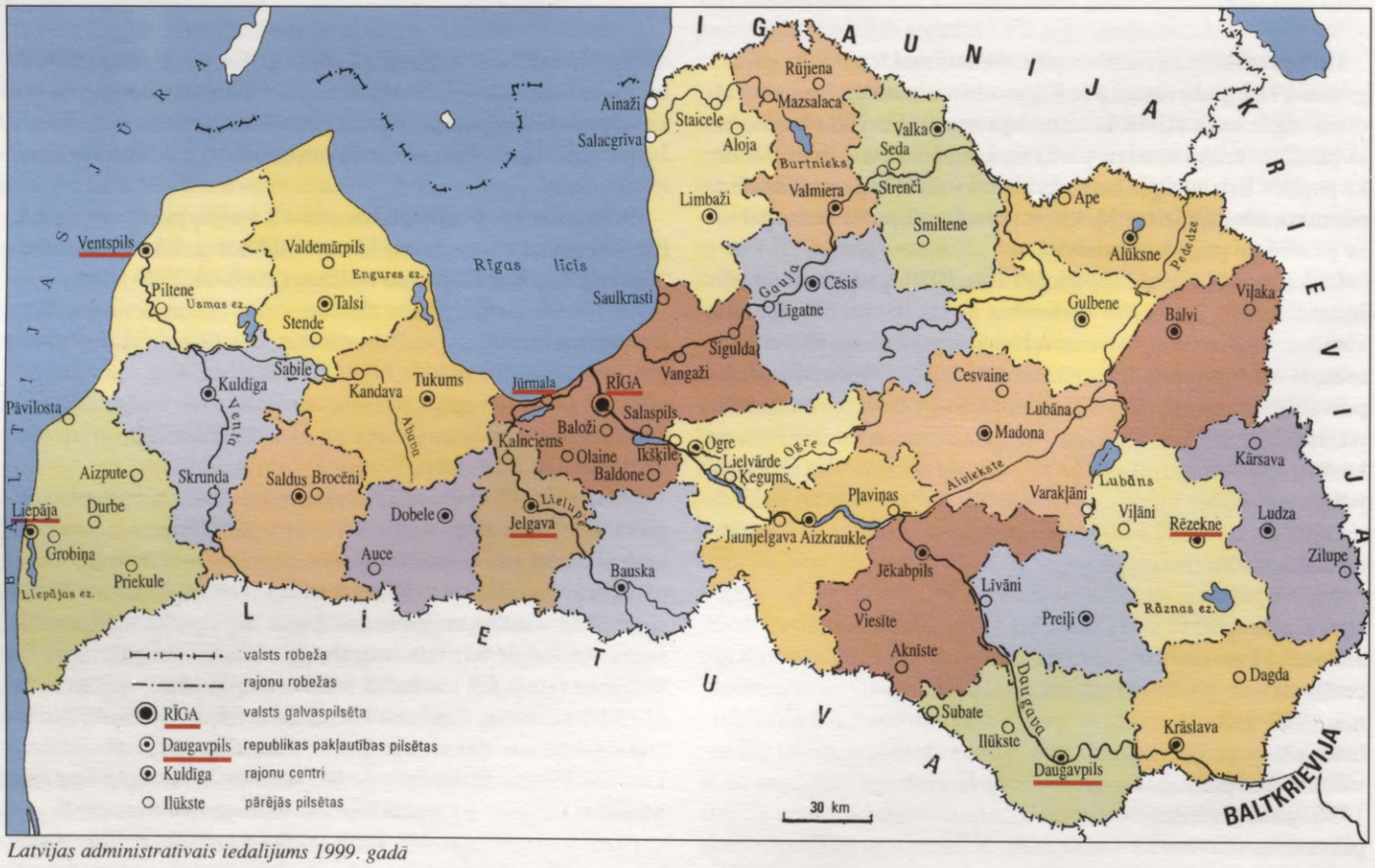

Latvijas administratīvais iedalījums 1999. gadā

LATVIJAS PILSĒTU IEDZĪVOTĀJI

Latvijas pilsētu vēsture bieži sniedzas daudz senākos laikos, nekā ir pieejami avoti par to iedzīvotājiem. Pirmās pilsētu veida apdzīvotās vietas izveidojušās vēl pirms vācu krustnešu ierašanās. Pilsētu tiesības vispirms piešķīra Rīgai un Cēsīm 13. gs., drīz tām pievienojās arī Valmiera, Piltene, Kuldīga, Aizpute, Ventspils un Limbaži. 16. gs. pilsētu skaitam piepulcējās Jelgava, Daugavpils un Valka. Vēl vairāk pilsētu tika dibinātas 17. un 18. gadsimtā.

Jaunavas tērps Kuldīgā

Latvijas pilsētu iedzīvotāju skaits sāka arvien straujāk pieaugt 19. gs. beigās. Laucinieki, pamazām atbrīvojoties no muižu sloga, īpaši tie, kuriem nebija iespējams iegūt zemi, masveidā ieplūda lielākajās pilsētās. Turklāt straujā rūpniecības attīstība, īpaši Rīgā prasīja arvien vairāk lētas darba rokas ne tikai no Latvijas teritorijas, bet arī no tālākām zemēm. 19. un 20. gs. mijā Latvijā pilsētnieku īpatsvars sasniedza gandrīz 1/3 un tuvojās vidējam urbanizācijas līmenim tuvējās Eiropas teritorijās uz rietumiem, bet stipri pārsniedza Lietuvu, Krieviju un Baltkrieviju. Jo īpaši strauji pieaugums turpinājās arī 20. gs. sākumā līdz 1914. gadam, kad pilsētnieku īpatsvars sasniedza 40%. 1. pasaules karš samazināja Latvijas pilsētnieku skaitu vairāk nekā divas reizes.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas un tautsaimniecības atjaunošanas sāka atkal pieaugt Latvijas pilsētnieku skaits un īpatsvars, taču, tā kā nebija iedzīvotāju masveida pieplūduma no citām valstīm, pieaugums vairs nebija tik straujš. Pilsētnieku īpatsvars valstī palielinājās līdz 1/3 un nedaudz vairāk. Vairāku pilsētu iedzīvotāju skaits palika nemainīgs vai pat turpināja samazināties visā Latvijas pirmās neatkarības laikā – piemēram, Liepājā, Ventspilī, Ludzā, Bauskā, Limbažos, Preiļos utt. Tomēr no 1925. līdz 1935. gadam Latvijas pilsētu iedzīvotāju skaits pieauga no aptuveni 600 tūkstošiem līdz vairāk nekā 700 tūkstošiem. Tiesa gan, daļu no šī pieauguma deva jaundibinātās pilsētas (Ogre, Dobele, Sigulda, Gulbene, Madona, Balvi u.c.).

Notikumi 2. pasaules kara laikā no 1939. līdz 1945. gadam atkal krietni samazināja Latvijas pilsētu iedzīvotāju skaitu – pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas izceļoja gandrīz visi

Latvijas pilsētu iedzīvotāji 18. gs., J. K. Broces zīmējumi

vācieši. PSRS karaspēka iebrukumam sekoja Baigais gads ar deportācijām un vajāšanām, pēc hitleriskās Vācijas karaspēka iebrukuma daļa iedzīvotāju atkal devās bēgļu gaitās, tika iznīcināti gandrīz visi palikušie ebreji un čigāni un kara beigās bailēs no Sarkanās armijas daudzi Latvijas iedzīvotāji, īpaši pilsētnieki glābās, bēgot uz Rietumiem, daudzi tika mobilizēti abu karojošo pušu armijās un krita frontē.

Taču tūlīt pēc kara sākās vēl nebijusi masveidīga iedzīvotāju ieceļošana Latvijas pilsētās no visas PSRS, īpaši no Krievijas, arī Baltkrievijas un Ukrainas. Lielākais imigrantu vairākums apmetās uz dzīvi pilsētās, īpaši Rīgā, kā arī pārējās "republikāniskās pakļautības" pilsētās. Turklāt padomju okupācijas vara radīja arī daudz nelabvēlīgākus apstākļus lauciniekiem, tāpēc strauji norisēja Latvijas urbanizēšanās noslēdzošais posms. Jau 1959. gadā pilsētnieku kļuva vairāk par lauciniekiem, pārsniedzot 50% no valsts iedzīvotāju kopskaita, bet 1989. gadā sasniedzot gandrīz 70%.

Kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā pilsētnieku skaits sāk samazināties līdz ar visas valsts kopējā iedzīvotāju skaita samazināšanos. Jaunākie dati par pilsētu iedzīvotāju skaitu liecina, ka pilsētnieku ir 1675 tūkstoši, nedaudz samazinājies arī pilsētnieku īpatsvars (līdz 68%). Tuvākajos gados var paredzēt, ka pilsētnieku skaits turpinās samazināties nedaudz straujāk nekā lauku iedzīvotāju skaits (jo pilsētās, īpaši lielākajās, dzimstība ir viszemākā, bet emigrācija visaugstākā). Taču kopējā pilsētnieku un laucinieku proporcija samazināsies pavisam minimāli.

Brīvprātīgo latviešu strēlnieku bataljonu dibināšana Rīgā 1915. gada jūlijā

7. Vispārējie dziesmu svētki

Latvijas pilsētu apdzīvojums Eiropas valstu starpā izceļas ar vislielāko (neskaitot Islandi) iedzīvotāju koncentrāciju valsts galvaspilsētā (vairāk par 1/3 no valsts iedzīvotājiem dzīvo Rīgā). Otra iezīme, ar ko Latvijas pilsētu apdzīvojums atšķiras no citām valstīm, ir tā, ka otrā pilsēta pēc iedzīvotāju skaita ir daudzkārt mazāka par galvaspilsētu. Nākamās pilsētas aiz Rīgas pēc iedzīvotāju skaita Latvijā ir Daugavpils un Liepāja, kurās dzīvo apmēram 8 reizes mazāk cilvēku nekā galvaspilsētā. Trešā iezīme varētu būt tā, ka Latvijas mazākajās pilsētās iedzīvotāju skaits nesasniedz pat tūkstoti, kā tas ir vēsturiskajās mazpilsētās (Durbē un Piltenē). Tajā pašā laikā ir apdzīvotas vietas, piemēram, Iecava un Ķekava, kam nav pilsētas statusa, bet iedzīvotāju skaits tajās sasniedz 3 un pat 5 tūkstošus.

Iedzīvotāju etniskais sastāvs pilsētās vēsturiski bijis raibāks nekā laukos, jo pilsētās vienmēr ir koncentrējušies iecelotāji. 20. gs. sākumā latviešu īpatsvars pilsētās bija aptuveni 40%. Visaugstākais tas bija Vidzemes nelielajās pilsētās, bet vismazāk latviešu bija Latgales pilsētās, īpaši Daugavpilī. Tas izskaidrojams ar to, ka Latgales zemnieki kļuva brīvi daudz vēlāk nekā pārējā Latvijā. Nākamā lielākā etniskā grupa bija ebreji (20%). Dažās Latgales pilsētās (Rēzeknē, Ludzā un Preiļos) ebreju īpatsvars nedaudz pārsniedza pusi no iedzīvotāju kopskaita. Nākamās divas lielākās mazākumtautības bija krievi un vācieši (15% katra). Lielākā krievu koncentrācija bija Latgales pilsētās, īpaši Daugavpilī (28%) un Rēzeknē (23%), kā arī Rīgā (16%). Lielākajā daļā Vidzemes un Kurzemes pilsētu krievu īpatsvars bija minimāls. Savukārt vācieši koncentrējās Kurzemes pilsētās (Kuldīgā 33%, Aizputē 36% un Bauskā 37%), bet vismazāk Latgalē. Citas mazākumtautības bija poļi (6%), lietuvieši (2%) un igauņi (1%).

Pēc Latvijas valsts neatkarības iegūšanas pilsētās stipri pieauga latviešu īpatsvars, līdz pat 2/3 pirms 2. pasaules kara. Vistraujāk samazinājās krievu un ebreju īpatsvars. Padomju okupācijas laikā latviešu īpatsvars ļoti strauji samazinājās līdz 43% 1989. gadā. Pēdējos gados tas ir atkal palielinājies līdz 48%, un paredzams, ka tuvākajā nākotnē tas turpinās pakāpeniski pieaugt un sasniegs pusi no visiem pilsētniekiem. Visaugstākais latviešu īpatsvars ir Kurzemes un Vidzemes mazpilsētās – Rūjienā, Valdemārpilī un Lubānā (visās 95%), Aizputē, Smiltenē (abās 94%), Pāvilostā (93%), Kandavā un Durbē (abās 92%). Viszemākais latviešu īpatsvars ir Daugavpilī (15%), Sedā (16%), Zilupē (23%), Vangažos (33%) un Olainē (36%).

Krievi ir 37% no pilsētniekiem, vairāk nekā puse iedzīvotāju tie ir Sedā (66%), Zilupē (60%), Daugavpilī (56%) un Rēzeknē (52%). Nākamā skaitliski lielākā minoritāte Latvijas pilsētās ir baltkrievi (5%), visvairāk to ir Krāslavā (21%), Zilupē un Sedā (12%). Ukraiņi ir 3% no Latvijas pilsētnieku kopskaita, lielākais īpatsvars ir Liepājā un Vangažos (abās 6%). Arī poļi ir 3% no pilsētniekiem, to

Trešā atmoda

augstākais īpatsvars ir Ilūkstē (16%), Daugavpilī (15%) un Krāslavā (10%). Ebreju īpatsvars ir sarucis līdz 0,6% un lielākais vairākums no tiem dzīvo Rīgā. Lietuviešu starp pilsētniekiem ir 0,5%, tie pārsvarā dzīvo pie Lietuvas robežas – Priekulē (12%), Aucē (10%), Subatē, Aknīstē (7%), Bauskā (6%). Čigānu īpatsvars ir tikai 0,3%, tie dzīvo gk. Kurzemes pilsētās – Sabilē (5%), Talsos (3%), Ventspilī, Tukumā, Kandavā un Kuldīgā (visās pa 2%). Mazākumtautību īpatsvars nākotnē nemanāmi samazināsies (izņemot vienīgi čigānus), taču esošās iedzīvotāju etniskā sastāva proporcijas nemainīsies.

Dr. hist. Ilmārs MEŽS

APZĪMĒJUMI PILSĒTU PLĀNOS

- Sabiedriskās ēkas
- Ievērojamas celtnes
- Dzīvojamā apbūve
- Rūpnieciskā un saimnieciskā apbūve
- Pilsētbūvniecības pieminekļa teritorija
- Mazdārziņi
- Augļu dārzi
- Vasaras namiņi
- Meži, parki
- Kapi
- Stadions, sporta laukums
- Valsts robeža
- Pilsētas robeža
- Cita administratīvā vai teritoriālā robeža
- Ceļi un ielas ar atdalītām kustības joslām
- Galvenās ielas
- Zemesceļi
- Koptas gājēju takas, celiņi
- Takas
- Dzelzceļš, stacija
- Autoosta
- Lidosta, lidlauks
- Osta
- Pašvaldība
- Policija
- Muitas punkts
- Pasta nodaļa
- Slimnīca
- Poliklīnika
- Tirgus
- Degvielas uzpildes stacija
- Autotehniskās apkopes stacija
- Autostāvvieta
- Viesnīca, motelis
- Sanatorija
- Kempings, tūristu apmetne
- Skatpunkts
- Slēpošanas trase
- Peldvieta
- Kinoteātris
- Drupas
- Estrāde
- Muzejs, izstāžu zāle
- Piemineklis, piemiņas vieta
- Baznīca, lūgšanu nams
- Sinagoga
- Krucifikss
- Pilskalns
- Ievērojams kalns
- Dižkoks
- Interesants akmens
- Avots
- Ala
- Klints, krauja
- Novērošanas tornis
- Komunikāciju tīkla tornis
- Bāka

APZĪMĒJUMI APKĀRTNES SHĒMĀS

- Valsts robeža
- Pagastu un novadu robežas
- RĪGA — Valsts galvaspilsēta
- TUKUMS — Rajona centrs
- IKŠĶILE — Pilsēta
- *GOSTIŅI* — Pilsētas daļa
- Lazdona — Pagasta centrs
- *Bucenieki* — Ciems
- **CĒRES PAG.** — Bijušo pagastu nosaukums
- Dzelzceļš, stacija
- 1. šķiras ceļi
- Pārējie ceļi

Iedzīvotāju skaits

- > 5000
- 1000–5000
- 500–1000
- <500

- Robežas pārejas punkts, muita
- Lidosta
- Baznīca
- Nacionālā parka un rezervāta robeža

SAĪSINĀJUMI

A – austrumi
agr. – agrākais
apm. – apmēram
arhit. – arhitekts
a/s – akciju sabiedrība
att. – attēls
ATU – autotransporta uzņēmums
aut. – autors
b-ba – biedrība
bij. – bijušais
CATA – Cēsu autotransporta apvienība
D – dienvidi
dib. – dibināts
Dr. – doktors
dz. – dzimis
ev.-lut. – evaņģēliski luterisks
g. – gads
gk. – galvenokārt
GNP – Gaujas nacionālais parks
gt. – gadu tūkstotis
ģen. – ģenerālis
HES – hidroelektrostacija
iedz. – iedzīvotāji
īst. v. – īstajā vārdā
LKOK – Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris
LLA – Latvijas Lauksaimniecības akadēmija
LLU – Latvijas Lauksaimniecības universitāte
LLT – Latvijas lauksaimniecības tehnika
LMA – Latvijas Mākslas akadēmija
LR – Latvijas Republika
LU – Latvijas Universitāte
lut. – luterāņu; luterisks
LVU – Latvijas Valsts universitāte
mlj – miljons
MRS – mežrūpniecības saimniecība
nos. – nosaukums
piemin. – piemineklis
PIVA – Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola
pl. – platība
PMK – pārvietojamā mehanizētā kolonna
pr. Kristus – pirms Kristus
prof. – profesors
PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
pulkv. – pulkvedis
R – rietumi
r/a – ražošanas apvienība
raj. – rajons
rep. – republika; republikānisks
RPI – Rīgas Politehniskais institūts
RTU – Rīgas Tehniskā universitāte
sāk. – sākums; sākumā
s-ba – sabiedrība
SCO – Starpkolhozu celtniecības organizācija
SIA – sabiedrība ar ierobežotu atbildību
skat. – skatīties
Sv. – svētais
tab.– tabula
tag. – tagadējais
tēln. – tēlnieks
terit. – teritorija
tk – tūkstotis
t.s. – tā sauktais
TV – televīzija
univ. – universitāte
vjl. – virs jūras līmeņa
Z – ziemeļi
z/k – zvejnieku kolhozs

SAĪSINĀJUMI PILSĒTU PLĀNOS

b-ka – bibliotēka
CSDD – ceļu satiksmes drošības dienests
f-ka – fabrika
kult. nams – kultūras nams
luterāņu bazn. – luterāņu baznīca
mežn. – mežniecība
pag. dome – pagasta dome
pareiztic. bazn. – pareizticīgo baznīca
pašvald. – pašvaldība
pils. – pilsēta
p/s – paju sabiedrība
psihoneirol. – psihoneiroloģiskā
psk. – pamatskola
raj. pad. – rajona padome
r-ca – rūpnīca
sk. – skola
slimn. – slimnīca
ssk. – sākumskola
šķ-iela – šķērsiela
tbc slimn. – tuberkulozes slimnīca
vsk. – vidusskola
v/u – valsts uzņēmums

Kurzeme

Latgale

Vidzeme

Zemgale

NOVADU ĢERBOŅI

AINAŽI

Limbažu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1926. gada.
Platība 5 km², lauku teritorija 152 km².
Iedzīvotāji: 1309 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2008; latvieši 89,4%, krievi 3,7%, igauņi 2,7%, ukraiņi 1,2%, lietuvieši 1,0%.
Attālums no Rīgas 115 km (autoceļš A1), no Limbažiem 62 km (autoceļi A1, P11).

Ģerboņa vairogs ar vertikālu dalījumu – tā labajā pusē sarkanā laukā sudraba grifs ar sudraba zobenu labajā ķetnā, kreisajā pusē zelta laukā melns enkurs. Enkurs simbolizē Ainažu ostu, no Vidzemes ģerboņa ņemtais grifs norāda Ainažu piederību šim novadam. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Ainažu lauku teritorijas tālākie stūri ir 17–18 km uz ziemeļaustrumiem un dienvidaustrumiem no Ainažiem; austrumos robežojas ar Staiceles, dienvidos – ar Salacgrīvas teritoriju, bet ziemeļos tai ir apm. 22 km garš Igaunijas robežas posms ar muitas punktu uz Rīgas–Tallinas automaģistrāles (t.s. *Via Baltica*), kas izbūvēta sāņus no pilsētas.

Pretī gar Roņu salu ir Irbes šaurums un lielā jūra – tas lika domāt par jauniem ceļiem un ostas būvi.

Daba un iedzīvotāji

Ainažu rietumpusē ir 5 km garš aizsalstošas jūras krasts, kur ietek tikai Blusupīte, un uz dienvidiem sākas 200–300 m plata, zema randu pļavu josla. Piejūras un Metsepoles līdzenumā pūš visu veidu vēji (ne velti šeit 1992. g. uzstādīti pirmie vēja rotori elektroenerģijas ieguvei). Lielā pārsvarā meži, uz Igaunijas pusi sākas lieli purvi. Jaukākais nostūris saistās ar Salacu, kas, tekot no austrumiem, pie Mērniekiem pagriežas uz dienvidiem. Šajā 14 km garajā posmā Salaca vēl strauja, kritums pa metram uz 1 km, vietām straujgabali – "tači", vairākās vietās klintis.

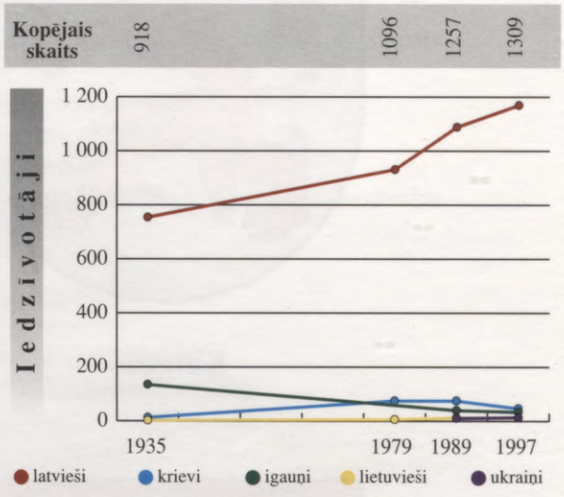

Apm. puse no Ainažu iedzīvotājiem ir darbspējīgā vecumā, pārējie bērni, skolēni, studenti, pensionāri.

Mūsu gadsimtā Ainaži joprojām ir Vidzemes mazākā pilsēta.

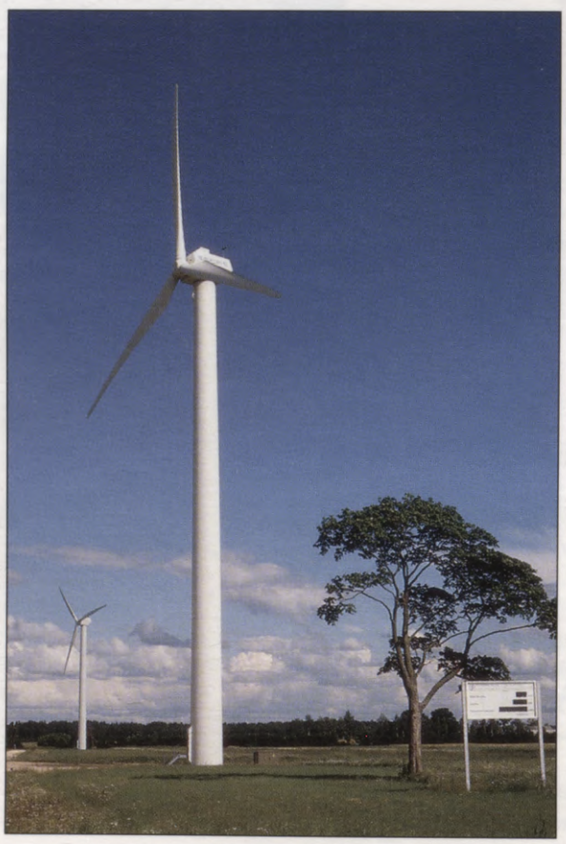

Pirmā vēja elektrostacija Latvijā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Vēsture

Pilsēta izveidojusies sena lībiešu zvejnieku ciema vietā. Pastāv uzskats, ka tās nosaukums cēlies vai nu no lībiešu vārdiem *ainagi* – vientuļš, vai *aaina* – siens, vai arī no igauņu *hain* – siens, vai *hainaste* – siena ceļš, kas izveidojies, vedot sienu no Ainažu jūrmalas pļavām. Vēlāk uz senā ciema zemes izveidojās Ainažu muiža un kroņa muiža. Ainažu vēsturē kopš pagājušā gadsimta vidus bijuši uzplaukuma periodi, kas saistījušies ar kuģu būvi, jūrskolu un ostu. Attīstoties piekrastes kuģniecībai, ainažnieki sāka būvēt arī tālbraucējus kuģus (1857.–1913. g. uzbūvēja apm. 50 kuģu; 1880. g. ostā bija pierakstīti 83 burinieki). 19. gs. vidū attīstījās arī ar jūru saistītie rūpali un darbojās stikla fabrika. 1864. gadā Ainažos nodibināja pirmo latviešu jūrskolu. 1869. gadā Ainaži ieguva miesta nosaukumu. 1902. gadā izstrādāja jūras ostas izbūves projektu, kas paredzēja arī dzelzceļa būvi. Ainažu osta bija ceturtā starp Latvijas jūras ostām, darbojās rēdereja, kā arī tvaika un

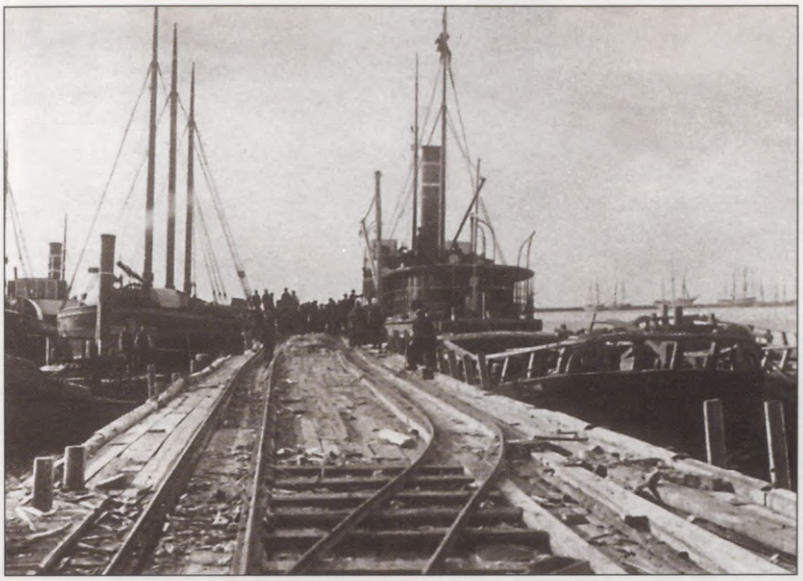

Ainažu osta 20. gs. sākumā

vēja dzirnavas, ķieģeļu ceplis. 1913. gadā atklāja Ainažu–Valmieras–Smiltenes šaursliežu dzelzceļu (darbojās līdz 1976. g.). 1. pasaules karā Ainažus un ostu izpostīja, iznīcināja arī burinieku floti. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. gadā no 14. līdz 16. februārim pie Ainažiem notika igauņu karaspēka kaujas ar lieliniekiem. Pēc 1. pasaules kara robeža starp Latviju un Igauniju sadalīja Ainažus divās daļās. 1920. g. 20. jūlijā atlikušajai daļai piešķīra ciema pašvaldības tiesības. 1923. gadā sākās ostas atjaunošana un padziļināšana. 1930. gadā uzcelta jauna, 22,8 m augsta bāka. Darbojās kokzāģētava.

Arī pilsētas sabiedriskā un kultūras dzīve saistījās ar jūrniecību: darbojās Ainažu Jūrniecības veicināšanas b-ba (dib. 1899. g.), pēc tās iniciatīvas nodibināta Krājaizdevu s-ba. Ainažu ostas piestātnes īpašnieks, kapteinis J. Asaris bija ilggadējs Ainažu miesta un pilsētas galva. Pilsētā vēl darbojās Kultūras b-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, kā arī Kultūras b-bas bibliotēka. Ainažnieki izglītību neatkarīgās Latvijas laikā ieguva sešklasīgajā pamatskolā.

1940. gada vasarā Ainažos tika izveidotas padomju okupācijas iestādes. Padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Ainažu iedzīvotāji. Pēc 2. pasaules kara Ainažos darbojās hidrometeoroloģiskā stacija, astoņgadīgā skola, kurai uzcelta jauna ēka. 1969. g. 20. jūlijā atklāts Ainažu jūrskolas memoriālais muzejs. Ierīkota slimnīca, ambulance, iekārtota bibliotēka (19,1 tk grāmatu, 1965. g.). Izveidots parks, kur uzcelts kinoteātris un kultūras nams. Padomju saimniecības "Ainaži" centrs.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsēta sākusi veidoties abpus Rīgas–Pērnavas šosejas ar samērā regulāru ielu plānojumu. Galvenās ielas ir trīs – K.Valdemāra, Brīvības un K. Barona iela, kas ietver nelielo pilsētas centrālo laukumu, kur izvietota pilsētas valde u.c. iestādes. Nozīmīgāko celtņu vidū ir racionālās formās veidotais un valsts arhitektūras pieminekļu sarakstā iekļautais Ainažu Kultūras biedrības nams (1928. g., arhit. P. Kundziņš), Ainažu jūrskolas memoriālā muzeja ēka ar tradicionālo divslīpju jumtu un pusnošļauptiem galiem (1870. g.; restaurēta 1969. g.), interesanta ir kapteiņa Veides māja (1902. g.) K.Valdemāra ielā 45, kas ir divstāvu koka ēka ar jumta izbūvēm un greznu fasāžu dekoratīvo apdari, kā arī Ainažu muižas kungu māja (19. gs. beigas) K. Valdemāra ielā 43. Tā ir asimetriski risināta celtne ar trīsstāvu torni, mākslinieciski veidotu zelmini un stūra rustiem.

Robežpunkts ar Igauniju un muitas stacija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Reliģija

Pilsētā darbojas ev.-lut. draudze, baptistu draudze, kas dibināta 1991. gadā. Sv. Arsēnija pareizticīgo draudze pēc gandrīz 40 gadiem 1995. gadā atguva savu dievnamu. Tā atjaunošanas iniciators 1990. gadā bija a/s "Ainaži", pēc tam darbus turpināja Ainažu pilsētas pašvaldība, kurai finansiāli palīdzēja arī SIA "Atpūta".

Ainaži – deviņdesmitie gadi

Ainažos nekad nav bijusi sevišķi plaši attīstīta rūpniecība. Iedzīvotāju pamatnodarbošanās – darbs valsts dienestos, naturālajā saimniecībā, lauksaimniecībā, zvejniecībā un apkalpojošajā sfērā. 90. gados Ainažos beidza pastāvēt kolektīvās saimniekošanas uzņēmums lauksaimniecībā – Ainažu saimniecība, no kuras sākotnēji tika izveidotas 6 mazākas SIA, taču tās ir beigušas darbību, izņemot SIA "Ainažu agro-

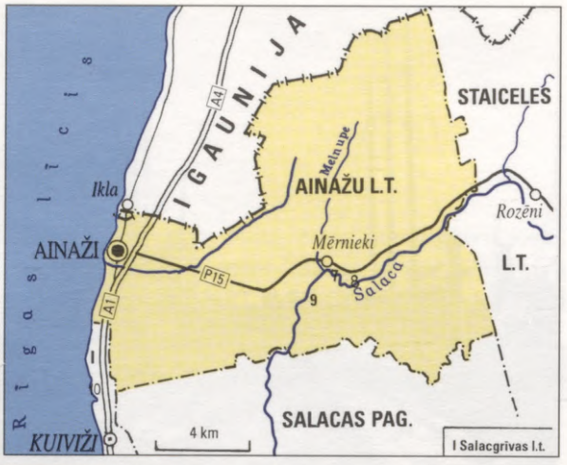

serviss" (bij. mehāniskās darbnīcas). Samazinājusi darbību arī Cēsu autotransporta uzņēmuma CATA Ainažu filiāle. Daudzi pilsētas iedzīvotāji darbu sameklējuši Salacgrīvā – zivju apstrādes uzņēmumos.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Ainažos izbūvēta moderna robežpunkta un muitas ēka. 1994. gadā sāka darboties vēja elektrostacija ar diviem 600 kW elektroenerģijas ģeneratoriem, ko griež trīsspārnu vēja rotori; 43 m caurmērā aptver 1452 m² laukumu.

Ainažos ir divas pamatskolas – K. Valdemāra Ainažu pamatskola un Mērnieku pamatskola, kā arī bērnudārzs "Randa", bibliotēka, kultūras nams, Ainažu jūrskolas memoriālais muzejs, Ainažu ugunsdzēsēju muzejs.

90. gados Ainažos darbu sākusi veterinārā klīnika un medikamentu tirgotava SIA "Veta", degvielas uzpildes stacija un motelis *Premium Petroleum*.

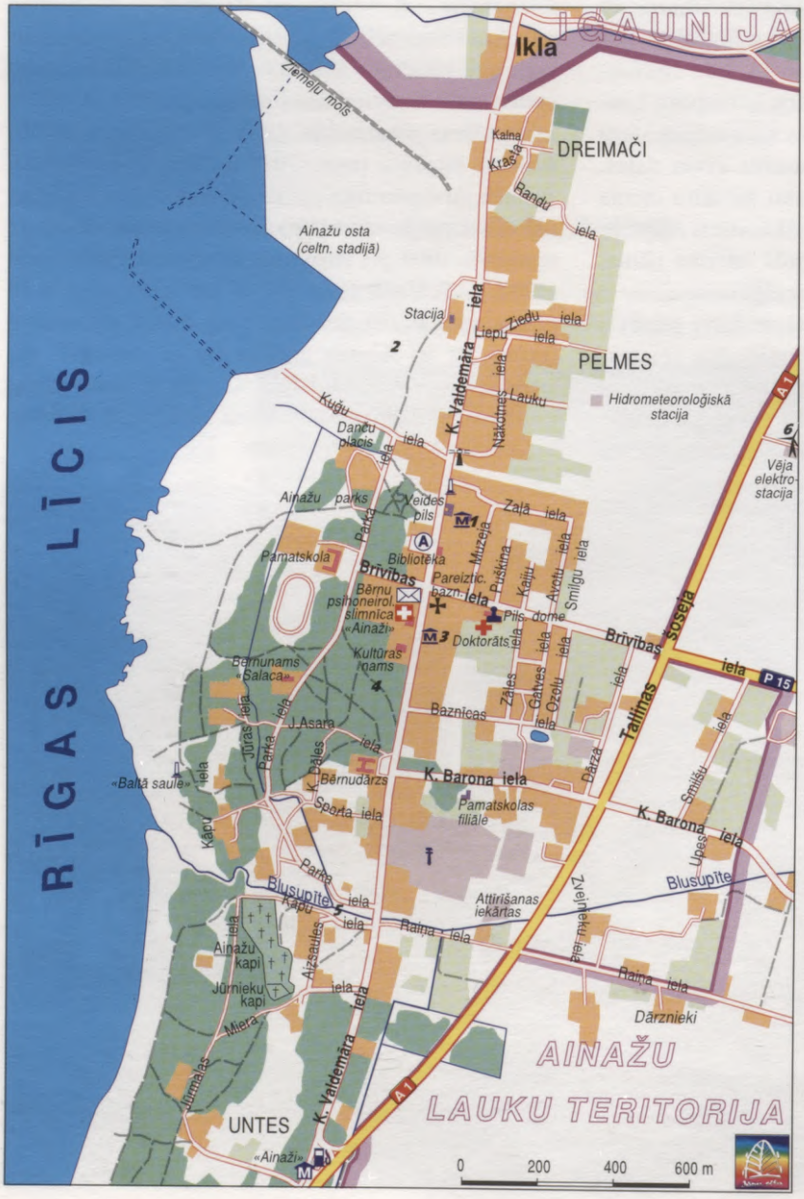

Bijušās Ainažu ostas un šaursliežu dzelzceļa vēsturiskie simboli (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ainažu jūrskolas memoriālais muzejs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ainažu jūrskolas skolotāji un skolnieki 1891. gadā: 1. rindā 3. no kreisās – K. J. Dāls, 4. no kreisās – N. Raudseps

Ainažu jūrskola

Ainažu jūrskola darbu sāka 1864. g. 23. novembrī. Naudu tās atvēršanai, K. Valdemāra rosināti, bija saziedojuši Ainažu turīgie zemnieki, kuģīpašnieki; telpas jūrskolai atvēlēja J. Veide. Pirmais jūrskolas priekšnieks bija K. J. Dāls (līdz 1893. g.). Sākotnēji Ainažu jūrskola darbojās neoficiāli, taču balstoties uz Ainažu jūrskolas un K. J. Dāla darba izcilo pieredzi, Krievijā 1867. gadā pieņēma likumu par jauna tipa (Valdemāra) jūrskolām. Šīs jūrskolas darbojās jūrmalas zvejniekciemos, mācības tajās notika dzimtajā valodā, bez maksas un netika prasīta iepriekšēja izglītība. Ainažu jūrskolā izglītību ieguva vairāk nekā 1000 tālbraucēju kapteiņu un stūrmaņu. 1. pasaules kara laikā Ainažu jūrskolu evakuēja uz Hersonas guberņu. Tur tā darbojās līdz 1918. gadam, tad atsāka darbu Ainažos uz vienu gadu. 1870. un 1902. gadā būvētās Ainažu jūrskolas ēkas nodega 2. pasaules kara laikā. Ainažu jūrskolnieki 1876. un 1877. gada vasarās K. J. Dāla un jūrskolotāja N. Raudsepa vadībā veica arktiskās ekspedīcijas uz Obas grīvu, atklājot jaunu Z tirdzniecības jūras ceļu.

Rīgas līča piekraste ar randu pļavām, Salaca (ceturtā lielākā Baltijas lašu nārsta upe), mežu masīvi ar bagātīgu medījumu, ogu un sēņu klāstu, purvi, putnu migrācijas un ligzdošanas vietas iekļauti Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātā. 1993. gadā Ainažos sāka ostas izbūves projekta īstenošanu. Kaut arī darbu sākums bija neveiksmīgs, taču projekts joprojām ir aktuāls. Ainažu ostas priekšrocības ir plašā brīvā teritorija, kur iespējama daudzfunkcionāla darbība, sākotnēji izbūvējot jahtu un zvejas laivu piestātnes. Ostas brīvajā teritorijā iespējams radīt tūrisma biznesu, kas varētu kļūt par būtisku pilsētas iedzīvotāju nodarbinātības veidu. Pilsētas teritorijā iespējams attīstīt arī ģimeņu pansijas un lauku tūrismu. Ainaži interesanti ar mazpilsētas koka arhitektūru, ar P. Kundziņa projektēto Ainažu Kultūras biedrības namu, ar jūrnieku kapiem Ainažu kapsētā, ar 1998. gadā Ainažu jūrmalā atklāto V. Titāna objektu "Baltā saule" projektā "Saules tilts Ainaži–Roņu sala–Kolkasrags".

Ainažu pilsētas domes priekšsēdētāja G. Bērziņa

Pavadonis pa Ainažiem un apkārtni

Tūristu mērķis ir vecās jūrskolas memoriālais muzejs *[1]*, pie tā K. Valdemāra krūšutēls, brīvdabas ekspozīcija, tuvumā jūrskolas vēlākā ēka un t.s. Veides nams. Pie pašas Igaunijas robežas, kur simbolisks ir vecais robežstabs (vecā mola gals pat bijis kaimiņzemē), samanāmas nopostītās Ainažu ostas un noliktavas atliekas *[2]*, arī dzelzceļa trase. Galvenā iela uz Rīgas pusi noved pie ugunsdzēsēju depo un muzeja *[3]*, kam līdzās pareizticīgo baznīca. Jūras pusē kultūras nams, pie jūras – priežu meža parks un piemiņas akmens *[4]* 1905. gadā nošautajiem 9 ainažniekiem (viņu vidū bijis aptiekārs K. Pelēkzirnis).

Starp Ainažu centru un D daļu, t.s. Bērziņu, ir Blusupīte *[5]*, kas savulaik lejpus šosejas apmūrēta ar akmeņiem kā kanāls; lejāk tā tek gar stāvkrastu un ielokās pludmalē. Ainažu aizmugurē izbūvēts galvenais ceļš uz robežpunktu. Aiz ceļa redz iezīmīgos trīsspārnu vēja rotorus *[6]*. Uz A no Ainažiem ved lielceļš P15, kas Staicelē sazarojas uz Mazsalacu un Matīšiem, vietām atklājot krāšņo Salacas ieleju. Salacu ceļš sasniedz pēc 10 km Mērniekos. Pie Melnupes ietekas Mērnieku dzirnavas *[7]* un aizsprosts, kas gan ir drupās, atkal atsegusies krāce un smilšakmeņi krastā. Dzirnavnieka ģimenē te dzimuši brāļi Rozenšteini – Eižens bija silikātķīmiķis, Hugo – ģenerālis, armijas štāba priekšnieks.

Mērnieku tuvumā ir nozīmīga zivju mazuļu audzētava *[8]*, vērtīgo sugu pavairotāja. Salacu šķēso bij. šaursliežu dzelzceļa tilts. Vēl kilometru lejāk, kur Salaca met līkumu ap Pietragu, ir skaistākā lejteces vieta – smilšakmens cilnis un 100 m gara siena kreisajā krastā, ko sauc arī par Mačparu Sarkanajām klintīm *[9]*. Randu pļavas *[10]*.

AIZKRAUKLE

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1967. gada.
Platība 12 km².
Iedzīvotāji: 9741 (1997. g.); latvieši 61,2%, krievi 27,7%, baltkrievi 4,2%, ukraiņi 2,9%, poļi 1,6%, lietuvieši 1,4%.
Attālums no Rīgas 92 km (autoceļi A6, P79).
Dzelzceļa stacija Aizkraukle 3 km no pilsētas.

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā apakšdaļā. Augšējā zilajā laukā trīs ar kātiņiem kopā savienotas zaļas ozola lapas un atstarpēs starp tām trīs piecstarainas zelta zvaigznes. Apakšējais lauks sudraba

Aizkraukle robežojas ziemeļos ar Aizkraukles pagastu un dienvidos ar Sērenes pagastu. 60% Aizkraukles teritorijas aizņem apstādījumi un ūdeņi (ieskaitot daļu Pļaviņu ūdenskrātuves), apbūvētā teritorija ir 4,7 km². Aizkraukli šķērso 1. šķiras autoceļš P87 Bauska–Aizkraukles stacija.

Daba un iedzīvotāji

Aizkraukle atrodas Viduslatvijas zemienē Lejasdaugavas senlejas augstajā labajā krastā. Neliela teritorija pilsētai pieder arī kreisajā krastā. Līdzeno reljefu saposmo tikai gravas pilsētas A un R malā un Lauces ieleja D malā Daugavas kreisajā krastā. Kalna Ziedu pilskalna augstums pilsētas A malā ir gandrīz 89 m vjl., DA malā pilsēta piekļaujas Pļaviņu ūdenskrātuvei (platība 45 km²). Tās platums te gandrīz sasniedz 3 km, dziļums 47 m. Aizsprosts uztur ūdens līmeni 67–72,5 m vjl. augstumā. Lejpus aizsprosta upes līmenis atrodas 32 m vjl., Daugavas platums sašaurinās līdz 250 m, dziļums 3,5 m.

Pļaviņu hidroelektrostacijas celtniecības laikā ieradās cilvēki no visas PSRS. Pēc HES uzcelšanas daļa no tiem palika dzīvot pilsētā. Kopš dibināšanas Aizkraukles iedzīvotāju skaits dubultojies, un maksimālais tas bija 1992. gadā (10521 cilvēks). Aizkrauklē demogrāfiskā situācija stabilizējusies – 1997. gadā dzimuši 72, miruši 84 cilvēki, dabiskais pieaugums ir –12. Ilgtermiņa emigrantu skaits 233, imigrantu 189 (migrācijas saldo ir –44). 20,8% iedzīvotāju ir līdz darbspējas vecumam, 54,9% – darbspējas vecumā, 24,3% – pensijas vecumā. Nodarbināto iedzīvotāju skaits ir samazinājies un 1997., 1998. gadā stabilizējies. Bezdarbnieku skaits 7,48% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem (1997. g.).

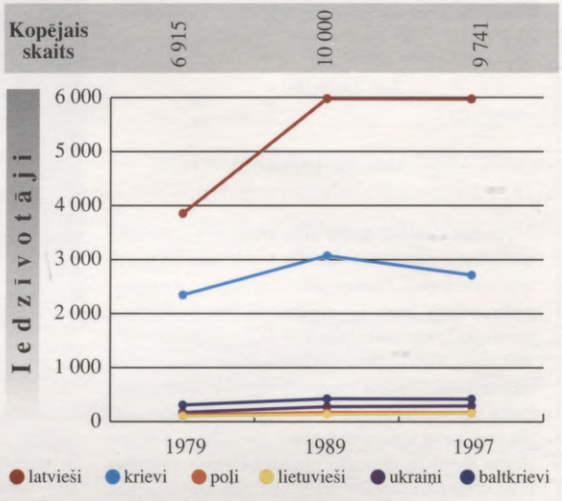

Vēsture

Aizkraukle (1961.–1967. g. Pētera Stučkas ciemats, līdz 1991. g. Stučka) sāka veidoties 1961. gadā kā celtnieku ciemats sakarā ar Pļaviņu HES būvi. Aizkrauklē tika uzcelta arī r/a "VEF" telefonu aparātu rūpnīca, darbojās dzelzsbetona izstrādājumu rūpnīca, sadzīves pakalpojumu kombināts. 1967. gadā pilsēta kļuva par rajona centru. Tajā veidojās viss, kas nepieciešams rajona centram – administratīvās

Skats uz Aizkraukli (A. Antāna foto, 1996. g.)

Aizkraukles muiža 1809. gadā. J. K. Broces zīmējums

ēkas, rajona slimnīca un kultūras nams, skola, viesnīca, tirdzniecības centrs, aptieka. Izveidoja arī rajona saimniecisko infrastruktūru apkalpojošās organizācijas.

Tiek uzskatīts, ka vārds Aizkraukle (*Ascheraden*) cēlies no hidronīma *Asscrade* (latviski Ašķere) – strauts, Daugavas pieteka. Tagadējā Aizkraukles novada teritorija bijusi apdzīvota jau vēlajā neolītā. Arheoloģiskajos izrakumos Lejasbitēnu kapulaukā iegūtas pirmbaltiem (baltu cilšu priekštečiem) raksturīgās māla trauku lauskas ar auklas nospiedumu rotājumu, latgaļu un sēļu senlietas (3.–11. gs.), atsegti lībiešu ugunskapi (11. gs.), iegūti priekšmeti, kas liecina par tirdzniecības sakariem (Piereinā kalts Damaskas tērauda zobens, Krievzemes stikla krelles, skandināviešu aproces). Aizkraukles pilskalns pirmoreiz minēts Latviešu Indriķa hronikā 1203. gadā un bija nozīmīgs nocietināts Daugavas lībiešu zemju centrs (tag. Skrīveru pagasta teritorijā). Apdzīvots no 1. gt. pr. Kristus līdz 13. gadsimtam. Arheoloģiskie izrakumi notika 1889. gadā (A. Būholcs) un 1971.–1976. g. (V. Urtāns). Atsegtas dūmistabas, saimniecības ēkas, rotkaļu darbnīcas, kalve, kā arī podnieku ceplis, dzelzs ieguves krāsns. Pie pilskalna bijusi senpilsēta (apm. 3 ha) un osta. Aizkraukles kapulaukā izpētīti apm. 60 kapi. Atrastas lībiešu un latgaļu senlietas. Senpilsētā 13. gs. baznīca un kristīgo kapsēta (pastāvēja līdz 17. gs.). Arheoloģiski pētīts arī vidējā dzelzs laikmeta (5.–8. gs.) piemineklis – Aizkraukles Kalna Ziedu pilskalns (arheologs V. Urtāns, 1963., 1964. g.). Pēc vācu krustnešu uzvaras Livonijas ordenis 13. gs. 1. pusē Aizkrauklē uzcēla pili (nopostīta, saglabājušās pilsdrupas; tag. Aizkraukles pagasta teritorijā). 1205. gadā varmācīgi tika kristīti Aizkraukles lībieši.

No 1561. gada Aizkraukle ietilpa Pārdaugavas hercogistē. 17. gs. 60. gados notika zemnieku nemieri, 1784. gadā – galvasnaudas nemieri. 17. gs. beigās–18. gs. sākumā sāka darboties ķieģeļu un kaļķu cepļi. Postu nodarīja Ziemeļu karš (1700.–1721. g.) un Lielais mēris (1710.–1711. g.). Aizkraukles draudzē dzīvi palika tikai 25,5% zemnieku. 1764. gadā landrāts K. F. Šulcs saviem dzimtļaudīm izdeva privātas tiesības – Aizkraukles un Rīmaņu muižas "Zemnieku tiesu", kurā bija paredzētas zemnieku tiesības uz kustamo mantu, zemes mantošanu u.c. tiesības (landtāgs tās noraidīja). Aizkrauklē un tās apkārtnē risinājās 1905. g. revolūcijas notikumi. No 1918. g. decembra līdz 1919. g. jūnijam pastāvēja lielinieku vara. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās pienotava, sešklasīgā pamatskola, Dziedāšanas b-bas bibliotēka, kā arī daudzas (Biškopības, Lopkopības pārraudzības, Patērētāju, Savstarpējā ugunsapdrošināšanas u.c.) b-bas un Krājaizdevu s-ba. Padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās 1941. un 1949. gada masu deportācijās un arestos cieta arī Aizkraukles pagasta iedzīvotāji.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Aizkraukle ir vēl pavisam jauna, sociālisma laikmetā radīta pilsēta ar vairākstāvu daudzdzīvokļu mājām, kas celtas pēc tipveida projektiem. Pilsētai ir regulārs ielu plānojums. Celtniecībā izmantoti visparastākie būvniecības materiāli – ķieģeļi, dzelzsbetona paneļi, šīferis. Nozīmīgākās 90. gadu celtnes ir lut. un katoļu baznīcas. Katoļu baznīcā izmantots

Pētera Barisona mūzikas skola (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

klasiskās baznīcas tips (arhit. J. Letinskis), kur galvenā ir lūgšanu funkcija, lut. baznīcā – pēdējos gados Rietumeiropā izplatītais dievnamu tips – baznīcas komplekss ar lielāku draudzes saiešanai nepieciešamo telpu skaitu (arhit. R. Lipora).

Reliģija

Aizkrauklē darbojas Kristus Spēka ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze. 90. gados draudzes ieguvušas savus dievnamus. 1998. gadā ev.-lut. draudzē mācītājs D. Markovskis, Romas katoļu draudzē – prāvests V. Stulpins.

Ordeņa pilī jau 13. gs. bijusi kapela, bet Daugavas krastā – draudzes baznīca. 1939. gada plūdi atskaloja tās pamatus (22x12 m). Grīdā bija saglabājusies kāda landmaršala epitāfija no 1375. gada. Iepretī senlejas krastā atradusies arī 1613. gadā celtā koka baznīca. 1668. gadā uzcelta mūra baznīca.

Aizkraukle no putna lidojuma (A. Antāna foto, 1998. g.)

Aizkraukle – deviņdesmitie gadi

Galvenās saimniecības nozares Aizkrauklē ir enerģētika, kokapstrāde, poligrāfijas pakalpojumi. Lielākie uzņēmumi ir Pļaviņu HES (lielākā Baltijas valstīs), SIA "Nelss" kokzāģētava (viena no lielākajām Baltijas valstīs), SIA "Krauklītis'' (izdevējdarbība un papīra izstrādājumu ražošana), SIA "Gaisma" (elektromontāžas darbi, elektropreču tirdzniecība), privatizējamais valsts uzņēmums "VEF-Telefons". Darbojas piecas bankas vai banku filiāles (lielākā no tām a/s "Aizkraukles banka"). Pilsētā ir divas vidusskolas, sākumskola, četri bērnudārzi, Pētera Barisona mūzikas skola, mākslas skola, Jaunrades centrs, sporta skola un vakara vidusskola. Darbojas vairāki mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi – vīru, skolotāju, jauniešu koris, tautas teātris, deju kolektīvi. Pilsētā iznāk trīs laikraksti – "Aizkraukles Avīze", "Staburags" un Aizkraukles domes laikraksts "Domes Vēstis".

Aizkraukles pilsētas diena muzejā "Kalna Ziedi" (A. Antāna foto, 1996. g.)

Aizkraukles pilsētas domes priekšsēdētājs A. Antāns

Pavadonis pa Aizkraukli un apkārtni

Galvenais apskates objekts pilsētā ir Pļaviņu hidroelektrostacija *[1]*. Ūdenskrātuves krastā katoļu baznīca *[2]*. Tai blakus bij. Vecmaurēnu viensētas dzīvojamā ēka. Pilsētas A malā ir Aizkraukles vēstures un mākslas muzejs "Kalna Ziedi" *[3]* bij. viensētā, apm. 200 m uz ZA no muzeja Kalna Ziedu pilskalns *[4]*, bet uz D no tā Upurozols *[5]*. Pie stacijas ceļa Jaunkraukles lut. baznīca *[6]*, pie Rīgas šosejas Daugavas senlejas krastā atrodas Aizkraukles lut. baznīca (celta 1668. g., atjaunota 1708. g., remontēta un paplašināta 1899. g., atjaunota pēc 1. pasaules kara) *[7]*, kurā skatāma A. Annusa altārglezna "Kungs, palīdzi mums! Mēs grimstam!" (iesvētīta 1943. g. 5. decembrī).

Uz Skrīveru pusi Daugavas senlejas krastā atrodas Aizkraukles pilskalns *[8]*, kura relatīvais augstums vairāk nekā 25 m. Bet pie Kāriekstes ietekas Daugavā saglabājušās Livonijas ordeņa Aizkraukles pilsdrupas *[9]*. Ieplakā pie pagrieziena uz Skrīveriem ir 2 m augstais Kraukļu akmens *[10]*. Skrīveros, Daugavas ielā 62 *[11]* rakstnieka A. Upīša memoriālais muzejs. Daugavas senleju starp Aizkraukli un Skrīveriem aizņem Daugavas dabas parks (674 ha), tajā pie Klidziņas Ozolkalnu dabas liegums *[12]*, bet 2,5 km lejpus HES aizsprosta Daugavas labajā krastā ir aizsargājams Aizkraukles dolomīta atsegums bij. karjera malā *[13]*. Aizsargājams dabas un arheoloģijas piemineklis ir arī Meļķītāru Muldas akmens *[14]*, kura augstums 2,8 m. Aiz tā sākas dabas liegums – Aizkraukles purvs un meži *[15]*. Kokneses pusē Daugavas labajā krastā atrodas vēl viens pilskalns – Mūkukalns *[16]*, kas tagad ir sala Pļaviņu ūdenskrātuvē. Koknesē ūdenskrātuves krastā pils-

kalnā Livonijas bīskapa pils drupas. Pils celta 1209. gadā, uzspridzināta 1701. gadā. Iepretī Bilstiņos valodnieka J. Endzelīna dzīvesvieta Nāka (1927.–1961. g.). Apm. 1 km augšpus pilsdrupām Kokneses lut. baznīca (1687. g., pārbūvēta 1819. g., tornis 1887. g.). Secē lut. baznīca (1792. g., tornis 1862. g.), pamatskola (1879. g.). Aizkraukles pagastā dzimusi aktrise B. Rūmniece.

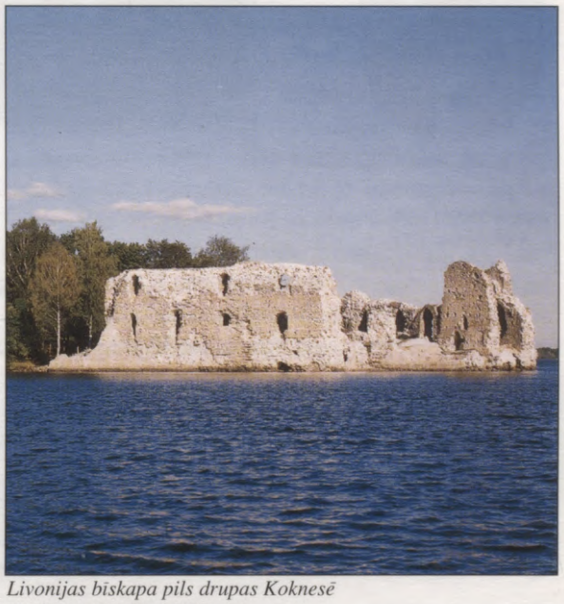

Livonijas bīskapa pils drupas Koknesē (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Pļaviņu hidroelektrostacija

Tās būvniecība sākta 1960. gadā. Daugavas hidroelektrostaciju kaskādē tā ir trešā stacija no grīvas. Pirmie pieci hidroagregāti darbojas kopš 1965. gada. Būvniecība pabeigta 1966. gadā. Līdz 1968. gadam tika iedarbināti pārējie pieci agregāti. Stacijas kopējā jauda 825 MW. Ūdenskrātuve sniedzas līdz pat Pļaviņām 45 km garumā, maksimālais spiedienaugstums ir 40 m, tās tilpums 509 mlj m^3.

Pļaviņu HES (A. Antāna foto)

AIZPUTE

Liepājas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1378. gada.
Platība 7,5 km².
Iedzīvotāji: 5861 (1998. g.); latvieši 94,4%, krievi 2,2%, lietuvieši 1,3%.
Attālums no Rīgas 186 km (autoceļi A9, P115), no Liepājas 50 km (autoceļi A9, P119).
Dzelzceļa stacija Kalvene 14 km no Aizputes (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans ķieģeļu mūris ar torni un atvērtiem vārtiem ar paceltu melnu režģi; virs torņa trīs piecstarainas zelta zvaigznes. Aizputes pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Aizpute robežojas rietumos ar Aizputes pagastu, austrumos ar Kazdangas pagastu un ziemeļos un dienvidos ar Lažas pagastu. 1. šķiras autoceļi savieno Aizputi ar Kuldīgu, Skrundu, Kalveni, Grobiņu.

Daba un iedzīvotāji

Aizpute izveidojusies Rietumkursas augstienes Bandavas pauguraines ZR malā, augstajos Tebras krastos, kur Tebra no pauguraines ieplūst Apriķu līdzenumā. Gar pilsētas A robežu tek Tebras pieteka Laža, uz kuras Aizputes DA malā uzstādināta Lažas ūdenskrātuve (19,8 ha), bet DR malā paceļas Misiņkalns (95,4 m vjl.), kura relatīvais augstums ir apm. 40 m. Tebras platums pilsētas robežās sasniedz 5 m, dziļums apm. 1 m, pilsētas centrā atrodas Aizputes dzirnavezers (apm. 3 ha). Misiņkalnā izveidots parks. Klimats samērā silts un mitrs. Janvāra vidējā temperatūra –3,6 °C, jūlija 16,6 °C, nokrišņi 722 mm gadā.

Iedzīvotāju skaits Aizputē palielinājies pamazām. Tikai padomju okupācijas gados tas gandrīz divkāršojies. 1. pasaules kara gados un 1939. gadā Aizputē strauji samazinājies vāciešu īpatsvars, bet nacistu okupācijas laikā 2. pasaules kara gados – ebreju īpatsvars.

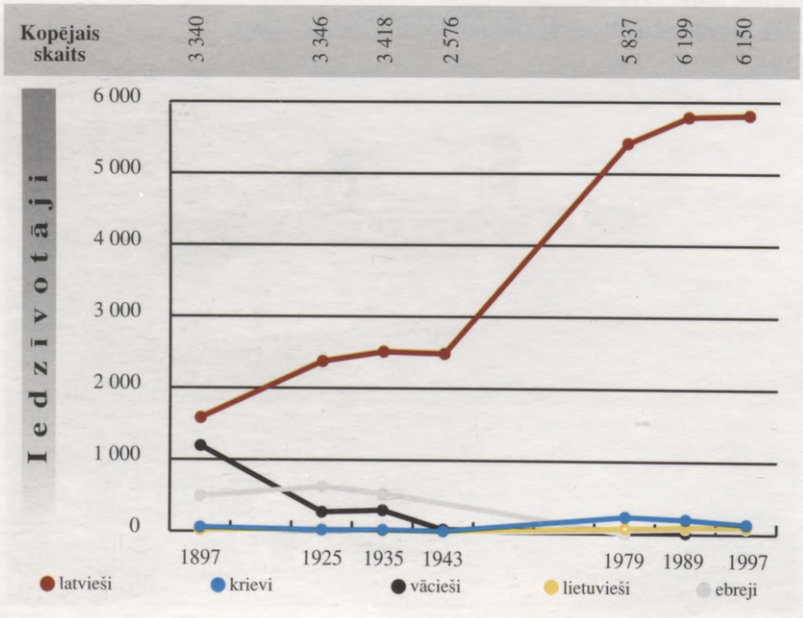

Vēsture

Līdz 13. gs. vidum Tebras labajā krastā pie Rīgas–Prūsijas tirdzniecības un kara ceļa atradās nocietināta kuršu pils Beida, kas bija viena no senās

Aizputes ģerbonis 14. gs.

1845. gada ģerbonī vīrs ar kausu rokā; nav saglabājušās ziņas, kas ar to domāts

1850. gada ģerbonī mūra siena ar vārtiem, virs kuriem cariskās Krievijas karogs. Sienā Kurzemes guberņas ģerbonis, bet mūra logailēs gada skaitļi: 1378 un 1799

Tebras ūdenskrātuve (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

kuršu zemes Bandavas centriem. Kādā Bandavas kartogrāfiskā zīmējumā tā apzīmēta ar vārdu *Asseboten*, 13. gs. rakstos *Asimpute* un *Asenputte*, kas vēlāk izveidojies par vācisko *Hasenpoth*. Aizputes seno nosaukumu saknes, šķiet, meklējamas somugru valodā no vārdiem *Ase, Ason,* kas nozīmē aktīvi apdzīvotu vietu.

Aizputes pils 1814. gadā. H. F. Vēbera zīmējums

Rokot karjeru, Misiņkalnā izpostīta arheoloģiskajos izrakumos konstatētā agrā dzelzs laikmeta (2.–4. gs.) apmetne, kā arī tuvumā esošie kuršu ugunskapi (11.–13. gs.). Apm. 2 km no Aizputes uz D atrodas Ormkalns – sens kuršu pilskalns, kura pakājē atrodas svētavots, bet uz D – paugurs (Upurkalns), kas, domājams, bijusi seno kuršu kulta vieta.

Netālu no kuršu pils vācu krustneši 13. gs. (pēc dažām ziņām, 1248. g.) uzcēla Kurzemes bīskapijas domkapitula pili (17. gs. nopostīta). Kuģojamās Tebras kreisajā krastā no 13. gs. beigām līdz 17. gs. mūra pili uzcēla arī Livonijas ordenis. 1234.–1260. g. un 1290.–1583. g. Aizputē atradās Kurzemes bīskapijas domkapituls. Vēlāk Aizpute kļuva par Piltenes apgabala administratīvo centru. 14. gs. sākumā pie pilīm izveidojās amatniecības un tirdzniecības centrs, bet pie Tebras ietekas Sakā – osta. Aizputes tirdzniecību ar ārzemēm lielā mērā satricināja

Aizputes panorāma 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Polijas–Zviedrijas karš (1655.–1660. g.), pēc kura saskaņā ar Olivas miera līgumu (1660. g.) tika aizsprostota Aizputes tirdzniecības osta Sakas grīvā. 18. gs. sākumā Aizpute stipri cieta no mēra un kariem un daudzas mājas palika tukšas. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai 1795. gadā Aizpute kļuva par apriņķa administratīvo centru. Sākot ar 1795. gadu, iedzīvotāju skaits stipri palielinājās, jo šeit sāka ierasties Lietuvas ebreji, kuriem bija atļauts apmesties Aizputē (ebreji bija apm. 2/3 pilsētas iedz.). Ap 1850. gadu Aizputē izveidojās sveču ražošanas manufaktūra. 1890. gadā sāka darboties Lindenberga aptieku kartonāžas fabrika (ražoja etiķetes un aptiekas kārbiņas). 1899. gadā atklāta šaursliežu dzelzceļa līnija Liepāja–Aizpute. 1905. g. revolūcijas laikā Aizputes apkārtnē risinājās t.s. Aizputes kara notikumi – revolucionāru kauja ar dragūniem pie Rokas birzs. Pirms 1. pasaules kara Aizputē darbojās alus darītava, vilnas kārstuve, tipogrāfija un dzirnavas. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 13. un 14. novembrī 10. Aizputes kājnieku pulks piedalījās kaujās pret Bermonta karaspēku pie Liepājas. 20.–30. gados Aizpute bija tipiska sīktirgotāju un amatnieku pilsētiņa. Darbojās 103 tirgotavas, aptieku kartonāžas fabrika, dzirnavas, alus darītava, arī pienotava un kokzāģētava, izbūvēts Aizputes–Kalvenes ceļš, Misiņkalnā ierīkots parks. 2. pasaules kara beigās 1945. g. 9. maijā Aizputē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Aizputes iedzīvotāji cieta okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un masu deportācijās. 1819.–1949. g. Aizpute bija apriņķa, bet 1950.– 1962. g. – rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara Aizputē tika izveidota metāla furnitūras rūpnīca "Kurzeme" (ražoja gk. atslēgas), sausā vājpiena fabrika, 7. ceļu celtniecības rajona un Liepājas meliorācijas pārvaldes darbnīcas, darbojās dzirnavas, maizes ceptuve, krejotava, sadzīves pakalpojumu kombināta uzņēmumi. 1959. gadā atklāts dzemdību nams, 1960. gadā – Aizputes slimnīcas tuberkulozes dispansers un peldētava. Pilsētā bija arī padomju saimniecības "Aizpute" centrs. Aiz pilsētas ZR robežas izveidojās Aizputes kūdras fabrikas ciemats Kūdra (Pleces purvā kūdras ieguve sākta 1922. g.).

10. Aizputes kājnieku pulka karogs

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Aizputes vēsturiskā apbūve saglabājusies samērā vienota. Tās plānojums un 13.–19. gs. apbūve noteikta par pilsētbūvniecības piemineklī. Senā Aizpute veidojās pie Tebras upes, bet vēlākajos gadsimtos pilsēta attīstījās tālāk no tās. Ielas radās no ceļiem, kas no A un Z puses veda uz pilsētas centru, kur ielu satekā izveidojās neliels trīsstūra laukums. Gar šiem iebraucamajiem ceļiem pakāpeniski tika uzceltas mājas, 1883. gadā nobruģēta arī pirmā iela (Jāņa iela). 1925. gadā pilsētā bija 179 koka ēkas un 71 mūra ēka.

Pārsvarā ir saglabājusies koka apbūve, paralēli ielai novietotas ēkas ar divslīpju jumtiem. Tās ir vidēja lieluma dzīvojamās ēkas, dažkārt ar raksturīgām tautas celtniecības tradīciju iezīmēm. Saglabājušies interesanti ēku apdares elementi, piem., vienkāršas pildiņu durvis (18. gs.), mūra ēkas ar koka portālu (18. gs. beigas), ēku durvju vērtnes ar apkalumiem (19. gs. 1. puse), ēkas ar savdabīgiem pilastriem, kāpņu,

Skats no Liepājas ielas uz pilskalnu Baznīckalnu (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Kuldīgas ielas sākums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

lieveņu, kā arī balkonu margām un interesantām kāpnēm uz otro stāvu (19. gs.). Saglabājies ūdensdzirnavu ansamblis (18.–19. gs.), kā arī Aizputes Klosteres muižas (15. gs.) mūru paliekas. Pēc 2. pasaules kara Aizputē izbūvēts stadions, atjaunota svētku estrāde un deju laukums Misiņkalna parkā, uzcelts kinoteātris, ugunsdzēsēju depo, universālveikals, dzīvojamās mājas, jaunu ēku ieguva Aizputes vidusskola (1969. g.).

Māksla

Aizpute ir nozīmīgs mākslas, kultūrvēstures un savdabīgas arhitektūras centrs. No mākslas viedokļa interesantas ir daudzas dzīvojamo ēku detaļas, it īpaši metālkalumi, dekoratīvie izzāģējumi, kokgriezumiem bagātās namu ārdurvis, vērtnes, piem., Kuldīgas ielā 5a. Lut. baznīcas iekārtu veido altāris (19. gs. 2. puse), J. F. Vāgnera altārglezna "Krustā sistais" (1864. g.), Kurzemes bīskapa H. Bazedova kapa plāksne (ap 1525. g.), piemiņas urna kritušajiem varoņiem (1938. g., tēln. K. Zemdega). Tajā atradusies J. L. Eginka altārglezna "Kristus Ģetzemanes dārzā" (1833. g., glezna nozagta 1989./1990. g. ziemā). Kadreiz toļu lūgšanu namu rotā vietējā galdnieka darināts altāris (1960. g.). Pilsētas tuvumā naivās mākslas skulptūru un malkas krāvuma arhitektūras parks Lažas muižas vietā (E. Dambergs). Pie Rokas birzs līdz 90. gadu 1. pusei atradās piemineklis 1905. gadā kritušajiem revolucionāriem (1958. g., tēln. V. Mickeviča, J. Bajārs).

Atmodas iela, pilsētas dome – agrākais rātsnams (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

17. gs. vidū Aizputē darbojās latīņu skola. 1805. gadā dibināta apriņķa skola. No 1921. gada Aizputē darbojās ģimnāzija (no 1925. g. pilsmuižas ēkā), pēc tam vidusskola. Par skolu ēka izmantota līdz 1969. gadam. 30. gados darbojās divas latviešu pamatskolas, kā arī viena ebreju un viena vācu skola, pilsētas un kara apriņķa pārvaldes bibliotēkas un piecas skolu bibliotēkas. 1752. gadā dibināta pirmā aptieka, 1903. gadā – Aizputes Latviešu biedrība (notikušas izrādes, kora mēģinājumi). 1905. g. revolūcijas laikā biedrības ēkā atradusies revolucionārā rīcības komiteja. Soda ekspedīcija ēku nodedzināja. Pilsētā darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrība. 1936. g. 6. aprīlī pilsētas valde nodibināja muzeju (krāja senatnes, etnogrāfiskas, mākslas un vēstures lietas un priekšmetus). Pēc 2. pasaules kara sabiedriskā un kultūras dzīve risinājās kultūras namā.

Reliģija

Pilsētā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, Vasarsvētku draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Aizputes Sv. Jāņa luterāņu baznīca celta 1252.–1254. g. Baznīckalnā, kur senatnē bija kuršu pils Beida. Vairākkārt sagruvusi un atkal atjaunota (1733., 1860., 1887., 1908. g.; gotikas elementi). No vecās baznīcas saglabājušies tikai divi galvenie mūri. 1589. gadā liets zvans, 1904. gadā uzstādītas jaunas V. Zauera firmas būvētas ērģeles. Baznīca bija Kurzemes bīskapijas domkapitula sēdeklis. 1559. gadā Kurzemes bīskaps Jānis IV bīskapiju pārdeva Dānijai, un karaļa brālis Magnuss kļuva par pēdējo bīskapu, kas baznīcu atdāvināja luterāņiem. 1935. gadā draudzei tika nopirkta agrākā slimnīcas ēka un pārbūvēta par draudzes namu. Līdz neatkarīgās Latvijas laikam draudzei bija filiāle Klosterē. Līdz 1940. gadam Aizpute piederēja pie Piltenes iecirkņa, un līdz vāciešu izceļošanai pilsētā darbojās arī vācu draudze. Tagad darbojas tikai latviešu draudze. Mācītāji: 1900.–1930. g. H. Zeileris, 1935.–1944. g. D. Grauds (Eizengrauds). 1999. gadā S. Sproģis.

1732. gadā Jelgavas prāvests nopirka Aizputē māju, kurā katoļiem iekārtoja dievkalpojumu telpu. 1833. gadā, izīrējot baznīcas zemi uz 53 gadiem, tika uzcelts jauns lūgšanu nams – Sv. Marijas kapela. Pēc 2. pasaules kara, kad PSRS okupēja Latviju, draudzes veco māju un dzīvokli nacionalizēja. Ar bīskapa

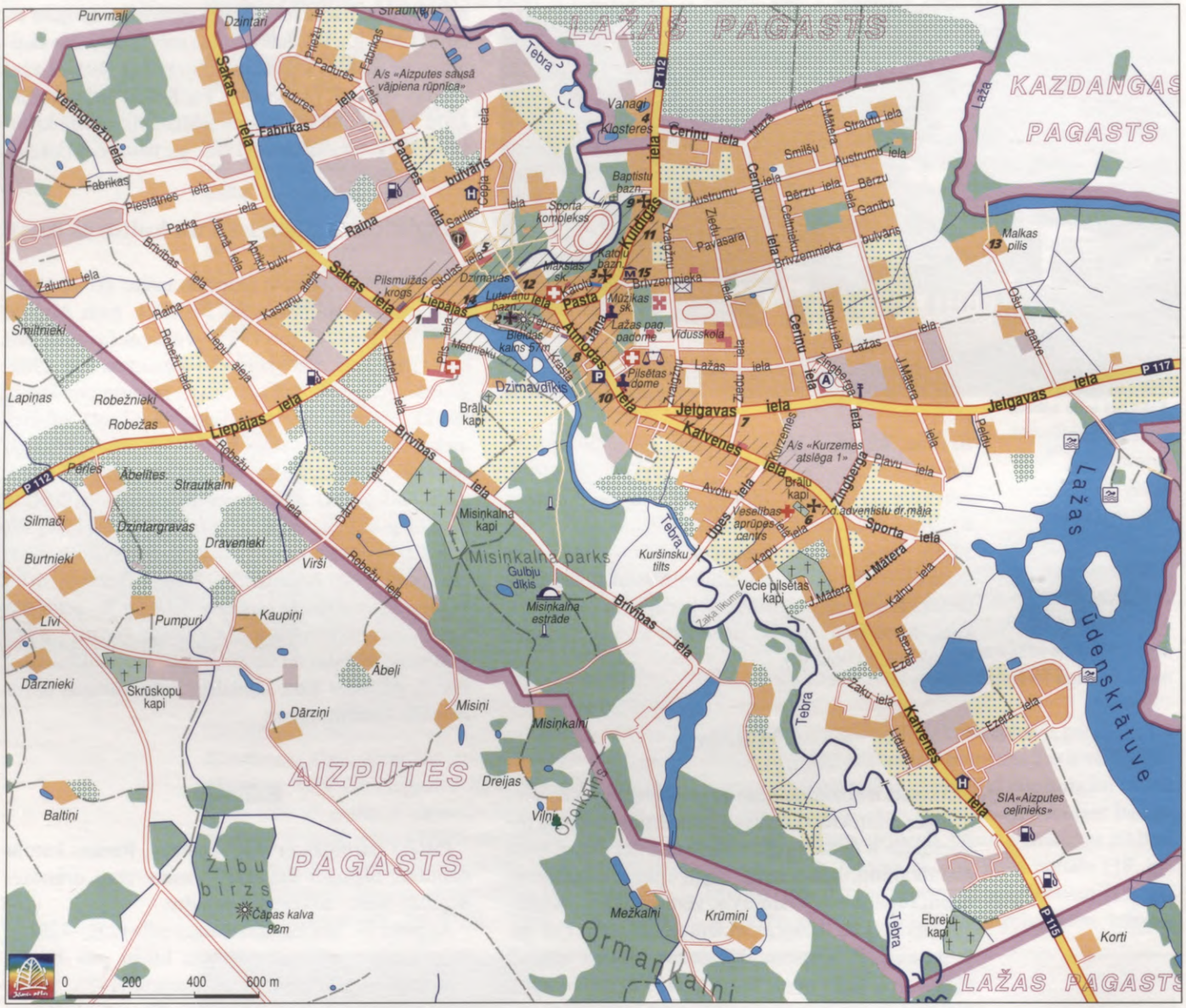

atļauju no Gudeniekiem uz Aizputi pārveda veco koka baznīcu, ko pēc pārbūves 1956. gadā iesvētīja toreizējais Liepājas diecēzes prelāts J. Vaivods. Aizputes katoļu baznīca ir koka celtne ar akmens pamatiem un vienkāršu iekšējo apdari. Līdz 1972. gadam lielais altāris bija Gudenieku vecās baznīcas sānu altāris. Tagad izbūvēts jauns altāris, kā arī biktskrēsls un kancele. Sānu altāris ar Aglonas Dievmātes gleznu 1965. gadā atvests no Liepājas. 1961.–1966. g. draudzes prāvests bija J. Vaivods.

Aizpute – deviņdesmitie gadi

Aizpute pārvarējusi sarežģījumus, ko radīja valsts iekārtas maiņa Latvijā, un, kaut ne bez grūtībām, dzīve pilsētā tomēr stabilizējas.

Lielākais pilsētas rūpniecības uzņēmums ir "Kurzemes atslēga 1". Tā ir vienīgā rūpnīca Latvijā, kas ražo ap 100 dažāda veida slēdzeņu (arī durvju viras, ķēdes, logu aizvērtņus), un ir lielākais metālapstrādes uzņēmums Liepājas rajonā. Nodarbināto skaits ap 360, vidējā alga 147 lati mēnesī. Uzņēmumā noris moder-

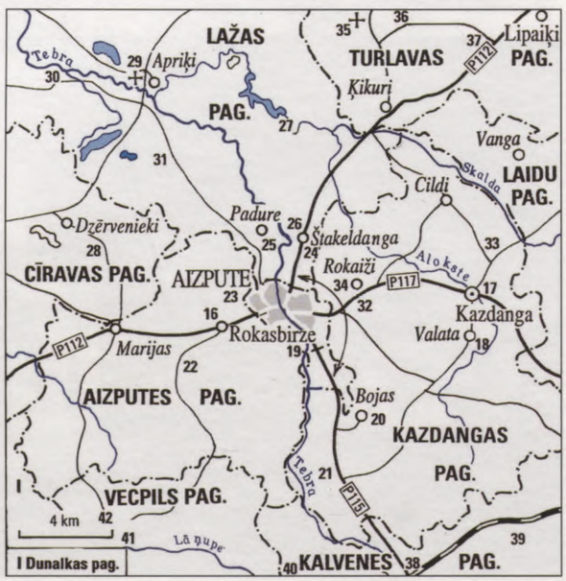

nizācijas un rekonstrukcijas darbi, kur tiek izmantota lielākā pelņas daļa. Uzstādīta Vācijā iegādāta detaļu krāsošanas līnija. Rūpnīcai laba sadarbība ar vairākām Vācijas firmām, kas piegādā ražošanai un slēdzeņu apdarei nepieciešamos materiālus. Ik gadu pieaug eksporta apjomi uz Ukrainu, Igauniju, Lietuvu un Krieviju. Otrs lielākais uzņēmums un arī lielākais nodokļu maksātājs ir SIA "Aizputes ceļinieks". Lieli rekonstrukcijas darbi ar investoru palīdzību notikuši sausā vājpiena rūpnīcā. Tajā atbilstoši pasaules standartam tiek ražots sausā vājpiena pulveris, ko eksportē uz ārzemēm. Lielākā mēbeļu ražotāju firma Liepājas rajonā ir SIA "Pēteris".

90. gados pilsētā izveidots labs primārās veselības aprūpes centrs. Sākta Aizputes slimnīcas rekonstrukcija, kurai pasaules Rotari klubs jau piešķīris 100 tk latu. Tā veidosies par vienu no vislabāk iekārtotajām medicīnas iestādēm Kurzemē. Pilsētas namu pārvalde iespēju robežās sekmīgi risina māju un citu būvju atjaunošanas un rekonstrukcijas darbus. Regulāri tiek sakārtotas pilsētas ielas, izkopts pilsētnieku atpūtas parks Misiņkalns un pilsētas zaļā zona. Uzcelta jauna kapliča, paplašināta kapsētas teritorija. Palielinās privātuzņēmumu skaits (veikali, kafejnīcas), rodas jaunas darba vietas. Pilsētas sakopšanā prasmīgi tiek iesaistīti bezdarbnieki, kuru skaits ir 8–9%, taču slēptais bezdarbs ir lielāks (20–25% no darbspējīgajiem cilvēkiem).

Pilsētā darbojas mūzikas, mākslas, sporta skola, kā arī vidusskola, kurā ir vairāk nekā 800 audzēkņu. Vidusskola izvirzījusi mērķi atgūt ģimnāzijas statusu, specializējoties eksaktajos mācību priekšmetos, kļūt par reģiona komercizglītības centru, izveidot divas datorklases, kļūt par pilsētas kultūras un izglītības centru ar mācību kursiem pieaugušajiem.

Pilsētā 90. gados saglabāti visi trīs iepriekš pastāvējušie kultūras nami. Darbojas jauktais koris, ansambļi, folkloras kopa, trīs tautisko deju kolektīvi, tautas teātris. Aktīva ir sporta dzīve. Iznāk "Aizputes Avīze", reizi nedēļā raida Aizputes televīzija.

Parks Tebras ielejā (A.Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētai ir sadraudzības līgumi ar Švercenbahu Šveicē un Kolmordenu Zviedrijā.

Aizputes attīstības virzieni nākotnē: mazo un vidējo ražotņu attīstība, ekonomiska stabilitāte, tūristu viesnīcas celtniecība, lai sekmīgi attīstītos tūrisms.

Aizputes pilsētas domes priekšsēdētājs P. Hanka

Pavadonis pa Aizputi un apkārtni

Ievērojamākie arhitektūras pieminekļi ir Livonijas ordeņa Aizputes pils paliekas *[1]* un lut. baznīca *[2]*, kurā ir vairāki izcili mākslas pieminekļi. Mākslas

Jelgavas un Kalvenes ielas sazare (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ordeņa pils dienvidu korpusa siena (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

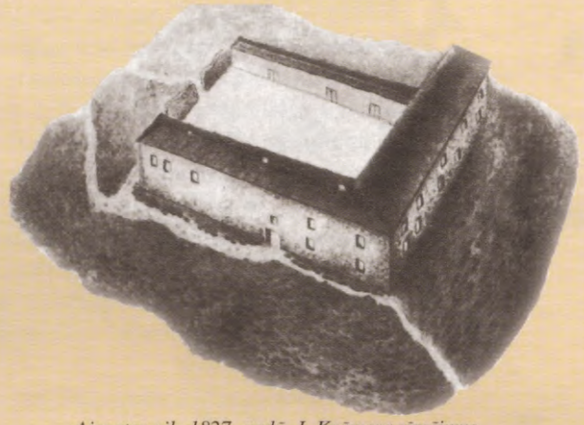

Aizputes pils 1827. gadā. J. Krāmera zīmējums

Aizputes ordeņa pils

Pils celta laikā no 1276. līdz 1290. gadam. Tā ir kastelas tipa nocietinājums, ko veido vienīgi kvadrātveida pagalmu ierobežojošs apkārtmūris un, domājams, arī divi novērošanas torņi pagalma pretējos stūros. Par pili šie nocietinājumi kļuva tikai 15. gs., kad mūra ārpusē pie tā austrumu sienas uzcēla dzīvojamo korpusu. Otru mūra korpusu uzcēla tikai 17. gs. beigās. No pirmajiem nocietinājumiem līdz mūsu dienām ir saglabājušās tikai to sienas, kas bijušas apmēram 7 m augstas. Sienās bijušas arī šaujamlūkas. Interesanta ir pagraba velvju asimetriskā konstrukcija, kā arī pils dienvidu korpusa vārtu daļas pagalma fasādes izpētē konstatētais sgrafito tehnikā veidotais dekoratīvais apmetums (17. gs. sāk.). Pils ārsienas veido laukakmeņu mūris, starpsienas būvētas statņu konstrukcijā. Ēkai ir divi apvalkdūmeņi. Piebūves jaunajai, kā arī vecajai daļai vēlāk uzcelts trešais stāvs. Aizputes pils ir viena no Latvijas viduslaiku pilīm, kas vēl līdz 20. gs. 70. gadu beigām bija apdzīvota.

pieminekļi ir arī katoļu baznīcā *[3]*. Kuldīgas ielā 23 *[4]* atrodas Aizputes Klosteres muižas mūru paliekas. Te no 15. gs. 80. gadiem līdz 16. gs. 50. gadiem bija franciskāņu sieviešu klosteris. Pēc nostāstiem, apakšzemes eja to savienojusi ar ordeņa pili. Skolas ielā 1 *[5]* bij. Aizputes pilsmuižas ēka, Kalvenes ielā 21 *[6]* bij. pareizticīgo baznīca (19. gs.), Jelgavas ielā 10 *[7]* bij. metodistu lūgšanas nams (19. gs. 1. ceturksnis), Atmodas ielā 16 *[8]* kultūras nams (bij. sinagoga), Kuldīgas ielā 17 *[9]* baptistu baznīca (1939. g., arhit. A. Šmēligs), Atmodas ielā 22 *[10]* bij. apriņķa skola, Kuldīgas ielā 24 *[11]* bij. vācu skola. 18.–19. gs. arhitektūras piemineklis ir ūdensdzirnavu ansamblis *[12]*, vairākas dzīvojamās ēkas – Kuldīgas ielā 5a, Boju ielā 11, bet visvairāk Kalvenes ielā. Interesants ir E. Damberga veidotais naivās mākslas skulptūru un malkas krāvuma arhitektūras parks bij. Lažas muižas vietā un Gravenieku māju teritorijā pilsētas A nomalē *[13]*. Akmens tilts pār Tebru *[14]* celts 1907. gadā. Kuldīgas ielā 10 *[15]* atrodas pilsētas muzejs.

Meža muzejs Boju pilī (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Bijušās Aizputes ūdensdzirnavas (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Tuvākajā Aizputes apkārtnē apskatāmi vairāki dabas, arhitektūras, vēstures un mākslas pieminekļi. Rokas birzs malā *[16]* 1905. gada Aizputes kaujas vietā atradās piemineklis kritušajiem revolucionāriem. Kazdangā *[17]* apmēram 1800. gadā klasicisma stilā celtais muižas ansamblis – pils, kavalieru nams, muižkunga dzīvojamā ēka, kalpu māja, stallis, kūts, klēts, krogs, ūdensdzirnavas, tilts, skola. Pili cēlis J. G. Berlics, paplašinot Dž. Kvarengi projektu. 1905. gadā pils nodedzināta, 1930. gadā pilī sāka darboties lauksaimniecības tehnikums. Kavalieru nama interjeru grezno klasicisma kāpnes, sienu gleznojums (1976. g.; L. Gintere, F. Kirke). Pils priekšā piemineklis Māteru Jurim (1935. g., tēln. T. Zaļkalns). Apkārt plašs parks (173 ha). Dzirnavezera (23,1 ha) krastā piemineklis 1905. gada revolūcijā un 2. pasaules karā kritušajiem kazdandzniekiem (1965. g., tēln. V. Lieknis). Aiz dzirnavezera sākas Valātas parks, kura D malā Vītoliņu pilskalns, bet apmēram 1 km uz D Alokstes krastā paceļas augstais Kazdangas (Valātas) pilskalns *[18]*, kuram

Kazdangas pils (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Kazdangas pils 19. gs.

iepretī otrajā upes krastā sena kulta vieta – Baznīckalns. Uz D no Aizputes Tebras kreisajā krastā 40 m virs upes līmeņa paceļas cits pilskalns – Ormkalns *[19]*. Bij. Boju muižas pilī (19. gs. 2. puse) ierīkots Meža muzejs *[20]*. Netālu atrodas Rinku (Kalnariņķu, Boju) pilskalns *[21]*. Pie Ievades cits pilskalns – Kapličas kalns *[22]*. Uz Z no Aizputes vēl divi pilskalni – Baltcepuru pilskalns *[23]* un Lažas pilskalns *[24]*, kura plakumā kapsēta. Turpat *[25]* Padures pils (1870. g.) un parks (4,2 ha) un bij. Štakeldangas muižas *[26]* komplekss (19. gs.) un parks (4,9 ha). Tālāk uz Z Alokstes krastā Langsēžu parks (2,9 ha) *[27]*, bet uz R cits dabas piemineklis – Dzērves Bērziņu avoti *[28]*. Apriķos *[29]* lut. baznīca (17. gs., pārbūvēta 1710. g.), kurā redzams stilistiski vienots koktēlniecības ansamblis – kungu loža, ērģeļu luktas (1710. g.), ērģeles (1856. g.), altāris, kancele, biktssols (18. gs. 40. gadi), kā arī griestu gleznojumi (mākslinieks J. F. V. Rode; atjaunoti 1938. g.).

Neredzīgā Indriķa kaps un 1988. gadā uzstādītais piemineklis "Austras koks" (S. Rusmaņa foto, 1990. g.)

Apriķu muižas pilij (1745. g.) frontonā ir smilšakmenī kalts cilnis, telpās ir divas krāsnis ar apgleznojumu (18. gs. 2. puse), intarsētas durvis. Muižas ansamblī muižas pārvaldnieka māja un divas kalpu dzīvojamās ēkas (18.–19. gs.), parks (2 ha). Pie Grāpstes ietekas Tebrā *[30]* Dzintares pilskalns, tā plakumā aug dižozols.

Piemineklis Māteru Jurim Kazdangas pils priekšā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Aizputē dzimuši komponists P. Vasks, gleznotājs E. Dambergs, dzejniece A. Dagda, LKOK K. Dzenītis-Zeniņš, sabiedriskie darbinieki A. Jerumanis un I. Silārs. Gībortu kapos *[31]* apbedīts viens no pirmajiem latviešu dzejniekiem Neredzīgais Indriķis – piemiņas akmens (1935. g.) un "Austras koks" (1988. g., tēln. V. Titāns). Bij. Rokaižu krogā *[32]* dzimis folklorists F. Brīvzemnieks – piemiņas akmens (1982. g.). Lejas Beltēs *[33]* dzimis akadēmiķis agroķīmiķis K. Bambergs. Piemineklis (1921. g.) 1905. gada revolucionāra skolotāja J. Zingberga soda vietā *[34]*. Sv. Pētera baznīca (1692. g.; pārbūvēta 1906. g.) *[35]*. Bij. Jāmaiķu muižas pils (1880. g.) *[36]*, parks (8,5 ha). Muižas kalpu mājā dzimis gleznotājs J. Spriņģis. Koniņciema Atāļos-Mauļos – LKOK, ģen. M. Peniķis *[37]*. Kalvenē *[38]* pie stacijas piemiņas akmens (1990. g.) deportāciju upuriem. Kalvenes pilskalns *[39]*, Drogas pilskalns *[40]*, Dižlāņu muižas apbūves ansamblis (19. gs.) *[41]*. Vecpilī *[42]* katoļu baznīca (1700. g.) ar barokāliem kokgriezumiem rotātu altāri, kanceli, luktām (1851. g.), F. G. Špēra altārgleznām (1851. g.). Blakus 24 m augstais kuršu pilskalns un Vecpils parks (23,3 ha) ar plašu skatu uz Lāņupes senleju.

AKNĪSTE

Jēkabpils rajonā

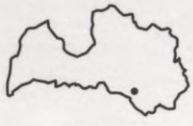

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 3 km², lauku teritorija 130 km².
Iedzīvotāji: 1450 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2024; latvieši 77,8%, krievi 11,4%, lietuvieši 7,7%, baltkrievi 1,1%, poļi 1%.
Attālums no Rīgas 151 km (autoceļi P73, P89, A7), no Jēkabpils 53 km (autoceļi P74, P72, P75).
Tuvākā dzelzceļa stacija Eglaine 41 km (līnijā Daugavpils–Šauļi).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā melnajā laukā horizontāla sudraba josla. Apakšējā zaļajā laukā zelta brieža galva

Aknīsti apņem lauku teritorija, tikai dienvidu malā piekļaujas Gārsenes pagasts, bet lauku teritorija robežojas dienvidos ar Lietuvu, rietumos – ar Elkšņu pagastu, ziemeļu pusē ir Kalna, Leimaņu un Rubeņu pagasts, austrumos – Asares pagasts. Pilsētu šķērso 1. šķiras autoceļš P73 Vecumnieki–Subate ar atzarojumu P74 Aknīste–Siliņi.

Daba un iedzīvotāji

Aknīste atrodas Austrumlatvijas zemienes Aknīstes nolaidenuma ziemeļrietumu daļā. Apkaimē sīkpaugurains reljefs. Pilsēta izvietojusies Susējas ledāju kušanas ūdeņu noteces ielejā Dienvidsusējas krastos. Ielejas krastu augstums sasniedz gandrīz 114 m vjl., 25 m virs upes līmeņa. Lauku teritorijas ziemeļu daļā ir Lielais purvs. Pilsētā Dienvidsusējā no labā krasta ietek Radžupe, no kreisā krasta – Elsīte. Dienvidsusējas platums sasniedz 10 m, dziļums ap 1 m. Augšpus pilsētas Radžupei ir kanjonveida ieleja ar dolomīta atsegumiem.

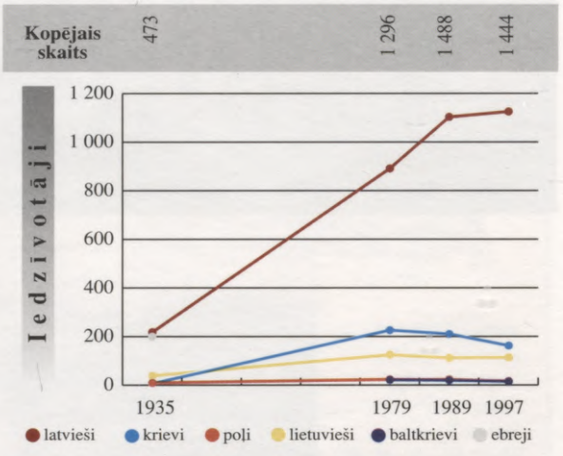

Pēc 2. pasaules kara iedzīvotāju skaits apmēram trīskāršojies. Arī nacionālais sastāvs stipri mainījies. Pirms 2. pasaules kara puse iedzīvotāju bija ebreji, pēc kara palielinājies krievu īpatsvars.

Vēsture

Rakstos Aknīste minēta jau 1298. gadā. Par tās seno vēsturi liecina Aknīstes (Susējas) pilskalns (pētījuši arheologi F. Pokrovskis, J. Urtāns), vēlā dzelzs laikmeta (9.–12. gs.) kapulauki. Līdz 13. gs. Aknīste ietilpa sēļu novadā, Livonijas jeb Ordeņa valstī, pēc tam Kurzemes un Zemgales hercogistes īpašumā. Aknīste strauji uzplauka, kad 1667. gadā

Skats pāri Dienvidsusējas ielejai (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

hercogs Jēkabs nolēma uzbūvēt kanālu, kas savienotu Dienvidsusēju ar Daugavu un Lielupi (celtniecības darbi netika pabeigti). Pēc iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā 18. gs. beigās Aknīste

Augšzemes iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

ietilpa Kauņas guberņā Rokišķu grāfistē, vēlāk Zarasu apriņķī un bija viena no lielākajām baronu Tīzenhauzenu muižām. 1. pasaules kara laikā vācieši izbūvēja šaursliežu dzelzceļu no Aknīstes uz Krustpili. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. vasarā cīņā pret lieliniekiem darbojās Aknīstes partizānu nodaļa (komandieris J. Valdmanis), kas vēlāk iekļāvās Augškurzemes partizānu pulkā (komandieris J. Indāns).

1920. gadā Dienvidsusējas upe dalīja Aknīsti divās daļās – Latvijas un Lietuvas daļā. Tagadējā robeža pastāv no 1921. gada. Neatkarīgās Latvijas laikā nodibinājās Aknīstes pagasts, Aknīstes muiža tika sadalīta 505 vienībās. Darbojās Izglītības b-ba (dib. 1919. g.), bibliotēka, aptieka (dib. 1922. g.), Krājaizdevu s-ba un Patērētāju biedrība, kurām abām bija piešķirts krogs.

20. gadu beigās miestā bija 56 mājas. Pārsvarā koka apbūve. Miesta paplašināšanai no jauna bija ieprojektēti 140 apbūves gabali. 1937. g. 13. jūnijā Augšzemes kultūras dienu laikā lika pamatakmeni četrstāvu skolas ēkai, ko atklāja 1940. g. 2. jūnijā. Aknīstes pamatskola aptvēra bijušās Kroņa Susējas skolas zonu. 2. pasaules kara laikā Aknīstē nacisti iznīcināja ebrejus. Aknīstes iedzīvotāji daudz cietuši arī padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos. Represijas turpinājās līdz pat 1953. gadam.

Piemiņas zīme represētajiem Aknīstes novadniekiem pilsētas parkā

No 1950. gada Aknīste bija pilsētciemats, 1950.–1956. g. – rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara Aknīstē bija mežniecības iecirknis, darbojās pienotava, Patērētāju biedrība, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, maizes ceptuve, lopkautuve, desu darbnīca. Iekārtota slimnīca un ambulance. Sešklasīga pamatskola pārveidota par Aknīstes vidusskolu. Uzcelts universālveikals, ēka Aknīstes rajona partijas komitejas vajadzībām (tagad slimnīca). Aknīstes apkārtnē izveidoja vairākus kolhozus, ko apvienoja padomju saimniecībā "Aknīste".

Māksla

Aknīstē kā pierobežas pilsētā, kur ir samērā jaukts iedzīvotāju sastāvs, samanāma arī dažādu kultūru mijiedarbība, piem., pie katoļu baznīcas 1992. gadā uzstādītajā ozola krucifiksā saskatāms lietuviešu tēlniecības iespaids. Novada kultūra ir savdabīga, mijas sēliskās un latgaliskās izloksnes, pastāv senas amatniecības tradīcijas.

18. gs. celtās vecās katoļu baznīcas koka ēkai (nojaukta 90. gadu sākumā) interjers bija klāts ar dekoratīvo gleznojumu, ieeju rotāja Kurzemei raksturīgās profilētu dēļu apšuvuma durvis.

Arhitektūras piemineklis ir jaunā vientorņa Aknīstes Romas katoļu baznīca (1937. g., arhit. P. Pavlovs), kuras izveidojumā ir tikai funkcionālisma arhitektūrai raksturīgās ģeometriskas taisnstūra formas. Lielais koka altāris un kancele, kas pārnesti no vecās koka baznīcas, kādreiz greznojuši Rokišķu baznīcu Lietuvā.

Reliģija

Pilsētā darbojas ev.-lut. draudze un Romas katoļu draudze. 19. gs. sākumā Kurzemes konsistorija uzdeva Subates mācītājam aprūpēt arī Aknīstes apkārtnes latviešus. Ar Luterāņu baznīcas palīdzības kases atbalstu Aknīstē uzcēla lūgšanu namu, ko iesvētīja 1865. gadā. No 1909. gada Aknīste ietilpa Kaldabruņas draudzē. 1921. gadā kļuva par patstāvīgu draudzi. Mācītāji: 1896.–1931. g. vikārs A. Bredrihs, 1998. gadā palīgmācītājs A. Bobinskis.

Aknīstes Romas katoļu baznīcu cēla barons Tīzenhauzens 1774. gadā par godu Sv. Ignācijam Loijolam kā Rokišķu draudzes filiālbaznīcu. Tās altāris un kancele bija rotāti ar kokgriezumiem. Apkārt baznīcas dārzam mūra žogs ar lieliem ieejas vārtiem un zvanu. Aknīstes draudzē ir dzīvojuši prāvesti J. Franckevičs, K. Narvojs, K. Hrapovskis, J. Budris, A. Pelešins.

Aknīste – deviņdesmitie gadi

1992. gadā beidza pastāvēt padomju saimniecība "Aknīste"; pašlaik lauksaimnieciskā ražošana notiek kooperatīvajā sabiedrībā "Zālīte", dāņu ģimenes uzņēmumā SIA "Striki", 71 zemnieku saimniecībā. Darbojas kooperatīvā sabiedrība "Aknīstes piensaimnieks". Ir vairāki kokapstrādes uzņēmumi: SIA "Celmāres", "Silupe", zemnieku saimniecības "Smiltāji", "Indāres". Kūdras ieguvi un pārstrādi veic SIA "Nordtorf" (Vācija). Aknīstē darbojas pašvaldības uzņēmums "Namu pārvalde", ZA elektrisko tīklu Aknīstes iecirknis, mežniecība, ir divas aptiekas, veterinārā aptieka. Kaut arī Aknīstē nav kultūras nama, kultūras dzīve nav apsīkusi. Kultūras pasākumi notiek vidusskolā, Jēkabpils mūzikas skolas

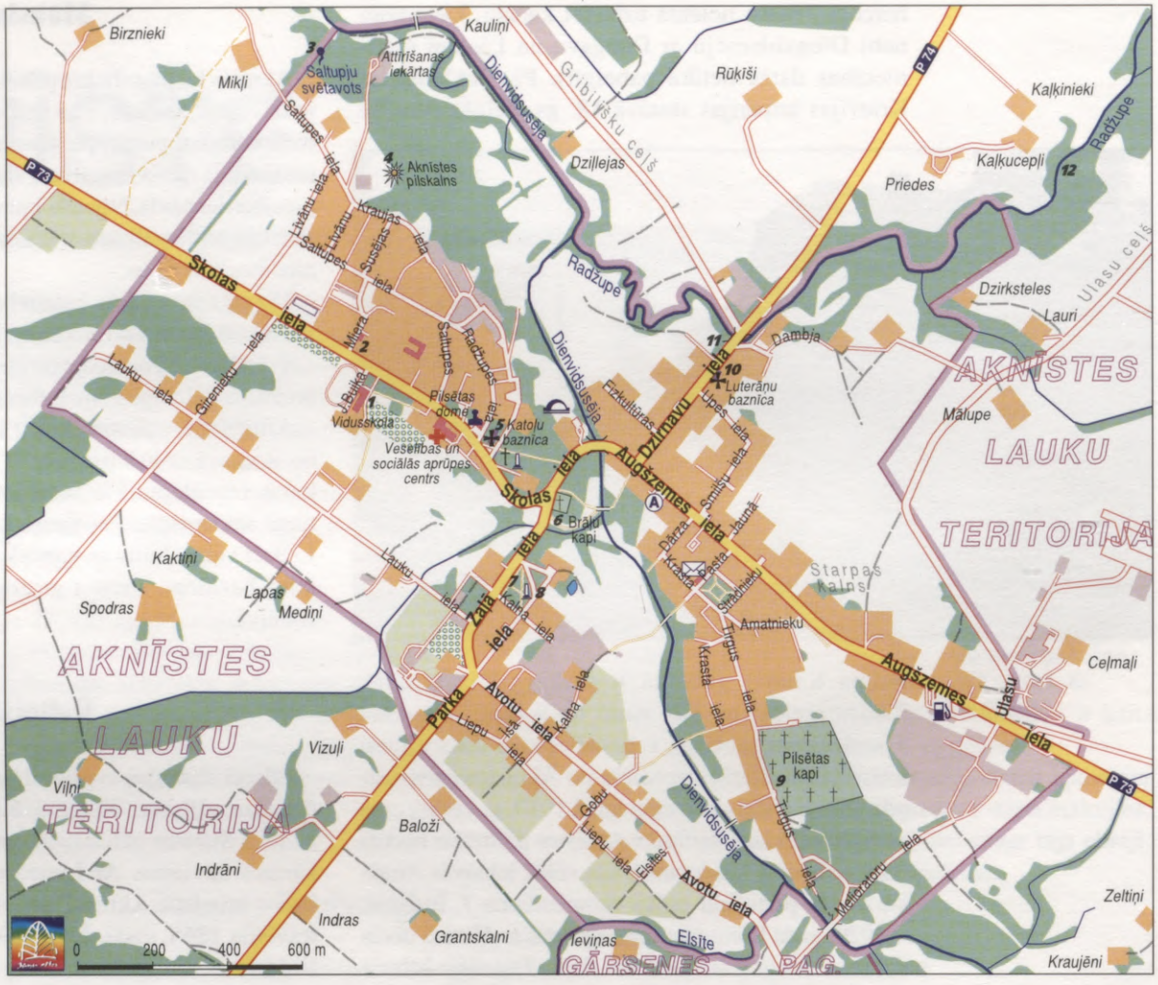

filiālē (dib. 1995. g.), Jaunatnes centrā (dib. 1996. g.). Darbojas Balto darbu pulciņš, bērnu dramatiskais pulciņš "Saulēniņi", triju paaudžu deju kolektīvi, kā arī lietuviešu bērnu deju kolektīvs "Suktinelis", dramatiskais kolektīvs, tradīciju ansamblis, lietuviešu kopa "Sutartine", vīriešu un sieviešu ansambļi "Atvasara". Par tradīciju Aknīstē kļuvuši Sēlijas folkloras svētki augustā, kur līdzās Aknīstes folkloras grupai var dzirdēt folkloras kopas no citiem pagastiem un Lietuvas. Aknīstei veidojas draudzīgas attiecības ar Dāniju.

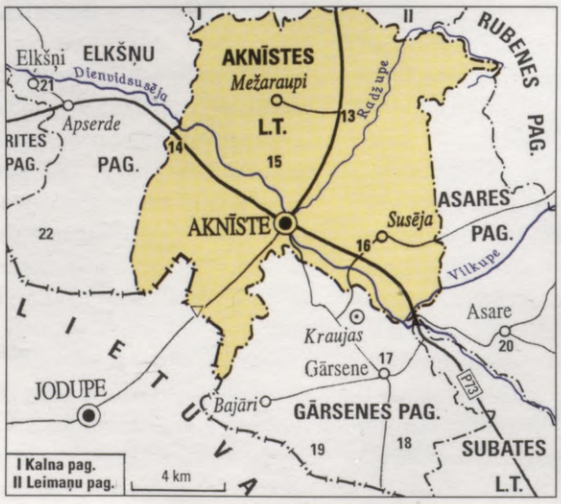

Aknīstē uzmanību pievērš veselības un sociālajai aprūpei. 1995. gadā nodibināts Sociālās aprūpes un atpūtas centrs, kurā notiek arī kultūras pasākumi, darbojas floristikas pulciņš. Aknīstē ir veco ļaužu nams, pansionāts, bērnudārzs "Bitīte". Darbojas divas bibliotēkas, no 1994. gada iznāk laikraksts "Mana Aknīste". Izveidots novadpētniecības muzejs (1998. g.).

Aknīstes pilsētas domes priekšsēdētājs L. Medveckis

Pavadonis pa Aknīsti un apkārtni

Pavasaros Aknīstē pakalnos un gravās uzzied pieneņu lauki. Īpaši krāšņi tie pie Aknīstes vidusskolas *[1]*. Pie tās pieminas plāksne pirmajam Latvijas pretalkohola Cerību pulciņam (1923. g.) un skolas atklāšanā 1940. gadā K. Ulmaņa stādīts ozols. Skolas pārzinis bijis LKOK J. Valdmanis. Pretī skolai novadpētniecības muzejs *[2]*. Līvānu ielā sākas tūristu taka uz Saltupju svētavotu – senu kulta vietu *[3]*. Pie tā dobumakmens, netālu Aknīstes (Susējas) pilskalns *[4]*, kas saukts arī par Franču skanstīm vai Napoleona kalniņu. Netālu no skolas Aknīstes katoļu baznīca (1997. g. piešķirts Eiropas kultūras mantojuma karogs) *[5]* un saglabājušies vecās katoļu baznīcas vārti (19. gs. 2. puse). Tālāk, kur ceļš ievijas upes ielejā, 2. pasaules kara upuru kapi *[6]*;

dienvidos – pilsētas parks *[7]*, kur 1990. gadā uzstādīta piemiņas zīme 1941.–1953. g. represētajiem novadniekiem *[8]*. Netālu mežniecība, kas atrodas vietā, kur bijusi Aknīstes muiža, par to liecina dižās liepas. Aknīstes kapos *[9]* nacistiskā terora, 1. pasaules kara vācu kareivju, nacionālo partizānu apbedījumu vietas. Lut. baznīca atrodas Dzirnavu ielā *[10]*, pie tās dižliepa (apkārtmērs 4,5 m). Tālāk Jēkabpils virzienā Radžupe, pie tās bijušas ūdensdzirnavas *[11]*. Radžupes ielejas dolomīta krastā 6 m gara ala *[12]*. Jēkabpils ceļa malā Ancīšu dzimtas mājas Ancīši *[13]*. Šeit dzimuši valodnieki un literatūrzinātnieki brāļi K. un V. Ancīši, dizainers J. Ancītis (K. Ancītis sarakstījis grāmatu "Aknīstes izloksne") un dzejniece N. Dzirkale. Pie Elkšņu pagasta robežas Aknīstes lauku teritorijā Vecumnieku–Subates ceļa malā ir lietuviešu mākslinieku Mikēnu dzimtas mājas Skārdupītes un muzejs *[14]*. Šeit dzimis lietuviešu tēlnieks J. Mikēns, keramiķis J. Mikēns, mākslas zinātnieces A. Mikenaite, N. Murele. Ceļa otrajā pusē paveras plašs skats uz Dienvidsusējas ielejas palienes pļavām un augstajiem krastiem, ko saposmo gravas, līdz pat Aknīstei. Tālumā, upes otrajā krastā Vecmelderu dzirnavas (19. gs. 1. puse; vienas no vecākajām ūdensdzirnavām Latvijā) *[15]*. Pie tām dabas piemineklis – viena no lielākajām pazemes avotu sistēmām – Vecmelderu avoti. Subates virzienā šaursliežu dzelzceļa uzbērums. Pie Slates ceļa pagrieziena uzstādīts piemiņas akmens (1997. g.) 1944.–1946. gadā kritušajiem Susējas rotas nacionālajiem partizāniem *[16]*.

Aknīstes katoļu baznīca. No kreisās – 19. gs. celtie sarkano ķieģeļu vārti (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Gārsenes pils (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

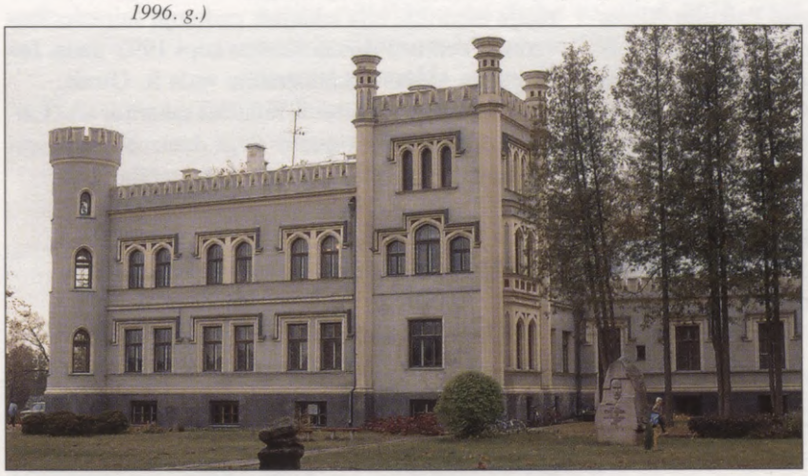

Aknīstē un tās lauku teritorijā dzimis viens no pirmajiem latviešu skolas vēsturniekiem J. Krišķāns, jurisprudences prof. J. Krastiņš, inženierzinātņu doktors E. Āboliņš, biologs I. Buiķis, ekonomists J. Miķēns, padomju aviācijas komandieris P. Mežaraups, LKOK A. Ģeidāns, E. Lācis, J. Valdmanis. No Aknīstes trimdā uz ASV devušies žurnālists I. Mežaraups, dzejnieks un mācītājs V. Mežaraups, gleznotājs O. Skušķis.

Nozīmīgākie Aknīstes kaimiņu pagastu apskates objekti ir neogotiskā Gārsenes muižas pils (19. gs. vidus) un parks (4 ha) *[17]*. Gārsenē izveidota tūristu taka, kas ved pa Dienvidsusējas stāvajiem krastiem, gar lielajiem laukakmeņiem "Latvija", "Barona krēsls", "Velna pēda". Gārsenes lut. baznīcā (1906. g., arhit. E. Kupfers) ir Valkera firmas ērģeles, divas vitrāžas. Pie baznīcas muižnieku ģimenei celta kapliča (20. gs. sāk.). Lāčupītes krastā Kurmisku pilskalns *[18]*. Zimbļos *[19]* dzimis prof. P. Kulitāns, viņam piemineklis pie Gārsenes pils (atklāts 1989. g.).

Asares lut. baznīcā (1821.–1843. g.) *[20]* ir kokgriezumiem rotāta kancele, lustras, J. Dēringa altārglezna "Augšāmcelšanās" (1853. g.) un E. Todes darbnīcas vitrāžas (1909. g.). Baznīcas pagalmā piemineklis 1919.–1920. g. kritušajiem Augšzemes partizāniem (pēc arhit. A. Birzenieka meta). Asares muižas parks ir 6,7 ha liels.

Elkšņu pagastā Elkšņu lut. baznīcā (1831.–1838. g., tornis 1887. g.) *[21]* ir J. Dēringa altārglezna "Kristus pie krusta" (1861. g.). Netālu Aizdumbles purva dabas liegums (480 ha) *[22]*.

ALOJA

Limbažu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 5 km², lauku teritorija 177 km².
Iedzīvotāji: 1518 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2701; latvieši 91,3%, krievi 3,2%, baltkrievi 1,7%, ukraiņi 1,4%.
Attālums no Rīgas 120 km, no Limbažiem 32 km (autoceļš P13 Limbaži–Aloja).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu skuju veida dalījumu. Augšējā sudraba laukā divas zaļas liepu lapas, apakšējā zaļajā laukā viena sudraba liepu lapa

Aloja ir pilsēta ar lielu lauku teritoriju, kas visumā atbilst agrākajam Alojas pagastam, ar lielāku atkāpi ziemeļos – no Staiceles. 5 km uz rietumiem atrodas lauku teritorijas lielākā apdzīvotā vieta – Ungurpils. Uz šīs muižas zemes veidojusies Aloja, un tagad tur atrodas galvenais rūpniecības uzņēmums. Alojas lauku teritorija robežojas ar Braslavas, Brīvzemnieku un Pāles pagastu, Valmieras rajona Skaņkalnes pagastu. Šeit arī izvērsts ceļu tīkls (uz Limbažiem, Ainažiem, Matīšiem, Mazsalacu).

Daba un iedzīvotāji

Alojas apvidus atrodas Viduslatvijas zemienes Metsepoles līdzenumā un Tālavas zemienes Burtnieku līdzenumā. Robežjoslā no D uz Z stiepjas Puikules-Alojas valnis (Alojā līdz 43 m vjl.), uz ZR Ungurpils valnis un subglaciālā iegultne. Ledāju ūdeņu iznesās ir smilts un grants, pie Alojas – Akmentiņu atradne. Salacas pietekas, šeit sākušās, tek uz dažādām pusēm: A malā Iģe uz Z, vidū Jogla – uz ZR, R daļā Korģe – uz R. Rietumu daļā pārsvarā meži, arī purvi, bet lauksaimnieciskās zemes sloksnēs starp tiem.

Alojā ir nacionāli viendabīgs iedzīvotāju sastāvs. Teritorijā ir lauku apdzīvotās vietas Ungurpils (457 iedz.), Nikšas (98 iedz.).

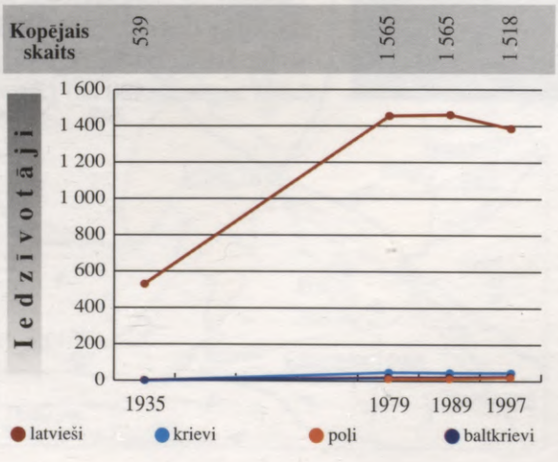

Vēsture

Vēstures avotos Alojas miests pirmoreiz minēts 1449. gadā. Tas izveidojās uz Ungurpils muižas zemes. Rosīgāk attīstīties Aloja sāka tikai 20. gs. sākumā. Pēc zemes reformas (1920. g.), kad tika sadalītas trīs muižu zemes, Alojas pagastā 1925. gadā bija pāri par 300 saimniecību. Neatkarīgās Latvijas laikā Aloja bija pagasta centrs. 1927. gadā tajā bija 54 nami, darbojās pasta un telegrāfa centrāle, pienotava, kokapstrādes u.c. darbnīcas. Lielāku nozīmi miests ieguva pēc Rīgas–Rūjienas dzelzceļa uzbūvēšanas (1937. g.); sāka veidoties veikali, galdnieku darbnīcas, tika uzcelts spirta un cietes ražošanas uzņēmums.

1940. g. jūnijā Alojā sāka veidoties padomju okupācijas varas iestādes, 1941. g. jūlija sākumā nodibinājās vācu okupācijas režīms. 1944. g. 25. septembrī Alojā atkal ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Alojas iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā tika apcietināti 16, bet 1949. g. 25. martā deportēti 134 pagasta iedzīvotāji). 1950. gadā Alojai piešķirts pilsētciemata statuss, 1950.–1956. g. tā bija rajona centrs. Darbojās Valmieras mēbeļu fabrikas cehs, sadzīves pakalpojumu kombināts, Patērētāju biedrība, bija iekārtots padomju saimniecības "Aloja" centrs. Pilsētas tiesības kopš 1992. gada. Jau 30 gadus Alojas administrāciju vada R. Ģimis.

Lieli zaudējumi pilsētai radušies sakarā ar a/s "Latvijas dzelzceļš" rīkojumu slēgt dzelzceļa satiksmi (tas apkalpoja ap 9 tk novada iedzīvotāju).

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Alojas lut. baznīcas būvformās manāmas baroka stila iezīmes, bet Alojas Kristus piedzimšanas pareizticīgo baznīca (1894.–1895. g.) celta t.s. krievu-bizantiešu stilā, celtniecībā izmantojot sarkanos ķieģeļus un laukakmeņus. Savdabīga ir ēka Jūras ielā 16, kuras otrais stāvs un jumta izbūve tajā celta pildrežģa konstrukcijās jūgendstilam tuvā interpretācijā. Pilsētā saglabājusies vēl koka apbūve.

Māksla

Alojas lut. baznīcas altāris pauž Vidzemes sakrālās mākslas vienkāršību, taupību, bet vienlaikus arī labu galdnieka amata prasmi. 1904. gadā latviešu ērģeļbūvētājs M. Krēsliņš, kas pirmais strādāja ar

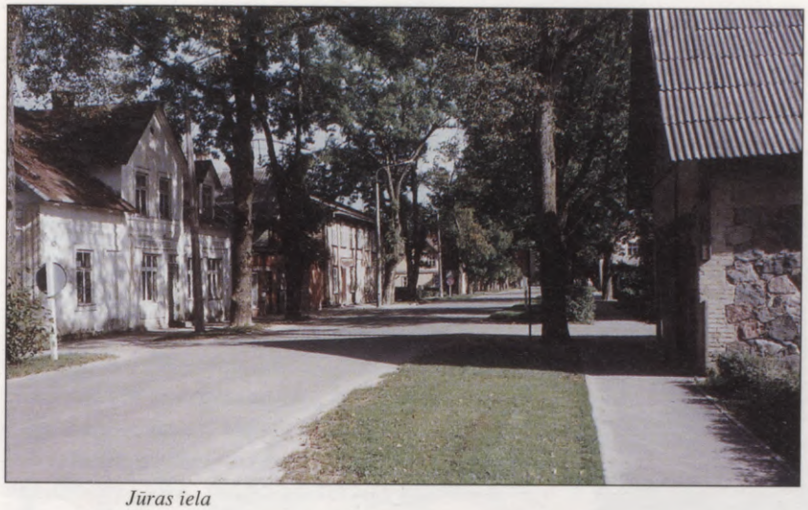

Jūras iela (A. Tidrika foto, 1997. g.)

Alojas aptieka (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

"firmas zīmi", šajā baznīcā vecajām mehāniskajām vienmanuāļa ērģelēm piebūvēja otru, pneimatisku manuāli. 1908. gadā viņš pārbūvēja arī Rozēnu baznīcas mazērģeles (tagad atrodas Staiceles baznīcā). Alojas Ausekļa vidusskolas pagalmā 1973. gadā uzstādīts tēlnieces M. Langes 1967. gadā darinātais dzejnieka Ausekļa granīta krūšutēls. Alojas kapsētā 1898. gadā uzstādīts dzejnieka kapa piemineklis melna granīta obeliska veidā. Pilsētas centrā ir piemineklis 2. pasaules karā kritušajiem karavīriem.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Alojas Latviešu biedrības nams 20. gs. 20. gados

Aloja ir sens sava novada kultūras un izglītības centrs. 1707. gadā dibināta draudzes skola, kurā

1849.–1850. g. par skolotāju strādāja dzejnieks J. Ruģēns un 1862.–1865. g. mācijās dzejnieks Auseklis. Alojā dzīvoja un mācījās pirmo triju Vispārējo latviešu dziesmu svētku virsdiriģents I. Zīle. 1865. gadā dibināta aptieka, darbojusies Latviešu biedrība, kurai bija arī savs nams.

Reliģija

Alojā darbojas ev.-lut. draudze, Kristus piedzimšanas pareizticīgo draudze, Augsburgas ticības apliecības lut. draudze.

1508. gadā Rīgas virsbīskaps atļāva Ungurpils muižniekam savā muižā dibināt vikāriju un pieņemt palīgmācītāju. Alojā pirmais zināmais lut. mācītājs 1532. gadā bijis Holandē dzimušais agrākais katoļu priesteris Pērnavā P. Ūzens (arī Īze), kam Urgas muižas īpašnieks R. Orgess licis izmācīt zemnieku puisi H. Kuli par zemnieku draudzes ganu. Pirmā baznīca bijusi no koka, 1726. gadā labota. 1769. g. 24. maijā baznīca nodegusi. Jauna mūra baznīca celta 1774.–1776. g. (600 sēdvietu). Pie baznīcas ir izdarīti arheoloģiskie pētījumi.

1845.–1847. g. apm. 700 draudzes locekļu pārgāja pareizticībā un nodibināja savu draudzi un 1848. gadā uzcēla koka baznīcu. Tagadējā mūra pareizticīgo baznīca uzcelta 1895. gadā.

20. gs. 20. gadu beigās pie Alojas ev.-lut. draudzes piederēja Alojas, Puikules un Rozēnu pagasts. Draudzei ir bijušas divas filiāles un lūgšanu nami Rozēnos un Staicelē. Abas filiāles radušās sakarā ar 1898. gadā uzcelto Baltijas (Staiceles) papīra un papes fabriku. Mācītāji: 1896.–1920. g. R. Gūleke, 1923.–1933. g. E. Vītoliņš, 1934.–1944. g. A. Veinbergs, 1998. gadā G. Ozols.

Aloja – deviņdesmitie gadi

Alojas pilsētu vislabāk raksturo tās ģerbonis – trīs liepu lapas ar egļu siluetiem fonā. Tas liecina, ka pilsētā daudz zaļumu un tā ir sakopta. Par to pārliecinājāmies 1998. gadā, kad Aloja tika izraudzīta par uzvaras cienīgu konkursā "Vidzemes sakoptākais pagasts vai pilsēta ar lauku teritoriju".

Alojas Ausekļa vidusskolā ir 490 skolēnu. Skolā ir profila novirziens – tūrisma apmācība, ko apgūst sadarbībā ar Kārlshamnas Vegas skolu Zviedrijā. 1995. gadā jaunās telpās darbu sāka Alojas pilsētas mūzikas un mākslas skola (115 skolēnu). Darbojas bērnudārzs. Pilsētā un tās lauku teritorijā ir trīs bibliotēkas, lielākā – Alojas pilsētas bibliotēka ar 30 tk grāmatu fondu.

Alojas vidusskolas telpās kopš 1996. gada darbojas Alojas pilsētas novadpētniecības muzejs, kur plašs materiālu klāsts par dzejnieku novadnieku Ausekli, par Aloju un tās vēsturi, par skolām un ievērojamākiem cilvēkiem.

Luterāņu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1996. g.)

Iedzīvotājiem medicīnisko palīdzību sniedz Alojas pilsētas slimnīca (šobrīd pilsētas pašvaldības uzņēmums), ir individuālais G. Kundrātes doktorāts, darbojas pilsētas aptieka, divas veterinārās aptiekas. Ir ugunsdzēsības un glābšanas, sociālais, nodarbinātības dienests (reģistrēti 119 bezdarbnieki). 1997. gadā izveidota bāriņtiesa.

Alojā rit aktīva kultūras dzīve; pilsētā darbojas deju kolektīvs "Avotiņš", jauktais koris, pūtēju orķestris (1998. gada dziesmu un deju svētku dalībnieki), vairāki skolēnu deju kolektīvi. Notiek tradicionālie konkursi "Gadsimta dziesma" un "Cālis", mākslinieciskо kolektīvu koplīgošana. 1996. gadā tika nodibināts sporta klubs "Aloja", notiek pilsētas un pašvaldību sporta svētki, sacensības tūrismā, basketbolā.

4 km no Alojas Ungurpilī atrodas liels Latvijas-Zviedrijas kopuzņēmums SIA "Aloja-*Starkelsen*" un "*Lyckeby*-Aloja", kas ražo kartupeļu cieti un cietes ķīseļus, kopš 1995. gada beigām – arī cietes sīrupu. Pēc Limbažu MRS likvidācijas 1991. gadā Alojā kokapstrāde atsākusies četros uzņēmumos; lielākā firma "VSV" nodarbina 45 cilvēkus, dod produkciju eksportam (apm. 500 m^3 mēnesī). Alojieši lepojas ar vietējiem privātajiem uzņēmējiem. Lielākie no tiem ir individuālais uzņēmums "Santīms" (pieder konditorejas cehs), "Avotiņš" (trīs veikali un kafejnīca), "Mieriņš" (pirts pakalpojumi), kooperatīvā s-ba "Alojas degviela". Kopumā Alojā ir 22 veikali.

1998. gadā dibināta apvienotā Alojas pilsētas būvvalde. Pilsētas informatīvais izdevums ir pilsētas domes ikmēneša laikraksts "Ale". Alojā problēmas rada iedzīvotāju struktūra un darba nodrošinājums. Ap 25 bezdarbnieki tiek nodarbināti pilsētas sabiedriskajos darbos, izplatīts ir sezonas darbs lauksaimniecībā. Darbību beigušas padomju saimniecības "Aloja" un "Ungurpils", taču ir nodibinātas daudzas zemnieku saimniecības, kas nodarbojas ar kartupeļu audzēšanu un graudkopību. Lauksaimniecībā izmantojamā zeme 1998. gadā tika apstrādāta. Ekonomiskās reformas ir vērstas uz to, lai izveidotu Alojas novadu, apvienojot Alojas pilsētu ar Brīvzemnieku un Braslavas pagastu. Novada centrs būtu Alojā, kur jau ir koncentrēti gandrīz visi nepieciešamie infrastruktūras objekti. Attīstības perspektīvā varētu būt mežu izstrāde, kokapstrāde, lauksaimniecība, tūrisms, dodot iespējas šajās nozarēs veidoties un nostiprināties konkurētspējīgiem uzņēmējiem.

Alojas pilsētas domes priekšsēdētājs R. Ģimis

Pavadonis pa Aloju un apkārtni

Aloja ir sens novada kultūrvēsturisks centrs. Alojas vidusskola *[1]* atrodas netālu no stacijas un ir nosaukta Ausekļa vārdā. Dzejnieks apglabāts Alojas kapos *[2]*. Pilsētas centrā ir lut. baznīca *[3]*, Z daļā

Alojas centrs (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

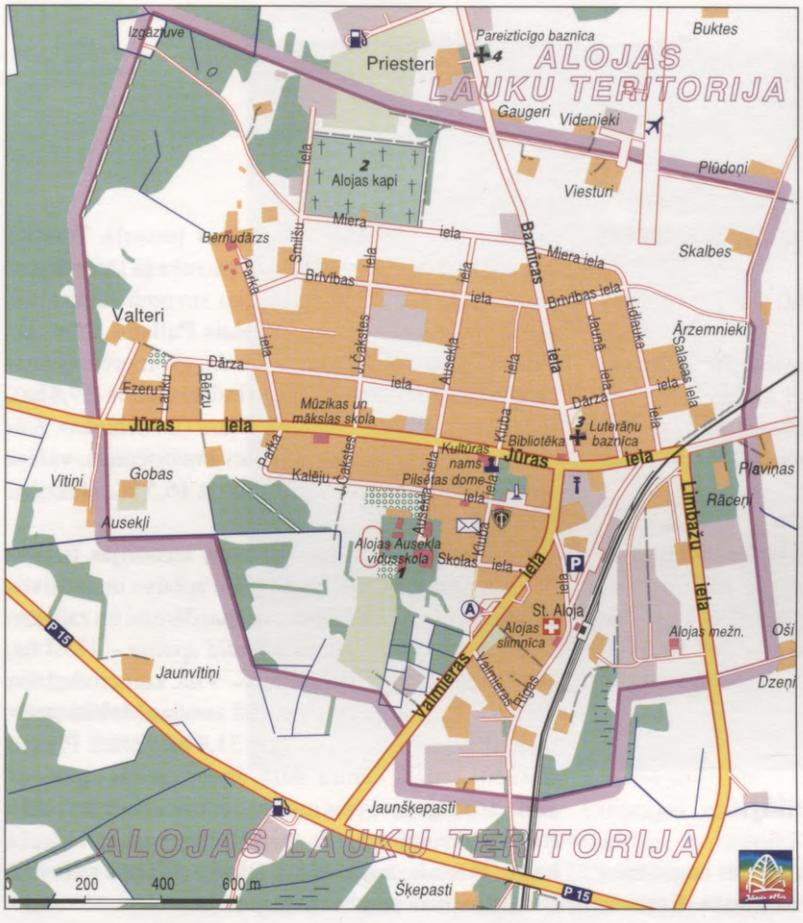

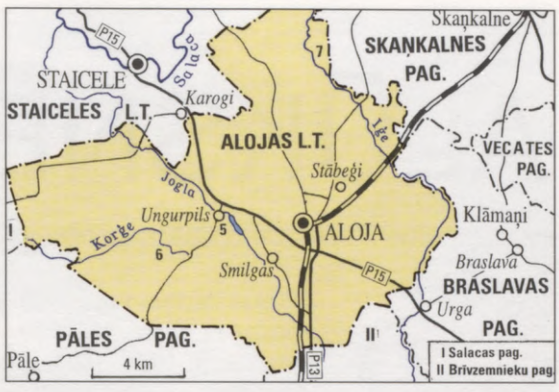

riņķa priekšnieks un aizsargu pulka vadītājs LKOK J. Anšmits tika nogalināts 1941. gadā Latvijā. Alojā dzimuši vai darbojušies medicīnas prof. M. Zīle, LR pirmo valdību ministrs A. Kalniņš, arhit. P. Dreijmanis, gleznotājs O. Nemme, elektrotehnikas speciālists J. Lamsters, novadpētnieks K. Galeviuss, dzejnieks V. Atāls, prof. E. Ābele. Ungurpils dzirnavezers *[5]* ir aizsargājams objekts, tā ielokā bij. muižas parks Perkiles viduslaiku pils vietā, arī Čūsku kalniņš, senās ēkas, pie vecā ceļa atzara Ungurpils krogs, Ungurpils senkapi. Pie Jaungarandžām ir Baznīcas kalns – kulta vieta. 3 km no Ungurpils Sīpolos (tag. muzejs) *[6]* dzimis izcilākais jaunlatviešu tautiskā romantisma dzejnieks Auseklis, mācījies Alojas draudzes skolā. Teritorijā ir vairāki valsts nozīmes arheoloģijas pieminekļi – senkapi un divi pilskalni. Alojas lauku teritorijas Z daļā, lejpus bij. Iģes dzirnatrodas pareizticīgo baznīca *[4]*. Pie lut. baznīcas piemiņas akmens represētajiem, "ziemeļu vēju lauztajiem". Alojietis, O. Kalpaka bataljona cīnītājs, apvām ir Lauru pilskalns *[7]*. Alojas pagastā dzimuši LKOK J. Būmanis, J. Karlsbergs, A. Zvejnieks. Alojas kapos apbedīti LKOK J. Liepiņš un J. Palmanis.

Alojas cietes fabrika Ungurpilī (A. Tidrika foto, 1998. g.)

ALŪKSNE

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1920. gada.
Platība 14,2 km².
Iedzīvotāji: 9954 (1997. g.); latvieši 76%, krievi apm. 18%, ukraiņi 1,6%, igauņi 1,4%.
Attālums no Rīgas 200 km (autoceļš A2).
Dzelzceļa stacija Alūksne (šaursliežu dzelzceļa līnijā Alūksne–Gulbene).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā uz diviem sakrustotiem zilganiem zobeniem ar zelta rokturiem pelēka Bībeles grāmata melnos vākos ar zelta apkalumu un zelta uzrakstu: "A. D. 1689". Gada skaitlis norāda Bībeles tulkošanas gadu. Alūksnes pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Alūksnes ziemeļu robeža iet pa Alūksnes ezeru, ziemeļaustrumos un austrumos Alūksne robežojas ar Jaunalūksnes pagastu, dienvidos un rietumos – ar Alsviķu pagastu, ziemeļrietumos – ar Ziemera pagastu. Autoceļš savieno Alūksni ar Api (P36), Lejasciemu (P34), Liteni (P43).

Daba un iedzīvotāji

Alūksne atrodas Latvijas ZA, Alūksnes augstienes centrālajā daļā, Alūksnes ezera D krastā. Ezers ir viens no Latvijas ezeriem, kas atrodas visaugstāk – 183,7 m vjl. Tā platība 15,4 km² (kopā ar salām – 15,6 km²), garums gandrīz 6 km, lielākais platums 4,3 km, vidējais dziļums 7 m (lielākais 15,2 m). Vietām stāvi krasti. Kapsētas pussala DR atdala Alūksnes līci, kurā atrodas Pilssala (10 ha). Trīs pārējās salas – Cepurīte, Garā sala, Tīklu saliņa ir nelielas. Ezeram notece pa Alūksnes upi uz Pededzi.

Ezera un pilsētas vārds cēlies no latgaļu cilmes vārda *aluksna* – avotaina vieta mežā. Pilsētas reljefs paugurains, tā atrodas apm. 200 m vjl. (visaugstākā no Latvijas pilsētām). Kapsētas pussalā Templa kalns 217,2 m vjl., pilsētas DR pierobežā Doreskalns 214 m vjl., E. Glika ģimnāzijas tuvumā Jāņkalniņš 208,8 m vjl.; tās tuvumā esošais Pullanu kalns sasniedz 223 m vjl. Apkaimē daudz, gk. morēnu starppauguru ieplaku ezeri: Pullanu (Pullana) ezers (17,8 ha), Indzeris (1,45 km²), Siseņu, Dūņu (Dūņenieks), Kanaviņu, Veistera ezers. Klimats kontinentāls, vidējā temperatūra janvārī –7,5 °C, jūlijā 16,5 °C. Nokrišņi līdz 700 mm gadā.

No kopējās 1423 ha Alūksnes teritorijas lielāko daļu aizņem daudzdzīvokļu māju apbūve un iedzīvotāju koplietošanas platības, arī mazdārziņi un zaļā josla ap pilsētu (641,5 ha), individuālā apbūve – 173,4 ha, Alūksnes ezers – 365 ha, meži – 9 ha, komercdarbība notiek 7,3 ha. Pilsētas teritorijā atrodas Mobilo strēlnieku bataljons, kura rīcībā ir 31,9 ha zemes. Pilsētu nosacīti iedala centra daļā, individuālās apbūves joslā, trīs rūpnieciskos rajonos, četros daudzdzīvokļu māju mikrorajonos; ir arī pilsētas parks, Templa kalns, Pilssala, augļu dārzi. Iekšējā pilsētas satiksmē izmanto divas autobusu līnijas.

Kopš 90. gadu sākuma demogrāfiskā situācija (dabiskais pieaugums uz 1000 iedz. –5,5) ir nestabila. Pieaugot mirstībai (1996. g. 138 cilvēki) un samazinoties dzimstībai (1996. g. 83 cilvēki), jauna paaudze veidojas samērā lēni. 1996. gadā arī migrācijas saldo bija negatīvs (–83), no pilsētas izbrauca 270 cilvēku, iebrauca 187. Bezdarba līmenis ir 7,5% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita. Jaunas darba vietas veidojas lēni, īpaši liels bezdarbs sieviešu vidū (69% no kopskaita). Pieaug arī sociāli mazaizsargāto iedzīvotāju īpatsvars un slēptais bezdarbs.

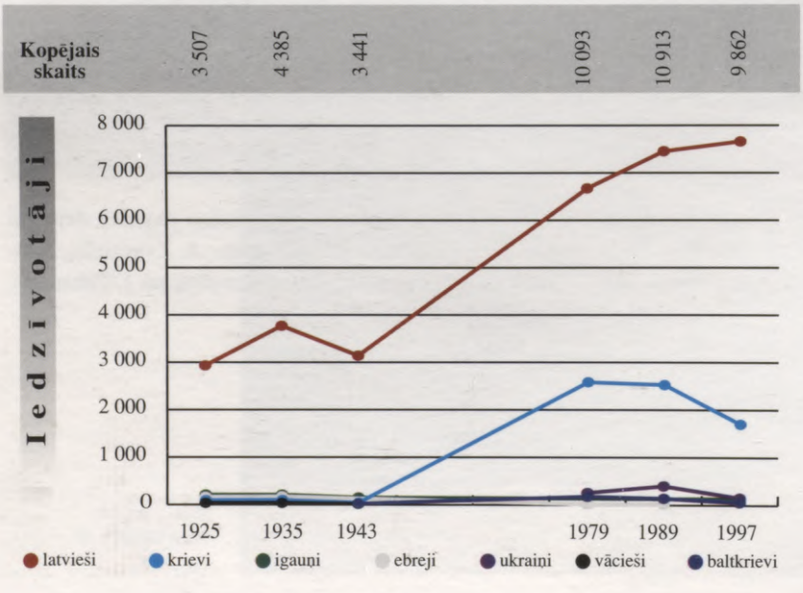

Vēsture

Apzināšanas ekspedīcijā (1995. g., arheologs J. Apals) Cepurītes salā konstatēts, ka tā bijusi apdzīvota jau mezolītā (9. gt. beigas–4. gt. vidus pr. Kristus) un vēlāk tur bijis arī pilskalns. Arheoloģiskie izrakumi (1978.–1983. g., arheologs M. Atgāzis) liecina, ka apdzīvotība Pilssalā sākusies jau 2. gt. pr. Kristus. 1. gt. 1. pusē pēc Kristus šo teritoriju apdzīvojuši somugri. Ap 7. gs. sākušas iespiesties latgaļu ciltis no Daugavas puses. Pleskavas novada kņazu karaspēks bieži uzbruka latgaļu ciltīm, kas vairākus gadsimtus bija spiestas tiem maksāt meslus. Par pirmās latgaļu pils un apmetnes atrašanās vietu uzskatāms Templa kalns, kur kultūrslānis līdz 1m biezs. Pēc vācu krustnešu iebrukuma pili nodedzināja. 1225. gadā, kad novadu savā starpā dalīja Rīgas bīskaps un

Alūksnes panorāma (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Zobenbrāļu ordenis (vēlāk Livonijas ordenis), Alūksne palika ordenim. Pleskavas 2. hronikā Alūksne pirmo reizi minēta 1285. gadā.

Krievu kņazi turpināja iebrukt Alūksnes novadā, tāpēc ordenis 1342. gadā Marijas salā (tagad Pilssala) uzcēla nocietinātu Marienburgas pili (tā radās Alūksnes vāciskais nosaukums *Marienburg*) un nodibināja šeit komturiju. Sakarā ar pils izbūvi Alūksnes ezera krastā radās miests, kur uzplauka tirdzniecība, darbojās vairāki krogi, uzcēla arī pirmo koka baznīcu (nodega 1627. g. Polijas–Zviedrijas kara laikā). Livonijas kara laikā 1560. gadā pili sagrāba Ivana Bargā karapulki, 1582.–1597. g. Alūksne bija poļu varā. 1625. gadā pili ieņēma zviedri un tā pārgāja zviedru ģenerāļa Gustava Horna īpašumā. Alūksne un apkārtne uzplauka saimnieciskajā, arī kultūras jomā. 17. gs. 2. pusē darbojās kaļķu ceplis un divas dzirnavas. Kara laikā 1702. g. 26. augustā Alūksni aplenca B. Šeremeteva komandētais krievu karaspēks. Pēc dažām nedēļām ap 400 cilvēku lielais zviedru garnizons padevās. Pils un miests bija nopostīti. Gūstā aizveda daudzus cilvēkus, arī Alūksnes

Alūksne 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

mācītāju E. Gliku un viņa audžumeitu Martu (vēlāk Krievijas imperatore Katrīna I). Viņas meita Krievijas imperatore Elizabete I uzdāvināja Alūksni savam kancleram, grāfam M. Voroncovam, kas to pārdeva baronam O. H. Fītinghofam.

Alūksnes uzplaukums atkal sākās 1861. gadā, kad muižas īpašnieks atvēlēja zemi nopostītā miesta atjaunošanai, un tas kļuva par tirdzniecības centru. 1903. gadā atklāja Valkas–Alūksnes–Vecgulbenes–Stukmaņu (tagad Pļaviņas) šaursliežu dzelzceļu, kur Alūksne bija viena no lielākajām vidusposma stacijām. 1905. g. 14. decembrī nodibinājās rīcības komiteja un tautas milicija. 1906. g. janvārī pilsētā trakoja soda ekspedīcija. Līdz 1. pasaules karam tika intensīvi apbūvēts pilsētas centrs. Pirms 1. pasaules kara Alūksnē darbojās trikotāžas fabrika, vilnas un linu vērptuve, kokzāģētava, dzirnavas, ķieģeļu un kaļķu ceplis, amatnieku darbnīcas. 1918. g. 10. decembrī Alūksnē nodibinājās lielinieku vara. Latvijas Brīvības cīņu laikā (1918.–1920. g.) Alūksnē un tās apkārtnē notika Latvijas armijas vienību cīņas ar sarkanarmiešu karaspēka daļām, kā arī ar lielinieku bandām. 1919. g. 29. maijā Valmieras kājnieku pulks kopā ar igauņu karaspēku atbrīvoja Alūksni. 1920. g. janvārī Alūksnē apmetās Latvijas armijas 7. Siguldas kājnieku pulks. Neatkarīgās Latvijas laikā Alūksne kļuva par lielāko Valkas apriņķa pilsētu un bija svarīgs ekonomiskās, kultūras, izglītības un sabiedriskās dzīves centrs Malienā. Lielākie uzņēmumi pilsētā bija R. Šlosa elektrostacija, zāģētavas, tvaika dzirnavas un vilnas un linu vērptuve, trīs ķieģeļnīcas, cementbetona rūpnīca, grāmatspiestuve, galdniecības un mēbeļu darbnīcas, kā arī Alūksnes tuvumā esošā alus darītava un spirta dedzinātava.

Alūksne no putna lidojuma (1990. g. foto)

1940. g. 17. jūnijā, kad PSRS okupēja Latviju, Alūksnē izvietojās okupācijas karaspēks. 1941.–1944. g. pastāvēja vācu okupācijas vara. 2. pasaules kara laikā 1944. g. 19. augustā pilsētā atkal ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Alūksnes iedzīvotāji.

1919. gadā, 1946.–1949. g. Alūksne bija apriņķa centrs, 1950.–1962. g. un kopš 1967. gada – rajona centrs. 1940. gadā ugunsgrēkā lielākā daļa centra gāja bojā. Pilsētas atjaunošana sākās pēc 2. pasaules kara. Tā attīstījās kā tipiska provinces pilsēta. Lielākie uzņēmumi bija r/a "VEF" filiāle, Alūksnes MRS, LLT nodaļa, kokapstrādes cehs, r/a "Daiļrade" cehs.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Alūksnes apbūve ir sākusies un attīstījusies pie Alūksnes ezera krasta, kad pretim Pilssalai jau 14. gs. izveidojās miests. Pamazām miests auga un paplašinājās, tālāk no ezera krasta atradās arī jaunais Alūksnes muižas komplekss, bet 19. gs. arī Jaunā pils. No Livonijas ordeņa Alūksnes pils (1342.–1702. g.) ir saglabājušās tikai pils drupas. 20. gs. 70. gados notika to konservācija un Pilssalā arheologa M. Atgāža vadībā sākās sistemātiski izrakumi. Pašā ezera krastā, pa labi no Pilssalas tilta 18.–19. gs. celtajā Alūksnes muižas kompleksā ir muižas dzīvojamā māja (1788. g.), kas ir klasicisma stila celtne. Tās fasādes ritmiski sadala pilastri, stūrus rotā rusti. Klasicisma stilā celta arī Palmu māja (18. gs. beigas). Kompleksā iekļaujas stallis (19. gs. vidus) ar ritmiski kārtotām logu un durvju ailēm fasādē un klēts (1793. g.). Alūksnes Jaunā pils (1860.–1863. g.) ir neogotikas piemineklis ar smalki izstrādātām fasāžu detaļām, glezniecisku mu, asimetriju un dinamiku. Muižas apbūvi ieskauj ainavu parks. Sakrālās arhitektūras piemineklis ir Alūksnes pareizticīgo baznīca (1895. g.), tai blakus ir pareizticīgo draudzes skolas ēka (1895. g.). Neatkarīgās Latvijas laikā uzcelta bankas ēka (1927.–1931. g., neoklasicisms; arhit. I. Blankenburgs), elevators (1939. g., rūpnieciskais funkcionālisms), E. Glika pamatskola (1934.–1938. g., arhit. E. Meldere), dzīvojamā ēka Raiņa ielā 1 (1928. g., arhit. V. Bergkinds) un citas.

Māksla

Mūsu dienās pilsētā saglabājušās nozīmīgas mākslas vērtības no 18. gs. beigām, kad Alūksne bija Krievijas valsts slepenpadomnieka O. H. Fītinghofa

Jaunā pils (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Fītinghofu dzimtas mauzolejs (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

īpašums. Pils parks veidots pēc sarežģīta plāna kā romantisks ainavu parks ar daudzveidīgām mazās arhitektūras formām un antīkās mitoloģijas skulptūrām. Tajā ir saglabājies templis – rotonda par godu Krievijas uzvarai pār Zviedriju, Aleksandra pavil-

Aiola (Eola) paviljons Alūksnes parkā (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

jons, sengrieķu vēja dieva Aiola (Eola) paviljons, pelēks granīta obelisks, kas uzcelts par godu O. H. Fītinghofam, kā arī dzimtas mauzolejs. Fītinghofi dāvinājuši baznīcai vairākas itāļu renesanses mākslinieku gleznu kopijas. Parkā atrodas granīta soli, baseini. Alūksnes E. Glika ģimnāzijā glabājas itāļu tēlnieka A. Kanovas darinātā marmora vāze, kas no pils dārza tur nonāca 20. gs. 20. gados. Ģimnāzijas aulā ir latviešu mākslinieku gleznas, ko dāvinājuši 30. gadu absolventi. Alūksnes Novadpētniecības un mākslas muzejā ir daudzi gleznotāja L. Kokles darbi.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1683. gadā Alūksnes mācītājs E. Gliks nodibināja pirmo skolu zemnieku bērniem, ko nopostīja Ziemeļu karā 1702. gadā. Vēlāk Glika vārdā nosaukta 1895. gadā celtā skola netālu no Jāņkalniņa. E. Gliks sastādījis latviešu ābeci, pārtulkojis katehismu un Bībeli, kas ir lielākais 17. gs. literārais piemineklis latviešu valodā. Darbojas Ernesta Glika Bībeles muzejs. Vienā no 1788. gadā celtās Alūksnes muižas saimniecības ēkām 1910. gadā atvēra ģimnāziju (1919. g. tās direktors bija gleznotājs J. Kazaks). Tagad šajās telpās atrodas Alūksnes rajona slimnīca. 1902. gadā nodega otrā, 1800. gadā celtā koka muižas dzīvojamā māja. Jaunajā pilī (celta 1860.–1863. g., tās interjers iznīcināts, iekštelpu plānojums mainīts) kopš 1959. gada otrajā stāvā atrodas Alūksnes Novadpētniecības un mākslas muzejs, kā arī Dabas muzejs. 1865. gadā atvērta pirmā aptieka, tagadējā aptieka dibināta 1923. gadā. Neatkarīgās Latvijas laikā Alūksnē darbojās pilsētas ģimnāzija, Glika sešklasīgā pamatskola, igauņu sešklasīgā pamatskola, pirmskola, 1886. gadā dibinātā Dziedāšanas b-ba, Izglītības b-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Annas Lauksaimnieku b-ba, Alūksnes Savstarpējā krājaizdevu s-ba, Alūksnes Sporta b-ba u.c. organizācijas, bija četras bibliotēkas. Iznāca laikraksts "Malienas Ziņas" (1925.–1940. g.).

Reliģija

Pilsētā darbojas ev.-lut. draudze, baptistu draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Trijādības pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Domājams, ka 1342. gadā celtajā pilī ierīkota arī kapela, kas minēta 1437. gadā. Alūksnes miestā pirmā lut. baznīca celta 16. gs., tā bijusi augstāka par miesta mājām un atradusies Kanceles kalniņā. Polijas–Zviedrijas kara laikā 1627. gadā koka ēka nodega. Baznīca uzcelta no jauna, 1683.–1702. g. tajā darbojās mācītājs E. Gliks. Tagadējā baznīca celta 1781.–1788. g. (arhit. K. Hāberlands). 1. pasaules kara laikā tās zvanu evakuēja uz Krieviju, un tā vietā baznīca ieguva citu, 1530. gadā lietu zvanu ar uzrakstu baznīcslāvu valodā. Ērģeles būvējis 1885. gadā

Luterāņu baznīca (A. Egliša foto, 1997. g.)

Rīgas lielākās ērģeļbūves darbnīcas vadītājs meistars A. Martins. 1891. gadā tās izmēģinājis arī komponists Jurjānu Andrejs. Altārī atrodas18. gs. beigās darināta glezna "Jānis kristī Jēzu" (autors nezināms). 19. gs. vidū draudzē ieceļoja daudz igauņu, tāpēc dievkalpojumi notika arī igauņu valodā. Neatkarīgās Latvijas laikā 1934. gadā lut. baznīcas atjaunošanas darbus vadīja arhitekts P. Kampe. Pirms 1. pasaules kara draudzei bija lūgšanu nams Ziemeru muižā, tagad ir kapsēta un lūgšanu nams Alsviķos. Līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā pastāvēja arī vācu draudze. Mācītāji: 1929.–1944. g. G. Kness-Kņezinskis, 1944.–1988. g. J. Kovals, kopš 1988. gada I. Alpe.

1845.–1848. g. pareizticībā pārgāja 1663 Alūksnes draudzes latvieši. Savs dievnams ir Alūksnes Sv. Trijādības pareizticīgo draudzei. 1998. gadā Romas katoļu draudzes mācītājs – prāvests un dekāns J. Mičulis.

Alūksne – deviņdesmitie gadi

Alūksnei 90. gados ir tipiska provinces pilsētai raksturīga attīstība. Pilsētā arī agrāk nav bijuši lieli valsts nozīmes ražošanas uzņēmumi, tomēr lielāko darba devēju – rūpnīcas VEF filiāles un Alūksnes MRS reorganizācija ir negatīvi ietekmējusi iedzīvotāju nodarbinātību. Ik gadus sociālajai nodrošināšanai pašvaldība izlieto 5–8% budžeta līdzekļu. 1998. gadā plānots izveidot sociālās palīdzības centru.

Tā kā Alūksne atrodas samērā tālu no galvenajiem valsts ekonomiskajiem centriem, iekšzemes un arī ārvalstu investīciju īpatsvars ir neliels un pašlaik tās tiek ieguldītas gk. kokzāģētavu izveidošanā. Privatizācijas gaitā lauksaimniecību apkalpojošā infrastruktūra sadalījusies daudzās mazās uzņēmējsabiedrībās, kuru darbība saistīta ar kokapstrādi un zāģmateriālu ražošanu, lauksaimniecības un mežizstrādes tehnikas remontu, rezerves daļu tirdzniecību, kā arī ar pakalpojumiem celtniecībā. Saskaņā ar pilsētas attīstības plāniem Alūksne tiek veidota par videi draudzīgu teritoriju. Ekspluatācijā ir nodotas jaunas notekūdeņu attīrīšanas iekārtas. 1995. gadā sadarbībā ar Zviedrijas aģentūru *NUTEK* kā kreditoru, kā arī ar daļēju privātā kapitāla iesaistīšanu pilsētas centrālapkures katlu mājas tika pārbūvētas darbam ar vietējo kurināmo (šķeldu, zāģu skaidām). Pašvaldības uzņēmumā Alūksnes "Vidlatauto", kas nodarbojas ar pasažieru pārvadāšanu, veiktas pārmaiņas – vecie autobusi nomainīti ar Rietumeiropā ražotiem autobusiem.

Alūksnes parks (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Alūksnes ezers
ZIEMERU PAGASTS
ALSVIĶU PAGASTS
JAUNALŪKSNES PAGASTS
LAURENCENE
Aizupītes
JAUNALŪKSNE
Kapsētas pussala
Pilssala
Tīklu saliņa
Pilsētas parks
Templa kalns 217.2 m
Jānkalniņš 208.8 m
Doreskalns 214.2 m
Sisenu priedes
Sisenu ezers
Sisenu priedes Siseņi
KALNADRUVAS 1
KALNADRUVAS 2
Pieminekļa vieta 7.Siguldas kājinieku pulka kritušajiem karavīriem
Mobilo strēlnieku bataljons
Alūksnes virsmežniecība
Cepurītes s.
Saules tilts
Tautas nams
Rajona padome Pilsētas dome
Pareiziic. bazn.
Vidusskola
Pilsētas parks
Sākumskola
Gimnāzija
Poliklīnika
Slēpošanas-biatlona trase
Ievedne
Dūnenieks
Ezerkalns
Bērzukalns
Ozolkalns
Ciruļkalns
Gundegas
Kanaviņas
Katrinas
Uzkalniņi
Ozoliņi
Ārišņi
Bērziņi
Siseņi
Pliederi
Vanadziņi
Viesturi
Latgales
Pils
Pleskavas
Jānkalna
Dārza
Raiņa
Uzvaras
Talavas
Ezera
Lielā Ezera
Siguldas
Lāčplēšas
Mežinieku
Vaļņu
Vaļņa
Vaļņu laukums
Ā. Vāciešu
Ā. Vācieša
Ā. Vāciešu laukums
Augusta
Helēnas
Ālsviķu
Ape
Apes
Ielā
Ielas
Iela
Ielu
Ielām
Ielām
Ielām

Riteņbraukšanas sacensības "Kegi-velo" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Alūksnes dome sadarbībā ar sadraudzības partneriem Zviedrijā – Sundbibergas pašvaldību plāno ikgadējus pasākumus Alūksnes sociāli ekonomiskajā un kultūrizglītojošajā dzīvē. Pilsētas attīstība nākamajā desmitgadē būs saistīta gan ar tradicionālo nozaru attīstību, gan ar pakalpojumu sfēras paplašināšanos. Viena no svarīgākajām nozarēm būs tūrisms, kam pamatu veido pilsētas labiekārtotība, kultūrvēsturiskās tradīcijas un ļoti gleznainā apkārtne. Ekonomikas attīstība saistāma ar pilsētas atrašanos Igaunijas un Krievijas pierobežas tuvumā; tas, stabilizējoties politiskajai situācijai, varētu nodrošināt Alūksnes tautsaimniecības iekļaušanos pārrobežu savstarpējos ekonomiskajos sakaros.

Pilsētā darbojas tautas nams, bibliotēka, Novadpētniecības un mākslas muzejs, Dabas muzeja nodaļa, Bībeles muzejs, kinoteātris, četras vispārizglītojošās skolas, trīs bērnudārzi (viens speciālais), četras ārpusklases mācību iestādes; pieaugušo izglītībā – pašvaldības mācību centra nodaļa. Lielākajai daļai šo iestāžu finansējumu nodrošina pilsētas pašvaldība. Darbojas četri kori, divas pieaugušo deju kopas, divi amatierteātri, trīs bērnu deju kolektīvi, kā arī tautas lietišķās mākslas studija un pūtēju orķestris. Strauji pieaug sabiedrisko organizāciju skaits. 1989. gadā atjaunota laikraksta "Malienas Ziņas" izdošana.

Tautā ir ierasts Alūksni salīdzināt ar Ziemeļvidzemes pērli. Šāds nosaukums veidojies Alūksnes iedzīvotāju morāli ētisko vērtību orientācijā vairāku gadsimtu gaitā. Ierasti un pilsētai raksturīgi ir sarīkojumi, no kuriem daļai ir starptautisku festivālu statuss, tās ir Glika dienas un Starptautiskais garīgās mūzikas festivāls, starptautiskais deju festivāls "Krustami dejojami", Alūksnes kapu svētki (tie ir vieni no plašākajiem valstī), riteņbraukšanas sacensības "Kegi-velo", valsts čempionāts biatlonā, orientēšanās sacīkstes "Malienas kausi", skrējiens "Apkārt Alūksnes ezeram", Ā. Liepaskalna balvas izcīņa soļošanā, basketbola, pludmales volejbola un citi turnīri.

Alūksnes pilsētas domes informācijas nodaļas vadītāja Z. Kalniņa

Pavadonis pa Alūksni un apkārtni

Pilsētas apskati ieteicams sākt ar Novadpētniecības un mākslas muzeja *[1]* un E. Glika Bībeles muzeja *[2]* apmeklējumu (abi atrodas Pils ielā). Blakus Bībeles muzejam aug Vadoņa ozols *[3]* (1935. g.). Interesants un garāks ir ceļojums pa Alūksnes parku *[4]* (arī Pils ielā), kas Z robežojas ar Alūksnes ezeru. Tur atrodas Jaunā pils *[5]*, muižas klēts (1793. g.), Palmu māja *[6]*, kapliča, parka paviljoni, kolonāde. Netālu no Bībeles muzeja atrodas lut. baznīca *[7]* (tās pamatiem izmantoti apm. 200 ozolu), tās tuvumā Kanceles kalniņā ir piemiņas zīme 1702. gadā celtās baznīcas vietā. Turpat pāri ielai Alūksnes septiņsimtgades parkā ir piemiņas

Livonijas ordeņa pilsdrupas lielākajā Alūksnes ezera salā – Pilssalā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

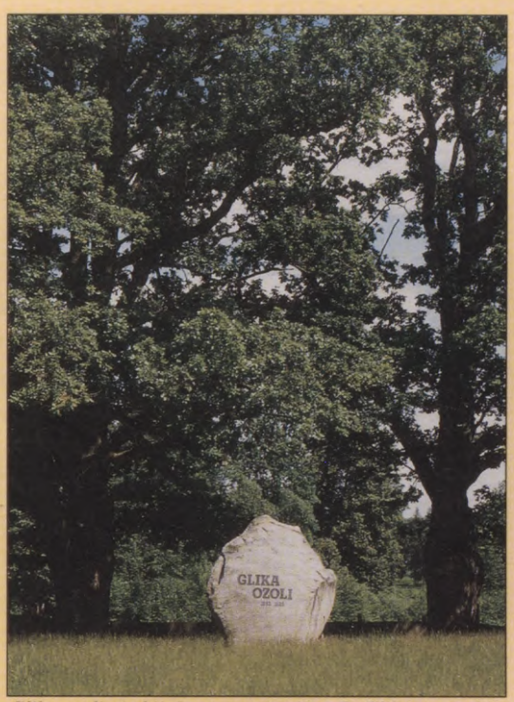

Glika ozoli pie bijušās mācītājmuižas. E. Gliks tos stādījis 1685. gadā pēc Vecās Derības tulkošanas un 1689. gadā pēc Jaunās Derības tulkošanas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ernesta Glika Bībeles muzejs

No 17. gs. vācu tautības garīdznieka, tā laika latviešu izglītības un kultūras celmlauža E. Glika vārds saistīts ar Alūksnes pilsētu. Toreizējā Marienburgā E. Gliks dibināja pirmās skolas un izveidoja vienu no pirmajām ābecēm, kā arī ar vietējai valodai raksturīgām formām latviešu tauta saņēma kristīgās pasaules rakstus – pirmo Bībeli latviešu valodā.

Jau 300 gadu Alūksnē zaļo divi E. Glika stādītie ozoli, bet Alūksnes ev.-lut. baznīcā glabājas E. Glika Bībeles pirmizdevuma oriģināls. Kopš 1990. gada 18. novembra līdzās Alūksnes ev.-lut. baznīcai atrodas mācītāja E. Glika vārdā nosauktais Bībeles muzejs. Muzejs kā kristīgais pamatojums Bībeles nezūdamībai darbojas ar draudzes atbalstu. Tā fondus veido gandrīz 300 Bībeles, svētie raksti, dziesmu, spredikų grāmatas un citi reliģiska satura izdevumi latviešu un cittautu valodās, to vidū arī 1694. gada E. Glika Bībeles faksimilizdevumi, kas muzejā nonākuši kā dāvinājumi no dažādām pasaules vietām un visi ir apskatāmi muzeja apmeklētājiem. Ernesta Glika Bībeles muzejs ir vienīgais šāda veida muzejs Eiropā. Kopš 1992. gada par ikgadēju tradīciju pilsētā kļuvušas Glika dienas, kad svētbrīdī pie ozoliem uzstājas kori, ansambļi, mūziķi, mācītāji un citi viesi. Muzejs ir iekļauts Alūksnes tūrisma maršrutā, to labprāt apmeklē tūristi no tuvākas un tālākas apkārtnes. Muzeja telpās darbojas arī draudzes bibliotēka.

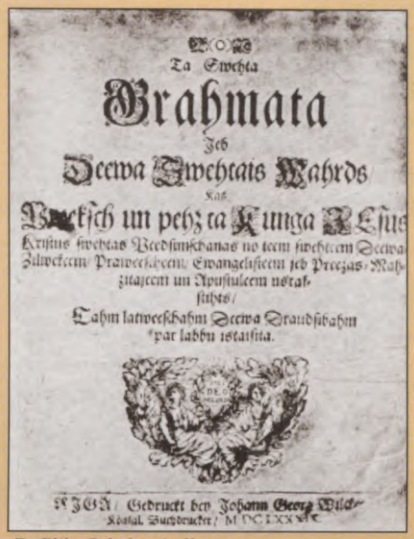
Ta Swehta
Brahmata
Jeb
Deewa Swehtais Wahrds
Kas
Wiſſeem un pehz ta Kunga Jēſus
Kriſtus ſwehtas Wedſinſchanas no teem ſwehteem Deewa
Zilwekeem/ Prawetajeem/ Ewangelijſteem jeb Preekſas-Mah-
ſitajeem un Apoſtuleem uſtaiſts/
Tahm latweeſchkahm Deewa Draudſibahm
par labbu iſtaiſits.
RĪGĀ/ Gedruckt bey Johann Georg Wilc-
Königl. Buchdrucker/ M DCC LXXXIV.

E. Glika Bībeles titullapa

akmens E. Glika dibinātās skolas vietā *[8]*, Saules pulkstenis (1984. g.) un tēlnieka A. Zelča veidotas skulptūras. Pils ielā 15 aug E. Glika 1685. un 1689. gadā stādītie ozoli, atzīmējot Bībeles tulkošanas beigas *[9]*. Alūksnes vecākā dzīvojamā māja, domājams, 17. gs., atrodas Ezera ielā 6 *[10]*, tuvumā bij. Šlosa krogs (19. gs. sāk.; pārbūvēts). Uz pilsētu var paskatīties no Alūksnes ezera puses – no Kapsētas pussalas Templa kalna *[11]* (latgaļu pilskalns), pussalā atrodas pilsētas *[12]* un Garnizona kapi *[13]* (izveidoti 1932. g.). Lielākajā Alūksnes ezera salā – Pilssalā atrodas Livonijas ordeņa pilsdrupas *[14]* (pils nopostīta Ziemeļu karā 1702. g.) un estrāde *[15]*. Brāļu kapos iepretī Jaunajai pilij (1919. g. un 2. pasaules karā kritušo apbedījumi) tēlnieces L. Līces skulptūra "Ilgas" *[16]*. Šīs tēlnieces cita skulptūra "Sapnis" atrodas deportēto piemiņas vietā. Pils ielā 1a piemineklis ķirurgam E. Žeiduram *[17]*. Alūksnes stacijā *[18]* šaursliežu dzelzceļš (1903. g.). Netālu no pilsētas D robežas Liepnas virzienā, iepretī Siseņu ezeram ir dabas parks "Siseņu priedes" *[19]* (piemiņas akmens 1941. g. nacistu noslepkavotajiem 300 Alūksnes iedzīvotājiem). Apm. 4 km no slimnīcas pie Jaunlaicenes ceļa ir dziļa, šļūdoņa veidota ieplaka "Velna pēda" *[20]*. Umerniekos ir Ates dzirnavas *[21]*, bet Jaunalūksnē – Vinnija Pūka taka. Alūksnes ezera tuvumā Lāzberģī ir savdabīgas pilsdrupas (19. gs.) *[22]*. Skaistākais ezers Alūksnes apkaimē – Indzeris *[23]*.

Laivu novietnes Alūksnes ezerā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Alūksnē dzimuši folklorists O. Ambainis, psihologs V. Avotiņš, rakstnieks V. Branks, dzejniece L. Brīdaka, komponists prof. O. Grāvītis, komponists un mūzikas vēsturnieks prof. N. Grīnfelds, grafiķis I. Irbe, ainavu arhit. I. Janele, LKOK J. Kadelis, ģen. LKOK A. Kalējs (apbedīts Alūksnē), rakstniece Klitija (A. Skuja), dizainers I. Krūss, ārsts pulkvedis (ASV) G. Ķilpe, gleznotājs O. Šteinerts, aktrise M. K. Taltere, gleznotājs K. Veinbergs, pārtikas tehnoloģijas speciālists P. Zariņš, ķirurgs prof. E. Žeidurs. Alūksnes apkaimē dzimuši gleznotājs L. Kokle, kordiriģents H. Mednis, tēlnieks L. Alders.

APE

Alūksnes rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 1,7 km², lauku teritorija 126 km².
Iedzīvotāji: 1575 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2148; latvieši 84,3%, krievi 10,5%, igauņi 2,4%, baltkrievi 1, 0%.
Attālums no Rīgas 174 km (autoceļš A2), no Alūksnes 28 km (autoceļš P39), no autoceļa Rīga–Pleskava (A2) 4 km.

Ģerboņa vairoga zilā lauka vidū vertikāla sudraba josla, kuras augšdaļā sarkans vairodziņš ar horizontālu sudraba joslu valsts karoga krāsu samēros. Ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Ziemeļrietumos un ziemeļos teritorija robežojas ar Jaunlaicenes pagastu, austrumos un dienvidos – ar Alsviķu pagastu, dienvidrietumos un rietumos – ar Trapenes pagastu.

Daba un iedzīvotāji

Ape atrodas Alūksnes augstienes Vaidavas pazeminājumā, blodveida ieplakā Vaidavas kreisajā krastā; lauku teritorijas ZA daļa ietilpst Veclaicenes aizsargājamo ainavu apvidū. Pilsētas teritorijā, Vaidavas labajā krastā (pie bij. Grūbes dzirnavām) ir Grūbes dolomīta atsegums. Kopš 1977. gada tas ir aizsargājamais ģeoloģiskais objekts. Dolomīta slāņi šeit veido 12 m platu divpakāpju (augstums 1,5 un 2,8 m) ūdenskritumu. Netālu no pilsētas atrodas Mālupju saldūdens kaļķiežu atradne, Lāču un Apes dolomīta atradne (to izmantoja līdz 1988. g.). Pilsētas

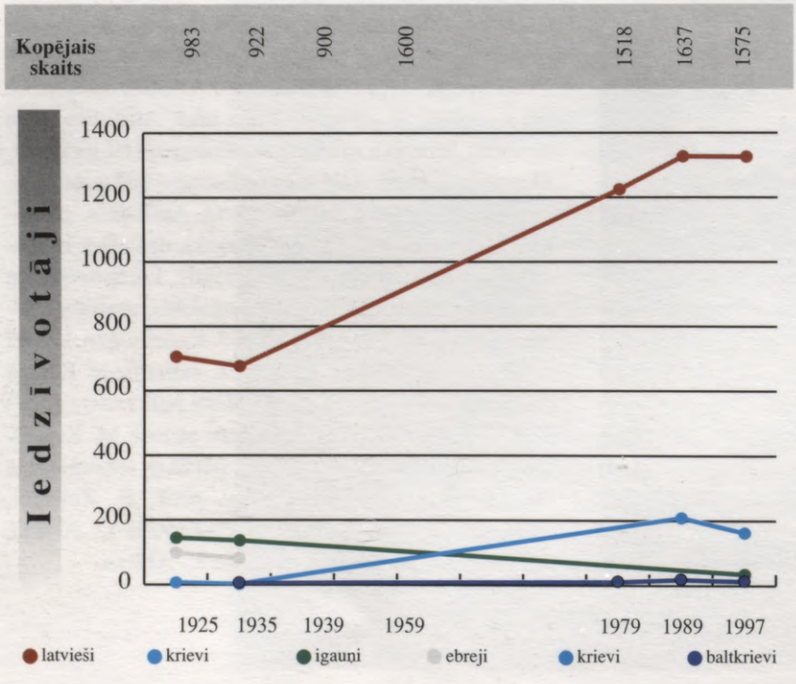

D nomalē, vecajā Uskānu karjerā ir rupjkristālisks augšdevona Apes tipa dolomīta atsegums, kas ir aizsargājamais ģeoloģiskais objekts (0,5 ha). R daļā uz robežas ar Trapenes pagastu tek Melnupe, uz ZA no pilsētas teritorijas atrodas Kalekaura (11,4 km) un Vītuma ezers (pie tā labas atpūtas vietas). Gar upēm un ezeriem ir mitras pļavas, meži, ieplakās – nelieli purvi.

90. gados iedzīvotāju skaits nav krasi mainījies, kaut arī dabiskais iedzīvotāju pieaugums (uz 1000 iedz.) 1996. gadā bija negatīvs (–7), 15 dzimušo un 22 mirušie. Iedzīvotāju migrācijas saldo bija pozitīvs – 40 (iebrauca 66 un izbrauca 26 iedz.). Bezdarbnieku ir apmēram 17,5% darbspējīgo iedzīvotāju (1998. g.).

Vēsture

Pilsēta izveidojusies uz Apes muižas zemes, ko Livonijas ordeņa mestrs 1420. gadā izlēnoja G. G. Hopem (no viņa vārda cēlies muižas un miesta nosaukums). Šās dzimtas pārvaldījumā novads atradās ilgus gadus. 19. gs. 2. pusē uz muižas zemes veidojās miests (miesta tiesības no 1921. g.). Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija amatniecība, tirdzniecība, sīkrūpniecība. Rosīgāka dzīve sākās no 1903. gada, kad atklāja šaursliežu dzelzceļu Valka–Ape–Stukmaņi (Pļaviņas). Pirms 1. pasaules kara Ape bija novada tirdzniecības centrs. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 7. aprīlī notika Apes kauja – 1. Valmieras kājnieku pulka, igauņu un somu karavīru kauja ar lielinieku Sarkano armiju. Latvijas–Igaunijas vienošanās par pagaidu robežas nospraušanu (1920. g. 1.–3. jūlijā) nelabvēlīgi ietekmēja Apes saimniecisko attīstību, jo zaudēja tos iedzīvotājus, kas palika aiz robežas, ko nosprauda 2,5 km attālumā uz ziemeļiem no miesta. 1935. gadā Apē bija 57 tirdzniecības un 68 sīkrūpniecības uzņēmumi, no tiem lielākie – pilsētas lopkautuve, elektrostacija, kokzāģētava, divas kaļķu dedzinātavas pie pilsētas robežas Jaunrozes pagastā. Notika nedēļas un gada tirgi. 2. pasaules kara laikā 1944. g. 27. augustā Apē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Apes iedzīvotāji. 1950.–1956. g. Ape bija rajona centrs. Lielākais ražošanas uzņēmums, kas 50. gados tika uzcelts pilsētiņas pievārtē, bija Apes silikātu bloku fabrika, kas ar savu produkciju apgādāja plašu apkārtni. Vēl darbojās metālapstrādes cehs un r/a "Daiļrade" filiāle, kā arī dzirnavas, krejotava. Apē bija lauku profesionāli tehniskā skola, vidusskola un kultūras nams.

Pasta iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Apē 1935. gadā no 182 ēkām 40 bija mūra, 98 – koka, bet 44 ēkas bija jaukta materiāla, 166 vienstāva, 15 divstāvu, 1 trīsstāvu ēka. Pavisam kopā bija 353 dzīvokļi, no tiem lielākā daļa vienistabas (149) un divistabu (126) dzīvokļi. Ar elektrisko apgaismojumu bija 164 dzīvokļi. Mūsu dienās pilsētā nav lielu rūpniecības uzņēmumu, tāpēc tajā nav arī lielu rūpnieciska rakstura ēku. Vēl joprojām pilsētā dominē vienstāva ēku apbūve.

Pie Apes vidusskolas ir E. Zālītes skulptūra (1983. g., tēln. R. Kalniņa-Grīnberga). Tēlniece veidojusi arī piemiņas akmeni tuvējos Jaunrozes kapos apbedītajam folkloristam D. Ozoliņam (1988. g., kopā ar tēln. A. Zelču), kas mūža beigās dzīvoja Apē.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirms 1. pasaules kara dibināta Jaunrozes Lauksaimniecības b-ba (bija sava bibliotēka) un Apes Patērētāju b-ba. Darbojās Apes (Jaunrozes) pagastskola (tagad Apes vidusskolas internāts; 1896.–1899. g. tajā mācījās rakstnieks L. Laicens). Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Apes Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1922. g.), aizsargu nodaļa, Latvijas Aerokluba Apes nodaļa, Latvijas Sarkanā Krusta nodaļa, valsts sešklasīgā pamatskola un Apes divgadīgā lauksaimniecības skola. 1893. gadā dibināta Apes aptieka. Pilsētā atradās tās valde, dzelzceļa stacija, pasta kantoris, robežapsardzības postenis un muitas punkts, policija, bāriņtiesa, rajona ārsts un veterinārārsts, dzimtsarakstu nodaļa. Apē ir rakstnieces un tulkotājas E. Zālītes muzejs (bērnībā dzīvojusi Apē). Bijušajā muižas pilī tagad atrodas doktorāts un Alūksnes pansionāta Apes filiāle.

Reliģija

Apes ev.-lut. draudze reģistrēta 1994. gadā. Regulāri dievkalpojumi notiek Apes kultūras namā. Daļa Apes iedzīvotāju pieder pie Apekalna ev.-lut. draudzes. Apekalna ev.-lut. baznīca ir valsts arhitektūras piemineklis (1774.–1779. g., 1924. g.), atrodas Jaunlaicenes ciemā. Pilsētai ir divas kapsētas: Pilsētas un Meža kapi. 1998. gadā mācītājs I. Alpe.

Ape – deviņdesmitie gadi

Pilsētā darbojas četri ražošanas uzņēmumi (gk. kokapstrādes uzņēmumi), apm. 15 nelieli mazumtirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi.

D. Ozoliņa Apes vidusskola; E. Zālītes skulptūra (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Api un apkārtni

Pilsēta apskatei tīkama ar savu savdabību. Dažviet celtniecībā izmantots vietējais materiāls – dolomīts. Rakstnieces E. Zālītes memoriālais muzejs iekārtots viņas dzīvesvietā Dzirnavu ielā 24 *[1]*. Pie bij. muižas dzīvojamās ēkas piemiņas plāksne ārstam L. Džeriņam *[2]*. Pie skolas (celta 1939. g.) tēlnieku R. Kalniņas-Grīnbergas un A. Zelča veidotais piemineklis skolas absolventam, izcilajam matemātiķim A. Liepam *[3]*. Aiz tā pie Vaidavas upes atrodas Raganu klintis – augšdevona smilšakmens atsegums *[4]*. Dauškānu kalnā (0,9 km attālumā no pilsētas) pie vecās skolas ēkas ir piemiņas akmens pedagogam un folkloristam D. Ozoliņam *[5]*.

Atrodoties Apē vai tās apkārtnē, ieteicams doties tālāk pa autoceļu Rīga–Pleskava, abpus tā skatāmas krāšņas Alūksnes augstienes ainavas. Uz Jaunlaicenes un Ziemeru pagasta robežas no pārējo lielpauguru vidus (Sauleskalns 266,6 m vjl. un Apukalns 235 m vjl.) īpaši izceļas augstākais Alūksnes augstienes paugurs Dēliņkalns. Tā absolūtais augstums ir 271,5 m vjl., relatīvais augstums 71 m. Kopš 1962. gada Dēliņkalns un skaistā paugurainā apkārtējā ainava ir dabas liegums (47 ha). Tālāk Veclaicenes pagastā atrodas gleznainā, dziļo un stāvo krastu ietverto Korneta ezeru apkaime. Pie viena no šiem ezeriem – Pilskalna jeb Druskas ezera (145 ha) atrodas Drusku pilskalns (247 m vjl., 80 m augstāk par ezera līmeni). Ezeri un apkārtējais apvidus (797 ha) kopš 1962. gada ir dabas liegums.

Apē dzimuši motosportists M. Levans, arhit. un gleznotājs R. Slaidiņš, valsts darbinieks A. Šķēle. Bij. Jaunrozes pagasta teritorijā dzimuši LKOK O. Brūns, aktrise O. Ezerlauka-Zēfelde, rakstnieks L. Laicens, dziedātāja Ā. Merita-Prindule, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, izglītības darbinieks, pedagogs K. Ozoliņš, tēlniece A. Prīberga, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris, rakstnieks un garīdznieks K. Briedis.

D. Ozoliņa Apes vidusskolā mācās 335 skolēni. Ir arī arodvidusskola (230 audzēkņu), Alūksnes mūzikas skolas Apes filiāle (50 audzēkņu), bērnudārzs "Vāverīte" (50 vietu). Kultūras namā darbojas jauktais koris, deju kolektīvs "Metenis", sieviešu vokālais ansamblis, floristikas pulciņš. Pilsētā ir brīvdabas estrāde, E. Zālītes muzejs, bibliotēka. Teritoriju apkalpo doktorāts (1 ārsts, 2 feldšeri). Ir Alūksnes pansionāta Apes filiāle (25 vietas).

Vaidavas krasta klintis augšpus Apes vidusskolas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

AUCE

Dobeles rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1924. gada.
Platība 3,66 km², lauku teritorija 40 km².
Iedzīvotāji: 3434 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 4139; latvieši 80,5%, lietuvieši 10,1%, krievi 5,4%, baltkrievi 1,7%.
Attālums no Rīgas 109 km (autoceļi A6, P97, P96), no Dobeles 41 km (autoceļi P96, P103 caur Kroņauci) vai 32 km (caur Īli).
Dzelzceļa stacija Auce 99 km no Rīgas (līnijā Jelgava–Mažeiķi caur Reņģes staciju).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā mēlns vēzis ar zelta atspīdumu. Auces pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Aucei ir neliela lauku teritorija uz ziemeļiem no pilsētas, tā aptver Auces vēsturisko izcelsmes vietu – bij. Vecauces muižu. 70. gados šī teritorija bijusi plašāka (78 km²) rietumu virzienā. Dienvidu virzienā tikai 7 km līdz Lietuvas robežai; šai pusē Auci apņem Vītiņu pagasts, kas agrāk bija Vecauces pagasta daļa. Lauku teritorija robežojas ar Bēnes pagastu austrumos, Lielauces un Īles pagastu ziemeļos. Auci šķērso autoceļš P104 Tukums–Vītiņi.

Daba un iedzīvotāji

Līdzenā Auces apkaime atrodas triju dabas un reljefa reģionu sadurē: starp Auci un Bēni ir Dienvidkurzemes zemienes Zemgales un Vadakstes līdzenuma robeža, dažus kilometrus uz Z sākas Austrumkursas augstienes Lielauces pauguraine, Cīruļu kalnā jau pārsniedzot 150 m vjl. Aiz šīs barjeras ir plašais, seklais, purvā ieslīgušais Lielauces ezers ar 9 m biezu sapropeļa kārtu zem 3 m dziļa ūdens. No ezera sākas Auces upe, bet Aucei cauri tek Vadakstes pieteka Līgotne. Tātad šeit ir Lielupes un Ventas baseina šķirtne, Kurzemes un Zemgales novada pāreja, manāms arī Leišmales tuvums.

No Zemgales puses tuvojoties Aucei, parādās lielākas birzis un meži pamalē. Zemes iestrādātas, ražīgas. Vītiņos iegūst kaļķakmeni, Lielaucē – mālu; sapropelis pētīts jau 50. gados; ir kūdra, grants, smilts, dzērveņu purvi.

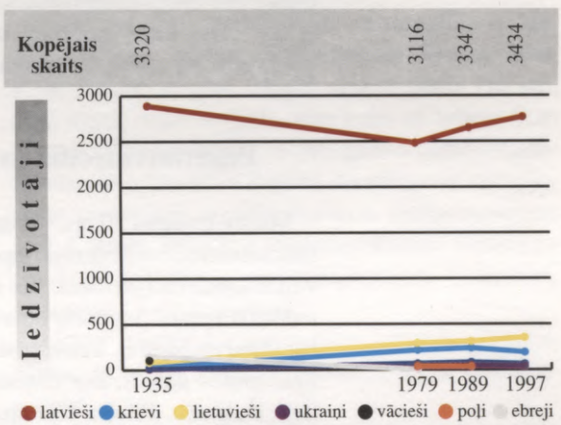

Iedzīvotāju skaits Aucē pieauga neatkarīgās Latvijas laikā un gandrīz tāds pats palika padomju okupācijas periodā. Tas nav samazinājies arī 90. gados migrācijas gaitā, ja neskaita iedzīvotāju pārcelšanos no laukiem. Demogrāfiskā situācija Aucē ir nelabvēlīga, nedaudz arī bezdarbnieku. Lielākā nacionālā minoritāte ir lietuvieši (10%); agrāk Aucē dzīvoja arī ebreji (6%), vācieši, tagad pieaudzis krievu īpatsvars.

Raiņa iela; priekšplānā bijusī pamatskola (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Vēsture

Pie Vecauces muižas ir vidējā dzelzs laikmeta (5.–8. gs.) senkapi, apkārtnē – vairāki zemgaļu pilskalni, domājams, arī Sidrabene. Ziņas par Vecauces muižu ir ap 1616. gadu. Auce (līdz 1924. g. Vecauce) sāka veidoties ap 1889. gadu, kad Vecauces muižas zemi izdeva apbūvei uz obroka tiesībām. 1884. gadā dibināta aptieka. Tās īpašnieks bija pirmais latviešu farmācijas mağistrs J. Hertelis. Auces izaugsmi veicināja blakus esošais Jelgavas–Mažeiķu dzelzceļš (atklāts 1873. g.) un sauszemes ceļš, kas caur Auci no Jelgavas, Tukuma, Saldus un Kuldīgas veda uz Lietuvu. 1905. gada revolūcijas laikā Aucē gandrīz mēnesi vara atradās revolucionārās tautas rokās. 1. pasaules kara laikā vācieši Aucē bija ierīkojuši aerodromu un kara lidotāju skolu. No 1919. g. 16. janvāra divus mēnešus pilsētā saimniekoja lielinieki.

Pirms 1. pasaules kara darbojās tvaika dzirnavas, vilnas kārstuve. Miesta tiesības piešķirtas 1921. gadā, pilsētas – 1924. gadā. 20.–30. gados galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija sīkrūpniecība (1935. g. 266 uzņēmumi), tirdzniecība ar lauksaimniecības ražojumiem un sīktirdzniecība (287 uzņēmumi). Plaši bija nedēļas un gada tirgi (sešas reizes gadā), darbojās kokzāģētava ar 20 km garu šaursliežu pievedceļu, mēbeļu galdniecība. 2. pasaules kara laikā divas reizes pārmaiņus Auci ieņēma vācu un Sarkanās armijas karaspēks. 1944. g. 28. oktobrī PSRS okupācijas karaspēks atkal ienāca Aucē. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Auces iedzīvotāji. Gan 1950.–1959. g., būdama rajona centrs, gan vēlākajos gados Auce palika provinces mazpilsēta, kam gāja secen invāzijas sekas. Noteicošie joprojām bija vietējas nozīmes pārstrādes un apkalpes uzņēmumi.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Miesta izveidei 20. gs. sākumā iedalīja zemes, kas lauksaimniecībai nederēja, tāpēc 9,3 km garumā tika veikti kanalizācijas darbi, pēc tam ielas nobruģēja un iedēstīja liepas. Sanitārie noteikumi palīdzēja saglabāt tīrību un kārtību. Vēlāk pilsētai tika piešķirts 3,2 ha liels zemes gabals, kur izveidoja parku un ierīkoja deju laukumu. Pilsēta bija apgādāta ar elektroenerģiju. 1932. gadā pilsētas valde nopirka sev lielu namu, kurā atradās arī policijas iecirknis un sētas mājā pilsētas nespējnieku patversme. Glīta skolas ēka bija Auces sešklasīgajai pamatskolai. 1935. gadā Aucē bija 422 mājas, no tām 140 mūra, 253 koka, 353 vienstāva un 69 divstāvu ēkas.

Auce ir vairākkārt cietusi. 1905. gadā revolucionāri nodedzināja Vecauces pili, pēc tam soda ekspedīcijas karaspēks apšaudīja Auci ar lielgabaliem un izpostīja daudz māju. 2. pasaules kara laikā Auce atradās Kurzemes cietokšņa piefrontes rajonā, tāpēc centrā esošās mūra ēkas bija pilnīgi izpostītas. To vietā pēc kara tika uzceltas jaunas.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Neatkarīgās Latvijas laikā Vecauces muižā ierīkoja LU Lauksaimniecības fakultātes izmēģinājumu saimniecību. Aucē darbojās sešklasīgā pamatskola, Vācu vecāku savienības sešklasīgā pamatskola, bibliotēka (4363 grāmatas) un lasītava, aizsargu tautas nams ar teātru un izrīkojumu zāli (600 sēdvietu), kinoteātri un telpām Vecauces Krājaizdevu sabiedrībai. Bija nodibināta Auces b-bu un organizāciju s-ba "Ausma" (1925. g.), Namīpašnieku (1925. g.), Sadraudzīgā (1923. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju (1924. g.) u.c. biedrības, kā arī Latvijas Kara invalīdu savienības Vecauces nodaļa (1923. g.) un Latviešu veco strēlnieku b-ba (1927. g.).

Pēc 2. pasaules kara Aucē darbojās vidusskola (dib. 1945. g. sešklasīgās pamatskolas vietā), atvērta astoņgadīgā skola. Darbojās kultūras nams (410 vietu zālē), kinoteātris, divas bibliotēkas (38,8 tk grāmatu,1965. g.) Apkārtnē LLA mācību un pētījumu saimniecība "Vecauce".

Reliģija

Aucē darbojas baptistu draudze, Romas katoļu draudze, Vecauces ev.-lut. draudze, Septītās dienas adventistu draudze. Neatkarīgās Latvijas laikā Aucē bija četras baznīcas un lūgšanu nami: luterāņiem, katoļiem, Septītās dienas adventistiem un ebrejiem. Tag. Vecauces lut. baznīca celta 19. gs. Iepriekšējā baznīca (celta ap 1667. g.) tikusi nopostīta. Darbojās arī ev.-lut. vācu draudze. Pie baznīcas baltais krusts 2. pasaules karā kritušo karavīru brāļu kapos. Auces Romas katoļu draudze dibināta 1937. gadā, un tā apkalpoja 11 apkārtējos pagastus. 1938. gadā iesvētīta jaunā katoļu baznīca. Mācītāji: Vecauces ev.-lut. draudzē J. Roga, Auces Romas katoļu draudzē J. Čapuļs, Auces baptistu draudzē A. Rudzītis.

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Auce – deviņdesmitie gadi

1988. gada 11. novembrī Auces iedzīvotāji plašā sanāksmē Vecaucē uzvilka pils tornī sarkanbaltsarkano karogu, kur tas joprojām plīvo 30 m virs pilsētas un laukiem.

Vēl 90. gadu sākumā Aucē darbojās Dobeles rajona uzņēmums "Lauktehnika". Šobrīd tā vietā ir vairā-

Vecauces luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

kas SIA: "Tehnika" ražo lentzāģus, "Ameta" – taras dēlīšus, lauksaimniecības inventāru, "Santehs" remontē tehniku, izgatavo nelielus apkures katlus, veic siltuma sistēmu un sanitārās tehnikas iekārtu izbūvi un remontu, "Ilgas" sniedz transporta pakalpojumus. Aucē ir meliorācijas darbu uzņēmums "Auces melioratori". Veiksmīgi ražošanu attīsta ārzemju un latviešu kopfirma "E. K. Auce" – šuj sieviešu veļu, trikotāžas izstrādājumus, spectērpus. Aucē ir aptieka, veterinārā aptieka, pasta nodaļa, Auces Patērētāju biedrība un privātie veikali, sadzīves un komunālo pakalpojumu uzņēmums, Dienvidu elektrotīklu Auces tīklu rajons, Somijas un Latvijas mežizstrādes uzņēmums "Silva". Ir slimnīca (45 vietas) un ambulance. Auces vidusskolā mācās 875 audzēkņi. Ir mūzikas skola, trīs bērnudārzi, divas bibliotēkas. Kultūras namā darbojas deju kolektīvs "Atvars", jauktais koris, dramatiskais kolektīvs, tautas lietišķās mākslas studija "Auce", bērnu tautas deju kolektīvs "Saulīte", bērnu vokālais ansamblis "Sienāzēni". Vecaucē ir pūtēju orķestris un kamerkoris, tiek rīkoti pūtēju orķestru festivāli.

Sociālistiskās ekonomikas laikos Auces lauku teritorijā valsts mācību un pētījumu saimniecība "Vecauce" apsaimniekoja 2800 ha zemes. Pēc zemes reformas tā izmanto 1500 ha. Saimniecība ir ne tikai LLU studentu prakses bāze. Tā specializējusies šķirnes sēklu ieguvē un lopkopībā. Vecaucē ir augļu un dārzeņu apstrādes, konservēšanas cehs, piena un gaļas pārstrādes cehi. Jau vairākus gadus augustā notiek plašas lauksaimniecības izstādes, kurās demonstrē sēklu, lopus, tehniku. Vecauces pilī notiek gan valsts mēroga, gan starptautiski lauksaimniecības zinātnieku un darbinieku simpoziji, kongresi, semināri. Pilī strādā mākslinieks R. Junkers, viņš vada bērnu mākslas studiju. Pilī iekārtotas naktsmītnes, ir iespēja izīrēt telpas svinībām un jubilejām.

Auces pilsētas domes priekšsēdētājs E. Hansons

Pavadonis pa Auci un apkārtni

Auce par pilsētu pasludināta 11. septembrī – Raiņa dzimšanas dienā. Pilsētā galvenā ir Raiņa iela un centrā – Aspazijas laukums. Raiņa ielā iezīmīgākā ēka ir 19. nr. *[1]*, bijusī pamatskola, kur mācījusies rakstniece I. Grebzde, literatūrzinātniece I. Sokolova, dzejniece V. Strēlerte. Krustojumā ar Jelgavas ielu savdabīgs arī domes nams *[2]* – gadsimta sākumā meiteņu ģimnāzija (arhit. J. Lagzdiņš). Aiz dzelzceļa un stacijas tek Līgotnes upīte, pie tās jaunā vidusskola *[3]*, netālu – vecā skola. Aucē dzimuši dramaturģe L. Stumbre, literatūrkritiķis H. Hiršs, dzīvojuši aktieri V. Gribača, Z. Jančevska, V. Straume, U. Norenbergs, J. Samauskis, fotomākslinieks G. Janaitis, futbolists V. Pultraks.

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir Mēdemu dzimtas Vecauces muižas pils *[4]* (1843. g., arhit. F. A. Štīlers) ar glīti sakopto ainavu parku (10 ha), kurā daudz dendroloģiski retas koku un krūmu šķirnes, pie pilsētas robežas. Tā 1921. gadā nodota LU Lauksaimniecības fakultātei mācību un pētījumu saimniecības veidošanai, no dibināšanas to vadīja agronoms prof. J. Bergs. Pie pils ir piemiņas akmens vienam no zemkopības kultūras pamatlicējiem prof. J. Apsītim, 1. pasaules kara brāļu kapi.

3,7 km^2 plašais Lielauces ezers ir purvā, grūti pieejams, taču var interesēt medniekus un makšķerniekus.

Ļoti plašs (60 ha) ar 100 introducēto un 33 vietējo koku un krūmu sugām ir Lielauces pils parks *[5]* Lielauces ezera D terasē. Tur bijusi LLA mācību mežniecības kokaudzētava. Pils ar parku bijusi arī Ķēvelē *[6]*. 2,5 km uz Z no Ķēveles gravā pie Avotu mājām ir deviņi t.s. Karaļa avoti ar dziedniecisku ūdeni *[7]*, kur slāpes veldzējis Zviedrijas karalis Kārlis XII. Dobes kalnos pie Kokmuižas ir Incēnu pilskalns *[8]*.

Lielauces pusē abos pasaules karos risinājušās smagas cīņas. Pie baznīcas *[9]* drupām ir piemineklis O. Kalpaka bataljona kaujas atcerei (1919. g.

Mūzikas skola (1996. g. foto)

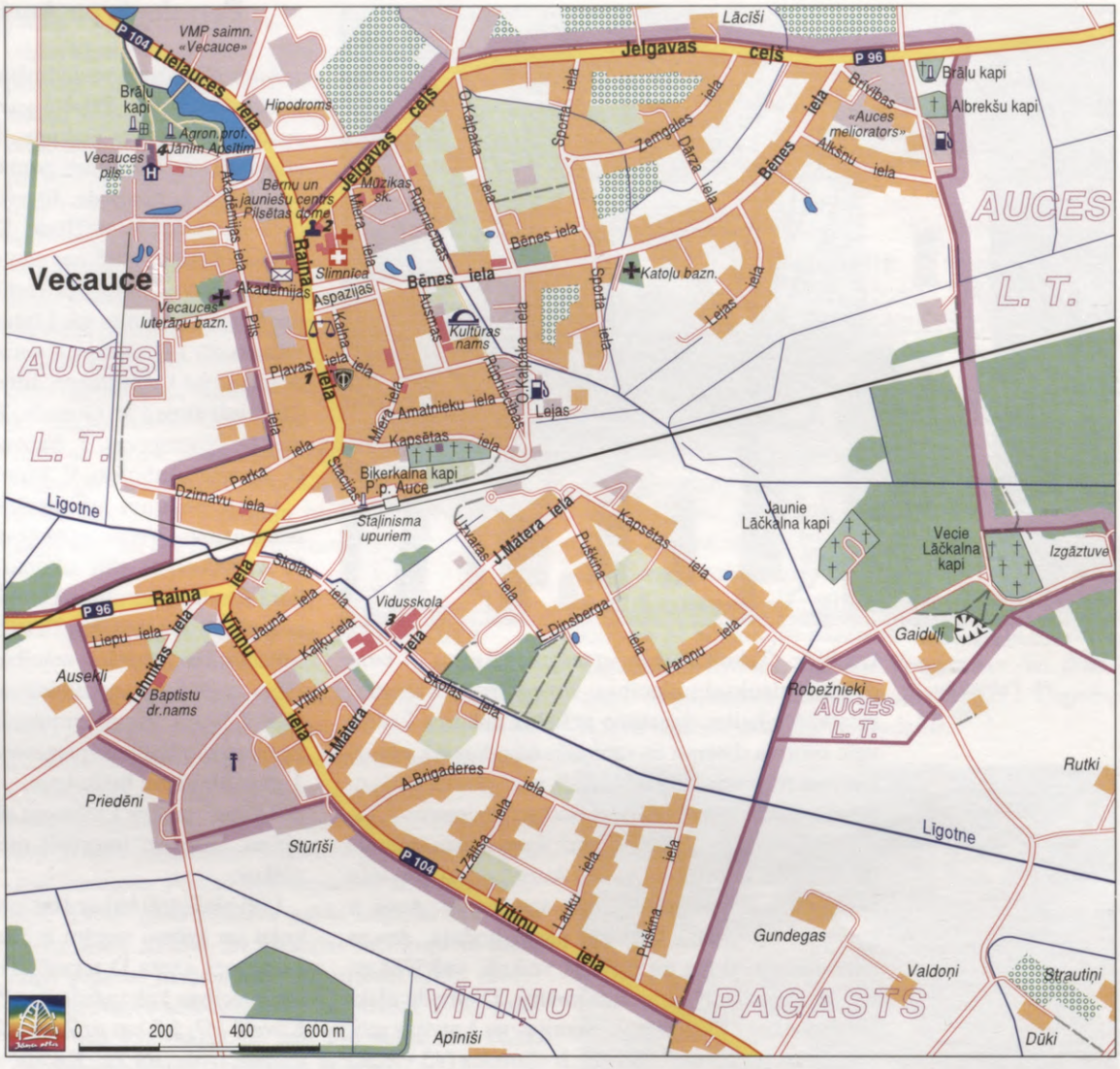

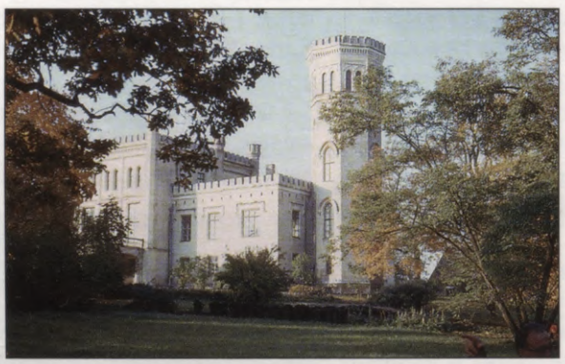

Vecauces pils (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

naktī no 15. uz 16. janvāri pils apvidū). Blakus Lielauces kapos apbedīts LKOK V. Spriņģis, bet netālu uz Z sarkanarmiešu brāļu kapi, pie Stūru ceļa apm. 1 km uz R 2. pasaules kara vācu karavīru apbedījumi. Pie ceļa 2 km uz Auces pusi *[10]* ir 1. pasaules karā kritušo kapi. Aucē ir Albrekšu, Sniķerkalna kapi (apbedīti LKOK E. Hermansons un M. Mentelis), Vecajos Lāčkalnu kapos apbedīts arī LKOK K. Latišs. Jaunajos Lāčkalnu kapos apbedīti 1. pasaules karā kritušie latviešu strēlnieki un medicīnas māsa.

11 km no Auces ir bijušais pilsētciemats Bēne; tag. pagastnams atrodas muižas pilī *[11]*. Šeit Jelgavas ceļam pietuvojusies Auces upe, kas lejāk gleznaini līkumo ceļa ziemeļpusē. Bēnē tā tek ielejā, ir dzirnavezers, augsts kritums un akmeņu loku tilts lejpus dzirnavām *[12]*.

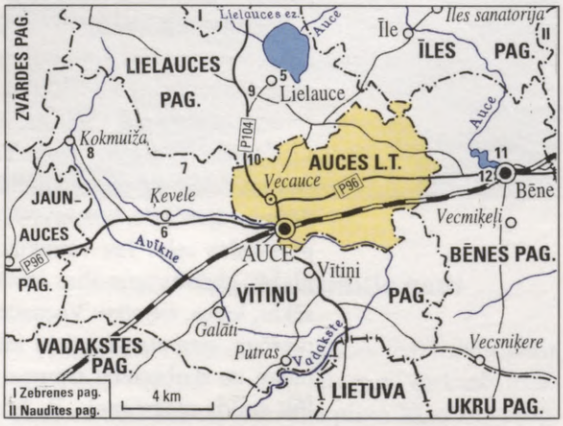

BALDONE

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 5,2 km², lauku teritorija 173,9 km².
Iedzīvotāji: 2010 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 4901; latvieši 81,4%, krievi 12,5%, baltkrievi 3,5%, poļi 1,9%.
Attālums no Rīgas 33 km (autoceļi A7, P89 Ķekava–Skaistkalne, atzars P91).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā zilajā laukā trīs zelta pilieni, apakšējā sudraba laukā sarkana vāvere ar dabiskas (pelēkas) krāsas priežu čiekuru ķepās

Baldone ir pilsēta ar lauku teritoriju, kas apņem to 5–10 km plašā lokā. Salīdzinājumā ar agrāko Baldones pagastu tā paplašināta Ķekavas virzienā līdz Pulkarnei. Uz ziemeļiem ir Daugmales pagasts, austrumos – Ogres rajona Ķeguma lauku teritorija, dienvidos – Bauskas rajona Vecumnieku un Iecavas pagasts.

Daba un iedzīvotāji

Baldones un plašās lauku teritorijas ainava visai daudzveidīga. Vidū ir paugurlīdzenums ar morēnpauguriem un osu virkni ziemeļu virzienā. Rietumu daļa iesniedzas Tīreļu līdzenumā, bet uz dienvidrietumiem Iecavas virzienā sākas Zemgales līdzenums. Augstākās vietas ir Morisona kalns (82 m) Ceplīšu kalnos pilsētas dienvidu pusē un Riekstu kalns (85 m) – 4 km uz Z Smugaušu kalnos Baldones - Mercendarbes osu virknē. Ir arī ieplakas ar purviņiem un pat iegruvumi virs šķīstošajiem ģipša slāņiem. Ģipsī zem purviem veidojušies Baldones sērūdeņi.

Cauri Baldonei savā augštecē tek Ķekava, pie Mercendarbes sākas Bērze, bet lielākā upe ir Misa lauku teritorijas dienvidu daļā. Iestrādātās Baldones un bij. Baldones muižas (tagad Vārpas) zemes apņem vērtīgi meža masīvi. Dziednieciskās dūņas iegūst Pladu purvā.

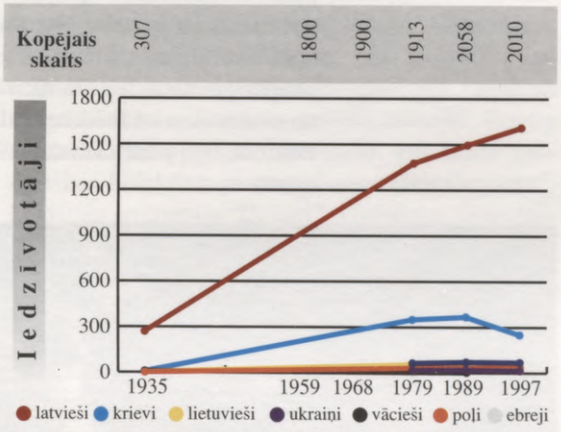

91,3 ha Baldones pilsētā ir valsts zeme, 123,2 ha zemes ir pašvaldības īpašums vai atrodas tās lietojumā, 121,6 ha zemes ir fizisko personu īpašums vai lietojums un 26,4 ha zemes juridisko personu rīcībā. Meži aizņem gandrīz pusi teritorijas (246 ha).

Baldone apdzīvota sen, taču 1935. gadā tajā bija tikai 307 iedzīvotāji, bet 1965. gadā iedzīvotāju skaits sasniedza 1800. 1018 iedzīvotāji ir Avotos, kas sakļaujas ar Baldoni; tur atrodas pilsētas dome. Baldonē 46,7% iedzīvotāju ir darbspējīgā vecumā, liela daļa no tiem nodarbināti Rīgā; 25,2 % ir pensionāri, 28% vecumā līdz 18 gadiem. Baldonē reģistrēti 94 bezdarbnieki, liels slēptais bezdarbs (1998. g.).

Iecavas iela (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Vēsture

Miests izveidojies 17. gs., kad sēravota tuvumā uzcēla muižu un ap 1648. gadu ierīkoja pirmo Kurzemes hercogistes dzelzāmuru – dzelzs ieguves cepli purva rūdas dzelzs kausēšanai (pastāvēja līdz 1705. g.), darbojās arī enkuru un naglu kaltuve, lielgabalu lietuve, mucinieku darbnīca, 1645.–1658. g. pulvera dzirnavas, no 1650. gada līdz 18. gs. beigām – stikla kausētavas, vadmalas un linu austuves. Baldones apkārtnē ir Daugmales, terasveida Sakaiņu u.c. pilskalni un senvietas. Tā pieredzējusi Napoleona I karapulku iebrukumu, 1. pasaules kara laikā – latviešu strēlnieku cīņas, arī 1944. gadā te risinājās kaujas (sarkanarmiešu brāļu kapi; tēln. O. Kalējs). Padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Baldones iedzīvotāji. 1950.–1991. g. Baldone bija pilsētciemats, 1950.–1959. g. – rajona centrs.

Granīta strūklaka ar dziednieciskā ūdens aizbildnes Māras tēlu (S. Rusmaņa foto, 1994. g.)

Māksla

Baldones ev.-lut. baznīcā (valsts nozīmes arhitektūras piemineklis) atradusies Jelgavas gleznotāja J. Dēringa altārglezna "Kristus pie krusta" (1865. g.). Baldones sanatorijas parkā – sēravotiņš "Ķirzaciņa", strūklaka "Vāverīte" un granīta strūklaka ar dziednieciskā ūdens aizbildnes Māras tēlu (1938. g., tēln. V. Jākobsons). 4 km no Baldones Mercendarbes medību pili rotā greznas durvju vērtnes ar rokoko stila kokgriezumiem (18. gs. 2. puse).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Baldonē ir viena no vecākajām lauku aptiekām (dib. 1809. g.); neatkarīgās Latvijas laikā 1927. gadā uzcelta sešklasīgā pamatskola (arhit. A. Raisters), 1936. gadā – vidusskola. Darbojās arī 1. pakāpes pamatskola, bibliotēka (1935. g. 1962 sējumi), Baldones Bibliotēkas b-ba (dib. 1900. g.), Lauksaimniecības (1922. g.), Baldones Sēravotu labierīcības un namīpašnieku (1935. g.) u.c. biedrības. Pēc 2. pasaules kara atvērta slimnīca (1952. g.), darbojas tautas nams. 1987. gadā darbu sāka mūzikas pamatskola (100 skolēnu), 1988. gadā – mākslas skola. 80. gadu beigās Vanagkalnos atklāja brīvdabas estrādi.

Mercendarbes pils (A.Tidriķa foto, 1991. g.)

Reliģija

Pilsētā darbojas Baldones ev.-lut. draudze. Pirmās ziņas par baznīcu Baldonē ir no 1567. gada. 1638. gadā šī koka baznīca atjaunota. 1735. gadā uzcelta jauna, ar torni. Mūra baznīca celta 1823.–1824. g. (350 sēdvietu; 1930. g. pabeigts plašs remonts). Draudzei bija filiāle Tomē un 14 kapsētas. 60. gadu vidū draudze darbību izbeidza, 1969. gadā baznīcā ierīkoja plastmasas cehu. 90. gados draudze darbību atjaunoja. Mācītāji: 1878.–1917. g. O. Gaučs, 1922.–1944. g. A. Zuzāns, 1998. g. R. Eimanis.

1997. gadā darbību sāka Romas katoļu draudze. 1999. gadā mācītājs – prāvests A. Trapučka.

Baldone – deviņdesmitie gadi

Baldones ģerbonis atspoguļo mazpilsētai raksturīgāko: trīs ūdenslāses – minerālūdeņu bagātību, vāvere ar čiekuru – skaistos priežu mežus. Baldone gadsimtu gaitā veidojusies kā atpūtas vieta. Tāda tā ir saglabājusies līdz 20. gs. beigām. Tās lielākās vērtības ir kalni, dūņas, sēravoti un klusums.

90. gadi Baldones dzīvē ienesuši būtiskas pārmaiņas. Gandrīz vienlaikus beiguši darboties trīs lielākie darba devēji: p/s "Baldone", sanatorija "Baldone" (1997. g. privatizēta un darbību nav atsākusi) un Patērētāju biedrība. Tādēļ Baldones pašvaldība nonākusi trūcīgo skaitā un saņem dotāciju no pašvaldību izlīdzināšanas fonda. Paju sabiedrības likvidācijas un privatizācijas rezultātā izveidojušies vairāki individuālie uzņēmumi un uzņēmējsabiedrības. Lielākā uzņēmējsabiedrība ir kokapstrādes SIA "Inmāra", kur ir 50 nodarbināto un 98% no sagatavotajiem kokmateriāliem tiek eksportēti uz Lielbritāniju. Kokapstrādei pievērsušās arī sabiedrības

Luterāņu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1995. g.)

"Gold" (mēbeļu, logu un durvju izgatavošana), "Būvelementi" (logi un durvis), "Dzenis" un "Dākas" (celtniecības materiāli). Bij. paju sabiedrības mehānisko darbnīcu vietā izveidojusies SIA "CMD", kam galvenais darbības veids ir transporta un autoservisa pakalpojumi, tranzīta pārvadājumi, kā arī pakalpojumi zemniekiem zemes apstrādē un ražas novākšanā. Privatizētajā paju sabiedrības konservu cehā darbojas bērnu atspirdzinošo dzērienu ražotne "Vollatons".

Attīstās arī lauksaimniecības produkcijas ražošana (SIA "Baltie krasti"), zvērkopība (SIA "Dākas–2") un pārtikas pārstrāde (SIA "Verman", zemnieku saimniecības "Cīruļiši" un "Vizbuļi"). 30 cilvēki nodarbināti valsts uzņēmumā "Radons".

Baldones kūrorts

Vēstures dokumentos dziednieciskais avots minēts jau 15. gadsimtā. 1780. gadā tur ārstējās ar mēri saslimušie Rīgas garnizona karavīri. Doktors O. Hūns, viens no pirmajiem mediķiem, kas 18. gs. sakrājis ziņas par Baldones dziednieciskajiem ūdeņiem, minējis, ka 1795. gadā tur ārstējušies 113 slimnieku. Pirmās kūrmājas 18. gs. vidū uzcēlis Baldones nomnieks barons Līvens, bet nākamais nomnieks, vēlākais Baldones īpašnieks, barons F. Korfs no Katrīnas II 1795. gadā saņēma atļauju iekārtot sērūdeņu dziednīcu un 1796. gadā oficiālu aktu par kūrorta dibināšanu. 1818. gadā uzcelts pirmais vannu korpuss ar 30 koka vannām. 1838. gadā sāka darboties Ķemeru kūrorts, kas Baldones nozīmi mazināja, īpaši pēc dzelzceļa uzbūvēšanas 1877. gadā. Neatkarīgās Latvijas laikā 30. gados Baldone atguva pelnīto atzinību. 1997. gadā kūrorts privatizēts.

Sanatorijas parks (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Plaši attīstīts veikalu un sabiedriskās ēdināšanas tīkls. Darbojas 25 pārtikas un rūpniecības preču, puķu veikali, restorāns un četri bāri, šūšanas un divas adīšanas darbnīcas.

1997. gadā Latvijas Universitātes īpašumā nonāca Radioastrofizikas observatorija Riekstu kalnā, kur turpinās zinātniskie pētījumi un veidojas sporta un atpūtas centrs.

Baldones bērnu namā mājvietu un gādību saņem 30 bez vecāku aprūpes palikuši Rīgas rajona bērni. Savukārt 250 psihiski slimiem bērniem par mājvietu kļuvis valsts bērnu aprūpes centrs. Pilsētā ir vidusskola (650 skolēnu), mūzikas pamatskola (100 skolēnu), mākslas skola (80 audzēkņu). Bērnudārzu "Vāverīte" apmeklē 95 bērni. Gan mūzikas, gan mākslas skolas audzēkņi ir daudzkārtēji valsts un starptautisko konkursu un izstāžu laureāti. Domes atbalstīti, darbojas gan pieaugušo, gan bērnu pašdarbības kolektīvi: jauktais koris "Dziedātprieks", koklētāju ansamblis "Dzītari", vijolnieku ansamblis "Meloss", pirmsskolas vecuma bērnu deju kolektīvs un vokālais ansamblis, vidējās paaudzes deju kolektīvs un rokdarbnieču pulciņš.

Regulāri tiek organizēti valsts mūzikas skolu instrumentālo ansambļu festivāli "Baltā pils" un dziedošo aktieru salidojums "Pūznis". Baldonē izveidojušās stabilas sadzīves tradīcijas – uzņēmēju un zemnieku atpūtas vakari, Ziemassvētku pasākumi represētajiem u.c.

1995. gadā izveidots Pieaugušo apmācības un kultūras centrs, kas organizē kursus svešvalodu apguvē, floristikā, lauksaimniecībā, psiholoģijā, datorapmācībā, kā arī veido ekspozīcijas par nozīmīgiem novada kultūras darbiniekiem un notikumiem.

Baldones pilsētas domes priekšsēdētāja K. Putniņa

Pavadonis pa Baldoni un apkārtni

Baldone labvēlīgā dabas vidē un klimata apstākļos, Rīgas tuvumā gadsimtos izveidojusies par pievilcīgu kūrortu ar sanatorijām, vasarnīcām un parkiem. Baldones kūrorts tiek uzskatīts par vecāko Baltijā un 19. gs. sākumā bija viens no ievērojamākajiem Krievijā. 19. gs. Baldoni izkonkurēja ērtāk pieejamie Ķemeri. No Baldones uz Ikšķiles staciju tika iekārtota šaursliežu satiksme un pārceltuve. Galvenais vannu korpuss *[1]* uzcelts 1939. gadā. No bijušajām septiņu nodaļu ēkām nozīmīgs arī 1. korpuss Daugavas ielā – Baltā pils *[2]*. Pie lut. baznīcas *[3]* ir 1. un 2. pasaules karā kritušo brāļu kapi. K. Ulmaņa stādītais ozols un piemiņas akmens *[4]*. Ceriņu parkā *[5]* divas tēlnieka T. Muzikanta skulptūras. Pie abām sanatorijas daļām ir parki (abpus Ķekavas; 12 ha, ar tiltiņiem, dekoratīviem veidojumiem). Arī plašā apkaime īpaši piesaista dabas draugus. Vispirms jau Morisona kalns *[6]*, Riekstu kalns un Radioastrofizikas observatorija (tās dibinātājs un ilggadējais vadītājs J. Ikaunieks šeit apbedīts) *[7]*.

Riekstu kalnam blakus vēl otra virsotne ar tālu skatu uz apkārtni, piekājē Liliju ezers iegruvas gultnē.

Uz netālo Mercendarbes pili *[8]*, kurā atrodas Baldones bērnu nams, ved aleja, pie pils dižliepas. Pie Rozītēm *[9]* ir prof. P. Galenieka stādīts dendrārijs (70 eksotu sugu). Pie ceļa līkuma uz Daugmales pusi atrodas Lejas ezers *[10]*.

No Baldones 7 km uz Z, jau Daugmales pagastā, ir 32 m augstais Sakaiņu pilskalns *[11]* ar stāvu R nogāzi (bij. slaloma trase) un dziļā gravā tekošo Bērzi tālu lejā. Pie Ķekavas ceļa Pulkarnē ir skaistas vietas Baldones-Vecumnieku pauguraines sākumā (Staķu kalns). Lauku teritorijā ir daudzi senkapi, DR daļā – Caunu pilskalns *[12]*. Pie Misas – seno manufaktūru vietas, cepļi (dzelzāmurs Iecavas pusē), dzirnavas Stūros. Vēsturiskas abu pasaules karu cīņu vietas, daudzviet – karavīru kapi.

Bez ģipša pseidokarsta kritenēm Baldones mežos uzmanība pievēršama Ceplīšu ieplakai *[13]*, kas, Vanagkalnu apņemta, atrodas 2 km no pilsētas. Tas ir pusgadsimta laikā izzudis ezers, kur ir 7 m dziļas dūņu, pārsvarā sapropeļa nogulas. Baldones pagastā dzimuši LKOK M. Akermanis, V. Grundmanis.

Baltā pils, tagad mūzika pamatskola (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

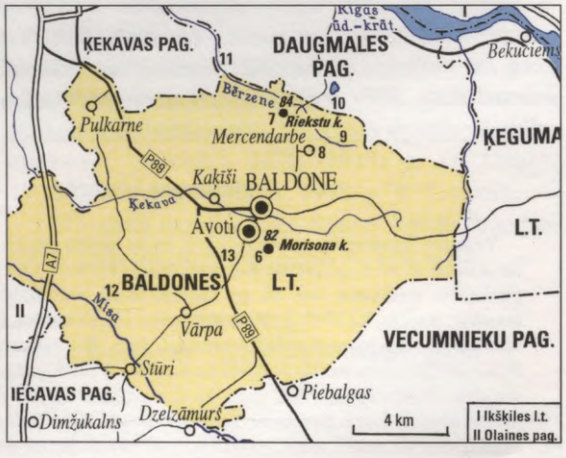

BALOŽI

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 6,7 km².
Iedzīvotāji: 4336 (1997. g.); latvieši 43,3%, krievi 36,4%, baltkrievi 6,2%, ukraiņi 3,3%, poļi 2,4%, lietuvieši 2,4%.
Attālums no Rīgas centra 12 km (autoceļš A7).

Baložu ģerbonis: zaļā laukā zelta varde, ģerboņa galvā zelta laukā trīs zaļas ūdensrožu lapas

Baloži ir Rīgas piepilsēta, apkārt tiem ir Ķekavas pagasta zeme. Uz Rīgu ir piepilsētas autobusu līnija.

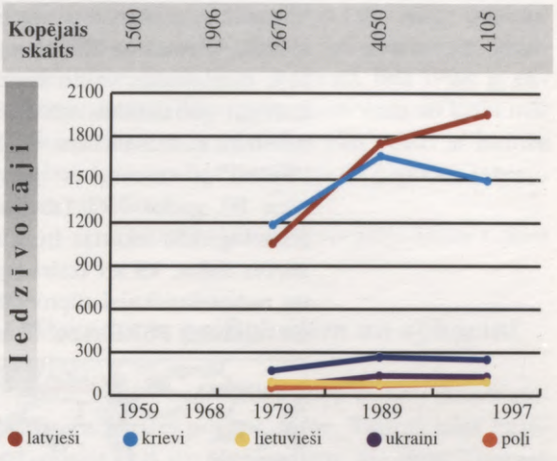

Daba un iedzīvotāji

Baloži atrodas Viduslatvijas zemienes Tīreļu līdzenumā. Uz R plešas Mēdemu purvs. Virsmas augstums parasti nepārsniedz 10 m vjl. Apvidu šķērso vairākas kāpas; augstākā – Mūles kalns (26 m) atrodas līdzās Baložu centram. Dabiska notece Mēdemu purvam bija R pa Mārupīti, bet A – no Titurgas jeb Mūlkalna ezera (12 ha) – pa Titurgu.

Kūdras lauki grāvoti. Jau 19. gs. 80. gados 70 km meža meliorēšanai un arī koku pludināšanai būvēts lielākais kanāls – 6 km garš (ar Dzelzkalnu atzaru – 4,5 km), 6–15 m plats un 2,5–4 m dziļš. Tas nosaukts par Ostvalda kanālu – virsmežziņa, mežsaimniecības organizatora, vēlāk profesora uzvārdā. Vecā kanāla sistēma atrodas uz D no Baložiem.

Mēdemu purvā no 3400 ha kopplatības izmantoti 1060 ha, to vietā ierīkoti dārziņi (Mēdemciems, Atvases Olaines pagastā). Jaunai apguvei pieejami 1300 ha, bet uz 520 ha aug mežs. Zemākās vietās lieli sapropeļa krājumi. Pamatā dolomīts.

Baložos, kas 33 gadus bija tipisks strādnieku ciemats, darbaspēks veidojās no iebraucējiem. Tur liels nacionālo minoritāšu īpatsvars. Ekonomiskie sakari, darba meklējumi Baložu iedzīvotājus piesaista Rīgai.

Vēsture

Par Baložiem kādreiz sauca mežniecību Rīgas apriņķī. Tā atradās netālu no dzelzceļa un deva nosaukumu arī tuvākajai dzelzceļa stacijai. Mežniecības zemes bija ļoti bagātas ar kūdras purviem. Tāpēc 1947. gadā tika dibināta kūdras fabrika "Baloži", ap kuru izveidojās strādnieku ciemats, no 1958. gada – pilsētciemats. 1974. gadā Baložu ciemata teritorijai pievienoja daļu bij. Katlakalna pagasta teritorijas līdz Bauskas šosejai. Pēc šās teritorijas pievienošanas

Jaunbūves Baložu vecajā daļā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Baložu ciemata vēstures sākums teorētiski jau meklējams iepriekšējos gadsimtos.

1957. gadā tika iekārtota kūdras ieguves mašīnu izmēģinājumu rūpnīca. Kūdras ieguve un transports bija pilnīgi mehanizēti. Uz Baložu staciju savulaik izvadīti Olaines un Mēdemu purva šaursliežu izvadceļi. Produkcijas veidi: kūdras briketes (pirmoreiz Latvijā), gabalkūdra, amonizētā kūdra, pakaiškūdra, substrāta kūdras plātnes. 1978. gadā kūdras fabrikai "Baloži" pievienota Latvijas kūdras mašīnbūves rūpnīca. 80. gados 75% fabrikas kopprodukcijas bija tehnoloģiskās iekārtas frēzkūdras ieguvei un to rezerves daļas, kā arī izstrādājumi elektrotehniskajai un radiotehniskajai rūpniecībai. Produkciju izveda uz vairākām PSRS republikām, kā arī uz Somiju.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Baložu ciemata celtniecībā izmantotas dažādu laikposmu arhitektoniskās formas. Pirmās sadzīves un dzīvojamās ēkas bija karkasu mājas (barakas), kurās ievietoja gan skolu, gan bērnudārzu. 50. gadu beigās būvēja piecstāvu blokdzīvokļu mājas un nodeva ekspluatācijā pamatskolu un kultūras namu, kas ārējo un iekšējo veidolu nav mainījuši līdz pat mūsu dienām. Tajā pašā laikā būvēja daudzdzīvokļu mājas –"staļina mājas", kas mūsu dienās tiek uzlūkotas par arhitektūras pieminekļiem. 60. gados izstrādāja projektu kotedžu tipa divdzīvokļu mājām ar piemājas dārzu. 70. gados attīstījās daudzdzīvokļu māju un sabiedrisko objektu būve (uzcēla tirdzniecības centru, bērnudārzu).

1980. gadā sāka Ķekavas PMK ciemata būvi, kas pavisam drīz tautā ieguva nosaukumu Titurga. Projektā iekļauta jauna vidusskola, bērnudārzs, tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu centri. Līdz 80. gadu beigām uzcēla apm. 500 dzīvokļu, katlu māju, attīrīšanas ietaises, sadzīves pakalpojumu centru, ambulanci, kafejnīcu un tirdzniecības centru. Ciematam 1988. gadā piešķīra valsts prēmiju. Pēc attīrīšanas ietaišu pabeigšanas sāka tīrīt Titurgas ezeru. Sākoties

Baložu pilsētas domes ēka Tirgū (A. Adata foto, 1998. g.)

Atmodas periodam, celtniecības darbi apsīka. Palika neuzcelta vidusskola un bērnudārzs.

Ciematā uzcēla arī ēkas apģērba r/a "Latvija" iecirknim.

Baloži – deviņdesmitie gadi

1991. g. 14. novembrī Baloži ieguva pilsētas tiesības. Pilsētai pievienoja Olaines un Ķekavas pagastu zemes. Baložu platība sasniedza 6,7 km ; iedzīvotāju skaits – apm. 4300 pastāvīgo iedzīvotāju un 1500 vasarnīcu iedzīvotāju.

90. gados tika pilnīgi pārtraukta sabiedriskā celtniecība, celtniecības darbi noris vienīgi privātajā

Depkina muiža 1782. gadā. J. K. Broces zīmējums

sektorā un dārzkopības sabiedrībās. Realizējot valsts politiku, no 1994. gada pašvaldības rīcībā nodeva visu dzīvojamo fondu, skolu, bērnudārzu, katlu māju, attīrīšanas ietaises. Visi pašvaldības līdzekļi tiek izlietoti šo objektu saglabāšanai.

1997. gadā Baložu dzīves ritmu mainīja a/s "Baloži" neveiksmīgā privatizācija. Tās rezultātā darbu beidza vienīgais uzņēmums, uz kura bāzes izveidoja Baložu ciematu un pilsētu. Lai nodrošinātu iestādes un dzīvojamās ēkas ar apkuri, līdz 1998. g. oktobrim izbūvēja 3 km garu gāzes vadu un katlu māju, kas kurināma ar gāzi. Tas viss veikts ar Baložu pilsētas spēkiem bez kredītiem un papildus investīcijām no malas.

Baložu pilsētas domes priekšsēdētājs A. Adats

Pavadonis pa Baložiem un apkārtni

Tirgus ir 80. gados kompleksi veidots skaists ciemats. Te atrodas pilsētas dome. Tirgū ielas turpinājums ir ceļš uz Mežezeriem, aiz tiem Tirgus ezers. K. Barona ielā ir piemiņas akmens R. Mūrniekam, ko 1991. g. janvārī nogalināja omonieši. Ķekavas pagastā pretī Tirgum aiz Bauskas šosejas ir Rāmavas muižas ēka *[1]* – koka arhitektūras piemineklis, blakus piemiņas akmens akadēmiķim P. Lejiņam, kas šeit vadījis lauksaimniecības mācību un pētījumu saimniecību. Apkārt muižas parks ar dižkokiem (liepas, melnalksnis). Šeit bijušas vairākas ārpilsētas muižiņas (Rammas, Rudzu u.c.), netālu arī Rīgas rātskunga Depkina muižiņa, ko nopircis G. Merķelis un tajā pavadījis mūža otro pusi. Muižiņa ir celta 18. gs., atrodas ļoti sliktā stāvoklī. Šosejas atzarā uz A no Baložiem ir Pļavniekkalns *[2]*, 1870. gadā dibinātās pamatskolas ēkā atradās jauno tūristu bāze. Pāri Sausajai Daugavai redz Doles salas galu. Šeit sākas Olekte, kas ielejā aiz Rāmavas atdala Akmeņsalu *[3]*, Daugavas krasta daļu. Akmeņsalas lejasgalā, kur aiz Rīgas robežas atzarojas ceļš, atrodas Katlakalna mežs *[4]* – dabas piemineklis un atpūtas vieta. Katlakalna kapos *[5]*, kas tika iekārtoti 18. gs., saglabājušies daži 18.–19. gs. mijai raksturīgi piemineklī; ir G. Merķeļa kaps un piemineklis, kā arī baltvācu gleznotāja un literāta J. H. Baumaņa kapa krusts. Katlakalna baznīca (1792.–1793. g., arhit. K. Hāberlands) *[6]* ir ievērojams klasicisma arhitektūras piemineklis ar amfiteātra veidā iekārtotu draudzes telpu un 20. gs. sākumā pārveidotu kancelaltāri. Baznīcas dārzā un plašā tās apkārtnē mācītājs R. Feldmanis un draudze 1960.–1980. g. ierīkoja dendroloģiski retu koku un krūmu stādījumus. Pretējā Daugavas krastā Ķengarags.

BALVI

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5,1 km².
Iedzīvotāji: 9392 (1997. g.); latvieši apm. 68%, krievi 27%, baltkrievi 1%.
Attālums no Rīgas 220 km (autoceļi A2, P35).
Dzelzceļa stacija Balvi 6 km no pilsētas (līnijā Rīga–Vecumi, Pļaviņas–Žīguri).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā melna vilka galva ar baltu aci, baltiem zobiem un sarkanu atspīdumu. Balvu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Balvi robežojas ar Kubuļu pagastu ziemeļrietumos, ziemeļos, ziemeļaustrumos, Balvu pagastu dienvidaustrumos, dienvidos, dienvidrietumos. Autoceļš P36 saista Balvus ar Rēzekni, P35 – ar Gulbeni.

Daba un iedzīvotāji

Balvi atrodas Latvijas A daļā, Austrumlatvijas zemienes Adzeles (arī Atzeles) pacēlumā – starp Alūksnes un Latgales augstieni. Pilsētas A daļa atrodas pie Balvu ezera, bet R daļa – pie Pērkonu ezera. Abus ezerus savieno Balupe ar pieteku Pelnupe. Balvu ezers un Balupe ir devuši vārdu pilsētai. Balvu apkaimes reljefs ir viļņots, lēzeni viļņots līdzenums ar

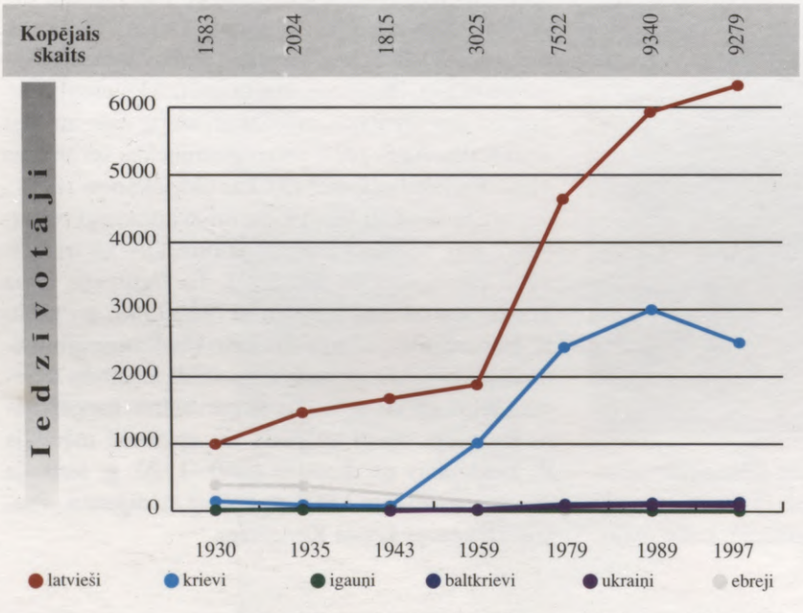

ZA–ZR virzienā orientētiem pacēlumiem. Tos atdala pārpurvoti, mežiem klāti līdzenumi. Vietām izdalās atsevišķas grēdas, valņi, masīvi (piem., Naudas kalns, kas atrodas 5 km uz D no pilsētas un ir 122 m vjl. augsts). No kopējās pilsētas platības (509,6 ha) apstādījumi un meži aizņem 62 ha, ūdeņi – 10,3 ha.

Mēreni kontinentāls klimats. Gada vidējā temperatūra apm. 5 °C, vidējā temperatūra janvārī –7 °C, jūlijā 16,5 °C. Nokrišņi 550–600 mm gadā.

90. gadu beigās 22,1% pilsētas iedzīvotāju ir līdz darbspējas vecumam, 56% darbspējas vecumā, bet 21,9% virs darbspējas vecuma. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) 1996. gadā bija negatīvs (–5,3), dzimušo bija 7,9, mirušo – 13,2. Iedzīvotāju migrācijas saldo 1996. gadā bija negatīvs (–75): iebrauca 249, izbrauca 324 cilvēki. Bezdarbnieku īpatsvars 1996. gadā bija 8,86% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita.

Vēsture

Balvu rajona apdzīvotību jau akmens laikmetā (4.–2. gt. vidus pr. Kristus) norāda pētījumi Ičas, Lagažas, Osas un Piestiņas apmetnēs. Vēlāku rajona apdzīvotību apliecina pētījumi Rijnieku Kara kapos (1. gt. 2. puse pr. Kristus) un līdz šim zināmie 7 pilskalni, 3 kulta vietas, ap 50 senkapu un 3 apmetnes. Pirms vācu krustnešu iebrukuma Balvu apvidus un Viļaka ietilpa Adzeles (Atzeles) novada Purnavas zemē, kur dzīvoja latgaļu ciltis. Pirmo reizi Balvi minēti 1224. gadā, kad bīskaps pakļāva visu novadu. Pēc Livonijas kara 1583. gadā Balvu apvidu iekļāva Lietuvas-Polijas valstī kā Viļakas stārastiju. Ap 1765. gadu Balvu ezera krastā nodibināja pusmuižu un katoļiem uzcēla koka baznīcu. Līdztekus apdzīvotās vietas izveidei attīstījās amatniecība, sīkražošana, tirdzniecība. 1865. gadā Balviem piešķīra ciema tiesības un atļāva gadā rīkot četrus gadatirgus. 1906. gadā ciemu (24 sētas ar vairāk nekā 500 iedz.) atdalīja no muižas. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. gada jūnijā un jūlijā noorganizēja Latgales partizānu pulku. 1920. gada janvārī Balvos bija izvietots Latgales divīzijas štābs. 1926. gadā Balvi ieguva miesta tiesības. 1929. gadā pilsētā bija jau 157 tirdzniecības uzņēmumi, darbojās kokapstrādes, vilnas pārstrādes darbnīcas, divas ūdensdzirnavas, elektrostacija, ķieģeļceplis, pienotava un citi uzņēmumi. 1935. gadā tur bija 129 tirdzniecības un 111 rūpniecības uzņēmumi. Gadatirgi notika astoņas reizes gadā. 2. pasaules kara postījumi pilsētā bija nelieli. Balvu iedzīvotāji daudz cietuši PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos.

No 1950. gada, kad Balvi kļuva par rajona centru, attīstījās gk. pārtikas rūpniecība (produkciju izveda uz lielākajām PSRS pilsētām). Šeit darbojās gaļas kombināts, pienotava, maizes kombināts; bija r/a "Daiļrade" filiāle, asfaltbetona rūpnīca, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas.

Balupes ieteka Balvu ezerā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsēta veidojusies vairākus gadsimtus. 1935. gadā Balvos bija 351 dzīvojamā ēka, 31 no tām mūra, 297 koka, 23 jaukta tipa ēkas. 286 ēkas bija vienstāva, 64 – divstāvu un 1 – trīsstāvu. Senāko koka apbūvi pamazām nomaina jauni nami. No Balvu muižas celtnēm ir saglabājusies pils ar velvētu pagrabu un puslokā ārpus fasādes izvirzītu zāles korpusu; tagad ēkā ir izvietojusies sākumskola. Saglabājusies arī Balvu muižas kalpu māja – gara ēka netālu no 1961. gadā celtā Balvu gaļas kombināta. Balvu vecākās skolas ēka (19. gs.), kurā neatkarīgās Latvijas laikā vēl bija izvietojusies sešklasīgā pamatskola, ir pārbūvēta, tajā iekārtoti dzīvokļi. Tur, kur tagad kinoteātris, senāk atradies Balvu krogs, bet ezera krastā uz viena no uzkalniem – vējdzirnavas.

Balvu muižas pils, tagad sākumskola (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Skats uz Balviem. 20. gs. 30. gadi

Vecie Balvi (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Māksla

Latviskas kultūras uzplaukums pilsētā valdīja 20. gs. 1. pusē, kad Balvi bija apriņķa centrs. Aktīvi darbojās tautas kokgriezēji, par ko liecina naivās apustuļu skulptūras, kas atrodas Rundāles pils muzejā, bet kādreiz greznoja Balvu katoļu baznīcu. Lut. baznīcā, kas celta, stilizējot gotikas un romāņu stila iezīmes, atrodas savdabīgs neatkarīgās Latvijas laika sakrālās mākslas piemineklis – mākslinieka (toreiz mākslas akadēmijas studenta) J. Strazdiņa altārglezna "Kristus svētī ļaudis" (arī "Kristus parādās latviešu ģimenei", 1937. g.). 1938. gadā atklāts tēln. K. Jansona darinātais Latvijas Brīvības cīņu piemineklis, t.s. Balvu Staņislavs. Padomju okupācijas laikā divreiz iznīcināto skulptūru 90. gadu sākumā atjaunoja tēlnieka dēls A. Jansons. Balvos ir arī sarkanarmiešu brāļu kapu ansamblis (tēln. A. Dumpe un I. Krūmiņa, 1979. g.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. 80. gados Balvos atvērta viena no pirmajām lauku skolām Latgalē. 1917. gadā dibināta tirdzniecības skola (vēlāk pārveidota par komercskolu), 1930. gadā – Balvu valsts ģimnāzija. Darbojās arī Balvu ebreju sešklasīgā pamatskola, pilsētas valdes bibliotēka (510 sējumi), Balvu Ebreju izglītības b-bas bibliotēka (955 sējumi), kā arī Latviešu katoļu jaunatnes b-bas Balvu nodaļa, piensaimnieku s-ba "Ausma" (dib. 1922. g.), latviešu b-ba "Gaisma" (1916. g.), patērētāju b-ba "Skudra" (1921. g.), Balvu Atturības b-ba (1925. g.) un citas. 1898. gadā dibināta Balvu aptieka. Darbojas Balvu muzejs (22 tk vienību).

Reliģija

Balvos darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Vissvētās Dievmātes aizmigšanas pareizticīgo draudze.

Pirmā katoļu baznīca celta no koka ap 1765. gadu un atradusies kapsētā uzkalnā, kur tagad ugunsdzēsēju depo. 1780. gadā Balvos ieradās prāvests M. Šimanovskis. Viņa laikā 1797. gadā Vissvētās Trīsvienības godam konsekrēta mūra baznīca, kurā pēc nāves 1809. gadā torņa nišā tika apbedīts arī pats prāvests.

Balvu ev.-lut. baznīcu beidza celt 1915. gadā. Pirmais mācītājs bija K. Irbe. 1921. gadā uzstādīts zvans, 1934. gadā iesvētītas Kolbes firmas būvētās pneimatiskās ērģeles. 1929.–1940. g. draudzes

Balvu luterāņu baznīca 20. gs. 20. gados

Latgales partizānu pulka virsnieki 1920. gadā. Centrā 1. no labās – J. Vīndedzis

Kara ministrs J. Balodis 1938. gadā atklāj Latvijas Brīvības cīņu piemineklī

Latvijas Brīvības cīņu piemineklis (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Latgales partizānu pulks

Izveidojās 1919. g. 5. jūlijā no Balvu partizānu nodaļas, kas Balvu mežos kā Zaļo pulciņi darbojās jau 1918. gada beigās. 1919. gada janvārī bija izveidojušies partizānu pulciņi Balvos, Silakrogā, Orlovā un Rugājos. Pirmo uzbrukumu lieliniekiem, kas atkāpās, veica Silakroga pulciņa cīnītāji 29. maijā uz Balvu–Viļakas lielceļa starp Silakrogu un Stampakiem. Jūnija sākumā virsleitnants J. Vīndedzis noorganizēja Balvu partizānu nodaļu (apm. 100 cīnītāju). Tā sekmīgi darbojās 50 km platā iecirknī no Orlovas līdz Lielajam Stampaku purvam. Jūlija sākumā Latgales frontes pavēlnieks pulkv. J. Jansons apstiprināja Balvu partizānu nodaļas pārveidošanu par Latgales partizānu pulku (apm. 1,2 tk cīnītāju). Tas kļuva par vienu no kaujas spējīgākajām Latvijas armijas daļām, kuras darbības rajonā Latgales frontē 1919. g. 2. pusē risinājās sīvākās cīņas. Saskaņā ar 1922. g. 23. februāra lēmumu par Latgales partizānu pulka izformēšanu to 1. aprīlī pievienoja 9. Rēzeknes kājnieku pulkam kā 2. bataljonu. Pulka komandieri dažādos laikos – virsleitnants (no 1920. g. pulkvedis-leitnants) J. Vīndedzis, pulkvedis-leitnants J. Skujiņš, pulkvedis A. Liberts.

mācītājs bija M. Grīvāns. 1871. gadā celtā pareizticīgo draudzes koka baznīca 1985. gadā nodegusi. 1935. gadā Balvos darbojās arī baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze, kā arī ebreju draudze un sinagoga. Balvos ir t.s. Rozu kapi, kur blakus atrodas agrākās katoļu un pareizticīgo kapsētas, bet otrpus ielai – lut. kapsēta. Mācītāji 1998. gadā: ev.-lut. draudzē – E. Alpe, Romas katoļu draudzē – J. Bārtulis, pareizticīgo draudzē – V. Basmanovs.

Balvi – deviņdesmitie gadi

90. gados paplašinās privātuzņēmēju darbība, pašlaik tā saistīta gk. ar tirdzniecību – strauji palielinās veikalu skaits. Viens no lielākajiem ražotājiem ir kokapstrādes uzņēmums "Balvi–Holm". Turpinās īpašuma tiesību sakārtošana – vairāk nekā puse pašvaldības dzīvojamā fonda ir nodota privatizācijai. Tiek

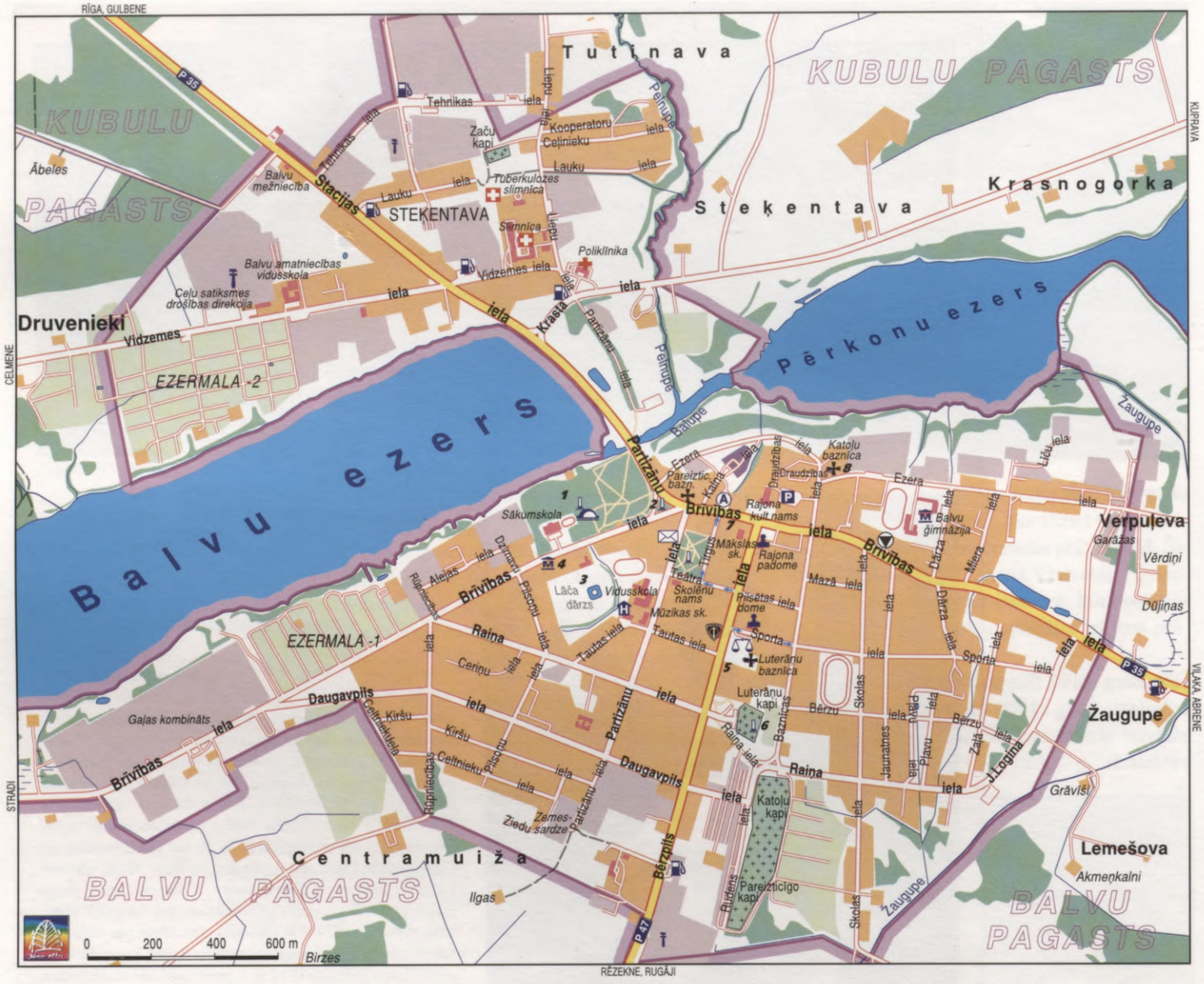

veikti priekšdarbi dzīvokļu īpašnieku kooperatīvo sabiedrību veidošanai. Veidojot pilsētas attīstības programmu, liela uzmanība tiek pievērsta komunālās saimniecības (ūdensapgādes, siltumapgādes) uzlabošanai. Ar Zviedrijas valdības palīdzību viena no katlu mājām ir pārbūvēta vietējā kurināmā izmantošanai. Izbūvētas arī jaunas siltumtrases. Šajos gados daudz paveikts pilsētas labiekārtošanā (piem., parkā un stadionā), tuvākajos gados paredzēts sakārtot gājēju ietves, ielas un laukumus, uzlabot ielu apgaismojumu, veikt pilsētas apzaļumošanu. Ik gadu budžetā tiek paredzēti aizvien lielāki līdzekļi iedzīvotāju sociālajai aprūpei, īpaši mazturīgo iedzīvotāju sadzīves apstākļu uzlabošanai. Pilsētas pašvaldības un novada uzņēmējdarbības atbalsta klubs "Krams" aktīvi piedalās projekta "Par uzņēmējdarbības veicināšanu un sociālās palīdzības uzlabošanu Balvu pilsētā" realizēšanā, ko finansiāli atbalsta Lielbritānijas sabiedriskā organizācija BESO. Balvu sadraudzības pilsētas ir Lieksa Somijā (kopš 1996. g.) un Ķīnas Republikas (Taivāna) pilsēta Taojuaņa (kopš 1998. g.).

Pilsētā darbojas septiņas izglītības iestādes: Balvu ģimnāzija, vidusskola, amatniecības vidusskola, sākumskola, mākslas, mūzikas un sporta skola. Darbojas Skolēnu nams, ir Balvu novada muzejs un Balvu ģimnāzijas novadpētniecības muzejs. Iznāk laikraksts "Vaduguns" (no 1950. g., līdz 1962. g. nosaukums "Balvu Taisnība").

Balvu pilsētas domes informācijas dienesta galvenais speciālists V. Bukšs

Pavadonis pa Balviem un apkārtni

Ja šķērso Balupi no Z pa Partizānu ielu, nonāk pilsētas centrālajā daļā. Labajā pusē Balvu ezera krastā plešas 19. gs. veidotais bij. muižas parks *[1]*, kurā atrodas bij. muižas pils (celta 1790. g., divreiz nodegusi, tagad sākumskola). Partizānu un Brīvības ielas krustojumā apskatāms Latvijas Brīvības cīņu piemineklis *[2]*. Starp Brīvības un Tautas ielu izveidots savdabīgs akmensdārzs – Lāča dārzs (nosaukts bij. pilsētas galvas vārdā) *[3]*. Tas ir bij. muižas augļu dārzs ar dīķi un saliņu. Turpat netālu Balvu

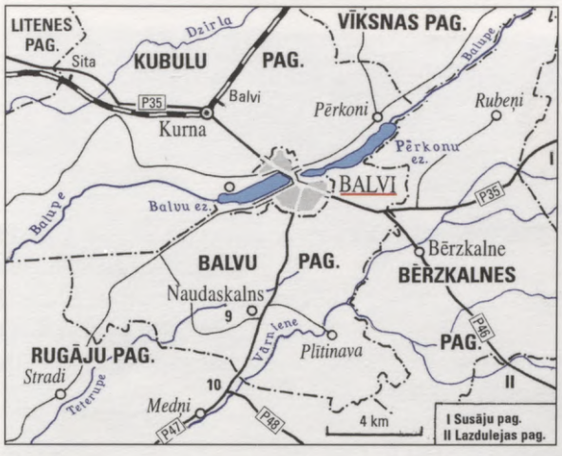

novada muzejs *[4]*. Pie Balvu lut. baznīcas Bērzpils ielā atrodas piemiņas akmens (uzstādīts 1995. g.) prāmja *Estonia* katastrofā bojā gājušajiem četriem zviedru māsu draudzes locekļiem *[5]*. Lut. kapsētā ir komunistiskā terora un 2. pasaules kara upuru apbedījumu vieta un piemineklis *[6]*. Brīvības ielā 62 atrodas bij. bankas ēka (1927. g.) *[7]*, kur par Latvijas bankas Balvu nodaļas priekšnieku strādājis LKOK, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris J. Adlers. Baznīcas ielā 3 atrodas Sv. Trīsvienības katoļu baznīca *[8]*.

5 km uz D no pilsētas, nelielā pakalnā atrodas apdzīvota vieta Naudaskalns (Nauduševa) *[9]*, kuras apkaimē akmeņkrāvumu kapulaukā atrastā keramika liecina, ka apvidus bijis apdzīvots 1. gt. pr. Kristus. Turpinot ceļu Rugāju virzienā un tālāk uz Medņiem,

Lāča dārzs (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Sv. Trīsvienības katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

apmēram 1 km pirms tiem, ceļa labajā pusē ir Medņu dižakmens *[10]*. Tas ir sarkanbrūns granīts, viens no lielākajiem Latvijā – virszemes tilpums apm. 23,06 m^3 (garums 6,2 m, platums 5,8 m, augstums 1,4 m).

Balvos dzimuši tēlnieks J. Bārda, Latvijas armijas virsnieks Ā. Blāķis (sarakstījis grāmatu "Medaļas otra puse"), LKOK H. Brente, grafiķis P. Džigurs, medicīnas doktori I. Gailāns, J. Kariks, jurists un tulkotājs J. Grīslis, lut. mācītājs, Pasaules brīvo latviešu apvienības valdes loceklis A. Gulbis, ASV Latviešu kara invalīdu apvienības priekšnieks J. Lācis, arhit. O. Pumpurs, rakstnieks J. Rasa, Latvijas Tradicionālā karatē federācijas prezidents J. Reimandovs.

BAUSKA

rajona centrs

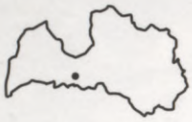

Pilsētas tiesības kopš 1609. gada.
Platība 6 km².
Iedzīvotāji: 10772 (1997. g.); latvieši 75,7%, krievi 12,2%, lietuvieši 5,7%, baltkrievi 2,9%, poļi 1,3%, ukraiņi 1,2%.
Attālums no Rīgas 66 km (autoceļš A7 – *Via Baltica* posms).
Dzelzceļa stacija Iecava 25 km (līnijā Jelgava–Krustpils).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā uz pakaļkājām stāvošs zelta lauva, kuram uz krūtīm sarkans vairodziņš ar horizontālu sudraba joslu valsts karoga krāsu samēros. Bauskas pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Bauska robežojas ar Codes pagastu ziemeļos un rietumos, ar Ceraukstes pagastu austrumos, ar Īslīces un Rundāles pagastu dienvidos. 1. šķiras autoceļi Bausku savieno arī ar Aizkraukli (P87), Lindi (P88) un Dobeli (P103).

Daba un iedzīvotāji

Bauska atrodas Latvijas D daļā, Viduslatvijas zemienes Zemgales līdzenuma DA daļā starp Mēmeli un Mūsu pie to satekas. Neliela teritorija pilsētai pieder arī Mēmeles labajā krastā un Mūsas kreisajā krastā. Mūsa un Mēmele tek pa ledāju kušanas izveidotu ieleju, kuras platums sasniedz 700 m. Upju platums 30–100 m, dziļums 0,4–1 m. Krastos dolomīta atsegumi. Bauskas vecpilsēta izveidojusies Mēmeles ielejā. Vēlākajos gados apbūvēta arī pilsētas augstākā daļa starp Mēmeles un Mūsas ieleju, kuru R galā pie upju satekas atrodas Bauskas pilskalns. Klimats nedaudz siltāks un sausāks nekā vairākumā Latvijas pilsētu. Gada vidējā temperatūra 5,4 °C, janvārī –5,4 °C, jūlijā 17,3 °C. Nokrišņi 595 mm gadā, siltajā periodā 450 mm.

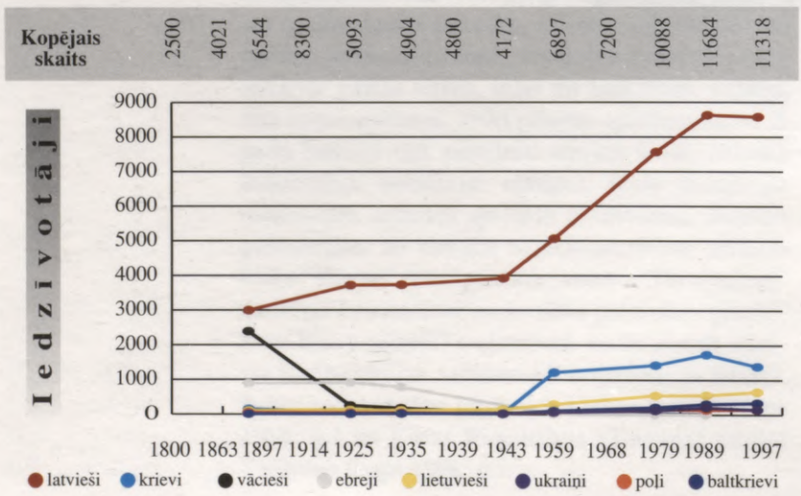

Iedzīvotāju skaits Bauskā strauji palielinājās 19. gs. 2. pusē un padomju okupācijas gados, kad tas gandrīz divkāršojās. Pirms 1. pasaules kara apm. puse iedzīvotāju bija vācieši un ebreji, bet padomju okupācijas gados pieauga krievu īpatsvars.

Vēsture

Bauskas novads bijis apdzīvots jau vidējā akmens laikmeta beigās. Senākās cilvēku mītnes, kas izpētītas arheoloģiski, attiecas uz 1. gt. vidu pr. Kristus. Tās atrodas apm. 6 km no Bauskas, Lielupes kreisajā krastā pie Ziedoņiem (bij. Bornsmindes muiža) un labajā krastā pie Plūdoņu mājām. Ceraukstes ciemā Mēmeles kreisajā krastā atrodas Aužeļu pilskalns ar apmetni, kur atrastas senlietas un māla trauku lauskas. 3 km no Bauskas pie Bauskas–Skaistkalnes šosejas, pie Ragaucku mājām Mēmeles labajā krastā atrodas Ragaucku apmetne, ko pirmo reizi 1928. gadā konstatēja arheologs V. Ģinters, pēc tam šo senvietu apzināja arheologs A. Caune un konstatēja ap 60 cm biezu kultūras slāni. Bauskas tuvumā no 1924. gada vairāki arheologi pētījuši Dreņģeru-Čunkānu zemgaļu kapulauku (8.–11. gs.). Plašākos izrakumos (1982.–1994. g., arheologs M. Atgāzis) atsegti apm. 700 kapu, iegūts vairāk nekā 3 tk senlietu. Seno zemgaļu cīņa pret vācu krustnešiem ilga līdz 13. gs. beigām. Viena no niknāko kauju vietām bija arī Mežotne. Pēc tam Zemgales dēļ gandrīz visu 14. gs. notika cīņas starp Rīgas bīskapu un Livonijas ordeni. Virsroku guva ordenis un sagrābtajā novadā sāka celt mūra pilis. Bauska pirmo reizi vēstures avotos minēta 1443. gadā, kad pie Lietuvas tranzītceļa sāka celt Bauskas pili. Līdz 1495. gadam pils bijusi pakļauta Jelgavai. Pie pils Mēmeles un Mūsas sanesumu izveidotajā pussalā radās neliela amatnieku un zvejnieku apmetne, kas rakstos pirmo reizi pieminēta 1518. gadā ar nosaukumu Bauska, to sauca arī par Vairogmiestu *(Schildburg)*. Tur bijusi arī baznīca, skolas ēka un krogs. Pēc valodnieku domām,

Pilsētas ģerbonis 1609. gada zīmogā

Pilsētas ģerbonis 1846. gadā

Skats uz pilsētu no Bauskas pilsdrupām (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

pilsētas nosaukums ir cēlies vai nu no vārda *bauska* – slikta pļava, vai arī no vārda *bauze* – galva, kalna galotne. Livonijas kara (1558.–1583. g.) laikā 1562. g. martā, kad pēdējais ordeņa mestrs Gothards Ketlers zvērēja uzticību Polijas karalim Sigismundam II Augustam, Bauska kļuva par 1561. gadā dibinātās Kurzemes hercogistes sastāvdaļu. Ap 1584. gadu Bauska sāka veidoties tag. vietā, un 1609. gadā tai piešķīra pilsētas tiesības. Tā kļuva par auglīga zemkopības rajona centru, izdevīgu tranzīttirdzniecības vietu, kur attīstījās arī amatniecība.

Polijas–Zviedrijas karu (1600.–1629. g. un 1655.–1660. g.) laikā Bauskas pils un pilsēta stipri cieta. Ziemeļu karā (1700.–1721. g.), kad Bausku bija ieņēmuši zviedri, 1706. gadā krievi pili uzspridzināja. 1710.–1711. g. Lielais mēris plosījās arī Bauskā, kur izmira 1/3 iedzīvotāju. 1795. gadā, kad Kurzemes hercogiste kā pēdējā Latvijas teritorija tika pievienota Krievijai, Bauskas novads kļuva par Kurzemes guberņas Bauskas apriņķi. 1812. gadā Napoleona I sabiedroto prūšu armija ceļā uz Maskavu ieņēma un postīja visu Kurzemi un Bauskā atradās no jūlija līdz decembrim. Sākot ar 1832. gadu, kad Kurzemes zemniekiem bija atļauts pārvietoties guberņas robežās, Bauska sāka strauji augt, un 19. gs. vidū tajā strādāja 126 amata meistari, to skaitā 23 kurpnieki. Visslavenākie bija rotkaļu izstrādājumi un galdnieku ražojumi. Cauri Bauskai uz Rīgu sūtīja labību, linus, ādas u.c. novada, kā arī Lietuvas lauksaimniecības ražojumus. 19. gs. vidū Bauskā dzīvoja 712 strādnieki un darbojās 35 veikali, 16 noliktavas un 37 dzertuves, kā arī ķieģeļceplis, podnieku un ādu apstrādāšanas darbnīcas, bet vēlāk arī 4 dzirnavas, alus darītava u.c. uzņēmumi. 1905. gada

Bauskas pilsdrupas un pilsēta 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

revolūcijas laikā arī Bauskā notika masu sapulces un tika nodibināta rīcības komiteja. 1. pasaules kara laikā 1915. g. 18. jūlijā Bauskā ienāca ķeizariskās Vācijas okupācijas karaspēks. 1919. g. 4. janvārī nodibinājās lielinieku vara, kas ilga līdz 22. maijam. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 17. novembrī Bausku atbrīvoja no Bermonta karaspēka. 30. gados lielākie uzņēmumi pilsētā bija a/s "Savienotās dzirnavas", Lodiņa un biedru alus darītava un divas kokzāģētavas, bija labi attīstīta amatniecība, darbojās 363 tirdzniecības uzņēmumi.

Kad 1941. g. 28. jūnijā Bauskā ienāca nacistiskās Vācijas karaspēks, daudzi Bauskas iedzīvotāji, gk. PSRS okupācijas režīma aktīvisti un viņu piekritēji, tika ieslodzīti koncentrācijas nometnē Vecsaules kūdras purvā, vairāk nekā 2 tk cilvēku nošāva Vecsaules silā (apm. 9 km no Bauskas). Lielus zaudējumus Bauska cieta 1944. gada jūlijā–septembrī, kad Sarkanā armija centās izlauzties cauri Mēmeles frontei un sašķelt pretinieka 215. divīziju. Tika saspridzināts Mēmeles tilts. Sešas nedēļas Bauskas aizstāvji – trīs latviešu policijas bataljoni (policijas darbinieki, aizsargi un brīvprātīgie) un viena latviešu leģionāru rota atvairīja sarkanarmiešu uzbrukumus un mēģinājumus pa sēkļiem pie Bauskas pārcelties pāri Lielupei. 11. un 12. septembrī notika lieli Sarkanās armijas aviācijas uzlidojumi Bauskai, kas pilsētu stipri sagrāva. 14. septembrī sāka darboties sarkanarmiešu visu šķiru ieroči un aviācija, un pusdienas laikā Bauskas aizstāvji atstāja degošo pilsētu, kurā bija sagrauts vairāk nekā 1/3 ēku. Bauskā ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Bauskas iedzīvotāji.

Pēc 2. pasaules kara pilsētā un tieši tās robežu tuvumā tika uzcelti jauni uzņēmumi. Darbojās piena un maizes kombināti (ievērību izpelnījās Bauskas siers), r/a "Latvijas konservi" rūpnīca (pārstrādāja augļus un dārzeņus), r/a "Latvijas balzams" cehs (ražoja iesalu), Rīgas pārtikas kombināta filiāle, tekstilkombināta "Saule" cehs, r/a "Daiļrade" filiāle, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, 28. ATU, PMK, Lielupes meliorācijas sistēmu pārvalde. Uzcelti jauni tilti pār Mēmeli un Mūsu.

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Upes iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

1584. gadā sākās Bauskas izbūve tagadējā vietā. Vecais miests panīka un tā teritorija nokļuva Ķirbaku māju saimnieka īpašumā, tāpēc šo vietu sāka saukt par Ķirbaka pussalu. Jaunajai Bauskas pilsētai tika piešķirts savs zīmogs un pilsētas tiesības, 1615. gadā atļāva celt rātsnamu. Bauska kļuva par tipisku tirdzniecības un amatniecības pilsētu, kuras centrā atradās tirgus laukums, rātsnams, svaru māja.

Ziemeļu kara laikā daudzas dzīvojamās ēkas tika nopostītas. Sv. Gara baznīcas torņa smailē uzstādītajā lodē atrada sīkākas ziņas par baznīcu būvi un pilsētas dibināšanu. Vecākais zināmais Bauskas plāns ir saglabājies no 1797. gada, bet spriest par pilsētu 18. gs. var arī no 1701. gada pilsētas panorāmas zīmējuma (oriģināls atrasts Stokholmas Kara arhīvā), kurā bez baznīcu torņiem vēl redzams, ka pilsētā pārsvarā bijusi vienstāva apbūve ar divslīpju jumtiem. Bauska izceļas ar skaidri izteiktu pilsētbūvniecīskā plānojuma struktūru: trīs taisnstūra laukumus saista un apjož taisnstūra sistēmas ielu tīkls. Centrālais ir Rātslaukums, bet laukumā uz R no tā atrodas Sv. Gara baznīca. Vecais rātsnams, kas bijusi viena

Bauskas pilsdrupas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Bauskas pils

Valsts nozīmes arheoloģijas un arhitektūras piemineklis – Bauskas pils ir pēdējā un viena no lielākajām mūra pilīm, ko 1443.–1456. g. uzcēla Livonijas ordenis savu īpašumu D daļā. Hronikās tā saukta *Bowsenborch*. 1590.–1599. g. pils tika paplašināta ar piebūvi, kuras mūri atšķirībā no vecās pils bija klāti ar apmetumu. Pie ieejas vecajā pilī atrodas Lielais tornis (tagad izmanto kā skatu torni) ar 4 m bieziem mūriem, kura otrajā stāvā dzīvoja fogts. Arī pati pils celta kā cietoksnis, tās garums ir apmēram 124 m, platums 43 m, bet kopplatība 5230 m. Telpās Mēmeles pusē mitinājās garnizons. Vārtu priekšā bija aizsarggrāvis ar paceļamu tiltu. Pilī notikuši Kurzemes hercogistes landtāgi (1568., 1590., 1601. g. un vēlāk). Pagrabs zem Lielā torņa izmantots par cietumu. Jau 16. gs. te bijis ieslodzīts arī ordeņa mestra politiskais pretinieks, Rīgas kannu lējējs Burhards Valdis, dzēlīgu fabulu un epigrammu autors. Pils daļēji sagrauta Ziemeļu kara laikā 1706. gadā un pēc tam netika vairs atjaunota. 19. gs. 20. gados pils pussagruvušie pagrabi tika aizbērti un ejas aizmūrētas. Mūsu dienās pils jaunākā piebūve ir restaurēta, un tur kopš 1990. gada darbojas Bauskas pils muzejs. 1976. gadā sākās pils arheoloģiskā izpēte (arheologs A. Caune, pēc tam J. Grūbe). Konstatēts, ka pirms pils šajā vietā jau 1.gs. pr. Kristus pastāvējusi nocietināta apmetne (atrastas kaula, krama un akmens senlietas un māla trauku lauskas).

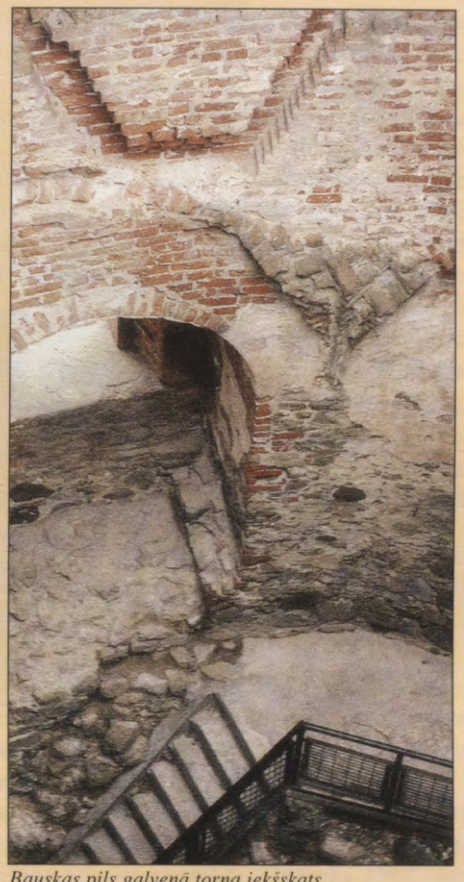

Bauskas pils galvenā torņa iekšskats (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Rundāles pils (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Rundāles pils

Rundāles pils ir izcilākais baroka arhitektūras un rokoko dekoratīvās mākslas piemineklis Latvijā. Pils ansamblis tika radīts pēc Krievijas ķeizarienes Annas Ivanovnas favorīta Kurzemes hercoga E. J. Bīrona pasūtījuma kā vasaras rezidence. Arhitekts un darbu vadītājs bija B. F. Rastrelli. Vairāk nekā 60 ha lielais Rundāles pils apbūves un parka komplekss ietver divstāvu mūra pili, bijušos staļļus ar klētīm un kariešu noliktavām, pils krogu, dārznieka māju, regulāro franču tipa parku un "zvēru dārzu" jeb meža parku. Pils celta 1736.–1740. g., un tā pabeigta 1763.–1767. g. Celtnes plānojums un ārējā arhitektūra otrajā būvperiodā kopumā saglabājusi pirmā būvperioda izskatu, izņemot sākotnēji uzcelto vārtu torni un ieeju izveidojumu. Celtnes iekšējā apdare pabeigta 1768. gadā. Šos darbus veica no Pēterburgas uzaicinātie itāļu gleznotāji F. Martīni un K. Cuki, no Berlīnes – dekoratīvo tēlniecības darbu meistars J. M. Grafs un citi. Ēkas pirmajā stāvā atrodas kolonnu galerija, divas parādes kāpņu telpas un Mazā galerija, kas saglabājušās no pils celtniecības sākuma perioda un ir vienīgie B. F. Rastrelli agrīnā stila paraugi. Pils divos stāvos atrodas kopumā 138 telpas. Greznākās telpas ir Zelta zāle, Baltā zāle, Rožu zāle, Marmora zāle, kas atrodas otrajā stāvā. Pils ansambļa restaurācija sākās 1972. gadā, kad nodibinājās patstāvīgs Rundāles pils muzejs.

Zelta zāle (A. Ķiša foto, 1989. g.)

Rīgas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

no pirmajām mūra ēkām Bauskā, 19. gs. bija avārijas stāvoklī un vēlāk tika pārbūvēts veikalu vajadzībām.

20. gs. 1. pusē celtniecība pilsētā attīstījās gk. jaunā teritorijā pilsētas D un DA daļā Mēmeles krastā, un vecpilsēta nebija pakļauta lielām pārbūvēm. Bauskas pilsētas vēsturiskais centrs (15.–19. gs.) ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Pilsētā labi saglabājušies taisnstūra kvartāli un šaurās ieliņas. Vienīgi tirgus laukuma (bij. Rātslaukums) kompozīciju 20. gs. sākumā stipri izjauca tā apbūve ar mūra ēkām. 1950. gadā tika nojaukts arī laukuma vecais laukakmeņu bruģis, iedēstīti koki, krūmi, puķes, kas vēl vairāk izpostīja laukuma sākotnējo izskatu. Daļēji vēl saglabājusies 18.–19. gs. apbūve. 18. gs. beigās Bauskā bija vairāk nekā 100 ēku, 1835. gadā – 130 ēku, bet 1897. gadā – vairāk nekā 350 ēku. Dažām ēkām saglabājušās 19. gs. raksturīgās logu apmales un durvju vērtnes. Liela daļa pilsētas ielu bija bruģētas. 18. gs. celta Bauskas vecā pasta ēka, kas vēlāk stipri pārbūvēta; 1808.–1822. g. caur šo pastu gājusi ķīmiķa un kūrortu pētnieka T. Grothusa zinātniskā korespondence. Saglabājusies 1886.–1888. g. stādītā liepu aleja, kas ved uz Bauskas pilsdrupām. 1874. gadā pāri Mēmelei tika uzcelts Plosta tilts, kas ilgus gadus

Autoosta (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Bauskas 1.vidusskola Uzvaras ielā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

bija vienīgais tilts pie Bauskas (nav saglabājies). Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā Bauskā bija 411 dzīvojamās ēkas, no tām 218 mūra, 163 koka, 30 jaukta tipa. No 411 ēkām 228 bija vienstāva, 165 divstāvu, 17 trīsstāvu un 1 četrstāvu ēka. Bauskā ir trīs valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi: bij. Rātsnams, bij. Dreņģeru iebraucamā vieta un Sv. Gara baznīca.

Māksla

D. Ceica gleznotā J. Heninga dzimtas epitāfija Sv. Gara baznīcā

Sv. Gara lut. baznīcā atrodas gleznieciības pieminekļis – epitāfija J. Heningam (autors D. Ceics, 1677. g.), lūgšanu sola gleznojumi (1688. g.), altārglezna "Kristus pie krusta" (J. Dērings, 1860. g.) un Rundāles pilī griestu gleznojumi atsevišķās telpās (1765.–1769. g.). Tēlniecības pieminekļi: Sv. Gara lut. baznīcā – divi krucifiksi (18. gs., 1805. g.). Dekoratīvās mākslas pieminekļi: Sv. Gara lut. baznīcā ērģeļu prospekts (1766. g.), loža ar gleznām (1770. g.), kapa plāksnes E. Šrēderei (16. gs. 3. ceturksnis), O. un F. Grothusiem (1597. g.), N. Klotam (1598. g.), D. Grothusam (1599. g.), G. Tīzenhauzenam (17. gs. sākums), lasāmpults (K. Fogts, 1689. g.) un citi. Lietišķās mākslas pieminekļi Sv. Gara lut. baznīcā: seši griestu lukturi (17. un 18. gs., visi no misiņa ar gravējumu), svečturi (17. gs.), zvans (J. Peters, 1699. g.), ērģeles (M. Krēsliņš, 1891. g.).

Pils parkā atjaunots 1929. g. 20. oktobrī atklātais piemineklis Latvijas Brīvības cīņās (1918.–1920. g.) kritušajiem (E. Kuraua firma, akmeņkalis J. Sieriņš). Bauskas A daļā, t.s. Korfa dārzā izvietoti klasicisma laikmeta tēlniecības darbi.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Vissenākā skola Bauskā minēta jau Vairogmiestā. Pēc pilsētas pārcelšanas uz tag. vietu hercogs Gothards Ketlers lika atvērt skolu. 1806. gadā uzcelta apriņķa skolas ēka, kurā no 1875. gada darbojās trīsklasīgā apriņķa skola ar vācu mācību valodu, bet 1886. gadā ēkā izvietojās pilsētas skola (tajā mācījies izdevējs A. Jesens, dzejnieks V. Plūdons, ģeogrāfs G. Ramans, rakstnieks E. Virza). 1835. gadā Bauskā bija četras skolas ar 79 skolēniem, slimnīca, nespējnieku nams, cietums. 1925.–1932. g. pilsētas pamatskolai uzcēla jaunu ēku (arhit. J. Neijs). 1935. gadā darbojās Bauskas valsts ģimnāzija, Bauskas pilsētas pamatskola, Bauskas ebreju pamatskola, kā arī privātā vācu pamatskola, Ž. Rukera grāmattirgotava un publiskā bibliotēka (1702 sējumi), Bauskas pilsētas lasītava – bibliotēka (2108 sējumi). Darbojās arī Bauskas Saviesīgā b-ba, Bauskas apriņķa Skolotāju b-ba, Bauskas Rūpniecības un amatniecības b-ba, Bauskas draudzes dāmu komiteja, Ebreju atvaļināto karavīru b-ba, Latvijas kara invalīdu savienības Bauskas nodaļa, skautu un gaidu organizācijas u.c. biedrības, kā arī Bauskas Krājaizdevu sabiedrība. Vecākā (dib. 1869. g.) bija Bauskas Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba. Bauskas Rūpniecības b-bai, Bauskas Saviesīgajai b-bai, Latvijas Atvaļināto karavīru b-bas Bauskas nodaļai bija bibliotēkas. Darbojās kinoteātris, koris. 1869. gadā Bauskā notika arī pirmā pašdarbības teātra izrāde (Ā. Alunāna luga "Pašu audzināts"). Abu vecāko Bauskas aptieku dibināšanas gads nav zināms, bet jau 1656. gadā pilsētā strādājis aptiekārs B. Babendiks. Nedaudz vēlāk minēti vēl divi aptiekāri. Viena aptieka atradusies tirgus laukumā, t.s. Tirgus aptieka, kas vairākkārt mainījusi mājvietu, bet darbojas vēl mūsu dienās, otra bijusi pie dzirnavām un slēgta 1939. gadā. Darbojas Bauskas novadpētniecības muzejs (dib. 1947. g.). Iznāca laikraksti "Bauskas Vēstnesis" (1923.–1940. g.), "Bauskas Darbs" (1944.–1962. g.), "Komunisma Ceļš" (1962.–1989. g.) un "Bauskas Dzīve" (kopš 1989. g.).

Reliģija

Bauskā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Georgija pareizticīgo draudze, baptistu draudze, Vasarsvētku draudze "Jaunā dzīve", Septītās dienas adventistu draudze.

Vecajā Bauskas miestā pie pils bijusi Sv. Ģertrūdes baznīca, kas minēta 1546. gadā, bet reizē ar visu miestu 1584. gadā nojaukta. Hercoga 1567. gada recesā bija paredzēts Bauskā celt jaunu baznīcu, domājams, ka tā bijusi latviešu draudzes Sv. Trīsvienības baznīca. 1705. gadā tā bijusi sabrukuma stāvoklī, tāpēc dievkalpojumus pārcēla uz vācu Sv. Gara baznīcu. Sabrukušās latviešu baznīcas vietā uzcēla jaunu, bet 1733. gadā tā nodega. Baznīcu vairs neatjaunoja, un latviešu draudze apmeklēja dievkalpojumus vācu draudzes Sv. Gara baznīcā. Tā ir izcils Kurzemes baznīcu tipa piemineklis, celta 1591.–1594. g. (500 sēdvietu), tornis celts 1614. gadā, torņa smaile 1623. gadā. 18. gs. tornī iespēra zibens, no tā laika smaile saīsināta un pārsegta ar jumtiņu. Plašāks remonts baznīcā notika 1886. gadā. Zvans liets 1606. gadā H. Meijera darbnīcā, 1. pasaules kara laikā evakuēts uz Krieviju un nav atdots. 1925. gadā iegādāts jauns bronzas zvans, liets Švena darbnīcā. 1932.–1933. g. baznīcu remontēja. Pirms remonta sākuma 1932. gadā baznīcu koroborēja uz draudzes vārda, tautību neminot. Vācieši tomēr baznīcu uzskatīja par savu īpašumu, un oficiāli tā pārgāja Latvijas ev.-lut. baznīcas īpašumā tikai pēc vāciešu izceļošanas 1939. gadā. 2. pasaules kara laikā baznīca stipri cieta. Postījumi izlaboti, draudze darbojas. 1974. gadā draudzei pievienoti slēgtās Codes draudzes locekļi. Mācītāji: 1896.–1919. g. K. Strautmanis (1919. g. lielinieku nogalināts), 1920.–1944. g. G. Tūrs-Turins (Latvijas ev.-lut. baznīcas arhibīskaps 1948.–1968. g.). 1999. g. prāvests P. Žibeiks.

Bauskas Romas katoļu draudzei ar priestera A. Milevska gādību Bauskā 1865. gadā uzcēla ķieģeļu

baznīcu (remontēta 1901.–1902. g.), kas bija Skaistkalnes Romas katoļu draudzes filiāle. Bauskas katoļu baznīca ir vienjomas ķieģeļu celtne. Grīda un griesti koka, lēzeni segti. Kora telpā ir ērģeles un harmonijs. Dievnamam viens liels altāris un divi sienu nišās iebūvēti sānu altāri. Kancele bagāta kokgriezumiem. Baznīcas dārzā pie vārtiem liels zvanu tornis. Apkārt dievnamam mūra žogs. Bauskā dzīvojuši prāvesti S. Bullo, J. Maksvītis. 1999. gadā draudzes mācītājs – prāvests P. Skredeļs.

Bauskas baptistu draudze dibināta 1872. gadā. 1949.–1991. g. nedarbojās. Vasarsvētku draudzei dievnamu 1995. gadā dāvināja Erlas draudze Zviedrijā.

Bauska – deviņdesmitie gadi

Par Bausku Vartbergas Hermaņa hronikā teikts, ka tā veidojusies "...tirdzniecības ceļā no Lietuvas uz Rīgu starp divām upēm, kur sākas trešā...". Tas liecina, ka Bauska no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām ir bijusi ceļu krustpunkts, caur kuru gājis un iet transports. Šodien pilsētas dzīvē nozīmīgs ir autoceļš *Via Baltica*. Autoceļa viens posms ir Bauskas centrālā iela – Kalna iela, kas ved cauri Bauskas vecpilsētai, kura gadsimtu gaitā ir vairākkārt mainījusi izskatu.

Bauskas centrs ir Rātslaukums, ko aptver četras ielas – Rīgas, Plūdoņa, Pasta un Kalna iela. Rātslaukums sakopts, apzaļumots, taču no senatnes maz kas palicis pāri, vienīgi vecās ēkas ap laukumu, kur kā senākos laikos atkal iekārtotas nelielas tirgotavas.

Autoceļa *Via Baltica* malā atrodas *Statoil* degvielas uzpildes stacija, un Bauskā ir par vienu sakoptu vietu vairāk.

Tautas nams, kas gadu gaitā bijis gan Bauskas apriņķa muižnieku klubs, gan Lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības nams, gan Bauskas apriņķa aizsargu nams, gan kultūras nams, saglabājis galveno – bijis un ir ne tikai pilsētas, bet arī rajona sabiedriski

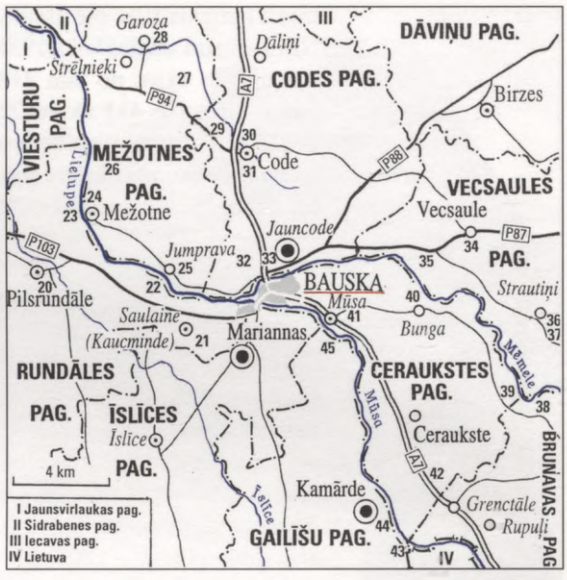

Par Bausku Vartbergas Hermaņa hronikā teikts, ka tā veidojusies "...tirdzniecības ceļā no Lietuvas uz Rīgu starp divām upēm, kur sākas trešā...". Tas liecina, ka Bauska no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām ir bijusi ceļu krustpunkts, caur kuru gājis un iet transports. Šodien pilsētas dzīvē nozīmīgs ir autoceļš *Via Baltica*. Autoceļa viens posms ir Bauskas centrālā iela – Kalna iela, kas ved cauri Bauskas vecpilsētai, kura gadsimtu gaitā ir vairākkārt mainījusi izskatu.

Bauskas centrs ir Rātslaukums, ko aptver četras ielas – Rīgas, Plūdoņa, Pasta un Kalna iela. Rātslaukums sakopts, apzaļumots, taču no senatnes maz kas palicis pāri, vienīgi vecās ēkas ap laukumu, kur kā senākos laikos atkal iekārtotas nelielas tirgotavas.

Autoceļa *Via Baltica* malā atrodas *Statoil* degvielas uzpildes stacija, un Bauskā ir par vienu sakoptu vietu vairāk.

Tautas nams, kas gadu gaitā bijis gan Bauskas apriņķa muižnieku klubs, gan Lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības nams, gan Bauskas apriņķa aizsargu nams, gan kultūras nams, saglabājis galveno – bijis un ir ne tikai pilsētas, bet arī rajona sabiedriski kulturālās dzīves centrs. Šobrīd tajā bieži skatāmas Bauskas Tautas teātra izrādes. Baušķenieku teātris 1994. gadā atzīmēja pastāvēšanas 35 gadu jubileju, kaut gan Bauskā teātri spēlē jau kopš 19. gs. 2. puses. Bauskā dzimuši aktieri J. Āboliņš, M. Bērziņa, U. Dumpis, G. un L. Kugrēni, kuru tēvs R. Kugrēns bija ilggadējs Bauskas Tautas teātra režisors, J. Ķikulis, A. Migla, E. Skujenieks, R. Zandersons. Bauskā darbojas deju kolektīvi "Jandāls " un "Biguļi", folkloras grupas "Trejupe" un "Dreņģeri". Tradicionāla pilsētnieku atpūtas un izklaides vieta ir Pilskalna parka estrāde. Tautas lietišķās mākslas tradīcijas glabā un attīsta tautas lietišķās mākslas studija "Bauska", kas 1997. gadā atzīmēja 40. pastāvēšanas gadadienu. Bauskas un visa novada kultūrvēsturisko mantojumu apzina un zinātniski apstrādā novadpētniecības muzejs. Muzejs pēta daudzas tēmas, arī par Bauskas pilsētas senajām ieliņām, bodītēm un to īpašniekiem 20.–40. gados. Autoceļa *Via Baltica* malā aiz Mēmeles tilta angārā ierīkots tehnikas muzejs.

Rātslaukums (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

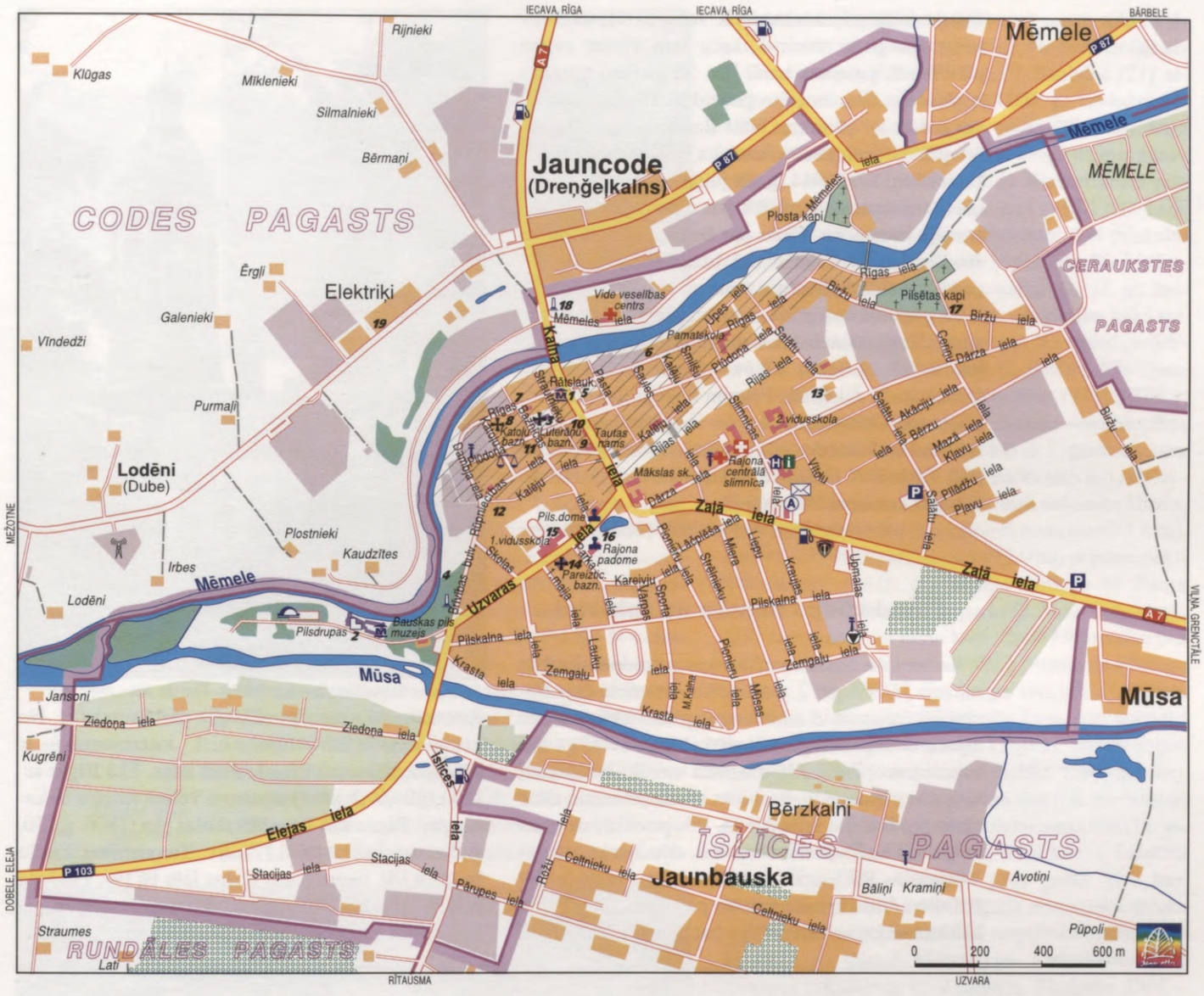

Tautas nams Kalna ielā (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Plašāki sporta pasākumi Bauskā notiek 30. gadu beigās veidotajā stadionā, kura izbūvei 2000 latus ziedojis Valsts prezidents K. Ulmanis. Plašs ir sporta komplekss "Jaunība" un sporta nams "Mēmele", kuros katru gadu notiek Bauskas rajona sporta spēles vasaras un ziemas sporta veidos.

Savu kādreizējo izskatu atgūst Bauskas pils. Tajā iekārtoto ekspozīciju vasaras mēnešos var aplūkot visi interesenti. Tur notiek tradicionālie Senās mūzikas festivāli, kas pulcē apmeklētājus no Latvijas citām malām un ārvalstīm.

Izglītību Bauskas jaunā paaudze var iegūt četrās skolās – kristīgajā sākumskolā (tā atvērta vecajā pilsētas pamatskolas ēkā), Bauskas pamatskolā un trijās vidusskolās (divās dienas un vienā vakara). Papildus var apmeklēt sporta skolu un mūzikas skolu. Plašas iespējas skolēnu radošās darbības attīstībai sniedz Bērnu un jauniešu centrs. Pilsētā atrodas arī Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas nodaļa.

Sava nozīme Bauskas veidolā daudzajām vēsturiskajām piemiņas vietām, kuru skaits 90. gados ir palielinājies. 1992. gada 18. novembrī tika realizēta kāda vairāk nekā 50 gadus veca iecere. Proti, Pilskalna parkā esošā Latvijas Brīvības cīņu pieminekļa papildināšana ar bronzā lieta seno zemgaļu karavīra

statuju, to pieminekļa autors K. Jansons bija iecerējis veikt 40. gadu sākumā, taču tam visam svītru pārvilka 2. pasaules karš. Pēc 50 gadiem tēlnieks A. Jansons tēva iecerēto pabeidza. Pilskalna parkā var redzēt arī piemiņas zīmi Bauskas atsevišķajam brīvprātīgo bataljonam, kas tika saformēts no bauškeniekiem, kuri 1944. gada jūlijā–septembrī piedalījās kaujās par savu pilsētu pret uzbrūkošo Sarkanās armijas karaspēku. Cīņās par Bausku kritušie apbedīti Bauskas Sv. Gara ev.-lut. baznīcas dārzā, kur 90. gados uzstādīta piemiņas zīme un balts krusts.

90. gadi raksturīgi arī ar to, ka audzis prominento apmeklētāju skaits. Monarhiem, kas bija apmeklējuši Bausku senākos laikos – Stefanam Batorijam, Gustavam II Ādolfam, Pēterim I, Augustam II Stiprajam un Aleksandram I – nu var piepulcināt cauri Bauskai uz Rundāles pili braukušo Zviedrijas karaļpāri Kārli XVI Gustavu un karalieni Silviju, kā arī Dānijas karalieni Margrēti II.

Bauskas pilsētas domes priekšsēdētājs J. Teikmanis

Sv. Georgija pareizticīgo baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Bausku un apkārtni

Kalna ielā 6 atrodas Bauskas novadpētniecības muzejs *[1]* 19. gs. 2. pusē celtās viesnīcas ēkā. Pilsētā ievērojamākie arhitektūras pieminekļi ir Livonijas ordeņa pilsdrupas *[2]* pilskalnā un Sv. Gara lut. baznīca vecpilsētā *[3]*. Baznīcā vairāki ievērojami mākslas pieminekļi. Baznīcas dārzā piemiņas zīme cīņās par Bausku kritušajiem. Pils priekšā novietots lielgabals un divas mortīras, kas, domājams, atlietas Vecmuižas Riežos. Pilskalna parkā piemineklis *[4]* Brīvības cīņās kritušajiem un piemiņas zīme Bauskas atsevišķajam brīvprātīgo bataljonam. Vecpilsētā Rātslaukumā rātsnams (17. gs.; pārbūvēts) *[5]*. No vecpilsētas ielām arhitektoniski interesantākās ir Plūdoņa, Rīgas un Rūpniecības ielas. Ēkā Rīgas ielā 41 (19. gs. 2. puse) skatāmas vēlīnā ampīra ieskaņas *[6]*. Rīgas ielā 7 vecākā skolas ēka (1806. g.; 50. gados uzcelts 3. stāvs) *[7]*. Sv. Trīsvienības katoļu baznīca *[8]*, tautas nams Kalna ielā 16 *[9]*. Plūdoņa ielā 26 *[10]*, bij. Drenģeru iebraucamajā sētā (18. gs. beigas–19. gs.) interesants klasicisma stila koka por-

Saplūstot Mūsai (attēlā no kreisās) un Mēmelei, rodas Lielupe (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

V. Plūdoņa memoriālais muzejs dzejnieka dzimtajās Lejenieku mājās (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

tiks tās pagalmā. Šās ielas 18. namā *[11]*, bij. kroga ēkā (18. gs. beigas) rokoko stila portāls, gan bez durvju vērtnēm. Kalēju un Rūpniecības ielas stūrī Pētera akmens *[12]*, kur, pēc nostāstiem, 1701. gadā Pēteris I un Polijas karalis Augusts II Stiprais kopīgi pusdienojuši. Korfa muiža Salātu ielā 10 (cēlis poļu virsnieks Korfs, kas ieradies Bauskā pēc poļu sacelšanās 1863. g.) *[13]*. Blakus vecpilsētai Uzvaras ielā 5 *[14]* Sv. Georgija pareizticīgo baznīca (1881. g., arhit. J. Baumanis), Uzvaras ielā 10 *[15]* 1. vidusskola (1935. g., atjaunota 1951. g.), Uzvaras ielā 1 *[16]* rajona padomes nams (1967. g.) ar Ģ. Vilka vitrāžām. Bauskas Vecajos kapos sarkanarmiešu brāļu kapi (1766 kritušie) *[17]*, aiz Mēmeles pie tilta nacistiskā terora upuru kapi *[18]*. Elektriķos tehnikas muzejs *[19]*. Bauskā dzimis LKOK F. Cernts, rakstnieki E. un J. Jurevics, muzeju darbinieks K. K. Krauklis, LKOK R. Ķīselis, karikatūriste M. Ramane, vēs-

Akmens galds Lejeniekos (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

turnieks M. Stepermanis. Bauskas Vecajos kapos apbedīts LKOK J. Kristiņš, Jaunajos kapos – LKOK V. Upenieks.

Bauskas apkaimē ir vairāki ievērojami arhitektūras, vēstures un dabas pieminekļi. No tiem izcilākais ir Rundāles pils Pilsrundālē *[20]*. Saulainē *[21]* atrodas Kaucmindes pils (celta 1800. g., nodedzināta 1905. g., vēlāk atjaunota) un parks (10,8 ha), kurā divi dižozoli, osis. Netālu Bērzu krogā dzimis ģenerālis K. Berķis. Ziedoņos *[22]* Bornsmindes pils (1850. g., vēlāk pārbūvēta) un parks (15,1 ha). Lielupes kreisajā krastā iepretī Mežotnei divi pilskalni *[23]* – Mežotnes pilskalns un Vīnakalns. Pie Mežotnes pilskalna baznīca (17. gs., pārbūvēta 18. gs. beigās, 1821. g., 1930. g., padomju okupācijas laikā noliktava). Mežotnes pili *[24]* pēc D. Kvarengi projekta 1797.–1813. g. cēlis arhit. J. G. Berlics. Pils atjaunota 1950. gadā, iekštelpas restaurētas 1971.–1979. g. Ap pili saglabājušās arī bij. muižas saimniecības ēkas, pils priekšā parks (13,9 ha) ar 1. pasaules kara brāļu kapiem. Jumpravā *[25]* parks (6,6 ha) ar mākslīgām pilsdrupām, Lielupes krastā dolomīta klintis. Pie Vanadziņiem *[26]* dendroloģiskie stādījumi (1,8 ha). Bērzos *[27]* Bērzmuižas parks (2,0 ha) ar pieminekli "Vecākiem" (1819. g.). Netālu tēlnieka M. Zaura mājas Stūrīši. Garozā *[28]* parks (2,7 ha). Tūlu kapos *[29]* sarkanarmiešu brāļu kapi. Codē *[30]* muižas pils (18. gs. vidus) un lut. baznīca (1680. g.; atjaunota 1864. g., 1922. g.; baznīcā 17. gs. beigu krucifikss), blakus baznīcai 1. pasaules kara brāļu kapi, kur apbedīti deviņi vācu un pieci krievu karavīri. Butku kapos latviešu leģionāru kapi (piemineklis 1989. g.). Bij. Codes mācītājmuižas dzīvojamā ēka (18. gs. beigas) *[31]*. Derpelē *[32]* bij. muižas dzīvojamā ēka (19. gs. 1. puse) ar parku. 1. pasaules kara krievu karavīru brāļu kapi *[33]*. Vecsaulē *[34]* parks (6,3 ha). Vecsaules silā *[35]* 1941. gada nacistiskā terora upuru kapi (vairāk nekā 2000 nogalināto; piemineklis 1971. g., tēln. I. Murovskis). Lielerķenos *[36]* dzimusi rakstniece L. Zamaiča, Skulmos *[37]* – čellists M. Villerušs. Brunavā *[38]* katoļu baznīca (1733. g. celtā koka baznīca pārbūvēta 1909. g.). Augstajā Mēmeles kreisajā krastā Aužeļu pilskalns *[39]*. Lejeniekos *[40]* dzejnieka V. Plūdoņa memoriālais muzejs, turpat Plūdoņu kapsētā viņa atdusas vieta. Veides kapos *[41]* 1919. gadā kritušo latviešu sarkano strēlnieku brāļu kapi. Ješos *[42]* dzimis tēlnieks E. Zvirbulis. Mūsas kreisajā krastā pie Lietuvas robežas Kamārdes pilskalns *[43]*. Apmēram 1 km uz leju zemnieku sētas un lauksaimniecības tehnikas muzejs *[44]*. Rutkos dzimis izdevējs A. Jesens. Pamūšā *[45]* parks (8,2 ha), tam līdzās Mūsas sporta komplekss un autotrase. Īslīces pagasta Saulgožos dzimis ģeogrāfijas profesors Ģ. Ramans, Purvos – dzejnieks Z. Purvs.

BROCĒNI

Saldus rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 8,5 km², lauku teritorija 91,8 km².
Iedzīvotāji: 3165 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 4927; latvieši 68,6%, krievi 18,1%, baltkrievi 5,1%, ukraiņi 2,9%, lietuvieši 2,6%, poļi 1,3%.
Attālums no Rīgas 113 km (autoceļš A9), no Saldus 8 km (autoceļš P109).
Dzelzceļa stacija Brocēni 119 km no Rīgas (līnijā Rīga–Liepāja).

Brocēnus apņem lauku teritorija, kas robežojas rietumos ar Saldus pilsētu un Saldus pagastu, ziemeļos ar Gaiķu un Remtes pagastu, austrumos ar Blīdenes pagastu, dienvidos ar Zvārdes un Novadnieku pagastu. Pilsētu šķērso autoceļš A9 Rīga–Liepāja un P109 Saldus–Kandava. Cauri pilsētai iet Rīgas–Liepājas dzelzceļa līnija. Pilsētā ir 109 īpašumi. Dzīvojamā apbūve aizņem 6% teritorijas, rūpnieciskā – 19%, sabiedriskā – 22%, lauksaimniecībā izmanto 53% zemes.

Daba un iedzīvotāji

Brocēni atrodas Austrumkursas augstienes Saldus pauguraines D daļā, Cieceres ezera ZA krastā. ZR malā pilsēta robežojas ar Brocēnu ezeru. Abi ezeri atrodas subglaciālās iegultnēs, kuru nogāžu augstums sasniedz 30 m, bet pilsētas teritorijā 117 m vjl. Cieceres ezera ūdens līmenis 100 m vjl., garums 9,5 km, lielākais platums 400 m, Z galā līdz 200 m, lielākais dziļums 50 m, platība 2,91 km². Ozolu sala ezera vidū ir dabas liegums. Brocēnu ezera ūdens līmenis 89 m vjl., platība 43,6 ha. Lauku teritorijā reljefs paugurains. Augstākais paugurs sasniedz 133,7 m vjl. augstumu.

Skats uz Brocēniem un Cieceres ezeru (A. Hehlovska foto, 1998. g.)

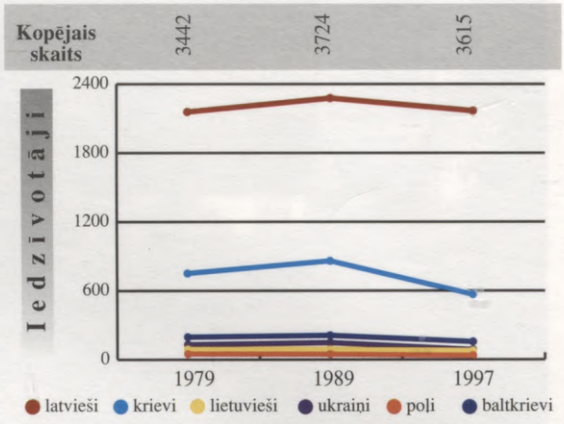

Pilsēta izaugusi pēc 2. pasaules kara, gk. 50. un 60. gados.

Vēsture

Brocēnu vārds minēts jau 1528. gadā, kad ordeņa mestrs V. Pletenbergs novadu izlēņoja kādam Gresegalam. Apdzīvota vieta Cieceres pagastā starp Cieceres un Brocēnu ezeru (Brocēnu ezera otrajā krastā bija Brocēnu muiža) sāka veidoties sakarā ar ķīmijas zinātnieka E. Rozenšteina atklājumu, ka Cieceres ezera kaļķakmens iegulas derīgas cementa ražošanai. Nodibinājās cementa rūpniecības a/s "H. Šmits", un 1936.–1939. g. notika cementa rūpnīcas celtniecība. 1939. gadā sākās šo kaļķakmens iegulu rūpnieciskā izmantošana. Vācu okupācijas laikā rūpnīcā par darbaspēku izmantoja Saldus koncentrācijas nometnes ieslodzītos. 1945. g. 17. martā sākās pēdējās lielās kaujas Kurzemē rajonā pie Brocēniem, Saldus un Dobeles, kur dažubrīd atsevišķas latviešu leģiona vienības bija spiestas cīnīties pret latviešiem Sarkanajā armijā. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Brocēnu iedzīvotāji (deportēti 62 cilvēki). Kara laikā rūpnīca bija daļēji izpostīta, tāpēc cementa ražošanu varēja

Brocēnu lauksaimniecības skola 20. gs. 20. gados

Brocēni, Skolas iela (A. Hehlovska foto, 1998. g.)

atsākt tikai 1947. gada vasarā. No 1950. gada Brocēni bija strādnieku ciemats, no 1961. gada – pilsētciemats. Darbojās arī Saldus sadzīves pakalpojumu kombināta filiāle un maizes ceptuve.

Brocēni ir tipiska rūpniecības pilsēta, tās arhitektūrā izpaužas funkcionālā un praktiskā ievirze (ražošanas korpusi, daudzdzīvokļu nami, apkalpojošās iestādes). 1939. gadā uzcelta Brocēnu cementa fabrikas direktora māja (arhit. A. Laukirbe), kurā izpaužas 30. gadu modernās funkcionālisma arhitektūras tendences.

Neatkarīgās Latvijas laikā Brocēnos darbojās 1. pakāpes pamatskola, lauku teritorijā Kalnmuižas pilī bija Saldus ģimnāzija un lauksaimniecības skola, tagad Valsts Saldus lauksaimniecības tehnikums. Pēc 2. pasaules kara Brocēnos uzcēla vidusskolu, kurā mācības notika latviešu un krievu plūsmā, divus bērnudārzus. Organizēta kultūras dzīve Brocēnos sākās 1948. gadā. 1960. gadā uzcēla Brocēnu pilsētas kultūras namu, kurā 1967. gadā atvēra sabiedrisko muzeju.

Brocēnos darbojas Romas katoļu draudze (1999. g. prāvests G. Bezdelīga) un kristiešu draudze "Atmoda".

Brocēni – deviņdesmitie gadi

A/s "Brocēni" ražotne (A. Hehlovska foto, 1997. g.)

1992. gadā Brocēni ieguva pilsētas tiesības. 1993. g. 8. februārī uz Brocēnu cementa un šīfera kombināta bāzes nodibināja a/s "Brocēni". Pēc tās privatizācijas 1997. gada beigās a/s "Brocēni" akcionāri ir sabiedrība *Readymix Zement GmbH* (Vācija), a/s "Latvenergo", "Latvijas gāze", Saldus rajona pašvaldība. A/s "Brocēni" veido Brocēnu ražotne, Rīgas ražotne, Sātiņu kaļķakmens ražotne; tiek ražots cements un kaļķakmens. Produkciju eksportē uz Vāciju, Holandi, Somiju, Krieviju, Lietuvu. Vēl Brocēnos ir a/s "Brocēnu šīferis" (kopš 1997. g.), SIA "Brocēnu keramika" (kopš 1995. g.).

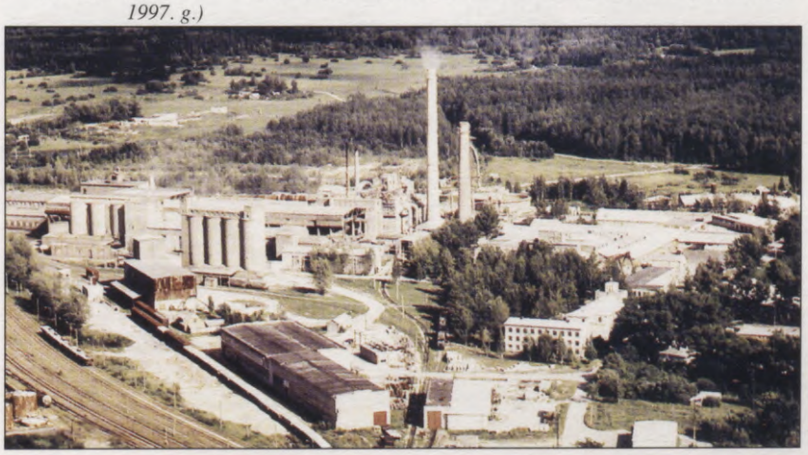

Kā atmodas laika simbols no 1988. g. 23. decembra virs Brocēnu kultūras centra plīvo Latvijas karogs. 90. gados Brocēnu pilsētas dome sāka kultūras dzīves reformu, un 1998. gadā kultūras centrā darbojas 23 mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi ar vairāk nekā 500 dalībniekiem. 22. vispārējos latviešu dziesmu svētkos piedalījās četri kolektīvi no Brocēniem. Kultūras centrā darbojas bibliotēka (fondā 34450 vienību).

1939. gadā uzceltā cementa fabrikas direktora māja (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Vidusskola 1996. gadā saņēma sertifikātu "Brocēnu vidusskola – Eiropas nozīmes veselību veicinoša skola", un 1998. gadā tā ir kļuvusi par Kurzemes veselību veicinošo skolu centru (mācās 600 skolēnu, strādā 58 skolotāji). 1993. gadā sāka darboties Brocēnu basketbola skola.

Brocēnos darbojas vairākas sabiedriskās organizācijas. Viena no tām ir Brocēnu politiski represēto grupa (126 dalībnieki, dib. 1995. g. 25. februārī). 1991. gadā darbību sāka Brocēnu basketbola klubs, un Brocēnu basketbolisti sešas reizes izcīnījuši 1. vietu Latvijas basketbola līgas čempionātā. Brocēnos ir ierīkotas BMX un kartinga trases. Darbojas Sarkanā Krusta centrs.

Brocēnu pilsētas domes kancelejas vadītāja V. Jansone

Pavadonis pa Brocēniem un apkārtni

Galvenais apskates objekts pilsētā ir a/s "Brocēni" ražošanas būves *[1]*. Bij. cementa fabrikas direktora māja *[2]*. Vecais parks gleznainā Cieceres ezera krastā pie vidusskolas *[3]*, Ozolu sala ezera vidū *[4]*. Mazupes labajā krastā Cieceres pilskalns *[5]*. Uz DA no Brocēniem smagajās Blīdenes kaujās kritušo karavīru brāļu kapi: Dzirnieku *[6]*, Purvakroga *[7]*,

Vanagu *[8]*, Zauru *[9]*, Bejukroga *[10]*, Tušķu *[11]* sarkanarmiešu brāļu kapi (apbedīti apm. 6500 krituši), Čīču vācu karavīru brāļu kapi *[12]* un iepretī šosejas otrajā pusē 1943. gadā nacistu nošauto čigānu kapi. Pilsblīdenē *[13]* muižas ēku komplekss (19. gs. 20. gadi) un parks (24 ha). Remtē *[14]* pils (1800. g., pārbūvēta), vecā pils (18. gs. 2. puse, pārbūvēta, uzcelts 2. stāvs), manēža (19. gs. vidus, pārbūvēta),

Halle Brocēnu sporta kompleksā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

peldu tornis (1890. g.) Remtes ezera krastā, parks (26 ha), kurā medību tornis (1890. g.). Remtes baznīca (1780. g.). Vikstrautē *[15]* 2. pasaules kara vā-

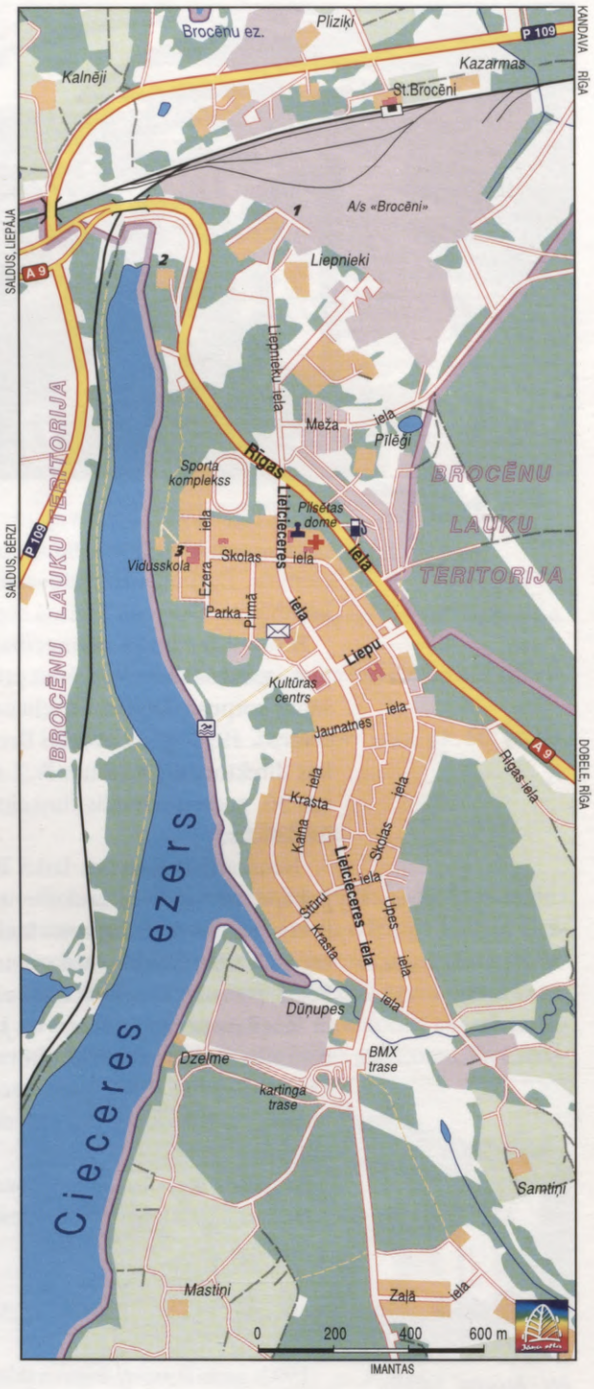

cu karavīru un latviešu leģionāru brāļu kapi. Gaiķos *[16]* lut. baznīca (1658. g., tornis 1684. g.), iekšējā iekārta (17. gs. beigas) – solu, durvju pildiņu un ērģeļu luktu gleznojumi, altāra un kanceles gleznojumi.

CĒSIS

rajona pilsēta

Pilsētas tiesības kopš 1323. gada.
Platība 19,3 km².
Iedzīvotāji: 19705 (1997. g.); latvieši 80,8% , krievi 14,1%, baltkrievi 1,5%, poļi 1,1%, ukraiņi 1,0%.
Attālums no Rīgas 92 km (autoceļi A2, P20 Mūrnieki–Cēsu apvedceļš–Valmiera).
Dzelzceļa stacija Cēsis 93 km no Rīgas (līnijā Rīga–Lugaži).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā sarkans ķieģeļu mūris ar pieciem tornīšiem un atvērtiem vārtiem ar paceltu melnu režģi. Uz mūra stāv senlaiku karavīrs baltā tērpā, kam pelēka apdare, labajā rokā turot zilganu zobenu ar zelta rokturi, bet kreisajā – pelēku apaļu vairogu; karavīram seja, rokas un kājas ir miesas krāsā, mati dzelteni, galvā pelēka cepure, bet kājās pelēki apavi. Cēsu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Cēsu ģerbonis 14. gs

Cēsu ģerbonis 1788. gadā

Cēsis atrodas gk. uz austrumiem no Gaujas ielejas, tās labajā krastā ir tikai šaura Cēsu teritorijas josla no Lenčupes ietekas līdz Raiskuma tiltam (šī daļa robežojas ar Raiskuma pagastu). Cēsis robežojas ziemeļos un austrumos ar Priekuļu pagastu, dienvidaustrumos ar Vaives, dienvidos ar Drabešu pagastu. Teritorija veido robainu četrstūri: tā garums no apvedceļa austrumos līdz Raiskumkrogam rietumos ir 6,3 km, platums (dienvidu–ziemeļu virzienā) starp Meijermuižu un Brenčiem teritorijas rietumu daļā ir 4,5 km, bet austrumu daļā (pie dzelzceļa) – 4 km. No Cēsu centra līdz Gaujai 3 km (pa Gaujas ceļu līdz tiltam).

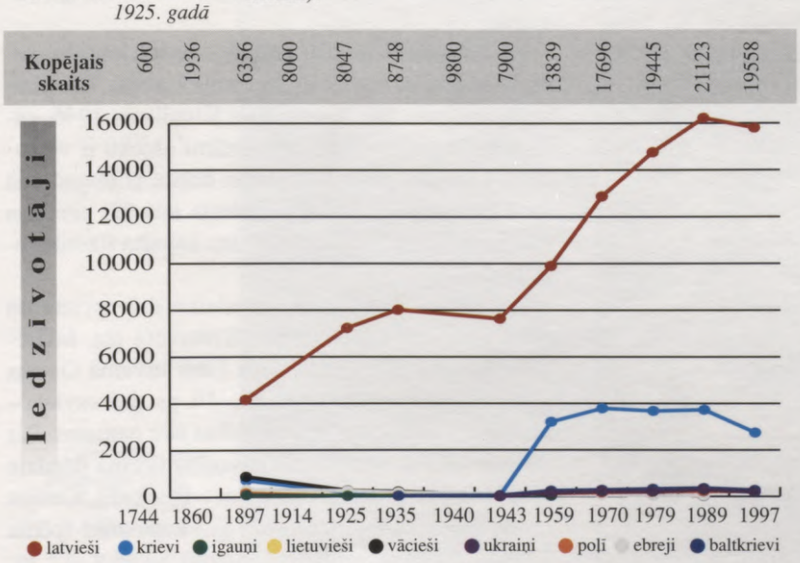

Cēsu pilsētas sakarus ar citām teritorijām nodrošina dzelzceļš, piepilsētas un starppilsētas autobusi un vieglais autotransports. Piepilsētas vilcienu maršrutus katru diennakti izmanto 300–350 pasažieri. Tiešā autobusu satiksme ir ar 19 Latvijas pilsētām, uz Rīgu ir 18 reisi dienā. Autobusu satiksmi piepilsētas un starppilsētas maršrutos izmanto apm. 1300 pasažieru dienā. Pilsētā ir četri autobusu un trīs maršruta taksometru maršruti.

Daba un iedzīvotāji

Cēsis atrodas Vidzemes augstienes ZR stūrī un piegulošajā Gaujas senlejas posmā. Pilsēta kopā ar Priekuļiem atrodas uz izvirzītas platformas, kuru Vaives un Āraišu pusē norobežo dziļas ielejas, Gaujas ielejas nogāzi saposmo sāngravas. Dziļas gravas iesniedzas arī pašā pilsētā, piem., Pirtsupītes leja, kas atdala Glūdaskalnu, un Vintergrava – Bērzaini. Gaujas līmenis pie Cēsīm ir 22 m vjl., bet Rožu laukums ir gandrīz 100 m vjl., apbūves D rajonā Zirņu un Zvirbuļu kalni vēl augstāki, pie D un A robežām virsma sasniedz 120–125 m vjl. (Katrīnkalns, Zeltakalns). Aiz pilsētas robežām Bumburkalns paceļas

Skats uz Cēsu vēsturisko centru no Zvirbuļu kalna (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

135 m vjl., visaugstākais (169 m vjl.) Cēsu apkaimē ir Karātavkalns, kas kopā ar citiem kalniem Āraišu apvidū veido lielpaugurainu reljefu. Līdzenāks ir Priekuļu pusē. Cēsīs ielas ap vecpilsētu vietām ir ar slīpumu, īpaši nolaidenas ir tās, kas vērstas pret Gauju, šķērso gravas (Lenču, Gaujas, Bērzaines iela).

Gaujas ieleja, kam stāvs kreisais krasts un atstatāks, lēzenāks pacēlums labajā pusē, ir upes darbības veidojums ar vecupēm (pie Raiskuma Sarkanajām klintīm, Cīrulīšu Spoguļklints) un atsegumiem, meandrām un smilšu pludmalēm, dažus metrus augstiem krasta nobrukumiem. Cēsīs jau sen tika izmantotas māla (Murleja), dolomītu (Lauciņi) un grants (Puškini) atradnes, kaļķieži.

Pilsētas panorāma (A. Egliša foto, 1993. g.)

Riekstu kalnā atrastas senlietas

Riekstu kalns (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

No pilsētas platības 1928 ha apbūve aizņem 26% (daudzdzīvokļu ēkas 139,5 ha, ģimenes mājas 366,2 ha), ražošanas objekti – gandrīz 10% (187,2 ha), ceļu un ielu tīkls – tikpat, dažādi iedzīvotāju apkalpes objekti – 8%. Cēsīm kā zaļai pilsētai, lauku centram raksturīgs liels lauksaimniecisko zemju (357 ha – 8%) un mežu īpatsvars (147,5 ha – 7,7%), 42 ha zemes aizņem parki (Pilsparks, Maija parks). 105 ha ir īpaši aizsargājami. Cēsis apņem lauksaimnieciski sen apgūtas zemes – Gaujas nacionālā parka neitrālā zona, pilsētas R daļā ir intensīvās atpūtas zona (Cīrulīšu-Gaujaslīču kūrorts), uz Z – ekstensīvās atpūtas zona un Gaujas ielejā – atpūtas ainavu liegums. Gaujas ūdeņi Cēsu robežās aizņem 26,7 ha, 5 km garu upes posmu. Ielejas un sāngravu nogāzes apaugušas ar eglēm, piejaukumā bērzi, alkšņi, apses, lazdas, platlapju koki. Uzceļot notekūdeņu attīrīšanas kompleksu Aizgaujā, tiek risināta Gaujas piesārņojuma problēma.

Mazais industriālais gaisa piesārņojums, zaļā zona, gaisa cirkulācija un klimatiskie rādītāji Cēsīs ir nozīmīgi faktori plaušu (agrāk tuberkulozes.), sirds un asinsvadu, reimatisko u.c. slimību ārstēšanai. Pēc Priekuļu meteoroloģiskās stacijas datiem absolūtais gaisa temperatūras maksimums bijis 34 °C, minimums –38 °C, gada vidējā temperatūra 5,6 °C, jūlija 17,2 °C, janvāra un februāra –5 °C, gada nokrišņu summa 550–600 mm. Gadā 55 skaidras dienas, ap 140 dienas apmākušās, ar nokrišņiem. Sniega sega turas līdz 100 dienām.

1744., 1816. gadā Cēsīs bija ap 600 iedzīvotāju. Turpmāk to skaits pieaudzis straujāk.

1897. gadā latvieši Cēsīs ieguva pārsvaru, un vēlāk tās kļuva par vienu no vislatviskākām pilsētām (1925. g. 90% iedzīvotāju bija latvieši, 3% – vācieši, 3% – ebreji, 2% – krievi). 1935. gadā Cēsis bija septītā lielākā pilsēta Latvijā, 90. gados – 11. vietā. 70.–80. gados iedzīvotāju skaits maz mainījies, pēdējos gados tas atkal samazinājies zem 20 tk, bet nacionālais sastāvs saglabājies līdzīgs 1989. gada tautas skaitīšanas datiem: latvieši 76,8%, krievi 17,7%, baltkrievi 1,7%, ukraiņi 1,4%, poļi 1% (1993. g.).

Vēsture

Pirmo reizi Cēsu novads minēts Latviešu Indriķa hronikā, aprakstot 1206. gada notikumus. Šo gadu parasti ir pieņemts uzskatīt par Cēsu pilsētas dibināšanas gadu, lai gan Cēsu apvidus apdzīvotība, kā to liecina akmens cirvju atradums Cēsīs, Jaunajā ielā, šosejas malā pretī tirgus laukumam un citur, sākusies jau 1. gt. pr. Kristus. Par nepārtrauktu apdzīvotību var liecināt Cēsīs netālu no Riekstu kalna atrastā 4. gs. romiešu monēta, Cēsu tuvumā 20. gs. sākumā atrastais 10.–11. gs. sudraba stienīšu depozīts, kurā 20 stieniši kopsvarā 3172,4 g. Tieši pilsētā ievērojams arheoloģiskais piemineklis ir Riekstu kalns – pilskalns, kur mituši Latviešu Indriķa hronikā minētie vendi. J. Apala 1980. gadā veiktajos izrakumos Riekstu kalnā konstatēti trīs apdzīvotības posmi, kas attiecas uz 11.–13. gadsimtu. Atklātas celtņu vietas, pavardu paliekas un iegūtas senlietas (saimniecības piederumi, ieroči, arī rotas). Nozīmīgs atklājums Riekstu kalnā ir mūra aizsargsienas pamati gar pilskalna plakuma malu. Tie attiecināmi uz 13. gs. sākumu.

Par Kurzemes lībiešu grupas – vendu kapsētu uzskata senkapus pie Cēsu dzelzceļa stacijas, kur pētījumus veikuši 1910. gadā ārsts Kivulis un 1946. gadā arheoloģe E. Šnore. Vēl zināmi objekti ir viduslaiku kapsētas pie bij. Katrīnas baznīcas (tagad tajā vietā pareizticīgo baznīca) Palasta ielā 22, pie Jāņa baznīcas Torņa ielā 2a, Konventa kapsēta Raunas ielā 14.

Pie Siļķēm konstatēta viduslaiku dzīvesvieta un pie Cīrulīšiem kulta vieta – Svētavota ala. Interesants atklājums ir 1989. gadā Cēsu tuvumā Gaujas krastā Z. Apalas konstatētā 15.–16. gs. dzīvesvieta – muižiņa, kur atsedza saimniecības ēku pamatus. Par intensīvu Cēsu apvidus apdzīvotību liecina daudzie arheoloģijas pieminekļi, piem., Priekuļu Kampu (5.–9. gs.) un Ģūģeru (8.–12. gs.) kapulauks (pētīts 1988.–1991. g., arheoloģe Z. Apala), kā arī 9.–12. gs.

Drabešu Liepiņu un 13.–14. gs. Uplantu kapsēta, 9.–10. gs. Āraišu ezerpils, 14.–16. gs. Āraišu mūra pils ar ļoti plašu priekšpili.

1206. gadā pie vendiem ieradās katoļu misionārs priesteris Daniels un vendi pieņēma kristīgo ticību. Vienlaikus viņi, acīmredzot, saskatīdami vācu ienācējos spēku, kas varētu palīdzēt cīņās pret varenajiem kaimiņiem latgaļiem un lībiešiem, kļuva par vācu uzticamākajiem sabiedrotajiem Vidzemē. Domājams, ka tieši viņi uzskatāmi par vēlāko Cēsu lībiešu priekštečiem. Priesterim Danielam sekoja vācu bruņinieki no Zobenbrāļu ordeņa un blakus vendu pilij sāka savas mūra pils būvi. Pils un pilsētas vāciskajā nosaukumā *Wenden* saglabājies kādreizējo šejienes iedzīvotāju vendu vārds. Citās valodās lietotie Cēsu nosaukumi: latīņu – *Venden*, krievu — *Kes*, poļu – *Kies*, igauņu – *Võnnu,* franču (viduslaiku) – *Vinde*.

Blakus Cēsu pilij izveidojās pilsēta. To noteica izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis. Te gāja vecais Rīgas–Pleskavas ceļš, no kura Z virzienā atzarojās ceļš uz Tērbatu (Tartu), bet uz D gāja Kokneses ceļš. Blakus pilsētai – Gauja, kuru izmantoja kā ūdensceļu. Arī politiski šai vietai bija liela nozīme – Cēsu pilī bieži rezidēja Livonijas ordeņa mestrs, bez tam Cēsis atradās t.s. "Gaujas koridora" (te ordeņa zemes sašķēla divās daļās Rīgas virsbīskapa valdījumus) šaurākajā vietā. Precīzs pilsētas dibināšanas laiks nav zināms. Mājas un ciemu 1221. gadā pie Cēsu pils min gan Latviešu Indriķa, gan Novgorodas hronika. Domājams, ka jau 13. gs. Cēsis ieguva pilsētas tiesības (Rīgas tiesības), bet tieši kā pilsēta Cēsis dokumentāli minētas 1323. gadā. Pilsētas pārvaldes un sociālā struktūra pilnīgi atbilda tā laika kanoniem: pilsētu pārvaldīja rāte, bet pilsētas galvas amatā bija birģermeistari. Pilsētas tirgotāji bija apvienoti Lielajā ģildē, bet amatnieki – Mazajā ģildē.

Unikālu vietu Cēsu un Livonijas vēsturē ieņēma

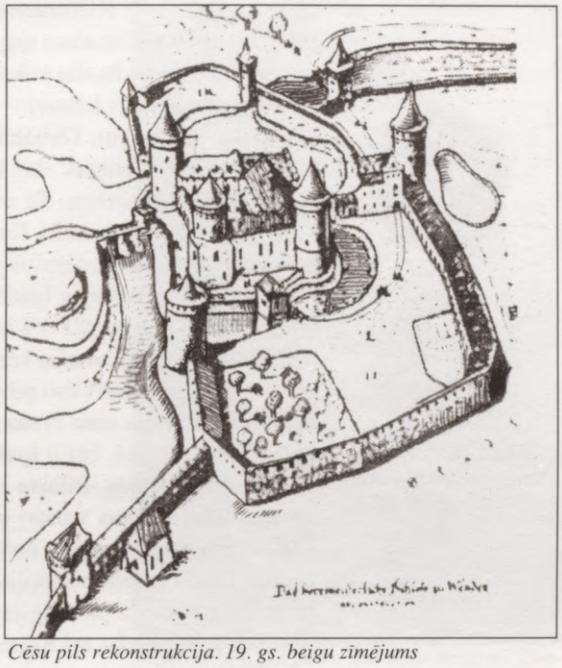

Cēsu pils rekonstrukcija. 19. gs. beigu zīmējums

Cēsu lībieši. Viņi bija zemnieki pilsētas apkaimē, bet pilsētā tiem piederēja vairāki gruntsgabali; Cēsu lībieši bija piederīgi Sv. Jāņa baznīcas vācu draudzei, bet pārējie "nevāci" piederēja Sv. Katrīnas draudzei; lībiešiem Sv. Jāņa baznīcā bija savs zvans u.t.t. Visi mēģinājumi likvidēt lībiešu īpašo stāvokli nebija sekmīgi līdz pat 18. gs. beigām.

Livonijas ordeņvalsts laikmets bija arī Cēsu augstākā uzplaukuma laiks. 14.–16. gs. Cēsis pazina tālu ārpus Livonijas robežām. Cēsis bija Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu savienības Hanzas locekle un tās sastāvā piedzīvoja Hanzas zvaigžņu stundu, kad Dānija Štrālzundes miera līgumā (1370. g.) bija spiesta atzīt Hanzas priviliģēto stāvokli Baltijas jūrā, bet tās kuģiem deva tiesības braukt cauri Zunda šaurumam, nemaksājot muitu. Cēsīs notika rosīga

Cēsu pilsēta un pilsdrupas 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Ordeņa mestra Bernta fon der Borha laikā kaltie šiliņi

tirdzniecība starp Rietumeiropas (sāls, siļķes) un krievu (vasks, kažokādas) tirgotājiem. Ordeņa mestra Bernta fon der Borha laikā (1471.–1483. g.) Cēsīs iekārtoja naudas kaltuvi – ceturto Livonijā (blakus Rīgai, Tallinai un Tērbatai); tajā kala šiliņus, feniņus un citas monētas. Arī Livonijas iekšpolitikā Cēsīm bija sava nozīme. Te notika "pilsētu dienas", kuru laikā Livonijā esošo Hanzas pilsētu pārstāvji apsprieda viņus interesējošos jautājumus. Cēsīs vairākkārt notika Livonijas landtāgi. 1548. gadā Cēsīs notika pirmā raganu prāva Livonijā.

Cēsis smagi cieta Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.), īpaši 1577. gadā, kad Cēsu pilsētu un pili izpostīja un ieņēma Maskavas cara Ivana Bargā karapulki. Pēc kara Cēsu politiskā, bet it īpaši ekonomiskā nozīme strauji samazinājās. Pilsēta nonāca Žečpospolitas (Polijas un Lietuvas valsts) pārvaldē un kļuva par 1582. gadā rekatolizācijas nolūkos dibinātās Livonijas (arī Cēsu) katoļu bīskapijas centru. Polijas karaļa Stefana Batorija privilēģija Cēsīm piešķīra Rīgas tiesības, apstiprināja tai Rīgas svarus un mērus u.c. privilēģijas.

Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) pilsēta vairākkārt gāja no rokas rokā, līdz 1626. gadā to galīgi iekaroja zviedri. Gadu vēlāk Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs katoļu bij. Cēsu bīskapiju uzdāvināja savam valsts kancleram A. Uksenšērnam, kura dzimtas rokās tā palika līdz pat 1680. gadam. Zviedru laiki (formāli 1629.–1721. g.) gan nodrošināja zināmu stabilitāti, bet nespēja Cēsīm dot ekonomisku uzplaukumu. 1647. gadā pilsētā bija 86 namnieki, to skaitā 37 amatnieki un 29 tirgotāji.

17. gs. Cēsis cieta biežos ugunsgrēkos (1640., 1665., 1671. un 1686. g.). Ziemeļu kara laikā (1700.–1721. g.) Cēsis ieņēma Krievijas cara Pētera I armija (1703. g.) un saskaņā ar Nīstades miera līgumu (1721. g.) Vidzeme (arī Cēsis) tika pievienotas Krievijai. 18. gs. Cēsu attīstību traucēja pilsētas strīds ar Krievijas valsts kancleru grāfu A. Bestuževu-Rjuminu, kam imperatore Elizabete Petrovna 1747. gadā uzdāvināja Cēsu pilsmuižu. Lai gan pēc 1748. g. 3. augusta ugunsgrēka, kurā gāja bojā visa pilsēta, viņš tās iedzīvotājiem izrādīja labvēlību, piešķirdams ēku atjaunošanai bezmaksas kokus no saviem mežiem, izrādījās, ka abu pušu intereses ir pārlieku atšķirīgas. Kanclers dāvinājumu bija "pārpratis" un uzskatīja, ka tam pieder arī pilsēta, bet šāds risinājums neapmierināja pilsētniekus. Sākās tiesāšanās, kura pilsētai labvēlīgi beidzās tikai pēc kanclera krišanas nežēlastībā.

Cēsu pilsdrupas. G. Kizericka 1813. gada glezna

Pēc tam pilsmuiža piederēja baronu Volfu dzimtai. Par tās locekļu varmācību Cēsu apkaimes zemnieki 1776. gadā iesniedza sūdzību Krievijas troņmantniekam Pāvilam, kurš pavēlēja izskatīt šo lietu. To darīja pats barons Volfs un 60 zemniekus trīs svētdienas pēra pie Sv. Jāņa baznīcas. Tomēr, nejuzdamies vairs drošībā, barons Volfs uzskatīja par pareizāku 1777. gadā pārdot Cēsu pilsmuižu majoram grāfam K. Zīversam. Jaunais muižas īpašnieks, izmantojot vecās pils drupas, uz to A korpusa bāzes 1778. gadā uzcēla Cēsu Jauno pili (tagad muzejs). Zīversiem Cēsu pilsmuiža, pakāpeniski paplašinoties, palika līdz pat Latvijas agrārreformai (1920. g.). Tās ēkas joprojām izmanto: bij. zirgu stallī tagad ir izstāžu zāle (1984. g., arhit. I. Stukmanis, mākslinieks R. Pinnis), klēti izmanto Cēsu alus darītava.

1785. gadā sakarā ar administratīvo reformu Cēsis kļuva par apriņķa pilsētu. Jauns Cēsu uzplaukums sākās 19. gs. vidū, kad 1849. gadā izbūvēja jauno Rīgas–Pleskavas šoseju, no kuras 1868. gadā izveidoja 6 km garo atzarojumu līdz Cēsīm. Tomēr visstraujāk Cēsis attīstījās pēc Rīgas–Pleskavas dzelzceļa atklāšanas (1889. g.). 1903. gadā atklāja Raiskuma tiltu pār Gauju, tas pilsētai atviegloja satiksmi ar upes labā krasta pagastiem.

Līdz pat 19. gs. 2. pusei visu Cēsu dzīvi noteica vietējie vācieši. Stāvoklis mainījās 19. gs. beigās. 1879. gadā pilsētu reforma aizstāja agrāko rāti ar vēlētu pilsētas domi, kurā iekļuva arī latvieši. 1897. gadā viņi domē ieguva vairākumu, bet no 1906. gada nedalīti pārvaldīja pilsētu. Cēsnieki aktīvi piedalījās 1905. gada revolūcijā. Pilsētā darbojās sociāldemokrāti, kas pulcējās Cēsu grāmatizdevēja J. Ozola grāmatveikalā. J. Ozols (soda ekspedīcijas nošauts 1906. g. sākumā) vadīja arī Cēsu tautas miliciju. Apriņķī notika baznīcu demonstrācijas (Raunā, Dzērbenē u.c.) un muižu dedzināšanas (Kārļos, Straupē, Veļķos u.c.).

20. gs. sākumā Cēsis ietilpa Latvijas pilsētu pirmajā desmitā. 107 rūpniecības uzņēmumu vidū lielākie bija grāfu Zīversu alus darītava, E. Reitera mehāniskās darbnīcas, brāļu Štammu nažu fabrika, Erdmaņa krejotava. 1912. gadā Cēsīs uzcēla pilsētas elektrostaciju. Tomēr jau no 19. gs. beigām Cēsis veidojās gk. par kūrorta pilsētu. Te bija pansijas un vasarnīcas, gk. Gaujas krastos.

1. pasaules kara gados (1914.–1918. g.) Cēsis bija piefrontes pilsēta. No 1915. gada te bija daudz rezerves karaspēka vienību, kā arī liels skaits Kurzemes bēgļu. Slikto sadzīves apstākļu dēļ pēdējo vidū bija liela mirstība, par ko liecina masu kapi Bērzai-

nes un Lejas kapos. Pēc Rīgas krišanas (1917. g. augustā) Cēsīs īsu laiku atradās 12. armijas štābs (Bērzaines ģimnāzijā). Te bija apmetusies arī Latviešu strēlnieku apvienotā izpildu komiteja ("Iskolastrels") un revolucionāro laikrakstu redakcijas. Latviešu strēlnieku pulku laikraksts "Brīvais strēlnieks" (1917.–1818. g.) 1917. gada rudenī iznāca arī Cēsīs. No 1917. g. 27. oktobra līdz 1918. g. 20. februārim, kad Cēsis ieņēma vācu karaspēks, vara te piederēja lieliniekiem. Pēc vācu armijas kapitulācijas 1. pasaules karā (1918. g. 11. novembrī) Cēsīs bij. Krievijas armijas virsnieka A. Jansona vadībā sāka veidoties Cēsu pašaizsardzības rota. Tūlīt pēc neatkarīgas Latvijas valsts proklamēšanas (1918. g. 18. novembrī) tā pārorganizējās par Cēsu rotu un 8. decembrī kļuva par vienu no pirmajām latviešu nacionālā karaspēka vienībām (no 1919. g. 5. janvāra Kalpaka bataljonā). 1918. g. 18. novembrī Cēsu Jaunās pils tornī pacēla Latvijas karogu. 1918. g. 23. decembrī Cēsis ieņēma Sarkanā armija, un tās vairāk nekā trīs mēnešus bija P. Stučkas lielinieciskās valdības rokās. Sarkanais terors spieda vietējos iedzīvotājus sākt bruņotu cīņu pret lieliniekiem. Cīņas kulminācija bija leitnanta A. Veckalniņa vadītās apvienotās partizānu vienības uzbrukums Cēsīm maija vidū un politieslodzīto atbrīvošana no vietējā cietuma. 31. maijā Cēsis atbrīvoja Ziemeļlatvijas partizānu pulks kapteiņa A. Aparnieka vadībā, bet 1. jūnijā Cēsīs ienāca pulkv. K. Berķa komandētais 2. Cēsu kājnieku pulks. Šajās dienās Cēsīm un Latvijai draudēja jauns ienaidnieks – Baltijas landesvērs. Paredzot cīņas neizbēgamību, 2. Cēsu kājnieku pulks papildināja savas rindas un 5. jūnijā saformēja 2. Cēsu pulka 8. (skolnieku) rotu gk. no Cēsu ģimnāzijas un Valmieras reālskolas audzēkņiem. Pulks piedalījās Cēsu kaujās (1919. g. 6.–23. jūnijā), kuru gaitā landesvēru sakāva un K. Ulmaņa valdība pirmo reizi ieguva savā pārziņā teritoriju, kur tā bija vienīgā noteicēja.

Neatkarīgās Latvijas laikā (1918.–1940. g.) Cēsis bija tūrisma un kūrorta pilsēta, bet tajā darbojās arī rūpniecības uzņēmumi – 45 būvmateriālu ražošanas, 30 kokapstrādes un 37 metālapstrādes uzņēmumi, gk. visai nelieli. Nozīmīgākie bija a/s "E. Reiters un dēli" mašīnu fabrika un čuguna lietuve, a/s "Augļu dārzs" (dib. 1922. g., augļu un dārzeņu pārstrāde), D. Bērziņa konfekšu fabrika.

1940. g. 17. jūnijā Cēsis okupēja PSRS karaspēks, kuru 1941. g. 5. jūlijā nomainīja Vācijas armija. Kara laikā Cēsis (salīdzinājumā ar citām Latvijas pilsētām) cieta samērā maz – gāja bojā 38 mājas, to vidū arhitektūras piemineklis – Trampedaha spīķeris un 1938./1939. g. uzceltā Cēsu Valsts Draudzīgā aicinājuma ģimnāzija. 1944. g. 26. septembrī Cēsis no jauna okupēja PSRS armija, kas te palika līdz pat 1993. gadam. Pilsēta cieta masu deportācijās: 1941. g. 14. jūnijā uz nāves nometnēm Sibīrijā aizdzīti 113 cēsnieki (to vidū pēdējais pilsētas galva Latvijas brīvvalsts laikā R. Kauce un gandrīz visi Cēsu lieltirgotāji), bet 1949. g. 25. martā – 46 pilsoņi.

Piemineklis Cēsu pulka skolnieku rotai pie Līvu pagastnama (30. gadu foto)

Pēc 2. pasaules kara Cēsīs izveidoja Cēsu autotransporta apvienību, autoremonta rūpnīcu, r/ a "Latvijas keramika" cehu, r/a "Daiļrade" un mākslinieciskо adījumu un galantērijas izstrādājumu r/a "Jūrmala" iecirkni, kā arī pārtikas rūpniecības uzņēmumus, tomēr pilsēta lielā mērā saglabāja savu atpūtas vietas nozīmi.

1988. g. 11. novembrī Cēsīs nodibinājās pirmā Tautas frontes nodaļa Latvijā, bet 22. oktobrī, kā pirmā pilsēta valstī, Cēsis atkal pacēla sarkanbaltsarkano valsts karogu.

No 1785. g. līdz 1949. g. Cēsis bija apriņķa centrs, kopš 1949. g. – rajona centrs.

Cēsu alus darītava (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Rožu laukums bijušā tirgus laukuma vietā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Cēsu pilsēta veidojusies pēc Ziemeļvācijas pilsētu parauga. Centrā – tirgus laukums (tag. Rožu laukums), galvenā baznīca (Sv. Jāņa baznīca) un rātsnams (gājis bojā 1748. g.). Viduslaikos Cēsis bija viena no nedaudzajām Livonijas pilsētām, ko sargāja mūris. Vecpilsētā joprojām saglabājies senais ielu tīkls, kaut gan ēkas celtas gk. 19. gadsimtā. Pilsētas vēsturiskais centrs (13.–19. gs.) ir valsts nozīmes pilsētbūvnieciskais piemineklis, bet ordeņa pils, Sv. Jāņa baznīca, Ruckas muižas komplekss ar parku (tag. slimnīcu), Cēsu vecās un jaunās pils ansamblis ar parku – valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Pils parku sācis veidot grāfs K. fon Zīverss. No 1935. gada to uzkopa pilsēta, tad izveidotas kāpnes un terases (mākslinieks J. Rozenbergs) ar skulptūrām (tēlnieki K. Jansons un R. Āboltiņš). Cēsis ir ar apstādījumiem bagāta pilsēta. Pilsētas dominante ir Sv. Jāņa baznīca.

Skats uz pilsētu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Māksla

Cēsis ir pilsēta, kas piesātināta ar lielām kultūras vērtībām. Te regulāri tiek rīkoti akvarelistu plenēri un mākslas izstādes. Ierosmi un atbalstu tam sniedz Cēsu izstāžu nams, kā arī Cēsu Vēstures un mākslas muzeja darbinieki. Pilsētā darbojas mākslas skola un tautas daiļamata studijas, rotkaļa D. Kalniņa darbnīca.

Cēsīm 20. gs. politiskajās vētrās ir bijusi izšķirošā nozīme, taču uzvaras vienmēr ir bijis jāpērk par visdārgāko cenu. Lejas kapos izveidotajā brāļu kapu nodalījumā ir 1927. gadā pēc tēln. A. Jullas meta darināts piemineklis ar kritušo dēlu uz mātes ceļiem (pieminekļa bojājumi novērsti 1990. g.). Meža kapos pie ieejas ir skulptūra "Zemes māte" (1966. g., tēln. K. Jansons). 80. gadu vidū Meža kapos tēlnieki A. Jansons un M. Baltiņa radījuši emocionālu un sirsnīgas lirikas piepildītu memoriālu 2. pasaules kara gados kritušajiem. Bērzaines kapos piemineklis arī grāmatizdevējam J. Ozolam (1931. g., tēln. B. Dzenis). 1930. gadā pie bij. Līvu pagastnama atklāja pēc K. Dzirkaļa projekta darināto Cēsu pulka skolnieku rotas pieminekli (PSRS okupācijas laikā nopostīts, 1989. g. atjaunots). Palasta un Dārza ielas krustojumā pēc J. Rozenberga meta 1938. gadā tika atklāts piemineklis Cēsu pulka skolnieku rotai. 1992. gadā pieminekli atjaunoja (ne pilnīgi pēc iepriekšējā meta) tēln. M. Baltiņa. 1998. g. novembrī Cēsīs, Vienības laukumā svinīgi tika atklāts no jauna izgatavotais Uzvaras piemineklis, jo 1951. g. martā arhit. P.

Pils parks (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Kundziņa 1924. gadā šūnakmenī veidotais Uzvaras piemineklis tika nopostīts. Lielajā Katrīnas ielā 6 tēln. K. Jansona diplomdarbs – skulptūra "Cīņa ar kentauru" (1925. g.).

Piemineklis Cēsu pulka skolnieku rotai Cēsīs (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pilsētas telpā ikviens nams, ikviens skvērs vai skata pavērsiens atklāj raksturīgu ainu, kurai piemīt liels daudzums autentisku 18.–20. gs. materiālās kultūras liecību. Zīmīga pilsētas kultūras simbola vieta ir Livonijas ordeņa pils kompleksam, kura mērogiem un viduslaiku būvkultūras kvalitātēm ir tāls starojums. Z. Apalas un J. Apala 25 gadus sistemātiski veiktajos arheoloģiskajos izrakumos ir iegūts liels daudzums liecību par pils iemītnieku dzīves ikdienu, Cēsu pilsētas dzīvi un kara mākslu 13.–16. gadsimtā.

Izglītībai Livonijas ordeņa valsts laikā netika pievērsta īpaša uzmanība. Viduslaiku Cēsu landtāgos gan tika runāts par universitātes dibināšanu Livonijā, bet tam vienmēr pietrūka līdzekļu. 16.–17. gs. mijā Cēsīs strādāja katoļu kontrreformācijas darbinieki Ertmanis Tolksdorfs (pirmās līdz mūsu dienām nonākušās iespiestās latviešu grāmatas – Pētera Kanīzija katoļu katķisma tulkotājs) un Valmierā dzimušais J. (G.) Elgers – pirmās latviešu katoļu dziesmu grāmatas autors.

Tēlnieka K. Jansona skulptūra "Cīņa ar kentauru" (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

18. gs. 1. pusē Cēsīs bija pilsētai piederoša vācu skola zēniem, bet atraitnes Šperliņas privātģimnāzijā mācījās meitenes. Latviešu bērniem bija domāta Cēsu draudzes skola. 1765. gadā tai uzcēla jaunu ēku (atrodas bij. autoremonta rūpnīcas teritorijā). 1783. gadā pilsētā uzcēla un atvēra apriņķa skolu ("kreicskola"), kuras ēka tagad ir Cēsu ģimnāzijas mācību korpuss. Šajā skolā kādreiz mācījušies pazīstami latviešu darbinieki – dzejnieki E. Veidenbaums un viņa brālis Kārlis, E. Treimanis-Zvārgulis, rakstnieki J. Poruks un Apsīšu Jēkabs, gleznotājs K. Miesnieks.

1825. gadā A. Holendera (pazīstamā šveiciešu pedagoga J. H. Pestalocija audzēkņa) vadībā Bērzainē pie Cēsīm nodibināja t.s. Vidzemes bruņniecības skolu, kura no 1883. gada, kad Cēsu būvuzņēmējs J. Meņģelis tai uzcēla jaunu korpusu (tag. sanatorijas meža skola), saucās Aleksandra III vārdā. Tajā mācījušies komponists A. Kalniņš un ķīmiķis P. Valdens. Sakarā ar agresīvo pārkrievošanas politiku skolu darbībā bija pārtraukums no 1897. līdz 1906. gadam. 1847. gadā A. Veisa nodibināja skolu (saukta par Annas skolu) latviešu trūcīgajiem bērniem (ēka nojaukta pēc 2. pasaules kara, bet 1996. g. atjaunota vecajos būvapjomos kā bērnu mūzikas skola). Galvenā latviešu izglītošanas forma tomēr bija hernhūtiešu (brāļu draudžu) ietekmē ieviestā mājmācība. Jau 1779. gadā 78,8% cēsnieku bija lasītpratēji.

Neatkarīgās Latvijas laikā Cēsīs darbojās Valsts Draudzīgā aicinājuma ģimnāzija, arodskola un trīs pamatskolas. 1925. gadā atvēra mūzikas skolu.

Pirmā publiskā slimnīca Cēsīs celta 1665. gadā, pirmā aptieka dibināta 1720. gadā (nodega 1748. g. lielajā ugunsgrēkā). Otra aptieka nodibināta 1756. gadā. Tā atradusies tirgus laukumā un slēgta 1852. gadā. 1820. gadā dibināta t.s. Trampedaha aptieka, kas slēgta 1939. gadā, ēka nopostīta 1944. gadā. Pirmās kultūras iestādes bija vācu dziedāšanas b-ba "Harmonija" (1782. g.) un "Muse" (1814. g.). Latviešu b-bas radās 19. gs. 2. pusē: Cēsu Labdarības b-ba (1875. g.), Cēsu Amatnieku palīdzības b-ba (1890. g.), Cēsu Viesīgā b-ba (1899. g.), 1895. gadā dibināta Cēsu Riteņbraucēju b-ba, 1912. gadā sāka darboties kino "Metropole". Pilsētā darbojās Amatnieku b-bas, pilsētas un krievu Gogoļa bibliotēka. Cēsu Viesīgajā b-bā no 1923. gada darbojās teātris, jauktais koris, tika rīkoti koncerti. 1925. gadā dibināts Cēsu Vēstures muzejs.

1870. gadā Cēsīs notika pirmie novada dziesmu svētki, bet 1873. gadā 1. vispārējos dziesmu svētkos Cēsu koris izcīnīja otro godalgu – sudraba liru. Jau no 19. gs. 80. gadu sākuma Cēsis bija arī poligrāfijas centrs (J. Ozola grāmatspiestuve). Iznāca laikrak-

sti *Wendenscher Anzeiger* (1884.–1909. g., latviešu, krievu un vācu valodā), "Cēsu Vēstnesis" (1919.–1920. g., 1933.–1940. g.), "Cēsu Avīze" (1927.–1934. g.), "Cēsu Nedēļa" (1932.–1934. g.).

1959. gadā no 1944. gadā dibinātā Cēsu rajona kultūras nama dramatiskā kolektīva tika izveidots Cēsu Tautas teātris (arī E. Veidenbauma Cēsu Tautas teātris). Iestudēja 2–3 lugas gadā, izrādes sniedza Cēsu rajona kultūras namā (680 vietu), kā arī lauku rajonos. Pirmais režisors E. Krastiņš, pēc tam režisore T. Šverste un citi. Kolektīvā 58 cilvēki (1965. g.). 20. gs. 2. pusē darbojās arī divas vidusskolas (latviešu un krievu), profesionāli tehniskā vidusskola, trīs pamatskolas, mūzikas vidusskola, medicīnas māsu skola (likvidēta 1994. g.) un tirdzniecības skola. Padomju okupācijas laikā iznāca laikraksti "Cēsu Stars" (1940.–1941., 1944.–1962. g.), "Padomju Druva" (1962.–1989. g.).

Reliģija

Cēsīs darbojas Cēsu pilsētas Sv. Annas ev.-lut. draudze, Sv. Jāņa lauku ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, Kristus apskaidrošanas pareizticīgo baznīca, Septītās dienas adventistu draudze.

Cēsis ir viena no pirmajām Vidzemes pilsētām, kur sludināts evaņģēliski (1524. g.). 1855. gadā Sv. Jāņa draudze sadalīta lauku (latviešu) un pilsētas (vācu) draudzē. 1912. gadā pilsētas draudze sadalīta vācu un latviešu patstāvīgajā draudzē. 1876. gadā vācu draudze uzcēla lūgšanu namu. Vācu draudze

Cēsu Sv. Katrīnas baznīca. J. K. Broces 1797. gada zīmējums

pastāvēja līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā. Mācītājs lauku draudzē 1913.–1935. g. P. Apkalns, pilsētas draudzē 1912.–1918. g. V. Maldonis, 1933.–1944. g. A. Piebalgs. 1998. gadā mācītājs V. Vāvere.

Ārpus pilsētas mūriem, kur tagad ir pareizticīgo baznīca, atradusies, domājams, latviešu vajadzībām celtā Sv. Katrīnas baznīca. Tur pretreformācijas laikā (1582.–1621. g.), kad Jāņa baznīca bija katoļu Livonijas bīskapa rīcībā, notikuši lut. dievkalpojumi. Tā iznīcināta Ziemeļu kara laikā un nav atjaunota. Cēsu Sv. Annas draudzes mācītāji 1999. gadā J. Janelsītis, K. Z. Varts.

Pēc 1. pasaules kara Cēsīs katoļticīgo skaits palielinājās līdz 1000 cilvēkiem, jo kara laikā pilsētā bija iebraukuši bēgļi. Tā kā dievnama katoļiem nebija, tad tika iegādāta mūra māja, ko pārbūvēja par baznīcu. 1928. gadā to iesvētīja J. Rancāns Kristus Karaļa godam. Cēsīs nodibināja dekanātu. 1999. gadā Cēsu draudzes mācītājs – prāvests B. Kublinskis.

Cēsu pareizticīgo draudze pastāv no 1845. gada. Šajā gadā celta arī mūra baznīca.

Cēsu baptistu draudze dibināta 1909. gadā. Draudzei sava dievnama nav bijis. Kopš 1972. gada tā pulcējas Cēsu Sv. Annas lut. baznīcā. Draudzei ir sludināšanas vieta arī Cēsu slimnīcā. Visilgāk draudzē kalpojuši garīdznieki J. Darbonis (1939.–1960. g.), E. Ozoliņš (1960.–1973. g.), kopš 1986. gada H. Immers. Septītās dienas adventisti pulcējās īrētās telpās.

Sv. Jāņa evaņģēliski luteriskā baznīca

Sv. Jāņa ev.-lut. baznīca Cēsīs ir otrs vecākais arhitektūras piemineklis pēc mūra pils. Kad ap 1207.–1209. g. sāka celt Cēsu pili, tajā uzcelta arī kapela. 1283.–1287. g. uzcēla trīsjomu baznīcu, veltītu Jānim Kristītājam (1000 sēdvietu). Baznīcu vairākkārt postījis ugunsgrēks, pēdējo reizi – 1748. gadā. 1853. gadā arhitekts P. Kampe, būvuzņēmējs M. Sārums sāka celt 65 m augsto torni, 1858. gadā pārbūvēts altāris, 1898. g., 1937.–1939. g. un 1976.–1981. g. baznīcā veikti remonti. Sv. Jāņa baznīca ir ievērojama sakrālceltne Latvijas kultūrā. Tajā senākās vēstures periodu pārstāv ar figurāliem un ornamentāliem ciļņiem papildinātas Livonijas ordeņa mestru un Livonijas bīskapu kapa plāksnes. To vidū īpaši nozīmīgs kā renesanses mākslas liecinieks ir Polijas karaļa ieceltā Cēsu bīskapa P. Nidecka (miris 1587. g.) kapa piemineklis. Baznīcu rotā 1748. gadā darinātā kancele un 1858. gadā pēc Pēterburgas galma arhitekta A. Štakenšneidera projekta ozolkokā grieztais altāris. To veicis Cēsu galdnieks Bīdenrots. Altāri grezno igauņu tautiskās atmodas laikmeta gleznotāja J. Kēlera darinātā altārglezna "Krustā sistais" (1862. g.), kuru mākslinieks kā pateicību par izglītībai ziedotajiem līdzekļiem veltījis savam labdarim – grāfam J. Ziversam. Baznīcas altārdaļas logus rotā vitrāžas, no kurām dažās ieraugāmi Vidzemes muižniecības ģerboņi, bet, paraugoties augstāk, var ieraudzīt padomju okupācijas laikus laimīgi pārdzīvojušo vitrāžu (1937. g.) ar Latvijas valsts ģerboni. Sv. Jāņa baznīcā ir arī ērģeles (1907. g., aut. E. F.Valkers).

Sv. Jāņa baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Cēsis – deviņdesmitie gadi

90. gadu sākumā lielākie Cēsu uzņēmumi (autoremonta rūpnīca, Celtniecības trests, SCO, meliorācijas PMK-8, Cēsu autotransporta apvienība, sadzīves pakalpojumu kombināts u.c.) bija spiesti samazināt

ražošanu, jo strauji samazinājās pieprasījums pēc to pakalpojumiem. Valsts uzņēmumu privatizācija Cēsis skāra samērā vēlu, un dažs valsts uzņēmums beidz pastāvēt vai arī vēl nav atradis saimnieku. Pieaug bezdarbs (bezdarbnieki 6–7% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita). Lai bezdarbnieki būtu konkurētspējīgi darba tirgū, notiek profesionālā apmācība, pārkvalificēšanās, kā arī aktīvi darba meklēšanas pasākumi ar Darba meklētāju kluba palīdzību.

Pilsētas pašvaldība nolēmusi atbalstīt mazos uzņēmējus. Pamazām sāk attīstīties privātā uzņēmējdarbība. Lai veiksmīgāk risinātu problēmas un dalītos pieredzē, uzņēmēji nodibinājuši savu klubu. Pašlaik Cēsīs darbojas trīs uzņēmēju klubi. Par tradīciju kļuvušas ikgadējās izstādes "Cēsu uzņēmējs", kur ir laba iespēja gūt izstāžu rūdījumu un pieredzi arī jauniem, tikko darbību sākušiem uzņēmējiem.

90. gadu vidū pilsētas dome privatizēja vairākus pašvaldības uzņēmumus. Jāmin tikai daži – privatizētās viesnīcas "Tērvete" vietā izveidojusies viena no labākajām viesnīcām valstī – viesnīca "Cēsis". Privatizētajā namīpašumā Gaujas ielā 16 attīstās viens no lielākajiem pilsētas uzņēmumiem – apgāda "Jāņa sēta" tipogrāfija.

Kaut arī 90. gadi ir finansiāli sarežģīts laiks, Cēsīs ir izdevies realizēt vairākus projektus. Ir Cēsu pilsētas notekūdeņu attīrīšanas iekārtu projekts un dzeramā ūdens apgādes projekts. Tiek meklēti ceļi pilsētas dzīvojamā fonda uzlabošanai, jo arvien vairāk cilvēku vēlas dzīvot Cēsīs un pieaug pieprasījums pēc komfortabliem dzīvokļiem. Tiesa, nemazinās arī pieprasījums pēc iespējami lētākiem dzīvokļiem.

Mainoties sociāli ekonomiskajai situācijai valstī, radās nepieciešamība izveidot dienestu, kas sniegtu palīdzību maznodrošinātiem un mazaizsargātiem pilsētas iedzīvotājiem. Tāds dienests pilsētas domē darbojas kopš 1993. g. marta. Tur var iegūt informāciju par iespējamiem palīdzības veidiem, institūcijām, kas to sniedz, un nepieciešamības gadījumā saņemt materiālu palīdzību. Gados vecie un vientuļie iedzīvotāji var tikt aprūpēti mājās vai iekārtoti veco ļaužu pansionātā. Sadarbībā ar Latvijas Sarkanā Krusta Cēsu rajona komiteju un Zviedrijas Sarkanā Krusta Gēteborgas nodaļu izveidots dienas aprūpes centrs, kas orientēts uz gados veco iedzīvotāju aprūpi gan mājās, gan centrā. Dienests sadarbojas ar asociāciju *PORTAGE*, lai apmācītu un integrētu sabied-

Cēsu pils

Cēsu mūra pils (13.–18. gs.) ir izcils valsts nozīmes arheoloģijas, vēstures un arhitektūras piemineklis. Livonijas ordeņa mestru rezidence 1239.–1561. g. (ar pārtraukumiem). Pils celtniecība sākās ap 1207.–1209. g. Izraudzīto vietu no divām pusēm norobežoja dabiskas gravas un tikai no divām atlikušajām pusēm bija jārok grāvji. Pils bija konventa tipa celtne: četri korpusi ietvēra centrālo pagalmu (šobrīd saglabājušies divi). Apkārt pils centrālajai daļai bija trīs priekšpilis, kuru teritorijā būvēja tikai koka celtnes, tāpēc nekādas to paliekas virs zemes nav redzamas. Pilij bija pieci torņi – trīs centrālajā daļā (Ziemeļu, Rietumu, Dienvidu), bet pārējie divi torņi (pirmās priekšpils Rietumu un t.s. Lademahera tornis) noslēdza pirmās priekšpils aizsardzības sienas abus galus. Minētais plānojums pilnībā izveidojās 15. un 16. gs. mijā.

Līdz pat Livonijas karam pils ne reizes netika ieņemta. 1577. gadā tā īsu brīdi piederēja dāņu princim Magnusam, bet 1577. g. septembrī pēc piecu dienu aplenkuma pili iekaroja Krievijas cara Ivana Bargā karaviri, bet pēdējie pils aizstāvji, nevēloties nokļūt zvērīgo ienaidnieku rokās, uzspridzinājās vienā no pils korpusiem. 1577. g. decembrī pili atkaroja vietējā feodālā zemessardze Johana Bīringa (Bīriņa) vadībā un tā nonāca Žečpospolitas rokās un kalpoja par Livonijas biskapa rezidenci.

Polijas–Zviedrijas kara laikā pēc pils galīgas ieņemšanas no 1627. gada tā piederēja Uksenšērnu dzimtai un pēdējo reizi tika remontēta. Pēc lielās muižu redukcijas 1680. gadā tā piederēja Zviedrijas valdībai līdz pat brīdim, kad pili 1703. gadā sagrāva un ieņēma feldmaršala B. Šeremeteva karaspēks. No tā laika pils vairs netika atjaunota.

Pils izpētes un konservācijas darbi sākās pirms 1. pasaules kara. 1913. gadā Ziemeļu torni apjoza ar dzelzs jostu, bet 1914. g. augustā pabeidza apjumt Rietumu torni (dakstiņi nomainīti pret skaidām 1985. g.). 30. gados daļēji saremontēts Dienvidu tornis, bet 1952.–1960. g. arhitekta O. Treiguta vadībā notika pils saglabājušos korpusu konservācijas un restaurācijas darbi.

Arheoloģiskie izrakumi pilī notika jau 1959.–1960. g. (vadītājs R. Malvess), taču plaša, sistemātiska pils arheoloģiskā izpēte turpinās joprojām (1974. g. arheologs J. Apals, 1975.–1998. g. arheoloģe Z. Apala). Izrakumi notikuši pils pagalmā, D pusē, divās priekšpilīs un arī R nogāzē. Izrakumu laikā, atrokot līdz 6 m biezo kultūras slāni, atrastas agrāk nezināmas būvkonstrukcijas. Kopumā izrakumos iegūts vairāk nekā 7 tk senlietu: sadzīves priekšmeti, darba rīki, būvdetaļas, ieroču fragmenti, bruņu tērpu sastāvdaļas, monētas (pat vairāki depozīti, kuros bija arī unikālas sudraba monētas). Saistībā ar izrakumiem turpinājušies konservācijas un restaurācijas darbi (Ziemeļu tornis, ieejas vārti u.c.; arhit. I. Stukmanis).

Cēsu pils Rietumu tornis (A. Tidriķa foto, 1997.g.)

Pils Dienvidu tornis (A. Tidriķa foto, 1997.g.)

Bijušais tirgoņa nams Rīgas ielā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

rībā bērnus ar garīgās attīstības traucējumiem, kā arī ar citām sabiedriskajām organizācijām, kuru darbība orientēta uz sociāli mazaizsargātām iedzīvotāju grupām. Pilsētā atrodas Latvijas Neredzīgo b-bas Cēsu starprajonu valde. Ir mācību ražošanas uzņēmums, kur daļa strādājošo ir redzes invalīdi.

Cēsīs ir moderni, pasaules līmenim atbilstoši telefona sakari, kas ir liels ieguvums uzņēmējdarbības attīstībai.

Kādreiz Cēsis bija iecienīta veselības uzlabošanas vieta. 90. gadi bija šīs uzņēmējdarbības visgrūtākie laiki. 1996. gadā privatizēja slaveno kūrortu "Cīruliši" un tagad tā attīstība jāsāk no jauna.

1998. gadā Cēsīs darbojās divas ģimnāzijas (arī Cēsu Valsts Draudzīgā aicinājuma ģimnāzija), krievu vidusskola, divas pamatskolas, mūzikas koledža,

Rīgas ielā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

mākslas skola un arodģimnāzija, bet jau kopš pēckara gadiem pilsētā ir arī Cēsu darba audzināšanas kolonija nepilngadīgajiem.

Cēsu kultūras nams veicina profesionālās un neprofesionālās mākslas attīstību, tradicionālās kultūras norises, kultūras vērtību pieejamību un saturīgu atpūtu. Darbojas Cēsu Tautas teātris, 1987. gadā nodibinātā teātra studija "Eksperiments" (režisori R. Bērziņa. J. Feldmanis), kori "Beverīna", "Vidzeme", Pils koris, deju kolektīvi, "Raitais solis", "Saulgrieži", Vidzemes kamerorķestris, Cēsu bigbends. Turpinās dziesmu un deju svētku tradīcijas, notiek koru, deju kolektīvu, ansambļu, teātru, mazo vokālistu konkursi-skates, konkursi "Mini mis", "Mini misters", modes izrādes, vecpilsētas svētki, pagastu konkursi, kultūras darbinieku svētki, novada dienas, alus svētki.

Cēsu Valsts Draudzīgā aicinājuma ģimnāzija (A. Tidriķa foto, 1997.g)

Cēsu rajona centrālās bibliotēkas pirmsākumi meklējami 1905. gadā. Tagadējās telpas bibliotēka ieguvusi 1955. gadā. 1998. gadā bibliotēkas grāmatu fonds ir 83198 eksemplāri. Ik dienas bibliotēku apmeklē apm. 250 lasītāju. Bibliotēkā īpaša uzmanība tiek pievērsta novadpētniecības darbam. 1997. gadā sākusies bibliotēkas automatizācija. Tiek veidots grāmatu elektroniskais katalogs, lasītājiem ir pieejama informācija kompaktdiskos (*CD*). Iznāk laikraksts "Druva" (kopš 1990. g.).

Pavadonis pa Cēsīm un apkārtni

Cēsīm tuvākais novads devis desmitiem ievērojamu personību – ķīmiķis P. Valdens no Rozulas puses, enciklopēdists A. Švābe, pilskalnu apzinātājs, dievturības iedibinātājs E. Brastiņš no Straupes, prof. P. Šmits, P. Zālīte un E. Zariņš no Raunas pagasta, tēlnieki K. un A. Jansoni no Cēsu Siļķēm (senču mājas pie Gaujas) *[1]*, dzejnieki E. Veidenbaums un E. Treimanis-Zvārgulis, režisors K. Zariņš, komponisti M. Zariņš, A. Kalniņš un M. Pavasars, sabiedriski un militāri darbinieki, ārsti, grāmatizdevēji. Cēsīs dzimuši LKOK A. E. Dancis, J. Gailis, L. Grāvelis, A. Jansons, E. Klūge, V. Leimanis, K. A. Līkums, J. Pētersons, J. Privka, E. K. Vītols. Dzīvo rakstnieks M. Birze.

Āraišu baznīca un mācītājmāja 1772. gadā. J. K. Broces zīmējums

Latgaļu ezerpils rekonstrukcija (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Āraišu ezerpils

Āraišu ezerpils ir viens no nozīmīgākajiem vēlā dzelzs laikmeta 1. puses arheoloģijas pieminekļiem. Šī seno latgaļu dzīvesvieta atradusies uz nelielas saliņas Āraišu ezerā. Ezerpils pastāvējusi 9.–10. gs., un izrakumu gaitā (1965.–1969. g., 1975.–1979. g., arheologs J. Apals) tur konstatēja piecas apbūves kārtas. Izrakumu laikā veikti daudzi nozīmīgi atklājumi gan celtniecībā, gan senlietu materiālā. Saliņas iemītnieki nodarbojušies ar zemkopību (kvieši, mieži, rāceņi, lini) un lopkopību (zirgi, sīklopi). Liela nozīme bijusi arī medībām un zvejai. Arheoloģiski izpētīts vairāk nekā 150 dažādas funkcionālas nozīmes celtņu. Āraišu ezerpils ir unikāla un vienīgā tik plaši izpētītā ezermitne visā ZA Eiropā. 1981. gadā sākta senās ezerpils rekonstrukcija (arheologs J. Apals, arhitekts Dz. Driba). Katru gadu saliņas apbūve papildinās ar kādu rekonstruētu celtni. Jau šobrīd saliņas apmeklētāji var gūt zināmu priekšstatu par Latvijas seno cilvēku dzīvi pirms 1000 gadiem.

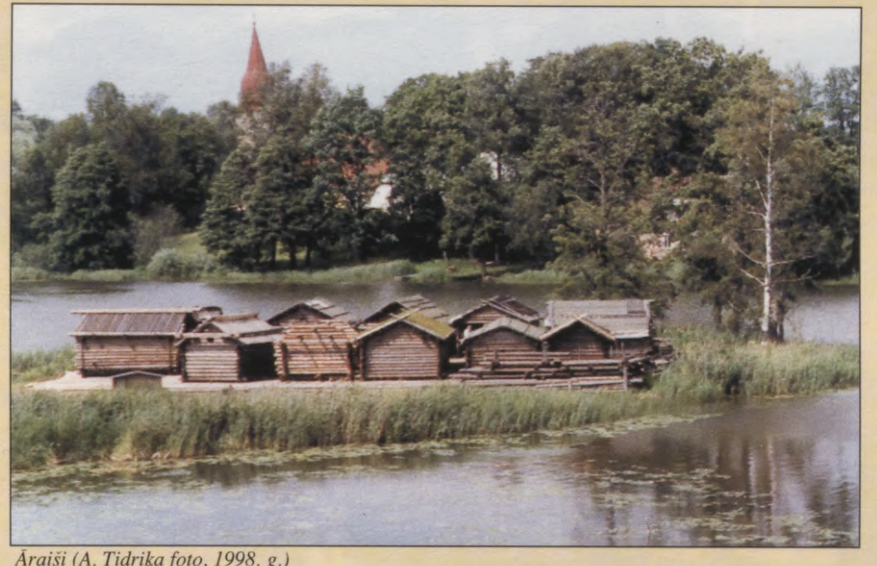

Āraiši (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Cēsu mākslas tradīcijas nākušas no dabas skaistuma dzīlēm, arī kinoļaudis te pratuši atrast īsto vietu kultūrvēsturiskām filmām. Cēsu muzejs un tā dibinātājs K. Ašmanis jau no 1925. gada propagandēja daudzpusīgi bagāto novadu. Cēsu tūrisma iespējas aprakstījuši Latvijas skautu vadītājs K. Dzirkalis (cēsnieks, kūrorta komitejas organizētājs) un Latvijas tūrisma vadītājs K. Vanags, kura aicinājums: "Apceļo dzimto zemi!" pilnā mērā attiecināms uz Cēsu novadu.

Kultūras nams un "Lattelekom" Vidzemes zonas centrs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Cēsis ir bagātas ar valsts nozīmes vēstures, arhitektūras un mākslas pieminekļiem. Pilsētas vēsturiskais centrs starp Vaļņu, Palasta un Noliktavas ielu ir pilsētbūvniecības piemineklis. Šeit atrodas Cēsu pilsmuižas apbūves ansamblis *[2]*, vecās ordeņa pils drupas un jaunā pils (tag. Vēstures un mākslas muzejs), pilskalns Riekstu kalns *[3]* Pils parkā, pareizticīgo baznīca (1845. g.) *[4]*, Cēsu pulka skolnieku rotas piemineklis *[5]*, katoļu baznīca *[6]*, Sv. Annas lut. baznīca (1876. g.) *[7]*, dzīvojamā māja Gaujas ielā 6 (18. gs. 2. puse) *[8]*, blakus Palasta ielā saglabājušās pilsētas nocietinājumu mūra paliekas (14. gs.). Rīgas ielā 47 *[9]* dzīvojamā māja "Princešu nams" (18. gs.), dzīvojamo ēku komplekss Rīgas ielā 27, 29, 31 (19. gs. vidus) *[10]*, komponista A. Kalniņa dzimtā vieta bij. kultūras b-bas "Harmonija" ēkā Rīgas ielā 24 (18. gs.) *[11]*, Lielajā Katrīnas ielā 6 skulptūra "Cīņa ar kentauru" *[12]*, Sv. Jāņa lut. baznīca *[13]*, netālu Lielajā Skolas ielā 6 bij. apriņķa skolas ēka (1815. g.), bij. tirgotāja nams Rīgas ielā 16

(1788. g.) un dzīvojamā ēka Rīgas ielā 15 (ap 1800. g.). Valņu ielā 12a, 16, 18, 20, 22 nocietinājumu mūra paliekas (14. gs.) *[14]*. Rīgas ielā 7 vecais rātsnams (1767. g.) *[15]* un sarga mājiņa. Vienības laukumā Uzvaras piemineklis *[16]*. Cēsu alus darītava celta 1878. gadā *[17]*. Raunas ielā ir galvenās pilsētas iestādes. Bērzainē 1882. gadā celtais skolas nams *[18]*. Bērzaines kapos *[19]* apbedīts grāmatizdevējs J. Ozols (kapa piemin. tēln. B. Dzenis, 1931. g.), 1. pasaules kara laikā mirušie Kurzemes un Zemgales bēgli (piemin. tēln. K. Jansons, 1936. g.), LKOK P. Vasers un J. Živa. Turku kapos *[20]* apbedīti Krievijas–Turcijas kara turku gūstekņi. Piemineklis uzstādīts 1880. gadā, kapi iekārtoti 1937. gadā. Cirulīšos *[21]* Svētavots un Cirulīšu klintis ar alām vecupes krastā. Vintergravā Vinterala (aizgruvusi ieeja) *[22]*. Pie Vācu kapiem *[23]* ir 1. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapi, kapos apbedīts LKOK ģenerālis J. Apinis. Aiz dzelzceļa – Rucka ar vecās muižas ēku parkā *[24]*, Lauciņi ar kapsētu *[25]* – J. Poruka pirmo atdusas vietu. Lejas kapos *[26]* 1. pasaules karā un Brīvības cīņās kritušo brāļu kapi (tēln. A. Jullas veidots piemin.) un 1. pasaules kara laikā mirušo Kurzemes un Zemgales bēgļu kapi (piemin. tēln. K. Jansons, 1936. g.), apbedīts LKOK J. Bambis. Meža kapos *[27]* apbedīts tēlnieks K. Jansons, LKOK P. Dille, A. Snipe un LKOK tēlnieks F. Ešmits, pie ieejas K. Jansona veidotais piemineklis

Skolas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Cēsu pils (A. Egliša foto, 1992. g.)

"Zemes māte". Netālu sarkanarmiešu brāļu kapi ar pieminekli "Sievietes karā" (1985. g., tēln. A. Jansons, arhit. A. Skujiņa). Dziesmu svētku parks ar piemiņas akmeņiem.

Cēsīs notiek daudzi oriģināli pasākumi, sarīkojumi, arī novatoriskos sporta veidos – kamaniņu sportā pirmā trase Vāļu kalnos *[28]*, orientierismā, motosportā, planierismā, biatlonā. Ūdenstūristi bieži dodas pa Gauju, sākot no Raiskuma tilta. Gaujas senlejas pamatkrasta kraujā Sarkanās klintis (Raiskuma iezis) *[29]* ar alām, avotiem. Gaujas labajā krastā – dižais Kvēpenes pilskalns *[30]*, pie tā alas, dižegle un visā apkaimē – lieliskais Kvēpenes sils. Iepretī Rakšu krācēm Gaujā no kreisās puses ietek straujā Rakšupe no Āraišu ezera. Raiskuma pagastnams, saimniecības ēkas, parks un skola *[31]* ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi (19. gs. 2. puse). Strīķupes krastā Kalēja ala *[32]* un tālāk uz augšu Patkula ala Stoķu klintīs *[33]*.

Piemiņas zīmes K. Ulmanim atklāšana 1989. gadā (A. Tidriķa foto, 1989. g.)

Uz Z no Cēsīm (6 km) ir viens no Gaujas nacionālā parka un Latvijas dabas izcilākajiem piemineklim – Ērgļu klintis *[34]*; pret Gauju vērstie varenie ciļņi rosina tās saukt par ērģelēm. Pamatkrasta turpinājumā pie vecupes grūti pieejamas (1 km no jaunā Rāmnieku tilta) ir Ramātu klintis *[35]*; klintis ar alām ir arī gar vecupi *[36]* (Berlīne) un Triečupīti pie Jāņmuižas. Jāņmuižas pils un tās interjera dekoratīvā apdare ir arhitektūras un mākslas pieminekļi (18. gs. beigas). Aiz dzelzceļa pārbrauktuves 9 km no Cēsīm, pa kreisi no Valmieras autoceļa Gaujas krastā paceļas lieliskais Kazu iezis *[37]*.

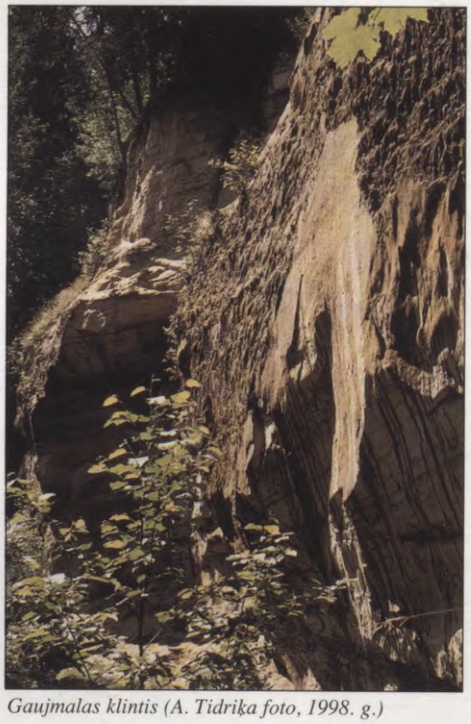

Gaujmalas klintis (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Tālāk uz Z pie Raunas ietekas Gaujā Dzejnieka E. Treimaņa-Zvārguļa dzīvesvieta un kaps Leukādijās *[38]*. Iepretī Liepai Gaujas un tās vecupes krastā Līču-Laņģu klintis *[39]* ar alām un avotiem. Liepā *[40]* sena kulta vieta – Lielā Ellītes ala un avots. Netālu piemineklis latviešu un igauņu karavīriem, kas 1919. gadā cīnījās pret landesvēru (1935. g., tēln. A. Julla). Liepas kapos *[41]* Veidenbaumu dzimtas kapi (piemin. tēln. I. Kamara, arhit. G. Lūsis-Grīnbergs, 1967. g.), tēlnieka A. Jullas kaps. Netālu Mazā Ellītes ala ar avotu. Pie Mārsnēnu ceļa dzejnieka E. Veidenbauma memoriālais muzejs *[42]*.

Uz Z no Priekuļiem sākas un pie dzelzceļa līnijas beidzas 4 km garā Kazugrava *[43]*, kuras lejgalā Septiņavotu strauts no blakus ielejas veido šūnakmens ciļņus un krīt no 5 m augstuma daudzās strūklās. 5 km no Cēsīm uz A ir Priekuļi *[44]*, kur jau pirms 1. pasaules kara atvērta lauksaimniecības skola, lauka kultūru un mašīnu izmēģinājumu stacijas. Ceļu sazarē, birzī 1989. gadā uzstādīta piemiņas zīme K. Ulmanim. Tuvu līdzās Priekuļiem aiz Negātnes gravas ir Veismaņu muižas komplekss (19. gs.). Iepretī Vaives labajā krastā pilskalns Sārumkalns *[45]*.

Lībānu-Jaunzemju avotu strauta ūdenskritums (M. Salnas foto, 1994. g.)

2,5 km aiz Priekuļiem pa Raunas ceļu ir viena no jaukajām atpūtas bāzēm restaurētajās Vaives dzirnavās *[46]*. Tās piederējušas Latvijas armijas komandierim, Cēsu kauju dalībniekam ģen. K. Berķim. Dziļā ieleja, ūdenskrātuve (1998. g. jūlija lietavās aizsprosts iznests un no ūdenskrātuves izrauta blakusgultne; cietuši arī ieži) un klintis pie apkārtējām upēm – Vaives, Raunas un Rauņa sniedz neaizmirstamus iespaidus. Vaives kreisajā krastā izcils ģeoloģisks dabas piemineklis ir Dāvida dzirnavu avoti *[47]* – 34 avoti ielejas nogāzē zarodamies veido apm. 7 m augstu krāčveida ūdenskritumu. Pie bij. Līvu pagastnama 1919. g. 6. jūnijā notika Cēsu pulka skolnieku rotas pirmā sadursme ar vāciešiem *[48]*. Šeit 1930. gadā atklāts piemineklis.

Āraišu ezera ZR galā *[49]* rekonstruētais guļkoku namiņu komplekss – latgaļu ezerpils, pussalā – ordeņa Veccēsu pils (t.s. blakuspils) drupas, krastā viena no pirmajām baznīcām (sākta 1225. g.), vecā kapsēta un mācītājmuiža (18.–19. gs.) ir vērtīgi apskates objekti. Tie kopā ar Drabešu muižas kompleksu *[50]*, vējdzirnavām un dzirnavnieka māju (19. gs. vidus), Betēm, Virgabdām u.c. šejienes zemnieku mājām, Brušu pusmuižu (19. gs. 1. puse), Pūcēm veido Āraišu muzejparku skaistā ainavvidē (pauguraine, gravas).

Vaives dzirnavas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir arī Vāveres kroga apbūve (19. gs. 1. puse) *[51]* un Melturu dzīvojamā rija (19. gs.) *[52]*. Pie Melturiem sākas Amatas lejteces gleznainais posms. Izcilākie ģeoloģiskie piemineķi Dolomītu krauja *[53]*, Ainavu krauja *[54]*, Zvārtes iezis *[55]* un Vanagu iezis *[56]*. Arī Gaujas krastos pie Amatas ietekas ir slavenais Briedīšu iezis *[57]*, Leimaņu iezis *[58]*, Ēdernieku klintis *[59]* un Kūķu klintis *[60]*.

CESVAINE

Madonas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 5 km², lauku teritorija 185,4 km².
Iedzīvotāji: 1980 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 3459; latvieši 90,8%, krievi 6,2%, baltkrievi 1,6%.
Attālums no Rīgas 180 km (caur Pļaviņām, autoceļi A6, P37), no Madonas 18 km (autoceļš P37). Dzelzceļa stacija Cesvaine 2 km no pilsētas (līnijā Pļaviņas–Žīguri un Rīga–Vecumi).

Ģerboņa vairoga zaļajā laukā pakavveidīga zelta sakta

Teritorija robežojas ar Druvienas pagastu ziemeļos, Tirzas pagastu ziemeļaustrumos, Dzelzavas pagastu austrumos, Sarkaņu pagastu dienvidos, Aronas pagastu dienvidrietumos un Liezēres pagastu rietumos.

Daba un iedzīvotāji

Cesvaine atrodas Vidzemes augstienes A daļā, Nesaules kalna masīva apkaimē, pie Sūlas (Kujas labā pieteka) upītes, kas tek cauri Cesvaines parkam. Upītes krasti un ieleja ir gleznaini. Cauri visai Cesvaines lauku teritorijai lokveidā (A virzienā) tek Kuja, Aiviekstes labā pieteka. Teritorijā tek arī Urdava (Kujas pieteka), Lāčupīte, Tirza. Pilsētas lauku teritorijā ir Kārzdabas (12,3 ha), Mazais Virānes (47,2 ha) un Mucenieku ezers (1,8 ha). Apkaimes reljefs paugurains, teritorija atrodas augstienes malā. 3 km uz D no Cesvaines–Liezēres ceļa pie Kārzdabas atrodas viena no augstākajām Vidzemes augstienes virsotnēm Nesaules kalns (284 m vjl.). Kalns un tā apkārtne kopš 1957. gada ir dabas liegums (51 ha).

Cesvaines parks (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

No pilsētas platības lauksaimniecībā izmanto 218 ha (43,4%), dzīvojamās mājas, saimniecības ēkas aizņem 148 ha (29,5%), meži 3,2%, ūdeņi 0,3%.

90. gados iedzīvotāju skaits pilsētā nav būtiski mainījies. Nedaudz samazinājies cittautiešu skaits.

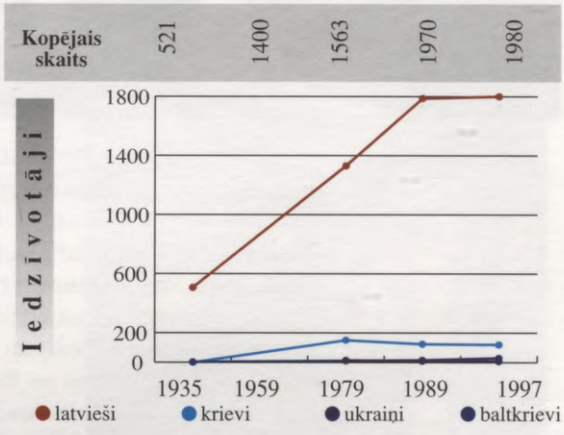

1996. gadā iedzīvotāju migrācijas saldo bija negatīvs (–32), iebrauca 10, izbrauca 42 iedzīvotāji. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) arī bija negatīvs (–3,6) – 6,6 dzimušie un 10,2 mirušie. 1998. gada sākumā bija 12% bezdarbnieku.

Vēsture

Arheoloģiskie izrakumi (A. Nore, 1922. g.; V. Urtāns, 1966. g.) Cesvaines pilskalnā liecina, ka tas bijis apdzīvots no agrā dzelzs laikmeta (2.–4. gs.) līdz 14. gs. sākumam. To apdzīvojušas latgaļu ciltis. Apkaimē apm. 8 senkapi un viduslaiku nocietinājums, t.s. Grūbu skansts. Pirmo reizi Cesvaines vārds minēts 1209. gadā Rīgas bīskapa Alberta lēņa grāmatā Jersikas valdniekam Visvaldim, kad latgaļu Cesvaines pils ar tai blakus esošo senpilsētu tika pievienota Rīgas bīskapa zemēm. 14. gs. beigās Cesvainē arhibīskaps uzcēla mūra pili. 15. gs. to apbruņoja ar lielgabaliem. Tajā laikā Cesvainē bija apm. 800–1000 iedzīvotāju. 16. gs. tajā bija 80 namu un pilij piederēja apm. 100 ciematu. 1556. gadā Cesvaine nonāca ordeņa, bet 1559. gadā poļu rokās. 1572. gadā Polijas karalis Sigismunds II Augusts to uzdāvināja brīvkungam J. Taubem. 1577. gadā Ivans Bargais ieņēma Cesvaini, un tikai 1582. gadā J.Taube atguva pili. 1625. gadā Cesvaini ieņēma zviedri, un karalis Gustavs Ādolfs pili, pilsētu un muižu dāvināja savam kambarjunkuram grāfam Brahem.

Pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) Cesvaine līdzinājās pussagruvušam miestam. Pils, do-

Pilsētas panorāma (V. Špata foto, 1998. g.)

mājams, nopostīta 1656. gadā Krievijas–Zviedrijas kara laikā (1656.–1658. g.), jo 1633. gadā tā bijusi vēl labs cietoksnis. Sākot ar 1760. gadu, Cesvaines muižas īpašnieki daudzreiz mainījušies. 1815. gadā muižu nopirka A. H. Vulfs. 1831. gadā un 1841.–1846. g. Cesvaines muižā notika zemnieku nemieri. 19. gs. 2. pusē pie Cesvaines muižas sāka veidoties apdzīvota vieta. Kad 20. gs. sākumā gar Cesvaini uzbūvēja dzelzceļu Pļaviņas–Gulbene un 2 km no miesta iekārtoja Cesvaines dzelzceļa staciju, Cesvaine sāka ekonomiski attīstīties. 1892. gadā no Cesvaines uz Pļaviņām tika ierīkoti telefona sakari. Atvēra veikalus, darbnīcas, linu fabriku.

1905. gadā Cesvainē nodibinājās rīcības komiteja, tika atbruņota Cesvaines pils apsardzes kazaku no-

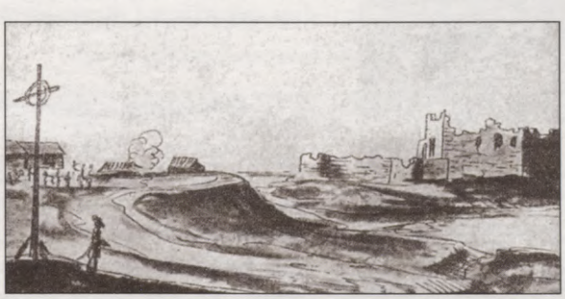

Cesvaine 1661. gada zīmējumā

daļa, apkaimē 1906. gadā darbojās mežabrāļi. 1919. g. 3. jūnijā latviešu nacionālā karaspēka vienības atbrīvoja Cesvaini no lieliniekiem. Pilsēta izbūvēta uz Cesvaines muižas zemes un iespēju paplašināties ieguva 1922. gadā pēc agrārās reformas (1920. g.), kad muižas zemi iedalīja amatnieku saimniecībām.

2. pasaules karā Cesvaini stipri nopostīja, jo tag. pilsētas daļā ilgi atradās frontes līnija. Tika nodedzināta gandrīz visa apbūve ap staciju. PSRS okupācijas varas iestādes 1941. g. 14. jūnijā deportēja 89 cilvēkus, 1949. g. 25. martā – 40 ģimenes. Pēc kara Cesvaine izveidojās par nelielu pilsētas tipa apdzīvotu vietu. No 1950. gada pilsētciemats, 1950.–1956. g. rajona centrs. Darbojās pienotava (vēlāk sviesta un siera rūpnīca), sadzīves pakalpojumu kombināta trikotāžas un citas darbnīcas. Lauku teritorijā bija šķirnes lopu audzētava "Cesvaine", kur strādāja lielākā daļa cesvainiešu. Pilī darbojās vidusskola, uzcēla jaunu internātskolu. Agrākajās muižas ēkās tika ierīkota bibliotēka un kultūras nams (275 vietas).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. 80. gados pie Cesvaines muižas jau bija izveidojusies apdzīvota vieta, kur atradās pagasta nams, skola, slimnīca (1888. g.), aptieka (1865. g.), ārsta māja, vairākas amatnieku mājas, zirgu pasta stacija, Cesvaines krogs, kas minēts jau L. A. Mollina 1791.–1794. g. izdotajās Vidzemes kartēs, un Blusu krogs Cesvaines novadā, kas minēts 1681.–1710. gada kadastra dokumentos. Lut. draudzes skola dibināta 1685. gadā. Pašreizējā vietā uzcelta 1842. gadā. Tajā par skolotāju strādāja A. Daugulis, pirmo novada dziedāšanas svētku rīkotājs. Cesvaines pilī skola atvērta 1919. gadā, tajā bija ģimnāzijas klase un reālklase. 1920. gadā to pārveidoja par Cesvaines valsts vidusskolu. Pirmais direktors bija Cesvaines lut. mācītājs A.Vītols, 1919.–1924. g. par skolotāju strādāja rakstnieks A. Saulietis. Cesvaines draudzes skolā mācījušies rakstnieki Doku Atis un J. Ezeriņš,

vidusskolā – aktieri K. Sebris un E. Baldiņa, operdziedātāja A. Pile. Novada vēstures muzejs atrodas Cesvaines pilī. Cesvaines pils, pilsdrupu un lut. baznīcas komplekss un parks ir 14. un 19. gs. beigu arhitektūras piemineklis.

Māksla

Cesvaines ev.-lut. baznīca, līdzīgi pilij, celta 1879. gadā no plēstiem laukakmeņiem (arhit. M. P. Berči). Gan fasādes, gan interjera veidojumā saglabāta neogotikas arhitektūrai raksturīgā apdares elementu stilizācija. Arhitekta P. Kundziņa vadībā 1929. gadā baznīca atjaunota, papildinot arī interjeru. Altāra centrā gleznotāja J. Bīnes darināta altārglezna "Kristus pie krusta" (1923. g.), bet malās – Madonas zīmēšanas skolotāja E. Volfeila gleznas.

1997. gadā uzceltā Cesvaines katoļu baznīca aplieciņa jaunās tendences Latvijas dievnamu arhitektūras, ainavas un vides saskaņas meklējumos. Šās Sv. Jaunavas Marijas sirds baznīcas arhitekte ir G. Graudupe.

1792. gadā celts Cesvaines Šļakas krogs (J. V. Krauzes projekts, pārbūvēts 20. gs. sākumā).

Mālu kalnā atrodas piemiņas akmens 1905. gada revolūcijas cīnītājiem (1983. g.). Cesvaines Kinderu kapos atrodas kapa piemineklis rakstniekam A. Saulietim (1938. g., tēln. K. Jansons) un 1944. gadā kritušo latviešu leģionāru brāļu kapi ar balto krustu (1990. g.).

Reliģija

Cesvainē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze. Cesvainē atrodas Mācītāju kapsēta Mācītājmuižas apkārtnē, iesvētīta 1838. gadā, Baznīcas kapsēta, minēta 1727. gadā.

Luterāņu baznīca 20. gs. sākumā

Cesvaines luterāņu baznīcas fasādes fragments (20. gadu foto)

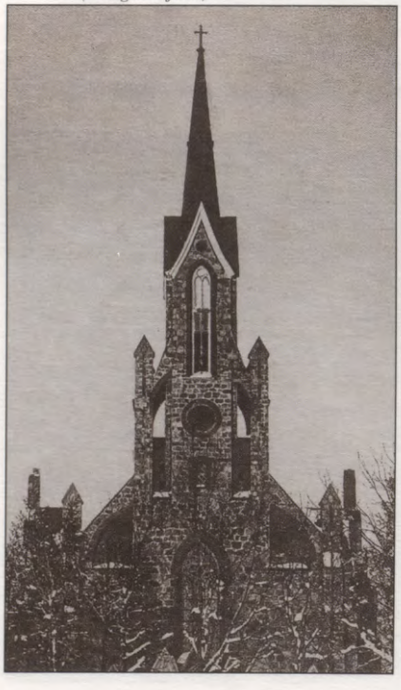

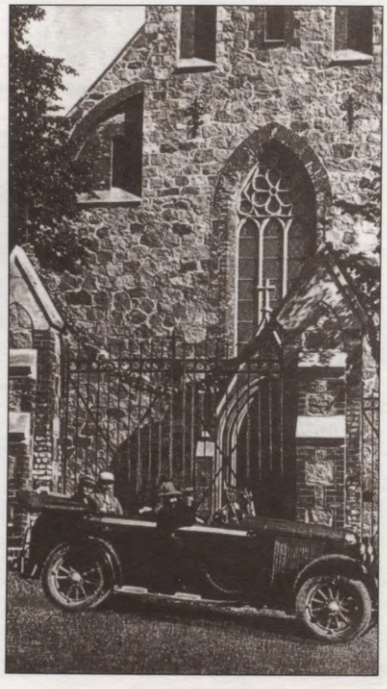

Cesvaines draudzei 14. gs. celtajā bīskapa pilī bijusi kapela. Vēlāk baznīca bijusi arī miestā pie pils, jo ir ziņas, ka baznīcai 1417. gadā ir savs priesteris. 1643. gadā baznīca bijusi labā stāvoklī. 1765. gadā pabeidza celt jaunu lut. baznīcu, 1779. gadā saņēma pirmās ērģeles. Tag. baznīca celta 1876.–1879. g., tajā 1000 sēdvietu, bet līdz tam dievkalpojumi notika

Cesvaines katoļu baznīca (V. Špata foto, 1998. g.)

mācītājmuižā uzceltajā pagaidu baznīcā. Mācītāji: 1911.–1919. g. E. Auniņš, 1921.–1965. g. A. Vītols, 1998. gadā O. Miglons.

Romas katoļu draudzē Cesvainē un Kraukļos pirmos dievkalpojumus noturēja dekāns A. Piebalgs 1937. gadā. Kad par Gulbenes prāvestu iecēla A. Vizuli, viņš 1939. gadā Cesvainē dievkalpojumus noturēja tautas namā. Vēlāk tika iekārtota pastāvīga kapela pie Cesvaines dzelzceļa stacijas. Kad 1940. gadā PSRS okupēja Latviju, dievkalpojumi tika pārtraukti. No 1943. gada pavasara līdz 1944. gada rudenim tie atkal notika vecajās telpās. Kopš 1997. gada katoļu draudzei ir savs jaunuzcelts dievnams. Katoļu draudzes mācītājs ir J. Kornaševskis.

Cesvaine – deviņdesmitie gadi

Darbu Cesvainē un tai pakļautajā teritorijā vada dome, kurā strādā deviņi deputāti. Domi jau 16 gadus vada priekšsēdētājs V. Kaprālis. Lielākā daļa pašvaldības budžeta tiek izlietota izglītībai un sociālajai aprūpei. Pilsētas svarīgākie ražošanas uzņēmumi ir a/s "Cesvaines piens" un p/s "Cesvaine" (agrāk Valsts šķirnes lopu audzētava). Lauku teritorijā darbojas astoņas kokzāģētavas, bet lauksaimniecības produkcijas lielražošana notiek pāris desmit saimniecībās, kur nodarbojas gk. ar graudkopību, piena lopkopību, biškopību. Daļā saimniecību nodarbojas ar mežizstrādi.

Pilsētā darbojas divi pašvaldības uzņēmumi – Ces-

Luterāņu baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

vaines komunālais uzņēmums un "Cesvaines siltums". Ar tirdzniecību nodarbojas apmēram 14 uzņēmumu, ir privātais autoservisa, aušanas un šūšanas uzņēmums. Pilsētā ir arī maizes kombināts. Cesvaines virsmežniecība apkalpo sešas mežniecības.

Cesvaine ir iekļauta PHARE programmā "800+", kas paredz rekonstruēt pilsētas ūdensvadu, kanalizācijas tīklu un attīrīšanas iekārtas. Tiek veidots pilsētas ekonomiskās attīstības un ģenerālais plāns. Ir mūzikas skolas rekonstrukcijas un mākslas skolas izveidošanas projekts. Cesvaine un tās lauku teritorija ir iekļauta īpaši atbalstāmo reģionu sarakstā.

Cesvainē ir ģimnāzija (502 skolēni), internātskola (141 audzēknis), mūzikas skola (102 audzēkņi), bērnudārzs (189 bērni), Kraukļu pamatskola (70 skolēnu). Ir pansionāts (15 cilvēkiem), slimnīca, ambulance. Pilsētā darbojas jauktais koris "Cesvaine" (dib. 1989. g.), jauniešu un vecākās paaudzes deju kolektīvs, Cesvaines tautas teātris, trīs bibliotēkas, sporta zāle. 1998. gadā atjaunots pūtēju orķestris "Cesvaine". Grašu bērnu nams-skola atrodas bij. Grašu muižas centrā, ko palīdzēja atjaunot Francijas pilsonis K. Aleksandrs (bērnu nama-skolas vadītājs) un Francijas katoļu baznīca.

Cesvainē atrodas radio un TV retranslācijas tornis.

Cesvaines pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks V. Špats

Pilsētas centrs (V. Špata foto, 1998. g.)

Pavadonis pa Cesvaini un apkārtni

Interesantākais apskates objekts ir 19. gs. beigās celtā Cesvaines pils *[1]* un iepretī pāri Pils ielai bij. muižas apbūve *[2]* – dzīvojamās ēkas, siltumnīca, graudu klēts, alus brūzis, kalēja darbnīca. Blakus pils Z fasādei saglabājušies 14. gs. celtās un Livonijas karā nopostītās Rīgas arhibīskapa pils drupu fragmenti *[3]*. Netālu Sūlas upītes pretējā krastā atrodas 15 m augstais Cesvaines pilskalns *[4]*, kur apglabāts bij. muižas īpašnieks Ā. fon Vulfs. Cesvaines lut. baznīca *[5]* ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, 90. gadu sākumā tai atjaunota iekšējā apdare un uzlikts vara jumts. E. Veidenbauma un Madonas ielas stūrī atrodas katoļu baznīca *[6]*. Mācītājmuižas *[7]* apkārtnē ir Mācītāju kapsēta *[8]*.

Uz R no Cesvaines tās apkaimē Kārzdabas virzienā var izstaigāt rakstnieka A. Saulieša taku, kā arī apskatīt Grašu pili (1784. g.) *[9]*. Netālu no Cesvaines Gulbenes virzienā atrodas Ķinderu kapi *[10]*, kur ir piemineklis A. Saulietim. Apm. 0,5 km aiz Kārzdabas ceļa kreisajā pusē neliela strauta gravas nogāzē atrodas 4 m augstais Vaļģu Velnakmens *[11]*. Apm. 2,5 km no Cesvaines centra pa kreisi no

Kraukļu ceļa atrodas viduslaiku nocietinājums Grūbu skansts *[12]*. 5 km attālumā Madonas virzienā apm. 0,5 km no autoceļa var apskatīt skaisto Biksēres parku *[13]*. Dilmaņos (apm. 7 km no Cesvaines) atrodas ķirurga A. Bieziņa dzimtās mājas un muzejs *[14]*.

Cesvainē un bij. Cesvaines pagastā (izņemot vēsturiskos Grašu, Kārzdabas un Kraukļu pagastus) dzimuši bioķīmiķis P. Andersons, lut. mācītājs R. Auniņš, rakstnieks Bebru Juris, vēsturnieks J. Bērziņš, tālbraucējs kapteinis P. O. Cīrulis, pianists profesors A. Daugulis, matemātiķis R. M. Freivalds, rakstnieks A. Goba, karikatūrists un feļetonists A. Kalniņš, literatūrzinātniece M. Kalve, aktrise M. Karpa, Jelgavas pareizticīgo bīskaps, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris J. Karps, LKOK un Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris pulkvedis-leitnants P. Kažmers, LKOK J. Krēgers, dzejnieks J. M. R. Lencs, dzejniece, publiciste A. Līce, mākslas zinātniece I. Linde,

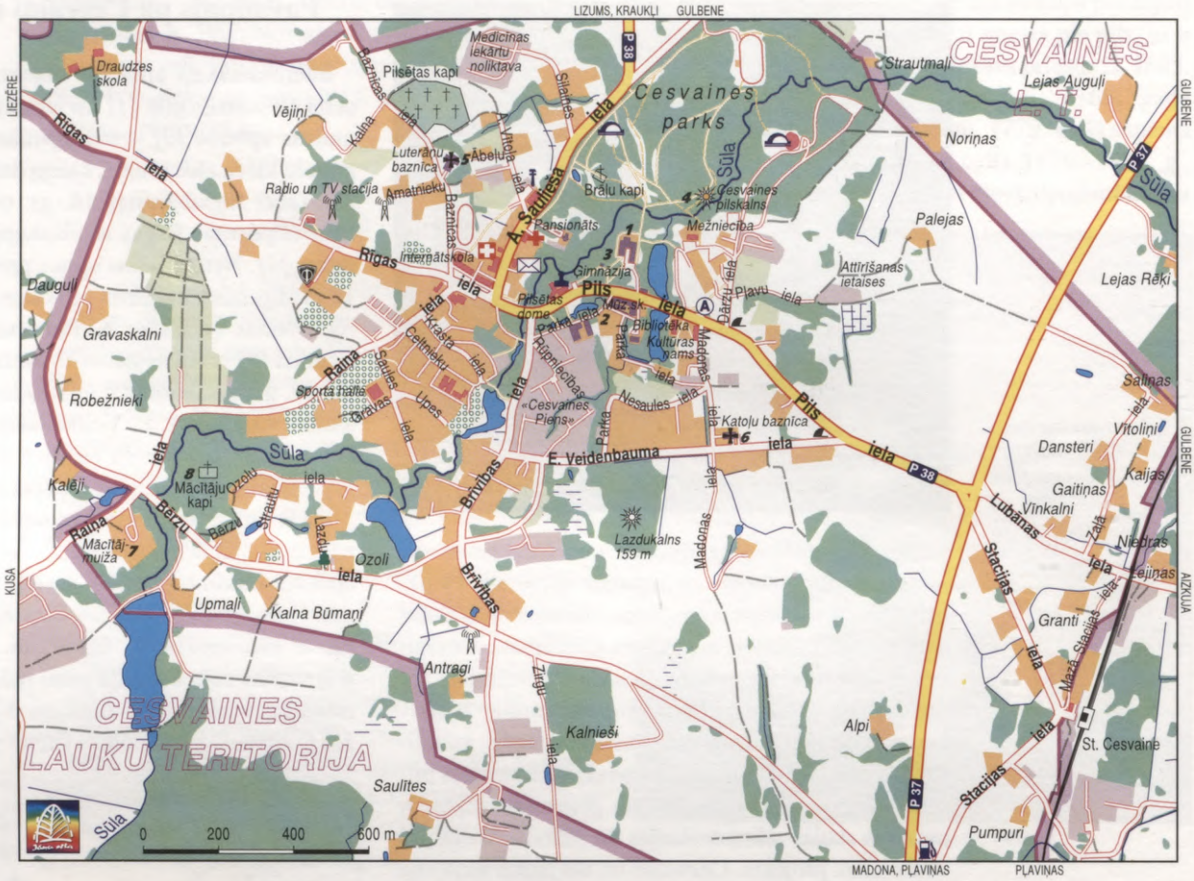

Vulfu dzimtas ģerboņa motīvs vienā no pils zelmiņa rotājumiem

Cesvaines pils (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Cesvaines pils

Cesvaines pils ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis (arhit. H. Grīzenbahs un A. Dinklāge). Atrodas Sūlas upītes ielejas labajā krastā. Cesvaines muižas kompleksa centrālā ēka celta 1890.–1897. g. līdzās bijušās arhibīskapa pils (14. gs.) drupām. Ēkai U veida plānojums, divi stāvi un pagrabstāvs. Spilgts eklektisma arhitektūras paraugs. Celta no kaltiem laukakmeņiem. Galvenās ieejas portāls, lodžiju pusaploces, logu ailes veidotas, atdarinot romānikas stilu, jumti, torņa smaile, velves – gotikas, zelmiņi, parādes durvju apkalumi, kāpnes, griestu gleznojumi, kamīns – renesanses stila formās, bet daļa iekštelpu veidotas jūgendstilam atbilstošā estētikā.

rakstnieks E. Mežsargs, dzejnieks J. Ē. Pētersons, sudrabkalis J. Riduss, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris Cesvaines Lauksaimniecības b-bas priekšnieks J. Rīduzis, vēsturnieks H. Riekstiņš, LKOK P. Ruduss, tulkotāja A. Rudzuroga, pedagogs un rakstnieks P. Sarķis, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris pulkvedis-leitnants E. Skrīveris, gleznotājs K. Šulcs.

DAGDA

Krāslavas rajonā

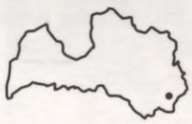

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 3 km².
Iedzīvotāji: 3291 (1997. g.); latvieši 59,8%, krievi 27,8%, baltkrievi 7,4%, poļi 3,9%.
Attālums no Rīgas 301 km (autoceļi A6, P61 Krāslava–Dagda), no Krāslavas 36 km.
Dzelzceļa stacija Skaista 26 km no Dagdas, 272 km no Rīgas (līnijā Rīga–Indra).

Ģerboņa vairoga zelta laukā no sarkanām liesmām atdzimstošs sarkans fenikss. Vairoga augšējā labajā stūrī melns trīslapu krusts

Teritorija robežojas ar Dagdas pagastu dienvidos, rietumos un ziemeļos un Asūnes pagastu austrumos un dienvidaustrumos.

Dagdā sākas autoceļš P60 uz Aglonu (saista Dagdu ar autoceļu A13) un autoceļš P55 uz Rēzekni (ar atzaru P52 uz Meikšāniem).

Daba un iedzīvotāji

Dagda atrodas Latvijas DA, Latgales augstienes A nogāzē, Dagdas ezera ZR krastā Dagdas pauguraines vidusdaļā. Apkaimes reljefs lēzeni paugurains. Pilsētas teritorijā tek Guščinas un Dagdas upīte. Dagdas tuvumā vairāki ezeri: 2 km uz Z atrodas Galšūns jeb Rapšu ezers, Kausačs, Narūts, caur tiem tek Narūta, kas ietek Dagdas ezerā, un Purpļu ezers. Mazliet tālākā apkaimē (ZR un ZA no pilsētas) atrodas ievērojams dabas liegums – Salājs (Solojs) ar krāšņo, maz skarto apkārtējo ainavu (4,1 km²) un ļoti gleznainais Ežezers (Jēša ezers), kas ietverts dabas liegumā. Pilsētā no kopējās platības (301 ha) apstādījumi aizņem 12,3%, iekšējie ūdeņi – 1,9%.

Dagdā 90. gados iedzīvotāju skaits gandrīz nemainīgs, kaut gan dabiskais pieaugums negatīvs (1996. g. dzimuši 16, miruši 46 iedz.). 16,5% iedzīvotāju ir līdz darbspējas vecumam, 56,9% darbspējas vecumā, 26,6% virs darbspējas vecuma. Vidējais bezdarba līmenis 1995.–1997. g. bija 9,4% (1998. g. 1. janvārī – 8,8%). Iedzīvotāju migrācija 1996. gadā bija pozitīva: iebrauca 146, bet izbrauca 92 iedzīvotāji.

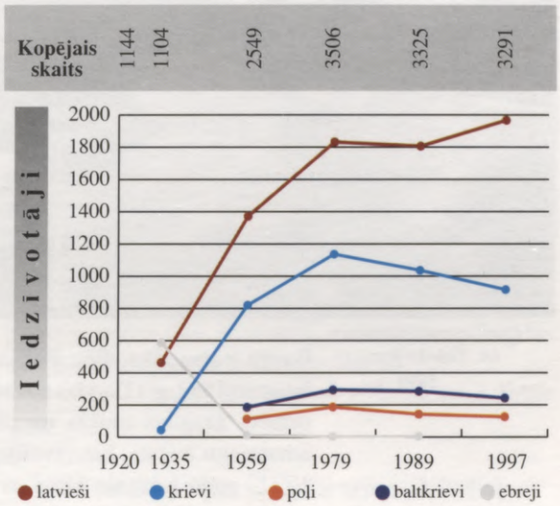

Vēsture

Dagdas ezera Z krastā pie Muranišķiem 1971. gadā tika atklātas divas neolīta apmetnes. Atrastā ķemmes-bedrīšu keramika, švīkātā keramika un pat ripas trauku lauskas liecina, ka Muranišķu apmetnes apdzīvotas 3. gt. 2. pusē pr. Kristus un ar pārtraukumiem arī vēlāk. Rajona teritorijā atrodas 24 pilskalni. Viens no tiem ir Dagdas pilskalns ar apmetni, bijis apdzīvots 4.–6. gs., tagad daļēji norakts. Apm. 5 km no Dagdas ir Saldu pilskalns (apdzīvots 1.–4. gs.) un 13 senkapu uzkalniņi (1. gt. pr. Kristus–12. gs. pēc Kristus). 1209. gadā krustneši pakļāva arī Dagdas novadu, kas kļuva par Livonijas ordeņa sastāvdaļu. Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) novadu, kuru jau bija pakļāvusi Polija, 1577. gadā ieņēma Ivana

Skats uz Dagdu (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Bargā karaspēks. Pēc Polijas un Krievijas miera līguma (1582. g.) Dagdas novads palika Polijai. 17. gs. minēta Dagdas muiža un pie tās sīktirgotāju un amatnieku miests, kas izveidojās pie Dagdas upītes. 1772. gadā Latgale kopā ar Dagdas novadu tika pievienota Krievijai un iekļauta Pleskavas guberņā, no 1802. gada – Vitebskas guberņā. 1905. g. revolūcijas laikā apkārtējie zemnieki izcirta muižnieku mežus, postīja muižas un to saimniecību. 1918. g. februārī Dagdu ieņēma vācu karaspēks, bet decembrī ienāca Sarkanā armija un nodibinājās lielinieku vara, kas Dagdā pastāvēja līdz 1920. g. 20. janvārim. Neatkarīgās Latvijas laikā galvenā miesta iedzīvotāju nodarbošanās bija tirdzniecība, darbojās apm. 70 nelieli veikaliņi, divas dzirnavas, spirta dedzinātava, mehāniskās darbnīcas. 2. pasaules kara laikā 1944. g. 23. jūlijā uz D no Dagdas starp abām okupācijas armijām – vācu armiju un Sarkano armiju notika tanku kauja. Tajā pašā dienā PSRS karaspēks ienāca Dagdā. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Dagdas iedzīvotāji.

1950. gadā Dagdai piešķīra pilsētciemata statusu. 1950.–1962. g. Dagda bija rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara pilsētā uzcēla vairākus rūpniecības uzņēmumus: šūšanas fabrikas "Latvija", konditorejas fabrikas "Uzvara", Krāslavas sausā vājpiena rūpnīcas cehus; darbojās kokapstrādes rūpnīcas filiāle, asfaltbetona rūpnīca.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra, izglītība, kultūra

Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā Dagdā bija 223 mājas, darbojās bibliotēka (apm. 700 grāmatu), Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca (1915. g.), Dagdas Sv. Trīsvienības katoļu baznīca (1741. g., valsts nozīmes arhitektūras piemineklis). Pēc 2. pasaules kara bija saglabājusies pamatskolas ēka, pagasta māja un vēl nedaudzas dzīvojamās mājas. Uzcelta divstāvu rajona izpildu komitejas ēka, kā arī divu un triju stāvu dzīvojamās mājas, vidusskola (1951. g.), slimnīca (1960. g.), maizes ceptuve (1961. g.), veikali, kinoteātris (1951. g.), kultūras nams (1963. g.) u.c. ēkas. Ierīkots centralizēts ūdensvads (1961. g.), asfaltētas galvenās ielas. Darbojās Patērētāju biedrība.

1882. gadā dibināta Dagdas aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. 1900. gadā atvērts pasta kantoris. Jaukā, paugurainā vietā atrodas bij. Dagdas muiža un 300 gadu vecais muižas parks.

Reliģija

Dagdā darbojas Romas katoļu draudze, Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze. Romas katoļu draudzes pirmā baznīca bijusi no koka. Cēlis Viļakas stārasts Juris Hilzens 1705. gadā. 18. gs. 2. pusē celta mūra Sv. Trīsvienības Romas katoļu baznīca par grāfa J. A. Hilzena līdzekļiem. Draudzes mācītājs 1998. gadā A. Aglonietis. No 1742. gada Dagdā atradās Viļakas un Braslavas stārasta Jāņa Hilzena dibinātā jezuītu misija, kurai bija jāaprūpē arī draudze. Misija darbojās līdz 1820. gadam, kad jezuītus izraidīja no Krievijas un tās pakļautajām teritorijām. Kādu laiku jezuītu misijas vadītājs bija M. Rots. Dagdas vecticībnieku draudze dibināta 1993. gadā.

Dagda – deviņdesmitie gadi

Tāpat kā citas Latgales pilsētas, arī Dagda pielāgojas jaunajiem sociālekonomiskajiem apstākļiem. Pilsētā galvenās problēmas, kas radušās 90. gados ekonomisko reformu un sabiedrības pārmaiņu rezultātā, ir iedzīvotāju nodarbinātība un sociālā aprūpe. 90. gadu beigās pilsētiņā darbojas apmēram 40 nelielu uzņēmumu, no kuriem galvenā ir konfekšu fabrika "Narūta" (ražo arī halvu). Pilsētsaimniecību pārzina pašvaldības uzņēmumi "Dzīvokļu komunālās saimniecības uzņēmums", "Siltums-Dagda". Autotransporta uzņēmums nodrošina satiksmi ar apkārtējiem pagastiem un pilsētām.

Dagdas attīstība ir saistīta ar Eiropas Savienības PHARE CREDO u.c. projektiem, kuros paredzēts saglabāt Dagdas novada daudznacionālo, pierobežas teritorijas savdabīgo un gleznaino vidi. Dagdas un apkārtesošo pagastu pašvaldības sākušas novada attīstības plānošanu, organizējot darbu uzņēmējdarbības veicināšanai un pieaugušo izglītošanā. Vientuļo pensionāru aprūpei atvērts veco ļaužu pansionāts "Ābeļdārzs".

Dagdā ir vidusskola (666 skolēni), lauksaimniecības skola (432 audzēkņi), mūzikas skola (97 audzēkņi), mākslas skola (40 audzēkņu). Nākotnē Dagda varētu kļūt par savdabīgu tūristu atpūtas vietu, tāpēc 1998. gada sākumā tika nodibināta Dagdas novada

blis; katoļu baznīcā darbojas koris. Īpaša, tikai Dagdai raksturīga svinamā diena ir Annas diena, kad pilsētas parkā tiek godinātas visas Annas. Dagdas sadraudzības pilsēta ir Olgode Dānijā.

Dagdas pilsētas domes priekšsēdētāja J. Tukiša

Pavadonis pa Dagdu un apkārtni

No bij. Dagdas muižas (17. gs.) saglabājies vienīgi vecais parks. Tā centrā ir pakalns, kur ierīkota brīvdabas estrāde *[1]*, kurai iepretī atrodas ala ar stalaktītiem. Dagdā uzstādīta skulptūra "Sērojošā māte" (1996. g., tēln. A. Veinbaha), kas veltīta komunistiskā terora upuru piemiņai *[2]*. Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir baroka stilā celtā Sv. Trīsvienības katoļu baznīca *[3]*. Aiz tās paveras skaists skats uz Dagdas ezeru (platība 498 ha, garums 7,5 km, platums līdz 1,0 km, lielākais dziļums 30 m), kas atrodas šaurā, garā ieplakā. Ezerā 12 salu, tās apaugušas ar lapkokiem, krūmiem, tajās iekārtotas atpūtas vietas. Pie veco ūdensdzirnavu aizsprosta uz Guščinas upītes izveidots mākslīgs dīķis *[4]*. Šeit atrodas atpūtas vietas. Lejpus aizsprosta upīte tek tālāk uz Dagdas ezeru. Dagdas–Ezernieku ceļa posms ir Ezernieku aizsargājamo ainavu apvidus DA robeža. Netālu no Narūtas atrodas Dagdas pilskalns (arheoloģijas piemineklis), kas sasniedz 20 m augstumu *[5]*. Pēc pāris kilometriem ceļa kreisajā pusē dziļā, garā ieplakā atrodas Galšūns (65,3 ha) ar divām kokiem apaugušām saliņām *[6]*. Dagdas apkaimē (10 km uz Z, ZA no pilsētas) atrodas viens no Latvijas skaistākajiem ezeriem – Ežezers (platība apm. 10 km^2, lielākais dziļums 21 m). Tas ir līčainākais un salām bagātākais (apm. 70 salu) ezers. Ap ezeru vairākos pauguros (piem., Ozolkalnā) bijušas senās apmetnes un pilis.

Dagdā un Dagdas pagastā dzimuši daudzkārtējais Latvijas rekordists, skrējējs A. Beinarovičs, 1917. gada Latgales Pagaidu zemes padomes priekšsēdētājs J. Grišāns, LKOK P. Grišāns, ērģelnieks K. Golubeckis, gleznotājs V. Gudovskis, ķīmiķis un fiziķis V. Spaksis.

Skulptūra "Sērojošā māte", veltīta komunistiskā terora upuru piemiņai (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

tūrisma un novadpētniecības biedrība "Olūti". Pilsētā darbojas TV studija "Ezerzeme". Kultūras dzīve saistīta gk. ar tautas namu, kurā darbojas tautas deju ansamblis, tautas deju kopa, folkloras ansam-

DAUGAVPILS

republikas pilsēta

Pilsētas tiesības kopš 1582. gada.
Platība 72,48 km².
Iedzīvotāji: 117,5 tk (1997. g.); latvieši 14,2%, krievi 58,5%, poļi 13,2%, baltkrievi 8,4%, ukraiņi 2,8%.
Attālums no Rīgas 232 km (autoceļš A6).
Dzelzceļa stacija Daugavpils 218 km no Rīgas (līnijā Rīga–Daugavpils, Daugavpils–Rēzekne, Daugavpils–Indra).

Daugavpils ģerboņi 1582. gadā trīs sakrustoti šķēpi

Daugavpils ģerboņi 1781. gadā Polockas simboli – puse no cara ērgļa un jātnieks

Ģerboņa vairoga zilā lauka vidū viļņota horizontāla sudraba josla; virs tās heraldiskā zelta lilija, zem tās sudraba ķieģeļu mūris. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā. Lilija, sena bruņinieku zīme, norāda, ka Daugavpils bijusi bruņinieku celta pilsēta, mūris norāda uz Daugavpils cietoksni, sudraba josla simbolizē Daugavu

Daugavpils ir otrā lielākā Latvijas pilsēta, Latgales novada centrs. Pilsētas teritorija robežojas ar sešiem pagastiem: Līksnas pagastu ziemeļos, Naujenes pagastu ziemeļaustrumos un austrumos, Tabores pagastu dienvidaustrumos, Laucesas pagastu dienvidos, Kalkūnes pagastu rietumos un Sventes pagastu ziemeļrietumos.

Pilsētas galvenā (arī pēc teritorijas lielākā) daļa atrodas Daugavas labajā krastā – starp upi un Lielo Stropu ezeru zemā līdzenumā. Upes krastā ir uzcelts dambis, kas aizsargā pilsētu no applūšanas pavasara palu laikā. Pilsētā vēsturiski veidojušies 17 rajoni. Senākais apdzīvotais rajons ir ZR daļā – Vecā Forštate un bij. cietokšņa apkaime – Cietoksnis. Vidusdaļā un A daļā lielākie rūpniecības un transporta rajoni – Jaunbūve, kas veidojusies 19. gs. vidū kā amatnieku un strādnieku rajons, Čerepova, Ķīmiķu ciemats; centrālajā daļā – Centrs, Esplanāde, Gajoks (administratīvais, izglītības, kultūras rajons); Mežciems, Vecstropi, Jaunie Stropi – veselības iestāžu, vasarnīcu, atpūtas rajons. Daugavas kreisajā krastā atrodas Grīva – pilsētas daļa, kas savulaik veidojusies kā Daugavpils priekšpilsēta, bet administratīvi tā ilgi bija patstāvīga pilsēta, ko Daugavpilij pievienoja 1956. gadā.

Daugavpils ir nozīmīgs Austrumlatvijas transporta mezgls. Dzelzceļa līnijas pilsētu savieno ar Rīgu,

Daugavpils panorāma (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētas skats (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Krievijas un Lietuvas pilsētām, autoceļi – ar pilsētām un citām apdzīvotām vietām Latvijā, Lietuvā, Baltkrievijā un Krievijā. Pilsētā pasažieru pārvadājumus veic gk. sabiedriskais transports. Autobusu parkā ir vairāk nekā 50 autobusu (ik gadu pārvadā ap 10 mlj pasažieru), bet tramvaju pārvaldē – 36 tramvaji (pārvadā vairāk nekā 13 mlj pasažieru gadā), tramvaja līniju kopgarums ir 23 km. Pilsētā ir arī kuģīša satiksme un lidlauks.

Daba

Daugavpils atrodas Latvijas DA, Daugavas krastos. Pilsētas teritorija atrodas Austrumlatvijas zemienes DA daļā, Jersikas līdzenumā; ZA, A un DA tā robežojas ar Augšdaugavas aizsargājamo ainavu apvidu. Pilsētas apkaimē, Daugavas labajā krastā raksturīgi sīkpauguraini smiltāji, kas apauguši ar priežu mežiem, lielas platības aizņem arī kaili smilšu pauguri. Šī teritorija uz Z līdz Līksnas upei ir Jersikas līdzenuma iekšzemes kāpu rajons. Aiz priežu siliem ZA sākas lauksaimniecībā izmantojamā zeme. Virsmas augstums Daugavpils Z priekšpilsētā ir apm. 120 m vjl., kas pazeminās virzienā uz Daugavu. Pilsētas apkaimē atrodas vairākas smilts, grants-smilts un māla atradnes, to izmantošana ir beigusies: pilsētas Z nomalē ir Daugavpils smilts atradne, 4 km uz D no pilsētas – Kalkūnes māla atradne, 9 km uz A – Elernes grants-smilts atradne. Daugavpilī ir daudz skaistu ezeru. Pilsētas teritorijā atrodas Lielais Stropu ezers (platība 417,9 ha, vidējais dziļums 3,5 m; tas atrodas 110,6 m vjl.), kas pa kanālu saņem ūdeni no Mazā Stropu ezera (platība 15,3 ha), kurš atrodas pilsētas ZA pierobežā. Vēl pilsētas teritorijā atrodas Šuņezers, Zirgu, Platinkas (Plotičku), Gubiščes ezers, Stropiņš (Stropoka ezers), Lielais un Mazais Trikātes ezers. Teritorijā tek Daugavas labā krasta pieteka Šuņupe un kreisā krasta pieteka Laucesa. No Platinkas ezera iztek Čornaja, kas ietek Šuņezera Z daļā.

No kopējās pilsētas platības parki un zaļā zona aizņem 23,6 km^2.

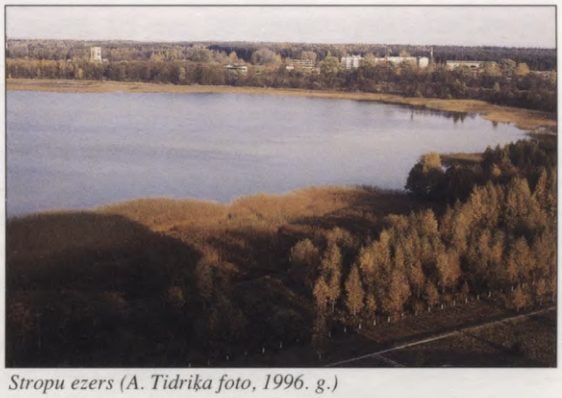

Stropu ezers (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Klimats mēreni kontinentāls, vidēji mitrs un silts. Gada vidējā temperatūra 6,4 °C; vidējā temperatūra janvārī no –6,5 °C līdz –7,0 °C, jūlijā no 17,5 °C līdz 18,0 °C. Šeit novērotas ekstremālās temperatūras Latvijā (viszemākā –43 °C un visaugstākā 36 °C). Vidējais nokrišņu daudzums 600–650 mm gadā.

Iedzīvotāji

Pēc iedzīvotāju skaita Daugavpils ir otra lielākā Latvijas pilsēta aiz Rīgas. Pirmie precīzie dati par iedzīvotāju skaitu ir no tā laika, kad pilsēta kopā ar Latgali pēc Polijas pirmās dalīšanas tika pievienota Krievijai. 1784. gadā Dinaburgā (Daugavpils senākais vārds) dzīvoja 3473 iedz., no kuriem gandrīz puse – 1540 bija ebreji. Pirms 1. pasaules kara iedzīvotāju skaits pārsniedza 113 tūkstošus. Kara gados iedzīvotāju skaits samazinājās četrkārt. Arī 2. pasaules kara gados iedzīvotāju skaits samazinājās. 1944. gadā liela daļa pilsētas tika nopostīta. Pēc

2. pasaules kara vērojams liels iedzīvotāju mehāniskais pieaugums. Pilsētā noritēja lielu rūpnīcu celtniecība, un lielākā daļa strādnieku bija iebraucēji no Baltkrievijas un Krievijas. Grīvas pievienošana 1956. gadā kopējo Daugavpils iedzīvotāju skaitu

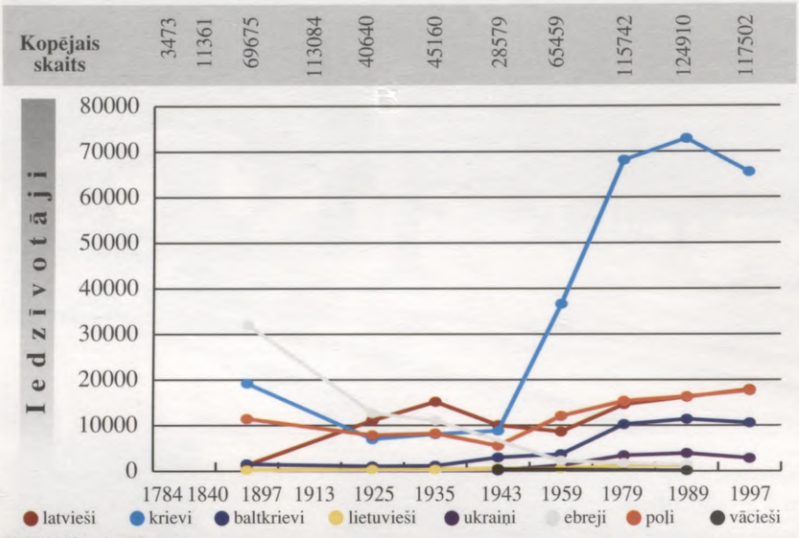

Līdz 1959.g. bez Grīvas

būtiski nemainīja. 90. gados iedzīvotāju migrācijai nav būtiskas nozīmes. Pēdējos gados no Daugavpils izbraukuši apm. 2% cittautiešu.

Latgalē un Augšzemē cittautieši ieceļoja un apmetās jau 18. gadsimtā. 1897. gadā Daugavpilī bija tikai 1,8% latviešu, bet vairākums iedzīvotāju bija ebreji, krievi, poļi un vācieši. 1925. gadā latviešu bija 27% no iedzīvotāju kopskaita, dzīvoja arī 19% poļu, 17% krievu, 3% ukraiņu, 1% vāciešu. Būtiski Daugavpils etniskais sastāvs mainījās pēc 2. pasaules kara, kad bija ļoti daudz ieceļotāju no kaimiņu republikām un latvieši bieži aizbrauca uz citiem Latvijas novadiem. Visvairāk pēdējos gadu desmitos samazinājies ebreju īpatsvars (1989.–1994. g. gandrīz divas reizes, jo notika ebreju emigrācija uz Izraēlu).

1997. gadā līdz darbspējas vecumam bija 24,8% iedz., virs darbspējas vecuma 24,6%, bet darbspējas vecumā 50,6% iedzīvotāju, no kuriem apm. 8% bija bezdarbnieki. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums negatīvs (1996. g. 12,9 mirušie, 6,8 dzimušie uz 1000 iedz.). No kopējā iedzīvotāju skaita 53,8% ir sieviešu, 46,2% – vīriešu. No kopējā nodarbināto skaita 1997. gadā 28,0% strādāja rūpniecības uzņēmumos, izglītības sistēmā bija nodarbināti 9,5%, tirdzniecībā un apkalpojošā sfērā – 5,5%, veselības aprūpē – 5,2%, celtniecībā – 2,6%, lauksaimniecībā un mežsaimniecībā – 0,1%.

Dinaburgas komtura zīmogs

Vēsture

Daugavpils novads bijis apdzīvots jau sen. Par to liecina 1. gs. pr. Kristus–4. gs. pēc Kristus romiešu monētu atradums Daugavas labajā krastā Daugavpils tuvumā 1935. gadā (34 monētas), Vecpilī (Naujenē) atrastais 2. gs. romiešu monētu depozīts, kā arī švīkātās, gludās un apmestās keramikas un dažādu priekšmetu atradumi Vecpils pilskalnā (arheologa Ē. Mugurēviča pētījumi). Daugavpilī atrodas arheoloģijas piemineklis – Liginišķu senkapi, bet novadā to ir daudz.

Daugavpils pirmsākumi saistīti ar Daugavas tirdzniecības ceļu, kas bija viena no lielākajām satiksmes maģistrālēm Austrumeiropā feodālisma laikā un bija pieminēts jau skandināviešu sāgās 5. gs., kad gotlandieši pa Daugavu devušies uz Krieviju un tālāk uz Grieķiju. 10. un 11. gs. Daugavas krastos intensīvu tirdzniecību izvērsa gotlandieši un dāņi, bet ietekmi latgaļu apdzīvotajā teritorijā centās nostiprināt arī lietuvieši, krievi un vācieši. 12. gs. beigās gotlandiešus un dāņus no tirdzniecības pa Daugavu izspieda vācieši. No 1210. gada īpaši līgumi ar krievu kņazistēm un pilsētām regulēja t.s. krievu tirdzniecību pa Daugavu, bet Smoļenskas līgums (1229. g.) noteica Rīgas vācu tirgotāju un krievu tirgotāju savstarpēju braucienu brīvību un drošību pa Daugavu visā tās plūdumā un ceļā uz Dņepras augšteci.

Vēstures avotos Daugavpils pirmo reizi minēta 1275. gadā, kad Livonijas ordenis pie Daugavas tirdzniecības ceļa nopostītās Vecpils pils vietā (18 km no tag. Daugavpils augšup pa Daugavu) sāka celt mūra pili Dinaburgu. Pils komturijā ietilpa arī Rēzeknes, Ludzas, Līksnas un Ilūkstes apgabals. Pie pils izveidojās apmetne, kas 13. un 14. gs. bija ievērojama tirdzniecības vieta, kur atradās arī Rīgas tirdzniecības kantoris. 14. un 15. gs. lietuvieši vairākas reizes uzbruka Dinaburgai un to nopostīja, bet ordenis pili atkal atjaunoja. 1481. gadā Krievzemes cara Ivana III karaspēks iebruka Livonijā un nopostīja vairākas pilis, arī Dinaburgu, bet tā tika atkal atjaunota un vēl vairāk nostiprināta. Vēstures dokumenti no 1555. gada liecina, ka Dinaburgas pils šajā laikā bijusi stipra un pie tās bijusi arī pilsēta.

Kad 1558. gadā Krievzemes cars Ivans Bargais sāka karagājienu pret Livoniju, ordeņa mestrs Gothards Ketlers 1559. gadā noslēdza ar Polijas un Lietuvas karali Sigismundu II Augustu līgumu par militāru atbalstu cīņā pret krieviem, atdodams tam ķīlā kara izdevumu nodrošināšanai Daugavas vidusdaļas apgabalus un piecas pilis, to vidū arī Dinaburgu. Tomēr jau 1561. gadā, kad Livonijas ordenis tika likvidēts, visa tag. Latgale un Vidzeme tika atdota tieši Polijas karalim un izveidota Pārdaugavas hercogiste, ko 1566. gadā iekļāva Lietuvas lielkņazistē, un Dinaburga kļuva par Polijas vaivadijas – Inflantijas jeb Polijas Vidzemes centru. 1577. gadā krievu karaspēks Ivana Bargā vadībā pili ieņēma un galīgi nopostīja. 1578. gadā poļi to atguva. Polijas karalis Stefans Batorijs Dinaburgas pili vairs neatjaunoja, bet 1582. gadā sāka celt jaunu pili tag. Daugavpils cietokšņa vietā. Pie pils izveidojās arī pilsētiņa, kurai tajā pašā gadā piešķīra Magdeburgas tiesības. Pilsētu pārvaldīja maģistrāts. Jaunajai pilij apkārt bija zemes valnis 170 m garumā un 100 m platumā. Gan pils, gan pilsēta bija nostiprināta ar

Dinaburgas pils makets (mērogs 1:40), Vecpils pilskalnā (V. Veilanda foto, 1998. g.)

vairākiem bastioniem. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) Daugavpili ieņēma zviedri un guva lielu laupījumu. Tomēr drīz vien zviedriem bija pilsēta jāatstāj. 1647. gadā izdots Polijas karaļa dekrēts, kas noteica, ka Daugavpils ir galvenā labības u.c. preču noliktava visam Daugavas transportam, jo Rīga bija zviedru varā. 1656. gadā pilsētu atkal ieņēma krievu karaspēks un cars Aleksejs Mihailovičs pilsētu pārdēvēja par Borisoglebsku (1667. g. tā atguva Dinaburgas nosaukumu). 17. gs. Daugavpils kādu laiku bija stārastijas centrs. 1772. gadā pēc Polijas pirmās dalīšanas Latgali pievienoja Krievijai un tā kļuva par Daugavas provinci, ko iekļāva Pleskavas guberņā. Provinces galvaspilsēta bija Daugavpils. No 1778. gada Daugavpils bija apriņķa pilsēta Polockas vietniecībā, no 1796. gada – Baltkrievijas guberņā un no 1802. gada – Vitebskas guberņā. 1810. gadā sāka celt Daugavpils cietoksni, kam vēlāk bija liela nozīme arī pilsētas saimnieciskajā dzīvē, it īpaši pēc 1897. gada, kad Daugavpils cietoksnis ieguva cietokšņa-noliktavas statusu (cietoksnī bija koncentrēti lieli dažādu armijas apgādes priekšmetu, pārtikas un kara materiālu krājumi). Jaunceļamajā cietokšņa teritorijā bija daudz māju, kas bija jāpārvieto. Tajā pašā laikā Krievija pastiprināti sāka latgaliešu vidū nometināt krievu zemniekus, kas veicināja Latgales rusifikāciju. 1812. gadā Napoleona I armija ieņēma Daugavpili. 1831.–1859. g. Daugavpilij bija pievienota Grīva.

Daugavpils cietokšņa 1824. gada plāns

Ar Krievijas imperatora Aleksandra III pavēli Daugavpils cietoksnis un pilsēta 1893. gadā agrākās Dinaburgas vietā ieguva jaunu, krievisku nosaukumu – Dvinska.

1. pasaules kara laikā Daugavpils bija Krievijas ZR armijas atbalsta punkts. Dažas dienas pirms 1914. g. 27. jūlija Daugavpils cietoksni pasludināja kara stāvoklī, bet 5. augustā nodibināja Dvinskas kara apgabalu (tajā ietilpa Kurzemes, Kauņas, Viļņas, Vitebskas, Pleskavas guberņa un Vidzemes guberņas Rīgas apriņķis). Pilsētā un cietoksnī vācu karaspēks ienāca 1918. g. februārī, bet tā paša gada 19. decembrī tas Daugavpili bez cīņas atdeva lieliniekiem. 1919. g. 8. augustā Latvijas armijā tika izveidots 8. Daugavpils kājnieku pulks, kas Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 8.–9. septembrī piedalījās pirmajās kaujās pret Bermonta karaspēku, bet 1920. g. janvārī – Latgales atbrīvošanā un 1921. g. janvārī–1922. g. maijā bija dislocēts Daugavpilī. Tikai pēc Bermonta armijas sagrāves (1919. g. novembrī) Latvijas armijas vienības kopā ar poļu karaspēku 1920. g. 3. janvārī atbrīvoja Dvinsku. Turpmāk Dvinskas vietā tika lietots pilsētas nosaukums Daugavpils. Pēc 1920. g. 8. novembra līguma ar Padomju Krieviju Daugavpils ar cietoksni ietilpa Latvijas teritorijā. 2. pasaules kara laikā Sarkanā armija Daugavpili atstāja 1941. g. 26. jūnijā. Vācu okupācijas laikā priekštilta nocietinājumos Daugavas kreisajā krastā tika izveidots ebreju geto. Mežciema tuvumā bija ierīkota karagūstekņu nometne *Stalag-340*. 1944. g. 27. jūlijā Daugavpilī ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un apcietināšanās cieta ļoti daudzi Daugavpils iedzīvotāji.

Ekonomiskā attīstība

No 1561. līdz 1772. gadam Daugavpils atradās Polijas sastāvā. Šajā laikā tirdzniecības sakari ar Rīgu un Krievijas pilsētām bija nelieli un vāja bija arī Daugavpils ekonomiskā attīstība. Pilsētā darbojās maizes ceptuve, viens ķieģeļceplis, piecas alus darītavas, dzirnavas. 19. gs. sākumā sākās strauja pilsētas attīstība, pēc tirdzniecības attīstības tā ieņēma otro vietu Vitebskas guberņas pilsētu vidū. Pilsētas iedzīvotāji tirgojās ar vilnas un zīda drānām un pārtikas precēm ne tikai pilsētā vien, bet apbraukāja

dažādas pilsētas, kur iepirka kaņepājus, vilnu, labību un pārdeva to Rīgā. 1817. gadā pie cietokšņa ierīkoja ostu upes kuģiem, bet 1826. gadā galveno pasta ceļu, kas veda uz Vīni, pārcēla no Drujas uz Daugavpili. Pēc 1829. gada lielajiem plūdiem sāka celt 6 km garu aizsargdambi, ko pabeidza 1841. gadā. 19. gs. 2. pusē izbūvēja dzelzceļa līnijas caur Daugavpili: Pēterburga–Varšava, Rīga–Orla, Daugavpils–Šauļi, kā arī izbūvēja šoseju Pēterburga–Kauņa. 1892. gadā atklāja kuģu satiksmi ar Vitebsku. Daugavpils kļuva par transporta mezglu. Šajā laikā pilsētas ekonomika sāka straujāk attīstīties. Īpaši rosīga kļuva tirdzniecība (1908. g. caur Daugavpils dzelzceļa staciju izgāja 50 mlj pudu kravas). Te bija arī apm. 60 nelieli rūpniecības uzņēmumi: ādu un pogu fabrikas un alus darītavas, kokapstrādes, sērkociņu, tabakas, pārtikas, laku, kaļķu, ķieģeļu u.c. ražotnes. Tā kļuva arī par vienu no lielākajiem Krievijas rietumdaļas tirdzniecības un rūpniecības centriem un apsteidza guberņas centru Vitebsku gan pēc iedzīvotāju skaita, gan pēc ekonomiskās izaugsmes. 19. gs. un 20. gs. mijā pilsētā attīstījās rūpniecība – metālapstrāde un kokapstrāde, alus, spirta, degvīna ražošana, ādu rūpniecība, stikla, sērkociņu un pogu ražošana u.c. nozares. 1912. gadā pilsētā bija 2210 dažādu nozaru uzņēmumu, to vidū apm. 100 dažāda lieluma fabriku, dzelzceļu mezgla darbnīcas, vairākas čuguna lietuves, kokzāģētavas, konfekšu un šokolādes, ziepju, eļļas u.c. fabrikas, kā arī liels skaits lieltirdzniecības firmu.

Pilsētas centrs. 20. gs. 30. gadi

1. pasaules kara laikā lielākā daļa rūpniecības uzņēmumu kopā ar strādniekiem tika evakuēta uz Krievijas vidieni. Saimniecības atjaunošana sākās 1920. gadā; kaut arī pilsētā bija daudz, gk. nelieli rūpniecības uzņēmumi, tomēr pirmskara līmenis netika sasniegts. Lielākie tā laika uzņēmumi bija dzelzceļa vagonu un divas mašīnu remontdarbnīcas, ādu un apavu fabrikas, Grilihes ādu fabrika, Siliņa vates apstrādāšanas un krāsošanas fabrika. 1935. gadā Daugavpilī bija 2014 tirdzniecības un 108 rūpniecības uzņēmumi. Uzņēmumi, kuros nodarbinātas 15 un vairāk personas, bija konfekšu fabrika "Latvija", maizes ceptuves, čuguna lietuve "Metalls", zīda audumu fabrika "Itālija", krāsns podiņu fabrika un citas.

2. pasaules kara laikā liela daļa pilsētas tika izpostīta, rūpniecības uzņēmumi gandrīz sagrauti. Pēckara gados Daugavpilī sāka lielu rūpnīcu celtniecību. Tika uzceltas lokomotīvju remonta, darbgaldu remonta, pievadķēžu, elektroinstrumentu rūpnīcas. Daugavpilī ražoja 95% Latvijā ražoto elektroinstrumentu, 97% motociklu un velosipēdu ķēžu un citu produkciju. 1965. gadā pabeidza ķīmiskās šķiedras rūpnīcas būvi (celtniecība sākta 1959. g.). Tas bija lielākais ķīmiskās rūpniecības uzņēmums Latvijā. Uzņēmumi strādāja ar ievestām izejvielām un kurināmo un produkciju izveda uz citiem PSRS ekonomiskajiem rajoniem. Pilsētā darbojās r/a "Daugava", r/a "Latvija" filiāle, rūpnīcas "Santehnika" cehs, r/a "Latgales konservi" konservu cehs, r/a "Latvijas balzams" filiāle, Rīgas kokapstrādes rūpnīcas cehs, būvmateriālu un konstrukciju rūpnīca, 4. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca ar lielpaneļu namu būves cehu, r/a "Dailrade" filiāle, mēbeļu kombināts "Sarkanais mēbeļnieks", Rīgas stikla un spoguļu fabrikas cehs, Rīgas rūpnīcas "Impulss" filiāle. 1971. gadā tika nodota ekspluatācijā betona un javas rūpnīca. Šie uzņēmumi strādāja ar ievestām un vietējām izejvielām un kurināmo un ražoja produkciju Latvijas vajadzībām. Pilsētas nozīmes uzņēmumi bija termoelektrocentrāle, maizes un piena kombināti, r/a "Latgales alus" alus darītava, Stropu ezera krastā uzceltais zivju pārstrādes uzņēmums.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Daugavpils ārējais izskats stipri atšķiras no citām vecākajām Latvijas pilsētām. Tai nav vecpilsētas. Tag. Daugavpils vecākā daļa atradās tai vietā, kur tagad ir 19. gs. sākumā uzceltais Daugavpils cietoksnis. 1582. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs bija licis tur uzcelt jaunu pili. Pēc Ziemeļu kara (1700.–1721. g.) pils un nocietinājumi pamazām sāka sabrukt, bet pie pils izveidojusies pilsētiņa turpināja attīstīties.

Pēc ģenerālmērīšanas apraksta 1784. gadā pilsētai piederējis 3339 ha zemes, no kuriem 77 ha bijuši zem apbūvētiem gruntsgabaliem. Pilsētas rajonā atradušies pavisam 138 gruntsgabali. Kad 1810. gadā sāka celt Daugavpils cietoksni, daudz māju bija jānojauc un jāpārceļ. 1826. gadā Daugavpilij apstiprināja jaunu izbūves plānu. Daugavpils jezuītu zeme, klosteru ēkas un baznīca nonāca inženieru resora īpašumā. Valdība vajadzīgo zemi atpirka un jaunas pilsētas celtniecībai ierādīja citu vietu – apmēram tur, kur mūsu dienās atrodas Vecā Forštate.

Daugavas kreisajā krastā pārceltuves (no 1843. g. – pirmā jaunuzceltā tilta) aizsardzībai pilnīgi tika nojaukts arī Jeruzalemes miests. 19. gs. 40. gados četrus atšķirīgos Daugavpils rajonus (Vecā Forštate, Grīva, Daugavpils cietoksnis un Jaunā Forštate)

Grīva

Grīva ir Daugavpils senā pilsētas daļa Daugavas kreisajā krastā pie Laucesas ietekas. Grīvu ar Daugavpils centru savieno divi tilti. 18. gs. sākumā uz Kalkūnes muižas zemes bija izveidojusies amatnieku un sīktirgotāju apmetne ar nosaukumu Jeruzaleme. Kad būvēja Daugavpils cietokšņa priekštilta nocietinājumus (1810.–1818. g.), Jeruzalemi nojauca. Jauna apdzīvota vieta ar nosaukumu Grīva izveidojās 19. gs. sākumā ārpus cietokšņa zemes pie Laucesas upes grīvas. 1831.–1859. g. Grīva bija pievienota Daugavpilij, pēc tam ietilpa Kurzemes guberņā. Nedaudz vēlāk upes otrajā krastā uz Liginišku muižas zemes izveidojās Zemgales miests. 1859. gadā pēc apvienošanās ar Zemgales miestu Grīva kļuva par lielāko miestu Kurzemē ar daudznacionālu iedzīvotāju sastāvu, bet pilsētas tiesības tai piešķirtas 1917. gadā. Iedzīvotāji nodarbojās gk. ar sīktirdzniecību, amatniecību, dārzkopību; darbojās krāsu, stikla, ādu, vaskadrānu fabrika. 1. pasaules kara laikā Grīvu bija okupējis vācu karaspēks, bet no 1918. g. novembra līdz 1919. g. septembrim tā atradās lielinieku varā. 1. pasaules kara laikā Grīva tika pilnīgi nopostīta, iedzīvotāju skaits samazinājās gandrīz sešas reizes. 1935. gadā Grīva bija visnelatviskākā starp Latvijas pilsētām (latvieši 21,9%). Starp reliģiskajām konfesijām pārsvarā bija vecticībnieki (46%).

No 1875. līdz 1879. gadam Grīvas vācu skolā (tag. 6. vidusskola) mācījās J. Rainis. 1930.–1950. g. Grīva bija Ilūkstes apriņķa centrs, 1950.–1956. g. – Grīvas rajona centrs. 1956. gadā pievienota Daugavpilij.

Ģerboņa vairogs ar vertikālu dalijumu. Vairoga labajā pusē zelta laukā ejoša brieža priekšējā daļa dabiskā (brūnā) krāsā ar baltu atspīdumu. Kreisajā pusē sarkanā laukā horizontāla sudraba josla valsts karoga krāsu samēros. Grīvas pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

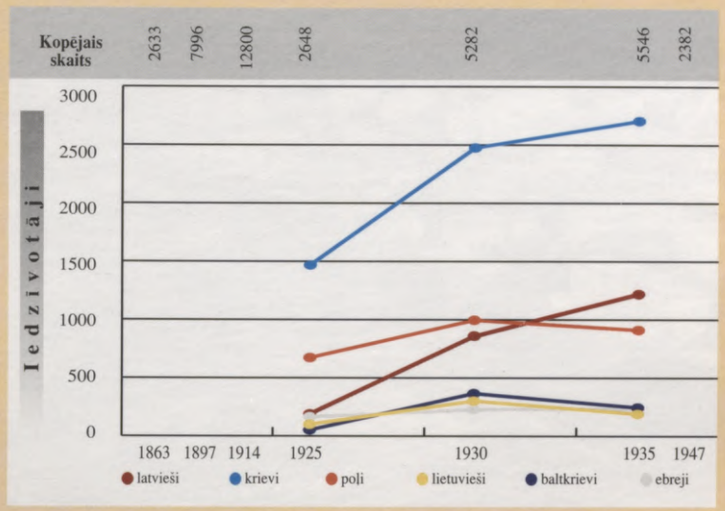

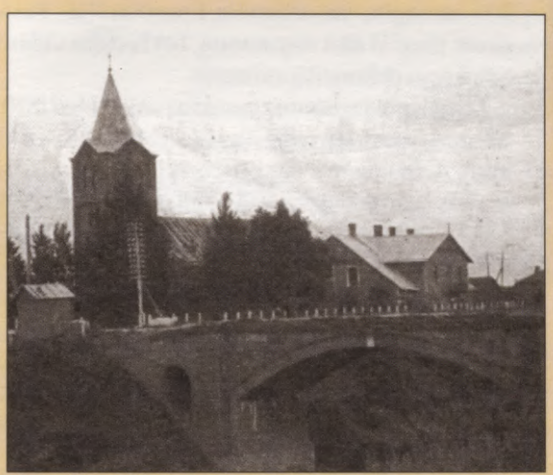

Grīva 20. gs. 30. gados

Grīva (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

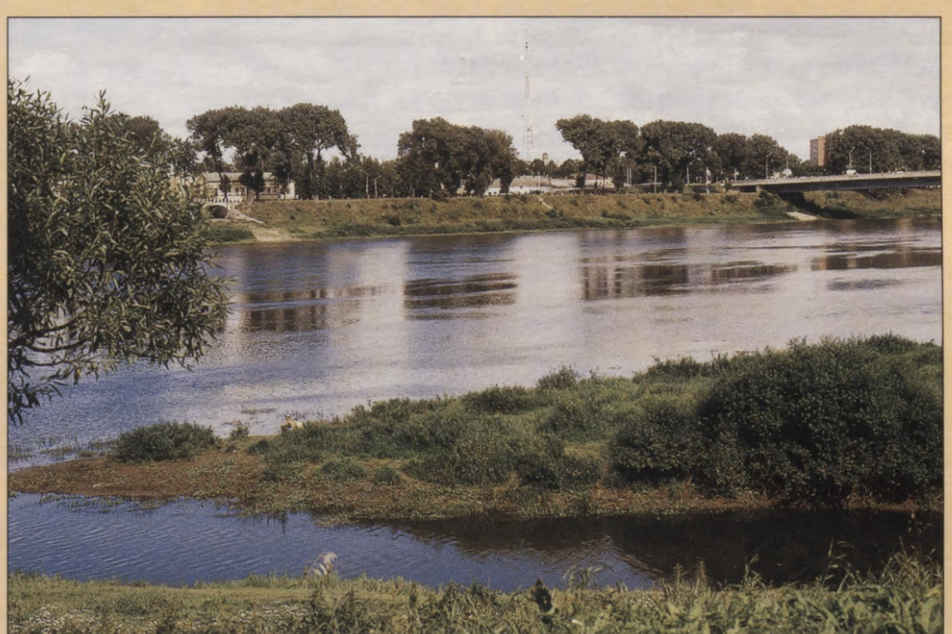

Skats pāri Daugavai no Grīvas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Daugavpils no putna lidojuma (1990. g. foto)

apvienoja vienā pilsētā. 1853. gadā pabeidza dzelzs tilta celtniecību pār Daugavu un 1866. gadā – cietokšņa esplanādes iekārtošanu. Pilsētas daļā, kas atrodas aiz Daugavpils–Indras dzelzceļa līnijas un saucas Jaunbūve, sāka izdalīt apbūves gabalus tiem iedzīvotājiem, kas pēc esplanādes iekārtošanas bija zaudējuši savas mājas. 19. gs. 70. gados sāka apbūvēt arī pilsētas rajonu Gajoku (starp šoseju un Daugavu). Neatkarīgās Latvijas laikā Daugavpilī bija pavisam 4742 ēkas, 1127 (vai 23,77 %) mūra, 3521 (74,35 %) koka un 94 (1,98 %) jaukta materiāla ēkas; no 9919 dzīvokļiem elektriskā apgaismošana bija 58,16 % dzīvokļu. 1934. gadā uzcelta Pasta un telegrāfa kantora ēka (arhitekti D. Zariņš un A. Krūmiņš), Valsts Zemes bankas nodaļas ēka (1936.–1937. g., arhit. V. Vitands).

Pilsētas nomale (A. Tidrika foto, 1996. g.)

Māksla

Latgalē celtie dievnami stipri atšķiras no citur Latvijā celtajiem. Te ir gan varenas katedrāles tipa baznīcas, gan arī ļoti vienkāršas un mazas koka kapelas. Daugavpilī viena no ievērojamākajām ir Sv. Pētera Romas katoļu baznīca (celta 1848.–1849. g.). Tās lielais kupols balstās uz četriem dubultpīlāriem. Baznīcā ir altāri Sv. Antona un Sv. Marijas godināšanai, kā arī senas gleznas. Draudze savu dievnamu 20. gs. 50. gados nosargāja no nojaukšanas, turpretim pareizticīgo Sv. Ņevas Aleksandra katedrāle (ap 19. gs. vidu, arhit. K.Tons) padomju okupācijas laikā 50. gadu beigās vienā naktī tika nojaukta. 2. pasaules kara laikā sagrauta 18. gs. vidū jezuītu celtā Daugavpils cietokšņa baznīca (agrāk klostera baznīca). Tā bija baroka stilā celta trīsjomu bazilika, turklāt augstākais vidusjoms segts ar varenu cilindra velvi ar burām, bet sānu jomi – ar krusta velvēm. Balstiem, kas atdalīja vidusjomu no sānu joma, bija ļoti sarežģīta un oriģināla konstrukcija. Fasādes sānos pacēlās divi augsti torņi, bet fasādes vidusdaļu vainagoja dekoratīvs zelmenis.

Daugavpilī saglabājies cietokšņa ansamblis (1810. g.–19. gs. 1. puse), bij. reālskolas ēka (celta 1835.–1840. g., arhit. A. Štauberts), tag. pilsētas ģimnāzija, bij. Dinaburgas valsts iestāžu ēku ansamblis (trīs ēkas, 1828.–1830. g.), piemiņas siena dvinciem (1967. g., tēln. I. Folkmanis, arhit. V. Kalniņš), J. Raiņa krūšutēls (1966. g., tēln. I. Folkmanis). Luterāņu kapos piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem (1928. g., arhit. A. Birzenieks). Pilsētas centrālajā daļā atrodas A. Pumpura parks (Vienības dārzs) un Dubrovina dārzs, kas sākts veidot 1882. gadā.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Kad 1625. gadā jezuīti Daugavpilī nodibināja savu rezidenci, viņi dažādās apgabala vietās atklāja apmēram 12 misijas. Ap 1628. gadu (citos avotos, 1625. g., arī 1631. g.) jezuīti Daugavpilī atklāja pirmo skolu Latgalē. 1761. gadā šo jezuītu skolu pārvērta par ģimnāziju un 1767. gadā pie tās nodibināja teoloģijas klasi katoļu garīdznieku sagatavoša-

Piemineklis A. Pumpuram (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

nai. 1831. gadā atvēra muižnieku apriņķa skolu (tag. 1. vidusskola), ko pēc četriem gadiem izveidoja par ģimnāziju. 1857. gadā Daugavpilī atklāja krievu teātri. 1867. gadā Daugavpils ev.-lut. draudze atvēra skolu, bet to neapstiprināja un pēc gada slēdza. 1886. gadā skolu atļāva atvērt.

Vienības nams (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

1937./1938. mācību gadā Daugavpilī darbojās divas valsts ģimnāzijas un viena pilsētas ģimnāzija, Valsts Skolotāju institūts, pilsētas tehnikums, Daugavpils Latviešu b-bas komercskola, Latvijas Tautas universitāte, pilsētas ebreju ģimnāzija, valsts arodskola, dzelzceļa tehniskā vidusskola, b-bas "Saule" sieviešu arodskola, b-bas "Ort" Daugavpils ebreju amatniecības skola, trīs pilsētas pamatskolas, viena valsts pamatskola, Daugavpils cietokšņa valsts pamatskola, Valsts Skolotāju institūta pamatskola, divas pilsētas krievu pamatskolas, trīs ebreju pamatskolas, Latvijas ebreju skolotāju b-bas "Hamore" divi bērnudārzi, divas poļu pamatskolas, četras jaukta tipa pamatskolas.

1937. gadā dibināta un darbojās Daugavpils pilsētas bibliotēka (20 tk grāmatu), Dzelzceļnieku b-bas bibliotēka (dib. 1921. g., 5 tk grāmatu), ebreju sabiedriskā bibliotēka (5 tk grāmatu), Š. Adelberga bibliotēka (1859. g., 8 tk grāmatu) un vēl citas privātās un sabiedriskās bibliotēkas. 1938. gadā atvēra Valsts vēsturiskā muzeja Daugavpils nodaļu, Vienības namā darbojās Daugavpils Latviešu b-bas dramatiskais teātris (1921. g.). Sabiedriskajā dzīvē aktīva bija Daugavpils apkārtnes dārzkopības b-ba "Celmlauzis", Daugavpils Latviešu b-ba (dib. 1917. g.), Medicīnas b-ba (1936. g.), pilsētas klubs (1920. g.) u.c., pavisam 18 b-bas, septiņas arodbiedrības, piecas palīdzības b-bas, astoņas sporta b-bas, trīs reliģiskās b-bas, divas ugunsdzēsēju b-bas u.c. organizācijas un b-bas. Darbojās arī Grīvas Latviešu b-ba (1904. g.), Latviešu veco strēlnieku b-bas Daugavpils nodaļa, Tirgotāju un rūpnieku b-ba (1935. g.), Daugavpils un Grīvas Amatnieku b-ba (1937. g.), Daugavpils Namsaimnieku b-ba (1922. g.), kā arī daudzas cittautiešu sabiedriskās organizācijas. Ar Latgales latviešu Romas katoļu kultūrveicināšanas b-bas "Saule" (1916. g.) gādību tajā pašā gadā Daugavpilī tika atvērta pirmā tautskola ar latviešu mācību valodu, kā arī līdz 1927. gadam uzturēti arodkursi, ko pārvērta par sieviešu arodskolu ar četrgadīgu mācības kursu.

Īpaši rosīga sabiedriskā dzīve Daugavpilī sākās pēc tam, kad 1937. g. decembrī tika pabeigta Daugavpils Latviešu b-bas Vienības nama izbūve. Daugavpils pilsētas galva A. Švirksts vienlaikus bija arī Latviešu b-bas priekšnieks, kas ļoti daudz darījis pilsētas vispusīgajā attīstībā. Biedrība 1934.–1939. g. izdeva laikrakstu "Latgales Vēstnesis". 1925.–1940. g. krievu valodā iznāca laikraksts "Dvinskij golos" (no 1935. g. ar nosaukumu "Naš daugavpilsskij golos"). Latvijas Katoļu jaunatnes b-bas Daugavpils nodaļā (1927. g.) darbojās koris un dramatiskais pulciņš. Aktīvi darbojās mazpulki, skauti, gaidas un Latvijas Vanagi, kā arī aizsargi. 1938. gadā Daugavpilī darbojās četras slimnīcas. Domājams, ka jau 18. gs. Daugavpilī ir bijusi vismaz viena aptieka. Daugavpils aptieka minēta 1819. gada dokumentos. 19. gs. 80. gados tika nodibinātas vēl divas aptiekas. Izcilākais Latgales aptiekārs bija farmācijas maģistrs M. Kubli, kas kādu laiku strādāja Daugavpils kara hospitālī.

Daugavpils 1. vidusskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Viesnīca "Latvija" (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Pēc Latvijas okupācijas Daugavpilī līdz 1952. gadam iznāca laikraksti "Latgaļskaja pravda" (krievu valodā) un "Latgolas Taisneiba" (no 1945. g. latgaliešu valodā), no 1952. gada – laikraksts "Krasnoje znamja" (krievu valodā, dažus gadus arī latviešu valodā), 1962.–1991. g. iznāca arī laikraksts "Avangards" (latviešu un krievu valodā). 1962. gadā pilsētā bija pieci kinoteātri, 70 bibliotēkas, Valsts muzikāli dramatiskais teātris un simfoniskais orķestris, darbojās pieci kultūras nami, četri arodbiedrību klubi, divas sporta skolas, Pedagoģiskais institūts (dib. 1952. g., 1980./1981. mācību gadā bija trīs fakultātes un mūzikas pedagoģijas nodaļa), Rīgas Politehniskā institūta filiāle (1961. g.), 1985. gadā Daugavpilī bija jau vairāk nekā 30 vispārizglītojošo skolu, mehānikas tehnikums, medicīnas skola, mākslas skola, mūzikas vidusskola, vairākas profesionāli tehniskās skolas, deviņas slimnīcas, trīs dispanseri, sanatorija "Mežciems". Uzcelti vairāki deviņstāvu nami, platformāta kinoteātris, laulību pils. Arī Daugavas kreisajā krastā – Grīvā ir uzcelti daudzi daudzstāvu dzīvojamie nami.

Sv. Borisa Gļeba pareizticīgo katedrāle (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Reliģija

Daugavpilī darbojas baptistu draudze, 3 katoļu draudzes (1999. gadā prāvesti A. Madelāns, J. Mukāns, A. Olehno), ev.-lut. draudze, evaņģēliskās ticības kristiešu draudze "Jaunā paaudze", Gajoka, Jaunbūves pirmā, Nīderkūnu, Vecās Forštates, Grīvas, Maļutkinas-Judovkas vecticībnieku draudze, grieķu-katoļu draudze, kristīgā draudze "Dzīvības vārds", musulmaņu draudze "Ideļ", Sv. mocekļu Borisa un Gļeba, Sv. Pētera un Pāvila, Sv. Ņevas Aleksandra, Sv. Nikolaja (kapsētas), Vissvētās Dievmātes aizmigšanas pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze, Vasarsvētku draudze "Stūrakmens".

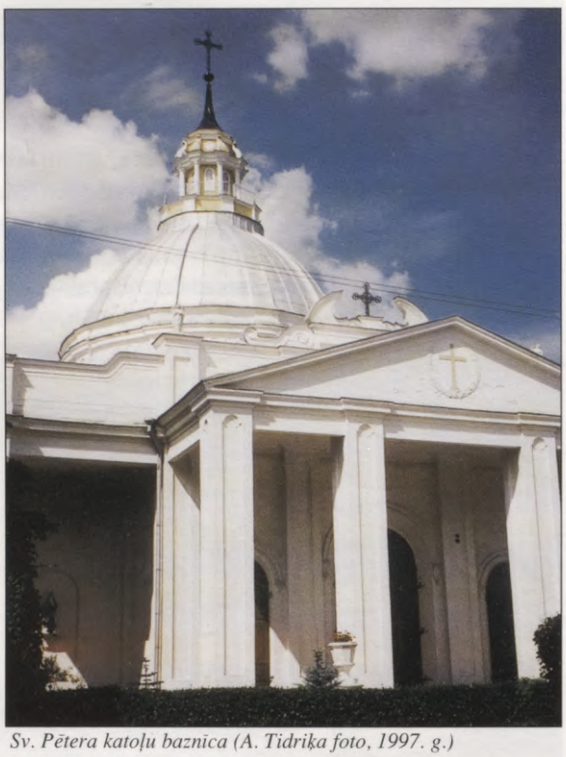

Sv. Pētera katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Daugavpils katoļu draudzes vēture saistīta ar 1620. gadu, kad jezuīti Daugavpilī sāka celt lielu koka baznīcu, kas sākumā bija arī jezuītu mītne. 1671.–1673. g. jezuīti uzcēla otru koka baznīcu cietokšņa teritorijā, bet veco koka baznīcu atstāja bīskapa ziņā par draudzes baznīcu. Šās baznīcas tuvumā 1737. gadā jezuīti sāka celt ļoti greznu mūra baznīcu baroka stilā. Veco baznīcu 1746. gadā pārveda uz Dubnu. 1808. gadā nodega 1708. gadā celtā koka katedrālbaznīca, un turpmāk par draudzes baznīcu kļuva jezuītu mūra baznīca cietokšņa teritorijā.

19. gs. sākumā Krievijas Kara ministrija no jezuītiem "atpirka" (atņēma) baznīcu un klosteri un nodeva tos pareizticīgo katedrāles iekārtošanai. Sākot ar 1811. gadu, katoļiem dievkalpojumus 40 gadus noturēja kapu kapličā. Pēc Daugavpils muižnieku lūguma 1838. gadā saņēma atļauju katoļu mūra baznīcas celtniecībai (uzcelta ap 1845. g.). 1924.–1935. g. prāvests Ā. Vizulis baznīcu pārbūvēja tag. izskatā.

Domājams, ka Daugavpilī jau 16. gs. spredikots arī

reformācijas garā, jo ordeņa vasaļi bija kļuvuši luterāņi. Kad Latgale nonāca Polijas varā, tā pamazām tika rekatolizēta, bet par Daugavpils apgabala luterāņiem turpmāk rūpējās Sēlpils iecirkņa mācītāji. 1639.–1665. g. Sēlpils iecirkņa prāvestus dēvēja par Sēlpils-Daugavpils prāvestiem. No 1790. gada par Daugavpils luterāņiem rūpējās Ēģiptes draudzes mācītājs. Luterāņu skaits Daugavpilī pieauga pēc Daugavpils cietokšņa uzcelšanas. Tajā bija ne vien vācu cilmes luterticīgi virsnieki, bet arī latviešu karavīri. Sākot ar 1835. gadu, valdība algoja īpašu divīzijas latviešu mācītāju, kas organizēja arī citus luterticīgos Daugavpilī un 1872. gadā sāka vākt līdzekļus baznīcas celšanai. Baznīcu uzcēla 1892.–1893. g. pēc toreizējā Daugavpils arhit. V. Neimaņa projekta (480 sēdvietu). 1897. gadā likvidēja divīzijas mācītāja posteni un draudze algoja savu mācītāju. Somijas senāts 1839.–1841. g. algoja mācītāju cietoksnī ieslodzīto somu aprūpei. 1935. gadā ērģeles atjaunoja Valkera firma. 2. pasaules kara laikā baznīca tik stipri cieta, ka bija jāsaīsina tornis un jāaizmūrē lielais zvaigznes logs. 1966. gadā baznīcu draudzei atsavināja un tajā iekārtoja noliktavu. Draudzei un mācītājam tika ierādītas citas telpas. Draudze darbojas. Ilgus gadus (1923.–1944. g.) mācītājs bija A. Rumpēters, 1998. gadā – prāvests L. Rozentāls. 1928. gadā dib. Daugavpils Garnizona draudze, kas no 1931. g. 15. novembra darbojusies bij. jezuītu klostera baznīcā pēc tās pielāgošanas luterāņu vajadzībām. Iegādātas arī ērģeles. Draudzi aprūpēja Daugavpils draudzes mācītājs. 1940. gadā draudze darbību beidza.

Vecās Forštates vecticībnieku draudzes Sv. Dievmātes patvēruma baznīca celta 1890. gadā. 1910. gadā šai koka ēkai blakus tika uzcelts mūra zvanu tornis. 1976. gadā ugunsgrēkā gāja bojā gandrīz visas ikonas. Maļutkinas-Judovkas vecticībnieku draudze dib. 1880. gadā, tai ir sava Vissvētās Dievmātes aizmigšanas baznīca. Grīvas vecticībnieku draudze dibināta 1872. gadā, tai ir savs dievnams – Vissvētās Dievmātes patvēruma baznīca (celta 1937. g. seno pareizticīgo baznīcu celtniecības stilā, inženiera Fiļkova projekts).

Daugavpils ķīmiskās šķiedras kombināts "Dauteks" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Daugavpils – deviņdesmitie gadi

90. gados pilsēta ir izveidojusies par nozīmīgu Latgales novada ekonomisko, kultūras un izglītības centru. Pašlaik tā ir valstī trešais lielākais (aiz Rīgas un Ventspils) rūpniecības centrs, kur koncentrēti 7% ražošanas apjoma (1997. g. Daugavpils rūpniecības uzņēmumi saražoja produkciju par 85,4 mlj latu). Visvairāk nodarbināto ir metālapstrādes nozarē (apm. 6 tk nodarbināto), ķīmiskās (apm. 3,4 tk) un pārtikas rūpniecības (1,2 tk) uzņēmumos. Pilsētā darbojas 18 lieli rūpniecības uzņēmumi, no kuriem svarīgākie ir a/s "Dauteks" (ražo sintētiskās šķiedras un diegus, kaprona tekstildiegus, korda audumu un citu produkciju), a/s "Pievadķēžu rūpnīca" (velosipēdu,

Skats uz Daugavpili (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

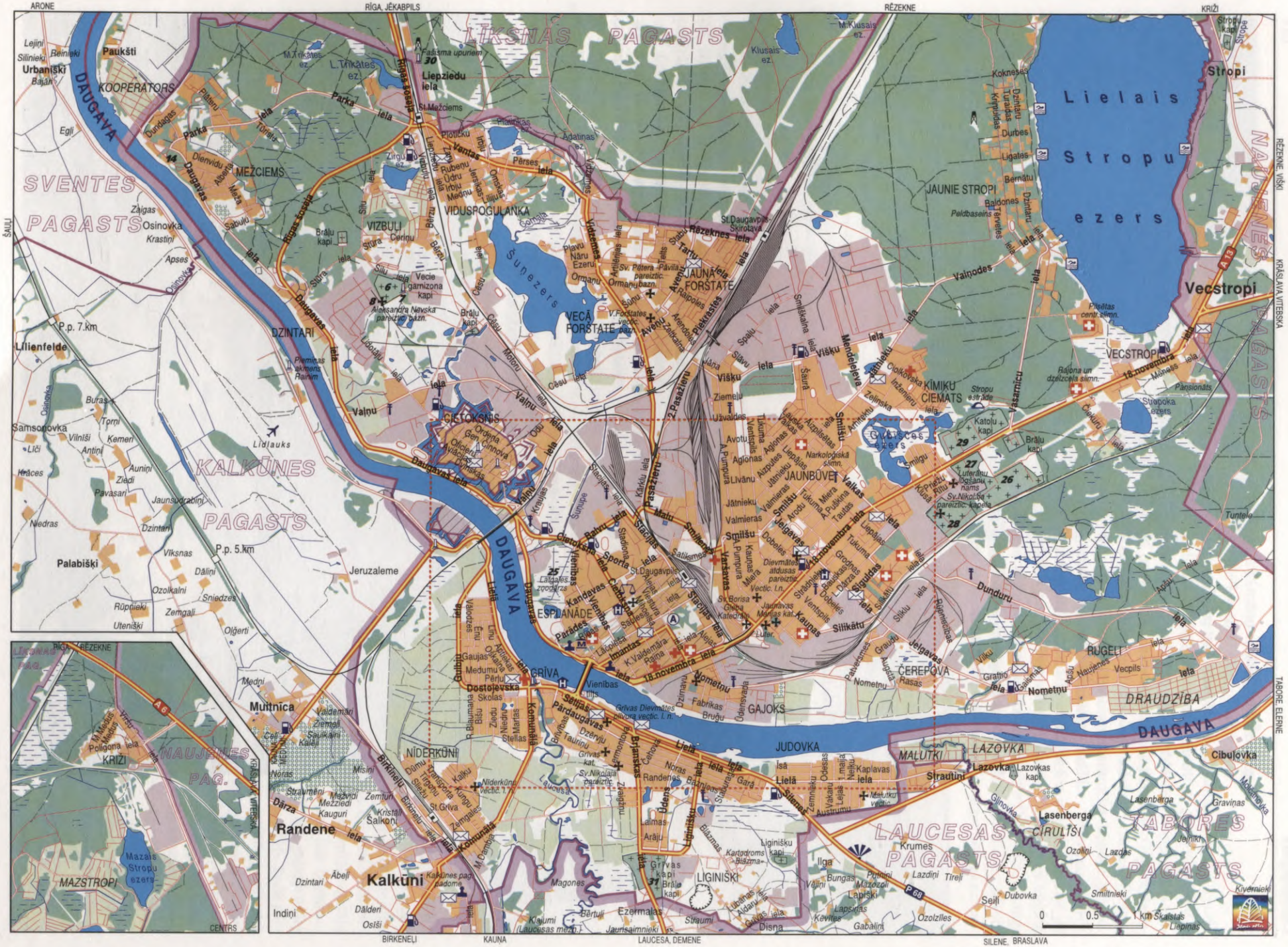
ARONE
RĪGA, JĒKABPILS
RĒZEKNE
KRĪŽI
ŠAULI
RĒZEKNE, VIŠKI
KRĀSLAVA, VITEBSKA
TABORE, ELERNE
BIRKENEĻI
KAUNA
LAUCESA, DEMENE
SILENE, BRASLAVA
LĪKSNAS PAGASTS
SVENTES PAGASTS
KALKŪNES PAGASTS
NAUJENES PAGASTS
LAUCESAS PAGASTS
TABORES PAGASTS
DAUGAVA
Lielais Stropu ezers
Mazais Stropu ezers
Šunezers
Paukšti
Urbanīški
KOOPERATORS
MEŽCIEMS
VIZBUĻI
VIDUSPOGULANKA
JAUNIE STROPI
Stropi
Vecstropi
VECSTROPI
JAUNĀ FORŠTATE
VECĀ FORŠTATE
DZINTARI
Lilienfelde
Samsonovka
Palabiški
Jeruzaleme
CIETOKSNIS
KĪMIKU CIEMATS
JAUNBŪVE
ESPLANĀDE
GRĪVA
GAJOKS
ČEREPOVA
RUGĒLI
DRAUDZĪBA
JUDOVKA
MALUTKI
LAZOVKA
Cibulovka
Lasenberga
CIRULĪŠI
Krumes
Ilga
LIGINIŠKI
NĪDERKŪNI
Randene
Kalkūni
Mutnīca
KRĪŽI
MAZSTROPI
Seiļi
Dubovka
Disna
Liepinas
Kivenieki
Smiltnieki
Ozolzīles
Gabaliņi
Kevītes
Jaunsaimnieki
Straumi
Bērtuļi
Magones
Indiņi
Dālderi
Ābeļi
Dzintari
Osīši
Mazmētri
Ezermalas
Grīvas kapi
Brāļu kapi
Liginišķu kapi
Kalkūnes pag. padome
Niderkūnes vecticī. 1.
Malutku vecticī.
Grīvas Dievmātes pārvēr. vecticī. l. n.
St.Daugavpils Skirotava
Rēzeknes iela
Tartu iela
Rīgas šoseja
Liepziedu iela
St.Mežciems
Ventas iela
Parka iela
Daugavas iela
Brīvības iela
Stacijas iela
Satiksmes iela
Dunduru iela
Nometņu iela
Sikiļu iela
Silikātu iela
Kaunas iela
Varšavas iela
Smilšu iela
Jelgavas iela
Tukuma iela
Valkas iela
Aglonas iela
Livānu iela
Jātnieku iela
Valmieras iela
Viļānu iela
Krāslavas iela
Aizpilsētas iela
Armijas iela
Viļķu iela
Mendeļejeva iela
Inženieru iela
Ciolkovska iela
Zaļā iela
Zaļumu iela
Ziemeļu iela
Uzvaldes iela
Šaura iela
Spāļu iela
Sliežu iela
Smilkšaina iela
Vaiņodes iela
Viļānu iela
Ludzas iela
Pasažieru iela
Kārļu iela
Kraujas iela
Sunupe
Ūdens iela
Ozolkalni
Sniedzes
Zemgaļi
Olģerti
Rūpnieki
Uteniški
Dālini
Viksnas
Niedras
Dzintari
Jaunsvarāni
Pavasari
Ziedi
Auniņi
Krāces
Liči
Antiņi
Kemeri
Vilniši
Torņi
Buras
Osīnovka
Krastiņi
Apses
Sabuļu
Zaigas
Egļi
Bajāri
Lejiņi
Sīlinieki
Beinieki
Pīlēnu
Bundagas
Dienvidu
Albeta
Meža
Sīļu
Sīļi
Sīļu iela
Stūra
Ceriņu
Bāriņu
Vecie garnizona kapi
Aleksandra Nevska pareizticī. bazn.
Brāļu kapi
Česu
Motoru
Valņu
Ormaņu
Plavu Nāru Ezeru
Ormaņu bazn.
Sv. Pētera Pāvila pareizticī.
V.Forštates vecticī. kapi
Aveņu
Zaļkalna
Aizdoles
Pīlādžu
Pļaviņu
Pļaviņas ez.
Adatiņas ez.
Vidzemes
Pērses
Omsku
Ilūkstes
Irbju
Medņu
Rubeņu
Ūdru
Zaķu
Zirgu ez.
Plotiņu
Irbju
Vabuļu
Liepziedu
Rīgas šoseja
Parka iela
Pīlēnu
Bundagas
Dienvidu
Albeta
Meža
Sīļu
Sīļi

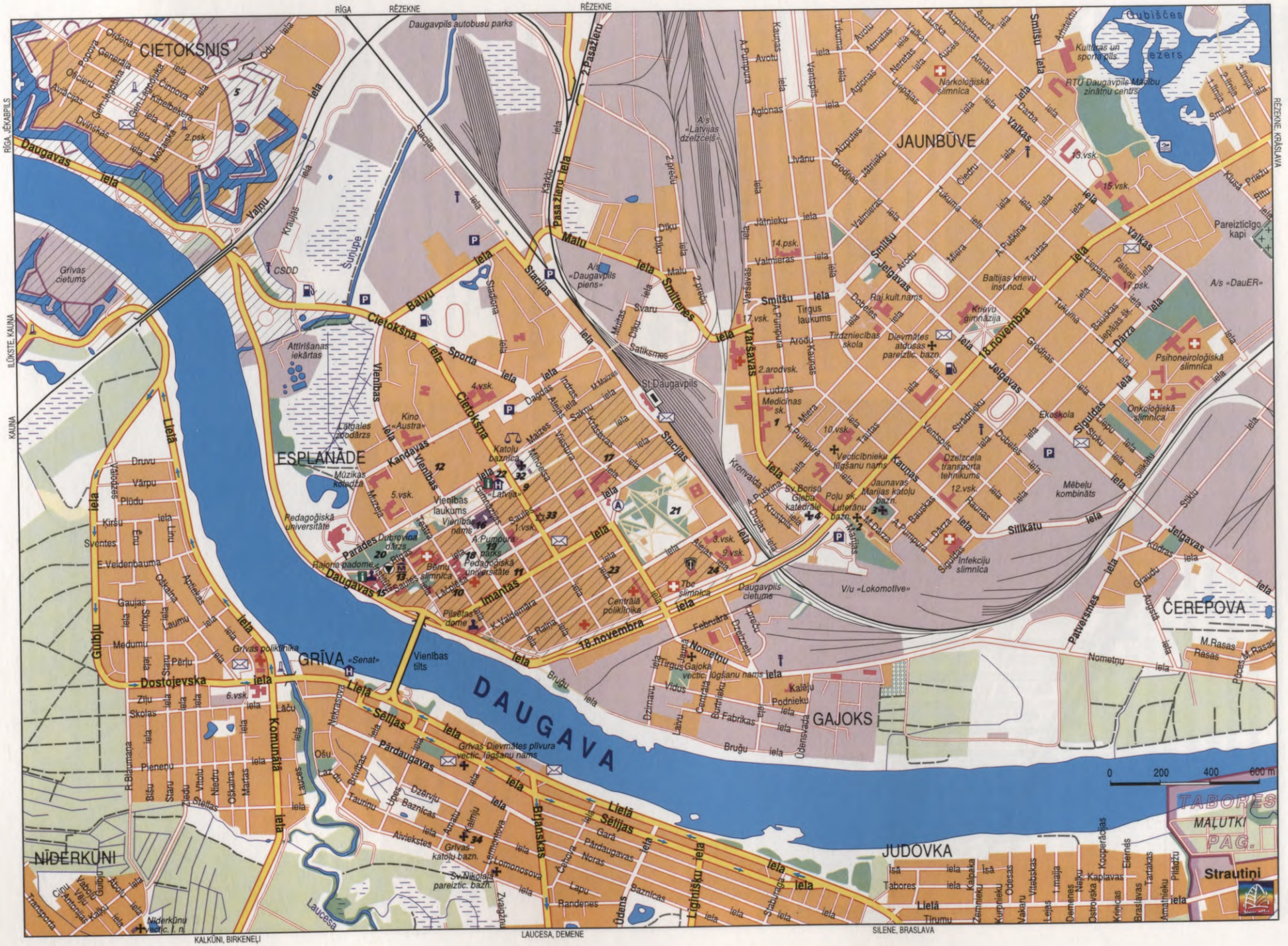
CIETOKSNIS
ESPLANĀDE
GRĪVA
JAUNBŪVE
GAJOKS
ČEREPOVA
JUDOVKA
NĪDERKŪNI
DAUGAVA
Daugavpils autobusu parks
Cietokšņa iela
Daugavas iela
Lielā iela
Saules iela
Imantas iela
18.novembra iela
Nometņu iela
Dostojevska iela
Komunālā iela
Sēlijas iela
Brāļenskas iela
Smilšu iela
Valkas iela
Jelgavas iela
Vienības tilts
Grīvas dievnamā
Grīvas cietums
Grīvas poliklīnika
Centrālā poliklīnika
Daugavpils cietums
Vienības laukums
Vienības nams
Pilsētas dome
Rajona padome
Pedagoģiskā universitāte
Dubrovina dārzs
Kino «Austra»
Latgales zoodārzs
Mūzikas koledža
Attīrīšanas iekārtas
Daugavpils pilsētas centrālā bibliotēka
Pedagoģiskā universitātes bibliotēka
Grīvas Dievmātes pļivura vecticībnieku lūgšanu nams
Grīvas katoļu baznīca
Grīvas «Senāt»
Grīvas vecticībnieku lūgšanu nams
Niderkūnu vecticībnieku lūgšanu nams
Svētā Nikolaja pareizticīgo baznīca
Svētā Borisa Gļeba katedrāle
Poļu sk. Lutera baznīca
Jaunavas Marijas katoļu baznīca
Dievmātes atdusas pareizticīgo baznīca
Raj. kult. nams
Tirgus laukums
Tirdzniecības skola
Kijevas ģimnāzija
Baltijas krievu inst. nod.
Pareizticīgo kapi
A/s «DauER»
Psihoneiroloģiskā slimnīca
Onkoloģiskā slimnīca
Narkoloģiskā slimnīca
Kultūras un sporta pils
RTU Daugavpils Mācību zinātnu centrs
Gubiščes ezers
Mēbeļu kombināts
Dzelzceļa transporta tehnikums
Infekciju slimnīca
Tbc slimnīca
Medicīnas sk.
Ekoskola
Vecticībnieku lūgšanu nams
Centrālā stacija
A/s «Latvijas dzelzceļš»
A/s «Daugavpils piens»
V/u «Lokomotive»
St. Daugavpils
Tabores
Strautiņi
TABORES MAĻUTKI PAG.
RĪGA
RĒZEKNE
RĪGA, JĒKABPILS
ILŪKSTE, KAUNA
KAUNA
KALKŪNI, BIRKENEĻI
LAUCESA, DEMENE
SILENE, BRASLAVA
0 200 400 600 m

motociklu, automobiļu, lauksaimniecības tehnikas, bērnu velosipēdu ķēdes), a/s "DauER" (elektriskie urbji un āmuri, perforatori, kokapstrādes mašīnas, celtniecības darbu instrumenti), valsts a/s

Pilsētas domes ēka Daugavas ielā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

"Lokomotīve" (dīzeļlokomotīvju remonts), SIA "Zīglera mašīnbūve" (centralizēto darbgaldu remonts), valsts a/s "Latvijas dzelzceļš" Daugavpils lokomotīvju depo. Nozīmīgākie vieglās rūpniecības uzņēmumi ir a/s "Daugava" (apavu ražošana), SIA "Dinaburgas apģērbs", "Daugavpils apģērbs". Ir arī pieci lieli pārtikas rūpniecības uzņēmumi, no kuriem svarīgākais ir gaļas un piena kombināts. Kopā pilsētā darbojas apm. 1,9 tk SIA un individuālo uzņēmumu, apm. 1 tk tirdzniecības uzņēmumu. Perspektīva nozare, kam iespējas attīstīties un pilnveidoties, ir starptautiskais tūrisms.

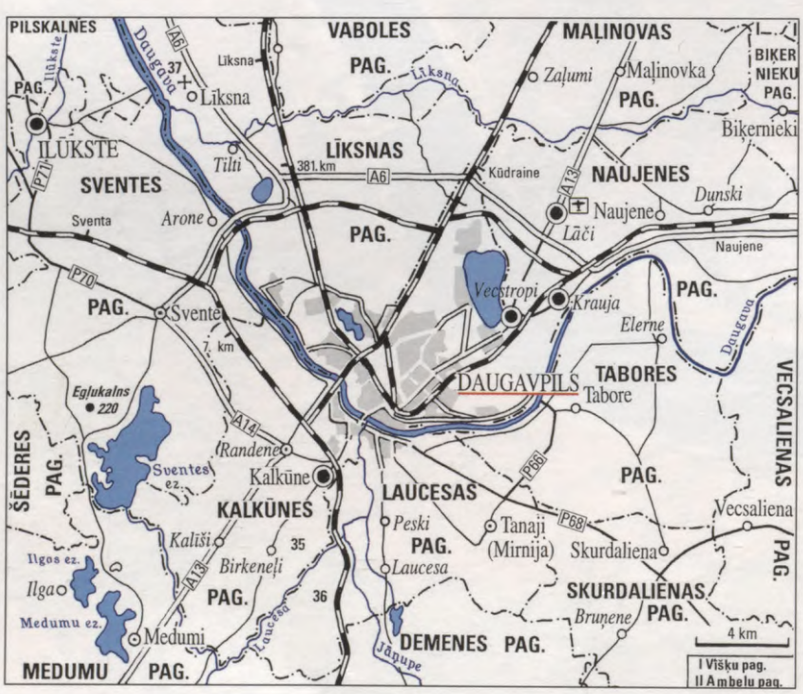

1997. gadā uzceltas 56 individuālās mājas (kopā pilsētā ir vairāk nekā 6 tk individuālo māju ar kopējo platību 405,6 tk m^2 un apm. 37 tk dzīvokļu ar kopējo platību 1751 tk m^2).

Pilsētā darbojas sociālās aprūpes dienests, kas aptver gk. veco ļaužu (pensionāru) un maznodrošināto ģimeņu bērnu aprūpi. 1997. gadā sociālās aprūpes vajadzībām tika izlietoti 1,77 mlj latu pilsētas budžeta. Ir izveidots veco ļaužu pansionāts (330 vietu). Pilsētā ir vairāki bērnudārzi (4,4 tk vietu), 12 aptiekas, septiņas poliklīnikas; pilsētas slimnīcās ir 2,4 tk vietu. Veselības aprūpei 1997. gadā tika izlietoti 323 tk latu no pilsētas budžeta.

Daugavpils ir svarīgs izglītības un kultūras centrs Austrumlatvijā. 1997. gadā šeit darbojās 22 vispārizglītojošās skolas (16,6 tk skolēnu), vairākas pamatskolas, sākumskola, Saules skola, četras arodvidusskolas (2 tk audzēkņu), vairāki tehnikumi (1,5 tk audzēkņu), Daugavpils Pedagoģiskā universitāte un Rīgas Tehniskās universitātes Daugavpils Vispārtehniskā fakultāte (abās augstskolās apm. 2 tk studentu). Pilsētā darbojas arī medicīnas skola, Mūzikas koledža, Multinacionālais kultūras centrs, jauniešu volejbola skola. Darbu ir atjaunojis Daugavpils teātris, darbojas vairāki kultūras nami, Novadpētniecības un mākslas muzejs, septiņas bibliotēkas. Aktīvi darbojas vairākas b-bas (poļu, krievu, latviešu, baltkrievu kultūras centrs). Iznāk laikraksti "Dinaburg" (krievu valodā) un "Latgales Laiks" (latviešu un krievu valodā). Pilsētā ir vairāki stadioni un peldbaseini.

Daugavpils pilsētas domes priekšsēdētājs A. Vidausks

Pavadonis pa Daugavpili un apkārtni

Jaunbūvē Miera ielā 53/55, kur mūža nogali pavadīja A. Pumpurs (ēka sagrauta 2. pasaules karā), atrodas piemiņas akmens (1991. g., tēln. J. Volkova) *[1]*. Netālu arhitektoniski savdabīgais skrošu fabrikas tornis (1911. g.). Šajā pilsētas daļā arī lut. baznīca *[2]*, kas ilgus gadus tika izmantota citiem mērķiem, bet tālāk uz centra pusi Jaunavas Marijas katoļu baznīca *[3]*, Sv. Borisa Gļeba pareizticīgo katedrāle *[4]*.

Daugavas labajā krastā atrodas 19. gs. sākumā celtais Daugavpils cietoksnis *[5]*. Netālu līdzās cietoksnim apskatāms aizsargdambis. Uz Z no cietokšņa vecie Garnizona kapi *[6]*, kur apbedīts J. Raiņa tēvs K. Pliekšāns; tur arī piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem *[7]* un Sv. Ņevas Aleksandra pareizticīgo baznīca *[8]*. Aplūkojamas arī vairākas vecas ēkas, kas celtas 19. gs.; Rīgas ielā 32 ir vecā vidusskolas ēka *[9]*, kas celta 1835. gadā, administratīvo ēku ansamblis Lāčplēša ielā 20 *[10]*, Ģimnāzijas ielā 27 *[11]*, Vienības ielā 20 *[12]*. Ansamblis celts no 1820. līdz 1830. gadam. Nozīmīgs apskates objekts ir Novadpētniecības un mākslas muzejs Rīgas ielā 8 *[13]*. Muzeja ēka ir arhi-

Daugavas labā krasta ceļš pa aizsargdambi (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

tektūras piemineklis un sākotnēji tā kalpojusi kā viesnīca. Tur 1920. gadā, atgriezdamies no trimdas, uzturējās J. Rainis. Muzeja izstāžu zāles apskatāmas Muzeja ielā 23 un Rīgas ielā 20. Daugavas ielā 131 ir 1883. gadā celtais Mežciema ārstnieciskās ūdens procedūru dziedinātavas komplekss *[14]*. Ēka Saules ielā 1/3 celta 19. gs. beigās, tas ir unikāls ķieģeļu arhitektūras paraugs *[15]*. Tās fasādes daļā izmantoti profilētie ķieģeļi, kas ražoti vietējos ķieģelceplos. Sākotnēji šeit bijis pasts, vēlāk Skolotāju institūts. Arhitektoniski interesanta Vienības nama (1937. g., arhit. V. Vitands) ēka Saules ielā 23a *[16]*, kurā atradās gan klubs, gan teātris, gan restorāns, viesnīca, veikals. Tajā laikā tā bija lielākā kompleksā būve Latvijā. Jūgendstila dzīvojamā ēka Saules ielā 41 celta 20. gs. sākumā, vēlāk atjaunota *[17]*.

Daugavpils cietoksnis

Daugavpils cietoksnis ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Tas ir vienīgais bez pārmaiņām saglabājies 19. gs. 1. puses cietokšņa paraugs Latvijā. 1772. gadā pēc Dinaburgas pievienošanas Krievijai tika nolemts, ka pilsētā jābūvē cietoksnis. 1788. gadā tika apstiprināts tā pirmais projekts, taču cietokšņa un priekštilta nocietinājumu būve sākās tikai 1810. gadā pēc kara inženiera J. Heķeļa projekta 16. gs. beigās dibinātās Dinaburgas sākotnējās apbūves vietā. Pirms 1812. gada kara bija uzcelti tikai priekštilta nocietinājumi Daugavas kreisajā krastā un pontonu tilts, sākti darbi cietokšņa pamatteritorijā; kara laikā nocietinājumi tika izpostīti. Arī 1829. gada plūdi nodarīja lielus postījumus. Cietokšņa celtniecību pabeidza tikai 1878. gadā. Mūsu dienās cietokšņa ansambli veido galvenais cietoksnis (citadele) un valnis, astoņi bastioni, ravelīni, ārējais aizsardzības valnis ar nosegtu ceļu un glasisu Daugavas labajā krastā, kā arī atsevišķi priekštilta nocietinājumi upes kreisajā krastā. Cietoksnis plānā ir ovāla teritorija, kas sadalīta kvartālos, to vidū kvadrātveida parādes laukums. Savulaik cietokšņa DA atradās baroka jezuītu baznīca (1737.–1757. g.), kas tika nopostīta 1944. gadā. Cietokšņa teritorijā krievu ampīra stilā celtās ēkas projektējis arhitekts A. Štauberts. 1897. gadā cietoksni pārvērta par vienu no galvenajām Krievijas armijas kara noliktavām. Daugavpils garnizonā pirms 1. pasaules kara dienēja ģen. J. Balodis (ar piemiņas plāksni apzīmēts nams cietoksnī, kur viņš dzīvojis), pulkvedis F. Briedis; dienējis ģen. O. Dankers, ģen. R. Bangerskis, ģen. J. Ezeriņš, ģen. N. Dūze. Šeit atrodas 1812. gada kara piemineklis (1912. g.). Ir piemiņas plāksne (1975. g.) tatāru dzejniekam Musam Džalilam (kas šeit bija ieslodzījumā 1942. g.) un dekabristam un dzejniekam V. Kihelbekeram. 2. pasaules kara gados šeit bija karagūstekņu nometne *Stalag-340*, padomju okupācijas laikā – karaspēka daļa un Augstākā kara lidotāju tehniķu skola.

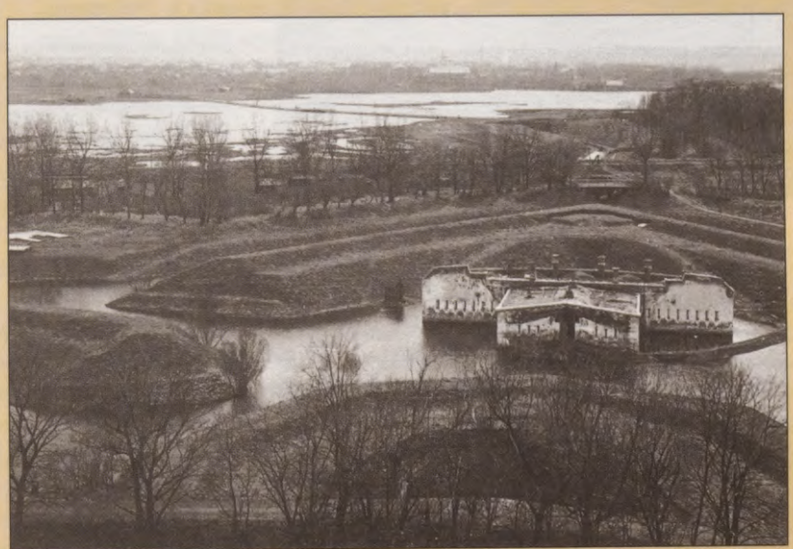

Daugavpils cietoksnis 20. gs. sākumā

Cietokšņa interjera fragments

Daugavpils cietokšņa aizsarggrāvis (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Lāčplēša iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Centrā pie Daugavpils Pedagoģiskās universitātes ēkas Vienības ielā 13 apskatāms piemineklis J. Rainim *[18]*; 1966. gadā to veidojis tēlnieks I. Folkmanis. Pretējā ielas pusē A. Pumpura parkā aplūkojams piemineklis A. Pumpuram *[19]*, to veidojis tēlnieks I. Krūmiņš 1965. gadā. Šajā parkā ir arī komunistiskā terora upuru piemiņas vieta. Patīkamas atpūtas vietas pilsētas centrā ir Dubrovina dārzs *[20]* un Atpūtas parks *[21]*. Pie viesnīcas "Latvija" ir 1910. gadā uzstādītais Saules pulkstenis *[22]*. Mihoelsa ielā 4 *[23]* dzimis aktieris un režisors S. Mihoelss (piemiņas plāksne 1967. g.). Pie ēkas Alejas ielā 5 *[24]* piemiņas plāksne, jo blakus ēkā Alejas ielā 3 (nav saglabājusies) 1943.–1944. g. atradās V. Loča izdevniecība. Vienības ielā 27 darbojas Latgales zooloģiskais dārzs *[25]*.

Daugavpilī ir vairāki karā kritušo karavīru kapi un piemiņas vietas. Tie ir 1905.–1907. gada revolūcijas dalībnieku kapi Komunālajos kapos *[26]*; 1. pasaules karā kritušo karavīru kapi Vecticībnieku kapos *[27]* 18. novembra ielā, Pareizticīgo kapos *[28]*, Luterāņu kapos *[29]*; nacistiskā terora upuru kapi Podnieku un Vidus ielas krustojumā, Mežciema kapos *[30]*, Komunālajos kapos, pie 1. preču stacijas; 2. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru kapi Dubrovina dārzā, Garnizona kapos, Grīvas kapos *[31]*, Komunālajos kapos, Pareizticīgo kapos, Stropu šosejas labajā pusē pie Komunālajiem kapiem.

Arhitektūras piemineklis ir klasicisma stilā celtā Sv. Pētera katoļu baznīca, kas atrodas viesnīcas "Latvija" tuvumā *[32]*; sinagoga Cietokšņu ielā *[33]*, Grīvas katoļu baznīca *[34]*.

Lieliska atpūtas vieta ir Lielā Stropu ezera apkārtne pilsētas nomalē ar plašo zaļo zonu.

Arī nedaudz tālākā apkaimē var apskatīt gan daudz interesantu kultūrvēsturisko objektu, gan atpūsties gleznainā dabā pie ezeriem un Daugavas krastos. 7 km uz DR no pilsētas Kalkūnes pagastā atrodas dzejnieka J. Raiņa memoriālais muzejs "Birkeneļi" (agrāk Berķenele) *[35]*, kur viņš pavadījis bērnību (1872.–1879. g.). Turpat netālu atrodas Baltkāju pilskalns un senkapi *[36]*. Aiz pilskalna Laucesas pagastā Augšzemes augstieni šķērso Laucesas senleja, vietām ar ļoti stāviem krastiem. Tā stiepjas 13 km no Kalkūnes upes augšteces virzienā. Pilsētas teritorija austrumos – Naujenes un Tabores pagastā robežojas ar dabas parku "Daugavas loki", kas stiepjas līdz Krāslavai. Tas izveidots, lai saglabātu unikālo un savdabīgo Daugavas vidusteces senlejas ainavu un kultūrvēsturiskos piemineklus. Šeit ierīkotas arī īpašas skatu vietas, lai aplūkotu gleznaino apkaimi, un ir visi priekšnoteikumi atpūtas un tūrisma organizēšanai. No pilsētas uz Z – Līksnas pagastā ieteicams apskatīt Līksnas katoļu baznīcu ar ērģelēm *[37]*, kas ir mākslas piemineklis. Ļoti krāšņa apkaime pie ezeriem ir arī nedaudz tālākā apvidū – Augšzemes aizsargājamo ainavu apvidū, kur atrodas divi kompleksie dabas liegumi: Sventes ezers ar apkārtējo ainavu un Meduma ezeraine.

Daugavpilī dzimusi rakstniece J. Babre (dz. Skrastiņa; dzīvojusi ASV), arhitektes V. Baulina, A. Berķe, karikatūrists G. Bērziņš, ķīmiķis un vēsturnieks M. Blohs, ķīmiķis un rakstnieks N. Bojārs (dzīvo ASV), grafiķis D. Breikšs, mākslas zinātniece R. Čaupova, cirka mākslinieks S. Deņisovs, gleznotājs S. Diņģelis, rakstnieks L. Dobičins, ķīmiķis J. Eiduss, operdziedātāja R. Frīnberga-Māliņa, gleznotājs R. Geikins-Geimans, enerģētiķis, akadēmiķis H. Graftio, aktrise I. Ieviņa, mežzinātnieks I. Ieviņš, tēlnieks V. Ivanovs, ķīmiķis prof. A. Janeks, arhit. R. Jaunušāne, sportisti I. Kazanovs un A. Kuzmins, Dr. habil. ped. L. Keirāns, arhit. Ž. Krauklis, kinorežisors I. Krenbergs, keramiķe I. Krolle, tekstilmākslinieks V. Kucins, literatūrzinātniece V. Labrence, stomatologs I. Losovskis, rakstniece A. Liepa, rakstniece un tulkotāja R. Luginska (dz. Kreice-Sargova), keramiķis P. Martinsons, gleznotājs S. Kreics, režisors S. Mihoelss, jurists prof. P. Mincs, ārsts ķirurgs V. Mincs, dziedātājs V. Okuņs, rakstniece A. Ozoliņa, ārsts higiēnists, filozofs A. Polis, gleznotājs M. Rotko (īstajā vārdā M. Rotkovičs; viens no izcilākajiem amerikāņu abstraktās mākslas pārstāvjiem), komponists O. Stroks, gleznotājs V. Svirskis, ķīmiķe M. Šimanska, fiziķis prof. J. Tīliks, režisore un dramaturģe V. Vecumniece (Daugavpils teātra galvenā režisore 1960.–1962. g.), imunologs H. Vekslers, komponists, ērģelnieks V. Vištelis, valodnieks un rakstnieks V. Zeps (dzīvo ASV).

J. Raiņa memoriālais muzejs "Birkeneļi" (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

DOBELE

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada.
Platība 8 km².
Iedzīvotāji: 11722 (1998. g.); latvieši 74,1%, krievi 15,6%, baltkrievi 3,5%, lietuvieši 2,3%, ukraiņi 1,9%, poļi 1,6%.
Attālums no Rīgas 72 km (autoceļi P97, A8).
Dzelzceļa stacija Dobele 72 km no Rīgas (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā horizontāla sudraba josla valsts karoga krāsu samēros. Pāri vairoga laukam pa diagonāli uz tā kreiso augšējo stūri balts zobens ar zilu ēnojumu un zelta rokturi. Zobens atgādina par zemgaļu cīņām. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Dobele robežojas ziemeļos ar Dobeles pagastu, austrumos ar Bērzes un Krimūnu pagastu un rietumos ar Auru pagastu. Dobeli šķērso 1. šķiras autoceļš P97 Jelgava–Annenieki, sākas autoceļi P102 uz Jaunbērzi un P103 uz Bausku.

Daba un iedzīvotāji

Dobele atrodas paugurotajā Austrumkursas augstienes A malā uz Lielauces pauguraines un Spārnenes viļņotā līdzenuma robežas. Dažus km uz A no pilsētas sākas Zemgales līdzenums. Dobele atrodas Augšbērzes-Augšabavas ledāja kušanas ūdeņu noteces ielejas krastos. Ieleja novadīja Zemgales sprostezera ūdeņus uz Ventas-Usmas sprostezeru. Ielejā tek Bērze. Tās platums pilsētā sasniedz 20 m, dziļums 1,2 m.

Tā kā pilsēta atrodas Kurzemes augstieņu aizvējā, tad klimats salīdzinājumā ar Latvijas R daļas pilsētām ir sausāks un vasarās siltāks, janvāra vidējā temperatūra –5,2 °C, jūlija 16,9 °C, nokrišņi 560 mm gadā. Apkures sezonas ilgums 205 dienas.

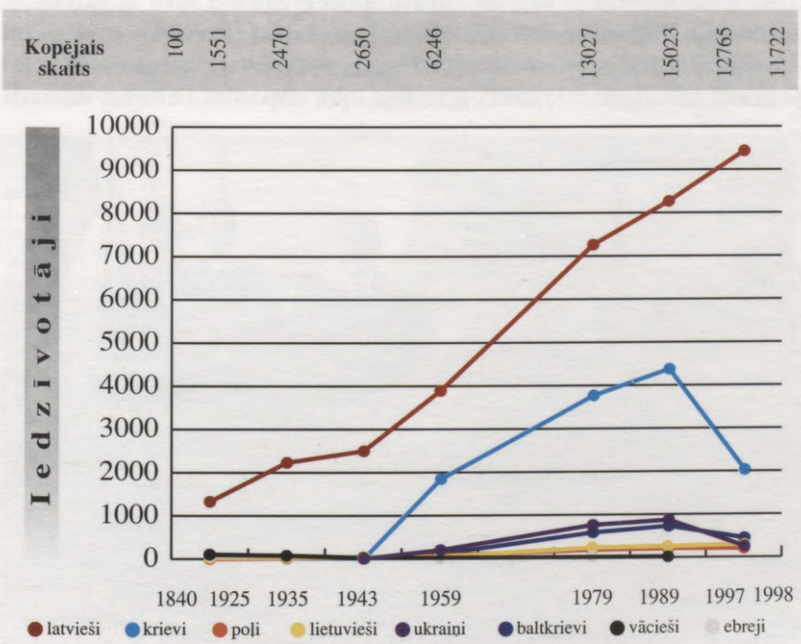

Bērze Dobeles nomalē (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Iedzīvotāju skaits strauji pieauga 19. gs. 2. pusē, bet samazinājās 1. pasaules kara laikā. Pēc 2. pasaules kara iedzīvotāju skaits Dobelē pieauga sešas reizes. Mainījās arī nacionālais sastāvs – 1. pasaules kara laikā samazinājās vāciešu īpatsvars, 2. pasaules kara laikā tika iznīcināti ebreji, bet, kad Dobeles Z daļā uzcēla padomju armijas garnizona pilsētiņu, krievu īpatsvars Dobelē sasniedza 30%.

Vēsture

Vēstures avotos Dobele pirmo reizi minēta 1254. gadā Zemgales dalīšanas līgumā, kad Dobeles pils ar novadu tika piešķirta Livonijas ordenim. Dobeles senvēsturei nozīmīgs ir Dobeles zemgaļu pilskalns ar senpilsētu pie tā. Par stipriem pils nocietinājumiem liecina piļu pētnieka E. Brastiņa secinājums, ka pilskalna A nogāze pret Bērzes upi bijusi 15 m, Z – 12 m, bet R – 9 m augsta. Pils nav pētīta. Tai pāri uzcelta Dobeles mūra pils. Senpilsētā izrakumus veica 1958. gadā J. Daiga. Necilie atradumi – mālu trauku lauskas, daži darba rīki (naži, slīmesti), bultu gali, rotas (saktas, piekariņi u.c.) tomēr rādīja, ka tā bijusi maz apdzīvota. Senpilsētas rašanās laiks nav droši nosakāms, bet, domājams, ka tā pastāvējusi līdz 13. un 14. gs. mijai. Bagātu senlietu klāstu turpretī devuši Dobeles pagasta Ošu (2.–9. gs.) un Bāļu-Šķērstaiņu (5.–9. gs.) senkapu pētījumi. Tie atklāj gan sava laika apbedīšanas tradīcijas, gan materiālo kultūru. Dobeles apkārtnē risinājās sīvas cīņas pret vācu krustnešiem. Uzbrukumu zemgaļu Dobeles pilij Livonijas ordenis sāka 1279. gadā un līdz 1289. gadam sešas reizes uzbruka pilij, bet ieņemt nespēja. Kad 1289. gada vasarā ordeņa karaviri nežēlīgi

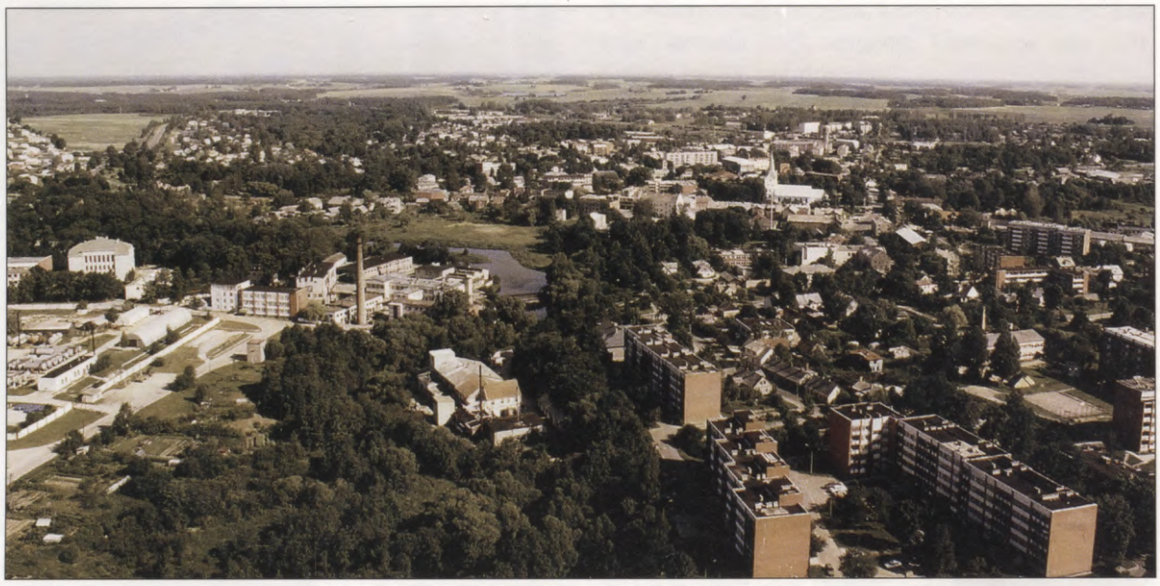

Dobeles pilsētas panorāma (J. Ezera foto, 1997. g.)

izpostīja zemgaļu mājas, apkārtni un druvas, izcēlās bads. Zemgaļi bija spiesti pili atstāt. 1289. gadā zemgaļi savu pili nodedzināja un aizgāja uz Rakti (tag. Žagare) un Lietuvu. 1335. gadā ordenis zemgaļu pils vietā sāka celt savu mūra pili. Dobeles pils bija novada pārvaldnieka – komtura sēdeklis. Pilij iepretim Bērzes upes otrajā krastā izveidojās amatnieku un tirgotāju miests (15. gs.), kas paplašinājās ap baznīcu, ko sāka celt 1495. gadā. Līdz 17. gs. sākumam tā bija nozīmīga tirdzniecības vieta, jo caur Dobeli gāja tirdzniecības ceļš uz Klaipēdu.

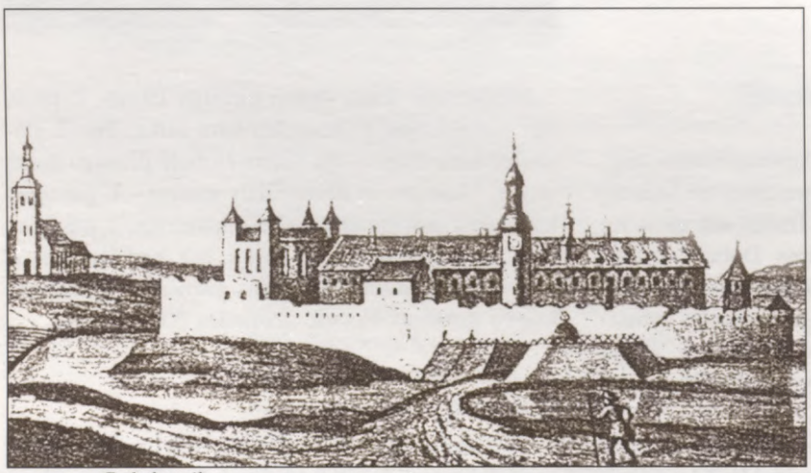

Dobeles pils 1661. gadā

Kad pēdējais pils komturs T. Reke nokļuva konfliktā ar Kurzemes hercogu Gothardu Ketleru, viņš piespieda T. Reki no pils atteikties, un Dobele nonāca Ketleru īpašumā. Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.) Dobele ekonomiski uzplauka, sāka darboties ūdensdzirnavas, vilnas kārstuve, etiķa vārītava un kokzāģētava. Dobeles pilī notikuši vairāki Kurzemes landtāgi (1597., 1613., 1628. g.), no 1617. līdz 1775. g. Dobele bija pilskunga iecirkņa administratīvais centrs, vēlāk apriņķa centrs (nomināli līdz 1925. g.). Ziemeļu kara (1700.–1721. g.) un Lielā mēra (1710.–1711. g.) laikā Dobele un tās apkārtne panīka, izmira gandrīz visi iedzīvotāji.

Pēc 1729. gada Dobeles pils vairs netika apdzīvota. Kad pēc 1775. gada visas apriņķa iestādes pārcēla uz Jelgavu, Dobele zaudēja savu agrāko izcilo stāvokli. 19. gs. Dobele bija amatnieku un tirgotāju miests. 1905. gada rudenī varu pārņēma Dobeles rīcības komiteja, tika nopostīta Dobeles mācītāja

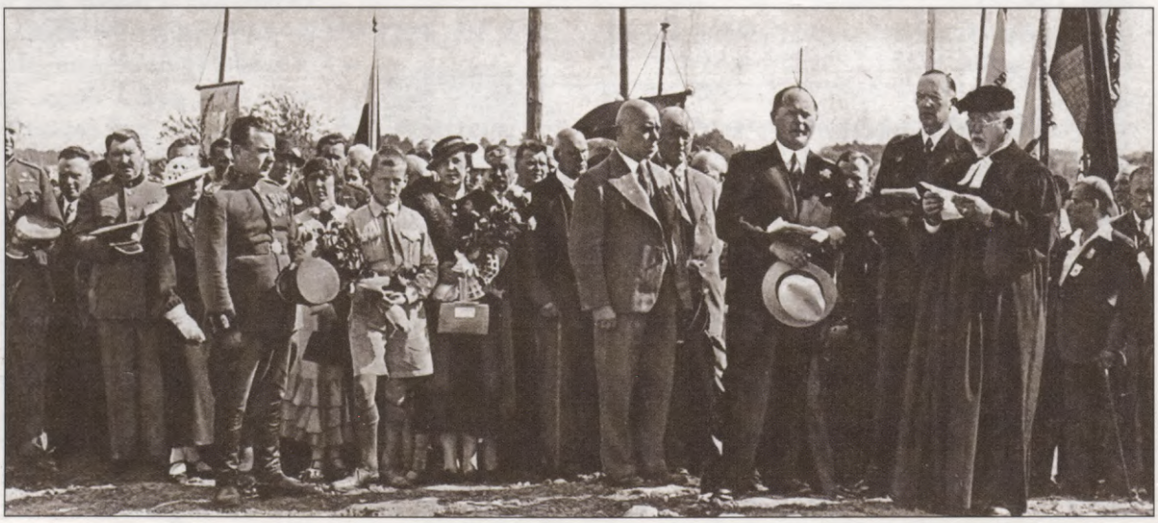

Dobeles atbrīvošanas piemineķļa pamatakmens iesvētīšanas svinības (piemineklis atklāts 1940. g.)

māja, kur dzīvoja mācītājs A. Bīlenšteins, bet decembrī soda ekspedīcija pilsētu apšaudīja pat ar artilēriju. No 1919. g. 11. janvāra līdz 19. martam Dobelē varu bija sagrābuši lielinieki. 1919. g. 23. novembrī Latvijas armijas 8. Daugavpils kājnieku pulks atbrīvoja Dobeli no bermontiešiem. Dobeles vārdā nosaukts Latvijas armijas 11. kājnieku pulks.

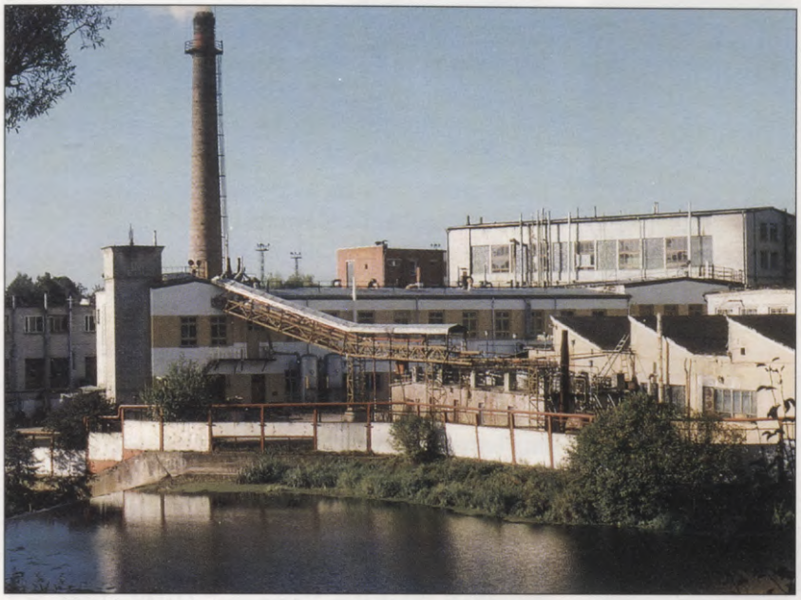

Ķīmiskā rūpnīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pēc Glūdas–Dobeles dzelzceļa posma atklāšanas 1927. gadā pilsēta attīstījās straujāk. 1935. gadā Dobelē bija 171 tirdzniecības un 185 amatniecības un sīkrūpniecības uzņēmumi. Darbojās tekstilfabrika un virvju vīšanas darbnīca, kokapstrādes uzņēmums "Stars", ūdensdzirnavas ar vilnas apstrādes nodaļu. Notika gadatirgi un nedēļas tirgi. 1941. g. 1. jūlijā vācu okupācijas karaspēks iegāja Dobelē, bet 1944. g. 31. jūlijā PSRS okupācijas karaspēks ieņēma Dobeli. 1944. g. oktobrī Kurzemes frontē pie Dobeles pret uzbrūkošo Sarkano armiju cīnījās arī 19. latviešu divīzija. Kopš 1950. gada Dobele ir rajona centrs. Dobeles iedzīvotāji daudz cietuši PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos.

Pēc 2. pasaules kara Dobelē darbojās ķīmisko tautas patēriņa preču r/a rūpnīca "Spodrība", gumijas izstrādājumu rūpnīca "Dobele", rajona sadzīves pakalpojumu kombināta trikotāžas un galdniecības cehi, pienotava, maizes kombināts, r/a "Latvijas keramika" iecirknis, Jelgavas labības produktu kombināta iecirknis, rajona remonta un celtniecības pārvalde, 38. ATU.

Zaļā iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Dobeles pilsētas vēsturiskais centrs (16.–19. gs.) ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Dobeles vecpilsēta izveidojusies Bērzes upes kreisajā krastā starp Bērzes senleju un diviem galvenajiem ceļiem, kuri veda uz R un sanāca kopā pie upes; tur pretim otrajā krastā atradās Dobeles mūra pils. Pie upes bija pārceltuve, vēlāk tilts, kas savienoja abus krastus. Vecpilsētā paralēli krastam savukārt vēl bija divi ceļi (ielas), kas šķērsoja pirmos divus minētos ceļus. Arī tie kļuva par vecpilsētas ielām. Šo ceļu (ielu) krustojumi veidoja tirgus laukumu, kura malā uzcelta baznīca. Mūsu dienās te atrodas arī viesnīca, universālveikals un pilsētas domes iestādes. Dobeles vecpilsētā ir vienstāva koka apbūve. Pilsētas ielas bija bruģētas ar apaļajiem laukakmeņiem. Ēkas gan ar divslīpju jumtiem, gan ar pussļauptiem galiem. Sastopami arī pildrežģa zelmiņi.

Bērzes ieleja Dobeles pilsētā (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir Dobeles lut. baznīca. 1937. gadā tika uzcelts ģimnāzijas ēkas 2. stāvs, 1934.–1939. g. – tautas nams (arhit. P. Kundziņš), kas ir tipiska neoeklektisma celtne. Dzelzceļa stacijas ēka celta 1927.–1929. g. (arhit. P. Feders). 17. gs. pēdējā Kurzemes hercogiene bija ierīkojusi Dobeles pilskalnā skaistu parku, kas kļuvis par pilsētnieku atpūtas vietu. Bērzes kreisajā krastā apm. 1,5 km no pilsētas centra atrodas t.s. Ķestermežs, kas daļēji ir pārvērsts par parku un kur upei ir stāvi un gleznaini krasti.

Māksla

Dobeles luterāņu baznīcā atrodas altāra krucifikss (T. Eginks, 1851. g.), renesanses stilā veidota

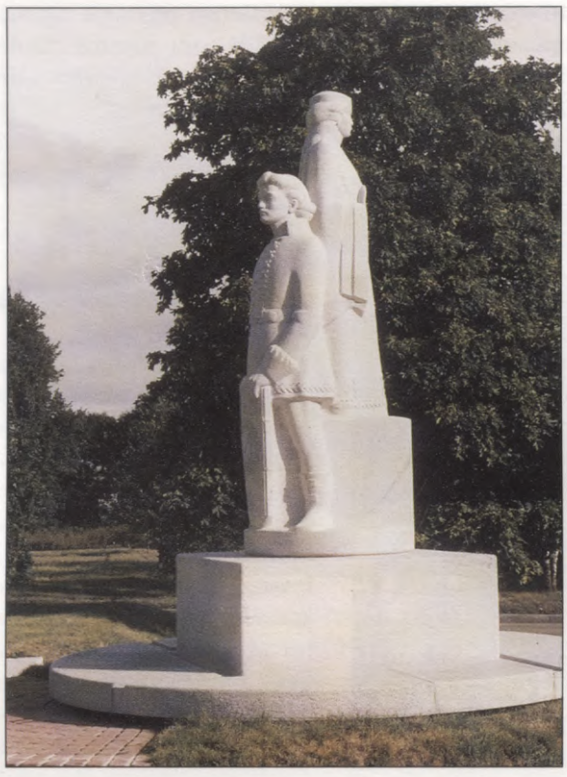

Dobeles atbrīvošanas pieminekļa (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

epitāfija F. Drahenfelsam (B. Bodekers, 17. gs. sāk.), kapa plāksne A. D. Tīzenhauzenai (1648. g.), kurā mirušā ir attēlota starp saviem diviem bērniem, meiteni un zēnu. 1996. gadā pilsētas centrā pēc restaurācijas (tēln. I. Berga, akmeņkalis L. Peļņa) atklāja 1940. gadā K. Zemdegas darināto Dobeles atbrīvošanas pieminekli (līdz iznīcināšanai 1950. g. tas atradās pie sarkanarmiešu brāļu kapiem).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā skola Dobeles draudzē nodibināta 1637. gadā. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Dobeles ģimnāzija (dib. 1922. g.). Vācu vecāku savienība uzturēja arī vācu pamatskolu. Pēc 2. pasaules kara bija

Dobeles rajona centrālā slimnica (J. Ezera foto, 1997. g.)

divas vidusskolas. 1806. gadā atvērta aptieka. 19. gs. beigās dibināta vēl otra aptieka. Dobeles slimnīcu 1919. gadā nodibināja E. Francmanis (apbedīts Dobeles kapos). 1870. gadā Dobeles pilskalnā notika pirmie dziesmu svētki Kurzemē, 1935. gadā – arī Dobeles novada dziesmu svētki.

Pirmā 1586. gadā iespiestā latviskā lut. katķisma sastādītājs bija Dobeles mācītājs J. Rīvijs. Dobelē ilgāku laiku dzīvoja arī mūsu pirmais ievērojamais garīgo dziesmu sacerētājs un poētisku, izjustu dziesmu tulkojumu autors K. Fīrekers. 1843. gadā Dobelē skolas gaitas sācis arī K. Barons. Ar Dobeli saistītas arī rakstnieka A. Deglava un mūzikas prof. L. Bētiņa dzīves gaitas. Dobelē par mācītāju strādājis vācu izcelsmes latviešu folkloras, etnogrāfijas un vēstures pētnieks A. Bīlenšteins. Neatkarīgās Latvijas laikā Dobelē darbojās 21 biedrība: Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (dib. 1869. g.), Krājaizdevu s-ba (1888. g.), Saviesīgā b-ba (1889. g., tās bibliotēkā 1522 sējumi), Latvijas Sarkanā Krusta Dobeles nodaļa (1919. g., sev piederošā namā uzturēja slimnīcu), Dobeles Latviešu b-ba un tās bibliotēka, Nacionālo Latvijas atvaļināto karavīru b-bas Dobeles nodaļa (1927. g.), Dāmu komiteja u.c. biedrības. Dobelē iznākuši laikraksti "Dobeles Vēstnesis" (1928.–1934. g.), "Brīvais Darbs" (1950.–1962. g.), "Komunārs" (1967.–1989. g.). Darbojas Dobeles novadpētniecības muzejs (dib. 1985. g.) un Pētera Upīša piemiņas muzejs.

Reliģija

Dobelē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, dievturu draudze "Namejs", evaņģēliskās ticības kristiešu "Kristus draudze", Vasarsvētku draudze "Labā vēsts", vācu ev.-lut. draudze, evaņģēliskās ticības kristiešu draudze "Labā vēsts", Jaunapustuliskās baznīcas draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Ordeņa pilī bija ierīkota viena no Latvijā pirmajām protestantisko dievkalpojumu kapelām, kas 18. gs. sabrukusi reizē ar pili. Dobeles lut. baznīcai (1495. g.) vairākas reizes pārbūvēts tornis, pēdējo reizi 1907. gadā. Baznīca vairākkārt paplašināta, pēdējo reizi 1864. gadā, kad arī altārgleznu aizstāja ar H. Kīperta nokopēto K. Arnoldi gleznu "Golgāta" (oriģināls Kandavā). Ērģeles būvējis ap 1717. gadu J. Galanders, 1741. gadā atjaunojis Horns. 1908. gadā iesvētītas J. Bētiņa pārbūvētās un stipri paplašinātās Dobeles baznīcas ērģeles, kurās apvienotas divējādas sistēmas: mehāniskā un pneimatiskā. No 18. gs. sākuma saglabājusies Kurzemei raksturīgā baroka stila kristāmtrauka pamatne. Baznīcā līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā darbojās vācu un latviešu draudze ar saviem mācītājiem. Draudzei ir 23 kapsētas, filiāle Jaunsesavā. Mācītājs 1999. gadā O. Laugalis.

Dobeles Romas katoļu draudzē pirmos dievkalpojumus noturēja Auces prāvests L. Kundziņš 1937.

Luterāņu baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

gadā tautas namā vienu reizi mēnesī. Sākot ar 1940. gadu, viņa vietā draudzi apkalpoja Līvbērzes prāvests īrētās telpās. 1954. gadā draudze iegādājās nepabeigtu būvi un to izveidoja par baznīcu. Pirmos dievkalpojumus noturēja Līvbērzes prāvests K. Cukurs, pēc tam prāvests J. Ančevskis. 1998. gadā draudzes

Skolas iela (J. Ezera foto, 1997. g.)

mācītājs J. Čapuls. Dievnamā ir kora telpas ar harmoniju, koka dievgalds atdala presbiteriju no baznīcas. Skaists lielais altāris ar Jēzus Sirds gleznu. Piebūvē iekārtota sakristeja.

Dobele – deviņdesmitie gadi

A/s "Dobeles dzirnavnieks" elevatori (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Kaut arī Dobele ir tipisks lauku rajona centrs un tajā rūpniecība nav attīstīta, tomēr pilsētai ir savas ilgākā laika posmā veidojušās ražošanas nozares. Jau

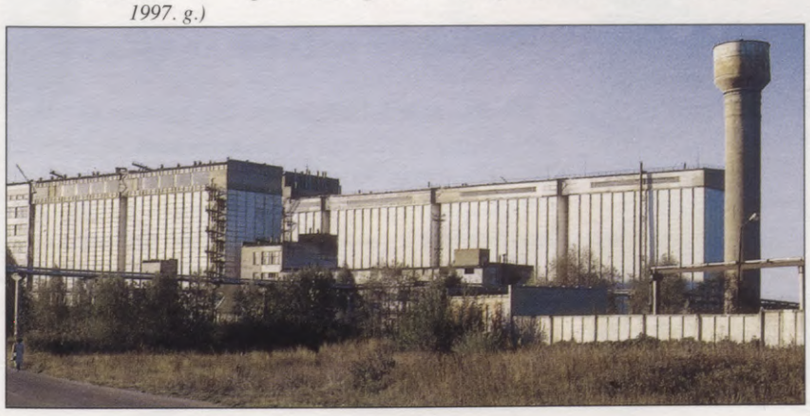

70.–80. gados ne vien Latvijā, bet arī aiz tās robežām bija pazīstami ķīmiskās rūpnīcas "Spodrība", gumijas izstrādājumu rūpnīcas "Dobele", Dobeles labības produktu kombināta ražojumi. Līdzās rūpnieciskajām ražotnēm pilsētā šajā laikā tika uzceltas vairākas rajona izglītības, kultūras, sporta, kā arī administratīvajam centram nozīmīgas sabiedriskās celtnes – viesnīca, poliklīnika, viena no modernākajām rajonu slimnīcām. Līdz 1994. gadam pilsētā bija daudz PSRS okupācijas karaspēka militāro objektu un dzīvojamo ēku.

Privatizācijas laikā 90. gados uz bij. uzņēmumu bāzes izveidojās jauni uzņēmumi: s-ba "Tenax", a/s "Spodrība", "Dobeles dzirnavnieks", "Dobele", SIA "Defreo". Ar Dānijas uzņēmēju investētajiem līdzekļiem atvērtas jaunas ražotnes – *East Wood, East Metal*, "Baltijas sveces". Jaunu uzņēmumu veidošanās un bij. ražotņu veiksmīga pārstrukturēšana devusi iespēju saglabāt lielāko daļu darbavietu.

Vienlaikus ar rūpnieciskajām ražotnēm palielinājies pakalpojumus sniedzošo un tirdzniecības uzņēmumu skaits.

Pilsētas lielākā bagātība ir iedzīvotāji, to vairākums ir darbspējas vecumā, un viņu darbs nodrošina to, ka pilsēta ir viens no retajiem rajonu centriem, kas ar saviem ieņēmumiem pilnībā sedz pašvaldības izdevumus un ik gadus ar iemaksām pašvaldību izlīdzināšanas fondā zināmā mērā dotē apkārtējo pagastu budžetus.

90. gadi pilsētas dzīvē iezīmīgi ar centieniem sakārtot pilsētas vidi. Atzīmējot lut. baznīcas 500. gadadienu 1995. gadā, jaunu ietērpu ieguva pilsētas vecākā ēka – baznīca. Tiek ainaviski sakārtotas Dobe-

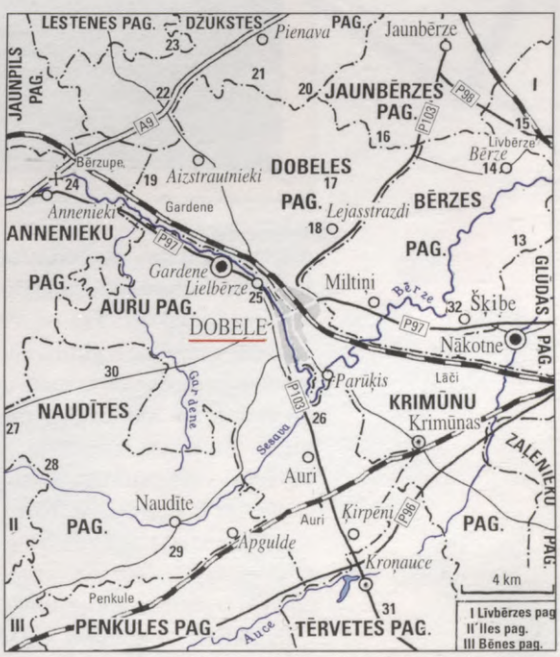

les pilsdrupas. 1996. gadā jaunizveidotajā laukumā pilsētas pievedceļu satekā savu vietu ieņēma atjaunotais K. Zemdegas darinātais Dobeles atbrīvošanas piemineklis. Jaunu veidolu iegūst ugunsnelaimē cietusī pilsētas ģimnāzijas vēsturiskā ēka. Jaunu

Dobeles pilskalns

Dobeles pilskalnā dažādos laikos atradušās divas pilis: seno zemgaļu pils un Livonijas ordeņa pils. Spriežot pēc rakstīto avotu un arheoloģisko izrakumu liecībām, kā arī iegūtajiem savrupatradumiem, Dobeles pilskalns bijis apdzīvots jau vēlajā dzelzs laikmetā (10.–13. gs.). Pilskalns ierīkots uz zemesraga ar stāviem sāniem, tas pārrakts ar grāvjiem, un izraktās zemes uzmestas valnī. Dobeles pilskalnam bija labi nocietināta priekšpils, tāda Zemgalē bija vēl tikai Tērvetei. Pie Dobeles pilskalna atradās senpilsēta, kas daļēji arheoloģiski pētīta (1958.–1959. g. arheoloģe J. Daiga). Konstatēta bronzas, sudraba, dzelzs un kaula priekšmetu izgatavošana un iegūti ar to saistītie darba rīki. Dobeles pili vācu krustneši nekad nebija ieņēmuši ar varu. "Zini, no šīs vietas pirms 700 gadiem zemgaļi aizgāja lepni un brīvi. Anno MCMLXXXIX", vēstī uzraksts piemiņas akmenī.

Livonijas ordeņa mūra pils celta no 1335. līdz 1359. gadam Dobeles pilskalnā tieši zemgaļu pils vietā. Pils bija apdzīvota līdz 1736. gadam, tāpēc tā vairākkārt paplašināta un labiekārtota. Pie pilsdrupu A sienas saglabājušies ēkas mūri, kura celta Kurzemes hercogistes laikā. Kurzemes hercogu Ketleru dzimtas valdīšanas laikā Dobele bija svarīgs militāra atbalsta punkts un nozīmīgs administratīvais centrs. 16. un 17. gs. mijā hercoga ģimene izbūvēja Dobeles pili Rietumeiropas renesanses arhitektūras tradīcijās. Pils tika bagātīgi izrotāta, izveidota vaļēja pagalma arkāde, lietots grezns apmetums. Nostāsti vēstī, ka zem pils ir apakšzemes ejas.

Ordeņa pilsdrupas no putna lidojuma (1992. g. foto)

Dobeles pilsdrupas 19. gs. H. F. Vēbera glezna

mājvietu kapitāli izremontētajā bij. Krievijas armijas daļas štāba ēkā radusi Dobeles Amatu skola un vakara vidusskola. Tas vēl vairāk iezīmē Dobeli kā nozīmīgu reģiona izglītības centru. Kopumā pilsētas mācību iestādēs mācās vairāk nekā 2800 skolēnu, viņu vidū ir ap 700 tuvākas un tālākas apkārtnes jauniešu. 90. gados izveidotas vairākas jaunas mācību iestādes – sākumskola, kristīgā pamatskola, Amatu skola. Uz 1. vidusskolas bāzes izveidota Dobeles pilsētas ģimnāzija un Dobeles pamatskola. Iedzīvotāju tālākajā izglītošanā nozīmīgs ir jaunizveidotais Pieaugušo izglītības un informācijas centrs.

Palielinās arī kultūras iestāžu skaits. Jaunas telpas ir ieguvis 1985. gadā dibinātais novadpētniecības muzejs, tiek dibināts Mākslinieciskās jaunrades centrs, atdzimst kinoteātris "Daile". No 1990. gada iznāk laikraksts "Zemgale". Saimnieciskās, kultūras un sporta aktivitātes, pilsētas vides sakārtošana dod iespēju cerēt, ka Dobele arī nākamajā gadsimtā būs nozīmīgs Zemgales reģiona centrs, jo ne velti dobelnieki uzskata savu pilsētu par Zemgales sirdi.

Dobeles pilsētas domes priekšsēdētājs A. Elksnītis

Pavadonis pa Dobeli un apkārtni

Pilsētas centrā Dobeles ev.-lut. baznīca *[1]*, baznīcā piemiņas plāksne 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem draudzes locekļiem (1925. g.). Meža prospektā 19 katoļu baznīca *[2]*. Brīvības ielā 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi (1297 kritušie) *[3]*. Dzelzceļa stacija uzcelta 1929. gadā pie jaunās Liepājas–Glūdas dzelzceļa līnijas *[4]*. Pilsētas kapsētā *[5]* 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru kapi ar pieminekli, vācu draudzes mācītāja, latviešu senatnes

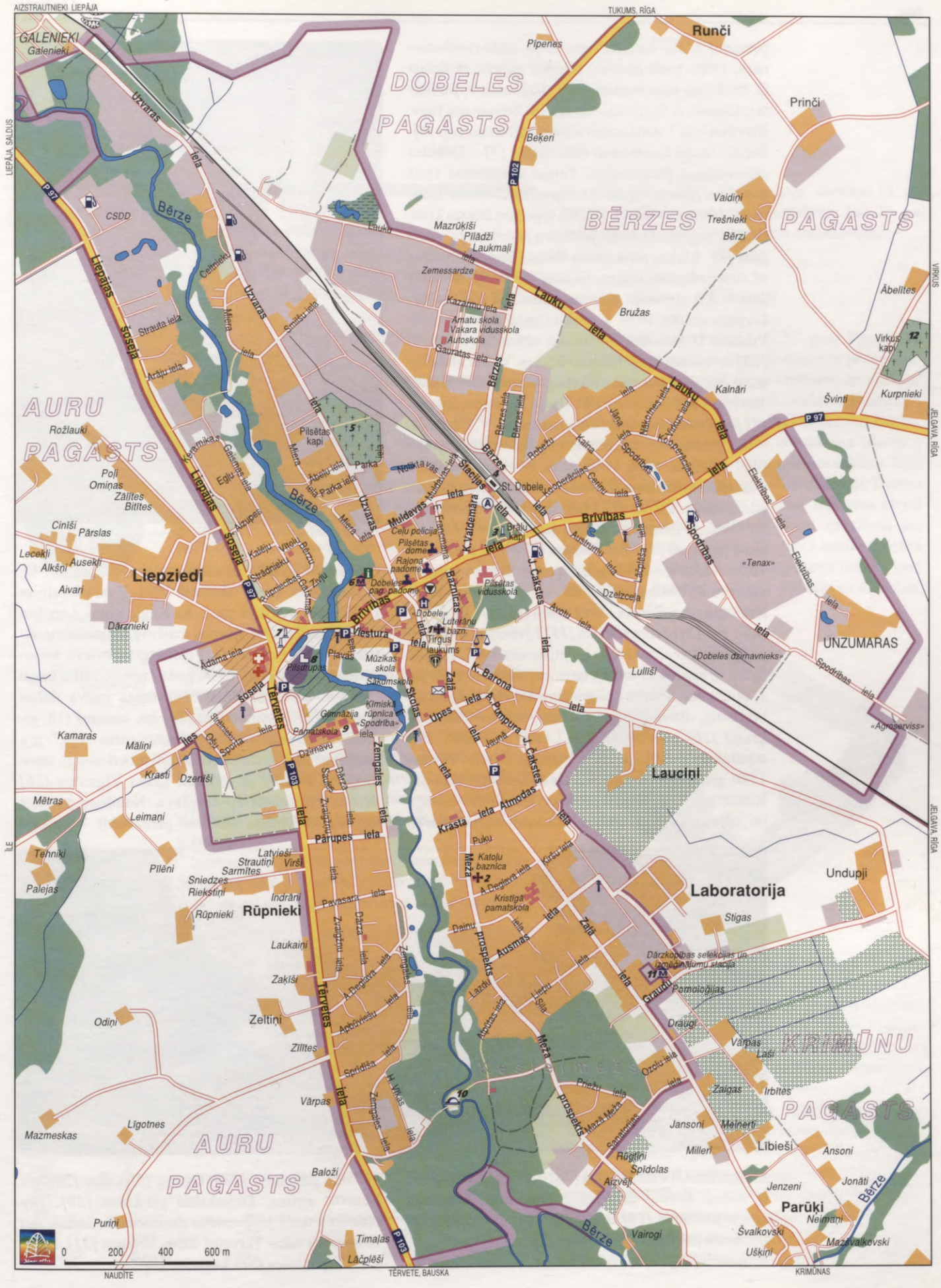
AIZSTRAUTNIEKI LIEPĀJA
TUKUMS, RĪGA
LIEPĀJA, SALDUS
VIRKUS
JELGAVA RĪGA
ĪLE
NAUDĪTE
TĒRVETE, BAUSKA
KRIMŪNAS
GALENIEKI
Galenieki
DOBELES PAGASTS
Runči
Pipenas
Prinči
Bekeri
BĒRZES PAGASTS
Vaidiņi
Trešnieki
Bērzi
Ābeltes
Virkus kap.
Kurpnieki
Švinti
Kalnāri
Bružas
Mazrūķiši
Pīlādži
Laukmaļi
Zemessardze
Tauķu
CSDD
Bērze
Celtnieki
Uzvaras
Liepājas
šoseja
Strauta iela
Arāju iela
Miera iela
Smilšu iela
Kazarmu iela
Amatu skola
Vakara vidusskola
Autoskola
Gaujratas iela
Lauku iela
Bērzes iela
AURU PAGASTS
Rožlauki
Poļi
Ominas
Žālītes
Bitītes
Cīniši
Pārslas
Lecekļi
Alkšņi
Ausekļi
Aivari
Liepziedi
Dārznieki
Pilsētas kapi
Parka iela
Nellijas tava
Stacijas iela
St. Dobele
Robežu iela
Kalēju iela
Spodrības iela
Kooperācijas iela
Cēlāju iela
Jāņa iela
Mārtiņa iela
Virkus iela
Brīvības iela
Brāļu kapi
Elektrības iela
«Tenax»
Dzelzceļa iela
Muldavas iela
Celu policija
Pilsētas dome
Rajona padome
Dobeles pag. padome
K. Valdemāra iela
Baznīcas iela
Dobele»
Luterāņu bazn.
Tirgus laukums
Pilsētas vidusskola
J. Čakstes iela
Avotu iela
UNZUMARAS
«Dobeles dzirnavnieks»
«Agroserviss»
Lullīši
Viestura
Mūzikas skola
Pilsdrupas
Plavas iela
Ādama iela
Tērvetes iela
Sporta iela
Ošu iela
Stāmerienas iela
Stākumskola
Ķīmiskā rūpnīca «Spodrība»
Gimnāzija
Pamatskola
Skolas iela
Upes iela
Zemgales iela
Dzirnavu iela
Saules iela
Dārza iela
Zvaigžņu iela
A. Deglava iela
K. Barona iela
A. Pumpura iela
Jaunā iela
Zaļā iela
Atmodas iela
Krasta iela
Puķu iela
Katoļu baznīca
Kristīga pamatskola
Kīršu iela
Mēža iela
Laucini
Laboratorija
Undupji
Stigas
Dārzkopības selekcijas un izmēģinājumu stacija
Pomoloģijas
Graudu iela
Ausmas iela
Dainu prospekts
Lazdu iela
Liepu iela
Ābeļu iela
Ozolu iela
Priežu iela
Mazā Mēža iela
Spanātolijas
Draugi
Vārpas
Lasi
Zaļās
Irbītes
ŪNU PAGASTS
Jansoni
Meiņeri
Milleri
Lībieši
Ansoni
Rūgtiņi
Spīdolas
Aizvēji
Jenzeni
Jonāti
Parūķi
Neimaņi
Švalkovski
Mazsvalkovski
Ušķiņi
Vairogi
Bērze
Mālini
Kamaras
Krasti
Dzeriņi
Mētras
Leimaņi
Tehniķi
Pilēni
Latvieši
Strautiņi
Virši
Sarmītes
Sniedzes
Riekstiņi
Palejas
Indrāni
Rūpnieki
Rūpnieki
Laukaiņi
Zakiši
Zeltiņi
Odiņi
Zīlītes
Vārpas
Līgotnes
Mazmeskas
Baloži
Puriņi
Timaļas
Lāčplēši
AURU PAGASTS
Pārupes iela
Tērvetes iela
P 97
P 102
P 103
0
200
400
600 m

pētnieka A. Bīlenšteina kaps, 1905. gada revolucionāra, 1905. gadā ievēlētā pilsētas galvas, skolotāja O. Feldmaņa kaps ar pieminekli, dzejnieces V. Strēlertes, filozofa J. Studenta, ķīmiķa M. Straumaņa kaps. Brīvības ielā 7 atrodas novadpētniecības muzejs *[6]*, Bērzes otrajā krastā ceļu sazarojumā *[7]* – Dobeles atbrīvošanas piemineklis. Turpat senpilsētas vietā piemiņas zīme zemgaļu aiziešanai no Dobeles 1289. gadā (1989. g., tēln. M. Zaurs). Iepretim Bērzes krastā 15 m augstais Dobeles pilskalns ar ordeņa pils drupām *[8]*. Blakus pilskalnam Bērzes krastā pilsdārzs ar simtgadīgiem ošiem, liepām un strautiņu dziļā gravā. Aiz strautiņa pilsētas ģimnāzija *[9]* (vecais korpuss uzcelts 1939. g. sešklasīgajai pamatskolai). Pilsētas D galā Bērzes stāvajā krastā Ķestermežs *[10]* ar estrādi upes līkumā. Blakus Valsts Dobeles dārzkopības selekcijas un izmēģinājumu stacija (dib. 1945. g.) ar selekcionāra P. Upīša piemiņas muzeju *[11]*). Dobelē dzimis literatūrzinātnieks V. Eihvalds.

Aiz pilsētas robežas Bērzes pagastā Virkus kapsētā *[12]* piemiņas zīme 1949. gadā Īles mežā bunkurā bojā gājušajiem latviešu un lietuviešu nacionālajiem partizāniem. Pikšās *[13]* Latvijas Valsts prezidenta K. Ulmaņa dzimtajās mājās (atjaunotas 1990. g.) muzejs. Bērzē *[14]* lut. baznīca (1743. g., pārbūvēta 1849.–1850. g., 1887. g.). Iepretim Bērzes kapsētā apbedīti K. Ulmaņa vecāki un atzīmēta arī viņa izvēlētā kapavieta. Bērzes skolā dzimis gleznotājs A. Cīrulis. Pie Līvbērzes stacijas *[15]* Līvbērzes Sv. Jāzepa katoļu baznīca (1684. g., atjaunota 1911. g., līdz 1729. g. ev.-lut. draudzes baznīca). Koka ēkā 18. gs. 1. puses barokāliem kokgriezumiem rotāta kancele, biktssols, altāris, kā arī gleznas, lustras. Pienavas krastā *[16]* paceļas varenie Lustes pils mūri. Pili atpūtai un medībām cēlis hercogs Pēteris Bīrons 1780. gadā. Dobeles pagastā aiz dziļās Sellītes ielejas Kundziņos *[17]* dzimuši profesori Kundziņi – teologs un rakstnieks K. Kundziņš un veterinārzinātnieks

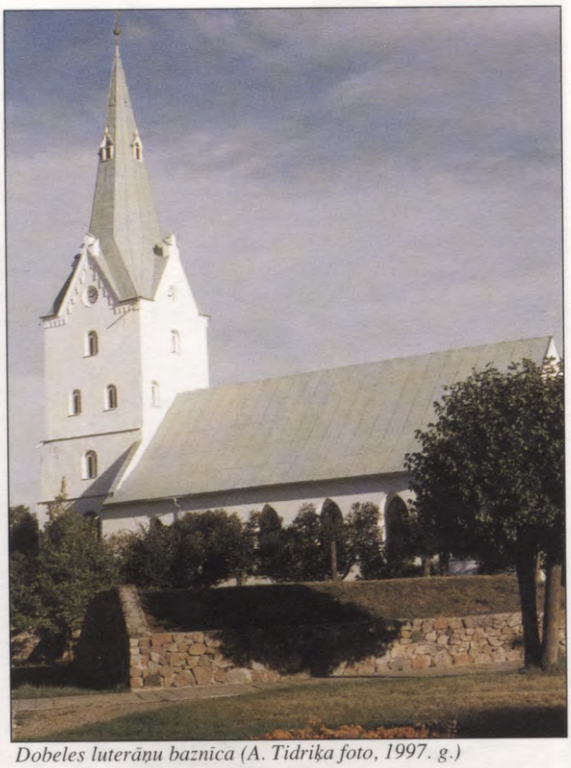

Dobeles luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

[21] – prof. L. Bērziņš un rakstnieks R. Bērziņš. Māju vietā birzs, kuras stādīšanā 1991. gadā piedalījies L. Bērziņa mazdēls prof. K. Kegi. Rīgas–Liepājas šosejas malā pie bij. Rumbu mājām *[22]* piemiņas akmens (1991. g., tēln. O. Feldbergs) latviešu leģionāriem. Šeit izšķirās 1944. gada Ziemassvētku kauju liktenis. Uz Z Rieksta-Džūkstenes purva dabas liegums *[23]*. Anneniekos *[24]* lut. baznīca (18. gs. vidus; remontēta 1863. g.), tautas nams (1927. g.). Lielbērzē *[25]* grāfa Mirbaha pilī tuberkulozes sanatorija. Aiz Sesavas senlejas kalnā Vīgantos *[26]* dzimis rakstnieks A. Deglavs. Naudītes pagastā vairāki ievērojami vēstures pieminekļi – senkapi

Dzirnavu dambis (J. Ezera foto, 1997. g.)

L. Kundziņš. Lejasstrazdos *[18]* dzimis pianists prof. L. Bētiņš. Blakus dziļā ielejā gleznainais Gauratas ezers. Mesteros *[19]* dzimis aktieris A. Videnieks. Džūkstes pagasta Lūļās (mājas 2. pasaules kara beigās sagrautas) *[20]* dzimis rakstnieks T. Zeiferts, Rīpelēs Pokaiņu pauguros *[27]*, Ogānu pilskalns *[28]* pie Sesavas upītes, Dēliņkalna pilskalns *[29]*. Bij. Naudītes skolā *[30]* dzimis dzejnieks G. Saliņš. Aiz Kroņauces sākas Tērvetes dabas liegums *[31]*, Šķibē *[32]* 2. pasaules kara karavīru kapi.

DURBE

Liepājas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1893. gada.
Platība 1,6 km², lauku teritorija 74 km².
Iedzīvotāji: 459 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 1486; latvieši 92,1%, lietuvieši 3,4%, krievi 1,8%, ukraiņi 1,0%.
Attālums no Rīgas 196 km (autoceļš A9), no Liepājas 26 km.
Dzelzceļa stacija Durbe 5 km no pilsētas (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā sudraba ābele ar augļiem uz sudraba pamatnes. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Durbi apņem lauku teritorija, tikai rietumu malā tā robežojas ar Tadaiķu pagastu, lauku teritorija robežojas ziemeļos ar Dunalkas pagastu, austrumos ar Vecpils un dienvidos ar Bunkas pagastu. Šķērso autoceļš A9 Rīga–Liepāja. Durbe ar lauku teritoriju apvienotas 1949. gadā, līdz tam eksistēja Durbes pilsēta un Durbes pagasts.

Daba un iedzīvotāji

Durbe atrodas Dienvidkursas augstienes Vārtājas viļņotajā līdzenumā, 0,5 km uz D no Durbes ezera (6,7 km²), Durbes-Vārtājas senlejas A krastā. Ielejas augstums Durbē pārsniedz 53 m vjl. – 30 m virs Durbes ezera un Trumpes upes līmeņa, kas tek pa ieleju. Upe pēc meliorācijas darbiem pārvērsta par 8 m platu un 2 m dziļu novadgrāvi. Ielejas platums sasniedz 2 km. Pilsētas Z daļā uz strauta uzpludināta neliela ūdenskrātuve.

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes ir 5040 ha, 56 ha no tiem ir Durbes pilsētā. Durbe ir mazākā Latvijas pilsēta. Tās iedzīvotāju skaits visstraujāk pieaudzis 19. gs. 2. pusē. No pilnīgi vāciskas 18. gs. beigās tā pārvērtās par latvisku pilsētu. Pēc 20. gs. 60. gadiem tās iedzīvotāju skaits samazinājies.

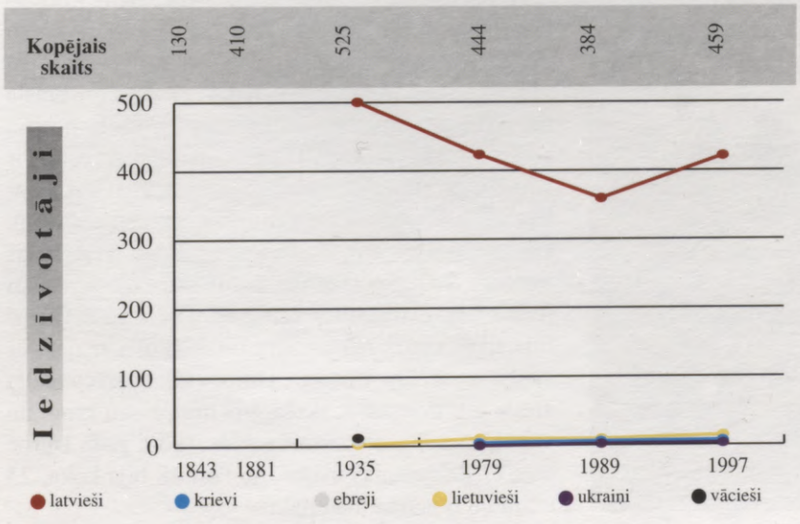

Vēsture

Durbe pirmo reizi minēta 1230. gada līgumā, ko noslēdza pāvesta sūtnis Alnas Balduīns ar pēdējo kuršu ķēniņu Lamekinu par kuršu kristīšanu ar vārdiem: "...priekš sevis un saviem apakšniekiem Durbē...". Domājams, ka apdzīvotās vietas Durbes (arī Dorbe, Durpis) vārds cēlies no ezera nosaukuma (durbe – plaudis), jo vecās kuršu mūra pils nosaukums bijis Merkaiši. Līgutos atrastais bronzas šķēps un Durbes ezera DR krastā atrastais bronzas uzmavas cirvis liecina, ka Durbes apkārtne bijusi apdzīvota jau bronzas laikmetā. 1260. g. 13. jūlijā notika Durbes kauja. Ordeņa karaspēks devās pa seno ordeņa kara ceļu, kas no Prūsijas veda gar jūrmalu uz Grobiņu,

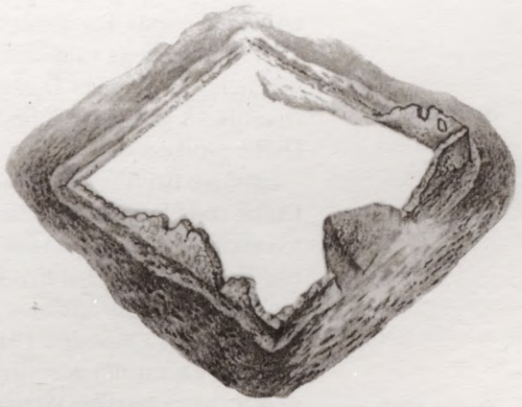

Durbes pilsdrupas 19. gs.

Durbi, Vecpili, Aizputi un caur Kuldīgu uz Rīgu (lielceļš no Aizputes uz Liepāju gar Durbes ezera Z galu tika izveidots tikai 19. gs.). Žemaiši uzbruka pretiniekam brīdī, kad tas devās pāri Durbes Vecupei (Trumpei). Kurši uzbruka ordeņa spēkiem no aizmugures un kopā ar žemaišiem bruņiniekus ielenca un iznīcināja. Sākās vispārēja prūšu, kuršu, igauņu un zemgaļu sacelšanās, un ordeņa spēki tika vājināti. Ordenis kuršus nomierināja, 1267. gadā noslēdzot ar tiem līgumu. 1960.–1961. g. arheologa P. Stepiņa vadībā notika arheoloģiskie izrakumi (pirms tam arī 1909. un 1911. g.) Durbes ciema Dīru kapulaukā, kas ir Durbes kaujas vietai tuvākais tā laika kapulauks. Izrakumos atrastie karavīru apbedījumi un lielais ieroču daudzums ļauj domāt, ka te apbedīti

Skolas iela pie vecās skolas (tag. pilsētas domes) (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Durbes kaujā kritušie kuršu karavīri. Dīru kapulaukā tika atrakts arī viens no bagātākajiem ugunskapiem, kāds jebkad atrasts arheoloģiskajos izrakumos Latvijā.

Lai lielo kara ceļu padarītu drošāku, 1263. gadā (citur tiek minēts arī 1257. un pat 1397. g.) ordenis sāka celt Durbes pili kā tipisku apmetnes pili. Ap to izveidojās miests, kur apmetās amatnieki un tirgotāji. Kurzemes hercogu valdīšanas laikā tas jau bija diezgan liels. 1701. gadā Durbes pili un miestu stipri izpostīja. 18. gs., samazinoties tranzīta pārvadājumiem, Durbe panīka.

Latvijas Brīvības cīņu laikā frontes aizmugurē Durbē nodibinājās komandantūra, kas izveidoja komandanta komandu. Pēc landesvēristu 1919. g. 16. aprīļa apvērsuma pret Latvijas Pagaidu valdību tie mēģināja šo komandu atbruņot. Notika apšaude un landesvēristi tika sakauti. 1919. g. aprīlī Durbē no brīvprātīgajiem un mobilizētajiem tika izveidots 4. Atsevišķais bataljons (komandieris pulkv. J. Apinis). 20.–30. gados Durbe bija viena no Latvijas mazākajām pilsētām. 1935. gadā tajā bija 31 neliels tirdzniecības un 55 sīkrūpniecības un amatniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi. 1939.–1940. g. Durbē bija izvietotas PSRS karaspēka daļas. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Durbes iedzīvotāji.

Pēc 1949. gada lauku teritorijas iedzīvotāji strādāja izveidotajos kolhozos. Pilsētas teritorijā pārsvarā dzīvoja skolotāji, jo teritorijā darbojās trīs skolas. Durbē bija tikai sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas un Liepājas rajona remonta un celtniecības pārvaldes būviecirknis, kā arī Skrundas zivsaimniecības nodaļa, kas apsaimniekoja apkārtējos zivju dīķus. Kolhoza "Durbe" centrs tika uzcelts aiz pilsētas A robežas Raibenieku muižā (Durbeniekos).

Durbes pilsdrupas (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsēta sākusi veidoties abpus kara ceļam, kurš no Prūsijas veda uz Rīgu un kura tuvumā 13. gs. savu pili uzcēla ordenis. Apdzīvota vieta te atradusies jau sen, un 13. gs. te stratēģiski izdevīgā vietā pie brasla pār Trumpes upi atradās kuršu pils, ko nopostīja krustneši. Mūsu dienās Durbes vēsturiskais centrs ir 16.–19. gs. pilsētbūvniecības piemineklis. Vecā apbūve ir izvietojusies gk. gar vienu centrālo garo ielu, kur vienstāva koka celtnes rindojas visā ielas garumā. No senās apbūves daudz ēku saglabājies arī Raiņa ielā. Daļa ielu ir bruģētas. 1843. gadā Durbē bija tikai viena mūra māja un 22 koka mājas, ar salmu un skaidu jumtiem, Durbes lut. baznīca (celta 1651. g.), zvanītava, skola, trīs muižnieku krogi un vairāki neapbūvēti zemes gabali. 1936. gadā Durbē bija 77 dzīvojamās mājas, no tām 48 bija koka, 23 mūra un 6 jaukta materiāla.

Māksla

Durbes lut. baznīcā atrodas valsts nozīmes mākslas piemineklis – altāris un kancele (aut. kokgriezējs no Lībekas J. Kreicfelds, apm. 1720. g.), lustra (1609. g.), kristāmtrauks (17. gs.), ērģeles (1834., 1872. g.). Pie baznīcas komunistiskā terora upuru piemineklis *Pieta* (1990. g., tēln. V. Albergs). Baznīcas dārzā mācītāja K. H. E. Proktora kapa piemineklis – čuguna krusts. Pie bij. Špringera privātskolas ēkas (celta 1839. g., pārbūvēta 19. gs. 50. gados) A. Kronvalda skulpturālais portrets (1987. g., tēln. I. Zandberga). Pilskalnā ir piemiņas zīmes Durbes kaujas atcerei (veidotas 1990. g.).

Durbes kaujas piemiņas zīme (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. 50. gados Durbē dibināta Špringera privātā pamatskola. Ar Durbes Dienvidu (latviešu) draudzes mācītāja, vācbaltu literāta H. E. Katerfelda palīdzību 1852.–1854. g. tajā mācījās pedagogs un valodnieks A. Kronvalds. 19. gs. 60. gados A. Kronvalds strādāja (līdz 1865. g.) par mājskolotāju Durbes Ziemeļu (vācu) draudzes mācītāja K. H. E. Proktora ģimenē. A. Kronvalds rosināja apkārtnes skolotājus darboties latviešu tautas izglītošanas jomā. Dzīvodams Durbē, 1863. gadā viņš sarakstīja vācu valodas mācību grāmatu. 1912. gadā dibināta arī sešklasīga proģimnāzija. 1936. gadā darbojās Durbes Kronvalda pamatskola un Durbes Skolu un izglītības b-bas bibliotēka (1419 sējumi). Pēc 1949. gada Durbē un lauku teritorijā darbojās Durbes vidusskola (jauna ēka celta 1979. g.), Durbes astoņgadīgā skola (slēgta 1971. g.) un Līgutu astoņgadīgā skola, vēlāk Durbes internātskola. Par novada vēsturi ir neliela ekspozīcija Durbes vidusskolā. 1803. gadā dibināta Durbes aptieka, kas darbojas vēl mūsu dienās. Saglabājusies arī bij. doktorāta ēka, kur ārsta ģimenē dzimis bij. Latvijas ārlietu ministrs Z. A. Meierovics.

Durbes luterāņu baznīcas altāris (S. Rusmaņa foto, 1990. g.)

Neatkarīgās Latvijas laikā Durbē darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1905. g.), Skolu un izglītības b-ba (1908. g.), dārzkopības pārraudzības b-ba "Mētra" (1930. g.), Durbes apkārtnes zvejnieku b-ba "Ezers" (1924. g.), Durbes upes baseina meliorācijas s-ba (1927. g.), Krājaizdevu s-ba (1910. g.) un citas.

Reliģija

Durbē darbojas tikai Durbes ev.-lut. draudze. Ordeņa pilī bijusi kapela, bet miestā baznīca uzcelta tikai 16. gadsimtā. Jauna mūra baznīca uzcelta 1651. gadā, un tā ir saglabājusies līdz mūsu dienām, bet zaudējusi slaido torni. Tas vairākkārt pārbūvēts – 18. gs. trīs reizes. Arī pati baznīca paplašināta (500 sēdvietu). Remontēta 1847., 1872. un 1908. gadā. Durbes draudzei sākotnēji bijusi plaša teritorija – no Aizputes līdz pat Skodai Lietuvas pierobežā. No Durbes draudzes atdalīta Krūte un Virga. No 1573. gada draudzē bija divi mācītāji – viens vāciešiem, otrs latviešiem. 1857. gadā draudze sadalīta Ziemeļu (vācu) un Dienvidu (latviešu) draudzē. Neatkarīgās Latvijas laikā vācieši apvienoti īpašā vācu draudzē. 1940. g. 16. februārī Baznīcas virsvalde apstiprināja jaunu

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

robežu sadalījumu. 1949. gadā abas draudzes apvienotas vienā.

Durbe – deviņdesmitie gadi

Sabiedriskās dzīves pacēlums Durbē bija 1988.–1992. g., kad izveidojās liela Tautas frontes nodaļa, kas rīkoja pirmos patriotiskos pasākumus Latvijas Republikas proklamēšanas dienā, organizēja dalībniekus barikāžu dienās Rīgā, rīkoja Durbes pilskalna un Līgutu parka sakārtošanas talkas. Lieli nopelni šajā aktivitātē bija D. Audriņam un V. Peičai.

Kolhozs "Durbe" pēc likvidācijas īsu laiku bija paju sabiedrība. Pēc privatizācijas Durbes lauku teritorijā ir 107 zemnieku saimniecības (5–6 no tām risinās plašāka lauksaimnieciskā ražošana, pārējās ražo savam patēriņam) un 261 piemājas saimniecība. Pēc padomju armijas izvešanas no Latvijas tika likvidētas bij. armijas noliktavas, kas atradās ārpus pilsētas teritorijas pie bij. mācītājmājas.

Durbē darbojas Liepājas 4. ceļu pārvaldes Durbes iecirknis, Durbes sakaru līnijas tehniskais iecirknis, pasta nodaļa, ambulance, Latvijas Krājbankas Durbes nodaļa, divi Grobiņas Patērētāju b-bas veikali, vairāki privāti veikali, maizes ceptuve. Durbes domes saimnieciskās darbības galvenie virzieni ir pilsētas komunālās saimniecības un pašvaldības uzņēmumu darbības nodrošināšana, pilsētas vizuālā sakoptība, ceļu un ielu uzturēšana kārtībā, Durbes ezera apsaimniekošana un sadarbība ar lauku teritorijas

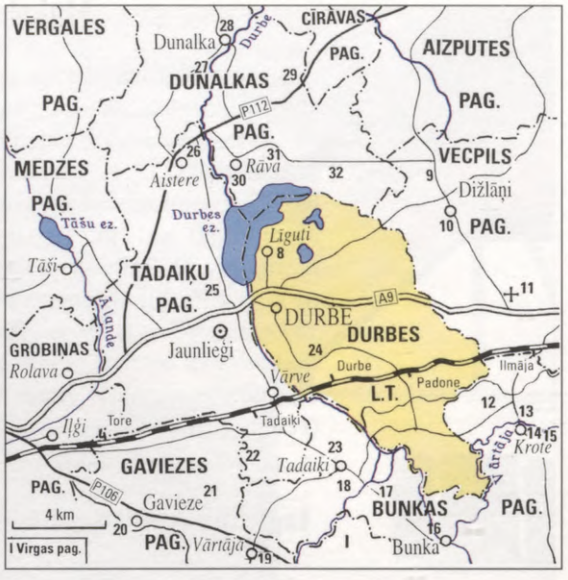

zemniekiem. Daļa iedzīvotāju strādā Liepājā vai citās tuvējās vietās. Bezdarbnieku skaits ir neliels, un pilsētas dome piedāvā viņiem iespēju strādāt pilsētas labiekārtošanas darbos.

Pilsētā darbojas Ata Kronvalda Durbes vidusskola (350–380 skolēnu). 90. gadu sākumā bija ap 450 skolēnu, bet, iedzīvotāju skaitam samazinoties, iedzīvotājiem novecojot un jauniem cilvēkiem aizejot uz lielākiem centriem, skolēnu skaitam ir tendence samazināties. Lielākā daļa skolēnu pēc 9. klases beigšanas izglītību turpina arodvidusskolās un vispārizglītojošās skolās Liepājā un rajonā. Pilsētas dome finansē autobusu skolēnu pārvadāšanai no

lauku teritorijas un Tadaiķu pagasta. Skolas ēkā izvietots arī bērnudārzs 20 bērniem. Durbes internātskola Līgutos 1991. gadā tika likvidēta, ēkas tiek nojauktas, jo bija ļoti sliktā stāvoklī un nebija interesentu to saimnieciskai izmantošanai.

Durbes pilsēta uztur kultūras namu un bibliotēku. 90. gadu 2. pusē kultūras dzīve kļuvusi rosīgāka: stabili darbojas sieviešu koris "Atbalss", bērnu un jauniešu deju kolektīvi, vokālais ansamblis un vokāli instrumentālais ansamblis. Regulāri notiek koncerti kultūras namā, šie kolektīvi katru gadu piedalās pilsētas svētkos. Koris un deju kolektīvs piedalījušies Vispārējos latviešu dziesmu svētkos. Ievērojami pasākumi bija piemiņas plāksnes atjaunošana Atim Kronvaldam pie domes ēkas un dārzniekam S. Klēveram. 90. gados turpinās labiekārtošana Durbes pilskalnā, kur vasarās notiek sarīkojumi. Tradīcija ir piemiņas pasākumi 14. jūnijā pie komunistiskā terora upuru pieminekļa un Latvijas Republikas proklamēšanas dienā. Turpinās padomju okupācijas gados iesāktā sadraudzība ar Pilteni.

Durbes pilsētas dome reizi mēnesī izdod pilsētas laikrakstu "Durbes Vēstis".

Durbes pilsētas domes priekšsēdētājs I. Brigmanis
Durbes pilsētas domes deputāts R. Bahs

Pavadonis pa Durbi un apkārtni

Miniatūra un kompakta savā apbūvē ir viena no senākajām Latvijas pilsētām – Durbe. Blīvi apbūvētā nelielu namiņu un dārzu pilsētā no Liepājas puses var nokļūt pa alejas ieskautu bruģētu ielu. Pilsētas

Aizputes iela (foto 1998. g.)

vēsturiskais centrs nav būtiski mainījies pēdējos 400 gadus. Ievērojamākais vēstures piemineklis ir Livonijas ordeņa pilsdrupas Pilskalnā *[1]*. Turpat ozolkokā veidota piemiņas zīme Durbes kaujas atcerei. Durbes ev.-lut. baznīca *[2]*, pie baznīcas pieminekļis komunistiskā terora upuriem Pieta. Aiz baznīcas bij. Špringera privātskolas ēka *[3]*. Ēka Raiņa ielā 17 *[4]*, kur dzimis pirmais Latvijas Republikas ārlietu ministrs Z. A. Meierovics, ēka Raiņa ielā 16 *[5]*, kur dzimušas tēlnieces M. Lukaža un I. Zandberga, ēka Raiņa ielā 17 *[6]*, kur dzimis scenogrāfs G. Vilks.

Ēka Raiņa ielā, kur dzimis Z. A. Meierovics (1994. g. foto)

Durbē dzimis arī valodnieks Laubes Indriķis, rakstnieki F. Gulbis un J. Ezers, kā arī vācu rakstniece E. Grothūsa. Priedienas kapsētā *[7]* sarkanarmiešu brāļu kapi, apbedīts koklētājs un mūzikas instrumentu darinātājs P. Korāts, Z. A. Meierovica māte Anna, 1905. g. revolucionārs J. Puķe, dzejnieks V. Kalniņš, dārznieks S. Klēvers.

Durbes ezera augstajā A krastā Līgutos *[8]* bij. muižas ansamblis (19. gs. sāk.) un plašs parks (25,2 ha). Tālāk uz Aizputes pusi Vecpils *[9]* un Dižlāņi *[10]* (aprakstu skatīt pie Aizputes). Pie Rīgas šosejas nelielā Ilmājas lut. baznīca *[11]*. Tālāk uz Priekules pusi Krotes pilskalns *[12]*, piemiņas akmens (1976. g.) valodnieka A. Kronvalda dzimto māju Lejasmiķu vietā *[13]*, Krotes parks (5,1 ha) *[14]* ar 20 sveš-zemju sugu kokiem un krūmiem. Netālu dzejnieka A. Krūkļa dzimto māju Būdnieku vieta *[15]*. Bunkas ūdensdzirnavas *[16]* ir tehnikas piemineklis. Izriedē *[17]* bij. muižas komplekss, Durbes-Vārtājas senlejas krastā parks (9,1 ha). Kalpu mājā dzimis jaunstrāvnieks J. Palevičs. Uz leju Vārtājas senlejas krastā pilskalns Zviedru kapi *[18]* un Vārtājas pilskalns *[19]*, kas ir viens no lielākajiem Dienvidkurzemē. Tālāk uz Grobiņas pusi Gavieze *[20]* (aprakstu skatīt pie Grobiņas), uz Tadaiķu pusi ir Gaviezes āmuļu audze – dabas liegums *[21]*. Sīļu mājās *[22]* dzimusi aktrise I. Briķe, Tadaiķu skolā *[23]* dzimis medicīnas doktors K. Rudzītis, Kiviļos *[24]*– ārsts, pulkvedis-leitnants Jānis Alksnis un ārsts, pulkvedis, LU prof. Jēkabs Alksnis. Lieģos *[25]* muižas pils, kapliča (18. gs. 2. puse) ar diviem ģerboņiem. Aisterē *[26]* muižas pils (19. gs.) un parks (3,3 ha). Elku kalns – pilskalns 14 m augsta pakalna stūrī *[27]*. Dunalkā *[28]* bij. muižas ēku ansamblis: pils (18.–19. gs.), stallis (1878. g.), klēts (1864. g.), kūtis, pieminekļis jaunlatviešu darbiniekam A. Spāģim (dzimis Spāģos) *[29]*, parks (3,2 ha), 16. gs. pilsdrupas. 2 km uz Z Dunalkas novada vēstures muzejs. Rāvā *[30]* bij. muižas pils (19. gs.) un parks (3,3 ha). Kauguros *[31]* dzimuši revolucionāri Jansoni – Kārlis (Kapteinis), Jānis (Kantorists), Janis (Brauns), kas bija viens no jaunstrāvnieku kustības vadītājiem. Lāņupes senlejas piekājē interesants dabas pieminekļis – Susku saldūdens kaļķu konusi *[32]*.

GROBIŅA

Liepājas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1695. gada.
Platība 5 km².
Iedzīvotāji: 4625 (1997. g.); latvieši 88,6%, krievi 5,4%, lietuvieši 2,2%, ukraiņi 1,4%, baltkrievi 1,1%.
Attālums no Rīgas 205 km (autoceļš A9), no Liepājas 11 km.
Dzelzceļa stacija Ālande 3 km no pilsētas (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga melnajā laukā uz vairoga kreiso pusi pagriezusies sudraba dzērve ar akmeni paceltajā kreisajā kājā. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Pilsētu apņem Grobiņas pagasta teritorija. Grobiņu šķērso autoceļš A9 Rīga–Liepāja, sākas autoceļi P111 uz Ventspili, P113 uz Rucavu, P106 uz Ezeri.

Daba un iedzīvotāji

Grobiņa atrodas Piejūras zemienes Bārtavas līdzenumā, Ālandes krastos. Upe tek pa 6 m dziļu ieleju, tās platums sasniedz 8 m, dziļums 1,5 m, pilsētas R daļā uzstādināta ūdenskrātuve (apm. 10 ha). Pilsētas Z daļa iesniedzas Iļģu mežā.

Grobiņas iedzīvotāju skaits strauji pieaudzis divos periodos: 19. gs. 1. pusē gandrīz 3 reizes un padomju okupācijas laikos 4 reizes. Mainījies arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs. 1. pasaules kara laikā strauji samazinājies ebreju (no 41% 1881. g.) un vāciešu skaits, bet padomju okupācijas gados palielinājies krievu skaits.

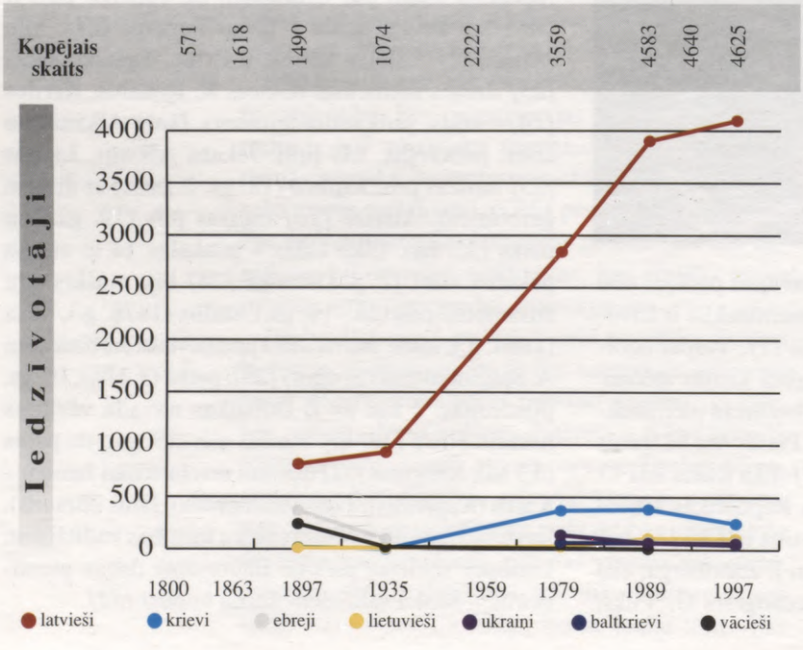

Vēsture

Vēstures avotos Grobiņa pirmo reizi minēta 1253. gadā. Pēc vēsturnieku un valodnieka prof. J. Endzelīna domām, tās nosaukums cēlies no sena latviešu vārda "gruobs" – skābardis, jo te bijis liels skābaržu mežs. Pa tolaik kuģojamo Ālandes upi Grobiņa bija sasniedzama jūras kuģiem. Pēc senlietu savrupatradumiem (akmens cirvji, akmens kalti u.c. priekšmeti) pie Cūkiniekiem, Limbiķiem, kā arī pēc 1988. gadā izdarītajiem izrakumiem Atkalnu senkapos Ālandes krastā, kur atklāts akmens laikmeta apbedījums (pats senākais Kurzemē), var apgalvot, ka tag. Grobiņas novads bijis apdzīvots jau akmens laikmetā. Pie Remesiem atrasts vidējā dzelzs laikmeta kapulauks, bet pie Smukumu un Pūrānu (Porānu) mājām, Priedulājos un pie Grobiņas lut. mācītāja mājas – skandināvu vikingu kapulauki un nocietināta tirdzniecības apmetne, kurā 680.–880. g. uzturējušies Gotlandes un Viduszviedrijas tirgotāji zviedru karavīru apsardzībā. Pirmos izrakumus vikingu apmetnē un kapulaukā veica zviedru arheologs B. Nērmans 1929.–1930. g. Šī apmetne pastāvējusi apm. 150 gadus un iznīcināta kuršu sacelšanās laikā. Grobiņas senatnes piemineklus pētījuši arī latviešu arheologi – J. Sudmalis (1952. g.), J. Daiga (1955., 1957. g.), P. Stepiņš (1965., 1969. g.). 1796. gadā pie Grobiņas atrasts pirmais no Latvijas depozītiem, kas minēts zinātniskajā literatūrā jau 1818. un 1819. gadā. Tajā bija vairāk nekā 100 gabalu 8.–10. gs. arābu sudraba dirhemu un viens sudraba lietais stienītis. 1831. gadā pie Grobiņas atrasts vēl otrs depozīts, kurā bija sudraba stopasakta ar zalkšu galvu galiem (7. gs.) u.c. lietas.

Grobiņas ģerbonis 1697. gada zīmogā

Grobiņas ģerbonis 1846. gadā

Grobiņas R pusē Ālandes upes krastā Skābaržkalna pilskalnā 9.–13. gs. atradusies viena no stiprākajām kuršu pilīm. Pie pilskalna konstatēta senpilsētas vieta, kurā 1952. gadā notikuši nelieli pārbaudes izrakumi. Iespējams, ka tā bijusi Brēmenes arhibīskapa Rimberta hronikā 9. gs. minētā *Seeburg*, arī *Saeborg*

Grobiņas centrs (A. Tidrika foto, 1996. g.)

(Jūrpils). Tās senie iedzīvotāji, domājams, apbedīti Priedulāju (Priedienas) kapulaukā. Tikai vēlāk, 7.–8. gs., kad Grobiņā izveidojās skandināvu apmetne, te izauga liels uzkalniņu kapulauks. 13. gs. ap pili norisinājušās niknas kaujas ar vācu krustnešiem, līdz beidzot 1263. gadā kuršu pils tikusi nodedzināta. Uz Z no Skābaržkalna 1263. gadā ordenis uzcēla pili. Līdz ar pils izbūvi Grobiņa kļuva par galveno novada centru. 1559. gadā Grobiņā notikusi pirmā raganas sadedzināšana. 1560.–1609. g. Grobiņas novads un Liepāja bija ieķīlāti Prūsijai. No 1609. gada Grobiņa iekļauta Kurzemes hercogistē. No 1617. gada Grobiņa bija pilskunga iecirkņa centrs. 16.–17. gs. sākumā Grobiņā uzplauka dzintara apstrāde. 1659. gadā pilsētu nodedzināja zviedru karaspēks.

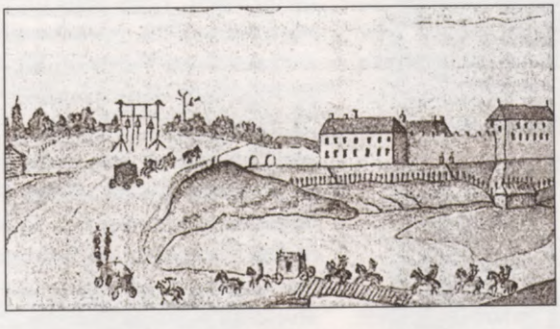

Grobiņa 1661. gada zīmējumā

Kopš 1695. gada Grobiņai ir pilsētas tiesības. 19. gs. vidū Grobiņā sāka darboties sveču manufaktūra, divas ādas fabrikas, 20. gs. sākumā – tūka fabrika, divas dzirnavas, divas alus darītavas. 19. gs. sākumā strauji attīstījās Liepājas osta un Grobiņas nozīme stipri samazinājās. Tomēr Grobiņa bija apriņķa pilsēta vēl ilgu laiku, kamēr uz Liepāju pārcēlās arī apriņķa iestādes, un 1920. gadā visu apriņķi pārdēvēja par Liepājas apriņķi.

1905. g. septembrī kaujinieki J. Dubelšteina vadībā atbrīvoja no Grobiņas cietuma ieslodzītos revolucionārus. 1919. gadā no 4. līdz 14. novembrim Liepājas aizstāvēšanā pret Bermonta karaspēku piedalījās Latvijas armijas Grobiņas bataljons (no 1919. g. 15. novembra Grobiņas kājnieku pulks). 1935. gadā pilsētā darbojās 58 sīktirdzniecības un 68 nelieli rūpniecības un amatniecības uzņēmumi. 1941. g. 23. jūnijā Grobiņu ieņēma vācu okupācijas karaspēks. Nacistiskais terors skāra daudzus Grobiņas iedzīvotājus. 1945. g. 10. maijā Grobiņā ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Grobiņas iedzīvotāji.

Pēc 2. pasaules kara Grobiņā tika izveidoti vairāki Liepājas rajona infrastruktūras uzņēmumi un organizācijas: starpkolhozu konservu kombināts, Liepājas MRS, SCO, remontu un celtniecības pārvalde, LLT nodaļas darbnīcas, PMK, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, "Latvijas agroķīmija", asfalta un betona rūpnīca. Grobiņā bija arī Cīravas putnu fabrikas inkubācijas cehs, I. Sudmaļa kolhoza centrs, dārzniecība.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Rakstīto avotu ziņas un izrakumos iegūtās senlietas ļauj Grobiņu uzskatīt par visagrāko (ap 4.–6. gs.) Baltijā radušos pilsētas tipa apmetni. Vēlākajos gadsimtos Grobiņa izveidojusies Ālandes upes labajā krastā un ēkas izkārtojušās gk. gar vienu – Lielo ielu, kas iet cauri visai pilsētai. Gar šo ielu saglabājusies arī galvenā senākā apbūve. Grobiņas pilsētas vēsturiskais centrs atrodas tag. pilsētas R daļā un ir valsts

nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis (17.–19. gs.). Lielākā daļa ēku izvietotas dārzu vai lielāku koku grupu vidū. Vecā apbūve saglabājusies arī Saules, Parka u.c. ielās, kā arī Ālandes upes kreisajā krastā – Dzirnavu ielā, kas ir ļoti kolorīta, izliekta iela ar bruģējumu. Pēc pilsētas valdes projekta no 1886. līdz 1897. gadam notika ielu bruģēšana, no 1888. līdz 1908. gadam labiekārtots pilskalns iedzīvotāju atpūtai. 19. gs. pilsētai piederēja ūdensdzirnavas, ko tā iznomāja.

1936. gadā Grobiņā bija 171 dzīvojamā māja: 46 mūra, 104 koka, 21 jaukta materiāla, turklāt 161 vienstāva un 10 divstāvu ēkas. No 380 dzīvokļiem 107 bija ar elektrisko apgaismošanu, 5 dzīvokļi – ar ūdensvadu. Mūsu dienās Grobiņā ir daudz individuālo dārzu ar botāniskām un dendroloģiskām kolekcijām: I. Graudiņa kolekcijas dārzs, I. un M. Vitkovsku daiļdārzs, A. Martīnijas izveidotā svešzemju augu kolekcija un citas.

Skats uz pilsētu 20. gs. 30. gados

Arhitektūras pieminekļi: Grobiņas lut. baznīca un pilsdrupu komplekss (13. gs. vidus, 1662.–1664. g., 20. gs. 40. gadi), klēts (18. gs., Lielajā ielā 25). Klasiskajās formās celta bij. pilsētas pamatskolas ēka (1926. g., inženiera K. Vinkmaņa projekts); tagad tajā atrodas A. Poriņa senu sadzīves priekšmetu un amatniecības darbarīku kolekcija.

Grobiņas Priedulāju kapulaukā 1987. gada izrakumos atrastais kapakmens (stēla)

Māksla

Cik sena ir Grobiņas vēsture, tik senām tradīcijām bagāta ir Grobiņas kultūra un māksla, jo katrs laikmets ir atstājis kaut ko paliekošu un vērtīgu. Viens no unikālākajiem ir 1987. gadā arheoloģiskajos izrakumos atrastais 8.–9. gs. skandināvu karavīra kapakmens (stēla) no Grobiņas Priedulāju kapulauka (stēla no gaiša kaļķakmens, rotāta ar rūnām un zīmējumu). Saglabājušies lietišķās mākslas pieminekļi: Grobiņas lut. baznīcas biķeris (1648. g.), durvju vērtnes ēkā Lielajā ielā 108 (19. gs.). Limbiķu kapos ir piemineklis gleznotājam R. Stārostam (tēln. M. Lukaža), Iļģu kapos – P. H. E. Ofenberga kapliča (1781. g., klasicisma stila iezīmes).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1560. gadā Grobiņā dibināta pirmā skola Kurzemē. No 1854. līdz 1936. gadam bij. kroga ēkā darbojās vecā skola – Gaviezes skola (1936. g. pārcēlās uz pašu Gaviezi). 1841. gadā dibināta Tadaiķu skola (tag. Tadaiķu deviņgadīgā skola). Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Grobiņas sešklasīgā pamatskola (1926. g. tai uzcēla jaunu ēku), bij. Iļģu muižas pilī – divgadīgā lauksaimniecības skola. 1936. gadā lielākā bibliotēka bija Latvijas Jaunatnes savienības Grobiņas organizācijai (933 sējumi), darbojās arī Grobiņas Lauksaimniecības b-bas bibliotēka (392 sējumi). 1881. gadā atklāta telegrāfa nodaļa. Jau 1654. gadā dokumentos minēts aptiekārs G. Feijerbahs, taču pēc tam vairāk nekā simt gadu aptiekas darbībā bijis pārtraukums, un tikai no 1770. gada aptieka atsākusi regulāru darbu un to turpina līdz mūsu dienām.

1936. gadā darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (dib. ap 1874. g.), Lauksaimniecības b-ba (1903. g.), Latvijas Jaunatnes savienības Grobiņas organizācija (1921. g.), Grobiņas Lauksaimniecības krājaizdevu s-ba (1902. g.), Grobiņas Krājaizdevu kase (1880. g.).

Reliģija

Grobiņā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze.

Bez kapelas, kas atradusies Grobiņas pilī, 1560. gadā pie pils bijusi arī Grobiņas ev.-lut. draudzes baznīca, kas 1596. gadā vecuma dēļ nojaukta. 1598. gadā uzcelta jauna baznīca, kas kara laikā 1659. gadā nodegusi. 1664. gadā uzcelta mūra baznīca (468 sēdvietas). 1940. gadā baznīcai svinēja 275 gadus, tās sakopšanai Valsts un Ministru prezidents ziedoja 1000 latu. Krievu artilērijas apšaudē 1941. g. 24. jūnijā Grobiņas baznīca nodega. 1940. gada janvārī Grobiņas ev.-lut. baznīcā pēc draudzes mācītāja sniegtajām ziņām atradās 1833. gadā darinātā altārglezna (gleznotājs J. L. Eginks), Grobiņas prāvesta dēla Georga fon der Launica (kritis 1813. g. kaujā pie Leipcigas) piemiņas akmens ar bronzas cilnī atveidotu mirstoša jātnieka attēlu, trīs misiņa kroņlukturi no 1668., 1677. un 1691. gada, divi zvani (18. gs.). Diemžēl, 2. pasaules kara laikā daļa no tiem gājusi bojā, atjaunošanas darbi rit gausi. Nelielās ērģeles būvētas 2. pasaules kara laikā, 1946. gadā J. Jauģietis piebūvēja pedāļklaviatūru un pedāļa reģistru. Atjaunošanas darbi veikti arī 1964., 1966. gadā, kad baznīcai atzīmēja 300 gadus. Draudzei ir 20 kapsētas, filiāle Saraiķos. Neatkarīgās Latvijas laikā līdz 1939. gadam darbojās arī vācu draudze. Mācītāji:

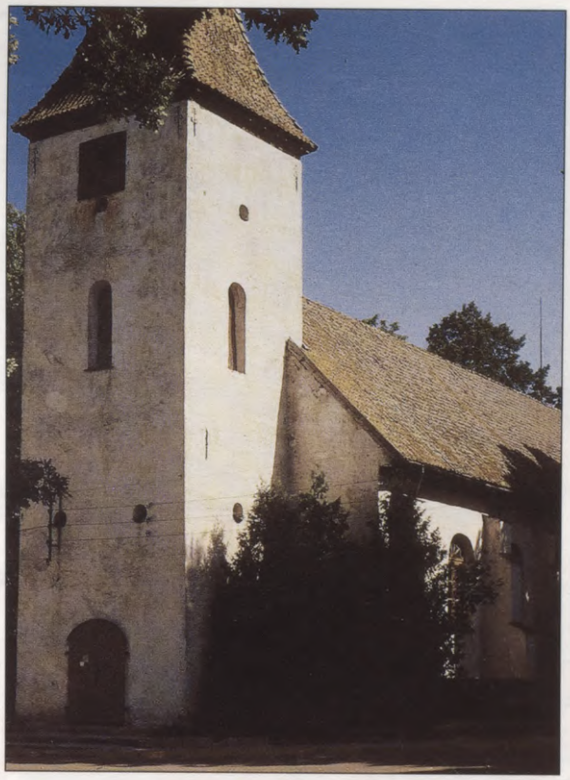

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1923.–1929. g. J. Kundziņš, 1931.–1941. g. K. Valters. Mācītāji 1998. gadā: ev.-lut. draudzē – M. Urdze, baptistu draudzē – I. Arājs.

Grobiņa – deviņdesmitie gadi

Grobiņa atrodas vietā, kas laiku gaitā ir izveidojusies par galveno rajona ceļu krustpunktu. Vēl pavisam nesen Grobiņu raksturoja viena gara iela – Lielā iela. Ja grobiņnieku gribēja nokaitināt, viņam esot vajadzējis pavaicāt, kādā ielā viņš dzīvo.

90. gadu reformu gaitā visi Grobiņas bijušie pakalpojumu un ražošanas uzņēmumi ir privatizēti. Ir izveidotas labas celtniecības, sanitārtehnisko darbu firmas, kas strādā ne tikai Grobiņā, bet arī Kurzemes reģionā – SIA "Remontkantoris", "Grobiņas SPMK", "Pulieris", "Būvmeistars". Veiksmīgi attīstās lauksaimniecības tehnikas remonta un tirdzniecības servisa firmas. Nozīmīgākās ir SIA "Liepājas apgāds", "Serviss E", "Lauktehnika". Transporta pakalpojumus veic SIA "Transports", "MTB". Uzņēmumos trūkst kvalificētu, atbildīgu speciālistu, strādnieku. Pilsētā ir četras automašīnu remonta firmas. Ir firmas, kas nodarbojas ar kokapstrādi, galdniecību, ir daudzi individuālie uzņēmumi. Darbojas 35 pārtikas un citu preču veikali, 4 sabiedriskās ēdināšanas firmas. Iedzīvotāju ienākumu daļa ir pietiekami liela, tāpēc Grobiņas pilsēta līdz šim veikusi maksājumus finansu izlīdzināšanas fondā. Tāpat kā pirms 90. gadiem, liela daļa Grobiņas iedzīvotāju strādā Liepājā, gk. valsts iestādēs un apkalpojošā sfērā, arī daudzi liepājnieki strādā Grobiņā.

Grobiņas pils

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Celta 1253. gadā kā apmetnes tipa Livonijas ordeņa fogta pils pie Livonijas–Prūsijas kara ceļa. Tā bijusi 72x40 m liela taisnstūra būve ar trīsstāvu dzīvojamo korpusu dienvidu spārnā un ar vārtu torni rietumu sienas vidū. 14. gs. visapkārt nocietinātajai sienai otrā stāva augstumā gar šaujamlūkām stiepās karaviru pārvietošanās eja. Dienvidu korpusa austrumu galā atradās kapela, korpusa vidū bija remters jeb kopējā ēdamzāle un priekšnams, bet rietumu galā – dzīvojamā telpa un guļamtelpa. Pils celta no ķieģeļiem, neapstrādātiem un kaltiem akmeņiem. Griesti velvēti. Kā administratīva vietvalža – fogta sēdeklis (1399.–1560. g.) un ordeņa atbalsta punkts Dienvidkurzemē ceļā uz Prūsiju tā tika nostiprināta un vairākkārt pārbūvēta. Kurzemes hercogistes laikā pilij bija rezidences raksturs, tāpēc tā tikusi postīta un atkal atjaunota. 16.–17. gs. ap pili tika uzcelti zemes valņi ar četriem bastioniem stūros un palisādu žogs. Vēlāk Grobiņas pils tika izmantota par muižnieku dzīvojamām telpām, pielāgojot tās jaunām sadzīves prasībām. Līdz mūsu dienām pils saglabājusies samērā labā stāvoklī, 70. gados veikta pilsdrupu konservācija.

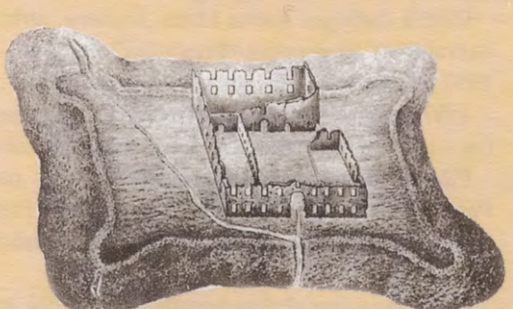

Grobiņas pils H. J. Krāmera 1827. gada zīmējumā

Pilsdrupas 20. gs. 20. gados

Grobiņas pilsdrupas (S. Rusmaņa foto, 1995. g.)

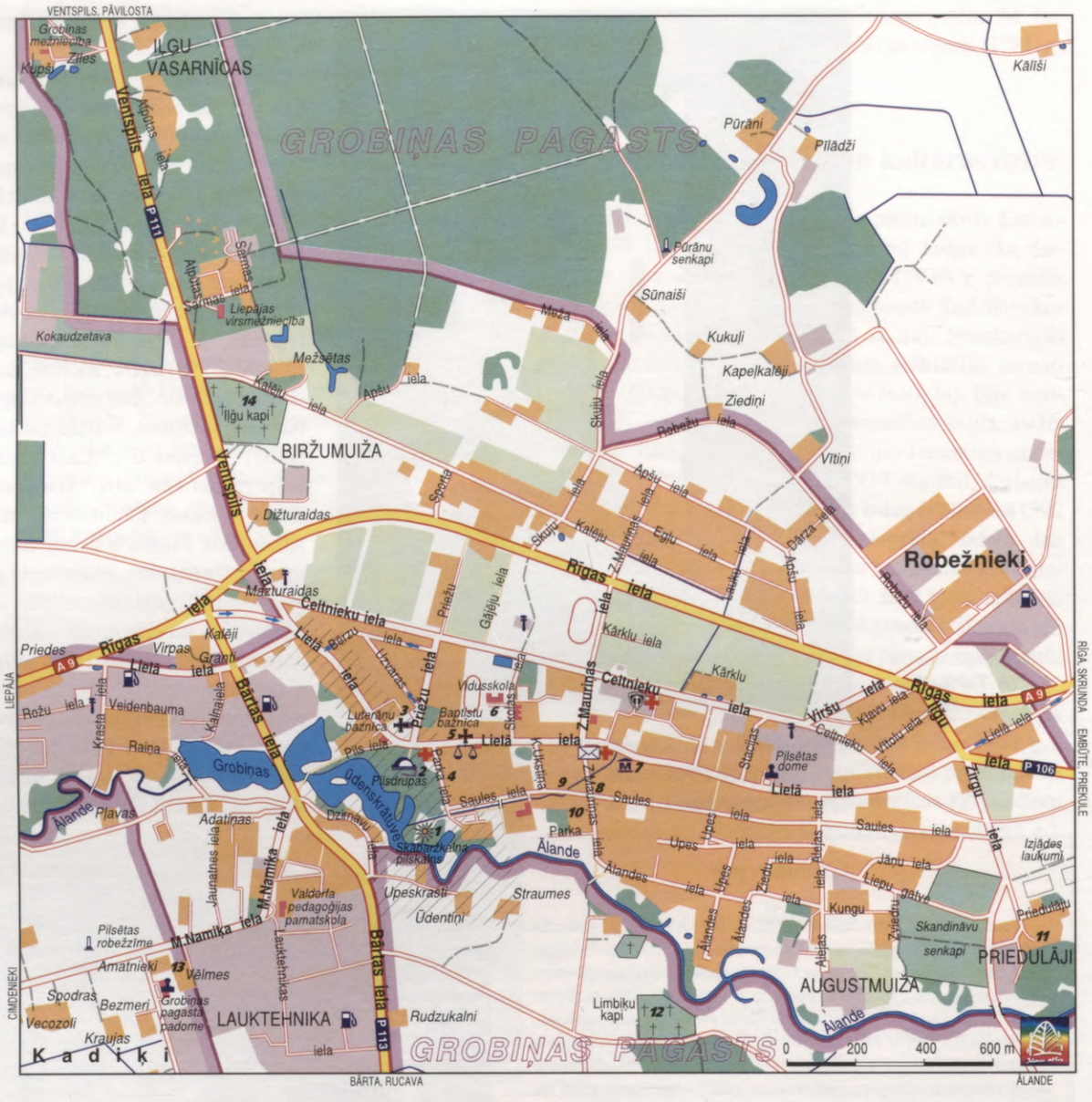

Pilsētas infrastruktūra attīstīta samērā labi, bet ir vēl diezgan daudz risināmu problēmu. Pilsētā ir gāzes apkure; apkures iekārtas un sistēmas nemitīgi tiek uzlabotas. Ir iesākts darbs, lai restaurētu pilsētas galvenās ielas melnā seguma klātni, pilnveidotu un sakārtotu komunikācijas, noklātu ar asfalta segumu citas ielas. Grobiņa iesaistījusies PHARE programmā "800+", lai uzlabotu pilsētas ūdensvadu, kanalizācijas sistēmu, ūdens attīrīšanu, un valsts investīciju programmā "500–", lai uzlabotu pilsētas sadzīves atkritumu uzglabāšanu.Tuvākajos gados ieplānots labiekārtot Pilskalna, Ālandes upes, ūdenskrātuves apkārtni. Pieaug to liepājnieku skaits, kas vēlētos rast mājvietu Grobiņā, un tāpēc iespējama individuālās apbūves attīstība. Tālāko attīstību Grobiņa saista ar Liepājas speciālo ekonomisko zonu. Tur būs jaunas darba vietas gan firmām, gan individuālajiem uzņēmējiem.

Grobiņā ir vidusskola, kurā mācās 800 skolēnu, 1997. gadā tika atvērta Valdorfa pamatskola (mācās 85 skolēni).

Grobiņā nav kultūras nama, bet pašdarbības pulciņi darbojas pilsētas domes paspārnē. 15 gadu vecas tradīcijas ir veco ļaužu ansamblim "Sendienas", labus panākumus gūst jauniešu deju kolektīvs, bērnu popgrupa "Spurainie sapnīši". 1998. gadā nodibinājās vīru vokālais ansamblis. Kopš 1995. gada maija pēdējā sestdienā tiek svinēta Pilsētas diena. Diskotēkas un citus pasākumus organizē kultūras firma "Tonis".

Pilsētā darbojas sporta klubs *Seeburg*, atdzimusi pašvaldības uzņēmuma "Priedulāji" darbība – kopš 1997. gada notiek jāšanas sporta sacensības.

1997. gadā pilsētas dome izveidoja Z. Mauriņas istabas – muzeju, kur tiek rīkots daudz literāru pasākumu.

Pilsētas domē darbojas sociālās aprūpes nodaļa. Pensionāriem un invalīdiem tiek sniegta regulāra materiālā palīdzība. Notiek vientuļo pensionāru mājas aprūpe.

Grobiņas sadraudzības komūna kopš 1994. gada ir Hjelmelande Norvēģijā.

Grobiņas pilsētas domes priekšsēdētājs J. Neimanis

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Pavadonis pa Grobiņu un apkārtni

Grobiņas vecpilsēta atrodas Ālandes labajā krastā. Ūdenskrātuves krastā paceļas 5 m augstais kuršu pilskalns Skābaržkalns *[1]*. Iepretī atrodas Livonijas ordeņa pilsdrupas *[2]*, tām blakus baronu kapsēta. Pāri ielai Grobiņas lut. baznīca *[3]*. Ēka Parka ielā 5 *[4]* raksturīga senajai apbūvei. Māja pieder vairākkārtējā Latvijas riteņbraukšanas čempiona E. Dūča un motobraucēja N. Dūča ģimenei. Baptistu baznīca Lielajā ielā 31 (pārbūvēta 1892. g.) *[5]*. Grobiņas vidusskolas vecā (1926. g.) un jaunā ēka (1960. g.) *[6]*. Ēka Lielajā ielā 84, kur 1898.–1921. g. dzīvojusi rakstniece Z. Mauriņa (pilsētas un Z. Mauriņas muzejs) *[7]*. Saules ielā 35 *[8]* A. Martīnijas izveidotā augu kolekcija, Saules ielā 31 *[9]* I. Graudiņa kolekcijas dārzs, Saules ielā 18 *[10]* I. un M. Vitkovsku veidotais daiļdārzs. Priedulājos bij. pastorātā *[11]* darbojas jāšanas sporta bāze, blakus skandināvu senkapi. Limbiķu kapos *[12]* apbedīts Grobiņas rīcības komitejas priekšsēdētājs M. Namiķis, sociāldemokrātu kustības organizators E. U. Rolavs. Dziedoņos dzimis gleznotājs R. Stārosts, dzīvojis Vēlmēs *[13]*, apbedīts Limbiķu kapos. Grobiņā dzimis arī tēlnieks K. Stārasts, Augustes muižā – admirālis A. P. T. fon Keizerlings. Ilģu kapos *[14]* apbedīts gleznotājs N. Bogdanovs-Beļskis, atrodas P. H. E. Ofenberga kapliča. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[15]*, piemiņas akmens. Medzes sarkanarmiešu brāļu kapi (156 kritušie) *[16]*; piemineklis 1972. gadā darināts pēc K. Zāles 30. gados veidota meta. Medzes kapos apbedīts pulkvedis Latvijas armijas štāba priekšnieks Z. Adienis. Bij. Kapsēdes vējdzirnavas (19. gs. vidus) *[17]*. Kapsēdes muižas pils, kalpotāju dzīvojamā ēka, klēts. Pie dzelzceļa pārbrauktuves *[18]* Kapsēdes dižakmens, kura augstums 4,2 m, apkārtmērs 16,5 m. Uz ZA no Kapsēdes dzelzceļa stacijas Kapsēdes Rudais akmens, kura augstums 1,6 m, apkārtmērs 11,5 m. Kapsēdes lut. baznīca *[19]*. Uz Z pedagoga V. Ducmaņa dzimto māju Diždreiju ceļa galā piemiņas zīme (1989. g.). Šeit sākas Medzes dabas liegums (70 ha), kurā aizsargāts Baltijas ledus ezera senkrasta augstākais posms 6 km garumā. Pie Medzes kroga tā augstums sasniedz 30 m (42 m vjl.). Te atrodas Mātras (Kalnmaļu) pilskalns *[20]*. Medzē *[21]* senkrastā muižas pils un saimniecības ēkas, parks (3,8 ha) un Medzes pilskalns. Ālandes-Tāšu ielejveida pazemājuma A krastā Tāšu pilskalns *[22]*. Tāšos *[23]* bij. muižas ēku ansamblis – pils (1734. g., 20. gs. 60. gadu piebūves) un parks (4,5 ha). Ilģos

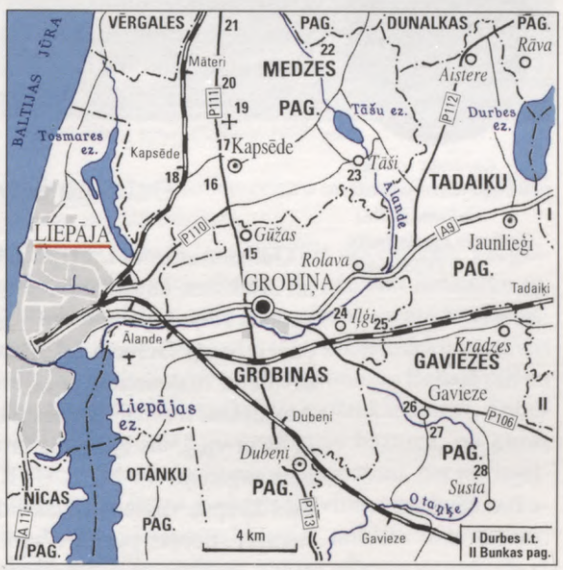

bij. muižas ēku ansamblis *[24]* – pils (18. gs. beigas), kalpu māja, vārti ar vārtsarga namiņu, saimniecības ēkas, parks (3,1 ha). Tores stacijā *[25]* piemiņas akmens (1990. g.) Liepājas apriņķa represētajiem. Gaviezē *[26]* bij. muižas pils (19. gs.), celta vēlā klasicisma stilā, 1905. gadā nodedzināta, vēlāk atjaunota, stallis, parks (3,6 ha). Elkukalna pilskalns *[27]*. Īlikos *[28]* dzimis mūzikas pedagogs I. Palevičs.

GULBENE

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 12,2 km².
Iedzīvotāji: 9800 (1997. g.); latvieši 72,5%, krievi 22,4%.
Attālums no Rīgas 186 km (autoceļi A2, P27).
Dzelzceļa stacija Gulbene 210,6 km no Rīgas (līnijā Rīga–Gulbene, Rīga–Vecumi), šaursliežu dzelzceļa līnija Gulbene–Alūksne.

Ģerboņa vairoga melnajā laukā peldošs sudraba gulbis. Ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Pilsētas teritorija robežojas ar Beļavas pagastu ziemeļos, ziemeļaustrumos un austrumos, ar Stradu pagastu dienvidaustrumos un dienvidos un Daukstu pagastu dienvidrietumos un rietumos. Autoceļš P27 Gulbeni savieno ar Rīgas–Pleskavas autoceļu, P37 – ar Pļaviņām, P35 – ar Balviem.

Daba un iedzīvotāji

Gulbene atrodas Latvijas ZA daļā, starp Vidzemes un Alūksnes augstieni, Gulbenes paugurvalnī. Apkaimes reljefs paugurains, dažviet ieplakās nelieli purvi. Starp Gulbeni un Beļavu pauguru virsotnes sasniedz maksimālo augstumu – 150–170 m vjl. Augstākais ir senais latgaļu pilskalns – Beļavas kalns (178 m vjl.), tas apaudzis ar mežu. Pauguru relatīvais augstums 40–50 m. Uz R no Gulbenes, no Blomes Krapas virzienā (tālāk līdz Dzelzavai Madonas rajonā) stiepjas pauguru virkne Liedeskalni. Kopš 1997. gada tas ir aizsargājamais ģeomorfoloģiskais

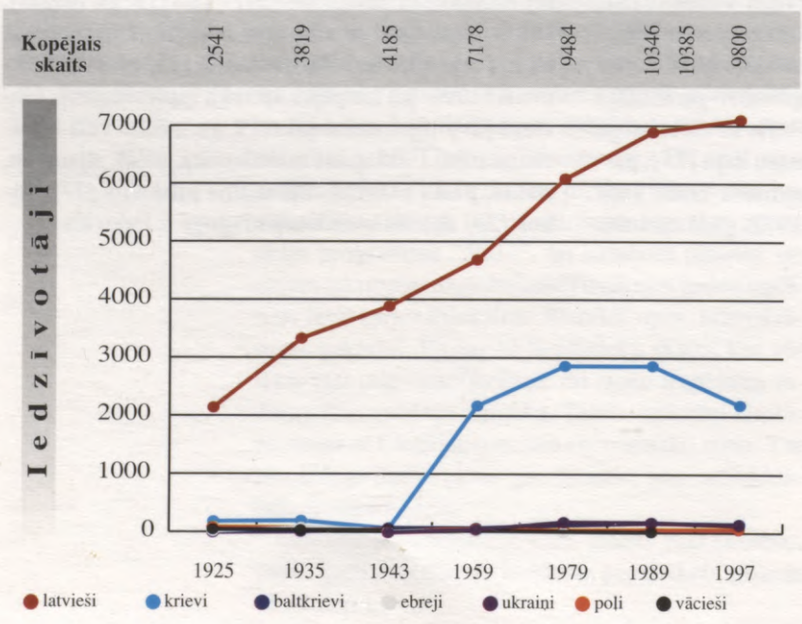

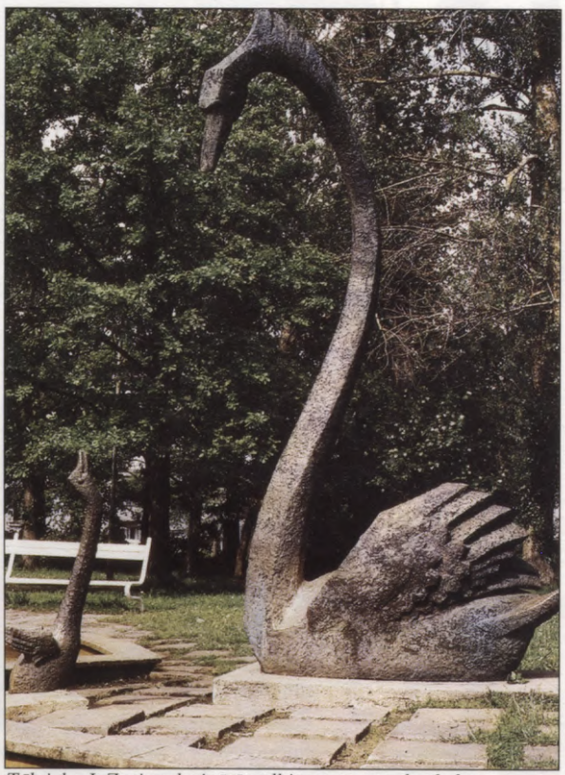

Tēlnieka J. Zariņa darinātā gulbja un tā mazuļa skulptūra (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

objekts, tā augstākais paugurs ir Krapas pilskalns. Pilsētas apkaime lauksaimnieciski apgūta. Gar pilsētas D, DA robežu tek Pededzes pieteka Krustalīce, bet A daļā tās pieteka Asarupe. Arī pilsētas apkaimi šķērso daudz upju: ZR Blomes apkaimē sākas Lāčupīte, Tirzas labā pieteka; DR Liede ar pieteku Oleni; ZR Mugurupes satekupe Mellupe. Uz Z no Gulbenes–Alūksnes ceļa atrodas Ludza ezers (2,81 km²), no tā iztek Pogupe, kas ietek Stāmerienas ezerā (92 ha) un tek tālāk uz Pogas ezeru (27,9 ha). Apm. 2 km uz R no pilsētas atrodas Valmes ezers.

Pārejas tipa klimats no piejūras klimata uz kontinentālo, ko ietekmē gk. Vidzemes augstienes (uz R) un Alūksnes augstienes (uz Z) tuvums. Jūlija vidējā temperatūra 16,7 °C, janvāra – 6 °C. Nokrišņi 600 mm gadā.

Kā liecina daudzie pilskalni un senkapi, Gulbenes apkārtne bijusi biezi apdzīvota. 1930. gadā Gulbenē dzīvoja 3574 iedzīvotāji, latvieši bija 86%. Pēc 2. pasaules kara padomju okupācijas laikā pilsētā iebrauca daudz strādnieku no citām PSRS republikām. Īpaši aktīvi šis process norisēja 60.–70. gados. Salīdzinājumā ar pirmskara periodu pilsētas iedzīvotāju skaits pieauga vairāk nekā divas reizes. 90. gados iedzīvotāju skaits samazinājās iedzīvotāju negatīvā dabiskā pieauguma dēļ, kā arī daļa iedzīvotāju aiz-

brauca no Gulbenes. 1996. gadā Gulbenē dzimuši 93, bet nomiris 141 cilvēks. Arī migrācijas saldo bija negatīvs – iebrauca 127, izbrauca 186 iedzīvotāji.

1997. gadā 20,6% iedzīvotāju bija līdz darbspējas vecumam, 56,3% darbspējas vecumā un 23,1 % virs darbspējas vecuma. 8,46% darbspējīgo iedzīvotāju 1997. gadā bija bezdarbnieki.

Vēsture

Vēstures dokumentos Gulbene pirmo reizi minēta 1224. gadā – zemes dalīšanas aktā starp Zobenbrāļu ordeni un Rīgas bīskapu. Arheoloģiskie pētījumi liecina, ka agrāk te atradusies seno latgaļu pils. Apm. 1 km no Gulbenes atrodas Rutkastes pilskalns, bet vēl pēc pāris kilometriem – Lazdukalna pilskalns, kur pirms krustnešu iebrukuma arī atradušās latgaļu pilis. Vācu krustneši, sadalot Tālavu, Gulbenes apvidu pievienoja Rīgas bīskapijai. 1340. gadā Rīgas arhibīskaps vietā, kur agrāk bija latgaļu pilskalns, uzcēla mūra pili. Ap pili, tag. Vecgulbenes muižas ēku vietā, izveidojās maza pilsētiņa. 15. gs. sākumā Gulbenes nosaukums tika vāciskots – *Schwanenburg*, bet 1599. gadā Polijas karaļa Sigismunda III dokumentos atkal lasāms – Gulbenes iecirknis. Livonijas kara laikā 1559. gadā krievu karaspēks devās uz Vidzemi un 17. janvārī pie Tirzas sakāva virsbīskapa pulkus un ieņēma Gulbeni. Tā kā pilsēta bija sīvi pretojusies, pēc iekarošanas krievu karaspēks virsbīskapa pili un pilsētiņu pārvērta drupu kaudzē. Postīšana notika arī 1577. gadā. 1621. gadā Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs iekaroja Vidzemi un par kara nopelniem abas Gulbenes (jauno un veco) atdāvināja savam ģenerālim G. Hornam. Šajā laikā arī dokumentos pirmo reizi minēta gan Vecgulbene, gan Jaungulbene. 1763. gadā Krievijas imperatore Katrīna II Vecgulbenes muižu un Liteni atdāvināja grāfam Miniham. 1789. gadā grāfa dēli Vecgulbeni par 80 tk zelta rubļu pārdeva H. Fītinghofam, Lubānas, Alūksnes, Alsviķu un Tūjas muižas īpašniekam. 1802. gadā Vecgulbenes muižu nopirka barons G. Volfs, kura dzimtai tā palika īpašumā līdz 1920. gadam. 1811. gadā Vecgulbenē tika uzcelts spirta brūzis (tagad alus darītava), darbojās dzirnavas. 1903. gadā izbūvēja šaursliežu dzelzceļa līniju no Stukmaņiem (Pļaviņām) uz Vecgulbeni, Alūksni un Valku. 1905. gada revolūcijā piedalījās arī gulbenieši. Notika bruņoti uzbrukumi muižām, tika dedzināta arī Vecgulbenes pils. 1. pasaules kara laikā dzelzceļa posmu no Pļaviņām (Stukmaņiem) līdz Vecgulbenei pārbūvēja par platsliežu dzelzceļu, kā arī izbūvēja dzelzceļa līniju uz Ieriķiem un Pitālovu. Vecgulbenē ierīkoja dzelzceļa darbnīcas, kuru strādnieki ap staciju izveidoja jaunu centru, kas 1920. gadā kopā

Sarkanā terora upuri Gulbenē 1919. gadā

ar Vecgulbenes muižas centru un tā apkārtnes apbūvi ieguva miesta tiesības.

No 1918. gada februāra līdz decembrim Vecgulbene atradās vācu okupācijā, pēc tam lielinieku režīma varā. 1919. gadā Vecgulbenē un apkārtējos pagastos plosījās sarkanais terors. Lielinieku varasvīri bija izvietojušies Vecgulbenes muižas Baltajā pilī un pils pagrabos bija ierīkojuši moku kambarus. Tribunāla sēdes notika Vecgulbenes baznīcā, no kuras kanceles tika nolasīti nāves spriedumi, bet tos izpildīja muižas šķūnī. Latvijas Brīvības cīņu laikā sarkano teroru pārtrauca Latvijas armijas uzbrukums. 1928. gadā Vecgulbene ieguva pilsētas tiesības un tā atguva veco nosaukumu Gulbene. 30. gados līdzās spirta brūzim pilsētā darbojās arī dzirnavas un kokzāģētava. Neatkarīgās Latvijas laikā saimnieciski

Vecgulbene 1862. gadā. V. Z. Štāfenhāgena zīmējums

visrosīgākie bija sīkuzņēmēji. Amatnieki un tirgotāji atvēra nelielas darbnīcas un veikalus. 1935. gadā Gulbenē bija 168 tirdzniecības un 166 rūpniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi. 2. pasaules kara laikā no 1941. g. 3. jūlija līdz 1944. g. 27. augustam Gulbene atradās vācu okupācijā. 1944. g. 28. augustā Gulbenē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Gulbenes iedzīvotāji. 1947.–1949. g. Gulbene bija apriņķa centrs, kopš 1950. gada – rajona centrs.

60.–70. gados tika izveidotas lielo rūpniecības uzņēmumu „Alfa" un „Straume" filiāles. Te izgatavoja elektriskos gludekļus, atslēgas, rotaļlietas un citus mājturības priekšmetus. Vidzemes alus rūpnīcā ražoja alu un bezalkoholiskos dzērienus, r/a „Daiļrade" filiāles Gulbenes cehā izgatavoja suvenīrus. Pilsētā darbojās krejotava, Rēzeknes piena konservu kombināta saldētava, Rēzeknes vispārējās celtniecības tresta iecirknis, sadzīves pakalpojumu kombināts, tipogrāfija. Daudz pilsētas iedzīvotāju bija nodarbināti Gulbenes mežrūpniecības saimniecībā.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsēta ir samērā jauna, tāpēc nav ciešas apbūves ar vecām celtnēm. Gulbenei raksturīga izkliedēta apbūve un daudz dārzu. Pilsētas zaļās zonas platība ir ap 200 ha. Visvecākie piemineklī ir Vecgulbenes muižas un baznīcas komplekss ar parku, kas ir valsts

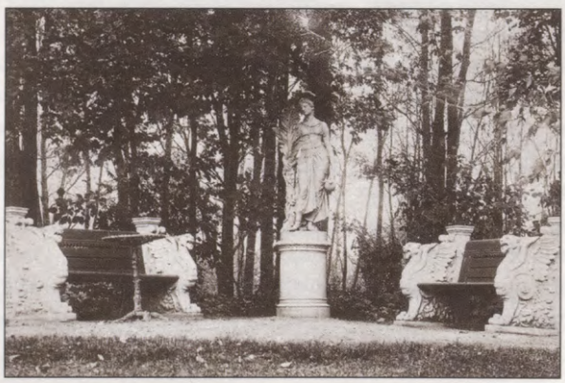

Pils parks 20. gs. 30. gados

nozīmes arhitektūras piemineklis. 19. gs. beigās baroni Volfi muižas teritorijā, tag. pilsētas ZA daļā, izveidoja Marijas parku ar mākslīgi M burta veidā (barona Volfa meitas Marijas vārda pirmais burts) izraktu Marijas ezeru. Marijas parka Z daļu sauc par Emzes parku, D daļu – par Spārītes parku (aizsargājamie dabas objekti). Parkā vēl bija mākslīgi izrakti ezeriņi: Svētais (tajā septiņas salas) un Asaru ezeriņš. Parku sākotnējā kopplatība bijusi apm. 500 ha. Baroni Volfi parkā uzcēla arī Balto pili (1763., 1850., pārbūvēta 1900. g., A. Folca apdare) un Sarkano pili (ap 1870. g., pārbūvēta 20. gs. sāk.). Pilsētas D atrodas Pils un Slimnīcas parks. Vecgulbenes lut. baznīca celta 1843. gadā seno latgaļu pilskalnā arhibīskapa pils vietā. Pilsētas daļā, kas izveidojās dzelz-

Baltā pils 20. gs. 30. gados

ceļa stacijas tuvumā 20. gs. sākumā, cēla ne tikai koka, bet arī mūra mājas. Intensīvāka Gulbenes attīstība sākās pēc Latvijas Brīvības cīņām 20. gs. 20. gados. Viens no pirmajiem Latvijas pilsētbūvnieciskajiem pasākumiem bija „dzelzceļnieku kolonijas" izveidošana Vecgulbenē (1920. g., arhit. P. Kundziņš, būvinženieris E. Veiss), jo šajā rajonā strauji palielinājās strādājošo skaits un Vecgulbeni bija iecerēts attīstīt kā satiksmes mezglu. Plānojot apbūvi, paredzēja mazstāvu un atklāto apbūvi. Zem viena jumta nedrīkstēja būt vairāk par četriem dzīvokļiem, tiem bija jābūt izolētiem citam no cita, pie katra dzīvokļa bija jābūt vismaz 800 m^2 lielam dārzam un saimniecības ēkām. 1925. gadā Vecgulbenē bija apbūvēts vairāk nekā 100 gruntsgabalu. Uzcēla jaunu lielu dzelzceļa staciju (1925.–1926. g., arhit. P. Feders), Latvijas bankas nodaļas ēku (1927. g., arhit. A. Maidelis) ar trīsstūra frontonu, Valsts arodskolu (1927.–1928. g., arhit. I. Blankenburgs) ar ortodoksāli klasiskā manierē veidotām fasādēm, slimnīcu (1929. g., būvinženieris V. Bergkinds), pamatskolu (1934. g., būvinženieris R. Duņēns). 1936. gadā Gulbenē bija jau 409 dzīvojamās mājas, 47 mūra, 347 koka, 15 jaukta tipa ēkas.

Māksla

Plašajā ainavu parkā mūsu dienās zuduši daudzie tēlniecības darbi, mainījušies celiņu virzieni, karš nopostījis tēlnieka A. Folca Baltās pils dekoratīvo apdari. Cietusi arī Vecgulbenes lut. baznīca, tās torni

Sarkanā pils, tagad pamatskola (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

vēl patlaban atjauno. Saglabājies baznīcas neogotiskais altāris, gleznas. Ir altārglezna "Kristus pie krusta un svētais vakarēdiens". 1883. gadā baznīcas priekšā uzstādīta M. Lutera skulptūra. Iepretī baznīcai 1929. gadā atklāja pieminekli 1905. gada revolūcijā, 1. pasaules karā, un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem Gulbenes draudzes dēliem, kā arī Malienas tribunāla upuriem (tēln. E. Ābeltiņš), to padomju okupācijas varas iestādes nopostīja; atjaunots 1992. gadā (tēln. O. Feldbergs). 1967. gadā Spārītes parkā uzstādītas simboliskas skulptūras 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapos (tēlnieces G. Grundberga, I. Zandberga, arhit. G. Barkāns). Pie rajona bibliotēkas novietota I. Rankas dekoratīvā skulptūra "Rotaļa". Gulbenē mežrūpnieki ar saviem līdzekļiem atjaunojuši veco mežsargmāju.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Vecgulbenes draudzes skola dibināta 1733. gadā. No 1843. līdz 1845. gadam par skolotāju un ērģelnieku strādājis D. Cimze, komponista J. Cimzes brālis. 1871.–1893. g. Vecgulbenes draudzes skolas skolotājs bija mūziķis un kordiriģents J. Krastiņš. 1897.–1899. g . skolā strādāja arī literatūrkritiķis un žurnālists Ē. Pīpiņš-Vizulis, bet 1893.–1900. g. – rakstnieks Apsīšu Jēkabs. Neatkarīgās Latvijas laikā 1936. gadā darbojās Gulbenes pilsētas sešklasīgā pamatskola, Valsts Gulbenes komercskola un arodskola, Gulbenes un apkārtnes sieviešu b-bas arodu kursi, Latvijas Bērnu palīdzības savienības Gulbenes nodaļas bērnudārzs, lasītājus apkalpoja Gulbenes pilsētas bibliotēka (935 sējumi), Latvijas Dzelzceļnieku b-bas Gulbenes nodaļas bibliotēka (1136 sējumi), kā arī L. Kauliņa bibliotēka (1691 sējums). Mūsu dienās kultūras darbu pārzina rajona kultūras nodaļa, darbojas kultūras nams (ēka celta 1960. g., 600 vietu), rajona bibliotēka, bērnu bibliotēka, mūzikas skola, mākslas skola, grāmatnīca. Darbojas divas vidusskolas, viena astoņgadīgā skola un vakara maiņu vidusskola, divas aptiekas (dib. 1937. un 1956. g.), poliklīnika un slimnīca.

1936. gadā darbojās Gulbenes Lauksaimniecības krājaizdevu s-ba (dib. 1908. g.), Vecgulbenes Patērētāju b-ba (1919. g., tag. a/s „Turība"), Gulbenes Namīpašnieku b-ba (1924. g.), Gulbenes dziedāšanas b-ba „Dziesmu vara" (1927. g.), Vecgulbenes Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1925. g.), Valsts Gulbenes komercskolas un arodskolas bij. audzēkņu b-ba (1931. g.), Vecgulbenes Biškopības b-ba (1924. g.) u.c. b-bas. Iznāca laikraksts „Gulbenes Ziņas" (1928.–1934. g., 1936.–1937. g.).

Mūsu dienās kultūrvēsturisku un izglītojošu darbu veic Gulbenes bibliotēka un Gulbenes Vēstures un mākslas muzejs (izvietots bij. muižas klētī un oranžērijā). Bibliotēkā pieejama novadpētniecības kartotēka un novadpētniecības fonds, kur var atrast daudz par novada rakstniekiem un kultūras darbiniekiem. Muzejā glabājas visbagātākais fotonegatīvu arhīvs provincē: vairāk nekā 11 tk stikla negatīvu, kā arī vairāki simti kultūrvēsturisku fotogrāfiju. Kultūras namā darbojas skolotāju koris „Austra" (starptautisko koru festivālu laureāts), tautas pūtēju orķestris „Degsme", lietišķās mākslas studija „Sagša", vidējās paaudzes deju kopa „Apinītis", deju kopa „Jāņubērni" u.c. pašdarbības kopas. Iznāk laikraksts „Dzirkstele" (kopš 1962. g.).

Piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Reliģija

Gulbenē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze.

Arhibīskapa 1340. gadā celtajā pilī bijusi kapela. Draudzes baznīca pirmo reizi minēta 1429. gadā. Luterāņu mācītāju vārdi zināmi no 1550. gada. Līdz 1881. gadam bija filiālbaznīca Lejasciemā, pēc tam draudze kļuva patstāvīga. 1936. gadā Gulbenes ev.-lut. draudzi sadalīja patstāvīgās Jaungulbenes un Vecgulbenes draudzēs, bet ar kopēju baznīcu. 1641. un 1750. gadā celtas koka baznīcas, bet 1838.–1843. g. – tag. mūra baznīca (700 sēdvietu).

Ērģeles 1935.–1936. g. pārbūvēja un paplašināja A. Sūnaklis. 1944. gadā vācu karaspēks atkāpjoties uzspridzināja baznīcas torni, un tas iegāzās baznīcā. Dievkalpojumi atsākās 1950. gadā, un abas draudzes bija apvienotas vienā. Tagad draudzes darbojas atsevišķi. Mācītājs Vecgulbenes draudzē 1936.–1943. g. A. Cimdiņš, Jaungulbenes draudzē 1909.–1920. g. Ā. Kundziņš, 1922.–1936. g. J. Egle. 1998. gadā

abām draudzēm mācītājs N. Ozoliņš. 1997. gadā Gulbenes iecirknī izveidots diakonijas centrs. Kopš 1997. gada Gulbenes iecirkņa prāvests ir I. Alpe. Abām draudzēm viena kopēja kapsēta.

Pirmos dievkalpojumus katoļticīgajiem Gulbenē noturēja Balvu draudzes prāvesti 1922. gadā privātās telpās. 1938. gadā Gulbenes katoļu draudzes prāvests A. Vizulis par Kūrijas līdzekļiem iegādājās māju, kurā iekārtoja baznīcas telpu. 2. pasaules kara

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

laikā tā stipri cieta, tāpēc prāvests A. Vizulis vadīja baznīcas atjaunošanu. No 1946. gada Gulbenes draudzes prāvests bija J. Mičulis, kas baznīcu paplašināja, altārim iegādājās Jaunavas Marijas gleznu un krusta ceļa bildes. 1964.–1974. g. prāvests bija M. Jermacāns. 1974. gadā Gulbenē atgriezās prāvests J. Mičulis. Baznīcai tika uzbūvēts koka altāris.

Baptistu draudze dibināta 1917. gadā. 1991. gadā draudze ieguva īpašumu Gulbenē, kur uzbūvēja dievnamu. Draudzē ilgi kalpojuši garīdznieki: 1929.–1972. g. K. Rozenbergs, 1979.–1994. g. P. Krievs, kopš 1994. gada G. Baumanis.

Gulbene – deviņdesmitie gadi

Gulbene ir tipiska Latvijas mazpilsēta – ar 1–2 stāvu apbūvi, tipveida dzīvojamo namu kvartāliem un pilsētas centru, taču ar savu īpatnējo noskaņu un skaistumu. Joprojām lielākā daļa gulbeniešu ir no-

Ozolu iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

darbināti nelielos uzņēmumos un iestādēs, tirdzniecībā un dzelzceļa darbos. Pilsētā arī agrāk nav bijuši lieli valsts nozīmes ražošanas uzņēmumi, tomēr lielāko darba devēju – rūpnīcu "Alfa", "Straume" un "Daiļrade" bankrots negatīvi ietekmējis iedzīvotāju nodarbinātību.

Gulbene atrodas samērā tālu no galvenajiem valsts ekonomiskajiem centriem, un tāpēc iekšzemes un arī ārvalstu investīciju īpatsvars ir neliels. Privatizācijas gaitā lauksaimniecību apkalpojošā infrastruktūra ir sadalījusies daudzās mazās uzņēmējsabiedrībās, kuru darbība ir saistīta gk. ar kokapstrādi un zāģmateriālu ražošanu. Lielākais kokapstrādes uzņēmums ir SIA "Konto". Saskaņā ar pilsētas attīstības plāniem Gulbene tiek veidota par videi draudzīgu teritoriju. SIA "Alba" nodarbojas ar ūdens piegādi iedzīvotājiem un tā kvalitātes uzlabošanu. Pašlaik tiek izstrādāts projekts par jaunas notekūdeņu attīrīšanas iekārtas celtniecību. Sadarbībā ar Dānijas aģentūru kā kreditoru, kā arī daļēji piesaistot privāto kapitālu, pilsētas centrālapkures katlu mājas ir pārbūvētas darbam ar vietējo kurināmo. Lielākie uzņēmumi Gulbenē ir pašvaldības uzņēmums "Jumis", SIA "Apgāde", "Gulbenes degviela", "Grodi", "RCI–Gulbene", "Rubate", individuālais uzņēmums "Santa". Gulbenē ir atvērtas piecas banku filiāles.

Gulbenieši lepojas ar to, ka Gulbeni joprojām sauc par dārzu pilsētu, te joprojām darbojas Baltijā vienīgais šaursliežu dzelzceļš Gulbene–Alūksne. Apm. 200 ha pilsētā aizņem parki (bij. Vecgulbenes muižas parki). Darbojas kultūras nams, bibliotēka, mākslas, mūzikas, sporta skola, sešas vispārizglītojošās skolas, trīs bērnudārzi, pieaugušo izglītības mācību centrs "Austrumvidzeme". Darbojas divi kori, trīs pieaugušo deju kopas, divi bērnu deju kolektīvi, tautas teātris, pūtēju orķestris "Degsme", kā arī tautas lietišķās mākslas studija "Sagša". Aktīvi darbojas olimpiskais klubs "Buki" (basketbola komanda), sporta klubs "Šķēps" (šautriņu mešana, volejbola komanda). Strauji pieaug sabiedrisko organizāciju skaits.

Jau sešus gadus Gulbene sadarbojas ar Zīgenas pilsētu Vācijā. 1998. gadā pilsētas pašvaldība izveidoja māju maznodrošinātiem veciem cilvēkiem.

Gulbenes pilsētas domes priekšsēdētājs M. Kokars

Pavadonis pa Gulbeni un apkārtni

Viens no ievērojamākajiem pilsētas apskates objektiem ir Vecgulbenes muižas komplekss *[1]*. Līdz mūsu dienām saglabājusies lielākā daļa ēku un Pils parks *[2]*. Nozīmīgākās parka ēkas ir Baltā pils Brīvības ielā 12 (1905. g. ugunsgrēkā stipri cieta, tāpēc tā tika pārbūvēta); Parka ielā 1 atrodas Sarkanā pils (divas reizes pārbūvēta – 1905. g. pēc ugunsgrēka un 1924. g., kad pilī iekārtota pamatskola). Muižas kompleksa magazīnas klētī Brīvības ielā 9 iekārtota Gulbenes Vēstures un mākslas muzeja etnogrāfijas

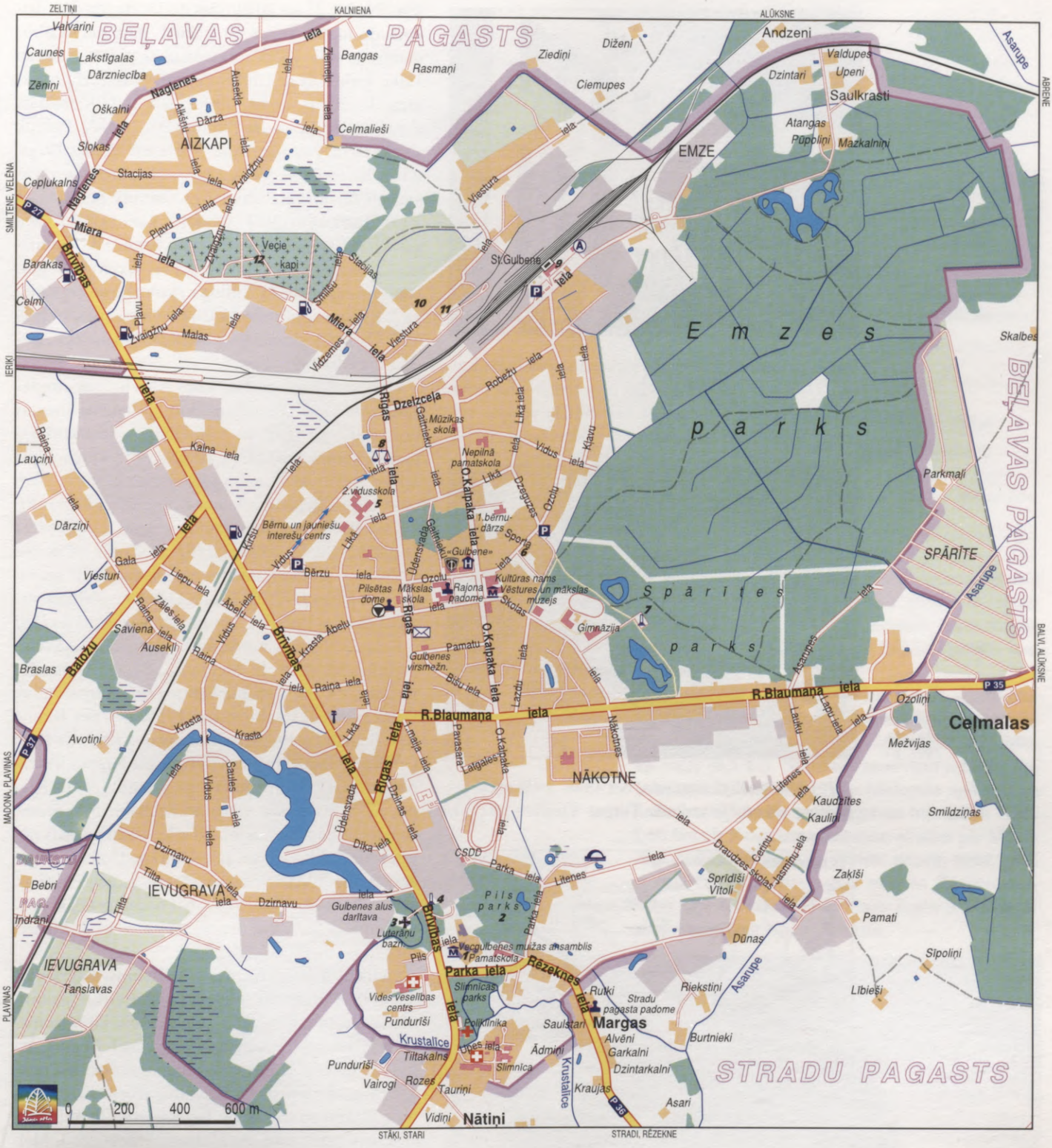

fondu glabātava. Pilsētas centrā skvērā pie baseina tēlnieka J. Zariņa darinātā gulbja un tā mazuļa skulptūra. Brīvības ielā 13 apskatāma lut. baznīca *[3]*. 1883. gadā pie baznīcas tika uzstādīts piemineklis M. Luteram viņa 400. dzimšanas dienas atcerei; turpat stādīti ozoli. Iepretī baznīcai atrodas 1929. gadā uzstādītais piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem Gulbenes draudzes locekļiem *[4]*. Apskatāma arī tag. Gulbenes 2. vidusskola, bij. pilsētas pamatskola Līkajā ielā 21, kas celta 1934. gadā neoeklektisma stilā *[5]*. Interesanta ir 19. gs. 2. pusē celtā mežsargmāja Ozolu ielā 4 *[6]*. Tā ir vecākā koka celtne Gulbenē. Patīkama atpūtas vieta gan pilsētas viesiem, gan pašiem gulbeniešiem ir Spārītes un Emzes parks. Ainavu parki satur romantisma estētikas elementus: mākslīgi raktus dīķus, saliņas, tiltiņus, skaistas eksotisku koku grupas. Spārītes parkā Svētais un Asaru ezers, starp tiem aiz vidusskolas atro-

Dzelzceļa stacija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

das 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi *[7]*. Rīgas ielā 69 atrodas historisma stilā celtā Latvija bankas nodaļas ēka *[8]*. Netālu atrodas vēl viena historisma stilā celta ēka – dzelzceļa stacija

Krustalice (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

[9]. 1944. gadā tā sagrauta, bet 1948. gadā atkal atjaunota sākotnējā izskatā. Turpat Viestura ielā 35,

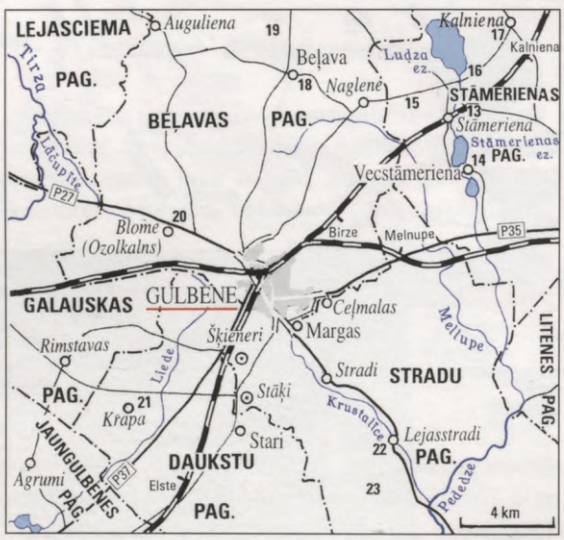

29a, 29, 24, 22 un 20 atrodas dzelzceļa ierēdņu dzīvojamās mājas, celtas 20. gadu 1. pusē nacionālromantisma stilā. Tālāk apskatāmas ēkas, kas celtas ap 1903. gadu līdz ar Gulbenes pirmā dzelzceļa būvēšanu. Tas ir tējas nams Viestura ielā 21 *[10]* un šaursliežu dzelzceļa stacija Viestura ielā 10 *[11]*. Pašlaik šīs ēkas ir dzīvojamās mājas. Miera ielā atrodas 20. gs. 20. gados ierīkotie Vecie kapi *[12]* ar kapliču; vecākie apbedījumi veikti jau 19. gs. sākumā. Šeit atrodas 1905. gada cīnītāju, 1. pasaules karā kritušo vācu karavīru, Latvijas Brīvības cīņās kritušo 4. Valmieras kājnieku pulka karavīru, kā arī ievērojamu gulbeniešu – mācītāja G. Šillinga, skolotāja un ērģelnieka J. Krastiņa, rakstnieces Birzmalietes (īstajā vārdā V. E. Ozoliņa), gleznotāja V. Medņa, fotogrāfa O. Zandera apbedījumu vietas.

12 km attālumā no Gulbenes ZA virzienā atrodas apdzīvota vieta Stāmeriena, kur apskatāma stacijas ēka (1902. g.) *[13]*, un Stāmerienas ezera krastā – muižas komplekss (19. gs. beigas) *[14]*, kurā ietilpst arī Sv. Ņevas Aleksandra pareizticīgo baznīca. 2 km tālāk otrpus Beļavas ceļam ir Stāmerienas kapi *[15]*, kur vecākie apbedījumi no 19. gs. vidus. Ludza ezera D galā ir Skolu senkapi *[16]*. Nedaudz tālāk pie Kalnienas atrodas Kalnamuižas pils (apm. 19. gs. vidus) un parks *[17]*. 10 km no Gulbenes Zeltiņu virzienā atrodas Beļava I, kur pie bij. pagastmājas *[18]* ir Beļavas Vecbaranos dzimušā gleznotāja L. Svempa krūšutēls (tēln. E. Melderis). Beļavā II atrodas Beļavas (Kārtenes) pilskalns *[19]*, turpat tālāk Beļavas muižas apbūve (ap 1750. g.), bet Blomē (Ozolkalnos) ir 19. gs. muižas apbūve *[20]*. Uz D no Gulbenes, Jaungulbenes virzienā, pie Krapas ir Krapas muižas ēkas un parks (19. gs. 2. puse) *[21]* un Krapas pilskalns, kas ir viens no lielākajiem Vidzemē (relatīvais augstums apm. 20 m). Stradu pagastā nogriežoties pa labi (apm. pēc 4 km) no Gulbenes–Rēzeknes ceļa, ir Vecdziesnieku sēta (19. gs. beigās–20. gs. sāk. celtas koka ēkas) *[22]*, bet nedaudz tālāk Vecmadernieki *[23]*, kur dzimis mākslinieks J. Madernieks.

Gulbenē dzimuši finansists K. Baltiņš, mākslas zinātniece A. Belmane, gleznotājs O. Bērtiņš, atomfiziķis un datorzinātnieks A. T. Bērztīss, ķirurģe, medicīnas doktore A. Bormane, diriģents I. Cepītis, aktrise E. Gintere (Lepne), agronomijas doktors, prof. J. Grava, akvarelists G. Krūmiņš, volejbolists E. Lībiņš, aktieris un režisors R. Ligers, tekstilmākslinieks A. Lūsis, arhit. prof. A. Malvess, ērģelniece I. Melbikse, LKOK K. Melzobs, literatūrzinātnieks V. Skraucis, mūzikas instrumentu darinātājs un Anglijas dievturu vadītājs J. Vīlipsons, mākslinieks A. Vītols.

IKŠĶILE

Ogres rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 2,1 km², lauku teritorija 129, 9 km².
Iedzīvotāji: 3848 (1998. g.), kopā ar lauku teritoriju 6122; latvieši 80,9%, krievi 11,7%, baltkrievi 2,9%, poļi 2,1% (1997. g.).
Attālums no Rīgas 28 km (autoceļš A6), no Ogres 7 km.
Dzelzceļa stacija Ikšķile 28 km no Rīgas (līnijā Rīga–Krustpils).

Ģerboņa vairoga sarkanais lauks ar sudraba krustu dalīts četrās daļās. Vairoga labajā augšējā stūrī sarkanā laukā zelta ķieģeļu mūris

Pēc apvienošanās ar Tīnūžu pagastu Ikšķiles lauku teritorija austrumu pusē stiepjas līdz Jaunogrei, apņem Ogres pilsētu un robežojas ar Ogresgala pagastu, bet tālais stūris ziemeļaustrumos sniedzas gar Mazo Juglu augšpus Turkalnes līdz Suntažu pagastam. Ziemeļos un rietumos Ikšķiles teritorija robežojas ar Rīgas rajona Ropažu pagastu, Salaspils lauku teritoriju, Daugmales pagasts atrodas Daugavas pretējā krastā. Ikšķiles teritorijai ir labs transportģeogrāfiskais stāvoklis: to šķērso tranzīta maģistrāle uz Baltkrieviju, Krieviju – Daugavpils šoseja A6 dienviddaļā, autoceļi P5 Ulbroka–Ogre, P80 Tīnūži–Koknese, P10 Inčukalns–Ikšķile.

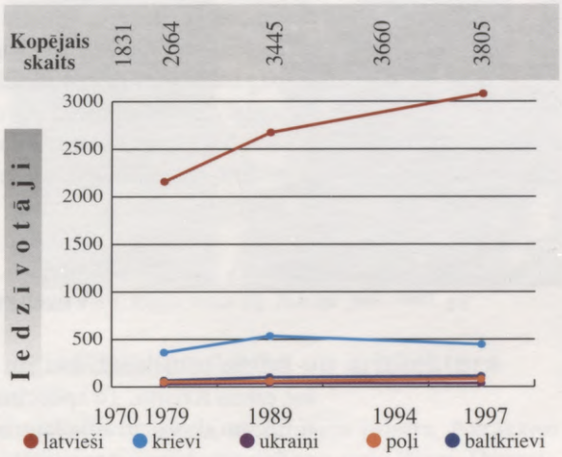

Daba un iedzīvotāji

Ikšķile atrodas Viduslatvijas nolaidenuma malā un Lejasdaugavas senlejā; senkrastu pilsētā iezīmē līnija estrāde–kapsēta–dome, augstumu starpība līdz 20 m. Teritorijā lēzeni viļņots reljefs; lielāki pauguri ir Ogres Kangaru osā, kas stiepjas no Tīnūžiem uz Ogri, tās tuvumā Liepukalnos paceļoties līdz 65 m virs jūras līmeņa. Rīgas HES paceļot ūdenslīmeni krātuvē līdz 17,5 m vjl., tika applūdinātas Ikšķiles un Mācītājmuižas salas, kā arī Daugavas labais krasts 0,5 km platumā (uz saliņas saglabātas Ikšķiles pirmās baznīcas drupas).

Z daļā 31 km garā posmā tek līkumotā, straujā Mazā Jugla, uz kuras bijušas vairākas dzirnavas un tagad atjaunotā Dobelnieku elektrostacija. ZR – Sēlēku ezers (8,5 ha). No dabas resursiem minams dolomīts (arī platišisma gliemeždolomīts apdarei) un kaļķakmens. Agrāk pie Daugavas bija kaļķu cepļi. Ļoti liela ir Kranciema dolomīta atradne pie Mazās Juglas. 42% no lauku teritorijas aizņem meži, īpaši A daļā Ogres pilsētas zaļajā zonā no Zilajiem kalniem līdz Turkalnei. Gar Mazo Juglu ir pļavas ar ozoliem, vietām krāces, kraujas.

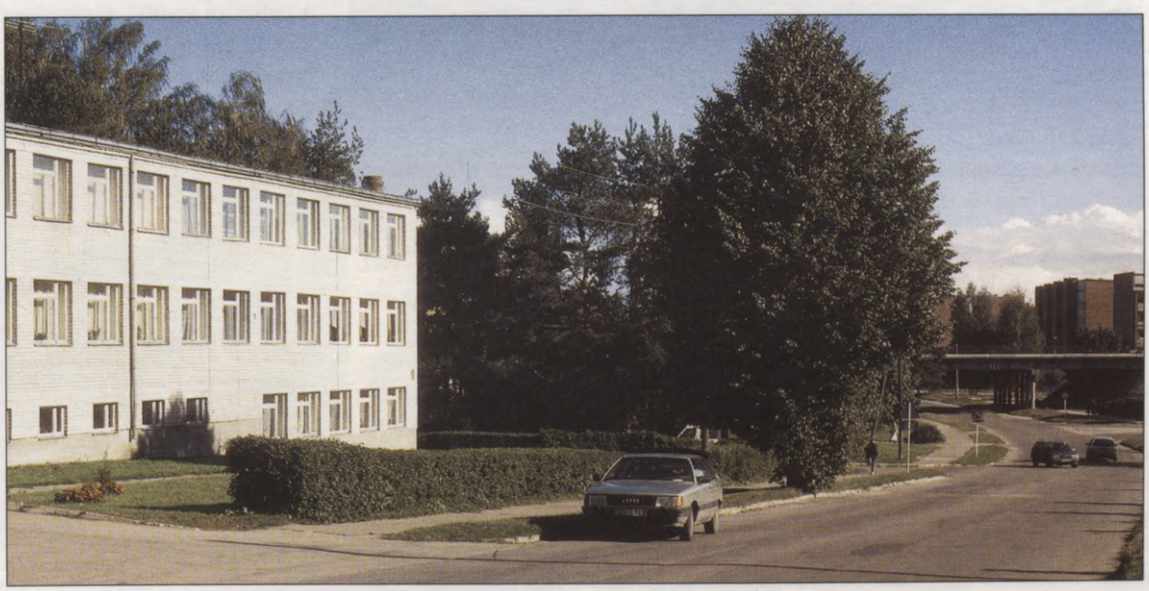

Skolas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Klimatā izpaužas piejūras tuvums, arī Rīgas ūdenskrātuve rada maigāku mikroklimatu. Vidējā temperatūra janvārī ir –5,8 °C, jūlijā 17,1 °C, nokrišņi ap 600 mm gadā.

Ikšķile ietilpst urbanizētajā Lielrīgas aglomerācijas atzarā. Diennakts svārstmigrācijas rāda, ka uz Rīgu brauc puse strādājošo, kā arī studenti. Savukārt blakus esošā Ogre lielā mērā nodrošina ar medicīniskajiem pakalpojumiem, apgādi u. tml. Bij. Tīnūžu pagasts Ogres rajonā izcēlās ar relatīvi lielu lauku apdzīvotības blīvumu. Tā centrā apm. 300 iedzīvotāju, bet Ogres Mežtehnikumā 1989. gadā dzīvoja ap 400 un Jaunikšķilē 158 iedz. (tagad pilsētas daļa aiz dzelzceļa).

Ikšķiles dibināšanas atceres akmens pilsētas parkā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Vēsture

Ikšķile bijusi apdzīvota jau vairākus gadu tūkstošus pirms Kristus. To apliecina Daugavas krastā pretī Elkšņu skolai atrastie krama rīki. 1. gt. pr. Kristus apdzīvota bijusi nocietinātā Vīnakalna apmetne (pilskalns), kas bijis apm. 1 km uz R no Ikšķiles stacijas. Pilskalnu noraka, būvējot jauno šoseju. 1967. gadā Vīnakalna apmetni izpētīja arheologi J. Graudoņa vadībā. Ziemeļos no Ikšķiles nosusinātā Kaparāmura ezera krastā bija pilskalns Velna kalns, ko noraka grantij 1967. gadā. Vēl ir lībiešu uzkalniņkapi pie Kābelēm. No Lazdukalna uz A atradās Kābeļu ciems, 1971.–1972. g. tur izrakumus veica arheoloģe I. Daiga.

Latvijas vēsturē Ikšķile (lībiešu valodā *Üxküll*– viens ciems) ir pazīstama kā vieta, kur vācu krustneši 1185. gadā uzcēla pirmo mūra celtni Baltijā – Ikšķiles baznīcu. 1186. gadā tika uzcelta arī mūra pils un Meinards ordinēts par Ikšķiles bīskapu. Ikšķile kļuva par kristīgās (katoļu) ticības citadeli.

Ikšķiles muiža 19. gs., J. K. Broces zīmējums

Pirmie Ikšķiles vēsturi sāka pētīt vācbaltu vēsturnieki. 1926. gadā senās Ikšķiles baznīcas teritoriju arheoloģiski pētījuši Lundas universitātes profesors H. Kjellins un arhitekts O. Tīlmanis, 1961. un 1962. gadā – arheologs R. Malvess. Tā kā senā lībiešu ciema vieta, pilsdrupas, baznīca, kapi baznīcas kapsētā un lībiešu kapi pie bij. Zariņu un Rumuļu mājām ietilpa Rīgas HES ūdenskrātuves zonā, tad plašu izpēti šajās vietās no 1968. līdz 1975. gadam veica arheoloģiskā ekspedīcija arheologa J. Graudoņa vadībā. Arheoloģisko izrakumu laikā atklāti ap 100 seni celtniecības objekti un 700 senkapi, iegūts ap 3 tk senlietu, tūkstošiem māla trauku lausku, osteoloģiskie un antropoloģiskie materiāli. Ikšķiles pils un baznīcas teritorijā atklāto mūra pamatu izvietojums rādīja, ka baznīca celta agrāk par pili. Te konstatēja arī par minēto baznīcu un pili vecākus mūra pamatus, kam absolūto hronoloģiju nevarēja noteikt.

Pirms vācu krustnešu ierašanās Ikšķile bija lībiešu ciems pie Daugavas ūdensceļa. Tas radies ap 11.–12. gs. miju un vēlāk aizņēmis vairākus hektārus lielu teritoriju. Par 11. gs. agrāk datējami lībiski pieminekļi Ikšķiles apkārtnē nav atrasti, tāpēc jādomā, ka pirmie ciema iedzīvotāji šajā apvidū bijuši ienācēji. Lībiešu ciems Ikšķilē pastāvējis vēl ilgāk par 13. gs. 1. pusi, kad vācu varai bija pakļauti jau Daugavas lejteces novadi un no 1201. gada Ikšķilē valdīja lēņu bruņinieks K. fon Meiendorfs, kas sāka pakļaut apkārtējās lībiešu apdzīvotās teritorijas. 1201. gadā bīskapa rezidenci kopā ar Ikšķilē nodibināto augustīniešu klosteri pārcēla uz Rīgu, un Ikšķiles bīskapija kļuva par Rīgas bīskapiju (no 1255. g. arhibīskapija). Ikšķiles baznīcu nodeva domkapitulam, bet pils kļuva par vasaļu valdījumu.

1187. gadā Ikšķiles pilij uzbruka zemgaļi, cenšoties baznīcu ievilkt Daugavā. 1203. un 1206. gadā Ikšķili neveiksmīgi aplenca Polockas krievi kņaza Vladimira vadībā. Gribēdami tikt pie stipra cietokšņa, lībieši bija seguši 4/5 no Ikšķiles pils celtniecības izdevumiem un piedalījās arī pils celšanā, cerot pēc vienošanās ar mūku Meinardu iegūt tikpat lielu daļu arī no uzceltās pils. Tomēr 1205. gadā vācu

Ikšķiles baznīca Daugavas krastā 18. gs.

krustneši ar varu sagrāba visu pili, tāpēc šajā gadā Ikšķilē notika vietējo lībiešu sacelšanās pret bīskapa ļaudīm. 1287. gadā Ikšķilē notika sīvas cīņas arī starp zemgaļiem un vācu ordeņa brāļiem.

Gadsimtu gaitā Ikšķiles lībiešu ciems iznīka, jo 15. gs. ciema vietā ārpus pils un baznīcas kompleksa tika celtas muižas ēkas un izveidojās vācu feodāļa muiža. Zeme, kas pirms tam bija piederējusi vietējiem lībiešiem, tika pārvērsta par muižas laukiem. 1388.–1420. g. Ikšķile piederēja ordenim, vēlāk – Rīgas arhibīskapam. Domājams, ka Ikšķiles pils nopostīta Livonijas ordeņa mestra Valtera Pletenberga (1494.–1535. g.) laikā, kad notika cīņas starp ordeni un Rīgas arhibīskapu, un pils vairs netika atjaunota. Kādā 1522. gada dokumentā teikts, ka tās teritorijā ierīkots kaļķu ceplis (darbojies vēl 16. gs. beigās), vēlāk uzceltas saimniecības un dzīvojamās ēkas muižas vajadzībām. 16. gs. sāka darboties arī ķieģeļu cepļi, 17. gs. 2. pusē – vara un ģipša dzirnavas, kā arī akmeņlauztuves. 1687. gadā muiža kļuva par Rīgas pilsētas īpašumu. 17. un 18. gs. karos novads tika stipri izpostīts, arī Ikšķiles apdzīvotā vieta savu nozīmi bija zaudējusi. Pēc Rīgas–Daugavpils dzelzceļa izbūves (1861. g.) Ikšķilē sāka veidoties vasarnīcu rajons. 1. pasaules kara laikā Ikšķile bija piefrontes joslā. Daugavas pretējā krastā atradās Ikšķiles priekštilta nocietinājumi, t.s. Nāves sala. 1915. gada rudenī krievu karaspēks, atkāpjoties uz Daugavas labo krastu, kreisajā krastā saglabāja apm. 2 km lielu placdarmu. No 1916. gada marta līdz oktobrim krievu karaspēka vienībām palīgā bija norīkots arī 2. Rīgas un 3. Kurzemes latviešu strēlnieku bataljons. Gāzu uzbrukumos gāja bojā ļoti daudz karavīru. Ikšķiles kapsētā, pie Kaparāmura u.c. vietās atrodas kritušo karavīru kapi. Stipri nopostīta tika arī Ikšķile.

Neatkarīgās Latvijas laikā Ikšķile bija dzelzceļa starpstacija un vasarnīcu rajons. 1944. g. 8. oktobrī Ikšķilē ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Ikšķiles iedzīvotāji. 1968.–1993. g. Ikšķile bija pilsētciemats.

Jaunā Ikšķile Melioratoru ielas apkaimē (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Gleznotāja J. Kugas māja (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Ikšķile ir tipiska savrupmāju pilsēta. Agrākajos laikos apbūve koncentrējās ap veco Rīgas–Daugavpils šoseju (tag. Rīgas ielu) un Ikšķiles dzelzceļa staciju. Tas ir senais Rīgas–Polockas ceļa posms, kas vēl šodien ir saglabājies vairāku kilometru garumā un kam ir vairāk nekā 700 gadu gara vēsture. Tas bija arī senais zirgu pasta trakts Rīga–Maskava. Ikšķiles Dančū krogā (tag. Rīgas ielā 41) 19. gs. atradās zirgu pasta stacija. Pēc Ikšķiles dzelzceļa stacijas atklāšanas (1863. g.) tika izveidota diližansu satiksmes līnija Rīga–Ikšķile–Baldone, kas atpūtniekus no stacijas uz Baldoni nogādāja ar diližansiem, kurus ar prāmi cēla pāri Daugavai. 1. pasaules karā sagrauto veco baznīcu vairs neatjaunoja, jauno baznīcu uzcēla tuvāk dzelzceļa stacijai, tādējādi arī Ikšķiles centrs sāka pārvietoties tuvāk dzelzceļa stacijai. Uzceļot Rīgas HES, tika appludināta arī daļa Ikšķiles teritorijas. 1968.–1972. g. cauri Ikšķiles ciematam izbūvēja jauno šoseju, tāpēc satiksme pa veco ceļa posmu vairs nav tik intensīva.

Pēc 2. pasaules kara līdz 1964. gadam Ikšķilē bija uzceltas 123 dažādas ēkas, gk. daudzdzīvokļu mājas. 20. gs. 80. gados tika izveidots daudzdzīvokļu māju ciemats starp dzelzceļu un jauno Rīgas–Daugavpils šoseju. Patlaban ar savrupmājām tiek apbūvēta teritorija aiz dzelzceļa (Jaunikšķile) un teritorija starp dzelzceļu un Daugavpils šoseju Ogres virzienā (Ādama lauki).

Māksla

Ikšķile atrodas Rīgas tiešā tuvumā, un tas pilsētai piešķir noteiktas ērtības, tieši tāpat kā Daugavas tuvums – pievilcību. Šo apstākļu dēļ Ikšķili par savu dzīvesvietu izvēlējusies inteliģence, gk. mākslinieki. Te dzimis, dzīvojis un radījis daudzus savus darbus gleznotājs un scenogrāfs, latviešu skatuves gleznie-cības pamatlicējs J. Kuga. Ikšķiles baznīca ir valsts

Luterāņu baznīcas altārglezna (30. gadu foto)

nozīmes arhitektūras piemineklis (celta 1933. g., arhit. P. Kundziņš), tās altārgleznā "Dod man svētību, Jēzu!", ko darināja J. Kuga, attēloti ļaudis, kas sapulcējušies Daugavas ielejas malā, lai saņemtu Kristus svētību. Pēc J. Kugas meta darināts arī jaunais arhibīskapa zizlis, kuru Ikšķiles baznīcas iesvētīšanā pirmo reizi lietoja arhibīskaps T. Grīnbergs.

1988. g. oktobrī Daugavas krastā, iepretī Ikšķiles vecās baznīcas drupām, Latvijas Kultūras fonda Ikšķiles kopa (vadītāja V. Villeruša) atklāja piemiņas akmeni Ikšķiles astoņsimtgadei; akmenī iekalts Ikšķiles nosaukums latīņu, vācu un latviešu valodā (akmeņkalis J. Rasiņš).

Par pagājušajiem laikiem un to ļaudīm šodien liecina savdabīgā un tēlniecības darbiem bagātā Ikšķiles kapsēta. Pilsētas iedzīvotāji 1981. gadā ar saviem parakstiem apliecināja savu saikni ar pagātni un izglāba no nopostīšanas kapsētas vēsturisko daļu ar akmenī kaltiem klasicisma stila kapa piemineklīem.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1846.–1847. g. tika uzbūvēta draudzes skola, ko 1. pasaules kara laikā nopostīja. 19. gs. beigās Elkšņu krogu pārbūvēja par skolu un Ikšķiles pagasta valdes namu. 1911. gadā skolu reorganizēja un nosauca par Ikšķiles–Elkšņu divklasīgo ministrijas

Ikšķiles vecā baznīca

Ikšķiles pirmā baznīca uzcelta 1185. gadā kā bīskapa pils kapela, lai gan pati pils uzcelta tikai nākamajā gadā. Šo baznīcu uzskata par vecāko sakrālo celtni Latvijā. Zināms gan, ka pirms tam pareizticīgajiem bijusi baznīca Jersikā un kāds dāņu tirgotājs jau ap 1070. gadu uzcēlis baznīcu Kurzemē. Tomēr vienīgi no Ikšķilē celtās baznīcas līdz mūsu dienām saglabājušās mūra atliekas. Tā ir vecākā sakrālā un vecākā mūra celtne Latvijā. Mūsu dienās šās Ikšķiles lut. baznīcas drupas ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Celtniecību organizējis bīskaps Meinards. Sākumā baznīca bijusi neliela romāņu stila divjomu celtne. Altāris, kā visām kristīgajām baznīcām, atradās celtnes A galā, grīda bija klāta kaļķakmens plāksnēm. Baznīcai sākotnēji nebija torņa, bet celtnes R daļā atradās neliela izbūve zvanam. 1186. gadā, kad tika pabeigta arī pils celtniecība, Meinardu ordinēja par pirmo Livonijas bīskapu, un Ikšķile kļuva par kristīgās ticības izplatības centru.

Baznīca cietusi daudzos karos un tāpēc bieži arī pārbūvēta. Lielākās pārbūves notikušas 14. gs. 2. pusē, 1613., 1754. un visbeidzot 1879. gadā, kad baznīcas masīvie mūri vēl bija saglabājušies pirmatnējā veidā. 1879. gadā pārbūvi vadīja arhitekts J. D. Felsko. Baznīcu pilnīgi pārveidoja, to pagarinot austrumu-rietumu virzienā un veco celtni ietverot jaunajā. Baznīcai uzcēla arī augstu zvanu torni. Pēc šās pārbūves no viduslaiku celtnes saglabājās tikai dažas detaļas.

1. pasaules kara laikā 1916. gadā baznīcu sagrāva vācu karaspēks. 1926. gadā izstrādāja baznīcas atjaunošanas projektu, bet tas netika īstenots, jo baznīca bija nepieciešama ciema centrā. Mūsu dienās saglabājušās tikai Ikšķiles vecās baznīcas drupas uz nelielas salas Daugavā, kas radās pēc Rīgas HES ūdenskrātuves izveidošanas.

Ikšķiles baznīca 18. gs.

Ikšķiles baznīcas drupas. Pēc Rīgas ūdenskrātuves izveidošanas atrodas uz nelielas salas Daugavā (A. Egliša foto, 1997. g.)

skolu. 1. pasaules kara laikā tā tika nopostīta. 1922.–1923. g. uz tiem pašiem pamatiem uzcēla jaunu – Ikšķiles pagasta Elkšņu sešklasīgo pamatskolu. 1966. gadā Ikšķiles skola pārcēlās uz jaunām telpām – tag. Ikšķiles vidusskolu (1998. g. mācījās vairāk nekā 700 skolēnu). Līdz pat 1940. gadam Ikšķile nav bijusi pilsēta, nedz arī kompakti apdzīvota vieta, kā tas ir tagad. Toties Ikšķiles pagastā, kas apmēram sakrīt ar tagadējo pilsētas lauku teritoriju, ir bijušas šādas biedrības: lauksaimniecības b-ba "Jugla" (dib. 1920. g.), krājaizdevu s-ba "Jugla" (1924. g.), Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1884. g.), izglītības b-ba "Līdums" (1923. g.), Latvijas Mazsaimniecību veicināšanas b-bas Ikšķiles nodaļa (1925. g.), Tīnūžu

piensaimnieku s-ba "Krasts" (1922. g.), Mednieku b-ba (1923. g.), Nacionālās Latviešu atvaļināto karavīru b-bas Ikšķiles nodaļa (1923. g.), Latvijas jaunatnes savienības Ikšķiles nodaļa (1923. g.), Latvijas Nacionālās jaunatnes savienības Ikšķiles nodaļa (1921. g.) un Ikšķiles Kultūras b-ba.

Pēc 2. pasaules kara Ikšķilē darbojās astoņgadīgā skola, bibliotēka (6530 grāmatu, 1965. g.), ciema klubs (200 vietu), bērnudārzs (atvērts 1961. g., 70 vietu), aptieka (dib. 1904. g.), lauku ambulance un sakaru nodaļa. Pilsētā ris intensīva kultūras dzīve, īpaši vasarā, kad teātri, pašdarbības ansambļi, deju kolektīvi un kori rīko koncertus brīvdabas estrādē.

Reliģija

Ikšķilē darbojas ev.-lut. draudze, Sv. Gara pareizticīgo draudze.

Pirmā Ikšķiles baznīca celta 1185. gadā. Līdz neatkarīgas Latvijas nodibināšanai Ikšķiles draudze bija apvienota ar Salaspili. 1933. gadā Ikšķiles centrā uzcēla jaunu ev.-lut. baznīcu. Pēc 2. pasaules kara baznīca draudzei tika atņemta un atdota Latvijas Valsts bibliotēkai (tag. Latvijas Nacionālā bibliotēka) mazāk pieprasītu grāmatu glabāšanai. Draudze bija sarukusi maza un 1959. gadā apvienojās ar tuvējo Ogres draudzi. 1989. gadā notika ev.-lut. draudzes atjaunošanas kopsapulce, sākās regulāri dievkalpojumi, kurus līdz 1992. gadam vadīja mācītājs A. Sauka. 1991. gadā draudze ieguva juridiskās personas statusu un tiesības atgūt savus bijušos īpašumus. 1998. gadā baznīcā likvidēta grāmatu krātuve. 1992. g. jūnijā uz salas vecās baznīcas drupās notika divi un novembrī viens dievkalpojums un bērnu kristības. Mācītāji: 1892.–1919. g. K. Marnics (1919. g. lielinieku nogalināts), 1919.–1929. g. M. Bankins, 1937.–1948. g. E. Rubenis, 1948.–1959. g. Perlbahs ar dēlu, 1998. gadā K. Žols.

Ikšķile – deviņdesmitie gadi

Ikšķiles pilsētas ieņēmumi no 1995. gada līdz 1997. gadam ir pieauguši gandrīz divas reizes: uz vienu iedzīvotāju tie 1995. gadā bija 61,2 lati, 1997. gadā jau 113,2 lati. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 1997. gadā veidoja 55,6% no budžeta ieņēmumiem; palielinājies dotāciju un mērķdotāciju īpatsvars – 30,2% ieņēmumu, tas tad arī veido ieņēmumu kopējo pieaugumu. Zeme un nekustamais īpašums Ikšķiles pilsētā pārsvarā ir privātīpašumā, zemes un īpašuma nodokļi dod nelielu budžeta daļu – 2,3% un 0,8% attiecīgi 1997. gadā, ar tendenci saglabāt šo līmeni.

Tīnūžu pagastā budžetam ieņēmumu daļa kopš 1995. gada ir pieaugusi no 50 latiem līdz 73,3 latiem uz vienu iedzīvotāju (1997. g.). Arī šajā lauku teritorijā 49,7% no visiem ieņēmumiem veido ienākumu nodoklis, 9,6% zemes nodoklis, 5% īpašuma nodoklis. Turklāt 11184 latus jeb 4,9% no budžeta līdzekļiem ir devis ieņēmums no mežiem.

Ikšķiles pilsētā ir doktorāts, divas aptiekas, veterinārā klīnika, zobārstniecības kabinets. Tīnūžos ir feldšeru punkts, Ceplīšos – Republikas tuberkulozes slimnīca. Ikšķilē un Tīnūžos kultūras dzīve bagāta ar tradīcijām. 20. gados un 30. gadu sākumā Tīnūži bija pagasta kultūras centrs, tur atradās tautas nams. Pēc tautas nama uzcelšanas Ikšķile kļuva par jaunu kultūras centru. Kultūras biedrības namā darbojas jauktais koris "Ikšķile", amatierteātris, mākslas studija, sieviešu ansamblis, deju kopa. Tīnūžu tautas namā ir drāmas kolektīvs, skolotāju ansamblis, tautisko un moderno deju pulciņš. Gan Ikšķilē, gan Tīnūžos ir bibliotēka.

Ikšķilē darbojas gan luterāņu, gan pareizticīgo draudzes.

Ikšķiles pilsētā rosīga arī sporta dzīve. Bij. smilšu karjerā izbūvēta autotrase "Tobago", kur tiek rīkotas arī valsts mēroga sacensības. Vecās Daugavpils šosejas apkaimē atrodas lidlauks, kas paredzēts amatieru sportam. Ikšķilē tiek izmantotas sporta zāles un stadioni, ir tenisa korts. Lielas iespējas ir nodarboties ar ūdenssportu, bet ziemā ar slēpošanu. Mazā Jugla pavasaros ir populāra ūdenstūristu vidū.

Ikšķiles pilsētas domes priekšsēdētājs J. Rudzītis

Pavadonis pa Ikšķili un apkārtni

Ikšķiles pašvaldības mērķis ir saglabāt un racionāli izmantot dabas resursus, bagāto kultūrvēsturisko mantojumu, ainaviskās vērtības un vides kvalitāti, attīstot tūrismu, radot tā apkalpes infrastruktūru, veidojot tūrismam pievilcīgas vietas.

Ikšķiles novads vēsturiski bijis plašāks, ietverot arī Aizdaugavu (Berkavas muiža), Ogresgalu; no pagasta tika atdalīta arī Ogres teritorija. Vēl 30. gados no Ikšķiles stacijas uz pārceltuvi un Baldones kūrortu darbojās pēdējais šaursliežu zirgu dzelzceļš.

Ievērojamākais Ikšķiles vēstures piemineklis ir Ikšķiles vecā baznīca, kas tagad aizsniedzama pa ūdeni *[1];* drupas iekonservētas. Jauno baznīcu *[2]* uz-

Bijušās Tīnūžu muižas ēka (A. Tidrika foto, 1997. g.)

Piemineklis Nāves salā (A. Ķiša foto, 1991. g.)

cēla 1933. gadā. Netālu uz Daugavas pusi skvērā ir piemiņas akmens Ikšķiles astoņsimtgadei *[3];* otrs akmens 1988. gadā uzstādīts pie Daugavas pretī baznīcas drupām, kur applūdināta arī Ikšķiles muiža *[4]*. Viena no skaistākajām ir gleznotāja J. Kugas māja *[5]* (dzimis Ikšķiles Puriņos).

Romāniskā kolonna baznīcas drupās (1990. g. foto)

Ikšķiles kapos *[6]* apbedīti Nāves salā (tagad atrodas ūdenskrātuvē) *[7]* kritušie latviešu strēlnieki (E. Laubes piemineklis, 1926. g.), vairāk nekā 4000 krievu un latviešu karavīru apbedīti Kaparāmura brāļu kapos *[8]*. Lejpus Tīnūžiem ir Juglas kaujas (1917. g. augusts) vietas, vairākās vietās – pie Auziņām *[9]*, Liepāderēm *[10]*, Pikalnes *[11]*, Luņģiem

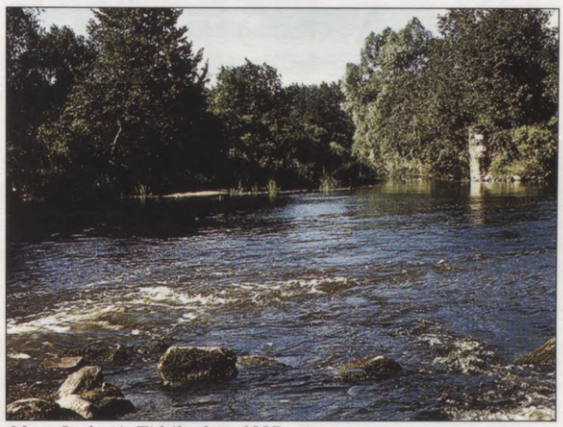

Mazā Jugla (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

[12], Kaparāmura *[13]*, Kumpeniem *[14]* latviešu, krievu un vācu karavīru brāļu kapi. Tīnūžos *[15]* atjaunotas bij. muižas ēkas, arī pārvaldnieka māja, tālāk pagastnams Rožu pils. Lejāk pie Mazās Juglas ir apdzīvotas vietas Ceplīši *[16]* un Dobelnieki *[17]*, kur atjaunota elektrostacija, bijušas kartona ražotnes dzirnavās.

Ikšķiles novadā ir daudzas senvietas. Pazīstamākās ir teritorijas R malā pie Saulkalnes – Lejaskalnu pilskalns *[18]* un lībiešu Kābeles kalns *[19]*. Šeit no Zušugala betonētās krastmalas paveras skats uz Nāves salu un pieminekli (E. Laube, 1924. g.). Gar vecajiem ceļiem bij. krogi – zirgu pasta stacijas.

ILŪKSTE

Daugavpils rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada (daļējas pilsētas tiesības piešķirtas 1892. g.).
Platība 9 km².
Iedzīvotāji: 3194 (1997. g.); latvieši 50,8%, krievi 25,0%, poļi 15,7%, baltkrievi 4,4%, lietuvieši 1,9%, ukraiņi 1,1%.
Attālums no Rīgas 197 km (autoceļi P70, P73, P89, A7), no Daugavpils 26 km (autoceļi P71, P70, A13).
Dzelzceļa stacija Ilūkste 6 km no pilsētas (līnijā Daugavpils–Šauļi).

Ģerboņa vairoga melnajā laukā uz pakaļkājām pacēlies sudraba zirgs. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Ilūkste robežojas ar Pilskalnes pagastu ziemeļrietumu pusē un Sventes pagastu dienvidaustrumu pusē. Aiz pilsētas dienvidrietumu robežas izbūvēts jauns autoceļa P70 Daugavpils–Subate posms, lai nebūtu jābrauc cauri pilsētai. Ar to Ilūksti savieno vecais ceļa posms P71. Ilūkstē sākas autoceļš P72 uz Biržiem (Jēkabpili).

Daba un iedzīvotāji

Ilūkste atrodas Augšzemes augstienes Ilūkstes pauguraines ZA malā pie robežas ar Austrumlatvijas zemienes Aknīstes nolaidenumu. Pilsēta izvietojusies Ilūkstes upes krastos Ilūkstes-Eglaines senlejas nogāzēs. Pilsētai pieder arī neliela platība Daugavas ielejā. Ilūkstes upes platums pilsētā ir ap 8 m, dziļums 1,2 m. Pilsētā uzstādināts dzirnavezers (2,5 ha).

Iedzīvotāju skaits strauji pieauga 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā. 18. gs. 1. pusē pilsētā dzīvoja poļi, ebreji, krievi un vācieši. Pēc 1. pasaules kara strauji pieauga latviešu īpatsvars, bet pēc 2. pasaules kara atkal palielinājās krievu īpatsvars.

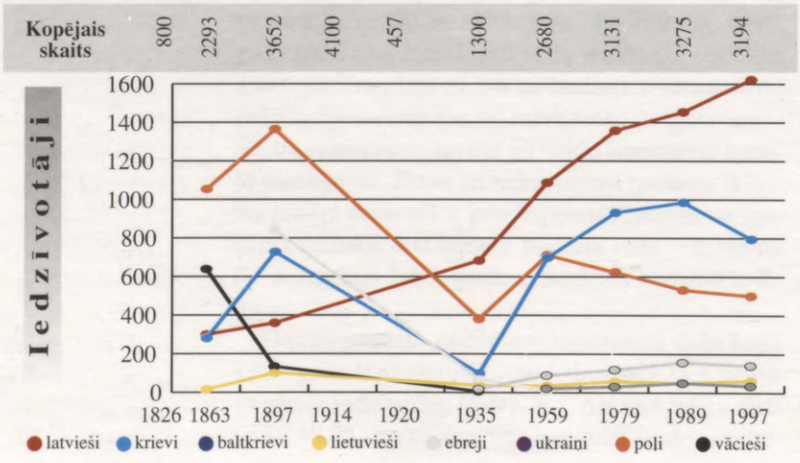

Vēsture

Ilūkste kā apdzīvota vieta, amatnieku un tirgotāju apmetne izveidojusies uz Pilskalnes (Šlosbergas) muižas zemes. Dokumentos pirmoreiz minēta 1559. gadā, pēc citiem avotiem, 1562. gadā. Ilūkstē krustojās četri nozīmīgi ceļi: no Sēlijas vidienes, no Lietuvas puses, no Baltkrievijas un no Daugavas krasta. Pēc Livonijas ordeņa sairšanas 16. gs. 2. pusē izveidojās no Polijas atkarīgā Kurzemes hercogiste, kuras sastāvā ietilpa arī Ilūkste. 1711. gadā vietējie muižnieki dāvāja Ilūkstei tirgus tiesības, bet septiņus gadus vēlāk Polijas karalis Augusts II Stiprais izdeva Ilūkstei tirgus likumus. 1795. gadā Ilūkste pievienota

Ilūkste pēc 1. pasaules kara. No kreisās – katoļu baznīcas drupas

Krievijai un tā ietilpa Kurzemes vietniecībā, pēc vietniecības likvidēšanas (1796. g.) iekļauta jaunizveidotajā Kurzemes guberņā. 1795.–1949. g. Ilūkste bija apriņķa administratīvais centrs. Saskaņā ar 1892. gada likumu Ilūkstei bija piešķirtas ierobežotas pilsētas tiesības. Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija amatniecība, tirdzniecība, lauksaimniecība, jo pilsētā lielu rūpniecības uzņēmumu nebija. 1. pasaules kara laikā 1915. g. augustā vācu armija atspieda krievu armiju līdz Ilūkstei, kur abas apstājās un nocietinājās. Daudzās apšaudēs pilsēta tika nopostīta līdz pamatiem un nodega. Pilnībā pilsētas tiesības Ilūkstei piešķirtas 1917. gadā. 1918. gada rudenī vācieši atstāja Ilūksti, un decembrī to ieņēma lielinieki. 1919. g. septembrī Latvijas armijas un lietuviešu karaspēka vienības lieliniekus no Ilūkstes aizdzina pāri Daugavai. Neatkarīgās Latvijas laikā saimniecisko rosību lielā mērā noteica sīkuzņēmēji. 1935. gadā pilsētā bija 71 tirdzniecības un 96 rūpniecības uzņēmumi. Notika nedēļas tirgi un piecas reizes gadā – gadatirgi. Kaut gan Ilūkste skaitījās apriņķa centrs, visas apriņķa iestādes bija izvietotas Grīvā. 2. pasaules kara laikā pilsētu bija okupējis vācu karaspēks. 1944. g. 29. jūlijā Ilūkstē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Ilūkstes iedzīvotāji. 1950.–1963. g. Ilūkste bija

Pilsētas panorāma 20. gs. 20. gados

rajona centrs. 1963. gadā Ilūksti iekļāva Daugavpils rajonā. Ilūkstē izvietojās vairāki Daugavpils rajona uzņēmumi. Darbojās Daugavpils rajona sadzīves pakalpojumu kombināta uzņēmumi, remonta celtniecības iecirknis, LLT Daugavpils nodaļas darbnīcas, komunālo uzņēmumu kombināts, PMK, kā arī krejotava, maizes ceptuve.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

1826. gadā Ilūkstē bija 6 ielas, ap 200 ēku, 1914. gadā – 435 dzīvojamās ēkas. Pēc 1. pasaules kara pilsēta faktiski tika celta no jauna. Drupās bija sagrauta arī baroka stilā celtā Romas katoļu baznīca (1754.–1769. g.), ko nebija iespējams atjaunot. Daļēji nopostīts tika arī blakus esošais jezuītu klosteris (1786. g.), kura divstāvu ēka atjaunota. Mazāk cietušās ev.-lut. un pareizticīgo baznīcas atjaunoja 1925.–1929. g. Uzcēla jaunu skolas ēku (1925.–1927. g., arhit. I. Blankenburgs), kas ir veidota klasiski simetriskās formās, tās apdarei raksturīga atturība. Vidusskolas ēku atklājot, izglītības ministrs J. Rainis pasniedza skolas pārzinim simbolisko atslēgu ar novēlējumu savā pilsētiņā "nest vairāk gaismas". Pamazām pilsēta no kara atguvās, un 1936. gadā tajā bija 312 dzīvojamās ēkas, no tām 15 mūra, 297 koka, 299 vienstāva, 12 divstāvu un 1 trīsstāvu ēka. Pēc 2. pasaules kara Ilūkstē uzcelts platekrāna kinoteātris, kultūras nams, autoosta un citas sabiedriskās ēkas, kā arī jaunas dzīvojamās ēkas.

Ilūkstes vidusskola (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Ilūkste ir viens no Sēlijas kultūras centriem. 20. gs. 30. gados Ilūkstē darbojās valsts ģimnāzija un valsts pamatskola. Pie šīm skolām bija arī bibliotēkas, bibliotēka bija arī pilsētas valdē un Ilūkstes Latviešu b-bā. Pirms 1. pasaules kara rosīgi darbojās lauksaimniecības b-ba "Grauds", kam bija arī sava krājaizdevu kase, preču noliktavas Ilūkstē un Subatē, mašīnu koplietošanas punkti, bibliotēka. Sabiedriski aktīvas bija Ilūkstes Latviešu b-ba (dib. 1934. g.), Ilūkstes jaunatnes b-ba "Atmoda", Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1867. g.), Latvijas Aerokluba nodaļa. 20. gs. 80. gados Ilūkstē darbojās divas vidusskolas,

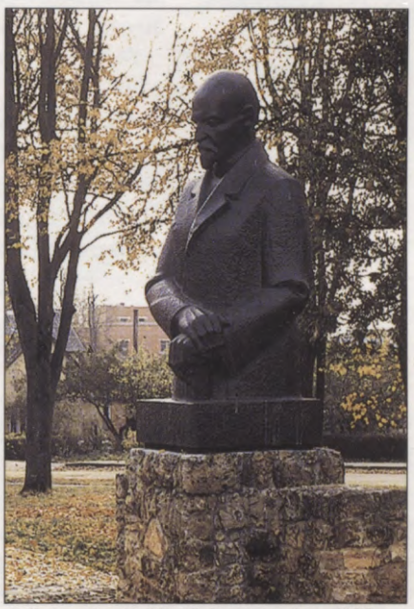

J. Raiņa piemineklis (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

bērnu mūzikas skola un sporta skola, kultūras nams (570 vietu), platekrāna kinoteātris (240 vietu), slimnīca, bibliotēka, bērnu bibliotēka.

Reliģija

Ilūkstē darbojas Romas katoļu draudze, vecticībnieku draudze, Vissvētās Dievmātes piedzimšanas pareizticīgo draudze.

Ev.-lut. baznīca Ilūkstē uzcelta sakarā ar Kurzemes hercoga 1567. g. 28. februāra recesu. Tajā laikā miesta un arī visa Ilūkstes apriņķa iedzīvotāji bija luterāņi. 1636. gadā Pilskalnes muižas īpašnieki Zībergi lut. baznīcu pārvērta par katoļu baznīcu un nodeva to jezuītu rīcībā. Luterāņu draudze pievienojās Lašu baznīcai. 1861.–1865. g. cēla jauno ev.-lut. baznīcu (128 sēdvietas). Altārgleznu "Kristus" – G. Reni gleznas kopiju darinājis H. B. Bušmanis. Pēc 1. pasaules kara postījumiem baznīcu 1928. gadā atjaunoja. 2. pasaules karā baznīcu sagrāva, tā ir atjaunota un draudze darbojas. Tā nosvinējusi pastāvēšanas 135. gadadienu. Baznīcā uzstādīts un atjaunots altāris, harmonijs, kancele, soli un pārējais inventārs. 1998.

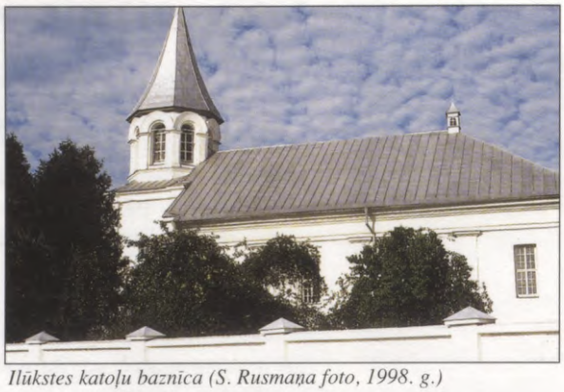

Ilūkstes katoļu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

gadā mācītājs – prāvests L. Rozentāls. Lašos draudze darbojas (nosvinējusi pastāvēšanas 400. gadadienu). 1998. gadā draudzes mācītājs A. Bobinskis.

1690. gadā jezuīti uzcēla jaunu koka baznīcu. 1754.–1769. g. grāfs Plāters-Zībergs uzcēla katoļu baznīcu. 1. pasaules kara laikā to sagrāva un vairāk neatjaunoja. Tag. Ilūkstes katoļu baznīca celta 1816. gadā. 1998. gadā draudzes mācītājs – prāvests V. Bārzda. Pirms 1. pasaules kara Ilūkstē bija katoļu klosteris ar meiteņu skolu un internātu.

Ilūkste – deviņdesmitie gadi

Ilūkstē 1998. gada sākumā bija 3177 iedzīvotāji. Iedzīvotāju sastāvs vienmēr ir bijis daudznacionāls. Te pārsvarā dzīvo latvieši un poļi, tomēr samērā daudz ir krievu un baltkrievu. Samazinoties iedzīvotāju dabiskajam pieaugumam, iedzīvotāju skaitam ir tendence samazināties, piem., 1997. gadā dzimuši 13, miruši 56 cilvēki.

Ilūkste ir tipiska Sēlijas novada mazpilsēta. Saimnieciskajā dzīvē pēdējos gados vērojama neliela augšupeja. No ražošanas uzņēmumiem darbojas SIA "Sēlija" maizes ceptuve, Patērētāju b-bas konditorejas cehs, SIA "Augšzeme" aušanas un trikotāžas cehi un citi. 1997. gada nogalē darbu sāka SIA "Justs", kas sekmīgi apsaimnieko bijušos PMK īpašumus un sniedz iedzīvotājiem un firmām specializētus celtniecības un remontdarbu pakalpojumus. Sekmīgi darbojas pašvaldības uzņēmums "Ornaments", kura galvenie uzdevumi ir dzīvojamā fonda uzturēšana un apkure, pilsētas zaļumsaimniecība, ūdensapgāde, kanalizācija, sanitārās tīrības un kārtības nodrošināšana pilsētā. Darbojas zemnieku saimniecības "Brīvuļi" individuālo pasūtījumu šūšanas cehs, 1998. gadā darbu sāka SIA "Tunikata" rūpniecības tipa šūšanas darbnīcas. Darbojas daudz gaumīgi iekārtotu veikalu. Lielākie no tiem ir Patērētāju b-bas un SIA "Help" veikali. Ir divas kafejnīcas.

Pilsētā ir divas vidusskolas, reģionā labākais bērnudārzs, mūzikas skola, Daugavpils mākslinieciskās jaunrades nams un sporta skola, stadions, 1. vidusskolā ir sporta zāle. Šīs iestādes kopā ar kultūras namu ir kultūras un sporta centri pilsētā. Tur mācās un darbojas ne vien Ilūkstes, bet arī apkārtējo pagastu bērni. Pilsētā ir iecienīts futbols, ir sava futbola komanda.

Pilsētas un apkārtējo pagastu iedzīvotāju medicīnisko apkalpošanu nodrošina Ilūkstes slimnīca (agrāk Daugavpils rajona slimnīca un poliklīnika), kur strādā kvalificēti medicīnas darbinieki.

Kaut arī palielinās saimnieciskā aktivitāte, ir daudz problēmu. Galvenā no tām – augstais bezdarba līmenis. Daudzi jaunieši pamet pilsētu, jo nav perspektīvu darbavietu. Tiek izstrādāts pilsētas sociālās un ekonomiskās attīstības plāns. Ir iespējama tālāka saimnieciskās dzīves augšupeja. Galvenie virzieni varētu būt kokapstrādes un autoservisa uzņēmumu veidošana. Tiek plānots agrāko ūdensdzirnavu vietā uzbūvēt nelielu elektrostaciju, kas vienlaikus sakārtotu Ilūkstes upi un nodrošinātu atpūtas zonas ierīkošanu. Tas aktivizētu tūrisma attīstību.

Ilūkstes pilsētas domes priekšsēdētājs J. Anspoks

Pavadonis pa Ilūksti un apkārtni

Ilūkstē darbojas muzejs. Ievērojamākie arhitektūras piemineklī ir katoļu baznīca *[1]* un lut. baznīca *[2]*. Iespaidīga ir bij. jezuītu klostera ēka *[3]*. 1. vidusskolas *[4]* piebūve uzcelta 1996. gadā. Pie skolas J. Raiņa piemineklis (1990. g., tēln. I. Folkmanis). Aug 1941. gadā stādītais ozols izsūtīto un nomocīto cilvēku piemiņai. Ilūkstē dzimuši ģenerālis M. Jeske, divkārtējais Eiropas čempions lodes grūšanā telpās J. Bojārs, katoļu bīskaps J. Purvinskis, misionārs, latgaliešu laicīgās dzejas aizsācējs M. Rots, mariāņu kongregācijas priesteris Dr. teol. B. Valpitrs.

2 km uz R no Ilūkstes dabas liegums Pilskalnes Siguldiņa *[5]*, kas ietver subglaciālu iegultni ar vairākiem ezeriņiem, kurus savieno Dubupīte. Ielejas krastā 30 m augstais pilskalns Melnais kalns (Rāmavas pilskalns). Liegumā ierīkota Sprīdīša taka ar A. Brigaderes varoņu ozolkoka tēliem un meža ainavu mācību taka. Pie Dubes ezera ir atpūtas bāze. Tālāk uz Subates pusi pilskalns Lapsu kalns *[6]*. Bij. Lašu mācītājmuižā *[7]* dzimis valodnieks, apgaismotājs, mācītājs Vecais Stenders, atklāts muzejs, piemiņas akmens. Uz Subates pusi Lašu ev.-lut. baznīca (1805. g.), Lašu pilskalns. Eglainē *[8]* piemineklis nacistiskā

Sasaļu mežs un ezers (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

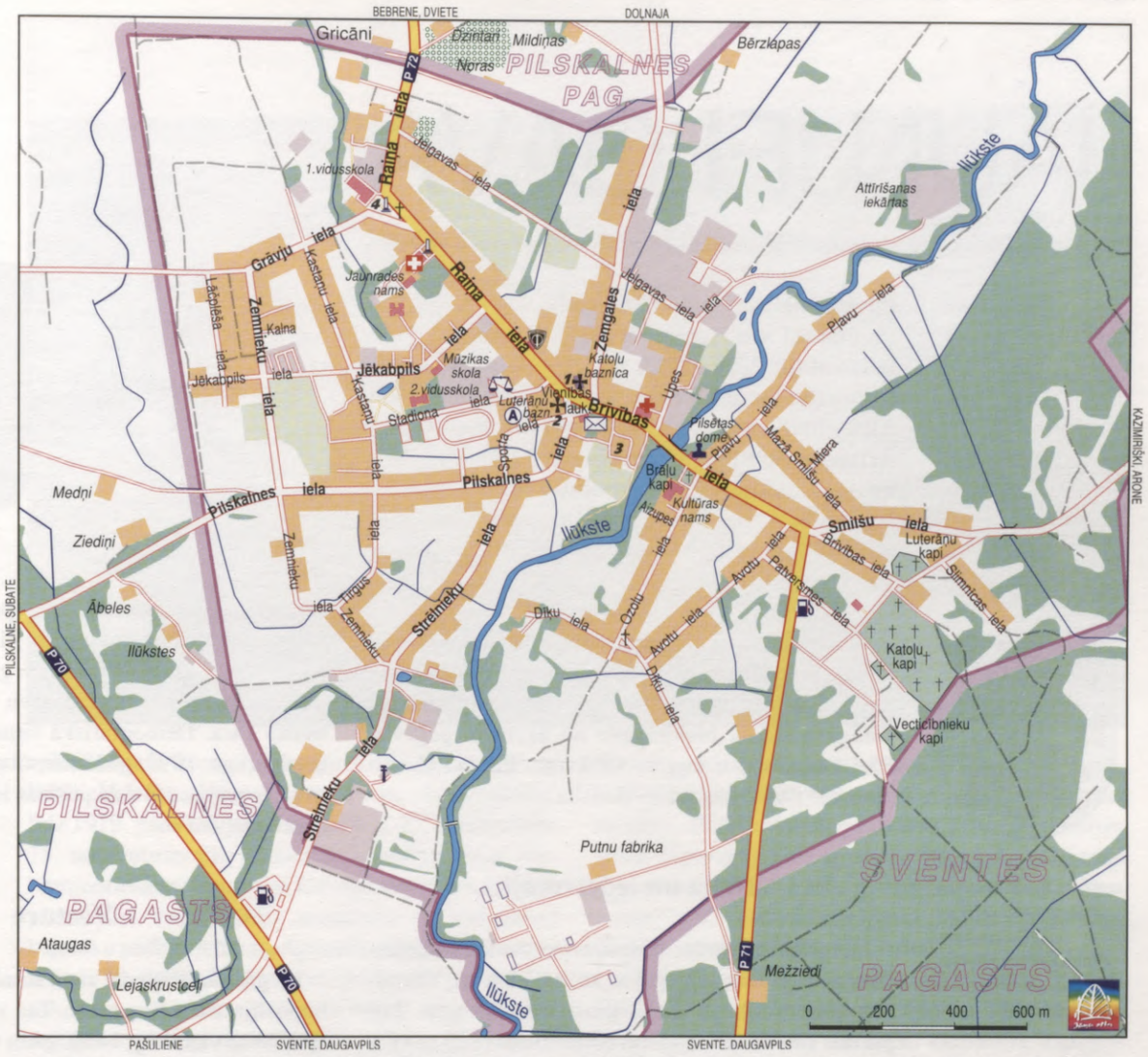

terora upuriem. Ilūkstes pauguraines ZA malā vairāki kalni un pilskalni, no kuriem paveras plašs skats uz Dvietes ieleju un Aknīstes nolaidenumu: Bezdelīgu kalns (186 m vjl.) *[9]*, Sidrabiņu pilskalns (Šantas kalns) *[10]*, pilskalns Rurānu Batarejas kalns *[11]* ar 20 m augstām nogāzēm, Dvietes pilskalns *[12]* un Kamenes kalns (111 m vjl.) *[13]*. Bebrenē *[14]* baroka stilā celta pils (19. gs. beigas–20. gs. sāk.), parks (5,6 ha). Pils priekšā piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem varoņiem (atklāts 1932. g. pēc A. Birzenieka meta, atjaunots 1994. g., tēln. O. Feldbergs). Bebrenes katoļu baznīca (1797. g., remontēta 1883. g.).

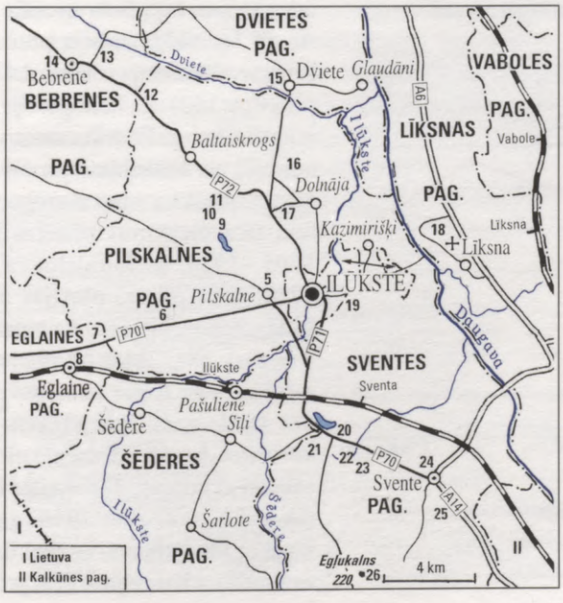

Dvietē *[15]* neobaroka stila katoļu baznīca celta 1864. gadā (atjaunota 1930. g.), parks. Netālu selekcionāra P. Sukatnieka mājas Apsītes. Pa ceļam uz Ilūksti redzams Zamečkas pilskalns *[16]*, kura augstums 18 m, un Palazdiņu pilskalns Šanta *[17]*. Aiz Daugavas redzama Līksnas katoļu baznīca *[18]*. Tā vieglāk sasniedzama no Daugavpils. Pa ceļam uz Sventi nacistiskā terora upuru kapi *[19]*, Sasaļu meža dabas liegums *[20]*, kurā gleznainais Sasaļu ezers un Melnezers. Tālāk ceļa labajā pusē sākas Augšzemes aizsargājamo ainavu apvidus. Te Augšzemes augstienes malā paceļas Timšānu pilskalns *[21]*, 112 m augstais pilskalns Āpšu kalns *[22]* un Sudmaļu (Zamoka) pilskalns *[23]*. Sventē *[24]* katoļu baznīca (1880. g.), piemineklis cīņā pret hitleriešiem kritušajiem Sventes iedzīvotājiem. Uz D Kaķīšu pilskalns *[25]* un Augšzemes augstienes augstākais kalns – Egļu kalns (220 m) *[26]*.

JAUNJELGAVA

Aizkraukles rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1647. gada.
Platība 6,1 km², lauku teritorija 5,1 km².
Iedzīvotāji: 2070 (1997. g.), 2156 kopā ar lauku teritoriju; latvieši 74,0%, krievi 16,3%, lietuvieši 3,0%, baltkrievi 2,6%, ukraiņi 1,8%, poļi 1,2%.
Attālums no Rīgas 85 km (autoceļi P87, P85, A7), no Aizkraukles 13 km (autoceļš P 87).
Dzelzceļa stacija Skrīveri 4 km no pilsētas (līnijā Rīga–Pļaviņas), Menta 10 km (līnijā Jelgava–Krustpils).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans grifs ar zelta mēli un zelta nagiem. Jaunjelgavas pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Nelielā lauku teritorija piekļaujas pilsētas dienvidu malai. Jaunjelgava robežojas austrumos ar Sērenes pagastu un rietumos ar Birzgales pagastu, ziemeļos Daugava atdala Jaunjelgavu no Skrīveru pagasta. Pāri Daugavai ir kuģīša satiksme. Pilsētu šķērso autoceļš P87 Aizkraukle–Bauska.

Daba un iedzīvotāji

Jaunjelgava atrodas Viduslatvijas zemienes Lejasdaugavas senlejā, Daugavas kreisajā krastā. Vecpilsēta aizņem līdzeno ielejas terasi, kas tikai apm. 2 m paceļas virs vidējā Daugavas ūdenslīmeņa (32,5 m vjl.), bet pilsētas D daļa paceļas pa ielejas nogāzi līdz 68 m vjl.; Daugavas platums apm. 300 m, dziļums apm. 6 m. Lai pasargātu pilsētu no plūdiem, 30. gadu beigās celts 3,5 km garš un 3 m augsts dambis.

Jaunjelgavas iedzīvotāju skaits strauji palielinājās no 19. gs. sākuma līdz 1. pasaules karam. Pēc tam tas trīs reizes samazinājās. Stipri mainījās arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Līdz 2. pasaules karam ebreju īpatsvars samazinājās no 71% 1881. gadā līdz 63% 1897. gadā un 26% 1935. gadā, bet palielinājās latviešu īpatsvars, kā arī krievu īpatsvars pēc 2. pasaules kara. Demogrāfiskā situācija Jaunjelgavā ir nelabvēlīga. 1997. gadā mirstība trīs reizes pārsniedza dzimstību, 1/3 daļa pilsētas iedzīvotāju ir pensionāri.

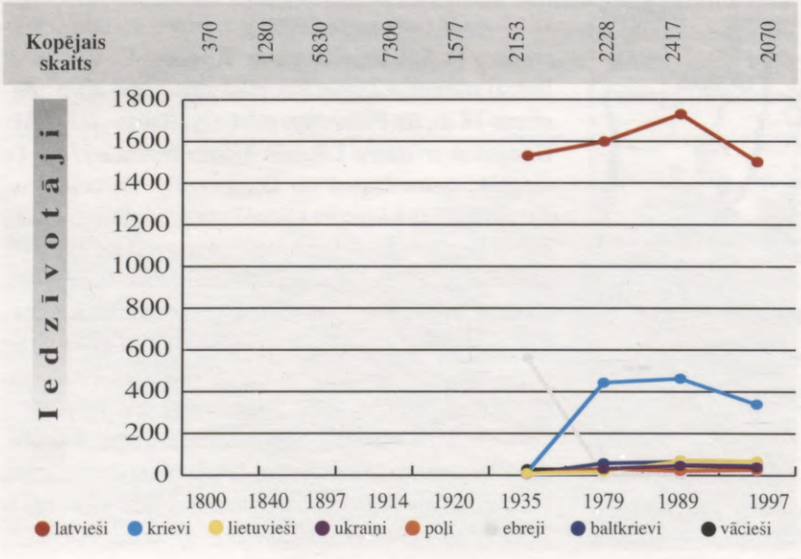

Jaunjelgavas ģerbonis 1646. gada zīmogā

Jaunjelgavas ģerbonis 1788. gadā

Vēsture

13. gs. Jaunjelgavas vietā atradās sena sēļu pils, ko nopostīja vācu krustneši. Tās vietā sāka veidoties apdzīvota vieta. Ap 1450. gadu te izveidojās muiža. 1590. gadā Jaunjelgavai, kas savā pirmsākumā saukta par Sēreni, Jaunpilsētiņu vai Jaunpilsētu (vācu *Neustädtchen*, arī *Neustadt*), vēlāk par Jelgaviņu, Jauno Jelgaviņu, Lubu Jelgavu, Kurzemes hercogs Frīdrihs piešķīra miesta tiesības. 1596. gadā miestā pastāvīgi jau dzīvoja 60 ģimenes. Daugavas ūdensceļam bija liela nozīme Rīgas tirdzniecībā ar A, un Jaunjelgava bija preču pārkraušanas vieta. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) pilsētiņu 1621. gadā nopostīja. 1646. gadā atjaunoto miestu hercoga Frīdriha atraitne Elizabete Magdalēna nosauca par Frīdrihštati un dāvināja tai 2830 desetīnu zemes, piešķīra savu zīmogu, bet 1647. gadā miestam tika piešķirtas pilsētas tiesības un ģerbonis. 1795.–1924. g. Jaunjelgava bija apriņķa pilsēta. 1710. gadā pilsētā plosījās mēris, 1831. un 1848. gadā – holera, bieži notika ugunsgrēki un plūdi (18. gs. 4 reizes). 1812. gadā pilsētu ieņēma Napoleona I karaspēks. Pēc Rīgas–Daugavpils dzelzceļa atklāšanas 1861. gadā Jaunjelgavas ekonomika turpināja attīstīties, bet kā ūdensceļa piestātne tā zaudēja savu sākotnējo nozīmi. 1. pasaules karā tika nopostīts vairāk nekā 1000 ēku. 1915. gadā, vācu karaspēkam ienākot Jaunjelgavā, lielākā daļa tās iedzīvotāju tika evakuēti uz Krieviju. 1918. g. 5. decembrī vācu kara-

Skats pāri Daugavai uz Jaunjelgavu (1998. g. foto)

spēks atstāja Jaunjelgavu. Pirms Ziemassvētkiem lielinieki ienāca Jaunjelgavā, un viņu vara pastāvēja līdz 1919. gada maijam. No 1919. g. 17. oktobra līdz 15. novembrim pie Jaunjelgavas notika cīņas pret bermontiešiem. Daugavas kreisajā krastā izveidotajā placdarmā Jaunjelgavu aizstāvēja 4. Valmieras kājnieku pulka vienības. Apšaudē pilsēta stipri cieta. 20. un 30. gados Jaunjelgava izveidojās par tīru un sakoptu pilsētiņu. Tajā darbojās divas valču dzirnavas, zeltera un limonādes fabrika. No visiem strādājošajiem 1/3 nodarbojās ar zemkopību, 8% – ar tirdzniecību. Lieli nopelni pilsētas attīstībā bija J. Plostiņam, kas no 1919. līdz 1939. gadam bija pilsētas galva.

Piemineklis Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem

1940. g. 17. jūnijā Jaunjelgavā ienāca Sarkanās armijas daļas. Viena no okupācijas karaspēka daļām tika izvietota pilsētā. Uz tās ieroču spēka balstījās vietējā vara. 1941. g. 30. jūnijā pilsētu bez tiešām karaspēku sadursmēm ieņēma vācu okupācijas karaspēks. Sākās ebreju un bij. padomju aktīvistu represēšana. Totēnu priedēs bojā gāja 585 cilvēki, ko pēc kara pārapbedīja no jauna izveidotajos nacistiskā terora upuru kapos Jaunjelgavā. 1944. g. 18. septembrī pilsētā atkal ienāca padomju okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Jaunjelgavas iedzīvotāji. 1950.–1956. g. Jaunjelgava bija rajona centrs. 1957. gadā Jaunjelgavai pievienoja Sērenes pagasta teritoriju 3,8 km² platībā.

Pēc 2. pasaules kara Jaunjelgavā izveidoja Patērētāju biedrību, maizes ceptuvi, ēdnīcu, ambulanci un slimnīcu, bērnudārzu, viesnīcu, kinoteātri. Jaunjelgavā darbojās MRS, mēbeļu cehs, Rīgas metālapstrādes r/a "Darba spars" cehs (ražoja slaucenes, kannas, maizes kastītes), r/a "Rīgas apģērbs" cehs (ražoja darba apģērbus), daudznozaru mājražotāju kombināta "Sarma" cehs, maizes ceptuve, konditorejas cehs.

Jaunjelgavas plāns 1646. gadā

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsētas telpiskās struktūras plānošana Jaunjelgavā jau tikusi veikta 16. gs. beigās; ir zināms, ka 1598. gadā mērniekam M. Tomaziusam piederējis zemesgabals.

17. gs. 40. gados atkārtoti tika izstrādāts t.s. pilsētas (Frīdrihštates) zemes iemērīšanas plāns. Jaunjelgava vispirms tika plānota un tikai tad nosprausta dabā, kur jau atradušās 39 ēkas un baznīca. Senākās ielas tolaik bija tag. Brīvības iela un Rīgas iela (Daugavai paralēli ejošās ielas), kā arī uz piestātni vedošā Strūgu iela, Rātūža iela, Tirgus iela. 1744. gadā nodibinājās Hipotēku b-ba. Hipotēku grāmatās ierakstītas ziņas par gruntsgabaliem, ēkām, īpašniekiem u.c. (citās pilsētās šāda uzskaite sākta 19. gs.). Nākamais Jaunjelgavas plāns izstrādāts 1797. gadā. Ielu tīkls bija maz mainījies. 19. gs. 1.

Jelgavas iela (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

pusē lielākā daļa ēku bijušas no koka. 20. gs. sākuma pilsētas plānā redzamas tikai ielas, sabiedriskās celtnes, pareizticīgo baznīca (1896.–1897. g., eklektisms) un 19. gs. 60. gados ierīkotais pilsētas dārzs. Dārza restorāna un vecā ugunsdzēsēju nama vietā 1912. gadā uzcelts divstāvu pilsētas valdes nams ar divām fasādēm, viena no lielākajām šāda veida jūgendstila ēkām Latvijas mazpilsētās. Pēc Latvijas Brīvības cīņām Jaunjelgavā bija palikušas 466 dzīvojamās ēkas, 21 iela, no tām 72,5% bruģētas. 1936. gadā no 433 dzīvojamām ēkām 78 bija mūra un 345 – koka.

Jaunjelgavas pilsētas vēsturiskais centrs ir 17.–19. gs. valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Senais ielu plānojums saglabājies starp Jelgavas un Rātūža ielu. Vēsturiski nozīmīga apbūve mūsu dienās gk. dominē Rīgas un Jelgavas ielā. Tā veido noslēgtus apbūvētus kvartālus. Citās pilsētas vietās redzams brīvs apbūves veids, kur ēkas mijas ar neapbūvētiem gruntsgabaliem un dabas elementiem, piem., Daugavas un Brīvības iela. Vecākā pilsētas māja ir 19. gs. celtā senā aptiekas noliktava Jelgavas un Uzvaras ielas stūrī. Pēc 2. pasaules kara celtniecība notikusi gk. ārpus vēsturiskā centra. Likvidētā vecā tirgus laukuma vietā iekārtots parks.

Rātūža iela (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

Māksla

Pilsētas telpiskajā struktūrā vērojamas renesanses kultūras atbalsis. Plānojuma struktūru nosaka četras upei paralēlas ielas, ko krusto perpendikulāri nospraustas šķērsielas. Vienādie gruntsgabali kārtoti taisnstūra formas regulāros kvartālos, kuri šo renesansei raksturīgo dalījuma principu saglabājuši līdz mūsu dienām. Grezna ir eklektisma stilā celtā vairākstāvu dzīvojamā māja Rīgas ielā 22, ko grezno dekoratīvs čuguna balkons. Savdabīga ir 19. gs. koka dzīvojamā māja Jelgavas ielā 45, kur garās vienstāva ēkas centrā atrodas portāls. To veido pāra pilastri ieejas abās pusēs ar profesionāli izveidotiem kapiteļiem. Piemineklis Latvijas Brīvības cīnītājiem (1926. g.). Jaunjelgavas pareizticīgo baznīcā atrodas ikona "Apustuļi Marks un Toms".

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Avotos minēts, ka 1647. gadā Jaunjelgavā bijusi skola. 1. pasaules kara sākumā bija jau deviņas mācību iestādes ar vairāk nekā 700 skolēniem. 1919. gadā bija izveidota pirmās pakāpes pamatskola, mācījās latviešu, ebreju un vācu bērni. 1936. gadā darbojās Jaunjelgavas pilsētas komercskola un papildu skola, kā arī pilsētas sešklasīgā pamatskola un ebreju pamatskola; abas pēdējās bija izvietojušās pilsētas vienīgajā trīsstāvu ēkā Strūgu ielā 2 (2. pasaules karā krievu artilērija ēku sašāva un aizdedzināja, tā netika atjaunota). 1944. gadā darbu sāka divas mācību iestādes – latviešu septiņgadīgā skola un ekonomiskais tehnikums, ko 1948. gadā pārveidoja par vidusskolu. Pēc tam atvēra krievu septiņgadīgo skolu. Abas skolas apvienoja 1963. gadā. 1977. gadā uzbūvēja jaunu skolas ēku un 1979. gadā – internātu.

1702. gadā dibināta Jaunjelgavas aptieka, kas bijusi vecākā aptieka Aizkraukles rajonā. Domājams, ka tā atradusies tag. Jelgavas un Uzvaras ielas stūrī. Pirmais aptiekārs bijis D. A. Štrumpfelds. Pilsētas dibinātāja Elizabete Magdalēna bija iekārtojusi pat ārstniecības augu audzētavu. 1928. gadā dibināta Jaunā aptieka. Pirmais zināmais ārsts Jaunjelgavā bijis ķirurgs J. Vilde 1615. gadā.

1. pasaules karā tika sagrauta bij. grāmatspiestuve. 1936. gadā darbojās Jaunjelgavas Sadraudzīgās b-bas bibliotēka (407 sējumi), ebreju b-bas "Kultūra" bibliotēka (1364 sējumi). Sabiedriskajā dzīvē aktīvas bija Sadraudzīgā b-ba (dib. 1895. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1868. g.), Amatnieku b-ba (1926. g.), Namīpašnieku b-ba (1925. g.), Latvijas Sarkanā Krusta Jaunjelgavas nodaļa (1926. g.), Latvijas Sieviešu palīdzības korpusa Jaunjelgavas nodaļa (1919. g.), Brī-

vības pieminekļa Jaunjelgavas pilsētas komiteja (1925. g.), Krājaizdevu s-ba (1901. g.), Vācu krājaizdevu s-ba (1925. g.), Jaunjelgavas Ebreju krājaizdevu s-ba (1929. g.), Jēkabpils apriņķa 2. iecirkņa policijas darbinieku b-bas Jaunjelgavas nodaļa (1931. g.). Palaikam pilsētā bijusi sava avīze: "Jaunjelgavas Ziņas" (1929.–1931. g.), "Kolhoznieka Balss" (1950.–1956. g.).

Reliģija

Jaunjelgavā darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Kristus apskaidrošanas pareizticīgo draudze, Romas katoļu draudze.

Celt baznīcu Sērenē "starp Alstiķi un Vīgantiem un Aizkraukles zemniekiem" jau paredzēja 1567. g. 28. februāra recess. Kad ev.-lut. baznīca uzcelta, tas nav zināms, bet mācītāju vārdi zināmi no 1596. gada. 1652. gadā uzcelta jauna baznīca, daudzkārt remontēta, bet 1947. gadā nodedzināta. 1957. gadā iesvētīta draudzes mācītāja M. Kārtiņa laikā celtā baznīca, t.s. Mārtiņa Baltā baznīca. 1960. gadā tai uzcelts tornis. Neatkarīgās Latvijas laikā līdz izceļošanai darbojās arī Jaunjelgavas vācu draudze. 1902. gadā Romas katoļu draudzei vecās kapelas vietā uzcēla koka baznīcu ar vienu torni. 1936. gadā īsu brīdi draudzes mācītājs bija prāvests J. Vaivods.

Pie pareizticīgo baznīcas (celta 1896.–1897. g.) atrodas tās pirmo mācītāju kapi. Jau vairāk nekā gadsimtu Jaunjelgavā darbojas baptistu draudze. Baznīca uzcelta 1897. gadā. Padomju okupācijas gados tajā bija skolas ēdnīca, vēlāk veterinārā aptieka. Draudze namu atguva 1989. gadā. Telpai skaista

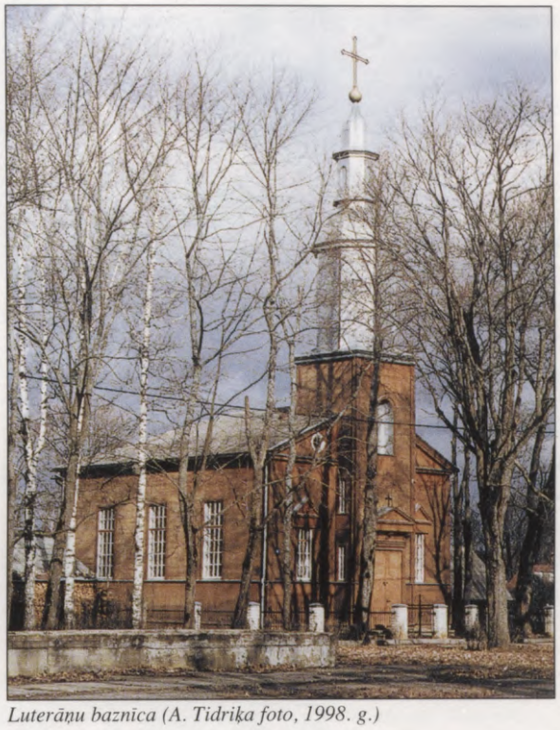

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

koka apdare. Nav saglabājusies neviena no piecām ebreju sinagogām.

Jaunjelgava – deviņdesmitie gadi

1988. gadā patriotiski noskaņotie jaunjelgavieši apvienojās Tautas frontes grupās. Tautas fronte izstrādāja pilsētas programmas projektu un veica arī praktisku darbību: atjaunoja pieminekli Latvijas Brī-

Pilsētas domes nams (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

vības cīņās kritušajiem Jaunjelgavas aizstāvjiem pilsētas kapos, iestādīja liepu aleju Meža ielā, panāca vēsturisko ielu nosaukumu atjaunošanu. 1990. gada janvāra barikāžu laikā Tautes fronte un pilsētas valde sūtīja ar autobusiem uz Rīgu brīvprātīgos jaunjelgaviešus demokrātijas aizstāvībai.

Jaunjelgavā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas notika būtiskas pārmaiņas ražošanā, jo padomju rūpniecības uzņēmumu darbība stipri saruka. 1993. gadā uz Jaunjelgavas MRS bāzes tika nodibināts Latvijas un Zviedrijas kopuzņēmums SIA "Latsin", kas veic meža ciršanas darbus, sagatavo kokmateriālus realizācijai. Paredzēts ierīkot kokzāģētavu, ražot zāģmateriālus un sākt kokogļu ražošanu. Jaun-

Pārceltuve uz Klidziņu (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Aizsargdambis gar Daugavas krastu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

jelgavas virsmežniecība atrodas Jaunjelgavā, tās teritorija atrodas valsts D daļā Aizkraukles un Ogres rajonā, tajā ietilpst astoņas mežniecības, kokaudzētava, priežu sēklu plantācija.

Jaunjelgavā darbojas pašvaldības uzņēmums "Nams", kas apsaimnieko pilsētas dzīvojamo fondu, ūdensvadu un kanalizācijas sistēmu, katlu mājas, apkopj ielas un apstādījumus, vada atjaunotā tirgus darbību. Darbojas arī kokzāģētava "Laura", galdniecības uzņēmums "Larsa". Tirdzniecībā pārsvaru guvis privātais sektors: tā pārziņā ir 17 veikali un vairākas kafejnīcas. Zemes reformas laikā izveidojušās 40 zemnieku un 49 piemājas saimniecības. Pilsētā ir 172 individuālās mājas un vasarnīcas, 30 zemes iecirkņus izmanto iestādes un uzņēmumi.

Jaunjelgavas pilsētai ar LR Ministru kabineta rīkojumu 1997. gadā piešķirts īpaši atbalstāmā reģiona statuss. Izveidots projekts par Daugavas ielejas dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanu un attīstību, kā arī teritoriālās reformas projekts.

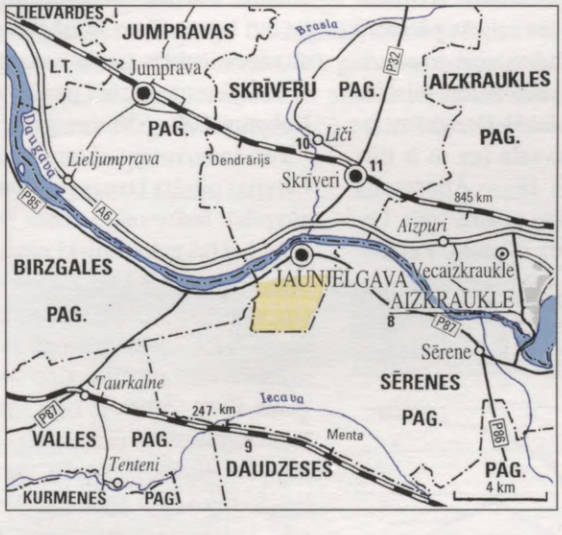

Saskaņā ar vides aizsardzības un reģionālās attīstības PHARE programmu "800+" līdz 2000. gadam jāpārkārto pilsētas ūdensapgāde un kanalizācija.

Pakalpojumus Jaunjelgavā piedāvā "Lattelekom", Baltijas Tranzītu banka un Latvijas Krājbankas filiāle.

Pilsētā darbojas moderna vidusskola un bērnudārzs "Atvasīte". Labā līmenī noorganizēta iedzīvotāju veselības aprūpe pilsētas ambulancē, tiek sakārtoti ceļi.

Jaunjelgava savu nākotni redz mežu izstrādes, kokapstrādes, mēbeļu ražošanas, apģērbu šūšanas, adīšanas, skārda izstrādājumu ražošanas un tūrisma attīstībā. Cerams, ka tiks sakārtoti ceļi Daugavas kreisajā krastā un izbūvēts tilts pāri Daugavai. Tas pavērtu lielākas Jaunjelgavas un Skrīveru pagasta sadarbības iespējas, kā arī radītu tranzīta plūsmu no Bauskas uz Līgatni.

Jaunjelgavas pilsētas domes priekšsēdētājs H. Straume

Pavadonis pa Jaunjelgavu un apkārtni

Jaunjelgavai piemīt īpašs savdabīgums un pievilcība, ko rada skaidri uztverama pilsētas struktūra, loģisks plānojums, daudzie zaļumi. Daži mazie koka namiņi vēl saglabājuši savu amatnieciski prasmīgi veidoto dekoratīvo ietērpu. Senās ēkas saglabājušās gk. Rīgas un Jelgavas ielā un gar Daugavu. Lāčplēša ielā 11 pilsētas domes nams *[1]*. Katoļu baznīca *[2]*, pareizticīgo baznīca Jelgavas ielā 8 (1896. g.) *[3]*, lut. baznīca *[4]*, baptistu baznīca *[5]*. Brunavu muižas ēkas Liepu ielā 1 *[6]*. Piemineklis par Latviju kritušajiem varoņiem Jaunjelgavas kapos (atklāts 1926. g., atjaunots 90. gadu sākumā) *[7]*. Jaunjelgavā dzimuši medicīnas prof. G. Pakalns, aktieri V. Jakāns un J. Skanis, vijolnieks I. Dālmanis.

Aiz pilsētas robežas uz Aizkraukles pusi sākas Daugavas ielejas dabas parks, kas izveidots ūdenskrātuvju neapplūdinātā Daugavas ielejas posma aizsardzībai. Ielejas krastā mežā paceļas Sērenes pilskalns *[8]*. Aiz dzelzceļa līnijas Gasparsonu purva dabas liegums *[9]*. Daugavas otrajā krastā iepretī Jaunjelgavai Skrīveru dendroloģiskais parks (platība 16,8 ha) *[10]*. Skrīveru pagasta Kalniņos *[11]* dzimis rakstnieks A. Upīts. Skrīveros rakstnieka mājā muzejs, pie skolas tēlnieces L. Davidovas-Medenes veidots rakstnieka krūšutēls (1975. g.). Izveidotas tūrisma takas. Skrīveru dzelzceļa stacija celta 1924. gadā (arhit. J. Neijs), pagastnams – 30. gados.

JĒKABPILS

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1670. gada.
Platība 23 km².
Iedzīvotāji: 28473 (1997. g.); latvieši 51,5%, krievi 38%, baltkrievi 2,5%.
Attālums no Rīgas 143 km (autoceļš A6).
Dzelzceļa stacija Krustpils 129,4 km no Rīgas (līnijā Rīga–Daugavpils, Rīga–Indra, Rīga–Zilupe).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā dabiskas (pelēkas) krāsas lūsis zem zaļas egles, kas atrodas uz zaļas pamatnes

Pilsētas teritorija robežojas ar Krustpils pagastu ziemeļos, Variešu pagastu ziemeļrietumos, Kūku pagastu austrumos, Ābeļu pagastu dienvidos un dienvidrietumos un Salas pagastu rietumos un ziemeļrietumos.

Autoceļš A6 Jēkabpili savieno ar Daugavpili, A12 – ar Rēzekni, A6, P37 – ar Madonu.

Daba un iedzīvotāji

Jēkabpils atrodas Latvijas DA, Austrumlatvijas zemienes D daļā, Daugavas krastos. Upes labā krasta teritorija atrodas Aronas paugurlīdzenumā, apkaimes reljefs paugurains, gar upēm viļņoti līdzenumi. Daugavas kreisā krasta teritorija atrodas Aknīstes nolaidenumā, tur pilsētas apkaimes reljefs pārsvarā lēzens, gar upēm limnoglaciālie līdzenumi, to zemākajās daļās purvi. Daugavas ielejas platums pilsētas teritorijā sasniedz 4 km. Starp Mazās Daugavas atteku un Daugavu atrodas Daugavsala (uz to ir tilts no Krustpils puses), bet lejpus tās – Ādamsona (Krustpils) saliņa, kas arī savienota ar Krustpili. Ledussega saglabājas no janvāra līdz martam. Pavasara palos maksimālais ūdens līmenis upē sasniedz 6,25 m virs normālā līmeņa. Pilsētas teritorijā tek Daugavas labā krasta pieteka Donaviņa, tuvākajā apkaimē (Salas pagastā) – Ziemeļsusēja ar pieteku Piestiņu. Pie Jēkabpils sākas Daugavas kreisā sānupe Saka (tās garums 7 km). Starp Saku un Daugavu lejpus Jēkabpils (Sakas pagastā) ir apdzīvotā Sakas sala (garums 5 km, platums līdz 2,7 km), kurai pavasarī, kad veidojas ledus sastrēgumi, applūst plaša teritorija; sānupei Sakai ir svarīga nozīme šo sastrēgumu samazināšanā. Pie pilsētas D robežas (aiz Jēkabpils mežaparka) atrodas Brodu ūdenskrātuve, bet apkaimē (Kūku pagastā) – Baļotes ezers (1,49 km²) un Laukezers (52,2 ha). DA nomalē – Brodu dolomīta atradne, kas tika izmantota līdz 1982. gadam. 1,2 km un 3,5 km uz Z no Jēkabpils atrodas Krustpils māla atradnes iegulas (māls izmantots līdz 1972. g.).

Jēkabpils ģerbonis 1673. gada zīmogā

Jēkabpils ģerbonis 1846. gadā

Vidējā temperatūra janvārī –6,5 °C , jūlijā 16,6 °C. Nokrišņi 600–650 mm gadā.

Pēc iedzīvotāju skaita Jēkabpils ir trešā lielākā Latvijas pilsēta Daugavas krastos (aiz Rīgas un Daugavpils). Iedzīvotāju skaits līdz pat 19. gs. bija neliels, bet tas pakāpeniski pieauga līdz 1. pasaules karam. 1. pasaules karā pilsēta stipri cieta un iedzīvotāju skaits samazinājās. Zaudējumus radīja arī 2. pasaules karš. Lielas pārmaiņas sākās pēc kara līdz ar saimniecības attīstību. Ļoti straujš iedzīvotāju pieaugums 1947.–1959. g. bija Krustpilī, kur atradās lielākie rūpniecības uzņēmumi. 1962. gadā, kad Krustpili pievienoja Jēkabpilij, tur iedzīvotāju skaits bija lielāks nekā pašā Jēkabpilī. 1997. gadā 21,3% Jēkabpils iedzīvotāju bija līdz darbspējas vecumam, 55,4% darbspējas vecumā un 23,3% virs darbspējas vecuma.

Latviešiem kā dzimtļaudīm pilsētā apmesties neļāva. Iedzīvotāju vairākums bija poļi un krievi. Arī vāciešiem tikai 1766. un 1781. gadā atļāva ieņemt amatus (birģermeistars un 2 rātskungi). Ebrejiem tikai pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai (1796. g.) piešķīra tiesības apmesties pilsētā. Kaut cik precīzi dati par iedzīvotāju nacionālo sastāvu Jēkabpilī pa-

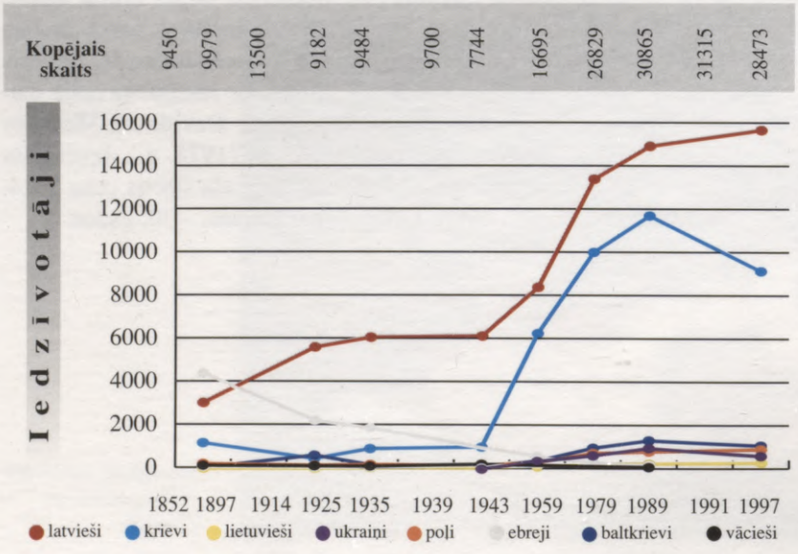

Vecpilsētas laukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

rādījās 1897. gadā, kad tika organizēta pirmā Viskrievijas tautskaite. Šajā laikā Jēkabpilī dzīvoja 32,3% latviešu. Latviešu skaits strauji pieauga pēc 1. pasaules kara, un 1935. gadā to jau bija 64,1% no pilsētas iedzīvotāju skaita. Līdz 20. gs. 20. un 30. gadiem pilsētā apmetās daudz ebreju, to bija vairāk nekā krievu. 1901. gadā pilsētā jau dzīvoja 40,9% ebreju no kopējā iedzīvotāju skaita. Vēlāk ebreju skaits samazinājās, izņemot Krustpili, kur 1920. gadā 63,0% iedzīvotāju bija ebreji. Tagad Jēkabpilī to ir mazāk par 1%. Savukārt padomju okupācijas laikā raksturīgs liels krievu skaita pieaugums. 1989. gadā to bija 38,1% no visiem iedzīvotājiem. Šajā laikā palielinājās arī baltkrievu un ukraiņu skaits; tie iebrauca no kaimiņrepublikām, lai gk. strādātu uzceltajās rūpnīcās. 1991.–1994. g. daudz cittautiešu izbrauca, to skaits pārsniedza iebraucēju skaitu. Vislielākais izbraucēju skaits bija 1992. gadā, kad iebrauca 104, bet izbrauca 1139 cilvēki. 90. gados ir samazinājusies saimnieciskā darbība un pilsētā pieaudzis bezdarbs. 1997. gadā Jēkabpilī bija 14,16% bezdarbnieku darbspējas vecumā.

Vēsture

Jau 1.gt. pr. Kristus tag. Jēkabpils un Krustpils apkaimē – Asotē, Dignājā, Sēlpilī bija nocietinātas apmetnes. 1. gt. sākumā pēc Kristus novadu apdzīvoja sēļu un latgaļu ciltis, kuru apdzīvoto teritoriju šķērsoja Daugavas ūdensceļš u .c. tranzītceļi. Krustnešu iebrukuma laikā 1208. gadā tika izpostīta Sēlpils, 1211.–1213. g. Zobenbrāļu ordenis ieguva Asoti un netālu no tās 1237. gadā tika uzcelta Livonijas ordeņa pils – Krustpils. 13. gs. 50. gados ordenis pakļāva Sēliju un uzcēla nocietinātas pilis – Sēlpili (1373. g.) un Dignāju (pirms 1366. g.). Pēc Livonijas kara (1558.–1583. g.) Daugavas labā krasta zemes (arī Krustpili) ieguva Polija, bet Daugavas kreisā krasta zemes ietilpa Kurzemes hercogistē.

Kurzemes hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.) bēgļi no Krievijas (gk. vecticībnieki) un Polijas (pareizticīgo uniātu sektas ticīgie), kuri savas reliģiskās pārliecības dēļ bija spiesti atstāt dzimteni, apmetās uz dzīvi pie hercoga domēņu mui-

Ledus sastrēgums Daugavā pie Daugavsalas un Ādamsona saliņas (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Skats uz Krustpili un Jēkabpili 18. gs. J. K. Broces zīmējums

žas Salas kroga (atradās tag. Jēkabpils teritorijā) un nodibināja apmetni, t.s. slobodu. Tās uzplaukšanu veicināja garām braucošie strūdzinieki, kas Daugavas krāču dēļ bija spiesti preces pārkraut vezumos (8–9 tk vezumu gadā); tas vietējiem iedzīvotājiem

Krustpils pils 20. gados. E. Volfeila akvarelis

nodrošināja darbu. 1670. gadā Salas apmetnei hercogs Jēkabs piešķīra pilsētas tiesības (sākumā Magdeburgas, bet 1796. g. – vispārējās pilsētu tiesības) un tā tika nosaukta hercoga Jēkaba vārdā (Jakobštate, arī Jēkabmiests). Ap 1671. gadu sākta plostu satiksme ar Daugavas labajā krastā esošo Krustpili. 1764. gadā tika ierīkota pārceltuve uz Krustpili.

Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai (1795. g.) tā sāka sūtīt notiesātos nometināšanai uz Jēkabpili, kur apm. 3 km no pilsētas atradās noziedznieku mīt-

ne. 1812. gada kara laikā franču armijas 10. korpusa komandieris maršals Ž. E. Magdonalds te bija ierīkojis galveno nometni un, krieviem uzbrūkot, lika nojaukt tiltu pār Daugavu. 1831. un 1848. gadā pilsētā plosījās holera, vēlāk mēris un baku sērga.

Pilsētas ekonomikā pārmaiņas notika pēc Rīgas–Daugavpils dzelzceļa atklāšanas 1861. gadā, kad transporta apjoms pa Daugavu bija palicis vairs tikai 13% no agrākā. 1905. gada beigās varu pilsētā

Latvijas Bankas nams Jēkabpilī 30. gados

uz neilgu laiku pārņēma revolucionārā tauta. 20. gs. sākumā Jēkabpils kļuva par Jaunjelgavas apriņķa administratīvo centru, 1919. un 1925.–1949. g. bija Jēkabpils apriņķa centrs. 1912. gadā darbojās trīs mūzikas instrumentu fabrikas, pogu fabrika, tvaika dzirnavas un vērptuve, kā arī tipogrāfija. 1. pasaules kara laikā 1915. gada rudenī Jēkabpili atstāja gandrīz visi tās iedzīvotāji, jo tā atradās frontes joslā. No 1918. g. 9. decembra Jēkabpilī nostiprinājās lielinieku vara. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 5. jūnijā Jēkabpili un Krustpili atbrīvoja Latvijas armijas 4. Valmieras kājnieku pulka rotas kopā ar igauņu 1. jātnieku pulku. Tomēr fronte atradās ļoti tuvu, jo Līvānos vēl jūlijā saimniekoja lielinieki.

Lielākie saimnieciskie uzņēmumi 20. un 30. gados bija 1932. gadā celtā valsts cukurfabrika. K. Lesa dzirnavas, F. Meržinska vilnas un drēbju apstrādāšanas iestāde, O. Vildes desu darbnīca, P. Veinber-

Jēkabpils 18. gs. J. K. Broces zīmējums

Krustpils

Krustpils novads bijis apdzīvots jau 1. gt. pr. Kristus. To apliecina arheoloģiskie izrakumi latgaļu Asotes pilskalnā (1949.–1954. g., vadītāja E. Šnore), kas atrodas 2 km no Jēkabpils Daugavas labajā krastā un kopā ar novadu līdz Aiviekstei ietilpa Jersikas valstī, kā arī Ābeļu salā pētītie kapi Raganu kalnā (1. gt. pr. Kristus), agrā dzelzs laikmeta atradumi pie Jērcēniem, bij. nocietinātā apmetne Dignājā. Vēlākā laika arheoloģijas pieminekļi ir Kaupres pilskalniņš, Oglenieku kapulauks (5.–13. gs.).

Pirmo reizi Krustpils pieminēta 1237. gadā, kad Rīgas bīskaps netālu no Asotes uzcēla pili (*Kreutzburg*). Nosaukumu tā ieguva no krustveidā izvietotām pils telpām. Krustpils pils un lut. baznīcas komplekss (13.–19. gs.) ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Krustpils miests pieminēts arhibīskapa lēņu grāmatā 1511. gadā, bet jau pirms tam blakus pilij pastāvējusi apdzīvota vieta. 1585. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs Krustpili atdāvināja N. Korfam; šās dzimtas īpašumā Krustpils novads atradās līdz 1920. gadam. Pēc Polijas dalīšanas 1772. gadā Krustpili ieguva Krievija. Krievijas–Turcijas kara laikā (1877.–1878. g.) Krustpilī bija nometināti turku karagūstekņi, no kuriem daudzi tur palika uz pastāvīgu dzīvi. Netālu no Asotes pilskalna atrodas turku kapi.

1784. gadā Krustpils ieguva miesta statusu. Šajā laikā iedzīvotāji nodarbojās ar tirdzniecību, amatniecību un plostu pludināšanu. Krustpils attīstību veicināja Rīgas–Orlas dzelzceļa būve 1861. gadā. 1904. gadā, atklājot Ventspils–Maskavas (Ribinskas) dzelzceļa līniju, miesta nozīme pieauga.

Pilsētas tiesības Krustpilij piešķirtas 1920. gadā. 1924. gadā pilsētai pievienoja Zīlānu staciju un Zīlānu ciemu, ko 1927. gadā no pilsētas robežām atkal atdalīja, tā vietā pievienojot Krustpils dzelzceļa stacijas teritoriju. 1932. gadā uzbūvēta cukurfabrika.

1935. gadā Krustpilī dzīvoja 3658 iedzīvotāji, no kuriem 53% bija latvieši, 36% ebreji. 34% iedzīvotāju bija nodarbināti rūpniecībā. 1950.–1962. g. rajona centrs. 1962. gadā pievienota Jēkabpilij.

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans ķieģeļu mūris ar torni vidū, zem kura mūrī zelta krusts. Krustpils pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Krustpils 1792. gadā. J. K. Broces zīmejums

Skats pāri Daugavai uz Krustpili (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Jēkabpils no putna lidojuma (1990. g. foto)

ga stērķeles fabrika, Hilkerta kaļķu ceplis un Hikšteina alus darītava. Cukurfabriku cēla vācu firma, tika uzstādītas vācu iekārtas. Rūpnīca ražoja cukuru no cukurbietēm un Kubas jēlcukura. 1935. gadā Jēkabpilī bija 302 tirdzniecības uzņēmumi ar 515 darbiniekiem un 270 rūpniecības uzņēmumi ar 511 darbiniekiem, notika nedēļas un gada tirgi. 1936. gadā atklāja tiltu pār Daugavu (2. pasaules kara laikā uzspridzināts). 1944. g. 9. augustā Sarkanā armija ieņēma Jēkabpili. Padomju okupācijas varas iestādes 1941. g. 14. jūnijā arestēja 100 Jēkabpils un Krustpils iedzīvotājus. Arī masu deportācijās 1949. g. 25. martā cieta daudzi abu pilsētu iedzīvotāji. Kopš 1950. gada rajona centrs.

2. pasaules kara laikā pilsēta atkal stipri cieta, rūpniecības uzņēmumi tika sagrauti, iekārtas izvestas. Līdz 1960. gadam netika atjaunots arī tilts pār Daugavu. Satiksmi starp Jēkabpili un Krustpili uzturēja pārceltuve. Pēc kara Krustpilī uzbūvēja lielus būvmateriālu ražošanas uzņēmumus, attīstīja pārtikas rūpniecību. Lielākie rūpniecības uzņēmumi bija būvmateriālu un dzelzsbetona konstrukciju ražošanas apvienība (dib. 1972. g. sāk.), kurā ietilpa Jēkabpils nerūdu materiālu kombināts, Jēkabpils būvma-

Krustpils pils (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

teriālu rūpnīca (dib. 1940. g.) un saliekamo dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca, tiltu un dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca. Dzelzsbetona konstrukcijas piegādāja tā laika Ļeņingradas, Pleskavas, Novgorodas, Kurskas apgabala, Polockas, Brestas un Gomeļas jaunceltnēm. Pilsētā darbojās arī r/a "Latvijas keramika" cehs, r/a "Dolomīts", Rīgas autoelektroaparātu rūpnīcas filiāle, šūšanas firmas "Rīgas apģērbs" cehs, cukurfabrika, kas ražoja vairāk nekā 30% visa Latvijas cukura. Jēkabpils Z nomalē atradās šūšanas fabrika "Asote" un r/a "Daiļrade" filiāle. Darbojās arī Daugavpils r/a "Latgales konservi" filiāle (dib. 1946. g.), pienotava, gaļas kombināts, maizes kombināts, mežrūpniecības saimniecība, tirdzniecības iekārtu un taras rūpnīca, Jēkabpils dīķsaimniecība, dzirnavas. Neuzcelta palika metalurģiskā rūpnīca.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Daugavas kreisajā krastā atrodas administratīvais centrs un dzīvojamais rajons, bet Vecpilsētas laukuma rajonā – vecās Jēkabpils apbūve. Viena no senākajām un garākajām ielām ir tag. Brīvības iela, kas saglabājusi arī daļu no senās apbūves. 1935. gadā Jēkabpilī bija 1090 dzīvojamās ēkas, no tām 70 mūra, 1020 koka, 1031 vienstāva ēka un 59 divstāvu ēkas.

Klostera sēta Pļaviņu ielā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

589 dzīvokļos bijusi elektriskā apgaismošana. Daugavas labajā krastā – Krustpilī koncentrējušies gk. rūpniecības uzņēmumi, kā arī Krustpils pils un lut. baznīcas komplekss (13.–19. gs.). 1935. gadā Krustpilī bija 547 dzīvojamās ēkas, no tām 56 mūra, 483 koka, 8 jaukta materiāla ēkas; 525 vienstāva ēkas, 21 divstāvu ēka.

Māksla

1822.–1823. g. pārbūvētais Krustpils lut. dievnams ir viens no Latvijā ievērojamākiem ampīra stila arhitektūras paraugiem. Savukārt pati Krustpils pils, kļūdama par dzimtas muižu, 18.–19. gs. izveidojās par stilistiski daudzveidīgu plašas apbūves ansambli ar apm. 40 ēkām. Muižas parkā uzceltais dzimtas mauzolejs atgādina stilizētu Bizantijas arhitektūru. Pils interjeros ir gan baroka, gan eklektikas iezīmes sienu gleznojumos un greznajos koka griestos. 1993. gadā pilī izvietojies novada vēstures muzejs.

1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru piemiņai pie Krustpils pils atklāja piemineklī (1925. g., arhit. A. Birzenieks), ko 1950. gadā nopostīja. Tagad atjaunots.

1878. gadā ugunsgrēkā Jēkabpilī nodega daudzas pilsētas ēkas, tāpēc pilsēta uzcelta gandrīz no jauna. Saglabājusies bij. uniātu baznīca (1783. g.), vairākas dzīvojamās mājas (19. gs. 2. puse), piemiņas akmens V. Struvem Struves parkā (parks iekārtots 19. gs.), Nikolaja klostera baznīca ar mūra žogu (1774. g.), bij. Jēkabpils apriņķa skola (1820. g.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Hercogs Jēkabs veicināja Jēkabpils attīstību. Netika ierobežota pareizticīgo un katoļu, kā arī uniātu ticības brīvība, tika atļauts celt baznīcas un skolas. 1805. gadā Jēkabpilī tika uzcelta apriņķa skola, kur sagatavoja skolniekus arī augstskolām. 1869. gadā Jēkabpilī atvērta jūrskola. 1826. gadā krievu astronoms V. Struve Jēkabpilī izdarīja astronomiskus un ģeodēziskus mērījumus. 1952. gadā Jēkabpils Vēstures muzejs (dib. 1920. g.) pilsētas vecajā daļā Blomes dendroloģiskajā parkā no etnogrāfiskajām ēkām sāka veidot vēstures muzeja brīvdabas nodaļu. 1936. gadā Jēkabpilī darbojās valsts ģimnāzija un komercskola, pilsētas sešklasīgā latviešu pamatskola, pilsētas krievu pamatskola, pilsētas ebreju pamatskola, Krustpilī – sešklasīgā pamatskola, pilsētas ebreju sešklasīgā pamatskola; Izglītības b-bas bibliotēka (2000 sējumu), Jēkabpils aizsargu pulka bibliotēka (420 sējumu), Krievu b-bas bibliotēka (1500 sējumu), Krustpils pilsētas bibliotēka (1971 sējums); Izglītības b-ba (dib.1921. g.), Krievu b-ba (1921. g.), Ugunsdzēsēju b-ba (1868. g.), Latvijas Sarkanā Krusta Jēkabpils nodaļa (1928. g.), Krājaizdevu s-ba

(1908. g.), Tirgotāju krājaizdevu s-ba (1928. g.), Salas piensaimnieku s-ba (1925. g.), Centrālās savienības "Konzums" Jēkabpils nodaļa, labklājības b-ba "Bikur-holim" (1927. g.), Apbedīšanas b-ba (1927. g.), sporta b-ba "Trumpeldor" (1930. g.), labklājības b-ba "Gemilef-Hesed" (1935. g.), Krustpils Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1893. g.), Krustpils Latviešu b-ba (1933. g.), Krustpils krājaizdevu s-ba "Spēks" (1925. g.), 1. Krustpils Krājaizdevu s-ba (1922. g.), Krustpils Pilsētas savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1927. g.).

Brīvības iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Reliģija

Jēkabpilī darbojas baptistu draudze, Jēkabpils, Krustpils ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, evaņģēliskās ticības kristiešu draudze, Neatkarīgā kristīgā draudze, Sv. Gara, Krustpils Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze, Krustpils Vissvētās Trīsvienības Romas katoļu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Kad pirmā ev.-lut. baznīca Stūru muižā celta, nav

Krustpils luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

zināms, bet 1596. g. 23. februāra vizitācijā konstatēts, ka kara darbībā baznīca izpostīta. Jaunuzceltā baznīca cietusi ugunsgrēkā 1800. gadā un vairs nav atjaunota. Pašā Jēkabpilī mūra baznīca sākta celt 1769. gadā un iesvētīta 1807. gadā. 1892. gadā nopirkta mācītāja māja pilsētā. Ev.-lut. draudzei piecas kapsētas. Līdz 1890. g. 1. jūlijam Jēkabpilī dievkalpojumus noturēja Biržu mācītājs, pēc tam Biržu draudzes mācītāja patstāvīgs adjunkts. Neatkarīgās Latvijas laikā draudze bija patstāvīga. Līdz 1939. gadam pastāvēja arī atsevišķa vācu draudze. Ilgus gadus (1927.–1964. g.) ev.-lut. draudzes mācītājs bija J. Mēders. 1998. gadā mācītājs M. Plāte.

Hercogs Jēkabs nelika šķēršļus katoļiem Jēkabpilī noturēt dievkalpojumus. Viņš atļāva katoļiem celt baznīcu un skolu, pieņemt mācītājus un skolotājus. Tag. Jēkabpils katoļu baznīca ir celta no ķieģeļiem romāņu stilā 1853. gadā. To cēla prāvests J. Bogdanovičs Jaunavas Marijas godināšanai. 1903. g. 7. aprīlī baznīca nodega. Toreizējais prāvests T. Tomašickis 1903.–1909. g. nodegušo baznīcu atjaunoja. 1. pasaules karā baznīcu atkal stipri nopostīja. Pēc kara to atjaunoja. 1998. gadā mācītājs prāvests J. Bratuškins.

Jēkabpils baptistu draudze darbojas savā dievnamā. Jēkabpils Sv. Gara pareizticīgo draudzei ir savs dievnams (celts 1886.–1888. g.). Jēkabpils vecticībnieku draudze dibināta 1906. gadā, ir savs dievnams.

Rīgas bīskapa 1231. gadā celtajā Krustpils pilī bijusi kapela un pilsētiņā pie pils – draudzes baznīca. Tai jau pirms reformācijas bijis savs priesteris (rakstos par to minēts 1457. g.). Lut. baznīca celta 1618. gadā, tā nodegusi un tās vietā 1683.–1685. g. uzcelta mūra baznīca, kas cietusi ugunsgrēkā 1750. gadā un nav pilnīgi atjaunota, 1818. gadā tā nojaukta, izņemot torni. Jauna mūra baznīca uzcelta1818.–1820. g. (650 sēdvietu). Baznīcas iesvētīšana aizkavējusies līdz 1824. gadam. Baznīca un tās ērģeles remontētas 1848. gadā. 1. pasaules karā baznīca stipri cietusi, baznīca atjaunota 1924. gadā. Jaunas ērģeles iegūtas 1927. gadā, stabules gatavotas Vācijā, būves darbus veicis J. Dūrējs no Valmieras. Altārglezna ir nezināma autora kopija "Kristus Ģetzemanes dārzā", agrākās, 1829. gadā iegūtās J. Eksa gleznas "Aklā dziedināšana" vietā. Draudzei bijušas divas filiāles Unguros un Gostiņos. Krustpils ev.-lut. draudzei 26 kapsētas. 1998. gadā mācītājs M. Plāte. Gostiņu filiāle kļuvusi patstāvīga.

Jēkabpils – deviņdesmitie gadi

Pēc iedzīvotāju skaita Jēkabpils ir astotā lielākā Latvijas pilsēta. Tās darbspējīgie iedzīvotāji nodar-

Rigas iela (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

bināti 523 dažādos uzņēmumos un valsts iestādēs. 14% darbspējigo iedzīvotāju nodarbināti biznesa

Daugavas kreisā krasta pretplūdu dambis (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

sfērā, 32% – valsts uzņēmumos, 52% – privātuzņēmumos. Visvairāk uzņēmumu (228) darbojas tirdzniecības jomā; 40 rūpniecības uzņēmumu, 21 celtniecības, 19 transporta pakalpojumu un sakaru, 12 lauksaimniecības, 203 citu nozaru uzņēmumu. Rentablākie uzņēmumi (lielākais preču apgrozījums gadā) ir SIA "Niko-Loto" (atpūtas un izklaides pasā-

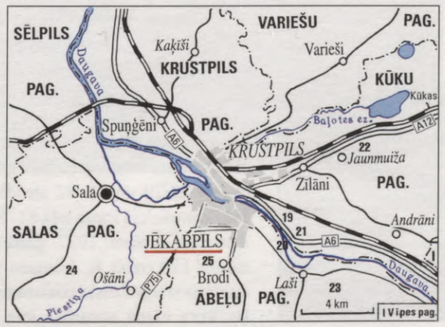

kumu organizēšana), a/s "Latvijas naftas produkti", SIA "Kamene" (pārtikas produktu vairumtirdzniecība), SIA "Sēlijas mežs", kooperatīvā s-ba "Jēkabpils kooperators" (pārtikas produktu vairumtirdzniecība). No pārstrādes un ražotāju uzņēmumiem veiksmīgi strādā a/s "Jēkabpils cukurfabrika", a/s "Jēkabpils labība", SIA "GEFA Latvija" (apģērbu ražo-

Jēkabpils cukurfabrika (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

šana), individuālais uzņēmums "Viola" (trikotāžas izstrādājumu ražošana). Celtniecībā turpina strādāt SIA "Krustpils" un "Jēkabpils lauku celtnieks", SIA "Viadukts" ražo metāla būvkonstrukcijas. Dārzeņu audzēšanā un dārzkopībā strādā SIA "Jēkabpils zieds".

Pilsētā darbojas Valsts ģimnāzija, trīs vidusskolas (divās no tām krievu mācību valoda), ir sākumskola, poļu skola, mākslas un mūzikas skola. Izveidots un darbojas Bērnu un jauniešu centrs. Darbojas bērnu, Jēkabpils rajona un pilsētas bibliotēka. Ir tautas nams un rajona kultūras nams. Pilsēta lepojas ar savu teātri (režisore I. Ūbele), kas latviešu teātra tradicijas popularizējis arī ārzemēs (Grieķijā, Polijā, An-

Jēkabpils pilsētas dome Brīvības ielā (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

glijā). Aiz Latvijas robežām skanējušas arī kapelas "Kreicburgas ziķeri" dziesmas. Pazīstami ir literāti L. Kuzāne, L. Ābolniece, R. Štelmahere, S. Gailīte. Daudz kultūras dzīvē dara Jēkabpils un Krustpils ev.-lut. draudzes Sēlpils iecirkņa prāvesta M. Plātes vadībā, kurš par ieguldījumu kultūras jomā un Latvijas labā apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni.

Jēkabpils pilsētas domes priekšsēdētājas palidze informācijas jautājumos V. Priekule

Pavadonis pa Jēkabpili un apkārtni

Viens no ievērojamākajiem Jēkabpils vēstures un kultūras pieminekļiem ir Krustpils pils komplekss ar parku Rīgas ielā 214, Daugavas labajā krastā *[1]*. Pils dienvidu spārns ir vecās pils galvenā celtne. Tagad pilī atrodas Jēkabpils Vēstures muzejs. Pie Dzirnavu dīķa Krustpils pils kapliča. Turpat netālu Rīgas ielā 211a atrodas Krustpils lut. baznīca *[2]*. Iepretī Krustpils pilij Rīgas ielas otrajā pusē ir Brīvības piemineklis *[3]*, kas veltīts Latvijas Brīvības cīņās kritušo krustpiliešu piemiņai. Tā tuvumā atrodas piemiņas akmens represētajiem. Daudz skaistu un interesantu objektu atrodas Daugavas kreisajā krastā. Brīvības ielā 120 apskatāms bij. Jēkabpils apriņķa tiesas nams *[4]*. Turpat Brīvības ielā 123 atrodas Jēkabpils lut. baznīca *[5]*. Viena no skaistākajām Jēkabpils celtnēm ir bij. valsts bankas ēka A. Pormaļa ielā 11 *[6]*, kur arī pašlaik atrodas banka.

Jēkabpils tilts (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

60. gadu beigās izveidotajā Jēkabpils Vēstures muzeja brīvdabas nodaļā Filozofu ielā 6 *[7]* apskatāmi septiņi Augšzemes tautas celtniecības pieminekļi. Pilsētā atrodas ērģelnieka P. Sīpolnieka māja Brīvības ielā 141 *[8]*. Šeit aplūkojami arī materiāli par novada mūzikas vēsturi. Vecpilsētas laukumā *[9]*, kur tagad autoosta, senāk rīkoti gadatirgi. Laukumā atrodas vairāki arhitektūras pieminekļi (bij. tējnīcas, aptieka, viesnīcas, krogi). Nedaudz uz priekšu no Vecpilsētas laukuma Brīvības ielā 167 apskatāma uniātu baznīca *[10]*, kas būvēta 1783. gadā nodegušās koka baznīcas vietā. Brīvības ielā 169/171 atrodas bij. Salas muižas krogs *[11]*. 19. gs. 70. gados celtu ēku ansamblis atrodas Brīvības ielā 178–184. Blakus tam atrodas Sv. Gara pareizticīgo baznīca *[12]* un Sv. Nikolaja Brīnumdarītāja klostera baznīca *[13]*. Brīvības un Struves ielas krustojumā atpūtas vieta ir Struves parks *[14]*, kas iekārtots 19. gs. Parkā atrodas akadēmiķa, Tartu universitātes prof. astronoma un ģeodēzista V. Struves piemiņas akmens vietā, kur viņš beidza Vidzemes guberņas uzmērīšanas darbu. Pasta ielā 1 *[15]* Lauksaimniecības tehnikuma ēka (1820. g., arhit. O. Hūns). Pasta ielā 77/79 un 81–87 atrodas 19. gs. celtas ēkas. Ēku kompleksā Pasta ielā 81–87 vērojama krievu sādžas tipa apbūve. 1997. gadā pie Daugavas tilta iestādīti 120 ozoli K. Ulmaņa piemiņai. Jēkabpilī ir dzīvojis starptautiski pazīstams keramiķis A. Pormalis, kura vārdā nosaukta iela. A. Pormaļa ielā 119

Piemineklis represiju upuriem (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Asotes pilskalns (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

[16] ierīkota memoriālā istaba. 1. pasaules karā kritušo krievu karavīru kapi atrodas *[17]* pie Jēkaba ģimnāzijas, 2. pasaules kara memoriāls *[18]* – Rīgas ielā (tēln. Ļ. Bukovskis, arhit. G. Asaris). Netālu aiz pilsētas A robežas, pie Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līnijas atrodas Asotes pilskalns *[19]*. Ābeļu salas galā Kaupres pilskalns *[20]*. Daugavas krastā Ragāļu (Rogaļu) dižakmens *[21]*, kura augstums 3,7 m, garums 6,5 m, tilpums 40 m^3. Madonas-Trepes valnī Dzirkaļu pilskalns *[22]*. Netālu no Jēkabpils atrodas Ābeļu *[23]* un Gargrodes purva [24] dabas liegumi. Brodu karjerā *[25]* 4,2 m augsts, 6,1 m garš akmens. Tā tilpums 100 m^3 – 3. lielākais Latvijas laukakmens.

Krustpilī Ainavu mājās bērnību pavadījusi dzejniece Ā. Elksne (piemiņas plāksne 1988. g.), Pļaviņu ielā dzīvojis rakstnieks E. Salenieks (piemiņas plāksne 1986. g.), Rīgas ielā 211 dzīvojis mediķis V. Derums (pseidonīms V. Zemgars; piemiņas plāksne 1989. g.). Pie Jēkabpils kultūras nama piemiņas plāksne aktierim V. Segliņam (1982. g., tēln. L. Blumbergs). Jēkabpilī ilgus gadus strādājuši vēsturnieks A. Štokmanis, selekcionārs V. Orehovs, rakstniece L. Ķuzāne. Jēkabpilī (un bij. Krustpils pilsētā) dzimuši biofiziķis, Dr. biol., prof. J. Atvars, ķirurģe N. Bāliņa, gleznotāja E. Baltmane, operdziedonis K. Bauers-Zemgalis, vitrāžists L. Bērziņš, skaitļošanas tehnikas speciālists, ZA korespondētājloceklis I. Biļinskis, tēlnieks L. Blumbergs, baptistu mācītājs Andrejs Brūvers, ģeogrāfs, valsts darbinieks Arnolds Brūvers, arhit. V. Dambrāns, ārsts pulkvežleitnants, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris A. Dreikants, LKOK P. Glinskis. LKOK M. Grīnguts, ārsts K. Jākobsons, dziedātāja T. Jaunzeme, LKOK J. Kalniņš, grafiķis un skulptors E. Karabanovs, LKOK P. P. Karčevskis, ķīmiķis tehnologs O. Kukurs, arhit. A. Laukirbe, aktieris J. Lejiņš, LKOK V. Līcītis, pulkvedisleitnants, jurists, Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris A. Linde, botāniķis N. Malta, LKOK E. Mikjānis, Rīgas Latviešu b-bas muzeja dibinātājs S. Novickis, LKOK P. Ozols, arhit. I. Paegle, pianiste D. Pavasare, LKOK P. Penčuks, LKOK A. Platais, LKOK P. Pļavinskis, mākslinieks un rakstnieks E. Rivošs, gleznotājs V. M. Sietnieks, LKOK J. Seļinovs, kara lidotājs un lidmašīnu konstruktors K. Skaubītis, gleznotāji O. Skulme, U. Skulme, LKOK J. Stulpiņš, vijolnieks V. Taube, LKOK H. Vēbers, literatūrvēsturniece, rakstniece, filoloģijas zinātņu kandidāte S. Viese, vieglatlēts E. Zāģeris, rakstnieks R. Ziedonis, jurists un gleznotājs Ē. Žilinskis.

Sēļu sēta Jēkabpils muzeja brīvdabas nodaļā (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

JELGAVA

republikas pilsēta

Pilsētas tiesības kopš 1573. gada.
Platība 60,1 km².
Iedzīvotāji: 70962 (1997. g.); latvieši 52,0%, krievi 33,2%, baltkrievi 5,8%, ukraiņi 3,5%, poļi 1,8%, lietuvieši 1,2%, čigāni 1,2%.
Attālums no Rīgas 42 km (autoceļš A8).
Dzelzceļa stacija Jelgava (43 km no Rīgas), Cukurfabrika (līnijā Rīga–Jelgava), Jelgava 2 (līnijā Jelgava–Krustpils).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā dabiskas (brūnas) krāsas brieža galva ar pelēku atspīdumu un krāsainu valsts ģerboņa vairogu uz kakla. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Jelgava robežojas ar Ozolnieku un Valgundes pagastu ziemeļos, Cenu un Jaunsvirlaukas pagastu austrumos, Platones un Svētes pagastu dienvidos, Glūdas un Līvbērzes pagastu rietumos. No pilsētas iziet piecas dzelzceļa līnijas: uz Rīgu, Krustpili, Šauļiem, Mažeikiem vai Liepāju un Tukumu. To šķērso autoceļš A8 Rīga–Meitene (apvedceļš iet pa pilsētas dienvidaustrumu daļu un ziemeļaustrumos no pilsētas), vecais autoceļa posms P100 iet caur Ozolniekiem līdz Dalbei. Jelgavā sākas autoceļi P93 uz Iecavu, P94 uz Codi, P95 uz Žagari, P97 uz Anneniekiem, P98 uz Tukumu un P99 uz Kalnciemu. Lielupe ir kuģojama cauri Jelgavai līdz Emburgai. Atklātās ūdensplatības aizņem 2,34 km², parki – 1,62 km². Pilsētas ziemeļu daļā ir lidlauks.

Daba un iedzīvotāji

Jelgava atrodas Viduslatvijas zemienē uz mežainā un purvainā Tīreļu līdzenuma un auglīgā, iekultivētā

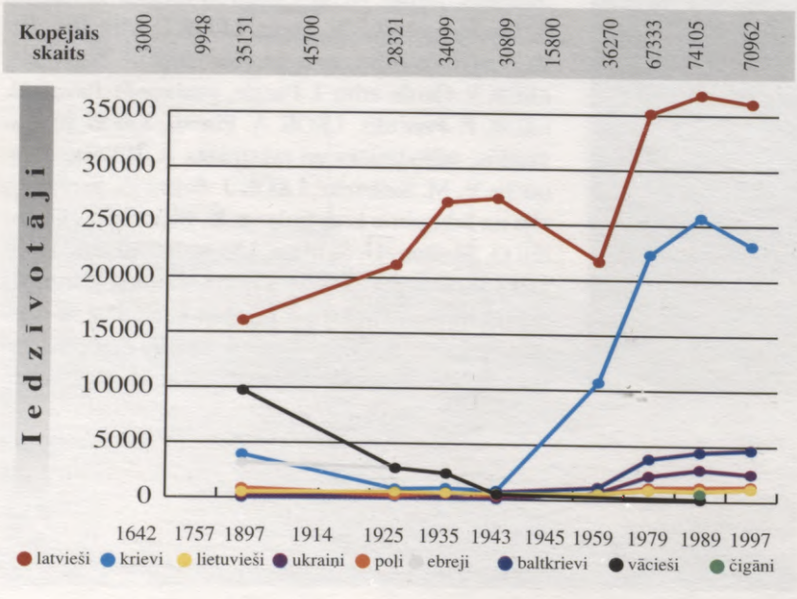

1.

2.

3.

1. Pilsētas ģerbonis 1756. gada zīmogā

2. Pilsētas ģerbonis 18. gs. beigu zīmogā

3. Pilsētas ģerbonis 1846. gadā

Zemgales līdzenuma robežas Lielupes krastos. Līdzenuma virsa pilsētā atrodas apm. 4 m vjl., tikai dažās vietās tā paceļas nedaudz virs 5 m. Pilsētas dienvidu daļā sākas Ruļļu kalni – osa valnis, kura augstums sasniedz 18 m vjl., bet tā lielāko daļu tagad aizņem karjera ezers, jo osa grants izmantota ceļu būvei. Lielupes platums pilsētā ir 100–200 m, dziļums 3–8 m, vidējais ūdens līmenis 0,3 m vjl. Lejpus dzelzceļa tilta sākas 5 km garā Driksas atteka, kas atdala Pasta un Pils salu. Tās platums 50–100 m. Jelgavas teritorijā Lielupē ietek Platone, gar pilsētas robežu tek arī kreisās pietekas Vircava un Svēte un labā pieteka Iecava. Pavasara palos upes bieži iziet no krastiem, bet pali nav pārāk postoši, jo ūdens vienmērīgi izplūst pa plašo līdzenumu. Mālu karjeru vietā pilsētas austrumu malā ir Rosības dīķi, rietumu malā – Bemberu dīķi. Klimats Jelgavā sausāks nekā citur Latvijā, jo tā atrodas rietumu vēju aizvējā aiz Kursas augstienēm. Nokrišņi vidēji ir 598 mm gadā. Ziemā temperatūra par dažiem grādiem augstāka nekā Latvijas austrumu daļā, bet zemāka nekā rietumu daļā, augustā šī starpība pilnīgi izzūd. Vidējā temperatūra janvārī –4,6 °C, jūlijā 17,7 °C, gadā 5,9 °C. Lielupes palienes pļavas Pils salas ziemeļu daļā un iepretī labajā krastā, kā arī starp Platones un Vircavas lejteci ir dabas liegums.

Iedzīvotāju skaits Jelgavā visstraujāk pieauga 19. gs. un 20. gs. sākumā līdz 1. pasaules karam, kā arī padomju okupācijas gados, kad tas pieckāršojās. Nacionālā sastāva ziņā līdz 2. pasaules karam samazinājās vāciešu īpatsvars, pēc kara pieauga krievu īpatsvars. Tagad Jelgava ir ceturtā lielākā Latvijas pilsēta. Jelgava ir studentu pilsēta, jo Latvijas Lauksaimniecības universitātē mācās vairāk nekā 6 tk stu-

Skats uz Jelgavu (A. Egliša foto, 1998. g.)

dentu. Bet sakarā ar rūpnieciskās ražošanas sašaurināšanos un RAF bankrotu bezdarbnieku skaits sasniedz 8,2%.

1644. gadā Jelgavā kalts dālderis

Vēsture

Jelgavas apvidus bija apdzīvots jau 2. gt. pr. Kristus. Kad 13. gs. vācu krustneši ieradās Latvijā, apvidū dzīvoja zemgaļi. Jelgavas pilsēta, domājams, izaugusi no zemgaļu ostas un tirgotāju apmetnes, kam lībieši devuši nosaukumu *Jelgab* (pilsēta). Kad vācu krustneši bija nostiprinājušies Rīgā, viņi 1219. gadā sāka uzbrukumus zemgaļiem. Vēstures avotos Jelgava pirmo reizi minēta 1265. gadā, kad Livonijas ordeņa komturs tag. Pils salā, Lielupes kreisajā krastā sāka celt koka pili, kas nosaukta par *Mithow* (no šā vārda veidojies Jelgavas vāciskais nosaukums *Mitau* – mīt, mainīt) un kas izmantota par atbalstu ordeņa karaspēka uzbrukumiem zemgaļu pilīm un ciemiem. 14. gs. 2. ceturksnī tās vietā uzcēla mūra pili (Ziemeļu karā nopostīja). Iepretī pilij Lielupes kreisajā krastā izveidojās amatnieku un tirgotāju ap-

1652. gada Jelgavas pilsētas un tās apkārtnes plāna fragments

metne, ko jau 1345. gadā min kā miestu. Caur Jelgavu gāja Lielupes ūdensceļš, tranzīttirdzniecības ceļš uz Lietuvu un galvenais pasta ceļš no Krievijas uz Rietumeiropu. Jelgavu bieži apdraudēja lietuviešu sirojumi (valdnieka Algirda laikā – 1345., 1361., 1376. g.). Algirda dēla Jagaiļa laikā lietuviešu iebrukumi mitējās un Jelgava sāka uzplaukt. 1435. gadā to jau min kā pilsētu, bet pilsētas tiesības tai piešķirtas 1573. gadā.

No 1576. gada Jelgava kļuva par vienu no Kurzemes hercogistes (dib. 1561. g.) galvaspilsētām, 1578. gadā hercogs galīgi pārcēlās uz Jelgavu. No 1617. gada Jelgava bija pastāvīga Kurzemes hercoga rezidence un virspilskunga apgabala centrs. Par oficiālo rezidenci Jelgava kļuva gan tikai 1642. gadā. Pilsētā bija apmēram 500 iedzīvotāju, kas nodarbojās gk. ar tirdzniecību un amatniecību. Pēc rātes lēmuma arī dzimtcilvēki, kas pilsētā bija nodzīvojuši likumā paredzēto laiku un iemaksājuši pilsētas kasē 4 markas, varēja kļūt par brīviem Jelgavas pilsoņiem. Polijas–Zviedrijas karš (1600.–1629. g.) Jelgavu skāra tā beiguposmā (1621., 1622., 1625. g.), kad pilsētu postīja zviedru un poļu karaspēks.

Pēc Altmarkas miera līguma noslēgšanas (1629. g.) pilsētā atvēra salpetra vārītavu, kaļķu, ķieģeļu, tērauda un vara cepļus, ierīkoja ūdensvadu, kas darbināja divas dzirnavas un pievadīja pilsētas centram dzeramo ūdeni. Attīstījās amati. 1574. gadā Jelgavā bija reģistrēti 12 amati ar 18 meistariem, 1642. gadā pilsētā bija jau 40 amati ar vairāk nekā 200 amatu meistariem. 1575.–1780. g. (ar pārtraukumiem) Jelgavā kalta arī nauda (šiliņi, trīsgraši, zelta dukāti, sudraba dālderi).

1658. gadā zviedri no jauna ieņēma Jelgavu, izlaupīja pili un pilsētu, konfiscēja arhīvu un hercoga bibliotēku. Kurzemes hercoga arhīvu Ziemeļu kara laikā (1655.–1660. g.) pārtvēra krievi un aizveda uz Pēterburgu. Kurzemes hercogistes karavīrus, kas atradās pilsētā, ieskaitīja zviedru armijā. Hercogu Jēkabu un viņa ģimeni kā gūstekņus aizveda uz Ivangorodu (pie Narvas ietekas Somu līcī). Hercogs Jēkabs atgriezās no gūsta tikai pēc Olivas miera līguma noslēgšanas (1660. g.). Jelgava bija tā nopostīta, ka hercogs uz laiku apmetās Grobiņā. Saimnieciskā dzīve Jelgavā pamazām atjaunojās, bet nesasniedza vairs tādu uzplaukumu, kāds bija pirms 1658. gada. Hercoga Jēkaba dēls Frīdrihs Kazimirs vairāk domāja par galma greznību un izpriecām nekā par plašākām Kurzemes hercogistes tirdzniecības un rūpniecības vajadzībām. 1697. gadā Jelgavā viesojās Krievijas cars Pēteris I. No tā laika Kurzemē pieauga Krievijas ietekme.

Ziemeļu kara laikā (1700.–1721. g.) Jelgava cieta ne tikai no zviedru un krievu armijas iebrukumiem, bet arī no Lielā mēra (1710.–1711. g.), kad nomira 1/3 pilsētas iedzīvotāju. Pēc Nīstades miera līguma noslēgšanas (1721. g.) saimnieciskā dzīve atjaunojās un Jelgava atkal izvirzījās par nozīmīgāko hercogistes amatniecības un tirdzniecības centru. Pēc Ketle-

Jelgava 18. gs. sākumā

ru dinastijas izbeigšanās par Kurzemes hercogu 1737. gadā kļuva Krievijas imperatores Annas Ivanovnas favorīts Ernsts Johans Bīrons. 1738. gadā viņš sāka celt Jelgavas pili. Pēdējais Kurzemes hercogs bija Pēteris Bīrons. 1792 . gada decembrī notika t.s. dzirnavnieku dumpis, kurā piedalījās melderi, vācu un latviešu amatnieki. Dumpi apspieda, bojā gāja 14 cilvēku.

1795. gadā Jelgava iekļauta Krievijas sastāvā un tā no hercogistes galvaspilsētas kļuva par Kurzemes guberņas un faktiski arī Dobeles apriņķa centru. Vācu amatnieku ietekmē ieviesa cunftu ierobežojumus pret latviešu amatniekiem, kuru skaits līdz ar to turpmākajos gadu desmitos samazinājās. 1798.–1799. g. un 1805.–1807. g. Jelgavas pilī uzturējās viens no Lielās franču revolūcijas kontrrevolucionārās emigrācijas līderiem, vēlākais Francijas karalis Ludviķis XVIII ar ģimeni un galmu. 1812. gadā Napoleona I armija Jelgavā uzturējās piecus mēnešus. Iedzīvotājiem savos dzīvokļos bija jāuzņem noteikts skaits karavīru un jādod viņiem uzturs.

1818. g. 30. augustā Krievijas imperatora Aleksandra I klātbūtnē Jelgavas pilī, piedaloties arī latviešu zemnieku pārstāvjiem, pasludināja Kurzemes zemnieku brīvlaišanu. 18. gs. beigās bija sākusi darboties cietes fabrika un ādu ģērētava. 1821. gadā darbu sāka Hofa linu vērptuve, 1865. gadā – ādu fabrika, 1875. gadā – Krāmera atslēgu fabrika. Jelgavai no seniem laikiem bija liela nozīme kā satiksmes un tranzīta tirdzniecības centram. Caur Jelgavu uz Rīgu notika Zemgales un Lietuvas linu un labības eksports. 1830.–1857. g. izbūvēja šoseju Rīga–Jelgava. 1873. gadā atklāja dzelzceļa līniju Rīga–Jelgava–Mažeiķi, 1904. gadā – Ventspils–Tukums–Jelgava–Krustpils, bet 1916. gadā – Jelgava–Šauļi. 1902. gadā Jelgavā nodibināja lokomotīvju depo.

Skats uz Jelgavas pili 1857. gadā. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Bermontiešu nodedzinātā Jelgavas Pētera akadēmija

Jelgava, tāpat kā daudzas citas Latvijas pilsētas, piedzīvojusi pārvācošanas laikus 19. gs. 1. pusē, pārkrievošanas laikus 19. gs. beigās. Tautisko atmodu tas aizkavēt nespēja. 1905. g. revolucionārie notikumi Jelgavā bija mazāk vētraini, jo Jelgavā kā guberņas centrā bija daudz karaspēka. Liels streiks notika 1905. g. 27. janvārī. Soda ekspedīcijas 1906. gadā nošāva 44 revolucionārus, citus izsūtīja uz Sibīriju vai ieslodzīja cietumos. Kopumā tika sodīti

Jelgava no putna lidojuma (A. Egliša foto, 1998. g.)

157 cīnītāji. Jelgavas cietumā pusgadu sodu izcieta arī advokāts J. Čakste, vēlāk pirmais Latvijas Republikas prezidents. 1. pasaules kara laikā Jelgavas rūpnīcu iekārtas un strādniekus evakuēja uz Krieviju. 1915. g. 1. augustā pilsētu ieņēma vācu karaspēks. 1918. g. 15. martā Vācijas ķeizars Vilhelms II izsludināja Kurzemes hercogistes atjaunošanu Vācijas aizbildniecībā un nozīmēja princi Joahimu par hercogu. 1919. g. no 8. janvāra līdz 18. martam Jelgavā pie varas bija lielinieki. 1919. gadā Bermonts bija izraudzījis Jelgavu par savas darbības centru, no kura virzīja uzbrukumu Rīgai. 1919. g. 21. novembrī Latvijas armija atbrīvoja Jelgavu. Atkāpjoties bermontieši nodedzināja Jelgavas pili, Jelgavas Pētera akadēmiju *(Academia Petrina)*.

Pēc kara Latvijas valdība izpostītās vēsturiskās nozīmes celtnes atjaunoja. 1926. gadā Jelgavas cukurfabrika sāka ražot pirmo Latvijas cukuru. 1935. gadā Jelgavā bija 1585 dažāda rakstura tirdzniecības uzņēmumi, no kuriem 93,3% uzņēmumu bija 1–4 strādājošie, bet 6,7% – pieci un vairāk strādājošie. Jelgavā 123 rūpniecības uzņēmumos bija vismaz pieci algoti strādnieki katrā. 1935. gadā pilsētā bija 553 rūpniecības uzņēmumi. 2. pasaules kara laikā vācu okupācijas iestādes bij. Siera muižā bija ierīkojušas koncentrācijas nometni. 1944. g. 28. jūlijā padomju okupācijas karaspēks sāka uzbrukumus Jelgavai. Augustā–oktobrī frontes līnija bija nostiprinājusies gar Lielupi. 10. oktobrī, kad Vidzemes un Rīgas evakuācija bija pabeigta, vācu karaspēka daļas atstāja Pārlielupi. Jelgavā bija nopostīti 90% pilsētas ēku. No PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajām represijām un arestiem cieta arī Jelgavas iedzīvotāji. 1925.–1949. g. Jelgava bija apriņķa centrs, 1950.–1962. g. un kopš 1967. gada – rajona centrs, kaut gan pilsēta nav pakļauta rajona administrācijai.

Pēc 2. pasaules kara Jelgava kļuva par ceturto lielāko Latvijas rūpniecības centru. Tika izveidoti mašīnbūves un metālapstrādes, vieglās, pārtikas un būvmateriālu rūpniecības uzņēmumi, tika uzcelts gāzes vads. Lielākais uzņēmums bija mikroautobusu rūpnīca RAF, kuru 1975. gadā pārcēla no Rīgas uz jaunajām telpām Jelgavā. Jelgavas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcu izveidoja 1955. gadā uz piena trauku rūpnīcas bāzes, 1959. gadā tai vēl pievienoja Jelgavas remonta rūpnīcu, galvenā produkcija bija skrāpju transportieri. Jelgavas mašīnbūves rūpnīcu nodibināja 1950. gadā uz 1875. gadā atvērtās Krāmera atslēgu fabrikas bāzes; ražoja gk. eļļošanas aparatūru, kluču bremzes. 1956. gadā dibināta Jelgavas būvmateriālu un konstrukciju rūpnīca, kam 1963. gadā pievienoja celtniecības tresta dzelzsbetona konstrukciju un kokapstrādes cehu; ražoja dzelzsbetona konstrukcijas, betonu, fibrolītu, taru. Bij. tabakas fabrikas vietā uzcēla r/a "Latvijas konservi" korpusus, kur ražoja augļu un sakņu konservus. No jauna tika atvērtas vai paplašinātas r/a "Latvijas lini", "Latvijas keramika", "Māra", "Kosmoss", "Daiļrade" filiāles, Jelgavas cukurfabrika, mākslinieciskās galantērijas fabrika "Lielupe", labības produktu, piena, gaļas, maizes kombināti, Jelgavas lokomotīvju depo, celtniecības un remontu pārvalde, vispārējās lauksaimniecības celtniecības trests, SCO, 2. ceļu ekspluatācijas rajona darbnīcas, upju kuģu remonta cehs, sadzīves pakalpojumu kombināts, sēklu attīres fabrika, naftas bāze. Pilsētas ZR daļā 1949. gadā nodibināja kolhozu "Miezīte", kur audzēja dārzeņus, dārzniecības bija arī komunālo uzņēmumu un labierīcības kombinātam. Jelgavā atradās arī divas LLU mācību un pētījumu saimniecības brigādes.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

1625. gadā zviedru iebrukums un ugunsgrēki iznīcināja daļu no pilsētas koka apbūves. Ēkas bija gk.

Iebraucamā vieta Jelgavā 20. gs. sākumā

vienstāva. Lielākās ēkas bija mūra baznīcas. Bruģētu ielu bija maz, un līdz 17. gs. vidum tās bija līkumainas un dažāda platuma. 1648. gadā hercogs Jēkabs pārveidoja veco pilsētas aizsargvalni un no jauna nostiprināja pili. Viņa laikā tika ierīkota arī pilsētas ūdensapgāde. 1651.–1652. g. pirmo reizi tika sastādīts Jelgavas pilsētas un tās apkārtnes plāns.

Ap 1665. gadu pabeidza Svētes-Driksas kanāla rakšanu (tas šķērsoja pilsētu no R uz A un stiepās Lielās ielas Z pusei pieguļošo apbūves gabalu aizmugurē). Tirgus laukuma centrā kanāls ieplūda īpaši izbūvētajā baseinā. Ar kanālu bija savienoti arī aizsarggrāvji jaunierīkoto pilsētas valņu priekšā. Jelgavā, kas bija hercogistes galvaspilsēta, ļoti ievēroja visas jaunās vēsmas gan mākslā, gan arī arhitektūrā. 17. gs. beigās pilsētas arhitektūra kopumā ieguva tādu izskatu, kāds saglabājās līdz pat 19. gs. vidum. Tās bija glīti būvētas koka vai pildrežģa ēkas, to dekoratīvā apdare bija veikta ar labu amatnieka prasmi.

Saglabājušies arī pilsētas plāni no 18. gs. sākuma, kā arī no 19. gs. sākuma. Kādā 1814. gada dokumentā teikts: "Pilsētu apjož veci un daļēji sabrukuši valņi un grāvji." Lai gan vēl 1811. gadā tika projektēti

Hercoga Pētera Bīrona dibinātās mācību iestādes "Academia Petrina" ēka. Tagad ēkā atrodas Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

jauni nocietinājumi, tomēr nākamajās desmitgadēs nekas tāds netika veikts. Jau hercoga Pētera laikā (1769.–1795. g.) sāka nojaukt nocietinājuma valņus ap Jelgavu. Tika ierīkotas vairākas ielas, pilsētas apbūve pakāpeniski izpletās aiz bijušajām cietokšņa robežām. Koka apbūvi papildināja krāšņas celtnes. Ap 1820. gadu namiem, kas bija gk. guļbūves vai pildrežģu celtnes ar divslīpju jumtiem, uzlika dakstiņu jumtus. Tika saskaņots arī ēku fasāžu krāsojums. Spilgti izcēlās atšķirīgais ēku pildrežģa raksts. Daudz ēku bija ar savdabīgām un bagātīgi kokgriezumiem rotātām ieejas durvīm. Jelgava bija pirmā guberņas pilsēta, kurā bija ierīkots ielu apgaismojums un ūdensvads.

1849. gadā veica pilsētas ģeodēzisko uzmērīšanu un izgatavoja Jelgavas pilsētas plāna projektu. 1869. gadā izprojektēja divas jaunas ielas, kas no Jelgavas pils puses veda jaunās dzelzceļa stacijas virzienā, un nolēma tās saukt par Aleksandra un Marijas prospektiem. Atzina par "lietderīgu divos minētajos prospektos, kuri veido pilsētas labāko daļu, atļaut celt tikai mūra ēkas, caur ko tiktu novērstas visas neērtības un bezveidība, kas nāk no koka mājām". Tieši šī Jelgavas daļa – apbūve gar tagadējo Zemgales prospektu ir saglabājusies līdz mūsu dienām. Abu prospektu izbūves sakarā radās arī jautājums par kapsētu, kas atradās šajā teritorijā. To likvidēja saskaņā ar guberņas inženiera Rummeļa un guberņas arhitekta A. Vinberga 1871. gadā izstrādātu projektu. Aizbēra arī pilsētas kanālus, kas bija pārvērtušies par novadgrāvjiem.

19. gs. Jelgava visumā neattīstījās ar tādu vērienu un tādos tempos kā Rīga un vairākas citas pilsētas. Te lielāka nozīme bija lokāliem pilsētbūvnieciskiem risinājumiem, kuri tika izstrādāti ļoti rūpīgi, nereti saistībā ar atsevišķu sabiedrisko ēku celtniecību vai rekonstrukciju. Tas, kā arī paaudzēs izveidojušos vietējo celtniecības tradīciju organiska pēctecība ļāva Jelgavā saglabāt no citām pilsētām atšķirīgu, unikālu pilsētvidi. Savukārt Jelgavas mūsdienu apbūve uzskatāmi demonstrē vēsturisko attīstības likumsakarību ignorēšanas rezultātus.

Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā Jelgavā bija pavisam 4029 dažāda rakstura ēkas, no tām 781 bija mūra, 3175 koka un 673 jaukta materiāla nami. 53,16% no visiem 10 640 atsevišķiem dzīvokļiem bija ar elektrisko apgaismošanu. 141 dzīvoklī bija iekārtota centrālapkure, bet pārējos – krāsns apkure. Pilsētā uzcēla Jelgavas cukurfabriku un cukurfabrikas administratīvo ēku (abas 1925. g., arhit. E. Laube), Agrārbankas namu (ap 1925. g., arhit. I. Blankenburgs), slimnīcu (1935. g., arhit. A. Klinklāvs), paviljonus Zemgales novada izstādē (1937. g., arhit. P. Kundziņš), pamatskolu (tag. 2. vidusskola; 1937. g., arhit. V. Zēbauers), Pasta un telegrāfa kantora ēku (1938. g., arhit. D. Zariņš), Pils dienvidu korpusu (1937. g., arhit. E. Laube), Latvijas Kredītbanku (1939. g., arhit. T. Rezevskis, R. Martinsons), viesnīcu (1939. g., arhit. A. Laukirbe).

"Villa Medem" – klasicisma stilā celta dzīvojamā ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

2. pasaules karā Jelgavu stipri nopostīja. Nodega visa koka apbūve. Bija jānovāc drupas. Pilsēta faktiski bija jāuzceļ no jauna. Vecā apbūve ir saglabājusies ļoti maz, tāpēc tikai neliela Jelgavas pilsētas vēsturiskā centra daļa (18.–19. gs.) ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Pilsētas rietumu nomalē un apbūvē Svētes un Dobeles virzienā vēl saglabājušās dažas celtnes, kas pieder pie Jelgavas koka arhitektūras paraugiem. Arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamo, tirdzniecības un amatniecības ēku komplekss (18.–20. gs.), tagad – dzīvojamās ēkas Ausekļa ielā, dzīvojamā ēka (1800. g.) Dobeles šosejā, Jelgavas pils un parks, Sv. Annas lut. baznīca (1619.–1621. g., 1638.–1641. g., 20. gs.), bij. mācību iestāde *Academia Petrina* (1773.–1775. g., 1951. g., arhit. S. Jensens), kur atradusies arī observatorija (1783. g.), tagad šajā ēkā – muzejs un bibliotēka. Saglabājusies klasicisma stila dzīvojamā ēka *Villa Medem* (1818. g., arhit. J. G. Berlics, pārbūvēta 1952. g.) un dārzs, tagad sabiedriska ēka, Dievmātes atdusas pareizticīgo baznīca (19. gs. beigas), Sv. Trīsvienības vācu lut. baznīcas tornis (1573. g., 1688. g., 1862. g.), ko iecerēts restaurēt (jau piekto gadu tiek rīkota labdarības koncertakcija "Mēs tornim" 2. pasaules kara laikā sagrautā torņa restaurācijai).

Padomju okupācijas laikā iznīcinātais J. Čakstes piemineklis

Māksla

Jelgavas kultūras vērtību uzkrājums bija veidojies daudzus gadsimtus, bet mūsu dienās skatāma tikai vārga atblāzma no bijušā. Pārdzīvojusi divus lielākos uzplaukuma periodus – Kurzemes hercogistes galvaspilsētas spožumu un pirmās latviešu nacionālās atmodas garīgās dzīves entuziasmu un tā radītās materiālās liecības, visu šo bagātību Jelgava pazaudēja 1944. gada vasarā. 2. pasaules karš neatgriezeniski ir iznīcinājis aristokrātijas dzīves kultūras liecības – hercogu Bīronu, muižnieku fon Mēdemu un fon Pālenu pilis un to mākslinieciski bagātos, daudzveidīgos interjerus. Bojā gāja arī lielākā Kurzemes muižniecības relikviju krātuve – Kurzemes provinces muzejs, kas bija lielākā dokumentu, grāmatu, gleznu, grafiku un mākslas priekšmetu kolekcija, kurā bija gan vācbaltu, gan starptautiski pazīstamu citu tautību mākslinieku darbi. No šās kolekcijas Latvijas muzejos saglabājusies tikai niecīga daļa. Taču par Jelgavas mākslinieku F. H. Barizjena, J. L. Eginka un J. Dēringa devumu parādes portreta un sakrālās gleznie cības jomā stāsta muzejos un dievnamos aplūkojamās gleznas.

Pilsētas kultūras mantojumu sabiedrībai rāda Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs ar plašu šā latviešu gleznotāja darbu kolekciju, kā arī Ā. Alunāna memoriālais muzejs. 1994. gadā iekārtots Latvijas dzelzceļa vēstures muzejs. Ā. Alunāna kapa piemineklis (1913. g., tēln. B. Dzenis) atrodas Ādolfa Alunāna parkā (bij. Luterāņu kapos). Pie dzelzceļa stacijas atjaunots K. Jansona 1932. gadā darinātais piemineklis Jelgavas atbrīvotājiem (1992. g., tēln. A. Jansons). Kurzemes hercogu dzimtas kapenes Jelgavas pilī ir savdabīga nekropole ar augstvērtīgiem lietišķās mākslas darinājumiem – alvas sarkofāgiem, kas apliecina 16. gs. vidus–18. gs. 2. puses Jelgavas un Rīgas alvas lējēju meistarību (publiskai apskatei nekropole atvērta 1992. g.). Latviešu b-bas aktivitātes un tās priekšsēdētaja J. Čakstes (no 1887. g.) konsolidējošā darbība 19. gs. beigās tieši Jelgavu izvirzīja mākslas un kultūras jomā līdzās Rīgai. 1931. gadā Jelgavas Pētera akadēmijas priekšā atklāja J. Čakstes bronzas pieminekli (tēln. K. Jansons), bet padomju okupācijas laikā to iznīcināja. Raiņa parkā dzejnieka J. Raiņa piemineklis (1957. g., tēln. K. Zemdega).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera laikā (1562.–1587. g.) 1567. gadā Jelgavā dibināta pilsētas jeb latiņu skola, 17. gs. 30. gados – Annas baznīcas latviešu skola. 1804. gada skolu reforma Annas zēnu un meiteņu skolu pārvērta par Annas elementārskolu tikai zēniem (šo skolu beidzis pirmais Latvijas Republikas prezidents J. Čakste).

Hercoga Jēkaba laikā bija divas vācu rakstu un rēķinu skolas, kopējas zēniem un meitenēm. Pastāvēja arī Sv. Trīsvienības rakstīšanas un rēķināšanas skola vācu bērniem, ko vēlāk pārveidoja par meiteņu skolu. 1819. gadā nodibināja Dārtas jeb Dorotejas elementārskolu (Lielajā ielā) mazturīgām meitenēm (to beigusi dzejniece Aspazija). 1775. gadā nodibināta Jelgavas Pētera akadēmija *(Academia Petrina)*, kas uzlūkojama par pirmo augstskolu Latvijā; 1806. gadā pārveidota par ģimnāziju, bet vēl vēlāk – par vidusskolu (tagad tur Ģederta Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs un Zinātniskā bibliotēka). 18. gs. beigās un 19. gs. Jelgava bija kļuvusi par ievērojamu kultūras un izglītības centru.

1785. gadā tika atvērta publiskā bibliotēka, 1816. gadā dibināta Kurzemes Literatūras un mākslas b-ba, 1818. gadā – Kurzemes provinces muzejs (ēka celta 1898. g.), 1839. gadā – Kurzemes Lauksaimniecības b-ba, 1880. gadā – Jelgavas Latviešu b-ba, kas turpmāk ļoti aktīvi darbojās. 1895. gadā Jelgavā notika šās b-bas rīkotie 4. vispārējie dziesmu svētki. 18. gs. 1. pusē hercoga rezidencē Jelgavā notikušas ceļojošo komediantu izrādes. Vēlāk hercogs piešķīra privilēģiju Prūsijā labi pazīstamai Šuha trupai, kas,

Teātra nams Jelgavā 19. gs. beigās

sākot ar 1780. gadu, regulāri ieradās Jelgavā. 18. gs. Jelgavā pastāvēja arī hercoga Pētera galma teātris. Sākot ar 1785. gadu, uz viesizrādēm Jelgavā regulāri brauca arī Rīgas Vācu teātris. 1802. gadā Jelgavā tika uzcelts teātra nams (sagrauts 2. pasaules kara laikā). Pēc dažām izrādēm Rīgā amatieru kolektīvs 1869. g. 27. aprīlī sniedza pirmo izrādi latviešu valodā arī Jelgavā. 1879. g. 25. februārī Jelgavas teātra namā notika pirmā jelgavnieku rīkotā izrāde – A. Kocebū "Juku jukām" ("Ar labunakti!"). 1896.–1904. g. Jelgavā savā dibinātajā teātrī darbojās Ā. Alunāns. No 1910. gada Jelgavas Latviešu b-bā darbojās Jelgavas Latviešu teātris, no 20. gadu vidus – Latviešu teātris, kas kļuva par lielāko provinces teātri (slēgts 1953. gadā). 1959. gadā Centrālā kultūras nama dramatiskajam ansamblim piešķīra Ādolfa Alunāna Jelgavas Tautas teātra nosaukumu (vēlāk teātris likvidējies).

Jelgavas mūzikas biedrības "Lira" karogs

Ap 1667. gadu dibināta lielākā tipogrāfija Baltijā, un tajā pašā gadā vācu valodā iznāca pirmais zināmais darbs, kas iespiests tipogrāfijā Jelgavā, – apsveikums kādam Kurzemes valstsvīram. Kā iespiedējs atzīmēts M. Karnals, kas strādāja Jelgavā hercoga tipogrāfijā. 1685. gadā Jelgavā iznāca *Vermehrtes Lettisches Handbuch* ("Papildināta latviešu rokasgrāmata"), kas bija pirmais Jelgavas izdevums latviski (grāmata bija domāta gk. vācu mācītājiem). Tajā pašā gadā iznāca arī H. Ādolfija latviešu valodas gramatika, bet 1693. gadā arī atkārtots Zālamana sakāmvārdu izdevums latviešu valodā. Šīs grāmatas bija pirmie Jelgavas spiestuves izdevumi latviešu valodā. 1714. gadā Jelgavā izdota "Mežmuižas un Kukuru draudzu dziesmu grāmatiņa", 18. gs. 60. gados – "Jauna un veca latviešu laika grāmata", 1787. gadā – G. F. Stendera "Bildu ābice". 1791. gadā iznāca praktiska satura grāmatiņa "Gudra mācīšana visiem saimniekiem un moderēm par labu, kā viņiem vajag cūkas barot un iekš slimības kopt", bet 1797. gadā – pirmais latviešu periodiskais izdevums "Latviešu gada grāmata". 1822. gada janvārī K. F. Vatsona redakcijā Jelgavā sāka iznākt arī pirmais latviešu nedēļas laikraksts "Latviešu Avīzes", kas iznāca 93 gadus un kam latviešu preses vēsturē ir visgarākais iznākšanas laiks (līdz 1915. g.). Liela nozīme bija Māteru Jura rediģētajam un Jelgavā izdotajam lauksaimniecības laikrakstam "Baltijas Zemkopis".

Kurzemes hercoga galma aptieka bija trešā vecākā Latvijā (pēc Rīgas Lielās un Mazās aptiekas). Tā atradusies Jelgavas pilī un apkalpojusi hercogu un galminiekus. 1578. gadā to ierīkojis Kristofers Limbekers un strādājis tajā līdz 1593. gadam. Kādu laiku tā nav darbojusies. Galma aptieka atjaunota 1651. gadā, tā atradusies pilī līdz 1705. gadam, kad tā pārcelta uz pilsētu. No 1888. gada aptieka piederējusi latviešu farmaceitam J. Hertelim, bet pēc viņa nāves a/s "J. Hertelis" (1944. g. sagrauta). Jelgavā atradusies arī Gulbja aptieka, ierīkota 17. gs. sākumā, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā atradusies Lielajā ielā 7. Slēgta 1941. gadā, ēka kara laikā nodegusi. Vienlaikus ar Gulbja aptieku ierīkota arī Jelgavas Lauvas aptieka. No pazīstamākiem aptiekāriem šeit strādājis J. G. Cigra. Aptieka slēgta 1939. gadā. Aptiekas ēka bijusi visskaistākā Latvijā, sagrauta 1944. gadā (aptiekas izkārtne ar zeltīto lauvu atrodas P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā). Neatkarīgās Latvijas laikā 1936. gadā Jelgavā darbojās 21 obligātā skola, 5 vispārizglītojošās skolas, Skolotāju institūts, tehnikums, pasta un telegrāfa vidusskola, lauksaimniecības un dārzkopības vidusskola, žēlsirdīgo māsu skola, 2 arodskolas – pavisam kopā 33 mācību iestādes ar 5318 audzēkņiem un 400 skolotājiem. Lasītājiem bija atvērta Jelgavas pilsētas bibliotēka (14515 sējumi), Valsts Jelgavas Skolotāju institūta bibliotēka (9773 sējumi), Jelgavas cietuma bibliotēka (3545 sējumi), Ģintermuižas slimnīcas bibliotēka (2918 sējumi), kā arī Jelgavas Latviešu b-bas bibliotēka (32280 sējumi), Jelgavas vācu sieviešu savienības bibliotēka (3006 sējumi), Kurzemes provinces muzeja (provinciālmuzeja) b-bas bibliotēka (35 106 sējumi) u.c. organizāciju un privātās (E. Alunāna un brāļu Hānu) bibliotēkas. Iznāca laikraksti "Zemgales Balss" (dienas laikraksts), *"Nachrichtenblatt"* (trīs reizes nedēļā) u.c., kā arī žurnāli "Jaunais Cīnītājs", "Visiem", "Klusā Brīdī", "Bībeles Vēstnesis".

Uz LU Lauksaimniecības fakultātes bāzes Jelgavas pilī 1939. gadā atklāja Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju (tagad Latvijas Lauksaimniecības

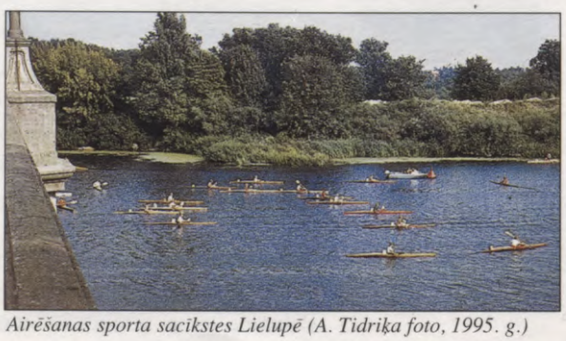

Airēšanas sporta sacīkstes Lielupē (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

LLU Ekonomikas fakultātes ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

universitāte, LLU). 1944. gadā tā darbu atsāka Rīgā, bet 1957.–1964. g. pārcēlās uz Jelgavu. 1961. gadā uzcelta Lauksaimniecības mehanizācijas fakultātes ēka, 1964. gadā – Veterinārijas fakultātes ēka. Ekonomikas fakultāte darbojas bij. Skolotāju institūta ēkā. 1968. gadā dibināts LLU muzejs. 1962. gadā uz Jelgavu pārcēla Latvijas Hidrotehnikas un meliorācijas zinātniskās pētniecības institūtu (dib. 1949. g. Rīgā uz Purvu zinību institūta bāzes; 1974. g. pārveidots par Vissavienības Meliorācijā un ūdenssaimniecībā izmantojamo polimēru zinātniskās pētniecības institūtu); nodots LLU. 1985. gadā Jelgavā darbojās mūzikas skola, profesionāli tehniskā vidusskola, 13 vispārizglītojošās skolas (no tām septiņas vidējās mācību iestādes), sešas aptiekas, Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs, A. Alunāna memoriālais muzejs, A. Alunāna Tautas teātris, 13 bibliotēkas, 4 klubi, 6 kinoteātri un kinoiekārtas, LLA sporta nams ar peldbaseinu, stadions "Daugava". 1944.–1962. g. izdeva laikrakstu "Zemgales Komunists", 1962.–1988. g. – laikrakstu "Darba Uzvara" (arī krievu valodā), 1988.–1992. g. – laikrakstu "Jelgavas Ziņotājs" (arī krievu valodā).

Reliģija

Jelgavā darbojas baptistu draudze, krievu baptistu draudze, Sv. Annas ev.-lut. draudze, Sv. Vienības ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Simeona un Sv. Annas, Vissvētās Dievmātes aizmigšanas pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze, Augsburgas ticības apliecības lut. Kristus draudze, evaņģēliskās ticības kristiešu draudžu centrs "Dzīvības avots", evaņģēliskās ticības draudze "Jaunā paaudze", evaņģēliskās ticības kristiešu draudze "Žēlsirdība", Nākotnes ciema evaņģēliski kristīgā Vasarsvētku draudze "Rīta zvaigzne", Jaunapustuliskās baznīcas draudze, Septītās dienas adventistu draudze, Starptautiskās Dieva draudzes Latvijas Vasarsvētku draudžu apvienība.

Kā visās pilīs, arī Livonijas ordeņa 1265. gadā celtajā pilī Jelgavā bijusi kapela. 1582. gadā hercogs Gothards Ketlers pie pils piebūvējis baznīcu, bet viņa dēls Frīdrihs arī jaunu kapelu, kurā dievkalpojumus noturējuši galma mācītāji (šādā amatā 1637.–1654. g. bijis arī latviešu garīgajā rakstniecībā pazīstamais J. Mancelis). Pils un kapela kopā ar baznīcu uzspridzināta, lai atbrīvotu vietu E. J. Bīrona rezidencei. 1772. gadā viena telpa pilī iesvētīta par kapelu, bet drīz pēc tam pārbūvēta par dzīvojamu telpu. Pilī notikuši arī reformātu draudzes dievkalpojumi, jo hercoga Jēkaba sieva Luize Šarlote piederējusi reformātu draudzei. Jelgavas Sv. Annas baznīcai pamati likti 1573. gadā; Sv. Annas lut. baznīca iesvētīta, piedaloties hercogam un hercogienei, Mēklenburgas princesei Annai. Šī pirmā baznīca bija celta no koka, tai apkārt bija kapi. 1619.–1621. g. pie šās koka baznīcas uzcelts mūra tornis. Nopostīta 1625. gadā Polijas–Zviedrijas kara laikā. 17. gs. 40. gados Sv. Annas baznīcu uzcēla no jauna, šoreiz no sarkaniem ķieģeļiem. 20. gs. 30. gados pēc arhitekta P. Kundziņa projekta izremontēja un pārveidoja baznīcas iekšpusi. 2. pasaules kara laikā 1944. gadā baznīca nodega, atjaunota pamazām (1948.–1968. g., arhit. P. Saulītis). 1960. gadā no Liepājas atveda ērģeles, bet 1994. gadā to vietā uzstādīja jaunas – zviedru draudzes dāvinātās ērģeles. 1964. gadā atjaunoja altāri ar sētiņu, 1997. gadā – J. Rozentāla gleznu "Kristus un samariete" (ap 1910. g.). Mācītāji: 1902.–1919. g. F. J. Bernevics, 1920.–1934. g. J. Kullītis, 1957.–1987. g. A. Vecmanis, kopš 1996. gada T. Rēdmanis.

Sv. Vienības ev.-lut. draudze darbojas Sv. Jāņa baznīcā kopā ar bij. Sv. Trīsvienības lut. draudzi

Sv. Annas luterāņu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1993. g.)

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

(40. gadu beigās abas apvienojušās, saglabājot tikai Sv. Vienības ev.-lut. draudzes nosaukumu), jo Sarkanās armijas uzlidojumu laikā 1944. g. 30. jūlijā gan Sv. Trīsvienības draudzes baznīca, gan Sv. Vienības draudzes baznīca gāja bojā. Sv. Jāņa baznīcā (celta 1847. g., tornis paaugstināts 1882. g.) ir altārglezna "Kristus pie krusta ar Mariju un Jāni" (1865. g., J. Dērings). Mācītāji Sv. Vienības ev.-lut. draudzē: 1897.–1931. g. J. Reinhards (Jelgavas ieņemšanas laikā 1944. g. 4. augustā PSRS okupācijas varas iestāžu nogalināts); 1998. gadā J. Priednieks.

Romas katoļu draudzei neliela baznīca celta 1630.–1645. g. Sv. Jura godināšanai Kurzemes hercoga Frīdriha laikā. Tag. katoļu draudzes baznīca – Jelgavas Bezvainīgās Marijas ieņemšanas katedrāle celta 1902.–1906. g. no sarkaniem ķieģeļiem, ar vienu torni, gotu stilā. To iesvētīja 1906. gadā Jaunavas Marijas Bezvainīgi ieņemtās godināšanai. Kara laikā 1944. g. jūlija beigās no baznīcas pāri bija palikušas tikai sienas. Baznīca ir atjaunota. Draudze darbojas. Jelgavas diecēzes bīskaps A. Justs, draudzes mācītājs S. Mukāns.

Vecticībnieku draudzei ir savs dievnams – Sv. Dievmātes aizmigšanas baznīca (celta 1935. g.). Jelgavas baptistu draudzei ir savs lūgšanu nams.

Sv. Simeona un Sv. Annas pareizticīgo katedrāle pēc B. F. Rastrelli projekta celta 18. gs. 3. ceturksnī, pārbūvēta 19. gs., nopostīta 2. pasaules kara laikā, un tagad draudze to ir atjaunojusi.

Kara laikā nopostītas arī 18. gs. celtā reformātu baznīca un 19. gs. beigās celtā sinagoga, kas vairs netika atjaunotas.

Jelgavas pils

Jelgavas pils ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Sākta celt 1738. gadā Livonijas ordeņa pils (1265. g.) vietā, ko hercogs E. J. Bīrons 1737. gadā lika uzspridzināt. Pils celta pēc B. F. Rastrelli projekta un viņa tiešā vadībā. Pirmajā celtniecības posmā (1738.–1741. g.) ielika pils pamatus, baroka stilā izbūvēja korpusus un sagatavoja materiālus telpu apdarei. Otrajā celtniecības posmā (no 1763. g.) pēc B. F. Rastrelli ieceres būvdarbus vadīja dāņu arhitekts S. Jensens, kas celtnes stilu tuvināja klasicismam. B. F. Rastrelli interjeros par galveno apdares elementu izmantoti kokā griezti paneļi ar zeltītiem ornamentiem, kam parasti viņš pats deva detalizētus zīmējumus (guļamistabu apdare, virsdurvju gleznojumu ierāmējumos). Pārējās telpās apdarei ņemts stuka veidojums. Šo darbu izpildīja no Berlīnes ataicinātais tēlnieks J. M. Grafs. 1768.–1771. g. pili strādājis itāliešu gleznotājs A. d'Andželi (domājams, ka gleznojis plafonus), strādājis arī Kurzemes galma gleznotājs F. H. Barizjens. Dekorativos kokgriezumus darinājis gk. galma tēlnieks J. G. Bāders. Pils fasāžu dekors plastisks un dinamisks. Parādes kāpņu telpa atrodas austrumu korpusa centrā, dienvidaustrumu stūra cokolstāvā izvietotas Kurzemes hercogu kapenes (1569.–1791. g.). 19. gs. 20.–40. gados notika pils apkārtnes labiekārtošana. 1919. gadā bermontieši pili nodedzināja. 1927.–1939. g. tā atjaunota un pēc arhitekta E. Laubes projekta piebūvēts rietumu korpuss. Vācu karaspēkam atkāpjoties, 1944. gadā pili vēlreiz nodedzināja. 1955.–1961. g. to atjaunoja. Tagad pilī atrodas Latvijas Lauksaimniecības universitāte.

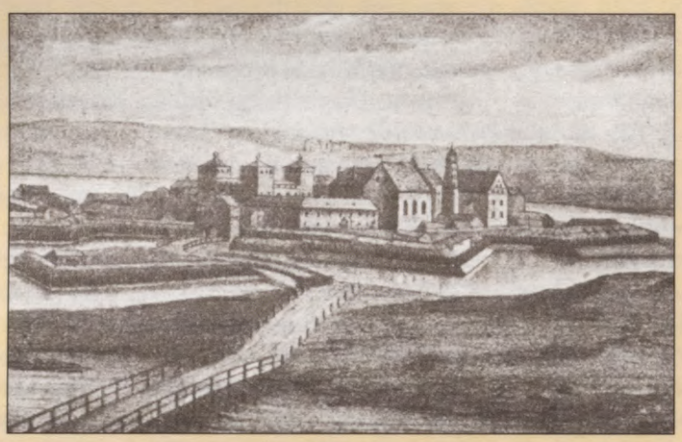

Vecā Jelgavas pils 17. gs. 2. pusē

Jelgavas pils – ievērojamākā baroka pils visā Baltijā (A. Egliša foto, 1997. g.)

Jelgava – deviņdesmitie gadi

Jelgava ir studentu pilsēta, jo tajā atrodas LLU, kurā mācās vairāk nekā seši tūkstoši studentu un darbojas septiņas fakultātes un divi fakultātēm nepakļauti institūti – Humanitārais un Informātikas institūts. Pilsētā ir izveidota un darbojas Tautas augstskola, Zemgales biznesa skola, Daugavpils Pedagoģiskās universitātes filiāle, Pieaugušo izglītības centrs. 10084 skolēni apmeklē vispārizglītojošās skolas. Profesiju jaunieši var apgūt Amatu skolā, kā

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Centrālais laukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

arī Tehniskajā licejā. Speciālo mūzikas izglītību var iegūt Mūzikas koledžā.

Jelgava atrodas ļoti izdevīgā ģeogrāfiskā novietojumā, un pilsētas infrastruktūra ir izdevīga industriālajai attīstībai. Pilsēta ir dzelzceļa krustpunkts, kurā krustojas sliežu ceļi austrumu–rietumu un ziemeļu–dienvidu virzienos. Gar pilsētas robežu iet 1996. gadā izbūvētais modernais apvedceļš, kas savieno autostrādes Jelgava–Rīga un Jelgava–Lietuvas robeža un tālāk ved uz Rietumeiropu. Tiek plānota maģistrāles *Via Baltica* būve un perspektīvais Hanzas ceļš. Ar Jelgavu iespējama arī gaisa satiksme, jo Jelgavā ir lidlauks.

Jelgavā ir attīstīta infrastruktūra. Sakarā ar lielo ražošanas kritumu, kas noticis pēdējos gados, ir pie-

Jelgavas cukurfabrika (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

tiekošas elektroenerģijas, gāzes un ūdensapgādes rezerves, ko varētu izmantot jaundibinātie uzņēmumi. Pilsētu šķērso gāzes vads. Jelgavas telefonu tīkls ir pieslēgts ciparu sistēmai, var izmantot Interneta pakalpojumus un pilsētai tiek nodrošināti sakari ar visu pasauli.

Ņemot vērā Jelgavas transporta, infrastruktūras, ražošanas ēku nodrošinājumu, energoresursu, kvalificēta darbaspēka u.c. rezerves, kā arī likumā "Par īpaši atbalstāmiem reģioniem" paredzētos atvieglojumus un pašvaldības nodokļu politiku, var droši teikt, ka nopietniem uzņēmējiem izdevīgi sākt ražošanu šajā pilsētā. Jelgavā ir reģistrēti 1994 uzņēmumi.

Jelgavā atrodas arī interesanti kultūrvēsturiskie objekti: 1738. gadā pēc arhitekta B. F. Rastrelli projekta celtā pils, kuras spārnā 1825. gadā ierīkotas Kurzemes un Zemgales hercogu kapenes (tagad muzejs), 1775. gadā celtā *Academia Petrina* pēc arhitekta S. Jensena projekta (no 1952. g. G. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs) u.c. objekti. Par aktīvo pilsētas kultūras dzīvi liecina 1995. gadā organizētie Vispārējie latviešu dziesmu svētki, kā arī regulārie kultūras pasākumi. Jelgavā iznāk laikraksti "Zemgales Avīze" (no 1993. g.), "Zemgales Ziņas" (no 1994. g.) un "Novaja gazeta" (no 1993. g.). 90. gadi pilsētas dzīvē iezīmē jaunus akcentus – interesantāka kļūst arhitektūra un pilsētas noformējums, atdzimst baznīcas, veidojas arvien jauni veikalu un kafejnīcu interjeri. Pēdējos gados aktīvāka kļuvusi arī pilsētas saimnieciskā dzīve, tiek rekonstruēta pilsētas siltumapgādes sistēma, daudz strādāts pie infrastruktūras uzlabošanas. 21. gadsimtu pilsētas iedzīvotāji var sagaidīt cerību pilni.

Jelgavas pilsētas domes priekšsēdētājs U. Ivans

Pavadonis pa pilsētu un apkārtni

Ievērojamākais vēstures piemineklis ir Jelgavas pils *[1]* Pils salā Lielajā ielā 2. Pilī atrodas pils vēstures muzejs, LLU muzejs, Kurzemes un Zemgales hercogu kapenes. Pie pils parks, kurā Lielupes attekas veido Gubernatoru salu. Vecpilsēta atrodas Driksas kreisajā krastā. Pēc pilsētas sagraušanas 1944. gadā te saglabājušās un atjaunotas vairākas nozīmīgas celtnes. Sv. Trīsvienības lut. baznīcas 41 m augstais zvanu tornis *[2]* celts 1688. gadā, pagarināts 1862.

gadā. Te atradusies pirmā baznīca Jelgavā (minēta 1522. g.), bet pēc Gotharda Ketlera pavēles vācu draudzei 1574.–1615. g. blakus uzceltā baznīca sagrauta 1944. gadā. Akadēmijas ielā vairākas jūgendstilā celtas ēkas. Akadēmijas ielā 3 bij. bankas ēka *[3]*. Jelgavā darbojas Ģ. Eliasa Jelgavas Vēstures un mākslas muzejs *Academia Petrina* ēkā Akadēmijas ielā 10 *[4]*, tās priekšā Ģ. Eliasa piemineklis (1987. g., tēln. I. Zariņš), saspridzinātā Jelgavas atbrīvotāju pieminekļa fragments un četri hercogistes laika lielgabali. Sv. Jura katoļu baznīca (1906. g., arhit. V. Štrandmanis) *[5]*. Katoļu baznīca te atradusies jau no 1645. gada. Sv. Simeona un Sv. Annas pareizticīgo katedrāle *[6]* pēc arhitekta N. Čagina projekta pārbūvēta 1890.–1892. g. par cara Aleksandra III līdzekļiem, sagrauta 2. pasaules kara laikā, atjaunota. Elektrības ielā 10 *[7]* Dienvidu elektrotīklu vēstures muzejs. Sv. Jāņa lut. baznīca (1847. g., arhit. F. Šulcs, paplašināta 1882. g.) *[8]*. Stacijas parkā *[9]* atjaunots piemineklis Jelgavas atbrīvotājiem (vācu okupācijas laikā 1942. g. no tā lika nokalt Melnā bruņinieka tēlu, bet padomju okupācijas laikā 1950. g. tas tika iznīcināts). Netālu šajā parkā pie Zemgales prospekta piemineklis sarkanarmiešiem (1984. g., tēln. R. Kalniņa-Grīnberga) un piemiņas zīme (krusts) 1919. gada sarkanā terora upuriem. Dzelzceļa stacija (1870. g., arhit. O. Dīce, atjaunota 1945. g.) *[10]*. Dzelzceļa vēstures muzejs Stacijas ielā 3 *[11]*. Baptistu draudzes nams (1988. g.) Jura Mātera ielā 54 *[12]*. 2. vidusskola Jura Mātera ielā 44 (uzcelta 1938. g.) *[13]*. Iepretī ūdenstornī (celts 1882. g.) ūdensvada muzejs. Ā. Alunāna *[14]* parks izveidots 1955. gadā Jāņa kapu vietā, te saglabāts B. Dzeņa piemineklis (1913. g.) uz Ā. Alunāna kapa, piemiņas zīme uz

Māteru Jura kapa, te apbedīts arī dzejnieks K. Hūgenbergers. J. Raiņa parkā *[15]* J. Raiņa piemineklis (1957. g.; tēln. K. Zemdega). J. Rainis Jelgavā 1891. gadā strādājis par advokāta palīgu pie Stērstu Andreja. Zemgales biznesa skola Svētes ielā 18 (celta 1900. g. reālskolai, vēlāk tē bija Skolotāju institūts) *[16]*. Ielas otrajā pusē Svētes ielā 25 Septītās dienas adventistu baznīca (celta 1934. g.). Sv. Annas baznīca *[17]*, tajā J. Rozentāla altārglezna "Kristus un samāriete" (ap 1910. g.), piemiņas plāksne 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem. Pie baznīcas 1883. gadā stādītais Lutera četrsimtgades piemiņas ozols. 18.–20. gs. dzīvojamo, tirdzniecības un amatniecības koka ēku komplekss saglabājies Vecpilsētas un J. Asara ielā *[18]*. *Villa Medem* Uzvaras ielā 55 *[19]*. Ēka celta grāfu Mēdemu ārpilsētas rezidencei. Ā. Alunāna memoriālais muzejs Filozofu ielā 3 *[20]*. Dambja ielā 17 *[21]* labi restaurēta sena dzīvojamā ēka (1880. g.). Psihoneiroloģiskās slimnīcas kapos *[22]* baltie krusti latviešu leģionāriem, piemineklī mācītājam Katerfeldam un viņa sievai. Doktorāta ēkā netālu ekspozīcija par slimnīcas vēsturi. Piemiņas vieta 1944. gada Jelgavas aizstāvjiem (1995. g.) *[23]*. Pareizticīgo Dievmātes atdusas baznīca (celta 1890. g. kā kapliča, arhit. V. Lunska mets) *[24]*. Svētbirzs *[25]* stādīta 1936. gadā (Vienības birzs ar Vienības ozolu), 1989. gadā atklāts piemiņas akmens 1944.–1949. g. komunistiskā terora upuriem. Turpat piemineklis (1995. g.) 1944. gadā kritušajiem leģionāriem. Valdekas pils *[26]* celta romāņu-gotu stilā 19. gs. kā barona Rekes medību pils, atjaunota 1946.–1954. gadā. Pie kultūras nama blakus Pārlielupes cietumam *[27]* piemiņas akmens represiju upuriem (1989. g.). 1941. un 1949. gadā te saveda pa-

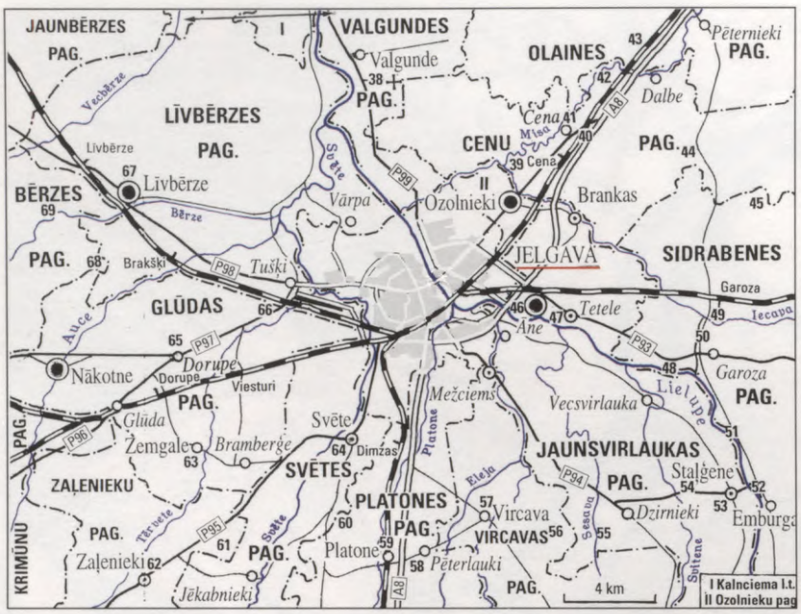

domju okupācijas varas iestāžu represētos, kara laikā – krievu karagūstekņus, pēc kara – vācu karagūstekņus un latviešu leģionārus. Cukura ielā 22 *[28]* Jelgavas cukurfabrikas muzejs. K. Helmaņa ielā 8 *[29]* pie LLU Veterinārmedicīnas fakultātes ēkas piemineklis mikrobiologam K. Helmanim (1989. g., tēln. J. Fjodorovs). Apm. 10 tk sarkanarmiešu karagūstekņu apbedījuma vieta *[30]*. Ozolpilī *[31]* bij. Ozolmuižas kalpu māja, tagad Jelgavas pansionāts. Pie Iecavas ietekas Lielupē 1812. gada skanstis. Grīvkrogā *[32]* 17. gs. bijis stikla ceplis un dakstiņu darbnīca, vēlāk dzirnavas, tagad dzīvojamās telpas. Norauku kapos *[33]* sarkanarmiešu brāļu kapi. Mīlestības aleja *[34]* ar hercoga galma tieslietu padomnieka K. L. Teča pieminekli – marmora vāzi (1793. g.). Agrāk 400 m uz Jelgavas centra pusi atradās arī otra padomnieka Z. G. Švandera piemineklis (obelisks). 1905. g. revolucionāru kapi (sarkana granīta piemineklis 1955. g., tēln. E. Leimane) *[35]*. Miera kapi *[36]* bija krievu garnizona kapi. Piemineklis 1. pasaules karā kritušajiem latviešu strēlniekiem un krievu karavīriem (1938. g.). Turpat arī vācu karavīru kapi (sakopti 1989. g.). Meža kapi *[37]* ar piemineklī Brīvības cīņās pie Jelgavas kritušajiem 60 karavīriem (1922. g., mākslinieka A. Strekāvina mets). Te apglabāti arī angļu karavīri.

Kanāls starp Pils salu un Pasta salu (A. Tidrika foto, 1993. g.)

Jelgavā dzimuši aktieri O. Uršteins, V. Krūmiņš, A. Vilims, aktrises E. Barūne, R. Roga, B. Skujeniece, M. Zīlava, arhitekts V. Zēbauers, ārsti R. Čakste, J. G. Fleišers, O. Hūns, J. Kupčs, A. Lācis, A. Muižulis, ārsts, čellists O. Fogelmanis, bioķīmiķis K. Šmits, dabaszinātnieks E. Eihvalds, dzejnieki P. Bārda, L. Gulbe, M. Kroma un V. Ļūdēns, dziedātājs N. Goršeņins, E. Plūksna, enerģētiķis V. Zēbergs, fiziķi J. Birzvalks, Ā. Kupfers, J. Rūvalds, gleznotāji A. Balode, J. H. Baumanis, A. Baušķenieks, G. H. Bitners, J. F. Blaževics, K. Kronbergs, O. Kuncīte-Baltgalve, J. A. Lūsis-Lūse, P. Postažs, A. Sīmanis, M. Tabaka, J. Valters, grafiķis M. Bušs, S. Vidbergs, izdevējs E. A. Plātess, izdevējs, redaktors K. Vatsons, juristi K. Čakste, J. Vēbers, J. Engelmanis, kinorežisors A. Freimanis, komponisti G. Ordelovskis, R. Ore, J. Ozoliņš, Ģ. Ramans, J. Sproģis, Kurzemes hercogi E. J. Bīrons un P. Bīrons, latviešu dramaturģijas pamatlicējs un teātra dibinātājs, režisors un aktieris Ā. Alunāns, Latvijas gaidu centrālās organizācijas priekšniece J. Čakste, literatūras un teātra zinātnieks V. Hausmanis, LKOK K. Ālmanis, I. Bebre, J. Bebris, L. Buce, H. Bušmeistars, A. Freimanis, K. Grīnbergs, P. Grīnbergs, N. Gudže, J. Jansons, A. Jaunzemis, O. P. J. Kalniņš, V. L. Kārkliņš, F. Kociņš, J. Ķīselis, L. Lankovskis, J. Olle-Oliņš, K. Pavilaitis, E. Rinkovičs, A. R. Sīpols, A. Skudra, A. Skurbe, B. Šlīps, J. Tīsners, H. E. Vilsons, A. Vītols, K. Zīverts, mācītāji F. N. Pauflers, A. Stenders, matemātiķis G. Paukers, mehāniķis-konstruktors E. J. Bīnemanis, militārs darbinieks E. Totlebens, mūzikas pedagoģe M. Mediņa, rakstnieki J. Gulbis, M. Gūtmane, Ē. Lanss, E. Līvs, A. Rūmane-Ķeniņa, senators M. Čakste, sportists J. Lūsis, telstilmākslinieces R. Blumberga, valodnieks, etnogrāfs A. J. G. Bīlenšteins, vēsturnieks J. F. fon Reke.

Ķīšos *[38]* pareizticīgo Sv. Trīsvienības Sergija sieviešu klosteris (dib. 1895. g.). Klosterī Kristus apskaidrošanās baznīca (18. gs.) un Jāņa Trepinieka baznīca. Lielie ieejas vārti ar kupolu, pieci gleznojumi. Pie klostera 1. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru kapi. Pie Misas ietekas Iecavā Silgraužu franču skanstis – 1812. gada nocietinājumi *[39]*. Misas otrajā krastā Cenu kapos piemineklis kritušajiem cīņās ar bermontiešiem 1919. gadā. Pie dzelzceļa pārbrauktuves *[40]* piemineklis latviešu karavīriem, kas krituši cīņās par Jelgavas atbrīvošanu no bermontiešiem 1919. gadā (1937. g., tēln. M. Šmalcs, atjaunots 1987. g.). Šajā rajonā vairāki 1. pasaules kara brāļu kapi, kur apbedīti gk. vācu karavīri: pie Dzirām (piemineklis 1938. g.) *[41]*, pie Dalbes baznīcas (piemineklis 1938. g.) *[42]*, pie Dzilnām *[43]*, pie Skrabēm (piemineklis 1935. g.) *[44]*. Lāču purva dabas liegums *[45]*. Ānē *[46]* bij. ķieģeļrūpnieka Frišmaņa medību pils. Tetelē bij. Tetelmindes muižas parkā Lielupes krastā *[47]* 1840. gadā uzcelts mūra tornis par godu lielkņazam Vladimiram Alek-

Valdekas pils (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

sandrovičam, kas piedalījies barona Bēra rīkotajās medībās. Piemineklis *[48]* 14 karaskolas kadetiem, kas krituši 1919. g. 18. novembrī pie Vareļu mājām kaujā ar bermontiešiem (1935. g., tēln. J. Borkovskis, uzspridzināts 50. gadu vidū, atjaunots 1990. g., autors V. Heimanis). Svētozols (apkārtmērs 6 m) pie Garozas skolas *[49]*. Velna grāvis izrakts 19. gs., lai savienotu Iecavu ar Lielupi. Tā kreisajā krastā skansts *[50]*, ko uzbēris Napoleona karaspēks 1812. gadā. Pie ceļu krustojuma 1. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru kapi. Latvijas Republikas prezidenta J. Čakstes dzimtās mājas Auči *[51]*. Igauņu kapos *[52]* apbedīts koktēlnieks M. Kugra (uz kapa Anneles skulptūra) un J. Čakstes vecāki. Netālu Emburgas nomalē Emburgas pilskalns ar Livonijas ordeņa pilsdrupām. Staļģenē *[53]* bij. barona Repenaka pilī (1797. g., arhit. S. Jensens, piebūves 20. gs. 60. gados, rekonstrukcija 1994. g.) skola. Ozoliņos *[54]* lielākais ozols Jelgavas rajonā (apkārtmērs 7,1 m).

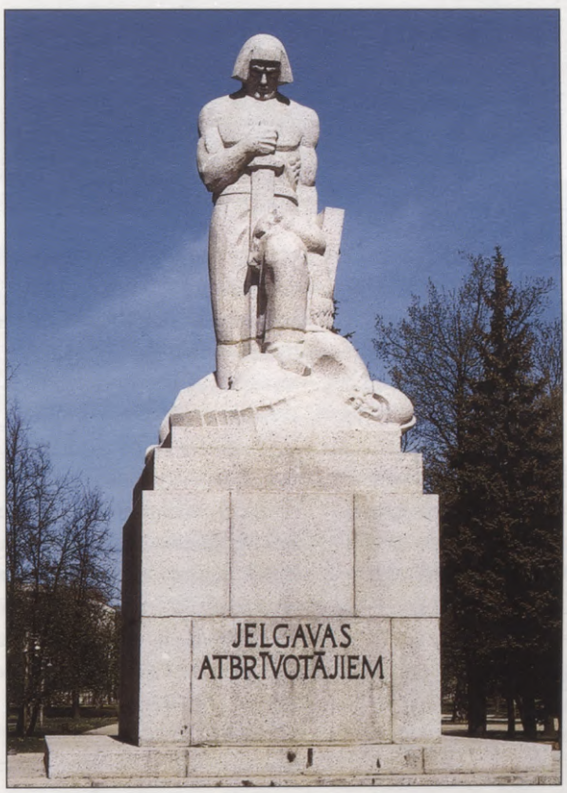

Piemineklis Jelgavas atbrīvotājiem (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Jaunbitēnos *[55]* dzimuši brāļi Birkerti – literatūrkritiķis Antons un folklorists Pēteris. Kančos *[56]* dzimis pedagogs un dramaturgs J. Duburs. Vircavā *[57]* bij. Kroņvircavas muižas ansamblis (baroka stila pils celta 1770. g., vēlāk pārbūvēta), muižas pārvaldnieka māja (18. gs. 2. puse), parks (16 ha). Pilī 1703. gadā apmeties Zviedrijas karalis Kārlis XII. Atjaunotas 1860.–1870. g. celtās Pēterlauku vējdzirnavas *[58]*. Platonē *[59]* dzimis gleznotājs E. Jurķelis. Pie Muntēnu mājām *[60]* dižozols. Daukšās *[61]* – Aspazijas dzimtās mājas, memoriālais muzejs. Zaļeniekos *[62]* bij. Zaļās muižas ansamblis – vēlīnā baroka stilā celtā hercoga Pētera medību pils (1775. g., arhit. S. Jensens; marmora kamīns, zāle ar melna ozola koka griestiem), staļļi, parks. Parkā sarkanarmiešu brāļu kapi (pieminekļa autors A. Skribnovskis, 1960. g.). Zaļās draudzes lut. baznīca (1567. g., pārbūvēta 1697. g., 1872. g., viena no vecākajām baznīcām Zemgalē, tajā divas vitrāžas no 1873. g.). Kapos pie baznīcas apbedīts valodnieks, jurists Stērstu Andrejs. Bramberģē *[63]* bij. 17. gs. hercoga pils komplekss ar aizsardzības būvju elementiem. Pils pamesta, restaurācija apstājusies. Svētē *[64]* 1738. gadā S. Jensens pēc B. F. Rastrelli meta uzcēla hercogam E. Bīronam medību pili, kas 1875. gadā pārbūvēta par kazarmām. Pie skolas piemineklis latviešu strēlniekiem. Pie zāģētavas 1. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru brāļu kapi (piemineklis 1940. g.). Netālu baltais krusts neapbrunoto latviešu leģionāru nošaušanas vietā. Dorupē *[65]* Beķerkroga 1. pasaules kara krievu un vācu karavīru brāļu kapi. Netālu pie Spāru kapiem baltais krusts – 2. pasaules karā kritušo brāļu kapi. Aiz dzelzceļa pārbrauktuves *[66]* piemineklis Ziemeļlatvijas partizāniem, kas te nolaida no sliedēm bermontiešu vilcienu. Līvbērzē *[67]* bij. muižas pils (18. gs.), parks, ģenerāļa J. Baloža dzimtās mājas Baloži. Līvbērzē dzimis valodnieks J. Bārs. Pie stacijas Sv. Jāņa katoļu koka baznīca (1684. g., 18. gs. 1. puses kancele, altāris un biktssols). Netālu K. Ulmaņa dzimtās mājas Pikšas *[68]* un Bērze *[69]* (apraksts rakstā par Dobeli).

JŪRMALA

republikas pilsēta

Ģerboņa vairogs ar viļņu veida horizontālu dalījumu tā apakšdaļā. Augšējā zilajā laukā zem trijām piecstarainām zelta zvaigznēm uz vairoga kreiso pusi lidojoša sudraba kaija. Apakšējais lauks – sudraba. Rīgas Jūrmalas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Pilsētas tiesības kopš 1959. gada.
Platība 100 km².
Iedzīvotāji: 58977 (1997. gadā); latvieši 48,0%, krievi 38,0%, baltkrievi 4,9%, ukraiņi 3,1%, poļi 1,7%.
Attālums no Rīgas līdz Dubultiem 24 km, līdz Ķemeriem 41 km.
Dzelzceļa stacijas: Priedaine 17,5 km, Lielupe 19,0 km, Bulduri 20,2 km, Dzintari 22,2 km, Majori 23,9 km, Dubulti 25 km, Jaundubulti 26,6 km, Pumpuri 27,9 km, Melluži 29,3 km, Asari 30,5 km, Vaivari 32 km, Sloka 35,23 km, Kūdra 40,3 km, Ķemeri 44 km no Rīgas.

Jūrmala atrodas pie Rīgas līča. Rīgas rajona Salas pagasts stiepjas dienvidos paralēli Jūrmalai aiz Lielupes, apkārt Babītes ezeram, dienvidaustrumu malā Babītes pagasts. Pie Lielupes grīvas un Buļļupes Jūrmala saskaras ar Rīgas teritoriju. Rietumos Ķemeri robežojas ar Tukuma rajona Lapmežciema, Smārdes un Slampes pagastu. Jūrmalai pēc Rīgas ir lielākā pilsētas teritorija.

Baltā kāpa Lielupes krastā (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

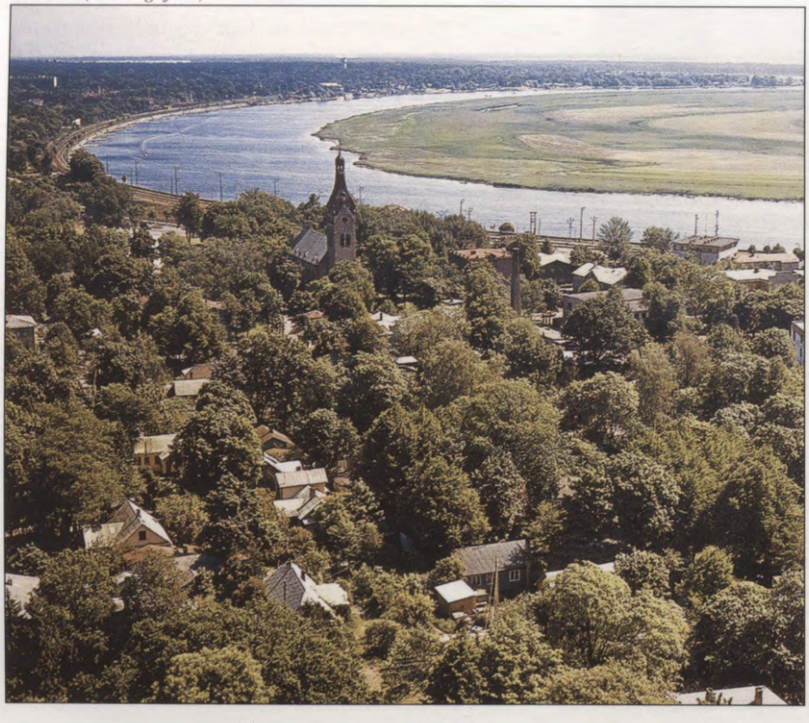

Skats uz Lielupi (1990. g. foto)

Daba

Rīgas līcis apskalo visu Jūrmalas ziemeļmalu 24 km garumā. Dienvidos Jūrmalu norobežo otrā ūdensbagātākā, kuģojamā Latvijas upe Lielupe 30 km garumā. To agrākā gultne Buļļupe savieno ar Daugavas grīvu, bet plašā Lielupes lejtece izmantojama zvejas kuģu un jahtu piestātnēm. Jūrmala gandrīz visā garumā ir dabiska zemes strēle starp Lielupi un jūru. Šaurākajā vietā pretī Lielupes līkumam Baņķim starp Dubultiem un Majoriem ir tikai ap 380 metru. Jūrmalas teritorijas R galā starp Sloku un Ķemeriem (apm. 4 km no A uz R un 3 km no D uz Z) atrodas ezeri, purvi un mitrāju meži, šeit koncentrēti Jūrmalas dziednieciskie resursi. Aiz Jūrmalas robežas, D no Ventspils autoceļa atrodas dabas liegums – Ķemeru-Smārdes tīrelis ar daudziem ezeriņiem un akačiem. Tā vidusdaļā ir rezervāts, kur virs dolomīta iežiem kūdras slāņos cirkulē ģipsi saturoši ūdeņi un veidojas Ķemeru sērūdeņražūdens. No turienes tek Lūžņu grāvis, kas savienojas ar Vēršupīti Ķemeros. Sākumā dziednieciskos ūdeņus ieguva no parka sēravotiem. Jaunus to krājumus, pat koncentrētākus atklāja Lūžņu grāvī, Raganu purvā, blakus Ķemeriem. Senie dūņu aizpildītie lagūnu palikšņi – Slokas, Aklais, Melnais ezers, Dūņieris papildina šo dabas kompleksu. Lai aizsargātu šo teritoriju, 1997. gadā izveidots Ķemeru nacionālais parks.

Jūrmala no putna lidojuma (A. Eglīša foto, 1997. g.)

Pārējā Jūrmala ir pazīstama kā klimatisks, rekreācijas kūrorts. Dabas skaistums veidojies senās jūras procesos. Atšķirībā no senledāja paugurainēm Piejūras zemiene (Jūrmala atrodas Rīgavas līdzenumā) ir marīnā reljefa veidojums – jau pirms desmit tūkstošiem gadu jūras dibens, līcim sniedzoties tālu dienvidos, vēlāk atkāpjoties, atstāja lielākās lagūnas – Babītes, Slokas ezeru, Kaņieri, ar vējiem uznesot kāpu barjeras Lielupes ceļā. 1775. gadā Lielupei tomēr izdevās izlauzties jūrā pie Buļļuciema. Priedaines pusē ir Baltā kāpa (17 m), Lielupē pie Lielupes grīvas ir Raga kāpa. 12 m augsta kāpa ir pretī Asariem. Tīreļos aiz Jūrmalas robežām ir arī iekšzemes kāpas. Lielupe tiekusies uz jūru arī Dubultos, tāpēc tur krasts nostiprināts.

Kāpas ir akumulācijas reljefa forma. Tāpat kā lēzenās pludmales, arī krasta sēkļi ir ļoti lēzeni, tālu iebrienami. Smilšu sanesums atkarīgs no valdošiem vējiem un straumēm. Līča galā postošas vētras ir retas, kaut dažkārt tiek ārdīts krasts un priekškāpa (lielākie postījumi bijuši 1969. g. rudenī), sadzīti ledus torosi. Viļņu augstums parasti nepārsniedz 1–2 m. Arī sāļums Rīgas līcī neliels – 0,5–0,7%. Lielā mērā pārvarētas problēmas ar Lielupes un līča ūdeņu piesārņojumu. Daļa Jūrmalas notekūdeņu tiek novadīti uz Slokas ūdens bioloģiskajām attīrīšanas iekārtām, otra daļa kopš 1998. gada – uz Rīgas notekūdeņu bioloģiskās attīrīšanas kompleksu Daugavgrīvā.

Tilti pār Lielupi (A. Eglīša foto, 1997. g.)

Pludmale vērsta pret Z, taču ir valdošo DR, R vēju aizvējā. Peldu sezona ilgst no jūnija līdz septembra sākumam. Sauļošanās un gaisa peldes var būt pieejamas ilgāk, jo Jūrmalā saulaino stundu skaits gadā ir vidēji 1500, bezsala periods ilgst vidēji 160 dienu. Nokrišņu daudzums mazāks par 636 mm gadā, visvairāk oktobrī. Gada vidējā temperatūra 6,2 °C, vasarā 17,3 °C (maksimālā jūlijā un augustā – 24–28 °C), ziema siltāka nekā iekšzemē –4 °C (februārī vidēji –4,8 °C). Jūrā ūdens temperatūra 19,5 °C (var sasilt līdz 22–24 °C), rudenī atdziest lēnāk nekā gaiss – vidējā temperatūra ūdenim 10,2 °C, gaisam 7,9 °C.

Būtisks kūrortpilsētas un tās apkaimes elements ir mežs, mežaparki, stādījumi, kuru kopējā platība ir 4 tk ha. Gaisa tīrība augsta, tā uzlabojusies pēc automobiļu iebraukšanas un tranzīta ierobežojumiem, novadot tos pa apvedceļu caur Salu, kā arī reducētās rūpniecības apstākļos. Jūrmalas virsmežniecība Babītē pārzina 800 ha meža; pilsētas R malā Ķemeru mežniecība, Ķemeros – Ķemeru nacionālā parka direkcija. 90. gados pilsētas teritorijā esošos mežus apsaimnieko pašvaldības uzņēmums "Jūrmalas mežs". Vienlaidu priežu meži Jūrmalā ir D un aiz Lielupes, pārsvarā arī kāpu joslā. Pilnvērtīgākās priedes Jūrmalā aug gar Bulduru un Meža prospektu. Pašā pilsētā ir dabiski meža apgabali ap Dzintariem, Vaivariem, Valteriem. Pilsētai ir arī šaura teritorija Liel-

Jomas iela (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

upes labajā krastā. Tur lejpus Varkaļu kanāla (no Babītes ezera) 20. gs. gadsimta sākumā stādīta Darmštates priežu audze.

Jūrmalas A daļā priedes nav tik slaidas, mitrainēs ap Ķemeriem aug arī bērzi, apses, platlapji. Kopumā Jūrmalā meži un meža parki aizņem 43,2%, ūdeņi 12,5%, bet pavisam dabas pamatteritorija pārsniedz 60% pilsētas platības. Pludmale aizņem 176 ha, apstādījumi – 35 ha. Lielupes palieņu joslā ir simtiem ha pļavu. Uzlabojas saistībā ar dabu veidotā kultūrainava. Izcils ir Ķemeru ainavu parks (760 ha), kuru daiļdārznieks K. Vāgners sāka veidot 19. gs. vidū. Jūrmalas izdaiļošanā sava nozīme bijusi Bulduru dārzkopības tehnikuma speciālistiem.

Kopējais skaits	2114	10786	13663	12653	37954	60947	60600	61041	58977

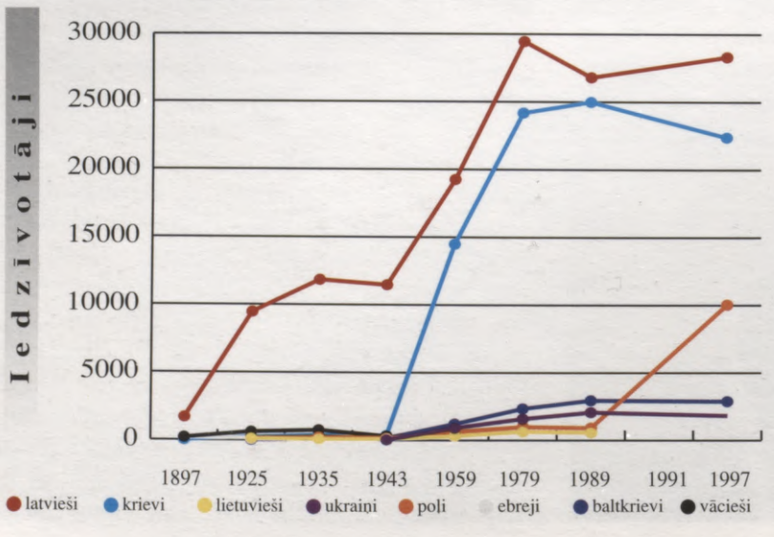

Iedzīvotāji

Jūrmalas iedzīvotāju sastāvu veido krasi atšķirīgas daļas – pastāvīgie iedzīvotāji un kūrorta viesi un īslaicīgā atpūtā iebraukušie. Tā rodas kūrortiem raksturīgās lielās, grūti fiksējamās svārstības pilsētas noslogojumā starp sezonām un diennakts laikā. Bij. Rīgas pilsētas rajonam un Rīgas aglomerācijas sastāvdaļai Jūrmalai ar Rīgu ir visciešākās savstarpējās saites, kas izpaužas diennakts svārstmigrācijā. Uz Rīgu dodas tur strādājošie, uz Jūrmalu – pludmales apmeklētāji, arī sporta, kultūras pasākumu cienītāji.

Jūrmalā izteikts nakšņošanas rajons ir Kauguri, kur pastāvīgie iedzīvotāji dzīvo daudzstāvu ēkās. Mazapbūves rajoni ar senāku apdzīvojumu, lielāku pastāvīgo iedzīvotāju īpatsvaru ir Jūrmalas daļā tālāk no Rīgas (aiz Mellužiem), tālāk no jūras, gar Lielupi (Valteri, Krastciems, Sloka) un bij. zvejnieku ciematā – Buļļuciemā pie Lielupes ietekas (tag. a/s "Jūraslīcis" teritorijā). Pastāvīgo iedzīvotāju skaits

tagadējās Jūrmalas robežās jūtami palielinājās, sākot ar 19. gadsimtu.

90. gados iedzīvotāju skaita samazināšanās apmēram līdzīgā apjomā notikusi gan uz mehāniskās, gan uz dabiskās kustības rēķina. Mirstība gandrīz divkārt pārsniegusi dzimstību. 1996. gadā uz 1000 iedzīvotājiem dzimuši 6,5 un miruši 12,7. Migrācijas saldo bijis pozitīvs (338), gk. tāpēc, ka klāt nākuši 379 latvieši (gk. no Rīgas – māju atguvēji u.tml.). Jūrmalā ir lielāks sieviešu īpatsvars (55,4%) nekā citās lielajās Latvijas pilsētās un valstī kopumā. Darbspējas vecumā 1997. gadā bija 58,4% iedz., 17,9% iedz. to vēl nav sasnieguši, bet 23,7% ir pensijas vecumā. Apgādājamo Jūrmalā ir vairāk nekā citās lielajās pilsētās. Jūrmala jūtami atšķiras arī ar profesionālo, izglītības struktūru, nodarbinātības specifiku apkalpes, veselības aizsardzības jomā. Bezdarbnieku 1996./1997. gadā bija 5,6% no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem.

Vēsture

Jūrmalas apdzīvotību jau 6.–4. gt. pr. Kristus apliecina Lielupes labajā krastā pretī Dzintariem atrastie kaula bultu gali. Uz 3. gt. pr. Kristus attiecas vēlā akmens laikmeta apmetne, kas atklāta pie Babītes Romu mājām (1970. g., arheoloģe L. Vankina), bet uz 2. gt. pr. Kristus – auklas keramikas kultūras nesēju dzīvesvieta Bulļupes krastā pie Vārnas krōga (tālaika trauku lauskas, krama bultu gali, akmens kalts). Apdzīvotības liecinieki ir arī kulta vieta Baznīckalns, Babītes pilskalns, 1875. gadā Lielupes labajā krastā pretī Bulduriem atrastais Bulduru 2.–3. gs. monētu depozīts, Salas un Slokas pagasta robežās atrastie akmens cirvji.

Lielupes grīvā jau ap 1000.–1100. g. bijusi zemgaļu osta. Pēc vācu krustnešu iekarojumiem, baidoties no šās ostas konkurences, Rīgas bīskaps 1198. gadā panāca pāvesta Inocenta III pavēli, kas aizliedza tirgošanos Zemgales ostā. Vēlāk arī Rīgas rāte visādi centās aizkavēt Lielupes ostas attīstību. Gar jūrmalu gāja tirdzniecības ceļš no Kurzemes uz Rīgu, pie Bulļuciema no 14. gs. darbojās pārceltuve pār Lielupi, t.s. Bulļu prāmis. Vēl 17. gs., kad hercogs Jēkabs ierīkoja Lielupē (tag. Bulduru rajonā) tirgošanās vietu, rīdzinieki to iznīcināja un atņēma tirgotājiem kuģus. Jūrmalas pilsētas teritorijā daudzus gadsimtus vienīgie iedzīvotāji bija jūrmalas ciemu zvejnieki. 1812. gadā Napoleona I karotāju lielgaballaivas peldējušas arī pa Lielupi.

19. gs. Baltijas domēņu valde valstij piederošajās zemēs sāka izdalīt gruntsgabalus dzimtsnomā, privāto zemju īpašnieki gruntsgabalus – mūža nomā. Pēc Latvijas agrārās reformas visi zemes lietotāji kļuva par zemes gabalu īpašniekiem. Par Rīgas Jūrmalas centru sākumā kļuva tag. Dubultu rajons, kad šeit uzcēla viesnīcu ar zāli 300 personām. Uz Dubultu peldu b-bas bāzes izveidojās Dubultu akciju sabiedrība (no 1851. g. tā ieguva Dubultu peldu s-bas nosaukumu). Īstais Jūrmalas uzplaukums sākās pēc 1877. gada, kad atklāja Rīgas–Tukuma dzelzceļu. 20. gs. sākumā tur bija vairāk nekā 50 tk peldviesu. 1. pasaules karš pārtrauca Jūrmalas attīstību un radīja lielus materiālus zaudējumus. Divus gadus (1915.–1917. g.) frontes līnija atradās tiešā pilsētas tuvumā, kaujas notika pie Slokas, Pavasara muižas, kā arī Ķemeru un Tīrelpurva rajonā. Caur tag. pilsētas teritoriju izbūvēja divas nocietinājumu rindas, stratēģiskos nolūkos nodedzināja veselus rajonus, vairāk nekā 50% vasarnīcu tika nopostītas. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 24. martā atbrīvoja no lieliniekiem Ķemerus, 26. martā – Sloku. 18. maijā Kaugurciema kāpās notika kauja starp latviešu nacionālā karaspēka kapteiņa P. Zolta komandēto rotu un sarkano strēlnieku vienībām. Šī kauja sekmēja lielinieku iz-

Jūrmala
20. gs. sākumā

dzīšanu no Rīgas Jūrmalas. 1919. g. 3. novembrī sākās Latvijas armijas uzbrukums bermontiešiem Rīgas Jūrmalas virzienā. Pie Bilderliņu (Bulduru) tilta notika sīvas kaujas starp Rēzeknes pulku, ko atbalstīja sabiedroto flotes artilērija, un Bermonta armijas karavīriem. Līdz 8. novembrim pilsētu līdz Dubultiem atbrīvoja no ienaidnieka. No 8. līdz 14. novembrim notika Piņķu un Dubultu kaujas, kuru laikā Latvijas armijas vienības atbrīvoja Rīgas Jūrmalu no bermontiešiem, pēc tam 15. un 16. novembrī – Sloku un Ķemerus.

1920. gadā apdzīvotās vietas Bu‖us (Lielupi), Bilderliņus (Buldurus), Edinburgu I un Edinburgu II (Dzintarus), Majorus, Vecdubultus un Jaundubultus, Karlsbādi (Mellužus), Asarus un Valtermuižu apvienoja Rīgas Jūrmalas pilsētā. 1922. gadā atjaunoja dzelzceļa tiltu pār Lielupi. 1920. gadā peldviesu skaits bija 12 tk, 1937. gadā – 38677 cilvēki, no tiem 4465 ārzemnieki.

1940. g. jūnijā Rīgas Jūrmalā, Slokā un Ķemeros ienāca PSRS okupācijas karaspēks, bet pēc gada jūnija beigās – vācu okupācijas karaspēks. 1944. g. 16. un 17. oktobrī Rīgas Jūrmalā un Slokā un 18. oktobrī arī Ķemeros atkal ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī tag. Jūrmalas iedzīvotāji. 1946. gadā Rīgas Jūrmalu iekļāva Rīgas pilsētas sastāvā kā Jūrmalas rajonu, kam 1949. gadā pievienoja arī Priedaini. Apvienojot Jūrmalas rajonu, Ķemeru un Slokas pilsētu, 1959. gadā izveidoja kūrortpilsētu Jūrmalu.

Senākā Jūrmalas daļa Sloka 17. gs. veidojās kā manufaktūru centrs. 1895. gadā dibināta un 1898. gadā deva pirmo produkciju celulozes un papīra fabrika. 1913. gadā tajā strādāja 870 cilvēki, tā ražoja 11,4 tk t celulozes un vairāk nekā 6 tk t papīra, 1938. gadā – 29,5 tk t un 15,5 tk t, 1966. gadā – 41,3 tk t un 66,9 tk t; 1967. gadā darbu sāka perfokaršu fabrika. Darbojās Slokas kūdras fabrika. Līdz 1964. gadam Slokā no dolomītmerģeļa ražoja romāncementu, turpmāk tur mala apdedzinātu dolomītu augšņu kaļķošanai. Par Slokas zivju konservu fabrikas centru 1945. gadā kļuva Lapmežciems, četras tās filiāles darbojās tālāk līča piekrastē. Savukārt Jūrmalas

Tvaikonis "Undine" Dubultu krastmalā 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Rīgas Jūrmala

Pilsēta attīstījusies no nelieliem zvejnieku ciemiem, kas 19. gs. pārveidojās par vasarnīcu rajoniem un kļuva par nozīmīgu peldvietu uz šauras zemes strēles starp Rīgas līci un Lielupi, aizstiepjoties no Lielupes grīvas līdz Slokai 20 km garumā.

Par centru sākumā kļuva tagadējie Dubulti, lai gan Mellužos jeb Karlsbādē kūrmāja jau darbojās no 1827. gada. 1834. gadā Dubultos uzcēla viesnīcu ar zāli 300 personām, 1847. gadā – kūrmāju ar četrām blakus ēkām. 1824. gadā tika nodibināta regulāra diližansu satiksme ar Rīgu, bet 1844. gadā atklāta regulāra tvaikoņu satiksme starp Rīgu un Dubultiem. 1845. gadā bija jau vairāk nekā 3 tk peldviesu. 1851. gadā Dubultos atvērti vairāki veikali. 1870. gadā Majoros uzcēla Horna viesnīcu ar dārzu un peldiestādi "Marienbāde".

1920. gadā izveidoja Rīgas Jūrmalas pilsētu, apvienojot peldvietas Asarus, Buldurus, Dubultus, Edinburgu (Dzintarus), Majorus un Mellužus. 1938. gadā pilsētā dzīvoja 7860 iedzīvotāju, vasarās iebrauca ap 40 tk atpūtnieku. Darbojās ģimnāzija, piecas pamatskolas, septiņas bibliotēkas, četras aptiekas, sanatorija. Pilsētas valde atradās Dubultos. Rīgas Jūrmalā iznāca laikraksti "Jūrmalas Ziņas "(1924.–1934. g.), "Jūrmala" (1925.–1926. g., 1928.–1931. g.), "Jūrmalas Vārds" (1928.–1934. g.), "Rīgas Jūrmala" (1930.–1934. g.), "Jūrmalas Vēstnesis" (1938.–1939. g.). 1946. gadā Rīgas Jūrmalu pievienoja Rīgai.

Peldētava Dubultos 20. gs. sākumā

pretējā daļā – Lielupes grīvā līča un tāljūras zveju izvērsa kopsaimniecība "Uzvara", kas dibināta Mellužos 1947. gadā kā Rīgas Jūrmalas zvejnieku artelis. Vēlāk Bulļuciemā pie zvejas ostas iekārtota arī tās ražošanas bāze (tagad a/s "Jūraslīcis").

Kūrorta zonā mazāk nozīmīgas ražotnes bija Dubultos – kokzāģētava, sporta laivu būvētava "Dzintars" (izveidota uz bijušā arteļa "Celtnieks" bāzes, pirmo sporta laivu izgatavoja 1951. g.), maizes kombināts. Daudznozaru vieglās rūpniecības uzņēmums bija "Jūrmala" (ražoja trikotāžu, galantēriju, galvenais ražošanas cehs atradās Slokā). Bulduru dārzkopības tehnikuma lauksaimniecības bāze bija izveidota aiz Jūrmalas robežām Salienā (Piņķi). Jūrmalas tālākajā daļā (Mellužos, Asaros) piemājas nodarbošanās izsenis bija zemeņu un aveņu audzēšana. Pirmos zemeņu stādus uz Asariem atveda no Francijas 1877. gadā

Padomju okupācijas gados plaši tika attīstīta dozēta ārstēšanās apvienotajās un jaunceltajās dažādas kategorijas sanatorijās un atpūtas namos visas savienības aprindām. Jūras ielā un visā Majoru–Dubultu rajonā bija slēgta tipa dziednīcas valstvīriem, augstākās nomenklatūras un militārā resora darbiniekiem. Ķemeros 1965. gadā sešās sanatorijās ārstējās 21 tk cilvēku. Pumpuros un Vaivaros koncentrējās bērnu atpūtas iestādes.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

1834. gadā sākās gruntsgabalu izdošana jūrmalas kāpās vasarnīcu būvēšanai. 1837. gadā Bulduru rajonā bijušas 10 mājas ar 41 istabu, Majoru rajonā – 25 mājas ar 87 istabām, Dubultu rajonā – 58 mājas ar 214 istabām un Mellužu rajonā – 2 mājas.

Jūrmalas pilsēta vēsturisko tradīciju un kultūras struktūras ziņā ir ļoti neviendabīgs veidojums. To nosaka administratīvās konsolidācijas ceļā iegūtais teritoriālais kopums, kurā apvienots vecākais sērūdens un dūņu dziedniecības kūrorts Ķemeri, Kurzemes hercogistes laikā aktīvais tranzīttirdzniecības centrs Sloka un modernās kūrortterapijas un pludmales atpūtas zonas starp Asariem un Lielupi. Slokai raksturīga tipiska mazpilsētas apbūves struktūra, Ķemeru vēsturiskais centrs līdzinās uz tūrismu orientētai mazpilsētai ar parku, viesnīcām un sanatorijām. Tradicionālā Rīgas Jūrmala uztverama kā tipisks lielpilsētas vasaras atpūtas satelītrajons. Zvejnieku ciematiem raksturīgā apbūve saglabājusies Vecbulduru zvejniekciemā un Asaru–Mellužu rajonā starp Kāpu ielu un prospektiem. Jūrmalas sākotnējai apbūvei bija raksturīga zināma vasarnīcu rajonu savrupība, ko noteica atsevišķo peldvietu atšķirīgais stāvoklis. No vienas puses apbūvi ierobežoja jūra, no otras – upe, bet pa vidu bija priežu mežs. Tā radās vairākas peldvietas: Lielupe, Bulduri, Dzintari, Majori, Dubulti (visvecākā peldvieta), Melluži, Asari (tālākā peldvieta). 1921. gadā inženieris E. Veiss izstrādāja Jūrmalas pilsētas atjaunošanas "idejisko projektu", lai Jūrmala varētu pildīt savu pamatfunkciju – būtu atpūtas vieta, kūrorts un dziednīca. Autors veica pamatīgu vēsturiskās attīstības, ģeogrāfisko un klimatisko apstākļu izpēti un secināja, ka nepieciešams sadalījums dzīvojamās un rūpniecības zonās, izveidojot sabiedriskos centrus un radot vienotu transporta sistēmu, jo pilsēta ir ļoti izstiepta. Arī dabu nedrīkstēja postīt. Pirmo reizi tika izteikts priekšlikums izbūvēt elektrificētu sliežu transporta satiksmi ar Rīgu un apgūt teritoriju Lielupes labā krasta ielokā – pussalu pret Majoriem. Pret jūras krastu un kāpām vajadzēja būt saudzīgiem. Tur nedrīkstēja būt "nevienas liekas būves". 1929. gadā tika apstiprināta Rīgas Jūrmalas funkcionālā zonējuma shēma un atbilstoši būvnoteikumi, taču transporta un visas pilsētas plānveidīgas attīstības problēmas, it īpaši detalplānojuma līmenī, joprojām saglabājās. 30. gados Rīgas Jūrmalā bija 4742 apbūves gruntsgabali ar 7242 ēkām. Viesu atpūtai un izklaidei Dzintaros, Majoros, Dubultos, Mellužos un Ķemeros bija iekārtoti koncertdārzi, kur notika mākslas ziņā augstvērtīgi koncerti slavenu diriģentu vadībā. Lielupē netālu no stacijas atradās jahtu osta un tenisa laukumi. Arī Bulduros bija tenisa un jāšanas laukumi. Bulduros, Majoros, Jaundubultos un citur bija silto vannu iestādes pie jūras. Visgarākā iela (3 km) ir Jaundubultos – Dubultu (Mellužu) prospekts un Bulduru, tagad Lielais prospekts Bulduros.

Jomas iela 20. gs. sākumā

Visintensīvākā celtniecība Jūrmalā notika 19. gs. beigās un 20. gs. 1. pusē, asimilējot neostilu, jūgendstila, funkcionālisma un *Art Deco* arhitektūras kvalitātes. Īpaša nozīme ir koka arhitektūras mantojumam. Dekoratīva izzāģējuma aplikācijas, zelmeņu dekors, verandu un balkonu rotājumi, grezni kalti vējrādītāji bagātina vasarnīcu fasādes. Savas oriģinālās formas saglabājušas Lielupes (Bulļu), Pumpuru (Mellužu) un Slokas dzelzceļa staciju ēkas. Īpaša vieta ir 1893. gadā celtajai koka Ķemeru pareizticīgo baznīcai un Ķemeru vidusskolai (1930.–1936. g., arhit. A. Veiss). Lut. baznīca Dubultos (celta 1905.–1909. g.) ir arhitekta V. Bokslafa jūgendstila šedevrs. Neatkarīgās Latvijas laikā Rīgas Jūrmalā tika uzcelta pamatskolas ēka Mellužos (1932.–1938. g., arhit. I. Blankenburgs), brīvdabas koncertdārzs un

Viesnīca "Ķemeri" (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

koncertzāle Dzintaros (1936. g., arhitekti A. Birzenieks un V. Mellenbergs; 1960. g. arhit. M. Ģelzis piebūvēja vaļējo vasaras zāli), restorāns "Jautrais ods" Ķemeros (1932. g., arhit. F. Skujiņš), kas veidots etnogrāfiski tautiskajā stilā, Pasta un telegrāfa kantora ēka (1934. g. arhit. D. Zariņš) Ķemeros, viesnīca (bij. dziednīca "Ķemeri"; 1933.–1935. g., arhit. E. Laube) Ķemeros, kas ir viena no neoeklektisma celtnēm Latvijā. Viss Ķemeru viesnīcas komplekss kopā ar parku, ūdenstorni (19. gs. un 20. gs. 30. gadi) un apkārtējo apbūvi ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Arī Dubultu, Majoru, Dzintaru, Bulduru, Lielupes vasarnīcu rajoni ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Tāds ir arī Priedaines vasarnīcu rajons, Slokas vēsturiskais centrs, kā arī Vaivaru, Asaru, Mellužu, Pumpuru, Jaundubultu vasarnīcu rajons un Vecbulduru zvejniekciems un vasarnīcu rajons.

Māksla

Jūrmalas vēstures un kultūras pieminekļi: Slokas lut. baznīcas zvans (1518. g.), E. F. Valkera firmas darinātas ērģeles (1911. g.), ērģeļu luktu gleznojumi (18. gs. 40. gadi, valsts nozīmes mākslas pieminekļis), griestu lukturis (1749. g.). Skaists lietišķās mākslas paraugs ir kaltas dzelzs sēta (20. gs. 30. gadi) Jūras ielā 11. Ar monumentālu vērienu, *Art Deco* stila fasāžu estētiku un greznu interjeru dekoratīvo apdari izceļas viesnīcas "Ķemeri" ēka (apmetums, gleznojums), turpat viesnīcā atrodas arī L. Svempa glezna "Ziedi" (1950. g.). Saglabājušās ikonas "Kazaņas Dievmāte" (19. gs. 1. puse), "Sv. Zosima un Sv. Savatijs" (19. gs. vidus), "Kristus valdnieks" (18. gs. beigas–19. gs. sāk.). Ķemeru parkā uzstādīts piemineklis Ķemeru kūrorta dibinātājiem un direktoriem (atklāts 1836. g., papildināts 1861. g.).

Ķemeru nacionālā parka informatīvi administratīvais centrs, bijušais restorāns "Jautrais ods" (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Vietējās nozīmes koka arhitektūras piemineklis – bijusī Rācena peldiestāde (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Jūrmalā ir septiņas kapsētas. Asaru, Slokas un Vecdubultu kapos, kas ir senākās Jūrmalas kapsētas, apbedījumi veikti jau 19. gs. 1. pusē. Saglabājušies vērtīgi pagājušajā gadsimtā darināti čuguna krusti, žogi, reti sastopamas jūgendstila un dekoratīvā čuguna sētiņas. Apskatāmi mūsdienu mākslinieku (V. Zeiles, L. Rezevskas, O. Feldberga, R. Aldera, P. Zaļkalnes u.c.) darināti kapu pieminekļi. Nozīmīgi memoriālās tēlniecības darbi ir Asaru brāļu kapi (1939. g., tēln. M. Šmalcs, N. Voits), piemineklis latviešu strēlniekiemSlokas kapos (1923. g., pēc arhit. E. Laubes meta), piemineklis latviešu nacionālajiem karavīriem Jaundubultu kapos (1995. g., tēln. Ģ. Burvis). Kauguros Latvijas Brīvības cīņu dalīb-

nieku piemiņai atjaunots piemineklis kapteinim P. Zoltam (uzstādīts 1919. g.). Lielupes kapos atrodas kapa piemineklis folkloristam, rakstniekam P. Birkertam un literatūrzinātniekam, rakstniekam A. Birkertam (1962. g., granīts; tēln. K. Zemdega)), pēc N. Strunkes metiem darināts kapa piemineklis grāmatizdevēja J. Rozes ģimenes kapos.

Jūrmalas pilsētas muzejā ir nozīmīga latviešu vecmeistaru un vācbaltu mākslinieku gleznie cības kolekcija. Parkos un apstādījumos mazo formu arhitek-

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalijumu – tā augšējais lauks zils, apakšējais – sudraba. Vairoga laukumā delfins sudraba – zilajā laukā, zils – sudraba laukā. Delfins ir sens veselības simbols

Ķemeri

Pilsēta attīstījusies pie sēravotiem, un šo avotu ūdeni jau pirms vairākiem gadsimtiem lietoja dažādu slimību ārstēšanai. 1561. gadā Kurzemes hercogs Gothards Ketlers par kādu parādu ārstam M. Frīzneram ieķīlājis sešas zemnieku un zvejnieku mājas, arī Kemmeru māju, kas atradusies tag. sēravotu akas vietā. 1796. gadā Rīgas ārsti sāka sūtīt slimniekus uz sēravotiem. Rīgas aptiekāra D. H. Grindeļa pētījumu rezultāti par sērūdeni bija ļoti labvēlīgi. 1825. gadā Klīves mežkungs Feihtners un Trautmaņa kundze no Jelgavas uzcēla pirmo peldu viesnīcu ar vannu nodaļu, bet 1827. gadā tā nodega. Šī privātā iestāde atradās ap to vietu, kur 1934. gadā uzcēla Ķemeru pamatskolu. Ķemeru attīstību turpmāk sekmēja ģenerālgubernators grāfs Pālens. Pēc viņa ierosinājuma cars Nikolajs I Ķemeru izbūvei 1836. gadā atvēlēja 687 desetinas zemes un 100 tk rubļu ēkas celšanai. 1838. g. 18. jūlijā atklāja pirmo valsts peldiestādi ar 32 numuriem.

Ķemeri 20. gs. sākumā

Ķemeru parks (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Vecā Ķemeru vannu iestāde un kūrorta poliklīnika (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

1891. gadā Medicīnas departaments iecēla direkciju (ar direktoru ārstu), kas gādāja par iestādes paplašināšanu un dūņu lietošanu dziedniecībā. 1897. gadā ierīkotas pirmās dūņu vannas, un Ķemerus apmeklēja vairāk nekā 2 tk peldviesu. 1896. gadā ierīkoja diližansu satiksmi ar Jaunķemeru jūrmalu, kas atrodas 5 km no Ķemeriem, bet 1912. gadā – elektrisko tramvaju. 1. pasaules kara laikā Ķemeri atradās kaujas rajonā, un 1915. gadā krievi atkāpdamies tos nodedzināja un dziedniecības ēku saspridzināja.

Pēc Latvijas valsts nodibināšanas Ķemeri tika uzcelti gandrīz no jauna un izveidoti par vienu no modernākajām Eiropas dziedniecības vietām. 1921.–1924. g. tika atjaunotas atlikušās pirmskara peldiestādes ēkas, bet 1925. gadā sāka darboties jaunas pirmās klases dūņu un sērūdens vannu ēkas, dūņu krāšanas un sildīšanas tornis, kā arī dūņu sagatavošanas stacija. 1928.–1931. g. uzcēla dūņu kompresu, ogļskābes vannu ēkas, kā arī ūdenstorni ar saldūdens un sērūdens rezervuāriem. 1928. gadā sāka izkopt plašo parku. Parka un meža celiņu tīklu izbūvēja līdz 4 km attālajam Slokas ezeram. 1928. g. 25. septembrī Ķemeri ieguva pilsētas tiesības. 1936. gadā atklāja tiem laikiem moderno Valsts Ķemeru viesnīcu, kura savā peldiestādē uzņēma slimniekus cauru gadu. 1937. gadā Ķemeros bija 548 gruntsgabali ar 684 ēkām un vasarnīcām. 1937. gadā Ķemerus apmeklēja 8645 peldviesi, to skaitā 996 ārzemnieki. 1938. gadā Ķemeros dzīvoja 1149 pastāvīgie iedzīvotāji. Vasaras sezonā iznāca laikraksts "Ķemeru Ziņas" (1928.–1940. g.).

Piemineklis Rainim un Aspazijai Majoros (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

tūra, paviljoni, lapenes, kā arī dekoratīvās tēlniecības darbi.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirms 1. pasaules kara Jūrmalas teritorijā darbojās pagastskola Bulduros, pamatskola un tirdzniecības skola Majoros, dažādas privātskolas un draudzes skolas Dubultos, Mellužos, Slokā un Ķemeros, kā arī neilgu laiku valsts pamatskolas Edinburgā, Jaundubultos, Asaros un Valteros. Dubultos bija L. Bērziņa un F. Šmithena privātā ģimnāzija (1909.–1915. g., tajā mācījies ķirurgs P. Stradiņš, mākslinieki J. Kuga un U. Skulme, dzejnieki R. Rudzītis, J. Sudrabkalns). Viena no skolas ēkām ir saglabājusies līdz mūsu dienām (1909. g., arhit. E. Laube). Neatkarīgās Latvijas laikā uzcēla jaunu pamatskolas ēku Mellužos (tag. Pumpuru vidusskolas ēka) un Ķemeros. Pamatskolas darbojās arī Bulduros, Majoros, Dubultos, Asaros un Slokā. 1933. gadā Rīgas Jūrmalas ģimnāzija pārcēlās no vecās ēkas uz speciāli pārbūvēto Dubultu kūrmāju (nojaukta 1970. g.), darbojās arī Bulduru Valsts dārzkopības skola (dib. 1911. g.).

Pirms 1. pasaules kara Rīgas Jūrmalai nebija kopējas administratīvas pārvaldes, tāpēc par peldviesu dzīvi rūpējās dažādas peldu b-bas. Īpaši aktīva bija Majoru-Dubultu Labdarības b-ba (dib. 1882. g.), kas atvēra bibliotēku, nodibināja kori, uzcēla skolas ēku, kurā izrādīja arī teātra izrādes un organizēja dažādus sarīkojumus. Neatkarīgās Latvijas laikā uz šās b-bas bāzes tika izveidota Jūrmalas Latviešu b-ba. Darbojās arī Rīgas Jūrmalas krājaizdevu s-ba (1898. g.), Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1906. g.), dārzkopības b-ba "Zemene" (1923. g.), Amatnieku b-ba, Zvejniecības b-ba, kā arī b-ba "Jūrmalas sports" (1929. g.). Slokā darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1873. g.), Labdarības b-ba (1887. g., darbojās neilgu laiku), Sadraudzīgā b-ba (1902. g.), kas uzcēla savu namu. Pēc 1. pasaules kara Slokā aktīva bija Namīpašnieku b-ba (1924. g.), Latvijas jaunatnes savienības Slokas organizācija (1922. g.). Ilgu laiku Ķemeru kūrortā vienīgā b-ba bija Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1885. g.), vēlāk darbojās Namīpašnieku b-ba (1925. g.).

Pēc 2. pasaules kara līdz 1959. gadam sabiedriskā, kultūras un skolu dzīve Ķemeros, Slokā un Rīgas Jūrmalā norisēja atšķirīgi. Rīgas Jūrmala bija kļuvusi par Rīgas pilsētas rajonu, un tajā skolas un bibliotēkas apzīmēja ar kārtas skaitļiem saistībā ar Rīgas citu rajonu iestādēm. Darbojās kinoteātri "Banga", "Dzintarkrasts", "Līgo", "Vētra", vasaras sezonā arī "Dzintari" un Dzintaru koncertzāle. Rīgas Vēstures muzeja filiāle un dzejnieka Raiņa vasarnīca-muzejs Majoros bija atvērti tikai vasarā. Kūrorta viesu vajadzībām gandrīz katrā sanatorijā, pansionātā vai atpūtas namā bija savs kultūras darba organizators un bibliotēka. 1957. gadā sāka darboties zvejnieku kolhoza "Uzvara" kultūras nams.

Slokā kultūras dzīvi pēckara gados organizēja Slokas kultūras nams, bet 1967. gadā atklātais Slokas celulozes un papīra kombināta kultūras nams kļuva par galveno Slokas reģiona kultūras iestādi līdz pat 90. gadiem. Arī Slokā bija savs kinoteātris, skolas un bibliotēka. Ķemeros darbojās kultūras nams, bibliotēka, vasaras koncertestrāde un kinoteātris. Pēc vienotas Jūrmalas pilsētas izveidošanas kultūras un sabiedriskā dzīve centralizējās. 70. gadu vidū kultūras nami bija Priedainē, Asaros un Slokā, 80. gadu vidū – Lielupē, Bulduros un Asaros. Tika uzceltas jaunas skolas ēkas Lielupē, Kauguros un Slokā, bet darbību pārtrauca skolas Bulduros, Dubultos un Asaros.1960. gadā nodibināja Jūrmalas bērnu mūzikas skolu (tag. Jūrmalas mūzikas vidusskola).

Pirmās aptiekas atvērtas 1863. gadā Slokā, 1866. gadā Dubultos, 1868. gadā Ķemeros, 1885. gadā Majoros un 1887. gadā Bulduros.

Aspazijas māja – Jūrmalas muzeja filiāle (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Reliģija

Jūrmalā darbojas Bulduru, Dubultu, Slokas, Ķemeru ev.-lut. draudzes, Dubultu Sv. Kņaza Vladimira pareizticīgo draudze, Ķemeru Sv. Pāvila un Pētera pareizticīgo draudze, Majoru, Slokas, Ķemeru Romas katoļu draudzes, Slokas Septītās dienas adventistu draudze, Slokas baptistu draudze.

Vecākā pašreizējās Jūrmalas teritorijā ir Slokas ev.-lut. draudze. Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera 1567. g. 28. februāra recesā bija noteikts, ka Slokā jāceļ baznīca. 1591. gadā tā bijusi jau uzcelta. Tā tomēr nebija pirmā baznīca, jo kādā 1544. gada nomas līgumā minēta Sv. Miķeļa kapela pie Slokas ciema. 1678. gadā minēta koka baznīca ar niedru jumtu un mazu tornīti. 1740. gadā pussagruvusi tā nodega. 1744. gadā tika iesvētīta jauna baznīca. Tag. mūra baznīca celta 1851.–1854. g., pēc arhit. V. Bokslafa projekta 1902.–1903. g. paplašināta. Altārglezna "Kristus pie krusta". 1. pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņu laikā baznīca bija cietusi apšaudē. 1898.–1938. g. draudzes mācītājs V. Rozenieks, 1999. gadā A. Beimanis, G. Dimants.

Dubultu lut. lūgšanu namu cēla 1850.–1851. g. Zvans iegādāts 1857. gadā, tornis uzcelts 1862. gadā, altārglezna "Jēzus Ģetzemanes dārzā" (nav saglabājusies). 1905.–1909. g. celta mūra baznīca (arhit. V. Bokslafs). 1903. gadā Dubultu draudze atdalījās no Slokas draudzes un ieguva patstāvību. Filiālbaznīca atradās Bulduros. Bulduru baznīca celta 1889. gadā (arhit. H. Hilbigs). Padomju okupācijas laikā 1962. gadā Dubultu baznīcu atsavināja un ierīkoja tur muzeju. Draudze turpināja darboties, dievkalpojumi notika Slokas baznīcā. 1990. gadā draudze atguva īpašumus Dubultos. Mācītājs 1999. gadā V. Amols. Bija atsavināta arī baznīca Bulduros, kur iekārtoja kinofilmu noliktavu. Altārglezna "Grimstošais Pēteris" pārvesta uz Ķemeru baznīcu. Bulduru ev.-lut. draudzes mācītājs 1999. gadā G. Dišlers. Ķemeru ev.-lut. baznīca celta 1897. gadā (arhit. H. Šēls). Tā bija Slokas draudzes filiāle. 1929. gadā Ķemeru draudze kļuva patstāvīga, bet mācītājs tai bija no Slokas draudzes. Ķemeru ev.-lut. draudzes mācītāji 1999. gadā V. Amols, G. Dimants.

Jāņa Kristītāja baznīca Ķemeros (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

1893. gadā Ķemeros uzcēla pareizticīgo baznīcu, 1899. gadā – Romas katoļu baznīcu. 1999. gadā Majoru, Slokas, Ķemeru Romas katoļu draudzēs prāvests A. Solims.

Luterāņu baznīca Dubultos (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Jūrmala – deviņdesmitie gadi

Tāpat kā visā Latvijā, arī Jūrmalā zemes reforma, denacionalizācijas un privatizācijas procesi būtiski ietekmē tās attīstību. 1995. gadā Jūrmalas dome pieņēma attīstības plānu (ģenerālplānu), 1996. gadā – apbūves noteikumus. 1990.–1994. g. Jūrmalā jaunas ēkas būvēja maz. No 1994. gada palielinājās celtniecības objektu projektēšanas apjoms. Aptuveni puse no projektiem un būvēm ir ģimenes dzīvojamo ēku jaunbūves un rekonstrukcijas. 90. gadu projektus un to realizāciju spēcīgi ietekmējušas Jūrmalas būvniecības vēsturiskās tradīcijas, tajos saglabāti koka vasarnīcu kompozīcijas principi un stilistika. Veiksmīgi vēsturiskajā stilistikā iejutušies arhitekti A. Ģērmanis, A. Gībols, R. Kozlovskis, V. Meinerts. Jūrmalas jaunākā arhitektūra saistīta ar funkcionālisma mūsdienīgu traktējumu. Šādas ēkas projektējuši arhitekti A. Kleinbergs, A. Smiltenis, T. Timpars, A. Ārgale, J. Alksnis, arhitektu biroji "Sīlis, Zābers & Kļava", "F. L. Tadao", "Arhis".

90. gados pabeigta Majoru pamatskolas pirmās kārtas būvniecība (arhit. V. Tugaļeva), izbūvēts pilsētas muzejs (arhit. I. Grietēna) un pārbūvēta Majoru viesnīca (arhit. M. Gundars). Jūrmalai nozīmīga ir 1993. gadā pabeigtā tilta celtniecība pār Lielupi pie Slokas. 1997.–1999. g. veikts pilsētas galveno

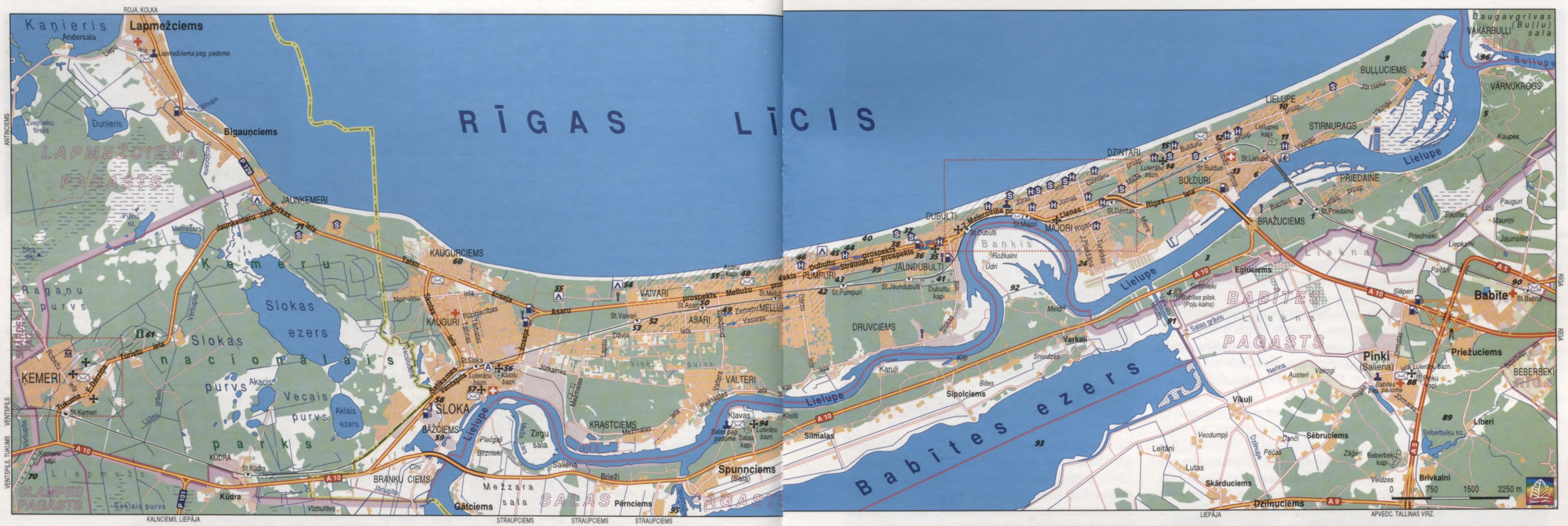

mağistrāļu remonts un rekonstrukcija.

1997. un 1998. gadā lielākie nodokļu maksātāji bija a/s "Jūraslīcis" (zivsaimniecības produkcijas iegūve, iepirkšana, ražošana un pārstrāde), SIA "Bravo" (lauksaimniecības preču ražošana, pārstrāde un realizācija, alkoholisko dzērienu realizācija), pašvaldības uzņēmumi "Siltumtīkli" un "Ūdensvada un kanalizācijas uzņēmums", SIA *Nienhaus&Luig–Letland* (apģērbu šūšana, patēriņa preču ražošana un realizācija, sabiedriskā ēdināšana), a/s "Latinterteh–serviss" (autotransporta līdzekļu projektēšana, ražošana un realizācija, kases aparātu tirdzniecība un serviss), SIA "M.V.A" (lauksaimniecības produkcijas ražošana un realizācija, komisijas tirdzniecība, starpniecība), a/s "Tehnoinform" (papīra preču, ražošanas tehniskās nozīmes produkcijas ražošana un realizācija, starpniecības pakalpojumi), SIA "VAR" (datortehnika, programmu izstrādāšana, datoru un tīklu uzstādīšana, datortehnikas apkope). Starp lielākajiem pilsētas nodokļu maksātājiem bija arī valsts bezpeļņas uzņēmums nacionālais rehabilitācijas centrs "Vaivari", kur var izvēlēties arī pediatrijas, bērnu ķirurģijas, ortopēdijas, traumatoloģijas ārstniecības programmas.

1998. gadā Jūrmalā darbojās 13 iestādes, kurās sniedz kūrortārstniecības pakalpojumus. Te ārstē sirds un asinsvadu, nervu, mugurkaula, kuņģa, nieru, ginekoloģiskās slimības un cukura diabētu, kā arī realizē dažādas rehabilitācijas programmas. Līdzās ārstniecībai Jūrmalas kūrortiestādes piedāvā dažādas izklaides un sporta iespējas, piem., baseinus ar jūras ūdeni vai minerālūdeni, saunas, romiešu, turku pirtis, tenisa spēli atklātajos un slēgtajos kortos, trenažieru zāles, minigolfu, biljardu, zirgu izjādes. Ir deviņas viesnīcas, četri viesu nami, kempings, kempings-motelis, motelis, vasaras viesnīca un vasaras viesu nams, kuros kopā vairāk nekā 5 tk gultasvietu.

Jūrmalas pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

No 1992. gada stipri samazinājās kūrortviesu skaits. Praktiski beidza eksistēt Ķemeru kūrorts, līdz 90. gadu beigām Ķemeri no depresijas nav atguvušies.

Kopš 1996. gada Jūrmalā atkal ierodas atpūtnieki. Apmēram puse viesu 90. gadu beigās ir no Latvijas, 20% – no NVS valstīm, palielinās tūristu pieplūdums no Vācijas, Anglijas, Skandināvijas valstīm, Izraēlas, Itālijas, Francijas, Holandes, Beļģijas, Čehijas, Slovakijas, Slovēnijas.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas sāka darboties Alternatīvā skola Bulduros, uz bērnudārzu bāzes izveidoja sākumskolas "Ābelīte", "Taurenītis", "Zvaniņš". Nacionālajā rehabilitācijas centrā "Vaivari" 1996. gadā atvēra privātu sākumskolu, 1998. gadā – pašvaldības Vaivaru pamatskolu. 1998. gadā atklāja Majoru pamatskolas jauno korpusu. 1999. gadā Jūrmalas skolu valdes pārziņā bija 26 pilsētas skolas. Jūrmalā atrodas Valsts Bulduru dārzkopības tehnikums, Rīgas tirdzniecības un kulinārijas skolas filiāle Dubultos, Latvijas Evaņģēliski luteriskā Kristīgā akadēmija Bulduros, Iekšlietu ministrijas Mācību metodiskais centrs Dzintaros un Valsts policijas mācību centrs Kauguros, republikāniskā rehabilitācijas centra Invalīdu apmācības skola Dubultos, mācību centrs "Londa" Majoros, Paula Stradiņa universitātes māsu skola Dzintaros u.c.

Valsts tenisa centrs "Lielupe" (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Izveidotas jaunas kultūras iestādes. 1962. gadā Dubultos nodibināja Jūrmalas novadpētniecības muzeju (tag. Jūrmalas pilsētas muzejs), kuram bija filiāle Majoros (tag. privātīpašums) un 1972. gadā celtās izstāžu zāles Dzintaros. 1974. gadā Brīvdabas muzeju atklāja zvejnieku kolhozā "Uzvara"(tagad a/s "Jūraslīcis" zvejniecības brīvdabas muzejs). 1990. gadā Jaundubultos darbu sāka Luda Bērziņa memoriālais muzejs, no 1993. gada – L. Bērziņa piemiņas fonda muzejs, kuru finansē K. Kegi. 1996. gadā izveidoja pilsētas muzeja filiāli – Aspazijas māju Dubultos. Turpina darboties Raiņa un Aspazijas memoriālā vasarnīca Majoros.

Ūdenssporta centrs "Lielupe" (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

90. gadu vidū bija tikai viens Jūrmalas kultūras centrs Majoros ar filiāli – Bulduru kultūras namu un jaunatnes atpūtas parku Asaros vasaras sezonā. 1999. gada sākumā izveidoti trīs pašvaldības kultūras nami – Bulduros, Majoros un Kauguros. 1979. gadā Lielupes kultūras namā nodibinātais Jūrmalas tautas teātris 1991. gadā pārtapa par Jūrmalas teātri – studiju un kopš 1992. gadā atrodas Bulduros. 90. gados starptautiskos konkursos vairākkārt apbalvots koris "Jūrmala". Jūrmalas mūzikas vidusskolas pū-

Nacionālais rehabilitācijas centrs "Vaivari" (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Majoru pludmale (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

tēju orķestris 1998. gadā Dziesmu svētkos ieguva 2. vietu.

1994. gadā Dubultos izveidojās neatkarīgs kultūras centrs "Undīne", kuru 1998. gadā pārdēvēja par Zaļo ordeni – asaku māju "Undīne". Joprojām darbojas Mellužu un a/s "Jūraslīcis" brīvdabas koncertestrādes. 1991. gadā izveidotās Jūrmalas bibliotēku apvienības pakļautībā 1999. gadā bija deviņas bērnu un pieaugušo bibliotēkas. 1999. gada sākumā darbu turpina Komponistu jaunrades nams Mellužos.

Jūrmalā dzīvo un strādā daudzi pazīstami latviešu mākslinieki – M. Tabaka, E. Rozenbergs, G. Pantelejevs, J. Bārda. 1977. gadā daļa mākslinieku apvienojās Jūrmalas mākslinieku grupā.

Iznāca laikraksts "Jūrmala" (1980.–1998. g.), kopš 1997. gada iznāk pašvaldības laikraksts "Jūrmalas Ziņas" (1998. g. nosaukums "Jūrmalas Vēstis").

Latvijas Tautas frontes nodaļa Jūrmalā izveidojās 1988. gadā. 80. un 90. gadu mijā darbojās "zaļie", kas enerģiski cīnījās par Slokas celulozes un papīrfabrikas slēgšanu, pret ūdens un gaisa piesārņojumu, par tīru Lielupi un jūru. Darbojas Aspazijas mājas fonds, Kinorežisora Aleksandra Rusteiķa fonds, Luda Bērziņa piemiņas fonds un citi fondi un sabiedriskās organizācijas. Darbību atjaunojusi Latviešu b-ba, aktīva ir Namsaimnieku b-ba, Nacionālo karavīru apvienība.

Jūrmalas pilsētas domes priekšsēdētāja palīdze V. Ramāne

Ģerboņa vairoga sudraba laukā pāri sarkaniem ķieģeļu vārtiem divi sakrustoti balti zobeni ar zilganu ēnojumu un zelta rokturiem. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Sloka

Nosaukumu pilsēta ieguvusi no Slokas upītes (tag. Vecslocene), kas pie Slokas ietek Lielupē un minēta jau 1225. gadā. 13. gs., sadalot iekarotās zemes, Slokas upītes apkārtni ieguva ordenis, kas te uzcēla dzirnavas. Jūras tuvums un ceļš, kas veda no Rīgas caur Kurzemi uz Vāciju, ietekmēja nometnes attīstību. Miests dibināts 1520. gadā, kad ordenis sāka izdalīt pie dzirnavām zemes gabalus apbūvei. No 1561. gada Sloka ietilpa Kurzemes hercogistē. Polijas–Zviedrijas karā (1600.–1629. g.) zviedri aplenca miestu un izbūvēja pie dzirnavām skanstis. 17. gs. vidū hercogs Jēkabs Slokā ierīkoja vara kaltuvi un stikla fabriku. 1783. gadā Slokas novadu ieguva Krievija. 1785. gadā Slokai piešķīra pilsētas tiesības. 1812. gadā pie Slokas notikušas sīvas cīņas starp krievu karaspēku un Napoleona I sabiedrotajiem prūšiem. 1. pasaules kara laikā Sloku stipri izpostīja. 1925. gadā Slokas administratīvajā teritorijā iekļāva Kaugurciemu un Slokas mācītājmuižu.

Slokā dzīvojis ievērojamais atmodas laika darbinieks K. Biezbārdis. Kaugurciema kāpās, kur varoņa nāvē krita Latvijas brīvības cīnītāji – kapteinis P. Zolts un viņa karavīri, uzcelts piemineklis.

Sloka no putna lidojuma (1997. g. foto)

Sloka 1807. gadā. J. K. Broces zīmējums

Pavadonis pa Jūrmalu un apkārtni

Kūrortoloģiskais aspekts nosaka, ka pilsētā visa dzīve ir vērsta uz vairāk vai mazāk ilgstošu uzturēšanos tajā ārstēšanās vai atpūtas nolūkā, piemērojot tam medicīnisko, izklaides un citas jomas. Šajā ziņā rekomendācijas dod ārsti, atpūtu organizē daudzas sanatorijas.

Ūdens atrakciju parks "Nemo" Vaivaros (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Interesanta ir kūrortam raksturīgā 19. un 20. gs. mijas un brīvvalsts laika vasarnīcu tipa koka apbūve – miniatūrās pilis ar bagātīgu dekoratīvo apdari. Daļa no tām pārvērtusies graustos, kas tiek nojaukti, daļu pamazām atjauno. No šobrīd Jūrmalā esošajām 16 tk dzīvojamām ēkām apmēram 4 tk ēku veido pilsētai savdabīgo vēsturisko arhitektūru. No tām 428 dažādas stilistikas ēkas ir arhitektūras pieminekļi, kuru aizsardzību nodrošina likumdošana. Daudzas vasarnīcas Jūrmalā ir saistītas ar ievērojamu cilvēku dzīvi. Jūrmalas kapsētās apbedīti 17 Lāčplēša Kara ordeņa kavalieri un daudzi valstī pazīstami zinātnes, kultūras un sabiedriskie darbinieki.

Priedainē valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi ir dzelzceļa stacija (celta 1938. g.) *[1]*, ap 1910. gadu būvētās dzīvojamās ēkas Mārupes ielā 3 un Lielajā prospektā 16, ēka Babītes ielā 1 (19. gs. 2. puse) *[2]*. Lielupes labajā krastā pilsētas teritorijā atrodas arī dabas liegums Darmštates priežu audze *[3]*, Babītes pilskalns (Poļu kalns) *[4]*, Baltā kāpa *[5]*. Lielupes kreisajā krastā ir pilsētbūvniecības pieminekļi Vecbulduru zvejniekciems (19. un 20. gs. mijā celtā dzīvojamā māja Tilta ielā 23 ir arhitektūras piemineklis) *[6]* un Stirnuraga apbūve. Bulļuciemā Tīklu ielā 2 *[7]* dzīvojis grafiķis G. Vilks, netālu Brīvdabas zvejniecības muzejs *[8]*, dabas liegums Raga kāpa *[9]*.

Lielupē 19. līnijā 1 ir klasiskās formās celta vasarnīca (arhitektūras piemin., celta 1928. g., arhit. E. Laube); to cēlis Pretalkohola biedrības dibinātājs J. Dāvis, 1945.–1963. g. tajā dzīvojis mikrobiologs un komunistu valstsvīrs A. Kirhenšteins, 19. līnijā 4 *[10]* komponista J. Zālīša dzīves vietā piemiņas istaba, blakus 19. līnijā 3 dzīvojis rakstnieks A. Upīts, netālu E. Birznieka-Upīša ielā 15 piemiņas istaba valodnieku P. un A. Birkertu dzīvesvietā, Meža prospektā 75 dzīvojis grāmatizdevējs J. Roze, Meža prospektā 50 ķirurgs un medicīnas vēsturnieks P. Stradiņš. Turpat O. Kalpaka prospektā 16 atrodas tenisa centrs "Lielupe" *[11]*. Blakus Lielupes kapi, kur apbedīti A. un P. Birkerti, J. Roze, E. Birznieks-Upītis (piemin. 1964. g., tēln. P. Zaļkalne). Vikingu ielā 3 bij. Zinību nams. Vidus prospektā 54 atrodas pansionāts "Lielupe" *[12]*. Arhitektūras pieminekļi ir 20. gs. sāk., 20. un 30. gados būvētās dzīvojamās mājas E. Birznieka-Upīša ielā 7, Burtnieku ielā 16, Rotas ielā 3 un 4, O. Kalpaka ielā 30, Bulduru prospektā 130, 105, 69, 41, 13, 10, Meža prospektā 77, 58, 18, 14, kā arī Bulduru prospektā 82/84 (19. gs. beigas) un 1 (1903. g.), Meža prospektā 131 (1934. g.).

Bulduros Bauskas ielā 13 *[13]* piemiņas zīme gleznotāja O. Pladera dzīvesvietā. Arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamās ēkas Rēzeknes pulka ielā 9 (1915. g.), 20. gs. sāk. celtās dzīvojamās ēkas Stendes ielā 11, Muižas ielā 14, Vienības prospektā 24 un 27, Edinburgas prospektā 47, kā arī Vidus prospektā 32 (20. gs. 20. gadi) un 10 (19. un 20. gs. mija), Bulduru lut. baznīca *[14]*.

Dzintaros arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamās mājas Piestātnes ielā 19 un 19a (20. gs. sāk.), Dzintaru prospektā 58 (19. un 20. gs. mija), 52/54 (1883. g.), 51 (1909. g.), 49 (20. gs. sāk.), 41 (19. gs. beigas), 18 (20. gs. 20. gadi), 3 (1930. g.). Sarkanarmiešu brāļu kapi *[15]*. Sanatorija "Baltija" Dzintaru prospektā 11 *[16]*, bij. Maksimoviča peldu iestāde Smiltenes ielā 3/5 *[17]* (1906. g.), Dzintaru koncertzāle Turaidas ielā 1 (1936. g., 1960. g.) *[18]*, bij. Mākslinieku nams Turaidas ielā 13 *[19]*.

Majoros Raiņa un Aspazijas memoriālā vasarnīca J. Pliekšāna ielā 5/7 *[20]*, kur dzejnieki dzīvoja līdz 1929. gadam (muzejs kopš 1949. g.), Viktorijas ielā 25 *[21]* dzīvojis grafiķis un dzejnieks A. Kronenbergs, J. Pliekšāna ielā 53 *[22]* dzīvojis kinorežisors A. Rusteiķis, Kalnciema ielā 10 *[23]* dzīvojis literatūrvēsturnieks Līgotņu Jēkabs. Konkordijas ielā 66 *[24]* bij. Majoru muižas dzīvojamā ēka (ap 1910. g.). Konkordijas ielā 32 *[25]* dzīvojis grafiķis A. Cīrulis. Pilsoņu ielā 32 *[26]* Majoru katoļu baznīca (1889. g.). Tirgoņu ielā 29 *[27]* Jūrmalas pilsētas muzejs. Arhitektūras pieminekļi ir viesnīca Jomas ielā 29 *[28]* (1925. g.), dzīvojamās mājas Jomas ielā 43 (1863. g.) un 56 (20. gs. sāk.), Jūras ielā 2 (ap 1909. g.), 6, 8 (abas 1913. g.), 13/15 (20. gs. 30. gadi), 14 (1924. g.), 31 (19. gs. 2. puse), 39 (1900. g.), Undīnes ielā 9 (20. gs. sāk.), Omnibusa ielā 12 (19. gs. 2. puse.), Tirgoņu ielā 18 (20. gs. sāk.), Pilsoņu ielā 7/9 (1914. g.), Lienes ielā 31 (20. gs. sāk.) un 6 (19. un 20. gs. mija), Viktorijas ielā 42 (19. gs. beigas) un 47 (20. gs. sāk.), Konkordijas ielā 50 (20. gs. sāk.). Raiņa un Aspazijas piemineklis (tēln. Z. Fernava, J. Tiščenko) *[29]*, skulptūra "Lāčplēsis" (1953. g., tēln. L. Kristovskis, V. Rapiķis) *[30]*.

Dubultos Z. Meierovica prospektā 20 *[31]* Aspazijas māja-muzejs, kur dzejniece dzīvoja 1929.–1943. gadā. Z. Meierovica prospektā 7 *[32]*

bij. Rakstnieku nams. Arhitektūras pieminekļi ir Dubultu lut. baznīca *[33]*, bankas ēka (1911. g.) Dubultu prospektā 19 *[34]*, dzīvojamās mājas Dubultu prospektā 45 (1930. g.), 62, 107 un 121 (visas 20. gs. sāk.), Z. Meierovica prospektā 36 (19. gs. beigas), 38, Baznīcas ielā 4 (abas 20. gs. sāk.), Blaumaņa ielā 7 (19. gs. 2. puse) un 15 (19. un 20. gs. mija). Mākslas pieminekļi Dubultu pareizticīgo baznīcā *[35]*. Jaundubultos Poruka prospektā 27 *[36]* folklorista un teologa L. Bērziņa muzejs, ko savam vectēvam iekārtoja medicīnas profesors K. Kegi, sanatorija "Rīgas līcis" Dubultu prospektā 51 *[37]*. Dubultu prospektā 58a dzīvojusi aktrise A. Baldone *[38]*, Poruka prospektā 61 *[39]* Raiņa un Aspazijas celtā vasarnīca, Amatas ielas galā kāpu malā "Raiņa priedes" *[40]*. Dubultu kapos *[41]* piemineklis nacionālajiem karavīriem, kas krituši 2. pasaules karā (1995. g., tēln. J. Burvis). Arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamās mājas Poruka prospektā 45 (ap 1925. g.), Strēlnieku prospektā 58 (ap 1900. g.), 78 (ap 1906. g.) un 84 (ap 1920. g.), Pumpuros Ezera ielā 26 (20. gs. sāk.), Upes ielā 45, Dārzu ielā 10 (1910. g.). Strautu ielā 4 *[42]* dzīvojis komponists E. Dārziņš. Kronvalda ielā 8 Pumpuru vidusskola *[43]*, Dubultu prospektā 101 *[44]* sanatorija "Liesma", Salacas ielā 4 *[45]* pirmā Raiņa un Aspazijas vasarnīca, Mellužos Mellužu prospektā 19 *[46]* Komponistu nams, Mellužu prospektā 45 *[47]* dzīvojusi aktrise V. Līne, Kāpu ielā 71 *[48]* – komponists A. Kalniņš, Zemeņu ielā 87 *[49]* – aktrise A. Klints. Arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamās mājas Kāpu ielā 83, 102 un Kāpu ielā 137/139 (20. gs. sāk.), Mellužu prospektā 82 (1915. g.) un 28 (1936. g.), Grāvju ielā 2, Puķu ielā 28, Asaros Ārijas ielā 4 (visas 20. gs. sāk.), Asaru stacija *[50]*, kapliča (1909. g.) Asaru kapos *[51]*, turpat 1. pasaules kara laikā un Brīvības cīņās kritušo brāļu kapi. Iepretī Kāpu ielā 64 bareljefs pie tēlnieka A. Bijas dzimtās mājas. Vaivaros Zemgales ielā 54 *[52]* un A. Amtmaņa-Briedīša ielā 5 *[53]* dzīvojuši teātra mākslinieki V. Baļuna un A. Amtmanis-Briedītis, jūras krastā motelis "Vaivari" *[54]* un ūdens atrakciju parks "Nemo" *[55]*. Slokas kapos *[56]* piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem un 1. pasaules karā kritušo krievu karavīru brāļu kapi. Slokas lut. baznīca *[57]*. Hercoga Jēkaba laika liecinieki ir nepabeigtais Lielupes–Slocenes kanāls *[58]* un dzirnavu drupas *[59]*. Kaugurciemā *[60]* piemineklis kapteinim P. Zoltam. Ķemeru nacionālā parka pārvaldes ēka "Meža māja" (bij. restorāns "Jautrais ods") *[61]*. Ķemeru viesnīca *[62]*, parks ar parka arhitektūru, piemineklis Ķemeru kūrorta dibinātājiem un direktoriem *[63]*, ūdenstornis (1929. g.) *[64]*, pareizticīgo baznīca (1893. g.) *[65]*, blakus 1. pasaules kara (piemin. 1925. g.) un 2. pasaules kara brāļu kapi, Durbes ielā 21 *[66]* dzīvojis gleznotājs un mācītājs M. Ķemers, luterāņu baznīca *[67]*, blakus Brīvības cīņās kritušo brāļu kapi (piemin. 1926. g., arhit. E. Laube) *[68]*, vidusskola *[69]*, Ķemeru kapos *[70]* 2. pasaules karā kritušo brāļu kapi. Jaunķemeros *[71]* sanatorija "Jaunķemeri" (1967. g.), iepretī šosejas otrajā pusē sanatorija "Dzintarkrasts". Ragaciemā *[72]* piemiņas vieta 1. un 2. pasaules karā kritušajiem lapmežciemniekiem. Kaņiera ezers un tā ZR piekraste *[73]* ir Ķemeru nacionālā parka rezervāta zona. Kaņiera pilskalns *[74]*. Zaļā purva sēravoti *[75]*. Klapkalnciemā *[76]* 1. pasaules karā kritušo vācu un somu karavīru brāļu kapi, 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi. Netālu nacistiskā terora upuru masu kapi *[77]*. Smārdē *[78]* 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru brāļu kapi (piemin. 1936. g., tēln. K. Zāle). Ķemeru vecajos kapos (Liepnieku kapi) *[79]* 1. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapi. Rezervāta zona Ķemeru-Smārdes tīrelī *[80]*, dabas liegums Krāču kalni *[81]* ar piemiņas akmeni latviešu strēlniekiem, piekājē Lilijas ezers. Pie Kalnciema šosejas 1. pasaules kara cīņu vietas un brāļu kapi – Ložmetējkalns *[82]*, Silenieku kapi *[83]*, Peitiņu kapi *[84]* (apraksts rakstā par Kalnciemu), Tīreļu kapi *[85]* (piemin. 1925. g., arhit. E. Laube). Dabas liegums Cenas tīrelis *[86]*. Klīvē *[87]* Piņķu Annas lut. baznīca (1870. g.). Piņķos *[88]* Nikolaja lut. baznīca (1874. g.). Beberbeķu dabas parks *[89]*. Pie Babītes stacijas *[90]* 1. pasaules karā kritušo krievu un latviešu strēlnieku brāļu kapi. Varkaļu kanāls *[91]* izrakts 1988. gadā. Baņka grāvis *[92]* izrakts 1860. gadā, mēģinot iztaisnot Lielupi. Babītes ezers *[93]* – dabas liegums. Jāņa lut. baznīca *[94]* (1869. g.). Spuņņupe *[95]* izrakta 1816. gadā un vēlāk palu ūdeņu padziļināta, 1988. gadā aizbērta, lai ūdeņus novadītu tālāk pa Babītes ezeru līdz Varkaļu kanālam. Daugavgrīvas salā *[96]* Vakarbuļļu dabas liegums.

Jūrmalā dzimuši skatuves mākslinieki A. Frīnbergs, E. Pāvuls, V. Švarcs, gleznotāji A. Cīrulis, U. Zemzaris, dramaturgs P. Pētersons, dzejnieki S. Kaldupe, A. Aizpuriete, R. Rudzītis.

KALNCIEMS

Jelgavas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 1,6 km², lauku teritorija 21,1 km².
Iedzīvotāji: 2251, kopā ar lauku teritoriju 2686 (1997. g.); latvieši 39,3%, krievi 47%, baltkrievi 5,8%, ukraiņi 2,3%, poļi 2,9%, lietuvieši 1,1%.
Attālums no Rīgas 51 km (autoceļš A9, 2. šķiras autoceļš nr. 43), no Jelgavas 24 km (caur Tušķiem).
Dzelzceļa stacija Kūdra 19 km no pilsētas (līnijā Rīga–Tukums), Līvbērze 18 km no pilsētas (līnijā Jelgava–Tukums).

Kalnciema pilsētu aptver lauku teritorija, tikai ziemeļrietumu stūrī tā robežojas ar Valgundes pagastu, kas aptver arī lauku teritorijas ziemeļu daļu un ir iepretī Kalnciemam Lielupes otrajā krastā. Nošķirta lauku teritorijas platība ir arī aiz Vecbērzes Valgundes pagastā. Lauku teritorija dienvidu un dienvidrietumu malā robežojas ar Līvbērzes pagastu. Pilsētu šķērso 2. šķiras autoceļš Jelgava–Plostmuiža (saista Kalnciemu ar Rīgas–Liepājas šoseju), kur ir tuvākais tilts pār Lielupi. Lielupes krastā kuģu piestātne.

Daba un iedzīvotāji

Kalnciems atrodas Viduslatvijas zemienes Tīreļu līdzenumā Lielupes kreisajā krastā. Aiz šaurās apstrādājamās Lielupes piekrastes te plešas lieli purvu un mežu masīvi. Uz R no Kalnciema sākas Kaigu purvs (3290 ha), uz ZR – Drabiņu purvs (1368 ha), bet aiz Rīgas–Liepājas šosejas Ķemeru nacionālais parks ar Ķemeru-Smārdes tīreli. Daļa Drabiņu purva ir arī dabas liegums. Lielupes krastu augstums Kalnciemā ir 1,5–3 m vjl., pilsētā augstākās vietas

Skats pāri dīķim uz Draudzības ielu (A. Tidrika foto, 1997. g.)

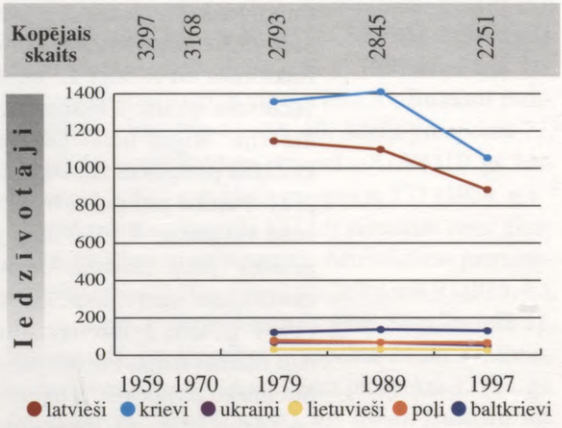

līdz 4m vjl., Lielupes ūdens līmeņa vidējais augstums 0,2 m vjl., upes platums 200–400 m, dziļums 5–14 m. Pilsētas R malā sākas Kalnciema māla atradne, kur māla ieguve sākta 19. gs. 1. pusē. Atradne pētīta 1936., 1947., 1949., 1960., 1961., 1963., 1971., 1983. gadā. Krājumi bija 11 mlj m³. Lauku teritorijā aiz Rīgas–Liepājas šosejas Kalnciema dolomīta atradne, kas zināma jau kopš 19. gs. Atradne pētīta 1958. gadā, krājumi 2 mlj m³. Kad krājumi bija izmantoti, 1983. gadā uz Z pie Odiņiem tika izpētīts jauns laukums, tajā rūpnieciskie krājumi 5,7 mlj m³, perspektīvie krājumi 25 mlj m³. Kalnciemu aptver dīķi (kopējā platība 222 ha), kas izveidojušies izstrādātajos māla, dolomīta un kūdras karjeros. Kopā ar Lielupi ūdeņi aizņem 335 ha (14,8% visas teritorijas).

Kopš pilsētciemata izveidošanas Kalnciema iedzīvotāju skaits svārstījies maz. Tikai pēdējos gadu desmitos samazinājies. Iedzīvotāji strādājuši gk. kieģeļu ražošanā. Latviešu īpatsvars no 94% 1935. gadā samazinājies līdz 34% 1998. gadā. 1998. gadā piedzimuši 9, miruši 34 cilvēki, 18,3% iedzīvotāju bija līdz darbspējas vecumam, 54,2% – darbspējas vecumā, 27,5% – virs darbspējas vecuma.

Vēsture

Par to, ka Kalnciema apkārtne bijusi apdzīvota senatnē, liecina savrupatradumi. Padziļinot Lielupes gultni, pie Kalnciema 8 m dziļumā sapropeļa slānī atrada raga cirvi, kas attiecas uz 8.–5. gt. pr. Kristus. 20. gs. 50. gadu sākumā, rokot kūdru Kaigu purva Z daļā, atrada harpūnu, kas attiecas uz mezolīta laikmetu. 16. gs. dokumentos minētā *Kalnzehm*, arī *Kahlzehm* ir bijusi muiža (tag. Tīreļos pie Rīgas–Liepājas šosejas) un piederējusi pirmajam Kurzemes hercogam Gothardam Ketleram (1562.–1587. g.), bet tajā

dzīvojis un saimniekojis K. Bīrons, kas atradies hercoga dienestā. Pēc K. Bīrona Kalnciema muižā saimniekoja viņa dēls J. Bīrons, kura dzīves laikā 1638. gadā Polijas karalis apstiprināja Bīronu dzimtas ģerboni: baltā laukā uz sausa zara tupošs melns krauklis, tam knābī ozola zariņš ar trim zīlēm, kleinodā (ģerboņa augšdaļā) uz zelta kroņa krauklis starp divām zīlēm. Kalnciema ēkas un zeme tika izlēņota ar noteikumu, kas paredzēja pienākumus pret hercogisti kā valsti. Kalnciema muiža bija atbildīga par Lielupes prāmja uzturēšanu. 1690. gadā Kalnciema muižā piedzima vēlākais Kurzemes hercogs E. J. Bīrons. 1738. gadā viņa māte bija noslēgusi kontraktu arī par Klīves muižas zemju izmantošanu. Pēc E. J. Bīrona aresta Kalnciema muižu izrentēja. Pēc Kurzemes hercogistes likvidēšanas 1795. gadā tā nonāca valsts īpašumā. Muižas apbūves kompleksā bi-

A/s "Lode" Kalnciema fabrika (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ja arī alus un degvīna brūzis, siernīca, maltuve, muižas krogs un Liepas krogs. Ēkas celtas gk. 18. gs. beigās–19. gs. sākumā. 1854. gadā uz Klīves muižas zemes uzcēla Kalnciema-Klīves lut. mūra baznīcu, kam 1903. gadā piebūvēts tornis.

Pēc neatkarīgās Latvijas nodibināšanās saskaņā ar agrāro reformu Kalnciema un Klīves muiža tika iekļauta Kalnciema pagastā; darbojās 1. pakāpes pamatskola, sešklasīgā pamatskola, divas bibliotēkas un doktorāts. Kūļos darbojās vējdzirnavas, Kalnciemā raka dolomītu. Dolomīta lauztuvēs 30. gados bija ierīkota t.s. Kalnciema katorga, kur sodu izcieta ieslodzītie. Muiža savu centra nozīmi ir zaudējusi. 1960. gadā uzcelts tilts pār Lielupi, tad pat arī likvidēja prāmi. Muižas teritorijā uzbūvēja divas silikātķieģeļu dzīvojamās mājas. No muižas celtnēm vēl pirms dažiem gadiem daļēji bija saglabājušās trīs saimniecības ēkas, dzīvojamā māja nojaukta jau pirms 2. pasaules kara, tās vietā uzcelti Upmaļi.

Kalnciema pagastā darbojās kaļķu cepļi un ķieģeļu cepļi (ķieģeļus te ražoja no 19. gs. sākuma, varbūt pat agrāk), kas izmantoja Kalnciema dolomīta un māla atradnes. Kaigu un Drabiņu purvā ieguva kūdru. 1913. gadā pašreizējās Kalnciema pilsētas un lauku teritorijas robežās darbojās 29 ķieģeļu apdedzināšanas krāsnis, kas gadā ražoja 90 mlj ķieģeļu. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Dirbu ķieģeļu ceplis, J. Šteinerta ķieģeļu rūpnīca, a/s "Silikāts" ķieģeļu rūpnīca (gk. bij. Ņesterova cepļi Purmaļos; Ņesterova cepļi vēl atradās Lapsās), a/s "Ķieģelis un Kūdra", kas apvienoja Trifonova un Frišmaņa ķieģeļu cepļus Kaigos. Visslavenākais bija Teilora-Bružes ķieģeļu ceplis, kas ražoja lietos dzeltenos apdares ķieģeļus, kurus eksportēja arī uz Vāciju un Angliju. 30. gados darbojās vairs tikai divi kaļķu cepļi – Stilļa kaļķu ceplis, kas bija pievienojis Kleinbergu ražotni, un Godmaņa kaļķu ceplis.

1945. gadā visas ķieģeļu ražotnes apvienoja Ķieģeļu rūpniecības trestā, bet 1946. gadā nodibināja Kalnciema būvmateriālu kombinātu. 1951. gadā kombinātam pievienoja arī dolomīta šķembu rūpnīcu, kas atradās Plostmuižā. Kombināts ražoja māla ķieģeļus, minerālvati, stiklaplastu, neausto grīdas segumu, dolomīta šķembas.

1949. gadā izveidoja Kalnciema strādnieku ciematu, kura teritorijā iekļāva pie katras ķieģeļu ražotnes atsevišķi pastāvošos ciematiņus ar tiem pieguļošajām lauksaimnieciskajām zemēm (1944. gadā izveidoto Kaigu un Ruduļu ciemu teritoriju un Plostmuižas kaļķu cepļus ar dolomīta lauztuvēm) un kura centrs atradās 6 km no bij. Kalnciema muižas. Kalnciema strādnieku ciematam pievienoja arī Tušķu-Bemberu ķieģeļnīcu. 1961. gadā Kalnciemam piešķīra pilsētciemata tiesības. Kalnciema pilsēta dibināta 1992. gadā. Kalnciemā darbojās Jelgavas rajona sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, kā arī slimnīca, Kaigu vidusskola, Krasta pamatskola, kultūras nams, bibliotēka.

Reliģija

Kalnciemā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze, Kalnciema evaņģēliskās ticības kristiešu draudze "Dzīvība Kristū".

Luterāņu draudze pulcējas Kalnciema baznīcā (pāri Lielupei). Nomaļus no pilsētas atrodas katoļticīgās B. Markovskas mājas Odi, kur pēc 2. pasaules kara Jelgavas dekāns Dr. J. Ancāns reģistrēja draudzi un sāka noturēt dievkalpojumus. 1957. gadā telpas nedaudz paplašināja un iekārtoja pastāvīgu kapelu. 1998. gadā atklāta jaunā baznīca (arhit. E. Helfričs). Dievkalpojumus notur Jelgavas priesteri. 1998. gadā priesteris E. Zaksis.

Vecticībniekiem draudzes telpas atrodas Lielupes ielā 37. Pareizticīgo draudze pulcējas Ķīšos, Sv. Trīsvienības Sergija klosterī (celts 1902. gadā).

Kalnciems – deviņdesmitie gadi

Kalnciema būvmateriālu kombinātu 1993. gadā privatizēja SIA "Baltijas ķieģelis", 1996. gadā tūlīt pēc izpirkšanas to nodeva SIA "Kalnciema būvmateriāli", 1998. gadā to nopirka a/s "Lode". 1993. gadā no kombināta atdalījās kokapstrādes ražotne SIA

Ložmetējkalns

Ložmetējkalns ir 1. pasaules kara vēstures piemineklis, kāpu masīvs Nordeķu-Kalnciema kāpu grēdā Ložmetējkalna-Kapteiņu purva malā. 1915. gada rudeni vācieši Ložmetējkalnu bija nocietinājuši ar ložmetēju un lielgabalu ligzdām. Bunkuros bija iekārtoti klubi, baznīca, bibliotēka. 1916. g. 23. decembrī (1917. g. 5. janvārī pēc jaunā stila) krievu 12. armija sāka uzbrukumu Odiņu, Babītes apkaimē. Galvenais trieciens bija jādod Babītes grupai – 6. Sibīrijas korpusam un Latviešu strēlnieku divizijas spēkiem. Latviešu strēlnieki uzbruka Mangaļu māju apkaimē un, parādot sevišķu varonību, ieņēma pirmo vācu aisardzības līniju Ložmetējkalna rajonā. Gūtos panākumus nepietiekošo rezervju dēļ neizdevās izvērst, un 29. decembrī uzbrukums tika pārtraukts. Latviešu strēlnieki tika palaisti atpūtā. 10. janvārī vācieši devās pretuzbrukumā un latviešu strēlniekiem atkal pavēlēja doties kaujā. Vācu pretuzbrukumi turpinājās līdz 21. janvārim, bet latviešu karavīri Ložmetējkalnu noturēja. Šajās asiņainajās Ziemassvētku kaujās krievu armija zaudēja ap 45 tk kritušo un ievainoto, to skaitā 9 tk latviešu, no kuriem ap 2 tk kritušo. Vācieši zaudēja ap 25 tk karavīru. Par asiņainajām kaujām liecina daudzie brāļu kapi ciņu vietās. Ložmetējkalna augstākajā vietā, kas atrodas 18 m vjl., atklāts piemiņas akmens.

Piemineklis latviešu strēlniekiem Silenieku brāļu kapos

Kritušie Ložmetējkalnā 1916. gadā

"Laipa", kas savu īpašumu nodeva SIA "Kalnciema koks", un dolomītu škembu ražotne SIA "Gneiss". 1998. gadā Latvijas un Vācijas s-ba "Bite–K" kopīgā projektā ar Nodarbinātības dienesta apmācības centru izveidoja šūšanas apmācības centru un šuvēju darbnīcu; sākumā tajā bija 60 darbavietu. Drabiņu purvā kalnciemieši strādā Vācijas un Latvijas kūdras ieguves kopuzņēmumā SIA *La Flora*.

Pilsētā ir pamatskola ar latviešu mācību valodu, kas atvērta 1992. gadā; sākotnēji skolā bija 18 skolēnu, 1998. g. septembrī – vairāk nekā 100 skolēnu; puse skolēnu ir no krievvalodīgajām ģimenēm. Kaigu vidusskolā (krievu mācību valoda) ar katru gadu samazinās skolēnu skaits, tāpēc to paredzēts pārveidot par arodvidusskolu. Slimnīcā ir 12 gultasvietu. Darbojas poliklīnika, kurā strādā trīs ārsti, zobārstam ir privātprakse. Ir bērnudārzs "Mārīte" (to apmeklē apm. 100 bērnu).

Kalnciema attīstība iespējama trijos virzienos: atjaunot būvmateriālu ražošanu, arī kūdras krājumu racionālu izmantošanu; lietderīgi izmantot dabas resursus – ūdeņus atpūtai un nepiesārņoto augsni ekoloģiski tīru augļu un dārzeņu audzēšanai Rīgas un Jūrmalas tirgiem; nodot savrupmāju apbūvei brīvās zemes, lai palielinātu nekustamā īpašuma nodokļa bāzi.

Kalnciema pilsētas teritoriālās plānošanas grupas vadītājs V. Čakars

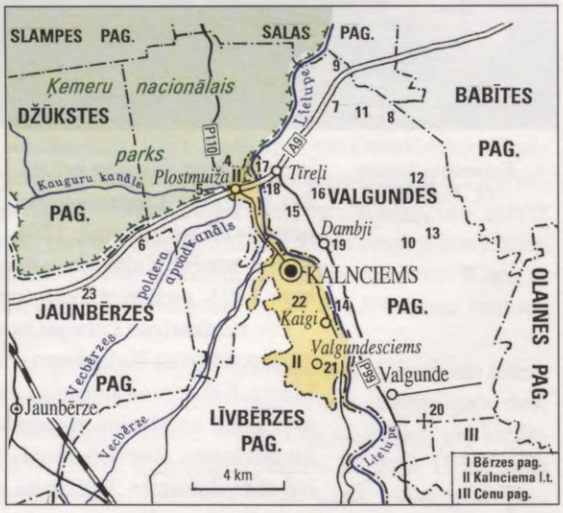

Pavadonis pa Kalnciemu un apkārtni

Kalnciema centrālajā daļā atrodas tā galvenais uzņēmums – SIA "Lode" Kalnciema fabrika *[1]*, Jelgavas ielā 12 *[2]* – pirmskara ražotnes administratīvā ēka. Jaunā katoļu baznīca *[3]*. Plostmuižā *[4]* 1935. gadā dibinātās politisko ieslodzīto nometnes vietā piemiņas akmens. Mežā aiz Lāču kroga *[5]* 1. pasaules kara brāļu kapos apbedīti 135 vācu un 15 krievu karavīri (piemineklis 1939. g.). Arī tālāk mežā 1. pasaules kara vācu un krievu karavīru Sumragu brāļu kapi *[6]*. Silenieku brāļu kapos *[7]* apbedīti 167 latviešu strēlnieki, kas krituši 1916. gada Ziemassvētku kaujās. Uzstādīts pēc K. Celmiņa meta darināts, 5,7 m augsts Somijas sarkanā granīta piemineklis, ko dāvinājuši jelgavnieki. No šejienes 3 km līdz Ložmetējkalnam. Augstākajā vietā atrodas piemiņas akmens *[8]*. Apkārtnē ir vairāki brāļu kapi. Peitiņu kapsētā *[9]* apbedīti 1500 Sibīrijas strēlnieki, 12 latviešu strēlnieki un strēlnieka māte, kas nosalu-

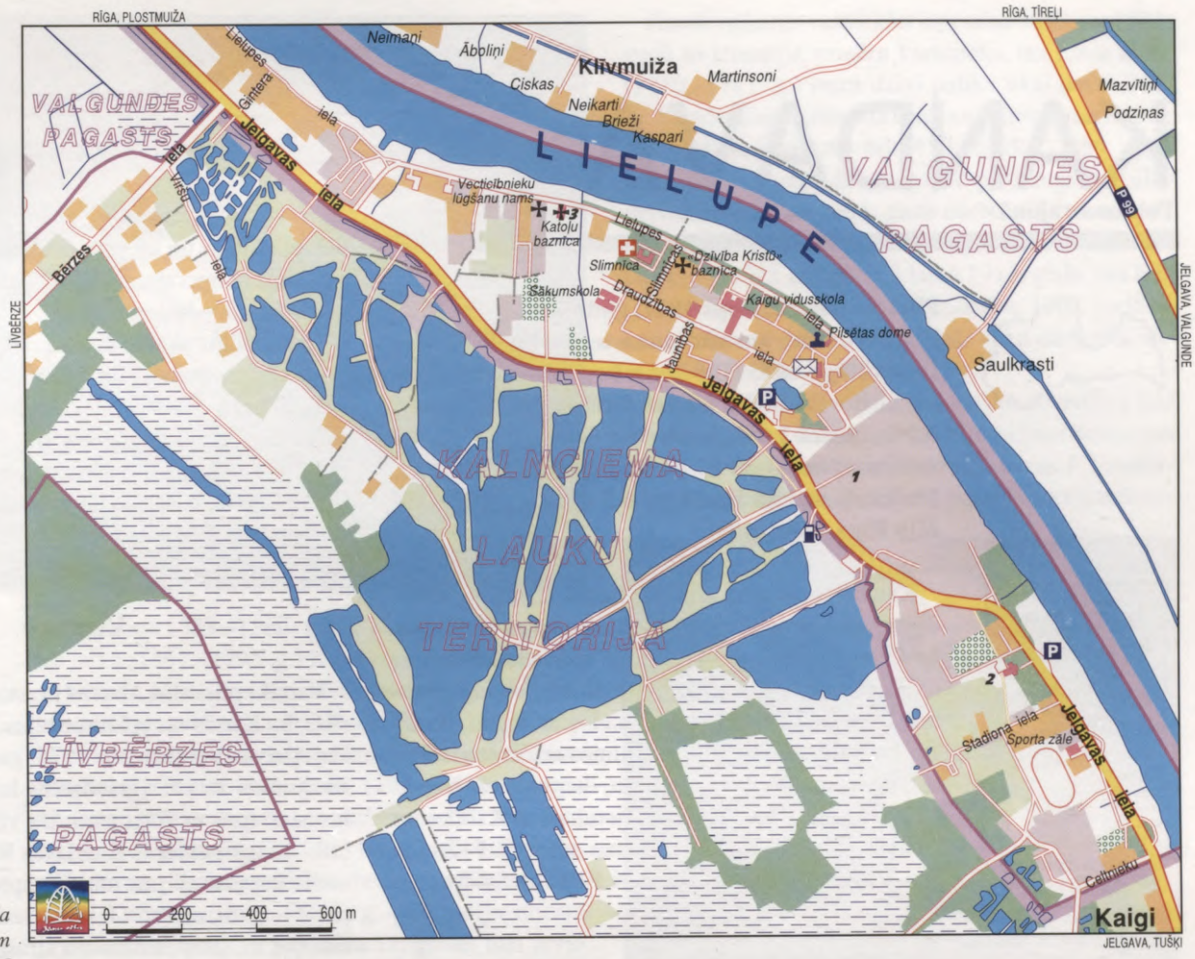

Skats uz māla karjeru dīķiem pilsētas apkaimē (1998. g. foto)

si pie dēla kapa. Lieli brāļu kapi atrodas arī pie Skangaļiem *[10]*, kur apbedīti vācu, krievu un, iespējams, arī latviešu karavīri. Galvenokārt vācu karavīru brāļu kapi ir 0,5 km no Ložmetējkalna *[11]* (piemineklis 1939. g.), Tīreļpurvā *[12]*, pie Mežmangaļiem *[13]*, blakus Puču kapiem *[14]*, pie Grabjiem *[15]* (piemineklis 1938. g.), pie Piķiem *[16]* (254 apbedījumi, piemineklis 1938. g.), blakus Kalnciema kapiem *[17]* (147 vācu un astoņi krievu karavīru apbedījumi, piemineklis 1938. g.). Tīreļos *[18]* sarkanarmiešu brāļu kapi. Kalnciema-Klīves lut. baznīca un Kalnciema vidusskola *[19]*. Pie baznīcas piemineklis sarkanā terora upurim kapteinim J. Pekam, 1. pasaules kara vācu karavīru brāļu kapi. Ķīšos *[20]* Sv. Trīsvienības Sergija pareizticīgo sieviešu klosteris (atklāts 1895. g.). Klosterim lieli ieejas vārti ar kupolu un pieciem gleznojumiem (19. gs.), Kristus apskaidrošanas baznīca un Jāņa Trepinieka baznīca. Pie klostera 1. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru kapi. Baltie krusti 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapos pie Kaktiņiem un Strēlniekiem *[21]*, 1. pasaules kara vācu karavīru brāļu kapi Jelgavas ielā *[22]*. Latvijas Brīvības cīņās kritušo brāļu kapi pie Batariem *[23]*.

Piemiņas akmens Ložmetējkalnā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

KANDAVA

Tukuma rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada.
Platība 7 km², novada lauku teritorija 381 km².
Iedzīvotāji: 4003 (1997. g.), kopā ar novada lauku teritoriju 8884; pilsētā latvieši 92,4%, krievi 3,2%, čigāni 1,6%, baltkrievi 0,9%.
Attālums no Rīgas 91 km (autoceļi A10, P130).
Dzelzceļa stacija Kandava 6,5 km no pilsētas (līnijā Rīga–Ventspils).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā zaļš ozola zars, ar zelta zīlēm kausiņos. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Kandavas novada administratīvā teritorija izveidojās, apvienojoties Kandavas pilsētai ar Kandavas un Cēres pagastu 1996. gadā un ar Matkules un Zemītes pagastu 1997. gadā, un ir pirmā novada teritorija Latvijā. Tā robežojas ziemeļos ar Virbu, Strazdes un Balgales pagastu, austrumos ar Zentenes, Pūres, Jaunsātu un Irlavas pagastu, dienvidos ar Viesatu, Zantes un Vānes pagastu, rietumos ar Kabiles un Abavas pagastu. Kandavu šķērso autoceļš P130 Līgas–Veģi, kā arī sākas autoceļš P109 uz Saldu.

Daba un iedzīvotāji

Kandava atrodas Austrumkursas augstienes ziemeļu malā Abavas senlejā. Pilsētas R malā sākas Ziemeļkursas augstienes Vanemas pauguraine. Vecpilsēta izvietojusies kraujajā senlejas labajā krastā, nolaidenajā kreisajā krastā atrodas Jaunkandava. Senlejas platums pie Kandavas 0,7–2 km, dziļums līdz 30 m. Abavas platums ap 25 m, dziļums 1,2 m. Upes līmenis ap 34 m vjl. Klimats Kursas augstieņu aizvējā siltāks un sausāks nekā citur Latvijā. Februāra vidējā temperatūra –3,6 °C, jūlija 16,5 °C. Nokrišņi vidēji 400–450 mm gadā.

Iedzīvotāju skaits visstraujāk pieaudzis 19. gs. 1. pusē (trīs reizes) un padomju okupācijas gados (vairāk nekā divas reizes). Mainījies arī nacionālais sastāvs. Ebreju īpatsvars no vairāk nekā puses (55,2% 1863. g.) samazinājies līdz dažiem procentiem pirms 2. pasaules kara. Samazinājies arī vāciešu īpatsvars, bet pieaudzis latviešu īpatsvars.

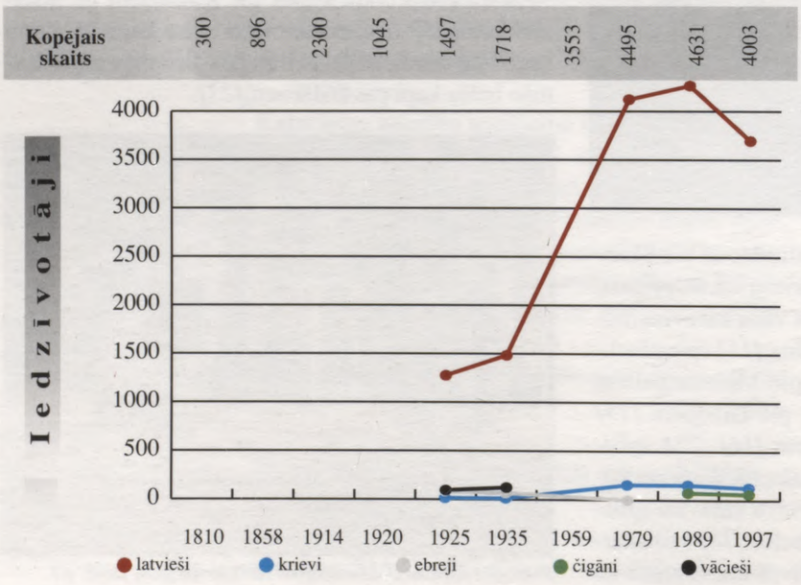

Vēsture

Vairāki pilskalni Abavas krastos un kapulauki norāda, ka Kandavas apkaime bijusi apdzīvota jau sen. Pie Abavas Velnakmens 1976. gadā arheoloģiskajos izrakumos atrasti agrā dzelzs laikmeta (2.–4. gs.) bronzas aproces fragmenti. Uz vēlo dzelzs laikmetu (10.–12. gs.) attiecas Kandavas Reinas akmeņu krāvuma kapulauks, kur mirušie apbedīti no 1. gs. līdz pat 11. gadsimtam. Ogļainā zemē, kas iesniedzas līdz 0,8 m, starp akmeņiem atrastas senlietas un cilvēku un dzīvnieku kauli.

Nosaukumu Kandava, domājams, guvusi no lībiešu valodas (*Candowe* – vieta ūdens malā vai stūrī), tas atbilst Kandavas ģeogrāfiskajam stāvoklim Abavas pagriezienā. Kandavas kuršu pils, kas bija viens no Vanemas centriem, un senpilsēta pie lielā Prūsijas zemes ceļa Abavas senlejas labajā krastā pastāvējusi jau 10.–12. gadsimtā. Kandavas vārds pirmo reizi minēts 1230. gada līgumā starp Austrumkursas deviņu kungu novadiem un Rīgas Māras baznīcas domkapitulu, Zobenbrāļu ordeni, Rīgas rāti. Pēdējo reizi Kandavas kuršu pils minēta 1231. g. 17. janvāra pāvesta sūtņa Alnas Balduīna līgumā ar kuršiem. Saskaņā ar šo līgumu kurši apsolījās pakļauties kristīgajai ticībai un cīnīties pret pagāniem, bet Kursa paturēja savu patstāvību un vecās tiesības. 1245. gadā Livonijas ordeņa mestrs D. fon Groningens ar karaspēku iebruka Kursā un sagrāva Vanemas valsti, kurā ietilpa arī Kandava, un turpmāk šo novadu sāka saukt par Miera Kursu (*Vredecuronia*). 1253. gadā Kandavu ieguva Livonijas ordenis un uzcēla tur fogta pili (celtniecība pabeigta 1259. g.). Pie pils izveidojusies vācu amatnieku un tirgotāju pilsētiņa ar tirgus vietu, darbnīcām un baznīciņu. 1366. un 1397. gadā Kandava minēta kā *opidum* – nocietināta apdzīvota vieta. 1496. un 1499. gadā tā jau dēvēta *Hakelwerk*, t.i., par miestiņu; tas norāda par Kandavas izaugsmi. 1534. gadā minēts krogs, 1536. gadā – kalējs. Ir zināmi 17 Kandavas pils fogtu uzvārdi, kas

Kandava (U. Krēvica foto, 1988. g.)

darbojušies 1383.–1560. gadā. Kurzemes hercogistes laikā (1561.–1795. g.) Kandavas, Sabiles un Talsu novadu pārvaldīja Kandavas pilskungs un Kandavas pils bija pilskunga rezidence, kas 1617. gadā tika pakļauta Tukuma virspilskungam. Miesta tiesības Kandavai piešķīra 1625. gadā. 1795. gadā Kandavas novadu iekļāva Kurzemes guberņā. Pēc tam kad 1819. gadā pilskungu iecirkņi tika pārdēvēti par apriņķiem un pilskungs no Kandavas pārcēlās uz Talsiem, Kandavu 1819.–1888. g. pārvaldīja miesta priekšnieks. Kandava uzplauka 17. gs. un bija tuvākās apkārtnes tirdzniecības centrs. Tirgojās ar labību, gaļu u.c. pārtikas precēm, pa Abavas ūdensceļu uz Ventspils ostu pludināja kokus. Hercoga Jēkaba laikā (1642.–1682. g.) ierīkoja linu austuvi, salpetra vārītavu un pulvera maltuvi, bet miesta tuvumā – darvas cepļus. Iedzīvotāju skaits palielinājās no 600 līdz 1000 cilvēkiem.

Kandava karos vairākkārt izpostīta. 1659. un 1703. gadā to izlaupīja zviedru karaspēks, bet Lielā mēra (1710.–1711. g.) laikā dzīvi palika tikai daži cilvēki. Kandava savu novada centra nozīmi zaudēja. Pēc 100 gadiem Kandavā bija 450 cilvēku. 1750. gadā pilī vairs nevarēja dzīvot, tāpēc pilskungs pārcēlās dzīvot uz miestu. 1893. gadā darbu sāka pirmā pilsētas dome. Juridiski Kandavai pilsētas tiesības tika piešķirtas vācu okupācijas laikā 1917. gadā, bet līdz tam tā bija miests ar pilsētas tiesībām. 1902. gadā tika atklāti sēravoti, no 1903. gada sāka darboties dūņu dziedniecības iestādes.

Revolūcijas laikā 1905. gadā no 28. novembra līdz 30. decembrim vara Kandavā bija rīcības komitejas rokās. Apm. 40 kaujinieku no Kandavas J. Freimaņa vadībā piedalījās Tukuma bruņotās sacelšanās cīņās. 1. pasaules kara laikā bēgļu gaitās devās 75% iedzīvotāju, bet pati pilsēta maz cieta. Lielinieku vara Kandavā pastāvēja no 1918. g 31. decembra līdz 1919. g 14. martam. Pilsētas tiesības apstiprināja arī 1919. g. augustā.

Lielā iela (U. Krēvica foto, 1998. g.)

Kandava 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Kandavas pilskalns (U. Krēvica foto, 1998. g.)

Pēc 1920. gada Kandavā attīstījās gk. tirdzniecība. Lielajā ielā darbojās elektrostacija (līdz 1942. g.). 1935. gadā Kandavā bija 112 tirdzniecības un 123 dažādi rūpniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi.

Vācu okupācijas laikā 1941. gadā Kandavā tika nošauti vairāki simti ebreju (apbedīti Elku mežā). 2. pasaules kara laikā tieša karadarbība Kandavu neskāra. 1945. g. 8. maijā PSRS okupācijas karaspēks ieņēma Kandavu. PSRS varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī Kandavas iedzīvotāji.

Līdz 1950. gadam Kandava ietilpa Talsu apriņķī. 1950.–1959. g. rajona centrs. Pilsētas izpildu komitejas priekšsēdētāja 20 gadus (no 1960. g.) bija M. Grīsone.

Pēc 2. pasaules kara arī Kandavā centās attīstīt lielražošanu. Rūpkombināta mehānisko darbnīcu vietā (ražoja gk. degvielas mucas) 1963. gadā izveidoja Rīgas r/a "Radiotehnnika" radiomezglu rūpnīcu. Darbojās arī pienotava, r/a "Jūrmala" cehs, Patērētāju biedrības limonādes cehs, desu darbnīca, maizes ceptuve, remontu un celtniecības kantora kokapstrādes darbnīca un sadzīves pakalpojumu uzņēmums.

Ozolāju brīvdabas estrāde (U. Krēvica foto, 1998. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Karos un ugunsgrēkos gājušas bojā daudzas Kandavas ēkas, kas bija celtas gk. no koka. Vecākais pilsētas plāns (1858. g.) liecina, kāda bijusi Kandavas apbūve 19. gs. 1. pusē. Pēdējie un vispostošākie bija 1870. un 1881. gada ugunsgrēki, kad nodega miesta koka būves. No jauna cēla gk. mūra ēkas. Tā kā 1840. gadā bija atļauts daļu no vecās pils mūriem nojaukt, tad daudzi akmeņi tika iemūrēti jauno ēku pamatos jau 19. gs. vidū. Pēc 1898. gada, kad pilskalnu nodeva pašvaldībai, tur ierīkoja parku. Blakus Pulvertornim 1935. gadā iestādīja Vienības birzi. 1929.–1936. g. uzcēla pamatskolas ēku (arhit. F. Skujiņš).

Kandavas galveno ielu trases, šķiet, radušās sen. Viena no galvenajām un, domājams, arī senākajām ielām ir Lielā iela. Tā ir apm. 1 km gara, liela loka veidā, kalnā un atkal lejup ejoša iela, kuras abi gali noved lejā virzienā uz Abavu. Lielā iela ir saglabā-

Skats uz ordeņa pilskalnu (U. Krēvica foto, 1998. g.)

jusies gandrīz tāda pati, kāda tā bija 20. gs. sākumā. Augstākajā ielas punktā krustojas trīs ielas, kas redzamas arī vecajā pilsētas plānā (1858. g.). Līdz 30. gadu vidum Lielā iela bija vienīgais galvenais ceļš pilsētā, jo ceļu pa senkrasta pakāji – tag. Abavas un Kūrorta ielu, kā arī tālāk šosejas posmu uz Sabiles pusi izbūvēja tikai 30. gadu 2. pusē. Šos darbus finansēja izdevējs A. Benjamiņš. Visvecākā pilsētas apbūve ir saglabājusies gk. Tirgus laukumā (18. gs. beigas) un Lielajā ielā (19. gs.). Tās Z daļā vēl ir saglabājies akmens bruģējums. Tā kā ēkas atrodas lielā slīpumā, to lejasdaļā ir par vienu stāvu vairāk. Arhitektūras piemineklu kompleksu veido dzīvojamās ēkas Lielajā ielā (19. gs. 2. puse un 19. gs. beigas), kā arī dzīvojamās mājas, krogs un viesnīca Talsu ielā (visas ēkas 19. gs.). Lielajā ielā atrodas bij. ebreju sinagoga (celta 20. gs. sākumā, romāņu stilā). Dažām ēkām ielas stūrī ir nošļaupti stūri. Lielajā ielā saglabājies bij. Sadraudzīgās b-bas nams (celts 1907.–1909. g., rekonstruēts 1989. g.), kā arī bij. Trepju krogs un viesnīca (18. gs. beigas–20. gs. sāk.), kopš 1958. gada poliklīnika.

Neparasts celtniecības tehnikas piemineklis ir četru arku tilts pāri Abavai (1873. g.), celts pēc Ze-

Pilsētas vēsturiskais centrs – Tirgus laukums (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

mītes muižas īpašnieka barona Firksa iniciatīvas. Uzcelts no kaltiem laukakmeņiem bij. pārceltuves vietā. 1935. gadā Kandavā bija 223 dzīvojamās mājas, no kurām 134 bija mūra, 81 koka, 8 jaukta tipa ēkas. 158 mājas bija vienstāva, 60 divstāvu un 5 trīsstāvu ēkas. Centrālās apkures nebija, ar elektrisko apgaismošanu bija 205 dzīvokļi. Pēc 2. pasaules kara Kandavā tika uzcelti vairāki piecstāvu nami, individuālās mājas.

17. gs. kokgriezuma skulptūra luterāņu baznīcā

Māksla

Kandavas lut. baznīcas interjerā ir saglabājušās divas Rīgas tēlniecības meistaru darinātas kokgriezuma skulptūras "Ļaundaris" un "Golgāta" (17. gs.), kristāmbļoda (1734. g.), divi svečturi (18. gs.), 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušo piemiņas plāksne (1930. g.). Pēc ugunsgrēka 1728. gadā Ventspils kokgriezējs J. Martenss Kandavas lut. baznīcai darināja kanceli un biktssolu (ap 1735. g.). Savukārt 19. gs. vidū baznīca ieguva jaunu altāri un Drēzdenes mākslinieka K. Arnoldi darināto altārgleznu "Kristus pie krusta" (19. gs.) un Liepājas meistara K. Hermaņa būvētās ērģeles (1863.–1864. g., pārbūvējis J. Jauģietis 1936. g.).

Luterāņu baznīcas kanceles rotājums

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1540. gadā minēta skola, bet skolotājs – jau 1511. gadā. 19. gs. sākumā Kandavā strādājis pirmais mums zināmais skolotājs un ērģelnieks P. Dansons. 1832. gadā minēta zēnu skola. Ap 1850. gadu dibināta divklasīgā pagastskola, tajā bija arī internāts. Pirms 1. pasaules kara darbojās arī pilsētas skola, ko 1915. gadā evakuēja uz Staraja Rusu. 1920. gadā dibināta Kandavas pamatskola, vēlāk tā nosaukta K. Mīlenbaha vārdā (1920.–1940. g. tās pārzinis bija P. Kalniņš). 1937./1938. mācību gadā Kandavā darbojās Mīlenbaha sešklasīgā pamatskola, valsts arodskola, vācu pamatskola (līdz 1939. g.), bērnudārzs (atvērts 1935./1936. g.). Lasītājiem bija atvērta Sadraudzīgās b-bas bibliotēka (1914 sējumi) un literāta un fotogrāfa K. Veinberga bibliotēka (6682 sējumi). Sabiedriskajā dzīvē aktīva bija Ugunsdzēsēju b-ba (dib. 1870. g.), Mednieku b-ba (1929. g.), Sadraudzīgā b-ba (1901. g.), Sadraudzīgās b-bas krājaizdevu s-ba (1903. g.), Kūrorta b-ba (1934. g.), Piensaimnieku s-ba (1931. g.), Krājaizdevu s-ba (1883. g.), Lopkopības pārraudzības b-ba (1924. g.), Sēravotu b-ba, Latvijas Sarkanā Krusta Kandavas nodaļa (1920. g.), Latviešu veco strēlnieku b-bas nodaļa (1927. g.), Vācu vecāku savienības nodaļa (1921. g.), Starptautiskās Kustoņu aizsardzības b-bas Latvijas Kandavas nodaļa (1929. g.), Latvijas Savstarpējās apdrošināšanas b-bas nodaļa (1907. g.), Latvijas Zirgaudzētāju biedrības nodaļa (1929. g.), Kandavas rajona sugas dzīvnieku audzētāju b-ba (1930. g.).

Kandavas Sadraudzīgajā b-bā darbojās koris (dib. 1889. g., viens no tā vadītājiem bija E. Daugulis), tika iestudētas teātra izrādes, rīkotas rokdarbu un kulinārijas izstrādājumu izstādes. Darbojās ārsta

Ugunsdzēsēju depo Tirgus laukumā (U. Krēvica foto, 1998. g.)

J. Šmita privātklīnika, kas mūsu dienās ir Kandavas zonālā slimnīca (no jauna 1959. g. uzbūvēts trešais stāvs). Aptieka darbojas no 1769. gada. 19. gs. beigās dibināta jaunā aptieka, 1872. gadā uzcelts ugunsdzēsēju depo.

Pēc 2. pasaules kara darbojās internātskola (1958. g. uzcelta jauna ēka), Lauksaimniecības mehanizācijas un elektrifikācijas tehnikums (dib. 1945. g.), mūzikas skola (1959. g.), slimnīca, poliklīnika, tirdzniecības centrs "Abava" (1970. g., arhit. J. Rauziņš), kultūras nams, viesnīca. Vasarās Kandavas sporta kompleksu, stadionu, šautuvi, peldētavu, kartinga laukumu izmantoja daudzi sportisti. Te vasarās trenējās Rīgas "Dinamo" meistarkomandas hokejisti, bobslejisti.

Reliģija

Kandavā darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Kā visās pilīs, arī Kandavā ordeņa 1254. gadā celtajā pilī bija kapela, kur Kurzemes hercogistes laikā notikuši lut. dievkalpojumi. Arī otrpus pils Abavas kreisajā krastā atradusies kāda kapela. 1518. gadā Livonijas ordeņa mestrs tur apstiprinājis Sv. Jaunavai veltītu vikāriju. Kandavā celt baznīcu bija paredzēts hercoga 1567. g. 28. februāra recesā. Mācītāju vārdi latviešu dievkalpojumiem zināmi no 1582. gada, bet vācu dievkalpojumiem – no 1576. gada. 1687.–1690. g. uzcelta mūra baznīca. Tā nodegusi 1728. gadā. Tās vietā 1736. gadā uzcēla jaunu. Tornis pabeigts 1889. gadā. Kandava aprūpēja Zemīti, Balgali, Dzirciemu, arī baznīcu Jaunpagastā. Līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā Kandavā bija arī vācu draudze. Baznīckalna kapi ar kapliču (18. gs. beigas–19. gs. 1. puse) ir lut. draudzes kapi. Ev.-lut. draudzes mācītāji: 1842.–1889. g. H. Bernevics, 1889.–1919. g. A. Bernevics (lielinieku nogalināts 1919. g.), 1928.–1942. g. R. Zariņš, 1944.–1957. g. A. Vecmanis. 1999. gadā ev.-lut. draudzes mācītājs K. Simanovičs, Romas katoļu draudzes mācītājs prāvests A. Mediņš.

Kandava – deviņdesmitie gadi

20. gs. pēdējā gadu desmitā pilsētai raksturīgi tie paši procesi, kas visā valstī, – daža nozare ar ražoto produkciju kļuvusi lieka, cita radusies no jauna un meklē savu vietu aizmirstajā tirgus ekonomikā. Pašvaldība centusies atbalstīt tās iniciatīvas, kuru veiksmīgas darbības rezultātā taptu jaunas darbavietas. Nostiprinājies kokapstrādes uzņēmums SIA "Kandavas Priedaine", SIA "Lex–u" un mūsdienīgs lielveikals. Veiksmīgi darbojas gaļas pārstrādes cehi, konditoreja, automobiļu tehniskā apkope un remonts, plaši attīstīts tirdzniecības tīkls, darbojas kafejnīcas "Pils", "Veckandava". No jauna uzcelts tirgus komplekss ar 21 slēgtu tirdzniecības vietu. Pilnīgi restaurēts un jaunu dzīvi sācis 125 gadus vecais akmens tilts pār Abavu. Pilnībā nodrošināti mobilā telefona sakari. Pilsētai ir autobusu tranzīta satiksme ar Rīgu, Liepāju, Kuldīgu, Saldu, Tukumu, Talsiem, Ventspili, Jelgavu. Skolēnus un iedzīvotājus apkalpo piepilsētas autobusi. Pakāpeniski tiek uzlabots ielu segums, ceļi, labiekārtotas atpūtas vietas.

Novada iedzīvotāju medicīnisko aprūpi nodrošina pašvaldības uzņēmums "Kandavas slimnīca un poliklīnika", kā arī Sarkanā Krusta Kandavas novada komiteja.

90. gados pašvaldība saņēmusi Vides fonda investīcijas, tāpēc pilsētā ir Eiropas standartiem atbilstošas bioloģiskās attīrīšanas iekārtas.

Visvairāk iedzīvotāju nodarbināti izglītības, tirdzniecības un veselības aprūpes jomā. Vidējais bezdarba līmenis ir 6–7% no darbspējīgajiem iedzīvotājiem. Novadā vairākums iedzīvotāju nodarbojas ar lauksaimniecību savās zemnieku saimniecībās.

Kandavas novada pašvaldības, Pasaules bankas un Labklājības ministrijas kopīgā darbā tapis projekts, pēc kura izveidots Latvijā pirmais sociālās palīdzības centrs. Pašvaldības teritoriālās attīstības prioritātes – plānošana, izglītība, veselības aizsardzība un sociālā nodrošināšana, vides aizsardzības un lauku infrastruktūras attīstība, privātstruktūru darbības veicināšana, kultūras un veselīga dzīvesveida iespēju nodrošināšana.

Kandavai izveidojušās ciešas saites ar Afjordas (Norvēģija), Laires (Dānija) un Strengnesas (Zviedrija) komūnu. Kopā ar Strengnesas komūnas speciālistiem tapis novada teritoriālās attīstības plāns. Regulāra ir privātuzņēmēju, skolotāju un skolēnu delegāciju pieredzes apmaiņa.

Kandavas senatnīgums labi sadzīvo ar jaunību. Kārļa Mīlenbaha vidusskolā un internātvidusskolā mācās vairāk nekā 1100 skolēnu. Savukārt lauksaimniecības tehnikumā, kas ir Kurzemes zonas lauksaimniecības apmācības centrs, 580 audzēkņi

Kandavas stadions; skats uz peldētavu (U. Krēvica foto, 1998. g.)

reizē ar mehāniķa, automehāniķa, elektriķa, ēdienu gatavošanas tehnologa, mājturības un lauku tūrisma organizatora prasmi iegūst arī vidējo izglītību. Vairāk nekā 200 pirmsskolas vecuma bērni labi jūtas bērnudārzā "Zīļuks".

Pilsētā notiek daudzveidīga kultūras un sporta dzīve. Par kultūru rūpējas 1998. gadā izveidotais Kandavas novada Kultūras centrs. Tā pārziņā ir Kandavas, Valdeķu, Matkules, Zemītes kultūras nami, bibliotēkas, novada muzejs, kas tapa 1995. gadā, kinoteātris "Senleja", mākslas galerija "Vējspārns", kas dod iespēju iepazīt arī izcilu mākslinieku darbus, kā arī deju skola, kurā dejas māku apgūst vairāk nekā 200 audzēkņu. Novada 140 bērni spējas izkopj mūzikas, bet 130 – mākslas skolā. Tradicionāli kļuvuši Novada svētki, kuros gan kori, gan ansambļi, gan deju un dramatiskie kolektīvi rāda paveikto. Pierasti kļuvuši arī folkmūzikas festivāli, radošo skolu Ziemassvētku koncerti un darbu izstādes. Pilsētas senatnīgos stūrīšus un ieliņas, kā arī gleznaino apkārtni iecienījuši Latvijas Mākslas akadēmijas studenti, notikuši plenēri. Vasarā iemīļota atpūtas vieta ir Ozolāju brīvdabas estrāde.

Pilsēta lepojas ar savu sporta kompleksu, ko tā kompaktuma dēļ iecienījuši daudzu ministriju un resoru sportisti. Plaši pasaulē izskanēja 1997. gada Latvijas 2. trīszvaigžņu sporta spēles, kurās piedalījās daudzi sportisti, arī latvieši no vairākām pasaules valstīm. Tradicionāli kļuvuši pilsētas rīkotie atklātie basketbola, volejbola, galda tenisa, novusa, šaha u.c. turnīri. Ik pavasari un rudeni skolēni piedalās skrējienā apkārt Teteriņu ezeram. Novadā izveidots sporta klubs "Kandava". Arī turpmāk Kandavā paredzēts attīstīt sporta industriju. Jau līdztekus esošajam modernajam sporta kompleksam atbilstoši starptautiskajiem standartiem izbūvēta kartinga trase un ar Latvijas olimpiskās komitejas atbalstu ieplānots pabeigt slēgta peldbaseina būvi un sākt hokeja halles celtniecību.

Kandavas novada domes priekšsēdētājs D. Rozenfelds

Latvijas 2. trīszvaigžņu sporta spēļu emblēma

Pavadonis pa Kandavu un apkārtni

Pilsētas dome ir rūpējusies, lai kultūrvēsturiskiem piemineķļiem bagātā un mākslinieku iecienītā pilsēta un tās centrs būtu sakārtots. Gan pilsētā, gan tās apkārtnē ir daudz skaistu vietu, ievērojamu ēku un piemineķļu, kas bagātina Kandavas novadu, ko dēvē par Kurzemes Šveici.

Pilsētas Z malā Abavas senlejas krasta malā Kandavas Kuršu pilskalns (Baznīckalns) *[1]*. Tā augstums apm. 10 m (66 m vjl.), blakus bijusi apmetne. No pilskalna jauks skats uz Abavas ieleju un Bruņinieku pilskalnu. Uz ziemeļiem aiz Pūzuru gravas Ozolkalns – 1 km garš, 35 m augsts senlejas labā krasta sākums, apaudzis ar ozoliem un citiem lapu kokiem. Plašs skats pāri Abavas senlejai uz Melno mežu, kur aug gk. egles. Lielā iela *[2]* – galvenā vecpilsētas iela, kuras gali atrodas nogāzes lejas daļā, bet vidus paceļas līdz senlejas krasta augšai. Lielajā un Dārza ielā, kā arī Talsu ielas sākumā atrodas vairākums 18. un 19. gs. celto arhitektūras piemineķļu. Vecākās dzīvojamās ēkas ir Lielajā ielā 12, 14, 16, 20, 33, 35, 38. Lielajā ielā 31 *[3]* bij. ebreju sinagogā (20. gs. sāk.) pēc 2. pasaules kara iekārtots kinoteātris. Lielajā ielā 28 *[4]* bij. Sadraudzīgās biedrības namā (celts 1907.–1909. g.) kultūras nams. Mēra kalniņā *[5]* apglabāti Lielajā mērī 1710. gadā mirušie kandavnieki. Blakus Tirgus laukumā saglabājusies 18. gs. beigās celta veikalu ēka. Talsu ielā 11 *[6]* bij. vācu pamatskolā Kandavas novada muzejs. Kandavas lut. baznīca *[7]*. Apkārt Baznīckalna kapi ar kapliču (18. gs. beigas–19. gs. sāk.). Kapsētas ZA nogāzē sarkanarmiešu brāļu kapi. Netālu pieminas

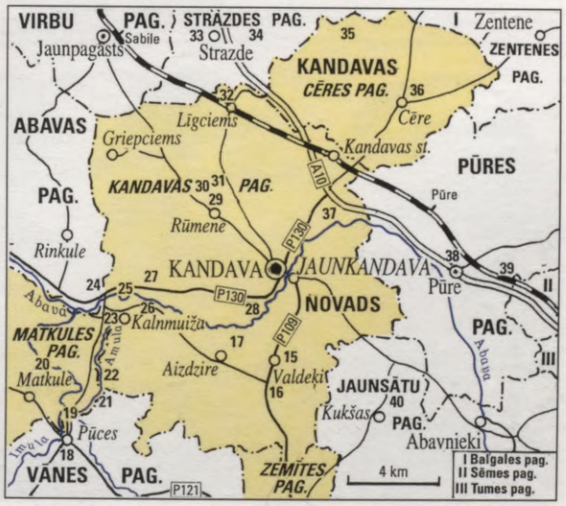

akmens komunistiskā terora upuriem, uzstādīts 1990. gadā iepretim bij. pagastnamam Sabiles ielā 8, kur deportāciju laikā ieslodzīja cilvēkus pirms vešanas uz Kandavas un Stendes staciju. Bijusī Mīlenbaha sešklasīgā pamatskola Ozolu ielā 3 *[8]*. Ozolāju parks *[9]* līdz 28 m augstajā Riebiķu pakalnē – senlejas krastā un estrāde Ozolu gravā. Bruņinieku pilskalns *[10]* ar aizsargmūra drupām. No kalna paveras plašs skats uz Abavas ieleju un Jaunkandavu. Pilskalna nogāzē saglabājies četrstūrains tornis ar 2 m bieziem mūriem, hercoga Jēkaba laikā te glabājies šaujampulveris, tāpēc to sauc par Pulvertorni. Mūra tilts pār Abavu (1873. g.) *[11]*. Lauksaimniecības tehnikuma *[12]* mācību korpusā (1978. g.) V. Ūdres vitrāžas. Jaunkandavas kapos *[13]* 1905. g. revolucionāru apbedījumi.

Tilts pār Abavu (U. Krēvica foto, 1998. g.)

Pie Kandavas sākas skaistākais Abavas senlejas posms. Līdz 30 m augstās kraujas apaugušas ar krāšņiem platlapjiem. Vietām krauju saposmo dziļas gravas, pa kurām tek upītes un strauti, atsedzas smilšakmens ieži. No Kandavas līdz Ventai izveidots Abavas ielejas dabas parks. Avotu purvā *[14]* izplūst sēravoti, kur jau 1902. gadā izveidota peldu iestāde. Tālāk uz dienvidiem Čužu purvā 2,5 km garā un 0,5 km platā joslā aug vienīgā dabiskā krūmu čužas audze Latvijā. Purva vidū spēcīgs avots "Velna acs". Abi purvi veido Čužu purva dabas liegumu. Blakus aiz Čimas kalna senlejas krastā ģipšakmens atsegumi. Valdeķos *[15]* pils (1882. g.), parks, bij. Aizdzires skolas ēka (1872. g.). 1932. gadā Valdeķus iegādājās A. un E. Benjamiņi un izveidoja paraugsaimniecību. Teņņi *[16]* – bij. pusmuižas saimnieciskās ēkas (19. gs. beigas). Aizdzirē *[17]* pils (18. gs. beigas–19. gs. sāk.), parks ar dižozoliem, latviešu leģio-

Skats uz Abavas senleju no Greiļu kalna (U. Krēvica foto, 1998. g.)

nāru un vācu karavīru apbedījumi. Pūces ūdensdzirnavas (19. gs. sākums) *[18]* pie Imulas. Uz leju Imula 10 km tek pa ieleju, kuras dziļums ir līdz 30 m. Imulas dolomīta kraujas iepretim Zīlēm ir dabas piemineklis *[19]*. Imulas labajā krastā augstā, upes apskalotā kraujā Matkules (Buses) pilskalns *[20]*. Blakus Busenbergu dzimtas mājās Busēs (19. gs. beigas) 1911. gadā atklāta pirmā tūristu apmetne Latvijā. Iepretī Imulas kreisajā krastā sena kulta vieta Baznīckalns. Netālu uz leju upes kreisajā krastā šūnakmens klints Kauķu kalns (Kursas Staburags), vēl tālāk upē Langsēdes Velnapēdas akmens. Arī blakus tekošā Amula izveidojusi dziļu ieleju 8 km garumā. Dabas piemineklis ir Cimmermaņu krauja *[21]*, Zāģeru Velnakmens Amulas sāngravā (apm. 3 m augsts kultakmens) *[22]*, Kalnamuižas *[23]* smilšakmens un dolomīta kraujas – 35 m augsta augšpus dzirnavām un 15 m augsta krauja lejpus dzirnavām. Ūdensdzirnavas būvētas 19. gs. sākumā. Muižas ansamblis (pils, kalpu dzīvojamā ēka, klēts, smēde, stallis) būvēts 19. gadsimtā. Greiļu kalns *[24]* ir augstākā vieta Abavas senlejas krastā – 83 m vjl. No kalna plašs skats uz Amulas un Imulas ieteku. Rēdniekos *[25]* Kandavas tūristu bāze. Abavas Velnakmens un Velnala (Melderu Velnakmens un Velnala) ir dabas piemineklis senlejas kreisajā krastā. Akmens ir kulta vieta, tā augstums 2,1 m, apkārtmērs 15 m. Ala atrodas blakus ielejas sāngravā smilšakmens iežos zem dolomīta slāņa, garums 7 m, platums 1 m. Čāpuļu (Cikuntes) pilskalnu *[27]* no senlejas atdala Kurzemnieku strauts. Augstums 20 m. Iepretim aiz strauta kulta vieta – apaļš, stāvs paugurs Čāpuļu upurkalns (Lūgšanu kalns). No pilnīgas iznīcības glābjama Kandavas mācītājmuižas ēka *[28]* senlejas krastā (1730. g., pārbūvēta 19. gs. sāk.), kas ir izcils ampīra stila Latvijas arhitektūras piemineklis. Šeit 1821.–1836. g. dzīvojis L. van Bēthovena draugs prāvests K. Amenda. Rūmenē *[29]* muižas ansamblis (1876.–1892. g.) – pils, stallis, pienotava, siltumnīca, parks (7,8 ha). Neatkarīgās Latvijas laikā pils piederēja brāļiem Dauguļiem – prof. pianistam Arvīdam un ērģelniekam Ervīnam. Bij. Krauļu krogs (19. gs.) *[30]*. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[31]*. Pie Līgciema *[32]* Šķūtēs dzimis valodnieks K. Mīlenbahs, Robežniekos V. Gajevska kopš 1940. gada veidots dendrārijs (3,8 ha). Strazdē *[33]* muižas ēku ansamblis – pils (19. gs. sāk.), vairākas saimniecības ēkas, kas pārbūvētas, parks (6,7 ha), piemineklis komunistiskā terora upuriem (1990. g., tēln. A. Krievāns). Pie Ventspils šosejas Strazdes baznīca (1591.–1596. g., pārbūvēta 1872. g.) ar altārgleznu "Kristus" (1904. g., P. Kalpoks). 20 m augstais Strazdes (Dzegužu) pilskalns *[34]*, no tā uz dienvidiem 11.–14. gs. kulta vieta apaļais Baznīckalns. Okslē *[35]* pils (19. gs.), staļļi, kūts, ūdensdzirnavas (19. gs.). Cērē *[36]* pils (1860. g., pārbūvēta 1940. g.). Uz ZA vējdzirnavas (1884. g., darbojušās līdz 1951. g.) Sudmalkalnā un zīdkoku stādījumi (kopš 1920. g.) Vīnkalnos. Pie Kandavas stacijas 1994. gadā atklāta 1949. gadā izvesto kandavnieku un cērenieku piemiņas vieta (mākslinieks N. Kuzmins). Līgu ūdensdzirnavas (ap 1800. g.) *[37]* uz Līgupes. Pūrē *[38]* pilī (17. gs., pārbūvēta 19. gs.) 1930. gadā dibinātās Dārzkopības izmēģinājumu stacijas kantoris. Arī saimniecības ēkas pārbūvētas – bij. rijā pagastnams un kultūras nams, tā priekšā piemiņas vieta (1991. g.) komunistiskā terora upuriem un piemiņas akmens (1980. g.) novadniekiem, kas gājuši bojā 2. pasaules karā. Parks (2,8 ha) un baronu kapliča (19. gs. beigas). Pūres lut. baznīca (1804. g., pārbūvēta 1858. g.). 1 km no baznīcas aiz dzelzceļa līnijas 10 m augstais Mūļu kalns *[39]*, no tā plašs skats uz Abavas ieleju. Kukšās *[40]* pils (1725. g.), ūdensdzirnavas pie Vēdzeles, stallis (1894. g.), kalpu māja, dāre, dzirnavezera krastā parks (2,6 ha).

KĀRSAVA

Ludzas rajonā

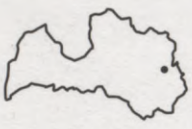

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 3,9 km².
Iedzīvotāji: 2840 (1997. g.); latvieši 63,9%, krievi 33,0%.
Attālums no Rīgas 280 km (autoceļi A6, A12, A13), no Ludzas 28 km (autoceļš P49).
Dzelzceļa pietura Malnava, stacija Kārsava 4 km no pilsētas (līnijā Sanktpēterburga – Viļņa).

Ģerboņa vairoga sudraba lauka vidū vertikālā rindā četras zaļas lapiņas

Pilsētu apņem Malnavas pagasts, tikai ziemeļrietumos tā robežojas ar Salnavas pagastu. Garām pilsētai iet autoceļš Sanktpēterburga–Daugavpils–Kauņa.

Daba un iedzīvotāji

Kārsava atrodas Latvijas A pierobežā, Ludzas rajona Z daļā. Tās teritorija atrodas divu nelielu upīšu – Šņitkas (Kārsavas) un Avženkas (Avževkas) krastos. Pilsēta un apkaime atrodas uz Mudavas (Veļikajas) zemienes Zilupes līdzenuma un Austrumlatvijas zemienes Adzeles pacēluma robežas. Lēzeni viļņots reljefs, nelieli plakanvirsas pauguri. Kārsavu šķērso Žurlavas-Malnavas grēda, kuras absolūtais augstums pie Žurlavas sasniedz 120 m vjl. Meži, purvi. Apm. 4 km uz ZA no pilsētas atrodas Salinīku-Brīžovkas purvs (1985 ha), 10 km uz A – Kalnasalas purvs (612 ha). Netālu no pilsētas tek Rītupe un tās labā pieteka Strauja. 10 km uz ZA atrodas Salinieku dolomīta atradne.

Klimats mēreni kontinentāls ar lielākām kontinentalitātes iezīmēm nekā pārējā Latvijas teritorijā. Gada vidējā temperatūra 4,4–5 °C. Aukstākā mēneša februāra vidējā temperatūra –8,2 °C, jūlija – apm. 17 °C. Nokrišņi 600–700 mm gadā. 1928. gadā Kārsavā bija 1,87 tk iedzīvotāju, no tiem 37% latvieši,

Kārsavieši 1998. gada Dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

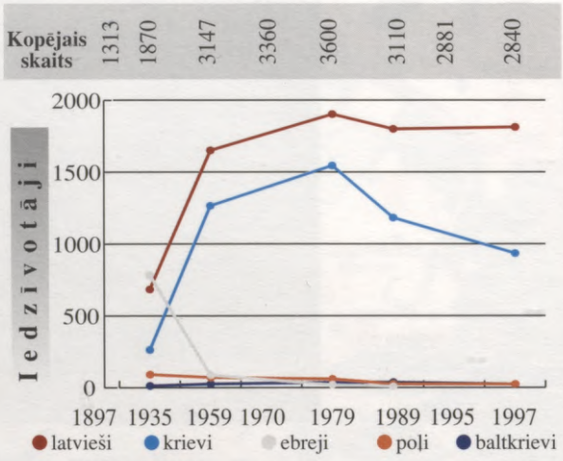

43% ebreji, 15% krievi, 5% poļi. Iedzīvotāju skaita maiņas nelielas, izņemot nelielu palielināšanos 20. gs. 50.–70. gados, kad Kārsava bija rajona centrs un tur tika uzcelti vairāki uzņēmumi. 1979. gadā bija 3,6 tk iedzīvotāju. 1997. gadā no 2840 iedzīvotājiem 48% bija darbspējas vecumā, 20% līdz darbspējas vecumam, 32% virs darbspējas vecuma. 90. gados ļoti augsta iedzīvotāju mirstība un zema dzimstība (dabiskais pieaugums –25; dzimuši 27, miruši 52 cilvēki).

Vēsture

Kārsava ir sena latgaļu apdzīvota vieta. Tās apkārtnē atrodas vairāki pilskalni – pie Puncuļevas upītes Alotāju pilskalns, netālu no tā – Obeļevas pilskalns. Apm. 4 km no Kārsavas ir Naudaskalns (Naudiševa) – kapulauks un apmetne (pirms Kristus līdz 9. gs. pēc Kristus; arheoloģiskie izrakumi 1938. g., arheologs P. Stepiņš). Lukstenieku ciemā atrodas 12. gs. kapulauks (vēlais dzelzs laikmets; arheoloģiskie izrakumi 1932. g., arheologs H. Riekstiņš). Vissenākais Kārsavas vēstures piemineklis ir Rogu pilskalns (Kara kapi) Rītupes labajā krastā starp dzelzceļu un Rogu ciemu (nav pētīts).

Netālu no Malnavas muižas uz tās īpašnieka F. Šadurska atdalītās zemes 18. gs. vidū sāka veidoties Kārsava kā vietējās tirdzniecības un amatniecības centrs. Te muižas īpašnieks uzcēla katoļiem koka baznīcu. 1825. gadā Kārsavai piešķirtas miesta (t.s. slobodas) tiesības un atļauja rīkot arī četrus gadatirgus. 1852. gadā Kārsavā bija katoļu baznīca, 18 sētas, trīs krogi un piecas tirgotavas.

Miesta attīstību veicināja Pēterburgas–Varšavas dzelzceļš, kuru cauri novadam izbūvēja 1859.–1861. g. un kurš ir vecākais Latvijā. 19. gs. 60. gados uzcelta arī Kārsavas dzelzceļa stacija. 20. gs. sākumā Kār-

savai miesta tiesības atņēma. 1906. gadā Kārsava piederēja S. Agarkovam un tajā bija 186 sētas. Latvijas Brīvības cīņās pret lieliniekiem Kārsava vairākas reizes gāja no rokas rokā. To apšaudīja sarkanarmiešu artilērija un ložmetēji. 1920. g. 10. janvārī Latvijas armijas vienības galīgi nostiprinājās Kārsavā.

1924. gadā Kārsava atguva miesta tiesības. Pilsētas tiesības kopš 1928. gada. 1935. gadā pilsētā bija 218 dažādi tirdzniecības un 102 rūpniecības uzņēmumi, divas reizes nedēļā tirgi un sešas reizes gadā gadatirgi. Pilsētas iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija tirdzniecība, īpaši linu tirdzniecība, amatniecība, arī lauksaimniecība.

Latgales partizānu pulka rota Kārsavā 1920. gadā

PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Kārsavas iedzīvotāji. 1950.–1962. g. Kārsava bija rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara pilsētā darbojās dīzeļmotoru remontdarbnīcas, Rēzeknes elektrisko būvinstrumentu rūpnīcas cehs, Rīgas rūpnīcas "Stars" filiāle, sadzīves pakalpojumu kombināta galdniecības, šūšanas, apavu darbnīcas. 1970. gadā Kārsavā darbojās 12 veikali un ēdnīca, maizes ceptuve, sociālās nodrošināšanas pansionāts (55 vietas).

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir Malnavas katoļu baznīca (celta 1741.–1763. g.), kas atrodas Kārsavā. 1936. gadā Kārsavai apstiprināti būvnoteikumi, kuros bija paredzēts, kā celt un veidot saimniecisko centru, dzīvokļu apbūvi, dārzsaimniecības un rūpniecības objektu izvietojumu pilsētā. 1935. gadā Kārsavā bija 327 dzīvojamās mājas, no tām sešas bija mūra ēkas un divas divstāvu ēkas. Dzīvokļu kopskaits bija 475. Elektriskā apgaismošana bija 225 dzīvokļos.

2. pasaules kara laikā Kārsavā sagrāva apm. 80% ēku, tāpēc pēckara gados pilsēta faktiski bija jācel gandrīz no jauna. Izvērsās daudzdzīvokļu māju un sabiedrisko ēku celtniecība.

Māksla

Malnavas katoļu baznīcā ir dekoratīvās mākslas pieminekļi – trīs altāri un kancele (18. gs. 60. gadi). Piemineklis Kārsavā, Bozovas (arī Bozauka, Bozava) brāļu kapos Latvijas Brīvības cīņās Latgalē kritušajiem karavīriem (1928. g., betons, granīts; arhit. P. Pavlovs). Daļēji nopostīts 1940.–1941. g., padomju okupācijas pirmajā gadā. Atjaunots 90. gadu sākumā.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Kārsavas novadā vecākā skola bija draudzes skola, ko 1809. gadā atvēra pie katoļu baznīcas. 1886. gadā atvēra tautskolu. 1922. gadā darbu sāka ebreju ģimnāzija, uz kuras bāzes 1932. gadā nodibināja latviešu ģimnāziju. 1921. gadā Malnavas muižā atvēra Latgales lauksaimniecības vidusskolu (neatkarīgās Latvijas laikā to beidza 681 audzēknis). 1940. gadā uz tās bāzes tika izveidots Malnavas lauksaimniecības tehnikums, 1963. gadā – Malnavas sovhoztehnikums.

19. gs. vidū Kārsavā izveidoja pirmo doktorātu. Te strādāja ārsts G. Lucs. 1883. gadā atvēra pirmo aptieku, tās dibinātājs bija provizors S. Ostrovskis. 1924. gadā dibināta Kārsavas Latviešu b-ba, darbojās tās bibliotēka (267 sējumi), Krievu kultūras veicināšanas b-bas bibliotēka (762 sējumi) un ebreju dzejnieka S. G. Frupa bibliotēka (2410 sējumi). Pilsētā darbojās arī Tirgotāju un rūpnieku krājaizdevu

Vienības iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

s-ba (dib. 1927. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1893. g.), Ebreju sieviešu labdarības b-ba (1934. g.), Latgales patronātu b-bas Kārsavas nodaļa (1930. g.), Latgales lauku pašvaldību apdrošināšanas savienības Kārsavas rajona aģentūra (1921. g.).

1983. gadā Kārsavā bija vidusskola (tai 1952. un 1961. g. uzceltas divas jaunas ēkas), bērnu mūzikas skola, kultūras nams (uzbūvēts 1959. g., zālē 400

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem

vietu), kinoteātris (180 vietu), divas bibliotēkas (41,1 tk grāmatu, 1967. g.), tautas muzejs, grāmatnīca, slimnīca (celta 1959. g., 135 vietas), poliklīnika, prettuberkulozes dispansers (25 vietas). Kārsavas vidusskolā mācījušies antropoloģe R. Deņisova, dzejnieki A. Smagars, J. Stulpāns, strādājuši folklorists F. B. Laizāns, V. L. Latkovskis, gleznotājs V. Kalvāns.

Reliģija

Kārsavā darbojas ev.-lut. draudze, Malnavas Romas katoļu draudze, Sv. Eifrosinijas pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Kārsavas ev.-lut. draudze dibināta 1920. gadā, bet līdz tam apkārtnes luterāņus aprūpējis Stružānu draudzes mācītājs, vienreiz gadā noturot dievkalpojumus Malnavas muižā. 1936. gadā uzcelts un iesvētīts lūgšanu nams, 1937. g. 29. jūnijā likti pamati baznīcai un 1939. gadā celtniecība bija pabeigta (mākslinieka J. Cīruļa projekts). Padomju okupācijas laikā 1964. g. 6. janvārī draudzei baznīca tika atsavināta, tai nojaukts tornis. 1991. gadā draudze darbu atsāka, tā atguva baznīcu, kur 13. jūlijā notika pirmais dievkalpojums. 1999. gadā mācītājs E. Alpe.

Malnavas lauksaimniecības tehnikums bijušajā Malnavas muižā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Romas katoļu draudze darbojas Malnavas Rožukroņa Dievmātes katoļu baznīcā (uzcelta 1741. g., iesvētīta 1763. g.). Blakus tai 1932.—1940. g. cēla jaunu baznīcu, celtniecība atsākta 1995. gadā. 1999. gadā prāvests J. Aglonietis.

Pareizticīgo draudze dibināta 1911. gadā, dievnamu iesvētīja 1917. gadā. Kopš 1982. gada kalpo arhimandrīts V. Mamontovs.

Kārsava – deviņdesmitie gadi

Pilsēta turpina augt un attīstīties, notiek celtniecība. 1991. gadā pabeidza sporta zāles celšanu, 1994. gadā izbūvēja tirgus laukumu, 1996. gadā tika uzcelta daudzdzīvokļu māja un divi privāti veikali. Pilsētā darbojas 25 tirdzniecības uzņēmumi. Palielinās privātuzņēmumu skaits, ar panākumiem darbojas SIA "Auseklis", "Svaigums–LR", "Orsa–Farm", "Triāda", "Pakavi", "Varavīksne", "Auge–Mik", kā arī SIA "Ritms" – meliorācijas un kokapstrādes uzņēmums, SIA "Blāzma" (galdniecības, apkures darbi), SIA "Stars–K" (metālapstrāde). Darbojas arī Rēzeknes REBIR filiāle. Ir Latvijas Krājbankas, Baltijas Tranzītu bankas filiāle.

Pilsētā ir divas vidusskolas – latviešu (389 skolēni), krievu (166 skolēni); bērnudārzā 90 audzēkņi. 1994. g. oktobrī atjaunoja 886. Kārsavas ģimnāzijas mazpulku; tag. Kārsavas mazpulks "Upe" 1999. g. februārī guva Latvijas Republikas prezidenta atzinību. Ir bērnu mūzikas skola, kopš 1997. gada darbojas Ludzas mākslas skolas Kārsavas filiāle. Divas bibliotēkas. Tautas namā darbojas dramatiskais kolektīvs, sieviešu vokālais ansamblis "Saulesprieks", pirmsskolas bērnu deju kolektīvs, vidējās paaudzes deju kolektīvs "Ieleja", etnogrāfiskais ansamblis.

Ir slimnīca ar modernizētu laboratoriju, poliklīnika, trīs aptiekas, veterināraptieka. No 1997. gada darbojas Sarkanā Krusta Kārsavas nodaļa.

Kopš 1996. gada darbojas bāriņtiesa, pilsētā strādā zvērināts advokāts.

Kārsavas pilsētas domes priekšsēdētājs J. Barkāns

Pavadonis pa Kārsavu un apkārtni

Pilsētā atrodas Malnavas Rožukroņa Dievmātes katoļu baznīca *[1]* un lut. baznīca *[2]*. Kārsavas 1. vidusskolā novadpētniecības muzejs *[3]*, kas atklāts 1970. gadā.

Rītupes labajā krastā, apm. 1 km uz ZR atrodas apm. 10 m augstais Rogu pilskalns (Kara kapi) *[4]*, daļu pilskalna noraka, būvējot dzelzceļu. 400 m aiz Rītupes tilta uz stacijas pusi, Stacijas ielas labajā malā Bozovas kapos ir 1928. gadā celtais piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem *[5]*. 1935. gadā

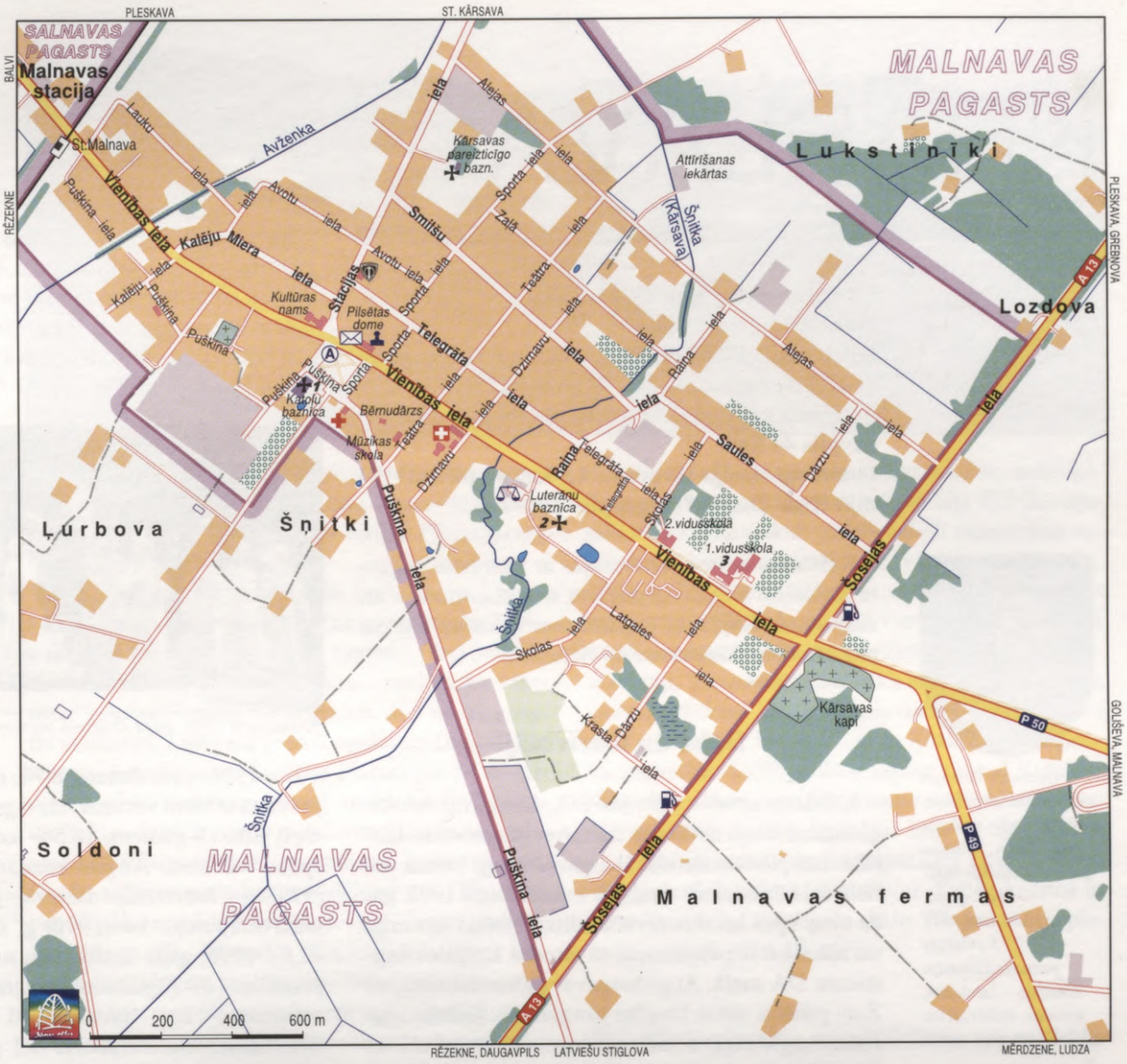

šeit pievienota piemiņas plāksne Latgales partizānu pulka cīņām. 1,5 km uz A no pilsētas atrodas Malnavas muižas ēkas *[6]*, kas celtas 19. gs. sākumā, un arī parks. 4 km uz ZR no Kārsavas ir teiku vietas – Naudaskalns *[7]*. Stacijas ielas galā (4 km uz ZA no pilsētas) atrodas Kārsavas dzelzceļa stacija *[8]*, kas celta 19. gs. 60. gados (vecākā stacija Latvijā). Salnavā *[9]* bij. muižas ēkas (18. gs., pils 1770. g.), katoļu kapela, parks (8,6 ha). Ruskulovā *[10]* bij. muižas ēkas. Kūkovā *[11]* Ruskulovas katoļu baznīca (1933. g. pārvesta no Baltinavas). Kārsavā dzimuši grafiķe B. Ancāne, Saeimas deputāts V. Barkāns, literatūrkritiķe A. Kubuliņa, grafiķis un interjerists A. Kīsis, ķīmiķis, Latvijas ZA ārzemju loceklis G. Mamontovs.

Malnavas muižas parks (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

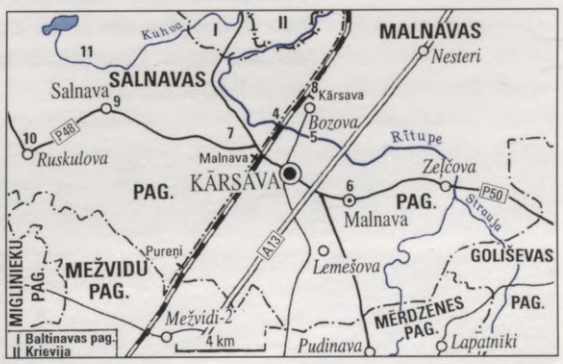

KRĀSLAVA

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1923. gada.
Platība 8,63 km².
Iedzīvotāji: 12560 (1997. g.); latvieši 37,5%, krievi 27,2%, baltkrievi 21,7%, poļi 10,2%.
Attālums no Rīgas 265 km (autoceļš A6), no Daugavpils 44 km.
Dzelzceļa stacija Krāslava 4,5 km no pilsētas (līnijā Rīga–Indra, Daugavpils–Indra).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā peldošs sudraba kuģis ar buru un airiem. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā. Airi simbolizē 5 pilsētas pamatiedzīvotāju tautības – latviešus, krievus, baltkrievus, ebrejus, poļus

Krāslavas teritorija robežojas ar Kombuļu pagastu ziemeļos, Krāslavas pagastu ziemeļaustrumos un austrumos, Kaplavas pagastu dienvidos un Ūdrīšu pagastu dienvidrietumos un rietumos.

Daba un iedzīvotāji

Krāslava atrodas Latvijas DA, Daugavas ielokā, gleznainā ielejā netālu no Baltkrievijas robežas. Lielākā daļa pilsētas atrodas Daugavas labajā krastā, neliela daļa Priedaine – kreisajā krastā. Kopš 1993. gada abus upes krastus savieno tilts. Pilsētas teritorija un apkaime ir pauguraina, tā atrodas Latgales augstienes DA malā, Augšdaugavas pazemināju mā, uz Z no pilsētas sākas Dagdas pauguraine. Krāslava atrodas Augšdaugavas aizsargājamo ainavu apvidū, uz R no pilsētas sākas dabas parks "Daugavas loki". Pilsētas teritorijā ir trīs ezeri: Zirga, Persteņa ezers un Mandeļa ezers. Caur pilsētu tek arī trīs nelielas upītes, lielākā ir Jāņupīte.

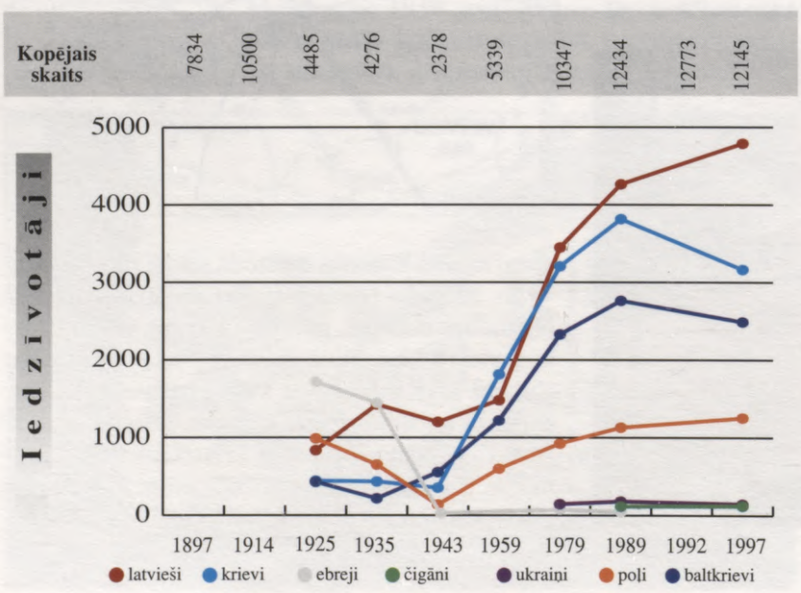

No kopējās platības (863 ha) 455,6 ha ir apbūve, 182,1 ha – apstādījumi un meži, 183,3 ha – lauksaimniecībā izmantojamās zemes, bet 42 ha – ūdeņi.

Krāslava un apkaime ir klimata ziņā kontinentālākais rajons Latvijā. Vidējā janvāra temperatūra Krāslavā ir ap –7 °C, jūlija – ap 17 °C.

Krāslavieši 1998. gada Dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto)

Pēc 1996. gada datiem, 8,7% no kopējā iedzīvotāju skaita ir bērni vecumā līdz 6 gadiem, 16,7% ir jaunieši līdz 18 gadiem, 18,5% iedzīvotāju virs darbspējas vecuma. Augsts bezdarba līmenis – 15% (1998. g.). Iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedzīvotājiem) –3,4 (1996. g. dzimuši 9,2, miruši 12,6). 1996. gadā iedzīvotāju migrācijas saldo bija pozitīvs – 47 (ilgtermiņa imigrantu skaits 305, bet emigrantu – 205). Savulaik (70.–80. gados) vasaras tūrisma sezonā iebraucēju dēļ pilsētas iedzīvotāju skaits dubultojās.

Krāslavas garākā iela – Rīgas iela ir arī tranzītceļš uz kaimiņvalsti Baltkrieviju. Pilsētā ir taksometru parks, autoosta.

Vēsture

Jau pirms 3. gt. pr. Kristus Krāslavas novads bija apdzīvots. Daugavas krastā pie Šķierškāniem un Adamovā (1 km lejpus Krāslavas) atrastas akmens laikmeta apmetņu atliekas, bet vēlā dzelzs laikmeta senkapi – Adamovā, Cimoškos, Aišpuros, Punduros u.c. vietās. Neolīta beigās (2. gt. pr. Kristus) somugru cilšu vietā šajā teritorijā jau dzīvojuši balti, no kuriem 8. gs. pēc Kristus izdalījušies latgaļi. Novads bijis biezi apdzīvots, par ko liecina vairāk nekā 36 pilskalni (to skaitā 8 ar apmetnēm) un 64 kapulauki, 12 apmetnes. Ekonomikas un kultūras attīstību sekmēja Daugavas tirdzniecības ceļš. Ap 12. gs. novads ietilpa latgaļu Jersikas valstī. Pēc vācu krustnešu iebrukuma 13. gs. Krāslava tika iekļauta Livonijas ordeņa komturijā. Vēstures avotos Krāslava minēta 14. gs., kad pie Daugavas tirdzniecības ceļa ti-

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

ka izveidota nocietināta Livonijas ordeņa preču noliktava. No 1558. gada Krāslava bija ordeņa lēņa muiža. No 1562. gada novads ietilpa Pārdaugavas hercogistē.

Pakāpeniski Krāslavas muiža veidojās par Latgales saimniecisko un administratīvo centru, un 1729. gadā Krāslava ieguva miesta tiesības. Tajā atradās 47 ēkas, no tām dažas bija mūra – muižnieku viesnīca "Livonija", zirgu pasta stacija, divi krogi, graudu noliktava. Tajā pašā gadā Latgales un Daugavpils stārasts Jans (Johans) Ludvigs Plāters par 14 tk dālderu nopirka Krāslavu. Plāteri uzaicināja no Vācijas un Polijas dažādu amatu meistarus. Krāslavas amatniecības ražojumi (paklāji, audumi, krāsns podiņi, ieroči, zelta un sudraba izstrādājumi u.c.) kļuva iecienīti plašā apkārtnē, tos pārdeva arī četros gadatirgos. 18. gs. 30.–40. gados tika izveidots tirgus laukums ar pārdotavu rindām un uzbūvēts divstāvu mūra rātsnams ar torni un pulksteni tajā. Agrākās koka baznīcas vietā 1755. gadā sāka celt mūra baznīcu, lai to pārvērstu par Latgales bīskapa katedrāli.

Pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) Krāslava un viss novads tika iekļauts Inflantijā (Poļu Vidzeme), bet pēc Polijas dalīšanas un Latgales pievienošanas Krievijai 1772. gadā – Vitebskas guberņā. 1812. gadā Krāslavas novadā siroja Napoleona I karaspēks, kas laupīja zemnieku sētas. 1820.–1822. g. Krāslavā darbojās no Daugavpils pārceltās apriņķa iestādes. Miestu stipri postījuši ugunsgrēki (1826. g., 1893. g.). 1866. gadā, kad atklāja Daugavpils–Vitebskas dzelzceļu, uzcēla staciju un miesta dzīve kļuva rosīgāka. 1868. gadā te bija 525 nami, 111 tirgotavu, 3 ādu fabrikas, 2 dzirnavas, degvīna ražotne, alus darītava. Ap 1870. gadu pilsētas Z nomalē sērūdens avota vietā tika ierīkots ārstniecības kūrorts, kas darbojās līdz 19. gs. beigām. 1905. g. revolūcijas laikā Krāslavā notika vispārējs protesta streiks. No 1918. g. decembra līdz 1920. g. 2. janvārim pastāvēja lielinieku vara.

Neatkarīgās Latvijas laikā 1923. g. 16. aprīlī Krāslavas miestam piešķīra pilsētas tiesības. 1928. gadā pilsētā atjaunoja elektrostaciju, darbojās sanatorija. 30. gadu vidū pilsētā izveidoja latvisku pašvaldību, nostabilizējās pilsētas finanses, tika uzbūvēts pilsētas valdes nams, uzcelta mūzikas estrāde, nobruģētas piecas ielas. 1935. gadā pilsētā bija 929 dzīvojamās mājas, 372 veikali un 299 nelieli rūpniecības uzņēmumi, kas pārstrādāja gk. vietējo produkciju. 1944. g. 22. jūlijā Krāslavā ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Krāslavas iedzīvotāji. 2. pasaules kara laikā Krāslava nav daudz cietusi. Pēckara gados tai pievienoja Pārdaugavas daļu – Priedaini. No 1947. gada Krāslava bija apriņķa centrs, no 1950. gada – rajona centrs. Krāslavā sāka plaši attīstīt dzīvojamo namu un rūpniecības uzņēmumu celtniecību. Darbojās linu fabrika, firmas "Latvija" šūšanas cehs, kokapstrādes fabrika, sausā vājpiena rūpnīca u.c. uzņēmumi. Salīdzinājumā ar pirmskara laiku strādājošo skaits 70. gados bija pieaudzis vairāk nekā 10 reižu.

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Krāslavas vēsturiskā centra pilsētbūvnieciskais ansamblis, pils komplekss ar parku un būvēm, kā arī Sv. Ludvika baznīca ir valsts arhitektūras un vēstures pieminekļi. Miests izveidojās Daugavas labajā pusē senā krasta nogāzē, kas paceļas vairāku metru augstumā virs upes līmeņa. Visvairāk koka un mūra ēku Krāslavā uzcēla 18. gs., kad tā pārgāja Plāteru

Miesta robežakmens – t.s. Augusta akmens (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

Vecā Krāslava (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

dzimtas īpašumā. Miesta centrs izveidojās lejā pie upes, bet augšā kalnā ap 1750. gadu sāka celt grāfu rezidenci – divstāvu mūra ēku ar mansarda jumtu un zāli zemes stāvā. 1759. gadā Konstantīns Ludviks Plāters pabeidza celt savam dēlam Maltas ordeņa bruņiniekam Teofīlam trīsstāvu mūra bibliotēku. Tās priekšā bija iekārtots regulārais parks. 1764. gadā uzcelta ebreju sinagoga, kas bija lielākā Latgalē (1940. g. gājusi bojā). 1791. gadā pabeidza celt Plāteru dzimtas jauno pili ar lielu parku tās priekšā. 1917.–1919. g. pili izlaupīja un izdemolēja. Pēc tās atjaunošanas tur izvietojās Krāslavas ģimnāzija. Kopš 1975. gada pils ir tukša. Pili restaurējot, 80. gadu sākumā zem biezas apmetumu kārtas tika atklāti unikāli pils telpu sienu gleznojumi, kas attiecas uz 18. gs. 2. pusi (Romas skati un ainavas, visā augumā Konstantīns un Auguste Plāteri u.c.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1757. gadā pie katoļu baznīcas piebūvēja katoļu garīgā semināra ēku, kur mācija arī latviešu valodu. Semināra darbības laikā tur sagatavoja 253 garīdz-

Pilsēta no putna lidojuma (1989. g. foto)

Sv. Ludvika katoļu baznīcas altārgleznas fragments

niekus, un tā bija pirmā augstākā mācību iestāde Latgalē. 1810. gadā nodibināta Krāslavas aptieka. No Daugavpils uz Krāslavu 1811. gadā pārcēla jezuītu ģimnāziju, kur tā darbojās līdz 1815. gadam. 1814. gadā atvēra apriņķa skolu, ko uzturēja misionāru ordeņa mūki. 1825. gadā izdots pilsētas plāns. 1829. gadā grāfs Ādams Plāters atdeva savu bibliotēkas

Parks pie Krāslavas pils (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

ēku skolai. Sakarā ar pārkrievošanas tieksmēm krievu valdība 1842. gadā slēdza katoļu semināru un pārcēla to uz Minsku (pēdējais rektors J. Jaloveckis palika Krāslavā un līdz mūža beigām strādāja par mācītāju), bet apriņķa skolu pārcēla uz Rēzekni; sabiedriskā un kultūras dzīve Krāslavas apkārtnē uz daudziem gadiem pamira. Miestam cauri gāja pasta ceļš Rīga–Vitebska–Smoļenska–Maskava (saglabājusies zirgu pasta ēka).

Neatkarīgās Latvijas laikā 1920. gadā atvērta apriņķa sešklasīgā pamatskola (1925. g. pārvērsta par valsts pamatskolu). Sākot ar 1920. gadu, tika atvērtas arī poļu, ebreju, krievu un baltkrievu pamatskolas. 1924. gadā Plāteru pilī iekārtoja Krāslavas valsts

Sv. Ludvika katoļu baznīca

1729. gadā Latgales un Daugavpils stārasts J. L. Plāters kļuva par Krāslavas muižas īpašnieku un savas rezidences ēku, muižas un baznīcas celtniecību viņš uzticēja savam dēlam K. L. Plāteram. Baznīca bija iecerēta kā Latgales politiskais un garīgais centrs. Tāpēc tai tika atvēlēti lieli līdzekļi un atrasts izcils itāļu arhitekts A. Parako, un 1755.–1767. g. kalnā pacēlās dievnams – Sv. Ludvika katoļu baznīca (valsts nozīmes arhitektūras piemineklis), kas ir spilgtākais baroka arhitektūras paraugs Latgalē. Tā ir beztorņu trīsjomu mūra bazilika ar divām piebūvēm, barokālu frontonu un portālu, divkāršiem pilastriem un dekoratīvu atiku. Iekštelpas segtas ar cilindriskām, kupola un krusta velvēm. Baznīcā ir divi altāri, trīs biktskrēsli. 1778. gadā no Romas atveda Krāslavas patrona Sv. Donāta relikvijas, ko 1818. gadā novietoja īpaši celtā kapličā. 1884. gadā pēc poļu gleznotāja J. Matejko skices darināta altārgleznа "Svētais Ludviks dodas krusta karā".

Sv. Ludvika katoļu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

Katoļu baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

ģimnāziju. Pēc 2. pasaules kara pili sāka izmantot pamatskolas, vēlāk vidusskolas vajadzībām. 1922. gadā dibināta Krāslavas Latviešu b-ba, kuras namā darbojās bibliotēka, kori, dramatiskais pulciņš.

Reliģija

Pilsētā darbojas Romas katoļu draudze, ev.-lut. draudze, Sv. Nevas Aleksandra pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Romas katoļu draudzei ir savs dievnams – Sv. Ludvika baznīca. Mācītājs 1998. gadā J. Latkovskis. Krāslavas ev.-lut. draudze dibināta 1923. gadā. 1938. gadā iesvētīta jaunuzceltā baznīca. Mācītājs 1998. gadā L. Rozentāls. Vecticībnieku draudze dibināta 1850. gadā, ir sava baznīca.

Augusta iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Krāslava – deviņdesmitie gadi

90. gados Krāslavas ekonomikai raksturīga nestabilitāte. Vairāki uzņēmumi, kas agrāk ar produkciju apgādāja PSRS, tagad ir zaudējuši produkcijas noieta tirgu. Uzņēmumu privatizācija noris lēni. Kopuzņēmumu izveidošanu un investīciju piesaisti kavē nepietiekamas zināšanas biznesā, nepilnīga informācija, sākumkapitāla trūkums. Iedzīvotājiem ir zema pirktspēja. Attīstījusies gk. kokapstrāde un tirdzniecība. Nav plašs sadzīves pakalpojumu piedāvājums. Neliela iedzīvotāju aktivitāte uzņēmējdarbībā. Ir tikai dažas lielas privātfirmas, tās daļēji monopolizējušas pilsētas tirgu. Lielākais uzņēmums ir šūšanas fabrika "Nemo" (ražo šūšanas izstrādājumus vietējam tirgum un eksportam; nodarbināti apmēram 480 darbinieki). "Krāslavas piens" strādā ar nepilnu jaudu (76 darbinieki). Ir vairāki nelieli kokapstrādes uzņēmumi, kur gatavo mēbeles un apdares detaļas; kokmateriālu apstrādes uzņēmumi "Korakoks", "Krebsars", katrā vairāk nekā 100 darbinieku. Daudz nelielu uzņēmumu ar 2–10 nodarbinātajiem. Pilsētā darbojas pieci pašvaldības uzņēmumi: dzīvokļu saimniecības uzņēmums, "Siltums", "Pirts", viesnīca "Krāslava", komunālās saimniecības uzņēmums, kas iesaistījies valsts investīciju programmās "800+" un "500–". 1997. gadā valdība Krāslavai piešķīrusi īpaši atbalstāmā reģiona statusu, ir izstrādāta

uzņēmējdarbības veicināšanas un attīstības programma. Ar PHARE programmas atbalstu tiek realizēti projekti sociālajā un pārrobežu sadarbības jomā. Kopš 1996. gada Krāslavai ir sadraudzības pilsēta Zviedrijā – Vadstena.

Pilsētā ir ģimnāzija, pamatskola, Varavīksnes skola, poļu skola. Ir mūzikas, mākslas, sporta skola, Bērnu un jauniešu interešu centrs, trīs bērnudārzi.

Kultūras dzīvi vada un organizē Krāslavas kultūras nams, kas iedzīvotājus iepazīstina ar Latvijas un ārvalstu profesionālo un amatieru mākslu, tautas kultūru, uztur un saglabā novada paražas. Ik pavasari tiek organizēti Daugavas svētki, Līgo svētki, dziedošo ģimeņu saieti, bērnu vokālistu konkurss "Cālis", Teātra dienas, Mākslas un mūzikas dienas. Tradicionālas ir zemnieku un mērnieku balles. Darbojas divi jauniešu deju kolektīvi, vidējās paaudzes deju kolektīvs, Latviešu b-bas jauktais koris, dramatiskais kolektīvs, kamerkoris, vokāli instrumentālais ansamblis, Poļu b-bas ansamblis, Krievu b-bas ansamblis. Ir klūdziņu pīšanas studija "Jāņupīte", floristikas pulciņš. Darbojas Vēstures un mākslas muzejs, kā arī Krāslavas ģimnāzijas muzejs.

Krāslavas pilsētas domes priekšsēdētājs A. Petaško

Pavadonis pa Krāslavu un apkārtni

Krāšņās dabas, sakoptās vides un laipno latgaliešu aicināti, Krāslavā ierodas tūristi. Uzmanību piesaista pilsētas vēsturiskā centra apbūve (18., 19. gs.), Sv. Ludvika katoļu baznīca *[1]* ar Sv. Donāta kapliču tajā. Pie tās apbedīts komunistu nomocītais priesteris V. Paškevičs, baznīcas dārzā krucifikss. Lut. baznīca (1938. g.) *[2]* atjaunota pēc darbības pār-

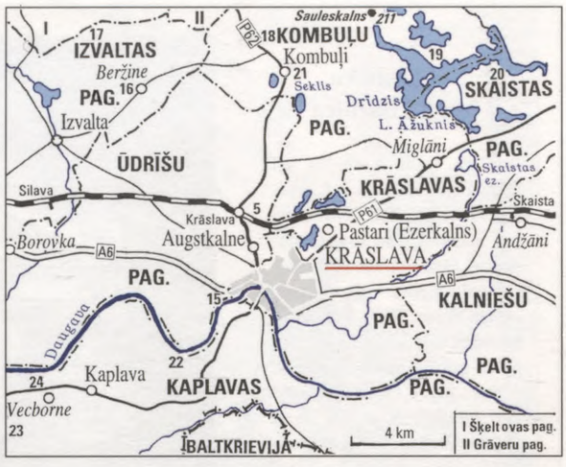

traukuma. Iepretī pāri ielai muižas kādreizējās bibliotēkas ēka. Netālu pie Rīgas ielas 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapos tēlnieces I. Zandbergas 1974. gadā darinātais piemineklis. Sv. Nevas Aleksandra pareizticīgo baznīca *[3]*, Rīgas ielā – vecticībnieku baznīca (1859. g.) *[4]*. Pie dzelzceļa stacijas piemineklis 1949. gada deportācijas upuriem (1990. g.) *[5]*. Plāteru un Raiņa ielas krustojumā piemiņas akmens kritušajam vācu ģenerālim O. Lancellam (uzstādījis viņa dēls 1994. g.) *[6]*. Katoļu kapos piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem 87 Polijas armijas karavīriem (1928. g.) *[7]*. Augusta ielā 12 t.s. Augusta akmens (miesta robežakmens), ko pēc Krāslavas nopirkšanas 1729. gadā uzlikusi Plāteru dzimta *[8]*. Pilsētā ir arī Augusta avots. Rīgas ielā 85 piemiņas plāksne tēlniekam N. Aronsonam (1988. g., tēln. L. Novoženeca) *[9]*, kas dzimis Krāslavā. 18. gs. arhitektūras piemineklis – aptiekas ēka *[10]*. Netālu 18. novembra laukuma malā bij. zirgu pasta stacija. Pilsētas ģimnāzijas audzēkņi un skolotāji ir izveidojuši Krāslavas ziemeļrietumu izziņas taku. No pilsētas vēsturiskā centra tā ved uz grāfu pils kompleksu *[11]*, kur atrodas Vēstures un mākslas muzejs un izstāžu zāle. Ap pils kompleksu parks (1760.–1791. g.) ar grotu *[12]*. Netālu Karņicka kalns un Mīlas avotiņš *[13]*. Kalns nosaukts poļu virsnieka vārdā, kurš izdarīja pašnāvību nelaimīgas mīlestības dēļ. Taka šķērso vairākus paugurus un pakalnus, arī divus senos latgaļu pilskalnus – Šokolādes kalnu *[14]* un Krāslavas pilskalnu *[15]*, kas norakts, būvējot jauno šoseju. Šeit paveras plaša, skaista ainava uz pilsētu. Tepat sākas Adamovas taka, kas ved pa dabas parku "Daugavas loki". Daugavas krasta 40 m augstās kraujas pamatnē ģeoloģisks dabas piemineklis – Adamovas pleistocēna kūdras atsegums, netālu Adamovas dižakmens. Attālāk no Krāslavas vairāki pilskalni: Izvaltas pilskalns *[16]*, Murānu pilskalns *[17]*, Bantenišķu Gaisa kalns *[18]*, Jadlovcu Baterijas kalns *[19]*, Grundānu pilskalns *[20]*. Drīdža ezers un tā apkaime veido dabas parku, kurā iekļauta arī senā kulta vieta Sauleskalns. Kombuļos *[21]* katoļu baznīca (1820. g.) un parks. Daugavas kreisajā krastā Aizvējiņu *[22]* un Kaplavas (Vecbornes) pilskalns *[23]*. Vecajā Kapla-

"Daugavas loki"

"Daugavas loki" ir dabas parks (dib. 1990. g.) Daugavas ielejā no Krāslavas R robežas līdz Naujenei Daugavpils rajonā, Augšdaugavas aizsargājamo ainavu apvidū. Platība 129,9 km², no tiem 53,9 km² Krāslavas rajona Kaplavas un Ūdrīšu pagastā. Dabas parks dibināts, lai saglabātu Daugavas vidusteces senielejas ainavu, kurā ietilpst astoņi lieli līkumi (iegrauzti meandri). Katra loka garums ir 4–6 km un katram ir dots raksturīgs vietējais nosaukums: Adamovas, Zvejnieku, Tartaka (Krāslavas rajonā), Daugavsargu, Ververu, Rozališķu, Butišķu un Elernes loks (Daugavpils rajonā). 38% platības aizņem meži (priežu audzes, dažviet aug arī bērzi, egles). Dabas parka krāšņajās ainavās sastopama gan augu (arī retu un savdabīgu), gan dzīvnieku sugu daudzveidība. Šeit atrodas arī dažādi dabas objekti – dabiskie iežu atsegumi (piem., Adamovas lokā), dižkoki, atsevišķi lieli laukakmeņi (Adamovas dižakmens); šeit arī kultūrvēsturiskie pieminekļi (piem., Vecračinas pilskalns, Vilmaņu apmetne). Apvidum raksturīga savdabīga, vēsturiski izveidojusies dažādu tautu kultūru saplūšana, kas atspoguļojas vietvārdos, arhitektūrā, sadzīvē.

Daugavas loks pie Markovas (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

vā *[24]* atrodas Kaplavas pareizticīgo baznīca (1895. g.), zvejnieku–zemnieku sētu grupa (19. gs.), blakus Vecbornes pils, kuras zāles interjers ir 19. gs. mākslas piemineklis.

Krāslavā dzimuši tēlnieks N. Aronsons, dzejniece C. Dinere, gleznotāji A. Fans, P. Glaudāns, tulkotāja M. Gusāre, ģeologs D. Jegorovs, literatūrzinātniece Dz. Kalniņa, prāvests M. Krumpāns, filozofs N. Losks, ķīmiķis F. Mutulis, prāvests P. Odiņš, sportists J. Silovs, medicīnas profesors I. Šarkovskis, akadēmiķis terapeits M. Vovsi, tēlniece V. Zēvalde.

KULDĪGA

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1378. gada.
Platība 13 km².
Iedzīvotāji: 13530 (1997. g.); latvieši 89,7%, krievi 5,3%, čigāni 1,5%.
Attālums no Rīgas 150 km (autoceļi P120, P130, A10).
Dzelzceļa stacija Skrunda 35 km no pilsētas (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā sudraba svētās Katrīnas tēls ar mocekļa kroni galvā, stilizētu moku ratu un lūgšanas krellītēm ("rožukroni") labajā rokā un ar zobenu kreisajā rokā. Ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Kuldīga robežojas ar Rumbas pagastu austrumos, ar Pelču pagastu dienvidos, ar Kurmāles pagastu rietumos un Padures pagastu ziemeļos. Tā ir ievērojams autoceļu mezgls. Pilsētu šķērso autoceļš P108 Ventspils–Saldus, sākas autoceļš P112 uz Grobiņu, P116 uz Embūti, P119 uz Jūrkalni, P120 uz Talsiem, P121 uz Tukumu. 1988. gadā uzcelts jauns tilts pār Ventu un nodots ekspluatācijā apvedceļš gar pilsētas dienvidu un rietumu malu.

Daba un iedzīvotāji

Kuldīga atrodas Kursas zemienes Pieventas līdzenumā Ventas krastos. Tās rietumu malā sākas Rietumkursas augstienes Kurmāles pauguraine. Vecpil-

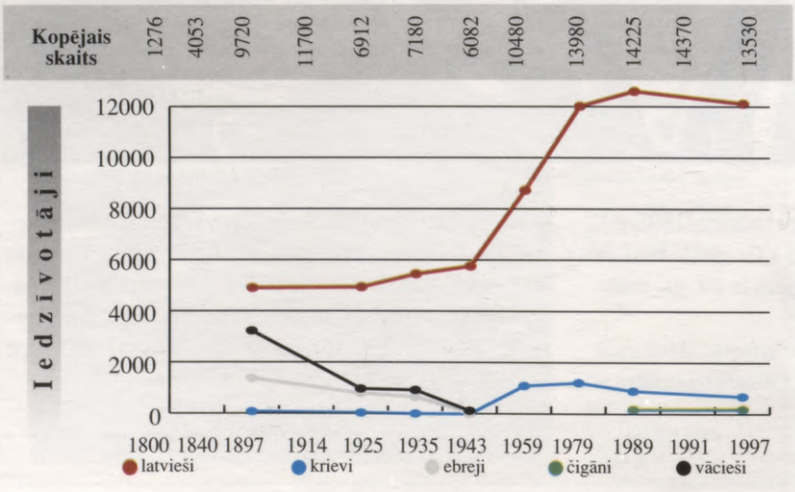

1.

2.

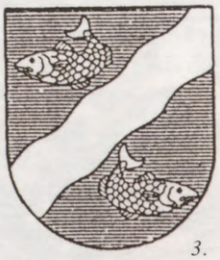

3.

1. Kuldīgas ģerbonis 1686. gada zīmogā

2. Kuldīgas ģerbonis 1846. gadā

3. Kuldīgas ģerbonis 1925.–1938. gadā

sēta izaugusi Ventas kreisajā krastā pie Ventas rumbas, līdz kurai Venta bija kuģojama. Venta pie pilsētas 60–150 m plata, tajā vairākas salas. Vidējais ūdens līmenis virs ūdenskrituma 12,3 m vjl., pilsēta atrodas apm. 26 m vjl., bet rietumu malā paceļas virs 50 m vjl. Cauri pilsētai tek 8 km garā Alekšupīte. Gada vidējā temperatūra 5,9 °C, februāra –3,8 °C, jūlija 16,6 °C. Nokrišņi vidēji 653 mm gadā.

Pilsētas iedzīvotāju skaits visstraujāk pieauga 19. gs., kad tas palielinājās vairāk nekā astoņas reizes, padomju okupācijas gados tas palielinājās divas reizes. 19. gs. vāciskajā amatnieku pilsētā latviešu īpatsvars pārsniedza 50%. Arī padomju okupācijas gados krievu īpatsvars tikai nedaudz pārsniedza 10%.

1997. gadā 26% iedz. bija līdz darbspējas vecumam, 50% – darbspējas vecumā, 24% – pensijas vecumā.

Vēsture

Iespējams, ka jau 10. gs. sākumā vikingu sāgā par Hadinga dēla Frodī sirojumiem uz Baltiju minētā kuršu pilsēta ir bijusi Kuldīga. Šā kuršu apdzīvotā novada ekonomiskais un politiskais centrs bija Veckuldīgas pilskalns, kas bija pats lielākais un varenākais kuršu pilskalns (1 ha). Tas atrodas uz zemesraga, kur Krāčupīte (Veckuldīgas upīte) ietek Ventā. No divām pusēm tas bija dabiski pasargāts pret uzbrukumiem, bet dienvidaustrumos pilskalnu norobežoja 100 m garš un 10 m dziļš grāvis ar 6 m augstu valni. Pilskalna rietumos bija vienīgā uzeja pilskalnā, kas bija tikai 1,5 m plata. Pilskalna pakājē atra-

Skats uz Kuldīgu (A. Eglīša foto, 1997. g.)

dās Veckuldīgas pilsēta (apm. 10 ha), kur bija apmetušies tirgotāji un amatnieki. Mūsu dienās Veckuldīgas pilskalns ar apmetni ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis.

Kuršu apdzīvotais novads gar Ventu un Abavu 13. gs. kļuva par starptautiskas intereses objektu. Kursā ieradās pāvesta sūtnis Alnas Balduīns, pāvesta legāta Vācijā Oto vietnieks, un noslēdza ar kuršiem līgumu (1230. g. 28. decembrī) par kuršu tiešu pakļaušanos Romas kūrijai. Šajā līgumā pirmo reizi minēts kuršu valdnieka Lamekina (*Lammechinus rex*) vārds. Līgumā sastopamie vietu vārdi liecina, ka Lamekina valsts atradusies ap Ventu un uz R no tās un aptvērusi Bandavu, Ventavu un Piemari. Lielākais novads bija Bandava, kas aptvēra Ventas vidusdaļu no Abavas ietekas līdz Skrundai, tāpēc domājams, ka Lamekins dzīvojis tag. Veckuldīgas pilī.

Alnas Balduīns solīja kuršiem mūžīgu brīvību, kamēr vien viņi neatkritīs no kristīgās ticības, kā arī neatkarību no Zviedrijas un Dānijas. Šī vēlme nodibināt brīvas baznīcas valstis radīja Rīgas bīskapa, vācu Zobenbrāļu ordeņa un Rīgas pilsētas lielu protestu; kuršiem tika nolaupīta viņu brīvības grāmata, un

Ventas tilts (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

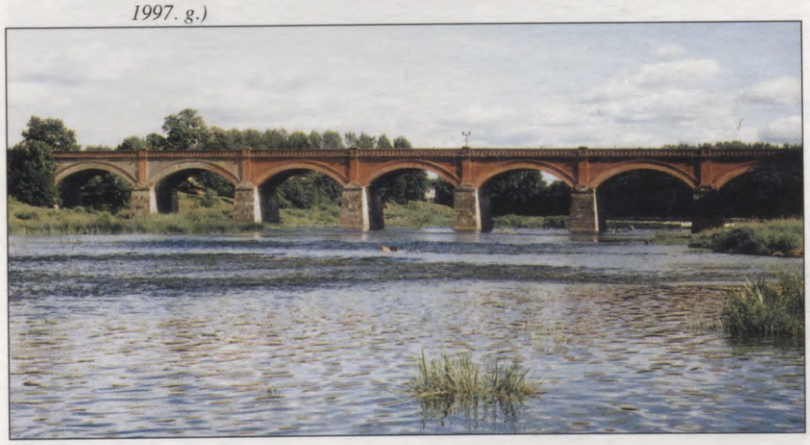

delegāti, kas bija ceļā uz Romu, lai apstiprinātu ar Alnas Balduīnu noslēgtos līgumus, tika aizturēti. Zobenbrāļu ordenis panāca, ka 1234. gadā par pāvesta legātu Baltijā tika nozīmēts tam labvēlīgi noskaņotais Modēnas Vilhelms. Pēc Zobenbrāļu ordeņa sakāves Saules kaujā (1236. g.) 1242. gadā Livonijas ordenis karagājienā uz Kursu sakāva kuršus. Pāvesta legāts Modēnas Vilhelms 1242. gadā atļāva Livonijas ordenim Bandavas novadā celt savu pili. Tā celta 1242.–1245. g. Ventas augstajā krastā pie Rumbas, stratēģiski izdevīgā vietā, kur krustojās sauszemes un ūdens tirdzniecības ceļi. Sākumā pili sauca par Jēzus pili *(Jesusburg)*, bet vēlāk par Goldingenu *(Goldingen)*. Pēc valodnieku domām, šis Kuldīgas vāciskais nosaukums cēlies no Kuldīgas senā nosaukuma kuršu valodā, kas tika izrunāts *Kuldinga* vai *Guldinga*. 1245. g. 7. februārī Lionā izdotajā dokumentā, kurā pirmo reizi minēts Kuldīgas nosaukums, bīskaps Vilhelms paziņoja, ka Kursa ir Prūsijas sa-

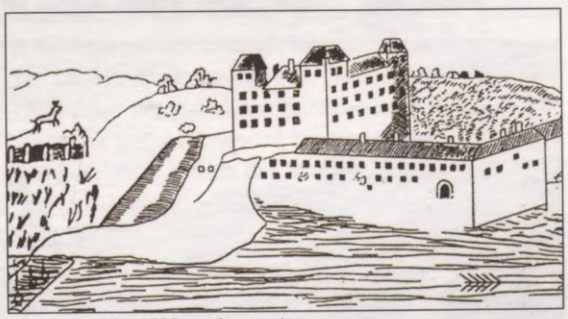

Kuldīgas pils. 1729. gada zīmējums

stāvdaļa un tādēļ Livonijas ordenis saņems 2/3 iekaroto kuršu zemju.

13. gs. Kuldīgas pilī dzīvoja komturs, viņam bija pakļauts arī Aizputes, Alsungas, Durbes, Gramzdas, Saldus, Skrundas un Talsu novads. Dažkārt pilī uzturējās arī pats ordeņa mestrs. Kuldīga drīz kļuva par ordeņa

Kuldīga 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

varas centru. Pēc kuršu pils nopostīšanas amatnieki un tirgotāji pamazām sāka apmesties ordeņa mūra pils tuvumā. 1355. gadā Kuldīga jau dēvēta par pilsētu un tai piešķirtas pirmās pilsētas privilēģijas. 1378. gadā Kuldīgai bija piešķirtas Rīgas pilsētas tiesības. 1398. gadā tā kļuva par Hanzas locekli. 15. gs. 2. pusē un 16. gs. sākumā rosīgāka kļuva ekonomiskā dzīve. 1538. gadā ordeņa mestrs atļāva rīkot nedēļas tirgus.

Pēc Kurzemes hercogistes izveidošanas (1561. g.) par tās hercogu 1562. g. 5. martā kļuva Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers. Hercoga galms atradās Kuldīgā, bet viņš pats bieži uzturējās Sēlpilī, kā arī Jelgavā (1578. g. tā oficiāli kļuva par hercogistes galvaspilsētu). Gothards Ketlers ar testamentu sadalīja hercogisti starp saviem dēliem, abiem atstāja mantojumā arī hercoga titulu. Pēc abu brāļu – Frīdriha un Vilhelma vienošanās Vilhelms no galvaspilsētas Kuldīgas pārvaldīja Kurzemi. Hercogs Vilhelms prata nostiprināt zemes finansiālo stāvokli, veicināja tirdzniecības un rūpniecības attīstību, būvēja tirdzniecības kuģus, eksportēja kuršu ražojumus: darvu, kokus, naglas un auzas, dzelzs darbnīcās gatavoja lielgabalus. Ziedu laikus Kuldīga piedzīvoja hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.), kad tur sāka darboties pirmās papīra dzirnavas Kurzemē, kuģu būvētava, kālija un salpetra vārītava u.c. manufaktūras. Tika nodibinātas arī vairākas amatnieku brālības jeb cunftes. No Kuldīgas ostas kuģi devās braucienos uz Rietumeiropu, jo Kuldīgai bija tieši tirdzniecības sakari ar Holandi, Franciju un Spāniju. Plaukstošā pilsēta cieta Polijas–Zviedrijas karā (1653.–1667. g.) un vēl smagāk Ziemeļu karā (1700.–1721. g.). Kuldīga pēc tam vairs neatplauka, un lielu postu padarīja arī Lielais mēris (1710.–1711. g.). 1795. gadā Kurzemi pievienoja Krievijas impērijai, un Kuldīga tajā iekļāvās kā maza un neievērojama provinces pilsētiņa – apriņķa centrs. 19. gs. 2. pusē Kuldīgā sāka veidoties nelieli uzņēmumi: adatu fabrika "Meteors" (1860. g.), ādu fabrika (1875. g.), sērkociņu fabrika "Vulkāns" (1878. g.), vilnas kāršanas fabrika (1885. g.). 1. pasaules kara laikā visu Kurzemi, arī Kuldīgu bija okupējis ķeizariskās Vācijas karaspēks. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 27. janvārī Kuldīgu bija ieņēmis lielinieku 3. Padomju Latvijas jātnieku divizions, bet jau 13. februārī landesvēra vienības sarkanarmiešus no Kuldīgas padzina. Atriebjoties par sarkanā terora upuriem, landesvēristi Kuldīgā noslepkavoja ap 300 pilsētas un apkārtējo pagastu iedzīvotāju. Tā paša gada rudenī 21. novembrī no Kuldīgas tika padzīti arī bermontieši. Turpmāko Kuldīgas saimniecisko uzplaukumu neatkarīgās Latvijas laikā sekmēja Kuldīgas–Skrundas šosejas izbūve, ko sāka 1926. gadā, un 1935. gadā atklātā Kuldīgas–Liepājas dzelzceļa līnija. 1938. gadā Kuldīgā atradās 370 tirdzniecības uzņēmumi ar 660 darbiniekiem. Ievērojamākie bija patērētāju kooperatīva "Darbs" daudzie veikali, J. Jansona alus darītava, Kuldīgas pienotava, Rēdera kokzāģētava, Vintelera kokzāģētava, vairāki kaļķu cepļi Kuldīgas tuvumā, Pils ūdensdzirnavas. Lielākās fabrikas – a/s "Vulkāns" un Vintelera tūku fabrika (dibināta 1878. gadā).

Ventas rumba 20. gs. sākumā

1941. g. 1. jūlijā Kuldīgā ienāca hitleriskās Vācijas karaspēks, 1945. g. 10. maijā – PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Kuldīgas iedzīvotāji. Kopš 1949. gada Kuldīga ir rajona centrs.

Pēc 2. pasaules kara Kuldīgas ekonomika tika pilnīgi pārkārtota. Fabrikā "Vulkāns" bez finiera sāka ražot galdnieka plates, virtuves iekārtas (1961. g.) un liekti līmētās detaļas (1965. g.), 1965. gadā to pārveidoja par kokapstrādes kombinātu un vēlāk iekļāva r/a "Baltija". Fabrikā "Kuldīgas tūks" 50. gados sāka ražot audumus, 1966. gadā tā kļuva par Rīgas trikotāžas fabrikas "Māra" filiāli, kopš 1985. gada fabrika "Kurzeme". 1971. gadā izveidota dzelzsbetona rūpnīca "Kuldīga" (Priedainē). 1964. gadā LLT Kuldīgas nodaļas darbnīca (izveidota 1961. g.) sāka specializēties kāpurķēžu traktoru kapitālajā remontā, ražojot dažādas detaļas un kopš 1966. gada arī kabīnes. Atvērta arī r/a "Daiļrade" filiāle, darbojās Rīgas ceļu būvmateriālu kombināta cehs, SCO, ūdenssaimniecības PMK, ATU, pienotava, maizes un sadzīves pakalpojumu kombināts, tipogrāfija.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Tag. Kalna un Miera ielas rajonā apmetās tie kurši, kas agrāk bija dzīvojuši Veckuldīgā pie kuršu pilskalna. Tā radās t.s. Kalnamiests, ko 14. gs. beigās sauca par Jaunpilsētu. Bija izveidojušās vēl divas atsevišķas apmetnes – ap veco tirgus laukumu un Katrīnas baznīcu un tag. Ventspils un Pētera ielas rajonā, kur abas vēlāk saplūda. Tā pamazām no šīm minētajām trijām apdzīvotajām apmetnēm izveidojās Kuldīga.

Kuldīga no putna lidojuma (1990. g. foto)

Kuldīga ir bagāta un sarežģīta kultūras mantojuma pilsēta. Teicami ir saglabājusies Kuldīgas amatnieku, tirgotāju, ierēdņu, kas bija gk. vācieši, radītā pilsētvide. Tās veidošanā nav svešs arī latviskais elements. Tomēr Kuldīgā līdz tautiskās atmodas laikmetam latviešu nacionālā kultūra nebija dominējošā. Neparasta ir masveida koka apbūve, kuru var salīdzināt vienīgi ar Liepājas un Ventspils vai karā nopostītās Jelgavas civilo arhitektūru. Ēkas novietotas garenvirzienā gar ielas malām, veidojot plašus un noslēgtus saimniecības pagalmus, kas, tāpat kā ieliņas, bija bruģēti. Mājas celtas no tēstiem guļbaļķiem, apšūtas ar dēļiem un krāsotas. 18. gs. to vizuālais ietērps bijis visai raibs, atbilstošs baroka estētikai, bet vēlāk klasicisma periodā un 19. gs. izskaņā dominēja gaiši divkrāsu salikumi un Kurzemes pilsētām tik raksturīgās statņu konstrukciju jeb pildrežģa ēkas, kādas cēla gan dzīvošanai, gan saimnieciskajām vajadzībām (klētis, noliktavas).

Kuldīgā vēl saglabājušās daudzas celtnes, kuru būvdetaļām ir mākslinieciska vērtība. Pilsētas koka apbūves īpatnība ir greznais fasāžu noformējums ar kokgriezumiem, plastiski rotātām durvīm, kalēja kaltiem durvju rokturiem un vējrādītājiem, plašās telpas un greznais interjers. Apbūves risinājumā izpaužas teicama vides izjūta un lielisks namdaru un būvgaldnieku veikums.

Kuldīgas ielu tīkls gadsimtu gaitā veidojies bez īpaša plāna. Sākumā ēkas celtas ap tirgus laukumu, kas atradās pretim rātsnamam, abpus ceļiem un upītes krastos. Vecākā dokumentos minētā iela (1740. g.) ir Kalna iela. Pārējo vecāko ielu (Piltenes, Aizputes, Ventspils, Saldus, Planīcas un Ēdoles iela) nosaukumi ir minēti 18. gs. 2. pusē. Citas ielas (arī Pasta un Dzirnavu iela) nosaukumus ieguva tikai 19. gs. Ielu segumam izmantoja dolomīta gabalus, ko izlauza no Ventas. 14. gs. pilsētā minētas ūdensdzirnavas.

Vecajiem Kuldīgas namiem parasti ir augsti plienakmeņu pamati, durvju virsgaismas lodziņi, mazi lievenīši, no ielas vairāki ieejas pakāpieni. Kuldīga ir vienīgā pilsēta Latvijā, kur saglabājusies vienota 18. un 19. gs. koka apbūve. Vecās celtnes atrodas vienlaidus, starp tām nav jaunāko laiku celtņu. Interesanti ir pie Alekšupītes krastiem cieši piebūvētie nami. Pilsētas reljefa dēļ ēku ielas puse ir augstāka par pagalma pusi. Tāda ir, piemēram, Kalna ielas (bij. Kalnamiesta) apbūve. Kuldīgas celtnes 19. gs. kļuva augstākas. Divstāvu celtnes tika būvētas ap kādreizējo tirgus laukumu, kur saglabājušās arī nedaudzas senās mūra ēkas. Izplatītākā divslīpju jumta forma ir ar pussļauptiem galiem, relatīvi senāka par divslīpju jumtiem ar trīsstūrveida zelmiņiem, kas arī attiecas gk. uz 19. gadsimtu.

Pilsētbūvniecības piemineklis ir Kuldīgas pilsētas vēsturiskais centrs (13.–19. gs.), kur senajā koka un mūra apbūvē vērojama vienlaidu arhitektūras radītā ainaviskā vienotība. Valsts nozīmes arheoloģijas

Pasta iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

piemineklis ir Kuldīgas senpilsēta Kuldīgas pilsētas centrā. Arhitektūras pieminekļi ir arī Kuldīgas pils sarga mājiņa (celta 1735. g.), pildrežģa konstrukcijā celtā Hercoga aptiekas ēka, tagad dzīvokļi (16.–17. gs.), Sv. Katrīnas lut. baznīca, Pils ūdensdzirnavas, tagad – ražošanas uzņēmums (13. gs., 1807. g.), Sv. Trīsvienības katoļu baznīca, tilts pār Ventu (1874. g., arhit. O. Dīce), Pētera kapu kapličas zvanu tornis (1783. g.), kā arī daudzas dzīvojamās ēkas.

Kuldīgas pils bija konventa tipa trīsstāvu mūra celtne ar biezām sienām, maziem lodziņiem un torņiem stūros. Gar mūra iekšpusi pils pagalmā bija krusteja. Kuldīgas pils drupas pilsētas parkā ir vecākās mūra celtnes paliekas Kurzemē. Tagad tās ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis. Pils teritorija bija nocietināta ar t.s. riņķa mūri, kura sienās atradās šaujamlūkas. Vēlāk mūris tika nojaukts, bet zemes valņi un grāvji parka teritorijā saglabājušies vēl mūsu dienās. Iepretim Ventai atradās pils vārti, kurus ar Alekšupītes pretējo krastu savienoja paceļamais tilts. 1678. gadā pie vārtiem tika uzbūvēts nocietinājuma tornis, kurā atradās virspilskunga dzīvoklis. Pils austrumu daļā uzcelta pils baznīca – kapela, kurai blakus bija kapitula zāle. Priekšpilī atradās dzirnavas.

Neatkarīgās Latvijas laikā uzcelta vācu ģimnāzijas un Latvijas bankas nodaļas ēka (1930. g., arhit. I. Blankenburgs), Kuldīgas stacija, Kuldīgas radio raidstacija (arhit. D. Zariņš), iekārtots pilsētas bērnudārzs (50 vietu), izbūvētas piecas jaunas ielas.

Pēc 2. pasaules kara Kuldīgā uzcelts universālveikals, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas un

Pils sarga mājiņa Pils ielā (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

klubs, modes ateljē, viesnīca "Kursa", kā arī jauni dzīvojamie nami. Iekārtots jauns tirgus laukums un 1905. gada parks.

Māksla

17. gs. Kuldīgas gleznotājs Eihorns Kuldīgas hercogu pilī bija radījis meistarīgu monumentālās glezniecības darbu – Lielās zāles griestu gleznojumu, kurā bija attēloti visi hercoga flotes kuģi. Diemžēl, pilij sabrūkot, viss gāja bojā.

Jelgavas un Rūpniecības ielas krustojumā atrodas savdabīga dzelzsbetonā veidota piemiņas zīme 1936. gadā pabeigtajai Kuldīgas–Skrundas šosejas būvei. Pils parkā izveidots bagātīgs skulptūru dārzs (tēln. L. Rezevska). Renesanses stila Sv. Katrīnas lut. baznīcā atrodas Ventspils koktēlnieku dinastijas aizsācēja N. Sēfrensa (vecākā) darināts altāris un kancele (1660.–1663. g.), ērģeles (1712.–1715. g. darinājis K. Rāneuss, 1882. g. pārbūvējis V. Zauers, 1969. g. kapitāli remontētas).

Sv. Trīsvienības katoļu baznīcā saglabājies biktssols ar alegoriskiem gleznojumiem (1691. g.), kancele (18. gs. sāk.), rokoko kokgriezumu meistara J. Slavičeka darinātie sānu altāri, ērģeļu prospekts (18. gs. 2. puse), mācītāja ģērbistabas mēbeles un 1818.–1820. g. darinātais altāris (to dāvinājis Krievijas imperators Aleksandrs I), kā arī skulptūra "Madonna ar bērnu" (iespējams, 16. gs.).

Sv. Annas lut. baznīcas altārdaļā mākslinieka J. Šķerstena 1939.–1941. g. darinātās vitrāžas pēc A. Bērziņa zīmējuma, kristāmtrauks (17. gs.), ērģeles (1927. g., A. Terkmans). Vissvētās Dievmātes patvēruma pareizticīgo draudzes baznīcu papildina šai konfesijai raksturīgais interjers ar ikonām.

Pilsētā ir stipras novada daiļamata tradīcijas, attīstīta amatniecības izstrādājumu un suvenīru ražošana. Uzlikts piemiņas akmens Vecajos kapos ārstam, dzejniekam un valodniekam J. Bāram (1985. g.). Pilsētas vizuālā pievilcība bijusi noteicošā vairāku latviešu kinofilmu uzņemšanai. 70. gados jaunās paaudzes dizaineri ikgadējās radošajās darbnīcās "Dizains Kuldīgai" veidoja pilsētas vizuālo ietērpu.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā lut. skola tika atvērta 1779. gadā hercoga Virkas muižā. 1877. gadā sāka darboties Kuldīgas-Griķu pagasta četrklasīgā pamatskola, t.s. Kalnamuižas skola (1945. g. skola kļuva par septiņgadīgo, 1961. g. – par astoņgadīgo, bet 1967. g. tā saņēma jaunu korpusu un kļuva par Kuldīgas 2. vidusskolu). 1886.–1915. g. Kuldīgā atradās Baltijas skolotāju seminārs (dib. Rīgā 1870. g.), kas bija pirmā valsts pedagoģiskā iestāde Latvijā. Daudzi tā audzēkņi veikuši nozīmīgu darbu dažādās Latvijas kultūras dzīves jomās. Semināra darbības 30 gados to absolvē-

juši 702 jaunie tautskolotāji, to vidū 562 latvieši. No 19. gs. beigām Kuldīgā darbojās ministrijas skola.

Kuldīgā 1938. gadā darbojās valsts ģimnāzija zēniem un meitenēm un Vācu vecāku savienības ģimnāzija zēniem un meitenēm. Pilsētas pašvaldība uzturēja 2. pakāpes pamatskolu un divas 1. pakāpes pamatskolas, vācu pamatskolu, ebreju pamatskolu un papildu skolas elektrotehnisko nodaļu. Darbojās arī pilsētas bibliotēka (vairāk nekā 2000 grāmatu). 1935. gadā dibināts Kuldīgas pilsētas muzejs.

Kuldīgas pilsētas teātra namā 1865. gadā notika pirmā latviešu teātra izrāde – luga "Midzenes tiesas priekšā". Vēlāk izrādīja Ā. Alunāna lugu "Paša audzināts". 1882. gadā notika Kuldīgas Sadraudzīgās b-bas atklāšanas svētki. 80. gados nodibināja biedrības kori, 1911. gadā – biedrības pastāvīgu teātri. Koris piedalījies vairākos dziesmu svētkos. Biedrībai bija sava bibliotēka (vairāk nekā 1500 grāmatu). 1909. gadā Sadraudzīgā b-ba kopā ar Lauksaimniecības b-bu uzcēla namu. Kuldīgā izdeva laikrakstus "Kuldīgas Vēstnesis" (1909.–1913. g. un 1923.–1932. g.), "Kurzemnieks" (1929.–1934. g.) un "Jaunais Kurzemnieks" (1932.–1940. g.).

Sv. Annas baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1995. g.)

Pirmais aptiekārs K. Fišers no Rēgensburgas minēts 1622. gada dokumentos, bet aptieka, domājams, pastāvēja jau agrāk. 1639. gadā tā saņēma hercoga Frīdriha privilēģiju, ko 1661. gadā pavēlēja sargāt hercogs Jēkabs. Iespējams, ka tāpēc aptieka saukta par Hercoga aptieku. Otra aptieka iekārtota 1667. gadā, to slēdza Lielā mēra laikā 1710. gadā, darbību atjaunoja 1761. gadā. 20. gs. sākumā tā atradās namā Liepājas ielā 8. Abas vecākās Kuldīgas aptiekas slēgtas 1939. gadā, kad to īpašnieki aizceļoja uz Vāciju. Mūsu dienās Kuldīgā darbojas divas aptiekas, kas dibinātas 1923. un 1937. gadā neatkarīgās Latvijas laikā.

1796. gadā Kuldīgā tika nodibināts apriņķa ārsta postenis. Pirmais apriņķa ārsts bija G. Švarcs, pirmais pilsētas ārsts (no 1853. g.) – A. Kols. 19. gs. Kuldīgā visvairāk iecienīts bija latviešu izcelsmes ārsts, dzejnieks un valodnieks J. Bārs, neatkarīgās Latvijas laikā – J. Kraulis. 1830. gadā dibināta Kuldīgas rajona centrālā slimnīca.

Padomju okupācijas laikā Kuldīgā izdeva laikrakstus "Padomju Kuldīga" (1945.–1962. g.) un "Padomju Dzimtene" (1962.–1989. g.). 1945. gadā bij. ebreju pamatskolas ēkā iekārtoja Ernesta Vīgnera bērnu mūzikas skolu. Pārbūvējot kādreizējo sinagogu, 1958. gadā iekārtots kinoteātris "Kurzeme". 1985. gadā kultūras namā darbojās 20 pašdarbības kolektīvi, dažādi kursi. Deju ansamblim "Venta", kinoamatieru studijai un pašdarbības teātrim piešķirts tautas kolektīva nosaukums. 70.–80. gados Starptautiskajā teātra dienā Kuldīgas ielās notika teatralizēti gājieni, Kuldīgas seno namu pagalmos ar t.s. ielu teātri ir uzstājušies tautas teātri no citām pilsētām un aktieri no Rīgas.

Reliģija

Kuldīgā darbojas Sv. Annas ev.-lut. draudze, Sv. Katrīnas ev.-lut. draudze, Jaunapustuliskās baznīcas draudze, baptistu draudze, Romas katoļu draudze, Vissvētās Dievmātes patvēruma pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Pirmā Kuldīgas Sv. Katrīnas ev.-lut. baznīca celta 1252. gadā no koka. 1665. gadā hercogs Jēkabs lika uzcelt mūra baznīcu, taču drīz tā nodega. To atjaunoja 1672. gadā uz vecajiem pamatiem. 1704. gadā par baznīcu teikts, ka tā ir mūra, ar sarkanu jumtu, tornis bez smailes. 1748. gadā veica tālāku izbūvi, bet 1866. gadā baznīcu atjaunoja O. Dīces vadībā, uzcēla torņa smaili (45 m) un sānu tornīšus. Tā kā latviešu draudzei 1904. gadā uzcēla savu baznīcu, tad Sv. Katrīnas baznīca palika tikai vācu draudzei. Pēc vāciešu izceļošanas 1939. gadā baznīca netika lietota, tikai 2. pasaules kara laikā tajā notika dievkalpojumi vācu karavīriem. 1967. gadā baznīcu nodeva novada muzeja filiālei un iekārtoja tur arī koncertzāli. 1990. gadā baznīca nodota jaunizveidotajai Sv. Katrīnas ev.-lut. draudzei. Ap baznīcu atradās kapi, tie nopostīti pēc 2. pasaules kara. Baznīcā kristīts hercogs Jēkabs, altāra priekšā savā laikā bija apglabāti pirmā Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera dēli – prinči, kā arī hercoga Jēkaba māte (1658. g. visi hercoga ģimenes locekļi pārapbedīti Jelgavā).

Sv. Annas ev.-lut. baznīcai pamati likti 1899. gadā, celta neogotiskā stilā (arhit. V. Neimanis), iesvētīta 1904. gadā. Ierīkoti dekoratīvi zvaigžņu velvju griesti. 1944. gada rudenī baznīcā atskaņota dzejnieka A. Eglīša un komponistes L. Garūtas lūgsna "Dievs, tava zeme deg!". Ērģeļu pavadījumu spēlēja L. Garūta, dziedāja Ā. Kaktiņš. 1960. gadā svinēta latviešu draudzes 400 gadu pastāvēšana.

1640. gadā sāka būvēt Trīsvienības katoļu baznīcu. Baznīca ir mūra celtne ar vienu torni, no ārpuses un iekšpuses apmesta un balsināta. Torņa augstums apm. 30 m, tornī pulkstenis. Tornis segts ar skārdu, bet baznīcas jumts – ar māla kārniņiem. Baznīcā

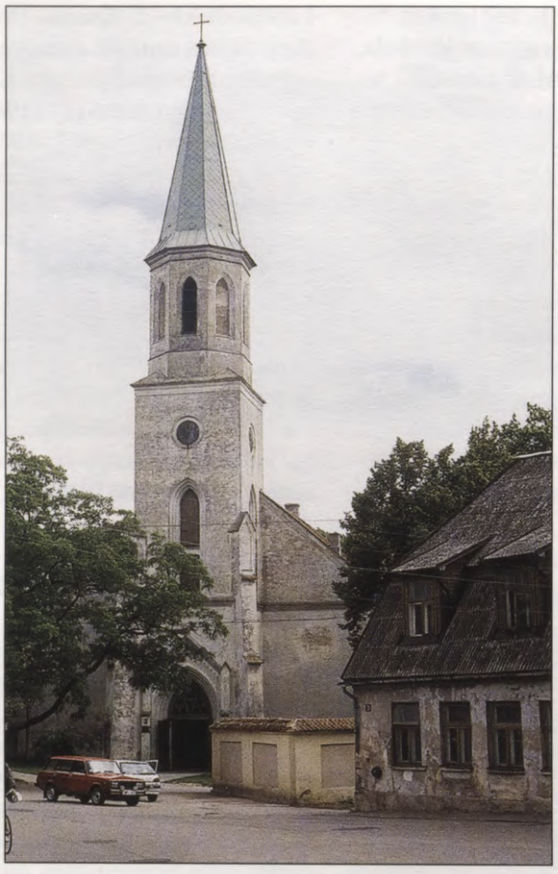

Sv . Katrīnas luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

trīs altāri, visi ļoti bagātīgi rotāti ar kokgriezumiem, kā arī kancele, ērģeļu prospekts, biktssols un kristāmtrauks.

Kuldīgas pareizticīgo baznīca celta 1871. gadā pēc Pēterburgas arhitekta Bulanova projekta. Atrodas bij. Baltijas skolotāju semināra parkā. Dievnama fasādei savdabīgas kolonnas, ornamenti.

Kuldīga – deviņdesmitie gadi

No kādreizējiem uzņēmumiem, kuros bija nodarbināta lielākā daļa darbspējīgo iedzīvotāju, vēl joprojām strādā privatizējamā valsts a/s "Vulkāns", kas 1998. gadā nosvinēja 120 gadu jubileju. Līdzās daudzajiem dažādu firmu un privātajiem veikaliem, kas izveidoti pilsētā, par veiksmīgu atzīstama arī Kuldīgas rajona Patērētāju b-bas darbība. Pārējie lielie uzņēmumi privatizācijas gaitā beiguši pastāvēt, bet daudzu teritorijā strādā nelieli uzņēmumi, darbnīcas, veikali, kuru darbības profils parasti ir saistīts ar uzņēmumu agrāko profilu. 1992. gadā dibināts Zviedrijas un Latvijas kopuzņēmums šūšanas firma *Top-Print*. Izveidotas vairākas būvfirmas. Attīstās auto remonts un apkope, kokapstrāde, autopārvadājumi, apkalpojošās sfēras iestādes un uzņēmumi – frizētavas, skaistumkopšanas saloni, kafejnīcas, ēdnīcas, viesnīcas. Nozīmīgs Kuldīgas pilsētas attīstībā ir Dānijas valdības kredīts Kuldīgas siltumapgādes sistēmas rekonstrukcijai, kā arī projekts PHARE 800+, kas paredz Kuldīgas ūdensvada un kanalizācijas modernizēšanu.

Kuldīgā ir septiņas vispārizglītojošās skolas, kurās izglītību iegūst vairāk nekā 3 tk skolēnu. Visjaunākā skola ir 1994. gadā izveidotā pilsētas alternatīvā sākumskola. Savdabīga gaisotne ir mākslas un humanitāro zinību skolā. 80. gados izveidotajā Kuldīgas 4. vidusskolā ar krievu valodas apmācību sākts darbs, lai dažu gadu laikā to varētu pārveidot par pamatskolu ar latviešu apmācības valodu. Uz 1. vidusskolas bāzes 1997. gadā izveidota V. Plūdoņa Kuldīgas ģimnāzija. Muzikālo izglītību iespējams iegūt Ernesta Vīgnera Kuldīgas mūzikas skolā. Darbojas rajona bērnu un jauniešu centrs, sporta skola, vides izglītības skola. Kopš 1989. gada darbību atjaunojusi 78. arodvidusskola. Pirmsskolas vecuma bērniem ir iespējams apmeklēt kādu no četriem Kuldīgas bērnudārziem. 1996. gadā Kuldīgā filiāli atvēra Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 1998./1999. mācību gadā tajā ir 321 students. 1998. gadā atvērta Liepājas Pedagoģiskās akadēmijas filiāle. Ar pieaugušo izglītību, dažādu kursu un apmācības programmu organizēšanu nodarbojas Pašvaldību mācību centrs un Pieaugušo izglītības centrs, uzņēmējdarbību atbalsta un atbilstošo apmācību veic SIA "Virkas muiža".

Kultūras dzīvē Kuldīga saglabājusi labo, kas bijis kādreiz, līdzās tam radot arī daudz jauna. Darbu turpina Kuldīgas novada muzejs, 1999. g. janvārī atvērta tā filiāle "Kāršu istaba". Reizi gadā tiek aicināti kopā novadnieki. Kuldīgas bibliotēka ir labāko Latvijas bibliotēku vidū. Kuldīgas kultūras namā darbojas pašdarbības kolektīvi – bērnu, jauniešu un vidējās paaudzes deju kolektīvi, tautas lietišķās mākslas studijas "Kocis", "Varavīksne", "Kuldīgas palete", amatierteātris. Daudzās valstīs koncertus snieguši un atzinību guvuši kamerkoris "Rāte" un Ernesta Vīgnera Kuldīgas mūzikas skolas bērnu koris "Cantus".

Kuldīgā katru pavasari notiek Teātra dienas, Mākslas dienas. Kopš 1996. gada jūlija trešās nedēļas nogalē vairākas dienas ir Kuldīgas pilsētas svētki. Kopš 1993. gada septembrī divas nedēļas ir Garīgās mūzikas svētku laiks. Sākot ar 1991. gadu, katru vasaru ar tautas daiļamata izstrādājumiem un mākslinieciskās pašdarbības kolektīviem Kuldīgas delegācija

Liepājas iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Rātslaukums (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

dodas uz jauno laiku Hanzas dienām kādā no no senās Hanzas pilsētām.

Kopš 1995. gada Kuldīgā darbojas Informācijas un tūrisma koordinācijas centrs, kas rūpējas par tūrisma attīstību Kuldīgā un novadā. Pēc centra datiem, 1998. gadā Kuldīgu un Kuldīgas rajonu apmeklējuši 47 107 tūristi. Ir iespēja saņemt gida pakalpojumus latviešu, krievu, vācu, angļu valodā.

Jauna tradīcija ir Kuldīgas pilsētas Goda balvas pasniegšana. Ar šo balvu – rokas pulksteni ar Kuldīgas simboliku divreiz gadā – pavasarī un rudenī mūsu valstij nozīmīgās dienās apbalvo kuldīdzniekus un citus ar pilsētu saistītus cilvēkus, kas devuši ieguldījumu Kuldīgas attīstībā. 1998. gadā tapusi krāšņa grāmata par Kuldīgu.

Sporta dzīvi pilsētā organizē pašvaldības uzņēmums "Sports". 1998. g. augustā sporta veterāna un entuziasta A. Grundmaņa vārdā nosauktajā stadionā notika 6. Latvijas strādājošo sporta spēles. Darbojas privātie klubi "Koridors" (dib. 1995. g.) un "Kolibri" (1998. g.), kas popularizē veselīgu dzīvesveidu, organizē sporta nodarbības, aerobiku, ārstniecisko vingrošanu. Kuldīgas rajona sporta skolas bij. audzēkņi ir Atlantas olimpisko spēļu dalībnieks riteņbraucējs R. Vainšteins, šahiste D. Reizniece. Atsaucību guvis Kuldīgas slimnīcas organizētais triatlons, akcija "Glābsim stadionu", notiek skrējiens "Kuldīgas tilti", "Bruģa bumbas" sacensības. Regulāri notiek ģimeņu sporta dienas.

Iedzīvotāju veselības aprūpi nodrošina Kuldīgas slimnīca. Tai 1997. gadā apritēja 170 gadu. Pamazām tiek celta jauna slimnīcas ēka. Medicīniskos pakalpojumus var saņemt arī SIA "Alter". 1999. gadā darbu sāka SIA "Kuldīgas doktorāts". Lielu atbalstu iedzīvotāju veselības un sociālajā aprūpē sniedz Sarkanā Krusta Kuldīgas rajona komiteja, kam izveidojusies laba sadarbība ar Celles (Vācijā) Sarkano Krustu.

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Kuldīgā un visā Kurzemē dzirdams Kurzemes radio un radio "Skala", par pilsētas un rajona aktualitātēm trīs reizes nedēļā informē Kuldīgas Televīzijas s-ba, iznāk rajona laikraksts "Kurzemnieks", par kultūru un novadpētniecību raksta laikraksts "Bandava".

Kuldīgai ir četras sadraudzības pilsēta – Vamdrupe Dānijā, Šinona Francijā, Bengtsforša Zviedrijā un Gēsthahte Vācijā. Ar Gēsthahti ir visciešākā sadarbība sociālajā palīdzībā, veselības aizsardzībā, izglītībā, kultūrā, tautsaimniecībā, starp biedrībām, organizācijām, ģimenēm un reliģisko konfesiju draudzēm. 1997. gadā sākts kopīgs darbs Kuldīgas vecpilsētas restaurācijas izpētes projekta izstrādāšanā PHARE programmas ietvaros. Sadarbība ar Bengtsforšas komūnu kopš 1991. gada no humānās palīdzības piegādēm pāraugusi jaunā kvalitātē – tā ir gan tehniskā, gan finansu, gan izglītības jomā.

Darbojas Invalīdu, Diabēta, Neredzīgo, Represēto, Daudzbērnu ģimeņu, Dārzkopības, Lopkopības b-bas. Aktīvu darbību izvērsusi Amatnieku b-ba. Kuldīgas Pensionāru padome rīko pasākumus un palīdz pensionāru sociālajā aprūpē. Skolas vecuma jaunieši darbojas jaunsargu un skautu organizācijās. Kuldīgas uzņēmējus pulcina KK klubs. Intensīvs ir Rotari kluba darbs. 1997. gadā Kuldīgā dibināta Latvijas–Izraēlas draudzības biedrība.

Pavadonis pa Kuldīgu un apkārtni

Pilsētas Z malā pie Krāčupītes (Veckuldīgas) ietekas Ventā Veckuldīgas pilskalns *[1]* – lielākais Kurzemes pilskalns, tā DR piekājē atradās Veckuldīgas pilsēta līdz 1355. gadam, kad atļāva celt pilsētu pie Livonijas ordeņa pils. Dodoties uz pilsētas centru, vairāki ievērojami objekti. "Melnā Kolka" *[2]* – 15 m augsts atsegums Ventas līkumā, kuru upe strauji izskalo. Virkā *[3]* atradās Kuldīgas kuģīšu piestātne, bij. muižas ēka 20. gs. 80. gados atjaunota. Kaļķu ielā sākas vecpilsēta, kur saglabājušās 18.–19. gs. ēkas. Ventspils ielā 2, 7, 10, 13, 23 (18. gs. 2. puse) senajai apbūvei raksturīgas mājas. Sv. Katrīnas lut. baznīca *[4]*. Bij. virspilskunga namiņš Baznīcas ielā 34 (18. gs. 2. puse) *[5]*. Teika vēstī, ka hercogs Jēkabs te cīnījies ar laupītāju Biljamu un iegrūdis to Ventā. Upes krastā vairāki akmeņi iezīmē Kursas meitenes Līziņas iedomāto kapa vietu (K. Janševska romāns "Hercogs un Kursas meitene"). Dzirnavas (1807. g.) pie Alekšupītes *[6]*, dzirnavu aizsprosts uzcelts uz 4,15 m augstā dabiskā ūdenskrituma. Ventas tilts *[7]* – viens no garākajiem (164 m) ķieģeļu tiltiem Eiropā. Pils sarga mājiņa Pils ielā 4 (Bendes namiņš;

Dzirnavas pie Alekšupītes (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

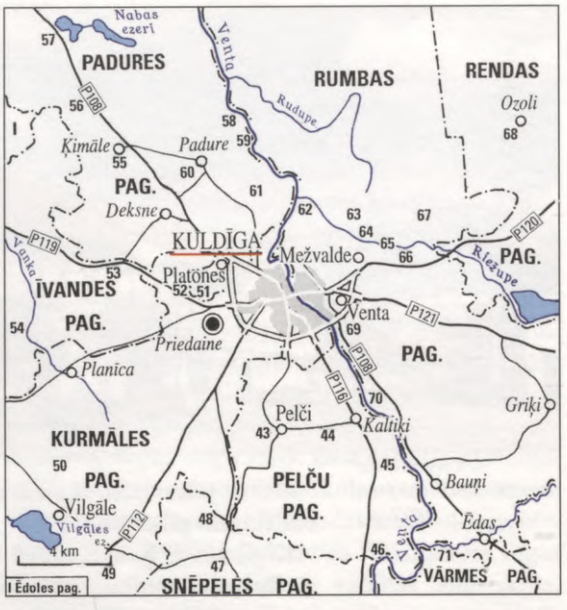

1735. g., pārbūvēts 19. gs. vidū) *[8]*. Paviljons upes malā (ap 1938. g., arhit. K. Borgs, uzcelts pēc K. Ulmaņa norādījuma) *[9]*.

Ventas rumba *[10]* – dabas piemineklis Ventas ielejas dabas liegumā, kas stiepjas no Kaltiķiem līdz Abavas ietekai. Ūdenskrituma augstums 1,6–2,2 m, platums 100–270 m. Lai apietu ūdenskritumu, 17. un 19. gs. tika rakts kanāls, kas atdalīja Mārtiņsalu *[11]*. Kuldīgas novada muzejs Pils ielā 5 *[12]*, tā ir bij. krievu administrācijas ēka 1900. gada pasaules izstādē Parīzē, pēc izstādes to nopircis un pārvedis uz Kuldīgu kāds Liepājas kuģīpašnieks. Muzeja priekšā četri bojāti lielgabali, kas izgatavoti hercoga Jēkaba laikā Ēdas dzelzs manufaktūrā. Pils parkā *[13]* redzams piemiņas akmens (atjaunots 1991. g.) un ozols, kas iestādīts 1942. gadā Kuldīgas 700 gadu jubilejā, parkā tēlnieces L. Rezevskas veidotais skulptūru dārzs. Kalna ielā gandrīz visas ēkas ir arhitektūras pieminekļi. Kalna ielā 19 *[14]* bij. vācu skola (celta 1856. g.). Kalna ielā 7 *[15]* bij. vācu vingrotāju zāle (1900. g., remontēta 1975. g.). Šķērsojam Alekšupīti, kas te tek cieši gar namu sienām (Kuldīgas Venēcija). Baznīcas ielā 10 *[16]* 18. gs. atradās Hercoga aptieka (ēka celta 17. gs., restaurēta 1986. g.). Ēkā Baznīcas ielā 17 *[17]* 1702. gadā apmeties Zviedrijas karalis Kārlis XII. Baznīcas ielā 5 *[18]* vecais rātsnams (17. gs.). Blakus Baznīcas ielā 7 pilsētas vecākā ēka (1670. g.). Rātslaukumā *[19]* jaunais rātsnams (1860. g., arhit. O. Dīce). Sv. Trīsvienības katoļu baznīca *[20]*. Kultūras nams Mucenieku ielā 21/23 *[21]* celts 1909. gadā kā Kuldīgas Sadraudzīgās biedrības nams, tā kāpņu telpā P. Sidara gobelēns. Sv. Annas lut. baznīca *[22]*. Dzirnavu ielā 5 *[23]* bankas ēka. Mucenieku ielā *[24]* Kuldīgas baptistu lūgšanu nams (1892. g.). Liepājas ielā 31 *[25]* bij. Kuldīgas pareizticīgo draudzes nams (1879. g.), kurā 1886.–1915. g. darbojās Baltijas skolotāju seminārs. Pētera-Pāvila pareizticīgo baznīca (1871. g., arhit. Bulanovs) *[26]*. Smilšu ielā 21, 23, 25, 27 ēkas celtas 1860. gadā, tepat arī muzeja filiāle "Kāršu istaba" *[27]*. Kinoteātris "Kurzeme" *[28]* 1958. gadā iekārtots bij. ebreju sinagogas ēkā. 1905. gada parks

Ventas rumba (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

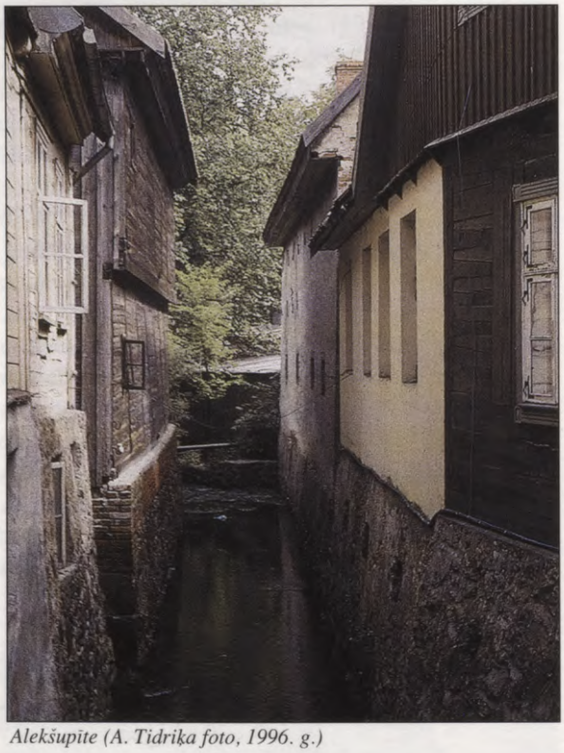

Alekšupīte (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

PADURE
PADURES PAGASTS
VECKULDĪGA
Veckuldīgas pliskalns
Rušati
Ērgli
Avotiņi
Strautmaļi
Tomsoni
Venta
Ātrišanas iekārtas
Līmeņi
Šalkas
Kļavkalni
Kalniņi
Melnā kolka
Krastnieki
Kraujupīte
VENTSPILS, VĀRVE
Ventspils iela
Pārzinieciības
Zirgu iela
VIRKA
Laukteknikas stadions
Virkas muiža
Virkas iela
Lapegļu iela
Kuldīgas bērnu un jauniešu centrs
Sporta biedr. «Vārpa» sporta nams
Tehnikas
Kraujas iela
Laimdotas
Trumpa
Priežu
Ventspils
Griguļeja
Skuju iela
Kalķu iela
Akmeņu iela
Dārza iela
Gravas
Parka
Gaismas
V. Plūdoņa Kuldīgas ģimnāzija
Pilsētas estrāde
4. vidusskola
Grants
Vītolu
Mārī
Dzintara
Ceļu iela
Vaļņa
Vācu karavīru brāļu kapi
Vecie kapi
Nomales iela
M. Plavu iela
Aploku iela
Parka a.
Rajona padome
Pilsētas laukums
Kuldīgas slimnīca
Pareizticīgo baznīca
Smilšu iela
Torņa
Liepājas iela
«Kurši»
«Jāņa nams»
Baptistu baznīca
Centra vidusskola
Luterāņu bazn.
Pilsētas dome
Raiņa
Pasta
Kalna
Rumbas
Vimbas
M. Annas iela
Annas kapi
Aleksupīte
L. Paegles
Dzirnavu
Ēdoles iela
Ivandes
Alsungas iela
Lemeņu
Avenāju
Purenu
Mucenieku iela
Šūru iela
Plānīcas
Jelgavas iela
Stadions «Vulkāns»
A/S «Vulkāns»
2. vidusskola
Rūpniecības
Kokļu
Cēlmieku
Ziedu
Strūnas
Stacijas
Vienības iela
Avotu
Ozolu
Saules
Cīruļu
Nīcraga iela
Bārzu
Strēlnieku
Darba
Atpūtas
Plostu
Dzelzceļa
Saknu
PUTNU
DĀRZS
JĀNKALNS
Jāņkalna kapi
Aizputes
Jaunā slimnīca
Jaunlejas
Karmāles upīte
Dzirnavu
Ozas
Cīruļi
Naudiņas
Rožkārži
KURMĀLES PAGASTS
Taurkalni
Zemgaļi
Kasparovičī
Aparnieki
Taurkalna upīte
Plavsargi
AIZPUTE, LIEPĀJA
ĶELŠU CIEMS
Mednieku iela
J. Mātera iela
Lauku
Auseklīša
Kluša
Skrundas
Ganību iela
Celu policija
Grosmaņi
Peskovi
Pansionāts «Venta»
RUMBAS PAGASTS
RUMBA
KURZEMĪTE
Birzgaļi
Jaunsalmnieku
Krasta iela
Silkalni
Krūmiņi
Priedieņi
Mežmaļi
Kleķi
Pārventas estrāde
PĀRVENTA
Veckrogi
Venta iela
Robežu
Vidus
Apšu
Stendes
Saldus iela
Mazezeriņi
Pīlādžu
Bumbieru
Vijolīšu
Zeļģi
Rumbas Krāces
Kuldīgas tilts
Pils parks
Mārtiņsala
Vemas rumba
Blēžas
SALDUS
RĪGA, SALDUS
RĪGA SABILE KABILE VĀNE
P 129
P 121
P 108
P 118
P 112
P 116
ĒDOLE, ALSUNGA
PELČI
RANKU, SKRUNDA
0 200 400 600 m
Mākslas un humanitāro zinību skola
Alternatīvā sākumskola
Poliklīnika
1905. gada parks
Luterāņu baznīca
Pils dzirnavas
Kuldīgas tilts
Pils parks
Baznīcas
Skolas
Arodvidusskola
Liepājas iela
Sv. Trīsvienības katoļu bazn.
«Aleksis»
Tirgus
Pilsētas dome
Vides izglītības skola
Centra vidusskola
Sporta skola
Kultūras nams
Luterāņu bazn.
Dīķu
M. Annas
Annas kapi
0 100 200 300 m

kopš 1950. gada veidots karā sagrautās apbūves vietā. Centrā piemineklis 1905. gada revolucionāriem (1956. g., tēln. L. Rezevska un L. Novoženeca) *[29]*. Parka stūrī strūklakas ar L. Rezevskas skulptūru "Meitene ar ūdenstrauku". Malā bij. Gotlība sētā *[30]* piemiņas siena (1976. g., tēln. L. Rezevska) 1919. g. 13. februārī landesvēristu nošautajiem 300 Kuldīgas un apkārtnes iedzīvotājiem. Bij. Pētera kapu kapličas zvanu tornis (1782. g.) *[31]*. Aleja ar koka krustu komunistiskā terora upuru piemiņai (1991. g.) *[32]* Pētera ielā 8, bij. valsts drošības tautas komisariāta nodaļas priekšā. Pētera ielā 5 *[33]* bij. vācu ģimnāzijas ēka. Kuldīgas Kultūras un atpūtas parks sākts veidot 50. gados *[34]*, uzcelta estrāde (arhit. E. Dāvis), pie tās L. Rezevskas skulptūra "Māte ar bērnu". Pilsētas laukums izveidots 1979. gadā Jaunā tirgus laukuma vietā, ko iekārtoja pirms 95 gadiem. Pilsētas laukumā 2 *[35]* rajona padomes nams (1968. g.), tā laulību zālē L. Bērziņa vitrāža "Dzīvības koks". Blakus Pilsētas laukumā 6 viesnīca (1967. g., arhit. K. Rubis), tās vestibilā I. Gulbes un R. Rītiņa dekors (1972. g.) par hercoga Jēkaba tēmu. Parka un

Piemiņas siena 1919. gada 13. februārī landesvēristu nošautajiem Kuldīgas un apkārtnes iedzīvotājiem (S. Rusmaņa foto, 1996. g.)

Dzintara ielas krustojumā 2. pasaules karā kritušo latviešu leģionāru un vācu karavīru apbedījumi *[36]*. Vecajos kapos *[37]* apbedīts ārsts, dzejnieks un valodnieks J. Bārs (piemiņas akmens 1985. g.) un dzejnieks J. Frīdenberģis-Mieriņš (melns marmora piemin.), te aplūkojami daudzi 19. gs. kapu pieminekļi. Jāņkalna kapos *[38]* apbedīts dramaturgs V. Sauleskalns (piemin. autors G. Tiltiņš), valodnieks J. Rīteris (piemin. autors A. Brunže). Kapos vairāki tēlnieku I. Rankas, L. Rezevskas, G. Grundbergas, A. Briedes veidoti pieminekļi. Annas kapos *[39]* apbedīts LKOK A. Tramdahs, kā arī citi Latvijas Brīvības cīņu dalībnieki. 1991. gadā šeit pārapbedīti seši nacionālie partizāni. Kapos uzstādīta L. Rezevskas skulptūra "Nākotne". Jelgavas ielā 57 *[40]* bij. Kuldīgas pagasta pamatskolas ēka (1887. g.). Jelgavas un Rūpniecības ielas stūrī piemiņas zīme Kuldīgas–Skrundas šosejas būvei. Kuldīgas autostacija *[41]* celta 1935. gadā (arhit. J. Šarlovs) kā Kuldīgas–Alsungas šaursliežu dzelzceļa stacija. Taurkalnos *[42]* dramaturga V. Sauleskalna mājas. Pie mājām V. Sauleskalna veidots dendroloģiskais dārzs (1,5 ha).

Pelčos *[43]* pils (1904. g., arhit. V. Neimanis, 1922. g. pārbūvēta skolai), kurā 2. pasaules kara beigās atradās vācu armijas grupējuma *Kurland* štābs, kas 1945. g. 9. maijā šeit kapitulēja. Parks (10,2 ha) izveidots 1902. gadā pēc G. Kūfalta projekta. Pagastnams (1893. g., restaurēts 1989. g.). Piemineklis vietā, kur 1906. gadā noslepkavoti revolucionāri J. Elbers, K. Kārkliņš un A. Piķis. Rakstnieka E. Freimaņa dzimto māju Dūnicu vieta *[44]*. Ģenerāļa M. Hartmaņa dzimtās mājas Dapatas *[45]*. 10 m augstais Krūku pilskalns Ventas krastā *[46]*. Pie gleznotāja I. Zeberiņa dzimtajām mājām Saldeniekiem (1918. g.) *[47]* piemiņas plāksne uzstādīta 1982. gadā (autors V. Tiltiņš). Mazsālijas pilskalns *[48]*, uz DR Elderenes svētavoti Elderu gravā, uz ZR no pilskalna sena kulta vieta – Baznīcas kalns. Vārdupes kalns *[49]* ir Kurmāles pauguraines augstākais kalns – 137 m vjl., relatīvais augstums 48 m. Apaudzis ar mežu. Aktiera Ē. Valtera dzimto māju Kuratu vieta *[50]*. Krauļu priedēs *[51]* piemineklis nacistiskā terora upuriem. Kurmāles pilskalns *[52]*. Zvinguļu kapos *[53]* apbedīts LKOK Ā. Liepnieks. Vecmuižas pilskalns *[54]*. Ķimālē *[55]* pils (18.–19. gs.). Veclejās *[56]* aleja un dendroloģiskie stādījumi (10,0 ha; 1926. g.), ko veidojuši brāļi E. un V. Vitomski. Piemiņas akmens vietā, kur 1905. gadā nogalināti revolucionāri A. Košs, A. Ķeizars, J. Pečaks, Ž. Šams *[57]*. Padures pilskalns *[58]* Ventas ielejas krastā pie Padures upītes ietekas. Tā augstums 25 m. Sarkanā siena *[59]* – 20 m augsts smilšakmens atsegums Ventas krastā. D galā Māmuļas ala. Padurē *[60]* pils (19. gs. sāk.), parks (3 ha), klēts (18. gs.). Ebreju masu kapi *[61]*.

Riežupes krastos Riežupes dabas parks, tajā Riežupes smilšakmens alas *[62]*, kas mākslīgi izraktas 19. gs. vidū balto smilšu ieguvei stikla rūpniecībai. Eju kopgarums 460 m. Piemineklis nacistiskā terora upuriem (1988. g., tēln. I. Berga, arhit. Ģ. Pētersons) *[63]*. Veselības taka *[64]*. Riežupes ūdenskritums (augstums 0,7 m) *[65]*. Veldzes ūdenskritums Veldzes upē (augstums 0,8 m) *[66]*. Abi ūdenskritumi un dolomīta atsegumi upju krastos veido Riežupes atsegumu dabas pieminekli. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[67]*. Ozolos *[68]* Ozolmuižas pils (19. gs.). Rumbu dendroloģiskie stādījumi (2,1 ha) *[69]*. Ēķupē *[70]* bij. muižas dzīvojamā ēka (18. gs. beigas, pārbūvēta 19. gs. 1. pusē), kalpu māja. Augsti, gleznaini Ēdas krasti *[71]*.

Kuldīgā dzimuši daudzi ievērojami cilvēki: mežkopis prof. E. V. Bākūzis, mikrobiologs prof. V. V. Bergs, Pēterburgas konservatorijas direktori K. Davidovs un K. Dendoks, literāts K. J. F. Hūgenbergers, gleznotājs V. Kalnroze, žurnālists, LKOK A. Lēvings, rakstniece L. Niedre-Bārene, tēlniece L. Rezevska, operdziedātājs A. Skara, tēlnieks un grafiķis V. Z. Štāfenhāgens, ķīmiķis prof. M. Ulmanis, valodnieks doktors M. Veinreihs, medicīnas doktors O. K. Villerts.

KEGUMS

Ogres rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1993. gada.
Platība 6,8 km², lauku teritorija 110,2 km².
Iedzīvotāji: 2320 (1998. g.), kopā ar lauku teritoriju 2960; latvieši 74,3%, krievi 16,4%, baltkrievi 3,1%, poļi 1,9%, ukraiņi 1,7%.
Attālums no Rīgas 47 km (autoceļš A6), no Ogres 11 km.
Dzelzceļa stacija Ķegums 45,7 km no Rīgas (līnijā Rīga–Aizkraukle).

Ķeguma pilsētas ģerboņa vairoga zilajā laukā zelta staru ieskauta zelta saule

Pilsēta atrodas Daugavas labajā krastā, kur to aptver Ogresgala un Rembates pagasts, bet Ķeguma lauku teritorija – kreisajā krastā (pēc Baldones rajona likvidēšanas 1960. g. Ķegumam pievienota Tomes ciema teritorija), kur tā robežojas ar Birzgales pagastu dienvidos un austrumos, Bauskas rajona Vecumnieku pagastu dienvidos un Rīgas rajona Daugmales pagastu un Baldones lauku teritoriju rietumu pusē. Lauku teritorijā Daugavas krasts no Ņegas līdz Kausupītes ietekai stiepjas 20 km garumā un lejpusē aizsniedz Rīgas HES ūdenskrātuvi pretī Ogres pilsētai.

Daba un iedzīvotāji

Izmantojot Daugavas kritumu Ķeguma krāču posmā, uzcelta HES. Aizsprosts uztur ūdenskrātuvē līmeni 32 m vjl., lejpus aizsprosta upes līmenis ir 18 m vjl. Pilsēta aizņem 3 km garu un 2,5 km platu joslu Daugavas senlejā un Ogres Kangaru nogāzē. Augstākie pauguri Ķeguma pusē 60–70 m vjl. (Torņa jeb Lorenča kalns 70,6 m vjl.). Otrpus Daugavas mežainais Upmales paugurlīdzenums; Tomes paugurainē Ratkalns ir 67,8 m augsts.

Ķeguma HES (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

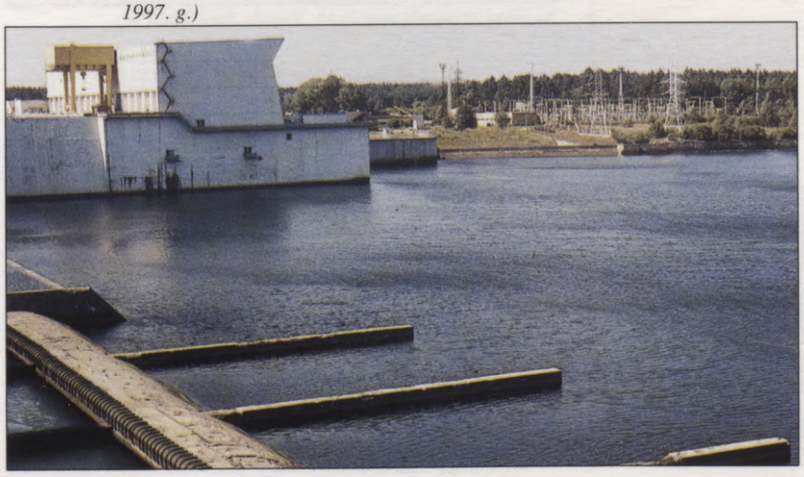

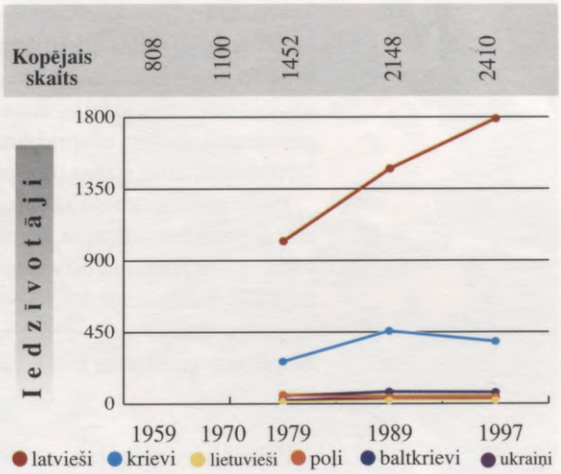

Ķeguma un Tomes mežos ir tīras upītes. Pie lielākās no tām – Līčupes, kas iztek no Kaulu ezera, atrodas Tomes zivju audzētava. Daugavas vecgultnē no Līčupes ietekas 1974. gadā izrakts kanāls atdala Tomes salu, kurā ir vecupju ezeriņi. Tomes salā novērojamas karsta (ģeoloģiskas) parādības. Ūdenskrātuve un meži Ķeguma apkaimē veido rekreatīvu apvidu ar maigāku mikroklimatu.

Ķegumā un lauku teritorijā 3/4 iedzīvotāju ir latvieši; krievi attiecīgi 21% un 13%. Neskaitot apm. 75 iedzīvotājus Salā un tikpat Tomē, lauku teritorija apdzīvota ļoti reti. Ķegums atrodas lielo pilsētu urbanizētajā zonā, daļa strādājošo brauc darbā uz Rīgu, Ogri.

Vēsture

Ķegums kā apdzīvota vieta sāka veidoties 1936. gadā reizē ar Ķeguma valsts elektrostacijas būves sākšanu. Tag. Ķeguma teritorija līdz 1. pasaules karam bija Ķeguma muižas sastāvā. 1. pasaules karā izpostīto muižu, kas atradās starp šoseju un Daugavu, īpašnieki Rautenfeldi atjaunoja, bet vēlāk to applūdināja ūdenskrātuve un paši Rautenfeldi 1939. gadā izceļoja uz Vāciju. Administratīvi Ķeguma apkaime līdz 1949. gadam ietilpa Rembates pagastā. Pirmās mājas Ķegumā cēla par valsts līdzekļiem tikai spēkstacijas darbiniekiem un viņu ģimenes locekļiem.

Spēkstacijas būve bija piesaistījusi daudzus strādniekus, jo Daugava apkārtnes iedzīvotājiem bija arī peļņas un iztikas avots.

Latvijas ekonomiku negatīvi ietekmēja 2. pasaules kara sākums 1939. gadā, taču Latvija līdz pat savas pastāvēšanas pēdējam brīdim – 1940. g. 17. jūnijam

turpināja dzīvot un strādāt pēc principa: labāk celt dzīvokļus un pilsētas, nevis ierakumus un cietokšņus. 1940.–1941. g. padomju okupācijas vara samērā ātri demontēja labi izveidoto un noregulēto saimniecisko sistēmu, fiziski iznīcināja daļu vadošo speciālistu.

2. pasaules kara laikā 1941. g. jūlijā, lai kaut cik kavētu hitleriskās vācu armijas virzīšanos uz A, Sarkanās armijas daļas atkāpjoties uzspridzināja Ķeguma tilta sesto laidumu (80 m garu). 1944. g. oktobrī atkāpjoties, vācu armijas daļas faktiski izpostīja Ķeguma spēkstaciju: uzspridzināja ģeneratorus, transformatorus, abus garos tilta pārlaidumus.

1949. gadā Ķeguma apdzīvotai vietai piešķīra pilsētciemata nosaukumu un iekļāva Ogres rajonā. 1960. gadā Ķeguma pilsētciemata teritorijai pievienoja bij. Baldones rajona Tomi un kolhoza "Tome" teritoriju Daugavas kreisajā krastā. Pilsētas tiesības Ķegumam piešķirtas 1993. gadā.

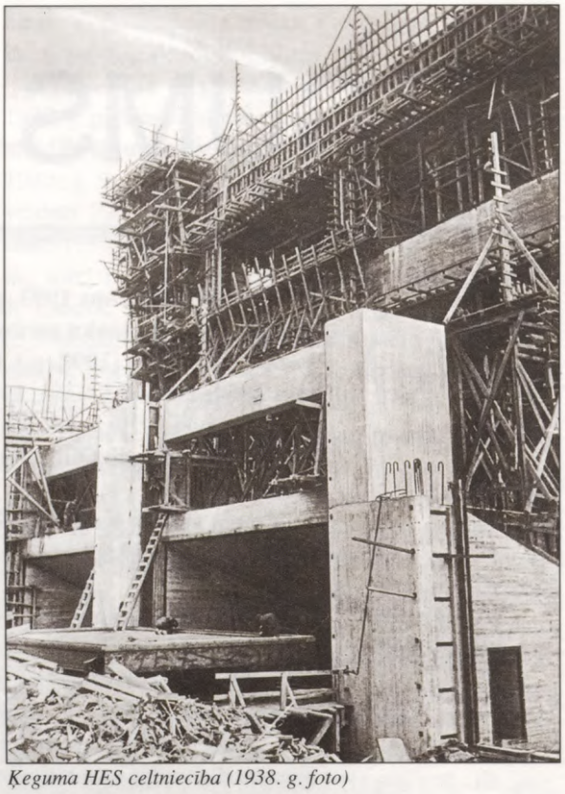

Ķeguma HES celtniecība (1938. g. foto)

Pilsētbūvniecība, arhitektūra, māksla

Ķegums ir samērā jauna apdzīvota vieta, tāpēc tajā nav senas vēsturiskas apbūves. Ķeguma apbūvi noteica divi apstākļi – vispirms jau nepieciešamība izmitināt spēkstacijas celtniekus un pēc tam darbiniekus, kas apkalpoja uzcelto spēkstaciju, kā arī tas, ka Ķegums sāka veidoties par savrupmāju pilsētu. Pilsētas senākā daļa atrodas starp Daugavu un Rīgas–Daugavpils šoseju, bet savrupmāju rajons – Rīgas–Daugavpils šosejas kreisajā pusē (braucot no Rīgas) aiz dzelzceļa. Vienas no pirmajām ēkām Ķegumā ir 1936. gadā celtās dzīvojamās mājas, kas tagad atrodas Liepu alejā. 1936. gadā celta arī Ķeguma dzelzceļa stacija. 1978. gadā dzelzceļa līniju uz

Ķeguma dzelzceļa stacija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ķegumu elektrificēja. Pilsētā ir vairāk nekā 40 ielu. Pēc 2. pasaules kara uzcelts tautas nams (1951. g.), SCO (1957. g.), pilsētas domes ēka (1973. g.). Strauji attīstās individuālā būvniecība, pie skolas uzceltas jaunas vairākstāvu dzīvojamās mājas.

Saistībā ar elektrostacijas būvi izveidojusies pilsēta nav īpaši bagāta ar senām kultūras vērtībām, izņemot tās, kas te, Daugavas krastos, kā arheoloģiskas liecības atrodas zemē vēl neatklātas.Taču 20. gs. 30. gados radīta un pēckara 50.–60. gados papildināta industriālā vide Ķeguma kopējā kultūrainavā atspoguļo noteiktu estētisko ievirzi. Tā redzama E. Laubes projektētajā spēkstacijas arhitektoniskajā daļā,

Ķeguma hidroelektrostacija

Ķeguma hidroelektrostacijai vieta izraudzīta un ģeoloģiski izpētīta 1933. gadā (ASV firma *The Foundation Company*), valdības likums pieņemts un līgums ar zviedru firmu *Svenska Entreprenad A. B.* parakstīts 1936. g. augustā, spēkstacijas pamatakmens iegulditš 1937. g. 22. maijā. HES uzcelta četros gados. 1939. g. oktobrī, novembrī iedarbināti divi hidroagregāti, 1940. g. aprīlī – trešais, bet ceturtais –1953. g. jūnijā, ilgi pēc sagrautās spēkstacijas atjaunošanas, tādējādi sasniedzot plānoto 70 MW jaudu. Aizsprosta garums 1978 m, no tā dzelzsbetona – 455 m, ar deviņiem segmentaizvariem (katrs 20 m plats). Sākotnēji bija arī plostu ceļš un zivju ceļš. Ar izbūvētajām 88 kW elektrolīnijām uz Rīgu–Jelgavu un Ierīkiem 1940. gadā sākās Latvijas augstsprieguma tīkla izveide. Pēc Rīgas HES izbūves 1976. gadā sāka Ķeguma HES – Daugavas HES kaskādes 2. pakāpes paplašināšanu, pieskaņojot tās darbību kopējam režīmam. HES-2 trīs agregāti iedarbināti 1979. gadā; katrs no tiem sasniedz vecās stacijas četru turbīnu kopjaudu. Ķeguma HES jauda ir 260 MW slodzes stundās.

Daugavas kreisajā krastā HES-2 teritorijā, rekonstruēta veca staļļa telpās atrodas Daugavas spēkstaciju muzejs (dib. 1995. g.). Tajā pilnībā apkopota Ķeguma HES un ciemata, pilsētas vēsture.

Daugavas spēkstaciju muzejs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

kuru 1975.–1979. g. būtiski papildināja atbilstoši laikmeta priekšstatiem par rūpnieciskās arhitektūras kvalitātēm. Individuālo un dzīvojamo ēku arhitektūra, kas veidojusies pirmskara gados, mūsu dienās ir organiski saaugusi ar pēckara laikā radīto un ir jau nedalāma vienība. Tajā kā Latvijas pirmās republikas būvkultūras piemineklis ir dzelzceļa stacijas ēka. Administratīvās ēkas un tautas nams, kas ir tik līdzīgi "sociālistiskajos strādnieku ciematos" celtajiem objektiem, ilustrē noteiktu laikmetu valsts dzīvē un tā vērtību izpratni.

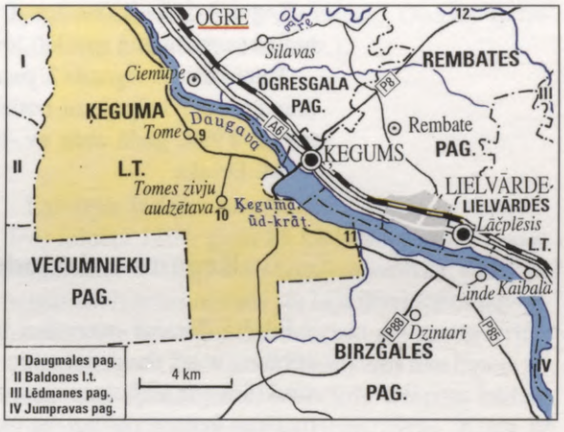

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Tā kā Ķegums vēsturiski ir piederējis pie Rembates pagasta, tad runāt tikai par Ķeguma kultūrvēstu-

Ķeguma vidusskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ri nevar. Rembates pagastā ir darbojusies Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (dib. 1920. g.), Krājaizdevu s-ba (1937. g.) un Rembates pagasta lauksaimniecības b-ba (1937. g.). Citās kultūras un sabiedriskās dzīves aktivitātēs Ķegums ir bijis ļoti cieši saistīts ar Lielvārdi.

Līdz 1948. gadam skolotāji brauca bērnus mācīt no Ogres. Pēc tam Ķegumā mācības notika divās maiņās un divās plūsmās (latviešu un krievu), jo nebija skolai piemērotu telpu. 1981. gadā uzcēla jaunu skolas ēku. Līdzās skolai uzcelts bērnudārzs "Gaismiņa" (1984. g.). Darbojas aptieka un ambulance (abas dib. 1936. g., kopš 1988. g. jaunās telpās), sadzīves pakalpojumu iestādes, tautas nams, bibliotēka, sociālā māja, pasts, SIA "Akmeņkalis" (granīta cehs).

Baltijas kausa sacensības motokrosa trasē "Zelta zirgs" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Reliģija

Ķegumā darbojas ev.-lut. draudze. Dievkalpojumi notiek tautas namā speciāli ierīkotās telpās.

Tomē baznīca sagrauta 2. pasaules kara laikā. Ev.-lut. draudzes dievkalpojumi notiek Tomes tautas nama telpās. 1998. gadā abās ev.-lut. draudzēs mācītājs V. M. Drinks.

Ķegums – deviņdesmitie gadi

Pilsētā dominē mazstāvu individuālā dzīvojamā apbūve, ir arī daudzdzīvokļu mājas. Attīstīta infrastruktūra – ir ambulance, aptieka, sociālā māja, bērnudārzs, komercnovirziena vidusskola, tautas nams, bibliotēkas, pasts, darbojas sociālās palīdzības dienests, bāriņtiesa, pašvaldības policija. Iznāk pašvaldības laikraksts "Ķegums un Tome". Lielas platības aizņem dārzi un mazdārziņi, parki, pilsētas apstādījumi. Apkaimē lauku tūrisma objekts – privātmāja Ruseļi.

Nozīmīgākie saimnieciskie objekti pilsētā ir HES, vairāki kokapstrādes uzņēmumi, maizes ceptuve. Vidusskolā līdzās vispārizglītojošajiem mācību priekšmetiem apgūstamas tirgzinības, grāmatvedība, ekonomika, lietvedība u.c. komerczinības; skolai ir reģionāla nozīme.

Ķeguma pilsētas lauku teritorijā ir neliels centrs Tome, kur atrodas skola, tautas nams, feldšeru punkts, bibliotēka un veikals. Šodien plaukstoši uzņēmumi ir valsts a/s "Tomes zivju audzētava", Tomes mežniecība.

Ķeguma pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks A. Neimanis

Pavadonis pa Ķegumu un apkārtni

Ķeguma ZA malā atrodas motokrosa trase "Zelta zirgs" *[1]*. Kangaros ir arī Ķeguma estrāde *[2]*, pastaigas un slēpošanas vietas. No Torņa (Lorenča) kalna *[3]* pārredzama pilsēta ielejā, spēkstacija un ūdenskrātuve. Piekājē atrodas bij. SCO komplekss un daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas Staru ielā; netālu arī dižkoki – melnalksnis (apkārtmērs 3,7 m) un ozols (7,2 m). No šosejas Daugavas pusē ir 1981. gadā celtais skolas komplekss *[4]*, kopš 1993. gada komercvidusskola.

Ķeguma hidroelektrostacijas vecā ēka ir pie labā krasta *[5]* (rekonstrukciju svinīgi uzsāka 1998. g. 11. maijā) un jaunā – pie kreisā krasta *[6]*; netālu arī Daugavas spēkstaciju muzejs *[7]*. 30. gadu arhitektūras stilā būvēta dzelzceļa stacija *[8]*, mājas Liepu alejā, pasts; gar pastu un pilsētas domi Lāčplēša iela ved uz ūdenskrātuvi, kas šajā vietā applūdinājusi Ķeguma muižu.

Tome *[9]* – 6 km no Ķeguma stacijas bijusi zināma jau 17.–18. gs. ar manufaktūrām, arī pirmo papīra ražotni Latvijā. Pie Tomes muižas bijusi liellaivu osta, piestājuši plostnieki. Tag. Tomes zivju audzētavas *[10]* mājā savulaik atpūties prezidents K. Ulmanis. Tomes apkaimē ir vietas, kas saistītas ar 1. pasaules kara cīņām. Tomē dzimuši LKOK J. Berkmanis un F. Krauklis.

Jaunjelgavas virzienā uzplūdinātās Melderupes lejteces *[11]* (t.s. Ņegas ezers) kreisajā krastā ir atpūtas vieta. Daugavas kreisajā krastā savā mājā dzīvo rakstniece R. Ezera. Ogres krastos *[12]* Kalnrēžu dolomītsmilšakmens atsegumi, Kalnrēžu ala, Asaru līcis. Netālu Sietiņu dižakmens (Velnakmens).

LIELVĀRDE

Ogres rajonā

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā sarkanajā laukā sudraba zobens, apakšējā sudraba laukā sarkans slīpais krustu krusts

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 7 km², lauku teritorija 53,5 km².
Iedzīvotāji: 5012 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 7066; latvieši 81,8%, krievi 10,6%, baltkrievi 3,2%, ukraiņi 1,8 %, poļi 1,0%.
Attālums no Rīgas 52 km (autoceļš A6), no Ogres 16 km.
Dzelzceļa stacija Lielvārde 51,4 km no Rīgas (līnijā Rīga–Aizkraukle).

Lielvārde ir jauna pilsēta ar dziļām vēsturiskām saknēm Daugavas labajā krastā. Tās lauku teritorija plešas uz austrumiem no pilsētas, no Daugavas dienvidos gandrīz līdz Ogres upei ziemeļos un robežojas ar Jumpravas, Lēdmanes un Rembates pagastu. No rietumiem un ziemeļiem Lielvārdi aptver Rembates pagasts. Aiz Daugavas Lielvārdes teritorijai līdzās ir Birzgales pagasts.

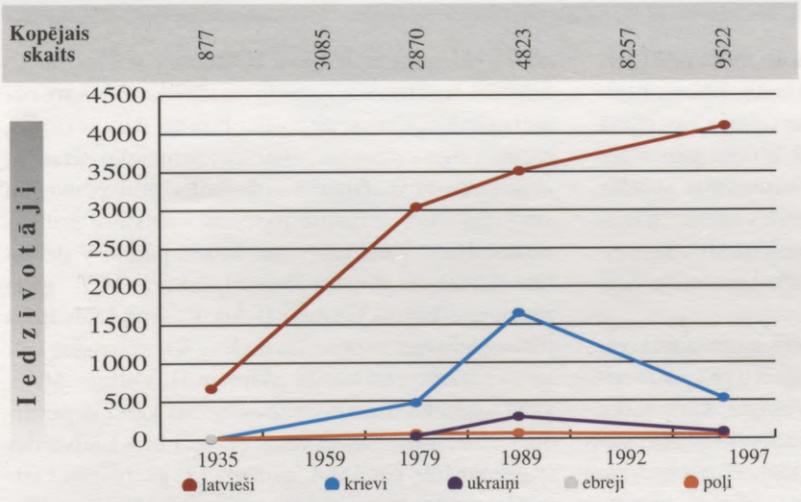

Lāčplēša iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Daba un iedzīvotāji

Lielvārdes vēsturiskā attīstība saistījusies ar Daugavu. Ar dolomīta kraujām ieskauto ieleju aizpildījusi Ķeguma ūdenskrātuve; augstāki krasti vēl pilskalna malā, pie Rumbiņas ietekas (tajā iesniedzas līcis). Pati pilsēta atrodas Lejasdaugavas senlejas paplatinājumā 40–49 m vjl. (ūdenskrātuves līmenis 32 m vjl.). Lauku teritorijā augstākā vieta tās ZA ir 75 m vjl.; pret Daugavu vērsts Viduslatvijas nolaidenums. Tā nogāzē pēdējos 2,5 km Kaibalas kritums ir 20 m.

1/3 teritorijas aizņem meži, kas veido mitrus masīvus Z un ZA daļā. Pārējā teritorija ir sen lauksaimnieciski apgūta, ar iekoptiem tīrumiem – šeit ir Ogres rajonā lielākais lauku iedzīvotāju blīvums.

Lielvārde ir Ogres rajonā otrs lielākais centrs, kura ģeogrāfiskais stāvoklis un saimnieciskās aktivitātes veicināja strauju izaugsmi 60.–70. gados. Ar pilsētu saplūdis lauku teritorijas centrs Lāčplēsis (900 iedz. 1989. g.; bij. Lielvārdes muiža). Otra tās apdzīvotā vieta ir Kaibala (368 iedz.).

Vēsture

Latviešu Indriķa hronikā Lielvārde *(Lennewarden)* minēta 1201. gadā kā Lielvārdes pils ("*...castris Lenewarde...*"). No šās hronikas uzzinām, ka 12. gs. beigās Lielvārdes novads jau bija izveidojies par administratīvu centru ar saimnieciski apvienotu teritoriju. 1201. gadā Lielvārdes nosaukums tika lietots arī kā novada apzīmējums. Lielvārde izlēņota kādam bruņiniekam Danielam no Bennerovas. Kopā ar Konrādu no Meijendorfas, kam bija izlēņota Ikšķiles pils, Daniels kļuva par pirmo bīskapa Alberta vasali. Lielvārdei bija ļoti izdevīgs ģeogrāfiskais stāvoklis pie Daugavas ūdensceļa, kas pievilināja daudzus iekarotājus. Gar Daugavas labo krastu gāja senais kara ceļš, vēlāk – pasta ceļš. 11. un 12. gs. Lielvārdes novads atradās stiprā Polockas kņazistes ietekmē un maksāja tai meslus. 12. gs. beigās vācu krustneši sāka Daugavas tirdzniecības ceļa pakļaušanu, un Lielvārdes novads kļuva par krusta kara objektu. 1205. gadā Lielvārdes lībiešu pils vēl pastāvēja, tā minēta kā pretestības centrs cīņā ar vācu krustnešiem. Tajā pašā gadā krustneši nodedzināja Lielvārdes lībiešu pili un devās tālāk, nodedzinot arī Aizkraukles pili. Lībieši savu pili atjaunoja, bet drīz to pavisam nopostīja. Pilnīga Lielvārdes pakļaušana notika 1206. gadā, bet cīņas turpinājās līdz pat 1212. gadam, kad Daniels jau dēvēts par Lielvārdes soģi

Lielvārde no putna lidojuma (A. Asara foto, 1998. g.)

(fogtu). 1229. gadā minēta krustnešu mūra pils Lielvārdē, kuru klaušu kārtā cēla pakļautie lībieši. Lielvārdes novadu vācu feodāļi pārvaldīja no viena centra, kas izveidojās kādreizējā lībiešu pārvaldes centra vietā. Sākotnēji vasaļu dzīvesvieta atradās Dievukalnā. Cīņu laikā ar Livonijas ordeni Rīgas bīskaps 1249. gadā Lielvārdi piešķīra domkapitulam, bet pēc nedaudz gadiem tā atkal piederēja tieši bīskapam.

1557. gadā Ivana Bargā karaspēks ieņēma arī Lielvārdi un to stipri nopostīja. Viduslaiku pili vairs neatjaunoja pēc sagraušanas Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) un pamazām tā sabruka. 1561. gadā pilsnovads nonāca Polijas–Lietuvas pakļautībā,

Lielvārdes pilsdrupas (A. Tidrika foto, 1997. g.)

un 1599. gadā to iekļāva Kokneses stārastijā, ko turpmāk apsaimniekoja poļu muižnieki. Pēc kara nedarbojās ķieģeļnīca, nopostīts bija arī darvas ceplis, baznīca bija sabrukusi. Daudzas zemnieku sētas bija gājušas bojā. Blakus viduslaiku pilij pamazām veidojās jauns, sākumā pavisam vienkāršs muižas centrs. 1629. gadā Lielvārde līdz ar pārējo Vidzemi līdz Aiviekstei nonāca Zviedrijas varā. 1631. gadā Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs seno Lielvārdes pilsnovadu līdz ar muižām nodeva Rīgas naudas kaltuves pārzinim un karaļa faktoram H. Vulfam. 1646. gadā viņš tika uzņemts muižniecības kārtā ar pavārdu Volfenšilds. Šās dzimtas pēcteči bija Lielvārdes īpašnieki līdz pat 1864. gadam. 17. gs. beigās Lielvārdes muiža bija samērā spēcīga, tai bija divas blakus muižas – Rembate un Lēdmane; Rembate pastāvēja jau 17. gs. sākumā. Muižā darbojās arī dzirnavas un četri krogi. 1710. gadā Lielvārde līdz ar Vidzemi nonāca Krievijas impērijas sastāvā. Muižas saimniecībai attīstoties, radās tai pakļautās pusmuižas, tika celti jauni krogi. Lielvārdes muižas centra apbūvi veidoja pils, klētis, netālā baznīca u.c. ēkas. 1725. gadā Rembates muižu atdalīja no Lielvārdes muižas kā patstāvīgu saimniecisku vienību. 19. gs. 50. gados tika uzbūvēts Rīgas–Dinaburgas (Daugavpils) dzelzceļš un Rembates (*Ringmundshof*) stacija (netālu no Rembates muižas).

1905. gada revolūcijas laikā Lielvārdē 2. novembrī ievēlētā rīcības komiteja organizēja tautas milicijas vienības, notika bruņotas sadursmes starp revo-

Lielvārde 18. gs. J. K. Broces zīmējums

lucionāriem un muižās izvietotajiem dragūniem. No apkārtnes muižām izbēgušie muižnieki patvērās Skrīveru pilī dragūnu eskadrona apsardzībā. 27. novembrī tautas milicijas vienības aplenca pili un sāka to apšaudīt. 28. novembrī muižniekiem un dragūniem izdevās no pils aizbēgt, bet revolucionāri, nodedzinājuši pili, aizsprostoja bēgļiem ceļu pie Lielvārdes Ūbeļu kroga. Kaujas laikā tika sagūstīti dragūnu komandieris un 20 dragūnu. 1905. gadā Rembates stacijā revolucionāri apturēja vilcienu un atbrīvoja Krievijas–Japānas karam mobilizētos latviešus.

Jau pēc 1905. gada tika sadalītas un apbūvētas Rembates muižas zemes.

Krievu karaspēkam atkāpjoties, 1917. g. augustā Lielvārdē ienāca vācu karaspēks. 1918. g. decembra beigās Lielvārdē iebrauca sarkanarmiešu bruņuvilciens, un sākās vairāku mēnešu ilgais lielinieku valdīšanas laiks. Kara laikā Lielvārde bija pilnīgi nopostīta, nodedzināta stacija, pagastmāja, pasta kantoris un baznīca.

Neatkarīgās Latvijas laikā Lielvārde bija ciems, kas radās pēc agrārās reformas (1920. g.), kad tika sadalīta Lielvārdes muižas zeme. 30. gadu vidū Lielvārdes pagastam pievienoja Rembates muižas centru un daļu zemes, kas tagad veido Lielvārdes pilsētas centrālo daļu (par Rembates pagasta centru kļuva Rēžas). 1926. gadā arī stacija ieguva savu tag. nosaukumu – Lielvārde. Abos pasaules karos Lielvārdes stacijas ēka tikusi nopostīta, un tag. ēka ir jau trešā. No 1949. gada Lielvārde bija pilsētciemats, kopš 1992. gada – pilsēta.

Pēc 2. pasaules kara Lielvārdes saimnieciskās funkcijas saistījās gk. ar rajona lauksaimniecības apkalpošanu un vietējās produkcijas pārstrādi (augļi, dārzeņi, piens, alus, maize). Te atradās Ogres rajona LLT un Agroķīmijas ražošanas bāze, meliorācijas celtniecības bāze, PMK, sadzīves pakalpojumu kombināts, Ķeguma Patērētāju biedrība. Lauku teritorijā atradās saimnieciski spēcīgais kolhozs "Lāčplēsis".

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Daugavas senkrastā atrodas 20. gs. 80. gados iekonservētās vācu feodāļu pils drupas. Tās atrodas gleznaina muižas parka paēnā, kurā gan vairs nav pašas muižas pils. To, tāpat kā lut. baznīcu, sagrāva 1. pasaules kara laikā. No Lielvārdes muižas centra saglabājusies klēts (celta 19. gs. vidū). Tās galveno fasādi veido arkāde. Aiz tās esošajai galerijai ir krusta velvju pārsegums un ķieģeļu klona grīda. Klēts jumts un jumta izbūve mainīta 1921. gadā, ēku piemērojot jaunajai funkcijai, mainīts arī iekšējais plānojums. Pārējās ēkas redzamas tikai senos attēlos. Pils bija klasicisma stilā celta ēka ar diviem simetriskiem sānu korpusiem, kuri bija lielāki par vidusdaļu. Celtni 20. gs. sākumā bija rekonstruējis arhitekts V. Bokslafs. Viņam spoži izdevās necilu kungu māju pārvērst greznā, īstai pilij līdzīgā rezidencē. Interesantas ziņas ir saglabājušās arī par muižas stalli un kalpu māju (19. gs. beigas). Tā bija vienkārša vienstāva ēka, kuras apmetumā darinātās ārsienas stūros un ap logailēm rotāja sarkani ķieģeļi. 1925. gadā šās ēkas mūros bija domāts izbūvēt tautas namu. Projektu izstrādāja arhitekts P. Kundziņš, bet tas netika īstenots. Lielvārdes muižas apbūves kompleksā iekļaujas arī lut. baznīca (1747. g., 19. gs., 1932. g.). Līdzās atrodas Lāčplēša daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, administratīvais centrs un sabiedrības "Lāčplēša alus" korpusi.

Vēsturiski Lielvārdē nav veidojusies vienlaidus apbūve. Būvētas gk. vienģimenes dzīvojamās mājas. 70. un 80. gados uzceltas apm. 40 ķieģeļu un paneļu daudzdzīvokļu dzīvojamās ēkas, kā arī padomju okupācijas karaspēka dzīvojamais kvartāls.

Māksla

Teicami sakoptais Lielvārdes muižas parks var lepoties ar A. Pumpura eposa "Lāčplēsis" varoņu atveidojumu savdabīgās koka skulptūrās. Fantāziju rosina arī leģendām apvītais akmens muzeja priekšā – saukts par "Lāčplēša gultu". Agrāk tas atradies Daugavas gultnē, bet 30. gados to vēlējās pārvest uz Rīgu, lai tēlnieks K. Zāle no tā kaltu pieminekli A. Pumpuram. Uzdevums izrādījās par sarežģītu, un tā gan "gulta", gan "sega" palika Ķeguma ūdenskrātuves krastā, bet 70. gados tos novietoja tagadējā vietā.

Lielvārdē nozīmīga vieta ir arī sakrālkultūrai. To šeit pārstāv gan katoļu, gan lut., gan pareizticīgo dievnami. 1. pasaules karā postīto lut. baznīcu 1931.–1934. g. pēc arhitekta P. Kundziņa projekta atjaunoja un tā ieguva nacionālā romantisma un *Art Deco* iespaidiem piesātinātu interjeru. Gleznotājs K. Miesnieks 1939. gadā darināja baznīcai altārgleznu – savu versiju par Kristus lūgšanu Ģetzemanes dārzā. Aiz baznīcas altārdaļas atrodas viduslaiku kultūras liecinieks – kādam ticības nesējam veltīts akmens krusts. Aiz pilsētas robežas Rīgas–Daugavpils šosejas malā atrodas tēlnieka A. Gailīša 1960. gadā kaltais granīta piemineklis, kas veltīts 1905. gada revolūcijas dalībnieku kaujai ar dragūnu vienību. Priekšzīmīgi uzturētajā Lāčplēša kapsētā pirmie apbedījumi ir no 18. gs. Pie ilggadējā kolhoza "Lāčplēsis" priekšsēdētāja E. Kauliņa pieminekļa (1980. g., tēln. A. Jansons) aizvien redzami rūpīgu roku nolikti ziedi. Tie likti gan gudra tautsaimnieka, gan mīļa

K. Miesnieka altārglezna luterāņu baznicā

novadnieka godināšanai. Zveņģupītes otrajā krastā atradās Kačas kalns, kur 17. gs. sārtā sadedzināta ragana Katrīna (Kača). Apm. 200 m no šosejas uzstādīts piemiņas akmens Katrīnai un citām Latvijas zintniecēm (tēln. J. Zihmanis).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

17. gs. beigās Lielvārdē darbojās skola latviešu bērniem, 19. gs. – draudzes skola. Tajā mācījies A. Pumpurs, par skolotāju strādājis M. Krogzemis – dzejnieks Auseklis; šeit viņš sarakstīja pirmo dzejoļu krājumu. Skolas ēku sagrāva 1. pasaules kara laikā un vairāk neatjaunoja. 1979. gadā tās vietā novietots piemiņas akmens (autors J. Lapsa). 1869. gadā sāka darboties Kaibalas pagastskola. Tās ēku sagrāva 1. pasaules kara laikā. Pēc kara mācības atsāka Annasmuižas kalpu mājā. Otra klase atradās Čuibās. Pēc dažiem gadiem atjaunoja Kaibalas sešklasīgo pamatskolu. Neatkarīgās Latvijas laikā Lielvārdē darbojās Daugavas sešklasīgā pamatskola. 30. gados kultūras nama ēkā, kas bija uzcelta uz bij. Lielvārdes muižas zirgu staļļa pamatiem, nodibināja Lāčplēša pamatskolu. Skolotājs J. Greste 1940./1941. g. skolā iekārtoja muzeju. Skolu nodedzināja 1944. g. oktobrī.

E. Kauliņa kapa piemineklis (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Līdz 19. gs. 2. pusei, kad Lielvārdē dzīvoja A. Pumpurs, Auseklis, tur tika pierakstīts daudz tautasdziesmu; uz to īpaši aicināja Auseklis. Lielvārdieši piedalījušies daudzos dziesmu svētkos, arī 1. vispārējos dziesmu svētkos, kur dziedātāju vidū bija arī Auseklis. Viņš Lielvārdē iedibināja arī teātra spēles tradīcijas (pirmā izrāde latviešu valodā notika 1873. g.)., kas turpinājās arī pēc 1. pasaules kara. Izrādes notika dažādās vietās, bet pēc Lielvārdes un Rembates tautas namu atklāšanas – uz šo namu skatuvēm. Režisori bija vietējie un arī viesrežisori – K. Linde, F. Rode un citi. Iestudēja gk. latviešu klasiku. No 1928. gada Lielvārdei bija arī savs orķestris.

Lielvārdes kultūras nams (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Lielvārdes pagastā ir bijusi Patērētāju b-ba (dib. 1920. g.), Piensaimnieku b-ba (1922. g.), Krājaizdevu s-ba (1923. g.), Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1923. g.), Latvijas Kultūras veicināšanas b-bas Lielvārdes nodaļa (1923. g.), lauksaimniecības b-ba "Auseklis"(1925. g.), Sugas lopu audzētāju b-ba (1926. g.) un Tautas nama savienība, kurā tika apvienotas piecas biedrības.

1896. gadā Lielvārdē dibināta pirmā bibliotēka. 1967. gadā Lielvārdes bibliotēkā bija 11,1 tk grāmatu, tai ir divas filiāles. Darbojas arī bērnu bibliotēka. 1921. gadā dibināta aptieka.

Pēc 2. pasaules kara Lielvārdē darbojās vidusskola (dib. 1945. g., jauna ēka uzcelta 1964. g.; tagad E. Kauliņa vidusskola), kultūras nams "Lielvārde" (1976. g.). Bijušajā Lielvārdes muižas klētī iekārtots ar eksponātiem bagātais Andreja Pumpura muzejs (dib. 1970. g.), kas atspoguļo gan Lielvārdes pagātni, gan arī slavenās agrofirmas "Lāčplēsis" saimniecisko attīstību. Kopš 1992. gada darbojas mācību literatūras apgāds "Lielvārds".

Andreja Pumpura muzejs Lielvārdē (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Reliģija

Lielvārdē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze.

Koka lut. baznīca celta 1668.–1671. g. pie Lielvārdes muižas. 1747. gadā celta jauna mūra baznīca (300 sēdvietu). 1. pasaules kara laikā baznīca sagrauta. Dievkalpojumi pēc kara notikuši drupās, 1924.–1927. g. mācītāja mājā. 1931. gadā vecajā vietā sāka celt jaunu baznīcu (iesvētīta 1934. g.). Mācītāji: 1911.–1918. g. A. Ģīmis, 1925.–1935. g. P. Gailītis, 1998. gadā D. Zeps, G. Cauka.

Romas katoļu draudzei 1936. gadā Lielvārdē piešķīra apbūves gabalu baznīcai un gruntsgabalu kapsētai. Katoļu kapsētu mežainajā Āpšu kalnā iesvētīja 1936. gadā. Baznīcu cēla pēc inženiera A. Strazdiņa projekta. 1940. g. augustā notika pirmais dievkalpojums. Baznīcu iesvētīja bīskaps J. Rancāns 1943. gadā. 1989.–1992. g. baznīca pārbūvēta. 1936.–1944. g. draudzē kalpoja prāvests J. Pudāns, no 1971. gada – prāvests A. Mičulītis, 1999. gadā – prāvests V. Kokars.

Senā Lielvārde

1976.–1981. g. Lielvārdē arheoloģes A. Zariņas vadībā notika arheoloģiskie izrakumi Dievukalnā, Lielvārdes priekšpilī, senpilī un kapulaukā pie bij. Lielvārdes pārceltuves. Pētījumi liecināja, ka Lielvārde bijusi apdzīvota 1. gt. pr. Kristus. Nocietinātā apmetne Dievukalnā (1. gt. pr. Kristus–7.–8. gs. pēc Kristus) tam ir apstiprinājums. Atrastas 345 senlietas un apm. 3500 māla trauku lauskas. Te atrasti akmens kalti, cirvji, graudberži un muldas. No krama rīkiem atrasti kasīkļi, naži, bultas, arī nukleji – serdeņi, no kuriem atšķeltas rīkiem vajadzīgās daļas. Visvairāk atrasti kaula priekšmeti, no kuriem nozīmīgākās ir rotadatas. Atraktas pirmo dzīto vagu pēdas, kas iezīmē arkla zemkopības Z robežu 1. gt. sākumā pr. Kristus. Daži atrastie dzelzs priekšmeti atbilst jau pēdējam Dievukalna apdzīvotības periodam (7.–8. gs.).

Vēlajā dzelzs laikmetā (9.–12. gs.), kad tika ierīkoti un nocietināti pilskalni, Lielvārde ietilpa Daugavas lībiešu apdzīvotajā apgabalā. Pēc Latviešu Indriķa hronikas var secināt, ka Lielvārdes lībiešu pils atradusies tajā pašā vietā, kur tagad atrodas mūra vācu pils drupas. Tā celta uz zemesraga iepretī Dievukalnam. Pilskalna platība 0,8 ha, tas ir pats lielākais starp lībiešu pilskalniem. Plašāki pētījumi šeit nav izdarīti, izrakts tikai neliels pārbaudes laukums pilskalna ZA stūri, kur zem vācu pils viduslaiku slāņa un aizsargmūra konstatēts 50 cm biezs senais mītņu slānis no lībiešu pils. Atrastās senlietas liecina, ka pilskalns bijis apdzīvots vismaz no 9. gs. Tātad iespējams, ka pēc Dievukalna lībieši dzīvojuši arī Lielvārdes pilskalnā.

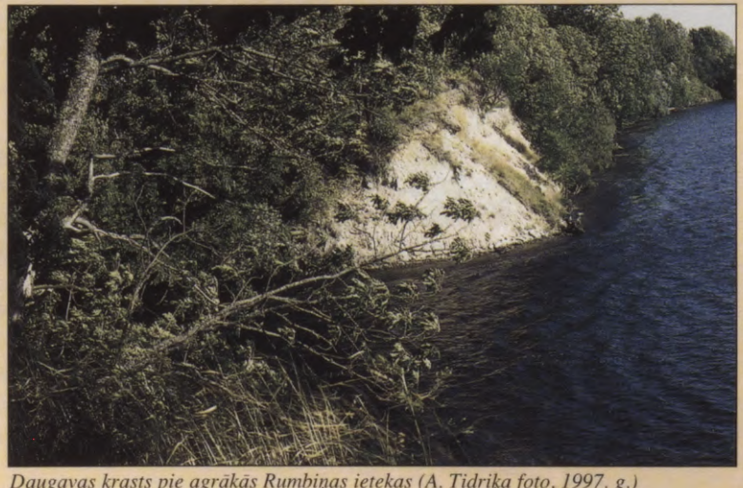

Daugavas krasts pie agrākās Rumbiņas ietekas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Akmens "Lāčplēša gulta" pie Lielvārdes luterāņu baznīcas (V. Veilanda foto, 1995. g.)

Lielvārdes pareizticīgo baznīca atrodas Svētiņos. Mūra baznīca celta 1845. gadā, sagrauta 1917. gadā. 20. gs. 30. gados uzcelta koka celtne. Padomju okupācijas laikā draudzes darbība pārtraukta, atjaunota 1996. gadā.

Lielvārde – deviņdesmitie gadi

80. un 90. gadu mijā Lielvārdē, tāpat kā visā Latvijā, sākās zemes reforma, īpašuma denacionalizācija, būtiskas pārmaiņas notika cilvēku domāšanā un garīgo vērtību orientācijā.

Lielvārdes lauku teritorijā visus pēckara gadus pastāvēja kolhozs "Lāčplēsis", kurā bija augsts lauksaimniecības agrotehniskais līmenis, lielas ražas un piena izslaukumi. Tāpēc lauku teritorijā 90. gadu sākumā masveidā neradās zemnieku saimniecības, jo tikai tāda ražošana, kas konkurēja ar kolhoza "Lāčplēsis" līmeni, varēja pastāvēt. Vēl līdz pat 1997. gadam Lielvārdes lauku teritorijā bija mazāk par 10 zemnieku saimniecībām. Paju s-bas "Lāčplēsis" privatizācija norisēja "civilizēti", kopējā manta netika izvazāta, izveidojās stabilas firmas: darbojās augļu un dārzeņu pārstrādes cehs, alus cehs, kažokzvēru ferma, dārzniecības, klientu kooperatīvā s-ba

"Lāčplēsis 2", kas pārņēma visu tehnikas parku, fermas, kā arī turpināja lauksaimniecisko ražošanu, tikai tagad jau uz nomātām zemēm.

90. gadu sākumā rajona lauksaimniecību apkalpojošie uzņēmumi LLT, Agroķīmija, PMK u.c. tika pakļauti masveida privatizācijai. Tas, protams, radīja strauju darbavietu samazinājumu. Pirms privatizācijas Lauktehnikā strādāja ap 500 cilvēku, bet privatizācijas noslēgumā šajā pašā teritorijā strādājošo skaits nepārsniedza 120 cilvēkus. Jaunizveidotie uzņēmumi sāka aktīvu saimniecisko darbību, tika dibināti kontakti un kopuzņēmumi ar ārzemju partneriem, uzlabotas ražošanas iekārtas, iegādātas jaunas tehnoloģijas. 1999. g. 1. janvārī Lielvārdē reģistrētas 160 organizācijas ar juridiskās personas statusu.

Pārmaiņu gaitā denacionalizēti 25 namīpašumi, privatizācijai nodoti astoņi pašvaldības objekti, aktīvi turpinās dzīvokļu privatizācija. 1994. gadā no aizejošās Padomju armijas tika pārņemtas deviņas dzīvojamās mājas ar 555 dzīvokļiem ļoti sliktā tehniskā stāvoklī. Pašreiz Lielvārdē kopējais dzīvojamais fonds daudzdzīvokļu mājās ir 1115 dzīvokļi. Dzīvokļu apsaimniekošanu veic pašvaldības uzņēmums "Remte".

1944. gadā tika izveidots pašvaldības uzņēmums "Lielvārdes poliklīnika". Uzņēmumā strādā divi ģimenes ārsti, viens terapeits, divi pediatri. Lāčplēsī darbojas privāts medicīnas punkts.

Izglītības sistēmas uzturēšanai 1999. gadā tiek atvēlēti 317 tk latu jeb 45,5% no kopējā budžeta. Lielvārdē darbojas Lielvārdes vidusskola (610 audzēkņu), pamatskola (500 audzēkņu), Kaibalas pamatskola (101 audzēknis), mūzikas skola (182 audzēkņi), sporta skola (160 audzēkņu), privāta mākslas skola (30 audzēkņu). Skolās ir modernas datorklases, iespējams interneta pieslēgums.

Pašreiz Lielvārdē darbojas jauktais koris "Lāčplēsis" (pastāv 130 gadu), Lielvārdes tautas teātris (125 gadus). Izcilus sasniegumus starptautiskā līmenī guvis mūzikas skolas bērnu koris "Lielvārde" B. un A. Kleperu vadībā. Dažādu festivālu laureātu vidū ir

Skats uz Lielvārdi (A. Asara foto, 1998. g.)

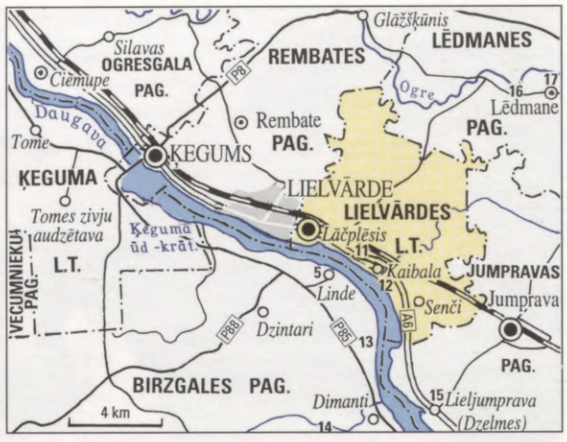

pūtēju orķestris "Sīriuss" komponista J. Ābola vadībā. Dziesmu svētku laureātu vidū vienmēr ir tautas deju ansamblis "Lāčplēsis" un vidējās paaudzes deju kolektīvs "Lāčplēsis". Bērnu deju kolektīvā "Pūpolītis" dejo aptuveni 150 bērnu vecumā no 3 līdz 18 gadiem. Kolektīvu ilgus gadus vada I. Mistre. Bērnu vokālo studiju "Mikauši" vada B. Klepere. Arī viņi guvuši panākumus dažādos konkursos. Tradicionāli Lielvārdē katru gadu 22. septembrī notiek A. Pumpura muzeja svētki un kopš 1997. g. augusta – "Spoku jeb pilnmēness nakts" festivāli. Tāpat katru gadu notiek pilsētas sporta svētki. Kopš 1995. gada mākslinieks A. Liepiņš cenšas pierādīt, ka mūsu dienās bez lieliem līdzekļiem ir iespējams uzbūvēt pili. Un tā Daugavas krastā visā krāšņumā slejas "virsaiša Uldevena koka pils". Varētu pieņemt, ka tādās pils sētās dzīvojuši mūsu senči 12.–13. gs. No 1992. g. 23. janvāra lielvārdiešiem par aktualitātēm vēsta laikraksts "Lielvārdes Ziņas". Darbu atjaunojusi Lielvārdes Latviešu b-ba, kas izveidojusi savu kori, kā arī aktīvi darbojas ar jauno paaudzi, audzinot viņus par īstiem latviešiem.

No 1994. gada Lielvārdē darbojas VAK Lielvārdes nodaļa. Dažādu sadarbības projektu realizācijai ar ārzemju partneriem 90. gadu sākumā Lielvārdē nodibināts Lielvārdes izglītības un ārzemju sakaru veicināšanas birojs, kuru no pirmsākumiem vada J. Baltačs. Ar biroja un Lielvārdes pilsētas domes palīdzību ir izveidojusies stabila sadarbība ar Surnadālas un Rindālas pašvaldībām Norvēģijā, kā arī Oldenzāles pilsētas vairākām privātpersonām un baznīcām Nīderlandē.

Lielvārdē darbojas trīs bibliotēkas: Lielvārdes pilsētas bibliotēka (dib. 1896. g., 24 tk grāmatu), kopš 1999. gada pieslēgta kopējam bibliotēku datortīklam; Lielvārdes bērnu bibliotēka (7 tk grāmatu), Lāčplēša bibliotēka (13 tk grāmatu).

Ņemot vērā ģeogrāfisko izvietojumu un kultūrvēsturisko nozīmību, pašreiz Lielvārdē ir visas iespējas attīstīties tūrismam, tiks saglabāta tradicionālā lauksaimniecība. Rīgas aglomerācijas ietekmē Lielvārdē attīstīsies privātmāju būvniecība. Plaša rūpniecības attīstība nav paredzama.

Lielvārdes pilsētas domes priekšsēdētājs A. Troska

LĒDMANE DAUGAVPILS
PĻAVIŅAS, DAUGAVPILS
LIELVĀRDES LAUKU TERITORIJA
REMBATES PAGASTS
BĪRZGALES PAGASTS
DAUGAVA
(Ķeguma HES ūdenskrātuve)
Lāčplēsis
Lāčplēsa iela
A.Pumpura iela
Rembates iela
Ausekļa iela
Graužupe
Rumbiņa
Zvejnīku ielas
Lielvārdes parks
Lielvārdes pilskalns
Lielvārdes Lutera baznīca
Lielvārdes katoļu baznīca
Lielvārdes pamatskola
Lielvārdes kapi
Rembates parks
Rembates muižas dravas
Kultūras nams
Spīdolas saliņa
Rembates Mākslas skola
Mūzikas skola
E.Kaulīņa Lielvārdes vidusskola
Pilsētas zeme
Ambulance
Ūbeļu krogs
Rumbiņa
Grantiņi
Krūmiņi
Apiņi
Sudrabi
Kivītes
Zaļā iela
Zvaigžņu iela
Laivu iela
Upes krasti
Zvejnīku iela
Opernieku iela
Bānūtes
Birzēs iela
Spīdolas iela
Parka iela
Vītolu iela
Strautu iela
Lapu iela
Saules iela
Smilšu iela
Akmeņu iela
Zvaigžņu iela
Lauku iela
Lielā iela
Kastaņu iela
Stadiņa iela
Meža iela
Priežu iela
Pļavu iela
Putnu iela
Puškina iela
Kārsu iela
Ziedu iela
Nākotnes iela
Vidus iela
Draudzības iela
Pušķīna iela
Lejiņu iela
Gaismas iela
Rožu iela
Mēness iela
Raiņa iela
Cīruļu iela
Skolas iela
Ceriņu iela
Ošu iela
Slimnīcas iela
Upes iela
Bērzu iela
Krasta iela
Gaujiņa
Ozolu iela
Lakstīgalu iela
Mednieku iela
Ozoliņu iela
Dārzniekiem iela
Druvas iela
Mazā iela
Ūdens krātuve
Ķeguma HES
Lejnieki
Ramaņi
Austriņas
Saulgriežu
Svarēni
Viesturi
Virsaiši
Laimdotas
Laubes
Atpūtas
Mazzariņi
Zariņi
Mežmalas
Jaunstrēlnieki
Jaunkapari
Zīlītes
Kapari
Zaļenieki
Eglaines
Rutgaļi
Rantes
Linkalni
Vilciņi
Mazkalniņi
Mazupmaļi
Upmaļi
Plīsumi
Liepiņas
Kalniciemi
Spīdolas
Vētras
Zvenģupīte
Dievukalns
Aussēkļi
Lāčplēsa dzimtas akmens
Dzimtas akmens
Lielvārdes bazilika
Lielvārdes Lutera baznīca
Lielvārdes parks
Lielvārdes pilskalns
Rembates muižas dravas
Rembates parks

Bijušais Lāčplēša agrociemats (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

"Lāčplēsis"

"Lāčplēsis" – Lielvārdes kolhozs, viens no pirmajiem Latvijā (dib. 1948. g.; 1950. g. un vēlāk paplašināts līdz 2,5 tk ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes, no 1987. g. agrofirma). Attīstot palīgražošanu (siltumnīcas, konservu, alus ražošana, sēklkopība, zvērkopība, dravas) un saprātīgi saimniekojot, tam izdevās izveidot priekšzīmīgu ražošanas sistēmu, veiksmīgi uzturēt ne tikai savu saimniecību, bet arī atbalstīt Lielvārdes kultūras dzīvi. Ilggadējs (1948.–1979. g.) saimniecības vadītājs bija leģendārais E. Kauliņš. Kopsaimniecības centrs tika izveidots apmēram vienu kilometru no Lielvārdes centra bijušās Lāčplēša pamatskolas vietā. Skolas ēku sagrāva 1944. gadā, bet 60. gados tā atjaunota kopsaimniecības vajadzībām. 1973. g. 26. aprīlī šeit iestādīts E. Kauliņa ozols.

Pavadonis pa Lielvārdi un apkārtni

Ekskursijas parasti sāk Lāčplēša centrā, vietās, kas saistītas ar A. Pumpuru un eposa varoni Lāčplēsi. A. Pumpurs dzimis Birzgales pusē, Ķeirānu meža mājā, Lielvārdē mācījies draudzes skolā un sācis strādāt par mērnieka puisi. 1970. gadā pretī Lielvārdes baznīcai atvērts Andreja Pumpura muzejs *[1]*, kurā savākti arī novadpētniecības, folkloras materiāli. Pie muzeja ir 80 tonnu smags akmens "Lāčplēša gulta" un no tā atšķēlusies 22 tonnu smagā "sega". Netālu ir lut. baznīca *[2]*. Aiz baznīcas ir 5,5 ha lielais muižas parks; muižas pils atradusies lībiešu pilskalna *[3]* priekšpils vietā, kur tagad uzstādīti Lāčplēša eposa koka tēli. Pilskalnā atradās bīskapa pils, pirmoreiz minēta 1229. g., drupas daļēji rekonstruētas. Pilskalnu pretējā galā norobežo Rumbiņas gravlīcis (upītē agrāk bija ūdenskritums un parka dīķis). Aiz gravas ietekas stūrī paceļas Dievukalns *[4]*. No pilskalna paveras skats pār Daugavu – ūdenskrātuve šeit 800 m plata, lejāk pat 1100 m. Pretējā krastā uz terasēm ir Lindes parks *[5]*, bij. muižas vārti (1767. g.) ir arhitektūras piemineklis.

Netālu no dzelzceļa stacijas (līdz 30. gadiem Rembate) *[6]* Lielvārdes centrā ir Rembates muižas drupas. Tās zirgu staļļa vietā 20. gadu vidū būvētais un 1976. gadā atjaunotais pilsētas kultūras nams *[7]*, kurā darbojas tautas teātris, bibliotēkas, izstāžu zāle. Muižas parkā ir estrāde, ievērības vērta ir Spīdalas saliņa dīķī. Iepretī aiz Lāčplēša ielas (Daugavpils šoseja) Daugavas līča krastā grafiķa A. Liepiņa celtā "virsaiša Uldevena koka pils" *[8]*.

Pie pilsētas robežas un Graužupītes ietekas ir dabas pētnieka, pedagoga J. Grestes dzimtā māja, pie Meža ielas – putnu pētnieka K. Griguļa māja, Auseklļa ielā – pedagogu I. un J. Kalniņa (pazīstams kā rakstnieks J. Sarma) māja (viņu dēli ir literatūrzinātnieks V.Kalve-Kalniņš un grafiķis S. Kalniņš). Lielvārdē dzīvo dramaturgs G. Priede. Pilsētas malā Gaismas ielā ir Lielvārdes vidusskola *[9]*, mācību grāmatu apgāds "Lielvārds", mūzikas skola.

Aiz pilsētas 16. gs. Ūbeļu (Lielvārdes) krogs *[10]*, pārbūvēts par kopsaimniecības tehnisko bāzi. Pretī

"Virsaiša Uldevena koka pils" (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

ceļš ved uz Lāčplēsi. Pie šosejas pretī bij. Lielvārdes pagastnamam, sākotnējam kolhoza kantorim ir piemineklis 1905. gada cīnītājiem Lielvārdes kaujas vietā. 4 km no Lielvārdes Daugavpils šosejas kreisajā pusē ir Lielvārdes (Lāčplēša) kapi *[11]*. Iepretī kapiem aiz applūdinātās Zveņģupītes gravas piemiņas akmens Katrīnai un citām Latvijas zintniecēm. Krāšņa, apdzejota vieta ir Kaibalas grava un ieteka *[12]*, pie kuras bijušas dzirnavas, sala, trīs upurozoli (līdzšinējie dievozoli iestādīti 1971. g. Dzejas dienās). Kaibalas skolā uzturējušies E. Dārziņš, Auseklis,A. Pumpurs, Ē. Drēziņš. Daugavas kreisajā krastā Slaidēnu pilskalns *[13]*. A. Pumpura dzimto māju Ķeirānu vietā piemineklis "Austras koks" (1990. g., tēln. J. Karlovs) *[14]*. Lieljumpravā Jumpravas lut. baznīca *[15]*. Pirmā baznīca celta 1585. gadā, mūra baznīca – 1830. gadā, tornis 1872. gadā, pirmā pasaules kara laikā sagrauta, atjaunota 1934. gadā pēc arhitekta T. Hermanovska projekta. Pēc 2. pasaules kara baznīca draudzei atsavināta, 1991. gadā tā atgūta, 1998. g. 18. decembrī iesvētīta. Lēdmanes pagastā vairāki arhitektūras piemineklī: E. Rozenštrauha apdziedātās "vecās likteņdzirnas" – Lobes ūdensdzirnavas pie Lobes upes (1904. g.) *[16]*, Lēdmanes aptieka (1901. g.) *[17]* un 5 km tālāk Lēdmanesmuižā bij. muižas apbūve (19. gs.) – klēts (1780. g.), moderes māja (18. gs.), Pīļu krogs (19. gs.).

LIEPĀJA

republikas pilsēta

Pilsētas tiesības kopš 1625. gada.
Platība 60 km².
Iedzīvotāji: 96 268 (1998. g.); latvieši 44,8%, krievi 39,6%, ukraiņi 6,1%, baltkrievi 4,0%, lietuvieši 2,4%, poļi 1,1% (1997. g.).
Attālums no Rīgas 218 km (autoceļš A9).
Dzelzceļa stacija Liepāja 223 km no Rīgas.

Ģerboņa vairoga sudraba laukā uz zaļas pamatnes zaļa liepa, pret kuru atspiedies pakaļkājās stāvošs sarkans lauva ar dubultasti. Liepājas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā. Liepa ir pilsētas simbols, bet lauva norāda uz piederību Kurzemes novadam

Liepāja ziemeļos robežojas ar Medzes pagastu, austrumos ar Grobiņas pagastu, dienvidos ar Nīcas pagastu. Liepājā sākas arī autoceļš A9 uz Rīgu, autoceļš A11 uz Klaipēdu Lietuvā un P110 uz Tāšiem. Liepājā sākas Rīgas dzelzceļa līnija, arī Priekules un Ventspils līnija. Pēdējā gan tagad slēgta. Aiz pilsētas robežas Cimdeniekos ir Liepājas lidosta.

Daba un iedzīvotāji

Liepāja atrodas Latvijas DR malā, Baltijas jūras krastā. Tā aizņem 1,5–6,5 km platu jūras piekrastes kāpu valni un aizkāpas līdzenumu Piejūras zemienes Bārtavas līdzenumā. Iekšzemes pusē to norobežo Liepājas un Tosmares ezers. Satiksmē galvenā nozīme ir 3,5 km platajai joslai starp Tosmares un Liepājas ezeru, no tās 1,5 km ir pārpurvota, tur uz Liepājas ezeru tek 8 m platā un 1,5 m dziļā Ālande, kā arī Cietokšņa kanāls, kas izveidots gar Tosmares ezera R krastu un tālāk savieno Tosmares ezeru ar Liepājas ezeru un Ālandi. Tosmares ezera platība lielāka par 4 km², ūdens līmenis 1 m vjl., pats ezers gandrīz pilnīgi aizaudzis ar niedrēm, meldriem, lēpēm, glīvenēm, lielākais dziļums 1,2 m. Arī krasti zemi, pārplūstoši, apkārt mitras pļavas un meži. Liepājas ezera platība 37,5 km², dziļums līdz 2,8 m, ūdens līmenis 0,2 m vjl. Ezerā vairākas salas, krasti zemi, gar ezera piekrasti vidusdaļā un dienviddaļā uzcelti dambji. Lielākās pietekas bez Ālandes ir Bārta un Otaņķe. Ūdeņus uz jūru novada Liepājas Ostas kanāls, tā platums gandrīz 100 m, pie ietekas jūrā izrakts nozarojums – Ziemas osta. Uz ziemeļiem izrakts Tosmares kanāls kara ostas vajadzībām. Pie pilsētas dienvidu robežas saglabājies Pērkones upes posms – agrākā Liepājas ezera noteka. Pilsētas D daļā ir lieliska 70–80 m plata pludmale, ko veido balta, smalka smilts. Piekraste sekla, ar vairākiem sēkļiem. Lielākā daļa Liepājas un Tosmares ezera un to piekraste ir dabas liegums, kur uzturas putni.

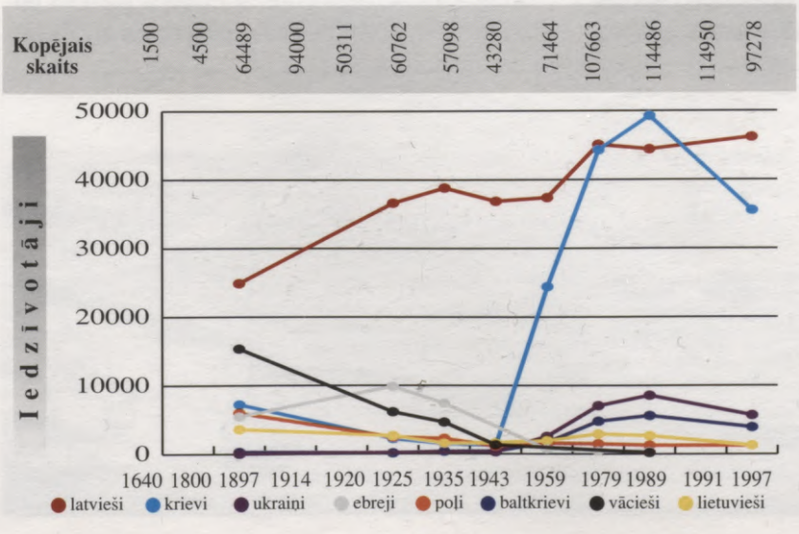

Pilsētas ģerbonis 1625. gada zīmogā

Liepājas ģerbonis 1846. gadā

Klimats Liepājā ziemās ir siltāks nekā citur Latvijā, bet vasarā nedaudz vēsāks. Gada vidējā temperatūra 6,6 °C, februārī –2,8 °C, jūlijā 16,7 °C. Nokrišņi vidēji 704 mm gadā. Jūra pie Liepājas ziemā neaizsalst. Apkures sezonas ilgums 202 dienas.

Liepājā iedzīvotāju skaits visstraujāk pieauga pirms 1. pasaules kara, un 50 gadu laikā tas gandrīz desmitkāršojās. Padomju okupācijas 50 gados tas tikai divkāršojās, jo tad iedzīvotāju skaita pieaugumu bremzēja slēgtās kara ostas pastāvēšana. Iedzīvotāju nacionālais sastāvs bija ļoti raibs. Līdz 1. pasaules karam bija liels vāciešu īpatsvars, līdz 2. pasaules karam – ebreju īpatsvars, padomju okupācijas gados pieauga krievu daudzums. Latviešu īpatsvars līdz 2. pasaules karam palielinājās no 16% 1863. gadā līdz 85% 1943. gadā, pēc kara tas atkal samazinājās.

Demogrāfiskā situācija Liepājā nelabvēlīga. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums negatīvs: –601 (dzimuši 699 un miruši 1300 cilvēki) 1997. gadā. Arī

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

migrācijas saldo ir negatīvs – 1997. gadā izbraukušo skaits pārsniedza iebraukušo skaitu par 409. Vislielākais tas bija 1992. gadā (–5456). Apmēram 19% Liepājas iedzīvotāju ir līdz darbspējas vecumam, 59% – darbspējas vecumā un 21% – virs darbspējas vecuma. Bezdarba līmenis 1998. gadā 8,6%.

Vēsture

Senatnē Liepājas ezers un upe, kas to savieno ar jūru, saukti vienā vārdā par Līvu, kas lībiešu valodā nozīmē smiltis (*liiv*). Jau sen pirms vācu ienākšanas šo vietu pazina skandināvi, kas tirgojās ar lībiešiem un vēlākajiem ienācējiem – kuršiem. 1836. gadā Liepājas tuvumā atrastas Senās Romas monētas (2.–3. gs.). Senais tirdzniecības ceļš sniedzās gk. līdz senprūšu zemēm un tag. Lietuvas piekrastei. Kapsēdē pie Tosmares ezera atrastās romiešu monētas liecina, ka tas iesniedzies arī Liepājas apkārtnē. 13. gs. tag. Liepājas vietā bija Līvas zvejnieku osta un ciems (*Lyva dorp*), kas vēstures avotos pirmo reizi minēts 1253. gadā Livonijas ordeņa un Kurzemes bīskapa zemju dalīšanas līgumā. Pēc desmit gadiem, kad abas puses vēlreiz dalīja kuršu ostas, dokumentā minēta tieši osta (*Lyva portus*).

1263.–1300. g. Liepāja piederēja Kurzemes bīskapam, bet pēc tam visu bīskapam piederošo teritoriju (arī Liepāju) varmācīgi atņēma Livonijas ordenis. Tomēr ezers un upe palika ordeņa un bīskapa kopējā īpašumā, kas ierobežoja Līvas zvejnieku tiesības. 1560.–1609. g. Grobiņas apgabals līdz ar Liepāju atradās Prūsijas hercoga valdījumā. Šajā laikā sāka lietot vietas vācisko nosaukumu *Libawe*. Nodibināja arī tirgotāju ģildi, atjaunoja ordeņa atceltās privātīpašuma tiesības, veicināja Liepājas ostas un amatniecības attīstību, atvēra pirmo skolu. 1570. un 1571. gadā hercogs izdeva likumu, kas aizliedza vāciešiem bez atļaujas apmesties Līvā, jo bija ieinteresēts tur nometināt vairāk kuršu zvejniekus, kuri maksāja kunga tiesu. 1609. gadā pēc Kurzemes hercoga Vilhelma laulībām ar Prūsijas hercoga Alberta Frīdriha meitu princesi Sofiju Grobiņas novads ar Liepāju pārgāja viņa īpašumā.

1625. gadā hercogs Frīdrihs Liepājai piešķīra pilsētas tiesības, ko 1626. gadā apstiprināja arī Kurze-

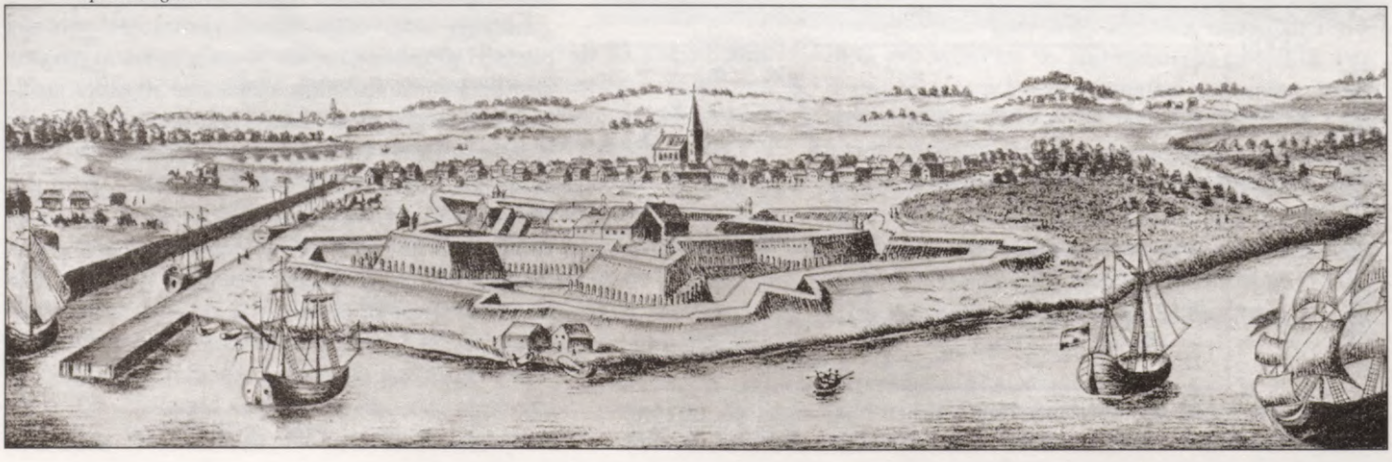

Liepāja no jūras puses ap 1701. gadu

Liepāja 1867. gadā. V. Z. Štāfenhāgena zīmējums

mes hercogistes lēņu valdnieks Polijas karalis Sigismunds III. Pilsētas teritorija bija noteikta no jūras līdz Liepājas ezeram un no Pērkones upes līdz Tosmares ezeram un Ķišupei. Pilsētas teritorijā ietilpa arī 10 lauku ciemi. Šo ciemu iedzīvotājus sauca par kambarniekiem, jo viņi maksāja nodevas pilsētas kasei ("kambarim"). Ciemu iedzīvotājiem bija jāpilda pilsētas naktssargu un ugunsdzēsēju pienākumi, kā arī bija jābūt gataviem pilsētas aizsardzībai kara gadījumā. 1635. gadā pilsētas valde apstiprināja maiznieku cunftes statūtus, kas ir vecākā amatnieku apvienība Liepājā. 1662. gadā pirmo reizi minēta Liepājas amatnieku ģilde. 1850. gadā Liepājā bija jau 16 valdības apstiprinātas cunftes.

Polijas–Zviedrijas kara laikā (1655.–1660. g.) gan poļi, gan zviedri pārmaiņus vairākkārt ieņēma Liepāju un to postīja. Pēc Olivas miera līguma (1660. g.) slēdza Šventojas ostu (starp Liepāju un Palangu), kas konkurēja ar Liepāju. Tas palielināja Liepājas nozīmi Baltijas jūras tirdzniecībā. Liepājas ostas izbūvi 1697.–1703. g. īstenoja hercogs Frīdrihs Kazimirs, kad tika izrakts kanāls aizsērējušās Līvas upes vietā. 18. gs. Liepājā bija jau savs bagātnieku slānis, kura pārstāvji dibināja pirmās rēderejas. 1795. gadā Kurzemi, arī Liepāju, pievienoja Krievijai. Sākumā Liepājas tirdzniecības attīstību nelabvēlīgi ietekmēja Rīgas konkurence, kas pastāvēja jau hercogu laikos. Tā, piemēram, jau 1615. gadā Rīga bija panākusi tāda līguma noslēgšanu ar Kurzemes hercogisti, kas aizliedza Liepājai un Ventspilij izvest labību.

1860.–1904. g. notika (vairākos posmos) Liepājas ostas izbūve. 20. gs. sākumā Liepājas ostā bija pierakstīti 70–80 kuģi. Regulāra tvaikoņu satiksme bija ar Baltijas ostām Krievijā un ar ārzemju ostām (Štetīni, Hamburgu, Kopenhāgenu, Londonu, Ņujorku). Pirms Liepājas dzelzceļa pievedceļu izbūves (1871., 1873., 1876. g.) pilsētas ostā gadā ienāca apm. 200 kuģu, bet 1895. gadā 1242 kuģi no ārzemēm un 353 kuģi no Krievijas ostām. 1847. gadā nodibināta čuguņa lietuve; 1860. gadā atvērta dziedniecības un peldu iestāde; 1875. gadā darbu sāka mašīnu fabrika un dzelzslietuve "Fenikss"; 1882. gadā dibināta drāšu un naglu rūpnīca "Bekers un kompānija", kas 1900. gadā nodarbināja 1399 strādniekus un kļuva par lielāko metālrūpniecības uzņēmumu Latvijā. 19. gs. beigās Liepāja ražoja vairāk nekā pusi no Kurzemes guberņas rūpniecības produkcijas, strauji pieauga kravu apgrozība caur neaizsalstošo Liepājas ostu. 1900. gadā pilsētā darbojās 32 lieli rūpniecības uzņēmumi ar 4,6 tk strādnieku, bet 1910. gadā – 52 uzņēmumi ar 7,8 tk strādnieku. 1899. gadā Liepājā sāka kursēt elektriskais tramvajs (pirmais Baltijā). 19. gs. beigās Liepājā bija spēcīga jaunstrāvnieku kustība. 1897. gadā sākās nelegālo pulciņu biedru aresti. Apcietināja arī Raini. Viņš atradās Liepājas cietumā no 1897. g. 27. jūnija līdz 14. augustam. 1905. g. jūnijā Liepājas kara ostā notika kara jūrnieku sacelšanās, oktobrī tika nodibināta Latvijā pirmā strādnieku deputātu padome.

1. pasaules karā Liepājas fabrikas cieta mazāk par Rīgas uzņēmumiem, jo krievu karaspēks 1915. gadā atstāja Liepāju lielā steigā un fabrikas palika neevakuētas. Vācu karaspēks atradās Liepājā no 1915. g. 25. maija līdz 1919. g. jūnijam. Latvijas Pagaidu valdība ar K. Ulmani priekšgalā pēc tam, kad Rīgu ieņēma lielinieki (1919. g. 3. janvārī), pārcēlās uz Liepāju, kur atradās sešus mēnešus. 1919. g. 4. februārī tika izveidoti Liepājas Jaunformējamie spēki, kas lielinieku neokupētajā Latvijas daļā bija uzticīgs spēks Latvijas Pagaidu valdībai. 1919. g. 25. jūlijā Liepājas kara ostā darbu sāka Liepājas garnizona lazarete, no kuras 1921. gadā izveidoja Liepājas kara slimnīcu. 1919. g. no 4. līdz 14. novembrim notika Latvijas armijas Liepājas aizstāvēšanas kaujas cīņā pret Bermonta karaspēka vienībām. Pretinieka iekļūšanu kara ostā deviņu stundu ilgā cīņā atturēja Latgales divīzijas papildu bataljona vienības, kā arī Grobiņas bataljona vienības; pretinieks cieta neveiksmi un atkāpās Grobiņas un Priekules virzienā. Liepājā 1919. g. 10. maijā sastādīja arī provācisko A. Niedras kabinetu, ko latviešu sabiedrība neatbalstīja, un jūnija beigās pēc Cēsu kaujām tas beidza pastāvēt. Latvijas Brīvības cīņās piedalījās arī Latvijas armijas 1. Liepājas kājnieku pulks.

No 1920. gada Liepāja bija apriņķa administratīvais centrs (pārvaldes iestādes no Grobiņas uz Liepāju tika pārceltas jau 19. gs.). 1933. gadā dibināta Liepājas cukurfabrika. 1935. gadā Liepājā 3102 dažādos tirdzniecības uzņēmumos kopējais strādājošo skaits bija 6132, bet 1843 dažādos rūpniecības uzņēmumos – 9958 strādājošie.

PSRS okupācijas karaspēka ienākšana Latvijā sākās 1939. g. 22. oktobrī, kad Liepājas ostā iebrauca PSRS kara flotes eskadra, bet Latvijas kara flotes kuģi bija spiesti pārvietoties no Liepājas kara ostas uz citām Latvijas ostām. Pēc ultimāta iesniegšanas PSRS karaspēks pilnīgi okupēja Latviju 1940. g. 17. jūnijā. Okupācijas varas iestādes 1941. g. 14. jūnijā apcietināja 524 Liepājas iedzīvotājus. 1941. g. no 23. līdz 29. jūnijam, vācu armijai uzbrūkot, Liepājā risinājās vietēja rakstura kaujas. Vācu okupācijas laikā Liepājā Šķēdes kāpās 1941.–1945. g. masveidā tika nošauti daudzi tūkstoši cilvēku. Beidzot pastāvēt

"Kurzemes cietoksnim", Sarkanā armija 1945. g. 9. maijā ieņēma Liepāju. 2. pasaules kara laikā pilnīgi bija iznīcināts Liepājas vēsturiskais centrs, vairāk nekā 900 dzīvojamo māju, 21 ražošanas uzņēmums, izpostīts dzelzceļa mezgls un osta. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Liepājas iedzīvotāji (1949. g. 25. martā spaidu kārtā uz PSRS aizveda 204 liepājniekus). Kopš 1949. gada Liepāja ir rajona centrs.

Liepājas osta, kas sekmīgi darbojās neatkarīgās Latvijas laikā, padomju okupācijas laikā 1967. gadā tika pārvērsta par PSRS militāru objektu, un tāpēc tika slēgta tirdzniecības osta. Darbu turpināja tikai zvejnieku osta, kuru apsaimniekoja zvejnieku kolhozs "Boļševiks" un Okeāna zvejas flotes bāze. Rūpnieciskā ražošana Liepājā tika paplašināta. Tā kļuva par nozīmīgu metalurģijas, mašīnbūves, vieglās un pārtikas rūpniecības centru. Vairākkārt tika paplašināta drāšu fabrika, ko pārdēvēja par "Sarkano metalurgu" (1965.–1966. g. uzceltas martenkrāsnis, 1970.–1971. g. tērauda nepārtrauktās liešanas iekārtas, 1972. g. kombinētās velmēšanas stāvs). Uz Liepājas lokomotīvju un vagonu remonta rūpnīcas bāzes 1953. gadā izveidoja Liepājas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcu, kas ražoja gk. universālus iekrāvējus un hidrauliskus cilindrus. Atsāka darbu Liepājas linoleja rūpnīca. 1946. gadā no nelielām darbnīcām tika izveidota metālapstrādes rūpnīca "Liepāja". 1957. gadā, apvienojot vairākus uzņēmumus, izveidoja kokapstrādes kombinātu "Baltija", kas ražoja sērkociņus, mucas, zāģmateriālus. 1971. gadā darbu sāka Liepājas galantērijas kombināts "Lauma", kas specializējās mežģiņu un trikotāžas izstrādājumu ražošanā. 1956. gadā atklāta dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca. Būvmateriālu un kokapstrādes kombināts ražoja gk. silikātķieģeļus. Darbu paplašināja arī papīrfabrika, šūšanas apvienības "Rīgas apģērbs", r/a "Daiļrade", ādu r/a "Kosmoss", apavu r/a "Rekords" filiāles, piena, gaļas, maizes, labības produktu kombināti, eļļas ekstrakcijas, zivju konservu rūpnīcas, Liepājas cukurfabrika, alus darītava, sadzīves pakalpojumu kombināts, tipogrāfija, autotransporta kantori, celtniecības uzņēmumi. Pa vairākiem maršrutiem kursēja autobusi, darbojās tramvajs.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Liepājas attīstību pilnībā noteica ekonomiskie apstākļi – sākotnēji ostas izveide, vēlāk, no 19. gs. beigām – rūpniecības paplašināšanās. No senākās Liepājas apbūves saglabājies neliels skaits 18. gs. namu, kuros izpaužas visi senās pilsētas apbūves tipāži.

Liepāja veidojusies no zvejnieku ciemiem, iegūdama laucinieciskus vaibstus – pārsvarā izklaidus apbūve, koka vienstāva nami uz zema cokola ar garenfasādi pret ielu, koka noliktavas ostas tuvumā. Ap ostu veidojās saimnieciskās dzīves centrs ar noliktavām un vienkāršiem amatnieku namiņiem, bet no 16. gs. vidus pilsētas saimnieciskais centrs izvietojās ap Sv. Annas baznīcu pie tranzītceļa uz Lietuvu. Straujas pārvērtības pirmo reizi Liepāja piedzīvoja pēc 1697. gada, kad sāka nopietnus ostas izveides darbus. Līdz ar ostas izbūvi (1703. g.) mainījās kustība cauri pilsētai pār Ostas kanāla tiltu. Par Liepājas galveno ielu kļuva Lielā iela. Pilsētas turīgie iedzīvotāji būvēja namus, kuru iekštelpas tika apgleznotas. Kaut arī būvēja koka ēkas, greznākās bija ar jumta izbūvēm un greznām durvīm, apkalumiem un skaisti apgleznotām podiņu krāsnīm. Par šī laika būvēm daļēji var spriest, aplūkojot ēkas Lielajā ielā 6, Kungu ielā 3, 24, Stendera ielā 13 un noliktavas Jāņa ielā 1 un 2 un Zivju ielā 4/6 un 10/12. Pilsētas centrā uzbūvēja katoļu baznīcu. Pati greznākā celtne 18. gs. Liepājā bija Sv. Trīsvienības lut. baznīca. 1848. gadā pilsētā bija 664 ēkas, no tām tikai 46 bija mūra ēkas. Var uzskatīt, ka tikai no Grobiņas šosejas (1841. g.) un Liepājas–Romnu dzelzceļa būves laika (1876. g.) Liepāja sāka iegūt pilsētnieciskus vaibstus. Par pirmo Liepājas galveno arhitektu kļuva M. P. Berči, kas Liepājā sāka strādāt 1871. gadā. 1890. gadā izstrādāti būvnoteikumi, kas regulēja pilsētas apbūvi, noteica tās funkcionālo un strukturālo zonējumu. Pilsētā radās jauni centri, ap kuriem organizēja atsevišķu rajonu dzīvi. Nozīmīgākais bija rūpnieciskais rajons Jaunliepāja ar centru ap Annas tirgu, ar noslēgtiem, perfekti estētiski un funkcionāli veidotiem rūpnieciskiem kompleksiem, ar centrālo transporta mezglu rajona vidū un vairākām pieejām ostas teritorijai. Pilsētas strukturālais zonējums, rūp-

Liepāja un tās apkaime 1636. gadā

Latvijas Pagaidu valdība Liepājā un kuģa "Saratov" laikmets

Kad lielinieki tuvojās Rīgai, Latvijas Pagaidu valdības locekļi un K. Ulmanis kopā ar Atsevišķās studentu rotas 216 vīriem 1919. g. 2. janvārī atstāja Rīgu. 3. janvārī no Rīgas aizbrauca arī latviešu nacionālā karaspēka komandieris O. Kalpaks ar 220 karavīriem. 1919. g. 7. janvāra vakarā K. Ulmanis kopā ar valdības locekļiem un Studentu rotu no Jelgavas ieradās Liepājā. Valdība kādu laiku apmetās ārsta J. Alkšņa privātklīnikā, bet Studentu rotai atļāva izvietoties Liepājas kara ostā. 1919. g. 8. janvārī Tautas apsardzības ministrija vēstulē Krievijas–ziemeļrietumu kuģniecības sabiedrībai paziņoja, ka Liepājas ostā pierakstītais tvaikonis "Saratov" ir mobilizēts Latvijas Pagaidu valdības vajadzībām. Šāds nodrošinājums bija nepieciešams, lai glābtu frontes karavīrus, ja ienaidniekam izdotos tos "iedzīt jūrā".

1919. g. 9. janvārī Liepājā notika Latvijas Pagaidu valdības sēde, kurā tika nolemts, ka K. Ulmanim, finansu ministram K. Puriņam un lauksaimniecības ministram J. Goldmanim 11. janvārī jādodas uz Kopenhāgenu (vēlāk arī uz Stokholmu, Helsinkiem, Tallinu un Kauņu) ar uzdevumu "izgādāt no sabiedrotiem vai neitrālām valstīm militāru pabalstu Latvijas iztīrīšanai no lieliniekiem, noslēgt ārēju aizņēmumu un gādāt par pārtikas un citu preču piesūtīšanu Latvijai, kā arī visās citās Latvijas lietās vest sarunas, noslēgt un parakstīt līgumus un uzņemties pienākumus Latvijas valsts vārdā". Liepājā palika ministru prezidenta vietnieks M. Valters un apsardzības ministrs J. Zālītis, kā arī satiksmes un darba ministrs T. Hermanovskis. 1919. g. 10. janvārī uz tvaikoņa "Saratov" pacēla Latvijas karogu un tas kļuva par otro kuģi Latvijas Republikas flotē. 1919. g. 5. martā kuģi iekļāva Tautas apsardzības ministrijas dienestā, tas tika pietauvots Liepājā kanāla malā, netālu no valdības un Tautas apsardzības ministrijas mītnes.

Kuģim bija liela nozīme tālākajos notikumos, un tas iegājis Latvijas vēsturē kā vesela laikposma apzīmējums ("Saratova laikmets"), kad vācu baroni Manteifels, Reke, Brimmers u.c. sadarbībā ar R. fon der Golcu un vācu misiju sarīkoja t.s. Liepājas puču jeb 16. aprīļa apvērsumu. Viņi uzbruka latviešu sargposteņiem, ieņēma Latvijas Pagaidu valdības iestādes un izlaupīja valsts kasi.

Apvērsums izdevās tikai daļēji, jo apcietināt izdevās tikai iekšlietu ministru M. Valteru un pārtikas un zemkopības ministra vietnieku agronomu J. Blumbergu. K.Ulmanis ar pārējiem ministriem paslēpās Lielbritānijas misijā un uz britu karakuģiem, pēc tam visi pārcēlās (K. Ulmanis 1. maijā) uz tvaikoni "Saratov", kas pārvietojās uz priekšostu angļu karakuģu tuvumā. Satiksmi starp kuģi un pilsētu uzturēja ar laivām un velkoni "Ebba". Apvērsuma rīkotāji sastādīja provācisku valdību ar kolaborantu A. Niedru priekšgalā, bet tās darbība bija neveiksmīga.

Pēc Latvijas Pagaidu valdības pārcelšanās uz Liepāju tās darbība turpinājās. Pēc Krievijas lielinieku karaspēka iebrukuma Latvijā 1919. g. 12. februārī Pagaidu valdība nolēma izsludināt karastāvokli visā Latvijā uz sešiem mēnešiem. 1919. g. 20. martā tika pieņemti noteikumi par aizsargu nodaļu dibināšanu pagastos, 21. martā – par Latviešu atsevišķā bataljona pārdēvēšanu par Latvijas armijas dienvidu grupu u.c. lēmumi. Pēc 16. aprīļa apvērsuma velkonī "Ebba" notika Tautas padomes starpfrakciju sēde (piedalījās 66 padomes locekļi); pirmo reizi visā Tautas padomes pastāvēšanas laikā visas partijas vienprātīgi izteica uzticību K. Ulmaņa valdībai un pieprasīja sodīt 16. aprīļa apvērsuma dalībniekus.

Pēc A. Niedras valdības krišanas (1919. g. 26. jūnijā) K. Ulmanis ar valdības locekļiem 27. jūnijā nokāpa no kuģa Liepājā, bet 1919. g. 8. jūlijā ar tvaikoni "Saratov" atgriezās Rīgā. Saskaņā ar Latvijas un Padomju Krievijas miera līgumu (1920. g.) šo kuģi 1923. g. 2. janvārī Rīgā nodeva Krievijas apkalpei. Tā aizveda uz Liepāju latviešu apkalpi. Ceļā no Liepājas uz Petrogradu tvaikonis "Saratov" 1923. g. 14. janvārī strandēja iepretim Akmeņraga bākai.

Kuģis "Saratov" 1919. gadā

niecisko rajonu estetizētais veidols, M. P. Berči celtās mājas veido Liepājas vēsturiskās apbūves nozīmīgāko daļu. M. P. Berči daudzveidīgo darbu plašais klāsts ietver gan ellas ekstrakcijas rūpnīcu un linoleju rūpnīcu, gan savrupmājas K. Valdemāra ielā 14 un 16, Peldu ielā 15, gan īres namus Peldu ielā 44, vannu māju Jūrmalas parkā un slimnīcas kompleksu Dārtas ielā, ģimnāzijas ēku K. Valdemāra ielā 4, kafejnīcu K. Valdemāra ielā 2, Sv. Annas baznīcu, Romas viesnīcu. Pazīstamas ir viņa sarkano ķieģeļu ēkas. Šā laika arhitektūrā izmantoti augstvērtīgi galdniecības izstrādājumi, piemēram, durvis. Ievērību pelna apgleznotās kāpņu telpas, tās atrodamas ne tikai greznās mājās, bet arī strādnieku īres namos Palmu ielā 6, Avotu ielā 9, Republikas ielā 28, Kuršu ielā 21.

Skats uz veco tirgus laukumu (1998. g. foto)

19. gs. beigās jūrmalā izbūvēja elitāru villu rajonu, izveidoja Jūrmalas parku (arhit. G. F. Kūfalts). Vairākus gadsimtus ilgā cīņa ar smiltīm bija beigusies.

Pilsētas Z daļā labāko Krievijas militāro arhitektu un būvinženieru vadībā uzcēla Karostas kompleksu, kas gan funkcionāli, gan pēc apbūves rakstura un tradīcijām bija un ir pilnīgi citāds nekā pārējā pilsēta. Karosta vēl joprojām ir izcils militarizētas kompleksas apbūves paraugs Latvijas būvvēsturē. Rajons būvēts krievu armijas vajadzībām, tā dominante ir pareizticīgo katedrāle centrā. Nozīmīgi Karostas objekti ir virsnieku saieta nams un dzīvojamo ēku komplekss, kā arī unikālā fortifikācijas sistēma, kas apjoza visu pilsētu un ar pazemes ejām savienoja dažādas pilsētas daļas. 1. pasaules kara laikā nocietinājumi daļēji saspridzināti.

Veikals "Māja" (1998. g. foto)

20. gs. sāk. būvniecībai Liepājā raksturīgs modernu materiālu lietojums. Arhitektūrā sāka izmantot austrumnieciskus motīvus. Jūgendstils ir pietiekami plaši pārstāvēts ritmu un formu daudzveidībā. Ziemeļu nacionālā romantisma spilgtākie paraugi ir M. Berči projektētie nami Lielajā ielā 4, Kuršu ielā 24.

20. gadu beigās Liepājā bija 227 ielas – 145 ielas Vecliepājā, 82 ielas Jaunliepājā. 1930. gadā Iekšlietu ministrijas Celtniecības nodaļā tika iesniegts jauns Liepājas ģenerālā plāna projekts, 1936. gadā pieņemti Liepājas pilsētas būvnoteikumi. 1930. gadā pilsētā sāka izdalīt ap 700 jaunu apbūves gabalu privātu ēku celtniecībai. 1935. gadā Liepājā pavisam bija 7885 mājas – 1869 mūra, 5115 koka, 871 jaukta un 30 nezināma materiāla ēkas. Racionālisma garā veidota Latviešu b-bas ēka (arhit. J. Blaus) un Draudzīgā aicinājuma pamatskola (tag. 5. vidusskola; K. Bikše), Jaunliepājas Lutera baznīca (K. E. Štrandmanis). 30. gados projektēja daļēji aizbērt Liepājas ezeru un sākt plašu kvartālu celtniecību, nojaucot pilnīgi visas vēsturiskās ēkas, bet 2. pasaules karš neļāva īstenot šos plānus.

Kara laikā visvairāk cieta pilsētas centrs. 50. gados Rožu laukumā uzbūvēja Pedagoģiskās akadēmijas ēku, kuras arhitektūra ir staļinlaiku un krieviskās celtniecības tradīciju simbols. Kara ostas dēļ Liepāja bija slēgta pilsēta, un tādējādi būvniecība pilsētā bija diezgan gausa līdz pat 70. gadiem, kad sākās jaunu rūpnīcu ("Lauma", lauksaimniecības mašīnu rūpnīca, "Hidrolats") un dzīvojamo rajonu celtniecība, nozīmīgākais no tiem ir Ezerkrasta mikrorajons.

Paši jaunākie būvniecības darbi ir mākslīgā ledus halle (arhit. U. Pīlēns), katoļu klosteris (A. Kokins) Jaunliepājā, veikals "Māja" (rekonstrukcija; A. Padēlis-Līns), tirgus jaunie paviljoni pilsētas centrā (U. Pīlēns). Jauno laiku būvniecībai raksturīgs jaunu materiālu un tehnoloģiju lietojums, kā arī racionālisms un funkcionālisms.

L. Sāne

Hotelis "Amrita" (1998. g. foto)

Māksla

Liepājas mākslas dzīve ir ar senām un bagātīgām tradīcijām. Vecākais un izcilākais mākslas darbs Liepājā ir koktēlnieka N. Sēfrensa (jaunākā) 1697. gadā darinātais Sv. Annas baznīcas altāris. 18. gs. ievērojamākais mākslas darbs ir Sv. Trīsvienības lut. baznīcas iekārta (koktēln. J. Slavičeks?) un izcilās, tajā laikā Eiropā lielākās ērģeles (J. Konciuss). Ievērības cienīga ir arī vecās katoļu baznīcas iekšsienu apdare – ornamentāli veidojumi apmetumā (1762. g.) un altāra retabls – raksturīgs vēlā baroka darinājums, kolonnu, sienu un griestu gleznojumi, logu vitrāžas. Lietišķās mākslas meistaru darbi atrodas Liepājas Vēstures un mākslas muzejā. Te redzamas 18. gs. durvju vērtnes no nama Stendera ielā 13 (J. Slavičeks) un alvas lējēju darbi. 19. gs. izcilākais tēlniecības darbs ir tēlnieka Fabiani veidotā skulptūra U. Stinci kapličai (arhit. M. P. Berči) Vecajos kapos.

Bagātīgas ir gleznieciības tradīcijas. Liepājā atrodas marīnistu A. Baumaņa un B. Bitānes gleznas. Ik gadu privātā galerija "Klints"un mākslinieks A. Kleins rīko gleznotāju plenērus. Liepājā darbojies arī grafiķis K. Sauka, gleznotāji A. Annuss, S. Diņģelis, J. Lauva, Ā. Melnārs, M. Mitrēvics, I. Muižulis, D. Rožlapa, R. Stārosts, P. Šenhofs, V. Uzticis.

Tēlniecības darbus pilsētā pārstāv gk. memoriālie darbi. Ziemeļu kapos atrodas piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru piemiņai (1924. g., arhit. K. Bikše, J. Sudmaļa bareljefs), turpat arī piemiņas zīme pulkveža O. Kalpaka pirmajā apbedījuma vietā (1939. g., arhit. palīga J. Berķa mets; padomju okupācijas laikā iznīcināts, atjaunots un no jauna atklāts 1989. g.), Līvas kapsētā ebreju apbedījumu nodalījumā piemineklis Latvijas Brīvības cīņās pie Liepājas kritušo ebreju karavīru piemiņai (J. Ābeltiņa akmeņkaļu firma, granīta stēla ar portiku un piemiņas plāksni). Piejūras parkā ierīkoti stadioni, atrakciju laukums, koncertzāle "Pūt, vējiņi" (1967. g., arhit. P. Milzarājs) un piemineklī bojā gājušajiem zvejniekiem un jūrniekiem (1977. g., arhit. G. Asaris, tēln. A.Terpilovskis) un 1905. g. 16. janvāra mītiņa atcerei. Netālu piemineklis dzejniecei M. Ķempei (1989. g., tēln. L. Ulmane, arhit. I. Rībena). Pilsētā līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai

N. Sēfrensa (jaunākā) darinātā Sv. Annas baznīcas altāra fragments

Sv. Annas baznīcas altāra fragments

bija vairāki padomju okupācijas periodā politiskās konjunktūras radīti monumenti, no kuriem savā vietā palicis monuments 1941. gada Liepājas aizstāvjiem (tēln. E. Zvirbulis).

Kopš 1996. gada pilsētu rotā G. Burvja vadītajā plenērā veidotās piemiņas skulptūras Līvas upes gultnei.

L. Sāne, O. Spārītis

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1638. gadā Liepājā izdeva skolu likumu, kas kļuva par paraugu pārējām Kurzemes skolām. Liepājā skolas pastāvēja jau pirms 1625. gada, kad tai piešķīra pilsētas privilēģijas, kurās skolas uzturēšana bija viens no pilsētas pienākumiem. Doma atvērt skolu radusies 1560. gada baznīcu pārlūkošanas laikā, kuru J. Funks veicis hercoga Albrehta uzdevumā. Pēc J. Funka ierosinājuma skola drīz vien tika atvērta. Jaundibināto skolu apmeklēt mudināti vācieši un kurši (latvieši). "Nevāciem" (t.i., latviešiem) ticis pasludināts, ka tiem bērniem, kuri tikšot sūtīti skolā, atlaidīšot katru kalpību un pat atsvabināšot no dzimtbūšanas; arī tālākajām mācībām tiem tikšot sniegta palīdzība. Par skolas mācībām vēsturnieks Tēčs raksta, ka tur mācīts ne vien lasīt un rakstīt, bet kuršiem mācīta arī vācu valoda un kuršiem un vāciem latīņu valoda. Sākumā skola bijusi vienklasīga; 1638. gadā atvērta otra klase; no 1650. gada skolai bijušas jau trīs klases. 1750. gadā atvērta 4. klase.

Koka skulptūras Jūrmalas parkā (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Skola skaitījusies jau pilsētas skola. 18. gs. beigās atvērta arī latviešu draudzes skola. 1806. gadā pilsētas skola pēc 250 gadu pastāvēšanas pārvērsta par augstāko apriņķa skolu (tajā mācījies K. Valdemārs un A. Kronvalds). 1866. gadā apriņķa skola tika pārvērsta par Nikolaja ģimnāziju. 1861. gadā apriņķa skolā tika atvērta jūrniecības klase, kas kļuva par pamatu 1876. gadā dibinātajai jūrskolai. 1871. gadā atklāta pirmā augstākā meiteņu skola. 1886. gadā augstākā meiteņu skola tika pārvērsta par ģimnāziju. 1882. gadā atvērta pilsētas reālskola.

Latviskas skolas sākums ir 1780. gadā, kad pēc Sv. Annas baznīcas mācītāja priekšlikuma pieņēma īpašu latviešu skolotāju. Nolēma arī celt latviešu skolai namu. Šī skola pastāvējusi līdz 1821. gadam. 1806. gadā bez vācu pilsētas skolas vēl pastāvējusi katoļu skola un sagatavošanas klase pilsētas skolā. 1874. gadā bez ģimnāzijas un divām augstākajām meiteņu skolām darbojās vēl sešas privātskolas. 1888. gadā Liepājā bija divas skolas ar latviešu mācību valodu, bet ar 1889. gada likumu sākās skolu pārkrievošana. Pastāvēja skolas, kuras apmeklēja latviešu bērni, bet latviešu valoda tika mācīta tikai kā priekšmets un arī ticības mācību mācīja latviešu valodā. 1907. gadā gan tika atļauts mācīt mātes valodā, bet tikai divās zemākajās klasēs.

Neatkarīgās Latvijas laikā Liepājā darbojās trīs vidusskolas, 25 pamatskolas, divi tehnikumi, komercskola, lietišķās mākslas vidusskola, komercinstitūts, tehniskā vakara amatniecības skola, ebreju amatnieku skola, zvejniecības un zivkopības skola. Darbojās arī tautas konservatorija un dažādi vakara kursi. Pastāvēja Liepājas pilsētas bibliotēka (dib. 1839. g.; 1937. g. no visa grāmatu skaita 39 tk grāmatu bija latviešu valodā). 1919. g. decembrī bibliotēkā atvēra atsevišķu bērnu nodaļu – pirmo Latvijā.

Liela nozīme Liepājas senatnes pētīšanā un saglabāšanā bija muzejam (dib. 1911. g., tag. Liepājas Vēstures un mākslas muzejs), kura ilggadējs direktors bija daudzpusīgais novadpētnieks J. Sudmalis. 1823. gadā darbu sāka pirmā Liepājas tipogrāfija, 1825. gadā – pilsētas krājkase, kas bija viena no pirmajām Krievijā. 1830. g. uzcelta pilsētas slimnīca.

Liepājā bijušas divas aptiekas jau 17. gs. 1. pusē, jo maģistrāta un Lielās ģildes 1646. g. 15. novembrī sastādītajā mēra kārtības rullī ir minēti divi aptiekāri – M. Širlencs un Lamsens. Širlenca aptieka atradās Skārņu laukumā un vēlāk iesaukta par Andreja (Andresa) aptieku. Šai aptiekāru Andresu dzimtai trīs paaudzēs tā piederējusi 104 gadus. Tagad tās pēctecību turpina 1. aptieka. Otra, t.s. Zaļā aptieka bija ievērojama ar to, ka ar tās darbību un iekārtu 1697. gadā sīki iepazinies Krievijas cars Pēteris I. 20. gs. sākumā aptieka atradās Rožu laukumā un beidza darboties 1941. gadā. Mūsu dienās Liepājā darbojas vēl vairākas aptiekas, kas dibinātas 19. gs. un 20. gs. 20. gados.

19. gs. beigās Liepājā darbojās vācu teātris, reizēm viesizrādēs ieradās krievu aktieri. 19. gs. 90. gadu

Liepājas teātris (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Liepājas teātris

Liepājas Latviešu teātri Suvorova (tag. Raiņa) ielā 2 atklāja 1907. g. 11. martā ar A. Čehova lugas "Tēvocis Vaņa" izrādi E. Kupiņa (Kaupiņa)-Liesmas režijā (izrādes sagatavošanā piedalījās arī A. Bergmanis). Pēc E. Kupiņa-Liesmas nāves un A. Bergmaņa aizbraukšanas uz Maskavu 1907. gada rudenī par teātra mākslinieciisko vadītāju kļuva T. Podnieks (ar pārtraukumiem līdz 1915. g.). Izrādes iestudēja arī T. Amtmanis. No 1912. gada Liepājas teātrī iestudētas arī muzikālās izrādes. Trupā bija T. Banga, E. Griķīte, M. Celmiņa, A. Amtmanis-Briedītis, G. Bergmane. Te aktiera gaitas sākuši daudzi ievērojami aktieri un aktrises: Ž. Kopštāls, A.Klints, P. Baltābola, A. Silnovska, J. Šāberts, V. Vernere; vairāk nekā 50 gadu teātrī strādāja R. Štreihfelds-Varkalis. Vācu okupācijas laikā 1915.–1917. g. teātra izrādes nenotika.

Neatkarīgās Latvijas laikā 1918. g. 7. decembrī vācu teātra vajadzībām 1912.–1915. g. celtajā namā Hāgedorna (tag. Teātra) ielā 4 notika pirmā latviešu teātra izrāde (izrādīja E. Rozenova lugu "Ogļraktuvēs"). 1919. g. 6. janvārī teātris ieguva jaunu statusu, tika nosaukts par Liepājas Jauno teātri un kļuva par Latviešu teātra mantinieku. Mākslinieciskā vadītāja 1918.–1921. g. bija O. Muceniece, pēc tam A. Zommers (1921.–1926. g.), F. Rode (1926.–1934. g.). Ilgāku laiku teātrī strādājuši R. Brīvmanis, A. Jaunvalka, A. Mencele, M. Štāle, Ē. Valters (arī režisors). 1920.–1922. g. teātrī strādāja aktieris un režisors T. Lācis, 1922.–1926. g. – režisors J. Zariņš. Liepājas Jaunajā teātrī veidojās jaunie aktieri E. Bērziņa, A. Videnieks.

1934. gadā Liepājas Jaunais teātris tika apvienots ar Liepājas Operu, nosaukums – Liepājas Pilsētas drāma un opera. 1934.–1936. g. mākslinieciskais vadītājs J. Lejiņš, 1936.–1940. g. – V. Silenieks (galveno varoņlomu tēlotājs). Diriģenti bijuši O. Karls, V. Hāns, baleta ansambli vadījis A. Kozlovskis. Visilgāk Liepājā operā uzstājušies dziedātāji E. Kukaine, M. Blūms, A.Tiltiņš. 30. gadu 2. pusē teātrī sāka strādāt aktieri E. Beķere, J. Grantiņš, I. Mitrēvice (pamazām izveidojās par teātra vadošo aktrisi), N. Mūrnieks (bijis arī režisors).

No 1940. gada teātra nosaukums – Liepājas teātris. 1940.–1941. g. Liepājas teātrī strādāja A. Amtmanis-Briedītis, Ž. Kopštāls, L. Štengele.

Pēc 2. pasaules kara 1945.–1950. g. teātris darbojās kā muzikāli dramatiskais teātris, trupā bija operas un baleta solisti un drāmas aktieri. Teātri vadīja režisors K. Piesis (1945.–1950. g.). Diriģenti K. Bunka un Ā. Reinbergs, baletmeistare M. Alberinga. Iestudēja operas un operetes. Operas trupas vadošie solisti bija A. Skara, M.Fišers, T. Dāve, A. Zvagule, E. Zveja. Dramatiskās trupas aktieri bija H. Kīne, A. Rozentāls, V. Verners, N. Mūrnieks, Ž. Kopštāls, A. Silnovska, I. Mitrēvice, A. Jaunvalka, M. Ustube, J. Lūsēns, J. Grantiņš, G. Bumbieris. Darbu sāka Dz. Ritenberga, Z. Stungure, V. Šneidere, V. Melbārde, A. Maizuks, Z. Rūtiņa, L. Locenieks, izvirzījās V. Zandbergs. 1945. gadā izcilais latviešu traģiķis T. Lācis atveidoja galveno lomu A. Ostrovska lugā "Mežs".

1950.–1957. g. teātris darbojās kā drāmas teātris, 1957. g. 1. septembrī atkal sāka darboties kā muzikāli dramatiskais teātris, kopš 1963. gada teātra nosaukums ir Liepājas teātris. No 1950. gada teātri vadīja Ž. Brasla, 1952.–1968. g. – N. Mūrnieks, viens no izcilākajiem mūsu tautas liktengaitu attēlotājiem. Izrādīja J. Raiņa, R. Blaumaņa, V. Lāča, V. Šekspīra lugas, sezonā iestudēja 1–2 operetes. Teātrī strādāja H. Dancberga, A. Kairiša, J. Pučka, Ā. Rozentāls, R. Šteinberga, I. Mūrniece, J. Plaviņš. No 1968. gada teātra galvenais režisors bija A. Migla, kas izkopa oriģinālmūzikla žanru ar I. Kalniņa mūzikliem. Muzikālajās izrādēs piedalījās D. Arāja, A. Karele, I. Kauliņš, J. Melderis, K. Zušmanis, M. Anteniškis, G. Borgs.

1974. gadā par Liepājas teātra galveno režisoru kļuva O. Kroders. Viņa iestudējumos darbojās aktieri V. Šneidere, A Jaunzeme, Dz. Klētniece, A. Albuže, V. Čestnovs, J. Dreiblats, J. Kuplais, J. Lagzdiņš, M. un Ē. Vilsoni un citi, kā arī Liepājas teātra studiju beigušie aktieri I. Briķe, A. Kvāla, D. Makovska, J. Bartkevičs, J. Makovskis. Ar O. Krodera iestudētajām V. Šekspīra, J. Jaunsudrabiņa, A. Čehova lugām teātris guva plašu atzinību. Režijā darbojās arī A. Eižvertiņa, N. Klētnieks, J. Rijnieks, P. Vīksne.

1989. gadā par teātra mākslinieciisko vadītāju kļuva H. Laukšteins. Kopš 1997. gada teātra mākslinieciskais vadītājs ir J. Bartkevičs. 1998. gadā Liepājas teātris nonāca pašvaldības pārziņā.

vidū spēcīgs amatieru kolektīvs bija Liepājas Latviešu labdarības b-bas dramatiskā kopa, kas bija izveidojusies no 1877. gadā dibinātā dramatiskā pulciņa. Teātra izrādes Liepājā 90. gados rīkoja arī Palīdzības b-ba. Latviešu teātra izrādes notika gk. Liepājas Latviešu labdarības b-bas namā Suvorova ielā (nav saglabājies). 1895. gadā liepājnieki pirmie iestudēja Aspazijas jauno lugu "Neaizsniegts mērķis", 1897. gadā tieši Liepājā pirmo reizi latviski tika izrādīta N. Ostrovska luga "Negaiss". Teātra izrādes vadīja (no 1888. g.) un līdzi spēlēja P. Blumbergs, skatuves vārdā Puķukalns. No 1893. gada režiju vairākās izrādēs vadīja J. Duburs, no 1895. gada – A. Freimanis, vēlāk arī A. Krievs (īstajā uzvārdā Lullis), ap 1896. gadu izrādēs sāka piedalīties arī G. Žibalts. Kad 1897. gadā tika sagrauta Jaunā strāva, varas iestādes konstatēja arī Liepājas teātra sakarus ar šo kustību. Sākās aizliegumi, kas kādu laiku stipri kavēja latviešu izrāžu rīkošanu Liepājā.

1907. gadā nodibināja Liepājas Latviešu dramatisko biedrību. Kopā ar citām b-bām tā 1907. g. martā noorganizēja un uzturēja Liepājas Latviešu teātri (tag. Liepājas teātris). 1912. gadā darbojās arī J. Plūmes vadītais "Liepas" teātris. 1912.–1915. g. uzcēla jaunu vācu teātra ēku arhit. K. E. Štrandmaņa vadībā. 1920. gadā Liepājā nodibināja Operu, tās dibinātājs, mākslinieciskais vadītājs un diriģents līdz 1925. gadam bija A. Pārups. Liepājas Opera darbojās līdz 1934. gadam, kad to apvienoja ar Liepājas Jauno teātri. 1929.–1934. g. Liepājā darbojās Tautas teātris, kas bija izveidojies no studijas "Kolektīvs" (režisori Ž. Veinbergs un T. Kugrēns).

Neatkarīgās Latvijas laikā Liepājā darbojās Liepājas Latviešu labdarības b-ba (dib. 1880. g.), Kurzemes muzeja b-ba (1922. g.), Liepājas Latviešu b-ba, Liepājas Namīpašnieku b-ba (1923. g.), Liepājas strādnieku arodb-ba, Liepājas Amatnieku b-ba, sporta b-ba "Olimpija", 15. Liepājas aizsargu pulka sporta klubs "Latvju jaunatne" un citi klubi un biedrības. Mūsu dienās darbojas organizācija "Rūpju bērns" (dib. 1990. g.), pasaules latviešu daudzbērnu ģimeņu asociācija "Dēkla" (1989. g.), Liepājas kultūrvēsturisko vietu kopēju kopa "Optimistu pulks" (1986. g., 45 biedri), Latvijas Sporta deju profesionāļu federācija (1992. g., 50 biedru). Iznāca laikraksti *Libausches Wochenblatt* (1824.–1858. g.), *Libausche Zeitung* (1858.–1939. g.), "Liepājas Pastnieks" (1877.–1882. g.), "Liepājas Atbalss" (1907.–1915. g.), "Kurzemes Vārds" (1918.–1940. g., arī krievu valodā).

Pēc 2. pasaules kara Liepājā darbojās Liepājas Pedagoģiskais institūts (dib. 1954. g.; 1945. g. pedagoģiskā skola, 1950. g. Liepājas Skolotāju institūts), Rīgas Politehniskā institūta Vispārtehniskā fakultāte, jūrskola, medicīnas skola, politehnikums, Liepājas lietišķās mākslas vidusskola (dib. 1926. g.), mūzikas skola, desmit vispārizglītojošās skolas, divas profesionāli tehniskās vidusskolas, divas tehniskās skolas. Iznāca laikraksti "Komunists"(1945.–1989. g., arī krievu valodā) un "Ļeņina Ceļš" (1962.–1989. g.).

Reliģija

Liepājas Lutera baznīcas vitrāža, darināta pēc S. Vidberga zīmējuma

Liepājā darbojas Lutera draudze, Krusta, Sv. Annas, Brāļu un Sv. Trīsvienības ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Ņevas Aleksandra, Sv. Aleksija, Sv. Nikolaja katedrāles un Sv. Trīsvienības pareizticīgo draudze, vecticībnieku draudze, Septītās dienas adventistu draudze, baptistu Nācaretes, Pāvila un Ciānas draudzes, krievu baptistu draudze, Latvijas apvienotā metodistu baznīca, Latvijas apvienotās metodistu baznīcas draudze, Liepājas apvienotā metodistu draudze.

Sv. Annas ev.-lut. draudzes baznīca ir Liepājas vecākā baznīca. Pirmo reizi vēstures dokumentos minēta 1509. gadā, kad tā atradusies tag. Vecajā kapsētā. Tag. vietā baznīca uzcelta 1587. gadā. 1671.–1676. g. baznīca atjaunota un apjozta ar ķieģeļu mūri. 1872. gadā uzcēla jaunu torni un 1893. gadā – jaunu baznīcu gotiskā stilā (arhit. M. P. Berči). 1911.–1915. g. un 1918.–1919. g. Sv. Annas baznīcas ērģelnieks bija komponists A. Kalniņš. Mācītāji: 1912.–1941. g. V. Sanders, 1923.–1948. g. E. Liepa, 1998. gadā A. Iesalnieks.

1892. gadā ostas rajonā (Jaunliepājā) dzīvojošajiem latviešiem Sv. Annas ev.-lut. draudze uzcēla lūgšanu namu un 1901. gadā nodibināja patstāvīgu adjunkta posteni šā rajona iedzīvotāju aprūpei. 1913. gadā lūgšanu namu nojauca un tā vietā uzcēla draudzes māju. Pēc arhit. K. E. Štrandmaņa projekta inženieris G. Malms 1914. gadā sāka Lutera baznīcas celtniecību. Celta krusta būves veidā, ziemeļu nacionālā romantisma iespaidā. 1. pasaules kara dēļ darbi bija jāpārtrauc. Būvdarbus atsāka 1920. gadā un beidza 1934. gadā (tornis palika neuzcelts). 1942. gadā mācītājs J. A. Siliņš dāvināja baznīcai vitrāžas, kas darinātas pēc S. Vidberga zīmējumiem. 1940. gadā Jaunliepājas draudze mainīja nosaukumu un turpmāk saucās par Lutera draudzi. 1901.–1939. g. draudzes mācītājs bija K. Goldbergs, 1998. gadā J. Uļģis, J. Pauļiks.

Dziesmu svētki Liepājā 30. gados

Liepājas Sv. Trīsvienības luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

1746.–1762. g. Liepājā uzcēla nelielu katoļu mūra baznīcu Sv. Jāzepa godināšanai. Uzplaukstot pilsētai, pieauga arī katoļu skaits. Tāpēc prāvests E. Rops 1894.–1899. g. pie vecās baznīcas piebūvēja jaunu, sarkanu ķieģeļu baznīcu (arhit. L. Melvils), bet veco baznīcu pārveidoja par sānu kapelu Sv. Marijas godināšanai. Ap baznīcu ir mūra žogs. Pirms 1. pasaules kara Liepājā bija vairāk nekā 20 tk katoļu. 1938. gadā, kad nodibināja Liepājas diecēzi, baznīca kļuva par katedrāli (1998. g. biskaps Ā. A. Brumanis). Draudzes mācītājs V. Lapelis. Katoļu draudzei ir arī Nabadzīgā bērna Jēzus kongregācijas māsu klosteris, tiek celts Spredikotāju ordeņa Sv. Dominika klosteris, projektēta Ezerkrasta baznīca un apustulisko māsu klosteris, ko paredzēts izstādīt *EXPO 2000*, darbojas laju dominikāņu kopiena, bērnu patversme.

Baptistu Pāvila draudzei (dib. 1890. g.) ir savs lūgšanu nams. Celts 1894.–1895. g., tajā ir divas lūgšanu zāles. Kopš 1994. gada kalpo V. Kalniņš. Savs dievnams (celts 1903. g.) ir arī baptistu Ciānas draudzei. Baptistu Nācaretes draudze dibināta 1876. gadā, dievnams uzcelts 1883. gadā. 1950.–1993. g. draudze darbojās, bet bija pievienojusies Pāvila draudzei. 1993. gadā draudze atguva atņemto dievnamu un darbojas patstāvīgi. Kopš 1994. gada kalpo E. Ķeiris.

Liepājas vecticībnieku draudze dibināta 1905. gadā, tā darbojas savā dievnamā.

L. Sāne

Liepāja – deviņdesmitie gadi

Liepāja 90. gados piedzīvoja smagu ekonomisko krīzi, bet pēc Liepājas speciālās ekonomiskās zonas (SEZ) radīšanas – uzplaukumu. To visskaidrāk pierāda

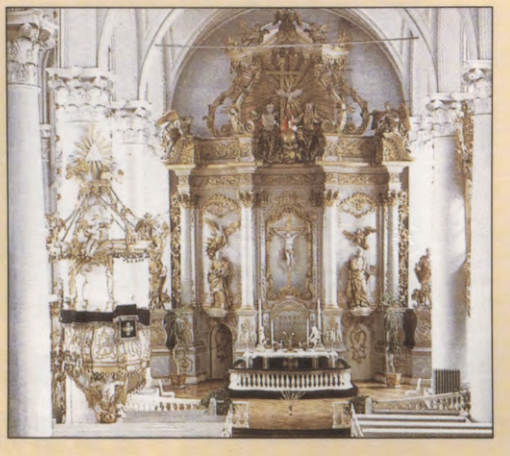

Sv. Trīsvienības baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1993. g.)

Liepājas Sv. Trīsvienības evaņģēliski luteriskā baznīca

Liepājas Sv. Trīsvienības baznīca ir izcilākais Prūsijas sakrālās arhitektūras piemērs Baltijā. Tā gan ārēji, gan iekšienē pauž liela vēriena meistara – Kēnigsbergas arhitekta J. K. Dorna talantu. Baznīca sākta celt 1742. gadā, iesvētīta 1758. gadā. Tā ir grezna, pilsētas arhitektūrai raksturīga baznīca ar divām logu rindām fasādē, pakāpienveidīgi sašaurinātu piecstāvu torni un halles tipa iekštelpas plāna risinājumu. No laukakmeņiem mūrētā celtne ir apšūta ar Gotlandes smilšakmens plāksnēm, no šā materiāla ir kaltas arī dzegas, pilastri, logu apmales un portāli (tēln. J. B. Otenbergers). Atmosfēras piesārņojums mazinājis smilšakmens plākšņu izturību, taču pēdējos gados ar Vācijas kultūras pieminekļu aizsardzības iestāžu palīdzību fasādes akmens kaluma skulptūras un dekoratīvās detaļas tiek restaurētas. Baznīcas interjers ir izcils rokoko dekoratīvās apdares, galdniecības, kokgriezuma un tēlniecības darbu sintēzes ansamblis. Altāra, kanceles, solu, hercoga ložas, biktssola, ērģeļu prospekta un balkona autors ir tēlnieks J. Slaviček, kas ieceļoja Kurzemē un apmetās uz dzīvi Liepājā. Ērģeles 1774.–1779. g. būvējis Halles meistars H. A. Konciuss. Par otrām lielākajām ērģelēm Latvijā 1885. gadā tās pārbūvēja B. Grīneberga firmas meistari no Štetīnes. Liepājas Sv. Trīsvienības baznīca celta vācu draudzei un ir otra vecākā baznīca Liepājā. 2. pasaules kara laikā baznīca cieta nedaudz. Mūsu dienās tajā darbojas jauna latviešu draudze. Vācu draudzes mācītājs 1905.–1939. g. bija V. Grass (1939. g. viņš bija vienīgais vācu mācītājs, kas palika Latvijā un izceļoja tikai 1941. g. martā).

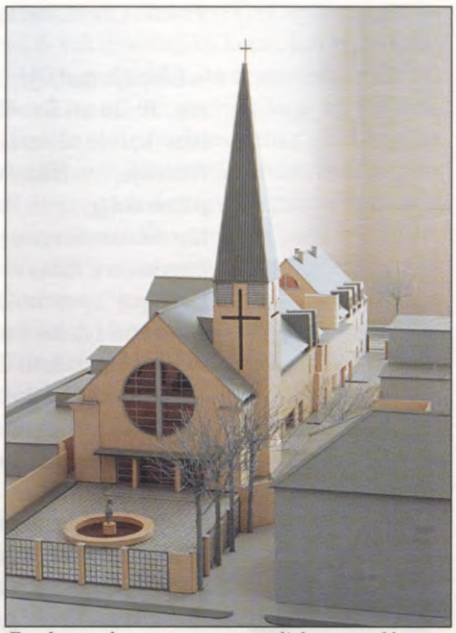

Ezerkrasta baznīcas un apustulisko māsu klostera makets

būvniecības apjomu palielināšanās (174,1%), kas ir augstāka nekā vidējie rādītāji Latvijā. Liepājā tiek atjaunota gadsimtu vecā koka arhitektūra, kultūras pieminekļi, kā arī celtas jaunas un modernas celtnes – ledus halle, viesnīca "Amrita". Liepājas SEZ 1998. gadā reģistrēti 18 uzņēmumi, četri no tiem ir izveidojušies no jauna. No 1994. gada, kad no ostas izbrauca Krievijas kara flote, Liepājas osta kļuvusi par trešo lielāko ostu Latvijā. 1997. gadā, salīdzinot ar 1996. gadu, par 42% palielinājušies ostas attīstības tempi. 1998. gadā kravu apgrozījums sasniedza 2,3 mlj t, noris prāmju satiksme ar Vāciju, Dāniju un Zviedriju.

Liepājas osta (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Liepājā jūtams kvalificēta darbaspēka trūkums. Tas rada nepieciešamību pārveidot izglītības sistēmu. Liepājā ir 47 izglītības iestādes, to vidū 17 vispārizglītojošās skolas, divas arodskolas, četras vidējās speciālās mācību iestādes (Jūrniecības koledža, E. Melngaiļa Mūzikas koledža, Lietišķās mākslas koledža un medicīnas skola), Liepājas Pedagoģiskā augstskola, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas filiāle. Darbojas bērnu mūzikas skola. 1998. g. 1. septembrī uz skolu devās 17 tk jauniešu. Liepājā ir 22 bērnudārzi, ko apmeklē 2900 bērni. 1998. gadā Liepājas dome izlietoja 75 tk latu skolu datorizācijai, un 1. septembrī visās Liepājas vidusskolās bija izveidotas datorklases.

Liepāja ir zināma kā dziļām kultūrvēsturiskām tradīcijām bagāta pilsēta. Pašvaldības pārziņā ir Liepājas Centrālā zinātniskā bibliotēka un tās sešas filiāles, Liepājas Vēstures un mākslas muzejs un tā filiāle – Kuģniecības un zvejniecības muzejs. Ne velti Liepāju dēvē par Latvijas mūzikas galvaspilsētu. Pilsētā ir valstī otrs simfoniskais orķestris, notiek ar tradīcijām bagātākais rokfestivāls "Liepājas dzintars", Eiropā vienīgais pianisma festivāls "Pianisma zvaigžņu festivāls". Saimnieciskā krīze nespēja sagraut šīs tradīcijas un apturēt tautas mākslas kolektīvu darbu. 1994. gadā Liepājā bija 94 kolektīvi ar gandrīz 2000 dalībniekiem, bet 1996. gadā 132 kolektīvi ar 3500 dalībniekiem. No finansiāla kraha ir paglābts Liepājas teātris, tas pārņemts pašvaldības pārziņā. Liepājā ir uzcelta ledus halle. Tur ir iespējams rīkot koncertus un sporta sacensības. Līdzās

Pilsētas domes nams (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

pašvaldības iestādēm darbojas a/s "Lauma" klubs, Metalurgu kultūras pils, Celtnieku klubs. Šajos gados izveidojušās un ir nozīmīgas pilsētas kultūras dzīvē privātas un sabiedriskas kultūras institūcijas – operas klubs "Renesanse", Ceļojošais leļļu teātris, kultūras firma "Baltais sapnis". Iecienītākās jaunatnes atpūtas vietas ir mūzikas klubi. Privātās galerijas "Rožu laukums" un "Klints" regulāri rīko mākslinieku grupu izstādes un personālizstādes, nozaru un saistošas tematiskas izstādes. Liepājas mākslinieku līga organizē tradicionālās pavasara un rudens izstādes. Liepājas dievnamos regulāri tiek rīkoti klasiskās un garīgās mūzikas koncerti ar pašmāju un ārzemju mākslinieku piedalīšanos. Kultūras pasaule ir strukturāla pasaule, kurā liela nozīme tradīcijām. Tiek rīkots Liepājas dzimšanas dienas sarīkojums "Gada liepājniece un liepājnieks", sarīkojums *Post scriptum*, kas ir noslēgums aptaujai par 10 populārākajiem cilvēkiem Liepājā. Jau vairāk nekā 25 gadus notiek koncertu cikls "Liepājas vasara". 1995. gadā Ziedu svētkus pilī sarīkoja pilsētas floristi. 1997. gada jūnijā sākās jauna tradīcija – Graudu ielas svētki, Liepājā atdzimuši Jūras svētki. Pēc masu saziņas līdzekļu skaita Liepāja ir viena no aktīvākajām pilsētām Baltijā. Iznāk laikraksti "Kursas Laiks" (kopš 1989. g.), "Kurzemes Vārds" (dib. 1918. g., atjaunots 1990. g.), "Kurzemes Ekspresis" (kopš 1993. g.), "Rīta Ekspresis".

Aktīvākos kultūras darbiniekus un mecenātus Liepājas dome divas reizes gadā apbalvo ar Atzinības rakstiem. To saņēmusi arī leģendārā rokgrupa "Līvi", kas zināmā mērā ir simbols Liepājas spītam un drosmei pret mietpilsoniskumu.

90. gadi Liepājai nesuši smagus pārbaudījumus. Liktenis licis izšķirties, vai viena no Latvijas ģeogrāfiski un stratēģiski svarīgākajām pilsētām panīks vai uzplauks. Liepāja to ir izturējusi, saņēmusies un piedzīvo renesansi.

Liepājas pilsētas domes priekšsēdētājs U. Sesks

Pavadonis pa Liepāju un apkārtni

Sv. Annas lut. baznīca *[1]* un vecais tirgus laukums ir viens no senajiem Liepājas centriem (no 16. gs. 60. gadiem). Iepretī pāri tirgus laukumam ir Sv. Jāzepa katoļu katedrāle *[2]*. Blakus Rožu ielā 6 *[3]* ir pilsētas dome (bij. apgabaltiesas nams, celts 1898. g., arhit. M. P. Berči). Kuršu ielā 24 *[4]* nacionālā romantisma stila parauga nams (arhit. M. Berči). Iepretī namā Kuršu ielā 21 *[5]* apgleznota kāpņu telpa. Blakus Siena ielā 10 *[6]* baptistu Pāvila draudzes lūgšanu nams (1895. g.). E. Veidenbauma ielā 3 *[7]* bij. patversme (19. gs. 30. gadi, ēku greznojis tornītis). Iepretī E. Veidenbauma ielā 8 *[8]* bij. zēnu patversme – vecākais Liepājas ēku tips (18. gs. beigas). E. Veidenbauma ielā 10 *[9]* bij. meiteņu skola (1875. g., arhit. M. P. Berči). Ēkā Palmu ielā 6 *[10]* apgleznota kāpņu telpa, bet pagalmā arhit. U. Maisiņa restaurēta viegla vasarnīcas tipa ēka. Bāriņu ielā 32 *[11]* teātra "Mūris" kafejnīca (celta 18./19. gs. mijā kā saimniecības ēka un kopā ar namu Kungu ielā 24 veido "laucinieku sētas" apbūves variantu, kas Liepājā bija raksturīgs līdz pat 19. gs. beigām). Nams Kungu ielā 24 *[12]* ir viens no senākajiem Liepājas namiem (Hoijeres viesnīca, celta 17. gs.). 1697. gadā ceļojuma laikā te bija apmeties krievu cars Pēteris I. Iepretī Bāriņu ielā 33 *[13]* atrodas otra vecākā tipa ēka Liepājā (celta 1699. g.), 1700. gadā šeit bija apmeties zviedru karalis Kārlis XII. Sena celtne ir arī ēka Kungu ielā 3 *[14]*. Zivju ielā 4/6 *[15]* iekšpagalmā vecākā Liepājas noliktava (ap 1690. g.), tai izcili skaisti durvju apkalumi. Sena noliktava ir arī Zivju ielā 10/12 (17. gs. 2. puse, 20. gs. 1. puse) *[16]*. Zivju ielā 1 *[17]* bij. Romas viesnīca (arhit. M. P. Berči). Stendera ielā 13 *[18]* arī sena ēka (19. gs. sāk.). Rožu laukumā 5/6 *[19]* Latviešu b-ba (arhit. J. Blaus), kurā padomju okupācijas laikā bija flotes virsnieku nams. Rožu laukumu izveidoja 1911. gadā jaunā tirgus laukuma vietā. Te rātsnama un citu 2. pasaules karā bojā gājušo ēku vietā 50. gados uzcelta Pedagoģijas akadēmijas ēka Lielajā ielā 14 *[20]* un 70. gados – viesnīca "Līva" Lielajā ielā 11 *[21]*. Blakus Lielajā ielā 9 *[22]* Sv. Trīsvienības lut. baznīca. Teātra ielā 4 *[23]* Liepājas teātris. Teātra ielā 3 *[24]* Bankas nams (arhit. M. P. Berči), netālu Baznīcas ielā vēl otra M. P. Berči celta bankas ēka *[25]*. Namā Lielajā ielā 6 (18. gs. beigas) *[26]* 1919. gadā darbojās pirmā neatkarīgās Latvijas valdība K. Ulmaņa vadībā. Nams Lielajā ielā 4 *[27]* ir nacionālā romantisma paraugs (1909. g., arhit. M. Berči). Iepretī sākas šaurā Jāņa iela. Viena otrai pretī stāv divas 18. gs. noliktavas – Jāņa ielā 2 *[28]* un Jāņa ielā 1 *[29]*. Graudu ielā 45 (inž. Č. Karrs) *[30]* 1915. gadā dzīvojis un pieņēmis slimniekus ārsts A. Kuršinskis (rakstnieks A. Kurcijs). Graudu ielā 44 *[31]* kādreiz bijusi slavenā Bonica kafejnīca (tag. Tirdzniecības nams), kuras interjeri ilgu laiku bijuši vieni no greznākajiem Liepājā (arhit. M. P. Berči). K. Valdemāra ielā 2 *[32]* kafejnīca (arhit. M. P. Berči), K. Valdemāra ielā 4 *[33]* politehnikums (bij. Nikolaja ģimnāzija, celta 1883. g., arhit. M. P. Berči). Ēkā Avotu ielā 9 *[34]* apgleznota kāpņu telpa, K. Valdemāra ielā 7 *[35]* Krusta lut. baznīca. Savrupmājas K. Valdemāra ielā 14 (1880. g.) un 16 *[36]*, Peldu ielā 15 *[37]* un 44 (1902. g.) *[38]*

SARAIKI
VENTSPILS
Tosmares ezers
MEDZES PAG.
BALTIJAS JŪRA
Priekšosta
Ziemeļu mols
Jaunā osta
[Brīvosta]
Prāmju terminālis
KAROSTA parks
TOSMARE
ZIEMEĻU PRIEKŠPILSĒTA
ZAĻĀ BIRZE
JAUNĀ PASAULE
GROBIŅAS PAGASTS
Kara ostas (Tosmares) kanāls
Cietokšņa kanāls
14. novembra bulvāris
Brīvības iela
Ģen. Baloža iela
Atmodas bulvāris
Pulvera iela
Ziemeļu iela
Cukura iela
Grīzupes iela
Tirgus laukums
Ostas (Tirdzniecības) kanāls
JAUNLIEPĀJA
VECLIEPĀJA
DIENVIDRIETUMI
EZERKRASTS
Zirgu sala
Atteku sala
Liepājas ezers
Pērkones kanāls
NĪCAS PAGASTS
Aucugals
NĪCA, KLAIPĒDA
Kūrmājas prospekts
Jūras iela
Rīgas iela
Jaunā ostmala
Ūlīna iela
Kārļa Zāles laukums
Kungu iela
Peldu iela
Kalēju iela
Kursu iela
Lielā iela
Baznīcas iela
Vitolu iela
Rožu laukums
Lāčplēša parks
Raiņa parks
Jūrmalas parks
Stadions «Olimpija»
Stadions «Daugava»
Centrālie kapi
Ezerkrasta sākumskola
Centra sākumskola
Liepājas tehnikums
Liepājas Pedagoģiskā augstskola
Liepājas teātris
Kino «Liepāja»
Sv. Nikolaja pareizticīgo katedrāle
Sv. Trīsvienības luterāņu baznīca
Sv. Annas luterāņu baznīca
Sv. Jāzepa katoļu katedrāle
Nevas Aleksandra pareizticīgo bazn.
Latvijas Kara muzejs
Zvejniecības un kuģniecības muzejs
Liepājas muzejs
Liepājas Universitāte
Liepājas Mūzikas koledža
Liepājas Jūrniecības koledža
Liepājas Medicīnas koledža
Liepājas Lietišķās mākslas koledža
Liepājas MTK
Liepājas cukurfabrika
A/s «Tosmare»
A/s «Lauma»
A/s «Liepājas metalurgs»
Metalurgu kultūras pils
Ledus halle
Tramvaja tilts
Jaunais tilts
Ezermalas
Ādu
Vecā ostmala
Jaunā ostmala
Ģenerāļu dārzs
Ziemeļu kapi
Vecie kapi
Ebreju kapi
Garnizona kapi
Pasta
Ezera
Ezera iela
Viestura iela
Libiešu iela
Ziemeļu iela
Ziemupes iela
Brīvības iela
Cukura iela
Pulvera iela
Kara ostas (Tosmares) kanāls
Ostas (Tirdzniecības) kanāls
Tosmares ezers
Cietokšņa kanāls
Aisteres iela
Grīzupes iela
Kūrmājas pr.
Jūras iela
Rīgas iela
Jaunā ostmala
Ūlīna iela
Kārļa Zāles laukums
Kungu iela
Peldu iela
Kalēju iela
Kursu iela
Lielā iela
Baznīcas iela
Vitolu iela
Rožu laukums
Lāčplēša parks
Raiņa parks
Jūrmalas parks
Stadions «Olimpija»
Stadions «Daugava»
Centrālie kapi
Ezerkrasta sākumskola
Centra sākumskola
Liepājas tehnikums
Liepājas Pedagoģiskā augstskola
Liepājas teātris
Kino «Liepāja»
Sv. Nikolaja pareizticīgo katedrāle
Sv. Trīsvienības luterāņu baznīca
Sv. Annas luterāņu baznīca
Sv. Jāzepa katoļu katedrāle
Nevas Aleksandra pareizticīgo bazn.
Latvijas Kara muzejs
Zvejniecības un kuģniecības muzejs
Liepājas muzejs
Liepājas Universitāte
Liepājas Mūzikas koledža
Liepājas Jūrniecības koledža
Liepājas Medicīnas koledža
Liepājas Lietišķās mākslas koledža
Liepājas MTK
Liepājas cukurfabrika
A/s «Tosmare»
A/s «Lauma»
A/s «Liepājas metalurgs»
Metalurgu kultūras pils
Ledus halle
Tramvaja tilts
Jaunais tilts
Ezermalas
Ādu
Vecā ostmala
Jaunā ostmala
Ģenerāļu dārzs
Ziemeļu kapi
Vecie kapi
Ebreju kapi
Garnizona kapi
Pasta
Ezera
Ezera iela
Viestura iela
Libiešu iela
Ziemeļu iela
Ziemupes iela
Brīvības iela
Cukura iela
Pulvera iela
Kara ostas (Tosmares) kanāls
Ostas (Tirdzniecības) kanāls
Tosmares ezers
Cietokšņa kanāls
Aisteres iela
Grīzupes iela
0 250 500 750 m
0 100 200 300 m

Dzelzceļa un autobusu stacijas (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

cēlis arhit. M. P. Berči. Īres namā Republikas ielā 28 *[39]* apgleznota kāpņu telpa. Ausekļa ielā 11/13 *[40]* E. Melngaiļa Mūzikas koledža. Blakus Ausekļa ielā 9 *[41]* 1. vidusskola (bij. meiteņu ģimnāzija, celta 1912. g.). Iepretī bij. navigācijas skola (arhit. M. P. Berči) *[42]*. Raksturīgs Liepājas jūgendstila nams Graudu ielā 27/29 *[43]*. Diķa ielā 7 *[44]* raksturīga 18. gs. celtne. Kūrmājas prospektā 2/4/6 *[45]* ļoti savdabīga ēka, kas būvēta divos paņēmienos Krievijas-Austrumāzijas tvaikoņu s-bai. Savdabīga ir arī M. P. Berči projektētā aptieka Kūrmājas prospekta un Celtnieku ielas stūrī *[46]*. Kūrmājas prospekts ir galvenais liepājnieku ceļš uz jūru, tā apbūve raksturo Liepāju kā atpūtas un kūrorta pilsētu, kuras spožums bija 19. gs. beigās, kad Liepājā atpūtās pat Krievijas imperatoriskā ģimene. Skaistākās savrupmājas izvietotas Jūrmalas parka tuvumā Vites, Hikes, Liepu un Dzintaru ielas rajonā. Kūrmājas prospektā 16 *[47]* skaistā savrupmājā atrodas Liepājas Vēstures un mākslas muzejs (ēku cēlis M. P. Berči pēc prof. E. Īnes skicēm 1901. g., muzejs atvērts 1919. g.). Piemineklis dzejniecei M. Ķempei *[48]*. Hikes ielā 9 *[49]* Liepājas Kuģniecības un zvejniecības muzejs. Ūliha ielā 61 *[50]* Sv. Ņevas Aleksandra pareizticīgo baznīca (1888. g.), kurā trīs vitrāžas ir valsts nozīmes mākslas pieminekļi (20. gs.). Alejas ielā 18 *[51]* Lietišķās mākslas koledža. Pievilcīgi savrupnami L. Paegles ielā 16 *[52]*, Dzintaru ielā 17/19 *[53]* (māja celta rūpniekam Lasmanim neobaroka tradīcijās), Toma ielā 64 *[54]*. Ūliha ielā 70 *[55]* adventistu lūgšanu nams. Dzintaru ielā 23 *[56]* pēc 1. pasaules kara bija Zviedrijas konsulāts (ēka celta 1912. g., arhit. nacionālā romantisma kustības aktīvists Somijā L. Sonks). Liepu ielā 27 *[57]* Krievijas ģenerālkonsulāts (arhit. G. Jenike, M. Berči). Jūrmalas parku (apm. 50 ha) sāka veidot 1870. gadā uz vaļņa, kas sargāja pilsētu no ceļojošām kāpām, 1895. gadā parka projektu izstrādāja Rīgas pilsētas arhit. G. F. Kūfalts. Parkā koncertestrāde "Pūt, vējiņi!" *[58]*, kas rekonstruēta 1989. gadā (arhit. A. Padēlis-Līns, I. Ķauķe). Netālu pompozā sanatorijas "Liepāja" vannu māja (1902. g., arhitekts M. P. Berči) *[59]*. Piemineklis bojā gājušajiem jūrniekiem un zvejniekiem *[60]*. Piemiņas plāksne nacistiskā terora upuriem *[61]*. Parka D daļā piemiņas akmens 1905. gada revolucionāriem *[62]*. Dārtas ielā 31 *[63]* M. P. Berči projektētā slimnīcas ēka (uzcelta 1887. g.). Līvas kapos (iesvētīti 1889. g.) *[64]* būvuzņēmēja V. Rīges dzimtas kapliča (arhit. M. P. Berči, cilnis "Eņģelis" ir 1894. g. mākslas piemineklis). Līvas kapos apbedīti izdevējs K. Ukstiņš, vijolniece H. Mieme, nacistiskā terora upuri. Kapu ebreju sektorā piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem. Cenkones ielā 3 Brāļu lut. baznīca (1896. g.). Centrālajos kapos (atklāti 1919. g.) *[65]* apbedīti mākslinieks J. Sudmalis, ķirurgs N. Zandbergs. Kapos ir vairāki tēlnieku M. Lukažas, E. Mažeika, L. Ulmanes veidotie pieminekļi.

Jaunliepājā Jaunajā ostmalā *[66]* piemineklis 1941. gada Liepājas aizstāvjiem (1960. g., tēln. E. Zvirbulis, arhit. J. Līcītis, māksliniece V. Liekne). Blakus ledus halle *[67]*. Iepretī viesnīca "Amrita" (1977. g., arhit. U. Pīlēns) *[68]*. Īres nams Raiņa ielā 1 (arhit. M. Berči) *[69]*. Vecajos kapos *[70]* atrodas U. Stinci kapliča. Apbedīts arhit. M. P. Berči. Iepretī Katoļu kapi *[71]*. Netālu linoleja rūpnīcas galvenais korpuss *[72]*. Baptistu Nācaretes draudzes lūgšanu nams Raiņa ielā *[73]*. Jaunais katoļu klosteris Jelgavas ielā (1999. g., arhit. A. Kokins) *[74]*. Ugunsdzēsēju depo Jelgavas ielā 41 (arhit. M. P. Berči) *[75]*. Jelgavas ielā 62 *[76]* Lutera baznīca. Blakus Raiņa parks (apm. 15 ha), ko sāka veidot 1841. gadā. Rīgas ielā 50 *[77]* 5. vidusskola (Draudzīgā aicinājuma pamatskola, celta 1937. g.). Rīgas ielā 54 *[78]* Sv. Aleksija pareizticīgo baznīca (celta 1905.–1907. g.). Lāčplēša ielā 62 *[79]* baptistu Ciānas draudzes lūgšanu nams. Dzelzceļa stacija (1871. g., arhit. M. P. Berči) *[80]*. Pie stacijas Rīgas ielā piemiņas plāksne vietā, kur 1905. g. 5. augustā noslepkavoja un ievainoja apm. 60 strādnieku. Sliežu ielā 4/6 *[81]* eļļas ekstrakcijas rūpnīcas galvenais korpuss (celts ap 1885. g.). Ziemeļu kapos (atklāti 19. gs.) apbedīti tālbraucēji kapteiņi Ainažu un Liepājas jūrskolas

Māksligā ledus halle (1998. g. foto)

Ēku durvis Sliežu ielā 4/6 un Avotu ielā 2

priekšnieks K. J. Dāls un viņa dēls Liepājas jūrskolas priekšnieks A. A. Dāls, te atrodas Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru brāļu kapi (piemineklis atklāts 1924. g., arhit. K. Bikše), 1. pasaules karā kritušo krievu un vācu karavīru kapi, piemiņas zīme O. Kalpaka pirmajā apbedīšanas vietā (1939. g., atjaunota 1989. g.), vecticībnieku lūgšanu nams *[82]*. Karostā Sv. Nikolaja pareizticīgo jūras katedrāle (uzcelta 1903. g. garnizona vajadzībām, arhit. V. Kosjakovs) *[83]*, netālu Atmodas ielā 9 virsnieku saieta nams. Pie dzelzceļa pārbrauktuves *[84]* piemiņas plāksne vietā, kur kritis bruņuvilciena "Kalpaks" komandieris virsleitnants A. Klestrovs. Zaļajā birzī Liepājas cietokšņa drupas *[85]*. Šeit 1919. gadā notika sīvas latviešu karaspēka cīņas ar bermontiešiem. 1941. gadā sarkanarmieši un strādnieki Zaļajā birzī izcīnīja kauju ar straujos tempos uzbrūkošo vācu karaspēku. 1966. gadā izveidota piemiņas siena 1941. gada cīņām (arhit. I. Strautmanis, O. Ostenbergs, H. Krams, gleznotājs I. Zariņš, metālkalēji J. Zibens, M. Furmanis). Liepājā dzimuši un strādājuši daudzi ievērojami zinātnes, kultūras un mākslas darbinieki (H. Aplociņš, K. Bikše, A. Briede, A. Deglavs, O. Gūtmanis, A. Jekste, K. Janševskis, M. Kempe, Z. Mauriņa, A. Melnārs, F. Rokpelnis, K. Sauka, J. Sudmalis, E. Tisē).

Totalitāro režīmu terora upuru masu kapi Šķēdes jūrmalā *[86]*. Te atrodas 1940.–1941. g. komunistiskā terora upuru kapi un 2. pasaules kara laikā nacistu nošauto civiliedzīvotāju un karagūstekņu kapi. Saraiķu lut. baznīca (1798. g., sakristeja 1904. g.) *[87]* – laukakmeņu celtne bez torņa. Medzē *[88]* pils un bij. muižas saimniecības ēkas, parks, Medzes pilskalns. No Medzes līdz Kapsēdei stiepjas Medzes dabas parks, kas aizņem Baltijas ledus ezera senkrastu. Tā augstums pie bij. Medzes kroga *[89]* pārsniedz 25 m (42 m vjl., Zviedru kalns). Mātras (Kalnmalu) pilskalns *[90]*. Kapsēdē *[91]* pils (18. gs. beigas), bij. muižas kalpotāju ēka, klēts, Medzes vējdzirnavas (19. gs. vidus). Dabas pieminekļi *[92]* – Kapsēdes dižakmens un Rudais akmens. Cepliši *[93]* – rakstnieka F. Rokpeļņa dzimtās mājas. Rudes vējdzirnavas (1885. g.) *[94]* darbojušās līdz 1960. gadam. Skatrē *[95]* baptistu baznīca (1892. g.). Te dzimis komponists V. Baštiks. Kroģeri *[96]* – gleznotāja J. Gaiļa dzimtās mājas. Šķilas *[97]* – zvejnieku sēta ar dzīvojamo ēku (1838. g.), klēti (1882. g.), kūti (20. gs. sāk.). Jaunsleiņi *[98]* – ģeogrāfa I. Saules-Sleiņa dzimtās mājas. Pērkones kapos *[99]* piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (1923. g., pēc R. Āboltiņa meta).

U. Placēns, L. Sāne

Tirgoņu iela (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

LĪGATNE

Cēsu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1993. gada.
Platība 7,4 km².
Iedzīvotāji: 1552 (1997. g.); latvieši 87,2%, krievi 9,3%, baltkrievi 1,0%.
Attālums no Rīgas 70 km (6 km no autoceļa A2), no Cēsīm 32 km.
Dzelzceļa stacija Līgatne 6 km no pilsētas (līnijā Rīga–Valmiera).

Ģerboņa vairoga augšdaļas zelta laukā pieci ar apakšējo malu savienoti zaļi egļu silueti; vairoga apakšdaļā pāri zaļajam laukam horizontāla viļņota sudraba josla

Līgatnes pilsētu apņem Līgatnes pagasts, uz ziemeļiem aiz Gaujas atrodas Straupes pagasts.

Daba un iedzīvotāji

Līgatne pieder pie skaistākajiem Latvijas dabas stūrīšiem Gaujas nacionālajā parkā, līdzās Līgatnes mācību un atpūtas parkam. Tā iekļaujas Gaujas ainavu apvidū, kas sakrīt ar Gaujas senlejas aprisēm un tās izvirzījumu pa Līgatnes ieleju uz augšu. Šeit visai jūtama augstuma starpība: Gaujas līmenis ir 17,7 m vjl., Bākaskalns Ķempju pusē – 113 m vjl. Smilšakmens atsegumi kalnu malās un slaidās egles atgādina kalnu zemes ainavu.

Pie Līgatnes saskaras Vidzemes augstiene ar Viduslatvijas nolaidenumu. No vienas puses – raksturīgie kupolveida kēmu pauguri gar Skaļupi, no otras – dziļu gravu tīkls. Līgatnes skaidrā upe, kas noteica papīra ražotnes vietas izvēli un darbināja pusduci dzirnavu, kā arī līdzās tekošā Skaļupe un Vildoga pieder pie straujākajām mazupēm (relatīvais kritums vairāk nekā 6 m/km). 3 km garā posmā pilsēta robežojas ar Gauju, šeit arī vienīgā pārceltuve.

Līgatnes centrs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

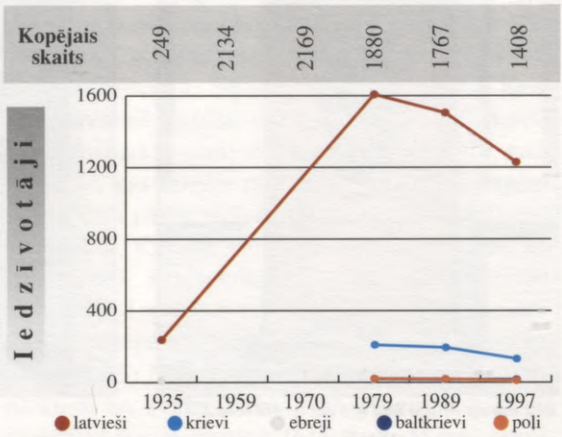

Vēsture

Tuvākajā apkārtnē atrodas Ainavu, Vecsprinkšļu un Ratenieku senkapi (10.–12. gs.), Incēnu viduslaiku kapsēta ar akmens krustiem (Kapu kalniņš), uzkalniņkapi pie Līgatnes Zanderu kapsētas (attiecas uz agro dzelzs laikmetu), Līgatnes pilskalns. Zviedru 1681.–1710. g. kadastra dokumentos citu krogu vidū minēts arī Līgates krogs.

1814. gadā Rīgas tirgotāji K. J. Štorhs un K. Kībers no toreizējā Paltmales muižas īpašnieka grāfa Brauna bija saņēmuši pārvaldīšanā zemi ļoti gleznainajā Līgatnes upītes ielejā un nosauca šo vietu *Conradsruhe*. Par apdzīvotu vietu Līgatne izveidojās pēc Līgatnes papīrmanufaktūras uzcelšanas. Ražošanai paplašinoties, bija nepieciešams lielāks skaits strādnieku. Viņu izmitināšanai jau 19. gs. 80. gados pie Līgatnes upītes bija sācis veidoties papīrfabrikas strādnieku ciemats (agrāk Līgate). Ciemata plānveida apbūve sākās ap 1888. gadu, bet visvecākās ēkas ciematā ir no 1838. gada. Centra apbūve veidojusies no fabrikas ēku kompleksa ar raksturīgo ražošanas celtņu arhitektūru, no fabriku īpašnieku un administrācijas dzīvojamām mājām, kas izvietotas atsevišķi un ir celtas eklektikas stilā, kā arī no baraku tipa koka būvēm papīrfabrikas strādniekiem. Strādnieku ciemats ir savdabīgs pagājušā gadsimta tipveida apbūves paraugs. Saglabājies šo pilsētbūvniecisko struktūru sākotnējais plānojums. Līgatnes vēsturiskā centra apbūve ir valsts pilsētbūvniecības piemineklis. Gadsimtu mijā fabrikas rīcībā bija jau ap 500 ha zemes. Bez dzīvojamās apbūves ciematā veidoja atbilstošu infrastruktūru pieaugošajam strādnieku skaitam lielražošanas apstākļos. Iekārtoja skolu, slimnīcu, aptieku, pastu, darbojās biedrība. 1896. gadā Līgatnē un 1923. gadā Līgatnes Zālītēs dibinātās aptiekas darbojas arī mūsu dienās.

19. gs. celtās baraku tipa koka būves Skolas kalnā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1918. g. decembrī pie Līgatnes notika landesvēra sadursme ar sarkanarmiešiem, 1919. g. jūnijā Cēsu kauju laikā ciematā apmetās landesvērs, pēc tā padzīšanas – latviešu nacionālā karaspēka Cēsu pulks.

PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās (1941. g. 14. jūnijā un 1949. g. 25. martā) un arestos cieta arī Līgatnes iedzīvotāji. 1949.–1992. g. Līgatne bija pilsētciemats.

Pēc 2. pasaules kara Līgatnē uzcēla jaunu vidusskolas ēku, līdz tam bija pagastskola (Paltmalē). Darbojās kultūras nams (kopš 1995. g. pilsētas kultūras nams), slimnīca (30 vietu), ierīkotas trīs bibliotēkas (24,4 tk sējumu, 1966. g.), papīrfabrikas klubs (zālē 480 vietu).

Līgatne – deviņdesmitie gadi

Atmodas laikā aktīvi darbojās Tautas frontes Līgatnes grupa.

1990. gada vasarā Līgatnes papīrfabrika svinēja savu 175 gadu jubileju, tika uzstādīts piemiņas akmens. Taču ražošana krasi samazinājās, jo grūti bija konkurēt ar ievesto produkciju no kaimiņvalstīm. 90. gados lielākajos pilsētas uzņēmumos – Līgatnes papīrfabrikā un ekoplastikas ražotnē samazinājās arī strādājošo skaits (papīrfabrikā no 600–700 – uz apm. 300). Samazinājies arī iedzīvotāju skaits. 1995. gadā pašvaldības pārziņā Līgatnes papīrfabrika nodeva divas dzīvojamās mājas, bij. kopmītni, klubu, bērnudārzu. Līgatnes trešā ražotne – firma „Avene" pārstrādā ogas un dārzeņus, pilda minerālūdeni. 1996. gadā sāka darboties attīrīšanas iekārtas, kas daļēji attīra pilsētas notekūdeņus.

Kultūras namā darbojas tautas lietišķās mākslas studija „Līgatnē", folkloras ansamblis „Līgate", bērnu popgrupa „Pekšņi". Līgatnes pilsētā ir vidusskola, aptieka „Bite", ambulance, sakaru nodaļa, maizes ceptuve, astoņi veikali, Latvijas Krājbankas filiāle, kafejnīcas. 1997. gadā slēdza slimnīcu, tās vietā izveidoja veco ļaužu pansionātu „Līgatne".

Līgatnes pilsētas domes priekšsēdētāja M. Malkause

Pavadonis pa Līgatni un apkārtni

Spriņģu mežā ir Līgatnes pilskalns *[1]*. Vēsturiskais centrs ielejas paplatinātajā daļā pie papīrfabrikas – t.s. Zaķu sala, tāpat kā vecākā fabrikas daļa – 19. gs. celtie korpusi Brīvības ielā ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis *[2]*. 19. gs. 80. gados uz Ķempju muižas gruntsgabaliem Spriņģu kalnā *[3]* radās ģimenes māju apbūve atšķirībā no baraku tipa mājām līdzās Skolas kalnā *[4]*. Pēc Rīgas–Valmieras dzelzceļa izbūves (1889. g.) tika nopirkti gruntsgabali stacijas virzienā – 1894.–1896. g. Rīgas kalnā *[5]* un 1897. gadā Pluču kalnā *[6]*.

Remdenkalna augstākajā vietā *[7]* bijis Remdenu saimnieka ceplis. 1914. gadā celts arhitektūras piemineklis ir bij. direktora dzīvojamā ēka, tagad bērnudārzs *[8]*. Gaujasmalā *[9]* Gaujas ielas labajā pusē 1950.–1952. g. celtās standartmājas, 70. gadu mājas atrodas Miera ielas pusē. Pilsētas centrā Skolas kalna smilšakmens cilnis Lustūzis ar mākslīgām alām – pagrabiem. Pagrabu sistēmas iekaltas arī citu kalnu pakājēs.

Pie tag. zāģētavas pirmo papīrdzirnavu vietā (manufaktūra – *Handfabrik*) *[10]* Līgatnes upē ir aizsprosts, no upes atvadkanāls līdz dīķim centrā. Rīgas kalna malā savdabīgā Ānfabrikas klints ar

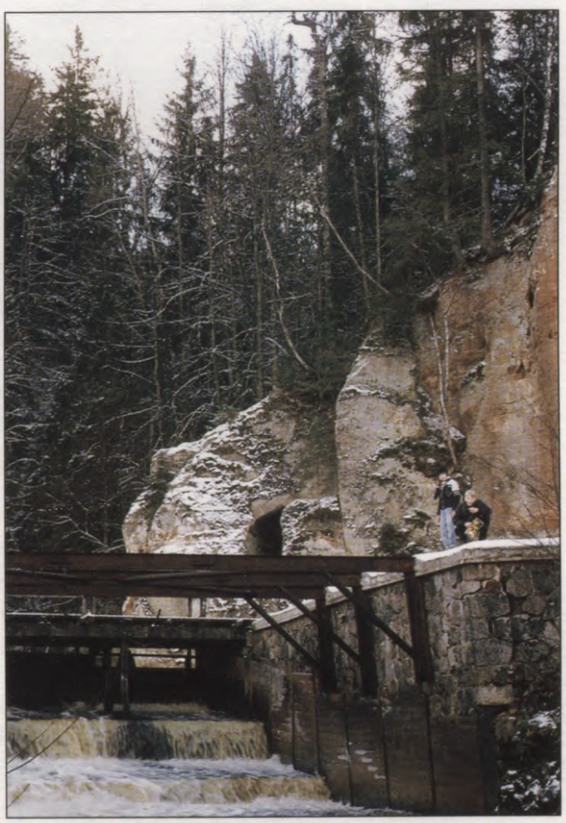

Līgatnes upes aizsprosts un Ānfabrikas klints (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

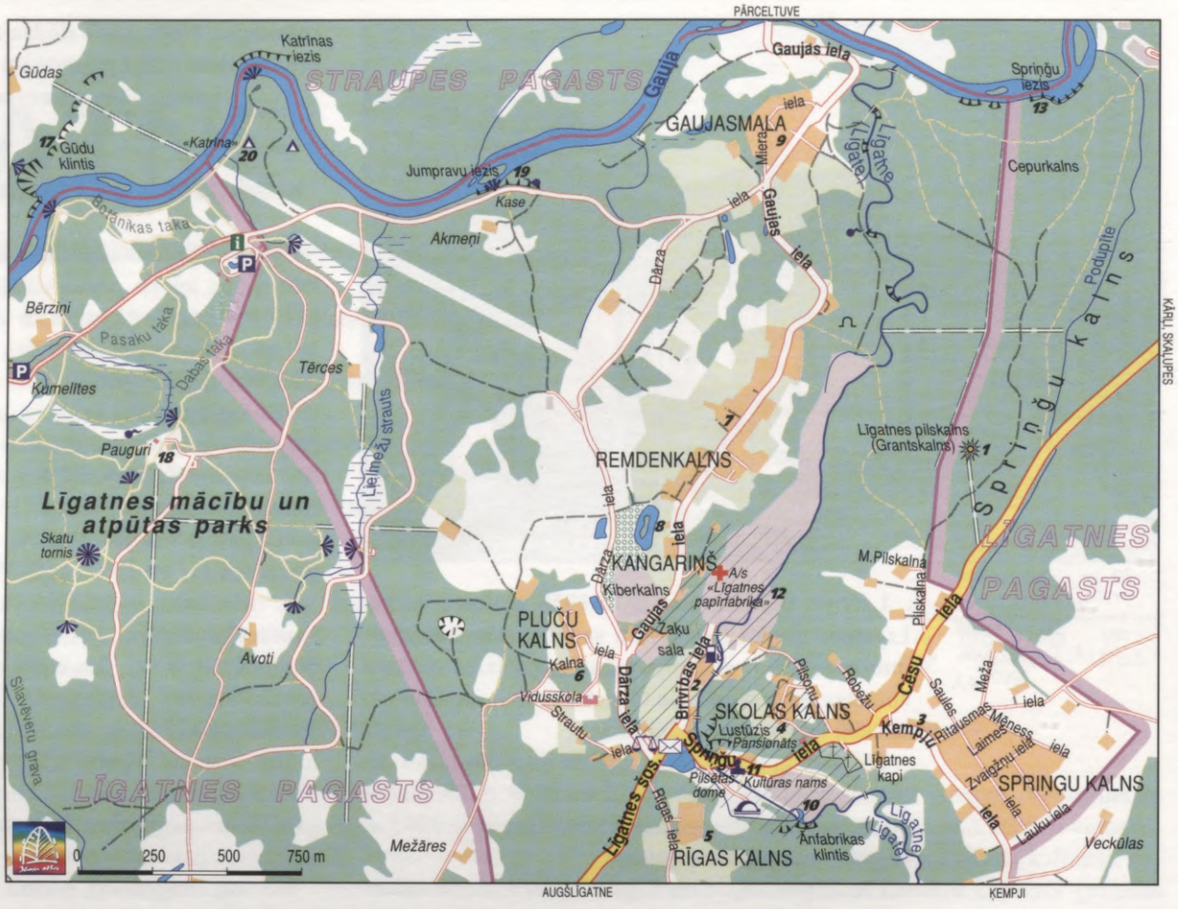

pagrabiem, nišām un "logiem". Lejāk ir kultūras nams *[11]*, Līgatnes labajā krastā ir t.s. Beiverkas iezis *[12]*, augšpus Līgatnes ietekas, Gaujas krastā – līdz 20 m augstais, trīsdaļīgais Spriņģu iezis *[13]*. Spriņģu-Skaļupes mežu masīvā rehabilitācijas centrs "Līgatne", kas savulaik izveidots kā augstākās padomju partokrātijas atpūtas vieta. Pie Skaļupes klasiskie kēmu pauguri (augstākā Briežu lauze 90 m vjl.).

Aiz Gaujas paceļas viena no tās varenākajām iežu sienām – Ķūķu klintis *[14]*, kuru turpinājumā uz augšu ir Ēdernieku klintis. Šajā posmā upē ir garās Ķūķu krāces; pludmale. Starp Skaļupi un Amatu plešas GNP Roču meža rezervāts. Ķempju iela ved gar Ķempju baznīcu un bij. muižu; nedaudz augšpus tām skaistajā Līgatnes ielejā atjaunotas Ķempju dzirnavas *[15]*. Līgatnes ielejas augšmalā pie Zanderiem *[16]* ir vienīgās īstās karsta alas dolomītā, kur atrasti stalaktīti.

Galvenais tūristiskais dabas komplekss ir Līgatnes mācību un atpūtas parks (310 ha, no tiem 26 ha Līgatnes pilsētā), kura iekārtošana sākta 70. gados pēc Gaujas Nacionālā parka nodibināšanas un kurā izveidotas mācību takas, lai iepazītu parka augu un dzīvnieku pasauli. Daudzveidīgo faunu papildina dzīvnieki voljerās – šeit mīt staltbrieži, stirnas, sumbri, lāči, lūši, vilks, mežcūkas. Botāniskā taka ved pretī Gūdu (Gaviļu) klintīm *[17]*, ierīkots autotūristu meža ainavu ceļa loks (5,2 km). Loka R pusē vis-

Rehabilitācijas centrs Skaļupēs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

pārējā parka ainava redzama no skatu torņa Cepurīšu kalnā, bet nākamā autostāvvieta ir pie Pauguriem *[18]* (mācību un atpūtas parka centrs, izstāde, skatu platforma, lāču mītne). 1986. gadā izveidota Pasaku taka ar tautas studijās veidotiem koka tēliem. Gaujas kreisajā krastā 1 km lejpus pārceltuves ir Jumpravu iezis *[19]* ar īpatnēju cilni un grotu – Taimiņu spraugu. Lejāk labā krasta līkumā redzams Katrīnas iezis Aizgaujā, bet parka pusē labiekārtota ūdenstūristu apmetne "Katrīna" *[20]*. Nākamais iezis parka tālākajā galā aiz Tītmaņiem *[21]* vecupes krastā ir 200 m garais un līdz 20 m augstais Tītmaņu iezis, kura iespaidīgā siena ar Līgoņu alām, koku pārkarēm rada pirmatnēju ainu. Tāda ir arī Paparžu grava gar Silavēveru strautu pretī Tītmaņiem. Šeit iznomājami

Ķūķu klintis (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

zirgi izjādēm, Avotos pie autoloka ir iekārtotas naktsmītnes. Paltmales kapos atrodas 1. pasaules karā kritušo karavīru brāļu kapi un piemineklis (1939. g., tēln. K. Jansons) *[22]*. Dabas pieminekļi ir Ramas dzirnavezers *[23]* 2 km no Augšlīgatnes, divi 2,5 m augsti ūdenskritumi Grūbas upē Ieriķos *[24]*. 1 km uz Cēsu pusi šosejas malā piemineklis nezināmajam karavīram (1934. g., atjaunots 1988. g.), 1,5 km uz Z Kumadas kreisajā krastā 10 m augstās Cecīļu klintis ar nišām (Velna kambariem) *[25]*. Aizgaujā 20 m augstais Launagiezis *[26]*. 1,5 km tālāk Gaujas kreisajā krastā Elpu iezis *[27]*, lejpus tā Liepu strauta krastā 8 m garā Dagnes (Sūruma) ala. Netālu Vildogas labajā krastā Vildogas (Kalnatītmaņu) pilskalns

Koka tēli Pasaku takā Līgatnes mācību un atpūtas parkā (A. Tidriķa foto, 1991. g.)

[28]. Dabas pieminekļi ir Braslas ūdenskrātuve *[29]* un Aņītes, Baltais, Krauļukalna, Slūnu smilšakmens ieži lejpus tās, dabas liegumi – Apiņu *[30]*, Tavaiņa *[31]* un Dreimaņu purvs *[32]*, arhitektūras piemineklis – bij. Lielstraupes zirgu pasta stacija (18. gs.) *[33]*. Līgatnes pagastā dzimuši LKOK K. Kalniņš, M. Kasparsons, A. Ķimenis, A. Rīsmanis.

Līgatnes papīrfabrika (A. Tidriķa foto, 1991. g.)

Līgatnes papīrfabrika

Līgatnes papīrfabrika ir viens no vecākajiem rūpniecības uzņēmumiem Latvijā. 1815.–1816. g. blakus dzirnavām uzcēla papīrmanufaktūru. 1818. gadā tajā strādāja 16 strādnieki. 1849. gadā uzstādīja pirmo papīrmašīnu. 1858. gadā fabriku paplašināja (bija nodarbināts 231 strādnieks). No 1858. gada tā piederēja a/s "Līgatnes rakstāmpapīra fabriku kompānija", bet no 1865. gada – Rīgas rakstāmpapīru fabriku akciju sabiedrībai. 1884. gadā fabrika nodega, bet 1885. gadā tā tika uzcelta no jauna; līdz 1895. gadam jaunajā Lejas fabrikā *(Beiwerk)* izvērsa lielražošanu ar trim papīrmašīnām. Līgatnes papīrs guva izstāžu godalgas, tika apgūta jaunu papīra šķirņu ražošana (arī vērtspapīru gatavošana, pievienojot linšķiedras), veidojās vairākas strādnieku paaudzes. 1891. gadā šaursliežu dzelzceļš (6 km) savienoja fabriku ar Rīgas–Pleskavas dzelzceļu, pie kura a/s uzcēla Līgatnes dzelzceļa staciju un noliktavas. 1914. gadā fabrika ražoja 6017 t papīra, bija nodarbināti apm. 700 strādnieku. 1. pasaules kara laikā lielākā daļa iekārtu tika evakuēta uz Maskavu. Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā fabrika ražoja 5432 t papīra, pildīja pasūtījumus apm. 100 šķirņu papīru piegādēm – no zīdpapīra līdz blīvam kartonam, pārsvarā eksportam. 1923.–1983. g. paši gatavoja arī kokmasu. Pēc 2. pasaules kara daļēji izpostītā fabrika tika atjaunota, 1952. gadā uzstādīta ceturtā papīrmašīna. 80. gados ražoja 16 papīra šķirnes (plāno tipogrāfijas, zīmēšanas, rakstāmo, čaulīšu u.c. papīru) un 14 veidu papīra izstrādājumus.

1993. gadā ugunsgrēkā cieta trešdaļa fabrikas. Ēkas līdz 1995. gadam gan atjaunotas, bet modernas iekārtas ir tuvākā laika uzdevums. Pašreiz 60% papīra izstrādā no makulatūras. 1994. gadā izveidota publiska a/s "Līgatnes papīrfabrika". Kolektīvs domā, kā apgūt pircējiem pievilcīga un ārējā tirgū konkurētspējiga papīra ražošanu. Papīrrūpniecības attīstību Latvijā sīki pētījis vēsturnieks J.(G.) Jenšs.

LIMBAŽI

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1385. gada.
Platība 9 km².
Iedzīvotāji: 9173 (1998. g.); latvieši 84,7%, krievi 9,6%, baltkrievi 1,6%, ukraiņi 1,3%, poļi 1,1%.
Attālums no Rīgas 87 km (autoceļi A2, A3, P9 Ragana–Limbaži) vai 88 km (autoceļi A1, P11 Tūja–Limbaži).
Dzelzceļa stacija Limbaži 82,3 km no Rīgas (līnijā Rīga–Limbaži).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans ķiegeļu mūris ar diviem torņiem un kupolveidīgu jumtu virs atvērtiem vārtiem, kur zem melnā režģa zelta lauvas galva; vairoga augšdaļā starp torņiem krustveidā bīskapa zelta zizlis un zelta krusts. Limbažu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Limbaži robežojas rietumos un dienvidos ar Limbažu pagastu, austrumos ar Umurgas pagastu, ziemeļos ar Katvaru pagastu. Šajos virzienos ir galvenie ceļu izvadi – uz Rīgu, Cēsīm, Valmieru, Aloju, Salacgrīvu, Tallinas šoseju.

Limbažu pilsētas teritorijā ir Limbažu pagasta padome.

Pēc 1385. gada pieņemts Limbažu vecākais ģerbonis, kur attēlots pilsētas aizbildnis svētais Labrencis ar restēm rokās – moku rīku, ar ko spīdzināts Labrencis

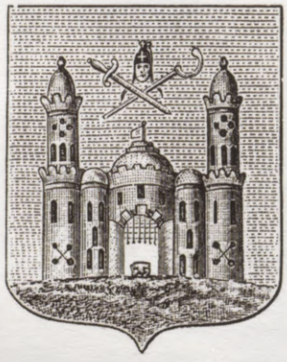

Limbažu ģerbonis 1788. gadā

Daba un iedzīvotāji

Limbaži atrodas pacēlumā, līniju Limbaži–Skaistkalne pieņem par robežu starp augstāko Austrumlatviju un zemāko Rietumlatviju. Uz R atrodas Viduslatvijas zemienes Metsepoles līdzenums, uz A – Idumejas augstienes Limbažu viļņotais līdzenums. Šķirtni starp tiem veido ielejveida pazeminājums, ko 10 km garumā aizņem Lielezers un Dūņezers ar atstarpi pretī Limbažiem, kurā ir maza starpteka Donaviņa, bet no Dūņezera Z iztek Svētupe. D dziļā iegultne turpinās līdz Lādes ezeram un pagriežas uz A līdz Sārumezeram. Limbažos ir vairāk nokrišņu nekā citur Latvijā (750–900 mm gadā).

Ezeru līmenis ir zemāks par 50 m vjl., bet pie dzelzceļa virsa jau 80 m vjl. un pie pilsētas robežas Umurgas pusē – Vilbaku kalns pat 95 m virs jūras līmeņa. Lielezera piekraste krūmaina, ar augstu A krastu. Pilsētas robežās ir 256 ha lielā ezera Z daļa, pretī Bukiem 6,5 m – dziļākā vieta. Pie pilsētas robežas, Limbažu pagastā 135 ha lielais Dūņezers, sekls un aizaugošs, ir putnu ligzdošanas vietas, ligzdo 35 putnu sugas (ornitoloģisks liegums kopš 1966. g.), zivīm bagāts.

Pilsētā 14. gs. beigās bija ap 6000 iedzīvotāju, bet pēc panīkuma un kariem 1621. gadā palika 12 namnieki. Pilsēta lēni atjaunojās tikai 19. gs. Kopā ar latviešiem pilsētā dzīvoja vācieši, ebreji, krievi, baltkrievi un ukraiņi.

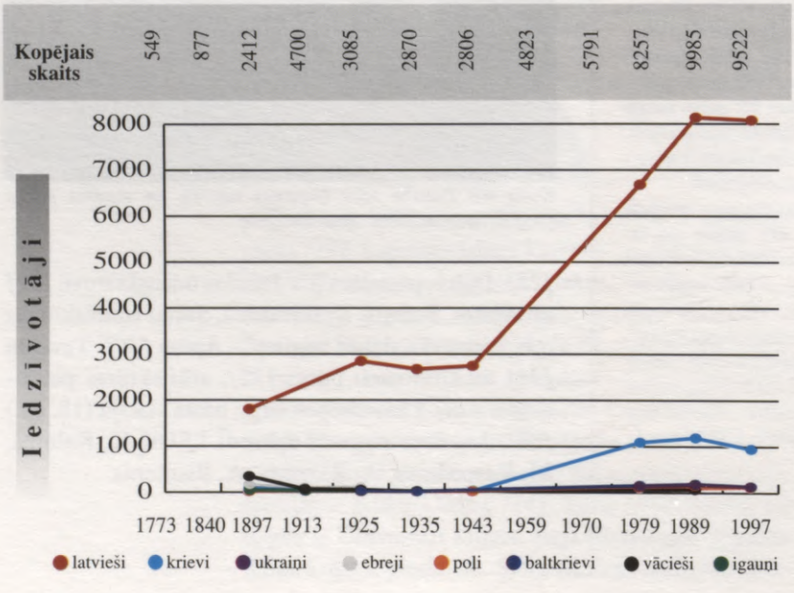

Vēsture

Limbažu Bulļumuižas akmenssķirsta uzkalniņkapi liecina, ka novads bijis apdzīvots jau 1. gt. pr. Kristus. Vēlāka laika ir Limbažu Stūru un Auru (Liepkalniņš) senkapi. 10.–13. gs. sākumā Limbažu novads ietilpa lībiešu Metsepoles novadā, kur Ķezberkalnā pie Limbažu Mazezera atradās lībiešu pils

Dūņezers (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Lemisele (no tās cēlies Limbažu vāciskais nosaukums *Lemsal*) un ciems. Bīskapa Alberta karapulki, pakļaudami lībiešu Metsepoles novadu, pili nodedzināja un ciemu izpostīja. Limbaži pirmoreiz minēti 1223. gadā, kad blakus lībiešu pilskalnam bīskaps uzcēla savu pili. Pie pils attīstījās pilsēta, kuru Livonijas ordenis 1318. gadā ar varu atņēma Rīgas arhibīskapam. Tikai ap 1360. gadu Rīgas arhibīskaps pili saņēma atpakaļ. Sākot ar 14. gs., Limbažu novadā strauji sāka palielināties latviešu skaits un 15. gs. te izveidojās t.s. lībiešu un latviešu gali, no kuriem pēdējā ietilpa arī Limbaži. 14. gs. sākumā Limbaži kļuva par Hanzas locekli. 1352. gadā Limbažos notika Hanzas pilsētu sanāksme. 1385. gadā arhibīskaps piešķīra Limbažiem Rīgas pilsētas tiesības un nodeva Limbažu rīcībā ganības, tīrumus, mežus, kā arī zemi pilsētas izbūvei. Pilsētu pārvaldīja arhibīskapa iecelts soģis (fogts), kas sprieda tiesu, ievāca nodevas, piedalījās rātes sēdēs ar veto tiesībām. Ik gadus arhibīskaps no februāra līdz maija beigām uzturējās Limbažu pilī. 1422. gadā Limbažu mantāgs pieņēma vienu no svarīgākajiem Latvijas tiesību avotiem, t.s. vidējās bruņinieku tiesības. Limbaži ietilpa Livonijas pilsētu savienībā, tās pārstāvji 12 reižu piedalījās pilsētu sanāksmēs, pēdējo reizi 1450. gadā. 1392. gadā uzcēla patversmi spitālīgajiem un 1492. gadā – arī venerisko slimību slimniekiem.

Rīgas arhibīskapa 14. gs. pils drupas (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) Limbažos 1558. gadā ienāca krievu karaspēks, nodedzināja pilsētu, tikai neliels skaits iedzīvotāju paglābās purvos un mežos. 1560. gadā pilsētu atjaunoja un nocietinājumus izlaboja, bet jau 1567. gadā zviedru kareivji izlaupīja un nodedzināja pilsētu. 1575. gadā atkal uzliesmoja karš ar krieviem, bet 1579. gada rudenī poļi tos izdzina no pilsētas. 1582. gadā Limbaži kļuva par poļu stārastiju. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) 1600. gadā Limbažus ieņēma zviedri, nākamajā gadā – poļi. 1602. gadā zviedri nodedzināja pilsētu, nojauca mūrus un izpostīja pils nocietinājumus (par tiem vēl liecina tag. Mūru iela). No tā laika pilsētu vairs nenocietināja. Pēc kara Limbažu novads ar pilsētu tika iekļauts zviedru Vidzemē. 1621. gadā Gustavs Ādolfs uzdāvināja Limbažus ar tiem piederošo zemi Rīgas pilsētai. Rīgas rāte izdeva limbažniekiem tik smagus noteikumus, ka pilsētiņa vairs nevarēja atspirgt. Pēc 1636. g. 5. februāra Vidzemes apriņķu sadalījuma Limbaži piederēja pie Rīgas apriņķa; 1783. gadā tos piedalīja Valmieras apriņķim. Pēc 1747. gada ugunsgrēka neskarti palika tikai četri nami. Rīgas rāte no jauna sadalīja Limbažu iedzīvotājiem ierādītos gruntsgabalus, stipri tos samazinādama. 1783. gadā Limbaži ieguva savu pārvaldi, maģistrātu ar vienu birģermeistaru un diviem rātskungiem. 1821. gadā pilsētā bija 674 namnieki.

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Ar 1877. gada pilsētu likumu Limbaži galīgi atbrīvojās no Rīgas aizbildniecības un sāka strauji uzplaukt. Rūpnieks A. Tīls nodibināja pirmos rūpniecības uzņēmumus – vilnas kārstuvi, krāsotavu un apdrukātavu, kā arī cepuru fabriku un vērptuvi. Strauji palielinājās pilsētas iedz. skaits. 1909. gadā darbojās kokzāģētava, divas limonādes un zeltera fabrikas, grāmatspiestuve, divas vējdzirnavas (pašas pirmās bija uzceltas 1771. g. pie Umurgas ceļa). Iedzīvotāji nodarbojās ar sīktirdzniecību un amatniecību un bija cieši saistīti ar apkārtnes zemniekiem, kā arī Duntes un Skultes zvejniekiem.

1905. g. revolūcijas laikā notika Tīla fabrikas strādnieku streiks, mītiņi Baznīcas kalniņā, novembrī ievēlēja Limbažu pagasta rīcības komiteju, decembrī varu pārņēma revolucionārā tauta. 1906. gada sākumā nošāva revolucionāru, Katvaru pagasta Briņķu skolas skolotāju A. Bahmani. 1. pasaules kara laikā 1918. gadā no 21. februāra līdz 22. decembrim Limbažus bija okupējis vācu karaspēks, bet jau 27. decembrī – Sarkanā armija un lielinieki, kas pilsētā sāka veikt īpašumu konfiskāciju. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 26. maijā Limbažus atbrīvoja igauņu karaspēks. 1944. g. 26. septembrī PSRS okupācijas karaspēks ienāca Limbažos. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Limbažu iedzīvotāji. 1947.–1949. g. Limbaži bija apriņķa centrs, 1949.–1962. g. un kopš 1967. gada – rajona centrs.

Jau 1914. gadā bija nosprausta dzelzceļa līnija no Rīgas caur Carnikavu un Limbažiem līdz Rūjienai, bet 1. pasaules kara dēļ to atklāja tikai 1934. gada vasarā. Neatkarīgās Latvijas laikā Limbažos noteicošās nozares bija apģērbu un apavu ražošana, būvniecība un pārtikas rūpniecība. Lielākais uzņēmums bija „Limbažu filcs" (dib. 1888. g.), kas izgatavoja platmales un pēc 2. pasaules kara velteņus (pusmiljona pāru gadā).

Pie Mazezera, kur atradušās dzirnavas, vēlāk alus brūzis un līdzās cietes fabrika, 1923. gadā atvērta un pēc 1960. gada plašāk izbūvēta pienotava ar sierotavu, kas kļuva par vienu no lielākajām Latvijā.

Teritorijas ZA daļā aiz dzelzceļa tika izveidots īpašs rūpniecības un reģiona apkalpes uzņēmumu komplekss: Lauktehnika (motoru un akumulatoru remonts), MRS, ceļu remonta un auto bāzes, SCO, lauksaimniecības sagādes bāzes, noliktavas. Limbaži bija arī nozīmīgs melioratīvās celtniecības centrs.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

1385. gadā arhibīskaps Limbažu izbūvei piešķīra zemi, ganības un mežus un pavēlēja nocietināt pilsētu ar valņiem un aizsarggrāvi. 1602. gadā valņus nojauca.

Zviedru laikos no Rīgas caur Limbažiem uz Rūjienu un Vilandi gāja viens no astoņiem Vidzemes lielceļiem. Pilsētas centrā bija tirgus laukums ar rātsnamu, no tā DR virzienā – Jūras iela. Zviedru dokumentos 1638. gadā Limbažos minēti trīs krogi, kas piederēja Rīgas rātei, 17. gs. beigās revīzijā reģistrēja 44 mājas, 2 krogus (viens ārpus Limbažiem), skolu, baznīcu un 48 namnieku dārzus. 1821. gadā Limbažos bija 80 ēkas, no kurām tikai piecas bija mūra, 1897. gadā – 186 mājas. 1892. gadā atklāja pilsētas parku (tag. Vienības parks), 1900. gadā ierīkoja telefona sakarus ar apkārtni, bet 1907. gadā – ar Rīgu. Neatkarīgās Latvijas laikā 1933. gadā Limbažos bija 326 gruntsgabali ar 211 mājām, no kurām 63 bija mūra, 130 koka un 21 jaukta materiāla māja. Ielas bija bruģētas gk. ar neapkaltiem laukakmeņiem. Valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis ir Limbažu pilsētas vēsturiskais centrs (13.–19. gs.). Senākās ielas – Mūru iela, Torņu iela, Pils iela, pati vecākā ēka – t.s. zviedru baznīca (celta 17. gs. 2. pusē), vēlāk izmantota par noliktavu. Arhitektūras pieminekļi ir Sv. Jāņa lut. baznīca (1679.–1680. g., arhit. R. Bindenšū) ar mūra žogu, Limbažu rātsnams ar vārtiem – tagad administratīvā ēka (19. gs. vidus). Vietējas nozīmes arhitektūras piemineklis ir dzīvojamā māja Burtnieku ielā 4 (18. gs., bij. rātsnams) un mākslas piemineklis – sienu gleznojumi. Šie gandrīz 200 gadu vecie gleznojumu fragmenti ir vienīgais šāda veida gleznojuma paraugs Vidzemē, turklāt tas ir mākslinieciski augstvērtīgs. Viena no

Ģildes iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Limbaži no putna lidojuma (1990. g. foto)

lielākajām un glītākajām pareizticīgo baznīcām Latvijā ir Limbažu baznīca (1900.–1903. g.).

1959. gadā uzcelta 1. vidusskolas ēka, 1960. gadā atklāts pilsētas stadions un Jaunatnes parks, 1961. gadā uzcelts ūdenstornis, universālveikals, 1979. gadā – ēdnīca-restorāns.

Māksla

Sv. Jāņa lut. baznīcā atrodas altārglezna "Svētais vakarēdiens" (1785. g.), glezna "K. Neienkirhena portrets" (19. gs. 1. puse), vēlā baroka stila altāris (1785. g., kokgriezējs A. G. Heibels), kristāmtrauks (17. gs.), ērģeles (A. Martins, 1852. g., K. A. Hermans, 1898. g.), pie baznīcas – Latvijas Brīvības cīņu piemineklis (1923. g., P. Kundziņš). Limbažu pareizticīgo baznīcā – vairākas 19. gs. 1. puses ikonas, 17. gs. baznīcas spredikļu grāmatas un 19. gs. evaņģēlijs. Limbažu pilsētas Jūras ielas kapos piemineklis Baumaņu Kārlim (1920. g., tēln. G. Šķilters), kapa piemineklis Latvijas Brīvības cīņu dalībniekam jūras virsleitnantam V. Ģelbem, kapa piemineklis A. Klanei (ap 1930. g., tēln. K. Rončevskis), kapa piemineklis Eglīšu dzimtai (mākslinieks J. Madernieks). Cēsu un Dailes ielas stūrī piemineklis Baumaņu Kārlim (tēln. Z. un J. Rapas, arhit. A. Āboliņš). 1998. gada vasarā Vienības parkā atklāja jau septīto K. Baumaņa Limbažiem darināto skulptūru – Limbažu pilsētas ģerboni.

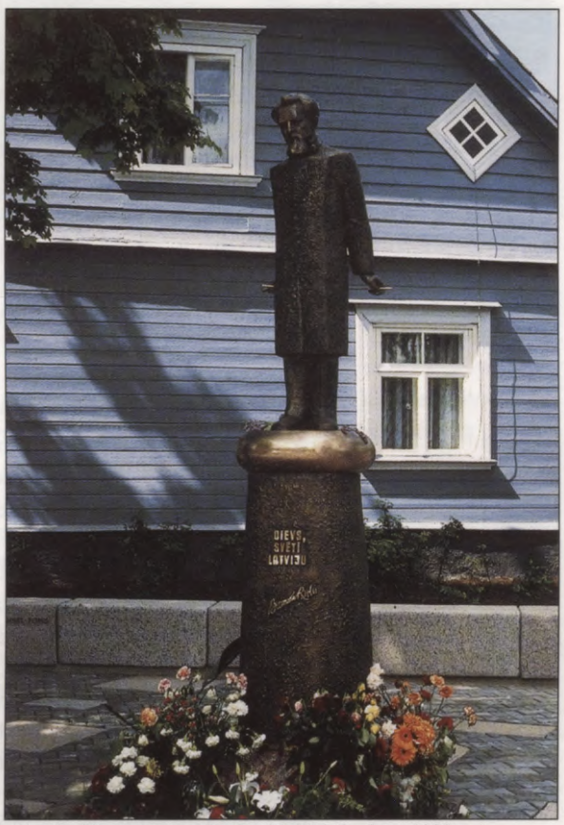

Piemineklis Baumaņu Kārlim (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Jūras iela (A. Tidriķa foto, 1995. g. foto)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. 2. pusē Limbažos izplatījās jaunlatviešu kustības idejas. Pilsētas kultūras dzīves centrs bija Limbažu Saviesīgā b-ba (dib. 1884. g.), kurā aktīvi darbojās tās dibināšanas iniciators jaunlatvietis Baumaņu Kārlis, himnas „Dievs, svētī Latviju!" autors. 1886. gadā viņš dāvināja biedrībai savu bibliotēku (ap 300 grāmatu), ar to radīdams pamatu biedrības bibliotēkai Limbažos. Baumaņu Kārļa rakstītās kuplejas, humoristiskie stāsti, dziesmas lugām, ko uzveda biedrībā, kļuva populāras un viņš tika iecelts par biedrības goda biedru. Aktīvi darbojās arī Limbažu Saviesīgās biedrības koris, Vācu, Izglītības, Lauksaimniecības un Savstarpējā amatnieku biedrība (1903. g.).

Sporta iela (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pirmais aptiekārs J. F. Reinards dokumentos minēts 1648. gadā pēc lielā ugunsgrēka Limbažos. Pēc viņa nāves 1690. gadā aptieku likvidēja. Jauna aptieka Limbažos ierīkota 1755. gadā, un tā darbojas vēl mūsu dienās. 1784. gadā Limbažos apmetās pirmais ārsts. 1861. gadā uzcēla pirmo slimnīcu (20 vietu) un jaunu nespējnieku namu. Limbažos iznākuši laikraksti „Vidzemes Latviešu Avīzes" (1824.–1854. g., pēc tam Valmierā), „Limbažu Sludinātājs" (1886.–1887. g., iznāca reizi nedēļā vācu un latviešu valodā, izdevējs J. Meļķis), „Vienības Vēstnesis" (1909.–1914. g., kristīgs nedēļas laikraksts, izdots un iespiests K. Paucīša spiestuvē Limbažos; K. Paucīti 1919. g. nošāva lielinieki), „Auseklis" (1911.–1915. g., sabiedriski politisks laikraksts, iznāca reizi nedēļā, izdots un iespiests Limbažos P. Stumpja spiestuvē), „Limbažu Vēstnesis" (1928.–1932. g., 1935.–1940. g.; sabiedriski politisks un saimniecisks nedēļas laikraksts, izdots un iespiests K. Paucīša spiestuvē, tā pirmais redaktors bija V. Lācis) un citi laikraksti.

1690. gadā pirmoreiz minēta vācu skola Limbažos, 1693. gadā nodibināta latviešu zemnieku draudzes skola. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās valsts ģimnāzija un divas sešklasīgās pamatskolas. 80. gados Limbažos darbojās trīs vidusskolas, pilsētas profesionāli tehniskā vidusskola, mūzikas skola, kultūras mans (600 vietu), bibliotēka, kinoteātris, Limbažu novadpētniecības muzejs. Iznāca rajona laikraksts „Padomju Zeme" (1947.–1962. g.) un „Progress" (1967.–1989. g.). 1959. gadā dibināts Limbažu Tautas teātris.

Limbažu pareizticīgo baznīca (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Reliģija

Limbažos darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Augsburgas ticības apliecības lut. draudze, Kristus Apskaidrošanas pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

15. gs. Limbažos nodibināti franciskāņu, cisterciešu, augustīniešu klosteri (kopa spitālīgos) un Sv. Annas sieviešu klosteris (pēc reformācijas izbeidza darbību).

Sv. Jāņa baznīca (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

Limbažu ev.-lut. draudzes baznīca pirmo reizi minēta 1371. gadā. Lauku ļaudīm 1495.–1496. g. tika uzcelta Sv. Bērtuļa baznīca. 1679.–1680. g. Rīgas rāte uzcēla Limbažu pilsētā jaunu Sv. Jāņa baznīcu, jo vecā bija tuvu sabrukumam. 1846. gadā tornī iespēra zibens, to atjaunoja 1847. gadā. Pirmo lut. sludinātāju Limbažos 1524. gadā arhibīskaps Jānis VII padzina. No 1623. gada Limbažos bija pastāvīgs lut. mācītājs. 1929.–1944. g. mācītājs E. Mačs, 1998. gadā G. Ozols. Līdz 1939. gadam darbojās arī vācu draudze. Augsburgas ticības apliecības lut. draudze darbojas kopš 1997. gada. Mācītājs K. Bušs.

1996. gadā uzcelta Sv. Laurencija katoļu baznīca (arhit. I. Jekale un D. Straubergs). Mācītājs – prāvests un dekanāta dekāns J. Voitiņš.

Limbažu baptistu draudze izveidota 1908. gadā. 1913. gadā tika izbūvēts dievnams, ko padomju okupācijas varas iestādes atņēma 1949. gadā. No 1953. gada draudze pulcējās Limbažu ev.-lut. draudzes dievnamā. 1992. gadā D. Medne dāvināja draudzei savu divstāvu namu, un 1993. gadā tajā atvēra dievnamu. No 1994. gada draudzē kalpo garīdznieks J. Balodis.

Septītās dienas adventistu draudze darbojas kopš 1991. gada. Sludinātājs Dz. Ozoliņš.

Limbažu Kristus Apskaidrošanas pareizticīgo draudze darbojas, tai ir savs dievnams – Sv. Ņevas Aleksandra baznīca.

Limbažu rajona padomes ēka (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Limbaži – deviņdesmitie gadi

Rajona centram raksturīgās celtniecības, mežsaimniecības un lauksaimniecības servisa iestādes jau mūsu valsts reformu sākumposmā pārtrauca savu darbību vai pārstrukturējās par uzņēmējsabiedrībām. Viens no lielākajiem nodokļu maksātājiem

Mazezera krastā a/s "Limbažu piens" (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

Limbažos ir a/s „Limbažu piens", kas kļūst par vienu no perspektīvākajiem un stabilākajiem piena pārstrādes uzņēmumiem valstī. Ar Nīderlandes finansiālu atbalstu uzņēmumā veikta rekonstrukcija un 1998. gada aprīlī atklāta jauna tehnoloģiskā līnija, kas stipri palielinās ražošanu un uzlabos produkcijas kvalitāti atbilstoši Eiropas Savienības standartiem.

Limbažu vēsturiskais centrs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

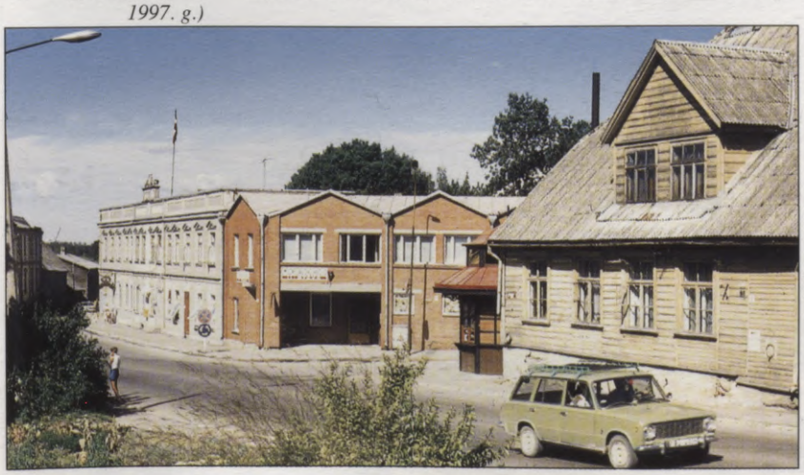

Pēc Limbažu uzņēmēju iniciatīvas jau 1993. gadā tika izveidots Latvijas–Dānijas kopuzņēmums SIA *Latvia Timber International, Ltd.* Gada laikā uzbūvēta jauna ražotne, un 1994. gadā nodota ekspluatācijā moderna apaļkoku pārstrādes līnija ar žāvēšanas saimniecību. Turpmākajos gados tika attīstīta jau gatavā sortimenta – grīdas un apšuvuma dēļu ražošana. Produkciju realizē Dānijā un Zviedrijā, jo vietējais pieprasījums vēl mazs. Otrs lielākais kokapstrādes uzņēmums SIA „Mozaika" ir specializējies parketa dēlīšu ražošanā (ražo arī vairogparketu, sienu apdares materiālus no pilnvērtīgas koksnes); tie izmantoti reprezentablu objektu celtniecībā (prezidenta pils, operas nams) un tiek plaši realizēti gan austrumu, gan rietumu valstīs. Kokapstrāde ir viena no perspektīvākajām nozarēm Limbažos. Pat SIA „Lielezers", kas plaši pazīstama ar maizes izstrādājumiem, 1996. gadā sāka izgatavot saliekamās koka mājas.

SIA „Limbažu ceļi", kas remontē un būvē ceļus, klāj asfalta segumu arī citos rajonos. Uz bij. Lauktehnikas bāzes ir izveidojušās uzņēmējsabiedrības, kas sniedz pakalpojumus zemniekiem tehnikas remontā, sējumu apstrādē un kopšanā, fermu servisā un apgādē ar degvielu.

Limbažu pilsētā darbojas trīs vispārizglītojošās vidusskolas, vakara vidusskola, kurās kopā mācās vairāk nekā 2 tk skolēnu. 18. arodvidusskolā apmāca komercdarbiniekus, policijas kārtībniekus, autoatslēdzniekus, būvgaldniekus, namdarus, mūrniekus, apmetējus. Pilsētā ir trīs bērnudārzi (450 bērniem). Darbojas arī mūzikas skola (kopš 1945. g.), mākslas skola (kopš 1995. g.), Limbažu rajona bērnu un jaunatnes sporta skola (kopš 1967. g.).

Limbažos 1884. gadā dibināta Latviešu Saviesīgā biedrība, kas kļuva par kultūras dzīves centru ar

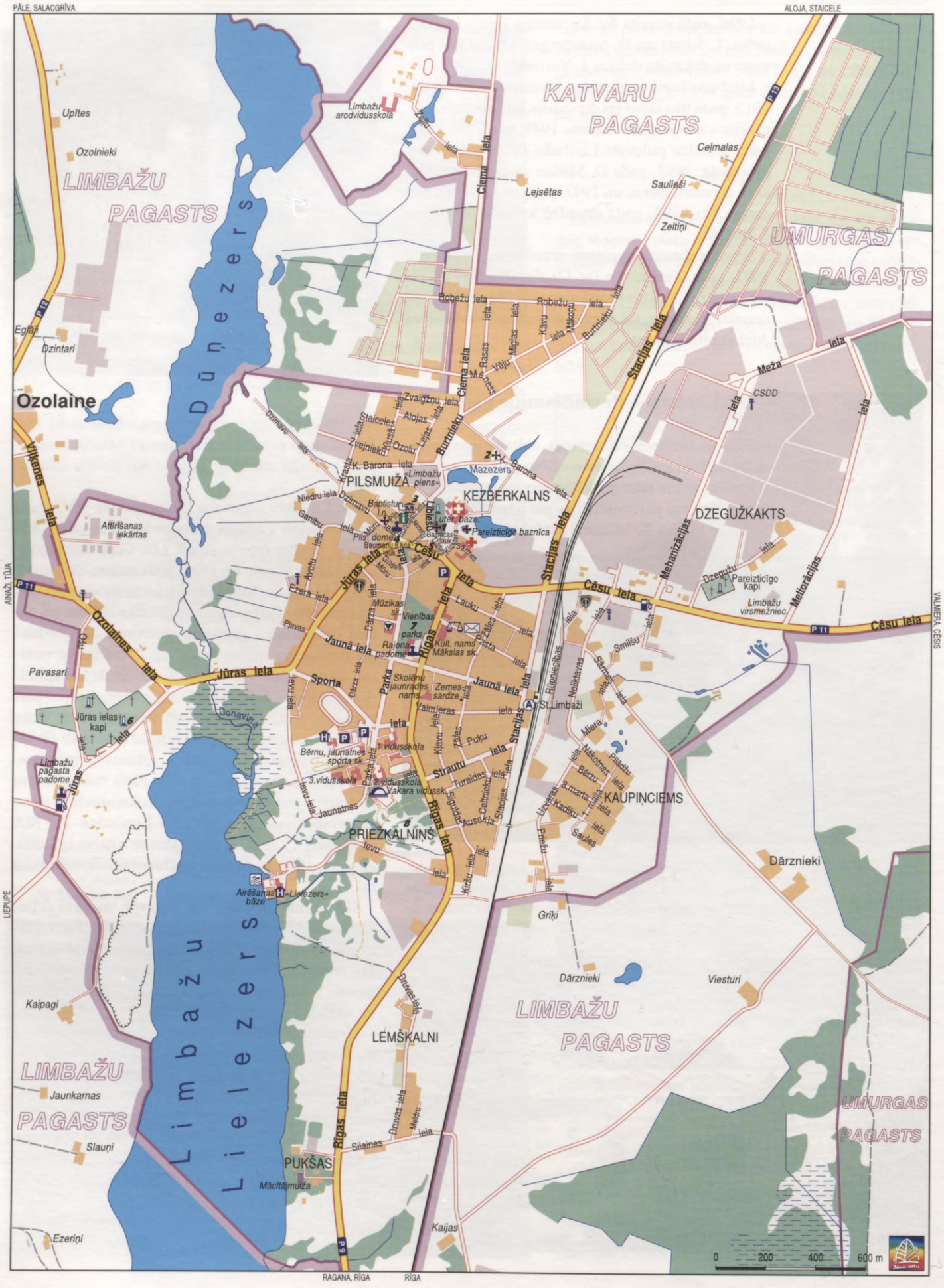
PĀLE, SALACGRĪVA
ALOJA, STAICELE
AINAŽI, TŪJA
VALMIERA, CĒSIS
LIEPUPE
RAGANA, RĪGA
RĪGA
KATVARU PAGASTS
LIMBAŽU PAGASTS
UMURGAS PAGASTS
Ozolaine
Dūņezers
Limbažu Lielezers
PILSMUIŽA
KEZBERKALNS
DZEGUŽKAKTS
KAUPIŅCIEMS
PRIEŽKALNIŅS
LEMŠKALNI
PUKŠAS
Upītes
Ozolnieki
Eglāji
Dzintari
Vilkenes iela
Ozolaines iela
Jūras iela
Jaunā iela
Cēsu iela
Stacijas iela
Rīgas iela
Ciema iela
Meža iela
Mehanizācijas
Meliorācijas
Limbažu arodvidusskola
Lejsētas
Celmalas
Saulieši
Zeltiņi
Robežu iela
Burtnieku iela
Zvaigžņu iela
Staiceles iela
Ozolu iela
K. Barona iela
Mazezers
Pareizticīgo baznīca
Pareizticīgo kapi
Limbažu virsmežniec.
Attīrīšanas iekārtas
Pavasari
Jūras ielas kapi
Limbažu pagasta padome
Donavina
Vienības parks
Rajona padome
Kult. nams Mākslas sk.
Skolēnu jaunrades nams
Zemes-sardze
Valmieras iela
St.Limbaži
Bērnu, jaunatnes sporta sk.
1.vidusskola
2.vidusskola
3.vidusskola
Vakara vidussk.
Strautu iela
Jaunatnes
Airēšanas bāze
«Lielezers»
Griķi
Dārznieki
Viesturi
Kaipagi
Jaunkarnas
Slauņi
Ezeriņi
Mācītājmuiža
Kaijas
Silaines
Druvas iela
Meldru
Dārznieki
0 200 400 600 m

pašdarbības teātra kolektīvu, jaukto kori un bibliotēku. Biedrības darbībā lieli nopelni bija Baumaņu Kārlim, tās pirmajam goda biedram, nacionālās himnas autoram. Viņš piedalījies 1. un 2. vispārējo latviešu dziesmu svētku organizēšanā, svētkos dziedātas viņa dziesmas. Dziesmotās tradīcijas turpina Limbažu kultūras nama trīs kori – vīru koris „Ziedonis", jauniešu koris „Akcents" un koris „Atvasara", kā arī rajona Patērētāju biedrības koris „Kalme". Darbojas Ausekļa Limbažu teātris, triju paaudžu deju kolektīvi ("Jampadracis", "Sakta", "Sagša", "Saktiņa", "Mārīte"), tautas deju ansamblis "Katvari", pūtēju orķestris "Lemisele", lietišķās mākslas studija "Dzilna". Aktīvi kultūras dzīves organizēšanā iesaistījies Limbažu skolēnu jaunrades nams, bibliotēkas.

Piemineklis F. Bārdam Umurgas kapos

Limbažos iznāk rajona laikraksts "Auseklis". Darbojas pieaugušo izglītības centrs; pilsētas dome vienreiz nedēļā ar kabeļtelevīzijas palīdzību informē iedzīvotājus par pilsētas aktualitātēm. Līdzās vecpilsētai Klostera ielā ir slimnīca, poliklīnika, Vides veselības centrs.

Sporta dzīvē lielākos panākumus ir guvuši airētāji; pie Lielezera ir ūdenssporta bāze.

Limbažu pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks A. Orinskis

Pavadonis pa Limbažiem un apkārtni

Nozīmīgākā celtne Limbažos ir Sv. Jāņa baznīca *[1]*, viena no retajām baznīcām, kas saglabājusies pēc Ziemeļu kara; baznīcas pagalmā – piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem. Uz dienvidaustrumiem redzama Sv. Ņevas Aleksandra pareizticīgo baznīca. Mazezera krastā paceļas lībiešu pilskalns Ķezberkalns. Aiz Mazezera atrodas Sv. Laurencija katoļu baznīca *[2]*. Burtnieku ielā 4 (bij. rātsnams) unikāli 18. gs. sienu gleznojumi. Burtnieku iela gar Pilsmuižu (novadpētniecības muzejs) *[3]* un tūrisma informācijas centru ved uz Baumaņu Kārļa laukumu vecpilsētā. Aiz muzeja ir Limbažu pilsdrupas, Dzirnavu ielas sākumā viena no vecākajām ēkām Limbažos – bij. zviedru garnizona baznīca. Baumaņu Kārļa laukumā *[4]* ir vecais rātsnams (būvēts 1825. g.), tag. pilsētas domes ēka, un Saviesīgās biedrības nams (1850. g.). Cēsu un Dailes ielas stūrī 1998. gadā uzstādīts piemineklis Baumaņu Kārlim *[5]*, viņa kapa piemineklis – Jūras ielas kapos *[6]*. Šajos kapos apbedīts LKOK, Limbažu komandants 1919. gadā V. Ģelbe. Pilsētnieku iecienīta atpūtas vieta ir Vienības parks (izveidots 1892. g.) *[7]*; tajā izvietotas tēln. K. Baumaņa dāvinātās skulptūras.

Uz Lielezera pusi D ir visas četras vidusskolas, bērnu un jaunatnes sporta skola, stadions, atpūtas vieta Priežkalniņš *[8]*, motelis Lielezera krastā, peldvieta, airēšanas bāze. Pie pilsētas robežas ir maiznīca "Lielezers" *[9]*.

Limbažos dzimuši LKOK P. Meijers, P. Stabars, M. V. Špehts, P. Treimanis. Limbažu kapos apbedīti LKOK E. Grantskalns, K. Zviedris.

Limbažu novada teritorija bijusi apdzīvota pirms Kristus dzimšanas. Par to liecina akmenssķirsta uzkalniņkapi *[10]* pie Bulļumuižas (7 km no Limbažiem Rīgas virzienā). Netālu atrodas Ikšķiļu svētliepa *[11]* un Auru senkapi. 3 km tālāk Rīgas virzienā ir iecienīta makšķerēšanas vieta – Lādes ezers, turpat netālu valsts nozīmes arhitektūras piemineklis Nabes muiža ar 14. gs. kapelas torni *[12]*. Vitrupe *[13]* sākas no septiņu ezeru virknes, no tiem Dziļezers un Riebezers veido dabas liegumu. Jumpravmuižā dzimis un Limbažos mācījies A. Grigulis.

Alojas virzienā (6 km no Limbažiem) atrodas Stirnu dendroloģiskie stādījumi *[14]*. Katvaros pils (18. gs.) un parks. Umurgas kapos *[15]* apbedīts dzejnieks F. Bārda (T. Zaļkalna kapa piemin., 1933. g.), turpat apbedīti dzejnieki A. un P. Bārdas, netālu mācītājs J. Neikens, kas kalpojis Umurgas lut. draudzē. Umurgā *[16]* lut. baznīca (celta 1596. g., pārbūvēta 1776. g., tornis uzcelts 1859. g.). Dabas liegumi ir Mazezers *[17]* un Purgaiļu purvs *[18]*.

G. Šķiltera veidotais kapa piemineklis Baumaņu Kārlim (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

LĪVĀNI

Preiļu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1926. gada.
Platība 5,0 km².
Iedzīvotāji: 10982 (1997. g.); latvieši 56,7%, krievi 34,7%, baltkrievi 3,3%, poļi 2,7%, ukraiņi 1,5%.
Attālums no Rīgas 170 km (autoceļš A6), no Preiļiem 37 km (autoceļš P37).
Dzelzceļa stacija Līvāni 158 km no Rīgas (līnijā Rīga–Indra).

Ģerboņa vairoga augšējā pusē lidinās sudraba vanadziņš; horizontāla un vertikāla sudraba josla, vairoga vidū savienojoties, dala zilā lauka apakšējo pusi divās daļās

Pilsētas teritorija robežojas ar Turku pagastu ziemeļos un Jersikas pagastu (Preiļu rajonā) austrumos un dienvidos, Dignājas pagastu (Jēkabpils rajonā) dienvidrietumos un rietumos. Autoceļš A6 Līvānus savieno ar Daugavpili un Jēkabpili.

Daba un iedzīvotāji

Līvāni atrodas Latvijas DA, Daugavas labajā krastā pie Dubnas ietekas. Līdz 1935. gadam pilsētas galvenā apbūve atradās Dubnas ietekas labajā krastā, ar pretējo krastu savienoja tilts. Tagad pilsēta ir abpus upes. Pilsētas teritorija atrodas Austrumlatvijas zemienē, Jersikas līdzenuma R malā. Apkaimē meži (priedes, egles, bērzi), pazemājumos purvi. Lielākais no tiem ir Skrebeļu–Skrūzmaņu purvs uz ZA no Līvāniem. Gar tā D malu tek Dubna, lejtecē, tuvāk pie ietekas Daugavā, tai stāvi krasti (pat līdz 10 m augsti). Apmēram 2 km uz A no pilsētas atrodas Pētermuižas purvs, gar tā D galu tek Daugavas pieteka Izteka. Purvā kopš 1932. gada iegūst kūdru. Pie pilsētas robežas atrodas Līvānu ezers, bet nedaudz tālāk uz Z (Turku pagastā) trīs ezeri no Silavas ezeru grupas – Silavu (14 ha), Garais (19,3 ha) un Žīdu jeb Ilzītes ezers (8,6 ha). Ezeriem lēzeni, gk. mežaini krasti. No Silavu ezera iztek Silupīte. Apkaimes Z daļā teritoriju šķērso Neretas augštece. Pilsētas apkaimē atrodas arī Līvānu dolomīta atradne (Daugavas labajā krastā 3,5 km uz D no Līvāniem) un Līvānu māla atradne (2,5 km uz A no pilsētas).

Skats pāri Dubnai uz Līvāniem (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

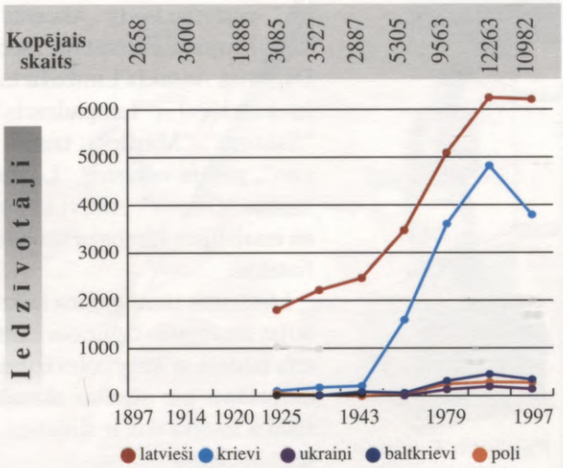

1824. gadā, kad Līvānu apdzīvotā vieta ieguva miesta tiesības, iedzīvotāju skaits bija neliels. Iedzīvotāju skaita pieaugums sākās 19. gs. beigās, kad pilsēta strauji attīstījās. 1868. gadā tur dzīvoja 368 iedzīvotāji, bet 1904. gadā bija jau 4500 iedzīvotāju. Pēc 1904. gada iedzīvotāju skaits samazinājās līdz pat 1920. gadam. Iedzīvotāju skaits strauji palielinājās pēc 2. pasaules kara līdz ar daudzo rūpniecības uzņēmumu uzbūvēšanu, sasniedzot maksimālo iedz. skaitu – 12,3 tk 1989. gadā, pēc tam tas lēnām samazinājās.

Līdz pat 2. pasaules karam Līvānos bija liels latviešu, arī ebreju īpatsvars, bet pārējās tautības bija mazāk nekā 9% no kopējā iedzīvotāju skaita. Latvijas Republikas laikā pieauga tieši latviešu skaits. Nacionālais sastāvs krasi mainījās pēckara gados, kad pilsētā strauji palielinājās krievu, arī ukraiņu un baltkrievu skaits. Pretēji tam samazinājās ebreju skaits. 1989. gadā Līvānos dzīvoja tikai 0,02% ebreju.

Kopš 1990. gada daudz cittautiešu izbrauc, īpaši 1992. gadā, kad izbrauca 749 iedzīvotāji, bet iebrauca tikai 291. Iedzīvotāju izbraukšana turpinās, bet to apjomi ir samazinājušies. 1997. gadā no Līvāniem izbrauca 207, bet iebrauca 129 iedzīvotāji. 1997. gadā Līvānos dzīvoja 10982 iedzīvotāji, no tiem 20,2% bija līdz darbspējas vecumam, 60,3% darbspējas vecumā un virs darbspējas vecuma iedzīvotāju bija 19,4%.

Rūpnieciskā krīze 90. gadu sākumā, kas bija sekas padomju okupācijas laika mākslīgi radītajai saimnieciskajai dzīvei Līvānos, stipri ietekmēja nodarbinātību. 1997. gadā Līvānos bija 27,9% bezdarbnieku darbspējas vecumā.

Vēsture

Līvānu apvidus bijis apdzīvots jau sen, par to liecina akmens laikmeta atradumi tag. pilsētas teritorijā un arheoloģiskajos izrakumos Jersikas kapulaukā atrastie agro metālu laikmeta priekšmeti. Arī tag. dzelzceļa stacijas vietā, baznīcas pagalmā un pilsētas šosejas malā atrasti vidējā dzelzs laikmeta (5.–8. gs.; arheologs F. Zagorskis, 1958. g.) un vēlā dzelzs laikmeta (9.–12. gs.) apbedījumi. 1875. gadā Līvānu–Vārkavas ceļa būves laikā 0,5 km no Līvānu stacijas pie Dubnas ietekas smilšu paugurā atrada depozītu ar 167 Rietumeiropas 11. gs. monētām, kas svēra 74,66 g. Depozīts glabājas Sanktpēterburgā Ermitāžā. Atraduma vietas tuvumā ir kapulauks, pilskalns. Dārzā pie Straumes dzirnavām 1933. gadā atrasts ap 200 vācu, angļu, sakšu 10. un 11. gs. sudraba monētu, kā arī sudraba stienīšu fragmenti. Vēstures avoti liecina, ka tag. Līvānu vietā jau pirms 13. gs. atradusies apmetne, saukta par Dubnu, Dubenu un Dubnavu. Arī 1663. gadā izdotajā franču kartē minēta vieta Dubnava (*Dubenaw*). Tāds pats apzīmējums kā apmetnei 17.–18. gs. kartēs dots arī upei, kuras krastos apmetne atradusies. Tās veidošanos sekmēja tirdzniecības ceļš pa Daugavu uz Baltijas jūru, kā arī latgaļu Jersikas tuvums (9 km). Dubnas pils vēstures avotos pirmo reizi minēta 1289. gadā, kad to uz lēņa tiesībām ieguva J. Bardeviss.

Tag. nosaukums Līvāni (arī Līvenmuiža; vācu *Lievenhof*) cēlies no toreizējā zemes īpašnieka J. Līvena vārda, kas 1553. gadā nodibināto miestiņu nosauca savā vārdā. Līvenu īpašumā miestiņš palika līdz 1574. gadam. Livonijas kara laikā 1561. gadā Līvāni kopā ar Latgali nonāca Lietuvas lielkņazistes, bet no 1569. gada Polijas–Lietuvas apvienotās valsts sastāvā. 16.–17. gs. Līvāniem vairākkārt mainījās īpašnieki. Baronu Korfu-Kreicbergu dzimta bija pēdējā Līvānu īpašniece, tiem Līvāni piederēja no 18. gs. sākuma līdz 1917. gadam. Pēc Polijas pirmās dalīšanas (1772. g.) Līvāni un pārējā Latgale tika pievienota Krievijai. 1784. gada zemes ģenerālmērīšanas aprakstos Līvānus min kā ciemu. 1824. gadā Līvāniem piešķirtas miesta tiesības un tiesības rīkot gadatirgus. 1852. gadā miestā bija 28 sētas un divi mūra krogi. Līvānu attīstību veicināja Rīgas–Daugavpils dzelzceļa būve (1861. g.).

Rūpniecība ir bijusi Līvānu attīstības pamats gandrīz divus gadsimtus. To sekmēja labā satiksme pa ūdensceļiem un dzelzceļu, kā arī lielie vietējo izejvielu krājumi. No 19. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam Līvānos uzcēla 10 jaunas fabrikas, kas izmantoja gk. vietējās izejvielas: smilti, mālu, dolomītu, kūdru. 1872. gadā barons N. Korfs Līvānos pie Dubnas upes uzcēla celulozes fabriku, 80. gados vācu tirgotājs J. Fogess – stikla fabriku (1887. g. bija 300, bet 20. gs. sākumā – 500 strādnieku). Darbojās arī vēl otra stikla fabrika. 20. gs. sākumā tās bija lielākās stikla fabrikas Latvijā. 1898. gadā Līvānos darbojās trīs skolas. 1905. g. decembrī revolucionāri ieņēma pastu un dzelzceļa staciju. 1. pasaules kara laikā no 1915. g. augusta līdz 1918. g. februārim Daugavas kreisajā krastā bija nocietinājusies vācu armija, bet labajā krastā – krievu armija. Karā tika sagrautas vai nodedzinātas visas rūpnīcas un no 419 dzīvojamām mājām 153 nopostītas.

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (30. gadu foto)

Latvijas Brīvības cīņu laikā Latvijas armijas 3. Jelgavas kājnieku pulka 1. bataljons lejpus Dunavas pie Kalniešu mājām no Daugavas kreisā krasta pārcēlās pāri Daugavai un 1919. g. 3. oktobrī atbrīvoja Līvānus. Uzbrukumu atbalstīja Latvijas vācu zemessargu artilērija un 3. bataljona 11. rota, kas 3. oktobrī ar kaujām pie Zvonkiem Daugavas labajā krastā sekmēja Līvānu atbrīvošanu. Līvānu atbrīvošanas operācija lika pamatus visas Latgales atbrīvošanai.

Pēc 1. pasaules kara un Latvijas Brīvības cīņām atjaunoja 1887. gadā dibināto stikla fabriku, un tā ietilpa a/s "Latvijas stikls" (likvidēta 1935. g.). Ierīkoja arī kūdras fabriku, agrākajā celulozes fabrikā Līvānu ražošanas b-ba "Straume" ierīkoja spēkstaciju, dzirnavas, gateri, vilnas apstrādāšanas un galdniecības darbnīcu. Vēl bija spirta dedzinātava (dib. 1934. g.), R. Cālīša kaļķu rūpniecība un 12 citi mazāki

Latgales zemnieku diena Līvānos 20. gs. 30. gados

rūpniecības uzņēmumi. Blakus Līvāniem atradās Dubnas ūdensdzirnavas un brāļu Treilonu rūpniecības uzņēmums (kartupeļu cietes, koka tupeļu, liestu fabrika, dzirnavas un gateris). Turklāt pilsētā pastāvēja 170 tirdzniecības uzņēmumi. 1926. gadā Līvāniem piešķirtas pilsētas tiesības. 1935. gadā Līvānos jau bija 301 tirdzniecības iestāde un 272 rūpniecības uzņēmumi. Darbojās nedēļas un gada tirgi.

1941. g. 29. jūnijā vācu okupācijas karaspēka daļas ieņēma Līvānus. 1944. g. 1. augustā Līvānos ienāca Sarkanā armija. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Līvānu iedzīvotāji. No Līvānu stacijas 1941. g. 14. jūnijā un 1949. g. 25. martā dzīves traģiskāko ceļu uz izsūtījuma vietām sāka daudzi Latvijas iedzīvotāji: Līvānu stacijā tolaik formēja vilcienu sastāvus no vagoniem, kas ar izsūtāmajiem pienāca no Kurzemes un Rīgas, no Zemgales un Vidzemes, lai pēc tam caur Krustpili sūtītu tālāk (pie Līvānu stacijas atklāta represēto piemiņas zīme).

1950.–1959. g. Līvāni bija rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara notika strauja lielu rūpniecības uzņēmumu celtniecība. Darbojās eksperimentālā bioķīmiskā rūpnīca, kas dibināta 1961. gadā uz Līvānu spirta rūpnīcas bāzes. Līdz 1967. gadam tā tika saukta par lopbarības antibiotiku rūpnīcu. Tas bija pirmais uzņēmums Padomju Savienībā, kas sāka ražot lizīnu – lopu dzīvsvara pieauguma stimulatoru. Darbojās arī stikla fabrika, kokapstrādes cehs, kažokādu apstrādes fabrikas "Elektra" filiāle, kūdras fabrika, pienotava, maizes ceptuve. Uzbūvēja arī būvmateriālu rūpnīcu. 1973. gadā nodeva ekspluatācijā ķieģeļu fabriku, kā arī ēku celtniecības kombinātu, kur ražoja 80. gados populārās Līvānu mājas. Paplašinājās arī vecākais pilsētas uzņēmums – stikla fabrika. Mazpilsēta kļuva par trešo lielāko rūpniecības centru Latgalē aiz Daugavpils un Rēzeknes.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

No Līvānu muižas apbūves līdz mūsu dienām saglabājusies klēts, kalpu māja un saimniecības ēka. Abas pēdējās ir pārbūvētas un atrodas ļoti sliktā tehniskā stāvoklī. 19. gs. vidū celtā klēts saglabājusies labāk. Tā ir paliela, masīva laukakmeņu mūra ēka ar divslīpju jumtu, kura gali daļēji nošļaupti. Vienkāršās un monumentālās būvformas, amatnieku augstā darba kvalitāte un jauki pusapļa logi fasādēs ir vērtības, kas šo ēku padara ievērības cienīgu. Pēc Rīgas–Daugavpils dzelzceļa atklāšanas Līvānos sākās tipveida ķieģeļu ēku celtniecība, un šīs ēkas stipri atgādināja gar dzelzceļa līniju esošo apbūvi, kāda tā bija cariskās Krievijas rietumu pilsētās.

Neatkarīgās Latvijas laikā uzcelts stikla fabrikas "Latvijas stikls" pirmais ražošanas korpuss (1922. g., arhit. R. Hanke), kā arī Līvānu valsts pamatskola, slimnīca (1929. g., arhit. P. Pavlovs), lut. baznīca (1929.–1931. g., arhit. P. Pētersons), kūdras fabrika, pilsētas valdes nams, pilsētas lopkautuve, spirta dedzinātava, elektrostacija ar dzirnavām. Ierīkots pilsētas parks un sporta laukums. 1935. gadā Līvānos

Jersika (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Jersika

Jersika (latiņu *Gerzika, Gercike)* – seno latgaļu valsts 12.–13. gs., tās centrs bija Jersikas pils. Pie pilskalna bija senpilsēta un kapulauks. Vēstures avotos Jersika pirmo reizi minēta 1203. gadā. Tā aizņēma daļu no Dienvidlatgales un Dienvidaustrumvidzemes, kā arī teritoriju uz dienvidiem no Daugavas. Jersika robežojās ziemeļos ar Tālavu un Atzeli (Adzeli), austrumos ar Polockas kņazisti, dienvidos ar Lietuvu un sēļu apdzīvoto teritoriju, rietumos ar lībiešu novadiem. Jersika kontrolēja Daugavas tirdzniecības ceļu. Jersikas pilskalna arheoloģiskajos izrakumos (1939. g., arheologs F. Balodis) konstatēja, ka tas bijis ilgstoši apdzīvots, jo 10 kultūras slāņi liecināja, ka pils nodegusi 10 reizes. Atrastas 2133 senlietas: bronzas laikmeta bronzas šķēpi, krama bultu gali, akmens cirvji (1. gt. pr. Kristus). Atklātas guļbūvē celtas ēkas ar kleķa krāsnīm, amatnieku darbnīcas, atrastas latgaļu senlietas, no Krievzemes ievesti krustiņi, krelles (10.–13. gs. sāk.). No 1990. gada Jersikas pilskalnā arheoloģiskos izrakumus veic ekspedīcija Ē. Mugurēviča un A. Vilcānes vadībā, turpinot skaidrot apbūves un nocietinājumu izveidošanu. Kapulaukā izpētīti 32 latgaļu kapi. Jersikas iedzīvotāji jau pirms vācu krustnešu ienākšanas bijuši kristīti. Tā ir vienīgā senpilsētas tipa apmetne Latvijā, kas Indriķa hronikā minēta 1203. gadā kā *civitas*, ar ko viduslaikos apzīmēja lielāku administratīvo centru vai galveno bīskapijas pilsētu. Hronikā pilsētas iedzīvotāji saukti par *civis*, kas tulkojams kā pilsoņi, pilsētnieki. Hronika vēsta, ka Jersika bija bagāta, nocietināta pilsēta ar vārtiem un pareizticīgo baznīcām. Pārvaldes un garīgās dzīves centrs atradās Jersikas pilskalnā. Indriķa hronikā Jersikas valdnieks Visvaldis (Polockas kņaza vasalis) visā Livonijā vienīgais titulēts par valdnieku (latiņu *rex*). 1209. gadā vācu krustneši bīskapa Alberta vadībā uzbruka Jersikas pilij un to nopostīja. Pēc 1209. gada padošanās līguma Rīgas bīskapam var secināt, ka Jersika bija iedalīta vismaz sešos novados. Pēc šā uzbrukuma Jersikas valdnieks kļuva par bīskapa Alberta vasali. Jersikas viena daļa, ko bīskaps paturēja sev, pieņēma katoļticību, bet otra daļa, ko viņš kā lēni atstāja Visvaldim, joprojām palika pareizticībā. 1214. gadā Jersiku izlaupīja Kokneses bruņinieki. Pēdējās ziņas par Jersikas valdnieku Visvaldi ir no 1239. gada, pēc tam par Jersiku nav nekādu ziņu. Jersikas nosaukumu saglabājusi apdzīvota vieta un pagasts Preiļu rajonā.

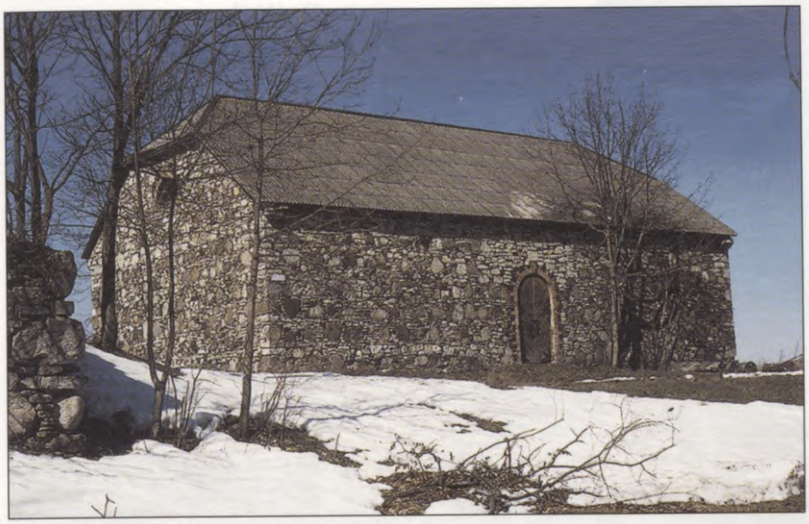

Bijušās Līvānu muižas klēts (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

bija 636 dzīvojamās ēkas, no kurām tikai 35 bija mūra, bet 595 koka, 6 jaukta materiāla ēkas. 576 ēkas bija vienstāva, 60 – divstāvu un vairākstāvu ēkas.

Pēc 2. pasaules kara uzcelti daudzstāvu dzīvojamo namu masīvi, uzbūvēti un iekārtoti jauni ražošanas korpusi. Notika individuālā būvniecība. Līvānu pilsētas centrā, vēsturiskās apbūves zonā uzcelts veikals "Jersika" (1994. g., arhit. V. Nikolajevs un I. Svirskis). Ēka ir celta no ķieģeļiem, trīs līmeņos ar pagrabu un diviem virszemes stāviem. Tagad ēkā atrodas Unibankas filiāle. Uzcelta Dārzkopības un biškopības b-bas administrācijas ēka (1992. g., arhit. A. Melderis). Tā ir vienstāva ķieģeļu ēka ar slīpu kārniņu jumtu.

Māksla

1861. gadā no Daugavas dolomītakmens uzcelta Līvānu Romas katoļu baznīca ar vairākiem altāriem, 1. pasaules kara laikā tā stipri nopostīta. Atjaunotā baznīca ir iekārtota vienkāršāk. Līvānu ev.-lut. baznīca celta neogotikas stilā, un tikpat vienkāršas arī tās iekštelpas. Pilsētā bija uzcelts piemineklis Latvijas armijas karavīriem, kas Latvijas Brīvības cīņās krituši par Līvānu un to apkārtnes atbrīvošanu (1935. g., arhit. P. Drejmanis). Padomju okupācijas laikā piemineklis tika iznīcināts. Līvānos atrodas 1905. gada revolucionāru, 1917.–1919. g. kritušo lielinieku un 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi.

Kultūras nama apkaime (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā skola Līvānos atvērta 1826. gadā, trīsgadīgā Līvānu tautskola dibināta 1854. gadā. Līvānu pagasta sešklasīgā pamatskola sāka darboties 1920. gadā, Līvānu miesta sešklasīgā pamatskola – 1921. gadā. 1940. gadā Līvānu sešklasīgo pamatskolu pārveidoja par nepilno vidusskolu, kas darbu atsāka 1944. gadā. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās pilsētas ebreju sešklasīgā pamatskola. No 1931. gada darbojās valsts komercskola, 1944.–1956. g. – Līvānu ekonomiskais tehnikums. 1935. gadā Līvānos bija pilsētas bibliotēka (548 sējumi), Līvānu latviešu izglītības b-bas "Stars" bibliotēka (1124 sējumi), Līvānu pagasta padomes Kultūras fonda bibliotēka (990 sējumu) un lasītava. Pirmā aptieka dibināta 1868. gadā. Mūsu dienās darbojas 1924. gadā dibinātā aptieka. Darbojās arī Krājaizdevu s-ba (dib. pirms 1. pasaules kara), namīpašnieku krājaizdevu kase (1925. g,), Ebreju krājaizdevu s-ba (1922. g.), Tirgotāju krājaizdevu s-ba (1930.g.), Latviešu namīpašnieku b-ba (1924. g.), lauksaimnieku b-ba "Arāja spēks", Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1896. g.), kooperācija "Pašpalīdzība" (1930. g.), Pilsētas savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1932. g.), latviešu izglītības b-ba "Stars" (1920. g.).

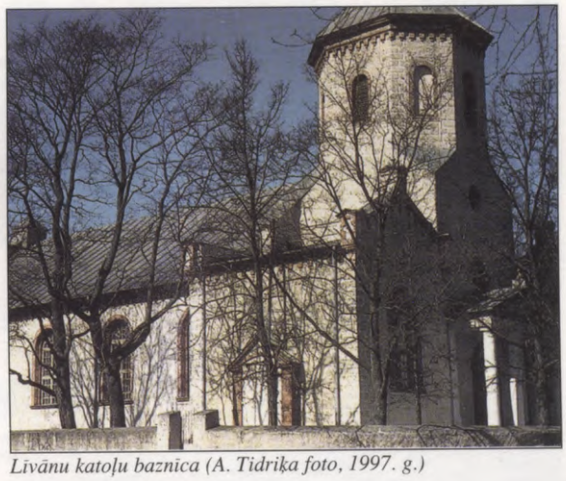

Līvānu katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1950.–1959. g. iznāca laikraksts "Uzvaras Ceļš". 1970. gadā uzcelta 1. vidusskolas ēka (1072 skolēniem), 1975. gadā – Līvānu 2. vidusskolas ēka (800 skolēniem). Līvānos darbojās arī bērnu mūzikas skola (dib. 1959. g.). 1974. gadā uzcelts Līvānu kultūras nams (600 vietu), 1975. gadā – dzelzceļa stacija, pieci bērnudārzi, automātiskā telefona centrāle. Pilsētā bija divas bibliotēkas, slimnīca un poliklīnika.

Reliģija

Līvānos darbojas Romas katoļu draudze, ev.-lut. draudze, baptistu draudze, vecticībnieku draudze, Visu svēto pareizticīgo draudze.

Kamēr Līvānu ev.-lut. draudzei vēl nebija savas baznīcas, trīs vai četras reizes gadā dievkalpojumus noturēt ieradās Krustpils mācītājs. Dievkalpojumi notika ugunsdzēsēju depo. Kopš 1932. gada Līvānu ev.-lut. draudzei ir sava baznīca. Pēc 2. pasaules kara padomju okupācijas varas iestādes baznīcā gribējušas gan spēlēt sporta spēles, gan ierīkot noliktavu. Mācītāji: 1944.–1978. g. E. Sēnala, kopš 1997. gada Ē. Bērziņš.

Līvānu Romas katoļu draudzes baznīca atrodas draudzes nomalē, tā labi apmeklēta. 20. gs. 90. gados draudzes mācītājs prāvests J. Začests.

2. pasaules kara sākumā bija iesākta pareizticīgo baznīcas celtniecība (arhit. M. Šervinskis), bet tā netika pabeigta.

Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā Līvānos darbojās arī vecticībnieku draudze, jūdu draudze, baptistu draudze. Pilsētā atrodas Līvānu Nabadzīgā bērna Jēzus kongregācijas māsu klosteris.

Līvāni – deviņdesmitie gadi

Līvāni ir pilsēta krustcelēs – tur satiekas Dubna un Daugava, Zemgale un Latgale, tur ceļi ved uz Rīgu un Daugavpili, arī Krieviju, Baltkrieviju un Lietuvu. Līvāni – seni un arvien jauni, izpostīti un atjaunoti, piedzīvojuši latgaļu un lībiešu, poļu un krievu laikus, karus un mērus, badu un pārticību, pagrimumu un uzplaukumu. Līvānieši likteņa pārbaudījumu rūdīti un varbūt tieši tāpēc vienlaikus gan lepni un neatkarīgi, gan citus saprotoši un viesmīlīgi.

Pēc privatizācijas Līvānos lielākie saimnieciskie uzņēmumi ir a/s "Līvānu stikls" (ražo augstas kvalitātes stikla traukus, strādā profesionāli stikla pūtēji) un "Līvānu kūdras fabrika" (ražo kūdru eksportam un lauksaimniecībai, kūdras substrātu, kurināmo ga-

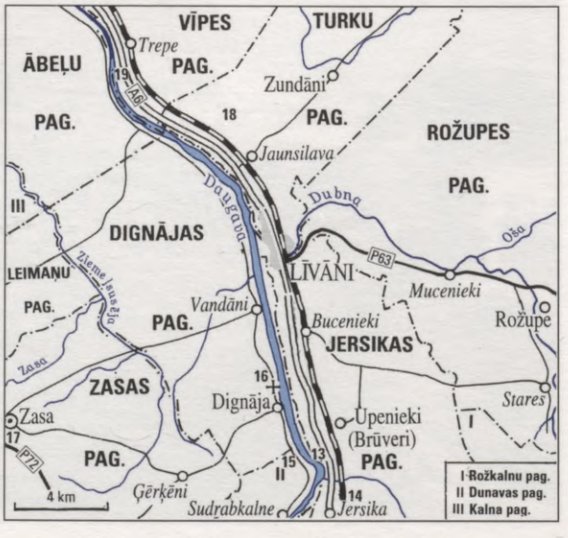

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

balkūdru), SIA "Anda–optec" (ražo optiskās monošķiedras, optisko šķiedru kūļus, medicīnas gaismasvadu instrumentus lāzeru iekārtām, optiskos kabeļus sakaru tīkliem), "Līvānu mājas un logi" (ražo mansarda tipa saliekamo dzīvojamo māju koka detaļu komplektus, konteineru tipa sadzīves un dienesta telpas, koka logus ar stikla paketi), "Līvānu būvmateriāli–R" (ražo ķieģeļus, veic metāla mehāniskās apstrādes darbus), "RCI" (izgatavo galdniecības izstrādājumus) un "RNS–D" (tirgo degvielu), Līvānu biokīmiskā rūpnīca (ražo lopbarību, cep maizi, veic metālapstrādes pakalpojumus), individuālais uzņēmums "Daugulis&Co" (gatavo konditorejas izstrādājumus, gaļas kulināriju, salātus, maizi).

90. gados atvērti daudzi privātie veikali, darbojas vairāk nekā 10 kafejnīcu, bāri, restorāns, viesnīca, autoservisi. Ir Baltijas Tranzītu bankas, Latvijas Unibankas, Latvijas Krājbankas un četru apdrošināšanas s-bu filiāles.

Medicīnas pakalpojumus nodrošina slimnīca (80 vietu), poliklīnika, sešas aptiekas.

Pilsētā ir divas vidusskolas (1782 skolēni, 1998. g.), Preiļu vakara vidusskolas konsultatīvais punkts (71 skolēns), bērnudārzs "Rūķīši" (172 bērni), mūzikas skola (klavieru, pūšamo un sitamo instrumentu, stīgu instrumentu un tautas mūzikas instrumentu grupas), mākslas skola (dib. 1988. g., keramikas un tēlniecības, tekstilmākslas un rokdarbu, ādas dekoratīvās apstrādes, glezniecības un grafikas, kultūras un mākslas vēstures, dizaina pamatu un dekoratīvās mākslas specialitātes). Līvānos darbojas arī Preiļu sporta skolas grupas, Bērnu un jauniešu centrs. Pieaugušie papildus zināšanas var iegūt Profesionālās karjeras izvēles centrā (kopš 1996. g.), mācību centros "Personāls" un "Buts" (veic gk. bezdarbnieku profesionālo apmācību), Biznesa informācijas centrā, SIA "Eva–93" un "Personāls" piedāvātajos kursos un personāla apmācības programmās, fonda "Baltā māja" (dib. 1997. g.) sabiedriskajā centrā rīkotajās nodarbībās, trijās autoskolās.

Rīgas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Kultūras namā darbojas amatieru teātris, koris, tautas deju ansamblis "Silava, populārā folkloras grupa "Ceiruleits" un ansamblis "Jūlijs". Lietišķās mākslas studija "Dubna" rīko ikgadējas darbu izstādes. Pilsētas bibliotēkā 1998. gadā bija 57,1 tk grāmatu, bērnu bibliotēkā – 12,7 tk grāmatu. Gadsimtu krātā stikla ražošanas pieredze ir apkopota a/s "Līvānu stikls" muzejā.

Aktīvi darbojas Amatnieku b-ba, futbola un basketbola klubs, pensionāru apvienība, darba meklētāju klubs.

Līvānu pilsētas dome

Skvērs pie Rīgas ielas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Līvāniem un apkārtni

Interesants ir a/s "Līvānu stikls" muzejs Zaļajā ielā 3 *[1]*, kur var iepazīties ar uzņēmuma vēsturi un ražojumiem. Pie tā rūpnīcas simtgades piemiņas akmens (1987. g.). Pie stacijas ir piemineklis represētajiem (1989. g.) *[2]*. Turpat netālu ir apskatāmas dažādos laikos kritušo karavīru piemiņas vietas un kapi. Pilsētas parkā Līvānu–Preiļu ceļa malā ir sarkanarmiešu brāļu kapi (tēln. V. Albergs) *[3]*. Pagaidu piemiņas akmens pilsētas parkā, kas uzstādīts 1990. gadā vietā, kur 1935. gadā tika atklāts piemineklis Līvānu atbrīvošanai no lieliniekiem 1919. gadā (50. gadu beigās šo piemineklī nojauca). Pie dzelzceļa

Bijušo dzirnavu ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

pārbrauktuves Stacijas ielas malā apskatāmi 1905.–1907. g. revolucionāru un 1917.–1919. g. kritušo cīnītāju par padomju varu kapi (tēln. Z. Zvāra) *[4]*. Rīgas ielā 95 atrodas bij. dzirnavu ēka *[5]*, celta 1920. gadā uz veco ūdensdzirnavu pamatiem (tās šeit bijušas jau 19. gs. beigās, 1. pasaules kara laikā sagrautas), kad nodibināja ražošanas biedrību "Straume". 50. gados ūdensdzirnavu aizsprostu nojauca. Muižas klēts atrodas Domes ielā 1 *[6]*. Tā celta 19. gs. Līvenhofas muižā. Nedaudz tālāk uz Z, Baznīcas ielā 17 atrodas Sv. Miķeļa katoļu baznīca *[7]*. Rīgas ielā 140 bij. Pasta krogs *[8]* un Rīgas ielā 231 bij. Baltais krogs *[9]*, kas celts 19. gs. 1. pusē. Blakus krogam atradies vecākais tirgus laukums, kurā no 19. gs. sākuma tika rīkoti gadatirgi. Kroga ēkai 1990. gadā nojauca dienviddaļu. Krustpils ielā 19 *[10]* un Vecskolas ielā 1 *[11]* pārbūvētas sinagogas ēkas. Teiku apvīta vieta ir Ubagu līcis Dubnas labajā krastā *[12]*, kur atrodas franču kapi. Zemgales ielas galā prāmis pāri Daugavai.

Bijušais Baltais krogs (V. Veilanda foto, 1997. g.)

Apm. 9 km uz D no pilsētas Daugavas krastā atrodas Jersikas pilskalns, senpilsētas vieta un senkapi *[13]*. Jersikā *[14]* pareizticīgo baznīca, kas uzcelta 1904. gadā no saliekamajām dzelzs konstrukcijām (tā tikusi izgatavota Odesā 19. gs. sāk. un 1886. g. uzstādīta Daugavpilī). Daugavas kreisajā krastā iepretī Jersikas pilskalnam atrodas Dignājas pilskalns (bij. seno sēļu centrs) *[15]*. Dignājā *[16]* lut. baznīca (1811. g.). Zasā *[17]* lut. baznīca (1750. g.), bij. muižas parks. Uz Z no Līvāniem Silavas ezeri *[18]*. 1,5 km uz D no Trepes stacijas 2 m augstais un 7 m garais Vaiķu akmens *[19]*.

Līvānos dzimuši grafiķis B. Ancāns (dzīvo Vācijā), keramiķe A. Bernāne, grafiķis O. Bērziņš, ķīmijas doktors Z. Brūveris, bioķīmiķis, bioloģijas doktors, profesors J. Krēmers, inženieris mežkopis, ķīmijas doktors A. Kriķis, mūziķi J. Kulakovs, M. Muktupāvels, V. Muktupāvels, inženieris V. Parfejevs, dzejniece A. Pormale, arhitekts P. Švābe, kordiriģents J. Vaivods, arhitekts V. Vītols.

LUBĀNA

Madonas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 4,39 km².
Iedzīvotāji: 2167 (1997. g.); latvieši 95%, krievi 3,2%.
Attālums no Rīgas 212 km (autoceļi A6, P37 caur Pļaviņām un Madonu), no Madonas 40 km (P84, P82).
Dzelzceļa stacija Dzelzava 25 km no Lubānas (līnijā Rīga–Vecumi, Pļaviņas–Žīguri).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu. Augšējā zilajā laukā peldoša zelta pīle; apakšējo lauku veido trīs divkrāsainas horizontālas joslas ar viļņotu dalījumu – to augšdaļa sudraba, apakšdaļa zila

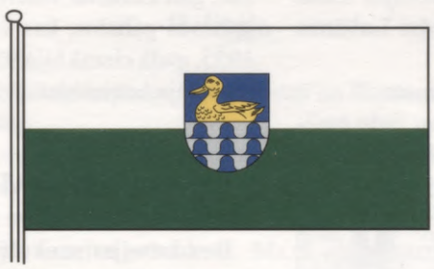

Pilsētu apņem Indrānu pagasts, dienvidos tā robežojas arī ar Ošupes pagastu.

Daba un iedzīvotāji

Lubāna atrodas Latvijas un Madonas rajona A daļā. Tās teritorija atrodas Austrumlatvijas zemienes Lubāna līdzenuma R malā, Aiviekstes krastos. Apkaimes reljefs līdzens (absolūtais augstums līdz 100 m vjl.), apkārtnē purvu masīvi (lielākais – Olgas purvs uz R no pilsētas), meži. Tuvumā tek Aiviekstes kreisā krasta pieteka Abaine, labā krasta pietekas Liede un Mandauga, ZA – Pededze. Uz A no pilsētas atrodas Lubāna ezers un tā hidrotehniskā sistēma. Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra apm. 5,5 °C, janvāra vidējā temperatūra –7 °C, jūlija – apm. 17 °C. Nokrišņi 550–600 mm gadā (viens no sausākajiem apvidiem Latvijā, jo Vidzemes augstiene daļēji pasargā no R vējiem).

Iedzīvotāju skaits daudzkārt palielinājies tikai pēc 2. pasaules kara. Nacionālais sastāvs agrāk un tagad viendabīgs (90. gados iedzīvotāju skaits nedaudz samazinājies). 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija negatīvs (–8,3), 6,4 dzimušie, 14,7 mirušie. Arī iedzīvotāju migrācijas saldo bija negatīvs (–1,2), iebrauca 19, izbrauca 31 iedzīvotājs. 1997. gadā Lubānā no 2167 iedzīvotājiem 23,0% bija līdz darbspējas vecumam, 53,1% darbspējas vecumā, 23,9% virs darbspējas vecuma. Bezdarbnieki 6–8% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem.

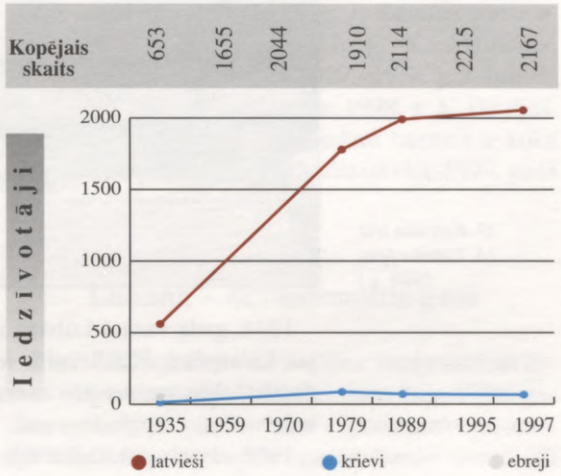

Vēsture

Lubāna līdzenumā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos (20. gs. 60.–80. gados, vadītāji I. Loze, F. Zagorskis) atklātas ap 30 mezolīta (Zvidzes, Osas u.c.) un neolīta (Zvejsalas, Piestiņas, Suļkas u.c.), kā arī vēlā neolīta un agrā bronzas laikmeta (Aboras I, Lagažas u.c.) apmetnes, kas liecina, ka šis apvidus bijis apdzīvots jau mezolītā (atradumi attiecas uz 9.–2. gt. 2. ceturksni pr. Kristus). Līčagala apmetni un kapulauku (akmens laikmets, agrais un vēlais dzelzs laikmets) pētījuši vairāki arheologi (A. Felkerzāms, E. Šturms u.c.) jau mūsu gadsimta 1. pusē.

Vēstures avotos Lubāna minēta 13. gs. Savā laikā šeit bijusi platības ziņā lielākā muiža Vidzemē. Ir zināms, ka 17. gs. tur bijusi arī baznīca. Zviedru 1681.–1710. g. kadastra dokumentos minēts arī Lubānas Baznīckrogs, kas 1892. gadā piederējis Lubānas muižas īpašniekam baronam R. Volfam. 19. gs. beigās–20. gs. sākumā pie baznīcas, pagastnama, skolas un Baznīckroga sāka veidoties Lubānas ciems.

Latvijas Brīvības cīņu laikā Latgales frontē cīņā pret lieliniekiem notika 1. Liepājas kājnieku pulka 8. rotas komandiera kapteiņa H. Helmaņa vadītie izlūkgājieni pretinieka aizmugurē. Viens no tiem notika naktī uz 12. oktobri, kad 28 karavīri viņa vadībā pārcēlās pāri Lubāna Z galam un uzbruka pretiniekam Staridvora sādžā. Lubānas apkaimē darbojās arī Lubānas sarkano partizānu pulciņš, kura vadītāja vietnieks bija O. Joass (vēlākais rakstnieks Rihters).

1935. gadā izbūvēja Madonas–Lubānas dzelzceļa posmu. Šajā laikā Lubānā darbojās Lubāna ezera regulēšanas darbu pārvalde, apm. 26 dažādu preču tirdzniecības veikali, spēkstacija, divas kokapstrādes darbnīcas, drēbju veltuve un krāsotava, alus darītava.

O. Kalpaka iela (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

1944. gada vasarā Lubānā ienāca PSRS okupācijas karaspēks. PSRS varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī daudzi Lubānas iedzīvotāji.

1958.–1992. g. Lubāna bija pilsētciemats.

Pēc 2. pasaules kara Lubāna kļuva par lielu mežrūpniecības un sava apvidus lauksaimniecības

Aiviekstes uzplūdums pie Lubānas 1923. gada oktobrī

centru. Šeit atradās viens no lielākajiem mežrūpniecības uzņēmumiem Latvijā. Pie dzelzceļa stacijas darbojās mehanizētā krautuve, kokzāģētava, taras cehs. Darbojās arī mežniecības mežizstrādes iecirknis; bija pienotava, dzirnavas, galdnieku darbnīcas, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas un Madonas ūdenssaimniecības celtniecības un montāžas iecirknis ar plašām darbnīcām. Lubānā atradās padomju saimniecības "Lubāna" centrs, mehāniskā darbnīca, galdniecība, pieci veikali, ēdnīca, autostacija, dzelzceļa stacija.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Lubānas pilsētbūvniecība saistīta ar toreizējā Lubānas draudzes mācītāja un skolotāja V. Maldoņa vārdu: viņa darbības laikā ap 1910. gadu daļu Lubānas mācītājmuižas zemes sāka izdot ilggadējā nomā ar apbūves tiesībām. Uz šās zemes apmetās gk. amatnieki un tirgotāji. Apdzīvotas vietas veidošanos veicināja lielais attālums līdz tuvākajām pilsētām. Pēc Latvijas agrārreformas (1920. g.) gan Lubānas muižas, gan Lubānas mācītājmuižas zeme tika sadalīta apbūves gabalos, kas veicināja Lubānas izaugsmi. 1935. gadā ciemā bija 93 ēkas, no kurām 90 (96,7%) piederēja latviešiem.

Māksla

Bez Latvijas senkultūrai arheoloģiski nozīmīgā neolīta laikmeta atradumu klāsta Lubāna piekrastē pati pilsēta kā jauns veidojums valsts administratīvajā kartē vēl nav paspējusi uzkrāt ievērojamas mākslas rezerves. Pilsētas teritorijā ir iekļauta 19. gs. 1. pusē veidotā muiža, kuras īpašnieki un cēlāji gadu gaitā vairākkārt mainījušies. Tās ir bijušas Fītinghofu, Volfu dzimtas, kas bijušas luterticīgas un šai konfesijai pierakstījušas arī savus zemniekus. Pārbūvētajā kungu namā skaidri saskatāmas ampīra arhitektūras iezīmes. Lut. baznīcā grezns neogotikas altāris ar gleznu "Kristus pie krusta" un vitrāža apsīdas logā. Krāšņajā stikla gleznā attēlots Kristus, kas svētī draudzi. Divmanuāļu ērģeles Lubānas lut. baznīcai būvējis A. Martins 1871. gadā (1931. g. paplašinātas). Tās sava 1891. gada folkloras ceļojuma laikā izmēģinājis arī Jurjānu Andrejs.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Lubānā 1854. gadā uzcēla Centra skolas namu (bij. ministrijas skola), 1869. gadā – Cepurītes skolas namu. 1890. gadā Lubānā atvērta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. 1935. gadā darbojās Lubānas valsts ģimnāzija, 2. pakāpes pamatskola pie ģimnāzijas un Centra pamatskola. Darbojās arī Lubānas Savstarpējās apdrošināšanas b-ba (dib. 1881. g.), Krājaizdevu s-ba (1911. g.), Piensaimnieku s-ba (1912. g.), Lauksaimniecības b-ba (1897. g.), piensaimnieku s-ba "Pamats" (1922. g.), Lubānas-Zvidzienas Piensaimnieku s-ba (1924. g.), Lubānas Centra brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1927. g.).

Luterāņu baznīca un bijušais Baznīckrogs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pēc 2. pasaules kara pilsētā atradās ciema padome, vidusskola, kultūras nams, bibliotēka, slimnīca, MRS klubs.

Reliģija

Lubānā darbojas ev.-lut. draudze un Romas katoļu draudze.

Ir ziņas, ka 1630. gadā lut. baznīcā spredikojis Kalsnavas mācītājs un 1641. gadā Ļaudonas mācītājs katru trešo svētdienu noturējis dievkalpojumus kādā rijā, jo baznīca sabrukusi. Mazu koka baznīciņu uzcēla 1648. gadā. 1703. gadā šī baznīca nodega. 1745. gadā tās vietā uzcelta jauna baznīca. Ir ziņas, ka 1788. gadā sāka celt baznīcu, ko 1789. g. 16. decembrī iesvētīja.

1847. g. 10. jūnijā Lubānas draudze atdalījās no Ļaudonas baznīcas. Pirmais draudzes mācītājs no 1849. gada bija A. Peitāns.

Tag. Lubānas ev.-lut. draudzes mūra baznīca celta 1869.–1872. g. (750 sēdvietu; J. Kampes būvprojekts). Mācītāji: 1909.–1912. g. V. Maldonis, 1913.–1919. g. A. Voitkus, 1927.–1934. g. J. Bīlmanis, 1927.–1943. g. A. Kalnājs, 1998. g. N. Ozoliņš.

Lubānas Romas katoļu draudzes baznīca ir koka ēka, izveidota 1938. gadā iegādātajā ēkā. 1999. gadā prāvests J. Kornaševskis.

Lubāna – deviņdesmitie gadi

Pilsētā darbojas 40–45 iestādes, uzņēmumi un firmas. Ar lauksaimniecisko ražošanu līdz 1994. gadam nodarbojās p/s "Lubāna", apsaimniekojot apm. 4500 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Tā bija viena no labākajām saimniecībām rajonā. Pēc saimniecības privatizācijas 1994.–1995. g. izveidojās tikai dažas zemnieku saimniecības ar apsaimniekojamo zemes platību 50–100 ha. Lielākā daļa meliorēto zemju tagad aizaugušas. Lauksaimnieciska rakstura pakalpojumus, kā arī nedaudz tehnikas remonta servisu nodrošina lauksaimniecības kooperatīvā s-ba "Lubāna-94". Tā izveidojās pēc p/s privatizācijas.

90. gadu sākumā pilsētā bija divi ar meliorāciju saistīti uzņēmumi: Aiviekstes meliorācijas sistēmu pārvalde un Madonas melioratīvās celtniecības uzņēmuma iecirknis. Tagad darbojas tikai Aiviekstes meliorācijas sistēmu valsts pārvalde ar nelielu darbinieku skaitu (apm. 50).

Pilsētas teritorijā ir vairāki kokapstrādes uzņēmumi. To ražotā produkcija paredzēta gk. eksportam uz Rietumiem. Kopuzņēmums ar vāciešiem "Holzwerke-Lubāna" (apm. 260 nodarbināto) izveidojās 1993. gadā uz Lubānas MRS bāzes privatizācijas procesā, privātuzņēmums "Pats-4" (apm. 80 nodarbināto) –

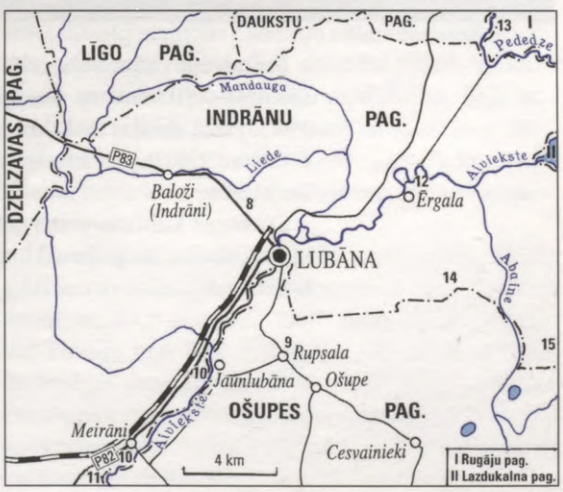

Sagatavotie kokmateriāli (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

1995. gadā. "Tehnoserviss" izveidojās 1992. gadā pēc meliorācijas celtniecības uzņēmuma likvidācijas, 1995. gadā to pārveidoja par kokapstrādes firmu (apm. 50 nodarbināto). Mežizstrādē un koksnes pārstrādē darbojas arī vairāki privātuzņēmēji. Pilsētā ir Lubānas mežniecība. Netālu no pilsētas atrodas Klānu un Pededzes mežniecības. Ar mežsaimniecību Lubānas apkaimē nodarbojas apm. 50–60 iedzīvotāju. Lubānā atrodas Ziemeļaustrumu elektrotīklu Lubānas iecirknis.

Aiviekstes ozoli (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pašreizējā vidusskola celta 1964. gadā. Tajā mācās 460–480 skolēnu. Vecajā vidusskolā, kas celta 1913. gadā, atrodas mākslas skola. Bērnudārza telpās (būvēts 1979. g.) izvietotas divas pirmās sākumskolas klases.

Darbojas kultūras nams (būvēts 19. gs. vidū) un klubs (būvēts 50. gadu sākumā). Pilsētā ir divas bibliotēkas.

Ir ambulance, slimnīca un četras aptiekas. Lubānā no 90. gadu vidus darbojas pieci pārtikas, trīs rūpniecības, divi saimniecības preču, divi grāmatu, divi puķu veikali. Ir Patērētāju b-ba, pašvaldības uzņēmumi "Siltums" un "Ūdens". Pilsētā ir trīs degvielas uzpildes stacijas, četras kafejnīcas, televizoru remotdarbnīca.

Darbojas vairākas nevalstiskas organizācijas un to apakšvienības: pensionāru b-ba "Cerība", Nacionālo Daugavas vanagu Latvijas apvienības Lubānas kopa, Latvijas Nacionālo karavīru b-bas Lubānas nodaļa.

Lubānas pilsētas domes priekšsēdētājs M. Gruzītis

Pavadonis pa Lubānu un apkārtni

Parka iela ir bij. Lubānas muižas galvenais ceļš. Šajā ielā saglabājušās vairākas bij. muižas (atradās Aiviekstes labajā krastā) saimniecības ēkas *[1]:* muižas pagrabi Parka ielā 8 un muižas klētis Parka ielā 6. Pilsētā atrodas lut. baznīca *[2]* ar 1871. gadā būvētajām ērģelēm. Katoļu baznīca *[3]* darbojas Brīvības ielā 32. Pie bij. valsts ģimnāzijas ēkas Skolas ielā 6 atrodas piemiņas plāksne (1938. g.) K. Ulmanim *[4]*. Tilts pār Aivieksti celts 1964. gadā, izmantojot 1937. gada rekonstruētos tilta balstus. Netālu no tilta 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi *[5]*. Lubānas vecajos kapos piemineklis, ko savam brālim veidojis J. Lauva *[6]*. Krasta ielā 3 piemiņas akmens komunistiskā terora upuriem *[7]*, atklāts 1989. gadā. Jaunajos kapos piemiņas vieta kritušajiem latviešu leģiona karavīriem un nacionālajiem partizāniem *[8]*. Lubānas apkaimē uz D no pilsētas atrodas Ošupes pamatskola (agrāk Rupsalas pamatskola) *[9]*. Piemiņas plāksne pie skolas vēsta, ka šajā skolā 19. gs. 80. gados mācījies komponists E. Dārziņš. Pie Meirāniem *[10]* atrodas operdziedātāja J. Zābera memoriālais muzejs "Vecais Ceplis" un pirmā Latvijas armijas virspavēlnieka O. Kalpaka apbedījuma vieta Visagala kapos (pieminekli veidojuši tēln. K. Zāle un A. Dzirkalis) *[11]*. Blakus Visagala (Brākaļu) pilskalns. Agronoma, valsts darbinieka H. Celmiņa, teologa un folklorista M. Celmiņa dzimtās mājas Nagliņi *[12]*. Dabas liegumi: Pededzes lejtece *[13]*, Seldžu ozolu audze *[14]*, Pārabaine *[15]*.

Lubānā dzimuši aktieris K. Kvēps, ārsts un rakstnieks, medicīnas doktors, publicists J. Liepiņš, valsts darbinieks V. Salnais, flautists V. Strautiņš, Latvijas zemessardzes aviācijas vienību komandieris A. Šilovs, medicīnas vēsturnieks, medicīnas doktors A. Vīksna, ārsts un ornitologs K. Vilks, arhitekts U. Zābers, gleznotājs un grafiķis V. Zābers.

LUDZA

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1777. gada.
Platība 10,0 km².
Iedzīvotāji: 11440 (1997. g.); latvieši 52,9%, krievi 39,8%, baltkrievi 2,8%, ukraiņi 1,5%, poļi 1,5%.
Attālums no Rīgas 272 km (autoceļi A6, A12).
Dzelzceļa stacija Ludza 248 km no Rīgas (līnijā Rīga–Zilupe).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans ķieģeļu mūris; virs tā krustveidā melna atslēga un balts zobens ar zilu ēnojumu un zelta rokturi. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā. Atslēga ģerboni norāda, ka Ludza ir pierobežas pilsēta, bet zobens atgādina par senajām cīņām

Ludzas ģerbonis 1781. gadā

Ludza robežojas austrumos un ziemeļaustrumos ar Zvirgzdenes pagastu, rietumos ar Cirmas pagastu, dienvidos un dienvidaustrumos ar Isnaudas pagastu.

Autoceļš A12 savieno Ludzu ar Jēkabpili, Rēzekni un Zilupi.

Daba un iedzīvotāji

Ludza atrodas Latvijas A daļā, Latgales augstienes Rēzeknes pazemājuma A daļā mitrā, ezeriem un upēm bagātā vietā. Apkaimes reljefs paugurains, pārsvarā vidēji un sīki morēnu pauguri. Vidējpaugurraines un lēzeni pacēlumi iekultivēti, nogāzēs meži, pazemājumos vietām purvi. Lielāko pauguru vidējais augstums 150–170 m vjl. Pilsētas ZA (Ludzas–Kārsavas ceļa labajā pusē) atrodas Lielais Ludzas ezers (846,4 ha), uz R (ceļa kreisajā pusē) – Mazais Ludzas ezers (36,5 ha), Dunakļu ezers (82,7 ha), Zvirgzdenes ezers (134,2 ha) ar daudzām salām. Gleznainā ezera sešas salas (1,5 ha), kur aug arī retas augu sugas, ir botāniskais liegums. Pilsētas DR ir Runtortas ezers. Pie ezeriem atpūtas un peldvietas, pie Zvirgzdenes un Dunakļa ezera arī mazdārziņi. Arī apkaimē ir daudz ezeru: 8 km uz R no pilsētas atrodas Cirma ezers (1261,2 ha), bet apm. 9 km uz DA – Pildas ezeru grupa, no kuriem lielākais ir Pildas ezers (294,6 ha). Krāšņā ezeraine ar apkārtējiem pauguriem kopš 1977. gada ir dabas liegums (623 ha). Uz DR no pilsētas atrodas Soidu un Dukānu ezers. No Lielā Ludzas ezera iztek Ludzas upe (Veļikajas labā pieteka), ietek Pilda ar kreiso pieteku Kivdolicu un Istalsnu. Plītnīca savieno Zvirgzdenes un Mazo Ludzas ezeru. Pie pilsētas A robežas tek Garbarupe.

Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra 5,8 °C, janvāra vidējā temperatūra –7°C, jūlija 17 °C. Nokrišņi vidēji 650 mm gadā.

Līdz 19. gs. 2. pusei pēc iedzīvotāju skaita (vairāk nekā 5000) aiz Daugavpils Ludza ieņēma 2. vietu Latgales pilsētu vidū. Iedzīvotāju skaits pieauga līdz pat 1. pasaules karam. Abu karu laikā Ludza zaudēja daudz iedzīvotāju. Pēc 2. pasaules kara iedzīvotāju skaits pieauga.

Jau kopš seniem laikiem Ludzas teritorijā apmetušies krievi, tomēr 1660. gadā, kad Ludza nonāca Polijas pakļautībā, tie sāka izceļot no pilsētas. 1890. gadā pēc Maskavas–Ventspils dzelzceļa izbūves uzlabojās Ludzas novada satiksme ar citām pilsētām, un aizvien vairāk ebreju tirgotāju no Ludzas izceļoja uz Rēzekni. Tomēr līdz pat 20. gs. 30. gadiem pilsētā bija liels ebreju īpatsvars. Iedzīvotāju nacionālais sastāvs būtiski mainījās padomju okupācijas laikā, kad līdz ar straujo rūpniecības attīstību pilsētā ieradās daudz strādnieku no padomju republikām. Šajā laikā iebrauca daudz krievu, ukraiņu un baltkrievu. Pretējs process vērojams pēc 1990. gada, kad daudz krievu, baltkrievu un ukraiņu izbrauca uz savu etnisko dzimteni.

Demogrāfiskā situācija Ludzā nelabvēlīga. 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums bija –8,3 (6,2 dzimušie, 14,5 mirušie). 1997. gadā 27,1% Ludzas iedzīvotāju bija līdz darbspējas vecumam, 46,0% darbspējas vecumā, 26,9% virs darbspējas vecuma. Pēc rūpniecības ražošanas tempu samazināšanās pieauga bezdarbnieku skaits. 1997. gadā Ludzā bezdarbnieku īpatsvars darbspējīgā vecuma grupā bija 19,71%.

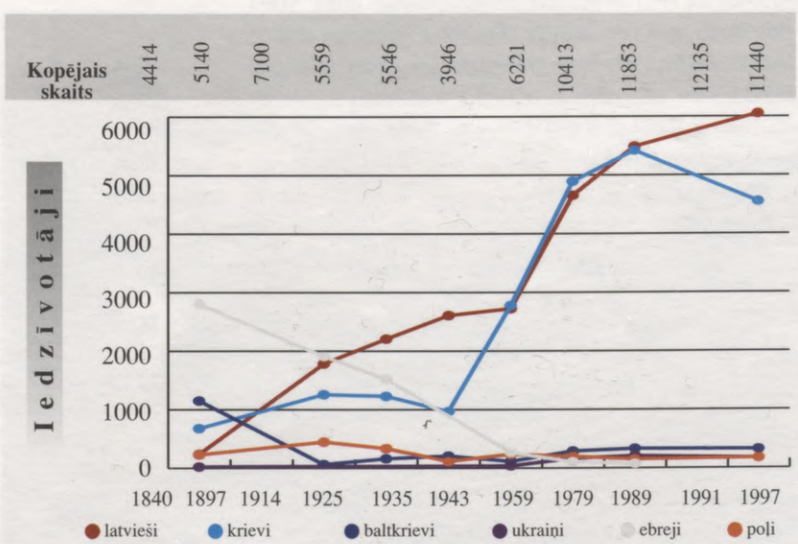

Ludza starp Odukalnu un Baznīckalnu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Vēsture

Ludzas apkārtne bijusi apdzīvota jau mezolītā (8.–5. gt. pr. Kristus), par to liecina Lielā Ludzas ezera krastos atrastie kaula priekšmeti. Neolīta (5.–2. gt. vidus pr. Kristus) apmetnes Lielā Ludzas ezera Budjankas pussalā un Jurizdikas ragā, ko 1959. gadā pētījis R. Šnore, tāpat Ķīšukalna pilskalns (saukts arī par Šelupinku vai Jeršovkas pilskalnu) un kapulauks, ko pētījusi E. Šnore, liecina par Ludzas apkārtnes nepārtrauktu apdzīvotību. Ka apdzīvotība bijusi intensīva, liecina krievu arheologu N. Sizova un J. Romanova pētījumi (1890.–1891. g.) Odukalna senkapos, kur izpētīti 338 apbedījumi. Ap 1939. gadu Ķīšukalna dienvidu pakājē apmetnē izarts sudraba kaklariņķis (sver 173,2 g). Glabājas Rīgā, Latvijas Vēstures muzejā.

Ludza pirmoreiz minēta 1177. gadā senās krievu (Kijevas un Ipatija) hronikās. Te atradusies latgaļu pils, pie kuras bijusi arī apmetne.

Livonijas ordenis 1399. gadā agrākās latgaļu pils vietā uz zemes joslas starp Lielo un Mazo Ludzas ezeru uzcēla Ludzas pili (tagad saglabājušās tikai drupas). Ludzas pils bija Rēzeknes fogtejas blakuspils, ko pārvaldīja fogta iecelts ierēdnis. Pilij bija seši torņi, trīs vārti un divas priekšpilis. Spriežot pēc pils paliekām, gan iekšējās priekšpils, gan galvenās pils sienas bijušas celtas no laukakmeņiem un apliktas ar ķieģeļiem. Pils atradās pie pašas Pleskavas kņazistes robežas, tāpēc pleskavieši, baidīdamies no bruņinieku iebrukumiem, iepretī Ludzas pilij 1463. gadā uzcēla cietoksni *Krasnij Gorodok*. 1481. gadā krievi iebruka Latgalē un daļēji nopostīja arī Ludzu. 1525. gadā pils bija atkal atjaunota.

Pēc Livonijas kara (1558.–1583. g.) Ludza ietilpa Pārdaugavas hercogistē, bet pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) Ludza ar pārējo Latgali tika pievienota Polijai. 1654. gadā Krievijas cara Alekseja Mihailoviča karaspēks ielenca pilsētu, rakās zem pils mūriem un Ludzu ieņēma. Aplenkšanas laikā pili tik stipri saspridzināja, ka tā drīz vien sagru-

Skats uz Ludzu no Odukalna (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ludzas pilsdrupas 1794. gadā

va. 18. gs. par pili rakstīja, ka no tās atlikušas tikai drupas. Pēc šā karagājiena Ludza tomēr palika Polijai. 1765. gadā apmetne pie pils nosaukta par miestu.

Pēc Polijas pirmās dalīšanas (1772. g.) Latgali un līdz ar to arī Ludzu pievienoja Krievijai. 1777. gadā Latgali sadalīja Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Ludza kļuva par apriņķa pilsētu. 1778. gadā Ludzu pievienoja Polockas guberņai. 1796. gadā Ludzas apriņķi un pilsētu iekļāva Baltkrievijas guberņā, bet 1802. gadā šo guberņu sadalīja Mogiļovas un Vitebskas guberņā un Ludzu ar apriņķi un pārējo Latgali iekļāva Vitebskas guberņā.

19. gs. 1. ceturksnī Ludzā tirdzniecības nozīme stipri pieauga. Pilsētā notika seši gadatirgi, galvenā tirdzniecības prece bija lini. 1896. gadā Ludzā bija 242 tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. 20. gs. sākumā Ludzā dzīvoja gk. sīktirgotāji un amatnieki.

Ludza 18. gs. beigās

1902. gadā darbojās divas dzirnavas, divi kaļķu cepļi, ādu miecētava, ķieģeļu ceplis. 1917. g. decembrī Latgales padomju kongresā nolēma Ludzas rajona teritoriju pievienot Latvijai. Lielinieku vara Ludzā pastāvēja no 1917. g. novembra līdz 1918. g. februārim un no 1918. g. decembra līdz 1920. g. janvārim, kad Latvijas Brīvības cīņu laikā 1920. g. 26. janvāra rītā Ludzu no lieliniekiem atbrīvoja Latvijas armijas 2. Ventspils kājnieku pulks.

1929. gadā Ludzā jau notika astoņi gadatirgi. 1935. gadā bija 356 tirdzniecības uzņēmumi ar 543 nodarbinātajiem un 238 ar rūpniecisko ražošanu saistīti uzņēmumi ar 344 strādājošajiem. 1941. g. 3. jūlijā Ludzu okupēja Vācijas armija, bet 1944. g. 23. jūlijā – Sarkanā armija. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Ludzas iedzīvotāji. Kopš 1949. gada Ludza ir rajona centrs.

Pēc 2. pasaules kara Ludzā sāka celt daudz rūpniecības uzņēmumu. Lielākie bija metālapstrādes, linu, gaļas un piena pārstrādes uzņēmumi. Metālapstrādes rūpnīca "Metālists" ražoja 67 produkcijas veidus, gk. plaša patēriņa preces. Uzņēmumā izgatavotos cinkotos traukus eksportēja uz deviņām valstīm. 1952. gadā uzceltā linu fabrika apstrādāja arī Pleskavas apgabalā izaudzētos linus. Ludzā darbojās putnu kombināts, maizes ceptuve. Rēzeknes piena kombināta Ludzas pienotava (uzcelta 1972. g.) ražoja sviestu, krējumu, biezpienu. Bija arī bezalkoholisko dzērienu cehs, skuju miltu fabrika, r/a "Daiļrade" filiāle, remonta un celtniecības pārvalde, Latgales meliorācijas sistēmu pārvalde, mežrūpniecības saimniecība, rajona sadzīves pakalpojumu kombināts, r/a "Komutators" filiāle.

Ģenerālis J. Balodis Ludzā 1920. gadā

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Ludzas pilsdrupas un Sv. Tadeuša kapela ir valsts nozīmes arhitektūras pieminekļi. Par apmetni pie Ludzas pils 1599. gadā rakstīts, ka tur ir 24 ēkas un katrai mājai piešķirts sakņu dārzs aiz pils pie ezera. 1765. gadā apmetne pie pils nosaukta par miestu, kurā bija 38 gruntsgabali, kas piederēja 43 īpašniekiem. 1778. gadā Krievijas imperatore Katrīna II apstiprināja Ludzai jaunu apbūves plānu. 1866. gadā pilsētā izcēlās liels ugunsgrēks, kurā nodega ap 200 māju. Kad 1904. gadā dzelzceļa līnijā Maskava–Ventspils (būvēta 1895.–1900. g.) atklāja Ludzas staciju, ap to izvērsās dzīvojamo māju celtniecība. 1935. gadā Ludzā bija 1066 dzīvojamās ēkas: 38 mūra, 1019 koka, 9 jaukta materiāla ēkas, 1029 vienstāva, 32 divstāvu, 3 trīsstāvu un 2 četrstāvu ēkas. Ar elektrisko apgaismošanu bija 505, ar centrālo apkuri 20, ar ūdensvadu 10 dzīvokļi.

Saskaņā ar Ludzas būvnoteikumiem (1935. g.) centrālajā pilsētas daļā drīkstēja apbūvēt 60% no

Ludzas pilsdrupas (A. Ķiša foto, 1991. g.)

gruntsgabalu laukuma, stūra gruntsgabalos – pat 75%. 1937. gadā tika apstiprināts arī pilsētas apbūves plāns ar teritorijas funkcionālo un būvtehnisko zonējumu. 1938. gadā ugunsgrēkā Ludzā izdega septiņas ielas ar 372 mājām (1/5 visas pilsētas apbūves 9,6 ha lielā platībā). Atjaunojot apbūvi, pilsētbūvniecisko struktūru varēja sakārtot atbilstoši elementārām pilsētu higiēnas un ugunsdrošības prasībām. Pavērās arī "iespēja nākotnē pilsētu izbūvēt pilnīgi latvisku un mūsu laikmetam piemērotu". Izstrādāja atbilstošu apbūves pārveides plānu, tomēr kolektīvie iedzīvotāju lūgumi atstāt visu agrākajā kārtībā panāca to, ka gandrīz pilnīgi saglabājās agrākā parcelācija, netika atrisināti arī inženiertehniskā labiekārtojuma jautājumi. Neatkarīgās Latvijas laikā Ludzā cēla Latgaliešu kultūras veicināšanas b-bas tautas namu (1926.–1930. g., arhit. P. Pavlovs), kur neoklasicisms savijās ar citām vēsturisko stilu formām. Uzcelta valsts vidusskola (1927. g., pēc arhit. I. Blankenburga projekta); tās arhitektūrā vērojami kulta celtnēm raksturīgi motīvi ar simetrisku gala fasādi, kurā starp diviem masīviem stūru torņiem akcentēta centrālā daļa. Rodas asociācija ar agro viduslaiku bazilikām, ko vēl pastiprina trešā stāva logi, kas segti ar pusloka arkām. Uzcelta Ludzas slimnīca (1929. g., arhit. B. Leilands). No bij. tirgus laukuma pilsētas centrs pārvietojies kalnā, kur ir plašs laukums ar administratīvām celtnēm, viesnīcu un universālveikalu.

Ludza 20. gs. 20. gados

1952. gadā linu fabrikas strādniekiem uzcelts dzīvojamo namu kvartāls, 1962. gadā – slimnīca (175 vietas), divi mācību korpusi vidusskolai (1948. un 1961. g.), izveidots sporta stadions. 1960.–1966. g. uzcelti jauni dzīvojamo namu kvartāli.

Māksla

Ludza ir raksturīga Latgales pilsēta, būtiska vieta tās kultūrā ir ticības apliecinājumam veltītajiem

K. Barona iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

mākslas darbiem un būvēm. Jaunajā katoļu baznīcā (arhit. V.Pavlovskis) ir mākslinieka J. Bārdas darinātās modernās krusta ceļa gleznas. No iepriekšējās baznīcas ansambļa dievnama teritorijā atrodas 19. gs. celtais zvanu tornis. Turpat netālu pie uzejas baznīcas kalnā redzama neliela astoņskaldņu rotonda – Sv. Tadeuša kapela, kura, iespējams, celta 18. gs. beigās vai 19. gs. sākumā. Tās priekšā Ludzas mākslinieka L. Tomašicka 1934. gadā darinātā Dievmātes – Māras zemes karalienes skulptūra. Pilsētas parkā ir 2. pasaules karā kritušo karavīru kapi un piemineklis – Mātes skulptūra (1963. g., tēln. J. Zariņš). Pirms 2. pasaules kara Ludzā dzīvoja daudz ebreju, taču no viņu kultūras ir saglabājusies tikai sinagogas ēka, kas padomju okupācijas laikā tika piemērota citai funkcijai. Savukārt pareizticīgo kultūras saknes šeit ir stipras, un to apliecina centrālajā pilsētas krus-

Ludzas universālveikals pie pilsētas centrālā laukuma (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Skats uz vecpilsētu (1991. g.)

tojumā 1843. gadā vēlā klasicisma stilā uzbūvētā Debesbraukšanas baznīca.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmās skolas Ludzas apriņķī izveidotas 1862. gadā Ludzā, Pildā un Briģos. 1866. gadā Ludzā atvērta apriņķa skola. 1905. gadā pilsētā jau bija piecas zemākās pakāpes skolas – trīs zēnu, divas meiteņu skolas. 1929. gadā Ludzā darbojās sešas pamatskolas, valsts ģimnāzija, krievu ģimnāzija, ebreju komercskola un valsts arodskola, 1935. gadā – valsts ģimnāzija, divas pilsētas pamatskolas, krievu pamatskola, ebreju pamatskola, valsts arodskola. Bija divas bibliotēkas: pilsētas sabiedriskā bibliotēka ar 5535 sējumiem un Latgaliešu kultūras veicināšanas b-bas bibliotēka ar 1068 sējumiem. Darbojās Latviešu b-bu savienība (dib. 1935. g.), Latgaliešu kultūras veicināšanas b-ba (1920. g.), Ludzas Latviešu b-ba (1926. g.), Krievu kultūras veicināšanas b-ba (1923. g.), Mednieku b-ba (1923. g.), Zirgu audzētāju b-ba (1929. g.), Piensaimnieku b-ba (1930. g.), Pilsētas krājaizdevu s-ba (1928. g.), krājaizdevu s-ba "Kopdarbība" (1935. g.), Ludzas krājaizdevu s-ba (1923. g.). 1936. gadā darbojās Vecā aptieka, Centrālā aptieka un Lielā aptieka. Iedzīvotājus apkalpoja Ludzas apriņķa slimnīca, Z. Gurēviča privātā slimnīca un Latvijas Sarkanā Krusta veselības kopšanas punkts. Ludzā 73 gadus ir nostrādājis ārsts A. Rekašovs (1859.–1955. g.), tur arī apbedīts.

Dievmātes–Māras zemes karalienes skulptūra (V. Veilanda foto, 1998. g.)

1918. g. decembrī pēc ģimnāzijas skolotāja S. Saharova un vēsturnieka un kolekcionāra L. Fokta ierosinājuma Ludzas ģimnāzijā tika nodibināts vēstures muzejs, vēlāk Ludzas novadpētniecības muzejs. 1920. gadā ģimnāzijas audzēkņi L. Fokta vadībā veica arheoloģiskus izrakumus Odukalnā. 1923. gadā Jezups Soikans nodibināja Etnogrāfijas un vēstures lietu muzeju, kas darbojās Ludzā līdz 2. pasaules karam. Kara laikā eksponātu lielākā daļa gāja zudumā. 1945. gadā muzeju atvēra no jauna. Muzeja dibinātāja Jezupa Soikana dēls gleznotājs Juris Soikans, atgriezies no trimdas, savus darbus veltīja Ludzai un tagad arī pats ir apbedīts Ludzas kapsētā. Viņa vārdā nosaukta bērnu mākslas skola, kurā darbojas Latgales kultūras darbinieks A. Kūkojs.

Mātes skulptūra – piemineklis 2. pasaules karā kritušajiem (A. Ķiša foto, 1991. g.)

No 1956. gada Ludzas novadpētniecības muzejs izvietojies 1812. gada kara varoņa, Ludzā dzimušā ģenerāļa J. Kulņeva memoriālajā mājā. No 1957. gada muzeja teritorijā sāka iekārtot 19. gs. lauku dzīves etnogrāfisko nodaļu. 1968. gadā tajā bija pārvesti četri objekti: dzīvojamā māja, dūmistaba, P. Vilcāna keramikas darbnīca un vējdzirnavas.

Ludzas laudis kopj novada dziesmu un deju tradīcijas, rīko dziesmu svētkus, folkloras kopu salidojumus, mūzikas, dzejas un amatnieku dienas.

Ludzā iznākuši laikraksti "Ludzas Taisnība" (krievu valodā 1944.–1961. g., latviešu valodā 1945.–1962. g.), "Par Komunisma Uzvaru" (1978.–1989. g.). No 1990. gada latviešu un krievu valodā iznāk laikraksts "Ludzas Zeme".

Reliģija

Ludzā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, vecticībnieku draudze, Vissvētās Dievmātes

Skats uz Ludzu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

aizmigšanas pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Lut. baznīca Ludzā minēta 1599. gadā. 1866. gadā apmēram 30 luterāņu vajadzībām uzcēla lūgšanas namu. Dievkalpojumus noturēja Polockas draudzes mācītājs. 1931. gadā šim namam uzcēla torni. 1935. gadā iesvētīta arī jaunceltā kapliča un baznīcas zvans. 1939. gadā lut. baznīca ieguva zemi un sāka celt arī jaunu baznīcu pēc P. Kun dziņa projekta. Kara apstākļu dēļ celtne palikusi nepabeigta, pēc kara nojaukta. Dievkalpojumi notiek vecajā ēkā. 1999. gadā mācītājs J. Simakins.

Katoļu baznīca celta 1687. gadā, bet drīz tā nodega. 1738. gadā tika uzcelta jauna koka baznīca, baroka stilā, iesvētīta 1741. gadā. To uzbūvējis vietējais prāvests kanoniķis Obrickis ar draudzes palīdzību. Baznīcā bija pieci baroka stila altāri. Galvenajā altārī bija Vissvētās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas glezna (mākslinieks Kozlovskis). Krāšņā un bagātā katoļu baznīca nodega 1938. gada lielajā ugunsgrēkā. Nodegušās vietā prāvests J. Gabrāns sāka būvēt jaunu, bet ieceres izjauca 2. pasaules karš. 1990. gadā nolēma turpināt baznīcas atjaunošanu. Pateicoties dekāna J. Buļa (kopš 1996. g. bīskapa) pūlēm, tika vākti līdzekļi un gādāti materiāli. Iesākto darbu nobeidza prāvests A. Aleksāns. 1995. g. 17. oktobrī arhibīskaps J. Pujāts konsekrēja atjaunoto baznīcu. 1998. gadā kalpoja prāvests P. Vilcāns.

Ludzas vecticībnieku draudze dibināta 1900. gadā, tai ir savs dievnams (celts 1928. g.).

Ludza – deviņdesmitie gadi

Pēc rūpniecības denacionalizācijas 90. gados Ludzā izveidojās vairāki lieli uzņēmumi. A/s "Ludzas piensaimnieks" jauda ir 100 t diennaktī, ražo pasterizētu pienu, sviestu, krējumu, jogurtu, sieru. SIA "LinEx" jauda ir 10 t linšķiedras diennaktī, ražo gan garo, gan īso šķiedru. Metālizstrādājumus ražo a/s "Metālists". Kokapstrādes uzņēmumi ir SIA "Ludzas koks" un "Zete", arī SIA "Linda" filiāle. Maizes izstrādājumus gatavo SIA "Ludzas maiznīca" un "Retro", Patērētāju b-bas uzņēmums "Ludzas maizes ceptuve" un individuālais uzņēmums "Elika". Aktuālākā problēma visiem rūpniecības uzņēmumiem ir finansu līdzekļu trūkums ražošanas paplašināšanai un jaunu tehnoloģisko iekārtu iegādei. Jāuzlabo arī ražošanas bāze un infrastruktūra, jāpaaugstina strādājošo kvalifikācija.

Ludzā ir divas vidusskolas – latviešu (877 skolēni) un krievu (1033 skolēni), vakara vidusskola (283

Ludzas katoļu baznīca (V. Veilanda foto, 1998. g.)

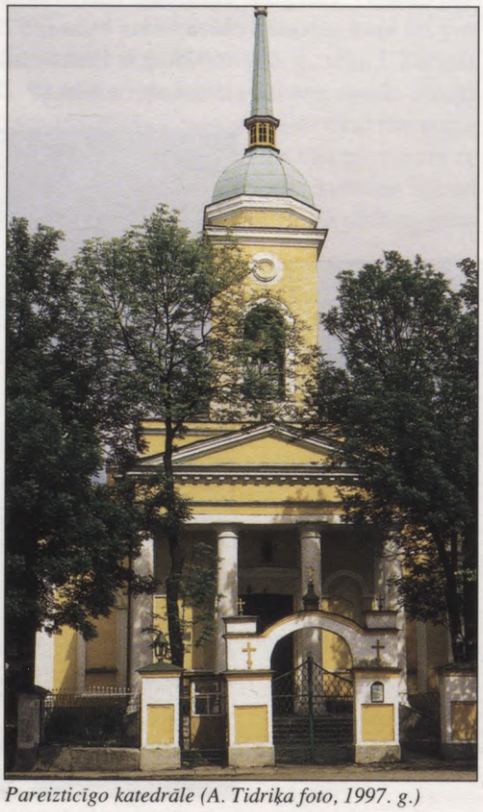

Pareizticīgo katedrāle (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

skolēni), mūzikas skola, mākslas skola, Bērnu un jauniešu centrs (745 dalībnieki), sporta skola (561 audzēknis).

Tautas namā darbojas vidējās paaudzes deju kopa "Moras zeme" un vecākās paaudzes deju kolektīvs "Atvasara", kamerkoris "Nova", pūtēju orķestris, Ludzas rajona skolotāju koris. Populārs ir Bērnu un jauniešu centra vokālais ansamblis "Cielaviņa". Ludzā darbojas arī bibliotēka un novadpētniecības muzejs. Ir slimnīca ar 200 gultām, poliklīnika, vairākas aptiekas, rajona slimokase.

Pilsētā darbojas vairāku banku un apdrošināšanas

s-bu filiāles, kā arī nevalstiskās organizācijas (Mednieku un makšķernieku b-ba, Dāzkopības un biškopības b-ba, Invalīdu b-ba, Represēto b-ba, Pensionāru federācija, "Glābiet bērnus", "Bērni invalīdi", Bērnu fonds, Brīvprātīgā ugunsdrošības b-ba, Lauksaimniecības arodu b-ba, Ludzas policijas sporta klubs, Latvijas Sarkanā Krusta nodaļa).

Izvēršas sadarbība ar Avestas pilsētas pašvaldību Zviedrijā.

Ludzas pilsētas domes priekšsēdētājs O. Strazds

Ludzas novadpētniecības muzeja brīvdabas ekspozīcija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Ludzu un apkārtni

Plašs skats uz pilsētu paveras no Odukalna *[1]*, kur ir 7.–12. gs. latgaļu kapulauks. Netālu no tā atrodas Baznīckalns ar katoļu baznīcu *[2]*. 70. gados bija uzcelta pagaidu baznīca Kapu ielā 12 (tag. A. Jurdža ielā) *[3]*. Tuvumā atrodas Dievmātes – Māras zemes karalienes skulptūra *[4]* un Sv. Tadeuša kapela. Pareizticīgo katedrāle atrodas Latgales ielā 121, pilsētas centrā *[5]*. Netālu no tās ir sinagoga *[6]*, bij. ebreju geto vietā piemiņas zīme. A. Rekašova ielā 31 piemiņas plāksne terapeitam A. Rekašovam *[7]*, kas šeit dzīvoja un vairāk nekā 70 gadu (no 96 mūža gadiem) strādāja Ludzā. No sabiedriskajām ēkām ievērojamākā ir pasta ēka Latgales ielā 110 (1929. g., arhit. D. Zariņš) *[8]*. Tās tuvumā ir lut. baznīca (1866. g.) *[9]* un Latgaliešu kultūras veicināšanas b-bas tautas nams Tirgus ielā 22 *[10]*. Mūzikas skolas tuvumā pilsētas parkā ir memoriālā siena (1974. g.) un Mātes skulptūra – piemineklis (1963. g.) 2. pasaules karā kritušajiem karavīriem *[11]*.

Novadpētniecības muzejs *[12]* atrodas ēkā, kur dzimis 1812. gada kara varonis J. Kuļnevs. Starp Lielo un Mazo Ludzas ezeru Jurizdikas pilskalnā atrodas 14. gs. Livonijas ordeņa pils drupas *[13]*. Lielā Ludzas ezera krastā Budjankas pussalā kādreiz atradusies Budjankas apmetne; pie Šelupinkiem ir seno latgaļu pilskalns – Ķīšukalns *[14]*, valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis. Bij. Ludzas–Rogovkas pasta ceļa kreisajā pusē (pirms Cirma ezera) atrodas 18. gs. sākumā celtais krogs *[15]*. Tālāk ceļa labajā pusē skaists priežu sils, ko vietējie iedzīvotāji nosaukuši par Poguļanku (atpūtas vieta) *[16]*. Aiz tās dabas liegums – Gulbinkas purvs. Liegums ir arī

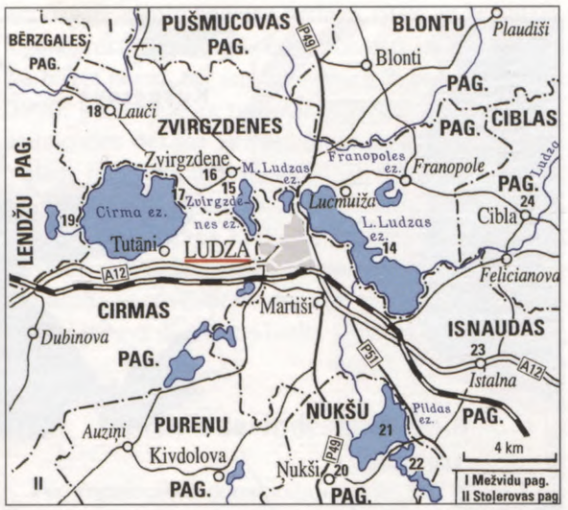

Zvirgzdenes ezera salas. Cirma ezera A krastā atrodas senkapi *[17]*. Uz DR no Laučiem ir Kivtu apmetne un senkapi *[18]*, šeit no bronzas laikmeta līdz 6. gs. beigām dzīvojuši Baltijas somi, tur ir 7.–12. gs. latgaļu kapulauks. Cirma ezera R krastā dabas liegums – Gaiļukalns ar kadiķu audzēm *[19]*. Netālu Sedzera ezera krastā arhitektūras piemineklis – Sarkaņu katoļu baznīca (1830. g.). Ņukšos *[20]* Pildas katoļu baznīca (1926. g.) ar 18. gs. altāriem. Netālu dabas liegums – Pildas ezers *[21]* un Silovas pilskalns *[22]*. Istalsnā *[23]* katoļu baznīca (celta 1800. g., pārbūvēta 1938. g.). Ciblā *[24]* Eversmuižas katoļu baznīca (1771., 1871. g.), 1 km uz Z Degteru pilskalns (Silene), uz D Ludzas upes krastā 32 m augstais Ciblas Kapu kalns (Kazlavas pilskalns).

Ludzā dzimuši dzejnieks V. Avotiņš, ģeogrāfs un ģeologs K. Bogdanovičs, tālbraucējs kapteinis, mācību grāmatu autors, jūrskolotājs A. Čiževskis, kom-

A. Rekašova iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ponists J. Danilevičs, režisors un scenārists H. Franks, katoļu prāvests G. Kibuls, gleznotājs P. Kravcovs, Krievijas militārais darbinieks ģenerālleitnants J. Kuļnevs, patofiziologs profesors Dr. med. J. Linārs, gleznotāja A. Lutere, keramiķe K. Ozoliņa, aktieris V. Ruško, katoļu prāvests un dekāns J. Samušs, gleznotājs, grafiķis, Rīgas Tehniskās universitātes goda doktors publicists J. Soikans, grafiķis, gleznotājs, tautsaimnieks N. Soikans, mākslinieks amatieris A. Timoškins, katoļu prāvests M. Tomaševičs, tēlnieks L. Tomašickis, katoļu prāvests un dekāns J. Začests, šķēpmetējs J. Zirnis, dzejnieks A. Žirkevičs.

MADONA

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1926. gada.
Platība 10,45 km².
Iedzīvotāji: 9762 (1997. g.); latvieši 77%, krievi 17%, baltkrievi 2%, poļi 1%, ukraiņi 1%.
Attālums no Rīgas 172 km (autoceļi A6, P37 caur Pļaviņām).
Dzelzceļa stacija Madona 157 km no Rīgas (līnijā Rīga–Vecumi, Pļaviņas–Žīguri).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā zelta gaiļa galva. Ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Pilsētas teritorija robežojas ar Aronas pagastu rietumos, Sarkaņu pagastu ziemeļos, Praulienas pagastu austrumos un Lazdonas pagastu dienvidos.

Autoceļš P30 savieno Madonu ar Rīgas–Pleskavas autoceļu, Madonu šķērso autoceļš P37 Gulbene–Pļaviņas, Madonā sākas autoceļš P84 uz Barkavu, P30 uz Bērzkrogu. Iekšējā satiksmē pasažieru pārvadājumos trīs autobusu maršruti.

Daba un iedzīvotāji

Madona atrodas Latvijas A daļā, uz Vidzemes augstienes Vestienas pauguraines A nogāzes un Aronas paugurlīdzenuma robežas. Pilsētas apkaimes reljefs uz R pakāpeniski paaugstinās līdz Vidzemes augstienes augstākajai daļai Gaiziņkalnam (311,6 m vjl.), bet uz A (Austrumlatvijas zemienes virzienā) tas pakāpeniski pazeminās. Pilsētas apkaimi lokveidā ietver Praulienas pauguraine. Reljefu veido paugurgrēdas, paugurlīdzenumi, gar upēm – viļņoti līdzenumi. Apkaimes vidējais absolūtais augstums līdz 170 m vjl. Madona ir viena no Latvijas pilsētām, kas atrodas augstu virs jūras līmeņa (123–193 m vjl.). Pilsētas tuvumā (1,5 km uz D) lielas grants-smilts atradnes (izmantotas, bij. krājumi 4,7 mlj m^3).

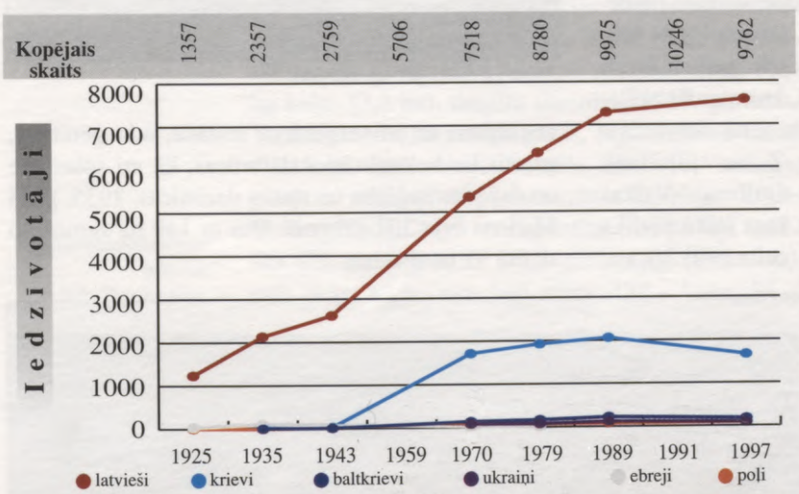

Pilsēta un apkaime bagāta ar ezeriem un upēm. Tās A malā atrodas Salu (Baznīcas) ezers (31,8 ha); apkaimē Madonas ezers un Karjera udenskrātuve (apm. 10 ha), nedaudz tālāk Lazdonas virzienā apm. 10 Lazdonas ezeri, no kuriem pilsētai tuvāk atrodas Rāceņu (34,9 ha) un Lazdonas ezers (31,8 ha), Sakārnis (Sakārnītis; 2,4 ha). Cauri pilsētai tek Lisa, Mucenieku un Madonas upītes (tek cauri parkam pa dziļajām Šķiršanās, Laulības un Mīlestības gravām); ZA apkaimē Rieba, tālāk Lībe, Kujas labā pieteka, tālāk uz R no pilsētas Arona, Aiviekstes labā pieteka. Apkārtnē daudz mežu, uz DR (Mārcienas pagastā) sākas Krustkalnu rezervāts.

Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra 5,6 °C, janvāra –6,5 līdz –7 °C, jūlija 16,5 līdz 17 °C. Nokrišņi 600–700 mm gadā. Apkaimē sniega sega saglabājas līdz 100 dienām (īpaši Gaiziņkalna apkārtnē), tās vidējais biezums 30–35 cm.

No kopējās 1045 ha pilsētas platības vislielāko daļu – 455 ha aizņem iedzīvotāju individuālie dārzi un mazdārziņi, 220 ha – individuālā apbūve (DA, D un DR daļā), 200 ha – rūpniecības zona (ZA daļā), 212 ha – meži, parki, skvēri, iekšējie ūdeņi, 23 ha – pilsētas centrālā daļa ar sabiedrisko ēku apbūvi. Lielākā daudzdzīvokļu ēku apbūve atrodas Rūpniecības, Raiņa un Augu ielā. Ir teritorijas (meži, ezers, parki, gravas ar upītēm), ko aizsargā kā vietējās nozīmes dabas objektus.

Ap 1910. gadu Madonā bija apm. 600 iedzīvotāju. Pēc agrārās reformas Madona sāka strauji attīstīties. 1921. gadā tur bija 1132 iedzīvotāji. Padomju okupācijas laikā iedzīvotāju skaits strauji pieauga, īpaši cittautiešu – krievu, baltkrievu, ukraiņu skaits.

1997. gadā 21% no Madonas iedzīvotājiem bija līdz darbspējas vecumam, 54,7% darbspējas vecumā, 24,3% virs darbspējas vecuma. No visiem darbspējas vecuma iedzīvotājiem 9,53% bija bezdarbnieki. 1992.–1998. g. demogrāfiskā situācija nelabvēlīga – iedzīvotāju mirstība pārsniedza dzimstību. 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.)

1998. gada dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto)

Saules iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

bija –5,1 (6,2 dzimušie, 11,3 mirušie). Arī iedzīvotāju migrācijas saldo 1996. gadā bija negatīvs (–58): iebrauca 102, bet izbrauca 160 iedzīvotāji.

Vēsture

Madonas teritorijā ir arheoloģiskie atradumi, kas attiecas uz 2. gt. pr. Kristus. Salu ezerā ir konstatēta dzelzs laikmeta apmetne – ezerpils, kas varētu attiekties apm. uz 9. gs. (60. gados atklāja J. Apals, nav pētīta, bet izdarīta zemūdens apzināšana) un 7.–12. gs. latgaļu kapulauks pie Madonas–Cesvaines ceļa (izrakumi 1953. g.), kur atsegti 16 apbedījumi un iegūts daudz senlietu (bronzas rotaslietas, dzelzs darbarīki, ieroči). Madona vēstures avotos pirmo reizi minēta 1461. gadā kā Rīgas arhibīskapam piederoša zeme, kur vēlāk, domājams, izveidojusies Madonas muiža. Madona (līdz 20. gs. 20. gadiem Birži) sākusi veidoties 1899. gadā vietā, kur atradās nelielā Biržu muiža (vācu *Modohn*, pēc senā vietvārda – Madonas ezers, kas atrodas Z no pilsētas). 1900.–1903. g. uzbūvēja Pļaviņu–Gulbenes–Valkas šaursliežu dzelzceļu (1. pasaules kara laikā pārlika uz 1524 mm platumu). Ap staciju (celta 1901. g), kurai deva nosaukumu Madona, sāka celt ēkas, arī mūra ēkas no plēstiem laukakmeņiem un ķieģeļiem. 1905. gadā notika revolucionāras demonstrācijas un bruņota sadursme ar kazakiem. No 1918. g. 14. decembra līdz 1919. g. 5. jūnijam Madonā pastāvēja lielinieku vara. Latvijas Brīvības cīņu sākumā 1918. g. decembrī neliela Madonas karavīru grupa apsardzības priekšnieka palīga virsleitnanta (vēlāk ģenerālis) J. Ezeriņa vadībā iestājās Cēsu rotā, kas bija viena no pirmajām latviešu nacionālā karaspēka vienībām cīņai pret lielinieku un Sarkanās armijas uzbrukumu. Pēc agrārreformas 1920. gadā, kad Biržu muižu sadalīja apbūves gabalos un tai pievienoja Lazdonas biezi apdzīvoto vietu, Madonā sākās strauja būvniecība. 1921. gadā Madonai piešķīra miesta tiesības. Pēc apriņķa nodibināšanās (1925. g.) Madona 1926. gadā ieguva pilsētas tiesības. Madonā izvietojās visas apriņķa iestādes. Pilsētā bija 50 veikali un 22 sīki rūpniecības uzņēmumi. Iedzīvotāji nodarbojās gk. ar sīkrūpniecību (mehāniskās darbnīcas, akmeņkaltuves, koka un ādas apstrādes uzņēmumi) un tirdzniecību. Darbojās dzirnavas, ceptuves, krāsotavas,

Aizsargu nams. 20. gs. 30. gadi

augļūdens un minerālūdens iestāde, ādu ģērētava, gateris un kokapstrādes darbnīcas, kā arī spiestuve un dažādas apģērba un apavu darbnīcas. 1935. gadā Madonā bija 307 saimniecības ar 149 ha zemes, to skaitā 97 ha tīrumu.

Madona 1925. gadā

1940. g. jūnijā Madonā ienāca PSRS okupācijas karaspēks, bet 1941. g. jūlijā – hitleriskās Vācijas karaspēks. Netālajā Smeceres silā tika nogalināti vairāki simti cilvēku no Madonas un apkārtnes. 2. pasaules kara laikā 1944. gada vasarā pilsēta maz cieta, kad uzbrūkošais PSRS karaspēks īstenoja t.s. Madonas operāciju, lai sasniegtu līniju Cesvaine–Madona–Pļaviņas un augstienes uz R no tās. 1944. g. 13. augustā PSRS karaspēks ienāca Madonā. PSRS okupācijas varas iestādes 1941. g. 14. jūnijā apcietināja 38 un 1949. g. 25. martā deportēja 40 madoniešus.

1925.–1949. g. Madona bija apriņķa centrs, kopš 1950. gada rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara pilsētas A nomalē uzcēla lielu rūpniecības uzņēmumu – lopbarības rūpnīcu (1967. g.). Saimnieciska rakstura jaunbūvju šajā laikā nebija daudz, strādāja uzņēmumi gk. apkalpošanas sfērā, kā arī lauksaimniecības produkcijas pārstrādē. Lielākie uzņēmumi bija Patērētāju b-bas pārtikas produktu pārstrādes uzņēmumi, dzelzceļa balasta karjers, 6. ceļa celtniecības un 10. ceļu ekspluatācijas rajona darbnīcas, asfaltbetona rūpnīca, metālapstrādes r/a "Darba spars" filiāle (ražoja gk. lustras, galda, kvarca lampas), Zemeļrietumu elektrisko tīklu rajona un Madonas PMK ražošanas bāze, 8. autotransporta uzņēmums, sadzīves pakalpojumu kombināts, tipogrāfija.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Saglabājusies Biržu muižas magazīna jeb klēts (19. gs., pārbūvēta 1984. g.). Vecākā pilsētas daļa ir izvietojusies ap dzelzceļa staciju. Šeit ir bij. viesnīca un traktieris, zirgu pasts, veikals (1901. g.). Neatkarīgās Latvijas laikā iekārtots pilsētas parks – Parka kalns (3,3 ha), uzcelta slimnīca (1933. g., arhit. V. Bergkinds), aizsargu nams, tag. kultūras nams (1935. g., funkcionālisma stils, arhit. V. Vitands), pilsētas sešklasīgā pamatskola (1934. g., arhit. V. Bergkinds). 4 km lielā pilsētas platība bija sadalīta 421 gruntsgabalā. 1935. gadā bija 318 dzīvojamās ēkās; 62 no tām bija mūra, 172 – koka, 84 – jaukta materiāla. 257 ēkas bija vienstāva, 59 – divstāvu, 2 – trīsstāvu. Visas galvenās ielas bija bruģētas un ar trotuāriem.

Pēc 2. pasaules kara uzcēla universālveikalu (1960. g.), kinoteātri, viesnīcu, ierīkoja stadionu, atklāja kultūras parku ar estrādi (1960. g.), izbūvēja vairākus jaunus dzīvojamo namu kvartālus.

Māksla

Madona var lepoties gk. ar 20. gs. radītajām kultūras vērtībām. No senākajām lietām Lazdonas lut. baznīcā saglabājies kristāmtrauks (17. gs.), neogotiskais altāris (1867. g.) un altārgleznas "Kristus pie krusta" kopija (Diseldorfā gleznotais oriģināls gla-

Madonas kultūras nams, bijušais aizsargu nams (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

bājas Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejā). Muzejs aktīvi rīko dažādas mākslas izstādes un pasākumus. Madonas pilsētas kapos farmaceitam P. Dolmanim uzstādīts kapa piemineklis (1941. g., tēln. K. Jansons), kas ir viens no latviešu klasiskās tēlniecības meistardarbiem. Savas ģeometriskās formas lēzenajā terasē veiksmīgi atklāj aizsargu (tag. kultūras) nams. Tā fasādē kā rotājums iestrādāts tēln. K. Zemdegas veidotais karavīra cilnis. Iepretī kultūras namam rakstnieka R. Blaumaņa piemiņas akmens. Pilsētā dažādās vietās izveidoti 1. pasaules karā, kā arī 2. pasaules karā kritušo karavīru kapi un lielinieku terora upuru piemiņas vieta.

R. Blaumaņa piemiņas akmens (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

30. gados Madonā darbojās pilsētas ģimnāzija (dib. 1908. g.; ēka celta 1926. g.) un sešklasīgā pamatskola, Veselības aizsardzības savienības slimnīca, pilsētas bibliotēka un lasītava. 20. gs. sākumā dibināta Baidiņa aptieka, 1925. gadā – aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. Šajos gados aktīvi darbojās 25 biedrības un savienības. Vecākās no tām bija Madonas Kredītsabiedrība (dib. 1909. g.), Madonas (Biržu) Izglītības b-ba (1909. g.).

Pēc 2. pasaules kara Madonā darbojās divas vidusskolas (1969. g. 1.vidusskolai uzcelta jauna ēka),

rajona slimnīca (170 vietu, 1965. g.), prettuberkulozes dispansers (30 vietu), Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs (dib. 1944. g.), bērnu mūzikas skola, sporta skola, vakara vidusskola, poliklīnika, divas bibliotēkas, kinoteātris (1962. g.), tipogrāfija. Iznākuši laikraksti "Madonas Ziņas" (1929.–1940. g.), "Madonas Vēstnesis" (arī ar nosaukumu "Jaunais Madonas Vēstnesis" un "Vidzemes Vēstnesis"; 1928.–1934. g.), "Madonas Arājs" (1944.–1953. g.). Kopš 1953. gada iznāk laikraksts "Stars".

Madonas 2. vidusskola (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Reliģija

Madonā darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Lazdonas Sv. Trīsvienības pareizticīgo draudze, baptistu draudze.

Ev.-lut. draudze darbojas Lazdonas ev.-lut baznīcā. Sākumā Lazdona piederējusi pie Ļaudonas draudzes, bet 1699. gadā uzcelta neliela baznīca (kapela) Lazdonā. 1699. gadā celta jauna koka baznīca, ne vairs iepriekšējā vietā Lazdonas muižas tuvumā pie Muškes ciemata (Baznīcas kalnā), bet tuvāk draudzes centram. 1722. gadā baznīca nodegusi. 1736. gadā uzcelta koka baznīca Lazdonā. No 1731. gada Lazdonai bija pašai savs mācītājs un tā atdalījās no Ļaudonas draudzes. Tagadējā mūra baznīca celta 1802.–1805. g. Ērģeles būvējis A. Martins 1846. gadā. 1860.–1880. g. Lazdonas mācītāji aprūpēja luterāņus Latgalē. Mācītāji: 1922.–1934. g. G. Klēmans, 1944.–1949. g. K. Gailītis, 1998. gadā V. Vāvere.

Kamēr Madonā vēl nebija uzcelta katoļu baznīca, Barkavas draudzes prāvests M. Dukaļskis no 1926. gada dievkalpojumus noturēja ģimnāzijas telpās. Baznīcas celtniecību pabeidza 1934. gadā (arhit. V. Bergkinds) un baznīcu novēlēja Kristus Karaļa godam. Tā ir vienjoma betona celtne ar 13 m augstu torni. Baznīcā pie gala sienas ir izveidots lielais altāris ar Kristus Karaļa gleznu, kreisajā pusē Dievmātes altāris un statuja. Arī mūsu dienās draudzi apkalpo Barkavas draudzes prāvests.

Lazdonas Sv. Trīsvienības pareizticīgo draudzes baznīca celta 1863.–1866. gadā. Madonas baptistu draudze dibināta 1929. gadā.

Madona – deviņdesmitie gadi

90. gadu sākumā pilsētas pašvaldība vadīja dzīvokļu un komunālās saimniecības uzņēmumu decentralizāciju, tika izveidoti uzņēmumi, kas šo saimniecību apkalpo. Ir notikusi namīpašumu denacionalizācija un turpinās dzīvojamo māju privatizācija. Iesaistot ārzemju ziedojumus, valdības dotācijas, kredītu un pilsētas budžeta līdzekļus, ir uzbūvētas kanalizācijas notekūdeņu attīrīšanas iekārtas. Eiropas Savienības PHARE programmas ietvaros izstrādāts ūdensapgādes sistēmas rekonstrukcijas projekts, kā arī siltumapgādes sistēmas pirmās kārtas rekonstrukcijas projekts, kas paredz katlu māju pārbūvi, lai varētu izmantot cieto kurināmo.

Kaut gan pilsētā bezdarba līmenis ir nedaudz augstāks par vidējo valstī, tomēr tas 1995.–1998. g. samazinājies par pusi. Lielākā daļa bezdarbnieku ir cilvēki ar pamatizglītību un bez kvalifikācijas. Īpaša uzmanība pievērsta jauniešu bezdarba problēmas risināšanai.

Sociālajai palīdzībai ik gadu tiek atvēlēti līdz 10% pilsētas budžeta, gk. trūcīgo ģimeņu bērniem skolās un bērnudārzos, trūcīgo iedzīvotāju komunālo pakalpojumu samaksai un vientuļo pensionāru medicīniskajai aprūpei.

Pilsētā darbojas ģimnāzija (mācību telpas paplašinātas, tās atrodas divās ēkās, ir arī internāts), 2. vidusskola (mācības notiek latviešu un krievu plūsmā), mūzikas, mākslas un sporta skola, trīs bērnudārzi. Kopš 1997. gada rudens darbojas Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas Madonas nodaļa. Darbojas arī Bērnu un jaunatnes centrs.

Pilsētas kultūras dzīvi vada kultūras nams, tajā darbojas Latvijā pazīstams tautas deju kolektīvs. Kopš 1990. gada notiek rokfestivāls "Sinepes un medus", iznāk laikraksts "Stars". Darbojas Novadpētniecības un mākslas muzejs. Sporta nodarbības notiek skolu

Dzelzceļa stacija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

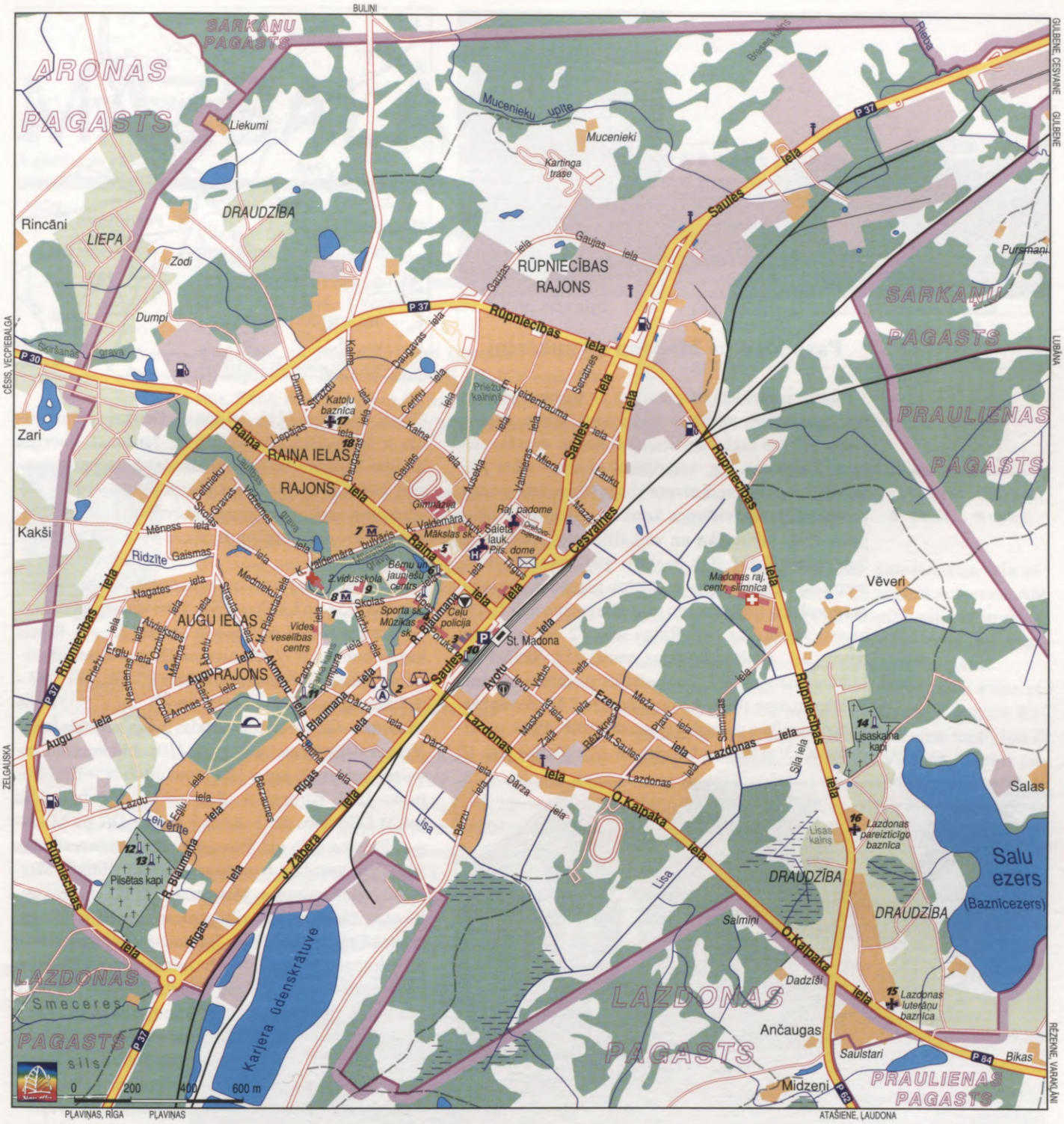

sporta zālēs, pilsētas stadionā, biatlona trasē. Madona ir viens no Latvijas ziemas sporta veidu – slēpošanas un biatlona centriem.

Ar Madonas pirmo vidusskolu ir saistīts tās direktora A. Treiča darba mūžs. Pirms vairāk nekā 20 ga-" to vadīja gleznotājs J. Simsons (traģiski gājis bojā 1989. g.). Latvijā pazīstams ir ilggadējais mūzikas skolas direktors A. Kumsārs, kultūras nodaļas vadītāja P. Brice, bij. ilggadējā kultūras nama vadītāja M. Kraslovska, bij. tautas deju kolektīva vadītāja Dz. Rubene, Madonas Novadpētniecības un mākslas muzeja, kā arī Ērgļu Braku un Meņģeļu muzeja izveidotāja E. Rudenāja (1911.–1998. g.), kā arī sportisti, olimpisko spēļu dalībnieki O. Grigalka, I. Veips, G. Upenieks, R. Raimo.

Rajona pašvaldību vadītāji un iedzīvotāji atzīst, ka nākotnē Madona varētu kļūt par Vidzemes augstienes reģiona (nedaudz piesaistot apkārtējo rajonu teritoriju) centru.

Madonas pilsētas domes priekšsēdētājs P. Runcis

Saieta laukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Madonu un apkārtni

Pilsēta apmeklētājus piesaista ar sakopto vidi un interesantajiem apskates objektiem. Biržu muiža, kuras apbūve saglabājusies tikai daļēji, atrodas pilsētas Z nomalē, tag. veterinārās klīnikas vietā *[1]*. Senākās ēkas ir bij. Leivera krogs Rīgas ielā 4 (pārbūvēts) *[2]*, bij. viesnīca kopā ar traktieri un zirgu pastu (tag. bibliotēka un veikals) Poruka ielā 2 un Saules ielā 7 *[3]*. Tās ir 1901. gadā celtas laukakmeņu un ķieģeļu būves ar kopīgu pagalmu, ko no ielas norobežo laukakmeņu sēta. Blaumaņa ielā 16 bij. miertiesneša ēka *[4]*. Raiņa ielā 12 bij. aizsargu nams (tag. pilsētas kultūras nams) *[5]*. Skvērā pie kultūras nama 1987. gadā atklāts piemiņas akmens R. Blaumanim (tēln. A. Voitkāns) *[6]*. Madonas Novadpētniecības un mākslas muzejs (dib. 1944. g.) atrodas K. Valdemāra bulvārī 18 *[7]*. Skolas ielā 10

Muzeja izstāžu zāle, agrāk muižas klēts (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

atrodas muzeja izstāžu telpas *[8]*. Pie kādreizējās muižas klēts pēc arhit. R. Liporės projekta 1984. gadā piebūvētajās telpās vienlaikus apskatāmas trīs vai četras tematiskās un mākslas izstādes. Skolas ielā 10 atrodas 2. vidusskolas ēka *[9]*. Tā ir arhit. A. Maideļa projektētā pirmā trīsstāvu ēka Madonā (celta 1924.–1926. g.). Bij. stacijas vietā 1991. gadā atklāta piemiņas vieta komunistiskā terora upuriem *[10]*.

Parka kalnā atrodas sarkanarmiešu kapi *[11]*. Pilsētas kapsētā ir vācu karavīru brāļu kapi (1993. g. atklāta piemiņas zīme) *[12]*. Pilsētas kapos atrodas arī kapa piemineklis aptiekāram P. Dolmanim (1941. g., tēln. K. Jansons) *[13]*. Arī ārsta J. Dzirkaļa piemineklim ir tēlniecisks cilnis (tēln. A. Jansons). Latvijas armijas karavīru brāļu kapi atrodas Lisaskalna kapsētā *[14]*. 1921. gadā tur pārapbedīti 1919. g. 10. septembrī sarkano partizānu nobendētie astoņi karavīri. 1936. gadā atklāts E. Kuraua firmas gatavots piemineklis.

Pilsētā ir divas 19. gs. celtas baznīcas – Lazdonas lut. baznīca *[15]* un Lazdonas Sv. Trīsvienības pareizticīgo baznīca *[16]*. Liepājas ielā atrodas Kristus Karaļa katoļu baznīca *[17]*, tās tuvumā Daugavas ielā 5 piemiņas plāksne literatūrzinātniekam Ē. Sokolam *[18]*.

8 km ārpus pilsētas centra uz ZA, apm. 200 m no Madonas–Gulbenes ceļa atrodas 2,4 m augstais Īvānu Velnakmens, sena kulta vieta *[19]*. Madonas–Cesvaines ceļa malā apm. 10 km no pilsētas ir Biksēres parks *[20]*. Ķirurga A. Bieziņa muzejs dzimtajās mājās Dilmaņos *[21]*. Apm.8 km uz DR pa Madonas–Pļaviņu ceļu aiz Smeceres sila Smeceres krogs *[22]*, kur savulaik uzņemtas mākslas filmas "Mērnieku laiki" epizodes. Mārcienā *[23]* bij. muižas apbūve – dārzniecības siltumnīcas, parks ir 19. gs. arhitektūras piemineklis. Bērzaunē *[24]* viduslaiku pils drupas (14. gs.), lut. baznīcas drupās mākslas piemineklis – kapa plāksne Tīzenhauzeniem (16. gs.). Madonas apkaimē Jaunandrānu pilskalns *[25]*, Lazdonas pilskalns *[26]*, Aronas pilskalns Aronas krastā *[27]*, 20 m augsts pilskalns Bērzaunes krastā *[28]*, 30 m augstais pilskalns Dārznīcas kalns *[29]*, Lauteres pilskalns *[30]*, Arnicēnu pilskalns *[31]*.

Madonā dzimuši interjerists A. Austriņš, pianiste I. Dunkele, bērnu ķirurgs, Dr. med. J. Gaujēns, žurnālists D. Īvāns, arhit. E. Krūmiņš, tekstilmākslinieces M. Leimane, tēlniece G. Mergupe, ārsts, veselības aizsardzības organizators V. Nagobads, psihologs, prof. V. Reņģe, filoloģijas doktore D. Nītiņa, inženierzinātņu maģistrs, zinātniskais darbinieks Austrālijas Aizsardzības ministrijā G. Saiva, literāts U. Strupulis, arheologs J. Urtāns, muzikologs V. Vītoliņš, inženieris elektriķis A. Stūresteps, teātra zinātniece G. Zeltiņa. Lazdonā dzimis arheologs J. Graudonis.

MAZSALACA

Valmieras rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 8 km², lauku teritorija 70 km².
Iedzīvotāji: 2001, kopā ar lauku teritoriju 2812 (1997. g.); latvieši 90,4%, krievi 5,7%, ukraiņi 1,4%.
Attālums no Rīgas 151 km (autoceļi A3 caur Straupi, P16), 166 km (autoceļi A2, P20 caur Cēsīm, P16), no Valmieras 44 km (autoceļš P16).
Dzelzceļa stacija Mazsalaca (līnijā Rīga–Rūjiena; satiksme pārtraukta).

Ģerboņa vairogs dalīts trīs vienāda platuma vertikālās joslās ar viļņu veida dalījumu vairoga apakšdaļā. Malējās joslas melnas ar sudraba apakšdaļu un sudraba piecstarainu zvaigzni augšdaļā; vidējā josla sudraba ar melnu apakšdaļu un melnu piecstarainu zvaigzni augšdaļā; augšdaļā zem zvaigznēm tilts ar margām: sudraba – melnajā laukā, melns – sudraba laukā. Mazsalacas pilsētas ģerbonis apstiprināts 1936. gadā

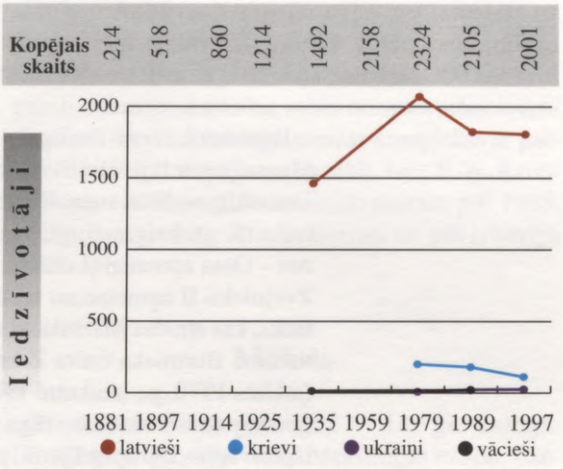

Mazsalaca ir tipiska Ziemeļvidzemes mazpilsēta Valmieras rajona ziemeļrietumu daļā ar lauku teritoriju Salacas labajā krastā. Viņpus Salacas uz dienvidiem un rietumiem ir Skaņkalnes pagasts. Lauku teritorija robežojas ziemeļos ar Ramatas pagastu, austrumos ar Sēļu un Jeru pagastu un rietumos ar Vecates pagastu.

Daba un iedzīvotāji

Salacas krāšņākais posms ir Salacas ielejas dabas parks, kur Mazsalacas R malā sākas Skaņākalna parks. Mazsalaca ir Salacas augštecē, tās šķērsošanas vietā, kur ceļi apiet Burtnieka ieplaku un 20. gs. 30. gados tika izbūvēta arī dzelzceļa līnija. Lauku teritorija robežojas ar upes labo krastu 18 km garumā. Pie Mazsalacas ir Tālavas zemienes Burtnieka līdzenuma mala. Salacas ieleja iegrauzta pamatiežos – Burtnieku un Salacas svītu smilšakmeņos. Pilsētas vecākā daļa ir ielejā pie tilta, jaunākā daļa, ielu sazare, baznīca, mežaparks – uz augstākas terases. Aiz pilsētas – lauksaimnieciski apgūts, viļņots apvidus. Dažviet vēl ledāja sabīdīti drumlinu vaļņi ar purvainām starpieplakām. Izplatīta smilts un māls.

Salacas līmenis ir 38 m vjl., Sniedzēnu kalns pa kreisi no tilta – 56 m vjl., bet pilsētas Z nomalē Ragana ir 60 m vjl. augstu. Augstākā vieta teritorijas Z daļā pie Sīmaņiem ir 65 m vjl. Visā ZA robežas garumā Salacas un Rūjas ūdenssķirtnē stiepjas plašais Purmuižas (Idus) purvs, kurā līdz 6 m biezs kūdras slānis. Citur slīpums uz R, notece pa Salacas pietekām: pilsētā tek Aurupīte, Z daļā Nikuce, Krūkļupe. Izplatīti egļu un egļu-priežu meži ar bērzu un alkšņu piejaukumu. Aizsargātie dabas parka meži pieder pie izcilām audzēm. Pie Mazsalacas ir daudz aizsargājamo dabas pieminekļu.

Mazsalacas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Klimats mēreni vēss (februāra vidējā temperatūra –6 °C, jūlija vidējā temperatūra 17 °C), samērā mitrs (nokrišņi ap 700 mm gadā).

Mazsalacā iedzīvotāju skaits palielinājās gk. 20. gs. 1. pusē, bet 70. gados bija zināms kritums.

Pirms 2. pasaules kara Mazsalaca bija vislatviskākā Latvijas pilsēta un tāda tā gandrīz saglabājusies.

Vēsture

Burtnieka ezera auglīgais apvidus, kurā ietilpst Mazsalaca, ir bijis apdzīvots jau senatnē. Latvijā līdz šim atklātas divas mezolīta jeb vidējā akmens laikmeta (8. gt. beigas–5. gt. vidus pr. Kristus) apmetnes – Osas apmetne (Lubānas zemienes ZA daļā) un Zvejnieku II apmetne un tai līdzās Zvejnieku kapulauks, kas atrodas Mazsalacas novadā Zvejnieku māju tuvumā Burtnieka ezera Z krastā pie Rūjas ietekas (atklāts 1970. g.; izrakumi 1971. g., arheoloģe I. Zagorska; atrasti kaula un raga priekšmeti, kapulaukā izpētīti apm. 100 apbedījumi, pie kuriem atrastas kapu piedevas – kaula šķēpu gali, akmens cirvji, meža dzīvnieku zobu kaklarotas un piekariņi u.c. lietas). Zvejnieku I apmetne (apm. 200 m no Zvejnieku II apmetnes) ir vidējā neolīta (3. gt. vidus pr. Kristus–2. puse) apmetne. Pie Salacas iztekas no Burtnieka ezera atrodas arī vēlā neolīta (2. gt. 1. puse pr. Kristus–1700. g. pr. Kristus) Riņņukalna apmetne (pētīta 1927. g., arheologs E. Šturms), bet tai iepretī, Salacas labajā krastā – otra neolīta apmetne, t.s. Kaulēnkalns.

Skaņkalnes pagastā bij. Skulbērģu muižas daļā uz Salacas kreisā krasta līdz vācu krustnešu iebrukumam bija Skaņkalnes lībiešu pils, tās apkārtējais novads nosaukts par Salacas pils apgabalu (vācu *Salisburg*). Mazsalacas apvidu līdz Salacas upei pārvaldīja Rūjienas pils pārvaldnieks (fogts). Pirmās rakstiskās ziņas par Mazsalacu kā apdzīvotu vietu ir no 1528. gada un saistītas ar vācu muižnieku īpašuma nostiprināšanos. 19. gs. vidū Valtenbērģu muižas īpašnieks barons A. Fītinghofs, vēlēdamies radīt biezi apdzīvotu vietu uz savas zemes, izraudzījās vietu, kur krustojās pieci ceļi: Valmieras–Burtnieku–Matīšu, Braslavas–Urgas–Alojas–Staiceles, Košķeles–Sēļu, Pantenes–Rūjienas, Pērnavas un pašas muižas ceļš. Te mazās Aurupītes stāvajā krastā Brēms no viņa ieguva nomā 8 pūrvietas zemes, kur viņš 1863. gadā (citos avotos 1861., arī 1867. g.) uzcēla aptiekas ēku. Šim pirmajam namam iepretī tajā pašā gadā uzcēla pagasta t.s. tiesas māju. 1864. gadā darbu sāka tekstilfabrika. Sāka veidoties Mazsalacas miests.

P. Raiskas mantinieku fabrika 20. gs. 20. gados

1905. gadā revolucionāri nodedzināja Valtenbērģu muižas pili un alus darītavu. Soda ekspedīcija ģenerāļa Orlova vadībā Mazsalacā sodīja vairāk nekā 30 cilvēku, no tiem astoņus – ar nāvi. 1906. gadā Mazsalacas apkaimē notika mežabrāļu cīņas. 1917. g. oktobrī Mazsalacā nodibinājās lielinieku vara. 1918. g. 22. februārī pilsētu ieņēma Vācijas karaspēks, bet jau decembrī atkal saimniekoja lielinieki, darbojās strādnieku un bezzemnieku deputātu padome. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 17.–22. februārī Mazsalacu atbrīvot centās Latvijas nacionālā karaspēka sabiedrotie – igauņu un somu karaspēka vienības. 27. martā igauņu karaspēks jau bija nostiprinājies līnijā Ainaži–Mazsalaca–Strenči. Galīgi atbrīvot Mazsalacu izdevās tikai 1919. g. 3. maijā.

1928. gadā Mazsalaca kļuva par pilsētu. Pilsētnieku lielākā daļa bija amatnieki, tirgotāji, fabriku strādnieki un rokpeļņi. Darbojās Pasta–telegrāfa–telefonu kantoris, divas grāmatu tirgotavas, tipogrāfija, koppienotava (dib. 1910. g.), divas viesnīcas, apm. 20 veikali. Agrāko Brēma aptieku 1926. gadā bija nopircis N. Daugulis. 30. gados Mazsalacā darbojās 129 dažādas darbnīcas, divas fabrikas, no kurām lielākā bija P. Raiskas mantinieku vilnas un linu apstrādāšanas fabrika ar 250 strādniekiem; fabrikā auda vienkāršus un arī mākslas audumus, kā arī ražoja elektrību. 2. pasaules kara laikā 1940. g. jūnijā Mazsalacā nodibinājās padomju okupācijas režīms, bet pēc gada vācu okupācijas režīms. PSRS karaspēks Mazsalacā atkal ienāca 1944. g. 25. septembrī. PSRS varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta daudzi Mazsalacas iedzīvotāji.

Mazsalaca iezīmīga ar vienu no vecākajām tekstilfabrikām, kas pēc 2. pasaules kara pārveidota par r/a "Latvijas lini" linu fabriku (ražoja linu un pakulu audumu, gk. maisu izgatavošanai), kā arī pienotavu (dib. 1910. g.). No mehāniskajām un kokapstrādes darbnīcām, kooperējoties ar Smilteni, 1966. gadā no jauna izveidoja pajūgu piederumu rūpnīcu "Mazsalaca". Mazsalaca un Skaņkalne vienmēr bijusi lauksaimniecības un mežrūpniecības apkalpes centrs. Te – Valmieras rajona mežainajā stūrī atrodas valsts mežu apsaimniekotāja – Mazsalacas virsmežniecība (bij. MRS, Skaņkalnē pie pilsētas robežas) un mežniecība.

Skats uz pilsētu 20. gs. sākumā

Rigas iela. No kreisās – bijušais Tilta krogs (A. Tidriķa foto, 1989. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

19. gs. 60. gados, kad Mazsalaca veidojās par apdzīvotu vietu, tur jau bija Baznīcas krogs un Rāmja krogs, aptieka un Valtenbērģu pagastnams. Teritoriju pie ceļu krustojumiem sadalīja nelielos gruntsgabalos, uz kuriem tika uzceltas pirmās Ores, Leimaņa un Hincenberga tirgotavas, divi Ramaņa un viens Simansona nams. 1865. gadā uzcēla pirmo kājnieku tiltu pār Salacu. Ap 1890. gadu miestiņā bija četras tirgotavas un apm. 20 dzīvojamās mājas. Ap 1905. gadu miesta apbūves teritoriju paplašināja, un jaunos gruntsgabalus gar Pērnavas un Rūjienas lielceļiem ļoti ātri apbūvēja. Centra gruntsgabalus nomnieki sadalīja sīkākās daļās un izdeva apbūvei citiem. 1918. gada pavasarī, kad vācu okupācijas vara miestam piešķīra pašpārvaldes tiesības, tajā bija 80 nami. 1920. gada rudenī apriņķa valde nosprauda miesta robežas. Apbūves teritorija stipri paplašinājās uz fonda zemju rēķina. 1925.–1926. g. tika veikta miesta izplānošana. Pēc šā plāna bija paredzēti 300 apbūves gabali. Mazsalacā atrodas valsts nozīmes arhitektūras piemineklis –Valtenbērģu muižas komplekss ar parku (18.–19. gs., iespējams, ka arhit. bijis F. A. Krubsaciuss). 1905. gadā nodedzināto muižas pili 1925. gadā atjaunoja inženieris P. Bērziņš un pilī izbūvēja skolas telpas.

Vidusskola bijušajā Valtenbērģu muižas pilī (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Māksla

Pilsētas vissenākajā celtnē – 14. gs. celtajā, 19.–20. gs. mijā pārbūvētajā Mazsalacas ev.-lut. baznīcā atrodas baroka altāris (17. gs. 80. gadi), altārglezna "Svētais vakarēdiens" (1760. g.), otrs – neogotiska stila altāris (darināts pēc V. Neimaņa projekta) 1905. gadā aizstāja veco altāri. Pie baznīcas atrodas piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem Mazsalacas draudzes locekļiem (1927. g., arhit. P. Kundziņš). Blakus kapsētai Salacas krastā ir piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem igauņu karavīriem. Draudzes kapsētā atrodas baroka formās celta baronu fon Nummersu dzimtas kapliča, kapa piemineklis skolotājam J. Saukumam "Velēniete" (1939. g., tēln. A. Brastiņš) un Pāles saimniekam J. Kukurbalam. Valtenbērģu pils parkā ir vairāk nekā 30 dendroloģiski retu koku sugu. Parks savienots ar 150 ha lielo Skaņākalna parku, kurā, sākot ar 1992. gadu, tautas lietišķās mākslas studiju "Cēre" un "Dzīne" tēlnieki gar Rūķu un Kurbada takām izvietojuši 60 kokā grieztas skulptūras. Novada savdabīgā mākslinieka – naivista V. Hirtes asprātīgo skulptūriņu kolekcija izvietota pilsētā, paša koktēlnieka dzīvojamā mājā.

Izglītība, kultūra un sabiedriskā dzīve

Ir zināms, ka 1711. gadā, kad Ziemeļu kara izpostītajā Mazsalacas draudzē par mācītāju atsūtīja A. Reisneru, viņš jau priekšā atradis 9 asis garu un 5 asis platu skolas namu, kas stāvējis vietā, kur vēlāk izveidojās Mazsalacas miests. Vēl 19. gs. to uzkalniņu saukuši par Skolas kalnu. 1814. gadā Mazsalacā par mācītāju sāka strādāt skolu un tautas izglītības veicinātājs F. E. Guleke, enerģisks un plaši izglītots cilvēks. Viņš draudzē ieveda stingru mājmācību un ar saviem līdzekļiem 1822. gadā savā dzīvoklī atvēra latviešu skolu. 1826. gadā atvērta Mazsalacas draudzes skola ar trīs ziemu garu kursu. Ilgus gadus

Mazsalacas draudzes skola 1877. gadā, no kreisās – vecā skolas ēka

tajā strādāja tēvs Jānis un dēls Ernests Ķikuri, pēc tam no 1859. gada – P. Hincenbergs, Ā. Daugulis, K. Daugulis, R. Cukurs, K. Osis. 1890. gadā Mazsalacā atvēra M. Ores privāto elementārskolu. Pārkrievošanas politikas laikā dibināta, 1898.–1917. g. darbojās valsts elementārskola. 1919. gadā draudzes skolu pārvērta par otrās pakāpes pamatskolu, 20. gados atvēra arī tautskolu. 1918. gadā dibināta Mazsalacas privātā ģimnāzija, līdz Valtenbērģu pils pārbūves pabeigšanai tā īrēja bij. M. Ores privātskolas telpas J. Ores namā. 1934. gadā ģimnāziju pārņēma valsts un apvienoja ar pamatskolu.

Mazsalacā vecākās b-bas bija Sātības b-ba (dib. 1838. g.) un Mazsalacas Dziedāšanas b-ba (1873. g.). Skolotāja P. Hincenberga vadībā mazsalaciešu koris bija piedalījies jau 1864. gada dziesmu svētkos Dikļos, bet 1873. gada 1. Vispārējos dziesmu svētkos Rīgā un dziesmu karā ieguva pirmo godalgu – sudraba liru. Mazsalacas Labdarības b-ba (1886. g.) veica plašu sabiedrisko darbu un nodibināja bibliotēku, bet 1899. gadā ar Mazsalacas Saviesīgās b-bas nodibināšanu tā tika likvidēta. Viens no Saviesīgās u.c. biedrību dibinātājiem bija rakstnieks un sabiedrisks darbinieks K. Kalniņš. Darbojās arī Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1893. g.), Krājaizdevu s-ba (1893. g.), Lauksaimnieku b-ba (1901. g.), Patērētāju b-ba (1911. g.), Piensaimnieku s-ba, Amatnieku b-ba un citas.

Pēc 2. pasaules kara Mazsalacā darbojās vidusskola, slimnīca un ambulance, kultūras nams (zālē 250 vietu), kinoteātris, astoņgadīgā skola, divas bibliotēkas (39,9 tk grāmatu, 1967. g.).

Reliģija

Mazsalacā darbojas Sv. Annas ev.-lut. draudze, baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Baznīca, kas celta 14. gs., bija veltīta dievmātei Marijai. Tā bijusi Rūjienas filiāle. Kā patstāvīga draudze tā minēta 1528. gadā. 1630. gadā dievkalpojumi notikuši mācītāja mājā, jo baznīca izpostīta. 1729. gadā vecā baznīca pārbūvēta, paplašināta, bet 1783. gadā baznīcā iespēris zibens un tā nodegusi. Pēc atjaunošanas 1785. gadā baznīca atkal iesvētīta. Kad 1890. gadā baznīcu paplašināja, esošo baznīcu izmantoja par altāra daļu un piebūvēja krustveidīgu draudzes telpu (arhit. Brauns, 900 sēdvietu), 1927. gadā arhit. P. Kundziņa vadībā uzcelts jauns tornis. 1936. gadā notika plašāki iekšpuses izdaiļošanas darbi, 1905. gadā darināja jaunu altāri ar R. Rihtera gleznas "Kristus un grimstošais Pēteris" kopiju, veco altāri novietoja baznīcas sānu daļā. Ērģeles iegūtas jau 1821. gadā, jaunas – 1912. gadā. Pēc mācītāja A. Skrodeļa ierosinājuma 1924. g. 10. maijā Mazsalacas baznīcā pirmo reizi Latvijā svinēta Mātes diena. Mācītāji: 1916.–1919. g. E. Hasmanis (lielnieku nogalināts); 1919. gadā mācītāju aizstāja L. Adamovičs (miris izsūtījumā 1943. g.); 1921.–1944. g. A. Skrodelis, 1998. gadā J. Vaskis.

Mazsalacas baznīca 20. gs. 20. gados

Baptistu draudze dibināta 1931. gadā, dievnams uzcelts 1940. gadā. Garīdznieki: 1941.–1952. g. V. Bukstiņš, 1957.–1967. g. V. Dzelmītis, 1966.–1977. g. G. Baumanis, kopš 1994. gada K. Fišers.

Mazsalaca – deviņdesmitie gadi

Pēdējos 10 gadu laikā vislielākās pārmaiņas skārušas nedaudzos Mazsalacas rūpniecības uzņēmumus. Mazsalacas tradicionālais rūpniecības uzņēmums – tekstilfabrika pēc privatizācijas nonāca SIA "Larelini" īpašumā, bet līdz šim nav atrasts uzņēmuma tālākas attīstības risinājums. Fabrikas ēkas un daļa ražošanas iekārtu ir saglabātas, tajā auž maisu un brezenta audumus un nodarbina tikai 37 strādājošos. Pilsētas lauku teritorijā pēc veiksmīgas kolhoza reorganizācijas un privatizācijas izveidots lauksaimniecības kooperatīvs "Lauksalaca", tajā tika saglabāti bij. kolhoza "Mazsalaca" galvenie ražošanas objekti: mehāniskās darbnīcas, graudu kalte, graudu, sakņu un minerālmēslu noliktavas, divas lielākās lopu fermas. Kooperatīvs nodarbina 47 pastāvīgus darbiniekus un sadarbojas ar apm 100 zemnieku saimniecībām, sniedzot pakalpojumus augsnes apstrādē, ražas no-

vākšanā, graudu un kartupeļu uzglabāšanā un realizācijā, par izdevīgām cenām pārdodot graudaugu, zālāju un kartupeļu sēklas materiālu, minerālmēslus un augu aizsardzības līdzekļus. No jauna Mazsalacā izveidots a/s "Karol plus" zivju konservu cehs, kurā nodarbināti 95 strādnieki un produkcija tiek eksportēta.

Pilsētā darbojas 18 tirdzniecības uzņēmumi. Nozīmīgākie ir SIA "Rants" (pārtikas veikals, ēdnīca, kafejnīca), individuālais uzņēmums "Vidauska serviss" (maizes un konditorejas izstrādājumu ceptuve, veikals, kafejnīca un sadzīves tehnikas remontdarbnīca) un kafejnīca "Salisburga".

Mazsalacā darbojas poliklīnika un slimnīca ar 25 gultas vietām. Līdzekļu trūkuma dēļ ieilgusi sociālās aprūpes centra celtniecība, kur paredzēta sociālā slimnīca ar 35 gultas vietām, poliklīnika un sociālās aprūpes dienests. 1999. gadā paredzēta tās pirmās kārtas nodošana ekpluatācijā. Sociālās aprūpes centra celtniecībā un inventāra sagādē palīdzību sniedz sadraudzības pilsēta Gīterslo Vācijā.

Pasta iela (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Mazsalacas vidusskolas rīcībā ir plašas telpas, arī bij. Valtenbērģu muižas pils un skaistais parks. Skolā strādā 60 skolotāju, mācās 741 skolēns no plašā Mazsalacas novada (1999. g.). Skolā labi iekārtoti mācību kabineti, datorapmācības klase, plaša sporta zāle, starptautiskiem standartiem atbilstoša automodelisma trase. Skolas sporta zāli izmanto arī Mazsalacas pilsētas un tuvāko pagastu sportisti. Rosīga māksliniecisķā pašdarbība: trīs kori, pūtēju orķestris, tautas deju kopa, vizuālās mākslas pulciņš, teātru grupa, rokdarbu un novadpētniecības pulciņi.

Pērnavas iela (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Pie Salacas tiek veidots Latvijas Sarkanā Krusta un izglītības centrs Mazsalacas un apkārtējo pagastu bērniem brīvā laika pavadīšanai. To materiāli atbalsta Nīderlandes Sv. Jūlianas fonds. Mazsalacā darbojas trīs bibliotēkas: Mazsalacas vidusskolas bibliotēka – viena no plašākajām skolu bibliotēkām Latvijā (94 356 grāmatas), pilsētas bibliotēka (20 tk grāmatu) un bērnu bibliotēka (13 tk grāmatu).

Kopš 1994. gada Mazsalacā darbojas vietējais radioraidītājs. Raidījumu galvenā daļa ir vietējās ziņas, intervijas, apsveikumi, sludinājumi, arī mūzika un izklaides raidījumi. Mazsalacā darbojas bērnu mūzikas skola (65 audzēkņi) un mākslas skola (25 audzēkņi). Kopš 1956. gada kultūras namu vada Latvijā plaši pazīstama kultūras darbiniece N. Nurmika. Viņa ir arī Latvijas Kultūras fonda Mazsalacas kopas vadītāja. Darbojas jauktais koris (diriģents M. Īzaks), dramatiskais kolektīvs (vadītāja D. Jurka), tautas lietišķās mākslas studija. Mazsalacas kultūras nams rīko mākslas dienas, ievērojamu Mazsalacas kultūras darbinieku piemiņas dienas. Galvenais Latvijas Kultūras fonda Mazsalacas kopas darbības virziens ir mazsalaciešu dzimtu vēstures pētījumi. Materiālus katru gadu apkopo un popularizē izstādē "Mīlestība nekad nebeidzas". Savākti materiāli par 15 dzimtām. 1998. gada vasarā Mazsalacā notika Pasaules latviešu 3x3 nometne, kuru vadīja I. Bērziņa. 1998. gadā nodibināts V. Hirtes muzejs, kur atrodas apm. 400 šā savdabīgā mākslinieka skulptūru. Darbojas koktēlnieku amatieru kolektīvi "Cēre" un "Dzīne".

Pēc 1992. gada Skaņākalna parkā izvietotas 60 ozolkoka skulptūras, kas palielinājušas interesi par Skaņākalna parku, un tas kļuvis par vienu no populārākajiem tūrisma objektiem Latvijā. 1994. gadā sāka darboties tūrisma individuālais uzņēmums "Saletsa". Tas rūpējas par Skaņākalna parka aizsardzību un labiekārtošanu, izdod skatu kartes un izziņas materiālu par Mazsalacas novadu, rīko ekskursijas ar pavadoņiem. 1998. gadā Skaņākalna parku apmeklēja 20 tk tūristu.

Mazsalacas pilsētas domes priekšsēdētājs O. Beķeris

Pavadonis pa Mazsalacu un apkārtni

Pilsētā ir vairāki arhitektūras un vēstures piemineklī: Valtenbērģu pils *[1]* ar kalpotāju māju (šeit dzimis A. Kirhenšteins), staļļiem, klēti un parku (10 ha), Sv. Annas lut. baznīca ar veco un jauno daļu, mākslas piemineklim *[2]*. Tai pretī ir piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem un Varoņu ozolbirzs. Kapsētā – vecā kapliča, pie Salacas – piemineklis igauņu karavīriem, aiz Salacas tilta – akmens represētajiem.

No Sniedzēnu kalna *[3]* skats uz pilsētu un linu austuvi aiz Salacas. Aiz kalna uz pagastnama pusi ir 1898. gadā celtā Skaņkalnes pareizticīgo baznīca (arhitektūras piemin.). Vecākās Mazsalacas mājas –

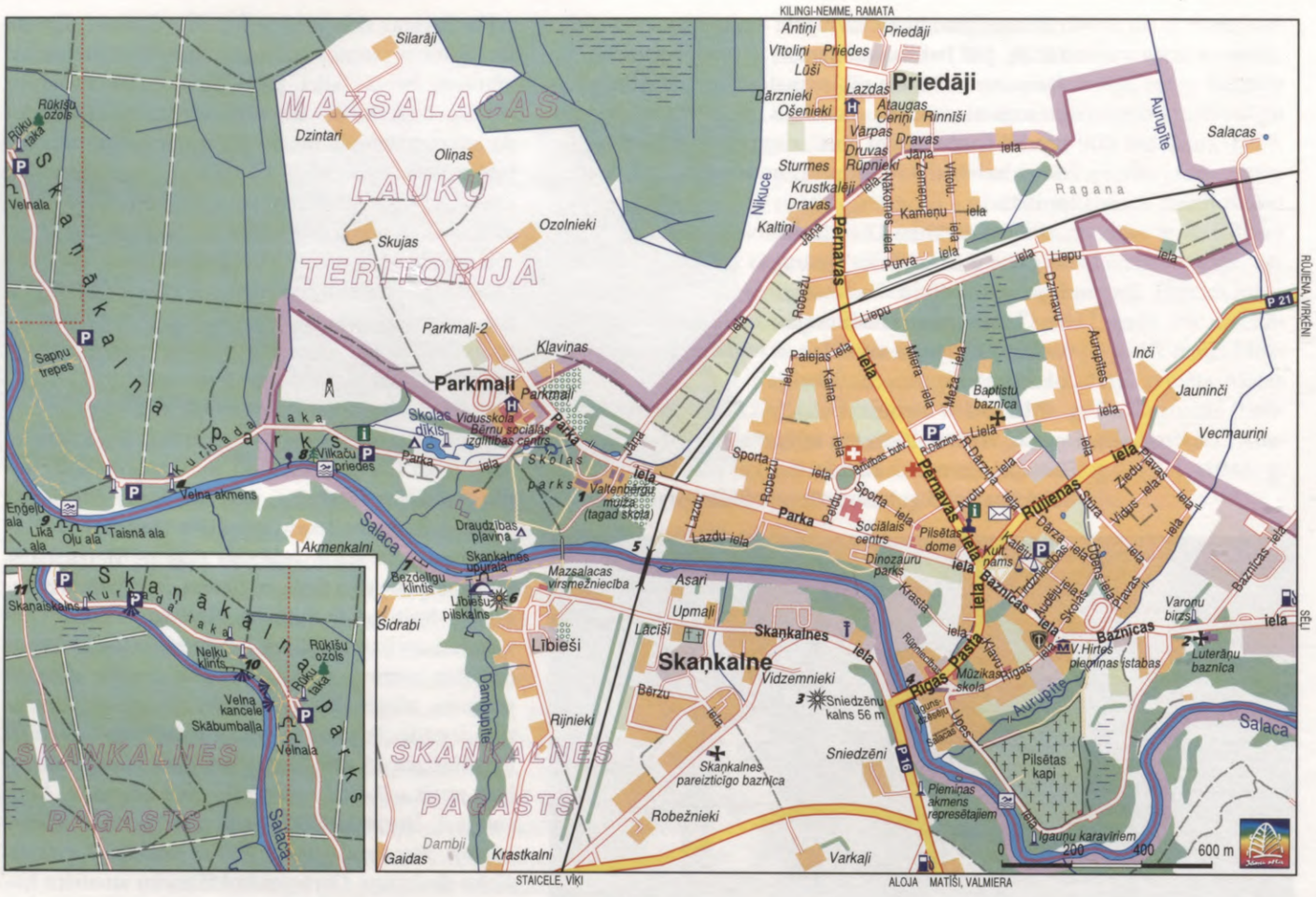
KILINGI-NEMME, RAMATA
MAZSALACAS LAUKU TERITORIJA
SKAŅKALNES PAGASTS
Priedāji
Parkmaļi
Skaņkalne
Lībieši
Salacas
Ragana
Kurbada taka
Dambupīte
Salaca
Aurupīte
Pērnavas iela
Rūjienas iela
Baznīcas iela
Rīgas iela
Skaņkalnes iela
Parka iela
Valtenbērģu muiža (tagad skola)
Mazsalacas virsmežniecība
Lībiešu pilskalns
Skaņkalnes pareizticīgo baznīca
Pieminas akmens reprezentējam
Igaunu karavīriem
Sniedzēnu kalns 56 m
Dinozauru parks
Pilsētas dome
Luterāņu baznīca
V. Hirtes piemiņas istabas
Pilsētas kapi
Vilkaču priedes
Velna akmens
Velna kancele
Skābumballa
Nelķu klints
Rūķīšu ozols
Bezdelīgu klintis
Akmenkalni
Draudzības plaviņa
Skaņkalnes upurala
Sidrabi
Asari
Upmaļi
Lāčiši
Bērzu
Vidzemnieki
Rijnieki
Robežnieki
Sniedzēni
Varkaļi
Krastkalni
Gaidas
Dambji
Inči
Jauninči
Vecmauriņi
Varoņu birzs
Ķiršu aleja
Ķiršu taka
Sapņu trepes
Enģeļu ala
Likā ala
Oļu ala
Taisnā ala
Velnala
Skolas parks
Skolas Vidusskola dīķis
Bērnu sociālās izglītības centrs
Sociālais centrs
Veselības centrs
Baptistu baznīca
Mūzikas skola
Jāņupītes
Ķiršu aleja
Ķiršu taka
Nelķu klints
Velna kancele
Skābumballa
Velnala
Skaņkalnes upurala
Skaņaiskalns
Lībiešu pilskalns
Dambupīte
Salaca
Aurupīte
Nikuce
Pērnavas
Rūjienas
Baznīcas
Rīgas
Skaņkalnes
Parka
Sporta
Robežu
Lazdu
Kaiņa
Palejas
Miera
Meža
Liela
Darzu
Vidus
Ziedu
Stūra
Dārza
Skolas
Upes
Lejas
Pasta
Klavu
Rūpnīcas
Lauku
Jāņa
Purva
Kameņu
Vītolu
Ziemeļu
Rūpnieku
Krustkaļeju
Kaltiņi
Sturmes
Dravas
Druvas
Vārpas
Ataugas
Cerīņi
Rinniši
Lazdas
Dārznieki
Ošenieki
Vītoliņi
Priedes
Lūši
Antiņi
Oliņas
Ozolnieki
Skujas
Dzintari
Silarāji
Parkmaļi-2
Klaviņas
Liepu
Jaunā
Ķiršu
Virsmežniecības
Ķiršu
Ķiršu
Ķiršu

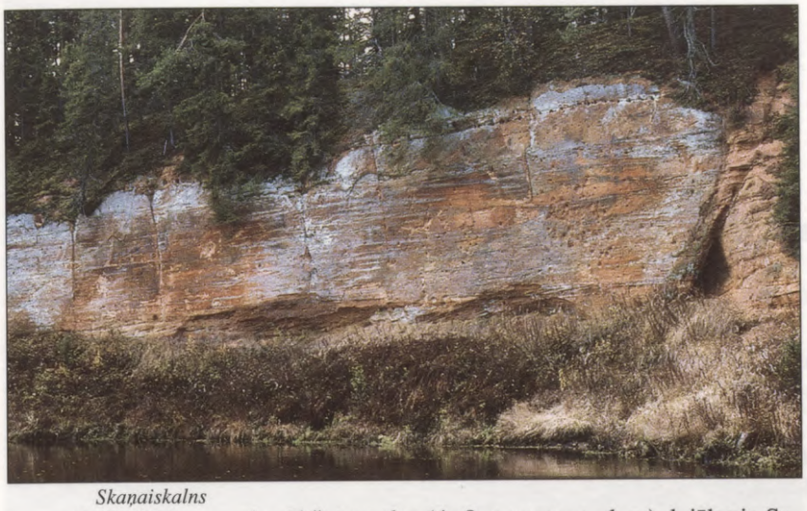

Skaņaiskalns (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

ir vēl četras alas (4–8 m garas, a. d. p.), lejāk pie Salacas – līdz 11 m augsts, 120 m garš iezis Bezdelīgu klintis (a. d. p.) *[7]*.

Labajā krastā 0,5 km aiz vidusskolas ir Skaņākalna parka un t.s. Kurbada takas sākums *[8]*, krastā pa kreisi – "Vilkaču priedes". Pēc nepilna 1 km taka pagriežas uz ZR, bet pa kreisi krastā – peldvieta, aiz upes – Dzelveskalna 80 m garš atsegums *[9]*. Tajā trīs alas, apslēptas skatam, taču lejpus tām Eņģeļu alas 8 m platā un 10 m augstā niša redzama no upes.

Labajā krastā ir 300 m gara, 20 m augsta krauja – Neļķu klintis (a. d. p.) *[10]*, kuru sākumā ir Mazsalacas Velnala ("pagrabs" – 16 m gara ala ar paplašinātu telpu, bij. kulta vieta); zem tās pie krasta – ala ar avotiņu "skābumbaļļa". No klintīm ir skatuvietas (Velna kancele); uz Rūķīšu ozolu ved Rūķu taka gar koka tēliem. Kurbada taka, gar kuru arī izlikti desmitiem koka tēlu, beidzas ielejas paplatinājumā pretī Skaņamkalnam (a. d. p., 70 m garš, atsegtais iezis ir 12 m augsts) *[11]*. Nepilnu 1 km lejāk pie Ģendertu krācēm labajā krastā ir Silmaču iezis (a. d. p., 18 m augsta krauja) *[12]*, kurā ir alas, bet 100 m no krasta, mežā – Silmaču dižakmens (virs zemes 18 m^2). Vēl 1 km lejpus Ģendertiem Salacas kreisajā krastā ir avota iegrauztā, apjomīgā Govs ala (400 m liela niša, zem 14 m augstas pārkares) *[13]*. Salaca met plašu loku gar Dauģēnu klintīm (a. d. p., 300 m garš atsegums labajā krastā) *[14]*. Aiz Mazsalacas lauku teritorijas robežas Salaca pagriežas uz R un labajā pusē drīz uzņem Ramatu. Kreisā krasta mežu ieloks Skaņkalnes pagastā ir tūristiem grūti pieejams. Netālu no Nātrenes ietekas tās ielejā ir Kāvju dižakmens (virszemes daļas tilpums ir 22 m^2) *[15]*, bij. dzirnavas un atpūtas bāze. R. Paula mūzikas centrs *[16]* bij. Līču skolā (atklāts 1997. g., skola celta 1931. g.).

Tur, kur Staiceles ceļš šķērso Laņģupīti, lejpus ceļa atrodas Grūbes dzirnavu dīķis, bet augšpus ceļa – Gudzonu ala (a. d. p., 27 m gara) *[17]* un niša "pirtiņa". Apm. 0,5 km augšpus ceļa, Laņģupītes kreisajā krastā ir Vīkšēnu pilskalns (valsts nozīmes arheoloģijas piemin.) *[18]*. 5 km uz Z no Mazsalacas pa Pērnavas ceļu lauka vidū aug dižkoks (a. d. p.) – Ceipju upurozols (apkārtmērs 6,85 m) *[19]*. Apm. 7 km pa Sēļu ceļu uz DA ir leģendārā Tūteres svētozola vieta (valsts nozīmes kultūras piemineklis) *[20]*.

Gar Salacas labo krastu augšpus Mazsalacas ir vairāku ievērojamu dzimtu mājas: Pēkšēni *[21]* (no šās dzimtas cēlušies arhit. K. Pēkšēns, dramaturģe M. Pēkšēna, tālbraucējs kapteinis R. K. Pēkšēns, ASV gaisa spēku ģen. Pēkšēns), Ores *[22]* (komponists, ērģeļnieks Ā. Ore), Alkšņi *[23]* (gleznotājs Ā. Alksnis, dzejnieks K. Daugulis). Mazsalacas novadā dzimis velosipēdu rūpnieks G. Ērenpreiss, Latvijas Brīvības cīņu varonis P. Zolts, ģenerālis P. Mežaks, gleznotājs P. Kundziņš, rakstnieks un novadpētnieks A. Melnalksnis, pedagogs K. Melnalksnis, rakstnieks S. Melnalksnis, ģeologs V. Melnalksnis, literāts K. Kaktiņš, ārsts, žurnālists un sabiedrisks darbinieks Ā. Butulis. Mazsalacā un tās apkārtnē

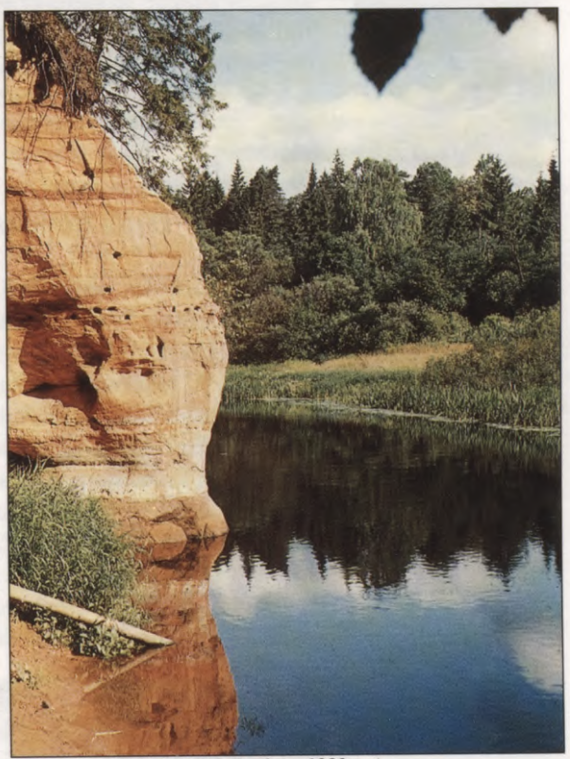

Bezdelīgu klintis (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

dzimuši LKOK J. Briedis, J. Daugulis, T. Daugulis, G. Jurisons, A. Jurka, A. V. Kabulis, J. V. Kazis-Kaže, J. Lismanis, E. Muižnieks, H. Muižnieks, V. Muižnieks, E. V. Puķītis, J. Ozols, A. R. Risbergs, K. Rusmanis, A. Sālzirnis.

OGRE

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 16 km².
Iedzīvotāji: 27305 (1997. g.); latvieši 64,1%, krievi 25,0%, baltkrievi 4,3%, ukraiņi 2,0%, poļi 2,0%.
Attālums no Rīgas 37 km (autoceļš A6).
Dzelzceļa stacija Jaunogre 33 km, Ogre 34,5 km, Pārogre 35,7 km no Rīgas (līnijā Rīga–Aizkraukle).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā zem trijām melnām priedēm viļņota sudraba josla. Ogres pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Ogre atrodas pie Ogres upes ietekas Daugavā, teritorija gar Daugavu sniedzas pa 2,5 km uz augšu un leju no Ogres ietekas, kā arī 4,5 km gar Ogres upi augšpus ietekas. Robežojas ar Ikšķiles lauku teritoriju rietumos un ziemeļos līdz Turkalnes ceļam, ar Ogresgala pagastu ziemeļaustrumos un austrumos. Viņpus Daugavas uz dienvidiem atrodas Ķeguma lauku teritorija.

Daba un iedzīvotāji

Rīgas apkārtnes vienmuļajā dabasvidē Ogres ielejas krāšņumu un Zilo kalnu mežus pamanīja bagātie Rīgas pilsoņi drīz pēc dzelzceļa izbūves. Zilais kalns (52,4 m vjl., relatīvais augstums 27 m) būtībā ir galos norobežots valnis – pilskalns, Ogres Kangaru vidusdaļa. Nogāzes stāvas, no augšas tālu pārredzama Jaunogre. Pilsētā starp rajona padomi un 1. vidusskolu atrodas Vilku kalni (Skolas kalnā 43 m vjl.). Gar Turkalnes ielu pilsētas Z daļā stiepjas Sērķīšu kalni.

Ogres Kangaru osa turpinājumā aiz Ogres upes atrodas Grantskalni ar Bākas kalnu (56,4 m) sākumā,

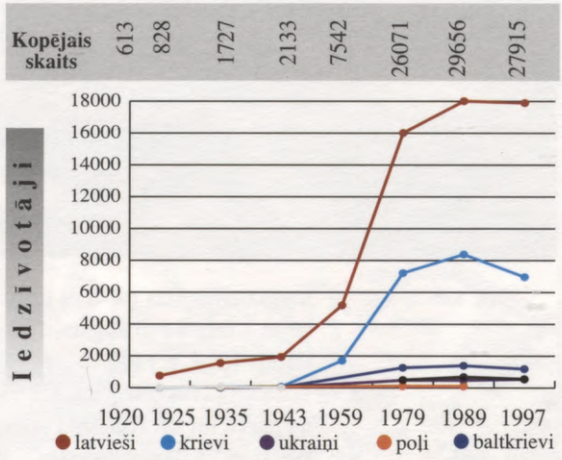

TV torni Pārogres vidū un Urgas kalnu galā. Šeit biezas grants nogulas, daudzās vietās izmantoti karjeri. Arī nākamajā Kangaru valnī – Lazdukalnos lielā mērā norakts ievērojamais pilskalns Ķentes kalns, kas bijis pats augstākais (69 m vjl.). Dabiskais reljefs nolīdzināts arī pilsētā – Mālkalnē, gar dzelzceļu (Saules kalns Jaunogrē, Slotiņkalns).

Ogres upē, tai šķērsojot Ogres Kangarus, bija gari krāčaini posmi un devona dolomītos iegrauzti stāvi krasti. Pēdējos 14 km pirms ietekas tās kritums bija 1,5 m/km. Rīgas HES ūdenskrātuvē pie Ogres līmenis pacelts gandrīz par 7 m, uzplūdinot plašu līci Ogres ietekā un nolīdzinot upes kritumu līdz līkumam pie baznīcas, 2 km augšpus Daugavpils šosejas tilta. Šajā līkumā 1995. gada palos dambis tika pārrauts, applūda zemais ģimeņu māju rajons ap Norupītes ieteku. Dambji aizsargā pilsētu arī no ūdenskrātuves puses un piesaista krastam prāvo Ogres salu, ko agrāk atdalīja Ogres ietekas atzars.

Ogres apbūve atrodas uz Lejasdaugavas senlejas

Ogres upe (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ogre no putna lidojuma (A. Egliša foto, 1997. g.)

terasēm. Ogres Kangari veido Viduslatvijas nolaidenuma malu. Reljefs un ūdensnecaurlaidīgie slāņi veicinājuši kūrortam labvēlīgu klimatu un sausu mežu veidošanos.

Ogrē ir siltākas vasaras (jūlija vidējā temperatūra 17,2 °C) un sausāks (gadā 600–650 mm nokrišņu) nekā citur Ogres rajonā, Rīgā vai Jūrmalā. Arī apmākušos dienu skaits ir mazāks: Ogrē – vidēji 126, Rīgā – 160, Ķemeros – 146 dienas. Pastāv mikroklimatiskas atšķirības starp pauguru nogāzēm un zemākām aizvēja vietām. Ūdenskrātuve kopš 70. gadiem pārveidojusi klimatu: ziemas kļuvušas siltākas (janvāra vidējā temperatūra –5,4 °C), vasarā temperatūras svārstības mazākas.

Ogre kā kūrorts un Rīgas aglomerācijai tuva pilsēta vienmēr bijusi pakļauta iedzīvotāju skaita sezonas svārstībām un diennakts svārstmigrācijai. Pastāvīgais iedzīvotāju skaits parasti mazāks par klātesošo cilvēku skaitu. Ogres iedzīvotāju skaits mainījies ļoti būtiski, un Ogre atrodas Latvijas lielāko pilsētu pirmajā desmitā.

Neatkarīgās Latvijas laikā līdzās 83% latviešu bija apm. vienāds dažu minoritāšu īpatsvars – krievi (4,3%), vācieši (4,2%), poļi (3,7%), ebreji (2,9%). Ogres trikotāžas kombinātam vervējot strādniekus, 70. gados pilsētā ieplūda daudz jaunu, darbspējīgu cilvēku, veidojās arī liels sieviešu pārsvars iedzīvotāju sastāvā (58% 1979. g., 55% 1989. g.). Disproporcija kavēja ģimeņu veidošanos. 2/3 iedzīvotāju dzīvo daudzstāvu apbūves rajonā Jaunogrē.

Pārceltuve pār Ogres upi 1796. gadā. J. K. Broces zīmējums

Vēsture

Ogres apvidus bijis apdzīvots jau senākās dzelzs laikmetā. Par to liecina arheoloģiskie izrakumi Ķentes pilskalnā (1954.–1958. g., arheologs A. Stubavs) Ogres pilsētas A daļā; tas bijis viens no Daugavas lībiešu politiskajiem centriem. Izrakumos konstatēti trīs pastāvēšanas periodi: nocietinātā apmetne (1. gt. pr. Kristus–pirmie gs. pēc Kristus), varbūtējs patvēruma pilskalns (2.–5. gs.), pilskalna periods ar trim kultūras slāņiem (5. gs. beigas–9. gs. sāk.). Uz vissenāko apmetnes periodu attiecas neliels skaits senlietu (akmens cirvju fragmenti, kātcauruma urbuma tapiņas, krama kasīkļi, kaula rotadatas, akmens kalts, keramikas trauki ar švīkāto virsmu, nedaudz tekstilās keramikas lausku). Ķentes pilskalna un apmetnes intensīva apdzīvotība sākās 5. gs., kad tika izbūvēti pilskalna nocietinājumi. Atradumi pavardā – māla trauku lauskas, dzelzs īlens, vērpjamās vārpstas skriemelis, dzelzs sārņu gabali u.c. liecina par ilgstošu un vispusīgu saimniecisko dzīvi. Pilskalns trīs reizes dedzis. Pēdējo reizi pilskalns iekarots ap 9. gs. sākumu un pēc tam pamests uz visiem laikiem. Ķentes ekspedīcijas laikā I. Cimermanes vadībā veica izrakumus arī jaunapzinātajā Puigu uzkalniņā Daugavas krastā 2 km D no Ķentes pilskalna. Senvēsturiska vieta ir arī Ogres Zilajos kalnos, arī šeit senos laikos atradusies senču pils.

Ogre pirmo reizi minēta Latviešu Indriķa hronikā, kur aprakstītas senču pilis. Nosaukumu tā ieguvusi no Ogres upes. Līdz ar vācu krustnešu nostiprināšanos novadā nevar vairs runāt par Ogri kā apmetni vai pat biezi apdzīvotu vietu. Tag. Ogres pilsētas teritorijas vēsture ilgus gadus bija saistīta ar Ikšķiles vēsturi; ap 1850. gadu tag. Ogres centrā bijušas Ikšķiles muižai piederošās Ogresgrīvas pusmuižas Enīša, Svelmes, Šķiparu un Tūtes saimniecības. Šajā laikā sakariem ar Ogri bija ierīkots zirgu pasts.

Pēc Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līnijas atklāšanas 1861. g. 12. septembrī Ogre ieguva labu satiksmi ar Rīgu un, ņemot vērā Ogres veselīgo klimatu un skaisto dabu, sāka veidoties par vasarnīcu rajonu. 1862. gadā Ogrē atklāja kūrortu. 1895. gadā Ogrei piešķīra ciema tiesības. 1906. gadā sāka darboties kartonāžas fabrika, 1907. gadā – kokzāģētava, tika iekārtota arī priežu skuju pārstrādāšanas fabrika.

1. pasaules kara laikā Daugavas pretējā krastā, iepretī Ikšķilei atradās Nāves salas priekštilta nocietinājumi, ko vācu artilērija ļoti bieži apšaudīja. Vācieši kaujās lietoja arī gāzi. Artilērijas apšaudēs stipri bojāts tika arī senais Ķentes pilskalns, apmetne un tā tuvākā apkaime. Pilskalnā un apmetnē tika saraktas tranšejas, dienvidu valnī 1917. gada vasarā uzcelts pat dzelzsbetona nocietinājums. 1917. g. 1. septembrī

vācu 8. armija, lai ieņemtu Rīgu, ielenktu un iznīcinātu krievu 12. armiju, sāka uzbrukumu un iepretī Ikšķilei pa sapieru sagatavotiem tiltiem pārcēlās pāri Daugavai, bet viena karaspēka grupa devās tieši uz Ogri un Stūriem. 1919. g. 2. janvārī vācu okupācijas vietā nāca lielinieku valdīšanas laiks. Sākās Latvijas Brīvības cīņas. Sargādamas fronti pret lieliniekiem Daugavas labajā krastā, no 1919. g. maija beigām Ogrē atradās latviešu nacionālā karaspēka vienības. Pēc visām karadarbībām Ogre bija stipri nopostīta un tās apkārtnē, kā arī pašā Ogrē tika izveidoti daudzi latviešu strēlnieku, Latvijas Brīvības cīņu dalībnieku, krievu un vācu karavīru brāļu kapi.

1920. gadā Ogrei piešķīra miesta tiesības. 1. pasaules kara laikā Ogrē gandrīz visas ēkas tika nopostītas līdz pamatiem, taču izdevīgais ģeogrāfiskais stāvoklis veicināja tās visai ātru atdzimšanu. 20.–30. gados Ogrē darbojās 82 rūpniecības un sīkrūpniecības uzņēmumi, notika divi gadatirgi un divi nedēļas tirgi. Nozīmīgākais rūpniecības uzņēmums bija kartonāžas fabrika (vēlākā Ogres kartona fabrika). 1928. gadā Ogrei piešķīra pilsētas tiesības. Pilsētas iedzīvotāji sadalījās vasarniekos un pastāvīgajos iedzīvotājos. Pēdējo galvenā nodarbošanās bija saknkopība, dārzkopība, lauksaimniecība, tirdzniecība, rūpniecība, daļa bija valsts un pašvaldību iestāžu ierēdņi, amatnieki un gadījuma darba strādnieki. Atpūtnieku vajadzībām darbojās vairākas sanatorijas, naktsmītņu vietas, pansijas, ēdnīcas.

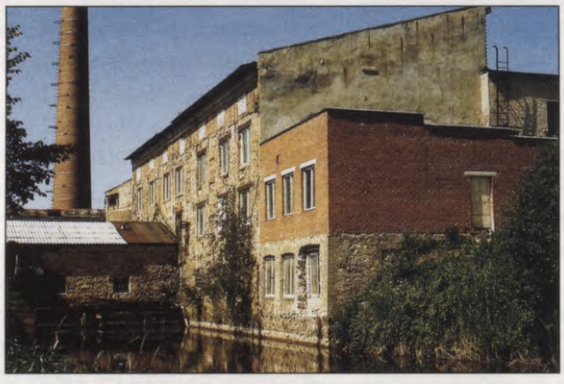

Ogres kartonāžas fabrika (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

1940. g. jūnijā Ogrē ienāca PSRS karaspēks. Padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Ogres iedzīvotāji. 1941. g. jūnijā Ogrē ienāca vācu okupācijas karaspēks. 1944. g. 8. oktobrī no jauna Ogrē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Arī 2. pasaules kara laikā Ogre tika pamatīgi izpostīta. Kopš 1949. gada Ogre ir rajona centrs.

Padomju okupācijas laikā kūrortpilsētā uzcēla rūpniecības gigantu – Ogres trikotāžas kombinātu (1965.–1970. g.), kas strādāja ar ievesto izejmateriālu un izmantoja no PSRS republikām ieplūdināto darbaspēku. Tas stipri pārmainīja Ogres sociālekonomisko stāvokli un sadzīviskās tradīcijas. Iekārtots tika arī dzelzsbetona rūpnīcas cehs, Sauriešu būvmateriālu kombināta filiāle, r/a "Daiļrade" filiāle, darbojās arī kartona fabrika.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra, māksla

Ogres pilsētai vēsturiski izveidojušās trīs daļas – Jaunogre, Ogre un Pārogre. 1862. gadā dzelzceļa pārvalde sāka iznomāt Ikšķiles muižai piederošos zemes gabalus vasarnīcu celtniecībai, uzcēla pie Ogres stacijas paviljonu (*Bellevue*) un norīkoja speciālus zaļumnieku vilcienus. Šajā gadā arī Rīgas pilsēta Ogrē uzcēla vairākus paviljonus, restorānu un ierīkoja parku. No 1875. gada vasarnīcas sāka celt arī privātpersonas. 1. pasaules kara priekšvakarā Ogrē vasarnīcas cēla Rīgas inteliģences un ierēdniecības pārstāvji. Ogri sevišķi bija iecienījuši vācbaltieši, tāpēc var runāt arī par viņu ieguldījumu pilsētas gara un veidola tapšanā. Viņu jūgendstilā celtās vasarnīcas un mājas ir līdzīgas Siguldas, Jūrmalas vai Liepājas arhitektūrai. Senākā apbūve, Ogrei attīstoties par vasarnīcu pilsētu, veidojusies gar Ogres upes labo krastu, t.s. Ogres parkā. 1884. gadā, kad tika izveidota t.s. Vecogres vasarnīcu kolonija, Ogrē bija uzcelts apm. 20, līdz 1. pasaules karam – apm. 300 vasarnīcu.

30. gados uzcēla vairāk nekā 500 vasarnīcu un ziemas māju. Celtniecība izvērtās Jaunogrē un Pārogrē. Izcilu latviešu arhitektu projektētas savrupmājas un vasarnīcas, kā arī viesnīcas un kūrmājas atspoguļo starpkaru perioda modernās būvmākslas tendences, kā arī turīgās Rīgas latviešu daļas gaumi un vērtību kritērijus. Par to liecina, piem., dzīvojamo ēku un tirgotavu komplekss Brīvības ielā, 1927. gadā pēc arhit. A. Braunfelda projekta celtais vērienīgais tautas nams un mākslinieka A. Cīruļa darinātie sienu gleznojumi 1927. gadā celtās sanatorijas "Ogre" ēdamzālē. Pēc T. Hermanovska projekta 1927. gadā celtā savrupmāja Kalna prospektā 3, kurā izvietojies Ogres Vēstures un mākslas muzejs, ir skaists piemērs reģionāla *Art Deco* un funkcionālisma stilu sintēzei. 1928. gadā ceļot tuberkulozes sanatorijas "Saulstari" ēku, arhitekts K. Bikše ir orientējies uz funkcionālismā balstītajiem vācu mākslas skolas *Bauhaus* principiem. Savukārt lut. baznīcas kieģeļsarkanās ēkas būvi 1929.–1930. g. vēlīnās neogotikas tradīcijās projektējis arhitekts H. Kundziņš. 20.–30. gadu apbūve daļēji ir saglabājusies Upes, Kalna un Krasta prospektā, kā arī Turkalnes ielā.

Bijusī kūrmāja Brīvības ielā (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

A. Cīruļa darinātā sienu gleznojuma fragments

Līdz 2. pasaules karam Ogre ir veidojusies kā pilsēta ar vienu izteiktu centrālo ielu – tag. Brīvības ielu. Šās ielas abās malās koncentrējās galvenās pilsētas sabiedriskās celtnes. 1925. gadā celta bijusī pilsētas valde, 1927. gadā – bijusī viesnīca "Ausbika", 1921. gadā – Kūrmāja. 1935. gadā pilsētas platība bija 8,5 km^2.

Lielākās pārmaiņas Jaunogres apbūvē notika sakarā ar lielu ražošanas uzņēmumu celtniecību, jo radās nepieciešamība pēc dzīvokļiem un infrastruktūras uzlabojumiem. Tāpēc Jaunogrē būvēja daudzdzīvokļu mājas. Pēc 2. pasaules kara sāka apbūvēt teritoriju Pārogrē, kur cēla tikai savrupmājas. Piepilsētā izveidojusies Lašupes mazdārziņu kolonija. Ogrē ir gan slēpotāju iecienītie Zilie kalni, gan krāšņi dārzi. J. Špakovska ierīkotais Lazdukalna dendroloģiskais parks Pavasara gatves malā liecina, ka arī Ogres klimats un augsne ir piemērota eksotisko krūmu un koku ieaudzēšanai.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1883. gadā Ogrē izveidoja elementārskolu. 1889. gadā dibināta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās sešklasīgā pamatskola un pilsētas bibliotēka, pasta un telegrāfa kantoris. Sabiedriski aktīvas bija Kūrortu b-ba (izdevusi arī nedēļas laikrakstu "Ogres Ziņas"), Tirgotāju un namsaimnieku b-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Ogres Brāļu kapu komiteja, Latvijas Aerokluba Ogres nodaļa, Ogres pilsētas savstarpējās apdrošināšanas b-ba, 5. Rīgas aizsargu pulka Ogres pilsētas aizsargu nodaļa, Bērnu draugu b-bas nodaļa, Lielvārdes-Ogres piensaimnieku sabiedrība. Iznāca periodiskie izdevumi "Ogres Straume" (kūrorta sezonas nedēļas laikraksts; 1928.–1935. g.), "Ogres Preses Balles Vēstnesis" (1930., 1932.–1934. g.), "Ogres Rudens Svētku Vēstnesis" (1931. g.), "Ogres Ziņas" (izdevējs Tirgotāju un namsaimnieku b-ba; 1937.–1939. g.).

Pēc 2. pasaules kara kultūras namā (zālē 450 vietu) darbojās Ogres Tautas teātris (izveidots 1967. g. no kultūras nama drāmas kolektīva, 68 dalībnieki), kas gadā iestudēja 2–3 lugas vai dramatizējumus. Repertuārā bija R. Blaumaņa, J. Raiņa, I. Indrānes u.c. rakstnieku darbi. Aktīvu koncertdarbību veica estrādes orķestris "Metronoms", tautas deju ansamblis "Ogre", darbojās bērnu bibliotēka (17,6 tk grāmatu, 1968. g.), rajona bibliotēka (27,1 tk grāmatu, 1968. g.).

Ogres Vēstures un mākslas muzejs (S. Rusmaņa foto, 1995.g.)

20. gs. 80. gados Ogrē darbojās trīs vidusskolas, divas profesionāli tehniskās vidusskolas, Ogres meža tehnikums (atrodas Ikšķiles lauku teritorijā), Vēstures un mākslas muzejs, kinoteātris, kultūras nams, koncertestrāde Pārogrē, sporta stadions. Uzcēla jaunu

Lazdukalna dendroloģiskais parks (V. Veilanda foto, 1998. g.)

slimnīcu, darbojās poliklīnika. Iznāca laikraksts "Padomju Ceļš" (1947.–1989. g.). Ierīkots Ceļu vēstures un tehnikas attīstības muzejs.

Reliģija

Ogrē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze, Sv. Trīsvienības baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze, apustuliskā draudze "Vārda spēks", evaņģēliskās ticības kristiešu draudze "Gaismas pasaule", Krievu aizrobežu pareizticīgās baznīcas eparhijas Ogres autonomās Krievijas svēto jaunmocekļu draudze, Ogres neatkarīgo pilnā evaņģēlija kristiešu draudze "Cerība".

1910. gadā Ogres Kangaru vasarnīcu rajonā uzcēla lut. lūgšanu namu; dievkalpojumus sezonas laikā noturēja Ikšķiles–Salaspils draudzes mācītājs K. Marnics. 1. pasaules kara laikā lūgšanu nams nopostīts. 1927. gadā dibināta Ogres vasarnīcu rajona draudze, kas 1928. gadā pēc pilsētas tiesību piešķiršanas Ogrei nosaukta par Ogres pilsētas draudzi (lai atšķirtos no lauku Ogres draudzes). Draudzes baznīcai pamatakmens likts 1929. g. 1. septembrī, celtniecība pabeigta 1930. gadā. No 1941. gada ilgus gadus draudzes vikārs, vēlāk mācītājs bija A. Perlbahs, 1998. gadā arhibīskaps *emeritus* Ē. Mesters, evaņģēlists M. Īvāns. Kapsēta iesvētīta 1935. gadā.

1997. gadā uzcelta katoļu baznīca. 1998. gadā mācītājs prāvests K. Bojārs.

Ogre – deviņdesmitie gadi

90. gados, mainoties ekonomiskajai situācijai, radikālas pārmaiņas skāra arī Ogres pilsētu. Daudzi padomju okupācijas gados būvētie rūpnieciskie uzņēmumi pierādīja to neatbilstību tirgus ekonomikas apstākļiem, sāka nīkuļot, vairāki uzņēmumi pilnīgi pārtrauca darbu. Sākoties privatizācijas procesam, zināmā mērā sākās ražošanas aktivizēšanās. Arī vislielākais uzņēmums – trikotāžas kombināts tagad ir privatizēts un pārveidots par a/s "Ogre". Tā ražo augstas kvalitātes trikotāžas izstrādājumus, liela daļa produkcijas atbilst starptautiskajām kvalitātes prasībām un tiek eksportēta. Veiksmīgi tirgus ekonomikas prasībām pielāgojās un atbilstoši pārkārtoja ražošanu 1953. g. dibinātā Ogres būvmateriālu rūpnīca, tagad SIA "Ogres būvplastmasa". Ir apgūta plaša profila būvmateriālu ražošanas tehnoloģija, uzņēmums ražo betona un dzelzsbetona izstrādājumus, grīdu un sienu apdares plāksnes, plastmasas sanitārtehnikas produkciju, caurules u.c. Uz bij. celtniecības organizācijas "Vidzemes celtnieks" bāzes izveidojusies SIA "Orions", kas veic celtniecības darbus visā Latvijā. Veiksmīgi strādā SIA "Ogres ceļdaris", kas izveidojusies uz agrākās 20. ceļu remontu pārvaldes bāzes. 1975. gadā darbību sāka

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

lauksaimniecības ražošanas uzņēmums "Meristēmu kultūras", lai izkoptu un atveseļotu augstvērtīgu puķu kultūras, pavairotu stādāmo materiālu. Galvenā produkcija ir neļķu un krizantēmu stādi, kā arī frēziju ziedi un bumbuļsīpoli. Tagad uzņēmuma rīcībā ir 26 siltumnīcas 1,2 ha platībā, plašs veikalu un kiosku tīkls pilsētā. Realizē neļķu, gerberu, krizantēmu un rožu ziedus.

Ogrē izveidojušās vairākas privātas tirdzniecības firmas. Visveiksmīgāk strādā un darbību paplašina firmas "Jumis" un "Malevs". Pilsētā izveidoti moderni veikali kapitāli pārbūvētos namos, kas agrāk bija pamesti novārtā.

Darbojas Patērētāju kooperācijas savienība, kas savā pārziņā pārņēmusi bij. rajona Patērētāju biedrību savienības īpašumus, arī universālveikalu un tirgu. Veiksmīgāko pilsētas uzņēmumu skaitā ir maizes kombināts, kas diennaktī ražo 8 t maizes un konditorejas izstrādājumu. Taču ne visi agrākie rūpniecības uzņēmumi spējuši pielāgoties darbībai jaunajos ekonomiskajos apstākļos, arī kartonāžas fabrika (tika

Brīvības iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

A/s "Ogre" (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

pārveidota par līplenšu ražotni "Adhēzija"), remontu un celtniecības pārvalde. Plašais autotransporta uzņēmums "Ogres auto" ir sadalījies divās daļās, izveidojies pasažieru transporta SIA "Ogres autobuss", kas darbību attīsta veiksmīgi, turpretim kravas transporta nozare nīkuļo.

Ogres pilsētā ir plašs sabiedriskā transporta tīkls – pieci autobusu maršruti, kopš 1997. gada arī četri taksometru maršruti. Dzelzceļš nodrošina labu satiksmi ar Rīgu u.c. pilsētām. Pašlaik tiek rekonstruēta dzelzceļa stacija un autostacija. Darbojas 15 automobiļu remonta un servisa uzņēmumi, četras degvielas uzpildes stacijas, četras pasta nodaļas, sešas banku filiāles, divi sadzīves pakalpojumu uzņēmumi, astoņas frizētavas un septiņi skaistumkopšanas saloni, četras aptiekas, desmit ārstniecības un rehabilitācijas iestādes, to skaitā divas sanatorijas. Līdztekus valsts medicīnas un rehabilitācijas iestādēm izveidots pilsētas pašvaldības doktorāts. Izveidots sociālās aprūpes centrs, kas darbojas jau kopš 1993. gada un koordinē sociālā budžeta izlietojumu. Pastāv virtuve maznodrošinātajiem pilsētas iedzīvotājiem, darbojas veselības centrs, tiek nodrošināta vientuļo pensionāru mājas aprūpe. Centrā atvērta klase bērniem invalīdiem.

Divās vidusskolās un ģimnāzijā mācās 3520 audzēkņi. Visjaunākā – Ogres ģimnāzija nodota ekspluatācijā 1990. gadā un kļuvusi par visa rajona skolu metodisko centru. Tajā iekārtots moderns datorcentrs, kas pārtapis par pilsētas pašvaldības iestādi. Pilsētā izveidota pamatskola, kurā mācās 100 bērni no maznodrošinātām un nelabvēlīgām ģimenēm. Lai gan skola atrodas pilsētas teritorijā, tajā ir internāts, kurā lielākā daļa skolēnu dzīvo visu nedēļu. Skolēnu ēdināšanas izmaksas sedz pilsētas dome. Skolēnu komplektēšanu un audzināšanu skolas vadība saskaņo ar pilsētas sociālās aprūpes centru. Pilsētā ir seši lieli bērnudārzi, audzēkņu skaits tajos ir gandrīz 2 tūkstoši. Vienu bērnudārzu apmeklē bērni ar runas traucējumiem. Pilsētas dome finansē sporta centru un basketbola skolu. Darbojas bērnu mūzikas un mākslas skolas, katrā no tām ir ap 400 audzēkņu.

Ogre (V. Veilanda foto, 1997. g.)

Kvalitatīvas apmācības programmas angļu valodā, datorapmācībā, biznesā un praktiskajā grāmatvedībā piedāvā Latvijas–Zviedrijas kopuzņēmums "Tempus LS". Ogrē ir lauksaimniecības un amatniecības vidusskolas. Ogres meža tehnikums ir vienīgā mācību iestāde Latvijā, kas sagatavo mežsaimniecības un mežizstrādes speciālistus ar vidējo izglītību.

No pilsētas budžeta tiek finansēts tautas nams un daļēji arī kultūras nams, vairāki mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi. Vislabākos sasniegumus guvis pūtēju orķestris "Horizonts", iecienīti ir daudzi kori, īpaši koris "Atvasara", deju ansambļi "Aija", "Ogre", bērnu deju ansamblis "Pīlādzītis", Ogres Tautas teātris. Pārogrē ir brīvdabas estrāde ar 10 tk vietu. Novada tradīcijas un amata prasmi izkopj tautas lietišķās mākslas studija "Saiva", kur daudzas audējas

Ogres meža tehnikums (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

ieguvušas Tautas daiļamata meistares nosaukumu. Kopš 1989. gada iznāk laikraksts "Ogres Vēstis". Ogrē darbojas Latvijas Pilsētu savienība (dib. 1990. gadā).

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas kultūras dzīve nav apsīkusi, tieši otrādi – tā vēršas plašumā. Ogres Vēstures un mākslas muzejs apkopo informāciju par novada vēsturi, rīko mākslas izstādes. Muzejs ir informatīvais un kultūras centrs skolām, muzeja dārzs tiek izmantots skulptūru izstādēm, amatnieku tirdziņiem, teātra izrādēm. Gidi labprāt iepazīstina ciemiņus ar Ogres pilsētu un tās apkārtni. Ceļu vēstures un tehnikas attīstības muzejā savākti eksponāti par Latvijas ceļu attīstības vēsturi no senākiem laikiem līdz mūsu dienām. Vienīgais sava veida muzejs Latvijā ir Gaidu un skautu muzejs, kas iepazīstina ar pasaulē populāro bērnu un jaunatnes kustību un tās attīstību Latvijā. Eksponāti saņemti no dažādām pasaules malām. Muzejs kļuvis par Daugavas novada gaidu un skautu mītni.

ULBROKA, TĪNŪŽI
JUGLA, TURKALNE
RĪGA
RĪGA, SALASPILS
RĪGA, KEKAVA
SUNTAŽI, OGRESGALS
ĶEGUMS, JAUNJELGAVA
JĒKABPILS, DAUGAVPILS
IKŠĶILES LAUKU TERITORIJA
ĶEGUMA LAUKU TERITORIJA
OGRESGALA PAGASTS
JAUNOGRE
OGRESPARKS
PĀROGRE
LAŠUPE
Lašupe
KENTES KALNS
Ogres sala
DAUGAVA
Ogre
Ogres kapi
Bekuciems
Ogres meža tehnikums
Jaunogres vidusskola
Ogres amatniecības vidusskola
Ogres 54.zemessardzes bataljons
Ogres ģimnāzija
Rajona padome
Mūzikas skola
Pilsētas dome
Pareizticīgo lūgšanu nams
Luterāņu baznīca
Skolēnu saieta nams
Ogres pamatskola
Ogres 1. vidusskola
Kultūras nams
Katoļu baznīca
Sporta centrs
Tautas nams
Ogres lauksaimniecības skola
Lazdukalna dendroloģiskais parks
Autotrase «Lašupe»
St.Jaunogre
St.Ogre
St.Pārogre
Rīgas iela
Turkalnes iela
Brīvības iela
Daugavpils iela
Vidus prospekts
Tīnūžu prospekts
Upes prospekts
Kalna prospekts
Mālkalnes prospekts
Raiņa prospekts
Zilokalnu prospekts
Skolas iela
Grīvas prospekts
J.Čakstes prospekts
Strēlnieku prospekts
Dārza iela
Pārogres gatve
Lazdu gatve
Karjera
Vidzemes
Akmeņu iela
Keguma iela
Druvas iela
Urga
Andreja iela
Viestura aleja
Ābelītes
Krēslini
Tulpītes
Kalnāji
Tupelītes
Dārziņi
Espati
Melnalkšņi
Lapaiņi
Lejas
Straumēni
Salas iela
Pumpuri
Lejaslandavas
Skujnieki
Zvejnieki
Avotnieki
Klintis
Arkādijas
Ērgļi
Dzeniši
Mednieki
Strēlnieki
Landavas
Zvejbukas
Pakauši
Bramaņi
Griezes
Vaivari
Jumuči
0 200 400 600 m
50 m

1992. gadā sākās Ogres sadarbība ar Onges komūnu Zviedrijā. Ir parakstīts līgums, tiek īstenoti vairāki projekti skolēnu apmācībā, medicīnas darbinieku kvalifikācijas paaugstināšanā. Ar Onges atsūtīto tehnisko aprīkojumu un speciālistu praktisku palīdzību tika uzcelts Pārogres kanalizācijas kolektors. 1993. gadā tika parakstīts sadarbības līgums ar Nīderlandes Overeiselas provinces Hengelo pilsētu. Ar tās speciālistu palīdzību Ogres skolās un bērnudārzos uzstādītas automātiskās siltuma regulēšanas ierīces, tiek risināti ēku siltumizolācijas jautājumi. Daudzu nozaru speciālistiem ir iespēja piedalīties kvalifikācijas paaugstināšanas projektos, kurus finansē Nīderlandes sabiedriskais fonds *The Trust*.

Ogres pilsētas domes priekšsēdētājs E. Bartkevičs

Pavadonis pa Ogri un apkārtni

Galvenais izziņu avots par Ogri ir Vēstures un mākslas muzejs *[1]*; tur var iegādāties arī tūrisma literatūru, kas izdota pēc novadpētnieku un Ogres tūristu kluba ierosmes. Informācijas izplatīšanā iesaistīta Ogres TV, laikraksti "Ogrēnietis", "Ogres Vēstis", a/s "Ogre" tipogrāfija, grāmatnīca "Auseklis".

Ogrē ir pareizticīgo lūgšanu nams *[2]*, Ceļu vēstures un tehnikas attīstības muzejs *[3]*. 1985. gadā uzcelts Latvijā vienīgā – Ogres meža tehnikuma ēku komplekss *[4]*, netālu – amatniecības skola, 1990. gadā uzcelta viena no provinces lielākajām skolām – Ogres ģimnāzija *[5]*. Centrā jaunais kultūras nams *[6]*, kurā ir izstāžu zāle; uzcelts katoļu dievnams *[7]*. Brīvības ielā aiz pilsētas domes *[8]* ir jauna ēka bērnu mūzikas skolai, mežmalā – ev.-lut. baznīca (1930. g.). Brīvības ielā 32 ir salons "Kūrmāja" *[10]*.

Ogre pazīstama ar bērnu sanatoriju "Ogre" (0,6 km no Jaunogres stacijas) *[11]* un "Saulstari" (Pārogrē) *[12]*. Pārogrē, J. Čakstes prospektā atrodas Ogres estrāde *[13]*, Pārogres pretējā galā – Lazdukalna dendroloģiskais parks *[14]*. Uz D no dzelzceļa līnijas ir sporta centrs un stadions *[15]*, pilsētas tirgus un tirdzniecības centrs (universālveikals), Brīvības ielā 6 – policijas nams, pie Daugavpils šosejas (Rīgas ielā 15) – vecais tautas nams *[16]*.

Daudzas no minētajām ēkām ir vietējas nozīmes arhitektūras pieminekļi (tādu Ogrē ir ap 40). Jaunās rūpniecības zonas izveidojušās Jaunogrē un Pārogres D daļā (starp šoseju un Daugavu). Pati Ogre, kaut relatīvi jauna, saglabājusi kūrortpilsētas vēsturisko kodolu un kolorītu. No vasarnīcu tipa arhitektūras paraugiem aplūkojamas vairākas dzīvojamās mājas Brīvības ielā, kā arī bij. pilsētas valde, 1925. gadā celta kā viesnīca "Esplanāde", tagad bērnu mākslas skola *[17]*, grāmatnīcas (1912. g.) un līdzās 1927. gadā celtās viesnīcas "Ausbika" ēkas *[18]*, pārbūvētā aptieka, pasts (1930. g.). Minamas bij. pagastskolas (1874. g.) un pansionāta ēkas (1925. g.), vēsturiskās apbūves komplekss Turkalnes ielā (1928.–1930. g.) un Upes prospektā (1912.–1930. g.).

No arkveida gājēju tilta *[19]* Bērzu alejas galā vai atpūtas vietās augšpus kartonāžas fabrikas (aizsprosts un kanāls) *[20]* var vērot Ogri un tās krastus, no Ogres salas dambja *[21]* – Daugavu, taču vispopulārākie ir Zilie kalni *[22]*. Ogrē dzimuši LKOK V. Kakstāns un J. Sniedze. 1990. gadā Strēlnieku prospektā 6 atklāta piemiņas plāksne J. Sniedzem.

ZA no Ogres ir pagasta centrs Ogresgals (Ogres dārzkopības izmēģinājumu stacija Kārļi) *[23]*. Ogresgala pagastā aug 28 dižkoki; Ogrei tuvākie – Zāģeru vīksna (augšpus dārziņiem, koka apkārtmērs 6,3 m), Vecdupānu liepa (2 stumbri – 5,7 m un 5,4 m), Augšbrinku kadiķis (1,4 m) un Neteiču kadiķis (1,2 m). Daugavas krastā pie Ciemupes bijusi lībiešu ciema, Augstzālīšu apmetnes (pie Ķilupes ietekas) *[24]* un viduslaiku kapsētas vieta.

Ogrei apkārtējā lokā uz Z no pilsētas ir Turkalne *[25]* un Tīnūži, kur tilti šķērso Mazo Juglu. Vienu no otras taisnā līnijā šķir 8 km, bet upe starp tiltiem "noloka" 14 km – tā īpaši līkumaina, ar līču pļavām, apmešanās vietām. Turkalnes skola dibināta 1870. gadā, jaunā ēka no 1929. gada, 1995.–1997. g. tajā atradās Ogres internātskola. Pie Mazās Juglas 1 km augšpus Turkalnes ir Turbu ozols (7,15 m), lejpusē – Relziķu ozols (5,3 m).

Starp Turkalni un Tīnūžiem – Kranciemā *[26]* Mazā Jugla pārvar krāces pār dolomīta sliekšņiem, kreisajā krastā ir nozīmīgs dolomītu ieguves karjers. Starp citu, šeit pie Rīgas un Ogres rajona robežas nosacīti izskaitļots Latvijas teritorijas ģeogrāfiskais centrs.

OLAINE

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1967. gada.
Platība 6,8 km².
Iedzīvotāji: 13035 (1997. g.); latvieši 36,2%, krievi 45,2%, baltkrievi 8,1%, ukraiņi 3,9%, poļi 3,4%, lietuvieši 1,1%.
Attālums no Rīgas 24 km (autoceļš A8).
Dzelzceļa stacija Olaine 22 km no Rīgas (līnijā Rīga–Jelgava).

Ģerboņa vairogs ar diagonālu dalījumu no tā kreisā augšējā stūra. Augšējā sudraba laukā trīs sarkani pilieni; apakšējā zaļajā laukā melna dzērveņu mētra ar sudraba lapām un sarkanām ogām

Olaini apņem Olaines pagasts. Jaunā pilsēta tika celta netālu no vēsturiskās Vidzemes un Kurzemes novadu robežas, blakus dzelzceļa līnijai Rīga–Jelgava uz ziemeļrietumiem, brīvajā purvainē.

Daba un iedzīvotāji

Olainei, plānojot to kā ķīmijas pilsētu ar lielu ekoloģiskā riska pakāpi, vietu izraudzījās Viduslatvijas zemienes Tīreļu līdzenumā, kur apkārt maz izmantoti plaši purvu masīvi. Cenas tīrelis (8983 ha) ir otrs lielākais Latvijā, pārsvarā akačains augstais purvs. Tas veidojies senā jūras līča ieplakā; traucētās noteces dēļ uzkrājušies purvu nogulumi. Tikai D daļā notece uz Misu un Lielupes baseinu. Ap Olaini purvaines meži ar priedītēm un sīklapju kokiem.

Olaines uzņēmumu darbība krasi palielināja gaisa piesārņojumu plašā reģionā un līdz kritiskai robežai – Misas ūdeņu ķīmisko piemaisījumu saturu. Dzīvojamā un rūpnieciskā zona pilsētā ir atdalīta. 1991. gadā teritorija tika divkārt palielināta (sāk. 3,32 km²), lai paplašinātu zaļo zonu un nodrošinātu individuālo apbūvi. Pie Jaunolaines un Misas (Līčos) ir daudz dārziņu.

60. gados ceļot rūpnīcas, to kadri tika strauji sakomplektēti no iebraucējiem. Jau 1967. gada beigās Olainē bija 6,6 tk iedzīvotāju, bet 1989. gadā ar 15 tk iedzīvotāju tā ierindojās Latvijas pilsētu otrajā desmitā. Kopš tā laika jūtama iedzīvotāju atplūšana no pilsētas, daudzi pastāvīgie iedzīvotāji brauc darbā uz Rīgu (svārstmigrācija). Bezdarbnieku apm. 400.

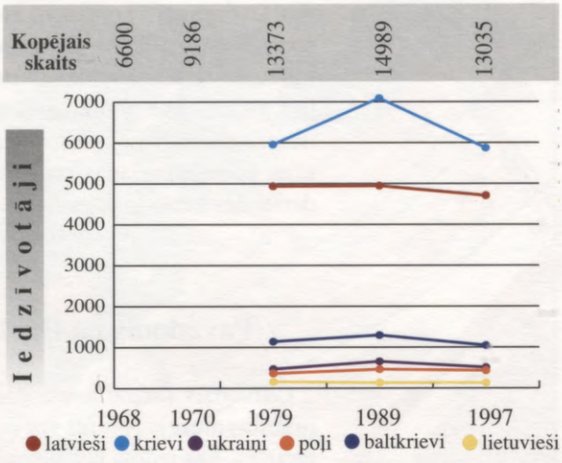

Vēsture

Olaines pilsēta sāka veidoties 1962.–1963. g. pilnīgi jaunā vietā un vienlaikus ar ķīmiskās rūpniecības uzņēmumu celtniecību. Gan rūpniecības objektu, gan dzīvojamo namu un sabiedrisko ēku būvdarbi notika samērā neilgā laikā, un tāpēc Olaine jau 1965. gadā ieguva pilsētciemata statusu, 1967. gadā – pilsētas tiesības.

Kad jaunuzceltajam pilsētciematam piešķīra Olaines nosaukumu, bij. Olaines apdzīvotā vieta ieguva Jaunolaines nosaukumu. Jaunolaine izveidojusies uz bij. Olaines muižas (nopostīta 1. pasaules kara laikā) zemes. Jaunolainē atrodas Olaines dzelzceļa stacija. Lielus postījumus Jaunolainei izdarīja 1. pasaules karš, kad tika nopostīts pagastnams un skolas ēka. 1. pasaules kara laikā, kā arī 2. pasaules kara laikā Olaines apkaimē risinājās smagas kaujas.

Olaines panorāma no Jelgavas šosejas puses (A. Tidrika foto, 1998. g.)

Skats pie Olaines kroga ceļā no Jelgavas uz Rīgu 1787. gadā. J. K. Broces zīmējums

Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās sešklasīgā pamatskola un viena privātā pirmās pakāpes pamatskola Plakanciemā, sešas pārtikas preču tirgotavas (1935. g.), Lauksaimniecības b-bas bibliotēka. Darbojās daudzas un dažādas kultūras un ekonomiska rakstura b-bas, kā arī aizsargi , mazpulki un draudzes dāmu komiteja.

Savulaik bija tikai Grēnes muižas "saliņa" kailā purvā; 1939. gadā kūdras ieguvi sāka a/s "Kūdra", bet 60. gados Olaines kūdras fabrika kopā ar diviem iecirkņiem jau ražoja dažādu kūdras produkciju, arī kūdras briketes. Pārējās rūpnīcas celtas no jauna, sākot ar 1962.–1963. gadu. Plastmasu pārstrādes rūpnīca ražo kopš 1965.–1967. g. (plastmasas caurules, iesaiņošanas taru, sanitārtehniskās detaļas). 1966. gadā uzcelta līmes un želatīna rūpnīca, kā arī ķīmisko reaktīvu rūpnīca (produkcija – ķīmiskie reaktīvi, bioķīmiskie preparāti, medikamenti). 1976. gadā par lielāko uzņēmumu Latvijā un vienu no lielākajiem farmācijas uzņēmumiem PSRS kļuva r/a "Olainfarm" (galvenais uzņēmums – Olaines ķīmiski farmaceitiskā rūpnīca, dib. 1972. g.), kas sintezēja apm. 70 preparātus. 1986. gadā izveidoja r/a "Latbiofarm", bet ķīmisko reaktīvu rūpnīcu pārveidoja par r/a "Biolar". Darbojās arī termoelektrocentrāle, sadzīves pakalpojumu ražotnes.

60. gados Olainē jau darbojās poliklīnika (12 ārstu), 3 bērnudārzi un mazbērnu novietnes (kopā 650 vietu), bibliotēka (6 tk grāmatu, 1961. g.). 80. gados Olainē darbojās divas vidusskolas un profesionāli tehniskā vidusskola.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Olaine ir jauna pilsēta, un tās celtniecībā ir izmantoti mūsdienu celtniecības materiāli un tehnoloģija. Celtas gk. ķieģeļu un paneļu konstrukcijas ēkas. Ielu plānojums regulārs. Ielas asfaltētas. Nav koka apbūves. Nepieciešamība apgādāt rūpnīcu celtniekus un vēlāk arī to strādniekus ar dzīvokļiem (darbaspēks bija gk. iebraucēji no citām PSRS vietām) sekmēja pilsētciemata ātru izaugsmi plašumā.

Reliģija

Olainē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Olainē (tag. Jaunolainē) koka baznīca celta 1638. gadā, nojaukta 1749. gadā. Tag. mūra baznīca celta 1749.–1753. g. (250 sēdvietu), nosaukta imperatores Elizabetes vārdā. Baznīca ļoti cieta 1. pasaules karā, atjaunota 1926. gadā (arhit. A. Raisters). Līdz 2. pasaules karam Olaines draudze bija apvienota ar Katlakalna draudzi un saucās Katlakalna-Olaines draudze. Padomju okupācijas laikā saskaņā ar varas iestāžu likumiem abās baznīcās izveidoja patstāvīgas draudzes. Pēc mācītāja R. Feldmaņa ierosinājuma Olaines lut. baznīcā uzbūvēja modernu kanceli un altāri. Mācītāji: 1907.–1919. g. G. Reinbergs, ar pārtraukumu 1. pasaules kara laikā 1917. gadā, 1920.–1932. g. K. Lapiņš, 1935.–1944. g. A. Treus, 1998. gadā M. Ziemelis.

Romas katoļu draudze darbojas, bet tai nav sava dievnama. Draudzes mācītājs 1998. gadā prāvests J. Pavlovskis. Arī Septītās dienas adventisti pulcējas īrētās telpās.

Olaine – deviņdesmitie gadi

1990.–1997. g. bija lielo rūpnīcu privatizācijas laiks un tagad tā ir pabeigta. Darbojas a/s "Olaines ķīmiski farmaceitiskā rūpnīca" , firma SIA "Latbio", firma EPI ar ārzemju kapitāla piesaisti *(European Plastic Industries Inc.,* bij. plastmasu rūpnīca), firma "Vita" (bij. eksperimentālā želatīna rūpnīca), Olaines kūdras fabrika. Ražošanas apjomi ir samazinājušies, taču perspektīvas ir labas. Pilsētā izveidojušies pat jaunu nozaru uzņēmumi: autotransporta firma "Eskorts", poligrāfijas firma SIA "Indriķis", celtniecības firma SIA "Olaines celtnieks". Pilsētā ir trīs garāžu kooperatīvi, vietējā autobusu satiksme.

Pilsētsaimniecība ir nodrošināta – tai centralizēta ūdensapgāde, siltumapgāde, kanalizācija. Ir sakaru mezgls, lielveikali, trīs banku filiāles. Nokārtota medicīniskās un sociālās aprūpes sfēra, ko nodrošina Olaines veselības centrs, pašvaldības uzņēmums "Sociālās aprūpes centrs", kā arī sabiedriskā organizācija "Sociālā atbalsta centrs".

Olaines pilsētas domes priekšsēdētājs O. Kienkass

Skola bijušās Pēternieku muižas ēkā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

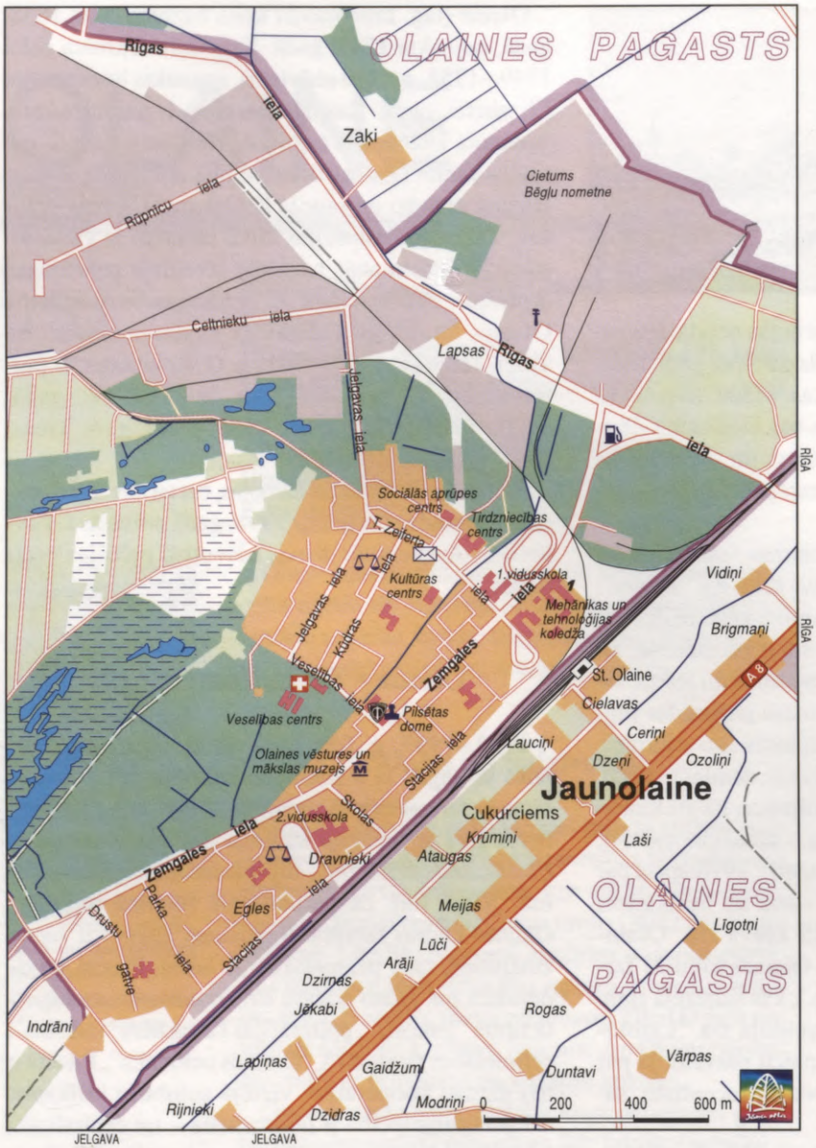

Bijusī Olaines draudzes skola (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

cības hrestomātiju, literāro almanahu u.c. Skolas divstāvu ēka *[2]* atrodas pie Rīgas automaģistrāles, 2 km no Olaines. Līdzās ir arī lut. baznīca.

Nedaudz uz Rīgas pusi pie šosejas ir vecā pagastnama mūri, šeit bijis Olaines vēsturiskais centrs (tagad Jaunolaine). Ap to pēc pagasta "atkulakošanas"

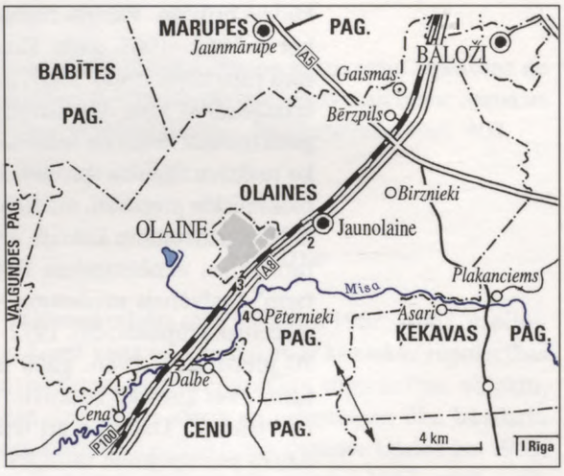

Pavadonis pa Olaini un apkārtni

Olaines galvenā iela, kurā atrodas vidusskola, Mehānikas un tehnoloģijas koledža *[1]*, nosaukta literatūrzinātnieka Teodora Zeiferta vārdā. 1891.–1915. g. viņš bija Olaines draudzes skolas pārzinis, vienlaikus publicējās žurnālos, sastādīja latviešu rakstnieveidojās padomju saimniecības "Olaine" ciemats – aiz Olaines upītes ir tā pilsēttipa daļa, starp automaģistrāli un dzelzceļu – ģimenes māju rajons ar ielām. Turpat Olainītes līkumā ir kapukalns, tur 17. gs. bijusi pirmā koka baznīca.

"Olainfarm" (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Aiz Olaines uz Jelgavas pusi, automaģistrāles 25. km labajā pusē ir agrāko Vidzemes un Kurzemes guberņu robežstabi *[3]* ar ģerboņiem. Nedaudz tālāk pa kreisi ceļš uz Pēterniekiem (aiz Misas, 1 km) *[4]*, kur ir katoļu Sv. Pētera baznīca, bij. muižas ēkā – skola. Uz D, jau Jelgavas rajonā Jaunpēterniekos 20.–30. gados darbojās Valsts purvu kultūras izmēģinājumu stacija, vēlāk izmēģinājumu saimniecība.

Olaines apkārtne saistīta ar 1. un 2. pasaules kara cīņām. Gar Misu 1915.–1917. g. atradusies fronte, aiz Olaines baznīcas un pie Plakanciema ceļa redzami tālaika bunkuri. 1994. gadā atjaunoti kapi 150 vācu karavīriem, kas krituši 1941. g. 1. jūlijā, saduroties ar Sarkanās armijas paliekām ceļā uz Rīgu. Pēterniekos ir 1812. gada kara skanstis. Vairākās vietās dažādu karu un karotāju brāļu kapi.

PĀVILOSTA

Liepājas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 6,4 km².
Iedzīvotāji: 1286 (1999. g.); latvieši 93,4%, krievi 4,0%, lietuvieši 0,9%, ukraiņi 0,9%.
Attālums no Rīgas 212 km (autoceļi P111, P119, P120, P130, A10), no Liepājas 50 km (autoceļi P111, P110).
Dzelzceļa stacija Kursa 2 km no pilsētas (līnijā Liepāja–Ventspils; slēgta 1996. g.).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Vairoga augšdaļā sarkanā laukā trīs zelta heraldiskās lilijas; apakšējā sudraba laukā sarkana kāpu priede uz sarkanas pamatnes

Pilsēta atrodas Latvijas rietumu malā, Baltijas jūras krastā (pilsētas robeža pa jūras krastu ir 1,85 km gara). Pāvilostu aptver Sakas pagasta teritorija. Gar pilsētas austrumu robežu iet autoceļš P111 Liepāja–Ventspils un Liepājas–Ventspils dzelzceļa līnija.

Daba un iedzīvotāji

Pilsētas teritorija atrodas Piejūras zemienes Piemares līdzenumā, Sakas labajā krastā. Daļa pilsētas teritorijas atrodas arī upes kreisajā krastā. Līdzenuma virsa apm. 10 m vjl. Gar jūras piekrasti stiepjas kāpu grēda, kuras relatīvais augstums ir 2–4 m. Pludmales platums 60–20 m. Uz DR no pilsētas pludmalē smiltis uzkrājas, bet uz ZA vērojama pludmales erozija, pēc stiprām vētrām veidojas 2–3 m augsta krauja, pludmale sašaurinās. Sakas platums 50 m, dziļums 3,5 m, vietām līdz 9 m, tā plūst pa dziļu ieleju. No labā krasta pilsētas teritorijā Sakā ietek Mindes strauts (Orgas upīte), no kreisā krasta – nelieli strauti. Pilsētas DR daļā Pāvilostas un ZA daļā Zaļkalna mežs. Jūras ietekmē Pāvilostas klimats salīdzinājumā ar citām Latvijas pilsētām ziemā ir siltāks un vasarā vēsāks. Gada vidējā gaisa temperatūra 6,4 °C,

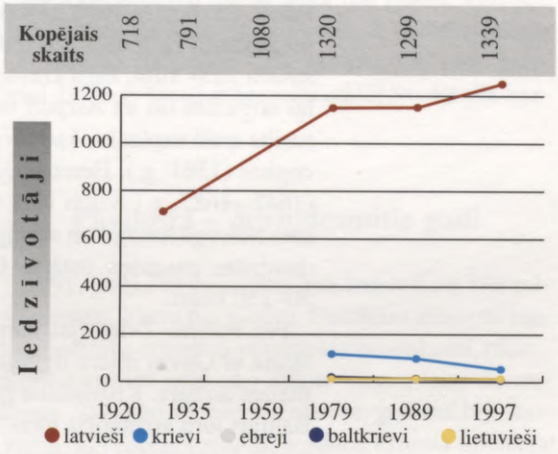

janvāra –2,9 °C, jūlija 16,1 °C. Nokrišņu vidējais daudzums 711 mm gadā. Rudenī valdošo vēju ātrums sasniedz 5–6 m/s.

Iedzīvotāju skaits padomju okupācijas gados gandrīz dubultojās, tomēr tā palika latviska pilsēta, ja neskaita PSRS okupācijas armijas daļas, kas izvietojās jūras piekrastē Sakas kreisajā krastā. Pilsētā ir apmēram 30% pensijas vecuma cilvēku, tikpat daudz iedzīvotāju arī vecumā līdz 16 gadiem. Mirstības līmenis ir augsts (vidēji 10%), taču tas ir zemāks par dzimstību (vidēji 16%).

Vēsture

Pāvilostas teritorija ir bijusi apdzīvota jau sen. Vietā, kur tagad ir kultūras nams, bet līdz 1936. gada ugunsgrēkam bija 1908. gadā celtais Brāļu draudzes nams, t.s. Brāļu kalnā (Baznīckalnā) tika izdarīti arheoloģiskie izrakumi (1938. g., arheologs E. Šturms, 1939. g., P. Stepiņš), kas liecina, ka te bijusi apmetne. Atrasti neolīta priekšmeti (5. gt. pr.

Pāvilosta no putna lidojuma (1997. g. foto)

Kristus–2. gt. pr. Kristus). 6 km no Sakas ietekas jūrā, vietā, kur saplūst Tebras un Durbes upe un sākas Sakas upe, atradusies kuršu apdzīvota vieta *Saccze* jeb *Sacese*, kas minēta 1230. gada kuršu zemju dalīšanas dokumentos. Kādā 1386. gada dokumentā minēta Sakas mūra pils (1290. g.), pie kuras bijusi osta ar bāku un veidojusies pilsētiņa. Pēc sena nostāsta, Pāvilostas vietā kādreiz atradusies pilsēta ar nosaukumu Zeltene. Caur Sakas upes jūras vārtiem ienāca jūras kuģi, kuru kravas pārkrāva upju laivās, lai nogādātu tās uz Aizputi un Durbi. Saimnieciskā rosība īpaši uzplauka, kad izveidojās Kurzemes hercogiste (1561. g.). Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.) Sakas ostā ienāca kuģi ar Kurzemes hercoga karogu un saistīja Kurzemes krastus ar daudzām pasaules ostām. Gadā ostā apgrozījās 50–150 kuģu.

Pēc Polijas–Zviedrijas kara (1655.–1660. g.) saskaņā ar Olīvas miera līgumu Saku iepretī Kļaviņu mājām aizbēra. Kuģniecība pa Sakas upi ar izeju uz Baltijas jūru atjaunojās tikai 19. gs. 2. pusē, kad izvērtās Upesmuižas saimnieciskā darbība. Šajā laikā Upesmuižā valdīja Kurzemes gubernatora P. Lilienfelda brālis ģenerālleitnants O. F. Lilienfelds. Lai uzbūvētu Liepājas kara ostu, vajadzēja no tuvākās apkārtnes lielu daudzumu laukakmeņu pārvest baržās uz Liepāju. Šim nolūkam Sakas upes grīvā sāka jūras ostas izbūvi. 1878. gada ziemā tika izbūvēja pirmos molus. Ostu atklāja 1879. g. 22. maijā. Vienlaikus cēla arī ciematu ostas celtniekiem, namdariem, maizniekiem, tirgotājiem, jūrniekiem. Ciematam deva tā dibinātāja Paula Lilienfelda vārdu un nosauca par Pāvilostu (*Paulshafen*). Pirms tam šī vieta bija pazīstama pēc zvejnieku sētas nosaukuma – Āķagals. Vārds "gals" ir no tagadējās pilsētas zemes novietojuma uz zemes mēles starp Sakas upi un jūru. 1890. gadā ostu padziļināja līdz 9 pēdām un izbūvēja 100 m garus viļņlaužus. Jau līdz 1894. gadam ostā ienāca 1470 burinieku ar balastu un 17 tvaikoņu. Sakas upes krastos trīs vietās būvēja kuģus. 1894.–1900. g. uzbūvēja 15 divmastu buriniekus. Līdz 1. pasaules karam pāvilostniekiem piederēja apm. 35 burinieki. Kara laikā visa flote gāja bojā. Pēc 1. pasaules kara Pāvilostā attīstījās zvejniecība, dibinājās zvejnieku kooperatīvs. 1930. gadā modernizēja ostu, izremontēja un pagarināja molus. No ostas izveda kokmateriālus u.c. preces. Pāvilostā bija 67 burulaivas, 12 motorlaivu, tvaikonis "Saka", 12 veikalu.

Pāvilostas osta 20. gs. sākumā

1940. g. jūnijā pilsētā ienāca PSRS okupācijas karaspēks, 1941. g. jūnija beigās – fašistiskās Vācijas karaspēks, 1945. g. maijā Pāvilostā atkal ienāca PSRS karaspēks, tur tika izvietots robežsargu postenis, iekārtots pretgaisa aizsardzības radiolokators. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās represijās un arestos cieta arī daudzi Pāvilostas iedzīvotāji. Līdz 1945. gadam Pāvilosta bija Sakas ciema administratīvā pakļautībā, no 1945. gada strādnieku ciemats,1951.–1991. g. – pilsētciemats.

1947. gadā Pāvilostā nodibināja zvejnieku kolhozu "Dzintarjūra", ko 1974. gadā iekļāva Liepājas zvejnieku kolhoza "Boļševiks" (vēlāk "Kursa") sastāvā. Tajā laikā Pāvilostā bija 17 zvejas kuģu un 123 zvejnieki. Darbojās zivju apstrādes cehs. 1978. gadā bijušajā Upesmuižas spirta brūzī atvēra atspirdzinošo dzērienu rūpnīcu. Ostā darbojās arī mehāniskās, remonta un tīklu darbnīcas. Atvēra sadzīves pakalpojumu darbnīcas.

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Seno Kursas zvejniekciemu virknē Pāvilosta ir jauna pilsēta un nevar sacensties ar Saku, Ziemupi vai Jūrkalni senu māju, baznīcu vai muižu piederības ziņā, bet tā ir spilgta 19. gs. beigu un 20. gs. 1. puses pilsētbūvniecības piemērs. Pirmā mūra celtne ir loču māja (pamatakmens likts 1879. g.), kur bijis arī krogs, muita, spirta noliktava, vēlāk kopsaimniecības "Dzintarjūra" kantoris un bibliotēka, bet mūsu dienās – novadpētniecības muzejs. Lut. baznīca celta bez torņa, jo jau kopš agrākiem gadsimtiem jūrmalā neļāva celt dievnamus vai citas ēkas ar torņiem, lai nemaldinātu jūrniekus.

Pāvilostas ciematu izbūvēja Sakas upes labajā krastā pēc iepriekš sastādīta plāna, kura pamatā bija ortogonāla ielu struktūra ar izdalītu tirgus laukumu vidū (tagad Ernesta Šneidera laukums). Saskaņā ar plānu galvenās ielas iet A–R virzienā, pārējās – perpendikulāri galvenajām ielām D–Z virzienā. Pa visām ielām var nokļūt līdz jūrai. 1925.–1929. g. Pāvilostā astoņās ielās bija izbūvēts apm. 200 māju. 1937. gada ciemata plānā paredzēja tā attīstību gar jūras krastu un uz augšu gar Sakas upes labo krastu, bet 2. pasaules karš pārtrauca šīs ieceres. Mūsu dienās jaunie dzīvojamie apbūves kvartāli un sabiedriskās ēkas izvietotas upes labajā krastā, teritorijā starp vēsturisko centru un Upesmuižas parku. Pāvilostas pirmatnējā plānojuma struktūra un apbūves raksturs saglabājies būtiski nemainīgs līdz mūsu dienām un ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis.

Novadpētniecības muzejs loču mājā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Lut. baznīcā altārglezna "Kristus Pilāta priekšā" (19. gs., M. Pets), zvans (1747. g.), harmonijs un elektriskās ērģeles.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā skola Pāvilostā dibināta 1904. gadā. No 1922. gada darbojās pamatskola (pēc 2. pasaules kara septiņgadīgā skola, tad astoņgadīgā, tad deviņgadīgā skola). Kopš 1990. gada Pāvilostā ir vidusskola. 1962. gadā uzcelta jauna skolas ēka. Skolas pārzinis 1922.–1948. g. bija E. Šneiders, aktīvs sabiedriskais darbinieks, ciemata apzaļumošanas aizsācējs, Pāvilostas un Sakas vēstures hronists. Novadpētniecības muzeja veidošanā liela nozīme bija tā pirmajai direktorei, skolotājai un novadpētniecei O. Grīnbergai. 1891. gadā dibināta Sakas aptieka, kuru 1894. gadā pārcēla uz Pāvilostu. Darbojās koris, dramatiskā kopa, bibliotēka, kā arī dažādas biedrības un savienības.

Reliģija

Pāvilostā darbojas ev.-lut. draudze, baptistu draudze, Romas katoļu draudze.

Pāvilostas ev.-lut. baznīca celta 1930. gadā no labprātīgajiem ziedojumiem. No 1933. gada baznīcā darbojas svētdienas skola. 1998. gadā mācītājs R. Bitenieks.

Dzintaru iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pāvilostas baptisti piederēja pie Sakas draudzes. 1900. gadā dibināta Pāvilostas draudze. 1906. gadā uzcēla lūgšanu namu Pāvilostā. Kopš draudzes dibināšanas darbojas koris un svētdienas skola. Pirmais mācītājs bija P. Veidemanis. 1999. gadā mācītājs D. Doroņins.

Pāvilostas Romas katoļu draudze dibināta 1998. gadā. Pilsētā dzīvo vairāk nekā 100 katoļu, kuri pēc 2. pasaules kara uz dzīvi Pāvilostā pārcēlušies no Grīņiem un Jūrkalnes. Līdz pilsētas 120 gadu jubilejai 1999. g. maijā ir iecerēts atklāt Sv. Pāvila baznīcu.

Pāvilosta – deviņdesmitie gadi

1991. gadā Pāvilosta, kas līdz tam laikam bija pilsētciemats, kļuva par pilsētu. Daudzām ielām un laukumiem tika atjaunoti vēsturiskie nosaukumi, piem., Komjaunatnes ielai tika atdots Tirgus ielas nosaukums. Savukārt Pionieru laukumu, godinot bij. skolotāju un pilsētas patriotu, nosauca Ernesta Šneidera vārdā. Pāvilostnieki aktīvi piedalījās barikāžu dienās Rīgā postenī pie Pulvertorņa. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas no Pāvilostas pamazām tika izvests okupācijas karaspēks. Pēdējie karavīri pilsētu atstāja 1993. gadā. Taču migrācija, kas saistīta ar vietējo iedzīvotāju pārvietošanos, ir minimāla.

Sakarā ar īpašuma tiesību atjaunošanu un uzņēmējdarbības veidošanos notiek būtiskas pārmaiņas darba tirgū. 1994. gadā denacionalizēja alus darītavu, taču tās darbība bija neveiksmīga un 1995. gadā tika pārtraukta. 1994. gadā no zvejnieku a/s "Kursa" atdalījās Pāvilostas nodaļa, tai tika dots nosaukums "Pāvilosta". Rodas daudzi sīki veikaliņi, kur tirgo gk. pārtikas preces. Veidojas kokapstrādes un koka eksportētāju uzņēmumi. Attīstās individuālā piekrastes zvejniecība. 1994. gadā izveidoti pašvaldības uzņēmumi "Pāvilostas osta" un "Pāvilostas slimnīca" (tag. Sociālās aprūpes centrs).

Laikā, kad smagās finansiālās situācijas dēļ daudzas pašvaldības slēdz savas iestādes, Pāvilostā nav likvidēta neviena no daudzajām pašvaldības pakļautībā esošajām iestādēm: vidusskola, bērnudārzs, mūzikas skola (dib. 1991. g. Alsungas mūzikas skolas filiāles vietā), mākslas skola (dib. 1993. g.), bibliotēka, kultūras nams, muzejs, bāriņtiesa, katlu māja, attīrīšanas iekārtas, ugunsdzēsības, veterinārais, komunālais dienests. Pašvaldība aktīvi iesaistās ar vides aizsardzību, piekrastes pārvaldi, iedzīvotāju izglītošanu saistītos projektos: Piekrastes integrētās zonas pārvaldes, Liepājas reģionālās attīstības, Rietumu piekrastes ekotūrisma, Mazo jahtu ostu attīstības projektā, kā arī ekotūrisma projektā "Dzintara taka", projektā "800+" un "500–", kuri paredz sakārtot ūdenssaimniecību un kanalizācijas sistēmu.

Iesaistoties politikas īstenošanā, kas paredz kultūras aktivitāšu novirzīšanu uz perifēriju, un sadarbojoties ar novadnieku tēlnieku P. Jaunzemu, no Rīgas

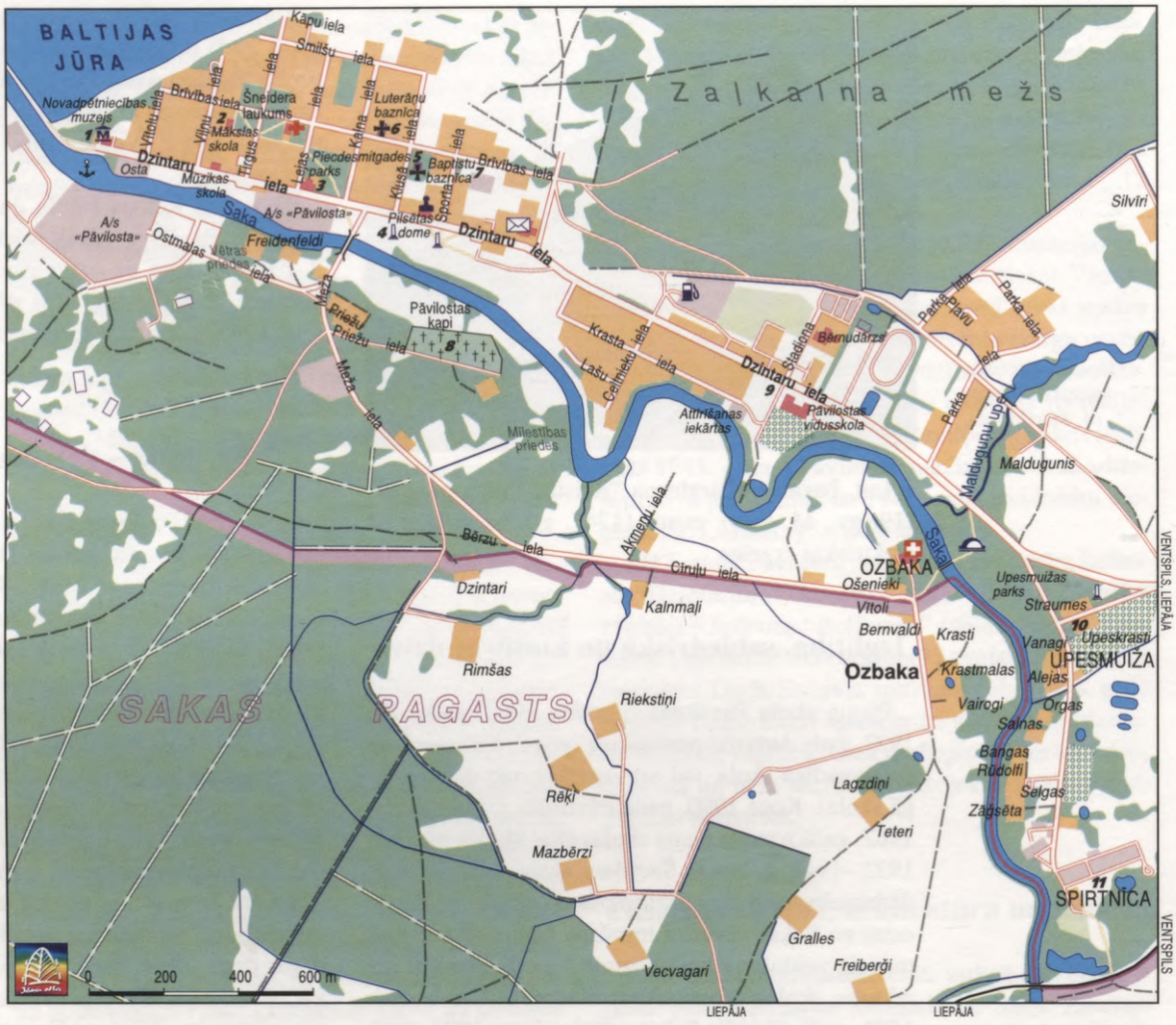

uz Pāvilostu atvestas un dažādās vietās novietotas trīs skulptūras.

Savu turpmāko attīstības perspektīvu saistām ar ostas saimniecības darbības aktivizēšanu zvejniecībā un zivju apstrādē, nelielu kravu (šobrīd kokmateriālu) pārvadāšanā, kā arī piekrastes tūrismā, īpaši jahtu tūrismā.

Pāvilostas pilsētas domes priekšsēdētāja A. Ansone

Pavadonis pa Pāvilostu un apkārtni

Novadpētniecības muzejs atrodas vecākajā pilsētas mūra ēkā *[1]*. Pie muzeja tēlnieka P. Jaunzema skulptūra.Vecā pamatskolas ēka Ernesta Šneidera laukumā 5 (celta 19. un 20. gs. mijā, tag. mākslas skola) *[2]*. Pie ēkas piemiņas akmens skolotājam un novadpētniekam E. Šneideram. Kultūras nams Dzintara ielā 47 *[3]*. Pie nama Pāvilostas piecdesmitgades parks, kurā valsts prezidenta G. Zemgala 1929. gadā stādīts ozols. Pāvilostas simtgades parks *[4]*, tā centrā simtgades piemiņas akmens. Piemiņas akmens represētajiem pāvilostniekiem. Baptistu baznīca (1900. g.) *[5]*. Lut. baznīca (1930.–1939. g.) *[6]*. Rakstnieka A. Reimaņa dzimtās mājas Brīvības ielā 29 (1927. g.) *[7]*. Pāvilostas kapos *[8]* piemineklis zvejniekiem, kuru kaps jūras dzelmē (1965. g., tēln. E. Mažeiks). Vētras priedes. Pie skolas tēlnieka P. Jaunzema skulptūra. Upesmuižā *[10]* bijušā muižkunga dzīvojamā ēka, mežniecības ēka (ap 1836. g.). Parks (7,5 ha) upes krastā. Parkā baltais krusts 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapos. Bij. spirta dedzinātavas ēka (ap 1880. g.) *[11]* un ķieģeļnīca (1895. g.). Jūrā 100 m no krasta *[12]* Pāvil-

Pāvilostas osta (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ostas Lielais akmens (Jūrakmens), tā augstums virs grunts 3,5 m (ūdenī 1,5 m). Strantē *[13]* jūras stāvkrasts, bij. muižas dzīvojamā ēka (1893. g.). Ulmalē *[14]* bij. muižas ēkas, kas vēlāk pārbūvētas, parks ar uzejas kāpnēm. Aiz šosejas Pinnu upurakmens – 12.–13. gs. kulta vieta. Ulmales baptistu draudzes lūgšanu nams (1895. g.) *[15]*. Labraga lut. baznīca (1896. g.) *[16]*. Altārglezna "Kristus pie krusta un Sv. Marija Magdalēna" (19. gs., T. Šprengels). Aiz baznīcas dziļā Rīvas ieleja, kas pāršķeļ jūras stāvkrastu. Maznodupju akmens krāvums *[17]* – apm. 0,5 m augstu akmeņu riņķis apm. 50 m diametrā. Dzeņu upurakmens *[18]* – vidū pāršķelts 0,7 m augsts, 1,5 m diametrā, ar bļodveida iedobumu. Dabas piemineklis – Rīvas Baltijas ledus ezera krasta valņi *[19]*. Stembres kapsētā piemineklis 1. pasaules karā Ziemassvētku kaujās kritušajiem saceniekiem (1928. g.). Pie lielceļa Sakas baptistu baznīca (1883. g.). Sakā *[20]* Tebras kreisajā krastā Sakas pilskalns. Blakus Tebras un Durbes satekā, domājams, viduslaikos bijusi Aizputes jūras osta. Iepretī Durbes labajā krastā Sakas lut. baznīca (ap 1560. g., pārbūvēta 1743. g.), kanceles un altāra autors

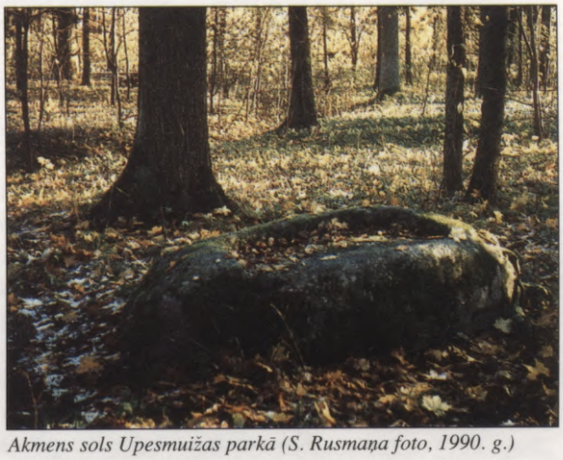

Akmens sols Upesmuižas parkā (S. Rusmaņa foto, 1990. g.)

Piemiņas akmens Pāvilostas 100. gadadienai (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

J. Kreicfelds, altārglezna "Kristus un Marija Magdalēna" (1896. g.), ērģeles (1852. g., K. Hermanis), kuģa modelis (1833. g.). Dīķenieki *[21]* ir rakstnieka A. Štrausa dzimtās mājas. Iepretī mazliet uz augšu Durbes kreisajā krastā mācītājmuiža (1798. g.). Piemiņas akmens 1941. g. rudenī nošauto ebreju masu kapos *[22]*. Elka kalns *[23]* – pilskalns Durbes kreisajā krastā. Grīņu rezervāts *[24]* izveidots 1936. gadā, platība 1451 ha. Rezervātā tiek aizsargāta reti sastopamā grīņa sārtene – atlantiskā laika relikts. Akmeņrags *[25]* – zemesrags Baltijas jūras piekrastē. To aizsargā akmeņu josla, kas iesniedzas jūrā. Krasta augstums 4 m. Krastā Akmeņraga bāka (1884. g., atjaunota 1921. g., uguns augstums 37,5 m vjl.). Ziemupes dabas liegums *[26]* aizsargā gk. purva mirtes audzes.

PILTENE

Ventspils rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1557. gada.
Platība 14,2 km², lauku teritorija 188 km².
Iedzīvotāji: 1226 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 1870; latvieši 92,7%, krievi 3,7%.
Attālums no Rīgas 173 km (autoceļš līdz Ugālei un A10), no Ventspils 22 km (autoceļš P122).
Dzelzceļa stacija Ventspils 22 km.

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu. Augšējā sarkanajā laukā zelta lode virs diviem sakrustotiem sudraba bīskapa zižļiem; apakšējā sudraba laukā trīs sarkani torņi ar sarkaniem karodziņiem to galos. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Pilteni apņem lauku teritorija, tikai tās austrumu mala robežojas ar Ugāles pagastu. Lauku teritorija robežojas ziemeļos ar Tārgales pagastu, austrumos ar Ugāles pagastu, dienvidos ar Zlēku pagastu, rietumos robeža iet pa Ventu, kuras otrajā krastā ir Vārves un Ziru pagasts. Piltenē sākas autoceļš P122 uz Ventspili, 2. šķiras ceļš Pilteni savieno ar Ugāli un Zlēkām.

Daba un iedzīvotāji

Piltene atrodas Piejūras zemienes Ventavas līdzenumā. Tās teritorija sastāv no trīs nošķirtām daļām, kas viena aiz otras stiepjas R–A virzienā 11 km. Galvenā daļa atrodas Ventas attekas Vecventas labajā krastā 2 km no Ventas auglīgā mālainā apvidū. Divas pārējās daļas – Priekšpiltene un Krievciems iestiepjas mežiem apaugušā smilšainā daļā. Pilsētas teritorijā Vecventā ietek 8 km garā Zvirbuļupe, gar Krievciemu tek Ventas pieteka Vēždūka. Vecventa vasarās izsīkst, sadaloties atsevišķos dīķos. Venta iepretī Piltenei ir vairāk nekā 100 m plata un 2–10 m dziļa. Pilsētā 63 ha aizņem aramzeme un dārzi, 93 ha pļavas, 154 ha ganības, 913 ha mežs, 199 ha pārējā zeme.

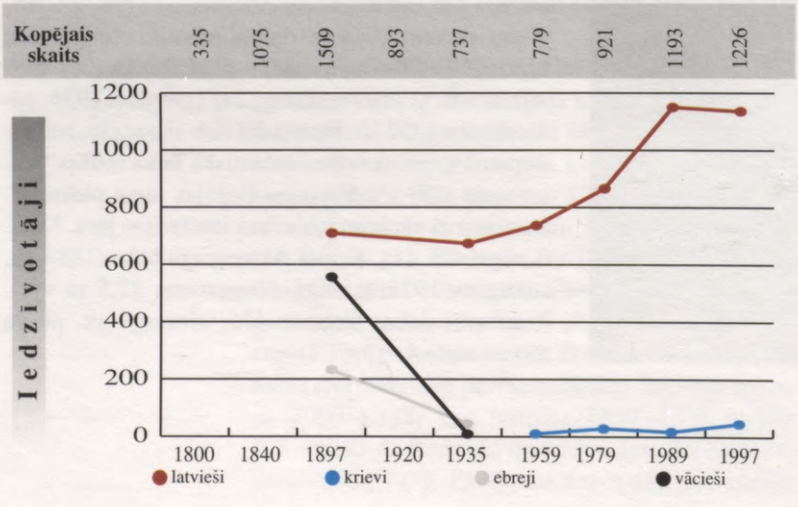

Pilsētas ģerbonis 16. gs. zīmogā

Pilsētas ģerbonis 1694. gada zīmogā

Pilsētas ģerbonis 1864. gadā

Iedzīvotāju skaits Piltenē pēc 2. pasaules kara samazinājās, tikai 70.–80. gados tas pieauga, bet nesasniedza 1914. gada skaitu. Pirms 1. pasaules kara pilsētā bija liels vāciešu un ebreju īpatsvars, bet pēc kara tā visu laiku bijusi ļoti latviska pilsēta. Bezdarbnieku 4,1 % (1998. g.).

Vēsture

Tag. Piltenes vietā jau pirms vācu krustnešu iebrukuma bija kuršu apmetne un pils. Apkārtnē atrodas arheoloģijas piemineklis – Lagzdienas pilskalns. 1870. gadā Piltenes mežniecībā purvainā vietā apm. 1,2 m dziļumā atrasts daļēji apzeltīts kaklariņķis, kas sver 593,6 g. To datē ar 5. gs. Tā kā kaklariņķis bija tik dziļi ierakts purvainā zemē, to uzskata par ziedojumu. 1234. gadā bīskaps Modēnas Vilhelms nodibināja Kurzemes, vēlāk Piltenes bīskapiju, ieceldams Engelbertu par Kurzemes bīskapu. Kurzemes bīskapija Livonijas ordeņa zemes sašķēla trīs daļās (Piltenes-Dundagas, Aizputes-Embūtes un Sakas-Cīravas novadā), un tā bija pilnīgi atkarīga no Livonijas ordeņa. No 1234. gada Piltene bija Kurzemes bīskapijas rezidence. No bīskapu laikiem Piltenei piederēja 1250 ha zemes. 1295. gadā pēc galīgas uzvaras pār kuršiem Piltenē senās kuršu pils vietā Ventas krastā bīskaps sāka celt sev pili, pie kuras ar laiku izveidojās apmetne. Vēstures avotos apmetne pirmo reizi minēta 1309. gadā kā Kurzemes bīskapa Burharda īpašums, un Piltene kļuva par šās Kurzemes bīskapijas administratīvo centru. Kurzemes jeb Piltenes bīskapijas politiskā dzīve viduslaikos nori-

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

sinājās domkapitula sanāksmju centrā – doma baznīcā Aizputē un paša bīskapa rezidencē Piltenē. Ventspils ostas tiešais tuvums un kuģniecība pa Ventu bija noteicošie motīvi, kādēļ bīskapa pils atradās Piltenē. Pils bija izveidojusies par tolaik modernu

Robežakmens starp bīskapa un pilsētas teritoriju (S. Rusmaņa foto, 1994. g.)

cietoksni ar konventa ēku dzīvošanai, plašu nocietinātas apmetnes teritoriju un diviem apaļiem 16. gs. sāk. celtiem lielgabalu torņiem modernai aizstāvēšanās tehnikai. Pils celtniecība un apdzīvotas vietas veidošanās pie tās strauji pulcināja tirgotājus un amatniekus, un jau 14. un 15. gs. tā bija izveidojusies par plaukstošu centru.

1330. gadā apmetni un priekšpili nodedzināja lietuviešu karaspēks. Ap 1350. gadu Piltenē plosījās mēris. 1557. gadā bīskaps piešķīra Piltenei Rīgas pilsētas tiesības. 1559. gadā Kurzemes bīskapijas valdnieks bīskaps Jānis IV bīskapiju pārdeva Dānijas karalim Frīdriham II, kas to atdeva savam brālim

Piltene 1827. gadā. K. Vilonga zīmējums

Magnusam (kompensācija par viņa atteikšanos no mantojuma tiesībām uz Meklenburgu). Sakarā ar to bīskapijas zemes netika iekļautas topošajā Kurzemes hercogistē.

Pēc Magnusa nāves cīņa par bīskapijas zemēm (t.s. Piltenes mantojumu) izbeidzās ar 1585. gada Kronborgas līgumu (par 30 tk dālderu Dānija atteicās no savām pretenzijām). Polija atmaksāja Dānijai par bīskapijas pirkumu, līdz galīgai nomaksai atstājot jaunizveidoto Piltenes apgabalu (Piltene kļuva par šā apgabala centru) kā ķīlu Prūsijai, kas bija aizdevusi naudu. Tāpēc 1585.–1609. g. Piltenes apgabals bija pakļauts Prūsijas likumiem. 1611. gadā Polijas karalis Sigismunds III Vāsa apstiprināja Piltenes apgabalam "Piltenes statūtus" (Piltenes apgabala tiesību normu krājums vācu valodā, autors Kurzemes muižnieks K. Zakens; to civiltiesiskās normas daļēji bija spēkā līdz 1938. g.). Šie statūti noteica Piltenes apgabala pārvaldes un tiesu iekārtu, dzimtbūšanas, laulības, mantošanas tiesības un krimināltiesības, tās attiecās arī uz pilsētniekiem.

Kurzemes hercogi velti centās panākt Piltenes apgabala pievienošanu hercogistei, jo 1617. gadā tas tika pārvērsts par autonomu apgabalu, kas bija pakļauts tieši Polijas karalim. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1655.–1660. g.) Pilteni ieņēma zviedri, pēc tam 1656. gadā hercogs Jēkabs to pievienoja Kurzemes hercogistei. Šajā laikā Piltenes muižniecība nodibināja savu republiku ar landtāgu, tiesu un pašvaldību. Kad poļu Vidzemes (Latgales) katoļticīgie bīskapi pieprasīja Piltenes pievienošanu viņu zemēm un pēdējo pusē nostājās Anglija, Dānija, Holande un Beļģija, mazo muižnieku republiku 1717. gadā pilnīgi atdalīja no Kurzemes un pakļāva Polijas karalim.

Lielu postu Piltenei nodarīja Lielais mēris (1710.–1711. g.), kad apkārtnes 34 muižu novados palika tikai 257 vīriešu kārtas zemnieki. Piltene kļuva par maznozīmīgu Kurzemes pilsētu. 1795. gadā, Polijas valstij sabrūkot, Piltenes apgabals un Kurzemes hercogiste tika pievienota Krievijai, un 1819. gadā Piltenes apgabalu apvienoja ar Kurzemes guberņu un ietilpināja Ventspils un Aizputes apriņķī.

Pirms 1. pasaules kara Piltenē bija divas vējdzirnavas, tvaika dzirnavas un alus darītava. 1. pasaules kara laikā Pilteni kopā ar Kurzemi ieņēma vācu karaspēks. Latvijas Brīvības cīņu laikā Pilteni no 1919. g. 29. janvāra līdz 24. februārim ieņēma lielinieki un tā kļuva par piefrontes pilsētu, no kuras 1. Padomju Latvijas strēlnieku divīzijas 1. brigādes pulki gatavojās uzbrukumam Liepājai. 1919. g. 13. novembrī arī bermontieši bija spiesti Pilteni atstāt. 1935. gadā Piltenē bija 31 sīktirdzniecības un 58 sīkrūpniecības un amatniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi.

1945. g. 10. maijā PSRS karaspēks iegāja Piltenē. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta arī Piltenes iedzīvotāji. Pēc 2. pasaules kara te bija kolhoza "Piltene" centrs, fabrikas "Rīgas adītājs" filiāle, alus darītava, starpkolhozu

augļu un dārzeņu pārstrādāšanas uzņēmums "Piltene", kurā ražoja dārzeņu konservus, pildīja minerālūdeni. Darbojās maizes ceptuve, krejotava, alus darītava, sadzīves pakalpojumu darbnīcas, rajona remonta un celtniecības iecirknis

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Sākotnēji Piltenes struktūru veidoja viena iela, t.s. Lielā iela, kas puslokā aptvēra Piltenes pili Vecventas krastā. Tā ir galvenā iela arī mūsu dienās. Pilsētas centrā saglabājusies 19. gs. 1. puses koka apbūve, tilti un baznīca. Piltene ir viena no tām pilsētām Kurzemē, kur iespējams atrast divsimt un vairāk gadu vecus koka celtniecības paraugus ar mantelskursteni vidū un ap to izkārtotām istabām. Latvijas celtniecības izpētes speciālists, arhitekts G. Jansons Piltenē

Lielā iela 20. gs. 20. gados

ir ieguvis daudz vērtīgu liecību par seno namdaru koka apstrādāšanas prasmi. Dažās ielās (Jelgavas ielā u.c.) saglabājies bruģējums. Piltenes muižai piederēja Baznīckrogs, Muižas krogs (pie tā bijusi arī zirgu pasta stacija), Jaunais krogs.

Pēc 2. pasaules kara Piltenē ir uzcelts tirdzniecības centrs un ēdnīca (1975. g., arhit. J. Rauziņš), vidusskolas ēka (1974. g.), ugunsdzēsēju ēka (1956. g.), vairākstāvu daudzdzīvokļu mājas.

Māksla

Piltenes lut. baznīca, kas ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, ir bagāta ar dekoratīvās mākslas pieminekļiem, kā arī lietišķās mākslas priekšmetiem. 17.–18. gs. Landzes lut. baznīcā (valsts nozīmes arhitektūras piemineklis) glabājas izcili dekoratīvās mākslas pieminekļi: altāris, kancele un lasāmpults (aut. N. Sēfrenss, jaunākais, 1701. g.), epitāfija M. Henkem (1733. g.), kā arī 1707. gadā darināts griestu lukturis.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Par pirmo skolu Piltenē ir ziņas no hercoga Magnusa parakstīta dāvinājuma akta 1570. gadā. Piltenē skola darbojusies arī 19. gs. (saglabājusies vecā sko-

Landzes baznīcas altāris (1990. g. foto)

las ēka, kas celta 19. gs.). Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Piltenes pilsētas un pagasta apvienotā sešklasīgā pamatskola un tās bibliotēka. Piltenes vispārizglītojošā skola ieguva tiesības būt par vidusskolu 1953. gadā. Toreiz tā bija izvietota astoņās ēkās. Pašreizējo vidusskolas ēku (560 skolēniem, ar sporta zāli) lietošanā nodeva 1974. gadā, 1977. gadā uzcēla internāta ēku (120 vietu). No 1964. gada darbojas skolas novadpētniecības muzejs.

Neatkarīgās Latvijas laikā Piltenē darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (dib. 1866. g., tā ir trešā vecākā Latvijā, tās statūtus latviešu valodā uzrakstījis Māteru Juris), izglītības b-ba "Ausma" ar bibliotēku, mājturības b-ba "Blāzma", Krājaizdevu sabiedrība, Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba.

Piltenes kultūras nams, kurā 1995. gadā atklāja pilsētas novadpētniecības muzeju (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pēc 2. pasaules kara Piltenē darbojās kultūras nams (zālē 265 vietas) ar pašdarbības kolektīviem, bibliotēka (17,6 tk grāmatu, 1968. g.), Patērētāju b-ba, Landzē Piltenes pansionāts.

Reliģija

Piltenē darbojas baptistu draudze, Piltenes ev.-lut. draudze, Landzes ev.-lut. draudze (lauku teritorijā).

Piltenes luterāņu baznīca

Piltenes luterāņu baznīca pēc skaita ir trešā baznīca, kas uzcelta tagadējā vietā līdzās bīskapa pils drupām. Iepriekšējās divas baznīcas celtas ap 1588. gadu un 1719. gadā. Ja tās pastāvējušas tikai ap 100 gadu, tad jāpieņem, ka bijušas būvētas no koka, varbūt, izņemot torni. Uzskata, ka tag. Piltenes lut. mūra baznīca celta 1808. gadā, taču tornis varētu būt saglabājies no kāda iepriekšējā būvperioda, arī pamatu kontūras varētu būt no kādas agrākās baznīcas plāna. Piltenes lut. baznīca ir Kurzemes hercogistes arhitektūrai tipisks divdaļīgas kompozīcijas dievnams, kurā draudzes telpa ir apvienota ar altārdaļu vienā nedalāmā telpiskā veselumā, bet ieeja ir caur rietumu fasādei piebūvētu torni. No iepriekšējās baznīcas ir saglabājies tēlnieka J. Kreicfelda ap 1719. gadu veidotais ērģeļu prospekts. 18. gs. 3. ceturksnī darinātais altāris, iespējams, ir J. Slavičeka darbs. Kancele ar tajā iestrādātajām apustuļu skulptūrām ir baroka mākslai raksturīgs kokgriezuma darbs. Dievnama interjeru papildina 19. gs. sākumā obeliska formā, ar Atēnas tēlu cilnī veidots akmens kaluma piemineklis H. Osten-Sakenam.

Luterāņu baznīcas ērģeļu prospekts

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Landzes baznīca, iespējams, bijusi viena no divām, kas saskaņā ar Kurzemes bīskapa un ordeņa 1252. gadā slēgto līgumu bija jāceļ uz ordeņa zemes. 1518. gadā ordeņa mestrs apstiprināja dāvinājumu dibinātajai Sv. Jaunavas vikārijai. 1609. gadā vizitācijā teikts, ka baznīca Landzē ir puslīdz labā stāvoklī. Tā būs bijusi bez torņa, jo 1619. gadā teikts, ka zvani pakarināti īpašā zvannīcā. 1701. gadā celta jauna mūra baznīca, ar kārniņu jumtu, tornis iebūvēts zelminī, ir divi zvani, iekšējā iekārta jauna. To darinājis N. Sēfrenss (jaunākais). 1744. gadā notika lielāka pārbūve, veco torni nojauca un cēla jaunu, uz pamata, nevis vairs zelminī. Tornis varētu būt bijis no koka, jo 1776. gadā cēla mūra torni. Baznīcai bijušas pārbūves, arī 1909. gadā (250 sēdvietu). 250 gadu jubileja svinēta 1962. g. 17. jūnijā. 1804.–1854. g. mācītājs bijis K. F. Kalmeijers, līdz 1859. gadam – viņa dēls vēsturnieks un teologs T. Kalmeijers, 1921.–1935. g. Ā. Brīlings, 1998. gadā V. Ozoliņš. Līdz neatkarīgās Latvijas laikam Landzes mācītājs aprūpējis arī Užavu. 1907.–1908. g. pēc muižnieku kolonizācijas plāna draudzē ieceļoja vācieši no Volīnijas, tāpēc līdz 1939. gadam pastāvēja Landzes-Zūru vācu draudze.

Piltenes ev.-lut. draudzes mācītāju vārdi zināmi no 1562. gada. 1890.–1936. g. kalpoja Ž. Šalme, 1936.–1944. g. – E. Rūsa , 1998. gadā – A. Princis.

Piltenes baptistu draudze (dib. 1863. gadā) darbojas savā dievnamā (celts 1881.–1882. g.).

Piltene – deviņdesmitie gadi

90. gados lielākais Piltenes rūpniecības uzņēmums bija SIA "Piltrex" (augļu, dārzeņu, ārstniecības augu pārstrāde), kur strādāja vairāk nekā 250 darbinieku. Produkcijas lielākā daļa tika eksportēta uz Krieviju, bet sakarā ar ekonomisko krīzi Krievijā uzņēmums nīkuļoja, 1999. gadā nodibināts jauns uzņēmums "Dzintarkalni-21". Atklāts jauns skuju pārstrādes cehs SIA "Vecventa". Piltenē darbojas trīs lieli kokapstrādes uzņēmumi, kas gatavo produkciju (logus, durvis) eksportam un vietējam tirgum. Piltenē atrodas divas maizes ceptuves un konditorejas cehs.

Domes speciālisti pašreiz izstrādā tūrisma nozares (nopietnas peļņu nesošas nozares) attīstības stratēģiju. Piltenē sākta šūšanas uzņēmuma veidošana.

Piltenē darbojas pirmsskolas mācību iestāde"Taurenītis", vidusskola un mūzikas skola. Tiek strādāts, lai nostiprinātu saikni bērnudārzs–skola un īstenotu nepārtrauktās izglītības ideju. Tiek domāts arī par veselību veicinošu izglītību – skolēni apgūst veselības mācību, psiholoģiju. Jaunie piltenieši labprāt nodarbojas ar vieglatlētiku, basketbolu. Notiek skrējiens "Apkārt Piltenei", bruģa bumbas sacensības, šautriņu mešanas turnīri. Piltenes skolas stadionu treniņiem un spēlēm izmanto Ventspils futbola klubs.

Piltenes kultūras nama galvenie darbības virzieni ir mākslinieciskā pašdarbība, tradicionālie gadskārtu svētki un dažādi pasākumi. Kultūras namā darbojas 12 mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi: pieci tautas deju kolektīvi, trīs vokālie ansambļi, rokdarbu studija un trīs ritmu grupas. Kultūras namā notiek karnevāls, Ventspils rajona pašdarbnieku koncerts, Ventspils rajona konkurss "Cālis", bērnu svētki 1. jūnijā, pašdarbnieku atskaites koncerti, Piltenes pilsētas svētki, Latvijas Republikas proklamēšanas dienai – 18. novembrim veltīts koncerts, Piltenes gada cilvēks, Vecgada balle, popiela, pensionāru vakari. Kultūras

Skats uz Piltenes pilsdrupām un baznīcu (S. Rusmaņa foto, 1992. g.)

nams izdod avīzi "Kultūras Lappusīte", kurā tiek atspoguļota informācija par kultūras namu, bērnudārzu, skolām, bibliotēku, muzeju.

Piltenes pilsētas domes priekšsēdētājs J. Abakuks

Pavadonis pa Pilteni un apkārtni

Vecventas krastā ir bīskapa pils drupas *[1]* (pils apdzīvota līdz 16. gs.; saglabājušās divu torņu atliekas, aizsargmūra fragmenti, pils parks un tilta vieta). Piltenes lut. baznīca *[2]*. Pie baznīcas apbedīts skolotājs A. Neimanis; viņa brāļadēls J. Neimanis bija pirmais piltenietis, kas ieguva augstāko izglītību Tērbatas universitātē, viens no veterinārā dienesta pamatlicējiem Bulgārijā. Pie baznīcas robežakmens starp bīskapa un pilsētas teritoriju. Piltenes pilsētas kapos Sudmaļkalnā *[3]* tēln. K. Stepāna piemineklis prāvestam K. Eglītim, tēln. E. Upenieces cilnis E. Gūtmaņa piemineklī, keramiķes I. Ģelzes-Ozoliņas cilnis G. Trulevicas piemineklī. Baptistu baznīca *[4]*. Piemineklis *[5]* 2. pasaules karā kritušajiem Piltenes novada iedzīvotājiem (1977. g., tēln. K. Dane, arhit. J. Paegle). Novadpētniecības muzejs Piltenes kultūras namā *[6]* (atklāts 1995. g.). Aiz Zvirbuļupes tilta 19. gs. raksturīgs Lielās ielas apbūves posms *[7]*. 2. pasaules kara padomju partizānu brāļu kapi *[8]*. Ebreju kapi Priekšpiltenē ir vieni no senākajiem Latvijā *[9]*, tur saglabājušies kapu pieminekļi no 16. gadsimta. Landzē *[10]* lut. baznīca. Pie baznīcas septiņas dižliepas (lielākās liepas apkārtmērs 6,4 m). Kapos apbedīts teologs un vēsturnieks T. Kalmei-

Landzes luterāņu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1992. g.)

Piemineklis 2. pasaules karā kritušajiem Piltenes novada iedzīvotājiem (S. Rusmaņa foto, 1992. g.)

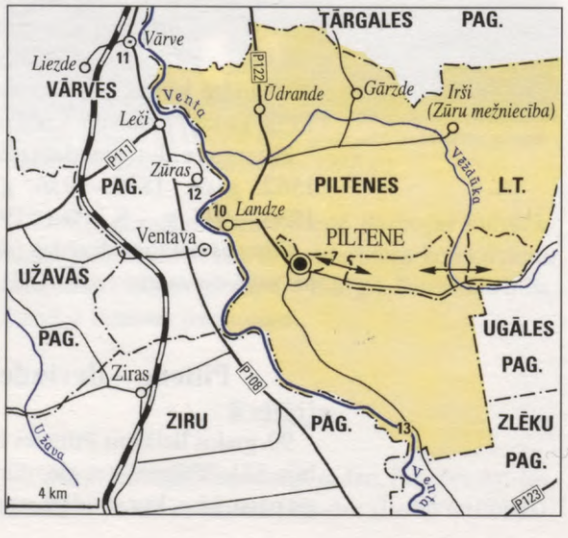

jers. Blakus mācītājmuižā (1790. g., otrais stāvs jaunāks) pansionāts. Vārvē *[11]* pils, kā arī sešstūra ēka (19. gs.). Zūrās *[12]* bij. muižas komplekss: pils (19. gs. 2. puse), divas klētis, magazīna, parks (5,8 ha), baronu Lambsdorfu kapi. Blakus pie Straumēniem piemiņas vieta 1919. gadā un 2. pasaules karā kritušajiem Vārves pagasta iedzīvotājiem. Lagzdienas pilskalns *[13]* Ventas krastā 10 km uz dienvidiem no Piltenes (šeit līdz 1234. g. bijusi kuršu valdnieka Lamekina pils).

Piltenē dzimuši grafiķe Dz. Aulmane, baletdejotāja I. Graudiņa, literatūrzinātniece M. Mauriņa, veterinārārsts J. Neimanis, pulkvedis-leitnants O. Neimanis.

PLAVIŅAS

Aizkraukles rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1927. gada.
Platība 7 km².
Iedzīvotāji: 4145 (1997. g.); latvieši 65,1%, krievi 23,6%, baltkrievi 4,4%, poļi 2,7%, ukraiņi 1,8%.
Attālums no Rīgas 123 km (autoceļš A6), no Aizkraukles 35 km (autoceļi A6, P87).
Dzelzceļa stacija Pļaviņas 112 km no Rīgas (līnijā Rīga–Krustpils).

Ģerboņa vairoga zaļais lauks ar diagonālu sudraba joslu no vairoga augšējā kreisā stūra, tai savienojoties ar vertikālo sudraba jolu no vairoga augšmalas vidus, dalīts trīs daļās; augšējā labajā stūrī zaļā laukā zelta ķieģeļu mūris. Ģerbonis apstiprināts 1936. gadā

Pļaviņas robežojas rietumos ar Klintaines pagastu, ziemeļos ar Aiviekstes pagastu, dienvidos aiz Aiviekstes ir Jēkabpils rajona Krustpils pagasts, aiz Daugavas – Sēlpils pagasts. Pilsētu šķērso autoceļš A6 Rīga–Pāternieki, kuram aiz pilsētas ziemeļu robežas uzbūvēts apvedceļš. Sākas autoceļi P37 uz Gulbeni un P78 uz Ērgļiem. Pļaviņas šķērso arī dzelzceļa līnija Rīga–Krustpils un sākas dzelzceļa līnija uz Gulbeni.

Daba un iedzīvotāji

Pļaviņas atrodas vietā, kur Austrumlatvijas ledāja mēles kušanas ūdeņi pārrāva Sēlijas paugurvalni, izveidojot senleju. Pļaviņas atrodas šīs senlejas Z malā 8 km garā joslā Daugavas labajā krastā – Viduslatvijas zemienes Lejasdaugavas senlejas A galā, pilsētas A gals iestiepjas Austrumlatvijas zemienes Aronas paugurlīdzenumā Aiviekstes labajā krastā pie tās ietekas Daugavā. Senlejas dziļums te apm. 20 m, platums līdz 2 km, Pļaviņu pusē apm. 0,6 km. Daugava plūda pa kanjonveida ieleju, kura izveidojusies

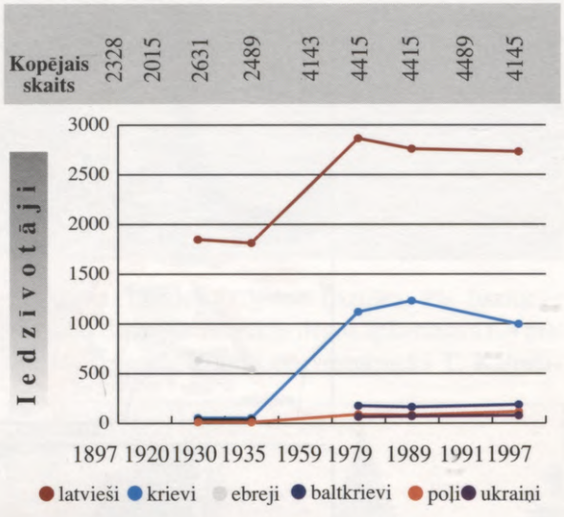

devona dolomītos un kuras dziļums sasniedza 15 m. Pēc Pļaviņu hidroelektrostacijas uzcelšanas šo kanjonveida ieleju piepildīja ūdenskrātuve, kuras līmenis vidēji ir 72 m vjl. – dažus metrus zem pilsētas ielu līmeņa. Tās platums no 90 m Aiviekstē pie tilta līdz 500 m Pļaviņu centrālajā daļā. Pilsētas Z mala pa senlejas nogāzi paceļas Pļaviņu valnī, kura augstākie pauguri pie pilsētas robežas ir līdz 117 m vjl. Pilsētas R malā Bebrulejā 1950. un 1954. gadā izpētīta Pļaviņu dolomīta atradne, kuras krājumu daļa pēc hidroelektrostacijas uzcelšanas applūdusi.

Klimatu nedaudz mīkstina Pļaviņu ūdenskrātuve. Janvāra vidējā temperatūra –6,2 °C, jūlija 17,1 °C, nokrišņi 762 mm gadā.

Līdz 2. pasaules karam Pļaviņas un Gostiņi bija ļoti dažādas pilsētas. Gostiņos vairāk nekā puse iedzīvotāju bija ebreji, bet Pļaviņās dzīvoja gk. latvieši.

Pļaviņieši 1998. gada Dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Daugavas iela (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

1935. gadā Pļaviņās 91,5% iedzīvotāju bija latvieši, 2,3% – ebreji, bet Gostiņos no 993 iedzīvotājiem latvieši bija 45%, ebreji – 51%. Līdz 1. pasaules karam lielākā daļa iedzīvotāju bija Gostiņos, tikai pēc kara iedzīvotāju skaits izlīdzinājās. Padomju okupācijas gados pieauga krievu īpatsvars, bet iedzīvotāju skaits palielinājās tikai 1,4 reizes.

Vēsture

Tagadējo Pļaviņu un bij. Stukmaņu muižas apkaime bijusi apdzīvota jau ap 3. gs., par to liecina arheoloģiskie izrakumi Lokstenes pilskalnā (1962.–1964. g., arheologs Ē. Mugurēvičs), kur konstatēti divi apdzīvojuma periodi. 3.–11. gs. te bijis sēļu pilskalns, iedzīvotāji nodarbojušies ar amatniecību (atrasti māla tīģeļi, pusgatavi bronzas izstrādājumi). No 14. gs. līdz 15. gs. vidum Lokstene bija Rīgas bīskapa vasaļa pils, ko ietvēra aizsargmūris. Pie mūra atsegtas koka celtnes ar kleķa krāsnīm. Iedzīvotāji nodarbojušies gk. ar zemkopību, lopkopību, amatniecību (atrasti cirvji, izkaptis, dzirkles, pakavi, dzelzs ieguves krāsns un latgaļiem raksturīgās rotas). Lokstenes pilskalns atradās apm. 1 km no bij. Stukmaņu muižas un tagad to sedz Pļaviņu HES ūdenskrātuve. 1964. gadā Pļaviņu pilsētā bij. Radžu māju zemē arheologs Ē. Mugurēvičs atsedza 32 kapus (8.–12. gs.).

6 km no Pļaviņām ir Oliņkalna pilskalns (tagad atrodas uz saliņas). Izrakumos (1959.–1962. g., arheologs Ē. Mugurēvičs) atsegtas 16 celtņu vietas, krāsnis, pavardi. 2 ha lielo plakumu R pusē norobežojis valnis (garums 175 m, augstums līdz 7 m). 10.–11. gs. valnis ticis nostiprināts ar kamerveida izbūvēm. Pilskalns bijis visintensīvāk apdzīvots 10.–13. gs. sākumā, kad tur atradusies latgaļu pils Alene – Olinas zemju centrs. Iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību, amatniecību (atsegtas rotkaļu darbnīcas), tirdzniecību (bijuši sakari ar Krievzemi un Rietumiem). Starp Daugavu un Daugavpils šoseju apm. 1,5 km no Oliņkalna atrodas Mežmaļu kapulauks, kur atrastas senlietas (5.–9. gs.). Rīgas–Daugavpils šosejas malā ir Priedaines kapulauks, te atsegti seši apbedījumi (3.–9. gs.).

Ziņas par Pļaviņām ir no Polijas–Zviedrijas kara laika (1600.–1629. g.), kad pie Aiviekstes ietekas Daugavā atradusies zviedru kara nometne un uzceltas skanstis. Šie zviedru laika nocietinājumi ir saglabājušies līdz mūsu dienām.

Pļaviņas kā biezi apdzīvota vieta izveidojusies uz Stukmaņu muižas (*Stockmannshof*) zemes 19. gs. 90. gados, bet īpaši sākusi attīstīties pēc tam, kad 1905. gadā tika atcelti noteikumi, kuri aizliedza atvērt Pļaviņās tirgotavas un uz 0,5 pūrvietām zemes celt vairāk nekā vienu ēku, kā arī pēc tam, kad 1903. gadā tika atklāts Pļaviņu–Gulbenes–Valkas

Daugavas krasti pie Stukmaņu muižas 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Daugavas krasts pie Pļaviņām 20. gs. 20. gados

dzelzceļš. Tajā laikā tag. pilsētas vietā atradās vecs plostnieku krogs, zirgu pasta stacija, Rumpes linu noliktava un no 1861. gada Stukmaņu stacijas ēkas. Nosaukumu Pļaviņas ieguvušas no agrāko zemnieku māju tāda paša nosaukuma, kas 19. gs. atradās tag. pilsētas teritorijā. 1894. gadā tika uzcelta stikla fabrika, darbojās dolomīta apstrādāšanas fabrikas. 1905. gadā Stukmaņu pagastā nodibinājās rīcības komiteja. 30. novembrī pie Stukmaņu stacijas notika milicijas vienības uzbrukums karaspēka vienībām, kas tika sūtītas pret Skrīveru un Kokneses revolucionāriem.

Līdz 1. pasaules karam Pļaviņas bija tikai biezi apdzīvota vieta Stukmaņu (no 1925. g. Pļaviņu) pagastā un tai nebija savas pašvaldības. 1. pasaules kara laikā, kad krievu un vācu fronte pietuvojās Pļaviņām, iedzīvotāji tās atstāja. Ēkas, kas netika sašautas un nodedzinātas, atkāpjošās krievu karaspēka daļas galīgi nopostīja un visu iedzīvi iznīcināja. Tika nopostīta arī stikla fabrika. Kad vācu karaspēks ieņēma Vidzemi un iedzīvotāji sāka atgriezties, tie atrada vienīgi drupas.

No 1918. g. decembra Pļaviņās sākās lielinieku valdīšanas laiks. Kad latviešu nacionālā karaspēka vienības kopā ar igauņu karaspēka daļām no Valkas puses un Alūksnes spiedās virsū lieliniekiem, tad no Vecgulbenes uz Pļaviņām pārcēlās t.s. Malienas tribunāls, atvedot sev līdz arī ķīlniekus un apcietinātos. 1919. gadā lielinieki Pļaviņas pārvērta par apriņķa pilsētu, kur sāka darboties revolucionārais tribunāls. Tā sauktās "Baltās mājas" pagrabos tika mitināti ieslodzītie. Kad tur vairs nebija vietas, bij. stikla fabrikas korpusos lielinieki saviem pretiniekiem ierīkoja ar augstu dzeloņdrāšu žogu iežogotu koncentrācijas nometni, kuru iedzīvotāji nosauca par "zvēru dārzu". Sarkanais terors plosījās vairākus mēnešus.

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 30. maijā lielinieki tika padzīti no Pļaviņām. P. Cielava mājā tika noorganizēta slimnīca nometnē pamesto slimnieku kopšanai. 1919. g. 26. jūlijā nodibināta Latvijas Sarkanā Krusta Pļaviņu nodaļa. No minētās slimnīcas vēlāk izveidojās Latvijas Sarkanā Krusta Pļaviņu nodaļas slimnīca. Bez tās Stukmaņu muižā darbojās arī kara slimnīca.

1919. g. jūnija sākumā Pļaviņās no frontes ieradās kapteinis P. Lakstīgala. Viņa mājā Daugavas ielā izvietojās Pļaviņu komandantūra, un viņš pats kļuva par komandantu. 1919. g. 22. jūnijā Pļaviņu iedzīvotāji ievēlēja pagaidu pašvaldību (pagaidu vecākais – K.Vilciņš, no 1920. g. 2. februāra Karlsons, tad P. Zizums un līdz Pļaviņu pilsētas nodibināšanai 1927. g. – A. Dūms).

Jūlijā Pļaviņās izvietojās Kurzemes divīzijas štābs un tika nodibināts Latgales frontes štābs. Tā vadība tika uzticēta pulkvedim J. Balodim. P. Lakstīgala kļuva par Latgales (Austrumu) frontes aizmugures priekšnieku un reizē arī par Stukmaņu rajona kara nodaļas priekšnieku. Pļaviņās pulkvedis J. Balodis saņēma pavēli viņa iecelšanai par Latvijas armijas virspavēlnieku. No Pļaviņām tika dotas pavēles un rīkojumi visām armijas daļām. Katru dienu cauri Pļaviņām gāja simtiem karavīru, kas devās uz Latgales fronti, kur vēl turējās lielinieku Sarkanā armija. 1919. gada vasarā nodibinājās Latviešu sieviešu palīdzības korpusa Pļaviņu nodaļa, kas palīdzēja rūpēties par armijas ēdināšanu un izvietošanu. Pļaviņās organizējās arī aizsargi, kuri kopā ar jātnieku nodaļām apsargāja un novēroja Daugavas krastu no Pļaviņām līdz Jaunjelgavai un rudenī palīdzēja pārcelt artilēriju, jātnieku u.c. karaspēka nodaļas pāri Daugavai cīņai pret bermontiešiem.

Miesta tiesības Pļaviņas ieguva 1922. gadā. 1927. gadā Pļaviņām piešķīra pilsētas tiesības, tām pievienoja Gostiņus. Par pirmo pilsētas galvu kļuva Latvijas Brīvības cīņu dalībnieks virsleitnants J. Rumpe, pēc tam P. Lācītis, tad A. Bļodons. 1930. gadā Pļaviņas atdalījās no Gostiņiem. Tos Pļaviņām atkal pievienoja 1956. gadā.

1940. g. 17. jūnijā Pļaviņās ienāca PSRS karaspēks. Tika nodibinātas okupācijas varas iestādes. 1941. g. jūlija sākumā Pļaviņās nodibinājās vācu okupācijas režīms. 1944. g. 17. septembrī Pļaviņās

Māja Raiņa ielā, kur 1919. gadā atradās Austrumu frontes štābs. Ģenerālis J. Balodis te pārņēma Latvijas nacionālās armijas vadību (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

atkal ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu represijās un arestos cieta arī daudzi Pļaviņu iedzīvotāji. 1950.–1959. g. Pļaviņas bija rajona centrs.Pēc 2. pasaules kara strauji izauga dolomīta šķembu ražošana nerūdas izrakteņu kombinātā "Dolomīts". Tika atvērta arī r/a "Rīgas apģērbs" un "Daiļrade" filiāles, maizes ceptuve, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas. Pie Z robežas Kriškalnos izveidojās padomju saimniecības "Pļaviņas" centrs.

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Pļaviņas, ko no vienas puses ieslēdz Daugava, no otras puses – dzelzceļš, ir tiekušās vairāk stiepties garumā gar Daugavas krastu nekā plesties plašumā.

Pļaviņas 20. gs. 20. gados

Zviedru laiki Pļaviņu tuvumā ir atstājuši vēstures pieminekli – Aiviekstes skansti (17. gs. vaļņi un bastioni). Pļaviņas ir samērā jauna pilsēta, kuras attīstība sākusies reizē ar jaunu satiksmes ceļu ierīkošanu. Kad vēl visa satiksme notika pa ūdensceļiem, tad centrs bija Gostiņos, bet līdz ar Rīgas–Daugavpils dzelzceļa izbūvi sāka būvēties arī Pļaviņas. Dzelzceļa stacija būvēta 20. gs. sākumā. Tā ir divstāvu celtne, fasādes centrālo daļu izceļ rizalīts. Pirmā stāva logailēm ir pusloka pārsedzes. Pļaviņas, tāpat kā Gostiņi, izveidojušās gk. neatkarīgās Latvijas laikā

Svinīgs akts Pļaviņu skolā 30. gados

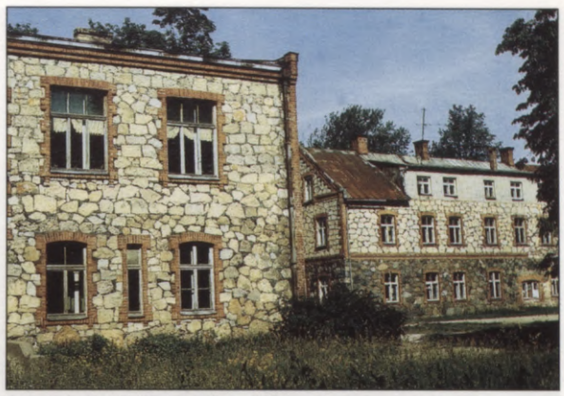

Vecā skola (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

20.–30. gados un var lepoties ar tās kultūrai tipisko individuālo apbūvi. Par celtniecības materiālu Pļaviņās bieži izmantots Daugavas dolomīts. No tā mūrētie nami apliecina neatkārtojamu reģionālās arhitektūras savdabību. Arī lut. baznīcas celtniecībā izmantots šis vietējais būvmateriāls.

Neatkarīgās Latvijas laikā 1935. gadā Pļaviņās bija pavisam 255 dzīvojamās ēkas, 33 mūra, 152 koka, 60 jaukta materiāla ēkas. Piecas bija trīsstāvu, 66 divstāvu ēkas. Pļaviņās uzbūvētas telpas slimnīcas paplašināšanai, uzcelta pamatskolas ēka, izremontēta "Baltā māja" pilsētas valdes vajadzībām, nobruģēta Daugavas iela un izbūvēta šoseja uz Gostiņiem, iekārtots tirgus laukums, nostiprināts Daugavas krasts, uzcelta ģimnāzijas (tagd. vidusskola) ēka (1933. g., arhit. A. Čuibe), pie dzelzceļa stacijas izbūvētas telpas vietējā garnizona un štāba vajadzībām.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1853. gadā Stukmaņu muižā dibināta t.s. Sofijas skola, kas darbojās līdz 1. pasaules karam. 1868. gadā dibināta pagastskola. 1903. gadā Pļaviņās darbu sāka valsts elementārpamatskola. Pamatskola tika atvērta 1919. g. 1. oktobrī. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās ģimnāzija. Tika iekārtota pilsētas bibliotēka (vairāk nekā 1 tk grāmatu).

Mūsu dienās Pļaviņās vēl joprojām darbojas 1878. gadā un 1932. gadā dibinātā aptieka. Neatkarīgās Latvijas laikā darbību atjaunoja arī Ugunsdzēsēju b-ba un Viesīgā b-ba, darbojās Ugunsapdrošināšanas b-ba (dib. 1932. g.), Patērētāju b-ba (1919. g.), Krājaizdevu sabiedrība, Stukmaņu Kultūras b-ba (agrāk Dziedāšanas b-ba; dib. 1884. g.). Pirmos šās b-bas statūtus parakstīja arī rakstnieks un skolotājs J. Purapuķe. Ap 1875. gadu sāka darboties koris (40 dalībnieku), kas piedalījies 3., 4. un 5. vispārējos dziesmu svētkos. Stukmaņu Kultūras b-ba sarīkojusi arī 35 teātra izrādes, bet pēc 1920. gada – apm. 60 teātra izrādes (dažas lugas iestudēja Rīgas Nacionālā teātra aktieri A. Mierlauks un K. Lagzdiņš); koris savukārt piedalījies arī 6. vispārējos dziesmu svētkos. 1926.–1931. g. b-ba uzbūvēja ērtu biedrības namu.

Kultūras nams (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Pēc 2. pasaules kara Pļaviņās darbojās vidusskola, kultūras nams un vairāki pašdarbības kolektīvi.

Reliģija

Pļaviņās darbojas Gostiņu ev.-lut. draudze, Sv. Pētera ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze.

No 1891. gada Kokneses ev.-lut. draudzes mācītājs reizi mēnesī noturēja dievkalpojumus Stukmaņu muižā. 1911.–1912. g. uzcelta mūra baznīca. 1. pasaules kara laikā baznīca stipri izpostīta, vēlāk atjaunota un iesvētīta 1921. g. 31. oktobrī. Baznīcā atrodas altārglezna "Kristus augšāmcelšanās". Draudze tika atdalīta no Kokneses un kļuva patstāvīga 1928. gadā, to nosauca par Sv. Pētera draudzi. 1932.–1944. g. mācītājs bija P. Rozenbergs (komunistu režīma laikā 1948. g. notiesāts, 1954. g. nogalināts izsūtījuma vietā), kopš 1998. gada – Ē. Bērziņš. Gostiņu baznīca celta 1830. gadā, tajā Vidzemes sakrālmākslā rets altāra tips – t.s. kancelaltāris. Gostiņu ev.-lut. draudzē mācītājs O. Miglons.

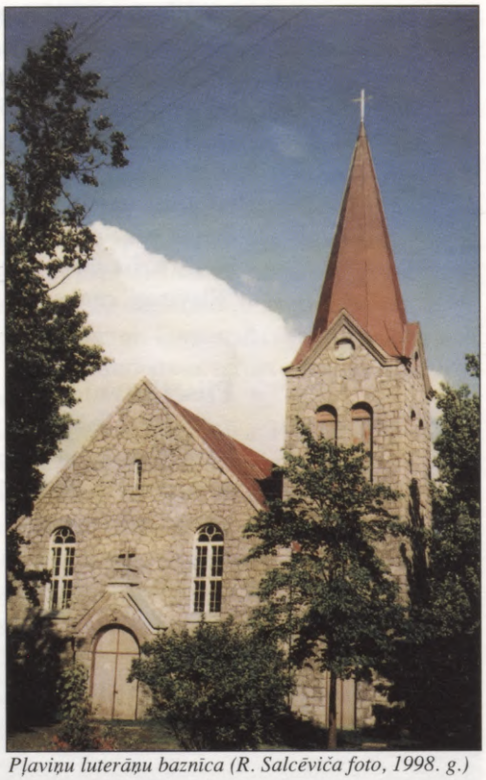

Pļaviņu luterāņu baznīca (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

No 1936. gada Pļaviņās katoļu dievkalpojumus noturēja Daugavpils Romas katoļu Jaunavas Marijas baznīcas prāvests P. Rudzītis. Baznīcai bija nopirkts apbūves gabals uzkalnā pie dzelzceļa stacijas. Tas tomēr palika neapbūvēts. Pēc 2. pasaules kara dievkalpojumi Pļaviņās nenotika. Tagad draudze darbojas. 1998. gadā mācītājs ir prāvests V. Stulpins. Pļaviņu baptistu draudze dibināta 1907. gadā. Garīdznieki: 1954.–1992. g. J. Zālītis, kopš 1993. gada L. Kaptāns.

Pļaviņas – deviņdesmitie gadi

Deviņdesmito gadu vidū Pļaviņās izveidojās vairāki rūpniecības uzņēmumi. Valsts uzņēmums "Pļa-

Dolomīta karjers pie Pļaviņām (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pļaviņu dzelzceļa stacija (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

viņas" ražo dolomīta sķembas gan vietējam patēriņam, gan eksportam. Kokmateriālus apstrādā SIA "Baltijas palete" un "Service" un zemniekusaimniecība "Vēri". SIA "Daiļrade–koks" ražo ekskluzīvas mazgabarīta koka mēbeles un mājsaimniecības piederumus. Starpvalstu uzņēmums SIA "IBWORAWEAR" šuj darba apģērbu. Pilsētā ir vairāk nekā 40 tirdzniecības uzņēmumu, to vidū SIA "Mediana" un "Rita", kas cep arī maizi un konditorejas izstrādājumus, un SIA "Retrobārs" un "Bezdelīgas–1", kas cep konditorejas izstrādājumus. Komunālos un sadzīves pakalpojumus sniedz pašvaldības uzņēmums. Kopš 1997. gada pilsēta iekļauta *Soil and Water* starptautiskajā projektā "Ūdensapgāde un kanalizāzijas attīstība četrās Latvijas mazpilsētās". Autobusu satiksmi nodrošina SIA "PATO–1". Pļaviņās ir ģimnāzija, vidusskola, mūzikas skola, divi bērnudārzi, pansionāts. Veselības aizsardzību nodrošina slimnīca, poliklīnika, trīs aptiekas. Darbojas kultūras nams un trīs bibliotēkas. Pļaviņu apkaimi iecienījuši sportisti. 4 km no pilsētas Odzes ezera krastā ir atpūtas sporta centrs "Mežezers", netālu slēpotāju bāze "Jaujas". Pļaviņu apkaimē 1989. gadā notika pasaules studentu čempionāts orientēšanās sportā.

Pļaviņu pilsētas dome

Lielā iela Gostiņos 20. gs. 30. gados

Ģerboņa vairogs ar vertikālu dalījumu – tā labā puse sudraba, kreisā – melna. Vairoga vidū viļņota horizontāla josla – melna sudraba laukā, sudraba melnajā laukā. Gostiņu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938.gadā

Gostiņu luterāņu baznīca 20. gs. 30. gados

Gostiņi

Gostiņi agrāk saukti Trentelberga, Dankari, Glazmanka, Zarnu miests. 18. gs. Gostiņu teritorijā atradās zirgu pasta stacija un pārceltuve pār Aivieksti. Gostiņu pirmsākumi meklējami 19. gs. sākumā, kad tag. pilsētas vietā uz bij. Krustpils muižas zemes nodibinājās miests (ap 1830. g.). Tā izcelšanās ir sakarā ar bij. Krievijas likumu, kas ebrejiem noliedza iegūt īpašumus un tirgoties Vidzemes un Kurzemes guberņā. Sākumā miestu apdzīvojuši gk. ebreji, jo tas atradās Vitebskas guberņā un kā ķīlis iespiedās starp Vidzemes un Kurzemes guberņu. Līdz 20. gs. sākumam Gostiņi bija nozīmīgs novada tirdzniecības un amatniecības centrs. 1. pasaules kara laikā miestā no 192 namiem nopostīti 152. Pilsētas tiesības un Gostiņu vārds piešķirts 1933. gadā. 30. gados pilsētas iedzīvotāji nodarbojās ar tirdzniecību (90 uzņēmumi), sīkrūpniecību (70 uzņēmumi), zvejniecību un plostu pludināšanu. Vācu okupācijas laikā Gostiņos tika nogalināti vairāki simti iedzīvotāju. 1927.-1930. g. un kopš 1956. gada Gostiņi ir Pļaviņu pilsētas sastāvā.

Pavadonis pa Pļaviņām un apkārtni

Pļaviņu Sv. Pētera lut. baznīca *[1]*. Pie kultūras nama *[2]* piemiņas akmens Pļaviņu kora simtgadei. 1. pasaules kara krievu karavīru brāļu kapi *[3]*. Zviedru skanstis (17. gs. sāk.) pie Aiviekstes ietekas *[4]*, no rietumiem tās norobežo Skanstupīte, kurā dolomīta kāple veido 0,7 m augstu ūdenskritumu *[5]*.

Zviedru skanstis (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

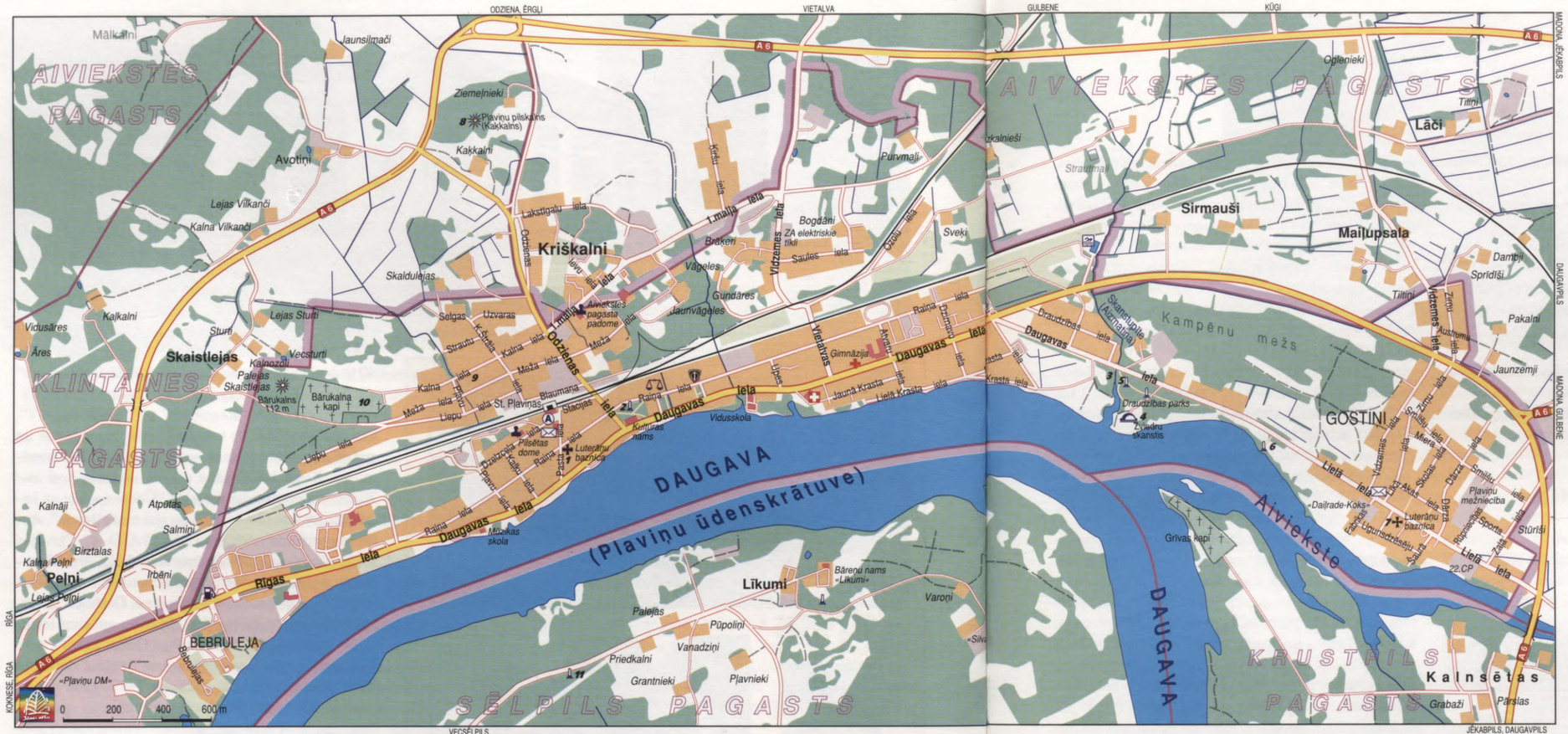

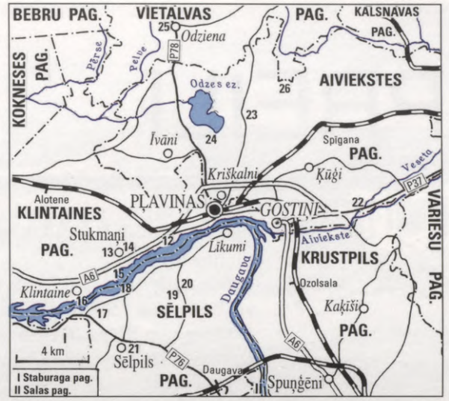

[16] – ģeoloģisks dabas piemineklis. Apmēram 800 m uz augšu Daugavas krastā bija 15 m augstais Mežmalu pilskalns, kas tagad applūdināts. Iepretī Daugavas otrajā krastā Rizgās *[17]* dzimis lauksaimniecības zinātņu doktors P. Rizga. Iepretī Oliņkalnam Daugavas kreisajā krastā ir Sēlpils pilskalns *[18]*. Tagad tas ir sala Pļaviņu ūdenskrātuvē. Šai sēļu pilskalnā 1209.–1705. g. bija biskapa pils, no kuras saglabājušies atsevišķi mūri. Iepretī krastā Sēlpils lut. baznīca (1850. g.). Tālāk no krasta atrodas Babrānu pilskalns *[19]* un Sēlijas paugurvalņa ziemeļu daļas augstākais kalns – 158 m augstais Dabora kalns *[20]*, tā relatīvais augstums 45 m. Uz D no Sēlpils ciema pilskalns Sudrabkalns *[21]*. Trīs laidumu akmens tilts (19. gs.) pār Vesetu *[22]* uz vecā Madonas ceļa. 20 m augstais Puduļu pilskalns *[23]*. Kurmēnu kalns *[24]* Odzes ezera D krastā paceļas 159 m vjl. – 67 m virs ezera līmeņa. Tā pakājē ezera krastā atpūtas bāze "Mežezers". Odzienā *[25]* pils(19. gs. vidus). Dabas liegums – Vesetas palienes purvs *[26]*.

Pieminekļi kritušajiem 1905. gada revolucionāriem *[6]*. Gostiņu lut. baznīca *[7]*. Pļaviņu pilskalns (Kaķkalns) [8] – 20 m augsts, apaudzis ar kokiem. Kalna ielā 11 *[9]* J. Jaunsudrabiņa celtā māja (1913. g.), kur pēc 1939. gada dzīvoja brāļi Štrāli. Blakus Meža ielā 21 E. Prūsas māja. Bārukalna kapos *[10]* 1919. gada un 2. pasaules kara karavīru brāļu kapi, apbedīti arī rakstnieki E. Prūsa un K. Štrāls, gleznotājs A. Štrāls, dzejnieks P. Luste, sportists P. Zeltiņš, diplomāts J. Jaudzems. Pļaviņās dzimuši olimpiskā čempione I. Jaunzeme, dzejnieks J. Kākulis, grafiķi M. Kluša, A. Krēsliņš, J. Putrāms un V. Toropina, arhitekti E. Aizsilniece un V. Kalniņš, fotogrāfs N. Balgalvis, žurnālists V. Krustiņš, koktēlnieki V. Skudra un Z. Vecauziņš, medicīnas doktors P. Mucenieks, LKOK A. Teters, aktrise E. Ziediņa, grāmatizdevējs V. Ziediņš, Latvijas ebreju kopienas virsrabīns N. Barkāns. Iepretī Pļaviņu centram Daugavas otrā krastā Spietiņu priedēs [11] piemineklis 1905. gada cīnītājiem (1930. g.). Netālu uz Vecsēlpils pusi karsta kritenes. Līkumos ārsta Rumpa ģimenes kapi. Stukmaņu Pētera akmens *[12]* (augstums 1,9 m) – robežakmens vecās šosejas malā starp Rīgas arhibīskapa un viņa vasaļa zemēm, uzstādīts 14. gs. sākumā, tajā iekalts arhibīskapa un muižnieka ģerbonis. Stukmaņos *[13]* bij. muižas ansamblis (17.–18. gs.). Ap taisnstūrveida pagalmu izvietota pils, klētis, staļļi, ratnīca ar torni. Puskilometru uz ZA Daugavas senlejas krastā atrodas pilskalns – Vīna kalns [14], kura augstums 30 m virs Daugavas līmeņa. Iepretī pilij šosejas malā akmens ar uzrakstu "Oliņkalns". Pats Oliņkalns tagad ir sala Daugavā *[15]*. Tas bija viens no lielākajiem Latvijas pilskalniem, kura augstums sauszemes pusē 10 m, bet Daugavas pusē 20 m augsta dolomīta klints. Klintaines sausgultne un karsta kritenes

Stukmaņu muiža (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Stukmaņu muiža 19. gs. sākumā. J. K. Broces zīmējums

Skats uz Oliņkalnu (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

PREIĻI

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5,1 km².
Iedzīvotāji: 9213 (1997. g.); latvieši 54,4%, krievi 39,6%, poļi 1,9%, baltkrievi 1,5%, čigāni 1,2%.
Attālums no Rīgas 204 km (autoceļi A6, P63).
Dzelzceļa stacija Līvāni 37 km no pilsētas (līnijā Rīga–Indra).

Ģerboņa vairoga zelta laukā melns krauklis ar zelta aci un zelta atspīdumu. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Pilsētu aptver Preiļu pagasts, vienīgi ziemeļaustrumos tā robežojas ar Riebiņu pagastu.

Preiļus šķērso autoceļš P58 Tēveņāni–Špoģi, Preiļos sākas autoceļš P62 uz Krāslavu.

Daba un iedzīvotāji

Preiļi atrodas Latvijas A daļā, Latgales augstienes R malā, Feimaņu paugurainē. Apkaimes reljefs uz R no pilsētas lēzeni pazeminās, tur sākas Austrumlatvijas zemienes Jersikas līdzenums, bet uz A, Latgales augstienes centrālās daļas virzienā, paaugstinās. Uz ZA lēzeni, 0,5–1 km gari, ZA–DR virzienā orientēti pacēlumi. Lielākais absolūtais augstums ir 195 m vjl. Stupānu ezera tuvumā un Pupgora kalns 176 m vjl. (uz ZA no Preiļiem). Cauri pilsētai tek Preiļupe (Feimankas kreisā pieteka, sākas Salmeja ezera apkaimē). Netālu no pilsētas, no ZA uz DR lokveidā tek Dubnas labā pieteka Feimanka (iztek no Feimaņu ezera). Apm. 6 km uz D no pilsētas tek Dzilna (iztek Stupānu ezera tuvumā). Pilsētas A daļas apkaimē ir trīs ezeri: uz Z no Gaļmuižas atrodas Salmejs (Salmu, Cīšu ezers; 1,04 km²) ar četrām salām; 1 km uz D no Gaļmuižas atrodas Kaučers (Sludavas ezers; 49,9 ha), nedaudz tālāk uz D ir Stupānu ezers (Kavčaru ezers; 32,0 ha; ezera līmenis ir 152 m vjl.).

Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra 5,5 °C, februāra (aukstākā mēneša) –6,5 °C, jūlija 17 °C. Nokrišņi apm. 650 mm gadā.

19. gs. 1. pusē Preiļos dzīvoja gk. zemnieki, amatnieki un tirgotāji. Iedzīvotāju skaits strauji sāka pieaugt pēc 1861. gada, kad tika atcelta dzimtbūšana. 19. gs. beigās tas pārsniedza 2000. Iedzīvotāju skaits samazinājās abu pasaules karu laikā. No 1950. gada, kad Preiļi kļuva par rajona centru, iedzīvotāju skaits strauji pieauga, īpaši 70. un 80. gados. 90. gados tas sāka samazināties. 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija negatīvs (–5,3; 6,2 dzimušie, 11,5 mirušie). Iebraukušo un izbraukušo iedzīvotāju skaits bija vienāds – 180 cilvēki.

Līdz 2. pasaules karam Preiļos dzīvoja liels daudzums ebreju, latviešu bija gandrīz divreiz mazāk un krievu – gandrīz trīsreiz mazāk nekā ebreju. Pārējo tautību – poļu, baltkrievu skaits bija neliels. Pēc 2. pasaules kara ebreju īpatsvars ir mazāks par 1%, bet stipri palielinājies krievu skaits.

1997. gadā 22,7% iedzīvotāju bija līdz darbspējas vecumam, 60,8% darbspējas vecumā un 16,5% virs darbspējas vecuma. Bezdarbnieku īpatsvars darbspējīgā vecuma grupā ir 16,67%.

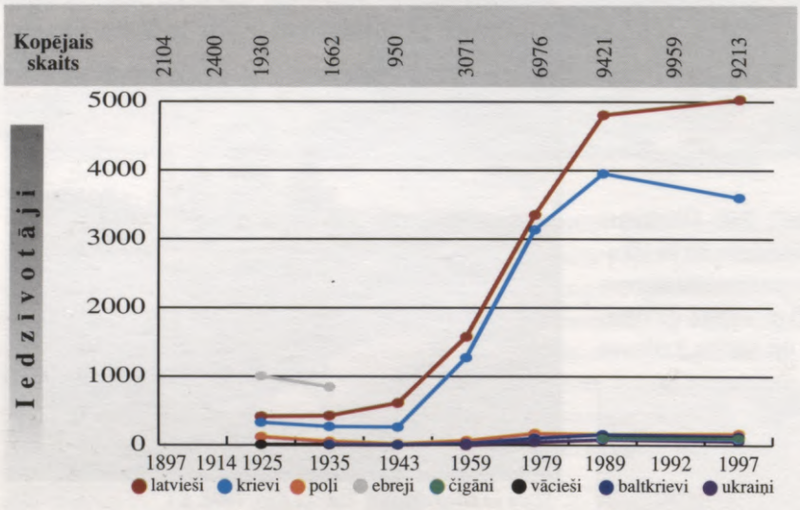

Preilieši folkloras festivālā "Baltika-97" (R. Salcēviča foto)

Vēsture

Tag. Preiļu rajona teritorija bija apdzīvota jau 2. gt. sākumā pr. Kristus. To, ka Preiļi jau senatnē bijuši apdzīvots centrs, norāda pilskalni. Anspoku pilskalns (atklāts 20. gs. 70. gadu beigās, arheologs J. Urtāns) atrodas apm. 2 km no Preiļiem un 50 m uz Z no kādreiz Preiļu muižai piederošās bij. Anspoku medību pils. Tas ierīkots zemes ragā, ko no trim pusēm apņem Preiļupīte. No ceturtās puses tas norobežots ar diviem nelieliem valņiem un grāvjiem. Hipotētiski

Tirgus laukums (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

pilskalnu var pieskaitīt pie vēlā dzelzs laikmeta nocietinājumiem. Apm. 3 km no Preiļiem Preiļupītes krastā atrodas Plivdu pilskalns (senie zemes nocietinājumi saskatāmi ļoti vāji, jo pilskalns ir stipri noarts). Domājams, ka tas ir viens no seno Preiļu novada centriem. Ap 12. gs. pēc Kristus Preiļi ietilpa latgaļu Jersikas valstī. Pēc vācu krustnešu iebrukuma 13. gs. Preiļi tika iekļauti Livonijas ordeņa Daugavpils komturijā.

Vēstures avotos Preiļi pirmo reizi minēti 1382. gadā. Preiļu novads 14. gs. izlēnots Borhu dzimtai. Kad Bernts fon der Borhs kļuva par ordeņa mestru, viņš 1472. gadā apmetās Preiļos. Borhiem Preiļi piederēja vairākus gadsimtus. No 1562. gada Preiļi ietilpa Pārdaugavas hercogistē, un 1563. gadā arī Polijas karalis Sigismunds Augusts apstiprināja Borhu īpašuma tiesības uz Preiļiem. No 1582. gada Preiļu novads ietilpa Cēsu prezidiātā, pēc Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) – Inflantijā, t.s. poļu Vidzemē. 1715. gadā Preiļos Pasienes dominikāņu klostera mūki uzcēla katoļu koka baznīcu. Pakāpeniski Preiļi kļuva par novada tirdzniecības centru. Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija tirdzniecība un amatniecība. Pēc Polijas (Žečpospolitas) pirmās dalīšanas (1772. g.) Preiļi tika pievienoti Krievijai; sākumā tie ietilpa Pleskavas guberņas Daugavas provincē, no 1778. gada – Polockas vietniecībā, no 1796. gada – Baltkrievijas guberņā, no 1802. gada – Vitebskas guberņā. 19. gs. vidū Preiļiem piešķīra miesta tiesības. 1862. gadā ciemā bija 17 tirgotavu un tur notika 10 gadatirgi. Preiļi strauji auga, un 1889. gadā tur bija jau apm. 50 tirgotavu.

Katoļu baznīca (R. Salcēviča foto, 1996. g.)

1905. g. 28. novembrī Preiļos tika ievēlēta rīcības komiteja. No 1917. g. novembra līdz 1918. g. februārim un no 1918. g. decembra līdz 1920. g. janvārim Preiļos pastāvēja lielinieku vara. Neatkarīgās Latvijas laikā 1928. gadā Preiļiem piešķīra pilsētas tiesības. 1940. g. jūnijā Preiļos ienāca PSRS karaspēks, 1941. g. jūlijā – hitleriskās Vācijas karaspēks. Pilsētā tika ierīkots geto, kur gāja bojā ļoti daudz ieslodzīto. 1944. g. 27. jūlijā Preiļos ienāca Sarkanā armija. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Preiļu iedzīvotāji. Kopš 1950. gada Preiļi ir rajona centrs.

Pēc 2. pasaules kara lielākie uzņēmumi Preiļos bija linu pirmapstrādes fabrika, šūšanas firmas "Rīgas apģērbs" filiāle, r/a "Daiļrade" filiāle, pienotava, cietes fabrika, maizes ceptuve, r/a "Latvijas balzams" filiāle, rajona sadzīves pakalpojumu kombināts ar mēbeļu, trikotāžas un šūšanas cehiem, dažādām darbnīcām, LLT rajona apvienība ar mehāniskajām darbnīcām. 1972. gadā nodeva ekspluatācijā Preiļu siera fabriku, kas diennaktī pārstrādāja 225 t piena. 1973. gadā tika pabeigti uzņēmuma otrās kārtas būvdarbi. 1974. gadā fabrika apguva arī piena cukura ražošanu medicīnas rūpniecības vajadzībām. 1961. gadā Preiļos uzcēla radioreleju staciju.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Preiļi ir viena no tām Latvijas pilsētām, kuras plānojumā iekļaujas muižas ansamblis ar parku, kas ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Senākā

Preiļu apmetne atradusies apm. 2,5 km uz DA no tag. pilsētas, Preiļupes kreisajā krastā. Muižu ģenerālmērīšanas laikā 1784. gadā teikts: "Preiļi ir Rubežnīcas upītes abās pusēs." Tur atradusies uniātu Miķeļa

1817. gadā celtā kapela (V. Veilanda foto, 1998. g.)

baznīca, kā arī vecā pils ar lielu dārzu. Turpmākā pilsētas attīstība notikusi uz ZR no Preiļu pils un parka.

Preiļu muižas apbūvi veido vairākas arhitektoniski un mākslinieciski nozīmīgas ēkas. Galvenā no tām ir M. Borha pils (1860.–1865. g., arhit. G. Šahts un A. Beleckis), kas ir viens no ievērojamākiem muižu neogotikas paraugiem Latgalē. Pils novietota parādes pagalma vienā malā, bet centrā bijusī vecā pils nav saglabājusies. Lielu postu pilij nodarīja 1977. gada ugunsgrēks. 1985. gadā sākās remontdarbi, vēlāk ēkai uzlikts arī jumts, bet turpmākie atjaunošanas darbi ir pārtraukti. Netālu no parka vārtiem atrodas Preiļu muižas kapela (1817. g.). Tās pamatā ir Romas panteona ideja. Tā ir ampīra stila rotonda ar atturīgu stilizētu doriskā ordera portiku un kupola pārsegumu.

Muižas ēkas iekļauj parks – būtiska pilsētas koptēla sastāvdaļa. Romantiskais ainavu parks (pl. 43 ha) veidots 19. gs. 1. pusē, pārveidots 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Tā plānojumā bijuši gan regulārā, gan brīvā plānojuma elementi. Centrālo parka daļu aizņem dīķis, caur kuru plūst Preiļupe. Dīķī ir vairākas nelielas salas.

Parkā izvietotas vairākas muižas ansambļa ēkas. Sliktā stāvoklī līdz mūsu dienām saglabājies neogotikas stilā celtais muižas zirgu stallis (19. gs. 1. puse). Ēka sastāv no trim kopā savienotiem korpusiem. Kokā darinātās zirgu galvas fasādē liecināja par šās ēkas funkciju. Netālu no kapelas atrodas vārtsarga

Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs bijušajā muižas vārtsarga namiņā. No kreisās – 19. gs. 2. pusē celtie muižas vārti (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

namiņš (19. gs. 2. puse) un vieni no diviem vārtiem (19. gs. 2. puse). Tie darināti gotiskās formās un sastāv no trim smailloka arkām.

Preiļu pilsēta veidojusies kā novada tirdzniecības centrs. Tās centrā pie tirgus laukuma sastopas četras ielas, kas atbilst galvenajiem ceļiem uz Līvāniem, Viļāniem, Aglonu, Daugavpili. 1862. gadā Preiļos bija 129 ēkas, 1905. gadā – 393 ēkas, no tām 11 bija mūra ēkas, 1935. gadā – 327 ēkas (7 mūra, 20 divstāvu ēkas). Preiļos vēl joprojām samērā daudz koka ēku, bet centrā pēc 2. pasaules kara uzceltas skolu ēkas, universālveikals, kultūras nams, slimnīca, vairākstāvu dzīvojamie nami u.c. ēkas.

Pie Preiļu katoļu baznīcas 1993. gadā atklātais piemineklis politiski represētajiem (V.Veilanda foto, 1998. g.)

Māksla

Preiļu muižas parka vārtsarga namiņā jau vairākus gadus darbojas Vēstures un lietišķās mākslas muzejs, kurā bagātīgi pārstāvēta Latgales keramika un liela audumu un izšuvumu kolekcija. Preiļos ir stipras Silajāņu keramikas tradīcijas. Preiļu katoļu baznīcā ir vairāki altāri – krucifikss (18. gs.) un ērģeles (19. gs. 80. gadi, restaurētas 1936. g.). Baznīcas vārtu priekšā ir tēlnieces V. Dzintares 1993. gadā izgatavotā skulptūra – piemineklis politiski represētajiem. Pie tā apstājas arī svētceļnieki, kas dodas uz Aglonu. Uz ceļiem nometies alegoriskais Preiļu sievietes tēls atgādina par traģisko gadu notikumiem, kad čekas slepkavas par biedinājumu pilsētas iedzīvotājiem šeit bija atstājuši pretošanās kustības cīnītāju mirstīgās atliekas. Preiļos atrodas 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi un memoriālais ansamblis "Pārtrauktā dziesma" (1971. g., tēln. G. Zvaigznīte, arhit. O. Krauklis), kā arī nacistiskā terora upuru kapi.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

18. gs. Preiļos sāka darboties draudzes skola. Pirmā aptieka Preiļos dibināta 19. gs. 70.–80. gados,

1927. gadā tika atklāta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. 19. gs. vidū Preiļos tika atvērts arī doktorāts.

Neatkarīgās Latvijas laikā Preiļu jaunajā pilī darbojās lauksaimniecības skola, bija divas latviešu un viena ebreju pamatskola, pilsētas pašvaldības bibliotēka. Preiļos darbojās Krājaizdevu sabiedrība, a/s "Turība" nodaļa, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, lauksaimniecības b-ba "Vārpa", Latgales patronāta b-ba, Latvijas aerokluba nodaļa, Latvijas Katoļu jaunatnes b-bas nodaļa, aizsargu nodaļa un Latvijas Sarkanā Krusta nodaļa. Vairākus gadus Preiļos par priesteri strādājis sabiedriskais darbinieks un literāts N. Rancāns.

Pēc 2. pasaules kara Preiļu jaunajā pilī darbojās 1. vidusskola. Pilsētā bija arī 2. vidusskola (1958. un 1963. g. abām vidusskolām uzceltas jaunas ēkas), kinoteātris. Uzcelts kultūras nams (1958. g., 420 vietu), slimnīca (1963. g., 160 vietu), divas poliklīnikas (pilsētā strādāja 22 ārsti, 1967. g.), vakara vidusskola, bērnu mūzikas skola un sporta skola, divas bibliotēkas (53,5 tk grāmatu, 1968. g.). 1950.–1989. g. iznāca laikraksts "Ļeņina Karogs" (no 1963. g. arī krievu valodā; no 1978. g. nosaukums "Ļeņinskoje Znamja").

Reliģija

Preiļos darbojas Romas katoļu draudze un vecticībnieku draudze.

Preiļu novada zemnieku apdzīvotajā vietā, kur darbojās Pasienas dominikāņu klostera mūku misija, 1715. gadā tika uzcelta pirmā koka baznīca. 1727.–1750. g. Preiļos darbojās jezuītu misija, ko uzturēja grāfs Borhs. Pirmās baznīcas vietā grāfs Borhs 1771. gadā uzcēla jaunu koka baznīcu. Tā veltīta Jaunavas Marijas dzimšanai (8. septembrī) un atradās vietā, kur tagad ir mūra baznīcas tornis (19. gs. beigas). Baznīca pēc 100 gadu pastāvēšanas kļuva lielajai Preiļu draudzei par mazu, tāpēc uzcēla tag. mūra baznīcu ar žogu un vārtiem (1878.–1886. g., arhit. Visockis) un to veltīja Jaunavas Marijas Debesīs uzņemšanai. Baznīca celta stilizētās romānikas un gotikas arhitektūras formās, kur izmantoti gk. sarkanie ķieģeļi, taču sienu pamatplaknes būvētas no laukakmeņiem.

Padomju okupācijas laikā Preiļos tika nojaukta vecticībnieku draudzes (dib. 1907. g.) baznīca. Nojauktās baznīcas vietā pēc 30 gadiem vecticībniekiem tika uzcelts jauns dievnams (arhit. P. Mirošņikovs), kas iesvētīts 1996. gadā.

Lut. draudze Preiļos darbojusies līdz rekatolizācijai 17. gs. beigās. 19. gs. beigās iecelojušos luterāņus aprūpējis Daugavpils draudzes mācītājs. Preiļu draudze nodibinājusies Latvijas neatkarības laikā. 1931. gadā uzcelta baznīca. Padomju okupācijas laikā draudze darbību izbeigusi, baznīcā ierīkots kinoteātris.

Piemineklis katoļu baznīcas dārzā (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Preiļi – deviņdesmitie gadi

1998. gadā pagāja 70 gadu, kopš Preiļiem piešķirtas pilsētas tiesības. Pilsētas ģerbonī attēlots krauklis – gudrais, ļoti uzmanīgais, drošsirdīgais, spēcīgais un kauslīgais putns. Arī gudru ļaužu Preiļos nav mazums. Viņu uzdevums saglabāt to vērtīgo un īpatnējo, kas Preiļos palicis no iepriekšējām paaudzēm, un veicināt pilsētas izaugsmi, ievērojot novada īpatnības. Pilsēta attīstās un tai ir tādas pašas problēmas, kādas ir Latgales novada pilsētām. Vairākos ražošanas uzņēmumos ir krīzes situācija, daļa uzņēmumu, kas darbojās līdz 90. gadiem, ir likvidēti. Lielākais uzņēmums, kas produkciju realizē gan vietējā, gan ārvalstu tirgū, ir a/s "Preiļu siers". Veiksmīgi darbojas arī trikotāžas šūšanas cehs "VS TEKS" (95% produkcijas eksportē), vairākas nelielas jaudas kokzāģētavas. Nākotnē iecerēts dibināt linu pārstrādes uzņēmumu. Rosīga privātā uzņēmējdarbība: darbojas 23 ražošanas, 134 apkalpojošās sfēras uzņēmumi (to skaitā 100 tirdzniecības uzņēmumu).

Trikotāžas šūšanas cehs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

A/s "Preiļu siers" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

68% iedzīvotāju izmanto pašvaldības dzīvojamo fondu. Dzīvokļi ir nodrošināti ar centralizēto apkures un dzeramā ūdens sistēmu. Darbojas attīrīšanas iekārtu pirmā kārta.

Viena no pilsētas aktuālākajām problēmām ir bezdarbs. Visvairāk bezdarbnieku 30–50 gadu vecumā, ar vidējo vispārējo izglītību.

1996. gadā no Preiļu 1. vidusskolas atdalīta 1. pamatskola (apm. 1 tk skolēnu), tur tiek celta moderna sporta zāle. Preiļu valsts ģimnāzijā skolēnu skaits 1996.–1998. g. pieaudzis no 201 līdz 280, šeit izveidotas četras mācību programmas, tiek organizētas daudzpusīgas ārpusstundu nodarbības. Uzcelta ģimnāzijas sporta zāle, darbu sāks informācijas centrs. Preiļu 2. vidusskolā jauni procesi – krievu kultūras tradīciju izkopšana, kopš 1998. gada izveidotas arī klases ar latviešu mācību valodu. Arodvidusskolā jaunas programmas – komercizglītības un tūrisma zinību apgūšana. Pilsētā darbojas arī mūzikas skola, bērnu jaunrades centrs, jauno tehniķu stacija. Sporta pasākumus organizē klubs "Cerība" (vieglatlētikas, futbola, volejbola, galda tenisa, ūdensslēpošanas, džudo sekcija).

Medicīnas pakalpojumus sniedz pašvaldības uzņēmums "Preiļu slimnīca" un SIA "Lāzers" (kopā 280 nodarbināto), kas apkalpo vidēji 27 tk iedzīvotāju. Slimnīcā 115 vietu.

Pilsētā ir piecas bibliotēkas (arī bērnu), kinoteātris "Ezerzeme", grāmatu nams "Latgale". Kultūras nama darbība vēl nav atjaunota, tomēr darbojas ģimnāzijas deju kolektīvs "Gaida", Preiļu 1. pamatskolas un vidējās paaudzes deju kolektīvi, vokālais ansamblis, folkloras ansambļi "Preiļi" un "Mūdernieki", duets "Nakts". Darbojas mobilo telefonu *LMT* sistēma (*NMT, GSM, INFO* peidžeru tīkls), analogās sistēmas telefonu tīkls. Vienā no bij. muižas ēkām darbojas Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs. Iespējams apmeklēt keramiķa P. Černavska darbnīcu muzeju. Preiļu ģimnāzijā un Preiļu 1. pamatskolā ir izstāžu zāles. Iznāk laikraksti "Novadnieks" (kopš 1992. g.) un "Zemturis"(kopš 1994. g.).

Nākotnē paredzēta izglītības infrastruktūras sakārtošana, uzņēmējdarbības veicināšana tūrisma jomā, maģistrālā gāzes vada celtniecības turpināšana. Ievērojot un saglabājot novada īpatnības, jāveicina pilsētas izaugsme.

Preiļu pilsētas domes priekšsēdētājs V. Ivanovs

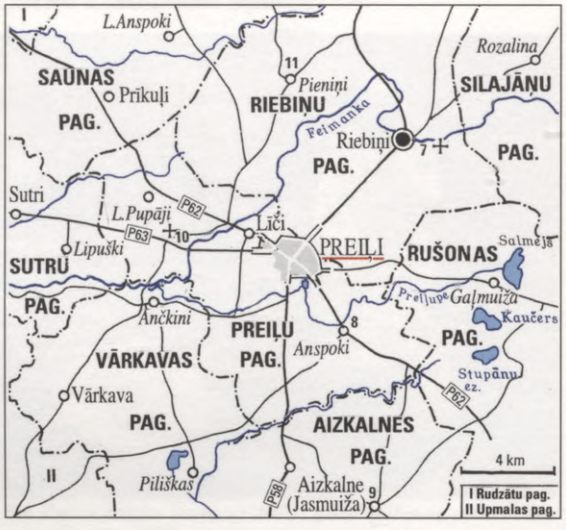

Pavadonis pa Preiļiem un apkārtni

Viens no skaistākajiem vēstures un kultūras piemineklļiem ir Preiļu muižas komplekss *[1]*. Nozīmīgākie muižas kompleksa objekti ir pils, kapela, zirgu stallis un parks. Kapela bijusi muižnieku lūgšanu nams, kurā muižnieki arī apbedīti. 1979. gadā parkā uzbūvēja lielu brīvdabas estrādi *[2]*, kur bieži pulcējas kori un deju kolektīvi no visas Latgales. Parks ir dabas aizsardzības objekts. Preiļu Vēstures un lietišķās mākslas muzejs A. Paulāna ielā 4 ierīkots bij. Preiļu muižas vārtsarga namiņā *[3]*. A. Paulāna un Liepu ielas stūrī atrodas 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapu memoriālais ansamblis "Pārtrauktā dziesma" *[4]*. Interesanta ir Preiļu katoļu baznīca *[5]*. 1986. gadā baznīcas dārzā uzstādīts tēln. B. Bula darinātais kapa piemineklis mācītājam, pie tās vārtiem ir piemineklis politiski represētajiem *[6]*.

Pašlaik Preiļi ir ne vien klusa provinces pilsētiņa, bet arī centrs gleznainam Latgales apvidum, kur saglabājušās folkloras un katolicisma tradīcijas. 8 km uz ZA no pilsētas atrodas Riebiņu katoļu baznīca (19. gs., mākslas piemineklis – 18. gs. sāk. veidots cilnis "Svētais vakarēdiens") *[7]*. Netālu no tās atrodas arī Riebiņu pareizticīgo baznīca (1893. g.), bet turpat Feimankas kreisajā krastā – bij. Riebiņu muižas ēkas (19.–20. gs.). Preiļu–Krāslavas ceļa labajā pusē pie Anspokiem ir 19. gs. 1. pusē celtā kroga

Preiļupe (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ēka, bet ceļa pretējā pusē – Anspoku pilskalns un muižas pils drupas *[8]*, 1 km uz R Preiļupes kreisajā krastā 17 m augstais Plivdu pilskalns. Apm. 12 km uz D no pilsētas Aizkalnes pagastā atrodas Raiņa memoriālais muzejs "Jasmuiža" *[9]*, netālu Aizkalnes centrā Aizkalnes katoļu baznīca (1815. g., pārbūvēta 1932. g.). 5 km uz R Preiļu ceļa labajā pusē apskatāms Moskvinas vecticībnieku lūgšanu nams *[10]*. Pieniņos *[11]* katoļu baznīca (1939. g.).

Preiļos dzimuši ekonomists, ekonomikas doktors N. Balabkins, ārsts onkologs Dr. med. F. Bricis, vairākkārtējs Latvijas un PSRS čempions ūdensslēpošanā I. Buks, ķīmijas doktori J. un R. Gavari, komponists, mūzikas kritiķis un folklorists J. Graudiņš, katoļu prāvests A. Olševskis, ķīmijas doktors P. J. Pastors, dzejnieks E. Pelšs, LKOK D. Ritenbergs, bibliotēku darbinieks G. Rutkovskis, kordiriģente E. Salmiņa, dziedonis A. Tuhto, diriģents A. Viļumanis, vairākkārtēja Latvijas un PSRS čempione ūdensslēpošanā D. Vucāne (Kokina), katoļu prāvests A. Vaivods, bij. ilggadējais Daugavpils pilsētas mērs, ministrs J. Volonts.

PRIEKULE

Liepājas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5 km².
Iedzīvotāji: 3139 (1997. g.); latvieši 76,7%, lietuvieši 12,2%, krievi 6,1%, ukraiņi 1,9%, baltkrievi 1,6%.
Attālums no Rīgas 193 km (autoceļi P114, P106, P116, A9), no Liepājas 42 km (autoceļi P114, P106, A9).
Dzelzceļa stacija Priekule 190 km no Rīgas (līnijā Liepāja–Mažeiķi).

Ģerboņa vairoga sarkanajā laukā sudraba pilsētas siena ar diviem torņiem un atvērtiem vārtiem. Ģerbonī kā pilsētas simbols izmantoti t.s. Zviedru vārti. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Priekuli apņem Priekules pagasta teritorija. Tā ir svarīgs ceļu mezgls. Aiz pilsētas ziemeļu robežas iet Grobiņas–Ezeres autoceļš P106, bet pilsētu šķērso šā ceļa nozarojums P114 uz Skodu Lietuvā. Priekuli šķērso Liepājas–Mažeiķu dzelzceļa līnija, sākas arī dzelzceļa līnija uz Klaipēdu.

Daba un iedzīvotāji

Priekule atrodas Rietumkursas augstienē uz Embūtes pauguraines un Vārtājas viļņotā līdzenuma robežas Virgas un tās pietekas Dobeļupes krastos. Reljefs lēzeni viļņains, nedaudz nolaidens uz dienvidiem, kur seklā ielejā tek Virga. Upes līmenis ir 56 m vjl., bet augstākais paugurs – Drunka kalns pilsētas ziemeļu malā 82 m vjl., pilsētas centrālā daļa ir ap 65 m vjl. Pilsētas ziemeļu malā uz Dobeļupes uzstādināts Parka dīķis un Dobeļdīķis. Klimatu ietekmē netālā Baltijas jūra, tāpēc tas mitrs un maigs, sevišķi raksturīgas īsas un maigas ziemas.

Iedzīvotāju skaits padomju okupācijas gados pieauga trīs reizes, latviešu īpatsvars samazinājās līdz

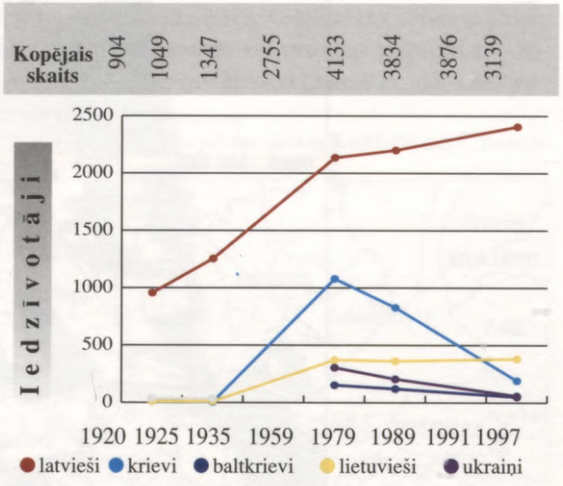

50%. Pilsētā bija padomju armijas garnizons. Priekulē ir samērā liels lietuviešu īpatsvars.

Vēsture

Senatnē Priekules apvidus ietilpa kuršu sākotnes un agrīnās vēstures norišu teritorijā. Nelielajos izrakumos Paplakas (Pilenieku) pilskalnā (1976. g., arheologs A. Vasks) atrastie bronzas aproču fragmenti liecina, ka pilskalna apdzīvotības sākums attiecas uz 1. gt. 2. pusi pr. Kristus–1. gt. 1. pusei pr. Kristus. Pirmo reizi pašos Latvijas rietumos ieguva lielāku skaitu (75%) švīkātās keramikas māla trauku lausku, kas apstiprināja uzskatu, ka arī Rietumlatvija iekļaujas švīkātās keramikas areālā. Starp šās keramikas ciltīm bija arī pirmbalti. Pilskalns nedaudz bijis apdzīvots arī pirmajos gadsimtos pēc Kristus.

Arheoloģiskajos izrakumos Priekules apkārtnē atklāti Priežu Kalvas, Beltēnu, Mazdrīviņu u.c. ka-

Skats uz Priekuli (V. Maslovska foto, 1996. g.)

pulauki, Asītes, Trekņu, Kaltes u.c. pilskalni, kā arī kulta vietas (Elekšu akmens). Latvijas senvēsturei nozīmīgi senkapi ir Priekules Dārzniekos, kur 1931. gadā vēlā dzelzs laikmeta līdzenajā kapulaukā (10.–12. gs.) pētījumus veica (izpētīti divi kapi) E. Šturms. Iegūti savrupatradumi Jūdukalna grantsbedrēs (bronzas laikmeta atradumi). Priekules Kalējos, zemā vietā pie strauta ir atrasts bronzas laikmeta bronzas priekšmetu depozīts (1300.–1100. g. pr. Kristus), kurā bija divas aproces un septiņi nepabeigti Austrumbaltijas jeb Nortikenas tipa cirvji (ir ziņas, ka depozītā bijuši vēl pieci cirvji, bet tie pazuduši).

Zviedru vārti (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pirmo reizi vēstures avotos Priekule minēta 1483. gadā. Priekule kā centrs pazīstama jau tālā pagātnē, par to liecina dažas vecas celtnes un pieminekļi: 17. gs. celta baznīca vecas, ar sūnās iegrimušu akmeņu valni apjoztas kapsētas vidū, muiža, skatu tornis parka malā un t.s. Zviedru vārti. Baznīcā atradās 1648. gadā iespiesta liela formāta Bībele, kas bija bagātīgi ilustrēta ar attēliem no svēto dzīves.

Priekules muižā krustojās septiņi lielceļi no dažādiem Latvijas apvidiem, bet īpašu nozīmi Priekule ieguva pēc Liepājas–Mažeiķu–Romnas dzelzceļa atklāšanas (1871. g.). Izveidojās apdzīvota vieta ar veikaliem, ķieģeļu cepli (dib. 1878. g), dzelzslietuvi (1903. g.). Darbojās kokzāģētava, vilnas un kūdras apstrādāšanas darbnīcas.

1905. gada revolūcijas laikā notika protesta demonstrācijas, masu mītiņi, 1906. g. janvārī tika nošauti 30 revolucionāri. 1. pasaules kara laikā 1915. g. maijā vācu karaspēks jau saimniekoja Priekulē, vēlāk okupācijas iestādes izbūvēja dzelzceļa līniju no Priekules uz Klaipēdu, kas veicināja satiksmi starp Liepāju un Berlīni. 1. pasaules karā Priekule necieta. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. gada pavasarī no brīvprātīgajiem un mobilizētajiem tika izveidota Priekules rota latviešu nacionālā karaspēka papildināšanai. Priekulē, kas atradās frontes aizmugurē, nodibinājās arī komandantūra. 1919. gada rudenī Priekulē saimniekoja bermontieši un gatavoja uzbrukumu Liepājai. 1919. g. 25. novembrī tie no Priekules tika padzīti.

1922. gadā Priekule ieguva miesta tiesības, bet 1928. gadā – pilsētas tiesības. 1935. gadā Priekulē bija 117 sīktirdzniecības un 95 rūpniecības un amatniecības uzņēmumi, to skaitā trīs mehāniskās darbnīcas, kieģeļnīca, audumu krāsotava un veltuve, ādu mītava, kūdras rūpnīca, ūdensdzirnavas, gateris, galdniecības. Notika nedēļas un gada tirgi.

1939. g. 29. oktobrī Latvijā ienāca PSRS sauszemes karaspēka daļas, kas izveidoja Kurzemē savas kara bāzes. Priekulē izvietojās brigādes štābs un apgādes vienības, tika uzbūvēts arī lidlauks, kura iekārtošanai tika likvidētas daudzas zemnieku saimniecības. 2. pasaules kara pēdējos mēnešos Priekule un tās apkārtne bija frontes rajons, kur notika sevišķi niknas kaujas. Pilsētā no 450 mājām nesagrautas palika tikai 40. PSRS okupācijas karaspēks Priekulē ienāca atkal 1945. g. 21. februārī. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu represijās un arestos cieta arī Priekules iedzīvotāji.

1949.–1959. g. Priekule bija rajona centrs. Priekulē atradās Liepājas būvmateriālu rūpnīcas filiāle (dib. 1954. g.), Vaiņodes rūpkombināta pārtikas cehs (1966. g.). Liepājas rajona slimnīca uzcelta 1959. gadā (145 vietas). 1971. gadā izbūvēts lauksaimniecības aviācijas lidlauks ar asfalta segumu. Priekulē darbojās arī pienotava, rajona sadzīves pakalpojumu kombināta uzņēmumi, maizes ceptuve, rajona remonta un celtniecības pārvaldes iecirknis, Liepājas melioratīvās celtniecības pārvaldes iecirknis. Pilsētas A malā tika uzcelts padomju saimniecības "Priekule" centrs.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Priekules senākā daļa, kur atrodas muižas pils (tag. vidusskola), muižas vārti, ūdensdzirnavas un baznīca, izveidojusies pie Virgas upes, tag. pilsētas DR daļā. Pēc dzelzceļa līnijas izbūves muižas īpašnieks J. A. Korfs dzelzceļa stacijas tuvumā iznomāja gruntsgabalus ēku celšanai. Šajā laikā arī radās tag. Priekules centrs, ko ietver Raiņa, Ķieģeļu, Galvenā un Skolas iela. Pilsētā lielā pārsvarā bija koka apbūve. Jauni apbūves gruntsgabali bija iedalīti gk. uz Z no dzelzceļa līnijas. Tā kā 19. gs. 2. pusē pilsētas daļa pie dzelzceļa strauji attīstījās, tad pilsētas ielas tika plānotas tā, lai veidotu samērā regulāru apbūvi. Daļa ielu bija bruģētas. Visa Priekules pilsēta dibināta uz fonda zemes un sadalīta 298 atsevišķās fonda vienībās. 1935. gadā Priekulē bija 204 dzīvojamās ēkas: 42 mūra, 153 koka, 9 jaukta materiāla ēkas, 192 vienstāva un 12 daudzstāvu ēkas.

Pēc 2. pasaules kara 50.–60. gados uzceltas vairākas sabiedriskas ēkas un vairākstāvu dzīvojamie nami.

Māksla

Iespaidīga ir ap 1890. gadu celtā Priekules muižas pils un skatu tornis. To projekta autors ir arhitekts P. M. Berči. Abas celtnes, kaut arī stipri postītas un

pārbūvētas, pauž neogotikas stila estētiku. Senākais un savdabīgākais kultūras piemineklis ir caurbraucamais muižas vārtu sardzes tornis, t.s. Zviedru vārti, kas ir 17. gs. 1. puses celtne. Šobrīd tukšajās sānu nišās bijušas ievietotas divas sargkareivju skulptūras ar āvām rokās; postījumos tās gājušas bojā. Tornis gan aizsargāja muižas saimniecības teritoriju, gan deva iespēju kontrolēt tirdzniecības ceļu uz Lietuvu un ņemt nodevas naudu par braukšanu pāri Korfu teritorijai.

Viena no Zviedru vārtu skulptūrām

Priekulē ir lielākais 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapu ansamblis Latvijā (8 ha). 1974.–1984. g. izveidotajā memoriālā vara kaluma ciļņa fonā ievietots 12 m augsts mātes tēls. Ansambļa tēlnieciskās daļas autore tēlniece P. Zaļkalne, arhitekti A. Zoldners un E. Salgus, dendrologs A. Lasis.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1758. gadā Priekulē tika atvērta pirmā skola. 1935. gadā darbojās pilsētas sešklasīgā pamatskola. 1895. gadā dibināta slimnīca. Viena no plašākajām saimnieciskajām organizācijām bija Patērētāju b-ba (dib. 1892. g.). Darbojās Bibliotēkas b-ba (1909. g.) un bibliotēka (1225 sējumi), kā arī Teātra b-ba (1929. g.), Šaha b-ba (1932. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1904. g.), Krājaizdevu s-ba (1903. g.), Savstarpējā ugunsapdrošināšanas s-ba (1928. g.). 1928.–1933. g. iznāca laikraksts "Priekules Ziņas".

Pēc 2. pasaules kara darbojās astoņgadīgā skola, vidusskola un vakara vidusskola, mūzikas skola, divas bibliotēkas (44,4 tk grāmatu, 1968. g.). Padomju okupācijas laikā iznāca laikraksts "Komunisma Karogs" (1950.–1953. g.) un "Jaunā Dzīve" (1953.–1959. g.).

Reliģija

Priekulē darbojas ev.-lut. draudze, Priekules (Ciānas) baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

O. Spārītis un K. Taivane 1996. g. 18. novembrī dāvina Priekules luterāņu baznīcai jaunu altārgleznu

Bijusī Priekules pils, tagad vidusskola (1980. g. foto)

Kurzemes baznīcu reģistrā 1591. gadā atzīmēts, ka Priekules īpašniekam S. Korfam no 1578. gada bija savs mācītājs, bet nebija baznīcas, muiža tika pieskaitīta Durbes draudzei. Ap 1680. gadu celta tag. ev.-lut. baznīca kā maza muižas draudzes un Korfu dzimtas apbedījumu baznīca, vairākkārt pārbūvēta. 1895. gadā baznīca ieguva E. Martina būvētās ērģeles. 2. pasaules kara laikā tā sagrauta. Draudze kādu laiku pulcējās Vaiņodē uzceltajā lūgšanu namā. 1998. g. 6. jūnijā iesvētīta atjaunotā Priekules baznīca. Tās interjeru O. Spāriša un M. Avotas vadībā izgatavoja Rīgas amatniecības vidusskolas audzēkņi. Krūtes baznīcas altārgleznas "Kristus pie krusta" kopiju 1996. gadā gleznojusi K. Taivane. Mācītāji: 1907.–1926. g. J. Rezevskis, 1929.–1943. g. E. Bāns, 1998. gadā A. Iesalnieks.

Baptistu draudze dibināta 1866. gadā. 1912. gadā celto dievnamu nopostīja 2. pasaules kara laikā. Tag. dievnams celts 1948. gadā un ilgus gadus bija vienīgais pēc 2. pasaules kara uzceltais dievnams Latvijā. Divstāvu piebūve uzcelta 1992. gadā. Mācītāji: 1903.–1923. g. J. Dienavs, 1924.–1937. g. J. Barbins, 1964.–1977. g. A. Pētersons, 1977.–1988. g. G. Baumanis, 1988.–1995. g. A. Šterns, kopš 1995. g. G. Ašnevics. Septītās dienas adventistu draudzei Priekulē ir savas dievkalpojuma telpas, kas iekārtotas, pārbūvējot dzīvojamo māju.

Priekule – deviņdesmitie gadi

Kā jebkuru citu Latvijas pilsētu, arī Priekuli 90. gados skārušas lielas pārmaiņas. 1992. gadā mainījās pilsētas iedzīvotāju sastāvs, jo no pilsētas aizgāja padomju okupācijas karaspēks, kas tur atradās no 1951. gada. Reizē ar to Priekuli atstāja 2,5 tk cilvēku – karavīri, virsnieki un viņu ģimenes locekļi. Lielas pārvērtības notika arī citās jomās. Tika likvidēti daudzi valsts uzņēmumi un iestādes, kuros strādāja liela daļa pilsētas iedzīvotāju. Cilvēki bija spiesti meklēt darbu citur. Problēmas radīja arī tas, ka tika pārtraukta dzelzceļa satiksme ar Liepāju. Tagad gan, uzlabojoties autobusu satiksmei, šis jautājums vairs nav tik aktuāls.

Priekules luterāņu baznīca (V. Veilanda foto, 1998. g.)

Likvidēto valsts uzņēmumu vietā radīti individuālie uzņēmumi. Priekulē ir daudz privātveikalu, kas veiksmīgi pilda bij. Patērētāju b-bas funkcijas. Jāpiebilst, ka Priekules Patērētāju b-ba bija vecākā Latvijā. Viens no lielākajiem uzņēmumiem pilsētā ir pārtikas cehs, kur strādā 107 darbinieki. Galvenā produkcija ir garšīgās konfektes "Gotiņa" (līdz 70 t mēnesī, tiek eksportētas uz Sanktpēterburgu). Vairāk nekā 100 cilvēku strādā a/s "Kurzemes piens" Priekules pienotavā, kur top sviests un Krievzemes siers.

Priekulē ir slimnīca ar 100 gultasvietām (160 darbinieku). Priekulē ir pavisam 37 iestādes un nelieli uzņēmumi.

Lai palīdzētu cilvēkiem, kas nevar atrast darbu, ir izveidots nodarbinātības dienests (pašlaik Priekulē ir reģistrēti 157 bezdarbnieki). Darbojas arī sociālās aprūpes dienests un bāriņtiesa.

Priekules slimnīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Līdz 1996. gadam Priekulē bija divas vidusskolas, bet 2. vidusskola tika slēgta līdz ar okupācijas karaspēka aiziešanu. Vidusskolā mācās vairāk nekā 500 skolēnu. Pilsētā ir bērnudārzs, mūzikas skola (darbojas jau vairāk nekā 30 gadus). Pilsētā ir rosīga kultūras dzīve. Darbojas koris, pūtēju orķestris, bērnu un jauniešu deju kolektīvi, bērnu folkloras kopa. 60 pilsētas pašdarbnieku piedalījās 22. vispārējos latviešu dziesmu svētkos. Pašdarbnieki vienmēr priecē iedzīvotājus ar uzvedumiem Jāņu vakarā, Lieldienās un Ziemassvētkos. Ļoti iecienīts pasākums Priekulē ir koncerts "Dziesma manai pilsētai", kas vienmēr pulcina pilnu zāli ar skatītājiem un klausītājiem. Jau par tradīciju kļuvusi pilsētnieku pulcēšanās pasākumā pie pils torņa Latvijas Republikas proklamēšanas dienas – 18. novembra vakarā.

Priekule par rūpniecisku pilsētu nekļūs. Pārāk tuvu ir Liepāja, un, attīstoties Liepājas speciālajai ekonomiskajai zonai, ražošana tiek koncentrēta tur.

Ar laiku pilsēta varētu kļūt par skaistu, sakoptu Latvijas mazpilsētu, kas būtu pievilcīga ceļotājiem kā atpūtas vieta. Viņi varētu apskatīt senos Zviedru vārtus, bij. baronu Korfu pili, atjaunoto Priekules baznīcu, kuras interjeru darināja Rīgas amatniecības vidusskolas audzēkņi. Protams, ka ir vēl daudz darāmā, bet Priekule ar katru gadu kļūst sakoptāka un skaistāka.

Priekules pilsētas domes priekšsēdētājs V. Maslovskis

Pavadonis pa Priekuli un apkārtni

Priekules pils *[1]*, Virgas upes pusē parādes kāpnes, kas ved uz parku, ielas pusē t.s. Zviedru vārti, kam virs ieejas smilšakmens ģerboņa cilnis (18. gs.), uz A no vārtiem skatu tornis (19. gs. beigas). Pilī Priekules vidusskola, iekārtots skolas muzejs. Piemineklis (1968. g.) *[2]* 1905. gada revolucionāru nošaušanas vietā 1905. gada parkā. Priekules lut. baznīca *[3]*. Slavenu to darījis 17. gs. beigās latviešu dzimtcilvēka Priekules kalēja lidojums no torņa ar pašdarinātiem spārniem. Šo faktu komponists P. Dambis iemūžinājis operā "Spārni". Pie baznīcas piemineklis T. Korfam (19. gs. beigas). Aizputes ielā 33 *[4]* dzejnieka J. Petera dzimtās mājas. Priekules baptistu baznīca *[5]*. Ganību ielā 22 *[6]* dzimusi rakstniece A. Stānke. Ķieģeļu ielā 34 *[7]* dramaturga E. Ansona dzimtās mājas. Ķeru pilskalns *[8]*, tā relatīvais augstums 15 m (89 m vjl.). Priekules sarkanarmiešu brāļu kapi *[9]*. Priekulē dzimis arī ķīmijas doktors V. Kampars, rakstnieks K. Kampe, grafiķis G. Kļava, dziedātājas A. Zvagule un A. Bigača, keramiķe E. Zvagule, rakstnieks Ē. Kūlis, dzejniece A. Pāvulīte, mākslas zinātnieks O.Spārītis.

Nocietināta kuršu senvieta Pilspurva kalns *[10]*. Kokiem apaugusī dziļā Ruņas kanjonveida ieleja iekļauta Ruņupes ielejas dabas liegumā. Ielejas krastā pie Kauliņupes ietekas Gravas-Sudmaļu pilskalns *[11]*, pie Pilskalniem Kaltes pilskalns *[12]*, pie

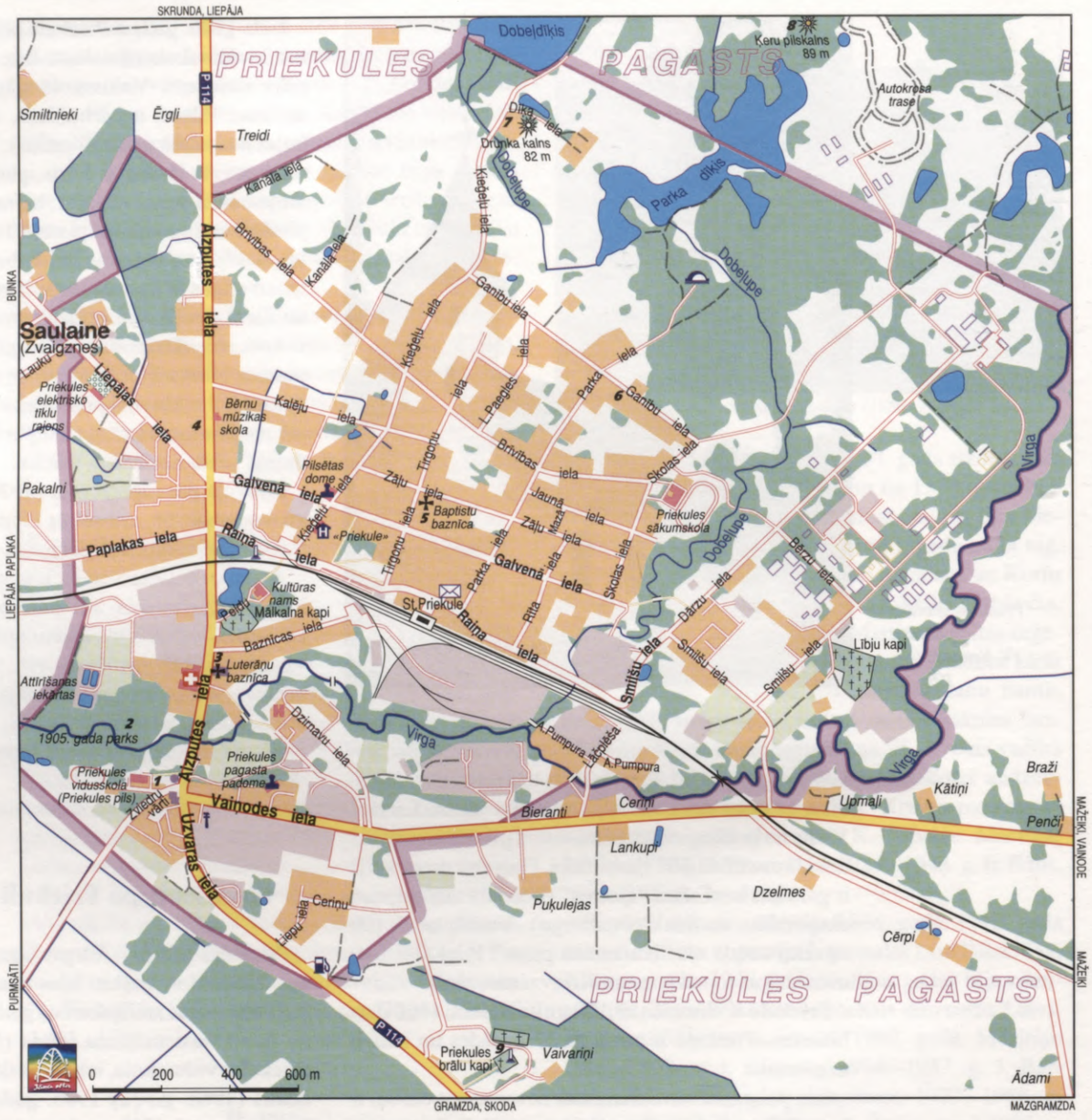

Prieceles ietekas *[13]* plašais Trekņu pilskalns. Dižākmas pilskalns *[14]* Vidvides labajā krastā, augstums 14 m virs upes līmeņa. Gramzdas pilskalns *[15]* pie Gramzdas kapiem. Purmsātos *[16]* skolā muzejs, pie skolas piemineklis vienam no Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dibinātājiem F. Roziņam (Āzim). Kapos piemineklis 1905. gada revolucionāriem. Kalētos *[17]* pils, kur skola un pagasta muzejs, parks (3,4 ha), kapos tēlnieces E. Leimanes darināts piemineklis vecākiem, aiz ceļa bij. medību dārzā piemiņas akmens Krievijas caram, kas te nošāvis staltbriedi. Purmsātu pilskalns Birztalas krastā *[18]*. Krūtes lut. baznīca (1642. g., pārbūvēta 1832. g., tornis celts 1878. g.) *[19]*. Baznīcas iekārta vērtīgs manierisma laika piemineklis. Altāris (17. gs. 2. puse) ar nezināma autora altārgleznu "Kristus pie krusta", kancele (1642. g.) 17. gs. beigās papildināta ar kokgriezumiem. Paplakas pilskalns pie Melnupes ietekas Virgā *[20]*. Brūveru pilskalns *[21]*. Virgā *[22]* pils (1910. g.), tagad skola, kurā iekārtots muzejs.

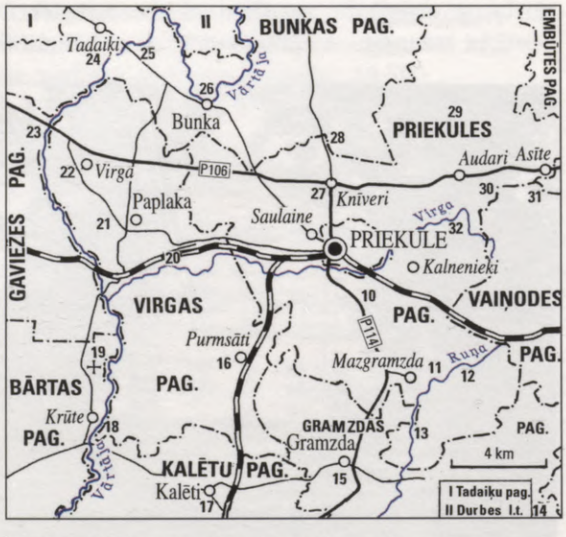

Parks (6,0 ha). Otrajā pusē ceļam brīvkunga A. Noldes kapu ansamblis (1919. g.). Durbes-Vārtājas senlejas R krastā viens no lielākajiem Dienvid-

Priekules muižas tornis (V. Maslovska foto, 1997. g.)

Piemineklis T. Korfam pie luterāņu baznīcas (V. Veilanda foto, 1998. g.)

kurzemes pilskalniem – Vārtājas pilskalns *[23]*. Uz Z senlejas krastā otrs pilskalns Zviedru kapi *[24]*. Izriedē *[25]* bij. muižas komplekss, tagad ekoloģiskais centrs, kalpu mājā dzimis jaunstrāvnieks J. Pa-

pitulējušais vācu karaspēks. Gleznotājas M. Muižules dzimtās mājas Vasiļi *[27]*. Pilskalns Gaiļa kalns *[28]*. Piemiņas akmens *[29]* (1984. g.) Apšu māju

Skats uz Priekuli (V. Veilanda foto, 1998. g.)

levičs. Durbes-Vārtājas senlejas krastā parks (9,1 ha). Bunkā *[26]* ūdensdzirnavas – tehnikas piemineklis. Pie baznīcas drupām piemiņas ansamblis (arhit. A. Dzenis) vietā, kur 1945. gadā nodeva ieročus kaceļa galā. Karā nopostītajos Apšos dzimis rakstnieks A. Kurcijs. Asītes pilskalns *[30]*. Spingu pilskalns Elkas upītes krastā *[31]*. Pilskalns Upenieku Elku kalns *[32]*.

RĒZEKNE

republikas pilsēta

Pilsētas tiesības kopš 1773. gada.
Platība 17,48 km².
Iedzīvotāji: 41464 (1997. g.); latvieši 41,3%, krievi 51,8%, poļi 2,8%, baltkrievi 1,8%, ukraiņi 1,3%.
Attālums no Rīgas 242 km (autoceļi A6, A12 caur Krustpili).
Dzelzceļa stacija Rēzekne 224,3 km no Rīgas (līnijās Rīga–Zilupe, Daugavpils–Rēzekne).

Ģerboņa vairogā zilā laukā pakaļkājās pacēlies un uz labo pusi soļojošs zelta grifs. Tam uz krūtīm vairogs valsts krāsās. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Rēzeknes ģerbonis 1781. gadā

Pilsētas teritorija robežojas ar Vērēmu pagastu ziemeļos, Griškānu pagastu austrumos un dienvidaustrumos, Ozolaines pagastu dienvidos un dienvidrietumos un Ozolmuižas pagastu rietumos.

Rēzekne ir nozīmīgs transporta centrs. To šķērso gan svarīgi valsts nozīmes autoceļi – no Gulbenes (autoceļš P36), no Krāslavas (P55, P61), gan starptautiskie autoceļi: Rīga–Maskava (autoceļi A6, A12, M9), Kauņa–Daugavpils–Sanktpēterburga (A13, A116, M20). Aiz pilsētas R un Z robežas uzcelts apvedceļš. Pilsētu šķērso arī dzelzceļa līnijas Rīga–Maskava, Sanktpēterburga–Varšava. Rēzekne atrodas 63 km no Latvijas un Krievijas robežas, 685 km no Maskavas, 450 km no Sanktpēterburgas, 860 km no Varšavas. Rēzeknes dzelzceļš (stacija Rēzekne I un Rēzekne II) veic gan pasažieru pārvadājumus, gan kravu pārvadājumus (arī tranzītpasažieru un tranzītkravu pārvadājumus). Pilsētas iekšējā transportā izmanto autobusus (171 autobuss), mikroautobusus (194 automašīnas). Lielākie transportuzņēmumi ir SIA "RTA", valsts a/s "Rēzeknes transserviss", valsts a/s "Rēzeknes autobusu parks", SIA "Dekom". 8 km no pilsētas atrodas neliela lidosta (regulārai satiksmei pašlaik neizmanto). Darbojas trīs telefona centrāles, kas pieder SIA "Lattelekom" Latgales zonas Rēzeknes nodaļai.

Kopējais skaits	754	1340	10795	22800	12620	13139	11649	9541	21429	37225	42477	43156	41464

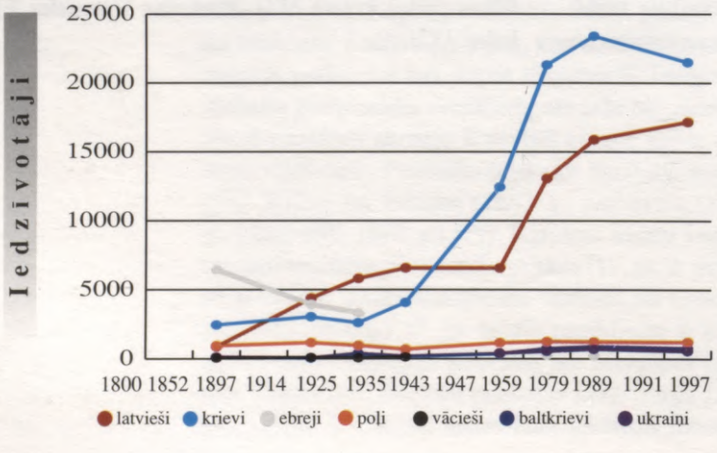

Daba un iedzīvotāji

Rēzekne atrodas Latvijas A daļā, Latgales novada centrā. Pilsētas teritorija atrodas Latgales augstienes Z nogāzē, Rēzeknes pazemājumā, gleznainos Rēzeknes upes senlejas krastos, ap Rēzeknes (Kovšu) ezeru. Pilsētas rietumu un centrālās daļas (atrodas Rēzeknes labajā krastā) reljefs paugurains, daudz gravu, kas kopā ar daudzajiem apstādījumiem un parkiem veido skaistu pilsētas ainavu. Arī apkaimes reljefs ir paugurains, jo uz Z no pilsētas atrodas Burzavas pauguraine, bet uz D Rāznavas pauguraine. Šeit pārsvarā vidēji, kā arī sīki pauguri. Lielāko pauguru vidējais augstums 150–170 m vjl. Pilsētas Z atrodas Ančupānu kalni (186 m vjl.), uz ZA no pilsētas pauguru augstums lielāks par 200 m vjl. (ap Adamovas ezeru). Apkārtnē vidējpauguraines un lēzenie pacēlumi iekultivēti, mitros pazemājumos un pauguru nogāzēs meži.

Cauri pilsētas teritorijai no A, apmetot nelielu loku uz D, DR, tek Rēzekne. DR tās kreisajā krastā ietek Kovšupe, bet pilsētas R ietek Rodupe. Arī pilsētas apkaimē tek Rēzeknes kreisā krasta pietekas Rēva un Geikinu strauts, apkaimes ZR – labā krasta pieteka Livžanka. Pilsētas DR ir Rēzeknes (Kovšu) ezers (22 ha), 5 km uz ZA no tās atrodas Adamovas ezers (1,86 km²); kopš 1977. gada ezers ar apkārtējo ainavu ir dabas parks (441 ha). Tālāk uz R no pilsētas atrodas Bižas (Beizagola) ezers (1,4 km²), bet uz D – Kiuku ezers. Pie ezeriem labas atpūtas vietas un peldvietas. No kopējās pilsētas platības (1748 ha) apbūve aizņem 1211 ha, lauksaimniecībā izmantojamās zemes (dārziņi, mazdārziņi) – 232 ha, zaļā zona un meži – 214 ha, iekšējie ūdeņi – 74 ha.

Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra 5,8 °C, janvāra vidējā temperatūra –7 °C, bet jūlija 17 °C. Nokrišņi līdz 650 mm gadā.

Pilsētas panorāma (A. Egliša foto, 1997. g.)

1786. gadā Rēzeknē dzīvoja 1651 iedzīvotājs. Pēc Pēterburgas–Varšavas un Ventspils–Ribinskas dzelzceļa līnijas izbūves 19. un 20. gs. mijā mainījās pilsētas dzīves ritms. Daudzi rēzeknieši devās peļņā uz Pēterburgu un citām pilsētām, savukārt ērtās satiksmes un gleznainās apkārtnes dēļ Rēzekne kļuva par Pēterburgas atpūtnieku iecienītu vietu. Pilsētā strauji pieauga iedzīvotāju skaits. Pirms 1. pasaules kara Rēzeknē bija jau 23 tk iedzīvotāju. Pārdzīvojot abus pasaules karus, kas pilsētai nesa lielus postījumus, 1945. gadā tur bija tikai 5,8 tk iedzīvotāju. Pēckara gados, sākoties sociālistiskajai industrializācijai, iedzīvotāju skaits strauji palielinājās mehāniskās migrācijas dēļ. 90. gados šis process beidzās, un iedzīvotāju skaits sāka palēnām samazināties gan emigrācijas, gan mazās dzimstības dēļ. 1997. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija –6,9 (7,2 dzimušie, 14,1 mirušais). Laika gaitā stipri mainījies iedzīvotāju nacionālais sastāvs. 19. gs. beigās Rēzeknē, tāpat kā citās Latgales pilsētās, bija liels ebreju īpatsvars. 1897. gadā Rēzeknē dzīvoja 59,7% ebreju no kopējā iedzīvotāju skaita. Par lielo ebreju skaitu liecina arī sakrālo celtņu daudzums 20. gs. sākumā, kad Rēzeknē darbojās 11 sinagogas. Otra lielākā tautība šajā laikā bija krievi – 22,5% no visiem pilsētas iedzīvotājiem, latvieši tikai 7,7%. Līdz Latvijas Republikas laikam ebreju skaits samazinājās uz pusi, bet strauji palielinājās latviešu skaits. 1935. g. Rēzeknē dzīvoja 44,0% latviešu.

Padomju okupācijas laikā, kad tika uzbūvētas vairākas PSRS nozīmes rūpnīcas, palielinājās viesstrādnieku skaits no kaimiņrepublikām. Strauji palielinājās krievu īpatsvars, latviešiem kļūstot par mazākumtautību.

1997. gadā 18,6% no kopējā iedzīvotāju skaita bija līdz darbspējas vecumam, 60,5% darbspējas vecumā, 20,9% virs darbspējas vecuma. Rūpniecības krīze 90. gadu sākumā ietekmēja arī nodarbinātības

Skats uz pilsētu (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

struktūru. Daudz pilsētas iedzīvotāju palika bez darba. 1997. gadā Rēzeknē bezdarbnieku īpatsvars darbspējigo vecuma grupā bija 16,67%.

Vēsture

Rēzeknes apkārtnē atklāti daudz kapulauku, pilskalnu un apmetņu. Vairāki uzkalniņu kapulauki ir attiecināmi uz vēlo dzelzs laikmetu (9.–12. gs.). Arī pilsētas centrā saglabājies Rēzeknes pilskalns. Arheoloģiskajos izrakumos (1980.–1982. g., arheologs Ē. Mugurēvičs) izpētīta 300 m^2 liela teritorija. Konstatēti divi apdzīvotības periodi. 10.–11. gs. tur atradusies latgaļu pils, kur dzīvojusi karadraudze, amat-

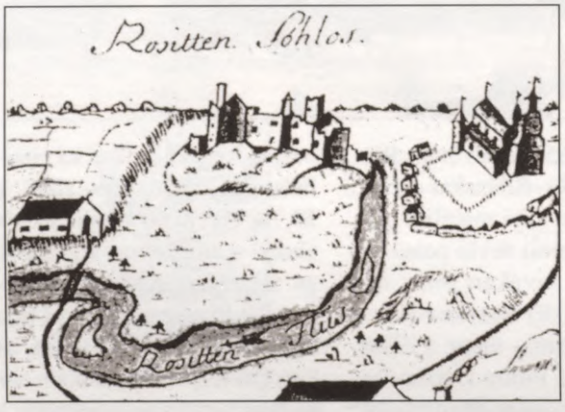

Rēzekne 18. gs. sākumā. Zīmējums Zviedrijas Valsts arhīvā Stokholmā

nieki, tirgotāji. 14.–17. gs. pilskalnā izveidots mūra cietoksnis, pils bijusi divstāvu, torņi trīsstāvu. Pilij bijusi militāra nozīme. Tai bijusi arī priekšpils. Atrastas 297 senlietas, 3100 māla trauku lausku, 16.–17. gs. monētas. Rēzeknes upes krastā ir senkapi pie V. Purviša ielas un viduslaiku kapsēta tirgus laukumā (abi objekti nav pētīti).

1285. gadā Livonijas ordeņa mestrs V. de Šauerburgs Rēzeknē uzcēla mūra pili (*Rositten*). Pilī dzīvoja Rēzeknes novada pārvaldes priekšnieks – fogts. Pie šās ordeņa pils vēlāk pamazām izveidojās apmetne. Gan pils, gan apmetne ir pārcietusi vairākus krievu, poļu, zviedru uzbrukumus. 1324. gadā krievu karaspēks iebruka Latgalē, ieņēma Rēzekni un aizejot aizveda gūstā daudz vietējo iedzīvotāju. 14. gs. 1. pusē Livonijas ordenis karoja ar Lietuvu. Karam beidzoties (1338. g.), Latgale uz A no Aiviekstes tika atzīta par tirdzniecības ziņā neitrālu apgabalu, kurā brīvi varēja tirgoties vācu bruņinieki, Rīgas pilsoņi, leiši un krievi. Šā novada administratīvais centrs bija Rēzekne. 1367. gadā Livonijas ordenis karoja ar Pleskavu, 1432. gadā – ar Lietuvu. 1480. gadā Livonijas ordeņa mestrs Borhs devās uz Pleskavu ar savu karaspēku. Šajos karagājienos piedalījās arī Rēzeknes fogts. 1481. gadā Latgalē savukārt iebruka Maskavas karapulki, izpostīja vairākas pilis un iebruka arī Rēzeknē. 1556. gadā Livonijas ordenis ar Poliju noslēdza savienības līgumu, lai nodrošinātos pret turpmākiem krievu uzbrukumiem. 1558. gadā ordenis Polijai ieķīlāja Rēzeknes pili ar novadu, pamazām Rēzekne sāka atzelt, un 1575. gadā tajā dzīvoja ap 500 iedzīvotāju. Pēc diviem gadiem 1577. gadā Ivana Bargā karaspēks ieņēma Rēzeknes pili, nojauca lut. baznīcu, izpostīja ciemu, kas bija izveidojies pie pils 16. gs. pēdējā ceturksnī, un iedzīvotājus aizveda gūstā. 1579. gadā Rēzekne atkal bija poļu rokās. Livonijas kara beigās (1558.–1583. g.) Krievija 1582. gadā bija spiesta atteikties no Latgales. 1590. gadā Rēzeknē pie pils bija tikai 14 mazpilsoņu mājas. Lai apmetne ātrāk attīstītos, iedzīvotājus atbrīvoja no klaušām. 1599. gadā iedzīvotājiem uzlika nodokļus. Visiem, kas bija nodzīvojuši Rēzeknē deviņus gadus, bija pilij jāmaksā dārza un kroga nodoklis. Kā minēts 1590. gada vēstures dokumentos, pils robežas stiepās astoņas jūdzes uz Daugavpils pusi un astoņas jūdzes pretējā virzienā līdz Lubānam. 1601. gadā Rēzekni ieņēma zviedri, pēc tam poļi. 1625. gadā Rēzekne bija zviedru rokās, 1626. gadā to iekaroja poļi, 1654. gadā – krievi, 1656. gadā – at-

Rēzeknes pilsdrupas (A. Tidriķa foto, 1989. g.)

kal zviedri, kuri iznīcināja pils nocietinājumus, kas vairs netika atjaunoti. Pēc Olivas miera līguma (1660. g.) Latgali pievienoja Polijai, un zviedri to atstāja. 1661. gadā Zviedrijas karaliene Eleonora atļāva Koknesei uz atvieglotiem nosacījumiem tirgoties ar Rēzekni. Karos izpostīto Rēzekni (Režicu) tikai 1765. gadā atkal sāka dēvēt par miestu, kas administratīvi bija ieskaitīts Rēzeknes stārastijā un atradās F. Korfa īpašumā. Šajā laikā tur bija 15 no apaļiem baļķiem celti nami, tirgus telpas, ūdensdzirnavas un krogs. Kad Latgali pievienoja Krievijai (1772. g.), Rēzeknei 1773. gadā piešķīra pilsētas tiesības un tā kļuva par Pleskavas guberņas apriņķa pilsētu. 1796. gadā, kad apvienoja Polockas un Mogiļovas guberņu Baltkrievijas guberņā, Rēzekne uz laiku zaudēja apriņķa pilsētas statusu, bet 1802. gadā pēc Baltkrievijas guberņas sadalīšanas Vitebskas un Mogiļovas guberņā Rēzekne to atguva un kļuva par Vitebskas guberņas apriņķa pilsētu (līdz 1918. g.). 1836. gadā caur Rēzekni izbūvēja Pēterburgas–Varšavas šoseju. 1852. gadā Rēzeknē jau bija 358 nami. Tās saimniecisko rosību veicināja Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnijas būve (1860. g.; 1861. g. uzcelta stacijas ēka). Pēc Ventspils–Ribinskas dzelzceļa atklāšanas (1904. g.) Rēzekne kļuva par nozīmīgu dzelzceļa mezglu ar divām stacijām. 1. pasaules kara priekšvakarā iedzīvotāju skaits Rēzeknē sasniedza 23 tk. Pilsētā bija ap 400 mazu veikaliņu un daudz sīku amatnieku. 1. pasaules kara laikā Rēzeknē apmetās ļoti daudz Kurzemes bēgļu. 1917. g. 26.–26. aprīlī (9.–10. maijā) Rēzeknē notika Latgales pārstāvju kongress, kas lēma par Latgales apvienošanu ar pārējiem Latvijas apgabaliem. Lielinieku vara Rēzeknē pastāvēja no 1917. g. novembra līdz 1918. g. februārim un no 1918. g. decembra līdz 1920. g. janvārim. Vācu karaspēks pilsētā bija no 1918. g. februāra līdz decembrim. 1920. g. 21. janvārī Rēzekni atbrīvoja Latvijas armijas vienības. Uzbrukumu sāka 2. Ventspils kājnieku pulks, Latvijas vācu zemessargu vienības, latviešu karaspēka bruņotais vilciens, bet uzbrūkošās karaspēka daļas sedza 9. Rēzeknes un 3. Jelgavas kājnieku pulks. Rēzeknes ieņemšana

Latgales atbrīvošanas pieminekļa atklāšana 1939. g. 8. septembrī

Latgales latviešu kongresa svinīgā gājiena rikotāji 1917. gadā

bija viena no Latgales atbrīvošanas operācijām. Lielinieki un sarkanarmieši steidzīgi atkāpās A virzienā un sāka evakuēties arī no Ludzas.

1935. gadā Rēzeknē bija 744 tirdzniecības uzņēmumi ar 1438 darbiniekiem un 425 rūpniecības uzņēmumi ar 975 darbiniekiem. Notika nedēļas un gada tirgi.

Rēzekne 1944. gadā

2. pasaules kara laikā 1940. g. jūnijā Rēzeknē ienāca PSRS karaspēks, 1941. g. 4. jūlijā – vācu okupācijas armija. 1942. g. 3. janvāra naktī Ančupānu kalnos pēc vācu okupācijas varas iestāžu rīkojuma nošāva 170 Audriņu ciema iedzīvotājus, 4. janvārī 30 Audriņu vīriešus publiski nošāva Rēzeknes tirgus laukumā. 1944. g. 27. jūlijā Rēzeknē atkal ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Karš nodarīja lielu postu pilsētai, Rēzeknes–Daugavpils operācijas laikā (1944. g. 10.–27. jūlijs) Rēzeknei ar kaujām cauri gāja Sarkanās armijas 2. Baltijas frontes karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta daudzi Rēzeknes iedzīvotāji.

Padomju okupācijas gados Rēzekne strauji auga atbilstoši padomju ierēdņu priekšstatiem par sociālistisko industrializāciju. Uzbūvēja vairākas PSRS nozīmes rūpnīcas – piena kombinātu, slaukšanas iekārtu rūpnīcu, eletrobūvinstrumentu rūpnīcu, kā arī daudzus vietējas nozīmes uzņēmumus. Rēzekne bija otrais lielākais (pēc Daugavpils) rūpniecības centrs Latgales ekonomiskajā rajonā un piektais lielākais Latvijas rūpniecības centrs. Uz 1951. gadā

Latgales pārstāvju kongresi

Latgales pārstāvju 1. kongress notika 1917. g. 26.–27. aprīlī (9.–10. maijā) Rēzeknē. To sasauca pēc Latgales katoļu garīdzniecības noorganizētās komisijas iniciatīvas, lai apspriestu jautājumu par Latgales stāvokli un attiecībām ar citiem Latvijas apgabaliem. Kongresā piedalījās Latgales sabiedriskie darbinieki, pārstāvji no pagastiem, biedrībām, strēlnieku pulkiem. Kongresā tika ievēlēta Latgales Pagaidu zemes padome. Tās vadītājs bija pirmās latviešu atmodas darbinieks Latgalē, garīdznieks F. Trasūns (jau 1917. g. 25. martā Pēterburgā viņš kopā ar domubiedriem K. Skrindu, J. Rancānu, V. Rubuli, V. Seili u.c. bija sasaucis Latgales latviešu kongresu, kurā delegātu vairākums nolēma cīnīties par Latgales apvienošanos ar pārējo Latviju).

Krievijas Pagaidu valdība atzina Latgales Pagaidu zemes padomi par vietējās pašvaldības orgānu, kas pārņēma zemstes funkcijas. Šī padome nosūtīja savus pārstāvjus Latviešu Pagaidu nacionālajā padomē un 1918. gada novembrī iesaistījās Latvijas Tautas padomē (par šās padomes sekretāra otro biedru kļuva viens no Latgales pārstāvjiem, sabiedriskais darbinieks un politiķis S. Kambala; viņš vēlāk bija arī Latvijas Satversmes sapulces viceprieksšēdētājs).

Latgales pārstāvju 2. kongress (arī Latgales strādnieku, kareivju un zemnieku pārstāvju 2. kongress; Latgales padomju kongress) notika 1917. g. 3.–4. (16.–17.) decembrī Rēzeknē. Tajā piedalījās 345 delegāti. "Nemot vērā: 1) ka Latgales iedzīvotāji ir galvenām kārtām latvieši1latgalieši, skaitā apm. 67 proc.; 2) ka Latgale atšķiras no citiem Vitebskas gub. apgabaliem tā kultūras, kā arī vispār dzīves iekārtas ziņā", kongress pieņēma rezolūciju par Latgales pašnoteikšanās tiesībām. Rezolūcijā bija teikts: "Noteikti stāvēt un darboties par Latgales atdalīšanu no Vitebskas guberņas tādos apmēros, kā to nolems tautas nobalsošanā." Priekšlikumu pievienot Latgali pārējai Latvijai kongress pieņēma ar 202 balsīm.

Delegāti ievēlēja Latgales Zemnieku, strādnieku, kalpu un kareivju deputātu padomi – augstāko vietējās varas orgānu (36 cilvēki), kas darbotos līdz nākamajam kongresam. Padome ievēlēja Latgales Pagaidu izpildkomiteju (9 cilvēki), kas 5. (18.) decembrī iesniedza Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Tautas komisāru padomei lūgumu atdalīt Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķi no Vitebskas guberņas un pievienot tos pārējai Latvijai. Taču sakarā ar to, ka vācu karaspēks 1918. gada februārī okupēja Latviju, tikai 1919. gadā Latgales apriņķi tika pievienoti pārējai Latvijai.

Latgales latviešu kongresa dalībnieki 1917. gada 27. aprīlī

izveidotās traktoru un automobiļu dzinēju remontdarbnīcu bāzes izveidoja slaukšanas iekārtu rūpnīcu. Elektrisko būvinstrumentu r/a dibināja 1963. gadā uz Rēzeknes celtniecības instrumentu rūpnīcas "Latgale" bāzes. Uzņēmuma galvenā produkcija bija elektriskie zāģi, ēveles un citi būvinstrumenti. Rēzeknes rūpniecības uzņēmumu produkciju sūtīja uz citām PSRS republikām. 80. gadu sākumā darbu sāka transporta elektroiekārtu ražošanas uzņēmums. Pilsētā darbojās Rīgas svaru remonta rūpnīcas filiāle. Dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca ražoja būvmateriālus, 1967. gadā tai pievienoja silikātķieģeļu rūpnīcu. Kokspstrādes kombināts (dib. 1961. g.) ražoja mēbeles, koka taru, saimniecības piederumus. Pilsētā bija arī r/a "Latvijas lini", "Rīgas audums", "Dailrade" un "Latvijas keramika" filiāles, Daugavpils apavu kombināta "Daugava" iecirknis. Rēzeknes piena kombināts bija viens no lielākajiem nozares uzņēmumiem PSRS. Tā galvenais uzņēmums darbojās no 1957. gada. Rajona lauksaimniecības uzņēmumiem koncentrēto lopbarību piegādāja labības produktu kombināts. Darbojās arī r/a "Latgales konservi" un "Latgales alus" filiāle, gaļas un konservu kombināts.

Rēzekne (R.Salcēviča foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Rēzekne kā apdzīvota vieta viduslaikos veidojusies pie 14. gs. celtās Livonijas ordeņa pils. 19. gs. sākumā Rēzekne faktiski vēl bija neliels miestiņš. Te bija ap 300 māju, 2/3 iedzīvotāju bija ebreji, kam saskaņā ar tā laika likumiem bija atļauts dzīvot vienīgi pilsētās. 1835. gadā Vitebskas guberņas mērnieks A. Mozalovskis izstrādāja jaunu Rēzeknes ģenerālplānu. Augstienē uz ziemeļiem no vecās pilsētas tika projektēta pilnīgi jauna apbūve ar regulāri taisnstūrainu ielu tīklu. Šīs t.s. Augšpilsētas ģeomet-

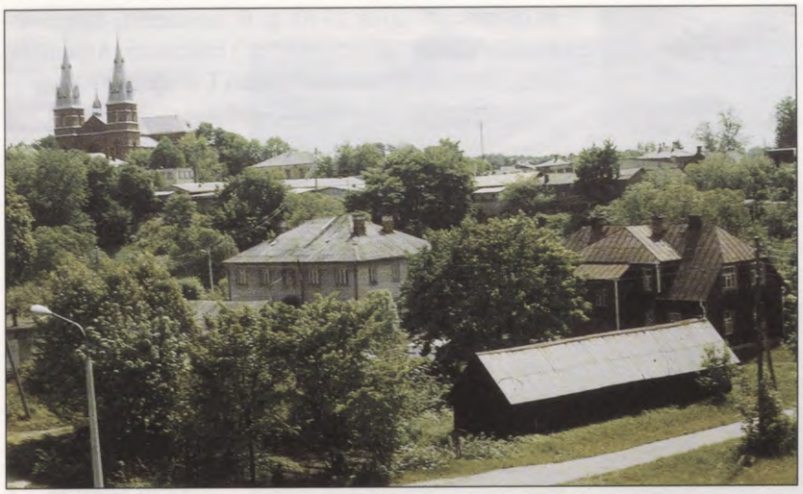

Skats uz pilsētu no Rēzeknes pilskalna (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

riskajā centrā paredzēja novietot pareizticīgo baznīcu, dažādas sabiedriskās ēkas un izmitināt vienīgi kristiešus, ebrejus atstājot vecajās dzīvesvietās. Projektu cara valdība apstiprināja 1836. gadā un veicināja tā drīzāku īstenošanu, saistot to ar pareizticīgo baznīcas spēcīgo ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem, starp kuriem bija daudz vecticībnieku. Tie lielākā skaitā ieceļoja Latgalē jau 17.–18. gs. mijā, kad Krievijā pret viņiem izvērsa represijas. Tieši viņus paredzēja novietot jaunajā pilsētas daļā, pārceļot tos "no attālām, pastāvīgi policijas uzraudzībai nepieejamām vietām", kā kādā v ēstulē rakstīja Vitebskas, Smoļenskas un Mogiļovas ģenerālgubernators, "un ar izglītotu pareizticīgo mācītāju palīdzību viņus drīz vien varētu ... ērti atgriezt pareizticīgo baznīcas dzīlēs". 1846. gadā Rēzekni apmeklēja imperators Nikolajs I un "atrada par nepieciešamu dot šai pilsētai celtnieciskā ziņā pienācīgu izskatu". Rēzeknes izbūvi drīzāk noteica politiski ideoloģiski apsvērumi nekā ekonomiska nepieciešamība. Rēzeknes jaunās daļas izbūve attiecas gk. uz 19. gs. 2. pusi. Saskaņā ar nolikumu par Rēzeknes pilsētas izbūvi tika izveidota īpaša Rēzeknes pilsētas izbūves komiteja. Jaunajā pilsētas daļā aizliedza dzīvot ebrejiem, viņi tur drīkstēja celt ēkas un tās izīrēt. 1851. gadā viņiem atļāva arī dzīvot savās ēkās, izņemot laukumā ap pareizticīgo baznīcu. Komitejas darba sākumā tika izstrādāts arī jauns pilsētas ģenerālais plāns (autors komitejas loceklis kapteinis Komarovskis). Plānu apstiprināja 1847. gadā. No iepriekšējā 1836. gada plāna tas atšķīrās vienīgi ar to, ka bija detalizēta apbūve ap centrālo laukumu, paredzot tur vietu tiesu iestādēm, veikaliņiem u.c. būvēm, kā arī paredzot vietu publiskam dārzam starp ordeņa pilsdrupām un upīti. Ik gadus Rēzeknē uzcēla ne vairāk kā 4–5 dzīvojamās mājas. 19. un 20. gs. mijā jaunā apbūve sāka pakāpeniski un stihiski izplesties aiz plānā norādītajām robežām. Guberņas mērnieks Svirskis 1901. gadā izstrādāja jaunu ģenerālo plānu, kurā apbūves areāls bija pietiekami paplašināts, saglabājot jau izveidojušos Augšpilsētas regulāri taisnstūraino plānojuma sistēmu. Rēzeknes pilsētbūvnieciskās attīstības vēsturē ļoti skaidri jūtama organiska pēctecība un konsekvence pieņemto risinājumu īstenošanā. 19. gs. radītā pilsētas plānojuma struktūra tās centrālajā daļā saglabājusies līdz mūsu dienām bez būtiskām pārmaiņām.

Pilsētas dienviddaļa (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

Neatkarīgās Latvijas laikā 1927. gadā pilsētas teritoriju paplašināja, pievienojot tai daļu no Pleikšņu sādžas, Rēzeknes ezeru, abas dzelzceļa stacijas, Slobodu, daļu Podgorodes un Kļovu sādžas un karantīnas rajonu. Pilsētas platība 1935. gadā bija 8,06 km^2. 1936. gadā Rēzeknē bija 1958 dzīvojamās ēkas, no tām 201 mūra, 1678 koka, 79 jaukta materiāla, 1793 vienstāva, 159 divstāvu, 4 trīsstāvu un 2 vairākstāvu ēkas. Neatkarīgās Latvijas laikā tika uzcelta Valsts Skolotāju institūta ēka (1927. g., arhit. P. Kundziņš), kas bija pirmā un lielākā sabiedriskā ēka Rēzeknē, kura uzcelta pēc Latgales atbrīvošanas. Uzcelta latviešu pamatskolas (1926. g., arhit. A. Briedis), Valsts komercskolas ēka (1928. g., arhit. I. Blankenburgs; četrstāvu celtne, kas nav saglabājusies). Rēzeknes Latviešu b-ba uzcēla Latgales Tautas pili (1928.–1929. g., arhit. P. Pavlovs), kurā vēlāk atradās teātris, lasītava un bibliotēka. Trīsstāvu celtne bija Valsts Zemes bankas ēka (1932. g., arhit. J. Blaus). Tika uzcelta arī Latvijas Sarkanā Krusta slimnīcas ēka (1928.–1931. g., arhit. P. Pavlovs), infekciju slimnīcas ēka (1933. g., arhit. A. Klinklāvs), viesnīcas ēka (1939. g., arhit. S. Borbals) un dzelzsbetona Lielais tilts (1926.–1927. g.).

1982. gadā tika uzcelts pirmais deviņstāvu daudzdzīvokļu nams.

Māksla

Rēzeknes viduslaiku pils, kā arī Rēzeknes senkapi ir valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis.

Vissvētā Jēzus Sirds katoļu baznīcas ozola koka lielais altāris ar Vissvētā Jēzus Sirds tēlu darināts līdzīgi gotikas formām. Vienā sānu altārī ir Sv. Antona glezna, bet otrā – Jaunavas Marijas Bezvainīgi ieņemtās tēls ar Sv. Annas un Elizabetes statujām sānos. Logos pie galvenā altāra bīskapam Albertam un bīskapam Meinardam veltītas vitrāžas. Ir plašas kora

Jēzus Sirds katoļu baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

telpas, kur atrodas ērģeles. Baznīcā atrodas feretrons ar gleznu (18. gs. 1. puse).

Sāpju Dievmātes katoļu baznīcā ir trīs koka altāri. Lielajā altārī glezna "Jaunava Marija upurē Jēzus

Latgales atbrīvošanas piemineklis saukts arī par Latgales Māru (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

Bērnu svētnīcā". Kreisajā pusē Sv. Antona altāris, labajā pusē Sv. Terēzijas altāris. Rēzeknes vecticībnieku dievnamā ir valsts nozīmes gleznie cības piemineklis – ikona "Par tevi priecājas" ar rizu.

Rēzeknē atrodas arī Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru piemiņai celtie piemineklī. Pilsētas katoļu kapos atrodas pēc E. Laubes meta darināts nošķelts obelisks (atklāts 1925. g. 18. novembrī). Otrs ir Latgales atbrīvošanas piemineklis "Vienoti Latvijai" ("Latgales Māra"; tēln. L.Tomašicka mets, tēln. K. Jansona veidots, 1939. g.), kas iznīcināts padomju okupācijas laikā 1940. g. 6. novembrī; atjaunots 1943. gadā un vēlreiz (1950. g.) iznīcināts. Atjaunots 1992. gadā (tēln. A. Jansons un I. Folkmanis).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1826. gadā darbu sāka pirmā tautskola, 1831. gadā no Krāslavas uz Rēzekni pārcēla arī apriņķa skolu. 1936. gadā pilsētā bija 18 mācību iestādes, to skaitā Valsts Skolotāju institūts, četras ģimnāzijas (latviešu, krievu, poļu, ebreju), komercskola, tehnikums un arodskolas, Latgales Tautas universitāte un Rēzeknes Tautas konservatorija, Rēzeknes Valsts

Latgales kultūrvēstures muzeja bibliotēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

rokdarbu darbnīca. Darbojās pilsētas centrālā bibliotēka (6180 sējumu), Latviešu b-bas Latgales Tautas pils bibliotēka (822 sējumu), A. S. Puškina labdarības un izglītības b-bas bibliotēka (1020 sējumu), poļu katoļu s-bas "Harfa" bibliotēka (448 sējumi), Latgales Skolotāju centrālās b-bas bibliotēka (1158 sējumi), Naišuļa bibliotēka (1409 sējumi). Darbojās 55 dažādas b-bas, s-bas un savienības, kas dibinātas 20. un 30. gados. 1907. g. 27. decembrī Rēzeknē notika pirmā amatieru teātra izrāde – R. Blaumaņa luga "Zagļi" augšzemnieku dialektā. 1920. gadā Rīgā nodibināja studiju, lai sagatavotu aktierus Latgalei. 1921. gadā šī studija pārcēlās uz Rēzekni. Studiju vadīja K. Hamsters. Ar saviem audzēkņiem viņš iestudēja M. Māterlinka lugu "Māsa Beatrise". No 1926. gada Latgales Tautas pils, kuras paspārnē notika izrādes, algoja četrus aktierus. 1935. gadā izveidojās profesionāls teātris ar savu kolektīvu. Tajā darbojās G. Amols, O. Krēsliņš, E. Stērste, A. Varslavāns, vienu sezonu arī N. Krauklis un A. Ābele. Sezonā rādīja ap 100 izrāžu. Iestudēja Raiņa lugu "Indulis un Ārija", A. Brigaderes "Princese Gundega un karalis Brusubārda" u.c. lugas.

1836. gadā Rēzeknē dibināta Ērgļa aptieka, kas ir viena no vecākajām Latgalē. Kad Latgalē visu 1919. gadu saimniekoja lielinieki, aptiekas tika nacionalizētas, arī Rēzeknes Ērgļa aptieka, un aptiekas namā tika iekārtots lielinieku Tautas veselības komisariāts. Pēc lielinieku varas krišanas aptieka atguva telpas. 72. aptieka, kas darbojās padomju okupācijas

Kultūras nams bijušajā Latgales Tautas pilī (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

laikā, bija Ērgļa aptiekas vēsturiskā pēctece. 1946.–1956. g. Rēzeknē darbojās pedagoģiskā skola. 1956. gada rudenī Latvijā izveidoja internātskolas, vienu no tām arī Rēzeknē.

1983. gadā Rēzeknē bija deviņas bibliotēkas (kopā 228 tk eksemplāru grāmatu un žurnālu), divi klubi (ar kinoiekārtu), divas slimnīcas (kopā 440 vietu), darbojās 170 ārstu un 490 medicīnas darbinieku ar vidējo speciālo izglītību, deviņas vispārizglītojošās skolas.

Pilsētā darbojās novadpētniecības muzejs. Iznāca laikraksts "Darba Karogs" (latviešu un krievu valodā, 1944.–1991. g.).

Reliģija

Rēzeknē darbojas Vissvētā Jēzus Sirds, Sāpju Dievmātes Romas katoļu draudze, Vissvētās Dievmātes piedzimšanas pareizticīgo draudze, baptistu draudze, Svētā Sirdsskaidrā Radoņežas Sergija grieķu katoļu draudze, vecticībnieku draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Reizē ar Rēzeknes pili 1285. gadā tika uzceltas divas ķieģeļu baznīcas: viena pils kalnā – Vācu bruņinieku ordeņa locekļiem un otra – pilsētas draudzei.

Rēzeknes augstskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

16. gs. dokumentos ir minētas divas Rēzeknes baznīcas. Neskaidrību tomēr rada izteiciens, ka viena baznīca esot bijusi pagastā, bet otra, celta no mūra, pils tuvumā. 1577. gada Livonijas kara laikā Rēzeknes baznīca tika sagrauta. 1599. gadā Rēzeknes pils īpašnieki uzbūvēja mazu koka baznīciņu. 1685. gadā Rēzeknē uzbūvēja jaunu koka baznīcu, to iesvētīja un nodeva jezuītu aprūpei. 1887. gadā baznīcā iespēra pērkons un tā nodega. Tag. mūra baznīcu sāka celt 1888. gadā. 1900. gadā tajā noturēja pirmos dievkalpojumus un tā paša gada novembrī baznīcu iesvētīja. Celtniecību un izgreznošanu galīgi pabeidza 1902. gadā, bet 1914. gadā baznīcu iesvētīja Vissvētā Jēzus Sirds godam. Baznīca ir celta no sarkaniem ar diviem staltiem torņiem fasādē. Tajos ir četri lieli zvani. Virs jumta deviņi mazi torniši. Rēzeknes dekāni un vikāri K. Škirmonts, Ā. Beļskis, N. Rancāns, J. Grišāns, B. Grišāns, A. Vizulis, H. Trops u.c. ir sarakstījuši un izdevuši garīga un laicīga satura grāmatas. No Rēzeknes cēlušies prāvesti K. Kalin-

Vissvētā Jēzus Sirds katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

ka, J. Micevičs, P. Rudzītis, A. Omuļs, B. Omuļs, S. Gražulis, kā arī arhibīskaps A. Springovičs. Mācītāji 1998. gadā: vikārs G. Alferovs, vikārs J. Smirnovs.

1935.–1939. g. Rēzeknē uzkalnā aiz Rēzeknes upes Daugavpils–Pleskavas šosejas malā uzcēla vēl vienu katoļu baznīcu (arhit. P. Pavlovs). 1937. gadā baznīcu iesvētīja Sāpju Dievmātes godam. Celta no

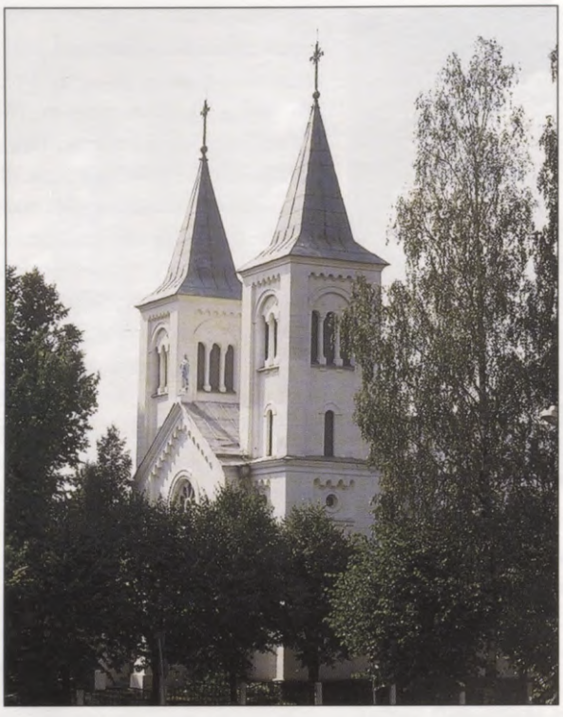

Sāpju Dievmātes katoļu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

cementa ķieģeļiem, ārpuse apmesta un balti krāsota. Ir divi vidēji augsti torņi, starp tiem zelminis ar lielu apaļu logu un Jaunavas Marijas statuju. Mācītājs 1998. gadā prāvests P. Zeile.

1997. gadā Rēzeknē izveidota Romas katoļu baznīcas diecēze. Rēzeknes–Aglonas diecēzes bīskaps ir J. Bulis.

Rēzeknes vecticībnieku dievnams celts 1895. gadā. 1905. gadā tam piebūvēja zvanu torni. Baznīcas lielais zvans sver 4948,76 kilogrami. Tiek uzskatīts, ka šis Rēzeknes vecticībnieku zvans ir lielākais zvans Baltijā. Tika atlieti vēl divi zvani. Diemžēl, lielais zvans ir ieplaisājis un to vairs nelieto.

Jau 1888. gadā Rēzeknē bija uzcelta neliela koka lut. baznīca; Rēzeknes ev.-lut draudze izveidojās no Stružānu–Stirnienas draudze (dib. 1880. g.). Jauns mūra dievnams iesvētīts 1938. gadā. Padomju okupācijas laikā baznīca atsavināta, tur ierīkots kinofilmu iznomāšanas kantoris.

Rēzeknes baptistu draudzei ir savs dievnams. Tas iekārtots, pārveidojot grāmatu veikala ēku, kas bija uzcelta uz bij. baznīcas drupām. Mācītājs V. Drusts.

Rēzekne – deviņdesmitie gadi

Tāpat kā visai valstij, arī Rēzeknei 90. gados raksturīgas lielas pārmaiņas, pārejot uz tirgus attiecībām ekonomikā. Pilsētai izstrādāts attīstības plāns līdz 2003. gadam. Lai apturētu ekonomisko lejupslīdi, bezdarba palielināšanos, budžeta ienākumu un rūpnieciskās ražošanas apjoma samazināšanos, tiek veidota Rēzeknes speciālā ekonomiskā zona. Tā aptvers pilsētas Z rūpniecisko rajonu, nelielu daļu Vērēmu un Griškānu pagasta (1220 ha), kur koncentrēta lielākā daļa pilsētas uzņēmumu, attīstīta infrastruktūra un teritorija piemērota celtniecībai. Pašlaik pilsētas ekonomikā ieguldīti 0,3% Latvijas ārvalstu investīciju (trīs reizes mazāk nekā vidēji Latvijā) un 3,8% pilsētas budžeta līdzekļu. Rūpnieciskās ražošanas kopapjoms 1995. gadā salīdzinājumā ar 1990. gadu bija samazinājies apm. četras reizes. Rūpniecības uzņēmumi aizņem 14% (250 ha) pilsētas teritorijas, rūpniecībā nodarbināti apm. 30% strādājošo. Lielākie uzņēmumi ir a/s "Rebir" (elektroinstrumenti, celtniecības instrumenti), a/s "Rēzeknes piena konservu kombināts" (piena konservi, saldējums, kazeīns, sviests), SIA "Rēzeknes būvmateriāli" (saliekamās dzelzsbetona konstrukcijas), SIA "Rēzeknes maiznieks", a/s "Rēzeknes dzirnavnieks", SIA "Rēzeknes mežrūpniecības saimniecība", SIA "Latlin" (virves, auklas, linšķiedra).

Rēzeknes dzelzceļš (stacija Rēzekne I un Rēzekne II) veic gan pasažieru pārvadājumus, gan kravu pārvadājumus (arī tranzītpasažieru un tranzītkravu pārvadājumus). Pilsētas iekšējā transportā izmanto autobusus (171 autobuss), mikroautobusus (194 automašīnas). Lielākie transportuzņēmumi ir SIA "RTA", valsts a/s "Rēzeknes transserviss", valsts a/s "Rēzeknes autobusu parks", SIA "Dekom". Darbojas trīs telefona centrāles, kas pieder SIA "Lattelekom" Latgales zonas Rēzeknes nodaļai.

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pašvaldības uzņēmumi ir Ūdens un kanalizācijas saimniecības pārvalde, siltumtīklu uzņēmums "Siltums", komunālo uzņēmumu kombināts. Pašvaldībai pieder arī viesnīca "Latvija" (220 vietu). Bij. valsts tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu uzņēmumi ir privatizēti vai iznomāti.

Pilsētas dzīvojamais fonds ir 14,1 tk mājokļu (kopējā platība 754 tk m^2). Pārtraukta daudzdzīvokļu ēku celtniecība, būvē nedaudz individuālo māju.

Skolās notiek pāreja uz mācībām valsts valodā. Mācību iestādes ir izveidojušas jaunas izglītības programmas, ietverot gan vietējos, gan ārvalstu izglītības projektus. Pilsētā ir astoņas vispārizglītojošās skolas – Rēzeknes ģimnāzija, piecas vidusskolas, poļu pamatskola, viena speciālā skola. Darbojas Rēzeknes augstskola, Mākslas akadēmijas filiāle, Mūzikas, Mākslas koledža, komercskola, pārtikas rūpniecības skola, 14. arodvidusskola; izveidots Reģionālais informācijas centrs. Ir desmit pirmsskolas bērnu iestādes.

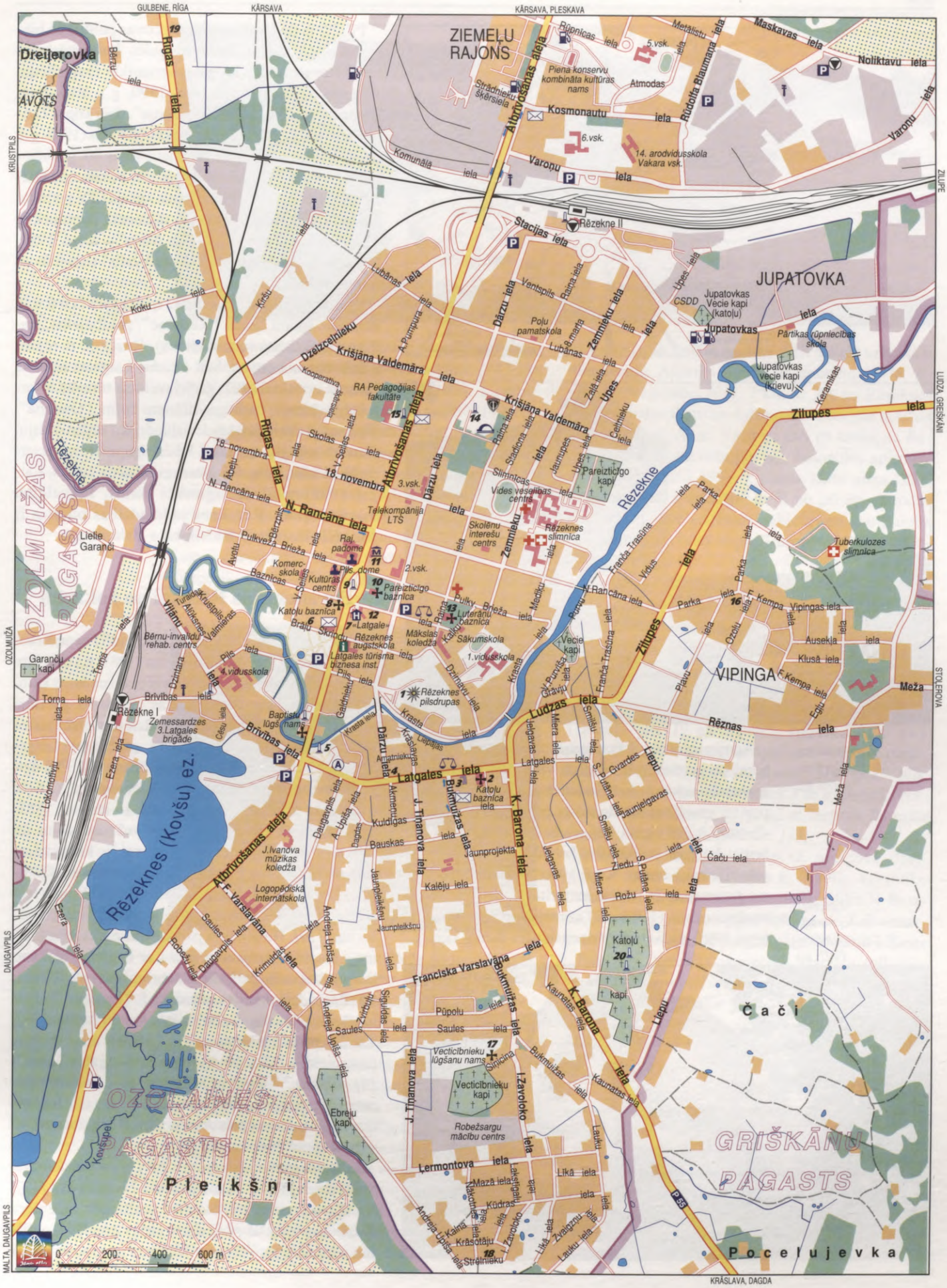
GULBENE, RĪGA
KĀRSAVA
KĀRSAVA, PLESKAVA
ZIEMEĻU RAJONS
JUPATOVKA
VIPINGA
Dreiļerovka
AVOTS
Rīgas iela
Atbrīvošanas aleja
Stacijas iela
Rēzekne II
Rēzekne I
Rēzeknes (Kovšu) ez.
Pleikšņi
Čači
Pocelujevka
OZOLMUIŽAS PAGASTS
GRIŠKĀNU PAGASTS
Dārzu iela
Krišjāņa Valdemāra iela
18. novembra iela
N. Rancāna iela
Latgales iela
Brīvības iela
Ludzas iela
Zilupes iela
Franciska Varslavāna iela
K. Barona iela
Lermontova iela
Rēzeknes pilsdrupas
Katoļu baznīca
Pareizticīgo baznīca
Lūteriāņu baznīca
Vecie kapi
Jupatovkas Vecie kapi (katoļu)
Jupatovkas Vecie kapi (krievu)
Pareizticīgo kapi
Ebreju kapi
Vecticībnieku kapi
Rēzeknes slimnīca
Tuberkulozes slimnīca
Rēzeknes augstskola
Rēzeknes tūrisma biznesa inst.
Latgales brigāde
Zemessardzes 3.Latgales brigāde
Baptistu lūgšanu nams
Vecticībnieku lūgšanu nams
Robežsargu mācību centrs
Logopēdiskā internātskola
J.Ivanova mūzikas koledža
Mākslas koledža
Sākumskola
1.vidusskola
4.vidusskola
Komercskola
Kultūras centrs
Skolēnu interešu centrs
Pils dome
Raj. padome
Tālekompānija LTS
Slimnīcas Vides veselības centrs
Poļu pamatskola
RA Pedagoģijas fakultāte
Piena konservu kombināta kultūras nams
Atmodas
Strādnieku Skērsiela
Kosmonautu iela
Noliktavu iela
Maskavas iela
Rūpnīcas iela
Metalistu iela
Rudolfa Blaumaņa iela
Varoņu iela
Komunālā iela
Rīgas iela
Lubānas iela
Ventspils iela
Zemnieku iela
Zaļā iela
Upes iela
Cēsīšu iela
Jaunupes iela
Stadiona iela
Raiņa iela
Parka iela
Franča Trasiņa iela
Vidus iela
Pulkveža Brieža iela
Avotu iela
Bērnu-invalīdu rehab. centrs
Garanču kapi
Liellie Garanči
Torņa iela
Ezera iela
Lokomotīvju iela
Ozolmuižas iela
Atbrīvošanas aleja
Saules iela
Daugavpils iela
Robežu iela
Krimuldas iela
Andreja Upīša iela
Jaunpleikšņu iela
Jaunprojekta iela
Kalēju iela
Bauskas iela
Kuldīgas iela
Akmeņu iela
Amatnieku iela
Krasta iela
Daugavas iela
Gaidmiežu iela
Dzintaru iela
Pils iela
Ozolu iela
Vipingas iela
Ausekļa iela
Klusā iela
Meža iela
Rēznas iela
Gravju iela
Smilšu iela
Jelgavas iela
Miera iela
Rožu iela
Ziedu iela
Čaču iela
Līkā iela
Mazā iela
Kūdras iela
Lauku iela
Kaunatas iela
Zvaigžņu iela
Kalna iela
Krāsotāju iela
Strēlnieku iela
Pūpolu iela
Sīpolu iela
Sinīcina
Ķiršu iela
Kokiņi iela
Berzu iela
Ceriņu iela
Parka iela
Pārtikas rūpniecības skola
Keramikas
Ozolu iela
Meža iela
Ezeru iela
Latgales iela
Gvardes iela
Lielgavas iela
Lauriņlejgavas
Ziedu iela
Rožu

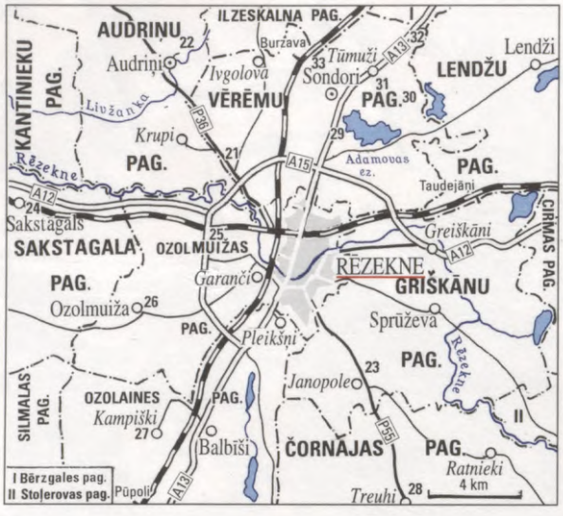

Būvinstrumentu rūpnīca (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Apmēram 40% pilsētas iedzīvotāju ir pensionāri un bērni un jaunieši līdz 18 gadu vecumam, tāpēc liela uzmanība tiek pievērsta šo iedzīvotāju sociālās aprūpes un veselības aizsardzības problēmām. Pilsētas slimnīcā ir 395 vietas, 736 medicīnas darbinieki (136 ārsti); darbojas poliklīnika. Izveidots Bērnu invalīdu rehabilitācijas centrs. Kopš 1996. gada darbojas bērnu patversme. Ir Rēzeknes teritoriālais pensionāru aprūpes centrs (160 vietu) ar mājas aprūpes sektoru; kopš 1997. gada darbojas pensionāru dienas centrs.

Latgales kultūrvēstures muzejs (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Pilsētā ir divi kultūras nami, četras publiskās bibliotēkas (8 tk lasītāju), Latgales kultūrvēstures muzejs ar pastāvīgu Latgales keramikas ekspozīciju, Latgales kultūras cents (dib. 1990. g.). Veiksmīgi darbojas jauniešu koris "Ezerzeme", deju kopa "Dziga". Pilsētā ir noticis Tautas teātru festivāls (1995. g.), organizētas Latgales atkalapvienošanās 80. gadadienas svinības, Pļaujas svētki un citi pasākumi. Darbojas Latgales TV sabiedrība un vietējās TV un radio kompānijas. 1992. gadā tika atjaunots piemineklis "Vienoti Latvijai" ("Latgales Māra"). Kopš 1991. gada iznāk laikraksts "Rēzeknes Vēstis" (latviešu un krievu valodā).

Sporta nodarbībām izmanto 12 sporta zāles (5,6 tk m^2), darbojas sporta centrs "Rēzekne", peldbaseins, stadions (tiek celts otrs stadions). Rēzekne ir reģionālais tūrisma centrs. Šeit atrodas Latgales tūrisma biznesa institūts. 1997. gadā izveidots tūrisma informācijas birojs, darbojas tūrisma firma "Gamma". Veiksmīgi darbojas daudz sabiedrisko organizāciju: Daudzbērnu ģimeņu b-ba, Patērētāju interešu aizsardzības klubs, Latgales ģimenes atbalsta centrs, Latgales informatīvās izglītības fonds, Pašvaldību mācību centrs. Rēzeknes sadraudzības pilsētas ir Ārendāle Norvēģijā un Vitebska Baltkrievijā.

Pavadonis pa Rēzekni un apkārtni

Pilsēta vislabāk pārskatāma no gandrīz centrā esošā pilskalna *[1]* ar mūra cietokšņa (1285. g.) drupām. No pilskalna labi redzama Vissvētā Jēzus Sirds katoļu baznīca *[2]* Latgales ielā, kas 19. un 20. gs. mijā bija pilsētas galvenā iela, šeit daļēji saglabājusies senā apbūve. Bij. skolas ēka (18. gs. beigas) Latgales ielā 82 ir pilsētas pirmā mūra celtne *[3]*. Ēkā dzīvojis un strādājis glezniecības vecmeistars A. Egle (piemiņas plāksne). Latgales ielā 41 atrodas 1883. gadā dibinātā aptieka *[4]*. Atbrīvošanas alejas un Latgales ielas krustojumā piemineklis kritušajiem sarkanarmiešiem (1976. g., tēln. O. Kalējs un O. Siliņš) *[5]*. Rēzeknes kultūras nams Brāļu Skrindu ielā 3 ir bij. Latgales Tautas pils (atjaunota pēc 2. pasaules kara) *[6]*. No šejienes pārskatāms parks Rēzeknes upes krastos. Uzmanību saista ar bagātīgu sarkano ķieģeļu dekoru rotātās ēkas Atbrīvošanas alejā 92 un 94 *[7]*, pēdējā dzimis rakstnieks J. Tiņanovs. Turpat netālu atrodas Sāpju Dievmātes katoļu baznīca *[8]*. Tālāk iepretim pilsētas domei Latgales atbrīvošanas piemineklis "Vienoti Latvijai" ("Latgales Māra") *[9]*. Blakus Vissvētās Dievmātes piedzimšanas pareizticīgo baznīcai *[10]* atrodas Sv. Ņevas Aleksandra kapela, kas veltīta Aleksandra II izglābšanai no uzbrucējiem 1866. gadā.

Latgales kultūrvēstures muzejs *[11]* atrodas Atbrīvošanas alejā 102. Baznīcas ielā 22 bankas ēka *[12]*. Sv. Trīsvienības lut. baznīcā (celta pēc inženiera J. Cīruļa projekta) *[13]* ilgus gadus atradās kinofilmu iznomāšanas kantoris. Kultūras un atpūtas parkā

Rēzeknes ezers (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

pie Dārzu ielas dzejnieka J. Raiņa piemineklis (tēln. O. Kalējs; stipri cietis 1998. g. vētras laikā) *[14]*. Pie bij. Valsts Skolotāju institūta ēkas (1927. g., arhit. P. Kundziņš) piemiņas zīme "Klusā kokle" (1990. g., tēln. B. Buls) *[15]*, kas veltīta kultūrvēsturniekam M. Bukšam, kurš par savu novadu sarakstījis 17 grāmatu. Vipingā *[16]* kādreiz nopostītā krusta vietā atrodas krucifikss (1991. g., tēln. A. Rancāns), kas veltīts Latvijas Republikas atjaunošanai. Pilsētas D daļā blakus vecticībnieku kapiem atrodas Sv. Nikolaja vecticībnieku lūgšanu nams *[17]*. Tajā 16. gs. beigu ikona. Tos, kurus interesē keramika, laipni sagaida keramiķa L. Vinceviča darbnīca Strēlnieku

Rēzeknes upe pilsētas teritorijā (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

ielā 6a *[18]* un keramiķa A. Ušpeļa darbnīca Rīgas ielā 64a *[19]*. Katoļu kapos *[20]* Miera ielā apbedīts garīdznieks un sabiedriskais darbinieks F. Trasūns, literāts un sabiedriskais darbinieks N. Rancāns, garīdznieks un publicists K. Skrinda (piemin. 1974. g., tēln. B. Buls), valsts darbinieks V. Rubulis, dzejnieks S. Putāns un citi ievērojami cilvēki. Šeit arī piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem un 2. pasaules karā kritušajiem. Kapu centrā krucifikss (1989. g., J. Skutāns un J. Laizāns).

Apm. 3,5 km no pilsētas ZR virzienā Dricēnu (Dricānu) ceļa labajā pusē ir Ančupānu kalni, kur nacistiskā terora upuru masu kapos izveidots memoriāls ar tēlnieces R. Kalniņas-Grīnbergas skulptūru "Māte ābele" (1973. g.) *[21]*. Tālāk Dricēnu virzienā atrodas apdzīvota vieta Audriņi. Šeit nelielā uzkalnā ir piemineklis Audriņu traģēdijas upuriem (1973. g., tēln. A. Veinbaha) *[22]*. 7 km uz ZA no Rēzeknes centra atrodas skaistais Adamovas ezers, pie tā labas atpūtas vietas. Apm. 5 km uz DA pa kreisi no Rēzeknes-Ezernieku ceļa pie bij. Janopoles upurvīksnas (tā nolūzusi 1991. g.) sena kulta vieta *[23]*. Nedaudz tālākā apkārtnē uz R no pilsētas atrodas Sakstagals, kur Latgales sabiedriskā darbinieka F. Trasūna dzimtajās mājās Kolnasāta 1992. gadā atklāts muzejs *[24]*.

Ozolmuižas pagastā Pilskalnes Spriņģu pilskalns *[25]*, Ozolmuižā *[26]* arhitektūras pieminekļi – katoļu baznīca (1820. g.), zvanu tornis un vārti (19. gs. 1. puse), kapliča (19. gs. 2. puse). Kampiškos *[27]* vecticībnieku lūgšanu nams (19. gs. beigas), Treuhos *[28]* Rečinas vecticībnieku lūgšanu nams (19. gs. beigas), Adamovā *[29]* bij. muižas apbūve (19. gs. 1. puse) – pils (19. gs. 2. puse), kalpu māja (18. gs.), parks (18. gs.); ezers ar apkārtni – dabas parks. Loboržos *[30]* bij. muižas apbūve (19. gs.) – pils, parks. Netālu dabas piemineklis 3 m augstais Loboržu (Labvāržu) akmens *[31]*, 3,2 m augstais Purmaļu akmens *[32]*. Gribuļu pilskalns *[33]*.

Rēzeknē dzimuši dziedātājs G. Antipovs, dzejnieks V. Artavs, ekonomists E. Ābelis. keramiķe O. Āboliņa, dzejniece R. Bebre, matemātiķis N. Brāzma, socioloģe, socioloģijas doktore A. I. Butnere, ģeologs, ģeoloģijas un mineraloģijas zinātņu doktors I. Danilāns, literatūrzinātniece R. Darvina, tulkotāja V. Eisule, kinorežisors F. Ermlers (īstajā vārdā V. Breslavs), arhitekte L. A. Knāķe, pedagogs un folklorists B. Infatjevs, rakstnieks A. Jakubāns, prāvests K. Kalinka, publicists E. Kozlovskis (juniors), dziedātāja A. Kukule, ģeogrāfs R. Mednis, zobārste un keramiķe N. Neiburga, juveliermākslinieces M. Neimane, gleznotāja I. Orinska, tulkotājs un literatūrzinātnieks J. Paklons, bibliotēku darbinieks L. Paklons, politoloģe R. Pītersa, mākslas zinātniece I. Pujāte, sabiedriski politiskais darbinieks V. Rubulis, gleznotājs A. Stankevičs, matemātiķis M. Šneps, rakstnieki A. Stankevičs, J. Tiņanovs, D. Varslavāne, gleznotāji F. Varslavāns, B. Vasiļevskis, tēnieks A. Voitkāns.

RĪGA

Latvijas Republikas galvaspilsēta

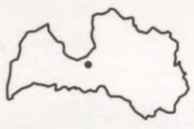

Pilsētas tiesības kopš 1225. gada.
Platība 307,2 km².
Iedzīvotāji: 815 800 (1997. g.); latvieši 38,5%, krievi 47,2%, baltkrievi 4,5%, ukraiņi 4,4%, poļi 1,8 %, ebreji 1,0%.

Ģerboņa vairoga sudraba laukā sarkans ķieģeļu mūris ar diviem torņiem un atvērtiem vārtiem, kuros zem paceltā melnā režģa zelta lauvas galva; vairoga augšdaļā starp torņiem zem zelta kroņa zelta ķetnu krusts un divas sakrustotas melnas atslēgas. Vairoga turētāji ir uz stilizētu akanta lapu balstītas pelēkas dzegas stāvoši divi zelta lauvas ar sarkanām mēlēm un atpakaļ grieztu galvu. Rīgas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Rīga atrodas pie Daugavas ietekas Rīgas līcī. Pilsētu aptver Rīgas rajona teritorija – ziemeļu un austrumu pusē ir Carnikavas, Garkalnes, Stopiņu pagasts, Salaspils pilsētas lauku teritorija, dienvidu pusē – Ķekavas, Olaines pagasts, Mēdemu purvā Rīgas robeža saskaras ar Baložu pilsētas robežu, rietumu malā ir Mārupes, Babītes pagasts un Jūrmalas pilsēta. Rīga ir dzelzceļa mezgls: dzelzceļa līnijas ved sešos virzienos – uz Limbažiem, Ieriķiem, Ērgļiem, Krustpili, Jelgavu, Tukumu. Daugavas grīvā izbūvēta Rīgas osta. 2,1 km aiz Rīgas robežas Mārupes pagastā atrodas starptautiskā lidosta "Rīga". Pasažieru pārvadājumus Rīgā veic Tramvaju un trolejbusu parks, pilsētas un privātie autobusu satiksmes uzņēmumi, maršruta taksometri un taksometri.

Daba un iedzīvotāji

Rīga atrodas gk. Piejūras zemienes Rīgavas līdzenumā, tikai pilsētas teritorijas A un DA daļa iestiepjas Viduslatvijas dabas apvidus Ropažu līdzenumā.

Reljefa ģeoloģisko pamatu veido no 10 līdz 40–90 m zem jūras līmeņa iegulušie pamatieži – augšdevona Gaujas un Amatas svītu smilšakmeņi, aleirolīti un māli pilsētas teritorijas A daļā, kurus R virzienā pakāpeniski nomaina Pļaviņu un Salaspils svītu dolomīti un dolomītmerģeļi, vietumis ir arī Daugavas un Katlešu svītas māli un dolomīti. Pamatiežu virsa ir slīpa virzienā no A uz R, to saposmo formas un konfigurācijas ziņā sarežģītas ielejveida iegrauzumu virknes. Pamatiežus klāj vidēji 15–25 m bieza kvartāra nogulumu kārta, ielejveida iegrauzumos to biezums vietumis pārsniedz 60 m. Kvartāra ieži ir leduslaikmeta un pēcleduslaikmeta dažādo Baltijas jūras attīstības stadiju baseinu limnoglaciālie, jūras un lagūnas nogulumi (smilts, retāk grants, aleirīts, sapropelis). Visai plaši izplatīti eolie, dažviet arī purva nogulumi. Mūsdienu reljefs sava veidola pamataprises ieguvis pēcleduslaikmetā Baltijas ledus ezera, Litorīnas jūras un Baltijas jūras abrāzijas un akumulācijas procesu mijiedarbībā. Leduslaikmetā veidojušies pamatmorēnas nogulumi ir daļēji vai pilnīgi pārskaloti vai noskaloti. Pārsvarā ir plakans vai lēzeni viļņots smilšains līdzenums, kura augstums 1–11 m vjl. To saposmo līdz 28 m vjl. augstas kāpas (Dzegužkalns, Āgenskalns), to grēdas (gk. paralēli mūsdienu un senajām jūras krasta līnijām: Rāmavas-Mēdemu, Nordeķu-Kalnciema, Bolderājas-Priedaines kāpu grēdas u.c.) un nelieli masīvi (Torņakalna, Katlakalna, Bolderājas, Ziepniekkalna, Āgenskalna, Baložkalna, Mežaparka, Vecāķu, Vecmīlgrāvja, Jaunciema, Biķernieku kāpu masīvi). Zemākajās līdzenuma daļās sastopamas dažādās Baltijas jūras stadijās veidojušos lagūnu ieplakas ar organogēniem nogulumiem (Hausmaņa, Zolitūdes purvi). Viens no būtiskākajiem reljefa elementiem ir 30–40 m dziļā un 3–4 km platā Daugavas upes ieleja ar aluviāliem un lagūntipa deltas kompleksa nogulumiem. Pilsētas teritorijā reljefs, sevišķi pēdējos 200–300 gados ir lielā mērā cilvēku pārveidots, sevišķi pilsētas blīvi apbūvētajās daļās. Maz pārveidotā veidā reljefs saglabājies gk. lielākajos ar mežiem klātajos kāpu masīvos.

Rīgas līča krasta zonai raksturīgs izlīdzināts zems, smilšains krasts. Tagadējā krasta zona izveidojusies aptuveni pēdējo 2500 gadu laikā. Pēdējās simtgadēs līdz ar cilvēka regulējošu darbību krasta līnijas ir maz mainīgas. Daugavas ietekas apkaimē liela nozīme upes akumulatīvai darbībai. Pēc Rīgas HES izbūves šis process jūtami samazinājies, no 70. gadiem jūras krasts samērā intensīvi izskalojas. Līdz 40 m platā pludmale it sevišķi samazinās ZA no Daugavas ietekas.

Rīgas ģerboņi

1. Senākais Rīgas ģerboņa attēls atrasts 1225. gada un 1226. gada dokumentu zīmogos. Ģerbonī robots pilsētas mūris ar diviem torņiem, vidū starp tiem krusta spieķis, bet tam abās pusēs pa atslēgai. Mūris ar torņiem bija parastā viduslaiku pilsētas zīme, atslēgas simbolizēja Sv. Pētera aizbildniecību pār Rīgu, krusts bija bīskapa virskundzības simbols

2. 1347. gadā izveidotais Rīgas ģerbonis, kas redzams 1349. gada dokumenta zīmogā. Ģerbonī attēloti pilsētas vārti divu torņu starpā, vārtos zem paceltām restēm-aizkritnēm uz priekšķepām guloša lauvas galva, starp torņiem Andreja krusta veidā saliktas divas atslēgas, bet virs tām ķetnu krusts. Lauva simbolizē rīdzinieku drošsirdību, ķetnu krusts – ordeņa virsvaru

3. 16. gadsimtā Rīgas ģerbonis papildināts ar diviem vairogturētājiem – lauvām. Vecākais zināmais šāds ģerbonis ir no 1554. gada

4. 16. gs. beigās parādījās ģerboņa attēli, kur lauvas ir torņu turētāji. Šādi ģerboņi bija uz 1586. gada monētām

5. 1660. gadā zviedru karalis Kārlis XI piešķīra Rīgai privilēģiju ģerbonī ievietot karaļa kroni starp abiem torņiem un virs lauvas galvas vārtos. Šā ģerboņa lauks bija zils ar zaļu pamatni, atslēgas un restes – melnas, vārti ar torņiem – sarkani, lauvas–vairogturētāji, kronētā lauvas galva, krusts un kronis – zeltīti

6. 1723. gadā Rīgas rāte pārveidoja Rīgas ģerboni. Par torņu turētājiem kļuva melna Krievijas divgalvainā ērgļa puses

7. 1788. gadā imperatores Katrīnas II apstiprinātais Rīgas ģerbonis

8. Pirmo Rīgas ģerboni pēc Latvijas neatkarības iegūšanas Rīgas dome apstiprināja 1923. gadā. Ģerboņa vairogs sudraba, ķetnu krusts sarkans, ģerbonī nebija neviena kroņa. Vairogturētāji bija dabiskas krāsas lauvas ar sarkanām mēlēm, tie stāvēja uz diviem zaļiem koka zariem

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Skats uz Rīgu (R. Salcēviča foto, 1998.g.)

Rīgas teritorija ir bagāta ar upēm, attekām, kanāliem, ezeriem, dīķiem un citiem hidrogrāfiskiem objektiem. Tie aizņem 13% teritorijas. Daugavas garums pilsētas robežās ir aptuveni 31 km, platums pie tiltiem apm. 700 m, dziļums 8–15 m. Gandrīz visu noteci veido Daugavas baseina ūdensteces. Lielākās pietekas ir Mīlgrāvis un Buļļupe. ZA un Z pilsētu ieskauj divi lieli ezeri – Juglas ezers (5,7 km^2) un Ķīšezers (17,4 km^2). Tie ir Baltijas ledus ezera relikti. Pilsētas teritorijā ir daudz nelielu ezeru: Bābelītis (6,9 ha), Gaiļezers (7,6 ha), Linezers (2,3 ha), Velnezers (3,5 ha), dīķu (Māras dīķis; platība 5 ha) un ūdenstilpes, kuru izveidē būtiska ietekme bijusi cilvēka regulējošai darbībai (Jugla, Juglas kanāls, Sarkandaugava, Vecdaugava, Mazā Daugava, Zunds un Pilsētas kanāls). Hidrogrāfiskais tīkls pilsētas robežās (Šmerļupīte, Mārupīte, Hapaka grāvis, Biekengrāvis) ir regulēts vai gandrīz pilnībā izmainīts. Pilsētas teritorijā ir augsts gruntsūdeņu līmenis. Teritorijās, kur virsūdeņu notece netiek regulēta, ir daudz pārmitru platību, nelielu purvu.

Dabiskos apstākļos veidojušās tipiskās podzola augsnes, vāji drenētajās platībās, Daugavas palienes, virspalu terašu un deltas rajonos, kur ir izplatīti mineraloģiskā un mehāniskā sastāva aluviālie nogulumi, sastopamas velēnu glejaugsnes un velēnu podzolētās glejaugsnes, kā arī purvu augsnes. Pilsētas centrālajā daļā veidojušies sarežģīti augšņu kompleksi un sakopojumi ar atšķirīgiem ģenētiskajiem horizontiem, daļa no tiem veidojušies uz uzbērta materiāla, kurš radies, nolīdzinot kāpas, izrokot vai apberot kūdrainus nogulumus.

Rīgas karogi

1. 1270. gadā pārņemtās Hamburgas tiesības noteica, ka Rīgas kuģu karogs ir ar baltu krustu vidū, karoga krāsa nebija noteikta. 13. un 14. gs. mijā Rīgas kuģiem noteica melnu karogu ar baltu krustu vidū

2. Pēc 1582. gada Rīgas tirdzniecības kuģu karogs bija balts ar sarkanu pilsētas ģerboni centrā

3. 17. gs. vidū Rīgas karogā bija apvienots Zviedrijas tirdzniecības kuģu karogs – zils ar dzeltenu krustu un Rīgas pilsētas mazais ģerbonis: krusta vidū uz sarkana laukuma bija divas sakrustotas atslēgas

4. 1673. gadā Rīgas statūti apstiprināja jaunu Rīgas karogu – zils ar baltu. Šāds karogs Rīgai bija līdz 19. gs. vidum un 1920.–1930. gadā

5. No 19. gs. vidus līdz 1917. gadam Rīgas karogs bija trīskrāsains – zils, sarkans un balts

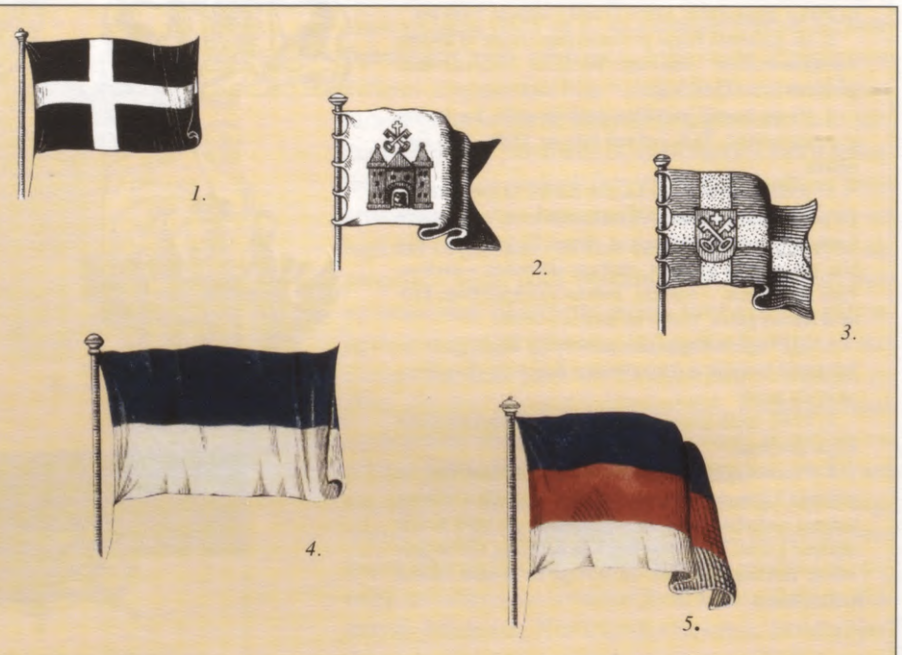

Rīgas panorāma (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Rīgas veģetācijā ārpus blīvi apbūvētām platībām relatīvi dabiskos apstākļos dominē priežu (aptuveni 80%), retāk bērzu un citu koku audzes. Visvairāk izplatīts sils un mētrājs. To lielākie nogabali atrodas Mežaparkā, Kleistos un Biķerniekos. Meži aizņem gandrīz 8% pilsētas teritorijas. Ķīšezera un Juglas ezera krastos, Vecdaugavā un Daugavgrīvā saglabājušās dabiskās pļavas. Samērā lielas platības pilsētā aizņem sabiedriskie apstādījumi dārzos, parkos un skvēros, liels introducēto sugu skaits (aptuveni 600 koku un krūmu sugu).

Dabas liegumi, aizsargājamie objekti ir 1 km platā Rīgas līča piekraste, Vecdaugava, Jaunciems, Vakarbuļļi, Daugavgrīva, Krēmeri, Piejūras dabas parks (daļa).

Klimats ir mēreni silts un mitrs, stipri jūtama Atlantijas okeāna mēreno platumu gaisa masu (ciklonu) un jūras ietekme. 220–230 dienu gadā dominējošās ir jūras gaisa masas, tāpēc vasaras ir relatīvi vēsas, mākoņainas (vairāk nekā 40% dienu gadā), bet ziemas ir samērā siltas, ar biežiem atkušņiem (līdz 10 dienām mēnesī). Gada vidējā temperatūra 5,6 °C, janvāra vidējā temperatūra –4,9 °C, jūlija

16,9 °C. Bezsala periods vidēji ilgst 150 dienu. Nokrišņi gadā vidēji ap 700 mm. Sniega sega parasti ir nepastāvīga, veidojas decembra vidū un saglabājas līdz marta vidum. Sniega segas biezums 1–20 cm.

Pilsētā, gk. blīvi apbūvētajās teritorijās ir vietējas mikroklimatiskas novirzes no vidējiem klimatiskajiem raksturojumiem, to cēlonis ir cilvēka darbībā radītās siltuma enerģijas izplūšana atmosfērā, veidoto virsmu, segumu un atmosfēras piesārņojuma ietekmētā saules enerģijas absorbcija, dabiskās gaisa cirkulācijas apstākļu izmainīšana, ūdens aprites mākslīga regulēšana un netieša ietekmēšana u.c. apstākļi. Pilsētā kopumā vidējā gaisa temperatūra ir par 1–2 °C augstāka nekā tās tuvākajā apkārtnē. Atsevišķās pilsētas daļās, sevišķi gada aukstākajos un siltākajos mēnešos, vērojamas diennakts gaisa vidējās temperatūras novirze no vidējās pilsētā un tās tuvākajā apkārtnē par 0,5–2,5 °C. Atmosfēras gaiss Rīgas pilsētā stipri piesārņots.

Indriķa hronikā stāstīts par Rīgas pilsētas celšanu jau 1201. gadā, taču atzīmēts, ka pirmie Rīgas namnieki ieradušies 1202. gadā. Tas liecina, ka svarīga nozīme pilsētas celtniecībā bijusi vietējiem iedzīvotājiem. Tāpat Rīgā dzīvojuši krievu tirgotāji un lietuvieši, bet Livonijas ordenis sekmējis vāciešu iecelošanu un apmešanos. Bīskaps Alberts vāciešiem piešķīra dažādas privilēģijas un tirdzniecības atvieglojumus. Augstāko iedzīvotāju slāni Rīgā veidoja lielie tirgotāji, kas ietilpa rātē. Pārējie tirgotāji apvienojās ģildēs (1354. g. dib. Lielā ģilde). Arī amatnieki izveidoja savu organizāciju – Mazo ģildi. Rīgā pastāvēja vēl viena tirgotāju apvienība – melngalvji. Tā kā latvieši ar tirdzniecību nodarboties nevarēja, tie pārsvarā veica preču izkraušanu, iesaiņošanu, svēršanu un apvienojās amatos.

13. gs. sākumā Rīgā dzīvoja apm. 1 tk cilvēku, 15. gs. iedzīvotāju skaits bija palielinājies līdz 8 tk, ekonomiskā uzplaukuma laikā 16. gs. Rīga bija viena no Baltijas jūras lielākajām pilsētām un tajā dzīvoja apm. 16 tk cilvēku. Nākamajos gadsimtos ilgstošā karadarbība, mēris, ekonomiskais pagrimums nelabvēlīgi ietekmēja demogrāfisko situāciju, un 1720. gadā Rīgā bija mazāk nekā 6 tk cilvēku. Rīga strauji attīstījās, un 1913. gadā Rīgā jau dzīvoja 482 tk cilvēku. Turpmākajos 20. gs. gados Latvija un arī Rīga zaudēja daudz cilvēku. 2. pasaules kara beigās Rīgā dzīvoja tikai 226 tk cilvēku. Padomju okupācijas vara Rīgā ieveda lielu daudzumu cilvēku no PSRS. 1946.–1950. g. Rīgā ik gadu iebrauca dzīvot 54,6 tk cilvēku, migrācijas saldo bija 30,7 tk gadā. 1951.–1987. g. Rīgas iedzīvotāju skaits palielinājās par 11 tk gadā; tika plānots, ka 20. un 21. gs. mijā Rīgā dzīvos ap 1 mlj cilvēku. Taču pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Rīgas iedzīvotāju skaits samazinās, jo daudzi cilvēki izbrauc un iedzīvotāju dabiskais pieaugums ir negatīvs. 1996. gadā tas bija –6,5 (6,4 dzimušie un 12,9 mirušie uz 1 tk iedzīvotāju). 1996. gadā Rīgā iebrauca 7,9 tk cilvēku un izbrauca 13,2 tk cilvēku. No 20. gs. 20. gadiem Rīgā dzīvo apm. par 10% sieviešu vairāk nekā vīriešu. Iedzīvotāju blīvums 2657 cilvēki uz 1 km^2. 17,1% iedzīvotāju ir līdz darbspējas vecumam, 58,9% darbspējas vecumā un 23,1% virs darbspējas vecuma.

Rīgas iedzīvotāju nacionālais sastāvs bijis ļoti mainīgs. 18. gs. beigās pilsētā dominēja vācieši (viņi bija 46%, latvieši – 31%, krievi – 14%, poļi – 9%), 19. gs beigās attiecības bija citādas: latvieši – 33%, vācieši – 31%, krievi – 19%. 20. gs. sākumā latviešu īpatsvars Rīgā palielinājās un sasniedza 63,0% 1935. gadā. 2. pasaules kara laikā daudzi latvieši no Rīgas spaidu kārtā tika aizvesti uz tāliem PSRS rajoniem vai gāja bojā kara laukā, vai arī devās emigrācijā, bet Rīgā pēc 2. pasaules kara ieceļoja cittautieši no PSRS un latviešu īpatsvars tika samazināts līdz 36,5% 1989. gadā. Padomju okupācijas gados Rīga nezaudēja nacionālo daudzveidību, taču mainījās tās saturs, kas radīja pārmaiņas arī profesionālajā un sociālajā sastāvā. Vāciešus un ebrejus, kuri bija

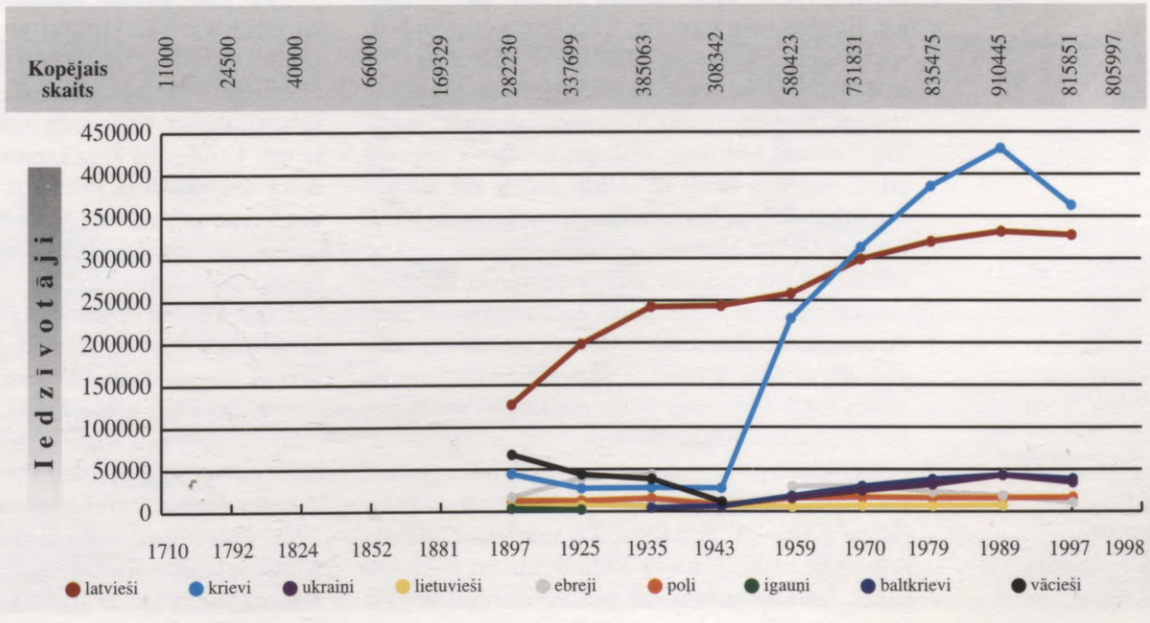

izteikti pilsētnieki pēc savām tradīcijām un dzīvesveida, pēckara gados nomainīja krievi, baltkrievi, ukraiņi u.c., kas ieceļoja no PSRS dažādiem reģioniem. Jaunienācēji lielākoties tika iesaistīti rūpniecībā. Tās straujā un nelīdzsvarotā attīstība jau 50. gados radīja nacionālas, ekonomiskas un sociālas problēmas. 1959. gadā 64,2% Rīgas iedzīvotāju bija strādnieki un viņu ģimenes locekļi; turpmākajos gados šis skaits pamazām samazinājās: 1979. gadā – 58,6% (40% nodarbināti tieši rūpniecībā).

I. Sīpola, P. Šķiņķis

Vēsture

Rīgas pilsēta sāka veidoties Daugavas labajā krastā, kur tās atteka Speķupe, atduroties pret Kubes kalnu, meta loku uz Daugavu. Šo atteku, sākot no Kubes kalna, sauca par Rīgu (Rīdziņu, Rīdzeni). Pie Daugavas tā veidoja paplašinājumu, t.s. Rīgas ezeru, kas bija arī pirmā Rīgas osta. Senākā cilvēku apmešanās vieta Rīgā varētu būt Indriķa hronikā minētais Senais kalns, kur pirms aiziešanas uz Cēsīm dzīvojuši vendi. Drošas ziņas par Rīgas apdzīvotību 12. gs. sniedz arheoloģiskie izrakumi seno ciemu vietās Alberta laukumā (1959.–1964. g., arheoloģe M. Vilsone) un Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (1974.–1976. g., A. Caune). Senu apbedījumu atradumi pie Sv. Pētera baznīcas (1957. g., T. Pāvele), bij. Rātslaukuma teritorijā (1995., 1997. g., A. Caune), Jaunielas namu pagrabos (1965., 1969., 1970. g., M. Vilsone) un pie Doma baznīcas (1986.–1989. g., A. Caune, S. Tilko) liecina, ka Rīgu apdzīvojuši gk. kurši vai pārkuršoti lībieši un Daugavas lejteces lībieši. Viņi nodarbojušies ar amatniecību (kaula, koka, dzintara, dzelzs apstrāde), zvejniecību, lopkopību un tirdzniecību.

Bīskapa Alberta statuja, kas atradās Doma dārzā pie baznīcas sienas

12. gs. 2. pusē peļņas izredzes vilināja vācu tirgotājus nostiprināties Baltijas jūras A piekrastē un Daugavas grīvā un iegūt kontroli pār Lielupes, Gaujas u.c. Baltijas upju lejtecēm. Līdz ar tirgotājiem Baltijā ieradās arī krustneši. 1198. g. jūlijā pie Rīgas Senā kalna notikusi kauja, kurā lībietis Imauts nodūris bīskapu Bertoldu. Indriķa hronikā šajā gadā minēts Rīgas ciems. Nākamais bīskaps, ieradies Daugavas grīvā, vispirms devās uz Ikšķili, kur to pilī ielenca sacēlušies lībieši. Uzskatīdams šo vietu par nedrošu, bīskaps Alberts 1201. gadā pārcēla savu rezidenci no Ikšķiles uz Rīgu un pieprasīja, lai lībieši ierāda vietu pilsētas celšanai. 1202. gadā Rīgā ieradās arī vācu namnieki. Alberts sagrāba savās rokās politisko virsvaru Rīgas pilsētā, bīskapa varu pārstāvēja viņa ieceltais fogts, vācu tirgotājiem piešķīra Visbijas–Rīgas (Gotlandes–Rīgas) tiesības.

Rīga kļuva par agresijas bāzi pret Baltijas tautām. Pēc 1201. gada Baltijas tautu un to sabiedroto karagājieni vērsās gk. pret Rīgu. Tai vairākkārt uzbruka lietuvieši, karagājienā uz Rīgu devās arī Polockas kņazs, taču šie uzbrukumi bija nesekmīgi. Sevišķi bīstams bija kuršu uzbrukums 1210. gadā, taču vācieši pilsētu nosargāja. Kad 1217.–1219. g. pēc igauņu un krievu veiksmīgajām cīņām bīskapa vara sāka sabrukt, rīdzinieki centās izmantot šo gadījumu, lai atbrīvotos no sava senjora. 1221. gadā ordenis atteicās no laicīgās varas Dānijas karaļa labā, bet notika sacelšanās un bīskapa Alberta ataicinātais Dānijas karaļa sūtnis, kam bija jāpārņem vara Rīgā, tika padzīts no pilsētas. Rīga uz laiku atbrīvojās no senjora varas. Pēc sacelšanās pilsētā valdīja namnieku sapulce, namnieki paši vēlēja soģi, pamatodamies uz apgalvojumu, ka bīskaps viņiem jau kopš Rīgas dibināšanas piešķīris Gotlandes tiesības. Sarežģītās bīskapa un Rīgas pilsētas attiecības tika noregulētas ar pāvesta legāta Modēnas Vilhelma starpniecību. 1225. gadā tika apstiprinātas Rīgas namnieku tiesības. Jaunajā politiskajā situācijā svarīgu vietu ieguva pilsētas padome jeb rāte, kas kļuva par pašvaldības galveno orgānu (pirmoreiz minēta 1226. g.). Rāte sastāvēja no 12 rātskungiem, kuru skaits laika gaitā palielinājās, 14. gs. sasniedzot jau 20. Ar laiku rātē ievēlēja tikai lielos tirgotājus un rātes locekļa amats kļuva par mūža amatu. Rāte bija arī augstākā tiesu, finansu un nodokļu iestāde, tās locekļi bija pilsētas diplomātiskie pārstāvji un karaspēka augstākie komandieri.

Ar 1226. g. aprīļa līgumiem rīdzinieki apņēmās piedalīties turpmākajās Baltijas iekarošanas akcijās, saņemot par to trešo daļu no iekarotajām zemēm, un atzīt Zobenbrāļu ordeņa locekļus par namniekiem. Tika izveidots Rīgas patrimoniālais apgabals. 1236. gadā Saules kaujā zemgaļi un leiši sakāva Zobenbrāļu ordeni, tā vietā radās Livonijas ordenis, taču attiecības starp to un bīskapu joprojām bija saspīlētas. 1297. gadā sākās bruņota cīņa starp ordeni un Rīgas pilsētu, rīdzinieki nopostīja pirmo ordeņa pili (Jura pili tag. Konventa sētas vietā). Pēc rīdzinieku neveiksmes kaujā pie Bukultu dzirnavām tika noslēgts miers (1304. g.) starp ordeni un pilsētu.

1305. gadā ordenis no cisterciešu mūkiem nopirka Daugavgrīvas klosteri un traucēja kuģniecību Daugavā. 1328. gadā Rīgas namnieki uzbruka Daugavgrīvai, nodedzināja miestu un nogalināja apmēram 50 cilvēku. 1329. gadā ordenis sāka Rīgas aplenkumu, 1330. gadā Rīga kapitulēja un kļuva atkarīga no Livonijas ordeņa. Pēc 1410. gada, kad Tannenbergas kaujā tika sakauts Vācu ordenis, Rīgas pilsēta atsāka cīņu pret savu senjoru Livonijas ordeni (Vācu ordeņa atzaru), par sabiedroto izvēloties Rīgas arhibīskapu. Pilsētai neizdevās izmantot savās interesēs Livonijas ordeņa un arhibīskapa savstarpējās nesaskaņas, un pēc Salaspils līguma (1452. g.) noslēgšanas Rīga atkal nokļuva divkāršā atkarībā.

Nozīmīgu vietu Rīgas saimniecībā ieņēma tirdzniecība. No 13. gs. pilsēta kļuva par vienu no galvenajiem starpniekiem starp rietumiem un austrumiem. 1282. gadā Rīga iestājās Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu savienībā Hanzā, lai aizsargātu savas intereses Baltijas jūrā. Vācu un krievu savstarpējo tirdzniecību

Rīgas pils 1515. gadā. J. K. Broces zīmējums

noteica Smoļenskas līgums (1229. g.). Rīgas ārējā tirdzniecībā svarīga nozīme bija upju un jūras ceļiem. Lejup pa Daugavu preces veda strūgās vai ar plostiem, bet tālāk uz rietumiem – ar kuģiem. No 14. gs. 30.–40. gadiem Rīgas tirgotāji ieguva starpnieku privilēģiju (izkrautņu spaids). Tā noteica, ka Rīgā iebraukušie citpilsētu tirgotāji darījumus varēja slēgt tikai ar Rīgas tirgotāju starpniecību, tas rīdziniekiem deva lielu peļņu. No Rīgas uz rietumiem izveda gk. vasku un zvērādas, linus un kaņepājus. Galvenās importa preces viduslaikos bija audumi, tāpat sāls, siļķes un metāls. Iekšējā tirdzniecībā dominēja Rīgas apgādāšana ar pārtikas produktiem, amatniecības izstrādājumu (apģērbu, apavu, saimniecības preču) realizācija. Amatniecības nozarēs bija sīka specializācija un iedalījums cunftēs. Galvenais darba darītājs bija meistars, kam palīdzēja zeļļi un mācekļi. Visu cunftes locekļu dzīvi un darbību reglamentēja statūti jeb šrāgas.

Rīgas pilsēta nevarēja samierināties ar divkāršo paklautību, un 15. gs. 80.–90. gados no jauna saasinājās tās cīņa ar Livonijas ordeni. 1484. g. martā pie Daugavgrīvas rīdzinieki sakāva ordeņa karaspēku, ordenis maijā kapitulēja, tika nopostīta Rīgas pils. Dzīvi palikušie ordeņa brāļi devās uz Bukultu nocietinājumiem. Atjaunojis spēkus, ordenis 1491. gadā sakāva rīdziniekus pie Bukultiem, un Rīga bija spiesta pieņemt Valmieras nolīgumu. Tajā bija prasības atdot atpakaļ ordenim tā zemes īpašumus un kuģus, uzcelt jaunu ordeņa pili Daugavmalā un Daugavgrīvā, visus Rīgas nocietinājumus paklaut ordeņa kontrolei. Faktiski Rīgā bija atjaunojusies ordeņa un arhibīskapa divvaldība.

16. gs. 20. gados Rietumeiropā sākusies reformācijas kustība sasniedza Rīgu. Cīņa pret katoļu baznīcu Rīgas pilsētai vienlaikus nozīmēja cīņu pret ordeni un arhibīskapu. Reformācijas ietekmē 1535. gadā Livonijas ordeņa mestrs piešķīra Rīgai ticības brīvību. Pēc reformācijas uzvaras baznīcas lietu pārvalde nonāca rātes pārziņā, tika pārņemti baznīcu un klosteru īpašumi. Rīgas Domskolu pārveidoja par luterāņu skolu, franciskāņu klosterus – par nabago patversmēm.

Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) Livonijas ordenis tika likvidēts, Livonijas valstiņas sabruka. Rīga kara laikā necieta, taču tai nebija iespējams cīnīties par savu neatkarību. Pilsētas vācu namniekiem bija vajadzīga tāda politiskā virsvara, kas neatņemtu viņiem viduslaiku privilēģijas. Par izdevīgāko senjoru tika uzskatīta Polija, kas bija labs Rīgas tirdzniecības partneris. 1581. gadā pilsēta zvērēja uzticību Polijas un Lietuvas karalim Stefanam Batorijam. Tika ieviesta jauna tirdzniecības muita, ierobežotas rātes tiesības. Administratīvo kontroli pār pilsētu veica burggrāfs. 1582. gadā Rīga ieguva jaunu privilēģiju, kas apliecināja gk. pilsētas tirgotāju monopolu starpniecības tirdzniecībā. Būdama Polijas sastāvā (1581.–1621. g.), Rīga nepārstāja cīnīties par pilsētas autonomiju. 16. gs. beigās saasinājās nesaskaņas starp rāti un ģildēm par tiesībām pilsētas pārvaldē. Jaunā jeb Gregora kalendāra ieviešana 1584. gadā pilsētā bija nemieru iemesls. Kalendāra nemieri (1584.–1589. g.) bija kulminācija rātes un ģilžu cīņā, kas noslēdzās ar rātes uzvaru. 1589. gadā noslēgtajā t.s. Severīna dienas izlīgumā tika restaurētas tās tiesības.

16. gs. Rīgas tirdzniecībā bija vērojams jauns uzplaukums. Galvenie preču piegādātāji Rīgas eksportam bija Žečpospolitas magnāti un šļahta. Tirdzniecības uzplaukumu ietekmēja ražošanas spēku attīstība, kā arī cenu revolūcija, kas Rīgā sākās 16. gs. 30.–40. gados. Rīgas eksportā pieauga pārtikas un rūpniecības izejvielu daudzums, bet no vietējiem produktiem izveda gk. linus un labību (rudzus). Paplašinājās pilsētas tirdzniecība ar krieviem, baltkrieviem un lietuviešiem (kaņepāji, meža preces, labība, vasks, kažokādas). Rīgas ārējās tirdzniecības uzplaukums veicināja amatniecības attīstību. 16. gs. pastiprinājās cunfšu cīņa pret neorganizētajiem amatniekiem – bītniekiem. 1582. gadā Rīgas amatnieki

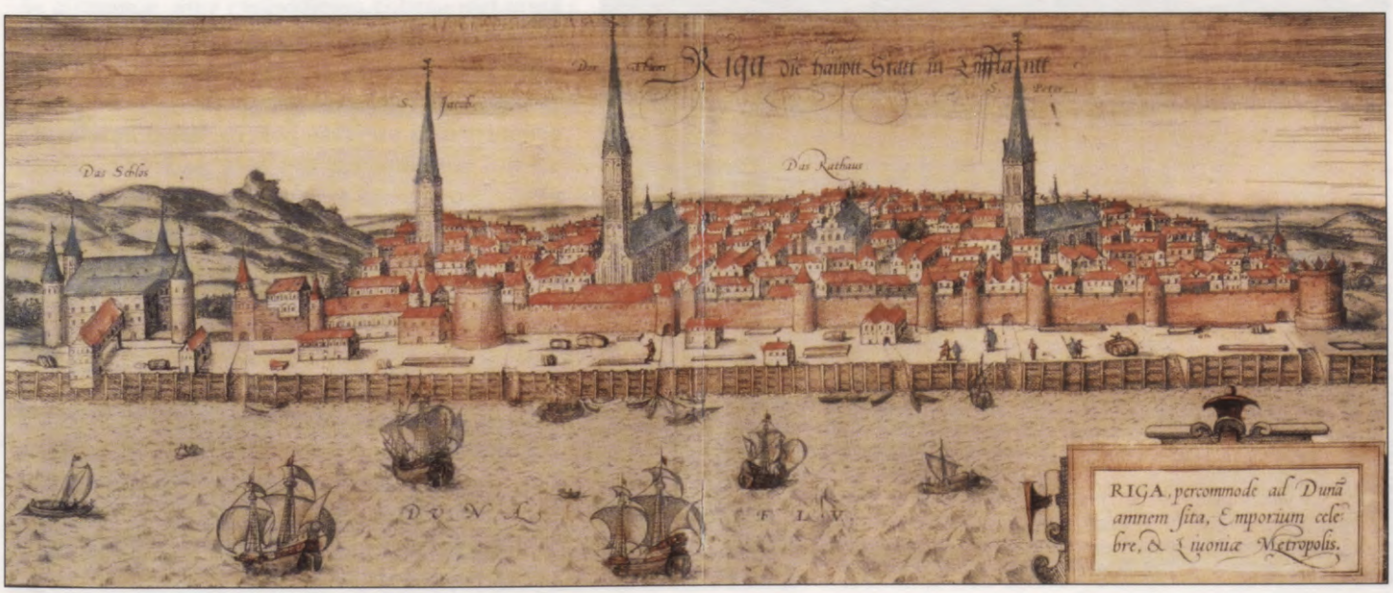

Stefana Batorija 1581. gadā apstiprinātās Rīgas privilēģijas

panāca, ka ap pilsētu izveidoja lieguma jūdzi, kurā bītniekiem bija aizliegts strādāt.

Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) sākumā tika pastiprināta Rīgas nocietinājumu sistēma, un 17. gs. sākumā zviedru mēģinājumi ieņemt pilsētu beidzās neveiksmīgi, līdz 1621. g. septembrī pēc ilgstoša aplenkuma Rīga padevās. Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs, lai noskaņotu sev par labu agrākos poļu piekritējus, apstiprināja Rīgas tiesības un privilēģijas, kam pamatā bija Stefana Batorija 1581. gadā apstiprinātās privilēģijas un tiesības. Visu 17. gs. Rīgas pilsēta bija viens no nozīmīgākajiem Zviedrijas kreditoriem. 1645. gadā Vidzemes ģenerālgubernatora rezidenci no Tērbatas pārcēla uz Rīgu, un tā kļuva par visas zviedriem piederošās Baltijas daļas administratīvo centru.

17. gs. sākumā atjaunojās nesaskaņas starp rāti un ģildēm, vēl vairāk tās saasinājās 40.–50. gados. Rāte palielināja rātskungu algu, aplika vairākas preces ar akcīzi un rātes muitu, pārvaldīja pilsētas kasi. Ar Zviedrijas palīdzību ģildes panāca kases kolēģijas izveidošanu, kurā vairākumu sastādīja ģildes pārstāvji. Krievijas–Zviedrijas kara laikā (1656.–1661. g.) cieta arī Rīga. 1656. g. augustā cars Aleksejs Mihailovičs aplenca pilsētu, taču ieņemt to neizdevās. Ilgstošais pagrimums Rīgas tirdzniecībā, kas iestājās Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) laikā, tika pārvarēts 30.–50. gados, kad visaugstāko līmeni 17. gs. sasniedza linu, pelnu, meža materiālu, ādas un tauku eksports. Otrs kāpuma posms vērojams 80.–90. gados, kad Rīga eksportēja gk. kaņepājus, linsēklas, labību un vasku. Rīgas tirgum labību piedāvāja gk. muižnieki, tā tiem deva lielāko daļu ienākumu. Pilsēta importēja sāli, siļķes, vīnu, Zviedrijas dzelzi, krāsainos metālus un galantērijas preces. 17. gs. Rīgas ekonomikā vērojama arī tālāka amatniecības attīstība un pirmo manufaktūru veidošanās. 17. gs. dokumentos ir ziņas par 42 Rīgas cunftēm, tās ražoja gk. preces vietējam tirgum. Taču ar cunfšu amatniekiem konkurēja bītnieki un t.s. brīvmeistari, kā arī lētākās ārvalstu preces. Rīgas meistari radīja dažādus šķēršļus meistara tiesību iegūšanai un stingri reglamentēja zeļļu skaitu, kas izraisīja pretestību pēdējo vidū. Tāpat cunfšu amatnieku darbība kavēja manufaktūru attīstību.

Siļķu brāķis 17. gs.

18. gs. sākās ar Ziemeļu karu (1700.–1721. g.) – Krievijas un tās sabiedroto cīņu ar Zviedriju par kundzību Baltijas jūrā. Kara sākumā februārī Rīgu aplenca sakšu-poļu spēki, jūlijā ar karaspēku ieradās Polijas karalis Augusts II. Taču Rīgu ieņemt neizdevās. 1701. gadā pēc uzvaras pār krieviem pie Narvas Rīgā ieradās Zviedrijas karalis Kārlis XII. Jūlijā Spilves kaujā zviedru karaspēks uzveica poļu-sakšu-krievu karaspēku. Pēc Kārļa XII sakāves Poltavas kaujā Pēteris I nolēma iekarot Rīgu. 1709. gadā Pētera I karaspēks aplenca pilsētu – vienu no spēcīgākajiem zviedru atbalsta punktiem Baltijā. Pēc deviņiem mēnešiem 1710. gadā tā bija spiesta padoties. Pilsēta stipri cieta apšaudēs; blokāde saasināja mēra epidēmiju (Lielais mēris, 1710.–1711. g.), gada laikā nomira apmēram 50% iedzīvotāju (5 tk). Pēc kara Krievija ieguva virsvaru Baltijas reģionā. Pilsēta kļuva par Rīgas guberņas (dib. 1713. g.) administratīvo centru, kuru vadīja ģenerālgubernators, viņš kontrolēja pilsētas ienākumus un tiesu darbību. Pirmais šo amatu ieņēma A. Repņins – Rīgas blokādes organizētājs.

18. gs. beigās Krievijas imperatore Katrīna II veica Krievijas pārvaldes reformu. 1783. gadā Rīgas guberņas vietā izveidoja Rīgas vietniecību, tās priekšgalā tāpat bija ģenerālgubernators. Rīgas rāti, kurai bija gandrīz neierobežota vara, nomainīja vēlēts pilsētas galva (1786. g. ievēlēts pirmais pilsētas galva H. Štrauhs) un pilsētas dome (1787. g.). Tika izveidoti četri galvenie pašvaldības aparāta posmi: administratīvā pārvalde, policija, tiesa, sociālās aizgādības pārvalde. Lielās ģildes vietā izveidoja trīs ģildes, ņemot vērā tirgotājiem piederošo kapitālu, nevis senās privilēģijas un tautību. Mazo ģildi likvidēja, amatnieku intereses pārstāvēja amatu galva. Pēc Katrīnas II nāves Pāvils I atjaunoja agrāko pārvaldes kārtību un pilsētnieku privilēģijas. Rīgas vietniecību sāka saukt par Vidzemes guberņu. Atjaunoto Rīgas rāti ievēlēja 1797. gadā.

Rīgas mierīgo attīstību pēc Ziemeļu kara pārtrauca Napoleona I uzbrukums Krievijai 1812. gadā. Lai būtu iespējams atvairīt Napoleona I karaspēka uzbrukumu, pilsētas aizstāvji nopostīja priekšpilsētas. Šī rīcība izrādījās pārsteidzīga, un tās dēļ no amata tika atcelts ģenerālgubernators M. G. Esens.

Rīgas rātsnams ap 1780. gadu. J. K. Broces zīmējums

18. gs. 2. pusē Rīgā un tās apkārtnē sākās stabila manufaktūru attīstība. Tā kā pilsētā bija stipras Mazajā ģildē apvienotās cunftes, manufaktūras varēja izveidoties tikai tādās ražošanas nozarēs, kas nebija pakļautas šīm organizācijām. Pārējās bija spiestas izvietoties ārpus Rīgas rātes jurisdikcijas robežām (piem., ādu apstrādes manufaktūras). 18. gs. beigās pilsētā bija niedru cukura manufaktūra, cietes un pūdera manufaktūras, spēļu kāršu un tabakas uzņēmumi, papīra dzirnavas, dzelzs lietuve, naglu darbnīca, kokzāģētavas, sveču un ziepju uzņēmumi. 19. gs. sākumā tām pievienojās arī balzama, etiķa, spoguļu un porcelāna manufaktūras. Tās pārsvarā bija nelielas darbnīcas ar 2–5 algotiem strādniekiem katrā, daudzas no tām beidza pastāvēt vai nu 1812. gadā, vai arī vēlāk rūpnieciskā apvērsuma laikā, neizturot konkurenci ar lielajiem uzņēmumiem.

Līdz 19. gs. sākumam Rīgas tirdzniecības un rūpnieciskās ražošanas organizācija bija vācu namnieku monopols, bet turēšanās pie tradicionālajām struktūrām (ģilžu sistēma, starpniecības privilēģijas) kavēja šo nozaru attīstību. 1816. gadā nodibināja Rīgas biržas komiteju, kurā varēja piedalīties visi tirgotāji, un tādējādi Lielā ģilde kā vācu lieltirgotāju korporācija lielā mērā zaudēja savu nozīmi. 1866. gada likums par amatniecības un rūpniecības brīvību pilnīgi likvidēja cunfšu monopoltiesības. Līdz 1936. gadam cunftes saglabājās kā brīvprātīgas amatnieku biedrības.

Pēterburgas priekšpilsētas degšana 1812. gadā

Eiropā 18. un īpaši 19. gs. palielinājās tirdzniecības apjoms, kas veicināja Krievijas eksporta pieaugumu. Rīga organiski iekļāvās šajā procesā, kļūdama par vienu no galvenajām Krievijas impērijas ostas pilsētām. Tā veidojās par spēcīgu ekonomiskās dzīves un vienlaikus par Latvijas reģionus vienojošu centru. Rīgā jau no rūpnieciskās ražošanas pirmsākumiem atradās lielākā daļa Latvijas rūpnīcu un fabriku (piem., 1853. g. 50 no 66, t.i., 75,7% no tag. Vidzemes teritorijā esošajiem rūpniecības uzņēmumiem atradās Rīgā un tās apkārtnē un ražoja 92,9% produkcijas). Pirmā fabrika Rīgā dibināta 1784. gadā (J. Rāves cukurfabrika), tomēr par lielrūpniecības sākumu var runāt tikai no 19. gs. 30. gadiem, kad par fabrikām tika pārorganizēta lielākā daļa manufaktūru, kā arī tika izveidotas jaunas fabrikas ar labu tehnisko nodrošinājumu. Pirmie uzņēmumi, kas sāka

Lielās ģildes fasāde 1786. gadā. J. K. Broces zīmējums

izmantot tvaika dzinējus, bija Vērmaņa kokzāģētava un dzelzslietuve un Holma vilnas manufaktūra.

No 19. gs. sākuma lielākos rūpniecības uzņēmumus cēla ārpus pilsētas robežām – Podragā, Ķengaragā, Zasulaukā, pie Ķīšezera, jo līdz 1858. gadam Rīgas priekšpilsētās bija aizliegts celt mūra ēkas. 60. gados daudz uzņēmumu atradās arī priekšpilsētās, visvairāk Pēterburgas (tag. Vidzemes priekšpilsēta un Ziemeļu rajons) un Jelgavas (tag. Kurzemes rajons un Zemgales priekšpilsēta) priekšpilsētā, kā arī pilsētas centrā, kur izvietojās gk. poligrāfijas uzņēmumi (piem., 1861. g. dibinātā kantorgrāmatu fabrika "A. Lira"), tomēr Vecpilsētā darbojās gk. sīkas amatnieku darbnīcas.

19. gs. 30. gados Rīgā dominējošā bija cukura un tabakas ražošana, bet līdz rūpnieciskā apvērsuma beigām 60. gados par galvenajām ražošanas nozarēm kļuva metālrūpniecība un tekstilrūpniecība. Gadsimta vidū izveidojās tas nozaru komplekss, kas

Rīga 19. gs.

bija raksturīgs Rīgas rūpniecībai nākamajos gadu desmitos: metālapstrāde un mašīnbūve, ķīmiskā rūpniecība (gumijas, gāzes, krāsvielu ražošana), šķiedru apstrāde (kokvilna, lins), vadmalas, ķemmdzijas audumu ražošana, papīra, porcelāna un fajansa, korķu ražošana un kokzāģēšana.

Mazās ģildes karogs 1856. gadā

Liela nozīme pilsētas tirdzniecības un rūpniecības attīstībā 19. gs. 2. pusē bija jaunizveidotajam Krievijas dzelzceļu tīklam, kas Rīgu saistīja ar Krievijas izejvielu avotiem. Īpaši labvēlīga situācija radās metālapstrādes uzņēmumiem, kas tika savienoti ar metalurģijas rajoniem Krievijas impērijas dienvidos. Rīgas rūpniecība sāka realizēt ražojumus plašākā tirgū, par vienu no galvenajiem darbības virzieniem kļuva jūras un dzelzceļa transporta apkalpošana. Palielinājās ostas noslogotība; 19. gs. 60.–70. gados tā tika paplašināta un modernizēta.

Sākotnēji Rīgas lieluzņēmēji bija tirgotāji: rūpniecība radās uz vietējā tirdznieciskā kapitāla bāzes un tai bija raksturīgs vienpersonisks īpašums. 19. gs. 60. gados sākās kapitāla apvienošanas process akciju un paju s-bās, kuras līdz gadsimta beigām kļuva par galveno ražošanas organizācijas formu Rīgā. Lielākie akciju s-bu uzņēmumi bija Krievu-Baltijas vagonu fabrika (dib. 1869. g.), porcelāna un fajansa fabrika "M. Kuzņecovs" (1841. g.), K. Šmita Rīgas cementa rūpnīca (1866. g.). Lielākās rūpniecības uzņēmumu īpašnieces bija vairumtirdzniecības firmas, kuru intereses bija plaši pārstāvētas pilsētas pašvaldībā un

J. Rāves cukurfabrika 1784. gadā

komerciālā kredīta iestādēs. Rīgā bija trīs lielas bankas: Rīgas Biržas banka, Rīgas Komercbanka un Rīgas pilsētas Diskonta banka, kā arī savstarpējā kredīta iestāžu, krājkašu un krājaizdevu sabiedrību tīkls. Sākot ar 70. gadiem, rūpniecībā sāka iesakņoties Krievijas, Vācijas, Francijas u.c. valstu kapitāls, kas 19. un 20. gs. mijā veidoja spēcīgus monopolus.

Līdz ar kapitālistisko attiecību rašanos pilsētas dzīvē veidojās rūpniecības proletariāts un buržuāzija. Jaunās šķiras pārmainīja līdzšinējo kārtu struktūru pilsētā. Tās, īpaši strādniecība, skaitliski strauji pieauga pēc zemnieku brīvlaišanas Vidzemē (1817. g.) un Kurzemē (1819. g.), kā arī 19. gs. 60. gados, kad agrārreforma, 1863. gada pasu likums radīja labvēlīgus apstākļus pilsētu attīstībai visā Krievijā. Uz Rīgu zemnieki devās gan no Latvijas apvidiem, gan arī no tuvākajām Krievijas guberņām – Pleskavas, Vitebskas u.c. guberņām.

1870. gadā Krievijas pilsētās tika veikta reforma, kuras uzdevums bija radīt jaunajiem sociālajiem grupējumiem atbilstošu pārvaldi un uzlabot pilsētu komunālo saimniecību. Rīgā to īstenoja 1877. gadā, jo Baltijas muižniecībai izdevās novilcināt šo procesu. Izveidoja pilsētas domi, pilsētas valdi un ievēlēja pilsētas galvu (R. Bingners). Rāte pilnvaras nolika 1889. gadā. Stipri sašaurināja Lielās ģildes politiskās tiesības. Līdz 1939. gadam Lielā ģilde pastāvēja kā brīvprātīga Rīgas vācu tautības iedzīvotāju organizācija.

19. gs. 80.–90. gados pasaules ekonomiskā uzplaukuma ietekmē Rīgā bija vērojama nevienmērīga rūpniecības attīstība: visstraujāk attīstījās industrijas svarīgākās nozares – darbagaldu būve, transporta mašīnbūve, no jaunajām nozarēm – elektrotehnisko iekārtu ražošana, tērauda velmēšana, celulozes ražošana, betona rūpniecība. Rūpniecības, transporta un sakaru līdzekļu tehniskais progress paplašināja gumijas, stiepļu, naglu u.tml. izstrādājumu ražošanu. Attīstībā atpalika atsevišķas vecās nozares, piem., tekstilrūpniecība un papīrrūpniecība. 19. gs. beigās tika dibināti jauni lieluzņēmumi: 1873. gadā – dzelzslietuve un mašīnbūves fabrika "Felzers un Ko"; 1879. gadā – R. Manteļa čugunlietuve un mašīnbūves rūpnīca; 1886. gadā – Krievijā pirmā A. Leitnera velosipēdu fabrika "Rosija"; H. Detmaņa elektrotehniskā rūpnīca (vēlākais "Unions", uz kura telpām 1928. gadā pārcēlās VEF); 1888. gadā – krievu-franču gumijas uzņēmums "Provodņiks".

Rīgas strādnieku šķiras veidošanās process noslēdzās 19. gs. 90. gados. Nabadzīgo iedzīvotāju skaita pieaugums izraisīja sociālas problēmas. Jau 70. gados notika pirmie streiki, nozīmīgākais bija 1899. gada Rīgas dumpis. Liela nozīme strādnieku kustības veicināšanā bija Jaunajai strāvai, kas radīja pamatu sociāldemokrātu darbībai. 1904. gadā nodibinājās Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija.

Kaut arī Krievijas valdība centās reformēt valsti, tās veiktie pasākumi neizrādījās pietiekami, lai apslāpētu augošo neapmierinātību valstī. Krievijā

Rīgas osta 19. gs. beigās

uzliesmoja revolūcija. Rīgā 1905. gadā notika demonstrācijas, mītiņi, streiki, uzbrukums Centrālcietumam, kā arī Latvijas tautskolotāju un pagastu pārstāvju kongresi. 1906. g. janvārī Rīgā ieradās soda ekspedīcija no Krievijas, masu aresti turpinājās visu 1906. gadu. Līdz 1908. gadam Rīgā pastāvēja karastāvoklis, bet līdz 1912. gadam – "pastiprinātas apsardzības stāvoklis".

20. gs. sākumā Rīgas rūpniecība bija dažādu ražošanas formu – fabriku, rūpnīcu, manufaktūru, darbnīcu, rūpalu sarežģīts savijums. Rīga bija izveidojusies par rūpnieciski tirdznieciska tipa pilsētu. Strādnieku skaits 1900.–1913. g. palielinājās par 40%. 19. un 20. gs. mijas pasaules ekonomiskā krīze skāra arī Rīgas saimniecību. Tās dēļ pieauga valsts iejaukšanās ekonomikā, kā arī paātrinājās lielo monopoluzņēmumu apvienību veidošanās: nodibinājās Krievijas vagonu būves rūpnīcu produkcijas pārdošanas s-ba "Prodvagon", Rīgas stiepļu un naglu rūpnīca iekļāvās Viskrievijas sindikātā "Gvozdj", "Unionu" pārņēma vācu kompānija *AEG*. Krievijas–Japānas kara laikā (1904.–1905. g.) rūpnīcas saņēma valsts pasūtījumus, kas veicināja rūpniecības nozaru struktūras pārveidošanos: lielie uzņēmumi daļēji pārgāja uz militārās produkcijas ražošanu. Rīga veidojās par nozīmīgu kara rūpniecības centru pirms 1. pasaules kara. 1905.–1907. g. revolūcijas ietekmē ražošana atkal sašaurinājās, bet, saņemot jūras un kara resora pasūtījumus, rūpniecības uzņēmumi atkal piedzīvoja ekonomisku augšupeju, īpaši mašīnbūves, metālapstrādes nozaru uzņēmumi. Ķīmiskās un gumijas rūpniecības nozares uzņēmumiem 1913. gadā bija vislielākais ražošanas apjoms, lielāks nekā metālapstrādes nozarē ("Provodņiks" ražoja 18% no visa Rīgas rūpniecības produkcijas apjoma).

Piemineklis 1905. gada cīnītājiem

A/s "Provodņiks" noliktavas 20. gs. sākumā

1. pasaules kara (1914.–1918. g.) sākumā, tuvojoties frontei, sākās Rīgas uzņēmumu evakuācija. Uz Krievijas iekšējiem rajoniem kopā ar rūpnīcu, fabriku, darbnīcu u.c. uzņēmumu iekārtām tika izvesti apmēram 200 tk kvalificētu strādnieku un viņu ģimenes locekļu. Vispilnīgāk tika evakuēti uzņēmumi, kas bija iesaistīti kara rūpniecībā. Rīga kļuva par kara nometni – 1916. gadā pilsētā bija aptuveni 58 tk bēgļu. Sabiedriskās vietās aizliedza lietot vācu valodu, slēdza vācu laikrakstus un privātskolas, par Rīgas pilsētas galvu tika iecelts latvietis A. Krastkalns.

Pēc imperatora Nikolaja II atteikšanās no varas 1917. g. februāra revolūcijas laikā Krievijā tika izveidota Pagaidu valdība, kas pieņēma lēmumu par visu līdzšinējo gubernatoru atcelšanu, to amata pienākumus nodeva vietējo guberņu zemstu priekšniekiem vai guberņu pilsētu galvām reģionos, kur zemstes nepastāvēja (arī Rīgā). Par Vidzemes un Dienvidigaunijas pārvaldnieku iecēla A. Krastkalnu. Revolūcija izraisīja sabiedrības aktivizēšanos, veidojās partijas, sabiedriskas organizācijas, dažādas padomes. Izskanēja arī Latvijas autonomijas ideja. Rīgas pagaidu dome par pilsētas galvu ievēlēja vēlāko Latvijas valsts prezidentu G. Zemgalu.

1917. g. vasarā notika pilsētas domes vēlēšanas, kurās panākumus guva sociāldemokrāti ar lielinieku P. Stučku priekšgalā (49 mandāti no 120). Jaunievēlētajā domē 70 deputāti bija latvieši. Tās darbu pārtrauca vāciešu uzbrukums Rīgai 1917. g. septembrī, taču viņi neko radikāli nespēja mainīt pārvaldes struktūrā, jo 1918. g. novembrī Vācijā sākās revolūcija, kas iezīmēja vācu sakāvi un 1. pasaules kara beigas.

1918. g. 18. novembrī Rīgā Otrajā Pilsētas (tag. Nacionālajā) teātrī Latvijas Tautas padome proklamēja Latvijas Republiku un izveidoja Latvijas Pagaidu valdību ar K. Ulmani priekšgalā. Par Rīgas pilsētas pagaidu domes vadītāju tika ievēlēts G. Zemgals (amatā līdz 1920. g.).

Pret jauno valsti bija P. Stučkas vadītie lielinieki, kas 1919. g. janvārī pārņēma varu Rīgā. Par tās varas un saimniecisko orgānu kļuva Rīgas strādnieku deputātu padome. 1919. g. 22. maijā Rīgu no lielniekiem atbrīvoja vācu landesvēra, dzelzsdivīzijas un latviešu nacionālā karaspēka vienības. Vācu militārā vara neapstiprināja pilsētas pašvaldības tiesības. 6. jūlijā Rīgā ienāca Ziemeļlatvijas brigādes un igauņu karaspēka vienības. 8. jūlijā pilsētā no Liepājas ieradās K. Ulmaņa Latvijas Pagaidu valdība, ko atbalstīja Antantes valstis. 1919. g. oktobrī spēkus pret Rīgu un Latvijas valdību vērsa P. Bermonta-Avalova armija. Sīvas cīņas notika pie Daugavas tiltiem. 11. novembrī ienaidnieks no Rīgas tika padzīts.

1920. gadā, pamatojoties uz pagaidu noteikumiem par pilsētu domnieku vēlēšanām, ievēlēja jaunu Rīgas domi, kas noteica pilsētas valdes (izpildinstitūcijas) sastāvu. Pilsētas galva bija A. Frīdenbergs (1920.–1921. g.), A. Andersons (1921.–1928. g.), A. Krieviņš (1928.–1931. g.). 1930. gadā pēc Pilsētu pašvaldības likuma pieņemšanas tika apstiprināti trīs pilsētas pārvaldes orgāni – dome, valde un revīzijas komisija. 1934. gadā pēc K. Ulmaņa autoritārā apvērsuma likvidēja pilsētas domi, tās funkcijas pārņēma iekšlietu ministra iecelta valde. Vara pilsētā bija pilsētas galvas rokās, kuru iecēla Ministru kabinets uz nenoteiktu laiku, viņam bija tiesības apturēt pilsētas valdes lēmumus. 1931.– 1935. g. pilsētas galva bija H. Celmiņš, līdz 1936. gadam – R. Garselis, no 1936. gada – R. Liepiņš. 1939. gadā pieņēma jaunus pilsētu pašvaldības likumus. Rīgas pilsētas galvu pārdēvēja par lielvecāko, paplašināja viņa pilnvaras. Lielvecāko iecēla Ministru kabinets.

Pēc 1. pasaules kara izpostītā Rīga bija kļuvusi par tikpat izpostītās Latvijas galvaspilsētu. Galvaspilsētas statuss Rīgai oficiāli piešķirts 1931. gadā.

Jaunajai valstij trūka līdzekļu, lai atjaunotu uzņēmumu darbību vai veidotu jaunus uzņēmumus.

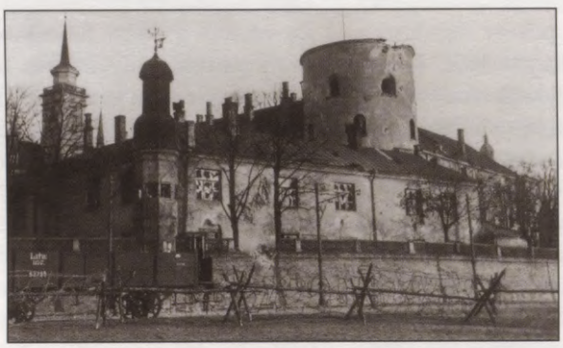

Rīgas pils 1919. gadā

1921./1922. g. Rīgā bija vērojama rūpnieciskā krīze, tāpēc 20. gadu sākumā ļoti aktuāls bija jautājums par rūpniecības uzņēmumu reevakuāciju. Tika izveidota Latvijas un Krievijas jauktā reevakuācijas komisija. Jau 1920. gadā Krievijas puse paziņoja, ka netiks atdotas 17 viņiem nepieciešamās fabrikas (gk. metālapstrādes uzņēmumi, kuru vidū bija Krievu-Baltijas vagonu fabrika, "Felzers un Ko"), tomēr no 185 pieteiktajiem uzņēmumiem tika atgūti tikai 42 un pēdējie – 1932. gadā, piem., J. Mindeļa gumijas fabrika, L. V. Gegingera konservu fabrika.

Rīgas aizstāvji 1919. gadā

Rīgā strauji attīstījās sīkrūpniecība, jo lielajās fabrikās nebija iekārtu, kā arī trūka nozaru speciālistu. Rūpniecības attīstību veicināja 1921. gada likums par iekārtu, darbagaldu, jēlvielu un kurināmā ievešanu bez muitas līdz 1926. gadam. Uzņēmumu attīstību pārtrauca pasaules ekonomiskā krīze 30. gadu sākumā. Par galveno rūpniecības nozari Rīgā kļuva tekstilrūpniecība. Viens no lielākajiem uzņēmumiem bija fabrika "Rita" (dib. 1924. g.), ko 1940. gadā pārdēvēja par "Sarkano rītu", 20. gados darbu atsāka 1880. gadā dibinātā tekstilgalantērijas fabrika "Lenta". Nozīmīgu vietu ražošanā 20.–30. gados ieņēma pārtikas rūpniecība, kā arī metālrūpniecība, kura savu iepriekšējo ražošanas apjomu līdz 2. pasaules karam tomēr nesasniedza. Veiksmīgi darbu 1922. gadā atsāka uzņēmums "Vairogs", ko 1940. gadā nacionalizēja un sadalīja piecās mazākās rūpnīcās, galveno no tām pārdēvēja par Rīgas vagonu rūpnīcu. Tāpat Rīga nespēja atjaunot pirmskara tirdzniecības apjomu – tikai pietuvojās tam īsi pirms 2. pasaules kara, kad tai atkal pāri nāca jaunas varas maiņas un kara posts.

2. pasaules kara sākumā Vācijas un PSRS vienošanās (Molotova–Ribentropa pakta) rezultātā Latvija zaudēja suverenitāti. 1940. g. 17. jūnijā Rīgā

Bankas nams Rīgā 30. gados

ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Nomainīja Rīgas pilsētas lielvecāko: R. Liepiņa vietā stājās J. Pupurs. Rīgas pārvaldes reorganizācija notika 1940. g. novembrī, kad izveidoja pilsētas pagaidu izpildu komiteju, tās priekšsēdētājs bija A. Deglavs. 1941. g. janvārī, lai atvieglotu policejisko uzraudzību un apsaimniekotu nacionalizētos īpašumus, izveidoja sešus rajonus: Ļeņina, Kirova, Maskavas, Proletāriešu, Sarkanarmijas un Staļina rajonu. 1940. un 1941. gadā padomju vara Rīgā organizēja masveida cilvēku arestus un izvešanas uz PSRS.

1941. g. jūlijā Rīgā ienāca nacistiskās Vācijas armija. Kaut gan gandrīz nekas netika darīts, lai

aizstāvētu pilsētu, tā stipri cieta – īpaši pilsētas centrs. Vācieši izveidoja pilsētas pagaidu valdi, kuru vadīja pilsētas vecākais P. Dreijmanis. Septembrī šī valde tika iekļauta vācu Rīgas pārvaldes sastāvā: P. Dreijmanis bija 2. birģermeistars, 1. birģermeistars – valstsvācietis Dr. Vindgasens, bet virsbirģermeistars – vācbaltietis H. Vitroks. Vietējie vācieši cerēja, ka hitleriskā Vācija atzīs viņu senās, Latvijas Republikas laikā atņemtās tiesības Baltijā, savukārt

PSRS okupācijas karaspēka motorizētās daļas Rīgā 1940. gadā

PSRS okupācijas apstākļos 1940. gada 14. un 15. jūlijā rīkoto Saeimas vēlēšanu plakāts

latvieši, – ka tiks atjaunota neatkarība. Nacistiskais režīms, kaut arī pieļāva abu grupu pārstāvju līdzdalību pārvaldē, tomēr realizēja savu pārvaldes politiku. Rīga bija viens no sešiem administratīvajiem apgabaliem, kuri bija izveidoti Latvijas teritorijā, kas savukārt ietilpa Ostlandes reihskomisariāta sastāvā. Rīgā atradās reihskomisāra un Latvijas ģenerālkomisāra sēdeklis. 1944. gadā Rīgas pilsētas valde sakarā ar evakuāciju pārtrauca darbību.

Kara laikā Rīgā attīstīja tikai tās nozares, kas ražoja kara apstākļiem nepieciešamo (metālrūpniecība, ādu apstrāde, kokapstrāde). Atkāpjoties vācieši uzspridzināja stratēģiski svarīgus objektus pilsētā – tiltus, elektrostacijas, noliktavas, ūdensvadu.

1944. g. beigās atjaunoja Rīgas pagaidu izpildu komiteju A. Deglava vadībā. No 1948. gada reizi divos gados (no 1979. g. reizi 2,5 gados) notika Rīgas darbaļaužu deputātu padomes (no 1977. g. tautas deputātu padomes) vēlēšanas, visi deputātu kandidāti bija no viena – komunistu un bezpartejisko bloka saraksta, uz katru mandātu tika izvirzīts tikai viens kandidāts. Padome ievēlēja izpildu komitejas sastāvu. Reāli tā bija formāla procedūra, jo padome tikai apstiprināja lēmumus, kurus jau bija pieņēmusi izpildkomiteja, kompartija vai valsts pārvaldes institūcijas.

Degošais Pētera baznīcas tornis 1941. gadā

Pēc vāciešu padzīšanas no Rīgas turpinājās kara sākumā komunistiskā režīma veiktās represijas. Atjaunoja 1940. gadā noteikto Rīgas administratīvo sadalījumu, kas ar laiku mainījās: 1947. gadā daļu Kirova rajona nosauca par Molotova rajonu; 1956. gadā Sarkanarmijas rajonu pievienoja Ļeņina rajonam, Molotova rajonu sadalīja starp Kirova, Maskavas un Proletāriešu rajoniem; 1959. gadā Staļina rajonu pievienoja Proletāriešu rajonam, ko 1962. gadā sadalīja divās daļās – agrākā Staļina rajona teritorijā nodibināja Oktobra rajonu; 1969. gadā daļu no Ļeņina rajona pārveidoja par Ļeņingradas rajonu.

Sagrautais Rātsnams 1945. gadā

1946.–1959. g. Rīgas pilsētas sastāvā bija iekļauta Rīgas Jūrmala (Jūrmalas rajons).

Rīgas rūpniecība pēc 2. pasaules kara atjaunojās strauji – tika izmantotas lielo rūpnīcu ēkas, kas bija saglabājušās Rīgā no Krievijas impērijas laikiem. Vērienīga jaunu rūpniecības uzņēmumu veidošana sākās 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā, turklāt attīstība (salīdzinot ar pārējo Latviju) notika gk. Rīgā tās izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ. Latviju iekļāva PSRS saimnieciskajā kompleksā (valsts plāna sistēmā) – tika piesaistīti līdzekļi, piegādātas izejvielas, kā

Gājiens Rīgā 50. gados

arī pusgatava produkcija tālākai apstrādei. Visstraujāk attīstījās mašīnbūve un metālapstrāde (lielākie uzņēmumi VEF, "Radiotehnika", "Komutators", "Alfa"), kā arī enerģētika (TEC-1) un ķīmiskā un naftas ķīmiskā rūpniecība ("Sarkanais kvadrāts", Latvijas ķīmisko tautas patēriņa preču ražošanas apvienība).

1953. gadā pēc J. Staļina nāves notika pārmaiņas PSRS nacionālajā politikā. Latvijas kompartija pieņēma lēmumu par nacionālajiem kadriem un latviešu valodu. Reformu izstrādē iesaistījās arī E. Berklava vadītā Rīgas pilsētas partijas komiteja. Tomēr mēģinājumi realizēt dzīvē oficiāli pasludinātos principus beidzās ar represijām pret "nacionālkomunistiem" (1959. g.) un rusifikācijas tendenču pieaugumu (īpaši 70. gadu 2. pusē un 80. gadu sākumā).

1991. g. 21. augustā Latvija atjaunoja suverenitāti. Viena no pirmajām akcijām, kurā Atmodas sākumā iesaistījās liela daļa rīdzinieku, bija cīņa pret metro

Gājiens Rīgas ielās 1989. gada 25. martā komunistiskā genocīda upuru piemiņai

celtniecību Rīgā. Ekonomiskas un ekoloģiskas diskusijas pārvērtās par politisku akciju ar parakstu vākšanu un mītiņiem. Taču Rīgas pilsētas izpildkomiteja un partijas komiteja kļuva par nacionālās neatkarības atjaunošanas piekritēju un pretinieku konfrontācijas vietu. 1991. g. janvārī bija barikāžu laiks Rīgā – iedzīvotāji apsargāja stratēģiski svarīgus objektus pret iespējamiem PSRS militāro vienību uzbrukumiem (radio, TV, telefona centrāles, Augstākās padomes ēku u.c.).

1989. g. decembrī notika pirmās demokrātiskās Rīgas pašvaldības vēlēšanas pēc 2. pasaules kara. Uzvarēja Tautas frontes (dib. 1988. g.) atbalstītie kandidāti. 1990. gadā pieņēma likumu par pilsētu pašvaldībām. Padome no sava vidus ievēlēja padomes priekšsēdētāju (A. Teikmanis), izpildkomitejas priekšsēdētāju (A. Inkulis). Padomes vadītājs no tīri dekoratīvas figūras kļuva par galveno pilsētas amatpersonu. 1992. gadā, kad apstiprināja likumu par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību, par Rīgas augstāko lēmējinstitūciju kļuva Rīgas dome, par tās priekšsēdētāju tika ievēlēts A. Teikmanis. Izpildkomitejas vietā izveidoja pilsētas valdi. 1994. gadā šo institūciju likvidēja, izveidojot izpilddirektora amatu, kam pakļāva rajonu izpilddirekcijas un Rīgas domes saimniecības nodaļu. Pēc 1994. gada vēlēšanām par domes priekšsēdētāju ievēlēja M. Purgaili, 1997. gadā – A. Bērziņu.

1991. gadā pārdēvēja Rīgas rajonus: Kirova rajons kļuva par Centra rajonu, Oktobra rajons – par Ziemeļu rajonu, Proletāriešu rajons – par Vidzemes priekšpilsētu, Maskavas rajons – par Latgales priekšpilsētu, Ļeņina rajons – par Zemgales priekšpilsētu, Ļeņingradas rajons – par Kurzemes rajonu.

Padomju ekonomikas un finansu atpalicība un nošķirtība no pasaules procesiem 20. gs. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā radīja tautsaimniecības sabrukumu. Rūpnieciskā ražošana 90. gados Rīgā samazinājās vairāk nekā par pusi. Tāpat samazinājās arī apgrozījums tirdzniecībā un sabiedriskajā ēdināšanā. 90. gadu 2. pusē vērojama ražošanas un tirdzniecības apjomu stabilizācija. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas notika vispārēja uzņēmumu privatizācija. 1996. gadā privātajā sektorā ražoja apm. pusi no rūpniecības produkcijas, tirdzniecībā 77,6% un sabiedriskajā ēdināšanā 86,0% apgrozījuma bija privātajā sektorā. Denacionalizēja padomju okupācijas varas atsavinātos īpašumus (līdz 1997. g. 1. janvārim bija denacionalizētas 3942 mājas).

I. Melne, R. Pārpuce

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsētas pirmsākums ir vietējo iedzīvotāju (lībiešu, kuršu) ciematu kopa, kas 11.–12. gs. radās tag. Vecrīgas dienvidu daļā Rīgas upes tuvumā, kur bija dabiska osta. Rīdzinieki cēluši koka guļbūves, kas apsildītas ar māla vai akmens krāsnīm un pavardiem. Ciemu teritorija bijusi sadalīta nelielās sētās, kas norobežotas ar stāvkoku žogiem.

Vācu kolonisti 1201. gadā blakus šīm apmetnēm dibināja savu apmetni – pilsētu pēc Ziemeļeiropas parauga, pusloka formā, kas ar taisno malu piekļāvās Rīgas upei. Gar tagadējām Jāņa, Pēterbaznīcas, Kungu, Tirgoņu un Zirgu ielām izbūvēja pirmos nocietinājumus. Tās galvenās celtnes bija bīskapa Alberta un Zobenbrāļu pils, pirmā Doma baznīca (Māras katedrāle) un Sv. Pētera baznīca. 1211. gadā aizsargmūri pagarināja gar tag. Jaunielu līdz Daugavas krastam, bet pēc lielā 1215. gada ugunsgrēka pilsētu paplašināja līdz tag. Torņa ielai, nostiprinot vidus-

Barikādes Vecrīgā 1991. gada janvārī

Ziedi pie Brīvības pieminekļa 1999. gada martā

laiku pilsētas robežu ar aizsargmūri. Aizsargmūris sasniedza ap 11 m augstumu, tajā bija torņi (1330. g. minēti 28 torņi), galvenie torņi aizsargāja ieejas pilsētā. 13. gs. 1. pusē uzcēla tagadējo Doma kompleksu kopā ar otru bīskapa pili, Sv. Jēkaba baznīcu, Sv. Marijas Magdalēnas klosteri un baznīcu, pēc 1330. gada – arī jauno Livonijas ordeņa pili. Kad ap 1330. gadu visumā bija nostiprinājies viduslaiku Rīgas ielu tīkls un tajā jau bija izveidojies tirgus laukums, pie tā uzcēla Rātsnamu (minēts 1334. g.) un Lielās ģildes Jauno namu, ko 15. gs. beigās sāka izmantot melngalvju organizācija (Melngalvju nams). Nozīmīgi objekti bija Lielās un Mazās ģildes nami, dominikāņu, franciskāņu un cisterciešu (Marijas Magdalēnas) klosteri. Vācu tirgotāji un amatnieki sākumā cēla koka stāvbūves vai pildrežģu konstrukcijas daudztelpu dzīvojamos namus. Pēc 1293. gada lielā ugunsgrēka koka ēku celtniecību aizliedza. Iepriekšējās sētas tipa apbūves vietā ieviesa perimetrāli izvietotu zelmiņa tipa mūra ēku celtniecību.

Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienā 1999. gada 25. martā

Pilis un sakrālās celtnes sākumā būvēja no kaļķakmens Gotlandes celtnieku ietekmētās vēlās romānikas formās (Doma baznīcas un Zobenbrāļu ordeņa pils A daļas). Jau 13. gs. 2. ceturksnī izplatījās no vācu būvniecības aizgūtais pārejas stils no romānikas uz gotiku, tika ieviestas jauktas ķieģeļu un akmens pildījuma konstrukcijas. 14. gs.–15. gs. 1. pusē baznīcu celtnēs ieviesās Ziemeļeiropas (Vācijas) ķieģeļu gotikas principi. Izsmalcināta apdare vērojama Sv. Pētera baznīcas altāra daļā un Sv. Jāņa baznīcas frontonā. Viduslaiku baznīcām bija augstas piramidālās torņu smailes.

Ordeņa mestra Monheima pēc 1330. gada celtā Rīgas pils

16. gs. sākumā līdz ar šaujamieroču attīstību sākās jaunas nocietinājumu sistēmas izbūve ar zemes valņiem un bastioniem (sākumā rondeļiem). Līdz 16. gs. beigām beidza pusloka formas valņu uzbēršanu no sauszemes puses. 17. gs. 1. pusē valņus izbūvēja arī gar Daugavu. 17. gs. 2. pusē zemes nocietinājumus pilnveidoja zviedru inženieru J. Rodenburga un G. Horna vadībā, iekārtojot piecus bastionus sauszemes pusē un piecus bastionus gar Daugavu. Rīgas platība palielinājās līdz 35 ha.

17. gs. vidū zviedru kara inženieri izstrādāja stihiski veidojušos Rīgas priekšpilsētu plānojuma rekonstrukcijas projektu, paredzot priekšpilsētu ieslēgšanu nocietinājumos un regulāra ielu tīkla izveidi. Šo projektu īstenoja tikai daļēji, ietverot ārpus pilsētas uzbūvētās Sv. Ģertrūdes un Jēzus koka baznīcas, kā arī Jura hospitāli. 17. gs. 70. gados Z no Rīgas pils par patstāvīgu cietoksni izbūvēja Citadeli. Nocietinājumus

izbūvēja arī Daugavas kreisajā krastā. Viduslaiku Sarkanā torņa vietā pie senākās Mārupītes ietekas Daugavā (iepretī Bieķensalai) 1621. gadā uzcēla Kobronskansti.

Rīgas priekšpilsētu un zemes nocietinājumu rekonstrukcija turpinājās 18. gs. beigās. 1772. gadā nojauca priekšpilsētu koka ēkas līdz tag. Elizabetes ielai un izveidoja Esplanādi. Pēterburgas un Maskavas priekšpilsētu regulāro kvartālu grupas kopā ar Forburgu Z no Rīgas pils orientēja pret Iekšrīgu trijlapja veidā. Šajā laikā noraka arī Kubes (Seno) kalnu, kas atradās Raiņa bulvāra un Esplanādes rajonā. Citadelē uzcēla kazarmas u.c. armijai nepieciešamās mūra ēkas, izveidojot centrālo laukumu un Pētera un Pāvila baznīcu (1781.–1785. g.) pie tā. Iekšrīgā pret Citadeli radīja divus klasicisma laukumus: vienu iepretī 18. gs. 80. gados rekonstruētajai Rīgas pilij, pie tā uzcēla Liceja ēku un Pēterburgas viesnīcu, otru daļēji noraktā Jēkaba bastiona vietā – Parādes, vēlāk Jēkaba laukums.

Sv. Jāņa baznīca (1996. g. foto)

Sarkanais tornis 17. gs., J. Bines gleznas fragments

1786. gadā Rīgai oficiāli pievienoja Jelgavas priekšpilsētu, kurā ap galvenajiem ceļiem (uz Bausku, Jelgavu, Kalnciemu, Sloku) jau agrāk bija izveidojušies zemnieku un zvejnieku ciemati. Tajā iekļāva arī piepilsētas muižiņas (Borherta, Hartmaņa, Volfšmita, Nordeķu u.c. muižiņas). Pēc priekšpilsētu nodedzināšanas 1812. gadā tajās pēc Krievijā apstiprinātajām paraugfasādēm uzcēla daudz koka ēku, kā arī mūra ēkas Iekšrīgā. 1815. gadā izstrādāja priekšpilsētu atjaunošanas projektu, kas ir tagadējā Rīgas centra plānojuma pamatā.

19. gs. vidū nocietinājumu sistēma jau traucēja pilsētas ekonomisko attīstību. Krievijas valdība 1856. gadā atcēla Iekšrīgai cietokšņa statusu. Valņus noraka 1857.–1863. g. un pēc J. D. Felsko un O. Dīces projekta ap Iekšrīgu iekārtoja 200–250 m platu zaļumu joslu ar Pilsētas kanālu, paredzēja brīvstāvošu sabiedrisko ēku un dzīvojamo namu kvartālu celtniecību. DA no Iekšrīgas ieprojektēja noliktavu zonu, dzelzceļa staciju. Projektu vienkāršoja J. Hāgens. Izveidoja ar liepām apstādītus bulvārus, paplašināja 1817. gadā iekārtoto Vērmanes dārzu, pāri Pilsētas kanālam uzcēla akmens tiltus. 1867. gadā cietokšņa

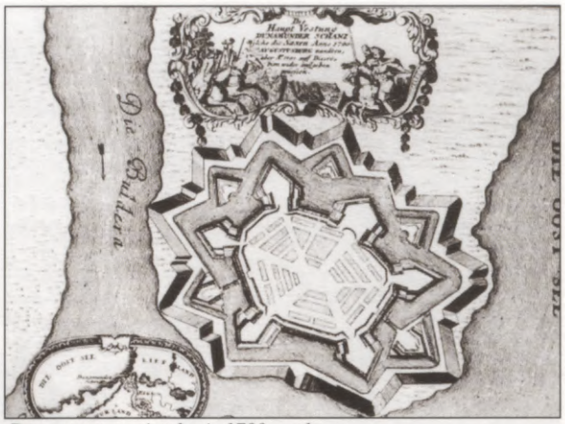

Daugavgrivas cietoksnis 1700. gadā

Rīgas pilsētas un Citadeles nocietinājumi 18. gs., J. K. Broces zīmējums

statusu atcēla Citadelei un labiekārtoja visu bij. Esplanādes teritoriju.

Kad 1879. gadā izveidoja Rīgas pilsētas būvvaldi, pilsētas mērnieks R. Štegmanis, arhit. R. Šmēlings un inženieris Ā. Agte izstrādāja Rīgas apbūves plānu. 1886. gadā ieviesa tagadējo teritorijas sadalījumu grupās un gruntsgabalos. Lokālos plānojuma projektus izstrādāja arī atsevišķiem pilsētas rajoniem (Grīziņkalns, Čiekurkalns, Vecmīlgrāvis, Bolderāja). Sāka strauju bij. priekšpilsētu koka ēku nomaiņu ar daudzstāvu mūra ēkām. Rīgas centrālajā daļā ik gadus uzcēla 50–100 lielu piecstāvu vai sešstāvu ēku. To lielumu noteica jaunizstrādātie Rīgas būvnoteikumi. Izveidoja Rīgas dzelzceļa mezglu, uzcēla

Pilsētas nocietinājumi no Smilšu vārtu puses 1785. gadā. J. K. Broces zīmējums

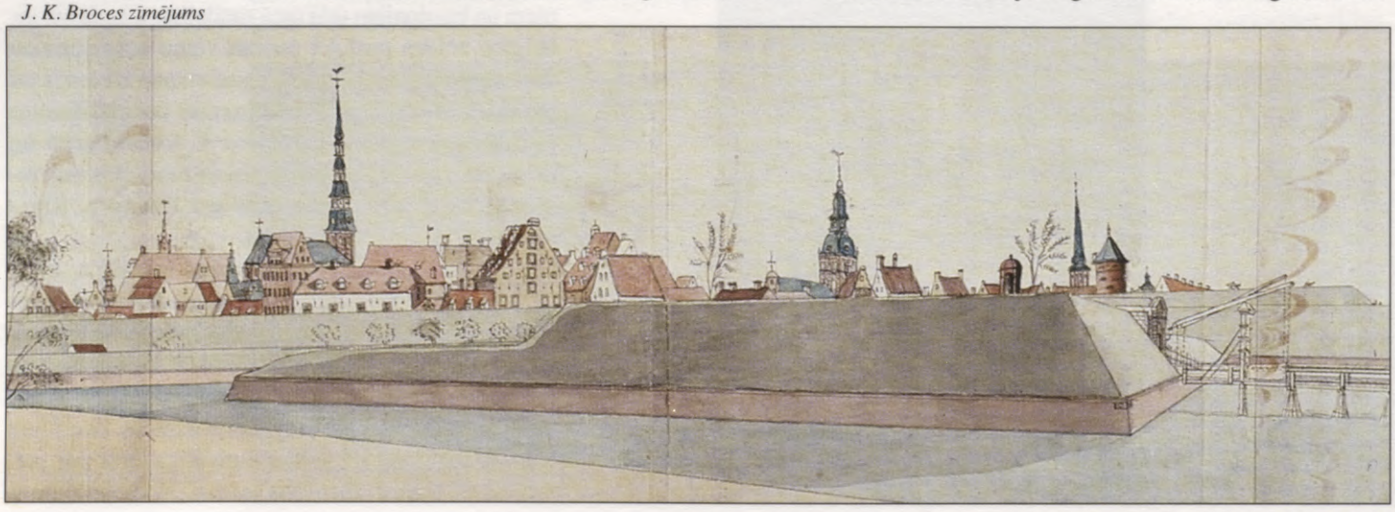

Kaula muiža 1801. gadā. J. K. Broces zīmējums

Pētera baznīcas fasāde 1790. gadā. J. K. Broces zīmējums

jaunus tiltus pār Daugavu. Ap pilsētas centru sāka rūpnīcu celtniecību. Pēc dārzu pilsētu principa 1902. gadā sāka Mežaparka apbūvi.

16. gs. beigās un 17. gs. sāk. Rīgas arhitektūru sāka ietekmēt Nīderlandes, kā arī (kaut arī mazākā mērā) Polijas renesanses novirzieni (piem., Rātsnama un Melngalvju nama pārbūves). Raksturīgi rotājumu elementi bija akmens maskas, vāzes, obeliski, rolverks, akmens portāli. Paplašinot zelmiņa mājas, mainījās jumta virziens, izbūvēja horizontālas dzegas. 1587.–1589. g. uzcēla tektoniski organizēto Jāņa baznīcas altārdaļu, Doms ieguva jaunu smaili ar kupolu un slaidu nobeigumu. 17. gs. beigās uzcēla vairākas lielas baroka dzīvojamās ēkas ar t.s. lielā ordera un skulpturāla dekora rotātām akmens fasādēm un plašām zālēm (Reiterna nams, 1688. g.; Dannenšterna nams, 1696. g.). Pēc ugunsgrēka uzcēla jaunu Pētera baznīcas torni ar trim galerijām, kā arī akmens portāliem rotātu fasādi (1690. g., būvmeistars R. Bindenšū). Baroka formas vērojamas arī Reformātu baznīcā (1733. g., K. Meinerts), pārbūvētajā Lielās ģildes fasādē, Zviedru vārtos.

Pirmie klasicisma arhitektūras principi izpaudās 1765. gadā celtajā Rīgas rātsnamā (arhit. J. F. Etingers). 18. gs. beigās izvērsās t.s. pilsoņu klasicisma

Parādes laukums 19. gs. sākumā

dzīvojamo ēku celtniecība (arhit. K. Hāberlands). Tām bija trīs, retāk četri stāvi ar mansarda jumtu, centrāli izvietoti balkoni, izsmalcināts apmetuma dekors. Nozīmīgi klasicisma pieminekļi ir Aleksandra vārti, Uzvaras kolonna, 1830. gadā celtais arsenāls. Klasicisma formās ir celtas arī priekšpilsētas muižiņu dzīvojamās ēkas (Bišumuiža, Bloka muižiņa u.c.), Jēzus baznīca (1818.–1822. g., arhit. K. F. Breitkreics), Sv. Ņevas Aleksandra baznīca (1820.–1825. g.).

19. gs. 2. pusē arhitektūru noteica eklektisms. Pirmās lielās sabiedriskās ēkas – biržas ēku (1852.–1855. g., arhit. H. Bose), Lielo ģildi (1854.–1857. g., K. Beine), Bruņinieku, tag. Saeimas namu (1863.–1867. g., arhit. J. F. Baumanis, R. A. Pflūgs) cēla Vecrīgā. Ārpus Vecrīgas viena no pirmajām celtnēm bija tag. Nacionālā opera (1860.–1863. g., L. Bonštets). Bulvāru apbūvi 19. gs. 70.–80. gados pa lielākajai daļai projektēja J. F. Baumanis, izveidojot viengabalainu ansambli. Tag. LU galveno ēku sāka celt 1866. gadā (arhit. G. F. A. Hilbigs), tag. Nacionālo teātri uzcēla 1899.–1902. g. (arhit. A. Reinbergs), Latvijas Mākslas akadēmiju – 1902.–1905. g. (arhit. V. L. N. Bokslafs). No sakrālajām celtnēm nozīmīgākās bija Vecā Sv. Ģertrūdes baznīca (1863.–1868. g., arhit. J. D. Felsko) un pareizticīgo katedrāle (1876.–1884. g., arhit. R. A. Pflūgs).

20. gs. sākumā, kad celtniecība bija visintensīvākā, daudzstāvu ēku celtniecībā neilgi dominēja jūgendstils. Pirmais tā stilistiskais novirziens bija t.s. dekoratīvais jūgendstils, kura raksturīgākie piemēri ir būvinženiera M. Eizenšteina celtās dzīvojamās ēkas Alberta ielā (1903.–1906. g.). Nacionālā romantisma novirziens bija mēģinājums radīt latviešu arhitektūru (nami Tērbatas ielā 15/17, arhit. E. Laube un K. Pēkšēns, Brīvības ielā 47, 62, arhit. E. Laube, Brīvības ielā 58, arhit. A. Vanags), visvairāk ēku nacionālā romantisma formās uzcēla 1905.–1908.

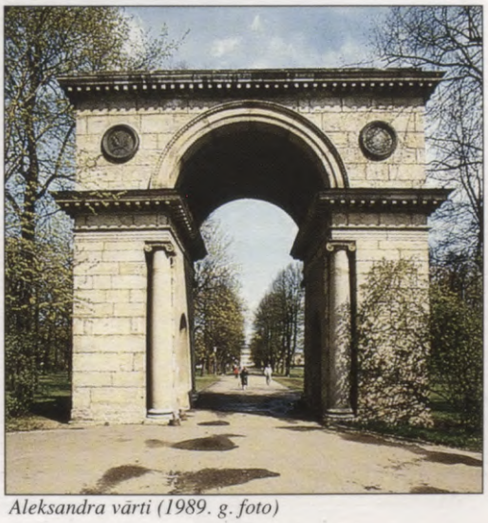

Aleksandra vārti (1989. g. foto)

gadā. Stateniskajam jūgendstilam raksturīga konstruktīva skaidrība, un zināmā mērā šis stils bija modernās arhitektūras priekštecis (Ģertrūdes ielā 30, 32, 34; 1909.–1911. g., arhit. J. Alksnis, E. Laube). Īsi pirms 1. pasaules kara attīstījās neoklasicisms. Vairākas neoklasicisma celtnes uzbūvēja arhit. E. Pole 1910.–1911. g. (Krišjāņa Barona ielā 14, Strēlnieku ielā 1, Brīvības ielā 38). Īpaša nozīme 20. gs. sākuma arhitektūrā ir R. Šmēlinga celtajām t.s. sarkanajām skolām, Āgenskalna tirgus ēkām, ugunsdzēsēju depo Hanzas ielā. Šajā periodā Rīgas arhitektūrā galvenā nozīme bija latviešu arhitektiem, Rīgas Politehniskā institūta absolventiem.

Latvijas Republikas laikā celtniecības apjomi stipri samazinājās. Pēc kara postījumu novēršanas 1925. gadā arhitekta A. Lamzes vadībā sāka izstrādāt Rīgas ģenerālo plānu, kā arī jaunus būvnoteikumus. Plašie Rīgas attīstības priekšlikumi, paredzot iedzīvotāju skaita palielināšanos līdz 1,5 mlj un apbūves izvietojumu tālu ārpus toreizējām pilsētas robežām, tomēr netika realizēti. Izveidoja dažus mazstāvu celtniecības rajonus – Teiku, Imantu, turpinājās Mežaparka apbūve. Viens no lielākajiem celtniecības

Fasāžu rotājumi (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

pasākumiem bija Centrāltirgus piecu paviljonu izbūve (1924.–1930. g., arhit. P. Dreijmanis, P. Pavlovs, inž. V. Isajevs), kas deva iespēju atbrīvot no tirgus būdām Daugavas krastmalu. Daudzstāvu dzīvojamo ēku grupas tika uzceltas jaunizveidotajos Slokas un Valdemāra ielu posmos, arī Brīvības ielā. Stilistiski arhitektūra šajā periodā nebija viengabalaina. 20. gados vēl bija jūtama racionālā jūgendstila ietekme, izņēmumi bija daži vēsturisko formu stilizācijas mēģinājumi, piem., bij. kinoteātris *Splendid Palace* (1923.–1924. g., arhit. F. Skujiņš, mākslinieks H. Grīnbergs) – baroka un rokoko formu stilizācija. Racionālā funkcionālisma principi izpaudās T. Hermanovska celtajās individuālajās dzīvojamās mājās Mežaparkā, Māras dīķa apkārtnē un Teikā. Atšķirīgi stilistiskie aizguvumi ir 1927.–1930. g. celtajās pilsētas blokmājās Ausekļa ielā (arhit. P. Dreijmanis), Jāņa Asara ielā (O. Tīlmanis), Lauvas ielā (H. G. Pīrangs, E. Štālbergs). Etnogrāfiskās būvmākslas elementu atdarinājumi izmantoti arhitekta P. Kundziņa projektētajos dzīvojamos namos Tom-

Bruņinieku, tag. Saeimas nams (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

sona ielā 4, Baznīcas ielā 6, Siguldas prospektā 31.

30. gadu beigās K. Ulmaņa autoritatīvās valdīšanas laikā uzcēla dažas monumentālas celtnes neoklasicisma formās: Tiesu pili (1936.–1938. g., arhit. F. Skujiņš), Vecrīgā Finansu ministriju (1937.–1940. g., A. Klinklāvs), Armijas ekonomisko veikalu (1936.–1940. g., A. Galindoms) un Kara muzeju (1937.–1939. g., A. Galindoms). Uzbūvējot šīs celtnes, realizēja centrālās daļas detalplānojuma projekta idejas par Vecrīgas radikālu rekonstrukciju. Lai atbrīvotu vietu citām šajā rekonstrukcijas projektā paredzētajām celtnēm, 30. gadu 2. pusē nojauca dažus Vecrīgas kvartālus pie Doma, bet 30. gadu beigās – ēkas ap Melngalvju namu un Alberta laukumu.

Pēc Latvijas okupācijas un iekļaušanas PSRS sastāvā 1940. gadā tika uzspiesti sveši pilsētbūvniecības un arhitektūras principi, uzskatot līdzšinējo orientāciju uz Rietumeiropu par jaunai sociālistiskajai iekārtai neatbilstošu. Reālā darbība gan izvērsās tikai pēc 2. pasaules kara. Pirmās Rīgas atjaunošanas un ģenerālā plāna shēmas izstrādāja latviešu arhitekti A. Lamze, P. Bērzkalns un O. Tīlmanis (1945.–1947. g.). 50. gadu sākumā Rīgas ģenerālā plāna izstrādāšanu uzticēja no Vladivostokas atbraukušajam krievu arhitektam J. Vasiljevam. Projekts bija novecojis jau tā izstrādāšanas laikā (apstiprināts 1955. g.), jo neparedzēja pietiekoši lielas teritorijas

Glika iela Mežaparkā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Skats uz Esplanādi (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

daudzstāvu dzīvojamai apbūvei, rūpnīcām ierādīja sabiedriskajai apbūvei piemērotas vietas, transporta magistrāļu vietā tika projektētas parādes ielas. Kad nodibināja Valsts pilsētu celtniecības projektēšanas institūtu, ar vietējo arhitektu līdzdalību projektu kvalitāte atkal tuvojās Eiropas līmenim.

Pirmajos pēckara gados veica pilsētas atjaunošanas darbus, no jauna uzcēla dažus unikālus objektus. Atjaunoja Daugavas krastmalu (1949. g., arhit. M. Brodskis), uzcēla viesnīcu "Rīga" (1954. g., arhit. A. Miezis, S. Antonovs), Dziesmu svētku estrādi Mežaparkā (1955. g., V. Šņitņikovs, G. Irbīte), Zinātņu akadēmijas augstceltni (1958. g., O. Tīlmanis, V. Apsītis, K. Plūksne), tag. Akmens tiltu (1957. g.), VEF Kultūras pili (1960. g.). Tajos parasti izpaudās ārišķīga latviešu tautas mākslas elementu iesaistīšana eklektiskās formās. Dzīvokļu celtniecība nebija izvērsta. Cēla atsevišķas dzīvojamās mājas pilsētas centrā, dažus strādnieku ciematus Bolderājā, Vecmīlgrāvī, Iļģuciemā. Juglā, Teikā, Imantā, Latgales priekšpilsētā notika vienstāva individuālo dzīvojamo māju celtniecība.

Zināms lūzums pilsētbūvniecības un arhitektūras attīstībā bija 50. gadu beigās. Vispirms tas izpaudās vienkāršotu tipu projektu dzīvokļu celtniecībā, veidojot dzīvojamos rajonus. To izvietošanai bija nepieciešams jauns Rīgas ģenerālais plāns (apstiprināts 1969. g., arhit. E. Pučiņš, G. Melbergs, V. Apsītis). Pilsētas struktūru izveidoja no astoņiem kompleksiem plānojuma rajoniem ar pārdomātu darba, dzīves vietu un apkalpes objektu izvietojumu, īpašas funkcijas tika saglabātas pilsētas centram.

Nozīmīgākie dzīvojamie rajoni – Āgenskalna priedes, tikai viena mikrorajona lielumā (1958. g., arhit. N. Rendels), Jugla (no 1958. g.), Ķengarags (no 1959. g.), Imanta (no 1967. g.) Purvciems (no 1970. g.). Plānojums pirmajos dzīvojamos rajonos veidots visumā brīvs, vēlākajos – ar lieliem regulāriem vai neregulāriem iekšējiem pagalmiem, kuros bieži iekļāva arī iepriekš uzceltās mazstāvu ēku grupas. Strauji ieviesa industrializētu paneļu dzīvojamo ēku celtniecību. 60. un 70. gados izstrādāja uzlabotus tipveida dzīvojamo ēku projektus, līdzās piecstāvu ēkām sāka būvēt 9–12 stāvu ēkas. No sabiedriskajām ēkām vispirms cēla bērnudārzus un skolas, bet plānotā apkalpes centru, it sevišķi kultūras objektu celtniecība parasti atpalika. Pēdējie lielākie dzīvojamie rajoni, ko uzbūvēja 70.–80. gados, ir Zolitūde-Pleskodāle, Mežciems (rajona D daļa pievienota pilsētai 1974. g.), Pļavnieki (rajons izbūvēts uz lauksaimniecības zemēm, kas 1974. g. pievienotas pilsētai) un Ziepniekkalns. Šajos rajonos pēc individuālajiem projektiem uzceltas arī dažas 14–18 stāvu ēkas ar interesantu apjomu plastiku un apdari (arhit. L. Plakane, M. Apsītis, Z. Kalinka, V. Rauhvargere). Pēc 1990. gada valsts finansētā dzīvokļu celtniecība ir pārtraukta, dzīvojamie rajoni nav pabeigti.

Sabiedrisko un tirdzniecības ēku celtniecība 60. gadu sākumā ieguva pārdomātu funkcionālo risinājumu un vienkāršotas ārējās formas (Centrālā dzelzceļa stacija, 1960. g., arhit. V. Kuzņecovs, V. Cipuļins; universālveikals "Bērnu pasaule", 1963. g., J. Goldenbergs, L. Vaičulaitis; Rīgas autoosta, 1964. g., G. Mincs; Rīgas ostas pasažieru stacija, 1965. g., M. Ģelzis, V. Savisko). Tajās izmantoti plaši stiklojumi, plastiskas dzelzsbetona konstrukcijas, dažkārt atturīgi dekoratīvi motīvi. 60. gados projektēja pirmās augstceltnes Rīgas centrā (administratīvā ēka Republikas laukumā Citadelē, 1965.–1985. g.; viesnīca "Latvija", celtniecība pabeigta 1979. g., arhit. V. Kadirkovs, V. Maike, A. Reinfelds u.c.; Preses nams Ķīpsalā, 1978. g., J. Vilciņš).

70. gados paaugstinājās arhitektūras līmenis, sabiedriskās ēkas ieguva individuālas arhitektūras formas, bagātinājās fasāžu plastika un apdares paņēmieni. Šajā laikā uzcēla Dailes teātra ēku (1959.–1976. g., arhit. M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kanders), E. Dārziņa mūzikas vidusskolas un horeogrāfijas vidusskolas ēku (1974. g., O. Zakamennijs, B. Kampuse, T. Krimska), Zemgales priekšpilsētas izpilddirekcijas namu (1975. g., M. Ģelzis u.c.), Starptautisko tirdzniecības centru Kronvalda dārzā (1974. g., J. Vilciņš, A. Ūdris, G. Asaris), Vidzemes priekšpilsētas izpilddirekcijas ēku (1980. g., O. Krauklis,

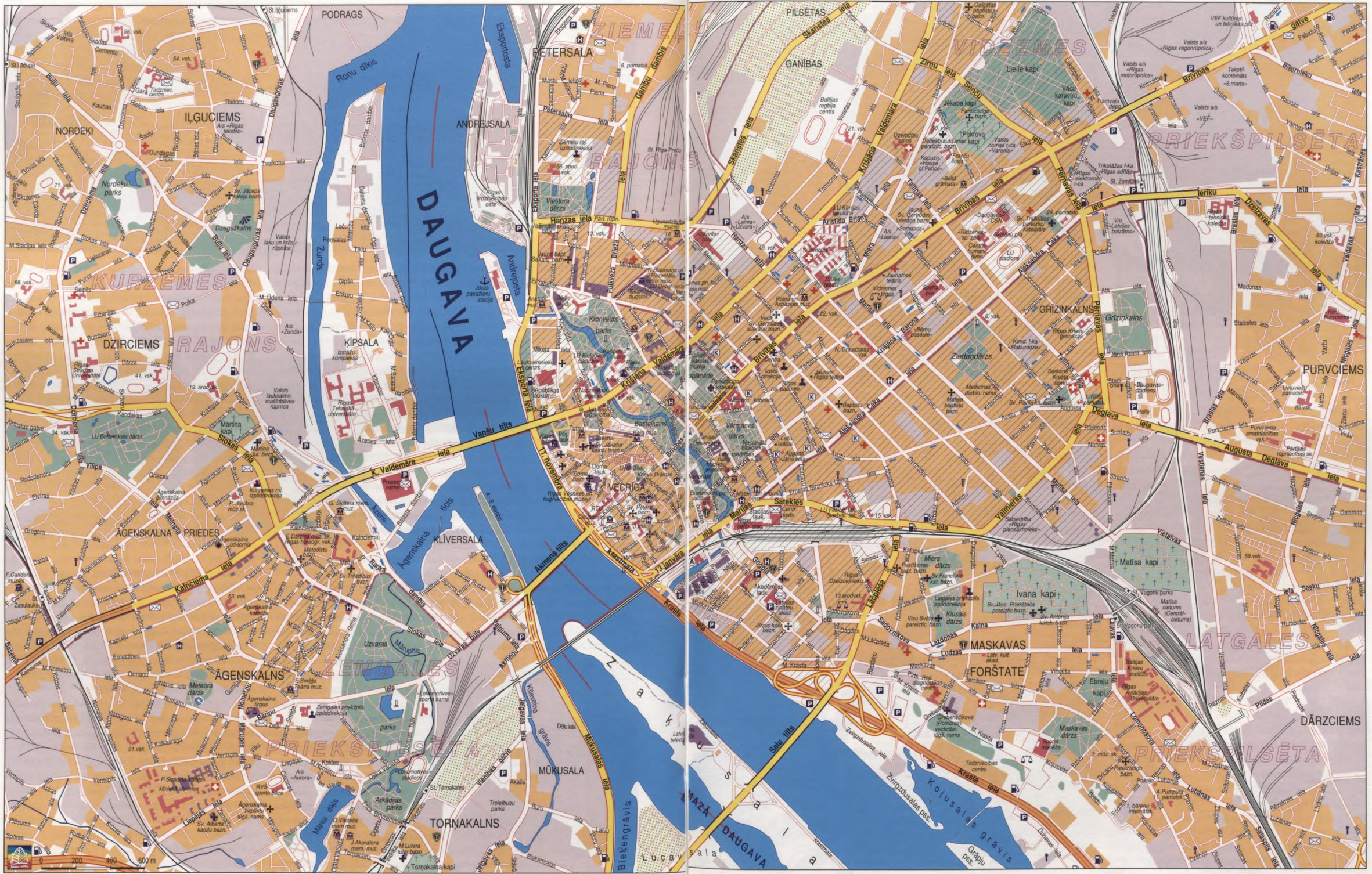
PODRAGS
ANDREJSALA
PĒTERSALA
ILĢUCIEMS
NORDEKI
DZIRCIEMS
KĪPSALA
VECRĪGA
ĀGENSKALNA PRIEDES
ĀGENSKALNS
TORŅAKALNS
KLĪVERSALA
MŪKUSALA
DAUGAVA
Ronu dīķis
Eksportosta
Ganību dambis
Andrejosta
Zunds
Ēkas
Ķīpsala
Ārupīte
Ārenes
Ilģis
Akmens tilts
Vanšu tilts
Krasta
13. janvāra
Ķīšezers
Zaķusala
Lucavsala
Bieķengrāvis
Jelgavas
Mūkusalas
Kleiseina
Dēļu
Trolejbusu parks
Arkādijas parks
Uzvaras parks
Mežaparks
Meteora dārzs
Nordeķu parks
Kronvalda parks
Vērmanes dārzs
Viestura dārzs
Ziemeļu raj. izpildkomiteja
Rīgas tirdzniecības osta
Jūras pasažieru stacija
Latvijas Nacionālā bibliotēka
Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs
Latvijas Kara muzejs
Latvijas Nacionālais mākslas muzejs
Rīgas Tehniskā universitāte
Rīgas Stradiņa Universitāte
P. Stradiņa klīniskā slimnīca
Rīgas Ģeotelpiskās informācijas centrs
Rīgas Centrālā cietums
Rīgas Centrālā stacija
Rīgas Centrāltirgus
Rīgas Centra rajona tiesa
Rīgas Centra rajona izpildkomiteja
Rīgas Centra rajona pašvaldība
Rīgas Centra rajona prokuratūra
Rīgas Centra rajona policijas pārvalde

Skats uz Latgales priekšpilsētu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ā. Išhanova). Pie celtnēm, kas akcentē atsevišķus pilsētas mezgla punktus, var pieskaitīt arī Sporta pili Krišjāņa Barona ielā (pabeigta 1970. g., O. Krauklis, Ā. Išhanova) un lidostu "Rīga" (1974. g.). Abas celtas pēc pārveidotiem tipa projektiem. Rīgas siluetu papildina TV ēka (1987. g., arhit. A. Purviņš, B. Maike, V. Kadirkovs) un TV tornis (1986. g.) Zaķusalā. Interesanti meklējumi apjomu plastikā ir Kongresu nams (1982. g., arhit. J. Gertmanis, V. Kadirkovs), viesnīca "Rīdzene" (1984. g., Z. Kalinka, J. Gertmanis, V. Kadirkovs), biroju ēkas Maskavas ielā (1990. g., J. Skalbergs) un Brīvības ielā (1992. g., M. Gelzis). Ārpus Rīgas centrālās daļas jaunajos dzīvojamos rajonos uzcēla vairākas tirdzniecības un sabiedriskās ēkas.

Pēc medicīnas iestāžu izvietojuma shēmas pilsētas perifērijā veidoja plašo slimnīcu kompleksu "Gaiļezers" (kopš 1970. g., arhit. A. Purviņš, V. Kadirkovs, M. Apsītis, M. Gelzis), kā arī Latvijas Medicīnas akadēmijas ēku Dzirciema ielā (1987. g., V. Čikste). Teikas rajonā jau no 60. gadiem sāka veidoties zinātnisko institūtu komplekss, 1979. gadā uzbūvēja Akadēmiskās bibliotēkas grāmatu krātuves ēku. Ķīpsalā uzbūvēja RTU mācību korpusu kompleksu (1969.–1980. g., arhit. D. Danneberga, K. Alksnis).

No 60. gadiem Rīgā izvērsa rūpniecības objektu celtniecību, tos izvietoja gan esošajās (VEF rajons, Ganību dambis), gan jaunizveidotajās rūpniecības zonās (Krustpils iela, Biekensala, Mārupe, Bolderāja). Pār Daugavu uzcēla Salu tiltu (1976. g.) un Vanšu tiltu (1981. g.).

Slimnīcu komplekss "Gaiļezers" (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Atjaunojot 1991. gadā Latvijas Republikas neatkarību, krasi mainījās līdzšinējā pilsētbūvniecības un celtniecības prakse. 1983. gadā apstiprinātais trešais Rīgas pēckara ģenerālais plāns (līdz 2005. g.) paredzēja tālāku iedzīvotāju skaita palielināšanos līdz 1,1 milj un atbilstošu dzīvokļu celtniecības pieaugumu, apbūvējot visas brīvās teritorijas un sākot mazstāvu rajonu rekonstrukciju, bet 1994. gadā apstiprinātais Rīgas attīstības plāns (līdz 2005. g.) paredz iedzīvotāju skaita samazināšanos un stabilizāciju (līdz 750–800 tk), esošās apbūves saglabāšanu un rekonstrukciju, kā arī saudzīgu attieksmi pret dabu (ūdeņi, zaļumu masīvi).

Sakarā ar privātīpašuma tiesību atjaunošanu plānveida saimniecības vietā izvēršas privātā (firmu, ārzemju investoru) iniciatīva. Pārsvaru guvusi esošo ēku rekonstrukcija tirdzniecības, apkalpes, finansu iestāžu vajadzībām, gk. ēku pirmajos stāvos. Turpinājās vairāku 80. gados sākto ēku celtniecība. To vidū ir viesnīcas "Daugava" paplašināšana (1972. g., arhit. A. Reinfelds, 1995. g., V. Milgroms). Turpinās Nacionālās operas ēkas rekonstrukcija un paplašināšana (sākta 1988. g., arhit. I. Jākobsons, J. Gertmanis). 90. gadu 2. pusē uzceltas vairākas jaunas sabiedriskās ēkas, piem., kultūras nams Imantā, neparastās, noapaļotās formās celtā tirdzniecības nama "Mols" ēka Krasta ielā (arhit. V. Ugrimovs). 1998. gadā sākta biroju nama "Valdemāra centrs" celtniecība (arhit. V. Sarma, J. Norde), kā arī sabiedriskās ēdināšanas komplekss Krasta ielā (arhit. A. Purviņš), kurā izmantoti butaforiski tautas koka arhitektūras paņēmieni.

Pēdējos gados Rīgas teritorijā izbūvētas vairāk nekā desmit Eiropas līmeņa degvielas uzpildes stacijas, kas apvienotas ar tirdzniecības punktiem. 1998. gadā sākta divu daudzstāvu autostāvvietu celtniecība abpus dzelzceļa uzbērumam Rīgas centrā (arhit. J. Gertmanis, L. Saprovskis). Izveidojoties turīgo iedzīvotāju slānim, Rīgas mazstāvu ēku rajonos,

Mežaparkā un piepilsētas zonā ceļ greznāku savrupmāju grupas. To stilistikā izpaužas galējības – retrospektivisms un radikāls modernisms.

Pēdējos gados uzceltas arī divas sporta halles – "Skonto" halle Emiļa Melngaiļa ielā (1995. g., arhit.

Daugavas salas un tilti (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

A. Ģelzis, O. Salputra) un RTU kompleksā Ķīpsalā (1996. g., U. Bērziņš, A. Reinfelde, A. Zavadskis). Tiek gatavota Nacionālās bibliotēkas grandiozās ēkas – Stikla kalna celtniecība Daugavas kreisajā krastā Klīversalā (kopš 1989. g., arhit. G. Birkerts, M. Ģelzis).

A. Holcmanis

Kultūra

Rīgas internacionālais raksturs ietekmēja tās iedzīvotāju sadzīvi un kultūru. Aizguvumi izpaudās gan celtniecībā, gan rīdzinieku apģērbā un paražās. Vācu pilsētu kultūras elementi izpaudās mūra ēku celtniecībā un Vācijas pilsētām raksturīgo organizācijas formu – brālību, ģilžu, cunftu veidošanā. Rīga veidojās par varas un tirgus metropoli ar Ziemeļvācijas pilsētu plānojuma struktūru un Hanzas pilsētām raksturīgu saimniecisko mehānismu, kultūras stereotipiem un atribūtiem, ar vācu pilsētām raksturīgo satversmi, tiesvedību, sociālo, finansu un izglītības struktūru.

Melngalvju altāra skulptūra Sv. Juris. J. K. Broces zīmējums

Vienīgā vērā ņemamā kvalitāte, ko pilsēta sasniedza 13.–15. gs. vizuālajā un materiālajā kultūrā, bija sakrālā arhitektūra. Arī tajā Rīga sekoja Lībekas, Ratseburgas, Rostokas, Vismāras, Štrālzundes dievnamu plānojuma paraugiem. Tā kā Rīga bija cieši saistīta ar Lībeku, Brēmeni, arī ar Brigi un Antverpeni, tad šejienes sakrālajās celtnēs nonāca šo pilsētu darbnīcās radīti kokgriezuma vai apgleznoti gotiskie altāri, kas atspoguļoja vācu un flāmu mākslas tradīcijas. Saglabājušies kokgriezumu paraugi un atsevišķas skulptūras – Sv. Jēkaba baznīcas krucifikss, Melngalvju altāra skulptūras Sv. Juris un Sv. Ģertrūde, kā arī Lielās ģildes aizlūguma cilnis "Marijas nāve". Tie liecina par mākslas tirdzniecības rietumu–austrumu ceļu. Diemžēl, Rīgā kā aktīvā reformācijas kustības atbalsta centrā pilsoņi bez žēlastības iznīcināja katoļu laika relikvijas un mākslas priekšmetus. Vienīgā sabiedriskā ēka, kas līdz nopostīšanai 1941. gadā bija saglabājusi savas dimensijas, bija Melngalvju nams; mainījusies bija tikai ēkas dekoratīvā āriene.

Tirgus ekonomikas attīstība agrīna kapitālisma formās, viduslaiku administratīvās un sociālās sistēmas nomaiņa ar jauno laiku Rīgas atkarību no absolūto monarhiju varas atainojās arī pilsētas kultūrā. Poļu valdīšanas laiks radīja katoļticības restitūciju par protestantisma citadeli kļuvušajā pilsētā. Tomēr tas ievirzīja Rīgas garīgo kultūru humānisma un renesanses tehnisko, zinātnisko sasniegumu atmosfērā. Par Rīgas humānistiem uzskatāmi amatnieks un dramaturgs B. Valdiss, dzejnieki Augustīns Eicēdijs, Plīnijs Basilijs. Arī birģermeistars N. Eke bija izglītota personība un visādi centās atbalstīt rīdziniekus garīgos centienus. Livonijas kultūra, vēsture un sadzīve 16. gs. tika atspoguļota tolaik populārajā hronikas žanrā, kura izcilākie kopēji bija B. Rusovs un F. Nīenstede. Augošais sabiedrības izglītības līmenis rosināja grāmatu iespiešanu organizēt arī Rīgā, un Rīgas pilsētas sindiks un arī humānists D. Hilhens 1588. gadā uzaicināja no Amsterdamas uz Rīgu grāmatiespiedēju N. Mollīnu. Par sevišķu nopelnu atzīstama Zviedrijas karaļa Kārļa XI 1675. gadā dibinātā liceja darbība. Šajā mācību iestādē audzēkņi ieguva darbam ierēdniecībā nepieciešamās zināšanas, kā arī priekšizglītību studijām ārzemju universitātēs.

16. un 17. gs. palielinājās Holandes arhitektūras un tēlniecības ietekme (Sv. Jāņa baznīcas piebūve, skulptūras, pilsētas nocietinājumu vārtu arhitektoniski plastiskais veidojums). Ar Polijas, Holandes un Vācijas starpniecību Rīga uztvēra arī transformētas franču un itāļu renesanses ietekmes. Visvairāk tās atspoguļojās fortifikācijas sasniegumos un Rīgas pilsētas nocietinājumu sistēmā. Zviedru ietekme saplūda ar Rīgā dominējošo vācu kultūras strāvu. Zviedrijas militārā un ekonomiskā varenība deva iespēju īstenot vairākas iniciatīvas. Tās bija Rīgas pils pārbūve 17. gs. vidū, Kobronskansts, Neimindes jeb Daugavgrīvas cietokšņa un Citadeles izbūve par pirmklasīgiem un moderniem militārarhitektūras paraugiem. Zviedru laiks sakrita ar baroka stila uzplaukumu pilsētas kultūrā. Tas atspoguļojās Reiterna, Mencendorfa, Dannenšterna un citu bagāto pilsoņu namu fasāžu un interjeru apdarē ar tēlniecības, gleznieciības, dekoratīva kokgriezuma, stikla gleznieciības darbiem, keramikas flīžu, cēlkoka u.c. materiālu izmantošanā. Rīgā vienlaikus strādāja vairāki desmiti daiļkrāsotāju, tēlnieku, namdaru. Neparasti ražīgi bija vairāku baznīcu interjeru, Sv. Pētera baznīcas portālu autors tēlnieks J. D. Šauss, Sv. Jura skulptūras, Arsenāla bundzinieku un arī Lielā Kristapa (1683. g.) autors kokgriezējs M. Brinkmanis, baznī-

Pieminekļu aizsardzība un Vecrīgas reģenerācija

Interese par pieminekļu aizsardzību radās 20. gs. sākumā (arhit. un arhitektūras vērsturnieks H. G. Pīrangs). Latvijas Republikā darbojās Pieminekļu valde, kas lēma par atsevišķu arhitektūras pieminekļu pārveidošanu. Tomēr 30. gadu beigās Vecrīgas kompleksa saglabāšanu tā nespēja nodrošināt. Arī pirmajos pārdesmit padomju okupācijas gados veica tikai atsevišķu Rīgas arhitektūras pieminekļu restaurāciju – restaurēja Bloka muižiņu Vienības gatvē (1954. g., arhit. J. Līcītis), viduslaiku dzīvojamās ēkas "Trīs brāļi" (1957. g., P. Saulītis), Doma baznīcu (1962. g., E. Slavietis, V. Druģis).

Kopīgas Vecrīgas rekonstrukcijas koncepcijas trūkuma dēļ un, neņemot vērā tās specifiku un ielu tīklu, uzcēla vairākas lielas ēkas (RTU korpuss, 1958. g., arhit. O. Tīlmanis, E. Jēkabsons; dzīvojamās mājas Kungu un Kaļķu ielā, 1958. g., O. Tīlmanis, A. Rižovs; 3. vidusskola, 1966. g., K. Plūksna, V. Fjodorovs; RTU laboratoriju korpuss, 1967. g., J. Vilciņš, I. Paegle; Okupācijas muzejs, 1970. g., Dz. Drība, G. Lūsis-Grīnbergs).

1967. gadā Vecrīgu izsludināja par valsts aizsargājamu zonu un radās juridisks pamats tās kompleksai aizsardzībai. Paplašinājās restaurācijas darbu apjoms. 1977.–1983. g. izstrādāja Vecrīgas reģenerācijas projektu (arhit. E. Pučiņš, E. Burkovskis, A. Holcmanis, V. Tarasova), kurā noteica galvenos principus Vecrīgas apbūves atjaunošanai un restaurācijai, funkcionālajam zonējumam, ielu klasifikācijai un brīvo teritoriju labiekārtošanai. Nozīmīgākais šajā laikā restaurētais objekts ir Sv. Pētera baznīcas tornis un interjers (1968.–1984. g., arhit. P. Saulītis, G. Zirnis). Līdz 1968. gadam atjaunoja 123,5 m augsto torni, 1984. gadā pabeidza interjera restaurāciju. 1983.–1993. g. īpaši plašus restaurācijas darbus veica Polijas kultūras pieminekļu restaurēšanas uzņēmuma (*PKZ*) ārējās tirdzniecības birojs un firma *Budimex*. Restaurēja ap 40 objektu (aizsargmūris Torņa ielā, Reiterna nams, Reformātu baznīca, pirmā ordeņa pils – Jura baznīca, vairāki dzīvojamie nami un noliktavas), tos pielāgojot gk. kultūras un sabiedrisko iestāžu vajadzībām. Vecrīgas ielu ainavā veiksmīgi iekļaujas no jauna uzceltās biroju ēkas Jaunielā (1967. g., arhit. D. Danneberga), Grēcinieku ielā 24 (1970. g., B. Ozols, I. Paegle), Pils ielā 8/10 (1983. g., S. Pētersone, L. Gintere), Peldu un Kungu ielas stūrī (1983. g., J. Skalbergs, P. Birulis). Tām ir augsti kārniņu jumti, Vecrīgas raksturam pielāgotas proporcijas. Pirmais mēģinājums veidot vienu ēku kā vairāku atšķirīgu stilizētu fasāžu apvienojumu ir nepabeigtajam kompleksam Tirgoņu ielā (1988. g., arhit. M. Liepa).

Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas Vecrīgas ēku pārbūves un rekonstrukcijas darbus finansē privātas firmas, bankas un ārzemju investori. Vispirms viņu darbība ir izpaudusies daudzu desmitu veikalu, kafejnīcu, restorānu u.c. apkalpes objektu izbūvē ēku pirmajos stāvos un pagrabos. No lielākajiem objektiem jāatzīmē viesnīca "Roma", bankas ēka Vaļņu ielā (celtniecība beigta 1993. g., arhit. E. Vecumnieks, V. Zilgalvis, J. Kārkliņš, D. Bērziņš), rekonstruētais ēku komplekss "Konventa sēta" (1996. g., E. Vecumnieks, D. Bērziņš, B. Bērziņa), Jēkaba kazarmu pārbūve par biroju, veikalu un apartamentu kompleksu (1997. g., V. Sarma, J. Norde). Ēkās veikti ierobežota apjoma restaurācijas darbi. Pirmā 90. gadu jaunceltne ir apvienības "Daugavas vanagi" viesnīca "Radi un draugi" Mārstaļu ielā (1997. g., arhit. J. Poga).

Skats uz Vecrīgu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Rātslaukums 19.gs.

Melngalvju nama atjaunošanas sākums 1996. g. jūnijā (R. Salcēviča foto)

Sākta Rātslaukuma apbūves rekonstrukcija. Tiek atjaunots 1941. gadā sagrautais Melngalvju nama komplekss. Paredzēta arī Rātsnama atjaunošana.

1983. gadā pilsētbūvniecības pieminekļa statusu piešķīra Rīgas vēsturiskajam centram (apm. dzelzceļa loka robežās), Mežaparkam un Pārdaugavas koka apbūves rajonam starp Eduarda Smilģa un Nometņu ielām un ieviesa šo teritoriju pilsētbūvnieciskās aizsardzības režīmu.

Ārpus Vecrīgas pēdējos gados restaurēti vairāki arhitektūras pieminekļi, to vidū nami Vilandes ielā 1 (ēka celta 1898.–1899. g., arhit. R. H. Cirkvics, rekonstruēta 1995. g., arhit. G. Vaivars, G. Lūsis-Grīnbergs) un Krišjāņa Barona ielā 13 (1996. g., A. Liepiņš), turpinās 1996. gadā sāktā Berga bazāra rekonstrukcija (Z. Gaile). Vērmanes dārzā par atpūtas un izklaides centru (arhit. V. Sarma, J. Norde) pārbūvēts arhitektūras piemineklis – bij. minerālūdens iestāde (1871.g., L. Bonšets).

1997. g. 4. decembrī lielākā daļa Rīgas vēsturiskā centra (Vecrīga, bulvāru loks un jūgendstila zona) tika ieslēgta *UNESCO* pasaules kultūras mantojuma sarakstā.

A. Holcmanis

Melngalvju nams 1999. g. aprīlī (M. Pirtas foto)

namu, nopostīja zviedru celto Citadeli, jaunu ekonomisku pacēlumu pilsēta izjuta tikai 18. gs. vidū. Lai pierādītu savu kultūras misiju, 1733. gadā cara Pētera I vārdā no jauna tika atklāts zviedru dibinātais licejs. Krievijas impērijas administrācijas pārstāvji savu valdnieku sagaidīšanas reizēm vai kronēšanas gadījumos cēla teatrālas pagaidu būves – triumfa vārtus, improvizētas dekorācijas, amorfus piemineklus ar pagaidu raksturu. Lai gan Baltijā un arī Rīgā vācbalti joprojām bija noteicēji, tomēr Krievijas patvaldnieki mēģināja ierobežot viņu privilēģijas. Arvien redzamāka kļuva ortodoksālās kristietības un slāviskā monarhisma diametrāli pretējā mentalitāte un slēpti naidīgā ievirze pretstatā vācbaltu liberālajam protestantismam. Plaisa kļuva pamanāma kultūras orientācijas redzamo simbolu vidē.

Var sacīt, ka lielākā daļa Rīgas un Latvijas kultūras gan garīgajā, gan materiālajā jomā ir apgaismības produkts. Rīga izjuta stipru šās strāvas iespaidu. Pirmā to uztvēra pilsoniskās sabiedrības vācu daļa, kuru bija rosinājis mācītājs un Domskolas skolotājs J. G. Herders, kā arī G. Merķelis, J. G. Hāmanis u.c. Apgaismība radīja sabiedrības interesi par vēsturi. Ārsts N. Himzelis 1773. gadā lika pamatus pirmajam Rīgas muzejam. Pirmo Vācu teātra ēku jeb Musi uzcēla O. H. Fītinghofs. To atklāja 1782. gadā ar G. E. Lesinga traģēdijas "Emīlija Galoti" uzvedumu.

Rīga strauji uzplauka pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1817.–1819. gadā. Šis likumdošanas akts atraisīja daudzus radošos spēkus gan latviešu, gan cittautiešu kultūrā. Augošā rūpniecība sekmēja iedzīvotāju pieplūdumu, bet vienlaikus prasīja no sabiedrības arī garīgās kvalitātes pieaugumu. Ražošanas attīstība gāja roku rokā ar zinātnes un izglītības attīstību. To veicināja laikrakstu izplatību un to tirāžas palielināšanās, liela nozīme bija tautsaimniecības zinību pamatu mācību grāmatām. Mainījās arī izglītības sistēma un struktūra. 1789. gadā jau bija nodibināta navigācijas skola, 1808. gadā darbu sāka celtniecības un mākslas skola. 1805. gadā atvēra pirmo meiteņu skolu. No 19 gs. vidus valdība atvēra vairākas elementārskolas un ģimnāzijas. 1862. gadā darbu sāka Rīgas Politehnikums, kurā gatavoja speciālistus rūpniecības, lauksaimniecības, tirdzniecības, celtniecības u.c. nozarēm. Šo pirmo augstskolu 1896. gadā pārveidoja par Politehnisko institūtu, kura inženiertehnisko fakultāšu struktūras un tradīciju daļēja pārmantotāja ir Rīgas Tehniskā universitāte. 1870. gadā Rīgā nodibināja Baltijas skolotāju semināru, tā idejas savā veidā pārņēma gan 1919. gadā dibinātās Latvijas Universitātes humanitārās fakultātes, gan 1946. gadā izveidotais Latvijas Valsts Pedagoģiskais institūts. 1919. gadā tika likti pamati Mākslas akadēmijas un Konservatorijas izveidei. Šīs augstskolas gan reāli sāka darboties 1921. gadā. Pēc 2. pasaules kara Rīgā stipri izvērsās augstskolu attīstība, veidojās specializētas mācību iestādes: 1946. gadā – Latvijas Valsts Fiziskās Kultūras institūts (tagad Latvijas Sporta Pedagoģijas akadēmija), 1950. gadā – Rīgas Medicīnas institūts (Rīgas Stradiņa universitāte), 1958. gadā no Latvijas universitātes atdalīja tehniskās fakultātes un atjaunoja Rīgas Politehnisku institūtu, 1960. gadā izveidoja Rīgas Civilās aviācijas institūtu.

Pētera baznīcas kreisais portāls (1997. g. foto)

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas augstskolu struktūrā notika pārmaiņas, vairāk gan tieši skarot mācību iestāžu nosaukumu un satversmes maiņu. Izveidojās vēl viena humanitārā augstskola – Latvijas Kultūras akadēmija un arī vairākas privātas augstskolas. Pēdējos gados sabiedrībā ir mainījusies izglītības ieguves motivācija, priekšroku dodot komerczinībām, tieslietām, starptautisko attiecību specialitātēm. Augsts prasību cenzs joprojām ir radošo profesiju augstskolām, kurās Rīgai pieder monopolstāvoklis gan pedagogu kvalifikācijas, gan arī audzēkņu sagatavošanas līmeņa ziņā.

17.–18. gs. zinātniskā pētniecība Rīgā koncentrējās Doma rajonā – te atradās Akadēmiskā ģimnāzija, bibliotēka, muzejs, tipogrāfija, Grindeļa aptieka, pirmais meteoroloģisko novērojumu punkts, kas dibināts 1795. gadā. No 18. gs. beigām pētījumi veikti gk. ekonomiskajās, vēstures, kā arī kartogrāfijas, dabaszinātņu nozarēs, un ar tiem nodarbojās gk. atsevišķi turīgo ļaužu slānim piederīgie vācieši, zviedri, krievi, poļi. 18. un 19. gs. mijā Rīgas zinātnē darbojās pirmais latviskas izcelsmes dabaszinātnieks D. H. Grindelis. 1803. gadā viņš nodibināja Rīgas Ķīmiski farmaceitisko b-bu – pirmo ķīmijas zinātnieku asociāciju Krievijā, tā izdeva arī žurnālu. Drīz pēc tam tika dibinātas arī citas zinātniskas b-bas. 1869. gadā Rīgas Latviešu b-bā tika izveidota Zinību komisija. Latvijas augstskolu mācībspēki fakultāšu katedrās un laboratorijās veica ar nozares attīstību saistītus pētījumus. Rīgā 1946. gadā tika izveidota Zinātņu akadēmija. Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Zinātņu akadēmiju pārveidoja par personālakadēmiju, tā vairs neveic zinātnisko iestāžu pētniecības un saimnieciskā darba vadību. Zinātniskie institūti ir iekļāvušies universitāšu sastāvā. 1991. gadā samazinājās zinātnes finansējums un tādējādi sašaurinājās pētījumi organiskajā ķīmijā, pusvadītāju tehnoloģijā, cietvielu fizikā.

Bibliotēku darbībai ir divi virzieni. Vienu veido Latvijas Akadēmiskā bibliotēka ar tās asociētajiem līdzdalībniekiem, otru – Latvijas Nacionālā bibliotēka ar reģionālo bibliotēku tīklu. Rīgas tautas bibliotēku apvienībā ir 46 tautas bibliotēkas. Pēdējos 50 gados Rīgā uzceltas četras jaunas bibliotēku ēkas. Kamēr sabiedrībā tiek uzturēta Nacionālās bibliotēkas kā jaunas Gaismas pils ideja, tikmēr paliek cerība, ka ar jauno tehnisko līdzekļu palīdzību būs iespējams izveidot pārskatāmu un praktiski izmantojamu automatizētu bibliotēku tīklu.

Vecākais Rīgas muzejs ir 1773. gadā dibinātais Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, kas ir galvenais pilsētas kultūrvēsturisko liecību uzkrājējs un popularizētājs. Ārsta N. Himzeļa vispusīgā kolekcija laika gaitā tika sadalīta un iekļauta 1846. gadā dibinātā

Latvijas Universitāte (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Dabas muzeja, 1869. gadā atvērtās Rīgas pilsētas gleznu galerijas (1905. gadā jaunuzceltā Pilsētas mākslas muzeja) kolekcijās. 1869. gadā pēc Rīgas Latviešu b-bas iniciatīvas izveidotais Latvijas muzejs ir tagadējā Latvijas Vēstures muzeja priekštecis. 1920. gadā nodibināja Valsts mākslas muzeju, ko izvietoja Rīgas pilī (tag. Ārzemju mākslas muzejs).

20. gs. 80. gadu 2. pusē restaurētajā Sv. Jura baznīcā sāka darboties Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejs. Mūsdienu mākslas norises gan tēlotājas, gan lietišķās mākslas jomā vērojamas muzejā "Arsenāls", kas ierīkots 19. gs. sākumā celtajā armijas noliktavas ēkā. Tā krātuvēs atrodas lielākā pēckara gadu latviešu tēlotājas mākslas kolekcija. 1924. gadā Rīgā sāka veidot jauna tipa muzeju brīvā dabā – tag. Etnogrāfisko brīvdabas muzeju. No skolotāja J. Grestes 1925. gadā izveidotās ekspozīcijas radās tag. J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs. Pēc transformācijas par LPSR Revolūcijas muzeju vēsturisko vārdu un saturu atkal ir atguvis Latvijas Kara muzejs (1919.–1940. g. darbojās Pulvertornī). 1957. gadā ar profesora P. Stradiņa gādību izveidojās Medicīnas vēstures muzejs. Savi muzeji ir augstskolām, atsevišķiem resoriem, piem., Ugunsdzēsības muzejs, Arhitektūras muzejs, Rīgas Motormuzejs. Atsevišķu nozaru vēsturi pārstāv Teātra muzejs, Sporta muzejs, Rīgas Kino muzejs, Latvijas Fotogrāfijas muzejs, Sakaru muzejs, Dzelzceļu muzejs (dib. 1999. g.) un citi.

Valsts Mākslas muzejs (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Rīga ir pilsēta, kurā uzturējās un savus talantīgos darbus radīja valsts izcilākie kultūras darbinieki, un tāpēc tajā izveidojusies sazarota memoriālo muzeju sistēma: gan muzeji rakstniekiem A. Upītim, J. Akurateram, O. Vācietim, R. Blaumanim, folkloristam K. Baronam, gan gleznotājam J. Rozentālam, tēlniekam G. Šķilteram u.c. Ar trimdas latviešu palīdzību Atmodas gados radās Latvijas kultūras muzejs "Daugeri", kurā vēstures liecībās atspoguļota trimdas latviešu nepārraujamā saikne ar dzimteni un tās vēsturi. 1970. gadā nodibināja Latviešu sarkano strēlnieku muzeju (ideja par latviešu strēlnieku kara muzeja veidošanu radās 1916. g. un bija Latvijas Kara muzeja izveides pamatā), kopš Atmodas gadiem šā muzeja ēkā darbojas Okupācijas muzejs, kas atspoguļo Latvijas 50 gadu okupāciju.

Pulvertornis 19. gs. beigās

Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Atjaunotās neatkarības sākumā valsts izdevniecības "Zvaigzne", "Liesma", "Zinātne", "Avots", "Sprīdītis", "Latvijas enciklopēdija" atbrīvojās no kompartijas un preses komitejas uzraudzības, bet Latvijas komunistiskās partijas centrālkomitejas laikrakstu un žurnālu izdevniecība 1990. gadā kļuva par pirmo akciju s-bu (tās sastāvā 1992. gadā darbību sāka oriģinālliteratūras apgāds "Preses nams"). 1993. gadā nodibinājās SIA "Zvaigzne ABC", kas 1995. gadā privatizēja lielāko mācību grāmatu izdevniecību – "Zvaigzne". 1999. gadā ir tikai viena

Apgāda "Preses nams" kolektīvs 1999. gadā (O. Mārtinsona foto)

valsts izdevniecība "Zinātne". 1998. gadā likvidēja izdevniecību "Latvijas enciklopēdija", tās iestrādes konkursa kārtībā pārņēma apgāds "Preses nams". No Zviedrijas uz Rīgu pārnāca apgāds "Daugava", darbību atjaunoja Jāņa Rozes izdevniecība un a/s "Valters un Rapa". Izveidojās daudz jaunu privāto izdevniecību: "Alberts XII", "Egmont Latvija", "Elpa", "Jāņa sēta", "Jumava", "Karogs", "Kontinents", "Lielvārds", "Likteņstāsti", "Madris", "Nordik", "Signe", "Svētdienas rīts", "Tapals" u.c. Visas šīs izdevniecības ir Latvijas Grāmatizdevēju asociācijas biedri. 90. gadu sāk. daudzo slēgto grāmatveikalu vietā rodas jauni. Visplašāko grāmatnīcu tīklu izveidojusi Jāņa Rozes grāmatnīca. Autortiesību aizstāvībai nodibināta Autortiesību un komunicēšanās aģentūra/Latvijas Autortiesību aģentūra (AKKA/LAA).

Pilsētas kultūras apritē aizvien nozīmīga vieta ir teātru kultūrai. Pirmo izrādi latviešu valodā Rīgā iestudēja 1868. gadā. Tradicionāli iemīļotie un tāpēc labprāt apmeklētie teātri savu skatītāju nepieviļ arī dzīves komercializācijas apstākļos. Visi Rīgas teātri cīnās par skatītāju piesaisti gan ar daudzveidīgu repertuāru, gan ar pirmizrāžu skaita palielinājumu. Te paraugs ir Nacionālā teātra izrāžu politikas, sociālo jautājumu kārtošanas un ēkas uzturēšanas prasmīgais darbs. Īpašu statusu pieprasa Nacionālā opera, jo ar uzvedumu vērienīgumu un acīmredzamo teātra darbības kvalitātes kāpumu tiek attaisnota pastiprināta dotāciju iepludināšana šajā reprezentatīvās kultūras iestādē.

Nacionālā opera (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Muzikālā un literārā dzīve Rīgā attīstās dinamiski, sekojot līdzi sabiedrības labklājības un emociju seismogrammai. Savdabīgi, ka mūzikai, ņemot vērā tās publisko patērēšanas formu, ir izdevies saglabāt tradicionālo koncertciklu, festivālu un konkursu periodiskumu un rast šīm izpildījuma formām materiālu atbalstu. Savukārt, tā kā literāru darbu lasīšana

Nacionālais teātris (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

vairāk ir individuāls process, tad literārie vakari, sarunas ar rakstniekiem, dzejniekiem no kādreizējās ikdienas un bieži svinētajiem autoru un lasītāju tikšanās svētkiem ir pārvērtušies vienīgi ātras un marginālas saskarsmes brīžos, kādas grāmatnīcas vai kluba telpās, ceļot priekšā jauniznākušu grāmatu. Rakstnieku un dzejnieku daiļrade ir atguvusi introversiju, no kādreizējās sabiedriskošanas atkal kļūstot par radītāja intīmu pārdzīvojumu.

Sabiedrības aktīvā iesaiste kultūras procesā visvairāk izpaužas tautas mākslinieciskajā pašdarbībā. Līdz 1995. gadam tautas mākslas kolektīvu skaits samazinājās (apm. par 43%). Pēdējo gadu laikā šis process stabilizējies. Rīgas pašvaldība finansē 244 tautas mākslas kolektīvus. Rīgā tiek rīkotas valsts svētku svinības, atceres dienas, gadskārtu ieražu svētki, festivāli, konkursi, tautas mākslas kolektīvu koncerti. Tautas mākslas jaunrades procesa apliecinājums ir 1873. gadā iedibinātā Vispārējo latviešu dziesmu svētku un 1948. gadā iedibinātā Deju svētku tradīcija. Par tradīciju kļuvusi Lieldienu iešūpošana, kurā Kultūras Fonds un Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs ienesa savu versiju par latviešu dzīves ieražām. Krāšņa tautas daiļamatu skate ir Amatniecības kameras rīkotie pasākumi Vecpilsētā, kā arī ikgadējie tautas mākslas gadatirgi Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja teritorijā Berģos. Nacionālās kultūras biedrības, kādu Rīgā ir vairāki desmiti, piesaka sevi

Folkloras festivāls (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

pilsētas garīgajā un fiziskajā telpā ar mākslas izstādēm, koncertiem, piemiņas vietu iezīmēšanu ievērojamām personībām. Latviešu-vācbaltu centrs *Domus Rigensis* ar piemiņas plāksnēm P. Šīmanim, G. Hilbigam, J. K. Brocem ir centies iezīmēt Rīgas topogrāfijā ievērojamu vācu tautības darbinieku nopelnus. Par jaunu parādību pilsētas kultūras fona bagātināšanā ir kļuvusi garīgās mūzikas atskaņošana baznīcās. Nu Rīgu skaņām pilda ne tikai Doma ērģeļspēle un koncerti Sv. Pētera un Pāvila baznīcā, bet arī ikmēneša koncerti tikko restaurētajā Sv. Jāņa baznīcā, muzikāli pasākumi Sv. Pētera, Vecajā Sv. Ģertrūdes, Jaunajā Sv. Ģertrūdes, Jēzus un Lutera baznīcās. Ar atjaunotu un daudzpusīgu kultūras darbību var lepoties Rīgas Latviešu b-ba, kas sniedz atbalstu kā saviesīgai dzīvei, tā arī izstāžu veidošanai un koncertdarbībai. Bet visvairāk šis nams ir pazīstams ar ieguldījumu sabiedrisku un politisku diskusiju kultūras veicināšanā Latvijas Inteliģences savienības, kā arī citu institūciju organizētos disputos.

Par neatņemamu Rīgas kultūras dzīves sastāvdaļu ir kļuvušas starptautiskas kooperācijas un kultūrpolitikas institūcijas, piem., mecenāta Dž. Sorosa Mūsdienu mākslas centrs, vācu kultūrpropagandas un izglītības iestāde – Gētes institūts. Ar Skandināvijas zemju sasniegumiem Rīgā var iepazīties ar Ziemeļvalstu Informācijas centra palīdzību. Arī vairākas ārvalstu vēstniecības ar Latvijā akreditētajiem kultūras atašejiem rosina Rīgas inteliģenci aktīvai sadarbībai. Dānijas, Francijas, Igaunijas, Norvēģijas, Taivanas, Vācijas, Zviedrijas u.c. valstu pārstāvniecības ir bijušas iniciatores daudziem vērtīgiem kultūras pasākumiem: filmu skatēm, mākslas izstādēm, teātru režisoru apmaiņai, viesizrāžu rīkošanai.

Par to, cik veiksmīgi Rīgā iespējams apvienot mākslas darbu publisku eksponēšanu ar komercdarbību, liecina daudzās galerijas. Atbilstoši rīdzinieku mentalitātei tajās primārā ir audzinošā, ekspozīcijas vai kolekcijas demonstrējuma funkcija. Vairāk iecienīto galeriju vidū noteikti minamas A. Sūnas galerija, Kīpsalas keramikas izstāžu zāle, galerijas "Daugava", "Čiris", Mākslinieku savienības galerija "M-6", "Rīgas galerija". Rīga ir antikvāro mēbeļu, gleznu, grāmatu, lietišķās mākslas darbu un arī ikonu realizācijas centrs. No Latvijas ļoti daudz tiek izvests šo antikvāro priekšmetu, tādējādi noplicinot kultūras fonu. Par tirgus ekonomikas sabiedrībai raksturīgu kultūras parādību ir kļuvušas izstādes un galerijas klubos, komercizstādēs un pat biroju namos. Te jāmin Saules banka, Latvijas Unibanka, kas iekārtojušas vairākas galerijas savās telpās. *Radisson SAS* viesnīca atvērusi galeriju "Templis". Radošo profesiju klubu telpas arī tiek izmantotas dažādu kultūras fenomenu demonstrācijai (Arhitektu nams, Žurnālistu jeb Reiterna nams, fotoklubs "Rīga" u.c.). Par jaunu parādību kultūras ikdienā ir kļuvis mākslas vērtību, kā arī eksperimentālo meklējumu apvienojums ar izklaides industriju. Ar starptautiskam līmenim atbilstošu vērienu un kvalitāti pilsētā darbojas mūzikas klubi "Cita opera", "Slepenais eksperiments". Vairāku šādu klubu darbība ir studentu uzņēmējdarbības rezultāts, piem., "Zaļā vārna", "Panna". Teātra kultūras elementus izmanto aktiera R. Zagorska vadītajā klubā "Hamlets".

1998. gadā darbību sāka Kultūrkapitāla fonds, kas novirza valsts budžeta maksājumus dažādu vērtīgu kultūras projektu īstenošanai. Ar Rīgas domes atbalstu darbojas birojs "Rīga-800", kura jēga arī ir bagātināt pilsētas tuvojošās gadadienas svinības ar atbilstošu kultūras pasākumu fonu.

Privātais kapitāls Krasta ielas masīvā apliecina patiešām vērienīgu projektu īstenojuma iespējas. Šajā rajonā izvietojušās benzīna uzpildes stacijas, auto apkopes un tirdzniecības centri. Vairāki tirdzniecības centri – "Mols", "Poliplasts", "Pa rokai", "Olainfarm", "EKZ-Daugava" paredz šajā izdevīgajā vietā ātri atgūt vērienīgās investīcijās ieguldītos līdzekļus. Saistību ar kultūru var vērot pārtikas ražošanas firmas "Lido" savdabīgajā arhitektūras sasaitē ar etnogrāfisko celtniecību.

O. Spāritis

Reliģija

Nesamierināmo lībiešu dēļ bīskaps Alberts bīskapa rezidenci no Ikšķiles pārcēla uz drošāku vietu tuvāk jūrai un arī nedaudz tuvāk savām īstajām mājām – vietu, ko nu jau astoņus gadsimtus sauc par Rīgu. Pie Rīdziņas upes ietekas Daugavā savas iesvētīšanas trešajā gadā Alberts lika uzbūvēt nocietinātu vācu apmetni, un šī vieta no paša sākuma bijusi cieši jo cieši saistīta ar kristīgo reliģiju. Tieši no šejienes notika visas Livonijas evaņģelizācija.

Attiecībā uz Rīgu var droši teikt, ka tās kristietības pirmsākumi ir nesaraujami saistīti ar Romas katoļu baznīcu un Vāczemes misionāriem. Livonijas bīskaps Alberts Baltijā vēlējās nodibināt kristīgu valsti, kuras virsbīkapija būtu Rīga. Tas neatbilda pāvesta iecerēm par Mārai jeb Marijai veltīto zemi.

Pusgadsimtu vēlāk ar pāvesta Inocenta IV svētību Rīga tomēr ieguva šo augsto stāvokli. Rīgā uzreiz tika celtas četras baznīcas: Doma jeb Jaunavas Marijas katedrāle, Sv. Jura baznīca, Sv. Pētera baznīca, kurā vēlāk iekārtoja 32 altārus, un Sv. Jēkabam veltītais dievnams, kas sākotnēji atradās ārpus pilsētas mūriem. No Rīgas vadīja visas pārējās Māras zemes kristīšanu. Kristīja arī tos apgabalus, kas iepriekš piederēja krievu pareizticīgajai baznīcai. Rīgas metropolijas pārraudzībā izveidojās 15 bīskapijas. Taču šai misijai vairs nepiemita pirmā bīskapa Meinarda kalpošanas cēlums – baznīckungi "nevācu" (latviešu) valodu nemācījās līdz pat 16. gs. Baznīcas aktivitātēs iesaistījās cunftēm un brālībām piederīgie Rīgas iedzīvotāji – amatnieki un mājkalpotāji. Tā, piemēram, latviešu alusnesēju brālība Sv. Jēkaba baznīcā ierīkoja altāri Jānim Kristītājam. Tomēr baznīcas dokumentos vēl 16. gs. latvieši tiek dēvēti par neofītiem, proti, par tikko draudzē uzņemtiem locekļiem.

Doma baznīca (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Mūsu senču ticība Romai, jādomā, nelikās pietiekami stipra.

Reformācijas jaunās vēsmas Rīga uztvēra nekavējoties, un katoliskajai baznīcai nācās atteikties no galvaspilsētas un citām lielākajām pilsētām. Tomēr tas nebija pietiekams iemesls, lai katoļticība Latvijā izzustu. Arī Livonijas sabrukums 1561. gadā nespēja iznīcināt turpat četru gadsimtu laikā padarīto. Gluži otrādi, nonākot poļu pakļautībā, sākās šīs ticības atjaunošana. Katolicisma atdzimšanu lielā mērā veicināja jezuītu ordeņa darbība. Ordeņa brāļi atvēra baznīcas skolas un iemantoja lielu latviešu uzticību ar visu lietu svētīšanu un apsvētīšanu. Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs 1621. gadā ieņēma Rīgu, un katoļu baznīcai no jauna sākas grūti laiki. Nodibinoties Latvijas Republikai, 1918. gadā atjaunoja Rīgas bīskapiju, bet 1922. gadā noslēdza konkordātu ar Svēto Krēslu. Pēc gada Saeima ar īpašu likumu atdeva katoļiem par katedrālbaznīcu Jēkaba baznīcu, kas bija vairākkārt mainījusi saimniekus.

Reformācija Rīgā sākās arhibīskapa K. Lindes laikā. Rīgai pavērās iespēja arī atbrīvoties no vecās priekšniecības – Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapa. Par galveno reformu atbalstītāju galvaspilsētā kļuva pilsētas un muižniecības vienotās intereses. Niknākais tā laika katoļu baznīcas pretinieks Rīgā bija Sv. Pētera baznīcas kapelāns humānists A. Knopke. Ar Lutera mācību viņš iepazinās Vācijā 1520. gadā. Kopā ar Rostokas maģistru S. Tegetmeijeru pēc diviem gadiem viņš kļuva par Rīgas reformācijas pīlāru. Pieminams arī ādminis M. Hofmanis, kas sākumā dedzīgi atbalstīja luterisma idejas, taču vēlāk aizrāvās ar vēl radikālākām idejām. A. Knopke sludināja Sv. Pētera baznīcā, S. Tegetmeijers – Sv. Jēkaba baznīcā. Ignorēdama arhibīskapa gribu un ieceļot šos dumpiniekus mācītāja amatā, pilsētas valde bija nepārprotami nostājusies reformācijas pusē. 1524. gadā Rīgā sākās nevaldāmas sajūsmas caurstrāvots, visaptverošs grautiņš – tika postīti katoļu altāri, svētbildes un relikvijas. Doma baznīcas Marijas altāra gleznu piemeklēja viduslaiku raganām līdzīgs liktenis: tā tika slīcināta Daugavā un vēlāk sadedzināta, bet iepriekšējā arhibīskapa K. Lindes misiņa piemineklis tika pārkausēts lielgabalā. Rudenī katoļu kults Rīgā bija pilnībā izdeldēts. 1525. gadā vācu ordeņa lielmestrs Albrehts līdz ar oficiālo Vāciju, toreiz Prūsiju, pārgāja luterismā, kas arī Livonijas ordeņa mestram Valteram Pletenbergam lika samierināties ar jauno kārtību Rīgā. Sv. Jēkaba baznīcā dievkalpojumus noturēja latviešu valodā un izveidojās pirmā latviešu draudze, ko vadīja N. Ramms. Līdz ar to sāka attīstīties arī latviešu rakstniecība. J. Eke sagatavoja latviešu katehismu, sauktu *Enchiridion*.

Zviedru laikos ev.-lut. baznīca Vidzemē kļuva par valsts baznīcu. Katolicismu aizliedza. 1689. gadā par zviedru valdības naudu izdeva pirmo pilno Bībeli latviešu valodā, tās tulkojumu astoņos gados sagatavoja vācu teologs E. Gliks, turpinot G. Mancela un K. Fīrekera uzsākto latviešu valodas, tautas un tās garīgās attīstības misiju.

Varenākie lut. dievnami Rīgā ir Doma baznīca, Vecā un Jaunā Sv. Ģertrūdes baznīca, Sv. Jāņa un Sv. Pētera baznīca. Kopumā ev.-lut. baznīcas Rīgas prāvesta iecirknī ir 25 lut. draudzes.

Luteriskās reformas ātri vien ieslīga vecajos, ērtajos katoļu baznīcas ceļos. Garīdzniecības un tautas vidū izveidojās milzu plaisa. Jau 17. gs. Vācijā dzima pietistu kustība, kuras mērķis bija patiesas, nemākslotas dievbijības atjaunošana, vēršoties pret ārējo baznīciskumu un dogmatisko sastingumu. Pirmie piētisma sludinātāji Rīgā ieradās jau zviedru laikos, bet likums pret "maldu mācībām un jūsmošanām" neļāva šai kustībai attīstīties. Mācītāju trūkuma dēļ tomēr arī piētisti iekļuva vadošos baznīcas amatos. Rīga kļuva par otro brāļu draudžu centru aiz Valmieras. Aktīvs šās kustības virzītājs bija Jāņa

draudzes virsmācītājs K. Elverss. Brāļu draudzes ne tikai sludināja tikumisku un dievbijīgu dzīvi, bet arī rūpējās par tautas izglītību, dibinot skolas, izplatot Bībeli un dziesmu grāmatas. Viens no ievērojamiem Latvijas pietistiem un dziesminiekiem bija G. Loskīls, kas 1785.–1789. g. bija Vidzemes brāļu draudžu virsprezbiteris. 20. gs. 30. gados Latvijas brāļu draudzes ieguva oficiālas konfesijas statusu. Nostiprinoties nacionālajai luteriskajai baznīcai, brāļu draudžu nozīme stipri samazinājās. Mūsu dienās vērojama šīs senās kustības atdzimšana. Latvijas Hernhūtiešu fonda mērķis ir apzināt, attīstīt un arī aktualizēt brāļu draudžu idejas un mantojumu.

Pirmās baptistu idejas Latvijā ienāca no Klaipēdas. 1861. g. septembra naktī sludinātājs A. Gertners Užavas upītē kristīja 72 latviešus. Baptisti aktīvi veidoja skolas, dibināja korus un sekmēja latviskās garīgās dziesmas attīstību. Rīgā šo jauno kustību pirmais sludināja J. Zirnieks. Baptisti rosīgāki bijuši ārpus Rīgas, bet 1882. gadā savu skolu atvēra arī Daugavgrīvas draudze. 1902. gadā iesvētīja Mateja draudzes namu. 1922. gadā Rīgā darbību sāka baptistu garīgais seminārs, kura pirmais direktors bija J. Freijs. Stingrās pārliecības un atklātās ticības dzīves dēļ padomju okupācijas laikā baptisti bija visvairāk vajātie. Mūsu dienās lielākie baptistu centri Rīgā ir Mateja, Āgenskalna un Semināra draudzes. Šī baznīca ir iemantojusi uzticību rīdzinieku sirdī un no nelielas domubiedru grupiņas kļuvusi par stabilu un respektējamu konfesiju.

Latviešu reliģiskajā pieredzē manāma arī pareizticības ietekme. Jau 12. gs. austrumu kaimiņi iepazīstināja latviešu ciltis ar ortodoksālo reliģiju. Tāpēc nav brīnums, ka daudzi baznīcas termini patapināti no slāvu valodas. Vidzemē pareizticīgā baznīca iesakņojās tikai 18. gs. beigās. 1842. gadā par pirmo Rīgas bīskapu iecēla arhimandrītu Filaretu. Lai arī Vidzeme atradās Krievijas pārvaldē, bīskapam nācās saskarties ar lielu vācu muižniecības pretestību. Filarets, vēlēdamies uzlabot iedzīvotāju grūto stāvokli, aicināja gubernatoru vairāk rūpēties par tiem. Trūkuma cietējus bīskaps nereti pats apdāvināja, un, redzot šo iejūtību, kas bija pasveša protestantu baznīckungiem, cilvēki sāka apmeklēt pareizticīgo dievnamus. No 1844. gada, kad imperators izdeva dekrētu, saskaņā ar kuru dievkalpojumi pareizticīgo baznīcā latviešiem jānotur latviešu valodā, dievkalpojumus apmeklēja arvien vairāk cilvēku. Ievērojamākā pareizticīgo kulta celtne ir Kristus Piedzimšanas katedrāle. Rīgā ir 12 pareizticīgo baznīcas, kurās lielākoties pulcējas krievu tautības dievlūdzēji.

Jāatzīmē, ka rīdzinieki no tradicionālajām reliģiskajām kustībām vēl apmeklē arī metodistu, prezbiteriāņu, anglikāņu, armēņu apustulisko baznīcu, jūdaistu un musulmaņu draudzes. Kā jauns novirziens Latvijā reģistrēta arī mesiānisko jūdu draudze. Savu vietu atradusi arī Pestīšanas armija. Jau ilgāku laiku savu mācību sludina arī Septītās dienas adventisti. Rīgā pulcējas arī sešas dievturu draudzes, kas liecina, ka latvietim joprojām mīļa savas tautas bērnība.

Kļūstot par demokrātiskas valsts galvaspilsētu, Rīga kļuvusi atvērta arī plašās pasaules dažādu jauno reliģiju aktivitātēm. Šīs jaunās kustības aug un attīstās sprādzienveidīgi. Vienas grupas parādās, citas ātri izzūd. Mūsu sabiedrība, kas pieradusi dzīvot diktatūras režīmā, ieguvusi brīvību, jūtas mazliet apmulsusi. Tāpēc nepārsteidz, ka ir rīdzinieki, kas iesaistās kādā no kristīgajām vai nekristīgajām vairāk vai mazāk totalitārajām netradicionālajām garīgajām kustībām. Rīgā darbojas harizmātiskās ievirzes draudzes ("Prieka vēsts", "Jaunā paaudze" u.c.), Vasarsvētku draudzes, Jaunapustuliskā baznīca. Aktīvu misijas darbu veic Jehovas liecinieki, mormoņi un Mūna kustība. Austrumu reliģiju motīvus propagandē Krišnas apziņas biedrība, babajiešu un Sahadža jogas kustības, Bahai ticības piekritēji u.c. Ar cilvēku izglītošanu nodarbojas Transcendentālās meditācijas kursi un Scientoloģijas baznīca. Rīdzinieku vidū joprojām netrūkst arī Rēriha dievinātāju. Rīga ir arī viens no Krievijā radītās Vissariona draudzes centriem.

Latvieši nav īpaši reliģioza tauta. Latvieti allaž vilinājusi burvība un maģiska domāšana, kur sajūk fantāzija ar realitāti. Latvietis dzīvo savā īpatnā sapņainā, poētiskā pasaulē. Sirdsbalss ir latvieša domu un parādību augstākais tiesnesis. Lai kādu ticību vai reliģiju neizvēlētos, tā vienmēr tiks apvienota ar to, kas dziļi iesakņojies tautas apziņā. Arī maģiskās domas, arī aizdomas un arī aizspriedumi. Varam jau apgalvot, ka astoņus gadsimtus rīdzinieki ir īsti pilsētnieki, kas nebaidās ne no kā un viegli šķiras no pagātnes.

Kad svētdienas rītā ieskanas Vecrīgas dievnamu zvani, kāda balss mums klusi atgādina: "Pamazām es dzīvoju, pamazām Dievs palīdz."

R. T. Skrābāns

RŪJIENA

Valmieras rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1920. gada.
Platība 18 km².
Iedzīvotāji: 3914 (1997. g.); latvieši 95,3%, krievi 2,5%.
Attālums no Rīgas 152 km (autoceļi A2, A3, P17), no Valmieras 44 km.
Dzelzceļa stacija Rūjiena 4 km no pilsētas (slēgta remonta dēļ).

1925. gadā apstiprināts Rūjienas pilsētas ģerbonis: sarkanā laukā zelta labības kūlis, zelta galvā 3 zili linu ziedi. Ziedi norāda uz linu pārstrādi, ar kuru Rūjienas puse bijusi slavena, labības kūlis simbolizē pārticību

Rūjiena atrodas Valmieras rajona ziemeļos, 13 km no Igaunijas valsts robežas. Tuvākais robežas pārejas punkts bez muitas ir Ipiķos (28 km). Pilsēta robežojas ar Ķoņu, Vilpulkas un Jeru pagastu.

Daba

Rūjiena atrodas Tālavas zemienes Z daļā, Burtnieku drumlinu laukā. Uz gara drumlinu valņa atrodas t.s. Augšpilsēta ar vecajiem Ternejas kapiem un Ērgļu kalniņu pie bijušās Ternejas valsts muižas centra. Pilsētas centrā ir Tērvetes kalniņš, kā arī Baznīcas kalniņš, Pentes kalns un pauguri Pārupē. Cauri pilsētai vijas līkumotā Rūja (Lauvas līcis, Pienotavas līcis) ar plašiem atvariem (t.s. Mācītājmuižas, Pasta, Pāna domu), daudzām attekām un vecupēm. Upes palienē izveidojušās dabiskās pļavas. Pilsētā ir Eriņu purvs, saukts arī par Mīlestības purvu, Dziesmusvētku ezers. Pie Imantas dzirnavām dīķis ar trim saliņām, Jeru klints.

Vecākais ir Ternejas parks bij. kapsētas vietā. Kopš 1931. gada turpina veidoties ģimnāzijas parks,

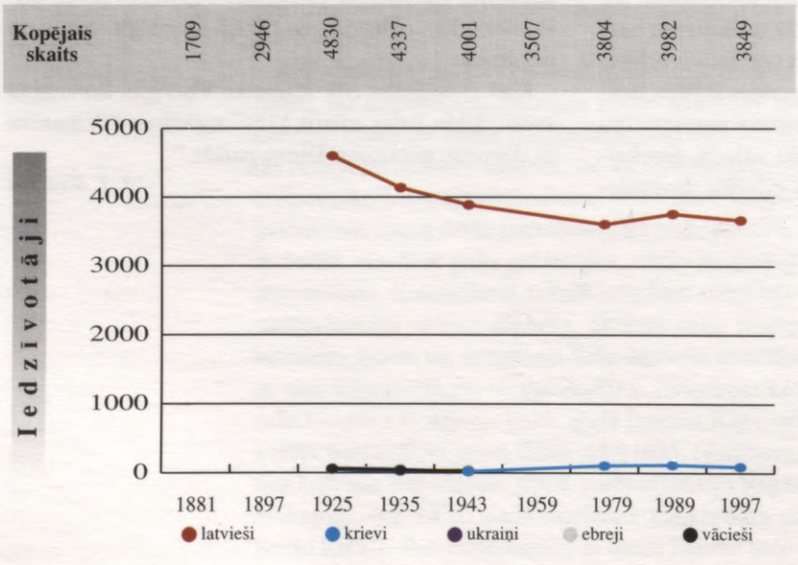

Piemineklis Brīvības cīņās kritušajiem "Tālavas taurētājs" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

nodegušo māju vietā – skvērs pilsētas centrā, starp vidusskolu un baznīcu ir stādīta bērzu birzs. Rūjiena pārsteidz ar augstajām eglēm Rūjas krastos, ar baltajiem bērziem nodegušo māju un izārdītā dzelzceļa vietā, pavasaros – ar ceriņziedu kupenām. Rūjiena ir Latvijas tālākā Z pilsēta, kur ir saltākas ziemas, vēlākas pavasara salnas. Gada vidējā temperatūra ir 5,0 °C, janvāra –6,5 °C (absolūtais minimums –42 °C), jūlija 16,6 °C. Gadā ir vidēji 202 dienas ar nokrišņiem, to kopējais daudzums 713 mm.

Vēsture

Pirmajos gadsimtos pēc Kristus novadā dzīvojuši lībieši. 13. gs. tagadējā Rūjienas teritorija un lībiešu pils ietilpa igauņu valsts Sakalas sastāvā. 1217. gadā pēc Sakalas valdnieka Lembita sakāves Rūjiena kļuva par Zobenbrāļu ordeņa īpašumu. 1256.–1263. g. (citos avotos, 14. gs. sākumā) lībiešu koka pils vietā Livonijas ordenis uzcēla savu pili; vienlaikus celta arī Sv. Bērtuļa baznīca. Ap pili izveidojās miests, kas pirmo reizi minēts 1461. gadā. Nosaukumu ieguvis no Rūjas upes, kas iztek no Ruhjas ezera (Igaunijā). 1481. gadā to nodedzināja Ivana III, 1560. gadā – Ivana IV karaspēks, bet 1704. gadā – Pētera I kara-

Rūjienas baznīca un mācītājmuiža 18. gs

pulki. 1556. gadā Ivana Bargā karaspēks nopostīja arī Livonijas ordeņa pili. Rūjienas novads bija pirmais Vidzemē, kur zemnieki iepirka savas mājas. 1896. gadā atklāja Valkas–Rūjienas–Pērnavas šaursliežu dzelzceļu, miests sāka strauji attīstīties.

1905. gada revolūcijas notikumi risinājās arī Rūjienā. Decembra sākumā apkārtējos pagastos notika rīcības komiteju vēlēšanas, tika izveidotas tautas milicijas vienības (tajās bija ap 600 cilvēku, vadītāji E. Āboltiņš un K. Grīnhofs). 6. decembrī notika Rūjienas tautas domes vēlēšanas. 11. decembrī Rūjienā ieradās K. Boča vadītā Mazsalacas milicija. 12. decembrī tirgus laukumā apvienotā Rūjienas

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru piemiņai Bērtuļa kapos

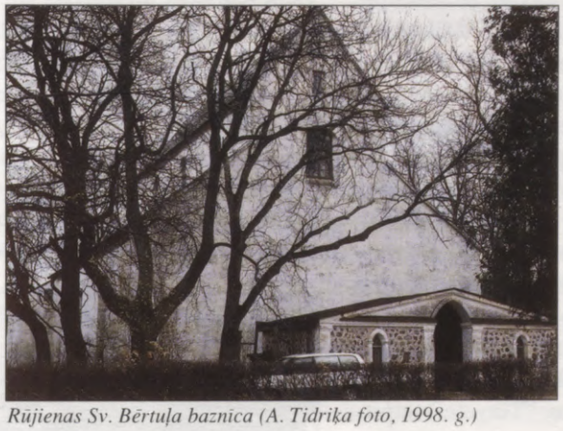

Rūjienas Sv. Bērtuļa baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

un Mazsalacas milicija noturēja parādi un pēc tam atbruņoja policiju. Kopā ar igauņu miliciju tika izdarīti uzbrukumi arī muižām Igaunijā. 20. decembrī ieradās soda ekspedīcija, kas piespieda revolucionārus sākt partizānu cīņu.

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. februārī vairāk nekā 600 rūjienieši un apkārtējo pagastu vīrieši papildināja Ziemeļlatvijas brigādes pirmās vienības un kopā ar igauņiem 1919. g. jūnijā piedalījās Cēsu kaujās pret landesvēru, kā arī cīņās pret lieliniekiem Apē, Alūksnē un Latgalē.

Tautas milicijas parāde 1905. gada 11. decembrī

Neatkarīgās Latvijas laikā Rūjienā darbojās viena no lielākajām pienotavām Latvijā, kokzāģētava, konfekšu un limonādes fabrika, attīstījās tirdzniecība, amatniecība. 1923. gadā pilsētas nosaukuma Rujene vietā sāka lietot vārdu Rūjiena. 1937. gadā atklāts Rīgas–Rūjienas dzelzceļš. 1941. gadā PSRS okupācijas varas iestādes apcietināja 73 novada cilvēkus. 2. pasaules kara laikā 1944. g. septembrī, vāciešiem atkāpjoties, Rūjienā nodega vairāk nekā 200 ēku, dzelzceļš bija pilnīgi iznīcināts. 1944. g. 24. septembrī PSRS okupācijas karaspēks no jauna ienāca Rūjienā. 1949. g. 25. martā no novada deportēja 456 cilvēkus. 1949.–1959. g. Rūjiena bija rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara Rūjienā darbojās Valmieras mēbeļu kombināta un Rīgas trikotāžas r/a "Māra" filiāle, rajona sadzīves pakalpojumu kombināta iecirknis, agroķīmijas, lauksaimniecības tehnikas remonta uzņēmumi, SCO, Ziemeļu elektrotīklu, Ceļu pārvaldes filiāļu uzņēmumi.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Valsts arhitektūras piemineklis ir Sv. Bērtuļa baznīca. Celta 13. gs. gotiskā stilā. Vairākkārt degusi (pēdējo reizi 1974. g.). 1899. gadā baznīcai piebūvēja otru sakristeju. Līdz mūsu dienām saglabājušās ordeņa pils drupas. Tā bija celta kā apmetnes tipa cietoksnis.

Tagadējā Rūjiena izveidojusies 19. gadsimtā. 1816. gadā zīmētajā Ternejas valsts muižas īpašuma

Bijušās Rūjienas ģimnāzijas, tagad vidusskolas ēka (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

plānā ir redzamas piecas mājas Upes ielā ar uzrakstu "miests" (vācu *Hakelwerk*), Cepļa krogs (1952. g. tā vietā uzcēla Ļeņina pieminekli, ko novāca 1989. g.) un Ternejas muižas centrā 16 ēkas. 19. gs. 40. gados iedalīja apbūves gabalus Upes, Rīgas, Brīvības, Ā. Alkšņa, Raiņa ielā – pilsētas daļā, ko rūjienieši dēvē par centru. 19. gs. 60. gados pilsētas celtniecība uz kroņa muižas zemes turpinājās Augšpilsētas daļā Z virzienā. Ielas tika iezīmētas taisnas, garākās D–Z virzienā, bet īsākās tām perpendikulāri, un zemes gabalus piešķīra tiem, kas pārgāja pareizticībā, rūjieniešu sauktiem "dušelniekiem". 19. gs. 60. gados sākās celtniecība trešajā Rūjienas daļā – Pārupē, kas veidojās uz Rūjienas Lielās muižas

Rīgas iela (A. Ķiša foto, 1998. g.)

zemēm. 1872. gadā miests tika atdalīts no Ternejas muižas īpašuma un kļuva par patstāvīgu administratīvo vienību. 1920. gadā Rūjienā bija 572 ēkas, no kurām 554 bija koka, 18 – mūra. 20. gs. 20. gados apbūvēja ceturto Rūjienas daļu – Kalnakrogu uz bijušās Eriņu un mācītājmuižas zemēm. Neatkarīgās Latvijas laikā Rūjiena veidojās par pievilcīgu mazpilsētu. Pāri Rūjai pilsētā ir divi dzelzsbetona tilti (celti 1924. g. un 1938. g.). 1931. gadā celta Rūjienas valsts ģimnāzijas ēka (klasisks portāls, arhit. I. Blankenburgs), 1933. gadā rekonstruēta draudzes skola (arhit. P. Kundziņš), 1936. gadā atklāts Rūjienas pilsētas valdes un bankas nams (tradicionāls rātsnama tornis, arhit. A. Klinklāvs), 1940. gadā darbu sāka viesnīca un restorāns "Tērvete" (arhit. T. Hermanovskis).

Māksla

Rūjienā darbojas gleznotāji A. un J. Galzoni (1989. g. izveidoja mākslas skolu), mākslinieki un autodidakti I. Ķelpe, Z. Podziņš, A. Strauja. Pastāvīga izstāde pēc I. Fridrihsones projekta izbūvētajā izstāžu zālē bij. mācītājmuižas zirgu stallī. 1998. gada Kultūras ministrijas stipendiju saņēma metālmākslinieks A. Dukurs. Atvērts gleznotāja Ā. Alkšņa memoriālais muzejs (dib. 1969. g.) un Vito Lapsas galerija (autodidaktes A. Tāras gleznas). Rūjienā atrodas tēlnieka K. Zemdegas granītā darinātie piemineķi skolotājai J. Skujiņai, kas noslīkusi, glābjot bērnu (*Madonna Orans*, 1934. g.), un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem ("Tālavas taurētājs", 1937. g.) un piemineklis "Sējējs" (veltīts novadnie-

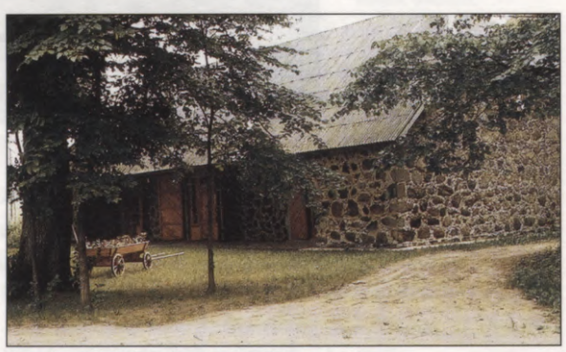

Izstāžu zāle bij. mācītājmuižas zirgu stallī (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

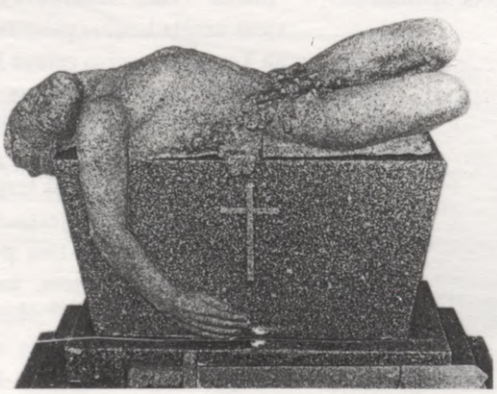

Piemineklis 1. pasaules karā kritušajiem Rūjienas draudzes locekļiem

Pie vidusskolas "Madonna Orans" (A. Tidriķa foto, 1993.g.)

kam un valstsvīram A. Alberingam, 1939. g.). 1934. gadā Sv. Bērtuļa kapos atklāja tēlnieka E. Zvirbuļa pieminekli "Par Latviju kritušajiem tautas varoņiem", bet 1939. gadā – Sv. Bērtuļa baznīcā viņa darinātu pieminekli "Uz tēvzemes altāra " un Latvijas Brīvības cīņās kritušo epitāfiju. 1996. gadā par saziedotiem līdzekļiem atklāja piemiņas zīmi māksliniekam Ā. Alksnim. 1998. g. 25. oktobrī vecās skolas dārzā pie tag. Rūjienas vidusskolas atklāja tēln. A. Vārpas darināto R. Slokenberga krūšutēlu.

Rūjienas dziesmu svētku karogs 1864. gadā

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1687. gadā dibināta draudzes skola luterticīgajiem, kas bija pazīstama 1837.–1890. g., kad to vadīja skolotājs E. Švehs. Neatkarīgās Latvijas laikā tās vietā izveidoja Rūjienas draudžu sešklasīgo pamatskolu. 1846. gadā dibināta pareizticīgo draudzes skola, 1931. gadā – ģimnāzija. 20. gs. 30. gados darbojās Ziemeļu draudzes mācītāja R. Slokenberga dibinātā un vadītā draudzes skola. 5 km no pilsētas bijušajā Virķēnu muižā 20. gados atvērta divgadīgā lauksaimniecības skola. 1841. gadā dibināta aptieka. 20. gs. 30. gados darbojās divas aptiekas, pilsētas bibliotēka (2000 sējumu). Rūjienas koris piedalījies 1864. gadā dziesmu svētkos Dikļos, 1873. gadā – 1. Vispārējos latviešu dziesmu svētkos Rīgā. 1877. gadā nodibināta pirmā Zemkopības b-ba Latvijā, 1880. gadā dibināta Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, 1899. gadā – Saviesīgā b-ba. Pēc 1. pasaules kara dibināta Latvijas Sarkanā Krusta Rūjienas nodaļa (1919. g.), Brāļu kapu komitejas Rūjienas nodaļa (1935. g.), Biškopības b-ba (1920. g.) un citas b-bas. Neatkarīgās Latvijas laikā Rūjienā iznāca laikraksts "Rūjienas Balss" (1929.–1933. g.). R. Slokenbergs izdeva laikrakstu "Baznīca un Skola"un kopā ar Jaunās aptiekas īpašnieku, vēlāko pilsētas galvu provizoru A. Krēsliņu arī laikrakstu "Rūjienas Vēstnesis" (1931.–1940. g.). Pēc 2. pasaules kara darbojās vidusskola, kultūras nams, slimnīca.

Reliģija

Pilsētā darbojas Sv. Bērtuļa ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Piemiņas akmens četrām mācītāju Bergmaņu paaudzēm un kirurgam E. Bergmanim (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

1881. gadā ev.-lut. draudzi sadalīja Ziemeļu un Dienvidu draudzē, kur katrā bija savs mācītājs. 1903. gadā draudze dabūja no Jeru muižas zemi kapsētas paplašināšanai. Četrās paaudzēs par luterāņu mācītājiem strādājusi Bergmaņu dzimta: 1775.–1814. g. G. Bergmanis, 1814.–1842. g. B. Bergmanis, 1842.–1878. g. R. Bergmanis, 1878.–1889. g. E. Bergmanis. 1931.–1941. g. mācītājs R. Slokenbergs, kopš 1998. gada M. Irbe. Sv. Bērtuļa baznīcā darbojas jauniešu koris.

Protesta ugunskurs 1990. gada 23. augustā (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Katoļu draudze izvietojusies 1956. gadā iegādātajā koka mājā Valdemāra ielā. Draudzi apkalpo Valmieras draudzes prāvests J. Voitiņš. Atjaunojusies pareizticīgo draudzes darbība. Draudze dibināta 19. gs. 40. gados, 1847. gadā sāka darboties pareizticīgo baznīca.

Raiņa iela (A. Ķiša foto, 1998. g.)

Valdemāra iela (A. Ķīša foto, 1998. g.)

Rūjiena – deviņdesmitie gadi

Atmodas laikā aktīvi darbojās Tautas frontes Rūjienas grupa (ap 300 cilvēku). 1991. g. janvārī katru dienu uz Rīgu devās barikāžu aizstāvji. Omonieši pie Vecmīlgrāvja tilta sadedzināja Rūjienas SCO automašīnu.

1992. gadā darbu sāka bij. mācītājmuižas staļļa celtnē izbūvētā izstāžu zāle. 12. jūnijā notika Latvijas Republikas sūtnim Lielbritānijā (1933.–1963. g.) – Rūjienas novadniekam K. R. Zariņam veltīts pasākums. 1993. gadā sāka darboties atjaunotā viesnīca "Tālava" – Latvijas un Zviedrijas kopuzņēmums. Atjaunotajā baznīcā iesvētīja zviedru Lēruma draudzes dāvātās ērģeles un 24. augustā – pašu baznīcu. Tajā pašā gadā entuazistu grupa atjaunoja avīzes "Rūjienas Vēstnesis" izdošanu, darbību sāka Rūjienas televīzija. 1993. g. oktobrī poliklīnika pārcēlās uz slimnīcas celtni, ko atklāja 1994. g. 20. maijā.

1993. gadā darbību atjaunoja un bij. īpašumus pārņēma Rūjienas Piensaimnieku b-ba. 1994. g. oktobrī tā nodeva ekspluatācijā jauno dambi Imantas dzirnavās. Tika atjaunots asfalta segums Rūjienas ielās, rekonstruēta siltumtrase, katlu mājas pārveidotas vietējam kurināmajam – koksnei. Pilsētas centrā uzņēmums "Agroserviss" uzcēla degvielas uzpildes staciju. Rekonstruētais Valdemāra ielas tilts pār Rūju atguvis sākotnējo veidolu.

Rūjienas pilsētas dome nodibinājusi draudzīgas attiecības ar Norteljes komūnu Zviedrijā un Šteinhāgenas pilsētu Vācijā. Turpinās draudzība ar kaimiņiem Igaunijā – Moisakilas pilsētu.

Rūjienas Piensaimnieku biedrības nams (S. Rusmaņa foto, 1994. g.)

Joprojām Rūjienā rit aktīva pašdarbnieku pulciņu darbība. Kultūras namā darbojas jauktais koris "Ziemeļzeme", sieviešu koris "Straume", instrumentāli vokālais ansamblis "Meldiņš", deju kopa "Luste", slavens pūtēju orķestris "Tālavas taurētājs", drāmas ansamblis. Vidusskolā ir jauktais koris, zēnu koris. 1979. gadā izveidota mūzikas skola, nodibināts šās skolas skolotāju vokālais ansamblis. Folkloras svētkos piedalās kolektīvi no visiem Latvijas novadiem un ārzemēm.

Pilsētā ir apm. 100 bezdarbnieku. Beigusi darboties trikotāžas r/a "Māra" Rūjienas fabrika "Terneja", gandrīz nestrādā mēbeļu kombināts. Bij. LLT darbnīcās remontēja traktorus ne tikai no visas Latvijas, bet arī no Igaunijas un Krievijas, tagad to vietā izveidojusies SIA "Agroserviss", kurai nav iepriekšējās jaudas. Meliorācijas uzņēmums PMK–14 ir privatizēts – izveidota SIA "Arājs b". Valmieras ceļu pārvaldes iecirknis aprūpē 200 km ceļu, no tiem 67 km asfaltēti.

Visstabilākā ir atjaunotā Rūjienas Piensaimnieku b-ba; tās saldējuma ražotne 1997. gadā ražoja 934 t saldējuma, kas iecienīts visā Latvijā, Eriņu sierotavā – ap 600 t siera. Otrs uzņēmums, kas Rūjienā plaukst, ir SIA "Artavs" tirdzniecības firma, kam jau ir trīs Rūjienas apstākļiem lieli veikali. Attīstās maizes ražošanas uzņēmums "Liepkalni", kokapstrādes firma "Ruvena". No lielās SCO izveidojusies privātā celtniecības firma "Valma". Audēji no bij. sadzīves

Jeru klints (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

pakalpojumu kombināta strādā privātajā firmā "Atspole", adītāji – SIA "Vija" un "Lība".

Valsts mērogā ievērību guvis administratīvi teritoriālās reformas projekts, ko izstrādājusi novada attīstības projekta veidotāju grupa kopā ar deviņu pagastu pašvaldībām.

Pavadonis pa Rūjienu un apkārtni

Pirms pašas Rūjienas ir sociālās aprūpes centra "Rūja" ēku komplekss. Pa labi ceļa atzars uz Jeriem, kur bij. muižas kungu mājā atrodas pagasta valde un

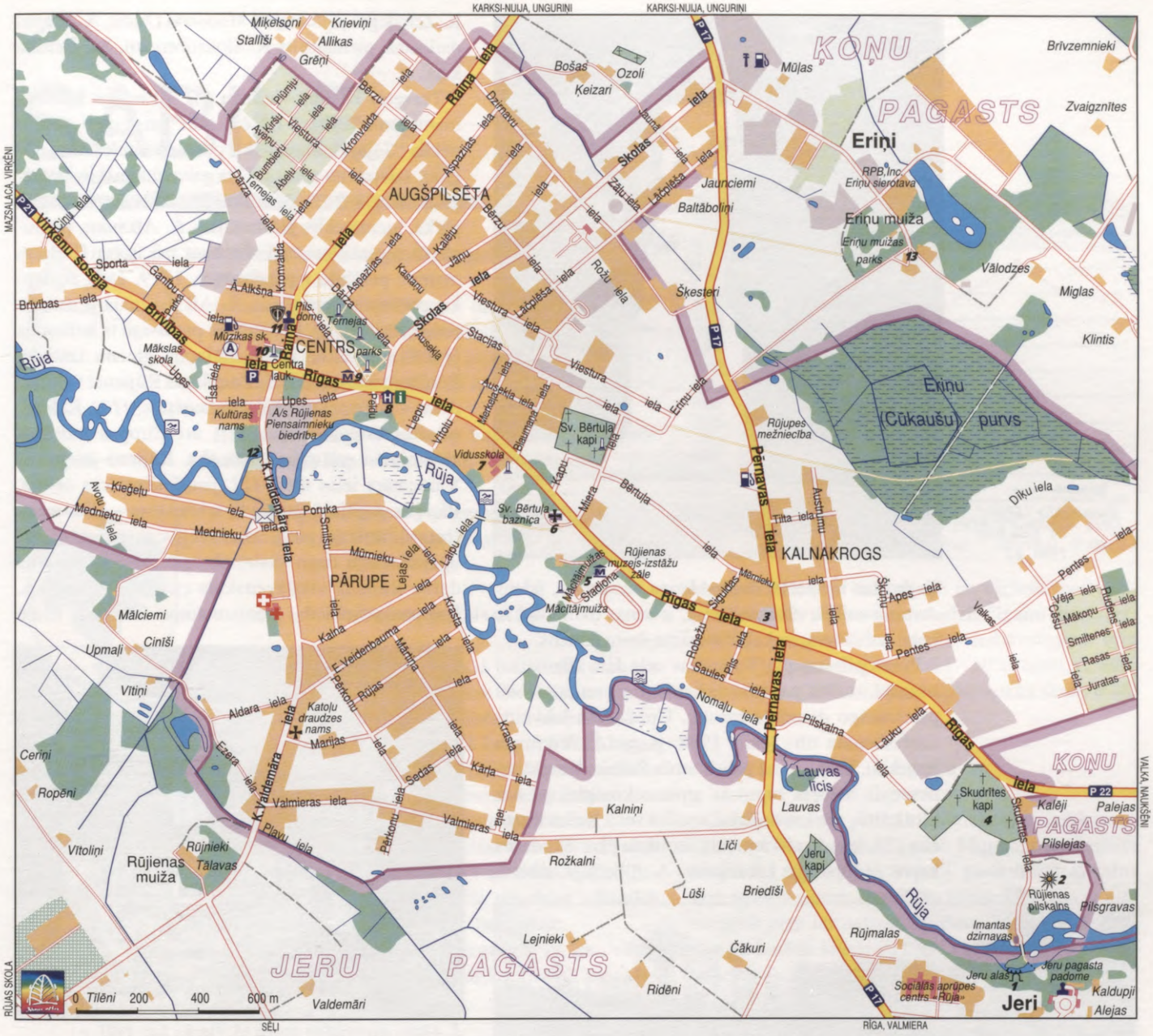

Rūja pie Rūjienas pilskalna (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

bibliotēka. Blakus pie Rūjas upes ir devona klints atsegums ar Jeru alām *[1]*, avotiem un čurkstu ligzdām. Viņpus Rūjas paceļas Rūjienas pilskalns *[2]*. Ordeņa laikos celtā pils noārdīta, daļa akmeņu izmantoti Imantas dzirnavu vecā dambja celšanai.

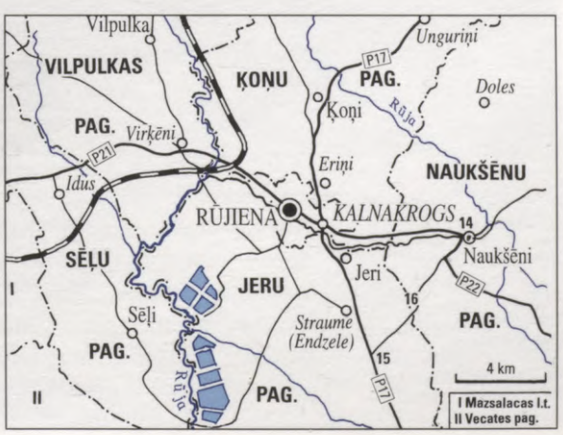

Piemineklis "Sējējs" (A. Ķiša foto, 1998. g.)

Tagad tur ir uzcelts dzelzsbetona aizsprosts, ūdens darbina nelielu elektrostaciju, ir senas dzirnavas ar koka zobratiem, ar kaltu asināms dzirnakmens.

Pirms pilsētas pie Valmieras ceļa Jeru (Briedīšu) kapsēta, saukta par krievu kapiem, jo tur apglabāti pareizticīgo draudzes locekļi. Upi šķērso lokveida dzelzsbetona tilts (celts 1938. g. pēc Ē. Vikmaņa projekta). Labajā pusē paliek senās Raibās dzirnavas – nesenais mēbeļu rūpnīcas atpūtas komplekss. Aiz tilta kalnā, pie krustojuma atrodas senā Kalna kroga ēka *[3]*, tagad ceļa remontu iecirkņa ēka. Skudrītes kapos *[4]* apbedīts LR ministrs A. Alberings, sabiedriski darbinieki, skolotāji. Rūjienas muzeja izstāžu zāles ēkas *[5]* priekšā tēlnieka A. Vārpas veidots piemiņas akmens četrām mācītāju Bergmaņu paaudzēm, Rūjas krastā – krustakmens. Rūjienas Sv. Bērtuļa baznīca *[6]* ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Blakus baznīcai karā saspridzinātās draudzes skolas vietā 1964. gadā uzcelta vidusskolas ēka *[7]*, netālu atrodas K. Zemdegas piemineklis *Madonna Orans*, A. Vārpas darinātais piemineklis R. Slokenbergam, Sv. Bērtuļa kapi.

Imantas dzirnavas (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Tērvetes kalniņā viesnīca *[8]* – Eiropas kultūras mantojuma reģistrā fiksēta ēka. Tai iepretī piemineklis "Sējējs". Pieminekli pēc 2. pasaules kara nogāza, salauza un apraka. Tēla galvu ūdenslīdēji 1988. gadā atrada Rūjā. Vecajos Ternejas kapos tagad parks, piemineklis gleznotājam Ā. Alksnim, piemiņas akmeņi skolotājam E. Šveham, mācītājam G. Bergmanim, politiski represētajiem, 1919. gadā noslepkavotajiem rūjieniešiem. Ā. Alkšņa mājā ir memoriālais muzejs *[9]*, kur atrodas pastāvīga tā ierīkotāja (1969. g.), skolotāja J. Galzona gleznu izstāde. Pilsētas centrā trešais K. Zemdegas Rūjienai veltītais darbs – piemineklis "Tālavas taurētājs" *[10]*. Kalnā – pilsētas domes nams *[11]*, arī Eiropas kultūras mantojuma reģistrā fiksēta ēka. Rūjienā jāiepazīst Valdemāra ielas tilts *[12]*, jaunā slimnīcas celtne, Pārupes pagājušā gadsimta arhitektūra – Ūles nams (bij. slimnīca), pasta ēka, Rūjienas pagastnams, ugunsdzēsēju depo (Salmiņkrogs). Mājiņā pie tilta dzīvo Rūjienā visslavenākais cilvēks – skolotājs, komponists, mācību grāmatu autors Ē. Siliņš. Eriņu

Ā. Alkšņa memoriālais muzejs (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

muižas kungu mājā *[13]* valsts nozīmes mākslas piemineklis – vestibila kāpņu margas. Naukšēnos *[14]* senās alus darītavas vietā ir p/s "Naukšēni" minerālūdens pildītava (Valmieras hlorīdu tipa minerālūdens). Plašā parkā Naukšēnu muižas pils, kas saukta par Lauvu māju (tās priekšā čuguna lauvas). Muižas ēku kompleksā, kur bijusi zēnu pāraudzināšanas iestāde, bāriņu patversme, arodskola, veidojas meiteņu audzināšanas iestāde. Naukšēnu vidusskolas (vairāk nekā 300 skolēnu) vecajai ēkai blakus jaunā piebūve, arī sporta zāle. 1 km uz R pilskalns Naukšēnu Kābele. Jeru pagastā netālu no ceļa ir Apsīšu rūnakmens *[15]* (nelielajā akmenī iecirstas it kā rūnu zīmes), no tā 3 km pa ceļu Naukšēnu virzienā – apdrupis Andrecēnu dižakmens "Velna gulta" *[16]*.

G. Ziema, laikraksta "Rūjienas Vēstnesis" redaktors

SABILE

Talsu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada.
Platība 4,3 km².
Iedzīvotāji: 1735 (1997. g.); latvieši 89,3%, čigāni 5,1%, krievi 2,9%, lietuvieši 1,1%.
Attālums no Rīgas 108 km (autoceļi P130, A10), no Talsiem 24 km (2. šķiras autoceļš līdz Stendei un P120).
Dzelzceļa stacija Stende un Sabile 12 km no pilsētas (līnijā Rīga–Ventspils).

Ģerboņa vairoga zelta laukā vīnogu ķekars ar zaļām lapām un dabiskas krāsas (gaiši violetām) ogām. Sabiles pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Sabili apņem Abavas pagasta teritorija. Pilsētu šķērso autoceļš P130 Līgas–Veģi.

Daba un iedzīvotāji

Sabile atrodas Austrumkursas augstienes Abavas senlejā. Uz ZA no pilsētas sākas Ziemeļkursas augstienes Vanemas pauguraine. Pilsēta izvietojusies 1 km platās senlejas abās nogāzēs 4 km garumā. Abavas platums apm. 40 m, dziļums 1,6 m. Upes līmenis ir 28,5 m vjl. Senleja atrodas Abavas ielejas dabas liegumā, tās krasti gleznaini, sāngravām izroboti.

Dzīvojamā apbūve Sabilē aizņem 170,5 ha, ražošanas objekti – 24,4 ha, meži un parki – 82,3 ha. Laika gaitā pilsētā izveidojušās trīs daļas – Sabiles vēsturiskais centrs, Pārabava, Jaunsabile.

Iedzīvotāju skaits strauji pieaudzis 19. gs., vēlāk 20. gs. tas tikai nedaudz svārstījies. Līdz 2. pasaules

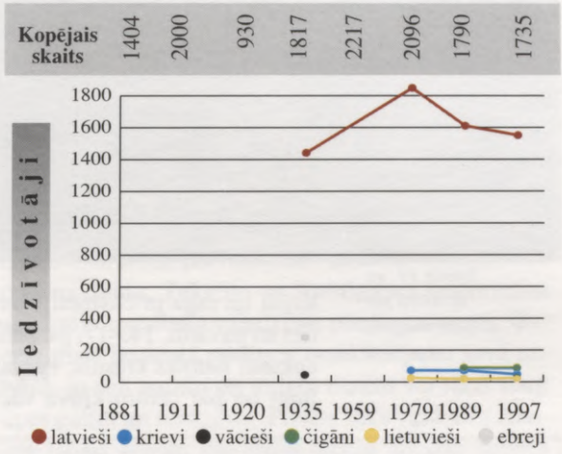

karam Sabilē bija liels ebreju un vāciešu īpatsvars, pēdējos gadu desmitos pieaudzis čigānu īpatsvars.

1998. gadā 45% no Sabiles iedzīvotājiem bija darbspējas vecumā, pensionāri – 30%, bērni, skolēni un jaunieši – 25%; vidējais bezdarbnieku skaits ir 78.

Vēsture

Sabiles senajā pilskalnā izdarītajos izrakumos (1975.–1979. g., arheologs Ē. Mugurēvičs) izpētīta senpilsēta (apm. 1 ha). 11.–13. gs. Sabiles pilskalns bija novada centrs, senpilsēta bija nocietināta ar aizsarggrāvjiem un palisādēm. Senpilsētas iedzīvotāji bija pārkuršoti lībieši un kurši, kas nodarbojušies gk. ar amatniecību (atrasta dzelzs ieguves krāsns, sārņi,

Skats uz Sabili no Vīna kalna (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Sabile 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

kaula un raga priekšmeti). Izrakumos atsegtas celtnes un pavardi. 14.–17. gs. palielinājies celtņu skaits, apkurei lietotas krāsnis. Pamazām izzuda nocietinājumi un par centru kļuva vācu pils Abavas krastā.

Sabiles Vīna kalns. 1937. gadā iesākta brīvdabas vīnogu audzētavas izbūve (30. gadu foto)

Netālu no pilskalna Stendes lielceļa malā, senlejas krastā paceļas neliels uzkalniņš – Karātavu jeb Upuru kalns, kas bijusi seno kuršu kulta vieta. Sabiles t.s. Krievu jeb Zviedru kapi ir uzkalniņu kapulauks (10.–11. gs. sākums), kuros, pēc vairāku arheologu domām, apbedīti Ziemeļkurzemes lībieši. Konstatēta apmetne un senkapi pie Tojātiem, Drubazu māju robežās (1923. g., arheologs E. Šturms), kas ir akmens laikmeta un senāka dzelzs laikmeta pieminekļis (iegūts neliels lausku skaits ar švīkāto keramiku u.c.). Atrodas pie Sabiles–Kandavas ceļa.

Pēc vācu krustnešu iebrukuma un iekaroto kuršu zemju sadalīšanas Sabili ieguva Livonijas ordenis un uzcēla savu pili. Sabiles ordeņa pils atradusies vietā pie tag. autoostas, starp tirgus laukumu un bij. pamatskolu. Sabile vēstures avotos pirmo reizi minēta 1253. gadā. Minēti arī divi Sabiles fogti: Johans – 1282. gadā un vēl viens 1301. gadā. 1326. gadā pili pārbūvēja. Tā bijusi četrstūrveida celtne. Ap pili senāk bijis liels grāvis. Kad pils izpostīta, nav īsti zināms, bet 16. gs. beigās tā jau bijusi stipri sabrukusi. Apdzīvota vieta pie šās pils izveidojusies 15. gadsimtā. Kurzemes hercogistes laikā (1561.–1795. g.) Sabile bija hercoga īpašums. 16.–17. gs. tag. Sabiles vecās pilsētas vietā, Abavas labajā krastā terasēs audzētas vīnogas (vīnogu stādījumi ierīkoti arī 1937.–1938. g., 90. gadu sākumā atjaunoti). 17. gs. Sabilē darbojusies linu austuve, kaļķu un darvas cepļi, dzirnavas.

Ziemeļu kara laikā (1700.–1721. g.) Sabili stipri nopostīja. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai (1795. g.) Sabile administratīvi tika iekļauta Talsu apriņķī un kļuva par tirdzniecības un amatniecības centru, tajā strādāja prasmīgi ādmiņi. 20. gs. sākumā darbojās pienotava, vilnas vērptuve un krāsotava, kokzāģētava, alus darītava. 1905. g. decembrī Kuldīgas kaujinieku grupa uzbruka Sabiles pastam, kā arī policijai un to atbruņoja. 1. pasaules karā Sabile necieta.

Pilsētas tiesības Sabilei piešķirtas 1917. gadā. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 13. martā Sabili atbrīvoja no lielinieku varas un 24. novembrī – no Bermonta karaspēka vienībām. 1927. gadā Sabiles robežas paplašināja ar bij. Pastendes, Rinkules, Briņ-

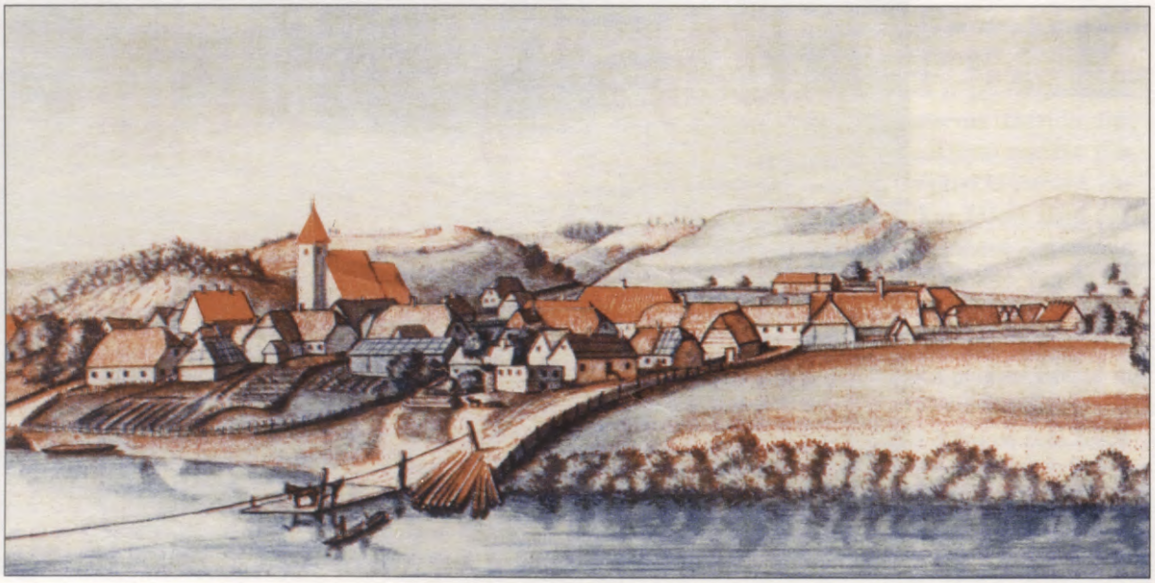

Sabile 1797. gadā

Talsu iela (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

ķu un Sabiles muižas zemēm. 30. gados galvenie rūpniecības uzņēmumi bija Valdmaņa un Damberga kokrūpniecības uzņēmumi, M. Bērziņa tvaika krāsotava un vilnas apstrādāšanas fabrika, K. Dukāta motorizētā koku rūpniecība. 1937. gadā Zemkopības ministrija iesāka brīvdabas vīnogu audzētavas izbūvi blakus Sabiles pilskalnam. Terašu garums pārsniedza 1 kilometru.

Kad 1941. g. 2. jūlijā Sabilē ienāca pirmās vācu karaspēka vienības, padomju okupācijas varas iestādes 27. jūnijā Sabili jau bija atstājušas. 5. augustā no Sabiles vācu okupācijas varas iestādes aizveda ebrejus, kurus nošāva mežā pie Kārones ietekas Abavā. 1945. g. 9. maijā Sabilē ienāca PSRS karaspēks. Sabiles iedzīvotāji cieta arī PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos. Pēc 2. pasaules kara Sabilē tika atvērti divi lieli uzņēmumi – r/a "Latvijas konservi" (1945. g.) un kombināta "Somdaris" filiāle (1966. g.). Darbojās arī krejotava, maizes ceptuve, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, vilnas pārstrādāšanas fabrika "Uzvara", kurā darbojās arī mākslas austuve, kas izgatavoja krāšņus dekoratīvos audumus.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pa Abavas ieleju jau izsenis gāja kuršu ceļš, kas 13. gs. kļuva par Livonijas ordeņa apsargātu un ar mūra pilīm nodrošinātu stratēģiski nozīmīgu artēriju. Kuršu pilskalnu kultūru te nomainīja vācu valodai piederīgo ļaužu apmetnes kultūra. Pie pils veidojās kalpotāju, amatnieku un tirgotāju ciems, kam bija jānodrošina preču pārvadājumu drošība starpposmos ceļā uz Saldu, Tukumu un Kuldīgu un jāapmierina apkārtējo zemnieku vajadzības pēc tirgus vietas. Gar ceļa malu izstieptā pilsēta ir neatkārtojama savā uzbūvē, jo celt namus un ierīkot dārzus var tikai starp upes gultni un senkrastu. Pilsēta sāka veidoties Abavas labajā krastā, kur mūsu dienās atrodas Sabiles vēsturiskais centrs (15.–19. gs.), kas ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. Vecpilsētas centrs atrodas iepretī tiltam. Šauru, līkumotu ieliņu malās paceļas senlaicīgas mājas, pārsvarā koka vienstāva būves. Sabiles tiešā tuvumā atrodas Briņķu muiža, saukta Briņķu Pedvāle, kur saglabājusies bij. muižas dzīvojamā ēka (18. gs. 2. puse), un Pedvāle (Firksu Pedvāle), kur saglabājusies bij. muižas dzīvojamā ēka, daļa no parka, kulta liepa (6,1 m apkārtmērā). Te atradies senais kuršu pilskalns – Pedvāles pils vieta. Pilskalns ierīkots starp divām gravām Abavas senlejā. Arheoloģiski nav pētīts. Hronikā pils minēta 1231. gadā. Tā ietilpusi Vanemā. 1253. gadā,

Sabiles panorāma (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

dalot iekarotās kuršu zemes, Sabiles novadu ieguva Livonijas ordenis.

1920. gadā celta Sabiles tuberkulozes slimnīcas ēka. Pēc 2. pasaules kara pilsētā pāri Abavai uzcelts jauns dzelzsbetona tilts. 1955. gadā Abavas labajā krastā ierīkots Kultūras parks. Lejpus Abavas tilta izveidojusies Sabiles pilsētas jaunākā daļa – Jaunsabile. 1964. gadā Sabiles vidusskolai uzcelta jauna ēka.

Māksla

Talsu ielas sākuma posmā daudz 19. gs. būvētu arhitektoniski vērtīgu celtņu. Lut. baznīcā (16.–17. gs., romāņu stils) ir kokgriezumi, divi sudraba svečturi (1692. g.) ar mākslinieciskū vērtību, gotiskā stilā darināti soli (19. gs. 2. puse), pseidoampīra stilā veidots altāris (1876. g.). Baznīcas tornī atrodas senākais Latvijas dievnamu zvans, kas iezvana dievkalpojumu jau no 1450. gada. Dievnamā ir arī vecākā kancele (ap 1592. g.), kas ir savdabīgs vēlās renesanses kokgriezuma darbs, ērģeles (19. gs.). Agrākajā Firksu Pedvāles (Pidvāle) muižā tēlnieks O. Feldbergs 1992. gadā organizēja plenēru, lai izveidotu brīvdabas mākslas muzeju. Viņš iekārtojis viesu namu, modernās mākslas izstāžu telpas un muižas parku ainavu izveidojis par brīvdabas instalāciju un skulptūru parku. Tādējādi pagātnes kultūras tradicionālās formas Sabilē ir organiski saaugušas ar mūsdienu gara dzīves izpausmēm un veido kārtējo attīstības loku.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

No 1616. gada Sabilē darbojās baznīcas skola, kas vēlākos gados panīka, bet tad atkal tika atjaunota. 1907. gadā tajā mācījās 20 bērni. Neatkarīgās Latvijas laikā Sabilē darbojās pilsētas sešklasīgā pamatskola ar pirmskolu un ebreju tautības bērnu klasi. Pastāvēja arī pilsētas brīvbibliotēka un bērnudārzs. Darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Krājaizdevu s-ba, Matkules krājaizdevu s-ba, Sabiles Latviešu b-ba, aizsargu nodaļa. Bij. ebreju skolas ēkā tagad atrodas kultūras nams. Sabilē darbojās Vācu b-ba, kurai 1925. gadā bija uzcelts savs nams, ko vēlāk izmantoja par skolu.

Sabiles pilsētas slimnīcas ēka (1874. g.) līdz 2. pasaules karam bija J. Rudzīša pansija. 1838. gadā Sabilē atvērta pirmā aptieka. 1930. gadā dibināta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. 2. pasaules kara laikā 1943. g. 25. septembrī Sabiles baznīcā notika garīgās mūzikas koncerts, kurā piedalījās M. Vētra, Ā. Kaktiņš, H. Lūse un J. Ķepītis.

1950. gadā Sabiles septiņgadīgo skolu pārveidoja par vidusskolu, darbojās divas bibliotēkas (kopā apm. 30 tk grāmatu), kā arī Sabiles vidusskolas bibliotēka, kinoteātris, divi arodbiedrību klubi, bērnu sporta skola.

Sabiles luterāņu baznīcas altāris

Reliģija

Sabilē darbojas ev.-lut. draudze, evaņģēliskā Dieva draudze.

1282. gadā celtajā ordeņa pilī bijusi kapela. Pirms reformācijas pie ordeņa pils atradusies maza koka kapela. Hercogs Gothards Ketlers 1567. gadā pavēlēja koka kapelas vietā celt jaunu baznīcu, bet 1665. gadā uzcelta pašreizējā mūra baznīca (tornis 1682. g., remontēta 1857. g., pārbūvēta 1876. g.; 392 sēdvietas). Ieskaitot Sabili, pilsētas draudzei piederējušas Matkules, Valgales un Sabiles kroņa muižas, Matkules mežmuiža un bruņinieku muižas. No 1591. gada baznīcu saraksta redzams, ka domāts par diviem mācītājiem Sabilē – latviešu un vācu draudzei, bet tas nav īstenojies. Tikai neatkarīgās Latvijas laikā līdz izceļošanai 1939. gadā pastāvēja atsevišķa vācu draudze. Mācītāji: 1910.–1921. g. K. Glēzers, 1930.–1946. g. K. R. Zariņš 1947.–1992. g. Ž. Brača, kopš 1995. gada K. Simanovičs. 1992. gadā atkal sāka darboties svētdienas skola, 1996. g. decembrī baznīca saņēma atjaunotu altārgleznu. Pilsētā ir septiņas kapsētas, vecākie ir Strautu kapi (Vācu jeb Vecie kapi).

Sabile – deviņdesmitie gadi

Pilsēta atrodas valsts mēroga nozīmīgā kultūrvēsturiskā vidē – Abavas ielejā, kas iekļauta pasaules 100 unikālāko un apdraudētāko objektu sarakstā. Tā

Pilskalna iela (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

ir pievilcīga teritorija tūrismam. Pilsētā ražo iekšējā un ārējā tirgū konkurētspējīgu produkciju.

Reformu sākumā pilsētā darbojās augļu un dārzeņu pārstrādes kombināts, uzņēmuma "Somdaris" filiāle. Reformu gaitā 1994. gadā uzņēmuma "Sabiles ARU" ražotni privatizēja un izveidoja SIA "Sabiles ADK", kas turpina ražot augļu un dārzeņu konservus. Galvenie produkcijas veidi ir zaļie zirniši, tomātu mērces, zupas. Uzņēmuma "Somdaris" filiāles privatizācija bija neveiksmīga, un tā ir likvidēta. Pilsētā ir trīs galdniecības, kokzāģētava, trīs amatnieku darbnīcas, kurās izgatavo koka izstrādājumus – būvdetaļas, mēbeles, sadzīves priekšmetus (gk. pēc individuāla pasūtījuma). Tūrismu Sabilē un Abavas ielejā organizē individuālais uzņēmums "Kurzemes Šveice". 1993. gadā nodibināts individuālais uzņēmums "Atloce" (šūšanas pakalpojumi). Sabilē darbojas veikali un tirdzniecības punkti.

Pašvaldības pārziņā atrodas komunālā namu pārvalde, lopkautuve, pieaugušo un bērnu bibliotēkas, slimnīca, vidusskola, kultūras nams, bērnudārzs "Vīnodziņa". 1997. gadā izveidota nevalstiska organizācija – aprūpes fonds "Kalme", kas aprūpē maznodrošinātos iedzīvotājus un vientuļos pensionārus.

Vidusskolā mācās 450 audzēkņi. Skolā ir mūsdienu prasībām atbilstoša datorklase ar pieslēgumu internetam. Darbojas izlīdzinošā čigānu klase. Ir daudz pulciņu, skolēni ar panākumiem piedalās mācību priekšmetu olimpiādēs. Skolā katru pavasari tiek rīkotas zinātniskās konferences. Darbojas mūzikas skola, vidējās paaudzes deju kolektīvs, amatieru teātris, pulciņi, arī bērnu pašdarbības pulciņi. Sadzīves tradīcijas ir ilgstošas un stabilas. Notiek ielu svētki, pašdarbību pulciņu skate, konkursi "Gada cilvēks", "Labākais veikals un pārdevēji".

Sabiles pilsētas domes priekšsēdētāja V. Krekovska

Ventspils iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

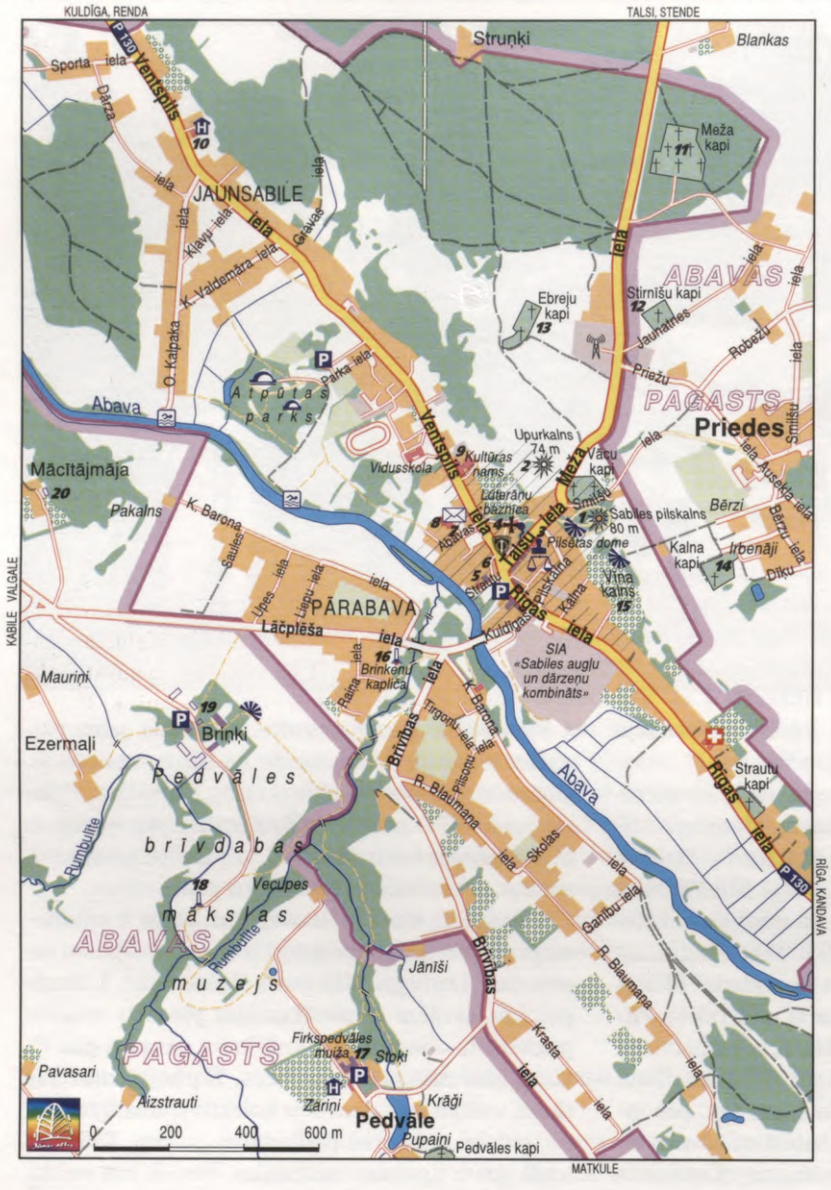

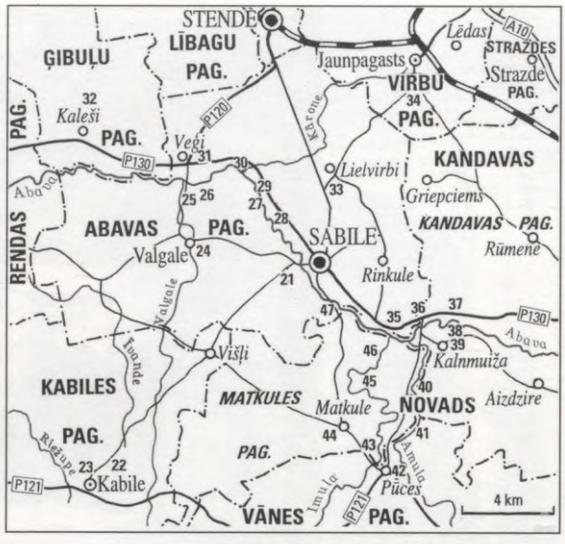

Pavadonis pa Sabili un apkārtni

Sabiles pilskalns *[1]* atrodas Abavas senlejas krastā starp divām gravām. Tā augstums 25 m, austrumu pusē pilskalnam 6 m augsts valnis. Uz ZR aiz gravas sena kulta vieta – Upurkalns *[2]*. Piekalnē izplūst avots. No abiem kalniem plašs skats uz Abavas ieleju. Kalna piekājē sākas Talsu iela, kurā vairākas senās celtnes. Arhitektoniski vērtīgākās celtnes ir Talsu ielā 2 (1870. g.), Talsu ielā 4 (1840. g., pārbūvēta 20. gs.), Talsu ielā 6/8 (1872. g.), Talsu ielā 13 (1800. g.). Pie ēkas 1/7 17. gs. lielgabals. Pie pilsētas domes ēkas Talsu ielā 10 *[3]* piemineklis 2. pasaules karā kritušajiem sabiliešiem. Sabiles lut. baznīca *[4]*. Vecpilsētai raksturīgas senas ēkas ir arī Ventspils ielā 4/6 (1890. g.), Rīgas ielā 3/5 (1890. g.), Rīgas ielā 8 (1890. g.), Kuldīgas ielā 3 (1830. g.). Bij. sinagogas ēka *[5]* (1890. g.), tagad vingrošanas zāle. Latvijas neatkarības 80. gadadienai veltīts piemiņas akmens (1998. g., tēln. O. Feldbergs) *[6]*. Ordeņa pils vieta pie autoostas *[7]*. Bij. Vācu biedrības nams *[8]*. Bij. ebreju skolas ēka Ventspils ielā 14 *[9]*. Pie ēkas piemiņas plāksne 1905. gadā nošautajiem revolucionāriem K. Volfam un E. Kernam. Ventspils ielā 50 *[10]* bij. J. Rudzīša pansijā (ēka celta 1874. g.) "Kurzemes Šveice" atpūtušies K. Ulmanis, J. Jaunsudrabiņš, J. Balodis. Meža kapos *[11]* vairāki tēlnieces M. Ruško veidoti pieminekļi. Stirnīšu kapos *[12]* apbedīts pilsētas galva M. Bērziņš. Viņam uzstādīts piemiņas akmens (1989. g.) par čigānu savāktajiem līdzekļiem, jo viņš 2. pasaules kara laikā atteicās parakstīt rīkojumu par čigānu nošaušanu. Ebreju kapos *[13]* seni pieminekļi. Kalna kapos *[14]* tēlnieku M. Ruško un H. Sprinča veidoti pieminekļi. Sabiles Vīna kalns *[15]* – vistālāk ziemeļos Ginesa rekordu grāmatā fiksētais vīna dārzs. Ierīkots senlejas nogāzē jau ordeņa laikos, atjaunots 1937.–1938. g. un kopš 1989. gada. No kalna plašs skats uz Abavas senleju. Brinkenu kapliča *[16]*. Pedvālē *[17]* bij. Firksa muižas ēkas. Piemineklis 2. pasaules karā kritušajiem (1995. g.) *[18]*. Briņķos *[19]* bij. Briņķu Pedvāles muižas dzīvojamā ēka (18. gs. 2. puse), parks (1,8 ha). No senlejas kraujas malas skats uz Sabili. Starp Pedvāli un Briņķiem gleznainā Rumbulītes grava ar stāviem krastiem. Sabiles mācītājmuiža *[20]*. Briņķu kapos *[21]* tēlnieku L. Rezevskas un E. Mažeika veidoti pieminekļi. Kabiles

Pansija "Kurzemes Šveice" (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

pilskalns *[22]*. 5 m augstajā paugurā vecie Drāku kapi. Kabilē *[23]* bij. muižas ansamblis: pils (18. gs. beigas, zālē dekoratīvs stuka veidojums), mazgātava, klēts, suņu kūts (1696. g.), kalpu dzīvojamā māja (19. gs. 2. puse), mežkunga dzīvojamā māja, zirgu stallis, kūts. Pagalmā piemiņas akmens (1988. g.) rakstniekam Zeltmatim, kas dzimis Kabiles pagastā. Parks ar diviem K. Ulmaņa 1936. gadā stādītiem ozoliem. 2 km uz Kuldīgas pusi Kabiles lut. baznīca (1904.–1907. g., arhit. V. Neimanis, R. Tilberga altārglezna "Kristus" 1938. g., piemiņas plāksne 1. pasaules karā un Brīvības cīņās kritušajiem kabilniekiem). Pie baznīcas piemiņas akmens (1990. g.) padomju varas represijās cietušajiem kabilniekiem. Valgalē *[24]* Abavas pagasta valdes namā (1929. g.) Ž. Sūniņa griestu gleznojumi pēc latviešu pasaku motīviem (1934. g.). Skola (ēka celta 1887. g.). Valgales pilskalns *[25]* Valgales upes labajā krastā, blakus kreisajā krastā sena kulta vieta – Baznīcas kalns. Uz leju 0,5 km no ietekas Abavā Valgales upē divi ūdenskritumi: viens ar divām 0,3 m un 0,6 m augstām terasēm, otrs 0,6 m augsts. Abi ir dabas pieminekļi. Rumbas pilskalns *[26]*. Abavas rumba *[27]* – apm.

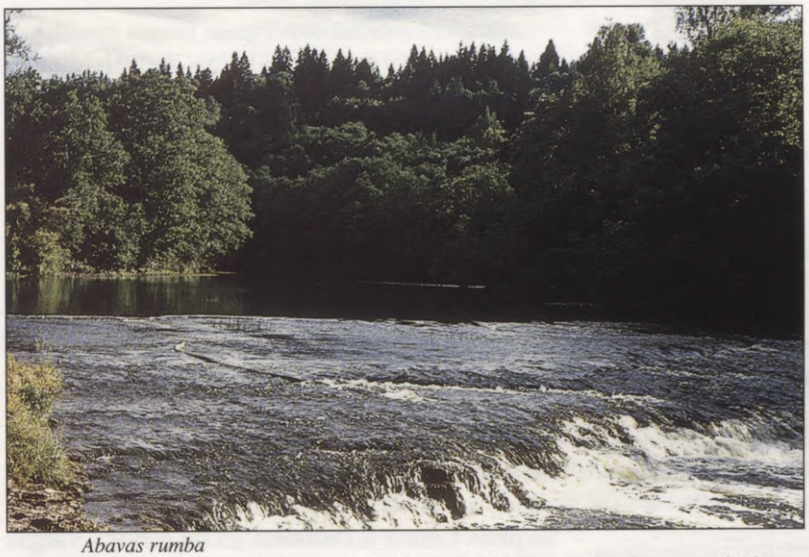

Abavas rumba (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

2 m augsts ūdenskritums, kas veidojas no vairākām dolomīta kāplēm. Labajā krastā Čigānu sala, ko veido neliela Abavas atteka. Zemgaļos *[28]* tēlnieces M. Ruško dārza skulptūru ekspozīcija (māja celta 1926. g.). Rumbkalnos M. Ruško skulptūra "Pūce" *[29]*. Piemiņas akmens vietā *[30]*, kur 1941. gadā tika nošauti ebreji. Veģos *[31]* pie pansionāta M. Ruško skulptūra "Māte ar bērnu". Aiz šosejas Veģupītē 1,7 m augsts ūdenskritums, kas izveidojies uz dolomīta kāples. Dabas piemineklis. Piemiņas akmens (1969. g.) Kalešu Slepkavkalnā *[32]*, kur 1906. gadā nošauti pieci revolucionāri. Eriņu krogs *[33]* (19. gs. vidus). Virbu vecticībnieku baznīca *[34]* (20. gs. 30. gadi). Greiļu kalns *[35]* – augstākā vieta Abavas senlejas krastā (83 m vjl.). Kandavas tūristu bāze *[36]*. Čāpuļu pilskalns *[37]* Abavas senlejas krastā, iepretī Kurzemnieku strauta labajā krastā Čāpuļu upurkalns (Lūgšanu kalns). Pie šosejas piemiņas akmens svētajam Viļņas–Sanktpēterburgas skrējienam 1991. g. augustā (autori E. Priede, J. Bērze, M. un P. Kaceni). Abavas Velnakmens Abavas senlejas krastā *[38]* – sena kulta vieta (Melderu Velnakmens). Akmens augstums 2,1 m, platums 5,3 m. Blakus strauta gravas krastā smilšakmens atsegums, kurā divas alas. Lielākās – Abavas Velnalas (Melderu Velnalas) garums 7 m, griesti augstākajā vietā 1,6 m augsti. Akmens un ala ir dabas pieminekļi. Kalnmuižā *[39]* bij. muižas apbūves ansamblis (19. gs.) – pils, kalpu dzīvojamā māja, klēts, smēde, stallis, ūdensdzirnavas. Lejpus dzirnavu aizsprosta Amulas kreisajā krastā 14 m augsta lejas krauja, augšpus dzirnavu aizsprosta kreisajā krastā 35 m augsta augšējā krauja. Abas kraujas ir dabas pieminekļi. Amulas labajā krastā sāngravā Zāģeru Velnakmens *[40]*, kura augstums 3 m. Tālāk uz augšu gleznainajā Amulas ielejā upes labajā krastā vēl viens dabas piemineklis – Cimmermaņu krauja *[41]*. Pūcēs *[42]* ūdensdzirnavas (19. gs. 1. puse) uz Imulas. Lejpus Pūcēm Imulai gleznaini krasti dziļā ielejā. Dabas piemineklis ir dolomīta klintis iepretī Zīlēm *[43]*. Matkulē *[44]* bij. muižas dzīvojamā ēka un kalpu māja, piemineklis (1990. g.) uz Sibīriju deportētajiem matkuliešiem, sarkanarmiešu brāļu kapi. Imulas labajā krastā augstā upes apskalotā kraujā Matkules (Buses) pilskalns *[45]*. Netālajās Busu mājās (19. gs. beigas) 1911. gadā nodibināta pirmā tūristu apmetne Latvijā. Iepretī otrā Imulas krastā sena kulta vieta – Baznīckalns. Netālu uz leju Imulas kreisajā krastā šūnakmens klints – Kauķu kalns (Kursas Staburags). Vietā, kur Imula ieplūst Abavas senlejā *[46]*, upē Langsēdes Velnapēdas akmens. Sabiles sēravots *[47]* Abavas ielejā.

SALACGRĪVA

Limbažu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 13 km², lauku teritorija 313 km².
Iedzīvotāji: 3574 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 6106; latvieši 91,2%, krievi 4,4%, baltkrievi 1,0%.
Attālums no Rīgas 104 km (autoceļš A1), no Limbažiem 45 km (P12), caur Tūju 47 km.
Jūras līnijā Kolkas rags apm. 100 km uz rietumiem.

Ģerboņa vairoga sudraba laukā, ko veido vairoga apakšējo sarkano lauku divās daļās dalošā vertikālā sudraba josla vairoga vidū, melns enkurs. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā. Sudraba lauks simbolizē Salacas grīvu, enkurs – ostu

Pilsētas robežas ietver Rīgas līča piekrasti ap 5 km uz katru pusi no Salacas grīvas, kā arī stiepjas 2 km augšup pa upi. Agrāk pilsētai bija neliela lauku teritorija uz ziemeļiem no Kuivižiem līdz Ainažu robežai un pilsētas dienvidu malā. 1998. g. augustā Salacgrīva apvienojās ar Salacas pagastu (307 km², 2431 iedz., 1997. g.), kas plešas pāri par 17 km uz dienvidiem (līdz Ķurmragam) un austrumiem. Salacgrīvas lauku teritorija robežojas austrumos un dienvidaustrumos ar Alojas un Staiceles lauku teritoriju un Pāles un Viļķenes pagastu, dienvidos ar Liepupes pagastu, ziemeļos ar Ainažu lauku teritoriju.

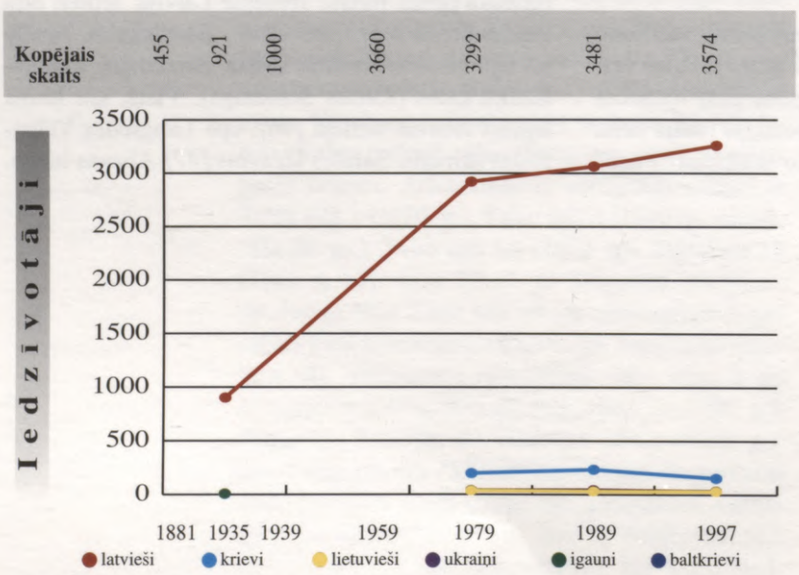

Piejūras randu pļavas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Daba un iedzīvotāji

Salacgrīvā atrodas 1997. gada beigās izveidotais un starptautiskā sistēmā iekļautais Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta centrs. Lauku teritorijā iesniedzas Vidzemes akmeņainās jūrmalas dabas lieguma Z daļa, unikālās piejūras randu pļavas, Karateru smilšu krupja liegums, Svētciema laukakmeņu saliņas, Lībiešu upuralas un Salacas dabas lieguma R daļa (16 km posmā). Salacgrīvas teritorijā lejpus pēdējā Rostu ieža Salacas krasti atkāpjas, upe kļūst 150 m plata. Piejūras zemiene Z virzienā kļūst platāka, vairāk atmežota. Aiz tās sākas Viduslatvijas zemienes Metsepoles līdzenums – mežu novads.

Lauksaimnieciski apgūtākais ir Salacgrīvas–Svētciema klajums, kur podzola augsnes savulaik ir jūras mēslotas. Šeit gan mežos, gan laukos daudz akmeņu, kas izkaisīti senā šļūdoņa ceļā vēl 10–15 km no jūras. Leknas ir kūdrainās lukstu pļavas – vangas gar upēm. Ap 35 km garajā Rīgas līča piekrastē izlaužas arī Vitrupe un sīkākas upītes Kurliņupe, Lielurga, Krišupīte; ietekas smilšu joslas piesegtas. Krasts D daļā kraujš. Laikapstākļi šajā vidusjoslas daļā skarbāki nekā līča D – aukstākas ziemas, vēlāki pavasari, biežāk lietus, skarbi vēji. Sarežģīta melioorācija; īpatna koncentriska grāvju sistēma ierīkota Z, Salacas ielokā.

Pašreiz Salacgrīvas lauku teritorijā dzīvo tikai 8 cilvēki uz km², kas arī daļēji strādā Salacgrīvā (viens no apvienošanās motīviem). Lielākie lauku ciemi ir Svētciems, Vecsalaca, Korģene.

Vēsture

Latviešu Indriķa hronikā Salacgrīva minēta 1215. gadā, kad Sāmsalas igauņu flote iebraukusi Salacā.

Rīgas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1218. gadā Rīgas bīskapa Alberta karapulki nonāca pie Salacas un piespieda sāmsaliešus bēgt. Upes grīvas labajā krastā apm. 0,5 km no jūras 1226. gadā sāka celt bīskapa pili. 1474. gadā to ieņēma zviedri, bet 1479. gadā – Livonijas ordenis. 1485. gadā pils atkal nokļuva Rīgas bīskapa valdījumā. Pils pārvaldīja Salacas upes ieteku jūrā, t.s. Salacas vārtus. Salacgrīvas senais nosaukums ir *Salismünde*. Salacgrīvai cauri gāja sens sauszemes ceļš no Rīgas uz Pērnavu. Biežajos karos tā stipri cieta. 1633. gadā pils vēl minēta kā nocietināta vieta, bet jau 17. gs. beigās tā bija pilnīgi nopostīta. Tag. Salacgrīva izveidojusies uz Vecsalacas un Svētciema muižas zemes un sākusi attīstīties kā miestiņš ap 1870. gadu, kad Baltijas jūrā sāka uzplaukt kuģniecība. Salacgrīva kļuva par nozīmīgu Ziemeļvidzemes lauksaimniecības ražojumu un koku eksporta ostu, kur katru gadu iebrauca ap 200 kuģu. Ostas izbagarēšanas plānus izjauca Ainažu ostas straujā uzplaukšana, kā arī Rīgas–Valkas dzelzceļa atklāšana, kas zemes iekšienes ražojumus novirzīja no Vidzemes ostām uz Rīgu. 1907. gadā ostā ienāca vairs tikai 160 kuģu. 1. pasaules kara laikā Salacgrīva tika vairākkārt apšaudīta un tās tirdzniecības flote iznīcināta.

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 26. maijā igauņu karaspēka vienības atbrīvoja Salacgrīvu no lieliniekiem.

Neatkarīgās Latvijas laikā Salacgrīva kļuva par Vidzemes zvejniecības centru. Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija zemkopība, koku pludināšana, zvejniecība, tirdzniecība, rūpnieciskā ražošana. Miesta tiesības Salacgrīvai piešķirtas 1921. gadā, 1923. gadā nospraustas tā robežas, bet 1928. gadā miests kļuva par pilsētu.

1940. g. jūnijā Salacgrīvā ienāca PSRS okupācijas karaspēks. 1941. g. jūlija sākumā visā Latvijā, arī Salacgrīvā nodibinājās vācu okupācijas režīms. 2. pasaules kara laikā 1944. g. 25. septembrī Salacgrīvā atkal ienāca PSRS okupācijas karaspēks. 2. pasaules kara postījumi Salacgrīvā bija samērā mazi, jo aktīva kara darbība tajā nenotika. Padomju okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Salacgrīvas iedzīvotāji.

Salacgrīva atguvusi un pārsniegusi to saimniecisko zonu, kura tai bija 60. gadu beigās (kopā ar lauku teritoriju tā bija 158 km^2) un kurā bija padomju saimniecība "Salacgrīva" (centrs Svētciemā), Salacgrīvas MRS (Vecsalacā), zvejnieku kolhozs "Brīvais vilnis" (darbojās visā piekrastē, ar filiāli Tūjā) un mazs zvejnieku kolhozs "Enkurs" (zvejas osta Kuivižos). Tiem bija remonta darbnīcas. Ainažu zivju apstrādāšanas fabrika Salacgrīvā (dib. 1940. g.)

Salacgrīvas osta 20. gs. sākumā

1954. gadā sāka ražot konservus (no 1973. g. Salacgrīvas zivju konservu kombināts, no 1976. g. rūpnīca). Pilsētā bija arī mēbeļu fabrikas "Teika" cehs, pienotava, maizes ceptuve.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Salacgrīva izvietojusies abos Salacas krastos, abpus Rīgas–Ainažu šosejas. 13. gs. bīskaps pili (domājams, ka arī kapelu) uzcēla upes labajā krastā. Arī vēlākajos gadsimtos celtās baznīcas atradās labajā krastā.

Salacgrīva 1780. gadā. J. K. Broces zīmējums

Lielsalacas luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pamazām ēkas tika būvētas arī kreisajā krastā. Kādā 17. gs. Salacgrīvas kartē pie toreizējās baznīcas, uz jūras pusi pār Salacu atzīmēta pārceltuve, kur pretējā krastā atradies Jaunsalacas krogs u.c. celtnes. 1909. gadā pār Salacu atklāja vienu no pirmajiem dzelzsbetona tiltiem Baltijā. Pilsētu labiekārtojot, neatkarīgās Latvijas laikā tika iekārtots sporta laukums, Vienības laukums un veikti apzaļumošanas darbi. Pēc 2. pasaules kara 1945.–1961. g. pilsētā uzceltas 138 jaunas dzīvojamās mājas (18 no tām daudzdzīvokļu), tika uzbūvēti tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi. Noasfaltētas ielas 18 km garumā, iekārtots ielu apgaismojums 21 km garumā. Jaunu kantora ēku un klubu pēc tipveida projekta uzcēla arī zvejnieku artelis "Brīvais vilnis".

Māksla

Lielsalacas lut. baznīcā atrodas valsts nozīmes mākslas priekšmeti – 18. gs. 2. puses altāris un kancele, kā arī altārglezna "Kristus debesbraukšana" (1847. g., aut. K. T. Gelhārs), G. Šķiltera 30. gados darinātie ciļņi, kas rotā baznīcas sienas, katoļu baznīcā – M. Folkmanes mozaīkas. Vecsalacas muižas parkā piemineklis barona Ferzena sunim (1793. g.). Pilsētā atrodas tēlnieces L. Novoženecas veidots memoriāls 2. pasaules karā un jūras dzelmē bojā gājušajiem (1976. g., arhit. J. Pētersons).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Skola Salacgrīvā nodibināta bijusi jau 17. gs. Ap 1850. gadu atvērta pareizticīgo draudzes skola, bet mācītājmuižā darbojās pastorāta skola. 1921.–1934. g. darbojās skolotāja H. Eidemaņa dibinātā vidusskola. 1880. gadā atvērta aptieka. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Salacgrīvas Saviesīgā b-ba, Krājaizdevu s-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Piensaimniecības b-ba, Latviešu b-ba. Pēc 2. pasaules kara pilsētā nodibināja jaunu vidusskolu (1945. g.), uzbūvēja stadionu un estrādi, kinoteātri, vidusskolas ēku, divus bērnudārzus, kultūras namu (zālē 800 vietu). Darbojās divas bibliotēkas (32 tk grāmatu, 1968. g.), kultūras nama pašdarbības kolektīvi.

Reliģija

Salacgrīvā darbojas Lielsalacas ev.-lut. draudze, Svētās Dievmātes Patvēruma pareizticīgo draudze, Romas katoļu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Jaunā katoļu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

Lielsalacas ev.-lut. draudze rakstos minēta 1508. gadā. Baznīca celta 1853.–1857. g. agrākās koka baznīcas (celta 1777. g.) vietā. 1892. gadā baznīcai piebūvēta altāra telpa. 1977. g. 10. jūlijā draudze svinēja sava dievnama 200 gadu jubileju. Draudzei filiāle Ķirbižos (baznīca celta 1850. g.), vēlāk uzcelta tuvāk kapsētai Bridagos. 1999. gadā mācītājs A. Sviķis.

Pareizticīgo baznīca būvēta 19. gs. beigās.

1997. gadā uzcelta katoļu baznīca, kas veltīta svētajai moceklei M. Goreti. Lieliskās akustikas dēļ tajā tiek rīkoti garīgās mūzikas koncerti. 1999. gadā mācītājs A. Keziks.

Salacgrīva – deviņdesmitie gadi

1998. gadā Salacgrīvā reģistrēti vairāk nekā 100 dažādu uzņēmumu. Nozīmīgākā no tiem ir a/s "Brīvais vilnis", kas izveidojusies no tāda paša nosaukuma zvejnieku kolhoza. Tajā ir vairāk nekā 1 tk strādājošo, galvenais produkcijas veids zivju konservi (63,5 mlj kārbu 1997. g.), ko eksportē arī uz ASV, Kanādu, Izraēlu, Čehiju, Slovakiju, Ungāriju. Akciju sabiedrī-

Kokmateriāli Salacgrīvas ostā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

bai pieder 14 zvejas kuģi. 1995. gadā privatizējot Salacgrīvas zivju konservu rūpnīcu, izveidojās a/s "Salacgrīva–95", kurā ir 550 strādājošo un gadā tiek saražots 30 mlj kārbu zivju konservu. 1994. gadā izveidots jauns uzņēmums *Impress Metal Packaging*, kas ražo zivju un gaļas konservu kārbas un ir modernākais nozares uzņēmums Baltijā. Uzņēmumā strādā 120 darbinieki. Salacgrīvas osta ir ceturtā lielākā osta Latvijā, ostā ir sešas piestātnes. Bez zvejas kuģiem to apmeklē vidēji 120 tirdzniecības kuģi gadā, tiek pārkrauts 230 tk t kravas, gada laikā šeit piestāj apm. 60 jahtas.

Kokapstrādes nozarē darbojas a/s "Grīva" (90 strādājošo). Daudzus pilsētai nozīmīgus objektus, arī jauno katoļu baznīcu, būvēja celtniecības firma "Kubs". Vēl jāatzīmē Salacgrīvas tirdzniecības uzņēmums, autoremontu firma "Akrs", maiznīca "Paisums", kuģu aģentēšanas firma *Andersson*, SIA "Tīne".

Veiksmīga lielo uzņēmumu attīstība, kā arī atrašanās pie autoceļa *Via Baltica* veicinājusi tirdzniecības un pakalpojumu uzņēmumu darbu. Salacgrīvā darbojas bankas "Parekss banka" filiāle, divu banku norēķinu grupas, ap 30 veikalu, tirgus, sešas kafejnīcas, trīs aptiekas, skaistumkopšanas uzņēmumi, poliklīnika, pasts, tūrisma informācijas centrs.

Salacgrīvas vidusskolā mācās vairāk nekā 800 skolēnu, tā ir lielākā apkaimē. Novada jūrniecības tradīcijas tiek turpinātas Latvijas Jūras akadēmijas Rīgas jūrskolas Salacgrīvas filiālē, kur sagatavo kuģu vadītājus. Pilsētā ir lieliska bāze kultūras un sporta pasākumu rīkošanai – kultūras nams, estrāde, moderns stadions. Bibliotēkas grāmatu fondā vairāk nekā 40 tk izdevumu. Darbojas bērnudārzs 150 bērniem, bērnu mūzikas un mākslas skolas.

Salacgrīvas un tās apkārtnes skaistums ir iemūžināts novadnieku keramiķa I. Klīdzēja, gleznotāja Ā. Dārziņa, akvarelistes L. Līces, rakstnieces D. Avotiņas, dzejnieku A. Krūkļa un H. Heislera darbos. Pilsētā darbojas Salacgrīvas reģionālā televīzija.

90. gadu beigu aktualitāte ir pilsētas attīstības plāna stratēģijas un jauna ģenerālplāna izstrāde, uzņēmumu modernizācija, jaunu ražotņu un noieta tirgus apguve, pilsētas ūdensapgādes sistēmas uzlabošana, jaunu notekūdeņu attīrīšanas iekārtu projektēšana, ostas padziļināšana, jaunu piestātņu un jahtu ostas izbūve, izglītības apstākļu un kvalitātes uzlabošana, pilsētas muzeja izveide, dabas objektu saglabāšana un apsaimniekošana.

Salacgrīvas pilsētas dome

Pavadonis pa Salacgrīvu un apkārtni

Salacgrīvas vēsturiskais centrs ir Salacas labajā krastā augšpus tilta. Blakus Lielsalacas lut. baznīcai *[1]* kraujas un grāvja apņemtais pilskalns. 1226. gadā celtās bīskapa pils pēdējie akmeņi izlietoti mola būvē 60. gados. No pilskalna skats uz Salacas plūduma pēdējo kilometru, pilsētas daļu kreisajā krastā.

Labajā krastā ir a/s "Brīvais vilnis" saimnieciskais centrs ap ostu un zivju apstrādes kompleksu *[2]*. Kompleksa ieejas vestibilā keramiķa I. Klīdzēja veidotais keramikas panno "Latvijas bāku karte". Osta ir arī pretējā krastā. Salacgrīva, tāpat kā senāk, kļuvusi par lielāko Vidzemes piekrastes kokmateriālu izvedējostu. Zviedru laika mola akmeņi vēl ieguluši jūrmalā. Pie Salacas būvēti arī tālbraucēji kuģi; vēlāk salacgrīvieši pārgāja uz jūras un upes zveju. Blakus ostai ir kolorītas vecās ieliņas un krogi pie senā Pērnavas ceļa. Vecākās mājas saglabājušās Rīgas

Zvejas osta (A. Tidriķa foto. 1997. g.)

ielā. Netālu jaunā katoļu baznīca *[3]*. Salacas novadā dzimis pedagogs V. Švēde, zoologs G. Flors, pamatskolas pārzinis bijis H. Eidemanis.

2. pasaules karā un jūras dzelmē bojā gājušo memoriāls *[4]*, pret jūru vērstais sievietes tēls simbolizē gaidošu jūrnieka sievu ar bērnu. Netālu kapsēta ar savdabīgām koku grupām *[5]*. Zvejnieku parkā *[6]* sporta un atpūtas komplekss ar stadionu un brīvdabas estrā-

di. Kuivižos *[7]* piekrastes zvejnieku osta Krišupītes jomā. Randu pļavas *[8]* ir lielākās piejūras pļavas Latvijā, tajās ir liela augu daudzveidība – ap 600 augu sugu, no kurām 36 retas un aizsargājamas. Te ir arī reto un aizsargājamo putnu ligzdošanas un migrācijas vietas. Pie Karateriem smilšu krupja liegums *[9]*.

3 km uz A no Salacgrīvas ir Jaunupes (17. gs. rakts kanāls, kas novada uz Salacu daļu Svētupes ūdeņu) ieteka un augšpus tās Annasmuižas tilts – pirmais dzelzsbetona tilts Latvijā *[10]*. Vecsalacā *[11]* bij. muižas ēkas par nopelniem Ziemassvētku un Nāves salas cīņās savulaik piešķirtas ģenerālim J. Kalniņam, kas dzimis tuvējos Jesperos. Parks. Patkuļi Salacas kreisajā krastā bija armijas virspavēlnieka ģenerāļa D. Sīmansona mājas. Pie Svētupes Sprundās *[12]* dzimis LKOK E. Jirgensons, mājās dzīvojis dzejnieks J. Sudrabkalns. Atklāta piemiņas istaba. Nedaudz lejāk krāšņajā Kuiķules lejā pie Svētupes ir smilšakmens klintis un lielās Lībiešu upuralas (svētalas) *[13]*, no kā cēlies upes nosaukums. Svētciemā dzimis aktieris K. Klētnieks. Kādreizējā muižā *[14]* bijusi zirgaudzētava, saglabājušās vecās saimniecības ēkas, parks.

Īpatnēji jūrakmeņi veido Svētciema laukakmeņu saliņu *[15]*. Netālu bij. Lāņu muiža, agrākā Svētciema muižas barona medību pils *[16]* ar parku. Pie Vitrupes ietekas *[17]* plaša pludmale, autostāvvieta, motelis, atpūtas bāze. Tālāk uz D ir vienreizējs abrāzijas krasts ar akmeņu krāvumiem, oļiem, smilšakmens kraujām un jūras bangu izgrauztām alām daudzu kilometru garumā. Kempings Melekos. Daudzas jūrasbraucēju mājas saglabājušās senatnīgā izskatā (Veczemos filmēts "Ilgais ceļš kāpās"). Viļķenes pagasta Ķirbižos *[18]* meža muzejs.

SALASPILS

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1993. gada.
Platība 12 km², lauku teritorija 115 km ².
Iedzīvotāji: 19409 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 20430; latvieši 41,3%, krievi 42,2%, baltkrievi 7,5%, ukraiņi 3,9%, poļi 2,0%, lietuvieši 1,2%.
Attālums no Rīgas 18,4 km (autoceļš A6).
Dzelzceļa stacijas: Dārziņi 14,2 km, Dole 16,5 km, Salaspils 18,4 km, Saulkalne 23,6 km no Rīgas (līnijā Rīga–Krustpils).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu. Augšējā zelta laukā zaļš pumpurs ar divām lapām; apakšējā zilajā laukā sudraba ķieģeļu mūris ar tukšu vārtu aili

Salaspils pilsēta atrodas Daugavas labajā krastā pie Rīgas HES ūdenskrātuves. To aptver lauku teritorija, kas robežojas ar Ogres rajona Ikšķiles pilsētas lauku teritoriju austrumos, ar Rīgu rietumos un ietver Rīgas HES ūdenskrātuves lejasdaļu un Doles salu. Daugavas pretējā krastā ir Ķekavas un Daugmales pagasts. Rietumu un ziemeļu pusē lauku teritorija robežojas ar Stopiņu pagastu, ziemeļaustrumos – ar Ropažu pagastu. Dienviddaļā Salaspili šķērso Rīgas–Krustpils dzelzceļa līnija, bet ziemeļos (izņemot Sauriešu apkaimi) lauku teritorijas robeža iet pa Rīgas–Ērgļu dzelzceļa līniju (Acones un Cekules stacijas). Cauri Salaspilij iet autoceļš A6, Rīgas apvedceļš A4, A5 (*Via Baltica* posmi), autoceļš P5 Ulbroka–Ogre.

Daba un iedzīvotāji

Viduslatvijas zemienes Ropažu līdzenums Salaspils apkaimē pēdējos gadsimtos piedzīvojis manā-

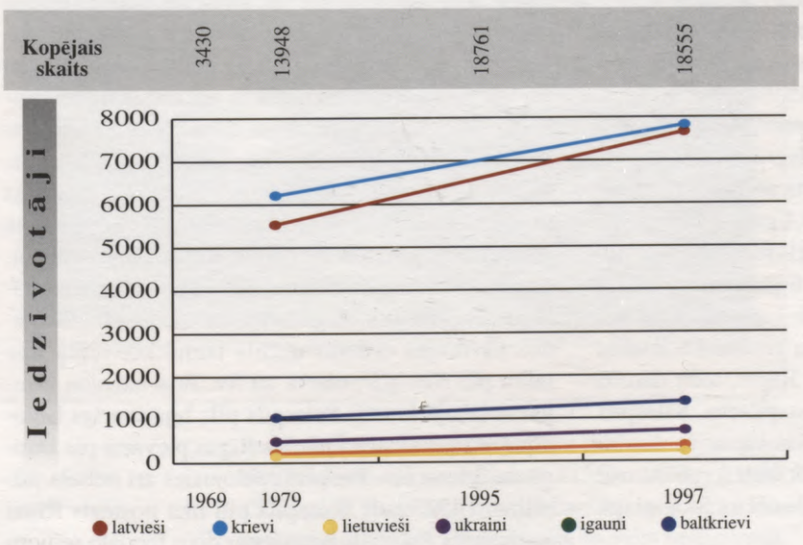

Piemineklis Daugavas lībiešiem un viņu vadonim Ako (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

mus pārveidojumus, kuros iejaucies gan cilvēks, gan Daugava. Vēl 1771. gadā Daugava izlauzusies pa līdzenumu gar Salaspili Juglas virzienā. Būvējot Rīgas HES, pie Doles, kur beidzas Daugavas ieleja, veikti grandiozi zemes darbi, gar krastiem uzbērti 10–12 m augsti dambji ar apvadkanālu ārpusē. Samērā seklajā Lejasdaugavas senlejā Rīgas HES ūdenskrātuves lejgals, applūdinot daudz seniekoptas zemes, Doles salas apstrādāto augšgalu, blakus esošās Zirņu, Nolpes salas, Mārtiņsalu, tika izveidots par ezeru 3,5–4 km diametrā, augstāk ūdenskrātuve ir 1–1,5 km plata. Tikai pie Saulkalnes atsedzas ielejas augšmalas cietie ieži. Postījumus virsmā atstājuši izrakteņu (ģipšakmens, dolomīta, kaļķakmens, grants, kūdras) ieguves karjeri, autoceļu būve, arī pasaules karu ierakumi. Dabu iespaido Getliņu izgāztuves, Rīgas TEC-2 un lielpilsēta, lielās tranzīta plūsmas.

Salaspils reljefu (augstums 9–22 m vjl.) veido pāreja starp Ropažu līdzenumu un Viduslatvijas nolaidenumu, A daļā kēmu pauguri, R daļā pārpurvotas vietas. Gar Salaspils teritoriju ir 10,6 km garš Daugavas ūdenskrātuves posms un 5,2 km galvenās gultnes lejpus aizsprosta, kā arī 8,4 km Sausās Daugavas gar Doles salu. Salaspils ģipšakmens atradnes (atrodas 1,8 km uz ZA no Salaspils stacijas) kopējie krājumi ir 10,46 mlj tonnu. Salaspils lauku teritorijas ziemeļdaļā tek Mazā Jugla (14 km). R atrodas Getliņu

Nacionālais botāniskais dārzs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

purvs. Rīgas HES ūdenskrātuve aizņem 15,8% no kopējās Salaspils teritorijas, meži – 30,5%, lauksaimniecībā izmantojamā zeme – 32,5% (no tās aramzeme 60%). Piejūras un ūdenskrātuves ietekmē klimats mitrs (relatīvais gaisa mitrums 80%, 633 mm nokrišņu gadā), gada vidējā temperatūra 6 °C, janvāra vidējā temperatūra –4,9 °C, jūlija vidējā temperatūra 16,9 °C.

Salaspils, ņemot vērā tās novietojumu pie Rīgas lielās austrumu maģistrāles un daudzpusīgās funkcijas, 60.–80. gados attīstījās īpaši vērienīgi, pat ar iespēju perspektīvā saplūst ar Rīgu. Kaut arī iedzīvotāju bija vairāk nekā 18 tk, Salaspils joprojām palika lielākā lauku apdzīvotā vieta Latvijā. 1992. gadā pagastā bija 22 tk iedzīvotāju (1935. g. Salaspils pagastā bija 1105 iedz.).

Salaspils neveidojās kompakta: bez vecās apbūves pie dzelzceļa stacijas, uz A, aiz Botāniskā dārza atrodas dzīvojamais rajons, kas radās kā Zinātņu akadēmijas ciemats (3,3 tk iedz. 1989. g.), uz Z – mežzinātnes centra darbinieku apdzīvotā Silava (1 tk), uz D no dzelzceļa – dzīvojamais rajons, ko uzcēla bij. agrofirma (2,14 tk) kādreizējās Kurtes muižas vietā, bet iedzīvotāju lielākā daļa (11,4 tk vai divas trešdaļas) dzīvo bijušā mazapdzīvotā Ķesterciema vietā uzbūvētajā Enerģētiķu ciematā. Te pārsvarā ir cittautieši, lai gan pārējās Salaspils daļās vairākums ir latvieši. Pēc 1989. gada tautas skaitīšanas datiem Salaspilī bija 38,1% latviešu, 45,9% krievu, 7,7% baltkrievu, 3,8% ukraiņu, 1,8% poļu, 0,9% lietuviešu, gandrīz 2% citu tautību iedzīvotāju.

Piemiņas akmens, veltīts poļu uzvarai Salaspils kaujā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Salaspils ir samērā jauna pilsēta arī pēc iedzīvotāju struktūras: vidējais vecums 33,4 gadi, bērni 1/4 no kopskaita. Relatīvi augsts arī izglītības līmenis: pusei iedzīvotāju, vecākiem par 16 gadiem, ir vidējā vai vidējā speciālā izglītība, 15% – augstākā vai nepabeigta augstākā izglītība. Daļa zinātnisko iestāžu darbinieku ierodas Salaspilī no Rīgas, taču daudzi salaspilieši brauc darbā uz galvaspilsētu. Salaspils lauku teritorijā ir lielas apdzīvotas vietas ar daudzstāvu apbūvi – Saulkalne (1,6 tk iedz.), un Acone (apm. 1 tk), kā arī Zeltiņi (200), Bunči un Stopiņi (pa 100), savdabīgā Pikalne.

Vēsture

Ģeogrāfiski izdevīgā atrašanās vieta Daugavas lejtecē veicinājusi Salaspils novada intensīvu apdzīvotību. Salaspils apkārtnē un Dolē sakarā ar Rīgas HES celtniecību 1964.–1975. g. veikti plašākie izrakumi Latvijas arheoloģijas vēsturē. Pie Salaspils Laukskolas atrasta senākā pašlaik zināmā vēlā paleolīta (9. gt. pr. Kristus) apmetne Latvijā (arheologu A. Zariņas, F. un I. Zagorsku izrakumi). Doles Ķivutkalnā (arheologa J. Graudoņa izrakumi) atklāts kapulauks, kur 2. g.t. 2. pusē pr. Kristus mirušie glabāti ozola bluķa zārkos un kur 1. gt. pr. Kristus bijis nocietināts baltu pilskalns. Daugavas krastā pie Reznu mājām atradās 2. gt. beigu–1. gt. vidus pr. Kristus baltu uzkalniņkapi (arheologu E. Šturma 30. gadu un J. Graudoņa 1969. g. izrakumi). A. Zariņa pie Vējstūriem pētīja lībiešu ciema vietu un kapus, kā arī bronzas laikmeta beigu uzkalniņkapus. A. Zariņa pētīja arī plašu lībiešu kapulauku un divus lībiešu ciemus pie Laukskolas. Pirms lībiešu ienākšanas te bijusi baltu apmetne. Livonijas ordeņa pilī Daugavas krastā, kur kādreiz atradusies baltu nocietināta apmetne, kā arī t.s. Zviedru skanstī izrakumus veica arheologs Ā. Stubavs. Mārtiņsalas senvietu kompleksā (mūra pils, baznīca, kapsēta un plašs lībiešu ciems) izrakumi veikti arheologa Ē. Mugurēviča vadībā. Pētīts arī Lipšu kapulauks, apmetne un uzkalniņkapi (arheoloģe J. Daiga), Doles Raušu un Vampeniešu lībiešu ciema vieta un kapsēta (arheoloģe E. Šnore), Vecdoles un Jaundoles mūra pilis (arheologs M. Atgāzis).

Salaspils un Ikšķiles lībiešu ciemi bija vietas, kur centās nostiprināties pirmie vācu kristīgie misionāri, šeit sākās Latvijas teritorijas masveida kristianizācija un reizē ar to Daugavas lībiešu pakļaušana. Pirmo mūra pili Baltijā katoļu misionārs, vēlākais bīskaps Sv. Meinards 1185. gadā cēla netālajā Ikšķilē, bet otro pili 1186. gadā – mazajā Daugavas saliņā *Holme* (no 13. gs. vidus saukta *Kirchholm*, no 17. gs. – Mārtiņsala). Iespējams, jau 1186. gadā salā darbojusies katoļu baznīca, pie tās iesvētīta pirmā kristīgā kapsēta Latvijā. Daugavas lībiešu varmācīgās pakļaušanas laikā pils vairākkārt nonāca nepakļāvīgo lībiešu rokās. Salas un tuvākās apkārtnes lībiešu vadonis Ako 1206. gadā organizēja plašu sacelšanos pret krustnešiem, taču cieta neveiksmi. Apm. līdz 17. gs. vidum zināmas privilēģijas vēl saglabāja atsevišķi brīvie zemnieki, t.s. Salaspils ķēniņi. 1298. gadā Mārtiņsalas pili, kas piederēja Rīgas arhibīskapam, nopostīja Livonijas ordenis. Sv. Mārtiņa baznīca salā pastāvējusi līdz 18. gadsimtam. 14. gs. 60.–70. gados Livonijas ordenis uzcēla jaunu konventa tipa mūra pili *Neu-Kirchholm* un Sv. Jura baznīcu Daugavas labajā krastā. Salaspils pils bija svarīgs Livonijas ordeņa atbalsta punkts Rīgas pievārtē pie Daugavas ūdensceļa. Pie pils veidojusies arī neliela pilsētiņa. 1452. gadā Salaspils pilī tika noslēgts Rīgai nozīmīgais Salaspils līgums par divu feodālo senjoru

Daugavas muzejs (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

Doles sala

Dole bija lielākā sala Latvijā – platība18,5 km², 9 km gara. Tajā ir 88 lauku sētas, 180 iedz. (1994. g.). Pēc 20. gadu zemes reformas salā bija pāri par 300 saimniecību, lielākā daļa tās augšgalā, kuru HES applūdināja 3,5 km garumā. Vēl kilometru lejpus aizsprosta Dole bija sapostīta. Šķērsgultne Lebjava daļēji aizbērta. Izmantoto karjeru daļā izveidoti zivju audzētavas "Dole" baseini. Salas vidū ir dabas parks (izveidots 1987. g.) 975 ha platībā – priežu mežs ar ozoliņiem, kadiķiem, korintēm pamežā. Aizsargāts ir Doles kreisā krasta dolomītu atsegums (līdz 8 m biezs).

Dole ir kultūrvēsturiski nozīmīga savrupiene. Jau 1226. gadā minēta bruņinieka J. de Dolena celtā Vecdoles pils, kas 1298. gadā sagrauta. Jaundoles pils pastāvēja 1359.–1628. g., 1572.–1573. g. tur kalta Rīgas nauda. Blakus Jaundoles pilij izveidojās muiža (*Schloss Dahlen*), kas no 18. gs. 2. puses piederēja Levis of Menāru dzimtai. Parkā atrodas šīs dzimtas piemiņas stēla. 1922.–1954. g. muižas kungu mājā (celta 1898. g.). bija pamatskola, 1977. gadā tur atvērts Doles vēstures muzejs (tagad – Daugavas muzejs).

Daugavas muzejs atrodas Doles salas ainaviski neskartajā daļā Daugavas krastā. Ekspozīcijā var apskatīt Salaspils apkārtnes un Doles salas seniedzīvotāju baltu un lībiešu senlietas, materiālus par Daugavu kā nozīmīgu tirdzniecības ceļu, par upes transporta līdzekļiem un ar upi saistītām nodarbēm, par Daugavas hidrobūvju vēsturi. Muzejā tiek rīkotas mākslas un tematiskās izstādes.

Parkā (stādīts 1776. g.) pie muzeja ierīkota brīvdabas ekspozīcija – unikāla lašu un nēģu taču rekonstrukcija un Daugavas lejasgala zvejnieka sēta ar 19. gs. beigu un 20. gs. sāk. sadzīves priekšmetiem, zvejas rīku kolekcija. Netālu no muižas Doles dižozols (24 m augsts, 6,75 m apkārtmērā). Dolē ir sena kulta vieta (Jāņkalns), 1812. gadā būvētās skanstis pie Solāžiem, sena kaļķu cepļa drupas, bijušās pārceltuves, enkurvietas. Pie Taurītēm aug dižliepa.

Muzeja brīvdabas ekspozīcija – Daugavas lejasgala zvejnieka sēta (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

varu pār Rīgu, kurš palika spēkā līdz Livonijas ordeņa likvidēšanai. Livonijas kara (1558.–1583. g.) laikā 1577. gadā, kad Rīgai tuvojās cara Ivana Bargā karaspēks, Salaspils pili uzspridzināja un vairs neatjaunoja.

Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) Salaspils kaujā 1605. g. 27. septembrī Lietuvas lielkņazistes karaspēks (apm. 3,5 tk karavīru un Kurzemes hercoga Frīdriha 300 jātnieku) J. K. Hodkeviča vadībā, sekmīgi manevrējot, smagi sakāva zviedru karaspēku (apm. 14 tk vīru) Zviedrijas karaļa Kārļa IX vadībā. Zviedru armija zaudēja apm. 9 tk karavīru (apbedīti pie Salaspils Sv. Jura baznīcas), lietuvieši un poļi – apm. 100 cilvēku. 17. gs. vidū zviedru varas laikā Salaspilī tika pārbūvēts un paplašināts militārs nocietinājums, t.s. Lielā Zviedru skansts vai Salaspils skansts – lielākais šāda tipa nocietinājums Latvijā (noārdīts pēc 2. pasaules kara).

Gandrīz četrus gadsimtus pašreizējā Salaspils teritorija bija sadalīta gk. Salaspils muižas (*Schloss Kirchholm* – viena no senākajām muižām Latvijā) un Kurtes muižas (*Kurtenhof* vai Jaunās Stopiņu muižas) zemēs, līdz 2. pasaules karam – attiecīgi Salaspils un Stopiņu pagastu zemēs. 1630. gadā Salaspils muiža, no 1880. gada arī Kurtes-Stopiņu muiža kļuva par Rīgas pilsētas īpašumu un tika iznomātas. 19. gs. 2. pusē līdz ar Rīgas–Daugavpils dzelzceļa līnijas un Kurtenhofas (vēlāk Stopiņu, apm. no 1926. g. Salaspils) dzelzceļa stacijas atklāšanu sāka veidoties kompaktāka apbūve ap dzelzceļa staciju.

Salaspils novads izsenis bijis pazīstams ar būvmateriālu ieguvi, gk. Rīgas celšanai. Gadsimtiem ilgi gar Daugavu darbojās kaļķu un ķieģeļu cepļi, no Nāves salas, tag. Saulkalnes un Zeltiņu apkārtnes piegādāja dolomītu, ģipšakmeni. 17. gs. vidū īsu laiku Salaspilī darbojās R. Rademahera dzelzāmurs, kas ap 1657. gadu pārcelts uz Zviedriju. Pie Saulkalnes atradās dekoratīvā gliemeždolomīta atradne (19. gs. konstatēts pat neliels marmora daudzums), pie Zeltiņiem iegūti arī saldūdens kaļķi. No 1873. gada Zeltiņos darbojās J. Celma ģipša fabrika un krāsns podiņu fabrika (dib. 1859. g.), no 1910. gada pazīstama kā P. Bēma fabrika.

1898. gadā stacijas rajonā izvietojās K. Šoha firmas (dib. 1836. g.) dārzniecība, kas sekmīgi darbojās arī 20.–30. gados. 1905. gada revolūcijas laikā Salaspils–Stopiņi–Ikšķile bija aktīvs novads un cieta no soda ekspedīcijām. 1. pasaules kara laikā Salaspils vairākus gadus atradās tuvā piefrontes joslā un daudzas sabiedriskas ēkas (Sv. Jura ev.-lut. baznīca, 20. gs. sāk. celtā pareizticīgo baznīca) un zemnieku sētas (īpaši gar Daugavu) tika nopostītas vai stipri bojātas. Salaspiliešu nodarbošanās līdz 2. pasaules karam bija saknkopība, piensaimniecība, ar Daugavu saistītas nodarbes – zveja, plostu laišana, būvmateriālu piegāde, kā arī darbs kaļķu cepļos un ģipšakmens lauztuvēs, P. Bēma krāsns podiņu rūpnīcā, K. Šoha dārzniecībā. 20. gs. 30.–50. gados darbojās Salaspils kūdras fabrika, kur ieguva gk. pakaišu kūdru.

Jau 19. gs. 2. pusē Salaspils muižas centru (ēkas un parku) savā rīcībā ieguva Krievijas armija vasaras nometņu iekārtošanai. Karaspēka nometnes Salaspilī saglabājās arī neatkarīgās Latvijas laikā un

Miera ielas dzīvojamais rajons (A. Tidriķa foto, 1997.g.)

aizņēma lielu pašreizējās Salaspils pilsētas teritoriju. 1941. gadā bijušo karaspēka nometņu vietā nacistiskās Vācijas okupācijas iestādes ierīkoja padomju karagūstekņu nometni *Stalag–350*, kurā aizgāja bojā apm. 47 tk karagūstekņu; tālāk mežā – plašāko civiliedzīvotāju ieslodzījuma vietu Baltijā – Salaspils koncentrācijas nometni (1941.–1944. g.), kurā dzīvību zaudēja daudz ieslodzīto no dažādām Eiropas valstīm.

60. gadu beigās Doles salā ierīkoja HES celtniecības bāzi, betona rūpnīcu. Salaspils un Dole izsenis bija arī Rīgas piepilsētas lauksaimnieciskās apgādes rajons (piensaimniecība, kartupeļu un dārzeņu audzēšana, siltumnīcas, augļu dārzi). Visai pazīstama bija valsts saimniecība "Budeskalni", vēlāk – Ļeņina sovhozs, agrofirma "Salaspils".1974.–1975. g. enerģiju sāka dot Rīgas HES agregāti, bet 1973. gadā – Rīgas TEC-2 Aconē, kas ir galvenie Rīgas energoapgādes objekti. Salaspils tika veidota par otru lielāko zinātnes centru pie Rīgas.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Vislielākās pārmaiņas Salaspilī notikušas pēc 2. pasaules kara. No klusas lauku apdzīvotas vietas dažu desmitu gadu laikā izveidojusies pilsēta ar vairākiem atšķirīgiem, sākotnēji maz saistītiem mikrorajoniem. Vecās Kurtes muižas vietā 60.–70. gados uzcēla valsts saimniecības "Budeskalni" administratīvo centru un dzīvojamo māju ciematu (veiksmīgā plānojuma dēļ tam tika piešķirts paraugciemata nosaukums). Šeit atrodas arī pilsētas domes ēka, kultūras nams "Rīgava".

Daudzstāvu dzīvojamā apbūve pie Rīgas–Daugavpils šosejas (A. Tidriķa foto, 1997.g.)

Vecākā, 19. gs. beigu–20. gs. sākuma apbūve vēl saglabājusies pie Salaspils dzelzceļa stacijas, arī pati stacijas ēka pārcietusi divus pasaules karus.

70. gadu vidū Salaspils ziemeļdaļā uzbūvēja Silavas ciemata daudzdzīvokļu namus. Salaspils ZA daļā izveidojās t.s. Zinātņu akadēmijas ciemats ar daudzdzīvokļu ēkām. Visvairāk kādreizējās klusās Salaspils veidolu pārvērta Rīgas HES celtniecība (1966.–1980. g.). Bijušajā Ķesterciemā pie Rīgas–Daugavpils šosejas īsā laikā tika uzbūvēts Rīgas HES, TEC-2 celtnieku un darbinieku ciemats – piecstāvu un deviņstāvu daudzdzīvokļu namu masīvs. Te uzbūvētas divas vidusskolas, poliklīnika, kultūras nams "Enerģētiķis", tirdzniecības centrs.

Māksla

Salaspils memoriālais ansamblis atrodas Salaspils koncentrācijas nometnes vietā (1967. g., tēln. Ļ. Bukovskis, O. Skarainis, J. Zariņš, arhit. G. Asaris, O. Ostenbergs, I. Srautmanis, O. Zakamennijs); viens no lielākajiem piemineklu kompleksiem nacisma terora upuru piemiņai Eiropā. Ansambļa savdabīgajā vārtu būvē iekārtots muzejs.

Salaspils kapos ir piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem igauņu karavīriem.

Daugavas krastā piemiņas zīme Daugavas lībiešu vadonim Ako (1994. g., tēln. Ģ. Burvis). Piemineklis veltīts visiem lībiešiem, simbolizē viņu dzīvi un cīņas Daugavas krastos.

Piemineklis 2. pasaules karā bojā gājušiem karagūstekņiem vietā, kur atradās viena no lielākajām padomju karagūstekņu nometnēm 2. pasaules kara gados (1969. g., tēln. J. Mauriņš).

Salaspilī novietoti divi piemiņas akmeņi Salaspils kaujas (1605. g.) atcerei: Zviedrijas karaļa Kārļa IX glābšanas (ziedojot dzīvību, karali glābis vidzemnieks H. Vrede) un viņa armijas kritušo karavīru piemiņai (uzstādījis Latvijas Kultūras fonds 1995. g.); Polijas armijas spožajai uzvarai kaujā (uzstādīts pēc Polijas vēstniecības iniciatīvas 1996. g.).

Skulptūras Salaspils memoriālajā ansamblī

Salaspils Mākslas salons (atvērts 1997. g.) rīko profesionālo mākslinieku un daiļamatnieku darbu izstādes.

Pie Vecpelšu mājām ir piemineklis Nāves salā kritušajiem karavīriem (autors E. Laube).

Sv. Jura baznīcas drupās senajā altārdaļā (14. gs.) saskatāmas romānikas un gotikas iezīmes (gotisko logu aiļu paliekas, nišas u.c.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Jau 17. gs. 2. pusē Salaspilī minēta draudzes skola, tā pastāvējusi arī 18.–19. gs. Šajā skolā par skolotāju (1856.–1862. g.) strādājis pirmais Rīgas latviešu kordiriģents salaspilietis J. Pūrats. 1866. gadā bijušā Lauku kroga ēkā iekārtota Salaspils pagasta skola. Tur atradās arī pagastnams. 1870.–1873. g. Salaspilī bij. Čuibes krogā darbojās pirmā skola latviešu kurlmēmiem bērniem. Pēc 1. pasaules kara pagasta skola darbojās bij. muižas dzīvojamā ēkā. 30. gadu sākumā pie Daugavas, netālu no vecās Laukskolas, uzcēla jauno sešklasīgo pamatskolu. Skolā atradās arī pagasta valde. Skola šajā ēkā bija līdz 1967. gadam, kad uzcēla pašreizējo Salaspils 1. vidusskolu.

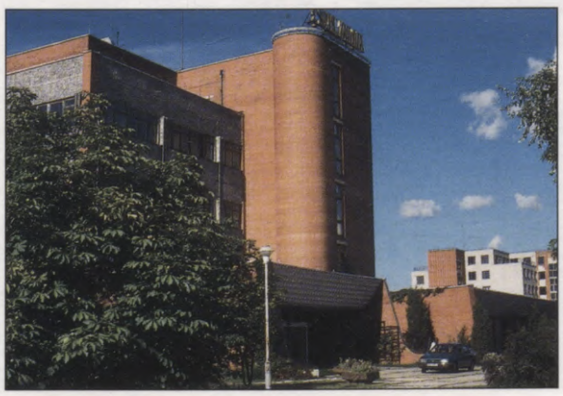

Mežzinātnes institūta "Silava" korpusi (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

18.–20. gs. sākumā Salaspilī atradās viens no nedaudzajiem doktorātiem Latvijā, kurā strādāja kvalificēti ārsti. No 1891. gada Salaspilī darbojusies aptieka, 20.–30. gados – divas zobārstes. 1876. gadā dibināts pirmais jauktais koris skolotāja A. Bokšes vadībā. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā darbojās vairākas biedrības – sātības biedrība "Labais prāts", Savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (dib. 1886. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1911. g.), Lauksaimniecības b-ba (1912. g.), Izglītības b-ba (1923. g.), Krājaizdevu s-ba (1924. g.), Lopkopības pārraudzības b-ba (1925. g.).

Salaspils ir daudzu ievērojamu Latvijas zinātnieku darba un dzīves vieta. Tā kļuvusi par otro (pēc Rīgas) ievērojamāko zinātnes centru Latvijā. 1956. gadā uz kādreizējās K. Šoha dārzniecības bāzes izveidots ZA Botāniskais dārzs. Sākot ar 60. gadiem, Salaspilī sāka izvietot Zinātņu akadēmijas institūtus un iestādes (Bioloģijas, Fizikas, Neorganiskās ķīmijas institūti). 1961. g. 26. septembrī darbu sāka Salaspils kodolreaktors – vienīgais zinātniskās pētniecības kodolreaktors Baltijā (jauda 5 MW). 70. gadu vidū Salaspils ziemeļdaļā uzbūvēti pašreizējā Mežzinātnes institūta "Silava" korpusi. Pēc 2. pasaules kara Salaspilī bija divas skolas, divi kultūras nami, bibliotēkas. Salaspilī darbojas Liliju audzētāju asociācija (*Lilium Balticum;* dib. 1989. g., 36 biedri), Latvijas Bioloģiskās lauksaimniecības organizāciju apvienība (1995. g., 102 biedri).

Reliģija

Salaspilī darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze un pareizticīgo draudze (kopiena) "Visu sērojošo prieks".

Vecākā kristīgā baznīca Salaspilī, kuru 12. gs. beigās cēlis bīskaps Meinards, atradās tagad applūdinātajā Mārtiņsalā. Daži 16.–17. gs. avoti apgalvo, ka tā bijusi vecākā baznīca Vidzemē. Šī baznīca uz salas devusi nosaukumu ilgi lietotajam Salaspils nosaukumam *Kirchholm* (Baznīcas sala). Salas baznīcas nozīme mazinājās, kad ap 1380. gadu Livonijas ordenis Daugavas labajā krastā netālu no jaunās pils uzcēla Sv. Jura baznīcu.

Abas baznīcas daudzkārt nopostītas, no 17. gs. atjaunota tikai Sv. Jura baznīca (1638., 1674. g.), 1896. gadā paplašināta, uzbūvēts zvanu tornis. Pēc postījumiem 1. pasaules karā 15 gadu laikā atjaunota pēdējo reizi, no 1930. gada tajā atradās K. Miesnieka altārglezna "Dienišķā maize". Pēc 2. pasaules kara

Salaspils Sv. Jura baznīca 30. gados, pašlaik drupas

baznīca pamesta un postīta, tās atliekas uzspridzinātas 70. gados, kad būvēja Rīgas HES. Saglabājušies 14. gs. altārdaļas mūru fragmenti. 1998. gadā veikta drupu konservācija un virs altāra daļas uzstādīts balts krusts. Līdz 20. gs. 20. gadiem Salaspils draudze bija apvienota ar Ikšķiles draudzi, tām bija kopīgs mācītājs, vēlāk draudze kļuva patstāvīga. Mācītāji: 1892.–1919. g. K. Marnics, 1919.–1929. g. M. Bankins. Līdz jauna dievnama uzcelšanai ev.-lut. draudzes dievkalpojumi notiek pilsētas domes ēkā. Mācītāja A. Prēdele.

Salaspils Romas katoļu Dievmātes Rožukroņa karalienes baznīca iesvētīta 1996. gadā, tā ir pirmā mūsdienīgā stilā celtā katoļu baznīca Latvijā (altārgleznas autore K. Teivāne, altāri veidoja Ģ. Burvis). Prāvests V. Kokars.

20. gs. sākumā Salaspilī izvietoto Krievijas armijas pareizticīgo kareivju vajadzībām uzcēla pareizticīgo baznīcu, ko sagrāva 1. pasaules kara laikā. 1997. gadā Salaspils pareizticīgo draudze uzbūvēja nelielu pagaidu baznīciņu.

K. Miesnieka altārglezna "Dienišķā maize"

Salaspils – deviņdesmitie gadi

Salaspils pilsēta dibināta 1993. g. 23. novembrī. Pirmā pilsētas dome – J. Putniņš, S. Pivore, R. Ķikuste, M. Daugavietis, M. Dzenis, J. Šrēders, U. Ligers, J. Kļaviņš, V. Bārtule, P. Rimša, M. Muzikante.

Pilsētā izveidoti un finansēti no pilsētas budžeta četri bērnudārzi. Visos bērnudārzos labs pedagogu un darbinieku kolektīvs. 1998. gadā bērnudārzs "Atvasīte" pārveidots par sākumskolu. Izveidota mākslu skola, kurā ir divas nodaļas – mūzikas un gleznošanas nodaļa. Mākslu skolai pašvaldība nopirka ēku Līvzemes ielā 9. Pašvaldība finansē arī domes kamerkori "Tiāde" un divus kultūras namus – "Rīgava" un "Enerģētiķis", kuros darbojas gandrīz tūkstoš pašdarbnieku. Divās vidusskolās mācās 2206 skolēni. Salaspilī ir arī vakarskola. 90. gados Salaspils pašvaldība pārņēma Daugavas muzeju un tā uzturēšanai izlieto apm. 20 tk latu gadā.

Pilsētā par budžeta līdzekļiem veikti šādi kapitālās celtniecības darbi: uzcelta no jauna pilsētas katlu māja, ko apsaimnieko pašvaldības uzņēmums "Salaspils siltums", uzcelta mūsdienīga kapliča Tilderu kapos. Lieli līdzekļi tiek tērēti sociālajam budžetam. Pilsētā notiek dzīvokļu privatizācija, taču iedzīvotāju interese ir maza un šķiet, ka kopumā privātīpašumā pāries ne vairāk kā trešā daļa daudzdzīvokļu māju dzīvokļu. Izveidota atsevišķā ēkā sociālās aprūpes māja, kurā var uzturēties trīsdesmit gados veci vai operācijas pārcietuši cilvēki, kam nepieciešama speciāla aprūpe.

Ar pilsētas un Bonifācija fonda (Vācijā) atbalstu uzcelta katoļu baznīca. Ar uzņēmēju, draudzes un domes atbalstu sākta celt pareizticīgo baznīca ar vairāku hektāru plašu parku ap to. Ir izstrādāts lut. baznīcas projekts.

Iznāk laikraksts "Salaspils Vēstis", reizi nedēļā raida Salaspils TV.

Pilsētas pašvaldība daudz uzmanības pievērš pilsētas labiekārtošanai. Pilsētas centrā pazudušas pārpurvotās, ar kārkliem aizaugušās vietas. Tur tagad ir labiekārtota iela, tirgus laukums. Pilsētai ir ilgtermiņa līgums ar SIA "Salvija", kas profesionāli un mērķtiecīgi veido un kopj pilsētas apstādījumus. Pilsētas ielu tīklu pēc pašvaldības pasūtījuma uztur un kopj SIA "SMPC".

Pilsētā izveidots labi organizēts un tehniski nodrošināts civilās aizsardzības dienests ar diennakts sakaru centru, 24 speciāli apmācītu vīru (pašvaldības) policiju, ātrās medicīnas palīdzības dienestu. Dienesta rīcībā ir vieglā un smagā tehnika, katamarāns plūdu gadījumā un ugunsdzēsības tehnika.

Bijušajos Latvijas Zinātņu akadēmijas institūtos veikta reorganizācija: Fizikas un Biloģijas institūti kļuvuši pas Latvijas Universitātes sastāvdaļu, Neor-

Salaspils baznīcas drupas (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

ganiskās ķīmijas institūts iekļāvies Rīgas Tehniskās universitātes sastāvā. 1998. gadā apturēja kodolreakciju Salaspils kodolpētniecības centra kodolreaktorā. Beidzis darboties unikāls Baltijas valstīs vienīgais zinātniskās pētniecības objekts.

Salaspilī ir attīstīta mežzinātne (darbojas Latvijas Valsts mežzinātnes institūts "Silava", Latvijas Mežierīcības institūts), meža mašīnbūve un zinātņietilpīgas produkcijas ražošana.

Rīgas hidroelektrostacija

Rīgas hidroelektrostacija būvēta, sākot no 1966. gada, enerģiju sāka ražot 1974. gadā, bet ēka pabeigta 1980. gadā. HES priekšvēsturi saistīja ar Doles spēkstacijas ideju 1919. gadā, taču jau pirms 1. pasaules kara bija izstrādāts Rīgas–Hersonas ūdensceļa projekts, kurā bija paredzēts 12 m augsts aizsprosts un HES Doles rajonā. P. Stučkas valdības laikā dibinātā organizācija "Daugavbūve" turpināja darbību arī neatkarīgās Latvijas laikā. Tās projektā Dolei bija paredzēta 140 MW jauda.

Rīgas HES slodzes stundās var strādāt ar sešām turbīnām; 402 MW kopjauda. Ūdenskrātuve ir lielākā no trim Daugavas HES ūdenskrātuvēm – 42,2 km^2, taču pēc ūdens tilpuma tā atpaliek no dziļā ielejā ieslēgtās Pļaviņu ūdenskrātuves. Rīgas HES ūdenskrātuve plaši izplūdusi līdzenumā, apņemta ar 15 km garu dambi, dziļums līdz 17 m. Uzplūdinājums sniedzas augšpus Ogres. Līmeņu starpība aizsprosta vietā ir 16 m (kritums no 18 m vjl. uz 2 m vjl.). Aizsprosta garums ir 390 m.

Galvenais HES uzdevums ir enerģijas ražošana dienas maksimumstundās, kad ir lielākais elektroenerģijas patēriņš. Visvairāk enerģijas tiek saražots no marta vidus līdz jūnija vidum, kad nedaudz elektroenerģijas tiek pārdots arī Lietuvai un Igaunijai. Blakus pamatfunkcijai HES ir vairāki citi nozīmīgi uzdevumi: HES ūdenskrātuve ir ūdens līmeņa regulētāja pavasara palu laikā; tā tiek izmantota par dzeramā ūdens ņemšanas vietu Rīgai un Olainei; par tehniskā ūdens ņemšanas vietu TEC-2 katlu dzesēšanai, ūdenskrātuves tilts ir ieslēgts Rīgas apvedceļa sistēmā. Rīgas HES būves ir stabilas, tās ir celtas 100 gadu izmantošanai. No vides aizsardzības viedokļa HES darbība saistās ar divām galvenajām problēmām: paaugstinātais gruntsūdens līmenis Salaspils teritorijā un ūdens piesārņošana ar eļļu no turbīnām.

(A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Teritoriāli lielākais ražošanas uzņēmums Salaspilī ir Rīgas HES (ar ūdenskrātuvi). Mainoties ūdenskrātuves sanitārajam režīmam, to būtu iespējams intensīvāk izmantot saimnieciskajām un atpūtas vajadzībām. TEC-2 ir lielākais rūpniecības uzņēmums Salaspils teritorijā pēc nodarbināto skaita.

Saulkalnes tuvumā ir izvietoti divi nozīmīgi rūpniecības uzņēmumi: būvmateriālu firma "Saulkalne–S" un ceļu būves firma "Viators". Abos uzņēmumos ir vērojama pakāpeniska ražošanas palielināšanās pēc krīzes 1992.–1993. gadā. Lielākais jaunais rūpnieciskās darbības projekts ir plānotā ģipšakmens karjera ierīkošana, izmantošana un rekultivācija. Karjerā ir plānots iegūt līdz 450 tk t augstvērtīga ģipšakmens gadā. Sākot ģipšakmens ieguvi, varētu izveidoties papildus darba vietas. Galvenās problēmas vides aizsardzībā ģipšakmens karjera izmantošanā radīs gruntsūdens atsūknēšana.

Salaspils teritorijā zvejniecība ir tradicionāla tautsaimniecības nozare. Zivju ieguve notiek Daugavā abpus Rīgas HES un Sausajā Daugavā. Šobrīd ar zivju zveju nodarbojas individuālie zvejnieki, vairākas SIA un valsts zivju audzētava "Dole". Valsts zivju audzētava "Dole" ir celta 1986. gadā kā kompensācijas objekts pēc HES aizsprosta izbūves. Tur audzē lašu, nēģu, līdaku, taimiņu, vimbu mazuļus, kā arī ālantus, karpas, līņus, stores. Pašvaldība atbalsta Rīgas HES ūdenskrātuves zivju ceļa izveidi, bet pagaidām nav atrasti finansu līdzekļi šim projektam.

129 ha lielu platību aizņem Nacionālais botāniskais dārzs. To apmeklē ap 3 tk tūristu gadā. Vēl viens

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

no tūristu apskatāmajiem objektiem Salaspils lauku teritorijā ir Salaspils memoriāls (25 ha). Padomju okupācijas gados Salaspils memoriāls bija padarīts par komunistiskās ideoloģijas sastāvdaļu. To apmeklēja vidēji 30 tk cilvēku gadā. Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu mainījās situācija – strauji samazinājās apmeklētāju skaits, tika mainīta memoriāla idejiskā virzība un nosaukums – Salaspils memoriālais ansamblis totalitārisma režīma upuru piemiņai. Vasarās 3–4 grupas dienā apmeklē memoriālu (gadā apm. 14 tk apmeklētāju), lielāko tiesu tie ir tūristi no Rietumeiropas. Tiek dibināts Salaspils memoriāla fonds, lai iegūtu līdzekļus memoriāla uzturēšanai.

Ako piemineklis ir visjaunākais no tūrisma objektiem, tas atrodas izdevīgā vietā – Daugavas krastā,

PIKURGAS
SAURIEŠI
SALASPILS L.T.
SALASPILS LAUKU TERITORIJA
KŪDRA
SILAVA
«Mežtehnika»
Mežierīcības institūts
Mežzinātnes institūts «Silava»
Nacionālais botāniskais dārzs
Dendrārijs
Rozārijs
Zvirgzdiņi
Baloži
BUDESKALNI
VECĀ SALASPILS
Hidroekoloģijas institūts
Bioloģijas institūts
KALNS
ZINĀTŅU AKADĒMIJAS CIEMATS
PURVS
Kaijas
Mauriņi
Sīliši
Veldres
Bajāri
Kurmīškalns
ABELĪTE
BIJ. AGROFIRMAS CIEMATS
Siltumnīcu saimniecība «Salvija»
Sporta nams
Kultūras nams «Rīgava»
Mākslu skola
Pilsētas dome
Stacijas
Kluba
HES CIEMATS (KESTERCIEMS)
Kultūras nams «Enerģētiķis»
1.vidusskola
2.vidusskola
Katoļu baznīca
Pareizticīgo baznīca
APAKŠSTACIJA
Kalnliepas
Zemgari
Birzes
Bites
Vāveres
Dravnieki
Puķes
902. km
904. km
Ziedi
Virši
Keizarsils
Kalniņi
Vaivariņi
Klusiņi
Salaspils parks
Salaspils kapi
Selgas
Šķilteri
Andrejevski
Bulļi
Zvanu iela
Luterāņu baznīca (drupas)
Ako piemineklis
DAUGAVA
(Rīgas HES ūdenskrātuve)
Lapsenes
Institūta Sākumskola
Krastiņi
Leimaņi
Pļavmalas
Jaunstari
Vīksnas
St.Dole
Alpi
Tulpes
Ataugas
Fizikas institūts
Ķīmijas institūts
Lejasskabrenes
Priežu iela
Lazdu iela
Meža iela
Rīgas iela
Miera iela
Krasta iela
Dienvidu iela
Saules iela
Līvzemes iela
Vītolu iela
Galsmas iela
Lauku iela
Skolas iela
Rīgas iela
Daugavas iela
Maskavas iela
Zvejnieku iela
Celtnieku iela
Energētiķu iela
Nometnu iela
Rietumu iela
Mēness iela
Zvaigžņu iela
Budeskalnu iela
Raiņa iela
Meldru iela
Smilgu iela
Ozolu iela
Priedaines iela
Pionieru iela
Jasmīņu iela
Ziedu iela
Liepu iela
Kastaņu iela
Bērzu iela
Egļu iela
Ērgļu iela
Akāciju iela
Māras iela
Jāņogu iela
Dzērveņu iela
Vaivariņu iela
Purva iela
Biologu iela
Botāniķu iela
Briežu iela
Fiziķu iela
Ķīmiķu iela
Stirnu iela
Vārnu iela
Ģinšu iela
Cīņu iela
Medņu iela
Sila iela
Brūkleņu iela
Ciekuru iela
Caunu iela
Saulkalnes iela
Lakstīgalu iela
Pumpuru iela
Loka iela
Līvu iela
Ceriņu iela
Rudzu iela
Smilšu iela
Rubeņu iela
Griezes iela
Parka iela
Dīķa iela
Kārsu iela
Dārza iela
Ābeļu iela
Alejas iela
Dobes iela
Lapu iela
Strauta iela
M.Dobes iela
Ķiršu iela
Āpiņu iela
Rožu iela
Kalna iela
Mārtiņa iela
Zvīdriņu iela
Zvejnieku iela
Līvzemes iela
Ziemeļu iela
Vītolu iela
Saules iela
Galsmas iela
Dienvidu iela
Miera iela
Krasta iela
Rīgas iela
Meža iela
Lazdu iela
Priežu iela
Budeskalnu iela
Raiņa iela
Lauku iela
Skolas iela
Energētiķu iela
Celtnieku iela
Nometnu iela
Rietumu iela
Mēness iela
Zvaigžņu iela
Maskavas iela
Daugavas iela
Rīgas iela
Zvejnieku iela
Līvzemes iela
Ziemeļu iela
Vītolu iela
Saules iela
Galsmas iela
Dienvidu iela
Miera iela
Krasta iela
RĪGA
RĪGA, JŪRMALA
TALIŅA
TALIŅA, BALTEZERS
DAUGAVPILS
DAUGAVPILS, OGRE
A6
A9
0
200
400
600 m

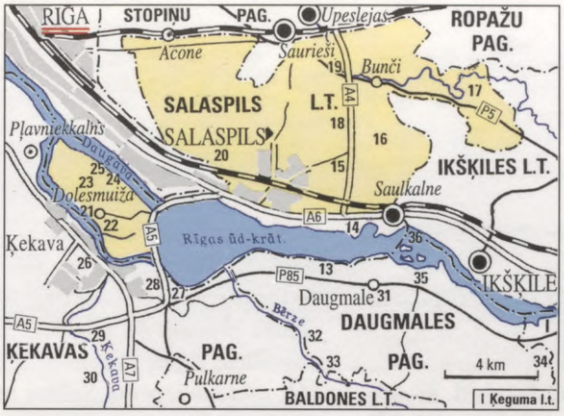

netālu no Rīgas–Daugavpils autoceļa. Pēc piebraucamā ceļa uzlabošanas, apkārt esošās teritorijas sakopšanas šis piemineklis var kļūt par centrālo tēlu apkārtējās teritorijas struktūrā.

Salaspils pilsētas domes priekšsēdētājs J. Putniņš

Jaunā katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pavadonis pa Salaspili un apkārtni

Dzelzceļa stacijai tuvākais apskates objekts ir Nacionālais botāniskais dārzs *[1]*. Dārzā taksonu skaits 14 tk. Izveidoti pasaules floristisko apgabalu sektori. Bagātākās augu kolekcijas Baltijas valstīs – ziedaugi, krāšņumaugi, zālienu graudzāles, netradicionālie augļaugi, herbārijs. ZR daļā dendrārijs. Tuvu stacijai Rīgas ielā 36 atrodas Salaspils Mākslas salons *[2]*. Uz D no dzelzceļa stacijas – pilsētas dome Līvzemes ielā 8 *[3]*, pie domes ēkas Rīgas ielas pusē – piemiņas akmens Salaspils astoņsimtgadei (1986. g.). Līvzemes ielā piemineklis 1906. gadā nogalinātajiem revolucionāriem *[4]*. Tālāk Salaspils kapos *[5]* piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem igauņiem un sarkanarmiešu brāļu kapi. Rīgas ielā jaunā katoļu baznīca *[6]*. Starp šoseju un ūdenskrātuves apvadkanālu ir aizaugušais kādreizējās Salaspils muižas parks. Parkā un tā apkārtnē no 19. gs. 2. puses līdz 1940. gadam bija izvietotas karaspēka nometnes. Pie šosejas parka malā atrodas 1995. gadā atjaunotais piemiņas akmens zviedru karaļa Kārļa IX izglābšanai 1605. gada kaujā ar poļiem *[7]*. Poļi uzvaru kaujā atzīmējuši ar akmeni šosejas Z pusē *[8]*. Aiz parka pāri apvadkanālam ir tilts; pa ūdenskrātuves dambja augšu – 15 km garš asfaltēts ceļš *[9]*. Aiz dambja saglabājies krasta sektors ar vecās Salaspils Sv. Jura baznīcas drupām *[10]*. Netālu no baznīcas atradās Livonijas ordeņa pils (14.–16. gs.) drupas un Zviedru skansts. Daugavā pretī baznīcai atradās Mārtiņsala. Šeit risinājušies Indriķa hronikā aprakstītie notikumi.

HES dambja galā pie Daugavas ir Kultūras fonda un Salaspils domes iekārtotā piemiņas vieta un piemineklis *[11]* Daugavas lībiešiem un viņu vadonim Ako. 0,6 km no Doles dzelzceļa pieturas atrodas piemineklis karagūstekņu nometnē bojā gājušajiem *[12]*. Iepretī Salaspilij Daugavas krastā redzams Daugmales pilskalns *[13]*. Otrajā Daugavas krastā pie Spolīšu mājām paceļas pilskalns Mūku kalns (Spolīškalns) *[14]*. Aiz pilsētas A robežas Latvijas Brīvības cīņās kritušo igauņu kapi *[15]*. Mazās Juglas un Nāves salas rajonā ir 1. pasaules kara cīņu vietas, vairāki karavīru (latviešu, vācu, igauņu, krievu) brāļu kapi – pie Vecpelšiem *[16]*, Auziņām *[17]*, Blaņķiem *[18]*, Tēraudiem *[19]*. Starp Dārziņiem un Doles dzelzceļa pieturu mežā uz Z ir Salaspils koncentrācijas nometnes vieta un memoriālais ansamblis *[20]*.

Doles salā iekārtots Daugavas muzejs *[21]*. Ainaviski krāšņa apkārtne, stāvs Sausās Daugavas krasts ar vienīgo saglabājušos dolomīta klinti Daugavas lejtecē. Doles krāces (kauli) Sausajā Daugavā bija nēģu un lašu taču likšanas vieta, pa Ceļa Daugavu gar salas Z krastu laisti plosti un liellaivas. Doles muižas parka malā, Lebjavas ielejas nogāzē *[22]* Doles dižozols. Apm. 2,5 km no muzeja Daugavas krastā slejas 1812. gada nocietinājums – Solāžu skansts *[23]*. Doles salas pretējā krastā pie Bēčiem ir Vecdoles pils drupas (celta pirms 1226. g.) *[24]*, uz leju gar krastu pie Leimaņiem – 20. gs. sākuma kaļķu ceplis *[25]*. Daugavas otrajā pusē Ķekavā Doles lut. baznīca (1783. g.) ar A. Annusa altārgleznu *[26]*. Klaņģu kalna pilskalns *[27]*, 1. pasaules kara latviešu, krievu un vācu karavīru brāļu kapi pie Trušeļiem *[28]*, Kuģiem *[29]*, Butleriem *[30]*, Daugmales *[31]*, Sakaiņu pilskalna *[32]*, Strēlniekiem *[33]*, Siliem *[34]*. Kurzemes bēgļu ceļa piemiņas akmens *[35]*. Nāves sala Rīgas ūdenskrātuvē *[36]*.

Salaspils pagastā dzimuši LKOK A. Bērziņš, H. Deprejs, A. Esterlinš, A. Falkmanis, E. Pētersons, E. Pravasts, Ž. (J.) Sloka.

SALDUS

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada (daļējas pilsētas tiesības piešķirtas 1894. g.).
Platība 8 km².
Iedzīvotāji: 12456 (1997. g.); latvieši 85,6%, krievi 7,7%, lietuvieši 2,7%, baltkrievi 1,7%, ukraiņi 1%.
Attālums no Rīgas 119 km (autoceļi A9, P109).
Dzelzceļa stacija Saldus 3 km no pilsētas (līnijā Rīga–Liepāja).

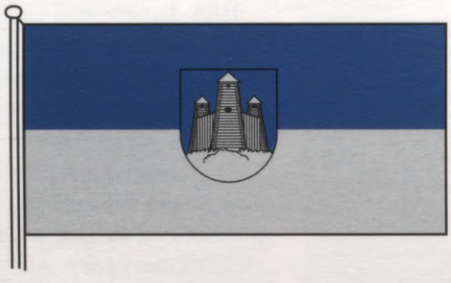

Ģerboņa vairoga zilajā laukā uz sudraba pamatnes sudraba koka pils ar trim torņiem. Saldus pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Saldus robežojas ar Saldus pagastu ziemeļos, ar Brocēnu lauku teritoriju austrumos, ar Novadnieku pagastu dienvidos, ar Zirņu pagastu rietumos. Pilsētas Z malu šķērso autoceļš A9 Rīga–Liepāja (jaunais apbraucamais ceļa posms). Saldū sākas autoceļi P105 uz Ezeri, P108 uz Ventspili un P109 uz Kandavu.

Daba un iedzīvotāji

Saldus atrodas Austrumkursas augstienes Saldus paugurainē Cieceres upes krastos. Lēzeni viļņoto virsu saposmo plašās Cieceres un tās pietekas Vēršādas (Kaļķupītes) ielejas. Pilsētas A malā iesniedzas Saldus ezers (platība 22 ha, lielākais dziļums 4,6 m, ūdens līmenis 88 m vjl.). Saldus Z malā atrodas Slimnīcas dīķis, D daļā – Melnais dīķis. Pie pilsētas ZA robežas izpētīta Saldus māla atradne, DA malā Saldus kaļķakmens atradne. Janvāra vidējā temperatūra –5,2 °C, jūlija 16,4 °C, nokrišņi 691 mm gadā.

Sākumā Saldus miestā dzīvoja latvieši un vācieši, ebrejiem apmesties tika atļauts no 1869. gada. Visstraujāk Saldus iedzīvotāju skaits pieauga 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā līdz 1. pasaules karam. Padomju okupācijas gados tas tikai trīskāršojās. Līdz 2. pasaules karam pakāpeniski samazinājās ebreju un vāciešu īpatsvars, pēc kara savukārt pieauga krievu īpatsvars.

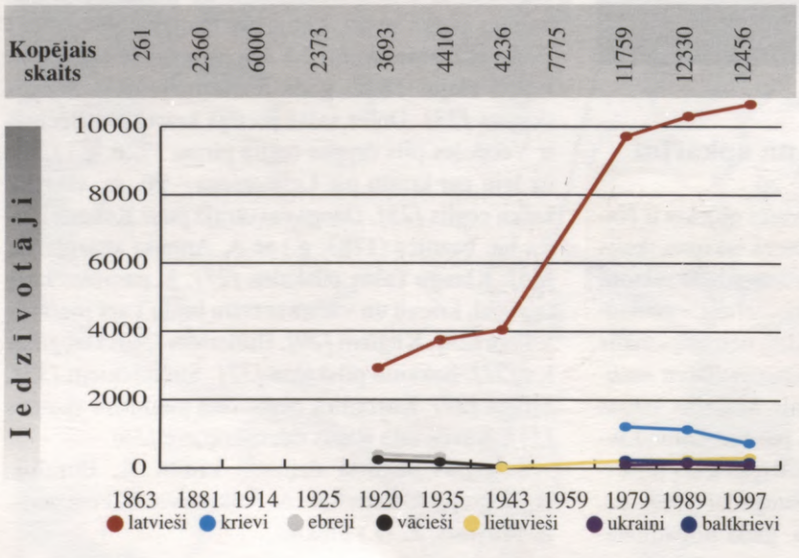

Vēsture

Vēstures avotos Saldus (*Salden*) pirmo reizi minēts 1253. gadā kuršu līgumā, pēc kura Saldus novads ("zeme starp Skrundu un Zemgali") tika nodots Livonijas ordeņa pārvaldīšanā. Pirms krustnešu iebrukuma seno kuršu pils atradusies vienu kilometru no tag. Saldus pilsētas. Pie pilskalna bijusi arī apmetne. Savrupatradumi Vēršādas upītes ielejā un tās tuvumā (akmens cirvji, bronzas šķēps un duncis), kas attiecas uz senāko dzelzs laikmetu, pieļauj varbūtību, ka senākā apmetne tag. Saldus teritorijā pastāvējusi jau pirms Kristus. Pilskalna tuvumā atrastas kuršu ugunskapu vietas.

Saldus pils. 1661. gada zīmējums

Tag. Saldus pilsētas teritorijā 15. gs. vācu ordenis uzcēla mūra pili (vācu *Frauenburg*), kas dokumentos pirmo reizi minēta 1411. gadā, un no 16. gs. kopā ar Skrundas, Aizputes un citām pilīm tā bija pakļauta Kuldīgas komturam. Šī pils gāja bojā 18. gs. un tās vietā, izmantojot par būvmateriālu mūru atliekas, uzcēla Saldus muižu. 1939. gadā Saldus slimnīcai atdeva pārbūvēto

Bijušais tirgus laukums, tagad O. Kalpaka laukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

bij. Saldus muižas galveno ēku, un, rokot pamatus jaunam piecstāvu korpusam, veica arī arheoloģiskos izrakumus. Izpētīja arī Saldus mūra pils teritoriju (1970. g., arheologs Ē. Mugurēvičs). Atsedzot Frauenburgas pils pamatus, noskaidrojās, ka tā bijusi līdzīga vairākām 15.–16. gs. celtajām Austrumprūsijas pilīm. Pēc plānojuma tā pieder pie konventēku tipa, kas sevišķi bija izplatīts Livonijas ordeņa zemēs.

Saldū (pie slimnīcas) pētīta arī viduslaiku kapsēta (1958. g., arheoloģe J. Daiga), kur atsegti 59 kapi, kas attiecas uz 15.–17. gadsimtu. Saldū pētīts arī senāks kapulauks (Ezera ielā 7/9), kas attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu – 10.–12. gs. (1932. g., arheologs Ā. Karnups). Pie Frauenburgas pils izveidojās apdzīvota vieta, kur no 16. gs. vidus atradusies arī baznīca. Apdzīvotās vietas attīstību veicināja pasta ceļš no Jelgavas uz Klaipēdu (pasta stacija atklāta 1632. g.), kas gāja cauri Saldum. Kuršu senvārds – Saldene ordeņa laikā izzuda un arī apdzīvotā vieta tika dēvēta par Frauenburgu.

Vēstures avotos 1505. gadā minēts Frauenburgas pilstiesas iecirknis. Iedzīvotāju skaits tajā nekad nav bijis liels, un Frauenburga bija gk. apkārtējo lauku tirgus vieta. No 1561. gada tā kļuva par Kurzemes hercoga īpašumu, un 17. gs. te jau bija nozīmīgs amatniecības un tirdzniecības centrs, kur notika seši gadatirgi. Labus amatniekus novadam deva daudzie rūpniecības uzņēmumi. Hercoga Jēkaba laikā tag. Saldus apkārtnē ierīkoja dzelzs cepli, lielgabalu lietuvi, linu austuves, ādu mītuves, zāģu gateri un un kālija vārītavu. Ražojumus pa Cieceres upi nogādāja līdz Skrundai un tālāk pa Ventu uz Ventspili.

Skats uz pilsētu un pilskalnu (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Ziemeļu kara sākumā (1700. g.) apdzīvota vieta vēl pastāvēja, un Frauenburgas pilī 1701.–1702. g. ziemu pavadīja Zviedrijas karalis Kārlis XII kopā ar savas armijas štābu. Kara laikā pils un apdzīvotā vieta tika pilnīgi iznīcināta. Lielā mēra (1710.–1711. g.) un kara darbības rezultātā arī lielākā daļa iedzīvotāju aizgāja bojā. Vairāk nekā 100 gadus pastāvēja tikai Saldus draudze un muiža.

Saldus kā apdzīvota vieta sāka atjaunoties 1856. gadā, kad no Saldus muižas zemes izdalīja 42 apbūves gabalus (19 desetinu). 1870. gadā pilsētiņas izaugsmei no Saldus muižas zemes atmērīja vēl apmēram 125 ha. 1894. gadā Saldum piešķirtas ierobežotas pilsētas tiesības. 19. gs. Saldū darbojās divas alus darītavas, vilnas kāršanas un vērpšanas uzņēmums (dib. 1877. g.), tabakas fabrika (1833. g.), čugunlietuve, mašīnbūves un lauksaimniecības darba rīku fabrika (1889. g.), 20. gs. sākumā – arī sērkociņu skaliņu fabrika (1900. g. 50 strādnieku), trīs limonādes fabrikas, pienotava (1903. g.).

1905. g. novembrī–1906. g. janvārī Saldū vara atradās revolucionārās rīcības komitejas rokās. 1. pasaules kara laikā vācu okupācija Saldū ilga no 1915. g. jūlija līdz 1919. g. janvārim. Karā Saldus un tās apkārtne necieta, jo kaujas tuvumā nenotika. Pilsētas tiesības piešķirtas 1917. gadā vācu okupācijas laikā. No 1919. g. janvāra līdz martam Saldus bija lielinieku varā, bet 1919. g. 10. martā latviešu nacionālā karaspēka Kalpaka bataljons atbrīvoja Saldu no lieliniekiem. Tā bija pirmā kalpakiešu atbrīvotā pilsēta Kurzemē. 14. martā Saldus tirgus laukumā notika pirmā latviešu nacionālā karaspēka parāde, ko pieņēma tautas apsardzības ministrs J. Zālītis. 1919. g. 25. novembrī pilsēta tika atbrīvota arī no bermontiešiem, tomēr tā bija stipri cietusi.

Saldus attīstību veicināja Liepājas–Glūdas dzelzceļa līnijas atklāšana (1929. g.) un Brocēnu cementa fabrikas celtniecība (1939. g.). 1935. gadā pilsētā bija 300 sīktirdzniecības un 288 amatniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi. 2. pasaules kara laikā Saldus apkaime atradās ilgstošu kauju joslā, un 1945. g. 9. maijā Saldū ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Saldus iedzīvotāji.

Kopš 1950. gada Saldus ir rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara Saldū darbojās Kuldīgas kokapstrādes kombināta 'Vulkāns" mēbeļu cehs (dib. 1945. g.), asfaltbetona rūpnīca, r/a "Daiļrade" filiāle. Atvērti 24 veikali un universālveikals (1962. g.), seši sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi, kolhozu tirgus, slimnīca. 1960. gadā tika izveidots Saldus gaļas kombināts, darbojās arī maizes kombināts, mākslinieciskо izstrādājumu un galantērijas r/a "Jūrmala" un mēbeļu r/a "Rīga" filiāles, pienotava, pārtikas kombināts, labības produktu kombināts, LLT remontdarbnīcas, sadzīves pakalpojumu kombināts, ATU un ceļu ekspluatācijas rajons, PMK, remonta un celtniecības iecirknis, SCO. Aiz pilsētas robežas Mežvidos darbojās Saldus MRS.

"Saldus". J. Rozentāla glezna (1912. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Saldus ir bijusi vairākas reizes nopostīta un atkal celta no jauna un katru reizi mazliet uz rietumu pusi. Trešo reizi Saldus sāka veidoties ceturtajā vietā vēl tālāk uz R – Cieceres kreisajā krastā, kad 1856. gadā muižas zemi sāka izpārdot apbūves gabaliem. Tāpēc arī pilsētas vecākās mājas ir celtas 19. gs. 2. pusē.

Pilsētas izskats ir tāds, kāds paugurainajā ainavā tas izveidojies pēdējo simt divsimt gadu garumā. Tā ir 19.–20. gs. jauktas apbūves pilsēta, kuras centrs izvietots ap Rīgas–Liepājas, Kuldīgas–Dobeles un Saldus–Ezeres–Mažeiķu ceļiem.

Pilsēta veidojusies kā atsevišķu sastāvdaļu konglomerāts, gleznainajai Kalnamuižai saaugot ar centru. Saldum cauri plūstošā Ciecere un tuvā apkārtnē izvietojušies ezeri ir ļāvuši patīkamā vienotībā pastāvēt tirgum, pārvaldes ēkām, veikaliem, sakaru mezglam, autoostai, sporta un kultūras objektiem, kā arī mūža atdusas vietām. Latvijas mazpilsētām raksturīgajā intīmajā noskaņā Saldus vidusdaļā un perifērijā izvietojusies individuālā dzīvojamā apbūve un augļu dārzi. Saldus galvenā iela ir Lielā iela. Tajā atrodas arī bij. Saldus pagastmāja, kas celta neatkarīgās Latvijas laikā tipiskā neoeklektisma stilā (1937. g., arhit. P. Kundziņš). Brīvības ielā Cieceres labajā krastā atrodas kultūras nams (1967. g., arhit. Dz. Driba). Vecākā Saldus iela ir Striķu iela, kurā atrodas vecākā dzīvojamā māja (1857. g.) un pirmais Saldus grāmatu veikals un bibliotēka, ko 1888. gadā atvēra grāmatu izdevējs un Saldus Sadraudzīgās b-bas dibinātājs Stepermaņu Krustiņš. 1936. gadā Saldū bija 534 dzīvojamās ēkas, no tām 183 mūra, 277 koka, 74 jaukta materiāla, 454 vienstāva, 72 divstāvu, 8 trīsstāvu ēkas.

Saldus panorāma (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Saldus mūzikas skola (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Māksla

Latviešu gleznie cības vecmeistara J. Rozentāla stils un ainavas redzējums ir attīstījies Saldus apkārtnes pauguru, mežu un lauku harmoniskajās attiecībās. Par to ikviens var pārliecināties, ieejot gleznotāja celtajās mājās – darbnīcā, tagadējā Saldus Vēstures un mākslas muzejā. Pie muzeja gleznotāja piemineklis. Savukārt Valsts Mākslas muzejā Rīgā, aplūkojot J. Rozentāla diplomdarbu "Pēc dievkalpojuma (No baznīcas)", ikviens var atsaukt atmiņā "veco Saldu" un 18. gs. 1. pusē celto lut. dievnamu, jo pēc 1900. gadā veiktās pārbūves tas ir ieguvis citādu izskatu.

Sv. Jāņa lut. baznīcā var aplūkot kokā griezto agrīnā baroka kanceli (17. gs. 2. puse), ķestera pulti (1777. g.), altārgleznu "Jēzus pie krusta" (1865. g., J. Dērings).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1852. gadā uzcēla Saldus pagastskolas namu (apm. 4 km no Saldus), Saldū 1860. gadā atvēra A. Širmaheres privātskolu meitenēm. 1865. gadā Saldū dar-

bojās astoņas skolas. 1904. gadā nodibināja pilsētas skolu zēniem, 1905. gadā – pirmo meiteņu skolu, kur mācības notika latviešu valodā. Tās dibinātāja un pirmā direktore bija Š. Paegle (dz. Rūše). 1907. gadā nodibināja pirmo pašvaldības skolu zēniem (dibinātājs skolotājs P. Dievkociņš; mācības notika latviešu valodā). 19. gs. beigās–20. gs. sākumā Saldū darbojās F. Krūmiņa un Stepermaņu Krustiņa grāmatu izdevniecības. 1772. gadā pilsētā darbojās bārddzinis (balbieris). Pirmais ārsts sāka strādāt 1800. gadā, pirmais ievēlētais pilsētas ārsts – 1894. gadā. 1814. gadā dibināta Saldus aptieka (darbojas arī mūsu dienās), darbojās trīs drogu tirgotavas (dib. 1883., 1889. un 1890. g.). 1917. gadā atvēra Saldus slimnīcu.

Pēc 1. pasaules kara darbojās pilsētas pamatskola, vācu pamatskola, ebreju pamatskola, kā arī pilsētas bibliotēka (2907 sējumi), Saldus Sadraudzīgās b-bas bibliotēka (942 sējumi). Kalnsētas pilī atradās Saldus ģimnāzija (dib. 1922. g.) un lauksaimniecības skola (pēc 2. pasaules kara Saldus sovhoztehnikums).

Pirmajos vispārējos dziesmu svētkos 1873. gadā piedalījās Saldus Dziedātāju b-bas (dib. 1871. g.) vīru koris (vadītājs – ērģelnieks un komponists O. Šepskis). Darbojās arī Saldus Sadraudzīgā b-ba (dib.1888. g.). 1894. gadā b-ba uzcēla savu namu, kur notika arī teātra izrādes, dekorācijas gatavoja un priekškaru apgleznoja J. Rozentāls. Pilsētā darbojās Saldus rajona Mednieku un makšķernieku b-ba (1921. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1872. g.), Kara invalīdu b-ba (1925. g.), Namīpašnieku b-ba (1921. g.), Lutriņu Krājaizdevu s-ba (1893. g.), Saldus Krājaizdevu s-ba (1878. g.), kooperatīvs "Neatkarība" (1919. g.), Latvijas Sporta b-bas Saldus nodaļa (1929. g.), kooperatīvs "Darbs" (1926. g.), Veco strēlnieku b-bas Saldus nodaļa (1930. g.), Nacionālo atvaļināto karavīru b-bas Saldus nodaļa (1928. g.), Saldus 2. krājaizdevu s-ba (ebreju, dib.1923. g.),

"Pēc dievkalpojuma (No baznicas)". J. Rozentāla glezna (1894. g.)

Saldus Vācu sabiedrības kase (1935. g.). Iznāca laikraksts "Saldus Avīze" (1932.–1940. g.).

20. gs. 80. gados Saldū darbojās divas vidusskolas, astoņgadīgā skola, kultūras nams, slimnīca, Vēstures un mākslas muzejs, pilsētas bibliotēka. Mūsu dienās darbojas b-ba "Eva" (dib. 1994. g., 45 biedri; latviskā kultūrmantojuma apzināšana u.c.), Brīvo zemnieku apvienība (1992. g., 200 biedru). Iznāca laikraksti "Padomju Dzimtene" (1950.–1959. g.), "Padomju Zeme" (1963.–1989. g.), kopš 1989. gada iznāk laikraksts "Saldus Zeme".

Saldus Vēstures un mākslas muzejs. Šajā ēkā 1900. un 1901. gadā dzīvoja un strādāja J. Rozentāls (A. Tidriķa foto, 1997. g)

Saldus Vēstures un mākslas muzejs

Saldus Vēstures un mākslas muzejs atrodas Striķu ielā 22 latviešu profesionālās gleznieciības vecmeistara un Saldus novadnieka J. Rozentāla projektētā un 1900. gadā celtā mājā – darbnīcā. Ēka ir neliels pilsētas nams ar mūra pamatstāvu un no koka izbūvētu jumta daļu. Tās priekšā J. Rozentāla piemineklis, ko 1954. gadā veidojis tēlnieks V. Albergs. Mākslinieks šeit dzīvojis 1900.–1901. gadā. Kopš 1946. gada ar šo namu saistās Saldus Vēstures un mākslas muzeja aizsākumi. Ēkai ir gk. memoriāla vērtība, jo cita rakstura novada vēstures ekspozīcijai nav piemērota. Tāpēc J. Rozentāla darbnīcas ēkā notiek mākslas izstādes, sarīkojumi, tikšanās. Galvenā vērtība ir gleznotāja piemiņai un dažām muzejā nonākušajām J. Rozentāla agrīnās daiļrades perioda gleznām. Tajās atspoguļota Saldus apkārtnei raksturīgā daba dažādos gadalaikos un lauku laužu darbs. Muzeja pārziņā ir arī citas telpas. Tā krātuvēs glabājas ap 32 tk fonda vienību.

Reliģija

Saldū darbojās Sv. Jāņa ev.-lut. draudze, M. Lutera ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, Dieva Parādīšanās pareizticīgo draudze, Saldus Septītās dienas adventistu draudze, Ezeres Septītās dienas adventistu draudze.

Saldus ordeņa pilī bijusi kapela. Ordeņa laikos bijusi arī baznīca (minēta 1461. g.). 1555. gadā Kuldīgas komturs baznīcai dāvinājis zvanu. Celt baznīcu bija paredzēts hercoga 1567. g. 28. februāra recesā. Jaunu mūra baznīcu uzcēla 1615. gadā. Mācītāju vārdi zināmi no 1569. gada. 1665. gadā vizitācijā teikts, ka mūra baznīca draud sabrukt. 1718.–1737. g. celta jauna, tag. Sv. Jāņa baznīca. 1898.–1899. g. tā pārbūvēta pēc arhitekta V. Neimaņa projekta, atjaunošanas darbi veikti 1938. gadā, kapitālais remonts pabeigts 1997. g. aprīlī; restaurēts altāris, altārglezna, ērģeles, iebūvēta moderna apsildīšanas sistēma. Baznīcā veikti arī arheoloģiskās izpētes darbi, kuru laikā atraka aizmūrētas kapenes, kas bija Kurzemes muižniecības dzimtu piederīgo apbedījumi. Mācītāji: 1815.–1852. g. O. H. Rozenbergs (sarakstījis "Saldus baznīcas hroniku"), 1889.–1920. g. T. Bekers, 1921.–1931. g. N. Ozoliņš, 1931.–1948. g. R. Vanags, 1998. gadā J. Bitāns. Saldus draudzē kalpojis arī teoloģijas prof. R. Akmentiņš, arhibīskaps J. Vanags. Neatkarīgās Latvijas laikā līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā pastāvēja arī vācu draudze ar savu mācītāju.

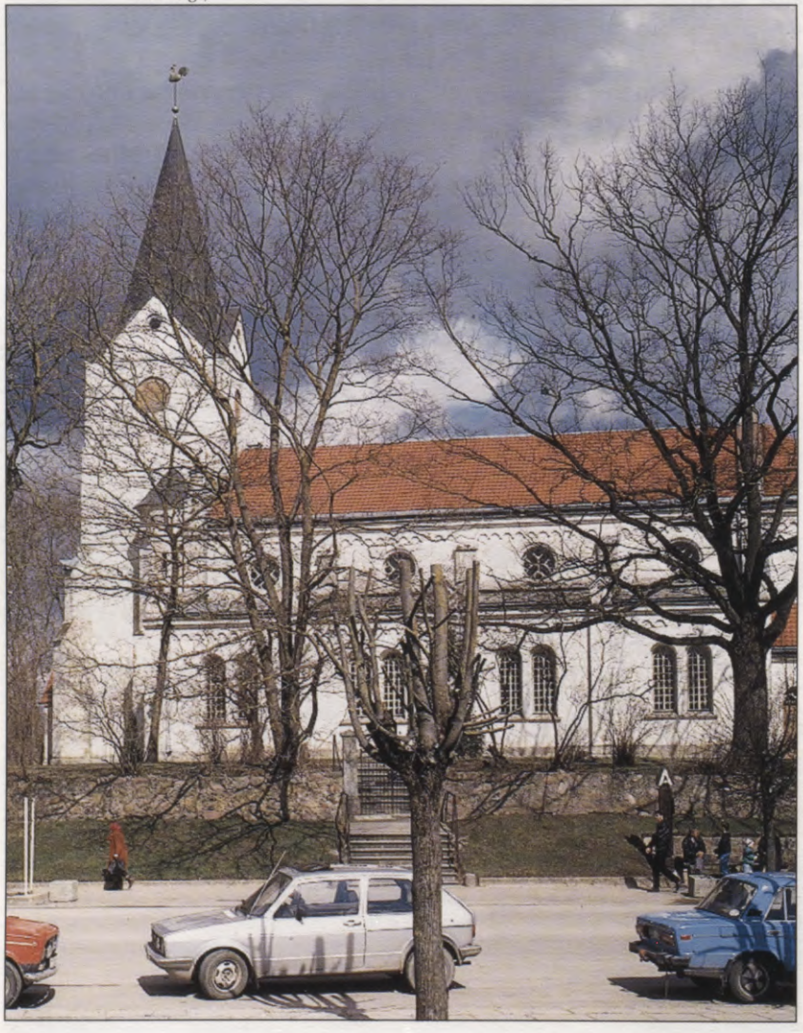

Sv. Jāņa luterāņu baznīca (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

1930. gadā nodibinājās Saldus Otrā (M. Lutera) ev.-lut. draudze. Dievkalpojumi sākumā notika brīvā dabā, kapsētā, bet rudenī – īrētās bij. Vācu biedrības telpās. 1934. gadā M. Lutera draudzei bija uzcelta sava baznīca. 1998. gadā kalpo palīgmācītājs H. Grigols.

Saldus (Cieceres) Romas katoļu draudzi dibināja tie katoļticīgie latgalieši, kas pēc 1. pasaules kara palika Cieceres pagastā un tur saņēma zemi jaunsaimniecībām. Pirmie dievkalpojumi katoļiem notika 1923. gadā Kalnsētās (priesteris J. Vaivods), no 1925. gada Purvkrogā (veca kroga ēka, apm. 11 km no Saldus). Ēkas lielajā zālē izbūvēja baznīcu, 300 m no tās ierīkoja katoļu kapsētu, kas pastāv arī tagad. 2. pasaules karā ēku pilnīgi nopostīja. Pēc kara līdz 1950. gadam dievkalpojumus noturēja Stūrmuižā privātās mājās pie Bogomolova. Saldus pilsētā pirmie dievkalpojumi katoļiem notika 1927. gadā privātā mājā. 1956. gadā prāvests A. Leitāns iegādājās māju Saldū, kurā iekārtoja baznīcu Saldus katoļu draudzei. Tajā ir trīs koka altāri. Lielais altāris ir grezns. Baznīcai sānos piebūvēja dzīvokli, bet visu māju pārvērta par lūgšanu namu. Draudzes mācītājs 1998. gadā G. Bezdelīga.

Saldū darbojas Sv. Gregora Kristīgās kalpošanas skola (dib. 1995. g., direktors mācītājs J. Bitāns). Skolas dibināšanas iniciators ir tag. arhibīskaps J. Vanags. Mācības skolā ilgst vienu gadu, sagatavojot kalpošanai dažādās draudzes darba nozarēs.

1886. gadā dibināta baptistu draudze, 1888. gadā iesvētīja pareizticīgo kapsētu, 1898. gadā – baznīcu.

Saldus baptistu draudze dibināta 1870. gadā. Dievnamu uzcēla 1883. gadā, tas vairākkārt kapitāli pārbūvēts. Draudzei ir sludināšanas vieta arī slimnīcā.

Saldus Septītās dienas adventistu draudzei (dib. 1920. g.) pieder dzīvojamā ēka, kas pārbūvēta un piemērota dievkalpojumu vajadzībām. Ezeres Septītās dienas adventistu draudze, kas darbojas Saldū, telpas dievkalpojumiem īrē.

Saldus – deviņdesmitie gadi

Mainoties valsts iekārtai, pilsētā notiek īpašumu denacionalizācija un nepamatoti atņemto īpašumu atdošana likumīgajiem īpašniekiem un to mantiniekiem, uzņēmumu privatizācija. Mainās arī uzņēmējdarbības formas. Pilsētā izveidojās p/s "Saldus laukceltnieks", a/s "Saldus labība", SIA "Saldus gaļas kombināts", Saldus maizes kombināts, Saldus pārtikas kombināts, a/s "Kurzemes piens", mēbeļu ražošanas firma "Velda", kokapstrādes firmas "Laine" un "ERGO", celtniecības firmas "Būve", "Brodera uzņēmums", "AZ Inter", SIA "Saldus autobusu parks", ceļu apsaimniekošanas un būvniecības firma "Saldus ceļinieks". SIA "Kauss" pazīstama kā dzil-

Saldus rajona administratīvā ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

urbumu sūkņu ražotāja un plaša tirdzniecības tīkla īpašniece. Ar degvielas vairumtirdzniecību nodarbojas a/s "Kurzemes degviela". Pilsētā izveidotas vairākas degvielas uzpildes stacijas, lielākā no tām ir SIA "ALCO". Izveidoti vairāki pašvaldības uzņēmumi – "Saldus siltums", "Namu pārvalde", "Komunālo uzņēmumu kombināts", "Saldus tirgus", SIA "Spodrība", kas nodarbojas ar komunālo pakalpojumu servisu Saldus pilsētā. Izveidoti atpūtas, relaksācijas, skaistumkopšanas saloni "Pie Daces", "Māra", "Kaiva".

90. gados strauji attīstās tirdzniecība. Pilsētā ir vairāk nekā 200 tirdzniecības vietu, kas nodrošina ne tikai darba vietas, bet veicina arī pilsētas infrastruktūras un ekonomikas attīstību. Darbojas četri diennakts pārtikas tirdzniecības veikali. SIA "Kalnsētas" un SIA "SVA" preces piegādā arī uz mājām. Saldū ir divi grāmatu veikali, piecas aptiekas, darbojas četras bankas, piecas apdrošināšanas s-bas. Saldū ir 20 sabiedriskās ēdināšanas vietas.

Veselības aizsardzības sfērā Saldus slimnīca un Saldus poliklīnika top par rajona pašvaldības uzņēmumiem. Veidojas privātās ārstu prakses. Izveidojies plašs zobārstniecības tīkls, ir sešas stomatoloģiskās firmas.

Saldus pilsētas pašvaldības ieinteresētības un atbalsta dēļ bērniem tika saglabāta iespēja apmeklēt piecus dienas un vienu specializēto bērnudārzu. Darbojas sākumskola, pamatskola, Cieceres internātpamatskola, Saldus pilsētas ģimnāzija, 2. vidusskola, vakara vidusskola, Saldus lauksaimniecības tehnikums ar sporta kompleksu un slēgto peldbaseinu, Saldū atrodas Liepājas Pedagoģiskās augstskolas un Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskolas filiāles. Bij. Sadraudzīgās b-bas namā darbojas bērnu un jaunatnes centrs. Bij. Saldus pagastmājā darbojas mākslas un mūzikas skolas, ir arī sporta skola. Bij. Saldus pilsētas valdes namā ir bērnu un reģionālā bibliotēka.

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

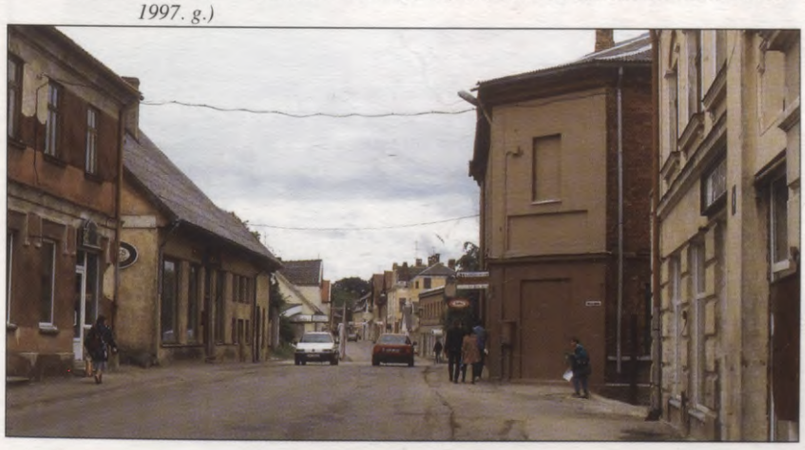

Vairāk nekā 45 gadus darbojas J. Rozentāla tautas tēlotājas mākslas studija. Tās dibinātājs un vadītājs bija K. Taube (1911.–1993. g.). Kopš studijas dibināšanas tajā darbojas A. Briedis, L. Karelis, A. Zavickis. Pašreiz studiju vada A. Druveskalne.

Pašvaldības uzņēmumā "Saldus kultūras centrs" darbojas lietišķās mākslas studija, kuras dibinātāja un ilggadēja vadītāja bija V. Brieze, kopš 1994. gada studiju vada A. Beiere. Kultūras centrā darbojas pašdarbības kolektīvi – tautas deju ansamblis "Kursa", vidējās paaudzes deju kolektīvs "Bandava", jauktie kori "Varavīksne", "Rudenājs", Saldus Tautas teātris, bērnu folkloras grupa "Metenītis" (vadītāja V. Lodiņa). Darbojas Saldus radio, ko izveidoja kultūras centra vadītājs G. Venens. Radoši darbu turpina skolotāju jauktais koris "Saldava", ko 1972. gadā dibināja un līdz 1999. gadam vadīja D. Reiters. Latvijas Zemessardzes 43. bataljonā izveidots vokālais ansamblis (vadītāja V. Eisule). No 1996. gada darbojas pūtēju orķestris, kas 1998. gadā sekmīgi piedalījās Vispārējos latviešu dziesmu svētkos (vadītājs E. Snipke). Par visas valsts mēroga tradīciju izveidojās mūzikas festivāls "Saldus saule", kas veltīts novadnieka Ē. Kiģela piemiņai. Notiek arī mūzikas festivāls "Mazā Saldus saule", kurā piedalās Saldus rajona mūziķi.

90. gados sporta dzīvi Saldū vadīja R. Mankuss. Par daudzkārtējo Latvijas čempionu galda tenisā kļuva S. Vasiļjevs, labus panākumus valsts un pasaules mēroga sacensībās gūst O. Ulmaņa trenētie orientieristi. Nodibināti basketbola un futbola klubi, ar labiem panākumiem darbojas jaunie tenisisti. Olimpiskajās spēlēs Atlantā piedalījās svarcēlājs D. Zīlītis, solotāja A. Liepiņa, vieglatlēts E. Tēbelis. Sportistus trenē J. Andžāns un D. Mankusa.

1996. gadā Saldus svinēja 140. gadskārtu. Par godu šim pasākumam rīkoja konkursu par Saldus pilsētas karogu un domes svinīgajā sēdē apstiprināja karoga metu. Saldus pilsētas Goda pilsoņa nosaukumu piešķīra rakstniekam un publicistam V. Ancītim un vēsturniekam prof. E. Dunsdorfam. Ar 140. gadskārtas svinībām sākās jauna tradīcija – katra gada augusta pirmajā nedēļā tiek rīkotas Saldus pilsētas dienas, kurās piedalās pilsētas un rajona pašdarbības kolektīvi, kā arī tiek uzaicināti viesi no Saldus sadraudzības pilsētām. Sadraudzības līgumi ir noslēgti ar Mažeikiem Lietuvā (1975. g.), Paidi Igaunijā (1975. g.), Ščecinas Stagardu Polijā (1990. g.), Vilbonu-Sirivetu Francijā (1990. g.), Līderbahu Taunos Vācijā (1991. g.), Lasrosasu del Madridi Spānijā (1991. g.), Līdingi Zviedrijā (1992. g.).

Saldus pilsētas domes priekšsēdētājs A. Herings

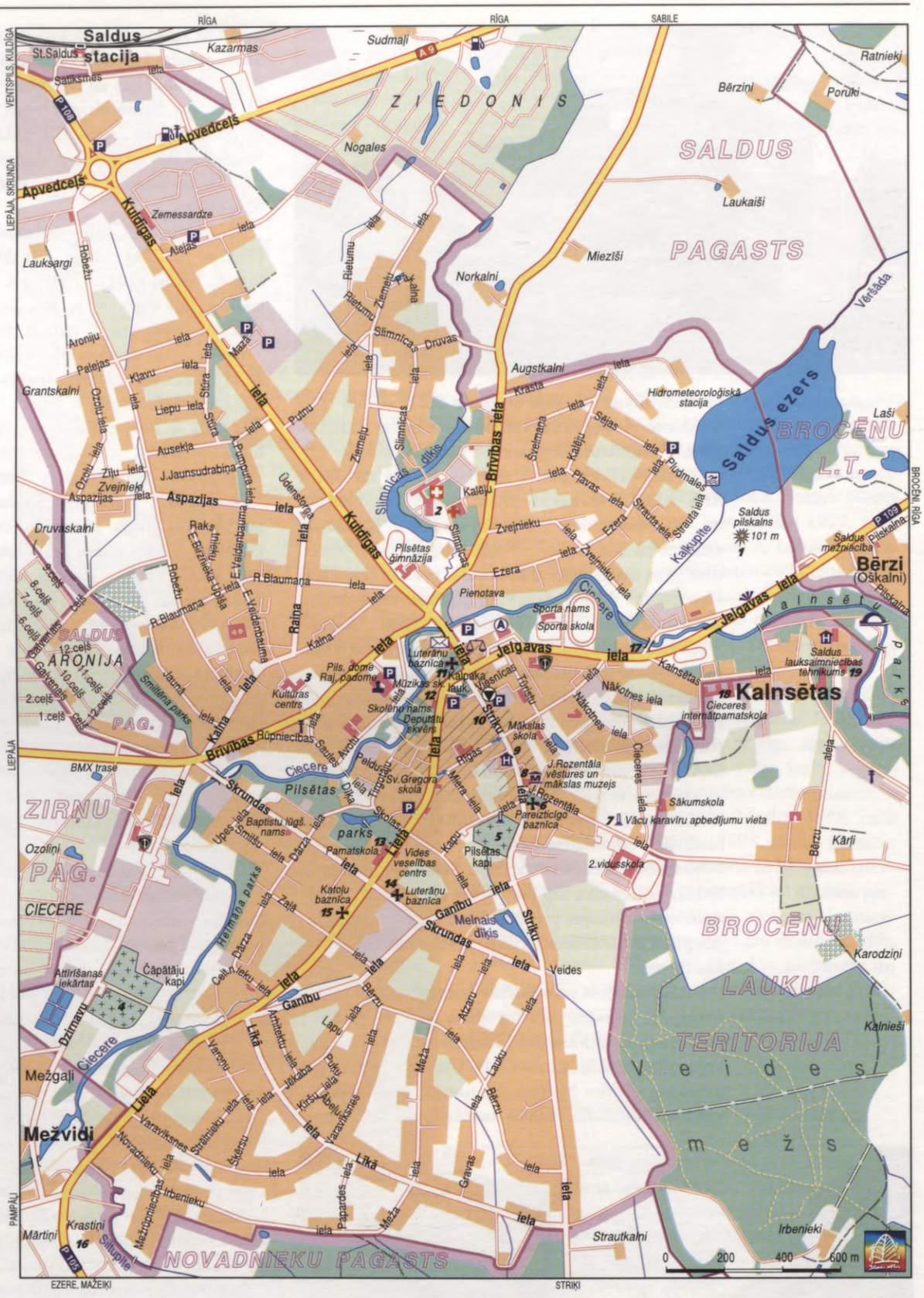

Pavadonis pa Saldu un apkārtni

Saldus ezera dienvidu galā pie Vēršādas (Kaļķupītes) atrodas 12 m augstais Saldus pilskalns *[1]*. Slimnīcas dīķa krastā Saldus slimnīca *[2]*, kuras vecais korpuss ir 1939. gadā pārbūvētā galvenā bij. Saldus muižas ēka. Rokot pamatus jaunajam korpusam, 1970. gadā tika atklāti ordeņa pils pamati; pils Ziemeļa kara laikā tika sagrauta. Kultūras centrs Brīvības ielā 16 *[3]*. Čāpātāju kapos *[4]* apbedīta tēlniece L. Davidova-Medene, gleznotāja J. Rozentāla vecāki, dzejnieka M. Čaklā tēvs. Savdabīgs piemineklis ģeo-

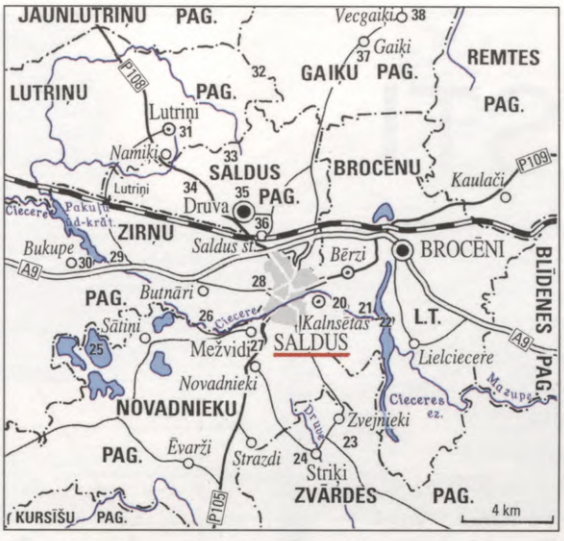

botāniķim A. Kaksim (tēln. A. Veinbaha, J. Kaksis). Pilsētas kapos (iesvētīti 1819. g.) *[5]* apbedīti cīņās ar bermontiešiem kritušie karavīri K. Reinbergs, V. Taube, F. Irbe (1920. g. atklāts pirmais piemineklis Latvijā Brīvības cīņās kritušajiem), LKOK A. Dannenbergs (piemineklis), filozofijas doktore A. Salne-Brailovska, komponists O. Šepskis, J. F. Helmaņa kapliča (celta 1870. g., atjaunota 1991. g.). Kapos ir 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi, nacistiskā terora upuru kapi, 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapi un sarkanarmiešu brāļu kapi. Saldus pareizticīgo baznīca (1898. g.) *[6]* ar 19. gs. ikonām. 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru apbedījumi *[7]*, kas pa daļai apbūvēti. Vēstures un mākslas muzejs Striķu ielā 22 *[8]*. Ēkā Striķu ielā 14 *[9]* 1888. gadā atvērts pirmais grāmatu veikals un bibliotēka. Ēkā Striķu ielā 7 *[10]* 1895. gadā atvērta pirmā privātā klīnika. Saldus Sv. Jāņa lut. baznīca *[11]*. Lielajā ielā 3b *[12]* bij. Sadraudzīgās biedrības nams (celts 1893. g.), blakus Lielajā ielā 3 bij. Saldus pagastnams (1937. g., arhit. P. Kundziņš). Saldus pamatskola Lielajā ielā 31/35 (bij. zēnu skola, celta 1907. g.) *[13]*. Saldus Otrā (M. Lutera) lut. baznīca (1934. g., arhit. P. Dreimanis) *[14]*. Saldus katoļu baznīca *[15]*, iepretī Lielajā ielā 42 1905. gadā nodibināta pirmā meiteņu skola ar latviešu mācību valodu. Tēlnieces L. Davidovas-Medenes dzimtās mājas Krastiņi *[16]*. Mācītāja māja Jelgavas ielā 8 (1831. g.) *[17]*. Pie tilta Cieceres labajā krastā ūdens malā Rozentāla akmens. Uz tā dažkārt sēdējis J. Rozentāls. Akmens redzams viņa gleznās "Pie strauta" un "Ziemas ainava". Kalnsētās Cieceres internātpamatskola (celta 1939. g. kā Cieceres pagasta pamatskola, arhit. R. Brikše) *[18]*, Saldus lauksaimniecības tehnikums *[19]*, kas no 1922. gada izmantoja Kalnamuižas ēku kompleksu – pili (1870. g.), kalpu māju, klēti. Pie pils piemiņas akmens bojā gājušajiem nacionālās pagrīdes organizācijas dalībniekiem (1989. g.), Cieceres krastos Kalnsētu parks (11 ha), ko ierīkojis barons Reke. Parkā estrāde, Joannas kaps, kas padarījusi sev galu nelaimīgas mīlestības dēļ. Cieceres dzirnavu *[20]* dzirnavezers (11,6 ha), 200 m no dzirnavām Cieceres labajā krastā baronu Rekes dzimtas kapi. Cieceres ezera krastā tehnikas piemineklis – kaļķu ceplis *[21]*. Netālu Cieceres labajā krastā Cieceres pilskalns. Vienīgā Cieceres ezera sala – Ozolu sala (14 ha) kopš 1923. gada ir dabas liegums *[22]*. 15 m augstais Striķu pilskalns *[23]*. Striķos *[24]* Zvārdes pagasta centrs. Padomju okupācijas gados Zvārdes pagasts tika likvidēts un tā lielākajā daļā ierīkots aviācijas poligons (21410 ha). Tagad daļa poligona teritorijas iekļauta Zvārdes dabas liegumā. Zvārdes pagastā dzimuši LKOK M. Mentelis un O. Pumpurs, tehnisko zinātņu doktors U. Viesturs, rakstnieks I. Lēmanis, Sātiņu zivju dīķi – dabas liegums *[25]*. Gleznaina Cieceres upes ieleja – Staļģu leja *[26]*. Iepretī krastā aiz lielceļa Elku kapos tēlnieku A. Veinbahas un J. Kakša veidots piemineklis. Mežvidos *[27]* Saldus virsmežniecība (bij. MRS). Ebreju kapsētā *[28]* apbedīti 1941. gadā nacistu nošautie ebreji. Būriņu kapos *[29]* piemineklis (1940. g.) Brīvības cīņās kritušajiem, tēlnieka A. Jansona veidots piemineklis (1988. g.) selekcionāra R. Dumbrava vecākiem, te apbedīts arī LKOK K. Ozols. Bukupē uz leju no šosejas ūdenskritums un 3 m augsts kaļķakmens atsegums *[30]*. Lutriņos *[31]* pils (19. gs. vidus), tur skolas muzejs. Mizaiņu pilskalns *[32]*. 200 m uz D arheoloģiskais piemineklis – Mizaiņu dobumakmens. Gleznotāja J. Rozentāla dzimtās mājas Bebri *[33]* (piemiņas plāksne, ekspozīcija). Digiņās *[34]* dzimis LKOK A. Vējš, netālu uz Saldus pusi Krimpjos – gleznotājs G. Mitrevics. Druva *[35]* no 1972. gada veidots kā kolhoza paraugciemats (arhit. P. Milzarājs, G. Jansons). Uzcelta administratīvā ēka (1978. g., arhit. P. Milzarājs), sporta komplekss (1983. g., M. Zeibārte, I. Abika), skola (T. Timpars), bērnudārzs (1985. g., J. Prauliņš), ūdenstornis (A. Galenieks), dzīvojamās ēkas (J. Pinnis). Šosejas malā tehnikas piemineklis – lokomobile. Pie Saldus stacijas *[36]* piemineklis deportētajiem Saldus iedzīvotājiem. Gaiķos *[37]* lut. baznīca (1658. g., tornis 1684. g.), kurā 26 unikāli solu durvju pildiņu gleznojumi (17. gs. beigas). Vecgaiķos *[38]* pilī kopš 1920. gada skola. Skolā novada muzejs, pie ēkas piemiņas plāksne 1905. gada revolucionāriem G. Miķelsonam un E. Nātiņam. Apm. 50 m uz A pie Eglājiem 2. pasaules kara vācu karavīru brāļu kapi. Uz R no skolas Satiķu dzirnavezera (12 ha) krastā Gaiķu pilskalns.

Saldū dzimis operdziedātājs J. Borgs, dzejnieks M. Čaklais, vēsturnieks E. Dunsdorfs, LKOK J. Kronbergs un G. Pumpurs, keramiķis A. Kiģelis, komponists G. Pone, keramiķe V. Vēze, tēlnieks J. Zilmanis.

SAULKRASTI

Rīgas rajons

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 4,8 km², lauku teritorija 42 km².
Iedzīvotāji: 3347 (1998. g.), kopā ar lauku teritoriju 5560; latvieši 83,1 %, krievi 11,7%, baltkrievi 2,2%, poļi 1,5/%, ukraiņi 1,0%.
Attālums no Rīgas 45 km (autoceļš A1).
Dzelzceļa stacijas: Inčupe 43,5 km, Pabaži 45,5 km, Saulkrasti 49 km, Ķīšupe 51 km, Zvejniekciems 53,2 km no Rīgas (līnijā Rīga–Limbaži).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu. Augšējā zilā laukā apakšmalā zelta saules puse; apakšējā zaļajā laukā četras vertikālas sudraba joslas

Saulkrasti ir pilsēta ar lauku teritoriju, kas būtībā ir piejūras meža josla uz ziemeļiem no Lilastes upes un ezera, mazdārziņu kopas aiz dzelzceļa līnijas, ietverot arī saimniecisko centru Zvejniekciemu (1,94 tk iedz., 1998. g.). Pilsētas tiešās robežas ietver gk. joslu starp dzelzceļu un jūru no Inčupes līdz Ķīšupei. Teritoriju apņem Sējas pagasts. Vienīgi dienvidos īsā posmā ir Carnikavas pagasta un ziemeļos Limbažu rajona Skultes pagasta robeža.

Daba

Saulkrasti sastāv no vairākām daļām, starp kurām ir mežu joslas un upītes ielejās – Aģe, Ķīšupe, Pēterupe, Inčupe. Inčupe aiz priekškāpas tek uz Z, bet Pēterupe un Ķīšupe – uz D, piekrastes smilšu sanesumu kustības virzienā.

Ar pievienoto lauku teritoriju Saulkrastiem piederošā Vidzemes jūrmala tagad stiepjas no Lilastes līdz Skultei 17 km garumā. D posmā ir 30 m augstas kāpas pie Bātciema un iepretī Ķirezeram. Starp šīm vietām 1 km platā joslā no autoceļa līdz jūrai ir zāļains mežs vai skraja kāpzeme. Viņpus dzelzceļa – Dvēseļu kalni. Aiz Saulkrastu vidusskolas stadiona aug lielākie Latvijas melnalkšņi (3,9 un 3,5 m apkārtmērā).

Jūrmala pie Ķīšupes ietekas (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Kopējais skaits	304	2102	3795	3418	3351	3596

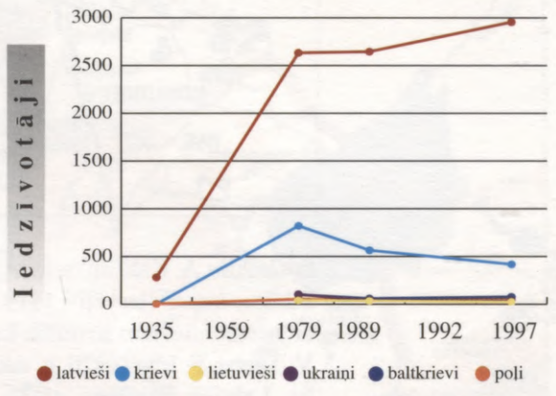

Vēsture

Saulkrastu pilsēta tās tag. robežās izveidojusies pakāpeniski, apvienojot vairākas apdzīvotas vietas Inčupes, Pēterupes un Ķīšupes krastos. Neibāde, ko 1823. gadā uz Bīriņu muižas zemes D no Ķīšupes dibināja K. Reiterns, attīstījās gk. kā Ziemeļvidzemes muižniecības peldvieta ar greznām vasarnīcām. Tāda tā pastāvēja līdz 1. pasaules karam, kad Neibādi un tās apkārtni stipri nopostīja. Pēterupes ciema vēstures avoti liecina, ka 1641. gadā tur uzcelta Pētera kapela (baznīca) un izveidojusies Pēterupes lut. draudze. 1935. gadā pēc Rīgas–Rūjienas dzelzceļa līnijas izbūves Neibādi apvienoja ar Pēterupes ciemu. Šī paplašinātā atpūtas josla sniedzas 3 km garumā starp dzelzceļu un jūru un tika nosaukta par Saulkrastiem. Saulkrastu ciemā 1935. gadā bija divas pansijas, maiznīca, astoņi veikali un mēbeļu galdniecība. Nodibinājās patērētāju un zvejnieku kooperatīvi.

1944. gada rudenī Saulkrastos ienāca PSRS karaspēks. Arī Saulkrastu iedzīvotāji cieta PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos.

1950. gadā Saulkrastiem pievienoja Pabažus un piešķīra pilsētciemata tiesības. Pabažu senākais nosaukums Katrīnbāde, domājams, saistās ar 1764. gadu, kad tur caurbraucot apmetās Krievijas imperatore Katrīna II. Ciems izveidojies uz bijušās valsts muižas zemes, ko domēņu valde 1898. gadā iedalīja va-

Veclaicigas celtnes Pēterupē (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

sarnīcu apbūvei. Tā Katrīnbādē radās vācu muižnieku peldvieta. 20. gs. 30. gadu 2. pusē Pabažos vasaras sezonā ieradās samērā daudz peldviesu. Arī Skultes jūrmalas zvejnieku ciems gar kāpu ceļu veidojās 19. gadsimtā. Skultes osta Aģes grīvā izveidota 20. gs. 30. gadu beigās.

Pēc kara dzelzceļa līniju gausi atjaunoja un līdz 1958. gadam to elektrificēja. Rekonstruēja piekrastes autoceļu uz Ainažiem; Pabažos izveidoja ceļu remontiecirkni.

1967. gadā Saulkrastiem pievienoja Zvejniekciemu, kur bija izveidojies kolhoza "Zvejnieks" (dib. 1948. g.) centrs ar daudzstāvu dzīvojamo apbūvi, sabiedriskajām ēkām un skolu. 70. gados Saulkrasti bija Latvijā lielākais pilsētciemats, kam bija ērta dzelzceļa satiksme ar Rīgu. Saulkrasti attīstījās gk. kā piejūras atpūtas vieta. Tur izveidoja arī bērnu atpūtas vietas (sanatorija, vasaras nometnes). Atvēra pansionātus Rīgas uzņēmumu darbiniekiem, dibināja mazdārziņu kolonijas. Uzcēla ap 8 tk dažādu vasaras mītņu.

Pēc 2. pasaules kara attīstījās arī vietējā ražošana. Zvejniekciemā izbūvēja Skultes zvejas ostu un zivju konservu fabriku. 1965. gadā atvēra universālveikalu "Banga". 1950.–1956. g. Saulkrasti bija rajona centrs. Iznāca laikraksts "Saulkrastu Stars" (1950.–1956. g.). 1991. gadā Saulkrastiem piešķīra pilsētas tiesības.

Skats uz Saulkrastiem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Neatkarīgās Latvijas laikā īstenotās agrārreformas (1920. g.) gaitā Neibādei iedalīja 100 gruntsgabalus vasarnīcu apbūvei. Ap 1920. gadu izstrādāja kopīgu Neibādes un Pēterupes zvejnieku ciema apbūves projektu. 1936. gadā Saulkrastu ciemā bija 63 mājas.

1940. gadā ciemā bija 12 ielas, garākā bija Vidzemes šoseja, kurai abās pusēs atradās lielākā daļa ēku.

Māksla

Saulkrastos apvienoti gan teicami kūrortoloģiskie apstākļi, gan arī pieminekļi un kultūrvēsturiskās atmiņas simboli. Par kādreizējo peldvietas un vasarnieku atpūtas vietas noskaņu liecina tikai dažas savdabīgas ēkas, kam ir 20. gs. sākumam raksturīgas formas. Saulkrastus neaizsargā Jūrmalai līdzīgi kultūras pieminekļu apsaimniekošanas noteikumi, un šejienes būvkultūra un pilsēta ir pakļauta dinamiskām pārmaiņām.

Pēterupes baznīcā apbedīta baznīcas patronese – Bīriņu muižas īpašnieka māsa A. Pistolkorsa; viņas piemiņu atgādina sienā iemūrētā epitāfija. No senākas baznīcas pārvestas 18. gs. sākumā apgleznotās kanceles durtiņas. Altāra gleznu "Golgāta" 1856. gadā gatavojis J. Millers pēc P. Kornēliusa gleznas "Kristus pie krusta" un, iespējams, tā dievnamā nonākusi no Bīriņu muižas īpašnieka mākslas darbu kolekcijas. 1917. gadā izpostītas A. Martina 1865. gadā būvētās ērģeles, 1925. gadā jaunas ērģeles izgatavojusi M. Kolbes firma, 1998. gadā ērģeles atjaunotas.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1936. gadā Saulkrastu ciemā atradās pasta un telegrāfa kantoris, policija, Bīriņu virsmežniecības iecirkņa mežniecība, Pēterupes Zvejnieku b-bas nams, kas bija noderīgs vienīgi sanāksmēm, Pēterupes rajona ārsta ambulance un Pēterupes aptieka (dib. 1895. g.). Saulkrastos atradās Pēterupes sešklasīgā pamatskola. Darbojās arī Pēterupes-Saulkrastu Labierīcības un palīdzības b-ba (1926. g.), Pēterupes Zvejnieku b-ba, Pēterupes Meliorācijas s-ba (1926. g.), Neibādes Zvejniecības b-ba (1927. g.). 1895. gadā Saulkrastos dibināta aptieka.

Pēc 2. pasaules kara Saulkrastos bija divas vidusskolas – Saulkrastu centrā un Zvejniekciemā (uzceltas 1957. un 1962. g.), kultūras nams Saulkrastos (zālē 227 vietas, kinoteātris) un Zvejniekciemā (600 vietu,

celts 1956. g.), četras bibliotēkas (55,4 tk grāmatu, 1968. g.), slimnīca. Ķīšupes krastā atrodas pilsētas parks un estrāde.

Reliģija

Saulkrastos darbojas Pēterupes ev.-lut. draudze un Saulkrastu Romas katoļu draudze.

Pirmā Pēterupes ev.-lut. baznīca celta 1641. gadā. 1670. gadā uzcelta jauna baznīca, tās vietā 1835. gadā savukārt celta jauna (vai vecā pārbūvēta). Tag. Pēterupes mūra baznīca celta 1863.–1864. g. (250 sēdvietu). Bez pārtraukuma savs mācītājs draudzei bija tikai no 1851. gada. Pēterupes draudzē par mācītāju strādājis G. Merķeļa labvēlis J. Pelkauss, J. Neilands, J. Knīrims, K. K. Ulmanis (1817.–1835. g.), J. Stāmers (1895.–1931. g.), A. Sudārs. 90. gados Pēterupes draudzē mācītāja V. Bitēna.

Saulkrastos uzcēla un 1998. gadā iesvētīja Romas katoļu Dieva žēlastības baznīcu. Kalpo prāvests J. Vaivods.

Dieva žēlastības baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Saulkrasti – deviņdesmitie gadi

Pilsētu vislabāk raksturo tās ģerbonis, kas attēlo četras sudrabotas upes, piecus zaļus ciemus, zilu jūru un debesis, kam pāri zelta saule. Šeit dzīvo enerģiski un darbīgi ļaudis. Jau 20. gs. sākumā Saulkrastus sauca par Vidzemes jūrmalas pērli, šobrīd, uz 21. gs. sliekšņa, saulkrastiešu galvenā rūpe ir, lai šī pērle mirdzētu.

Ar iemaksām Saulkrasti dotē valsts reģionu izlīdzināšanas fondu, lai gan pašu mājās problēmas rada iedzīvotāju struktūra un darba nodrošinājums. Reģistrēti tikai 54 bezdarbnieki, taču izplatīts ir sezonas darbs un darbs ārpus Saulkrastiem (Rīgā, ostā, uz kuģiem). No iedzīvotāju kopskaita apm. puse ir darbspējas vecumā (pārsvarā vīrieši), 23% – līdz 18 gadus veci un 28% – pensionāri.

Jau reformu sākumā lielākais uzņēmums – zivju pārstrādes fabrika tika pārveidota par uzņēmumu *Silar International*, pirmajos gados tajā piesaistīja Šveices un Argentīnas kapitālu, tagad tā ir SIA, kas gatavo iecienītus zivju kulinārijas izstrādājumus un konservus. Otrpus Ağes grīvas zivju pārstrādes ražotne ir a/s "Zvejnieks", kas kopš 1996. gada sadarbojas ar Norvēģiju, ieved siļķes, mencas. Citas bijušā kolhoza sīkās struktūrvienības apsaimnieko tā tehnisko bāzi, nodarbojas ar piekrastes zveju. Bijušā zvejnieku kolhoza "Zvejnieks" flotes bāze – Skultes zvejas osta ir pašvaldības uzņēmums. Ar 68 ha akvatoriju Ağes grīvā tā ir viena no perspektīvākajām Latvijas mazajām ostām; diemžēl būves par 60–80% nolietojušās. Tās attīstības 10–20 gadu plānā paredzēta ostas infrastruktūras atjaunošana un piemērošana apm. 300 tk t kravu apgrozībai (kokmateriāli, kūdra). Par Ostu attīstības fonda līdzekļiem 1997. gadā osta padziļināta, privātfirmas izbūvē piestātnes; 1997./1998. gada mijā no Skultes izveda 6,5 tk m^3 kokmateriālu. 1998. gada vasarā atklāta ostas D piestātne (kokosta) dziļākas iegrimes kuģiem. Iekārtos robežkontroli un muitas zonu.

Pilsētas dome (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1995. gadā privatizēja ceļu būves rajona remonta bāzi – izveidojās ceļu būves firma "Binders", kas uzlabo autoceļus gan kaimiņu rajonos, gan Rīgā. Darbojas Cēsu autotransporta uzņēmuma filiāle, gar Rīgas–Tallinas šoseju ierīkotas degvielas uzpildes stacijas. Infrastruktūras veidošanās (piem., mobilā telefona sakari – jauna antena Pabažos, 1997. g.) un jaunas perspektīvas saistās ar automaģistrāli *Via Baltica*, kuras apvedceļš jābūvē Saulkrastu lauku teritorijā.

Kopā ar Krievijas kalnrūpniecības kombinātu *Severonikeļ* "Interskonto" pārņēmis bāzi Rūķīšos. Tur

SAULKRASTU
LAUKU
TERITORIJA
NEIBĀDE
Glābšanas stacija
Akācijas
Ziemeļu
Zvejnieku
Vilņa
Krasta
Tilta
Katoļu baznīca
Kīšupe
Kīšupes
Alf.Kalniņa
L.Paegles
Ainažu iela
TALLINA, AINAŽI
LIMBAŽI
NEIBĀDE
Vidriņu
Dārza
St.Saulkrasti
Bīriņu
Pēterupes kapi
Pilsētas dome
Sākumskola
Raiņa
PĒTERUPE
Vidusskola
Luterāņu baznīca
Pērses
Mācītājmāja
SAULAINĀ IELEJA
SELGA
Vītiņi
Pēterupes
Madaru
Vaidavas
Eglāju
Kameņu
Avenu
LĪČI
Mētriņas
Mežvītiņi
Ozolnieki
ASTRA
Lipskalni
Jāņkalni
Bajāri
Strazdiņi
Saulkalni
Bušas
AINAVA
Teteri
BĪRIŅI, PABAŽI
RAGANA, MURJĀŅI
Rīgas iela
Murjāņu iela
Pēterupe
RĪGAS LĪCIS
Jūras
Sīkā
Kadiķu
Kaiju
Lašu
Viršu
Stacijas
Medniekū
Pabažu
Tīkla
Vidus
St.Pabaži
PABAŽI
Meža
Selgas
Bērzu
Skuju
Sauļes
Plavu
Vasarnīcu
Lauku
Kāpu
Miera
Inčupes
Kāpu
Šleseri
INČUPE
Atvari
VESELĪBA
Vējavas
Garkalni
PABAŽI
SAULKRASTU
LAUKU
TERITORIJA
Izgāztuve
Baltā kāpa
Inčupe
RĪGA
RĪGA
0 200 400 600 m

un arī Pabažos iekārtotas viesnīcas, veselības centri, viesību zāles.

Pilsētā ir divas vidusskolas, kurās mācās vairāk nekā tūkstoš skolēnu. Pilsētas bērnudārzu "Rūķītis" apmeklē 130 bērni; bērnudārzs piedalās projektā "Soli pa solim". 1968. gadā darbu sāka Zvejniekciema bērnu mūzikas skola, kas 1995. gadā kļuva par

Skultes osta (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Vidzemes Jūrmalas mūzikas un mākslas skolu. 1998. g. aprīlī iesvētīta jaunā katoļu Dieva žēlastības baznīca pie Kīšupes.

Jau kopš 20. gadsimta sākuma Saulkrastos rit aktīva kultūras dzīve. Mūsu dienās pilsētā darbojas trīs jauktie kori – koris "Bangotne", Zvejniekciema kamerkoris un Pēterupes baznīcas koris, vidējās un vecākās paaudzes deju kolektīvi, pūtēju orķestris. Notiek tradicionālie konkursi "Saulkrastu cīrulītis", māksliniecisko kolektīvu kopīga līgošana, sacensības pludmales volejbolā un skrējiens "Saulkrasti", Baltijas bundzinieku saieti un starptautiskie džeza mūzikas festivāli.

Sadzīves tradīcijas Saulkrastos ir stabilas un ilgstošas (ģimeņu vakari, laulību jubilejas). 1995. gadā sākta pieaugušo izglītības projekta realizācija. 1996. gadā izveidota bāriņtiesa. Pilsētas domē notiek valsts līmeņa semināri dzimtsarakstu un bērnu tiesību aizsardzības jautājumos. Iznāca laikraksts "Saulkrastu Domes Ziņas" (1994.–1997. g.), kopš 1994. gada iznāk laikraksts "Saulkrastu Avīze".

Saulkrastu pilsētas domes priekšsēdētājs A. Krūmiņš

Pavadonis pa Saulkrastiem un apkārtni

Saulkrastiem ir otra garākā pludmale pēc Jūrmalas, tikpat laba, viegli aizsniedzama no vairākām dzelzceļa stacijām. Visvairāk iecienītās atpūtnieku pulcēšanās vietas ir pie Baltās kāpas un Inčupes ietekas *[1]*, starp Pabažu zvejas piestātni (bij. zivju fabrikas cehs) un Pēterupes ieteku *[2]*, abpus Kīšupes ietekas *[3]* (bij. bērnu sanatorija), piekrastē gar Tallinas šoseju *[4]* (glābšanas stacija), pie "Interskonto" viesnīcas, autostāvvietas "Koklītes" *[5]*. Abpus Ağes grīvas *[6]* ir ostas teritorija, kreisajā krastā pie ostas ieejas 1998. gadā novietots piemiņas akmens sakarā ar ostas pārveides sākumu un K. Ulmaņa apmeklējumu 1937. gadā. Ievērību pelna apkaime lejpus Pēterupes trošu tilta, mākslas priekšmeti Pēterupes baznīcā *[7]*, Kīšupes parks ar estrādi un pieminekli (1878. g.), katoļu baznīca *[8]*.

Skolas ielā dārza mājā ir Saulkrastu novadpētniecības muzejs *[9]*. Mūža beigu posmā, 1913.–1920. g. blakus ēkā dzīvoja R. Kaudzīte. Ceplos *[10]* aiz Inčupes 1935.–1938. g. popularitātes plaukumā mita V. Lācis. Inčos *[11]* 1909.–1914. g. vasarās dzīvoja komponists J. Vītols. Vienā no pirmajām Neibādes vasarnīcām – medību pilī Mežmuižā *[12]* 1937. gadā A. Kalniņš komponējis operu "Baņuta".

Netālu pie Kīšupes dzīvojuši Latvijas ģenerāļi – A. Kalniņa ielā 4 *[13]* Nāves salas aizstāvēšanas komandieris J. Francis un Krasta ielā 10 *[14]* – armijas virspavēlnieks J. Balodis (pēc izsūtījuma, 1965. g. tur miris). Mācītājmāja aiz dzelzceļa *[15]* ir kultūr-

vēsturiska ēka. Ainažu ielā 70 bijusi Plades skola (dib. 1897. g.) *[16]*. Rīgas ielā *[17]* atradusies Pabažu-Jūrmalas pamatskola, no 1912. gada – proģimnāzija (Saulkrastu vidusskola no 1957. g.). Pabažos vasarnīca bijusi dzejniecei P. Bārdai; vasarās šeit dzīvojušas skatuves mākslinieces T. Banga, A. Klints. Ar Saulkrastiem un to skolām saistīti pedagogi O. Cīrule un A. Dancītis (novadpētnieks), dzejnieces A. un R. Skujiņas, zinātnieki, akadēmiķi A. Siliņš un A. Mālmeistars, sabiedriskais darbinieks A. Pētersons, dziedoņi I. Pētersons un H. Ozolītis.

Vēsturiska nozīme ir 1888. gadā celtajai doktorāta un skolas ēkai Raiņa ielā *[18]*, kapsētai *[19]*, Dīcmaņa mājai (1823. g.) un viesnīcai "Strand" Ainažu ielā *[20]*. Skultē *[21]* lut. baznīca (1757. g., arhit. J. Mazungens), kurā saglabājušies vecais altāris un kancele ar gleznojumiem, piemiņas plāksne Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem draudzes locekļiem (1927. g.). Skultes kapos apbedīts aktieris E. Liepiņš. Ağes labajā krastā Stārastu pilskalns *[22]*. Pludmalē dabas piemineklis – Lielais un Mazais Lauču akmens *[23]*.

SEDA

Valkas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 2 km², lauku teritorija 73 km².
Iedzīvotāji: 1890 (1997. g.); latvieši 15,5%, krievi 65,6%, baltkrievi 11,5%, poļi 2,0%, ukraiņi 1,6%.
Attālums no Rīgas 132 km, no Valkas 30 km (autoceļi A3, P26).
Dzelzceļa stacija Seda 144,4 km no Rīgas (līnijā Rīga–Lugaži).

Sedu aptver lauku teritorija, tikai dienvidaustrumos tā robežojas ar Plāņu pagastu, lauku teritorija robežojas ziemeļos ar Ērģemes pagastu, rietumos ar Ēveles un Jērcēnu pagastu, austrumos un dienvidos ar Valkas un Plāņu pagastu, dienvidrietumos ar Strenčiem.

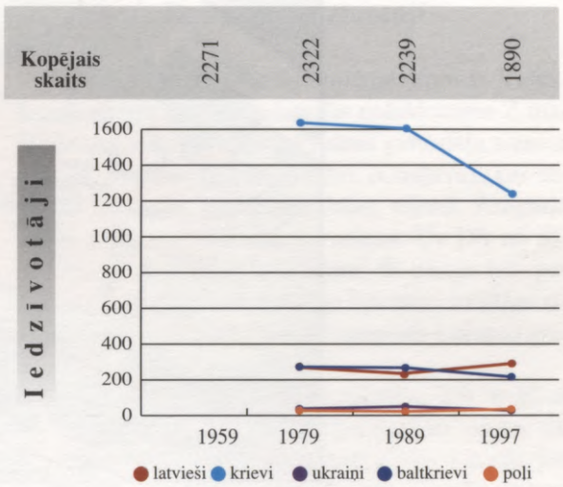

Daba un iedzīvotāji

Reljefu veido Tālavas zemienes Sedas līdzenums, kas R Jērcēnu virzienā pāriet Burtnieka līdzenumā. Pilsēta uzcelta reljefa paaugstinājumā (augstākā vieta centrā 57 m vjl.). Gar pilsētas Z robežu tek Gaujas pieteka Stakļupīte (upes līmenis 46 m vjl.), gar lauku teritorijas R robežu – Strenčupīte, Z – Seda. Nokrišņu ir mazāk nekā augstienē, taču notece vāja. Uz Z no Sedas ir viens no lielākajiem Latvijas purviem – Sedas tīrelis (7582 ha). Vidusdaļā 940 ha ir augstais (sūnu) purvs ar labāk saglabājušos spilvu un sfagnu kūdru biezākā slānī (līdz 5–7 m). Apkārt ir zemais (zāļu) vai pārejas purvs, kas klāts ar grīšļiem, sūnām, sīkmežu (tīrelis). Purvā izveidota drenāžas sistēma, uzbūvēti šaursliežu ceļi kūdras rūpnieciskai izmantošanai. Kūdras fabrikas 40 darbības gados kūdras krājumi lielākoties jau izmantoti. Daļa platības rekultivēta, tur aug mežs. Lielākajā daļā dabiskos apstākļos notiek purva atjaunošanās. Savdabīgās ainavas un dabas procesu aizsardzībai teritorija iekļauta Ziemeļvidzemes biosfēras rezervātā.

Vēsture

1952. gadā Sedas tīreļa malā sākās kūdras fabrikas "Seda" būve un veidojās arī strādnieku ciemats Seda. Līdz tam laikam te pletās mežs, kura vidū bija vientuļās Salēniešu mājas. Ciemats auga strauji, un 1954. gadā Sedai piešķīra strādnieku ciemata tiesības. Kūdras fabrika "Seda" tajā laikā bija lielākais Latvijas kūdras rūpniecības uzņēmums, kas no 1954. gada sāka ražot frēzkūdru Rīgas TEC-1 vajadzībām, vēlākajos gados – arī pakaišu kūdru lauksaimniecībai. Ciematā atradās šās fabrikas pārvalde, elektrocehs, transporta cehs, remonta un mehāniskās darbnīcas. Uzcēla daudzus dzīvojamos namus un sabiedriskās ēkas, ierīkoja centralizētu ūdensvadu, kanalizāciju, centrālo apkuri, izveidoja asfaltētas ielas, iekārtoja apstādījumus. Uzcēla maizes ceptuvi, atvēra sadzīves pakalpojumu darbnīcas, septiņus veikalus (arī universālveikalu), ēdnīcu, sakaru nodaļu.

Seda (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

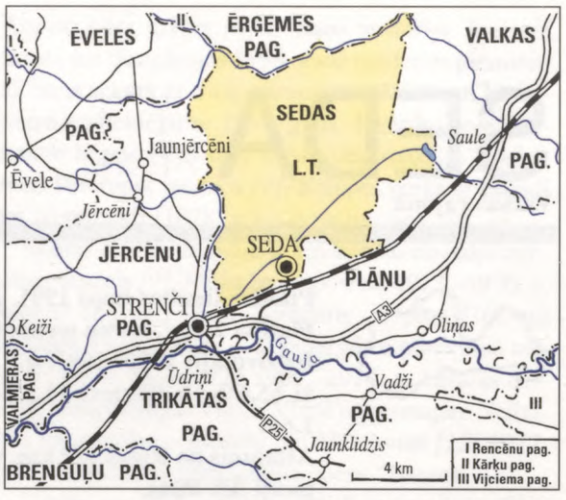

Darbojās slimnīca (50 vietu), poliklīnika, divi bērnudārzi (150 vietu), vidusskola (508 skolēni 1968./1969. mācību gadā), klubs (zālē 350 vietu), kinoteātris, bibliotēka (12 tk grāmatu, 1970. g.). Ierīkots stadions. No 1971. gada Seda bija pilsētciemats. Pilsētas tiesības tai piešķirtas 1991. gadā.

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Sedas strādnieku ciemats veidots padomju ideoloģisko un politekonomisko doktrīnu ierosmē pēc "ideālās" pilsētas shēmas – centrālais laukums un radiālās sānu ielas, kas saplūst kopā apdzīvotās vietas

Pilsētas skats (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

vidū. Centrālā laukuma vidū savulaik atradās Ļeņina piemineklis, vienā malā uz iebraucamā ceļa vidusass – administratīvās pārvaldes ēka. Šķērsielas galā kā skatu perspektīvas noslēdzošais objekts ir uzcelts kultūras nams. Tā formas ar pompozu kolonnu un apmetuma plastikā izpildītu dekoratīvo detaļu apdari atbilst priekšstatam par t.s. "Staļina klasicisma" arhitektūras stereotipiem.

Saskaņā ar padomju arhitektūras tradīcijām pilsētas dzīvojamo ēku arhitektūrai raksturīgs minimāls dekoratīvisms, bet 50. gadu sadzīves prasībām atbilstošs relatīvi augsts komforta nodrošinājums un teicama amatnieciskā darba kvalitāte.

Seda – deviņdesmitie gadi

90. gadu sākumā bija vērojama saimnieciska lejupslīde, bet vēlāk atzīmējams zināms progress. Joprojām iedzīvotāju pamatnodarbošanās ir kūdras ieguve un pārstrāde. Lai saimniekošanu padarītu efektīvāku, bijusī kūdras fabrika ir privatizēta, izveidota a/s "Seda", kas ir lielākā kūdras ražotāja un eksportētāja Latvijā. Te ražotā kūdras produkcija izceļas ar augstu kvalitāti, kas dod iespēju a/s "Seda" ieņemt noteiktu vietu iekšējā un ārējā tirgū. Vēl tiek ražoti kokmateriāli, mājas apavi, darba apģērbi, elektrotehniskie izstrādājumi, remontēti elektrodzinēji. Vidēji gadā tiek nodarbināti 300 cilvēki (agrāk kūdras fabrikā strādāja ap 900).

Savas pozīcijas nostiprinājuši arī citi uzņēmumi: SIA "Lathol", privātuzņēmumi "SKA" un "Loso" pārstrādā kokmateriālus, SIA "Irinal" nodarbojas ar pilsētai tik svarīgo maizes un konditorejas izstrādājumu izgatavošanu, tās darbības jomā ir arī pirts un skaistumkopšanas pakalpojumi. Tirdzniecības uzņēmumu skaits pieaudzis – ir seši privātie veikali, divas kafejnīcas, darbojas pilsētas tirgus. Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta purvu apgabals var kļūt par nozīmīgu tūrisma teritoriju Austrumeiropā: to atzinusi Eiropas Padomes ekspertu misija.

1/5 iedzīvotāju ir līdz 18 gadu vecumam (380 bērni un jaunieši). Sedā ir bērnudārzs 45 bērniem, tajā ir arī neliela latviešu grupiņa. Sedas vidusskolā mācības notiek krievu valodā, 1997./ 1998. mācību gadā tajā bija 233 skolēni. Pilsētā darbojas bibliotēka, ambulance, kā arī Sedas veco ļaužu centrs.

Sedas pilsētas dome

SIGULDA

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 18,2 km².
Iedzīvotāji: 10870 (1997. g.); latvieši 83,4 %, krievi 11,8%, baltkrievi 1,6%, ukraiņi 1,0%.
Attālums no Rīgas 52 km (autoceļš A2).
Dzelzceļa stacija Sigulda 53,1 km no Rīgas (līnijā Rīga–Lugaži).

Ģerboņa vairogs ar diagonālu dalījumu no tā kreisā augšējā stūra. Augšējā sudraba laukā diagonālā izvietojumā trīs zaļas lapas; apakšējā zaļajā laukā – trīs sudraba ziedi. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Siguldai nav lauku teritorijas, tā ir brīvi apbūvēta pilsēta, varētu teikt – dārzu pilsēta. Aizgaujas daļa – Krimulda un Turaida robežojas ar Krimuldas pagastu. Siguldas pilsētas pamatdaļu apņem Siguldas pagasts, tā apdzīvotās vietas Peltes, Ķipari, Beites piekļaujas pilsētai. Sigulda ir Latvijas tūrisma un Gaujas nacionālā parka (GNP) centrs, tā atrodas labā transportģeogrāfiskā stāvoklī. Tai ir arī reģionveidojoša saimnieciska centra nozīme.

Daba un iedzīvotāji

Sigulda izveidojusies uz morēnplatformas Viduslatvijas zemienes Viduslatvijas nolaidenuma Z malā Gaujas senlejas krastā. Pilsētas vidusdaļu aizņem Gaujas senlejas dabas apvidus (Gaujava), kas iekļauts Idumejas augstienes dabas rajonā. Aizgaujā sākas Limbažu viļņotais līdzenums. Uz DR no Siguldas sākas Ropažu līdzenums. Šī pāreja labi pamanāma, no Siguldas nonākot Silciema smiltāju silos aiz eglēm un platlapjiem aizaugušās Lorupes gravas.

Gaujas senleja Siguldā ir ap 1 km plata, līdz 70–85 m dziļa – tas ir Gaujas krastu iespaidīgākais posms; tik liels relatīvais augstums nav nekur citur Latvijā, pat augstāko pauguru nogāzēs. Gaujas ūdenslīmenis ir 11,1 m vjl., ielejas krasti Gleznotāju kraujā 93,1 m vjl., Turaidā 100,1 m vjl., pilsētas A mala atrodas 106,5 m vjl. Ļoti izteiktas arī sāngravas. Daudzviet smilšak-

Gaujas tilts (1990. g.)

mens atsegumi, alas. Gaujas platums 95 m, dziļums ap 1,6 m. Siguldas tuvumā ir arī dolomīts, veidojas šūnakmens (Allaži), minerālūdeņi.

Siguldas klimatiskie apstākļi labvēlīgi gan pilnvērtīgai atpūtai, arī ziemas sportam, gan daudzu slimību ārstēšanai. Janvāra vidējā temperatūra –5,9 °C, jūlija 16,8 °C, nokrišņi 798 mm gadā. Gaujas senkrastos attīstījusies bagātīga veģetācija, šeit aug platlapju mežs – liepas, gobas, vīksnas, ozoli, oši. Sastopami dižkoki: Kalnasikšņu ozols pie Turaidas 7,2 m apkārtmērā, bērzs Paparžu gravā Siguldā – 3,1 m, dižpriedes Siguldas mežniecībā, pie Krimuldas Liepenēm (4,4 m, 3,8 m) un Laurenčos (3,6 m), Kalnaklauku vīksna (4,4 m) un ozoli, Turaidas Rozes liepa (6,2 m). GNP ir viens no floristiski bagātākajiem apvidiem ziedaugu, paparžaugu, ķērpju un sūnu sugu daudzveidības ziņā.

Jaunā pils, tās priekšā pieminekļis Kronvalda Atim (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Sigulda ir sena apdzīvota vieta, taču tās funkcijas krietni mainījušās. Sigulda kļuvusi par viesu pilsētu; vismaz 20. gs. tās pastāvīgais iedzīvotāju skaits vairs īsti neatspoguļo tās attīstību. Sezonā apmeklētāju skaits ir vismaz trīsreiz lielāks, brīvdienās pārsniedzis arī pastāvīgo iedzīvotāju skaitu.

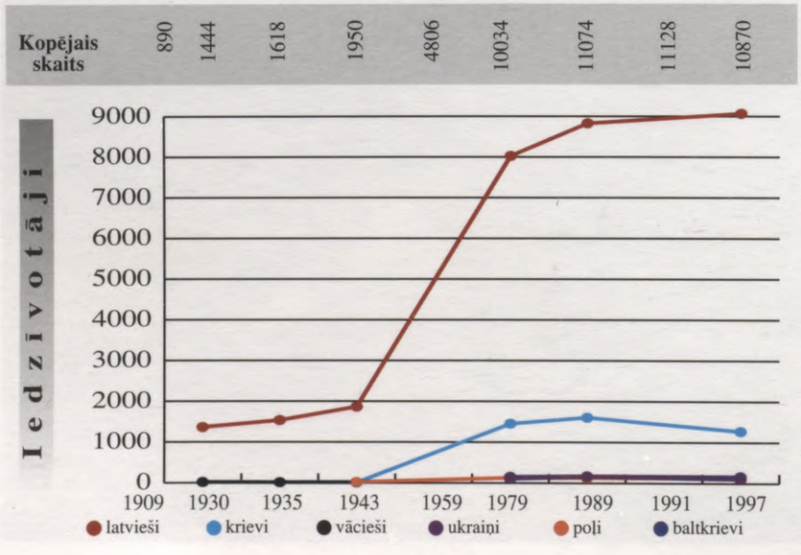

Siguldā kopā ar Siguldas pagasta apdzīvotajām vietām Peltēm (1500 iedz.), Ķipariem (300 iedz.) un Beitēm (190 iedz.) ir pāri par 13 tk iedzīvotāju.

Vēsture

Sigulda izveidojusies pie senā tirdzniecības ceļa Rīga–Cēsis–Valmiera–Tartu–Krievzeme; tas noteica šās vietas stratēģisko nozīmi. Sigulda sevī apvieno trīs senus centrus – Siguldu, Turaidu un Krimuldu. Tagad Sigulda apvieno senos lībiešu zemes novadus abos Gaujas krastos. Akmens cirvju atradumi Siguldas pilsētā un pagasta teritorijā un daudzie kapulauki liecina, ka Siguldas novads ir intensīvi apdzīvots no 1. gt. pr. Kristus. Akmenssķirstu kapi pie Turaidas Pūteļiem radušies 1. gt. 2. pusē pr. Kristus, bet "batariņu" tipa uzkalniņkapi datējami ar laiku no 1. gt. sākuma pr. Kristus līdz pat 7.–8. gadsimtam. Tiešā Siguldas teritorijā ir kulta vietas – Gūtmaņa ala Gaujas senlejas labajā krastā un Krusta kalns Gaujas senlejas kreisajā krastā blakus Siguldas pilij. Tur atrastas māla trauku lauskas un arī mūra sienu paliekas, kas apliecina senu dzīvesvietu. Iespējams, ka te bija sākotnējais Zobenbrāļu ordeņa nocietinājums.

Lībiešu laika (11. gs. sāk.–13. gs. sāk.) pieminekļi ir Saksukalna uzkalniņkapi, pilskalni – Rata kalns (Elku kalns), Turaidas, Satezeles, Vikmestes, Viešu pilskalns un citi. Senkapi ir vēl pie Krimuldas Liepenēm, Turaidas Pūteļiem, Gaujas krastos pie Krimuldas Priedēm u.c. Arheoloģijas un vēstures pieminekļi ir Siguldas, Krimuldas un Turaidas mūra pilis.

Līdz 12. gs. beigām, kad sākās vācu krustnešu iebrukumi, Gaujas senlejas krastā, tag. Siguldas teritorijā atradās lībiešu feodāļa Dabreļa Satezeles pils, kas bija viena no Gaujas lībiešu nocietinātajām pilīm, minēta Latviešu Indriķa hronikā. 1212. gadā Satezeles pils kļuva par Autīnes latgaļu sacelšanās centru pret vācu feodāļiem, lai atgūtu atņemtos tīrumus un bišu dravas. Pie nozīmīgā Gaujas ūdensceļa Siguldas apkaimē atradās arī lībiešu Turaidas, Metsepoles un Idumejas apdzīvotie novadi, kur atradās spēcīgi nocietinātas pilis.

13. gs. sākumā vācu krustneši iekaroto teritoriju sadalīja; Gaujas labo krastu ieguva Rīgas bīskaps (no 1255. g. arhibīskaps), kreiso – Zobenbrāļu ordenis (no 1237. g. Livonijas ordenis). 1207. gadā ordeņa mestrs Venno netālu no Satezeles pils, Gaujas senlejas krasta izvirzījumā sāka celt savu pili (vācu *Segewold, Siegewald*). Šim krasta izvirzījumam trīs sānu nogāzes turpinājās senlejas dziļumā, bet dienvidu pusē pieeja pilij bija pārrakta ar dziļu un plašu grāvi. Pilij bija arī liela ārējā priekšpils. Siguldas pils četrstūru dienvidu vārtu tornis un tornis tilta galā celts 15. gs. un to arī var uzskatīt par Siguldas pils celtniecības nobeiguma laiku.

Pie šās pils savukārt izveidojās tirgotāju un amatnieku apmetne. Uz D no apmetnes bija uzcelta Siguldas baznīca. Tās celtniecība saistās ar Romas pāvesta

Siguldas pilsdrupas. Ieeja no dienvidaustrumiem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

legāta Modenas Vilhelma vizīti 1225. gadā Siguldā, lai izšķirtu strīdu starp bīskapu un ordeni, kas bija kļuvuši par nesamierināmiem sāncenšiem. Sūtnis nodibināja draudzi, un jaunā baznīca bija domāta ar pils aprūpi saistītajiem amatniekiem un tirgotājiem, kā arī jaunkristītajiem lībiešiem. Šī pirmā tirgotāju un amatnieku apmetne, kas, domājams, atradās uz Z no tag. Siguldas baznīcas (mūsu dienās tā ir vieta starp Siguldas baznīcu un Jauno Siguldas pili), 15. gs. vēstures avotos dēvēta par pilsētiņu. 1434. gadā Siguldā minēta melngalvju sabiedrība, kurai piešķirta zeme un krogs. Siguldas melngalvju organizācijā ietilpa pils ierēdņi – amatnieki un kalpotāji.

Arī otrpus Gaujas – Turaidā (Rīgas bīskapa pils, sākta celt 1214. g.) un Krimuldā (13. gs. 2. pusē cēla Rīgas domkapituls) – tika uzceltas vācu iekarotāju mūra pilis. 1385., 1429.–1432. g. un 1560.–1562. g. Sigulda bija komtura (ordeņa bruņinieks, kas pārzināja garīgā ordeņa pārvaldes iecirkni, t.s. komturiju) rezidence, bet 1385.–1429. g., 1435.–1560. g. – ordeņa landmaršala (mestra vietnieka un karaspēka pavēlnieka) rezidence.

Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) pie Siguldas pils mūriem cīnījās krievu, poļu un zviedru karaspēks. 1562. gadā Siguldu iekaroja poļi un par Siguldas pārvaldnieku kļuva poļu stārasts, bet 1582. gadā, kad tika sadalīta Pārdaugavas hercogiste, Sigulda kļuva par Cēsu vaivadijas administratora – vaivada mītni. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) 1601. gadā poļus padzina zviedri, pēc tam poļu un Kurzemes hercogistes karaspēks Siguldu iekaroja no jauna. Varas mainījās vēl vairākkārt, līdz beidzot 1621. gadā to atkal ieguva zviedri. Dažus gadus vēlāk Gustavs II Ādolfs dāvināja Siguldu G. Uksenšērnam. Karā cieta arī Siguldas pils, mazinājās tās militārā nozīme. Kara laikā arī Siguldas pilsētiņu nopostīja. 1613. gadā Siguldā dzīvoja tikai piecas ģimenes, bet 1624. gadā – septiņas ģimenes. Zviedru dokumentos 1638. gadā Siguldā minēti arī divi krogi, kas piederējuši G. Uksenšērnam. Dažus gadu desmitus Sigulda vēl nīkuļoja, bet 1656. gadā beidza pastāvēt, un sākotnējā vietā to vairs neatjaunoja. 17. gs. vidū bij. pilsētiņas vietā izveidojās Siguldas muiža.

Ziemeļu kara laikā (1700.–1721. g.) Siguldas pili nopostīja un pēc tam to vairs neatjaunoja. Vidzemi un arī Siguldas novadu iekļāva Krievijas impērijā. Novads bija ļoti cietis gan karā, gan arī Lielā mēra (1710.–1711. g.) epidēmijā. 1737. gadā Krievijas

Ceļš pie Turaidas 1860. gadā. M. A. Mihelsona zīmējums

imperatore Anna Ivanovna Siguldu atdāvināja ģenerālfeldmaršalam grāfam P. Lasi. Līdz 19. gs. 90. gadiem Sigulda pastāvēja kā muižas centrs. Tag. Siguldas pilsēta sāka veidoties pēc 1889. gada, kad atklāja Rīgas–Pleskavas dzelzceļu (caur Valku).

1905. gada revolūcijas laikā 1906. g. janvārī soda ekspedīcija Siguldā nošāva vairākus revolucionārus.

1. pasaules kara laikā Sigulda bija stipri nopostīta. 1918. gada decembra beigās, kad sākās Latvijas Brīvības cīņas, pie Siguldas notika neliela kauja starp landesvēra rotu un lieliniekiem, kas devās uz Rīgu. Cīņu laikā pret lieliniekiem Sigulda bieži kļuva par piefrontes pilsētu. Pēc grūtajām Cēsu kaujām (1919. g. jūnijā) Siguldā rezervē novietojās latviešu nacionālā karaspēka sabiedrotie – igauņu karaspēka vienības. 1919. gada vasarā, formējot Latvijas armiju, viens no tās pulkiem tika nosaukts par 7. Siguldas kājnieku pulku.

Pēc kara Sigulda pamazām sāka atplaukt un būvēties. Tā kļuva par iecienītu nedēļas nogales izbraukumu vietu. Tai bija ērta satiksme ar Rīgu, turklāt labi attīstītā Siguldas infrastruktūra nodrošināja ārzemju tūristiem vai vienkāršiem atpūtniekiem ērtības, jo pilsētā iekārtoja viesnīcu, izveidoja pansijas "Karmena" un "Francs" un daudz citu naktsmītņu un ēstuvju.

Pilsētā darbojās vairāki tirdzniecības uzņēmumi. Lielākie no tiem bija lauksaimniecības ekonomiskās s-bas "Gauja" Siguldas nodaļa, Siguldas Patērētāju b-ba, toties faktiski netika attīstīta rūpniecība. Lielākie uzņēmumi bija A. Konča kokapstrādāšanas un galdniecības darbnīca, J. Eglīša kokzāģētava un dzirnavas. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija dārzkopība, tirdzniecība un sīkrūpniecība.

1940. g. jūnijā Siguldā ienāca PSRS karaspēka vienības. Sākās padomju okupācijas iestāžu darbība. 1941. g. jūlija sākumā visu Latviju okupēja vācu karaspēks. 1944. g. 7. oktobrī Siguldā atkal ienāca PSRS karaspēks. Daudzi Siguldas iedzīvotāji cieta PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos.

Jaunā pils. A. Prandes glezna (30. gadi)

1926. gadā Siguldai piešķirtas miesta tiesības, bet 1928. gadā – pilsētas tiesības. 1950.–1962. g. Sigulda bija rajona centrs. Tās Aizgaujas daļā 1953. gadā iekļāva Krimuldu un Turaidu. Pilsētā darbojās Rīgas gaļas un konservu kombināta putnu cehs, krejotava, maizes kombināts, r/a "Daiļrade" iecirknis, lauku celtniecības PMK, sadzīves pakalpojumu kombināts. Siguldas novadā (arī Mālpilī, Allažos) bija augsti attīstīta lauksaimniecības kultūru audzēšana un nozīmīgi sasniegumi lopkopībā. Līdzās Siguldai Peltēs 60. gados tika veidots lopkopības un veterinārijas zinātniskās pētniecības centrs un izmēģinājumu saimniecība; attīstīta arī putnkopība Lorupē. Uz D no šosejas veidojās lauksaimniecības, transporta apkalpes un būvuzņēmumu zona – 1991. gadā tur atradās putnu gaļas pārstrādes cehs, maizes ceptuve, Siguldas un Biķernieku specializētā PMK, uzņēmums "Būvmeistars", CATA filiāle, Rīgas ceļu remonta rajona iecirknis, agroķīmijas bāze, noliktavas, Peltēs veterinārmedicīnas preparātu ražotne "Sigfarm", a/s "Latplanta" (augu koncentrāti). Siguldai raksturīga suvenīru, tekstilizstrādājumu gatavošana, arī mājamatniecība.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Visvecākā ēka Siguldā ir luterāņu baznīca. Tās altārdaļa celta ap 1225. gadu. Baznīca ir vairākkārt pārbūvēta, uzcelts arī tornis (1930. g., arhit. K. Pēkšēns). Pie šās baznīcas atradusies pati pirmā apmetne ārpus Siguldas pils, kur 15. gs. jau bija izveidojusies Siguldas pilsētiņa ar amatniekiem, tirgotājiem un krodziniekiem. 17. gs. sākumā pilsētiņa galīgi nopostīta.

Tag. Sigulda sākusi attīstīties citā vietā, kas atrodas dzelzceļa stacijas apkaimē. Sigulda par vasarnīcu un atpūtas vietu veidojās no 1858. gada, kad tika izbūvēta Vidzemes šoseja. 1878.–1881. g. Siguldas muižas īpašniece kņaze O. Kropotkina uzcēla Siguldas Jauno pili (Cēsu būvmeistars J. Meņģelis). Ļoti intensīvi Sigulda attīstījās pēc tam, kad tika atklāts dzelzceļš. Pirmais nams, ko uzcēla pie stacijas, bija viesnīca. Siguldas muižnieks to iznomāja. Ap viesnīcu izcirta kokus un krūmājus, ierīkoja vairākus šķērsceļus, zemi starp dzelzceļu un Gauju sadalīja gruntsgabalos. Sākās gruntsgabalu izpārdošana Rīgas bagātniekiem pansiju un vasarnīcu celšanai. 1892. gadā Siguldas pilij piederējuši pieci krogi. 1909. gadā pilsētā bija tikai 35 ēkas, bet līdz 1. pasaules kara sākumam Siguldā bija jau uzceltas 183 ēkas.

Pēc 1920. gada agrārās reformas pilsētas izbūvei atkal piešķīra jaunus apbūves gabalus. Vislielākās platības izbūvei tika iegūtas 1926. gadā, kad no Siguldas pagasta atdalīja bij. Siguldas muižas zemi un piešķīra to Siguldai. Tautas vienības parkā uzcēla estrādi (arhit. P. Kundziņš), kur katru vasaru notika 7. Siguldas kājnieku pulka rīkotie brīvkoncerti.

1935. gadā Siguldā bija 374 dzīvojamās ēkas, no tām 37 mūra, 246 koka, 91 jaukta materiāla ēka, 240 vienstāva ēkas, 131 divstāvu un 3 trīsstāvu ēkas. Pavisam Siguldā bija 805 gruntsgabali. 1936. gadā uzcelts tilts pār Gauju (projekta aut. prof. K. Gailis).

Sigulda ir dārzu pilsēta bez kompaktas apbūves. 1. pasaules kara laikā iznīcinātās dzelzceļa stacijas vietā pēc prof. P. Federa meta arhitekta P. Kundziņa vadībā bija uzcelta plaša stacijas ēka, un tā bija viena no oriģinālākajām stacijām Latvijā (2. pasaules kara laikā sagrauta). Siguldas sabiedriskais centrs ir izveidojies ap dzelzceļa staciju – netālu no tās atrodas autoosta, daudzi veikali, viesnīca, citas sabiedriskās iestādes. Starp abiem pasaules kariem Sigulda veidojās par savrupmāju pilsētu.

Rajons starp dzelzceļu un Vidzemes šoseju lielākoties ir apbūvēts tikai pēc 2. pasaules kara. Tur uzceltas gan savrupmājas, gan daudzdzīvokļu mājas. 1950. gadā atjaunots tilts pār Gauju. 1969. gadā atklāts gaisa trošu ceļš pār senleju uz Krimuldu, uzcelta tūristu bāze Turaidā, kultūras nams (1961. g., zālē 660 vietu).

Māksla

Ģeoloģiski un ainaviski bagātās Siguldas vidū esošie senatnes pieminekļi radījuši poētiski piesātinātu gaisotni, kas ir emocionāli bagātinājusi ne vienu vien radošo profesiju pārstāvju paaudzi.

Ar viduslaiku militārās celtniecības kvalitātēm var lepoties 13. gs. sākumā Zobenbrāļu ordeņa celtā Siguldas pils, kuras skarbajās formās ieraugāmi romānikas un agrīnas gotikas formu elementi. Rīgas bīskapa celtās Turaidas pils sarkano ķieģeļu sienas atklāj Ziemeļvācijai un Prūsijai raksturīgu celtņu formas.

Pēc viduslaiku feodālo valstiņu sabrukuma sekojošais muižu saimniecības sistēmas laiks šai teritorijai ir devis vēlīna klasicisma stilā celto Krimuldas muižas dzīvojamo ēku (1854. g.) ar plašu saimniecības celtņu ansambli. No Turaidas muižas līdz mūsu dienām saglabājušās tikai izklaidus celtās palīgēkas. Siguldas Jaunā pils (1878.–1881. g.) celta no Vidzemei raksturīgā laukakmens mūra. Tās atrašanās blakus Zobenbrāļu ordeņa celtās pils drupām, iespējams, veicinājusi pasūtītāja izvēli par labu 19. gs. vidū populārajām t.s. Tjūdoru gotikas formām. 1937. gadā pēc arhitekta A. Birkhāna projekta paaugstināja torni un pārbūvēja pils interjerus. Ēkas toreizējais īpašnieks – Latvijas Preses b-ba ieguva Latvijā unikālu celtni, kuru var vērtēt ar modernā *Art Deco* un nacionāli etnogrāfisko formu prasmīgas stilizācijas mēru. Izcilākie latviešu mākslinieki – N. Strunke (vitrāžas, intarsijas), V. Vasariņš (kamīns), J. Briedis (dekoratīvā vāze), R. Suta (vāze), P. Ozoliņš (sienas glezna "Atpūta"), P. Kļaviņš (akvārijs) un citi ir radījuši neatkārtojami bagātu dekoratīvo formu vienību. Šo ansambli vēl papildina teicami uzturētais

Krimuldas sanatorija bijušajā muižas pilī (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

parks un dārzs, kurā 1938. gadā ievietots T. Zaļkalna no bronzas darinātais piemineklis tautskolotājam Kronvalda Atim.

Pēc N. Strunkes metiem darinātās intarsijas Jaunajā pilī

Lut. baznīcas arhitektūrā vērojami visu Vidzemes kristianizācijas gadsimtu uzslāņojumi: altārdaļa – 13. gs., draudzes telpa – 17. gs., tornis – 20. gs. Ap

Pēc N. Strunkes metiem darinātās vitrāžas Jaunajā pilī

Piemineklis Kronvalda Atim

1750. gadu no koka celtā Turaidas baznīciņa demonstrē Vidzemei raksturīgu arhitektūru un interjera vienkāršību. Siguldas centrā 1996. gadā uzceltā katoļu baznīca (arhit. M. Krastiņa) apliecina laikmetīgu materiālu izmantojuma, tradicionāla dievnama silueta un gaumīgas arhitektoniskās apdares, kā arī iekārtojuma vienību.

Pilsētā izvietoti daudz monumentu un dekoratīvās tēlniecības darbu. Apstādījumos pie Šveices ielas novietota 1939. gadā kaltā un no Vīgantes parka atvestā A. Briedes skulptūra "Daiņa". Dainu kalnā izvietoto tēlnieka I. Rankas skulptūru poētika asociatīvi saistīta ar nozīmīgākajiem latviešu tautas dzīvesziņas, folkloras un arī vēstures mirkļiem. Latviešu tautas Trešās atmodas priekšvēstnesis bija folklorista K. Barona jubilejas atcere, kas rosināja nacionālās pašapziņas attīstību. 1985. gada vasarā netālu no Siguldas Jaunās pils atklāja 1979. gadā pēc T. Zaļkalna meta izgatavoto pieminekli K. Baronam. Tādējādi ar tautiskās atmodas darbinieku piemineklīem un dekoratīvās tēlniecības darbiem Sigulda kļuvusi par nozīmīgu patriotisma jūtu apliecinājuma vietu.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirms 1. pasaules kara Siguldā darbojās draudzes skola, neatkarīgās Latvijas laikā — ģimnāzija un pilsētas sešklasīgā pamatskola. Pilsētas valdes pārziņā bija bibliotēka (apm. 1600 grāmatu).

1880. gadā dibināta Labdarības b-ba (vēlāk pārdēvēta par b-bu "Vidzemes Šveice"), kas bija vecākā sabiedriskā organizācija Siguldā. Tajā laikā Siguldā jau pastāvēja arī koris, kas piedalījās 2. vispārējos dziesmu svētkos 1880. gadā Rīgā. Īpaši aktīva Labdarības b-ba bija 1906.–1911. g., kad to vadīja pa-

Skulptūra Dainu kalnā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

gasta darbvedis E. Zvaigzne (vēlāk viņš kļuva par Rīgas apriņķa pašvaldības vecāko). Nodibinājās arī teātra trupa (vadītājs K. Ertners). 1911. gadā tika iesvētīts jaunais biedrības nams, kurā bija bibliotēka. 1. pasaules karā izpostītās bibliotēkas grāmatu krājumu atjaunošanai līdzekļus deva Kultūras fonds. Pēc remonta biedrības namu 1934. gadā nosauca par Vienības namu.

Rosīgi darbojās Piensaimnieku s-ba, Namsaimnieku b-ba, Namsaimnieku krājaizdevu s-ba, Vispārējā ugunsapdrošināšanas b-ba, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba, Siguldas Krājaizdevu s-ba, Siguldas pilsētas valdes kūrorta komiteja, Siguldas aizsargu nodaļa, skautu un vanagu organizācijas. 1891. gadā dibināta Siguldas aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās.

20.–30. gados Siguldā tika izdoti preses izdevumi "Siguldas Ziņas" (1925.–1933. g.), "Vidzemes Šveice" (1929.–1933. g.), "Gauja " (1936.–1939. g.).

Pēc 2. pasaules kara 1950.–1962. g., kad Sigulda bija rajona centrs, iznāca laikraksts "Padomju Sigulda", darbojās kinoteātris "Gauja", tika iekārtota rajona apvienotā slimnīca. Nodibināta bērnu tuberkulozes sanatorija "Sigulda" (1954. g.) un "Krimulda", Siguldas Jaunajā pilī – sanatorija "Sigulda" pieaugušajiem. Darbojās divas vidusskolas, astoņgadīgā skola, internātskola, kultūras nams, novadpētniecības muzejs, pilsētas bibliotēka, bibliotēkas bija arī sanatorijās. Siguldā atrodas Gaujas nacionālā parka administrācija. Sigulda ir pazīstama ar dažādiem pasākumiem Turaidas muzejrezervātā, kā arī ar bobsleja un kamaniņu trasi, kurā notiek arī starptautiska mēroga sacensības.

Reliģija

Siguldā darbojas ev.-lut. draudze, Turaidas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Latvijas dievturu Rūsiņa draudze, baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Siguldas ordeņa pilī atradusies arī kapela. 1225. gadā Siguldā sprediķojis pāvesta legāts Modenas Vilhelms. Bijusi arī draudzes baznīca, kas rakstos minēta gan tikai 1483. gadā (700 gadu jubileja svinēta 1958. g.). 1630. gadā ev.-lut. draudzes sarakstos minēts, ka draudze apvienota ar Allažu draudzi, baznīca saukta Bērtuļa vārdā. Siguldas baznīca cietusi karos, par remontiem ziņas atrodamas 1643., 1673.un 1692. gadā (pēdējā gadījumā uzcelta zemnieku lukta, kopā 700 sēdvietu). 1699. gadā zemnieki baznīcai dāvinājuši zvanu. Neatkarīgās Latvijas laikā baznīcas pārbūvi vadīja P. Klēvers. 1930. gadā iegādāta R. Tilberga altārglezna "Jēzus Ģetzemanes dārzā". Siguldas draudzei bija filiālbaznīca Ķempos. Tagad atdalīta patstāvīga draudze. Mācītāji: 1892.–1918. g. H. fon Braunšveigs, 1925.–1944. g. F. Brēdermanis, 1998. gadā prāvests G. Zālītis un evaņģēlists E. Godiņš.

Turaidā pirmo baznīcu cēlis priesteris Alobrants. Zināms, ka koka baznīcas degušas 1600. un 1613. gadā. Rakstos baznīca minēta 1705. gadā. Tag. Turaidas ev.-lut. baznīca iesvētīta 1750. gadā (100 sēdvietu). 16. gs. 2. pusē Turaidas draudze apvienojās ar Lēdurgas draudzi. Tagad abas draudzes darbojas atsevišķi. 1998. gadā mācītāja V. Bitēna.

Siguldā dievkalpojumu Romas katoļiem 1936. gadā noturēja Cēsu prāvests A. Piebalgs kā laukstrād-

Gūtmaņa ala (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Gaujas nacionālais parks

Gaujas nacionālais parks dibināts 1973. gadā un aizņem 98 048 ha Rīgas, Cēsu un Valmieras rajonā. Parks tika izveidots, lai saglabātu Gaujas senlejā esošos dabas, vēstures un arhitektūras pieminekļus. Gaujas nacionālā parka teritorija ietver Gaujas senleju posmā no Valmieras līdz Murjāņiem. Gaujas nacionālā parka administratīvais centrs atrodas Siguldā. Parka teritorija sadalīta dažādās dabas aizsardzības zonās: rezervāta zona (4%), kuras apmeklēšana nav atļauta, dabisko ainavu lieguma režīma zona, kas ietver cilvēka darbības maz pārveidotas gleznainas dabas ainavas, tūrisma un atpūtas zonas un neitrālas zonas (apm. 50%), gk. lauksaimnieciski izmantojamas platības.

Ievērojamākie dabas pieminekļi parka teritorijā ir Sietiņiezis, Līču-Laņģu klintis, Ērgļu klintis, Kalēja ala, Zvārtes iezis, Ķūķu klintis, Ēdernieku klintis, Gūtmaņa ala, Velnalas klintis ar Velnalu. Ligatnē izveidots Līgatnes mācību un atpūtas parks. Arhitektūras pieminekļi parka teritorijā ir Āraišu baznīca ar mācītājmāju, Āraišu vējdzirnavas, Straupes pils ar baznīcu, Ungurmuižas pils, Siguldas baznīca. Parka teritorijā atrodas Āraišu ezerpils vieta un rekonstruētās celtnes.

Tūristu ērtībām parka teritorijā ir iekārtotas speciālas tūristu takas un ūdenstūristu apmetņu vietas.

Gūtmaņa ala 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

nieku kapelāns. Sākot ar 1952. gadu, katoļu dievkalpojumi notika lut. baznīcā divas reizes mēnesī. 1996. gadā Siguldā uzcelta viena no pirmajām jaunajām katoļu baznīcām Latvijā (arhit. M. Krastiņa). 1998. gadā mācītājs prāvests R. Melkers.

Siguldas baptistu draudze dibināta 1933. gadā. Kopš 1994. gada draudzei ir pašai savs īpašums, kurā notiek draudzes dievkalpojumi. Sludināšanas vietas ir arī Allažu pansionātā, Krimuldas sanatorijā, Raganā. 1954.–1972. g. garīdznieks P. Pelčers, kopš 1986. gada A. Miķelsons.

Siguldas luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Sigulda – deviņdesmitie gadi

Pilsētā ir spēcīgas celtniecības organizācijas (lielākais uzņēmums – "Siguldas būvmeistars", 240 darbavietu) un kokapstrādes uzņēmumi (lielākā – SIA "Mēbeļu plātnes"). Bij. Rīgas rajona "Lauktehnika" transformējusies vairākās uzņēmējsabiedrībās, kas nodarbojas ar metālapstrādi, tehnikas tirdzniecību un servisu, minerālūdens ražošanu (SIA "'Siga").

Apmēram puse siguldiešu dzīvo vienģimenes mājās. Komunālās mājas ar kopēju siltumapgādi ir pilsētas R daļā. 1998. gadā uzsākts vērienīgs projekts, lai rekonstruētu pilsētas ūdenssaimniecību un uzceltu notekūdeņu attīrīšanas iekārtas.

Siguldā ir dzelzceļa stacija un autoosta, kā arī unikāls atraktīva transporta veids – gaisa trošu ceļš pāri Gaujas senlejai starp Siguldu un Krimuldu. Pilsētā atrodas "Lattelekom" tālsakaru centrs, TV retranslācijas tornis.

Pilsētas ekonomikā būtiska un perspektīva nozīme ir tūrismam un sportam. Apmeklētājus piesaista Gaujas nacionālais parks, bobsleja un kamaniņu sacensības (komplekss "Sigulda"), ir sešas slaloma trases. Trīs viesnīcās ir 175 vietas. Dominē viendienas tūrisms, īpaši pavasarī un rudenī. Tūrisma attīstībai nozīmīgi ir vērienīgie Siguldā rīkotie pasākumi, kas

piesaista daudzus apmeklētājus. Kopš 1993. gada notiek D. Kalna organizētie Opermūzikas svētki. Tradicionāli kļuvuši pilsētas svētki, gaisa balonu festivāli (G. Dukšte).

Liels nodarbināto skaits ir medicīnas iestādēs. Siguldā atrodas Rīgas rajona slimnīca, bērnu rehabilitācijas slimnīca "Krimulda", kas specializējusies kaulu un muskuļu saslimšanas ārstēšanā. Pilsētā darbojas vairāki privātprakses doktorāti.

Vairāk nekā 300 cilvēku nodarbināti izglītības iestādēs – Siguldas Valsts ģimnāzijā, 2. vidusskolā, trīs pamatskolās, divos bērnudārzos. Pilsētā darbojas mākslas skola, mūzikas skola, skolēnu jaunrades nams. 30% skolēnu Siguldā ierodas no citām vietām, pat no kaimiņu rajoniem.

Kultūras namā un skolās darbojas dažādu paaudžu kori, deju un muzikālie kolektīvi (8 no tiem ar 240 dalībniekiem piedalījās 1998. g. Dziesmu un deju svētkos). Bieži pilsētu un valsti reprezentē folkloras kopa "Senleja". Pilsētā darbojas vairākas sabiedriskas organizācijas. Sadarbību ar Siguldas partnerpilsētām veicina Siguldas–Štūres (Vācijā) biedrība un Skotu draugu biedrība. Darbīga ir pilsētas pensionāru padome. Ir arī Nacionālo karavīru biedrības, Daugavas vanagu, Nacionālo Daugavas vanagu u.c. organizāciju Siguldas nodaļas.

Siguldas pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks J. Strautmanis

Pavadonis pa Siguldu un apkārtni

Siguldas ordenpils (no 1207. g., pilsdrupas restaurācijā) *[1]*, pilsmuiža ar Jauno pili (30. gados Rakstnieku pils, no 1953. g. sanatorija, kopš 1993. g. pilsētas domes ēka). 19. gs. muižas ēkas, parks un piemineklis Kronvalda Atim. Līvkalna ielas sākumā piemineklis K. Baronam. Siguldas lut. baznīca *[2]*. Sākotnējā pilsētas vieta. Baznīcas, apstādījumu un dīķa aizmugurē ir Baltā pils u.c. Gaujas nacionālā parka ēkas. Olas kalnam *[3]* un apkaimei ir nesenās pagātnes atskaņa – līdz 1950. gadam Gaujas pārceltuves vieta. Pie tās no 1897. gada darbojās mūsu fotomākslas pamatlicējs M. Buclers, kas apbedīts Siguldas kapos. Tuvumā bija arkveida Pazemes ala, kas iebruka 1972. gadā. Gleznotāju krauja (Paradīzes kalns) *[4]* Vējupītes gravas un Gaujas senlejas stūrī ar klasisku skatu uz Gauju 80 m zemāk. Šo ainavu iemūžinājuši J. Feders, V. Purvītis, J. Rozentāls. Pretī ir Gaujas senkrasta augstumi pie Kalna Klaukām, kur atradies augstākais tramplīns un slaloma trase. Kraujas piekājē ir mazāk zināmas alas. Uz A Nurmižu gravu rezervāts, kur ir vairāki ģeoloģiski un ģeomorfoloģiski dabas pieminekļi: 30 m dziļa piltuvveidīgā grava Raganu katls, Lielā un Mazā Kautraka grava, Daudas un tās pietekas Jodupītes ūdenskritumi. Vējupītes sāngravas nogāzē – Kraukļu aiza ar alu *[5]*. Vējupītes gravā 0,7 km augšpus Kraukļu aizas – plaisveida Pētera ala *[6]*. Lībiešu feodāļa Dabreļa 13. gs. pils vieta Satezeles pilskalns (Līvkalns) *[7]*, sasniedzams pa Līvkalna un Pēteralas ielu. Televīzijas retranslācijas tornis (1970. g.). Viesu nams "Vējupe" *[8]*. Medicīnas prof. V. Minca vasarnīca *[9]*. Kaķīškalna ģimenes māju apbūve. Beites kraujā – Ķeizara krēsls, pie Laurenčiem – Ķeizarskats uz Gaujas senleju. No Laurenčiem ceļš ved līdz Lorupes ietekai un kājnieku tiltam pār Gauju pie Krimuldas (Lielās) Velnalas. No kreisā krasta skats uz Velnalas klintīm. Kamaniņu un bobsleja sporta komplekss (1986. g.) senlejas krastā *[10]* ar paceltu estakādi, skatu laukumu starta ēkā. Līmeņa starpība starp starta un finiša laukumu 121 m, trases garums 1200 m. Līdzās vairākas kalnu slēpošanas trases. Lakstīgalu grava *[11]* starp Lakstīgalas un Šveices ielu. Dažas 20. gs. sākuma villas. Gaisa trošu ceļa Siguldas stacija *[12]*; trose 1060 m garumā pāri Gaujas

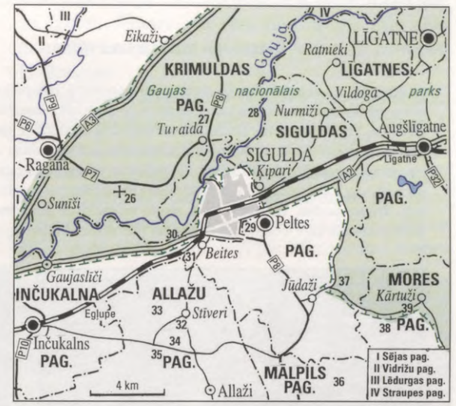

Siguldas kamaniņu un bobsleja trases starta ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Turaidas muzejrezervāts

Turaidas muzejrezervāts izveidots, ietverot vienā kompleksā Turaidas mūra pils kompleksu, Dainu kalnu, baznīcu ar viduslaiku kapsētu, Rozes kapu un bij.Turaidas muižas rajonu. Pils kompleksā kopš 1976. gada arheoloģisko izpēti veic Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija J. Graudoņa vadībā. Darba gaitā atsegtas Turaidas lībiešu pils paliekas, pētīta mūra pils celtniecība un iegūts ap 3500 senlietu, liels daudzums celtniecības materiālu (jumtu kārniņi, krāšņu podiņi, apkalumi u.c.), ieroči un sadzīves priekšmeti. Tas dos iespēju izsekot pils iedzīvotāju dzīvei un pils vēsturei laikā no tās celšanas sākuma (1214. g.) līdz bojāejai. Balstoties uz arheoloģiskajiem pētījumiem, pils tiek atjaunota. Rīgas arhibīskapa Turaidas pils ēkās izvietota Turaidas muzeja ekspozīcija. Tajā attēlota Gaujas lībiešu vēsture līdz 13. gadsimtam.

Turaidas lut. baznīca ir viena no retajām 18. gs. koka baznīcām, kas saglabājusies līdz mūsu dienām. To ir cēluši latviešu amatnieki. Turaidas Rozes kaps ir piemiņa leģendai par mīlestību un uzticību. Dainu kalns tika izveidots, atzīmējot K. Barona 150. dzimšanas dienu. Mūža pēdējos gadus K. Barons daļēji pavadīja Dainu mājās, kas atrodas kalna pakājē. Kalnā izvietotas I. Rankas skulptūras – veltījums "Latvju dainām" un K. Baronam.

Turaidas muzejrezervāta fondu glabātava bijušajā muižas klētī (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Turaidas pils no putna lidojuma (A. Egliša foto, 1997. g.)

tiltam šķērso (40 m virs upes) senleju līdz Krimuldai. Senlejas pārlūkošana arī no netālā panorāmas rata. Trīsarku Gaujas tilts *[13]*; 153 m garš, 16,5 m virs upes līmeņa (gumijlēcēju vieta).

Turaidas muzejrezervāts ir galvenais tūristu mērķis Aizgaujā. Izveidots 1988. gadā, ietverot restaurējamo bīskapa pili (1214. g.) *[14]*, kuras tornī un blakusēkā ievietota muzeja ekspozīcija, kā arī Krimuldas pagastā esošo Turaidas muižas kompleksu *[15]* un Dainu kalnu *[16]* (senās lībiešu apmetnes vieta Jelgavkalns). Rezervāta vidū ir Baznīckalns *[17]* ar koka baznīcu un Turaidas Rozes kapu. Bij. muižas graudu kaltē – kafejnīca "Turaida", atjaunota arī klēts pie Inciema ceļa (muzeja fondu glabātava), bet pašā muižas centrā – staļļi (zirgu noma), pārvaldnieka māja, aiz dīķa – kalpotāju māja (tag. sakaru nodaļa).

Skats uz Gaujas senleju no Siguldas kamaniņu un bobsleja trases augšējās starta estakādes (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Turaidas pilij *[18]* pretī aiz Igauņu gravas (pa to ceļš kalnup uz Turaidu) pilskalns Kārļa kalns, kurā bija iecere būvēt Kaupo koka pils atdarinājumu. Kalna apakšējo terasi sauc par Slakteru kalnu. Te 1211. gadā notikušas sīvas kaujas ar igauņiem. Piekājē viesnīca "Senleja" *[19]*. Gaujas pusē Dainu (Slakteru) mājas, kurās dzīvojis latviešu stomatoloģijas pamatlicējs prof. K. Barons, mūža pēdējā vasarā arī viņa tēvs K. Barons, vēlāk apmetušies daži izcili gleznotāji. Gūtmaņa ala *[20]* – kopš tūrisma sākumiem populārākā un pēc apjoma lielākā ala Latvijā. Nedaudz augšpus tās – Viktora ala, saistīta ar Turaidas Rozes leģendu. Rata kalns *[21]* – senkrasts virs Gūtmaņa alas, viduslaiku soda vieta. Kalna stūrī bijusi iespējamā novērošanas vieta – Taurētāju kalns. Vikmestes grava starp Rata kalnu un Vikmestes pilskalnu *[22]*, Turaidas un Krimuldas robeža. Kāpnes abās kraujās, gar Vikmestes upīti ierīkota taka. Krimuldas pilsdrupas *[23]* – Rīgas domkapitula 13. gs. 2. puses pils vieta (pils nodegusi 1601. g., daļēji saglabā-

Dainu kalns (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

jusies D puse, kur bijis paceļamais tilts). Krimuldas muižas pils (19. gs. vidus) *[24]*, kurā mēdzis uzturēties Vidzemes ģenerālgubernators A. Suvorovs, 20. gs. kļuva par Sarkanā Krusta slimnīcu, vēlāk bērnu tuberkulozes sanatoriju. Parks 5 ha; aiz tā apm. 10 muižas laukakmeņu ēku komplekss. Pie sāngravas – klasiskā 19. gs. beigu pansijas ēka "Šveices māja". Pie ķenes krauja ar Auna pieri (ala) senlejas sānzarā un Mazo Velnalu *[25]*. Gaujas senlejā Krimuldas pagastā ir Kubeseles pilskalns un Krimuldas baznīca, mācītājmāja *[26]*, Runtiņa gravā ala, Kubeseles alas un Lielais Gaujmalas akmens. Turaidas kapsētā *[27]* apglabāts rakstnieks Pērsietis, Viešu pilskalns *[28]*

Velnalas klintis (A. Tidriķa foto, 1995. g.)

senkrasta kraujā. Inciems saistīts ar rakstnieku Eglīšu dzimtu, Eikaži – ar ģen. K. Goperu, viņa dēlu grāmatizdevēju M. Goperu un senatnes pētnieku E. Brastiņu.

Lopkopības zinātniskās pētniecības saimniecības, institūta un veterinārmedicīnas ražotņu ("Sigra", "Sigfarm") centrs *[29]*. Vecsaimniecībā Peltēs pēc atvaļināšanas saimniekojis O. Kalpaka bataljona Cēsu rotas pirmais komandieris A. Jansons. Sprigulos dzimusi režisore F. Ertnere. Lorupes grava *[30]* un 1978. gadā celtais tilts. Uz A pie Allažu ceļa Lorupes

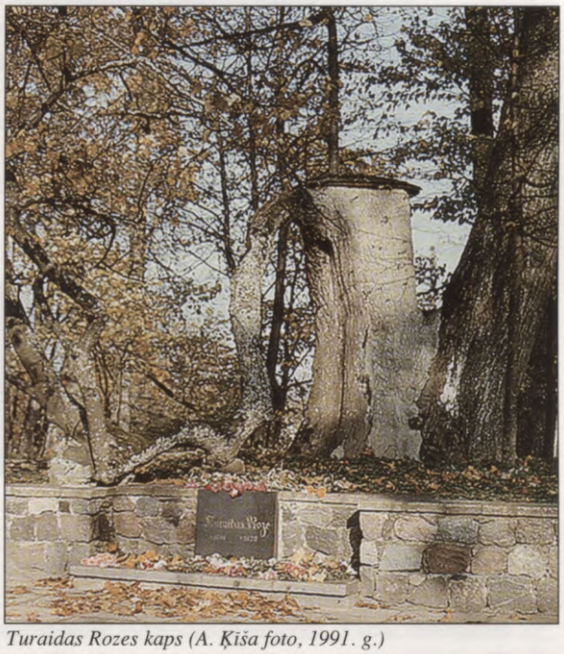

Turaidas Rozes kaps (A. Ķīša foto, 1991. g.)

ielejas stāvajā labajā krastā *[31]* viens no lielākajiem Latvijas avotiem – Saltavots. Stīveros *[32]* Allažu lut. baznīca (arhit. P. Kundziņš, 1927. g.). Kaļķugravā *[33]* dabas liegums Mežmuižas avoti, kas noplūst pa stāvu nogāzi. Netālu dabas pieminekļi – Ezernieku karsta kritenes *[34]*, kurās izveidojušies savdabīgie ezeri – Vecezers un Linezers, un Čerņavsku akmens *[35]*, kura augstums 1,7 m, garums 5,2 m. Mālpils pagastā spēcīgie Kalnavēnu un Dārziņu avoti *[36]*. Pie Jūdažiem 1. pasaules karā kritušo latviešu strēlnieku brāļu kapi (piemin. pēc arhit. A. Birzenieka meta) *[37]*. Mores pagastā Mores-Staiņu sēravoti *[38]*. Mores kaujā 1944. g. 25.–29. septembrī kritušo latviešu leģionāru brāļu kapi (piemiņas akmens 1990. g., saspridzināts, piemin. atklāts 1994. g., tēln. A. Jansons) *[39]*.

SKRUNDA

Kuldīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1996. gada.
Platība 7,9 km², lauku teritorija 257,9 km².
Iedzīvotāji: 2768 (1998. g.), kopā ar lauku teritoriju 4100; latvieši 85,8%, krievi 5,0%, lietuvieši 4,5%, baltkrievi 1,3%, ukraiņi 1,6%, poļi 1,0% (1997. g.).
Attālums no Rīgas 148 km (autoceļš A9), no Kuldīgas 35 km (autoceļš P116).
Dzelzceļa stacija Skrunda 154 km no Rīgas (līnijā Rīga–Liepāja).

Ģerboņa vairoga augšdaļas sudraba lauks, savienots ar vertikālo sudraba joslu vairoga vidū, dala vairoga apakšējo zaļo lauku divās daļās. Vairoga augšdaļā sudraba laukā melns tilta siluets; vairoga apakšējā daļā pāri visam laukam diagonālā izvietojumā uz vairoga kreiso pusi sudraba zobens ar zelta rokturi

Skrundu apņem lauku teritorija, izņemot ziemeļu malu, kur pilsēta robežojas ar Raņķu pagastu; lauku teritorija robežojas ziemeļos ar Snēpeles un Vārmes pagastu, austrumos ar Zirņu pagastu, dienvidos ar Pampāļu un Nīkrāces pagastu, rietumos ar Rudbāržu pagastu. Pilsētu šķērso autoceļi A9 Rīga–Liepāja un P119 Kuldīga–Embūte, sākas autoceļi P117 uz Aizputi un P107 uz Ezeri.

Daba un iedzīvotāji

Skrunda atrodas Kursas zemienes Pieventas līdzenumā, Ventas kreisajā krastā. Venta tek apm. 5 m dziļā ielejā, tās vidējais ūdens līmenis atrodas 23 m vjl.,

Iela pie Maija laukuma (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

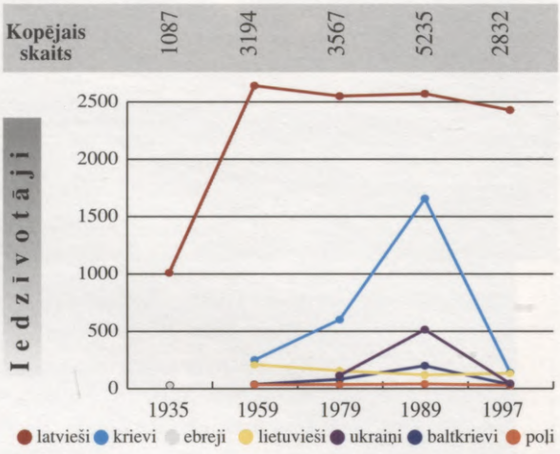

platums 70 m, dziļums 1 m. Pilsētas apkārtne mežaina un purvaina, pie DR robežas atrodas 527 ha lielais Skrundas purvs, pie ZR robežas – Skrundas zivju dīķi, kurus baro gar pilsētas robežu tekošā Ventas pieteka Garūdene, tās platums līdz 1,5 m. Iepretī pilsētai no labā krasta Ventā ietek Ciecere. Pilsētā 112 ha aizņem apbūve, 219 ha – lauksaimniecības zemes, 126 ha – meži. Lauku teritorijas lielāko daļu (163,2 km²) aizņem meži.

Padomju okupācijas gados Skrundas iedzīvotāju skaits pieaudzis gandrīz piecas reizes. To sekmēja padomju okupācijas armijas bāzu tuvums. Tāpēc arī latviešu īpatsvars pilsētā kļuva mazāks par 50%.

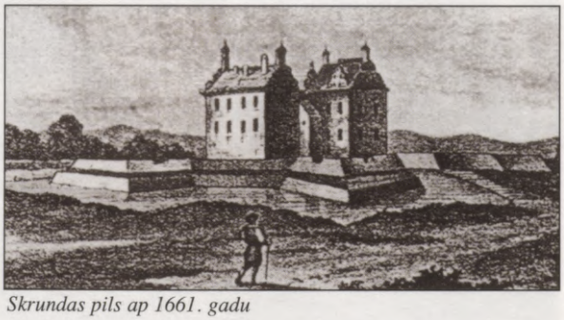

Skrundas pils ap 1661. gadu

Vēsture

Vēstures avotos Skrunda pirmo reizi minēta 1253. gadā, bet 1368. gadā pašā Ventas kreisajā krastā celta vācu feodāļu pils. Mūsu dienās nekas no pils nav saglabājies, tikai pils vieta pilskalnā, kur atrodas skaists parks, estrāde. 17. gs. Skrundā darbojās manufaktūras (stikla ceplis, pulvera dzirnavas, naglu, lielgabalu un šauteņu darbnīcas). Ziemeļu karā (1700.–1721. g.) Livonijas ordeņa pils tika nopostīta. Pēc tam Skrundā izveidojās muiža. Saglabājusies bij. muižas dzīvojamā māja (celta 19. gs. sākumā, pārbūvēta 1881. g.). Skrundā bija arī zirgu pasta sta-

cija. 1. pasaules kara laikā Skrundu, tāpat kā visu Kurzemi, ieņēma ķeizariskās Vācijas karaspēks.

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. 22. janvārī lielinieku 2. Padomju Latvijas strēlnieku pulks ieņēma Skrundu. Pēc nedēļas 29. janvārī notika Skrundas kauja, kurā it īpaši varonīgi cīnījās Latviešu atsevišķais bataljons komandiera pulkveža O. Kalpaka vadībā. Bataljons uzbruka gar Rudbāržu–Skrundas lielceļu un pa labi no tā, lai pēc tam izdzītu pretinieku no Skrundas. Pēc triju stundu ilgas kaujas, kurā piedalījās Kalpaka bataljona Cēsu rota un Virsnieku rota, Skrunda tika ieņemta. Šai kaujai bija liela nozīme, jo bataljons nostiprinājās stratēģiski izdevīgajā līnijā gar Ventas krastu. Kalpaka bataljons bija pārņēmis kaujas iniciatīvu, un veselu mēnesi pēc Skrundas kaujas lielinieku spēki neizrādīja nekādu aktivitāti.

Kalpaka bataljona karavīri pie Rudbāržu pils. Vidū O. Kalpaks un J. Balodis

Skrundas ciemats sācis veidoties 20. gs. 20. gados, kad 1926. gadā bij. muižas zemes tika sadalītas apbūves gabalos. Pēc dzelzceļa līnijas Glūda–Liepāja izbūves (1929. g.) Skrundas saimnieciskā attīstība paātrinājās, jo bez dzelzceļa satiksmes lielās pilsētas attālumu dēļ nebija tik viegli sasniedzamas. 1935. gadā Skrundā bija apm. 50 sīktirdzniecības uzņēmumi, kā arī vairāki rūpniecības uzņēmumi – ūdensdzirnavas, linu apstrādāšanas darbnīca, divas kokzāģētavas, divas mehāniskās darbnīcas.

2. pasaules kara beigās 1945. g. maijā Skrundā ienāca padomju okupācijas karaspēks. PSRS varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta daudzi pagasta iedzīvotāji (1949. g. 25. martā no Skrundas pagasta izsūtīja 228 iedz.). Pie Skrundas dzelzceļa stacijas represētajiem uzstādīts piemiņas akmens (1989. g.). 1950. gadā Skrundai piešķirtas pilsētciemata tiesības, 1996. gadā – pilsētas tiesības. 1950.–1959. g. tā bija rajona centrs. 1969. gadā Skrundā tika uzcelts r/a VEF cehs. Darbojās Aizputes kūdras fabrikas iecirknis, ceļu remonta iecirknis, ģeoloģiskā un hidroģeoloģiskā ekspedīcija, PMK iecirknis, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas, zivsaimniecība "Skrunda", kokapstrādes kombināta "Vulkāns" pārkraušanas bāze. 1967.–1998. g. 6,5 km no Skrundas Raņķu pagastā darbojās PSRS (vēlāk Krievijas) Skrundas rakešu uzbrukuma agrās atklāšanas un brīdināšanas radiolokācijas stacija.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Skrunda ir izveidojusies Ventas kreisajā krastā. Ordeņa pils tika celta pašā Ventas krastā un arī netālu bij. Skrundas muiža, bet vecākā Skrundas pilsētas daļa atrodas tuvāk stacijai, kur ir Skrundas lut. baznīca, Baznīcas kapi, viena no vecākajām pilsētas ielām – Lielā iela un citas. Vecākā Skrundas māja celta 1921. gadā un atrodas Saldus ielā. 1960. gadā uzcelts tilts pār Ventu, 1961. gadā – kultūras nams

Skrundas dzelzceļa stacijā vagons-muzejs 1941. un 1949. gadā represēto piemiņai (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

(arhit. A. Tītmane). Pilsētā izveidots daiļdārzs (1986. g.) ar dendrāriju un baseinu, kā arī ordeņa pils vietā pilskalnā parks (1987. g.).

Māksla

Pilsētas lielākā vērtība ir muiža, kuras vienkāršās ampīra formas atbilst Kurzemei un Zemgalei raksturīgajai piļu arhitektūrai. Muižas kungu nams celts 1820. gadā un 1881. gadā pārbūvēts.

1922. gadā latviešu nacionālo bruņoto spēku pirmajam virspavēlniekam pukvedim O. Kalpakam un viņa cīņu biedriem viņu bojāejas vietā pie Airītēm, dažus kilometrus no Skrundas atklāja pieminekli. 1936. gadā turpat atklāts O. Kalpaka piemiņas muzejs, kas tika iekārtots arhitekta A. Galindoma etnogrāfiskās arhitektūras manierē projektētā koka ēkā. Muzeja celtniecībā piedalījies arhitekts R. Legzdiņš. Laikā no 1989. gada līdz 1990. gadam tika atjaunoti padomju okupācijas laikā nozaimotie un izpostītie pieminekļi, kā arī atkārtoti atklāts O. Kalpaka muzejs.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Viena no vecākajām skolām bijusi Vēršmuižā. Neatkarīgās Latvijas laikā tag. Skrundas lauku teritorijas Pumpuros darbojās lauksaimniecības skola (ēka celta 1929. g.). Tās vecajā ēkā (celta 1870. g., otrais stāvs 1887. g.) bija pulkveža Kalpaka skola. Pēc 2. pasaules kara Pumpuros darbojās vidusskola. Skrundā darbojās profesionāli tehniskā vidusskola, kultūras nams (zālē 500 vietu), divas bibliotēkas (29,6 tk grāmatu, 1968. g.), slimnīca, kinoteātris, aptieka (dib. 1924. g.). 1950.–1959. g. iznāca laikraksts "Zem Ļeņina Karoga".

19. gs. Skrundā bija arī doktorāts, kur par ārstu strādāja ievērojamais paleontologs un biologs, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis E. Eihvalds.

Skrundas luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Reliģija

Skrundā darbojas Antuļu (Sv. Andreja) ev.-lut. draudze, Skrundas ev.-lut. draudze, Silaines Romas katoļu draudze.

Jau pirms reformācijas Skrundas pilī bijusi kapela. Luterāņu mācītāju vārdi zināmi no 1560. gada. Hercoga 1567. gada recesā minēts, ka Skrundā jācel baznīca, bet nav zināms, kad baznīca uzcelta. Zināms tikai, ka 1619. gadā tā nodegusi. 1673. gadā celta jauna baznīca. Skrundas ev.-lut. baznīcā F. Špēra altārglezna "Kristus pie krusta". Ērģeles būvējis K. Hermanis Liepājā, tās restaurētas 1999. g., darbus veica Ugāles ērģeļbūves darbnīca. 1. pasaules karā baznīca sašauta, lietota par zirgu stalli. Remontēta 1920., 1926. gadā. 2. pasaules karā uzspridzināta torņa smaile. 1995. gadā ar Skrundas novadnieku kluba un īpaši ar uzņēmēja R. Gerkena palīdzību tornis atjaunots. Skrundā un apkaimē ir 26 kapsētas. Mācītāji: 1898.–1920. g. F. Boiningens, 1926.–1944. g. A. Grīnbergs, 1998. gadā P. Kalks. Antuļu (Sv. Andreja) ev.-lut. draudzes mācītājs 1998. gadā J. Rolavs.

Skrunda – deviņdesmitie gadi

Skrunda ir jaunākā, pēc skaita septiņdesmit septītā Latvijas pilsēta.

90. gadu sākums Latvijas valstī iezīmējās ar Atmodas laiku. Skrundā izveidojās Tautas frontes nodaļa, kas aktīvi darbojās, lai Latvija atgūtu neatkarību un brīvību. Liels notikums Skrundā bija sarkanbaltsarkanā karoga pacelšana virs Skrundas kultūras nama 1988. g. novembrī. Toreiz tas bija drosmīgs solis un droša rīcība, jo līdzās esošā krievu armijas bāze bija atbalsta punkts interfrontes aktivitātēm.

1995. g. 4. maijā Skrundas vārds izskanēja pasaulē, jo tika uzspridzināts jaunais nepabeigtais Skrundas radiolokācijas stacijas korpuss. Šis notikums kļuva par simbolisku aktu latviešu tautas brīvības centieniem. Gadu pirms šā notikuma rokmūziķi Z. Muktupāvels un G. Račs aicināja visus mūziķus iesaistīties nevardarbīgā akcijā "Roks pret militārismu"; šī akcija turpinās un turpināsies visus turpmākos gadus, piesaistot pasaules uzmanību Skrundai un Latvijai.

Skrundas pilsētā ar lauku teritoriju darbojas sešas izglītības iestādes – divas vidusskolas, arodvidusskola, Jaunmuižas pamatskola, bērnudārzs un mūzikas

Skrundas slimnīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

skola. Skrundas 1. vidusskola (dib. 1950. g.) ir plašas apkārtnes reģionālais izglītības centrs un tajā mācās apm. 700 skolēnu. Skola var lepoties ar savu sporta bāzi – stadionu, tenisa laukumu, pludmales volejbola laukumiem, sporta zāli. Skolā var iegūt profesionālu biznesa un ekonomikas izglītību, kā arī auto un traktora vadītāja tiesības. Skolā darbojas vairāk nekā 30 pulciņu un skolēniem ir plašas iespējas nodarboties ar sportu, mūziku, pašdarbību. Skola apgādāta ar modernu datortehniku, kas pieslēgta interneta tīklam. Tradīcijas un daudzie pasākumi skolā vieno esošos un bijušos skrundeniekus. Viena no senākajām celtnēm Skrundā ir muižas dzīvojamā ēka Ventas krastā. Nākotnē būtu iespējams izveidot atpūtas vietu tūristiem.

Nozīmīga vieta Skrundas pilsētas un apkārtējo (Raņķu, Laidu, Rudbāržu, Nīkrāces) pagastu kultūras norisēs ir Skrundas kultūras namam. Tajā darbojas vīru koris "Skrunda", sieviešu koris, jauniešu un vidējās paaudzes deju kolektīvs, bērnu, skolēnu, sieviešu un jauktais vokālais ansamblis, veco karavīru ansamblis "Vecie zēni", lietišķās mākslas pulciņš, sarīkojumu un sporta deju pulciņš, alternatīvā pirmsskolas vecuma bērnu apmācības grupa. Tiek realizētas pieaugušo izglītības programmas un projekti.

Pēc pilsētas statusa piešķiršanas izveidojās tradīcija – pilsētas svētki, kas notiek katru gadu maija otrajā piektdienā un sestdienā. Svētku sastāvdaļa ir novadnieku salidojums, kurā pulcējas visā valstī pazīstami kultūras, sporta, izglītības un pedagoģijas, medicīnas, biznesa u.c. nozaru pārstāvji, kas par dzimto vietu uzskata Skrundu. Viņu vidū ir scenogrāfs A. Freibergs, diriģents E. Račevskis, keramiķe S. Cihovska, žurnālists A. Heniņš, muzikoloģe M. Amoliņa, uzņēmējs R. Gerkens. Ir izveidots Skrundas novadnieku klubs. Tā dalībnieku mērķis ir palīdzēt veidot Skrundas pilsētas tēlu un īstenot ieceres, kas Skrundu padarītu par savdabīgu Kurzemes novada pilsētu. 1995. g. novembrī Skrundas baznīca atkal varēja lepoties ar torni (tas bija nopostīts 2. pasaules kara gados). Kopš šā brīža pie baznīcas atkal kuplo ozoliņš. 1998. gada pavasarī ar Skrundas novadnieku atbalstu ir veikti divi darbi: 25. martā dzelzceļa stacijā atklāja piemiņas vagonu-muzeju 1941. un 1949. gadā represēto piemiņai un šo drūmo notikumu atcerei, ideja autors bija uzņēmuma "Latvijas dzelzceļš" darbinieks skrundenieks I. Eņģelis; maijā apstiprināja Skrundas pilsētas ģerboni un karogu, kura autors ir skrundenieks dizainers M. K. Lācis.

Svarīgs operatīvs infomācijas avots skrundeniekiem un apkārtējo pagastu iedzīvotājiem ir pašvaldības izveidotā Skrundas televīzija.

Bieži Skrunda tiek dēvēta par volejbola galvaspilsētu, jo ilgus gadus šis sporta veids tika attīstīts 1. vidusskolā. Katru gadu Skrundas sporta svētki pulcina kopā gan sporta veterānus, gan jauno paaudzi.

Daudziem Skrundas vārds saistās ar kādreiz populāro restorānu "Mežābele", kas pašreiz gaida jaunu pavasari. Ūdenstūristi ir iecienījuši vairākdienu nobraucienu pa Ventu, kura galapunkts ir Skrunda, tāpēc tiek domāts par ūdenstūrisma attīstību pilsētā un lauku teritorijā. Liepājas ostas attīstība rada jaunas Skrundas izaugsmes iespējas. Paredzams, ka atjaunos tiltu pār Ventu Rīgas–Liepājas maģistrālē. Pēc attīrīšanas iekārtu uzbūvēšanas Skrunda kļūs par nozīmīgu centru Kurzemes novadā, jo šeit atrodas arī dzelzceļa stacija.

Skrundas pilsētas domes priekšsēdētājs V. Danenbergs

Restorāns "Mežābele" (I. Heniņa foto, 1987. g.)

Pavadonis pa Skrundu un apkārtni

Skrundas pilskalns *[1]*, kur 1368. gadā tika uzcelta ordeņa pils (sagrauta Ziemeļu kara laikā). Skrundas pils *[2]* (19. gs. sākums, pārbūvēta 1881. g.). Skrundas lut. baznīca *[3]*. Baznīcas kapos *[4]* apbedīts gleznotājs J. Lauva (tēln. M. Lukažas 1990. g. veidots piemineklis), 1905. gada revolucionāru kapi. Skrundas dzelzceļa stacijā *[5]* piemiņas akmens (1989. g.) padomju varas iestāžu deportētajiem skrundeniekiem, turpat piemiņas vagons-muzejs. Paegli *[6]* – gleznotāja J. Lauvas dzimtās mājas. Četri 1939. gadā stādīti Brīvības ceļa ozoli *[7]*. Ventasliči *[8]* – keramiķes S. Cihovskas dzimtās mājas. Sila kapos *[9]* apbedīts LKOK J. Kroņkalns, kapos tēlnieku V. Liekņa un A. Treigūta veidoti pieminekļi.

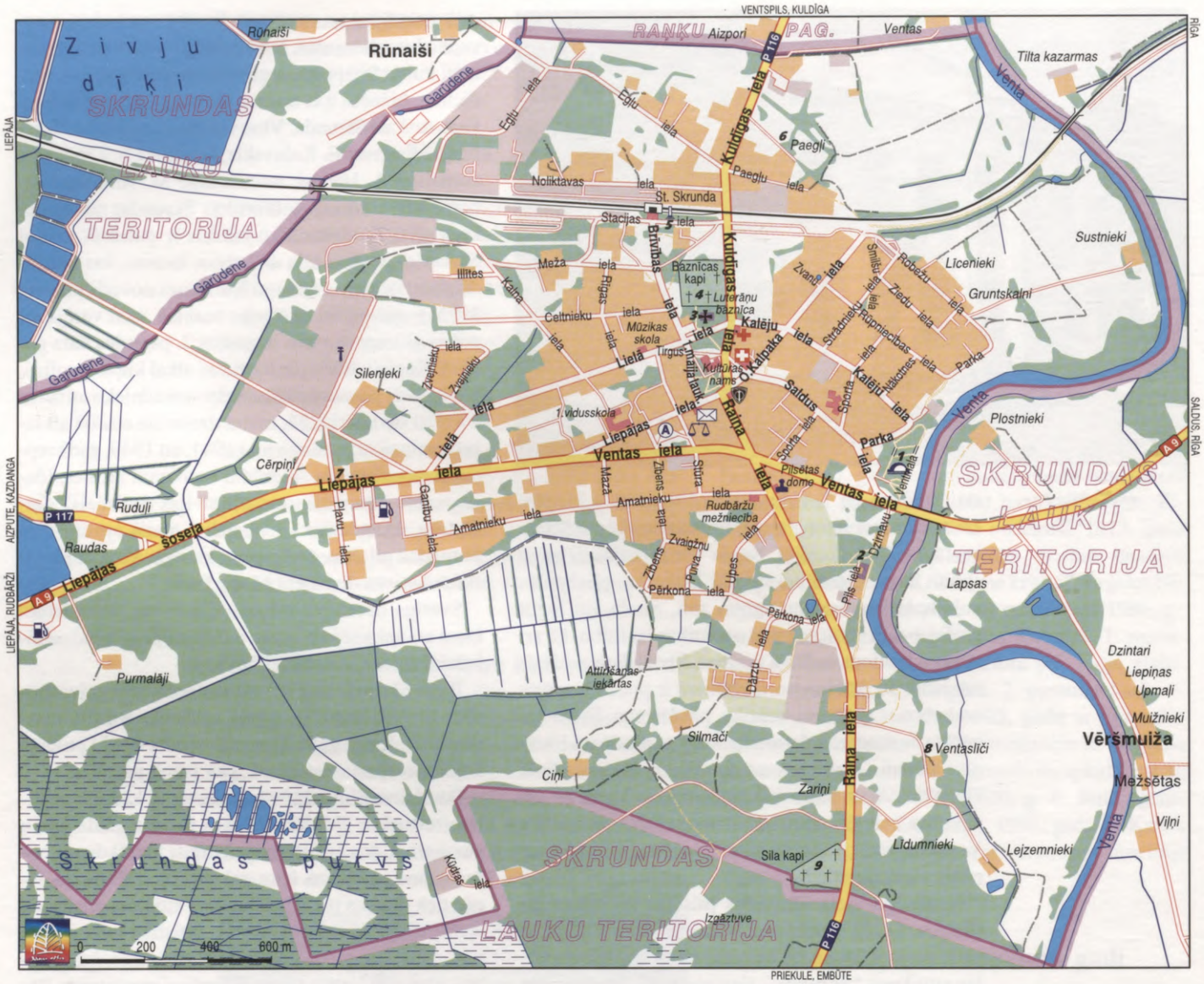

Pilskalns Krievu kalns *[10]*. Pumpuros *[11]* Skrundas lauksaimniecības skolas vecajā ēkā (celta 1870. g., 1887. g.) dzimis kordiriģents E. Račevskis, jaunā ēka celta 1929. gadā. Klūgu kapos apbedīts 1905. gada revolucionārs J. Pumpurs, 2. pasaules kara vācu karavīru brāļu kapi. Lēpeniekos *[12]* sākas O. Kalpaka taka, ko kopa līdz 1940. gadam, jo šajā vietā 1919. g. 3. martā kalpakieši pārcēlās pāri Ventai un sāka Latvijas atbrīvošanu. Blakus Ventas labajā krastā Ketleru atsegums, ko veido smilšakmeņi, kurus sedz dolomīti. Šķērveļa ielejas lejasgals un Ventas ieleja šajā posmā ir dabas liegums, kurā interesanti dabas pieminekļi: Ketleru, Ventasmuižas, Gobdziņu, Ātrākalna, Šķērveļa, Zoslēnu atsegumi, Šķērveļa akmens. Ventas labajā krastā atrodas Gobdziņu klintis *[13]*. Atseguma apakšējo daļu veido smilšakmeņi, augšējo – dolomīti. Uz robežas avots izveidojis Gobdziņu alu (garums 26 m, platums apm. 2 m, augstums 30–40 cm). Iepretī Ventas kreisajā krastā Ātraiskalns *[14]* – līdz 20 m augsts atsegums, kurā augšējie dolomīta slāņi veido pārkari pār apakšējiem smilšakmeņiem. Šķērveļa kreisajā krastā līdz 6 m augstais Šķērveļa dolomīta atsegums *[15]*. Dzeldas kreisajā krastā pirms ietekas Šķērvelī trīs upes līkumos līdz 14 m augstie Zoslēnu balto juras smilšu atsegumi *[16]*. Blakus pie upju satekas 20 m augstais Vormsātes pilskalns. Iepretī Dzeldas un Šķērveļa

Skulpturālā grupa Nīkrāces brāļu kapos

Airītes

Airītes ir pirmā latviešu nacionālo bruņoto spēku virspavēlnieka pulkveža O. Kalpaka un viņa cīņu biedru piemiņas vieta. 1919. g. 6. martā Latviešu atsevišķais bataljons devās atbrīvot Saldu. Pie Skudru mājām uz to atklāja uguni un izvērsās kauja. Vēlāk izrādījās, ka pretinieks nav vis sarkano strēlnieku daļas, bet gan sabiedroto – R. Golca dzelzsdivīzijas Borkes bataljons, kas, vajādams pretinieku, noturējis arī Kalpaka bataljonu par sarkanajiem strēlniekiem. Divu ložu trāpīts, bojā gāja O. Kalpaks un vēl trīs virsnieki. Šajā vietā par brīvprātīgi saziedotiem līdzekļiem un ar sabiedrisko organizāciju spēkiem izveidots katafalkveida paaugstinājums un uzstādīti piemineķļi O. Kalpakam (1922. g.), Studentu rotas komandierim kapteinim N. Grundmanim (1929. g.), Atsevišķās jātnieku nodaļas virsleitnantam P. Krievam (1933. g.) un vācu baterijas leitnantam H. Šrinderam (1933. g.). Ceļa pretējā pusē 1936. gadā atklāts O. Kalpaka piemiņas muzejs, kas iekārtots arhitekta A. Galindoma etnogrāfiskās arhitektūras manierē projektētā koka ēkā. Pie mājām izveidots parks. Padomju okupācijas laikā 1940. gadā muzejs tika slēgts, 1945. gadā likvidēts, piemineķļi 1950. gadā nogāzti. Sabiedriskās talkās piemiņas vieta 1988. gadā tika atjaunota, par saziedotiem līdzekļiem no jauna tika izgatavots O. Kalpaka piemineklis un atklāts 1989. g. 11. novembrī, 1990. g. 11. novembrī tika atklāts arī muzejs. Muzeja vadītāji: J. Vegers (no 1936. g.), J. Vītiņš (1990.–1995. g.), A. Tērauds (kopš 1995. g.).

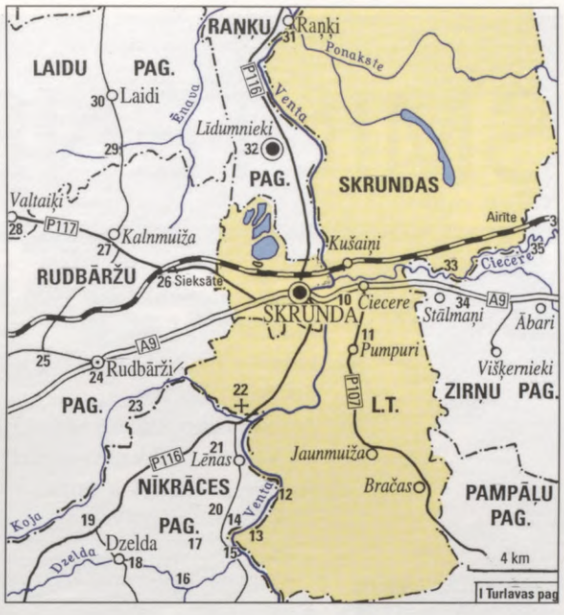

upstarpā 2 m augstais Šķērveļa akmens. Uz ziemeļiem vēl viens dabas piemineklis – 1,7 m augstais Nīkrāces Sudmaļkalnu akmens *[17]*. Dzeldā *[18]* piemiņas akmens 1905. gada revolucionāra J. Varšinska nošaušanas vietā. Otrajā Dzeldas upes krastā Dzeldas pilskalns. Ceļu krustojumā *[19]* sarkanarmiešu brāļu kapi (2913 apbedījumi). Memoriāla (1979. g.) autori tēlniece L. Rezevska, arhitekti Dz. Driba un A. Ozoliņš. Uz ziemeļiem Dzeldas kapi, kur apbedīts LKOK V. Reinis un 1905. gada revolucionārs J. Rozentāls. Imuļu pilskalns *[20]*. Lēnās *[21]* bij. muižas ēku komplekss (19. gs.). Lēnu katoļu baznīca *[22]* (1756. g.). Baznīcā seni biktssoli (17. un 18. gs.) un ērģeļu prospekts (18. gs. beigas). Ventas krastā mācītājmāja (18. gs.). Lēnu draudzē kalpojis vēlākais kardināls J. Vaivods. Ceļa malā piemiņas akmens padomju varas represijās cietušajiem (1989. g.), bij. Lēnu krogs (19. gs. 2. puse). Kojas krastā *[23]* Rudbāržu ūdensdzirnavas (19. gs.), Rudbāržu internātpalīgskola, kur dzimis valodnieks A. Grasis, netālu pie Kliņķiem 2. pasaules karā kritušo vācu karavīru brāļu kapi. Rudbāržos *[24]* pils (1835. g., pārbūvēta 1882. g., atjaunota pēc nodedzināšanas 1905. g.). Pie pils Latvijas Brīvības cīņu piemiņas plāksne (1935. g., atjaunota 1941. g. un 1989. g.). No Rudbāržiem sākās Latvijas atbrīvošana. Netālu Rudbāržu baznīca (1907. g.) – viena no mazākajām baznīcām Latvijā. Blakus piemiņas akmens represētajiem rudbāržniekiem (1989. g., autori A. Apars, V. Bergs). Rudbāržos arī sarkanarmiešu brāļu kapi (piemineklis 1975. g., tēln. L. Rezevska). Pie pils parks (9,4 ha), pie vecā Liepājas ceļa četri Brīvības ceļa ozoli. Aiz parka pie Vecapūzes 2. pasaules kara vācu karavīru brāļu kapi. Zaļumos *[25]* dzimis ķīmijas profesors S. Jerumanis. Apšeniekos *[26]* dzimis ķīmiķis E. Leja. Kalnmuižas pils *[27]* (19. gs. beigas), parks. Bij. krejotavas ēkā piena rūpniecības vēstures muzejs (dib. 1985. g.). Valtaiķos *[28]* piemineklis (1933. g.) 1905. gada revolucionāriem. Valtaiķu lut. baznīca (1792. g.). Grezns klasicisma stila interjers ar rokoko elementiem – altāris un kancele (1792. g., J. Konrāds), altārglezna "Golgāta" (1833. g., J. L. Eginks), ērģeles (1855. g., K. Britners), 15 logu vitrāžas (20. gs. sākums). Bangotņu ūdensdzirnavas (1840. g.) pie Ēnavas upes *[29]*. Laidos *[30]* pils (19. gs. sāk.), bij. muižas pārvaldnieka māja un ratnīca, parks (14,6 ha). Piemiņas akmens deportētajiem laideniekiem. Raņķos *[31]* piemiņas akmens (1988. g.) pie pagasta valdes nama 2. pasaules karā kritušajiem un otrs piemiņas akmens (1991. g.) represētajiem raņķeniekiem. Ventas otrajā krastā pie Ponakstes ietekas 4 m augstais Raņķu pilskalns. Līdumnieki *[32]* – bij. Skrundas radiolokācijas stacijas ciemats. Dabas piemineklis – Pavāru smilšakmens atsegums Cieceres labajā krastā iepretī Paksītes ietekai *[33]*. Airītēs *[34]* O. Kalpaka un viņa cīņu biedru piemiņas vieta. Cieceres krastā Bendeļu pilskalns *[35]* un tālāk pie Jāņupītes ietekas Ciecerē 7 m augstais Airītes pilskalns *[36]*.

SMILTENE

Valkas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1920. gada.
Platība 7,19 km².
Iedzīvotāji: 6413 (1997. g.); latvieši 93,6%, krievi 3,8%.
Attālums no Rīgas 132 km (6 km no autoceļa A2), no Valkas 44,5 km (autoceļš P24).
Dzelzceļa stacija Valmiera 31 km no pilsētas (līnijā Rīga–Lugaži).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā zem trijiem lidojošiem sudraba vanagiem zelta kalns ar trijiem pauguriem. Smiltenes pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Smiltene robežojas ziemeļos ar Smiltenes pagastu, austrumos un dienvidos ar Launkalnes pagastu. No Smiltenes uz dienvidrietumiem ir Brantu pagasts. Smiltene ir ceļu mezgls. Te sākas autoceļi uz Valku (P24), Valmieru (P18), Strenčiem (P25), Gulbeni (P27) un Raunu.

Daba un iedzīvotāji

Smiltene atrodas Vidzemes augstienes Z malā Abula krastos. Dažus kilometrus no pilsētas ZA sākas Aumeisteru paugurvalnis, Z – Tālavas zemienes Sedas līdzenums. Abuls no iztekas līdz Tiltlejai, aiztekot no pilsētas, augstienes nogāzē nokritis par 90 m uz 23 km, relatīvais kritums upes augšējā posmā ir gandrīz 4 m/km. Abula ielejā gar pilsētas nomali uzstādināts Teperis (10 ha), Vidus dzirnavezers (3,5 ha) un Tiltlejas dzirnavezers (5 ha). Lielākais dabiskais ezers – Klievezers (3,3 ha) atrodas Smiltenes D malā.

Abula ielejas dziļums ir 10–30 m. Smiltenes reljefu veido vairāki pakalni. Virzienā no centra uz nomalēm ielas paceļas no 85–90 m vjl. līdz 130 m vjl., Cērtenes pilskalns D ir 153 m vjl. augsts. Uz D no Tepera augstums ir 142,6 m vjl., uz Z no Tepera – 129 m vjl., R daļā Jāņu kalns ir ap 120 m vjl. un Lazdukalns 133 m vjl.

Smiltene ir augstienes Z malas pilsēta, tāpēc klimats te vēss (janvāra vidējā temperatūra ir –6,7 °C), nokrišņi vidēji 675 mm gadā, sniegotas ziemas. Jūtamas mikroklimatiskas nianses. Pilsētai no A, DA piekļaujas lieli mežu masīvi, arī pilsētā 30% platības ir parki un meži (208 ha). 1998. gadā Smiltenes dome nolēma pilsētas zaļajā zonā un Launkalnes pagasta mežos izveidot Smiltenes dabas parku 1540 ha platībā.

Smiltenes iedzīvotāju skaits pieaudzis jau pagājušajā gadsimtā līdz ar lauksaimniecības un vietējo rūpalu attīstību, 20. gs. sākumā – ar šaursliežu dzelzceļa (uz Valmieru 1911. g.) izbūvi un tirdzniecības mezgla veidošanos.

Smiltene saglabājusi visai latvisku iedzīvotāju sastāvu, lielākā minoritāte ir bijuši ebreji – 7,8% 1925. gadā.

Vēsture

Smiltenē, Cērtenes kreisajā krastā atrodas latgaļu Cērtenes pilskalns (apdzīvots 12.–13. gs., pirms vācu krustnešu iebrukuma). Savrupatradumi Smiltenes pilsētā attiecas uz agro dzelzs laikmetu (1.–4. gs.), bet atradumi Smiltenē, Lazdukalna kapulaukā – uz vēlo dzelzs laikmetu (10.–12. gs.). Kopā ar novadu tā ietilpa latgaļu Tālavas zemē, kur valdīja seno latgaļu valdnieks Tālivaldis. Pēc krustnešu iekarojumiem un Tālavas sadalīšanas (1224. g.) Smiltenes novadu ieguva Rīgas bīskaps (no 1255. g. arhibīskaps), kurš tur uzcēla pili, kas pirmo reizi rakstos minēta 1359. gadā.Tā atradās izdevīgā vietā pie Rīgas–Pleskavas

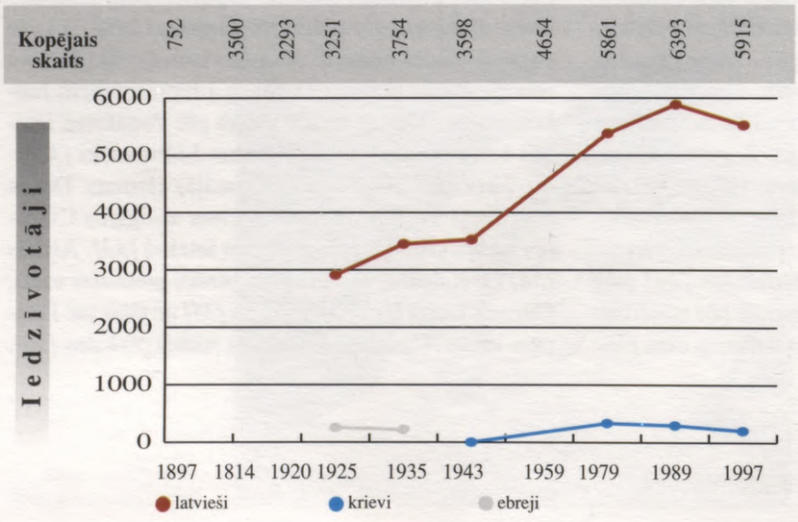

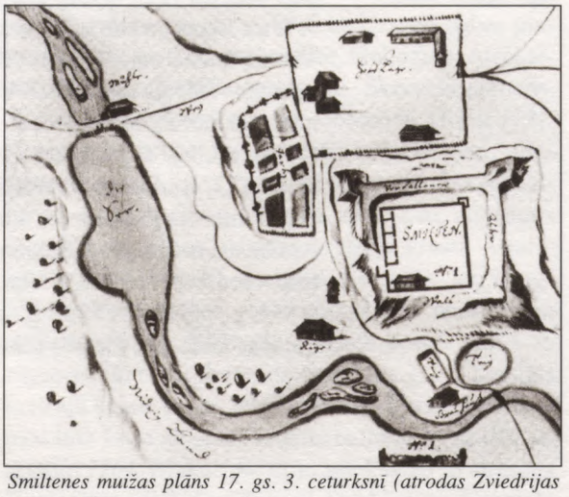

Smiltenes muižas plāns 17. gs. 3. ceturksnī (atrodas Zviedrijas Kara arhīvā)

Smiltene no putna lidojuma (J. Zušmaņa foto, 1998. g.)

tirdzniecības ceļa. 14. gs. ordenis bīskapam pili atņēma, bet 15. gs. bīskaps to atguva. Vēstures avotos 1427. gadā pirmo reizi minēts, ka pie pils pastāv amatnieku un tirgotāju apmetne, bet 1523. gadā tā jau dēvēta par pilsētiņu. 1559. un 1560. gadā Smiltenes pili un pilsētiņu nopostīja Ivana Bargā karaspēks. Pēdējais Rīgas arhibīskaps Vilhelms, Brandenburgas markgrāfs, šeit turēts gūstā. Pēc Livonijas kara (1558.–1583. g.) Vidzeme un līdz ar to arī Smiltene nonāca Polijas pakļautībā. Polijas–Zviedrijas kara (1600.–1629. g.) laikā Smilteni vairākkārt ieņēma gan poļi, gan zviedri. 17. gs. beigās Smiltenē bija ķieģeļu un kaļķu ceplis, darbojās draudzes skola.

Ziemeļu karā (1700.–1721. g.) krievu karaspēks 1702. gadā nodedzināja Smilteni, deviņas apkārtējās muižas un 204 zemnieku mājas. Tikai 1708. gadā tā sākusi atkal atjaunoties. Pēc Lielā mēra (1710.–1711. g.) Smiltenes draudzē dzīvi palika apm. puse zemnieku. Krievijas imperatores Katrīnas II valdīšanas laikā Smiltenes vietā bija muižas zeme. Muiža piederēja ģenerālgubernatoram G. Braunam, kura mantinieki to pārdeva Rīgas tirgotājam Bandavam. Novadā sāka veidoties manufaktūras, linu un kaņepāju pārstrāde, darbojās septiņi krogi. 1895. gadā Smiltenes muižu nopirka firsts P. Līvens, kas pēc profesijas bija ceļu inženieris. Viņš zemi sadalīja gruntsgabalos, kurus iznomāja mūža nomā, tādējādi likdams pamatus tag. Smiltenes pilsētai. P. Līvens 1901. gadā Vidus dzirnavezera krastā uzbūvēja hidroelektrostaciju, kas piegādāja enerģiju gk. muižas ēkām. 1903. gadā uzcēla slimnīcu. 1911. gadā uzbūvēja ar tvaiku darbināmu elektrocentrāli un kokzāģētavu pie Tiltlejas dzirnavezera. 1913. gadā uzbūvēja HES, kurai ūdeni pievadīja pa kanālu no Tepera. 1897. gadā sāka darboties kartonāžas fabrika, no 1910. gada – koppienotava, trīs mehāniskās darbnīcas, linu fabrika, grāmatu

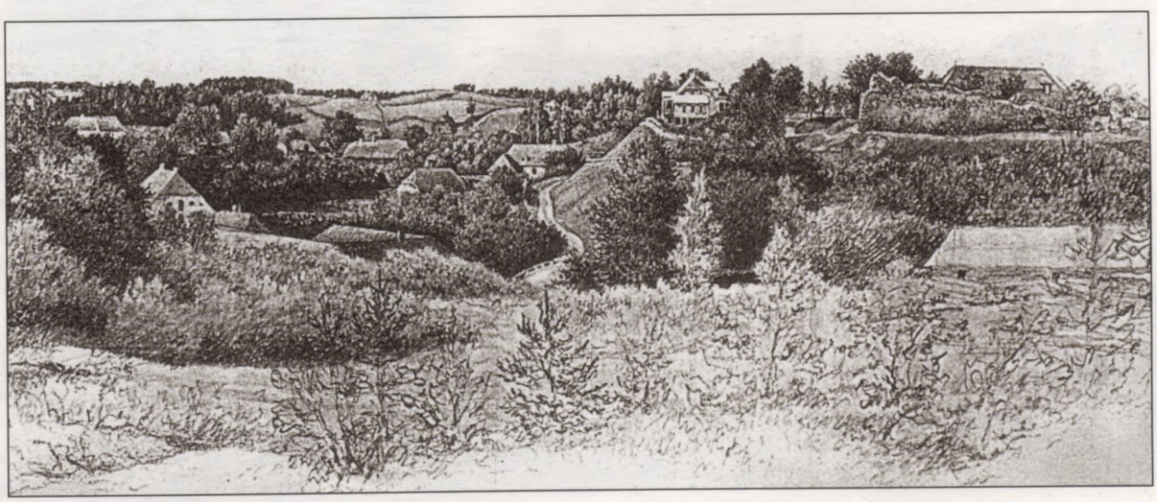

Smiltene 1860. gadā. V. Z. Štāfenhāgena zīmējums

spiestuve. Pēc P. Līvena ierosinājuma un ar viņa finansiālu atbalstu uzcēla šaursliežu dzelzceļa līniju uz Valmieru (1911. g.).

1. pasaules kara laikā Smiltene cieta samērā maz. Latvijas Brīvības cīņu laikā pret lieliniekiem Smiltene bija piefrontes joslā, kur pirms Cēsu kaujām

Šaursliežu dzelzceļa līnijas atklāšana 1911.gadā

1919. g. 1. jūnijā atradās 3. igauņu divīzijas avangarda vienības, bet nedaudz vēlāk arī latviešu nacionālā karaspēka rezerves daļas. 1920. gadā Smiltenei piešķīra pilsētas tiesības. 1935. gadā Smiltenē bija 233 tirdzniecības un 293 rūpniecības uzņēmumi, kuros pārsvarā bija neliels nodarbināto cilvēku skaits. Nozīmīgākie bija Smiltenes Patērētāju b-bas tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumi. Darbojās elektrostacija, pilsētas lopkautuve, divas kokzāģētavas un trīs dzirnavas. Notika nedēļas un gada tirgi.

1940. g. jūnijā arī Smiltenē nodibinājās padomju okupācijas vara, bet 1941. g. jūlijā nostiprinājās vācu okupācijas režīms. 2. pasaules kara sākumā Smiltenes, Plāņu, Bilskas un Palsmanes pagastos sāka darboties Smiltenes zaļie partizāni pulkveža A. Krīpēna vadībā. Partizāniem pievienojās arī visi Smiltenes garnizona 14 karavīri un kopējais cīnītāju skaits bija apm. 100 cilvēku. Viņi traucēja iedzīvotāju deportācijas un izcīnīja lielu kauju ar atejošo Sarkano armiju uz Vidzemes šosejas pie Iežu mājām. 1944. gadā,

Bijusī Smiltenes muiža. Tagad Smiltenes lauksaimniecības tehnikums (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

vācu okupācijas armijai atkāpjoties, Smiltenē tika nopostītas 297 celtnes, kas bija vairāk nekā puse no pilsētas ēkām. 1944. g. 23. septembrī PSRS karaspēks ieņēma Smilteni. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Smiltenes iedzīvotāji.

1949.–1959. g. Smiltene bija rajona centrs. Smiltenes platība kopš 1935. gada (5,45 km^2) palielinājusies. Sovhoztehnikuma pastāvēšanas laikā pilsētai uz Z bija arī lauku teritorija (75,4 km^2 1969. g., vēlāk Smiltenes ciems). Reģionveidojoša centra nozīmi tā saglabā joprojām, īpaši saistībā ar apkārtējiem pagastiem.

Smiltene, kurai R pusē ir lauksaimniecisks apvidus, bijusi ar dziļām lopkopības u.c. nozaru nostiprināšanas tradīcijām – agrīnu kooperāciju (Piensaimnieku s-ba dib. 1910. g., vēlāk pazīstamā Smiltenes pienotava), šķirņu izkopšanu, lauksaimniecisko zināšanu propagandu (Lopkopības pārraudzības b-ba dib. 1904. g.) un izglītību (piensaimnieku skola, lauksaimniecības tehnikums). Smiltenieši pievērsās arī Japānas krūmcidoniju audzēšanai. Līdz ar to nozīmīga kļuva pārstrādes rūpniecība. Smiltenē gatavoja sieru, pilnpiena produkciju (arī jogurtu, saldējumu), ievārījumu, labības un miltu izstrādājumus. Smiltenē pārstrādāja vilnu, r/a "Daiļrade" filiālē gatavoja tautiskus tekstilizstrādājumus.

Apkārtnes lielie meži sekmēja mežrūpniecības (MRS centrs izveidots Silvā, 3 km no Smiltenes) un kokapstrādes attīstību. 20. gs. 2. pusē bez zāģmateriāliem gatavoja arī saplākšņus, skaidu blokus, saliekamās mājas, skuju miltus. 1966. gadā dibināta metālapstrādes rūpnīca "Abuls", pēc tam saimniecības piederumu kombināts. Smiltene pazīstama kā viens no autoceļu apsaimniekošanas centriem (8. ceļu būvniecības un 7. ceļu remonta pārvalde; tiltu būve). Smiltenē izbūvēts kartodroms, stadions, kinoteātris.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Smiltene ir skaista Ziemeļvidzemes mazpilsētiņa. Mūsu dienās par 14. gs. sākumā celto Rīgas arhibīskapa pili liecina vairs tikai niecīgi muižas saimniecības ēku vidū iestarpināti mūru fragmenti un daži 17. gs. uzbērti zemes valņi un bastioni.

Smiltenes muižas īpašnieki 18. un 19. gs. izveidoja plašu muižas ansambli ar daudzām saimniecības ēkām. No arhitektūras viedokļa interesantas ir 19. gs. celtās oranžērijas, siernīcas ēkas un arī apkārt parādes pagalmam uzceltās kalpu un pārvaldnieka mājas, klēts. Muižas centrā novietotā kungu māja ir viens no retajiem koka arhitektūras paraugiem. Tā ir 18. gs. 2. pusē celta vienstāva ēka, kas nedaudz vēlāk tikusi apšūta. Celtne iedalāma tajā pašā kategorijā kā Ungurmuižas vai Jāņamuižas kungu nami. Muižas parks sākts veidot vienlaikus ar ēku celtniecību.

Abula abos krastos plešas Vecais un Jaunais parks. 20. gs. sākumā apstādījumi izveidoti arī ap 1903. gadā

Sarkanā Krusta slimnīca (J. Zušmaņa foto, 1998. g.)

celto slimnīcas ēku. Jāņu kalna estrādē ļaudis pulcējas uz koncertiem, teātriem un svētkiem.

1935. gadā dzīvojamo ēku skaits bija 410, no tām 51 mūra, 278 koka, 81 jaukta materiāla ēkas, 324 vienstāva ēkas, 84 divstāvu un 2 trīsstāvu ēkas. 1936. gadā uzcēla Smiltenes vidusskolas ēku (arhit. I. Blankenburgs).

Māksla

Smiltenes sakrālajā kultūrā lut. baznīca ir ievērojamākais piemineklis. 1708. gadā celto dievnamu 1857.–1859. g. pārbūvēja M. Sārums. Tā interjeru rotā krāšņa neogotikas kancele un altāris. Altāra gleznas autors ir E. Lipharts. Šo lielizmēra darbu 1896. gadā laboja un atjaunināja J. Rozentāls.

Smiltenes kapos redzama savdabīgās arhitektūras formās veidota Bērensu dzimtas kapliča (1895. g.), igauņu tēlnieka A. L. Veicenberga 1870. gadā izgatavotās B. Torvaldsena skulptūras "Kristus" kopija. Brantu ģimenes kapavietu grezno tēlnieka J. Brieža 1939. gadā darinātais piemineklis. Kapos atrodas arī 19. gs. sākumā uzstādītais smilšakmens piemineklis

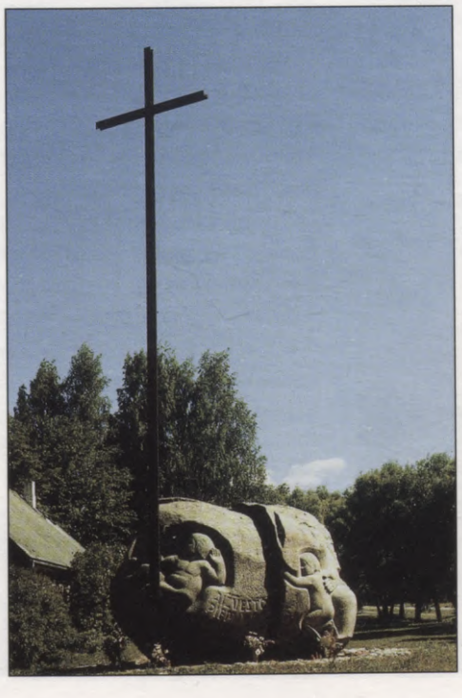

Piemineklis represiju upuriem (A. Tidriķa foto, 1994. g.)

lut. teologam A. F. Bankavam. 1937. gadā atklāts piemineklis (stēlas tipa arhitektoniska kompozīcija) Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem (tēln. M. Pluka, arhit. V. Vitands).

Pilsētas skvērā uzstādīts liela izmēra piemineklis padomju genocīda upuriem – "Sašķeltā ģimene" (tēln. I. Ranka). Piesaisti laikam, dzīvei un tradicionālajai kultūrai apliecina piemiņas akmens K. Baronam.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Rakstītos avotos minēts, ka Smiltenē pastāvējusi draudzes skola, 1690.–1696. g. tajā mācījušies 57 skolēni. Vidusskola dibināta 1919. gadā. 1935. gadā darbojās valsts ģimnāzija, divas pilsētas pamatskolas un Smiltenes pagasta sešklasīgā pamatskola, valsts lauksaimniecības skola (dib. 1922. g.) – mācību iestāde ar lauksaimniecības, piensaimniecības, sierniecības, lopkopības un praktisko lopkopju nodaļu. 1948. gadā skolu pārveidoja par zooveterināro tehnikumu. Bija pilsētas bibliotēka (2950 grāmatu) un Smiltenes-Aumeisteru-Gaujienas Lauksaimniecības b-bas (dib. 1881. g.) bibliotēka (2860 grāmatu). Darbojās 26 dažādas b-bas, s-bas un savienības: Mūzikas un dziedāšanas b-ba (dib. 1887. g.), Latvijas pasta, telegrāfa un telefona darbinieku b-ba (1931. g.), Īstā labdarīšanas b-ba (ebreju; 1931. g.), Piensaimnieku s-ba (1910. g.), Lopkopības pārraudzības b-ba (1904. g.), Smiltenes rūpniecības akciju s-ba. 1881. gadā Smiltenē atvērta aptieka. Neatkarīgās Latvijas laikā iznāca laikraksts "Smiltenes Ziņas".

Pirmās teātra izrādes notika 1870. gadā. Aktieri bija vietējie skolotāji un lauku saimnieki. 1945. gadā darbu sāka kultūras nama drāmas ansamblis, no kura 1966. gadā izveidojās Smiltenes Tautas teātris. Teātru skatē 1966. gadā tas ieguva 1. vietu. Kolektīvā 1969. gadā bija 60 dalībnieku.

Pēckara gados darbojās slimnīca, vidusskola, profesionāli tehniskā vidusskola (gatavoja ceļu būvētājus), divas astoņgadīgās skolas, sovhoztehnikums (1964. g. pārorganizēts no 1922. g. dibinātās lauksaimniecības skolas), kultūras nams (1962. g., zālē 580 vietu), divas bibliotēkas (41,2 tk grāmatu, 1968. g.).

Reliģija

Smiltenē darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, pareizticīgo draudze, baptistu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Smiltenes draudzes izveidošanos saista ar 14. gs. 2. pusi, kad celta arhibīskapa pils, kurā atradusies arī kapela. Draudzes baznīca ar Sv. Marijas vārdu rakstos minēta 1391. gadā. Baznīcu 1702. gadā nodedzinājis krievu karaspēks, tā atjaunota, bet 1708. gadā atkal nodedzināta. Krievu karotāji aizveduši arī baznīcas zvanus. Pēc tam baznīca drīz atjaunota. Pārbūvēta 1857.–1859. g. (1500 sēdvietu). Lut.

Luterāņu baznīca (A. Egliša foto, 1997. g.)

dievkalpojumus 1630.–1645. g. Smiltenē vadījis Raunas draudzes mācītājs. 1630. gadā kapelāns bija latvietis J. Kapūns. 1693.–1723. g. Smiltenē darbojies mācītājs, garīgo dziesmu sacerētājs S. G. Dīcs un 1745.–1771. g. – vēlākais Vidzemes superintendents J. Lange. Viņš tulkoja pirmo latviešu periodisko izdevumu "Latviešu Ārste"; ar šo nedēļas izdevumu aizsākās medicīnas literatūras izdošana latviešu valodā. Smiltenes ev.-lut. draudzē kalpoja 1880.–1933. g. K. Kundziņš, 1933.–1944. g. E. H. Kronbergs, 1999. gadā N. Celmiņš.

Pirmos katoļu dievkalpojumus 1934. gadā Smiltenē sāka noturēt prāvests A. Piebalgs. 1936. gadā kūrija nopirka katoļu baznīcas vajadzībām māju. Dievkalpojumi notika reizi mēnesī. 1944. gada vasarā māja un tajā iekārtotā kapela ar visu inventāru nodega. 1949. gadā uzcēla jaunu baznīcu un rudenī to iesvētīja Sv. Jāzepa godam. 1999. gadā kalpo prāvests J. Mičulis.

Smiltenes baptistu draudze dibināta 1907. gadā. Dievnams celts 1928. gadā. Draudzes garīdznieki 1941.–1959. g. J. Darbonis, kopš 1991. gada R. Šulcs.

A/s "8. CBR" (A. Pētersona foto, 1998. g.)

Smiltene – deviņdesmitie gadi

Smiltenes ģerbonī iezīmēti trīs smilšu pakalni, bet dabā redzami vismaz septiņi. Pilsēta ikdienā cieši saistīta ar septiņiem apkārtnes pagastiem, septiņos virzienos aizved ceļi. Saimnieciskā dzīve aktīva; jau gadiem izdarīti maksājumi pašvaldību izlīdzināšanas fondā. Gadsimta ceturksni Smilteni dēvē par Latvijas ceļinieku galvaspilsētu. Lielākais uzņēmums a/s "8.CBR", savlaicīgi privatizēts, nodarbina 350 darbiniekus un būvē ceļus, tiltus u.c. būves visā Vidzemē. Caur Smiltenes autoostu diennaktī izbrauc ap 100 autobusu. Uzbūvētas SIA "LAM" un "Gamma" degvielas uzpildes stacijas.

Smilteniešiem darbu nodrošina pilsētai blakus esošie uzņēmumi – Smiltenes MRS un "Smiltene–Impeks", kas nodarbojas ar meža izstrādi un kokapstrādi. Smiltenes pienotava ražo iecienītus piena produktus, SIA "Ozols" – gaļas produktus, Smiltenes rūpkombināts – dažādus konservus, konfektes "Gotiņa".

Smiltenes Patērētāju biedrības pārziņā ir seši veikali, bez tam ir vēl 55 dažādi privātveikali. Lielākajam tirdzniecības uzņēmumam "Madara '89" ir vairumtirdzniecības bāze un trīs veikali. Iekārtoti restorāni "Šarlote" Dārza ielā un "Pie 4 kungiem" Baznīcas laukumā. 1998. gadā darbību sāka Ziemeļaustrumu slimokase (aptver astoņus rajonus), kā arī valsts a/s "Vidzemes ceļi" (septiņi rajoni). Smiltenē, pirmajā pilsētā Latvijā, realizēs Zviedrijas starptautiskās palīdzības EMMAUS programmu.

Smiltene ir skolu jaunatnes pilsēta. Smiltenes ģimnāzijā mācās 1100 skolēnu, divās pamatskolās kopā 350 skolēnu. Arodvidusskolā apmāca tehniskās specialitātēs, lauksaimniecības tehnikumā – mājturībā, lauku saimniecību vadīšanā. Pilsētas bērnudārzus apmeklē 240 bērnu. Ģimnāzijas audzēkņi ik gadus sekmīgi piedalās skolēnu zinātnisko darbu konkursos. 1957. gadā dibinātajā Smiltenes mūzikas skolā 220 audzēkņu, mākslas skolā – 109 audzēkņi.

Vienmēr aktīva bijusi kultūras dzīve. Tautas deju ansamblis "Ieviņa" pazīstams visā Latvijā, daudzkārt viesojies Vācijā. Ģimnāzijas jauniešu koris "Lido" 1996. gadā izcīnījis *Grand Prix* Viļņā. Pūtēju orķestris "Smiltene" ir viens no labākajiem Vidzemē. Dziesmu garu rosina jauktie kori "Pakalni" un "Vidzemīte". Ik gadus jaunu iestudējumu sniedz Smiltenes Tautas teātris. 50 gadu jubileju nosvinēja Tautas lietišķās mākslas studija. Smiltenei kopš 1996. gada ir sava nedēļas avīze "Smiltenīte". Vietējā televīzija ik vakarus raida ziņas, iepazīstina ar pilsētas aktualitātēm.

Smiltenes pilsētas domes priekšsēdētājs G. Krūmiņš

Pavadonis pa Smilteni un apkārtni

Ceļotājam Smiltene kļūst pievilcīga, jau tuvojoties cauri mežiem un Silvai no 6 km attālās Vidzemes šosejas. No augstajiem pauguriem pilsēta daudzviet

Baznīcas laukums (J. Zušmaņa foto, 1998. g.)

pārskatāma. No centrālā Baznīcas laukuma *[1]*, kurā ir autoosta, lut. baznīca un pilsētas dome, Daugavas un Pils ielas sliecas tālāk lejup Abula ielejā. Pa Pils ielu tūdaļ aiz Vidus dzirnavezera stāvā kāpumā nokļūst Kalnamuižā, te atrodas Smiltenes pagasta padome. Pa labi ūdenskrātuves ieloka kraujā ir pilsdrupas *[2]* (valsts nozīmes arhitektūras piemineklis). Netālu pret Valkas ceļu Z ir bij. Smiltenes muižas 18.–19. gs. ēku komplekss *[3]*. Latvijas valdība Smiltenes muižu nodeva Zemkopības ministrijai, kas izveidoja piensaimniecības zinātnisko centru (šeit jau pirms 1. pasaules kara un 1920. g. notika pienotavu vadītāju kursi) un lopkopības un piensaimniecības skolu. Stacijas ielā atrodas bij. šaursliežu dzelzceļa gala stacijas būves *[4]*.

Smiltenes Vecais parks 44 ha platībā ar 93 eksotu sugām, dižkokiem kopš 1977. gada ir aizsargāts dabas piemineklis. 60. gados tika sakopts tehnikuma parks bij. muižas centrā; tur ir arī viesnīca "Kalna ligzda". Lejāk Abula ielokā ir Jaunais parks, bet pretējā krastā, aiz Vidus dzirnavezera – Vecais parks *[5]*, kas piekļaujas Sarkanā Krusta slimnīcai. HES pie Abula *[6]*. Otrpus Dakteru ielas ir Smiltenes ģimnāzija *[7]*, kas mūsu laikos pazīstama gan ar pedagogiem (E. Blīgzna, R. Cers, A. Liezere), gan absolventiem (ģeogrāfi O. Āboltiņš, G. Eberhards). No Smiltenes novada cēlušies arī skolotāji un literāti J. Enkmanis, J. Greste, Kažoku Dāvis, D. Ozoliņš, J. Pētersons, J. Ziemeļnieks, J. Zeibolts, T. Gailītis-Gaidulis, P. Gailītis, Andīna (dz. E. R. Gailīte),

Pils iela (J. Zušmaņa foto, 1998. g.)

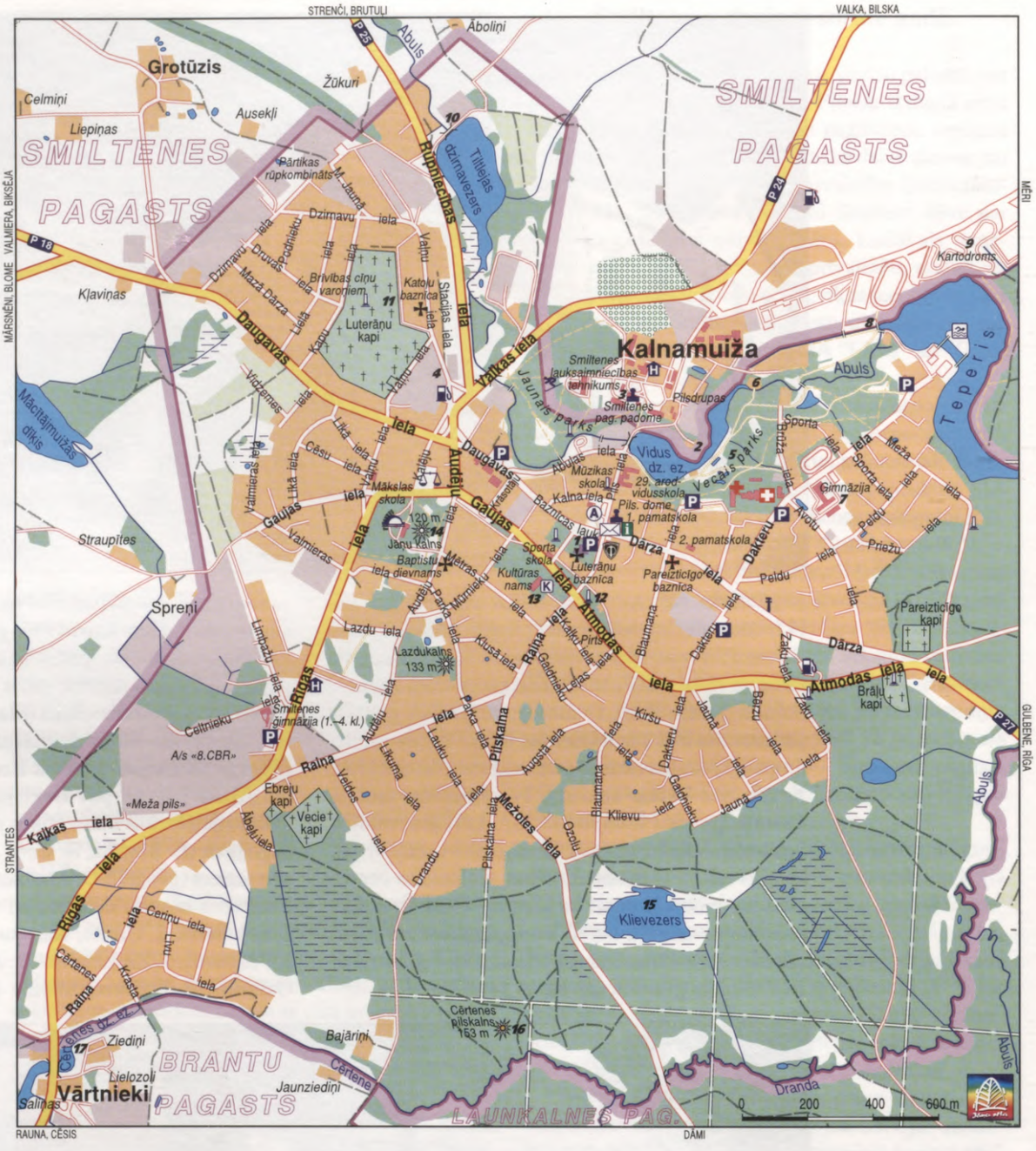
STRENČI, BRUTUĻI
VALKA, BILSKA
MĀRSNĪŅI, BLOME, VALMIERA, BIKŠĒJA
MĒRI
STRANTES
RAUNA, CĒSIS
DĀMI
GULBENE, RĪGA
SMILTENES PAGASTS
BRANTU PAGASTS
LAUNKALNES PAG.
Grotūzis
Celmiņi
Liepiņas
Kļaviņas
Māchitāmuižas dīķis
Straupītes
Spreņi
Vārtnieki
Salinas
Lielozoli
Ziediņi
Jaunziediņi
Bajāriņi
Cērtenes
Cērtenes dz. ez.
Ausekļi
Žūkuri
Āboliņi
Abuls
Tillejas dzirnavezeris
Pārtikas rūpkombināts
Dzirnavu iela
Druvas iela
Podnieku iela
Brīvības cīņu varoņiem
Katoļu baznīca
Luterāņu kapi
Mazā Dārza iela
Stacijas iela
Rūpniecības iela
Daugavas iela
Valkas iela
Kalnamuiža
Smiltenes lauksaimniecības tehnikums
Smiltenes pag. padome
Pilsdrupas
Vidus dz. ez.
29. arod. vidusskola
Pils. dome
1. pamatskola
2. pamatskola
Mūzikas skola
Kalna iela
Jaunais parks
Parks
Vecais parks
Sporta iela
Gimnāzija
Mežs
Priežu iela
Peldu iela
Dārza iela
Dakteru iela
Atmodas iela
Brāļu kapi
Pareizticīgo baznīca
Pareizticīgo kapi
Kartodroms
Teperis
Abuls
Audēju iela
Gaujas iela
Valmieras iela
Vidzemes iela
Ķīļu iela
Cēsu iela
Valmieras ielas
Mākslas skola
120 m
Jāņu kalns
Baptistu lūgšanu nams
Mātras iela
Sporta skola
Kultūras nams
Luterāņu baznīca
Lazdu iela
Lazdukalns 133 m
Līnhažu iela
Rīgas iela
Celtnieku iela
Smiltenes ģimnāzija (1.–4. kl.)
A/s «8.CBR»
«Meža pils»
Ebreju kapi
Vecie kapi
Kalķas iela
Raiņa iela
Audēju iela
Lauku iela
Līkuma iela
Veldres iela
Abeļu iela
Pilskalna iela
Augstā iela
Mežotnes iela
Ozolu iela
Blaumaņa iela
Galdnieku iela
Lejas iela
Kalēju iela
Pīlādžu iela
Kalna iela
Klievu iela
Kalna iela
Kalnamuižas pils
Klievezers
Cērtenes Pilskalns 153 m
Dranda
Cērtenes iela
Cērtenes Krasta iela
Cērtenes Līču iela
Cērtenes Ceriņu iela
Cērtenes Kalna iela
Cērtenes Ozolu iela
Cērtenes Ābeļu iela
Cērtenes Veldres iela
Cērtenes Līkuma iela
Cērtenes Lauku iela
Cērtenes Pilskalna iela
Cērtenes Augstā iela
Cērtenes Mežotnes iela
Cērtenes Klievu iela
Cērtenes Jaunā iela
Cērtenes Galdnieku iela
Cērtenes Dakteru iela
Cērtenes Kalēju iela
Cērtenes Pīlādž

Tepera ezers (J. Zušmaņa foto, 1998. g.)

arī piemineklis Latvijas Brīvības cīņās (1918.–1920. g.) kritušajiem karavīriem un Baigā gada (1940. g.) upuriem (1990. g., tēln. L. Rezevska). Smiltenes kapos apbedīti LKOK J. Enkmanis, R. Beitiks, J. Mekšs. Pilsētas centrā ir piemineklis padomju genocīda upuriem "Sašķeltā ģimene" *[12]*.

No kultūras nama *[13]* puses paveras skats uz R un ZR esošiem pauguriem. Iezīmīgs ir Jāņu kalns *[14]*, kur atrodas estrāde. Pilsētas D daļā mežos, starp tādiem pašiem smilšu pauguriem atrodas Klievezers *[15]*. No tā nepilnu 1 km pa takām uz DR ir 25 m augstais Cērtenes pilskalns *[16]*, kam apkārt 5 m plati grāvji. Gar pilskalnu tek Cērtenes upe, uz kuras ir dzirnavezers *[17]* pie Brantu pagasta robežas Vārtniekos (Cērtenē). Šeit ved ceļš uz Raunu. Uz ZR, uz Valmieru ceļš 2 km aiz Smiltenes ved gar bij. mācītājmuižu *[18]*, kas kopā ar divām saimniecības ēkām ir 18. gs. beigu–19. gs. arhitektūras piemineklis. Tepat arī Mācītājmuižas un Krusta dīķi. 5 km no Smiltenes, pie Valmieras lielceļa atradusies Latvijā dižākā priede – Zauskas priede *[19]*, kuras bluķis novietots Brīvdabas muzejā Rīgā.

Ceļš uz Strenčiem ved gar Naugārdiešiem, kur 10 km no Smiltenes, šķērsojot Nārveli *[20]*, redz citu dižu priedi (3,7 m apkārtmērā) – Ruķu jeb Naugārdas priedi. Aiz Nārveļa A ir Slīpju ezeriņi. Aiz Smiltenes Strenču ceļš ved gar Abulu un pēc 3 km Brutuļos to šķērso *[21]* (Brutuļu dzirnavās atjaunota HES). No dzirnavezera uz A pie Alkāsu mājām ir dižliepa (4,6 m).

Uz A no Smiltenes ir meži. No mežinieku ciema Silvas 1 km attālu ir Spiciera ezera *[22]* gals. Ezers ir 1,7 km garš un līdz 7 m dziļš. Vēl dziļāk mežā ir Niedrājs un sīkāku ezeriņu grupa. Uz Vidzemes šosejas pusi no Silvas *[23]* var iepazīties arī ar virsmežniecības dendroloģiskajiem stādījumiem. Uz D no Smiltenes, pie Kaģiem *[24]* aug viena no resnākajām (4,4 m) Latvijas priedēm, bet uz R no Blomes *[25]* – piektais dižākais Latvijas ozols – Riņģu ozols (apkārtmērs 8,6 m), netālu arhitektūras piemineklis – Riņģu saiešanas nams. Uz ZA no Blomes Nigras upe tek pa dziļo Stegu gravu, kuras krastos līdz 10 m augstas smilšakmens kraujas *[26]*. Uz D no Brantu ceļa Kampu pilskalns *[27]*. Uz D no Vidzemes šosejas Mežoles dabas liegums *[28]*, netālu Kapusila pilskalns. Netālu no Bilskas Piltiņu *[29]* un Kalnaegļu pilskalns (Lielais kalns) *[30]*.

STAICELE

Limbažu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1992. gada.
Platība 4 km², lauku teritorija 258 km².
Iedzīvotāji: 1419 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2228; latvieši 87,5%, krievi 9,1%.
Attālums no Rīgas 131 km (autoceļi A3, P9, P13, P15), no Limbažiem 46 km (autoceļi P13, P15).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā balts stārķis ar melniem spārngaliem, ar sarkanu knābi un sarkanām kājām

Staiceles lauku teritorija aizņem 15 km platu un 16–18 km garu Ziemeļvidzemes apgabalu abpus Salacas vidustecei, līdz pat Igaunijas robežai. Tā robežojas ar Ainažu un Salacgrīvas lauku teritoriju rietumos un Alojas lauku teritoriju dienvidos, bet austrumos – ar Valmieras rajona Ramatas un Skaņkalnes pagastu. Lauku teritorija izveidojusies no Staiceles pagasta, kas senāk bijis Rozēnu pagasts. Staiceli šķērso autoceļš P15 Matiši–Ainaži.

Daba un iedzīvotāji

Staicele atrodas gk. Salacas labajā krastā (kreisajā krastā – Rēciems). Staiceles lauku teritorija lielā daļā ir mazapdzīvots (3 cilvēki/km²) mežu un purvu novads – Metsepoles līdzenums. Pierobežā Kodu-Kapzemes jeb Sokas purvs ap Sokas ezeru kopā ar Ramatas pagasta Saklauru purvu, Igaunijas Nigulas un citiem purviem veido plašu ūdensšķirtnes purvu masīvu starp Salacas un Pērnavas pietekām. Salaca šeit uzņem Iģi, Joglu (Rungu), Glāžupi, Pužupi. Ziemeļu purvi un Salacas ieleja ir īpašas Ziemeļvidzemes biosfēras rezervāta zonas. Salaca Staiceles teritorijā tek 33 km garu gabalu, metot līkumu tālu uz D līdz Staicelei, upei ir līkumota gultne, kurā pa gabalam ir krāces (t.s. tači) un salas, piem., pie Vīķiem; krasti gleznaini, labais krasts pārsvarā augsts.

Uz purviem bagātā Limbažu rajona fona Staiceles novads izceļas ar visaugstāko mitrāju īpatsvaru, kas kopš 1987. gada aizsargājami kā dabas liegumi – nedabas vide, retu putnu ligzdošanas vieta. Kodu-Kapzemes purvs Latvijas teritorijā pārsniedz 2 tk ha. Niedrāju-Pilkas purva dabas liegums ir 1057 ha, Lielpurva – 802 ha, Dzērves purva – 543 ha, Pirtsmeža purva – 531 ha liels, Limšānu purva dzērvenāju liegums – 466 ha (1/10 daļu aizņem dzērvenāji).

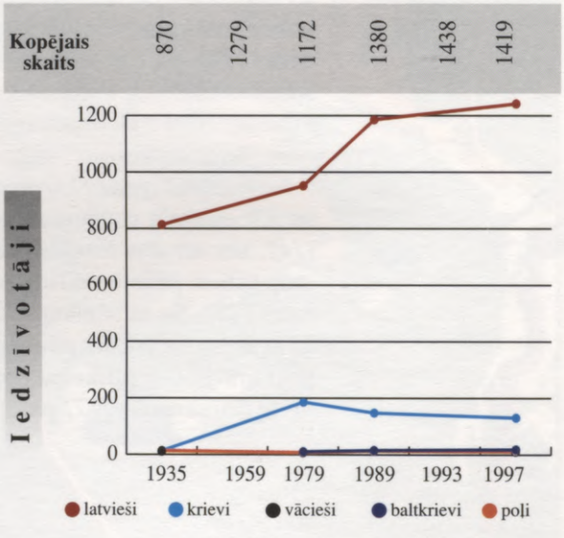

Ar dzelzsaturošu ūdeņu cirkulāciju saistāmas purva rūdas (limonīta) un dzeltenās minerālkrāsas (okera) atradnes. Pie Dzelzāmuru upītes viņpus Staiceles bijis viens no pēdējiem dzelzāmuriem, bet Rēciema okera atradne ir vienīgā izmantotā Latvijā. Pie Staiceles ir visseklāk (ap 700 m dziļumā) gulošie dzelzs kvarcīti. Tie atrodas pamatklintājā, kas Vīķu virzienā veido īpaši dziļu (141 m zem jūras līmeņa) "aprakto" senieleju zem 196 m bieza kvartāra nogulu slāņa. Mežu bagātības plašā apkārtnē sekmēja Baltijas papīra un papes fabrikas vietas izvēli un strādnieku ciemata rašanos.

Dzimstība Staicelē ir lielāka nekā mirstība. Staiceles teritorijā lielākajās apdzīvotajās vietās Vīķos un Rozēnos apm. 140 iedzīvotāju katrā. Karogos (30 iedz.) ir Ungurpils mežniecība.

Pilsētas centrālais laukums (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

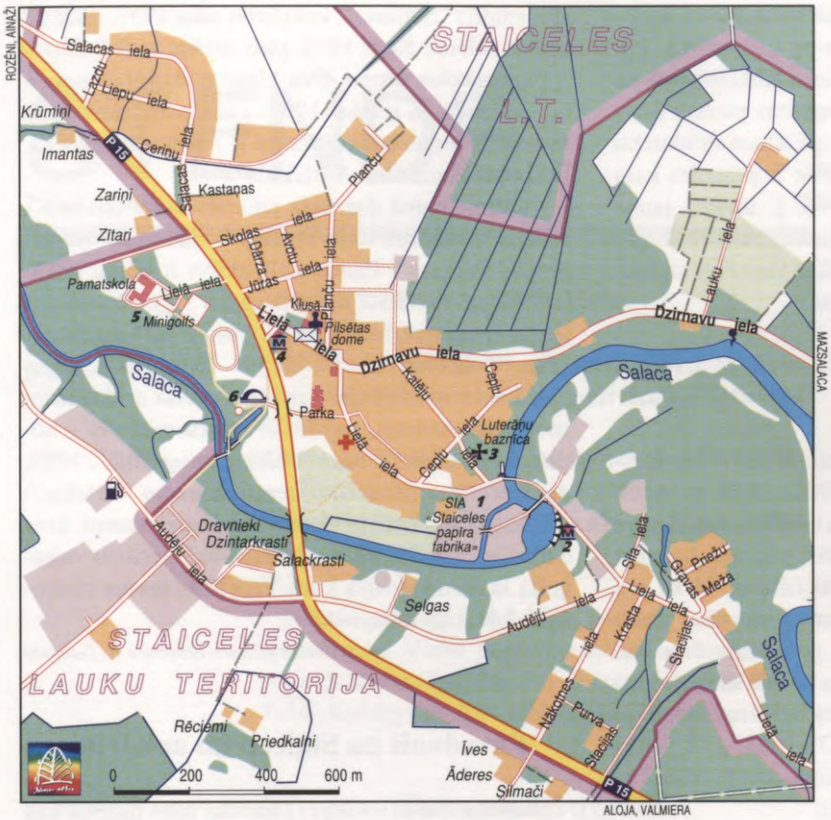

Vēsture

Sabiedriskā centra-muzeja "Stārķis" ēkas makets

Pie Staiceles pamatskolas atrodas senkapi. 1846. gadā te minēta pusmuiža. Tilts pāri Salacai uzcelts 1887. gadā. Staicele sāka veidoties 1893. gadā kā strādnieku ciemats sakarā ar Baltijas papīra un papes fabrikas celtniecību. 1898. gadā būvdarbi bija pabeigti. 1900. gadā fabrikā jau strādāja 41 strādnieks, tika saražotas 302 tonnas kartona un 225 tonnas papīra. 1935. gadā Staicelē bija 65 dzīvojamās mājas, kur dzīvoja 870 iedz. – fabrikas strādnieki un viņu ģimenes locekļi, tirgotāji un amatnieki. 1938. gadā fabrikā bija nodarbināti 288 strādnieki. Ražoja tipogrāfijas, avīžu, ietinamo u.c. veida papīru, kā arī pergamentu, kartonu un jumta papi, bet pēc 2. pasaules kara arī elektroizolācijas kreppapīru, sērkociņu papīru, linkrusta pamatni. Neatkarīgās Latvijas laikā Staicelē atradās Rozēnu pagastnams, pasta un telegrāfa kantoris, kokzāģētava, krejotava, patērētāju kooperatīvs. Uz Staiceli bija izbūvēts 14 km garš dzelzceļa pievedceļš no Pāles (līnijā Valmiera–Ainaži). Vienu reizi nedēļā notika tirgus, gadatirgi – divas reizes gadā. Strādnieku ciemats no 1950. gada, pilsētciemats no 1961. gada. Bija kolhoza "Staicele" centrs, darbojās krejotava, maizes ceptuve, audēju darbnīca. Kopš 1992. gada Staicele ir pilsēta.

Tilts pār Salacu pie papīrfabrikas. Aiz tilta Salacas kreisajā krastā top sabiedriskais centrs-muzejs "Stārķis" (J. Rožanska foto, 1997. g.)

Staiceles golfa klubs (A. Daugules foto, 1998. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Vēl simt gadu pēc tam, kad sācis veidoties strādnieku ciemats, pilsētas raksturu noteic savdabīga pēc angļu industriālo pilsētu parauga celto divstāvu strādnieku dzīvojamo māju un saimniecības ēku arhitektūra, fabrikas administrācijas dzīvokļu nami un sabiedriskas nozīmes būves. Ik uz soļa Staicelē jūtamas 20. gs. sākuma noskaņas.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1904. gadā Staicelē dibināta privātskola, neatkarīgās Latvijas laikā 1926. gadā – sešklasīgā pamatskola, tās ēka uzcelta 1928. gadā. Staicelē darbojās bibliotēka (900 sējumu), ārsts, aptieka (dib. 1911. g.),

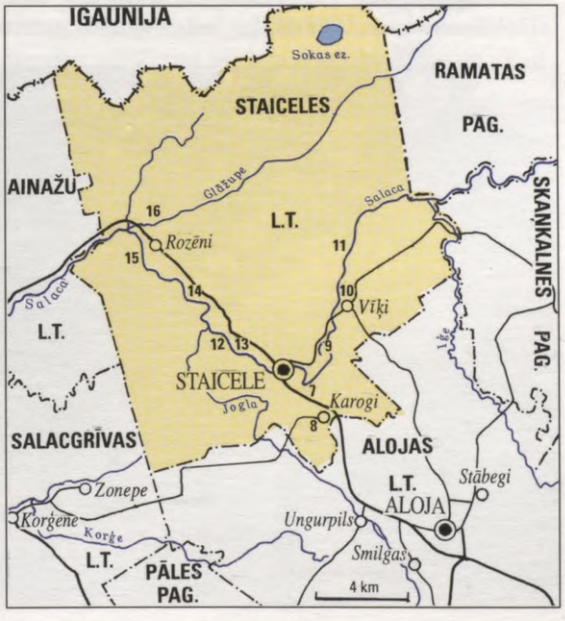

Biedrības nams ar sarīkojuma zāli un skatuves iekārtu, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (dib. 1913. g.), Mednieku b-ba (1922. g.), Sieviešu labklājības b-ba (1926. g., uzturēja veselības kopšanas punktu Staicelē), Sporta b-ba, Staiceles un apkārtnes strādnieku arodb-ba (1937. g.) u.c. b-bas. Pēc 2. pasaules kara darbojās astoņgadīgā skola (1966. g. uzcelta jauna ēka), klubs (uzcelts 1951. g.), bibliotēka (dib. 1955. g.), ambulance. Salacas labajā krastā ir Staiceles atpūtas parks ar estrādi un deju laukumu.

Pilsētas dibināšanas piemineklis (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Reliģija

Staicelē darbojas Rozēnu-Staiceles ev.-lut. draudze. Baznīca Staicelē uzcelta 1928.–1930. g. (arhit. E. Daugulis). Sakarā ar papīrfabrikas uzcelšanu uzbūvēja lūgšanu namu Rozēnos, pēc tam baznīcu Staicelē, kas bija Alojas baznīcas filiāles. Tā kā pēc padomju likumiem draudzei varēja būt tikai viena kulta telpa, Staicelē izveidojās patstāvīga draudze. Rozēnu lūgšanu namu atsavināja un tajā ierīkoja klubu. Ērģeles pārveda uz Staiceles baznīcu. Mācītāji: 1896.–1920. g. R. Gūleke, 1923.–1933. g. E. Vītoliņš, 1934.–1944. g. A. Veinbergs, 1944.–1964. g. J. Ozols, kopš 1991. g. G. Ozols.

Staicele – deviņdesmitie gadi

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas staicelieši nākotnes ieceres saista ar tūrisma un ūdenssporta attīstību, hidroelektrostacijas celtniecību. Privatizācijas gaitā tika izveidota SIA "Staiceles papīrfabrika", kas tagad iekonservēta. Kokapstrādē darbojas SIA "Triass AB". Ir vairāki veikali, kafejnīcas, maiznīca, 1966. gadā atklāja jaunu tirgu. Kopš 1991. gada darbojas pilsētas namu un komunālās saimniecības uzņēmums, 1996. gadā atklāts trošu tilts pār Salacu. Ceļ viesnīcu. Audumus, pinumus un citus lietišķās mākslas izstrādājumus gatavo tautas lietišķās mākslas studija "Staicele", kas darbu sāka 1957. gadā kā neliels pulciņš. Kopš 1994. gada studiju vada I. Skuja.

Pamatskolas pirmo divu klašu nodarbības notiek bij. bērnudārza telpās. 1999. gadā paredzēts atklāt futbola internātskolu. Staicelē ir pilsētas bibliotēka. Darbojas bērnudārzs "Stārķītis".

Kultūras namā darbojas jauktais koris "Salaca", vidējās paaudzes deju kolektīvs, jauniešu vokālā grupa "Pagrabs". Pamatskolā aktīvs ir bērnu vokālais ansamblis "Stārķēni". 90. gados Staicelē veidojas jaunas tradīcijas. Maijā notiek makšķerēšanas sacensības "Staiceles vimba", jūnijā – Jāņu dienas tirgus un futbola šovs, jūlijā – pilsētas svētki ar dažādām sporta sacensībām, augusts ir stārķu mēnesis – notiek starptautiskā izstāde "Stārķis fotogrāfijā". 1999. gadā atklās sabiedrisko centru-muzeju "Stārķis". 1999. g. martā atklāja Metsepoles lībiešu centru, kurā darbosies muzejs un krogs *Pivālind*. Ierīkots minigolfa laukums, tenisa korti. Veselības aprūpi nodrošina doktorāts un aptieka.

Staiceles pilsētas dizainere A. Daugule

Pavadonis pa Staiceli un apkārtni

Staiceles papīrfabrika *[1]* atrodas upes līkumā, kas lejpus aizsprosta pēdējos gadu desmitos aizvirzījies vēl tālāk uz D, veidojot salu un atvarainu loku pie brūkoša stāvkrasta. Upes kreisajā krastā ir audēju studija "Staicele", augstajā Ruku kalnā sabiedriskais centrs-muzejs "Stārķis" *[2]*. Augšpus aizsprosta – trošu tilts pār Salacu, tā galā pilsētas dibināšanas piemineklis, kurā pieminēta arī Stazele, pēc nostāsta, šejienes krodziniece, pārcēlāja. Iepretī fabrikai Rozēnu–Staiceles draudzes baznīca *[3]*.

Pilsētas centrā Metsepoles lībiešu centrs *[4]*. Pie skolas piemiņas akmens dzejniekam K. Elsbergam *[5]*. Lejpus Salacas tilta – parks ar estrādi, tradicionālo makšķernieku sacensību "Staiceles vimba" vieta *[6]*. Staiceles kapos *[7]* apbedīti LKOK P. Ārenss, R. Kalniņš, J. Ozoliņš, R. Katlaps. Karogos *[8]* Baznīckalniņš ar upurakmeni. No šejienes uz Z Karogupītes (Dzelzāmurupītes) gravā divas Karogu alas (5,3 un 4,5 m), smilšakmens atsegumi, avoti, Lielais akmens. Augšpus upītes ietekas pie Salacas 15 m augstais Kūliņu stāvkrasts un Salacas līkumā starp gravām Mazais Kūliņu krasts (Ķeņču pilskalns) *[9]*.

6 km augšpus Staiceles ir bij. Vīķu muiža *[10]*, kuras kungu nams bijis nodots prof. A. Kirhenšteinam. Tagad tur ir bērnu psihiatriskā slimnīca "Vīķi" ar parku. Netālu Spaļupīte ar dzirnavām, klints – Mazais Skaņaiskalns. Salacas stāvkrasts ar klinti arī pie Limšēniem *[11]*. Starp Staiceli un Rozēniem vietām terasēti krasti (pie Baložiem, Puršēniem u.c.), ar nelieliem iežiem. Vīksnu līkumā *[12]* pie ūdens ir Vīksnu ala (25 m gara). Minams arī Ozoliņu meža milzakmens *[13]*, rakstnieces D. Avotiņas mājas Mačkalni *[14]*, Odiņu *[15]* un Kalndzirnavu *[16]* akmeņi. Veclīčciemos dzimis LKOK, tēlnieks F. Ešmits.

Estrāde "Zem ozola" atpūtas parkā (A. Daugules foto, 1998. g.)

STENDE

Talsu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 4,5 km².
Iedzīvotāji: 2070 (1997. g.); latvieši 89,2 %, krievi 6,0%, baltkrievi 1,2%, poļi 1,1%, lietuvieši 0,9%.
Attālums no Rīgas 115 km (autoceļi A10, P120), no Talsiem 12 km (autoceļš P120).
Dzelzceļa stacija Stende 104 km no Rīgas (līnijā Rīga–Ventspils).

Stende robežojas ar Lībagu pagastu rietumos un ziemeļos, ar Virbu pagastu austrumos, ar Abavas pagastu dienvidos. Pilsētu šķērso autoceļš P120 Talsi–Kuldīga un dzelzceļa līnija Rīga–Ventspils.

Daba un iedzīvotāji

Stende atrodas Kursas zemienes Ugāles līdzenumā pie robežas ar Ziemeļkursas augstienes Vanemas pauguraini, kas sākas uz austrumiem un ziemeļiem no pilsētas. Līdzenās virsas augstums ir ap 90 m vjl., nedaudz pazemināts DR virzienā.

Iedzīvotāju skaits padomju okupācijas gados vairāk nekā divkāršojās. Nacionālajā sastāvā pieauga krievu īpatsvars.

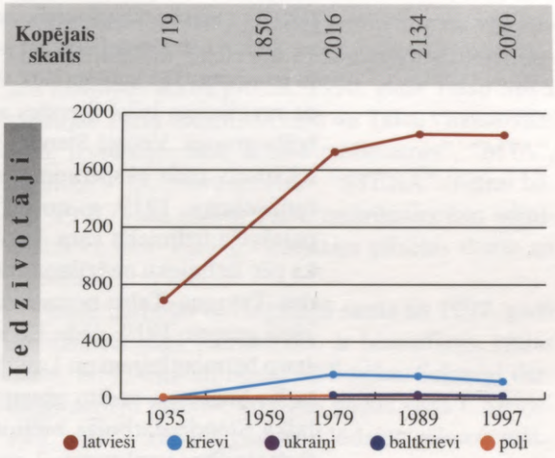

Vēsture

Stendes nosaukums, domājams, cēlies no lībiskas izcelsmes vietvārda *Testenden*. Tā kādā 1288. gada dokumentā dēvēta tag. Stendes upe, kuras krastā atradusies apdzīvota vieta Pastende. 5 km no Stendes atrodas bij. Stendes muiža, tag. Dižstende. Tās teritorijā ir vēlā dzelzs laikmeta kapulauks (9.–12. gs.). No 14. gs. te bijusi vācu bruņinieku muiža. 1528.–1920. g. Stende, kas bija viena no lielākajām un bagātākajām muižām Kurzemē, 12 paaudzēs piederēja Brigenu dzimtai. F. Brigens, kas bija labi izglītots, pēc reformācijas pārgāja luterticībā. Viņa laikā celta vecā Stendes pils. Stendes muižas ansamblī (16.–19. gs.) jaunā pils celta klasicisma stilā 19. gs. sāk., pārbūvēta 19. gs. 70. gados. Saglabājušās arī saimniecības ēkas (ratnīca, muižas staļļi), t.s. blieķis jeb vešūzis (veļas mazgātava), bij. brūzis, kalēju māja u.c. ēkas. Muižas vecā ēka – dzīvojamais tornis ar renesanses stila iezīmēm celts 16. gs. To no trim pusēm norobežojuši grāvji. Muižas ansamblī arī parks ar vairākiem dīķiem.

19. gs. 90. gados sāka darbu mašīnbūves uzņēmums. Bij. Stendes muižā 1922. gadā nodibināja Stendes selekcijas un izmēģinājumu staciju. Tajā

Brīvības iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

20.–30. gados veica nozīmīgu augu selekcijas darbu. Tās lietošanā bija 540 ha zemes (188 ha aramzemes), strādāja pieci agronomi, kas nodarbojās gk. ar lauksaimniecības kultūraugu selekciju.

Apdzīvota vieta Stende sākusi veidoties Ventspils–Tukuma dzelzceļa būves laikā (1897.–1904. g.) kā dzelzceļa stacija. 1916. gadā pēc Kurzemes okupācijas vācieši sāka šaursliežu dzelzceļa līniju būvi uz Kurzemes ziemeļiem, lai atvieglotu mežmateriālu izvešanu. Tās kalpoja līdz 1968. gadam. 1905. gada revolūcijas laikā Stendes apvidū darbojās mežabrāļu grupas. Vecajā Stendes stacijas ēkā štābu bija iekārtojis soda ekspedīcijas vadītājs ģenerālis Horunženkovs. 1919. g. no no janvāra līdz martam pastāvēja lielinieku vara. Latvijas Brīvības cīņu laikā pēc lielinieku padzīšanas no Rietumlatvijas Stendes–Tukuma–Talsu novadā darbojās sarkano partizānu grupas. 1919. gada 17. novembrī notika kauja starp bermontiešiem un Latvijas armijas virsleitnanta K. Šnēberga vadīto grupu. Neatkarīgās Latvijas laikā Stendē darbojās bibliotēka, aptieka, vairāki tirdzniecības uzņēmumi. 2. pasaules kara laikā vācu okupācijas varas iestādes Stendē ierīkoja koncentrācijas nometni.

No 1946. gada Stende bija strādnieku ciemats, 1949.–1991. g. Stende bija pilsētciemats. 1969. gadā Stendē atvēra kombinētās lopbarības rūpnīcu, Talsu MRS, 1970. gadā – naftas un bituma bāzi, darbojās arī Talsu PMK, maizes ceptuve.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra, māksla

Stende izveidojusies abpus dzelzceļa līnijas. Sākumā tā saukta par Renču ciemu. 1898. gadā izgatavots pirmais plāns tiem gruntsgabaliem, kas bija atdalīti no Renču mājām. 1920. gadā sadalīja gruntsgabalos arī valsts fonda zemes. Tag. stacijas ēka celta 1920.–1923. g. (arhit. Medlingers). Stendes garākā iela ir Brīvības iela, kas šķērso dzelzceļu un turpinās ārpus pilsētas kā Talsu–Sabiles šoseja. Vienas no vecākajām ielām ir Robežu, Rožu un Ozolu ielas, kur saglabājusies pilsētas senākā apbūve, kā arī Stacijas iela. Pie tās Stendes stacijas apstādījumi (veidoti 1935. g.). Stende atspoguļo Kurzemei tipisko 20.–30. gados urbanizēto ainavu. 1935. gadā Stendē bija 119 dzīvojamo ēku. 1934. gadā pēc inženiera K. Vinkmaņa projekta celta sešklasīgās pamatskolas ēka. 1978. gadā celta pasta ēka.

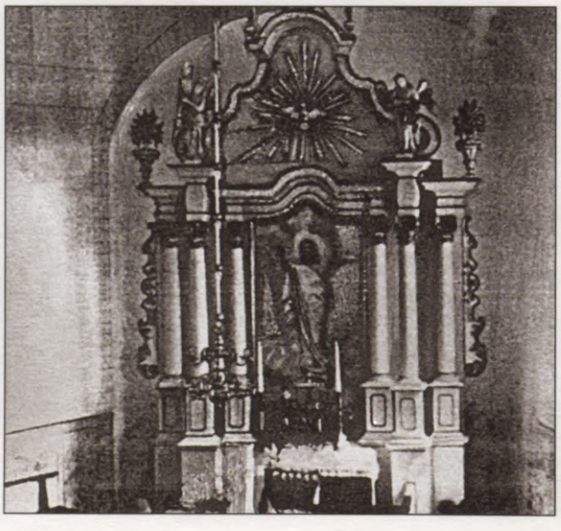

Stendes baznīcas altāris (20. gs. 30. gadu foto)

Dižstendē ainaviski un strukturāli vienota ar muižu ir Stendes lut. baznīca (1668.–1751. g.) un baznīckrogs (celts 18. gs. 2. pusē). Stendes lut. baznīcā vēlā baroka stila altāris ir ar klasicisma iezīmēm.Tā konstrukciju veido trīs pāri korintiešu kolonnu, kas balsta augstu zelmini ar gloriju. Atbilstoši laikmeta stilam altāra rotājums ir pieticīgs: divas eņģeļu statujas, vāzes un šauras, izliektas ornamenta josliņas gar altāra malām. Stendes lut. baznīcā atradusies J. Rozentāla altārglezna "Kristus debesbraukšana" (1903. g.; nozagta 1988. g.), 1898. gadā uzstādītas E. F. Valkera firmas ērģeles. Ap baznīcu laukakmeņu žogs, kas ietver arī kapliču un mācītāju K. F. Hartmaņa un J. F. Urbana apbedījumus un kapa pieminekli (darināts 1803. g.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Jau 18. gs. 80. gados Dižstendē sāka darboties zemnieku skola. Saglabājusies bij. skolas ēka, kas celta 1826. gadā (paplašināta 1864. g.) un bija pirmā skola Talsu novadā. Te mācījusies tēlniece L. Dzeguze un dzejniece P. Bārda. 1919. gadā Renču ciemā nodibināja skolu; to var uzskatīt par 1913. gadā dibinātās Valsts elementārskolas pēcteci. 1934. gadā Stendē atvērta pamatskola. Stendē un Stendes pagastā rosīgi darbojās 15 dažādas b-bas un organizācijas.

Pēc 2. pasaules kara Stendē bija divas ambulances, divi bērnudārzi, astoņgadīgā skola, trīs klubi, divas bibliotēkas, aptieka (dib. 1921. g.). Darbojās Stendes Tautas teātris (dib. 1961. g.; 1968. g. kolektīvā bija 41 dalībnieks), kas bija izveidojies no kultūras nama drāmas kolektīva (dib. 1945. g.).

Stendes selekcijas un izmēģinājumu stacijas centrā darbojās klubs (200 vietu), bibliotēka (3,13 tk grāmatu, 1969. g.), kā arī feldšeru un vecmāšu punkts, sakaru nodaļa, meteoroloģiskā stacija un bērnudārzs.

Stendes muižas vecajā ēkā izvietota Stendes selekcijas un izmēģinājumu stacijas vēstures ekspozīcija.

Reliģija

Stendē darbojas ev.-lut. draudze. Baznīca atrodas Dižstendē.

Ir zināms, ka Stendē bijusi katoļu kapela, ko vēlāk pārņēmuši luterāņi. Mācītāja zeme piešķirta 1621. gadā, mācītāju vārdi zināmi no 1644. gada. 1576. gadā uzcelta jauna koka baznīca tuvāk muižai. Kad tā

Kokmateriāli Stendes stacijā (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

kļuvusi nedroša, uzcelta tag. mūra baznīca (300 sēdvietu). Līdz 1928. gadam draudzei bija filiāle Spārē. Mācītāji: 1910.–1927. g. A. Johansons, 1935.–1941. g. J. E. Ozoliņš (1941. g. 14. jūnijā spaidu kārtā aizvests uz PSRS), 1941.–1944. g. E. Ville, kopš 1995. gada K. Simanovičs.

Stende – deviņdesmitie gadi

90. gados pēc privatizācijas darbu turpina visi lielākie uzņēmumi, tikai daži ir mainījuši īpašnieku, dažos mainījies darba profils. 1990. gadā Talsu MRS sadalījās Talsu mežrūpniecībā un Talsu virsmežniecībā, izveidojās SIA "Talsu meliorators", "MTA", "AGRO", "Dzirnavu serviss", "STENA" (naftas bāze). 1991. gadā uzcēla Talsu mežrūpniecības administratīvo ēku, kurā izvietojusies pilsētas dome un ambulance.

Stendē darbojas deviņgadīgā skola un 1997. gadā dibinātā Kristīgā pamatskola. Ir bērnudārzs, tautas nams, bibliotēka un bērnu bibliotēka. Sekmīgi darbojas audēju pulciņš, ko ilgus gadus vada I. Strujeviča, viņas vadībā apgūst arī klūdziņu pīšanas mākslu. Pilsētā ir ambulance, aptieka, pasts, 11 veikali, trīs kafejnīcas, autoremonta darbnīca un degvielas uzpildes stacija. Reizi mēnesī iznāk informatīvais biļetens "Stendes Ziņas".

Informatīvā biļetena "Stendes Ziņas" redaktore I. Ulmane

Pavadonis pa Stendi un apkārtni

Pie Stendes dzelzceļa stacijas *[1]* piemiņas akmens (1989. g.) padomju okupācijas varas represiju upuriem. Brīvības ielā 15 *[2]* Stendes skola. Nākotnes ielā 3 Brāzmu dzīvoklis-muzejs *[3]*. Bungu kapos *[4]* apbedīts valodnieks K. Draviņš, mūziķis J. Adamovičs (1939. g. V. Treija veidots piemineklis). Dižstendē *[5]* bij. Stendes muižas ēku ansamblis – torņveida vecā ēka, kurā atrodas selekcijas un izmēģinājumu stacijas vēstures ekspozīcija, jaunā pils, stalļi ar ratnīcu, blieķis un citas saimniecības ēkas. Blieķī dzimusi tēlniece L. Dzeguze. Parks,

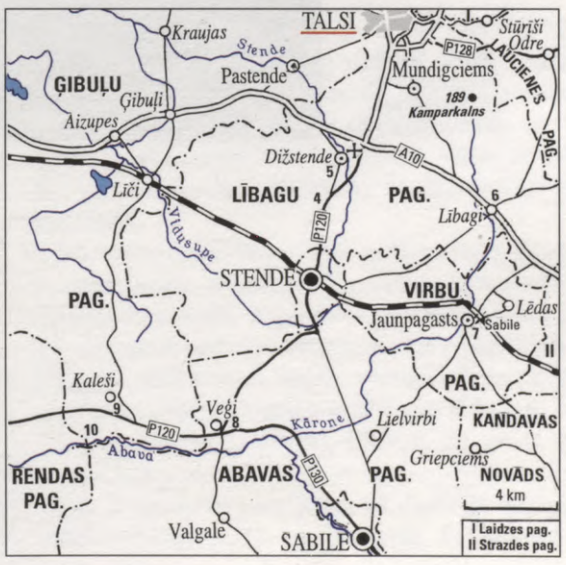

Dižstendes centrs (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Brigenu dzimtas kapi. Pie ceļu krustojuma Stendes lut. baznīca. Pie baznīcas mācītāju apbedījumi. Blakus bij. kroga ēka, bij. skola. Lībagos *[6]* bij. pamatskolas ēka (1881. g.) un tautas nams (būvēts 1929. g. kā pagastnams). Virbu vecticībnieku baznīca (20. gs. 30. gadi) *[7]*. Veģos *[8]* bērnu pansionāts (1960. g.), parkā M. Ruško skulptūra "Māte ar bērnu". Aiz šosejas Veģupītē dabas piemineklis – 1,7 m augsts trīspakāpju ūdenskritums, kas izveidojies uz dolomīta kāples Abavas ielejas dabas parkā. Kalešos *[9]* Slepkavkalnā piemiņas akmens (1969. g.) vietā, kur 1906. gadā nobendēti revolucionāri V. un D. Lasmanis, J. Lagzdiņš, J. Lange, K. Sirdsvidus. Tālāk Abavas senlejas krastā Māras kambari *[10]* – ievērojams dabas un arheoloģijas piemineklis – sena kulta vieta. Gaišajos smilšakmeņos zem dolomīta slāņa izveidojušās trīs šauras plaisveidīgas alas. To garums 4 m, 4,1 un 6 m, divu lielāko alu platums pie ieejas 1,5 m. 250 m uz austrumiem senlejas krastā vēl Māras avotiņa ala (garums 11,5 m), no kuras iztek avots.

Bijušās Stendes muižas vecā ēka (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Stendē dzimis valodnieks K. Draviņš un statistiķis K. Zīverts.

(Talsiem, Sabilei un Kandavai tuvāko vietu apraksts rakstos par šīm pilsētām.)

STRENČI

Valkas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5,7 km².
Iedzīvotāji: 1829 (1997. g.); latvieši 81,5%, krievi 12,6%, baltkrievi 1,4%, ukraiņi 1,0%, poļi 1,4%.
Attālums no Rīgas 126 km, no Valkas 29 km (autoceļš A3).
Dzelzceļa stacija Strenči 1 km no pilsētas centra (līnijā Rīga–Lugaži).

Ģerboņa vairoga zilajā laukā zem četrām horizontālām zelta joslām trīs zelta rombi. Strenču pilsētas ģerbonis apstiprināts 1928. gadā

Strenči atrodas Gaujas labajā krastā, starp Jērcēnu, Plāņu un Trikātas pagastu, netālu no Sedas pilsētas. Autoceļš P25 saista Strenčus ar Smilteni.

Daba un iedzīvotāji

Strenči atrodas Tālavas zemienes Sedas līdzenumā, galvenie dabas komponenti ir meži un Gauja – tie noteikuši pilsētiņas rašanos un pastāvēšanu.

Gauja tieši pusceļā, uz D no Valkas pagriezusies savā tecējuma lokā uz DR, Rīgas līča virzienā, lejpus Strenčiem pārvar 5 km garu krāču posmu. Būvējot dzelzceļu, krāču sākumā uzcēla tiltu, 3 km aiz tā – staciju. Starp tiltu un staciju izveidojās pilsētas apbūve. Caur pilsētu tek pieteka Strenčupīte (15 km gara). Strenčos un augšpus tiem gar Gauju daudz vecupju, kas norāda uz mainīgo, meandrējošo gultni. Gar pilsētu ir Gaujas vecā gultne, upē – apaugušas salas.

Strenču pusē meži mitrāki, uz ZA atrodas plašais Sedas tīrelis. Viņpus Gaujas sākas Trikātas pacēlums.

Strenču iedzīvotāju skaits visvairāk palielinājās 20. gados pirms pilsētas tiesību piešķiršanas.

Rīgas iela (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

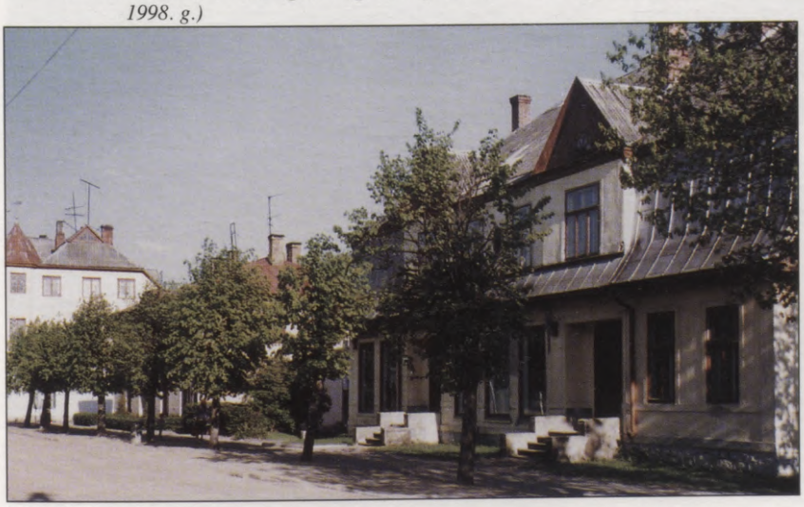

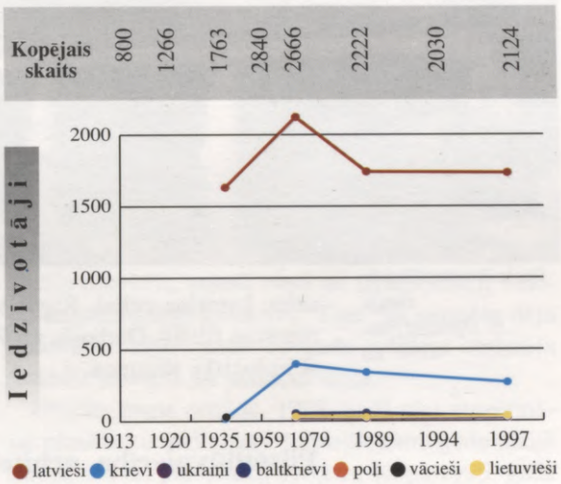

Vēsture

Strenči ir viena no nelielajām Ziemeļlatvijas pilsētām. Par nozīmīgu apdzīvotu vietu Strenči *(Stakeln)* sāka veidoties pēc Strenču stacijas atklāšanas Rīgas–Pleskavas (caur Valku) dzelzceļa līnijā (1889. g.) un pēc tilta uzcelšanas pār Gauju. Sākotnēji Strenči attīstījās gk. kā mežrūpniecības centrs, tur apmetās mežstrādnieki un Gaujas plostnieki. Sakarā ar plašo Ziemeļvidzemes mežu izmantošanu ap staciju drīz vien uzbūvēja mājas, un 1895. gadā Strenči ieguva miesta tiesības. Miestu izbūvēja uz Ēveles, Jaunjērcēnu un Ķeižu muižas zemēm. Strenčos 0,5 km no dzelzceļa stacijas un miesta 1907. gadā atklāja valsts psihiatrisko slimnīcu. Lielinieku vara Strenčos darbojās no 1917. g. novembra līdz 1918. g. februārim un no 1918. g. decembra līdz 1919. g. maijam.

No 1928. gada Strenči ir pilsēta. 30. gados tā bija dārzu pilsēta un iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija amatniecība, dārzkopība un lauksaimniecība. 1935. gadā Strenčos bija 59 sīktirdzniecības un 76 sīkrūpniecības uzņēmumi (dzirnavas, vilnas apstrāde, galdniecība, desu darbnīca). Notika nedēļas un gada tirgi.

Vācu okupācijas laikā 1943. gadā nacisti iznīcināja psihiatriskās slimnīcas slimniekus, kurus nebija aizveduši radinieki. 2. pasaules kara beigās 1944. g. 23. septembrī padomju okupācijas karaspēks ienāca Strenčos. PSRS varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta arī Strenču iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā apcietināti 24 cilvēki, 1949. g. 25. martā deportēti 20 cilvēki).

Pēc 2. pasaules kara pilsētiņā darbojās Strenču MRS (pilsētā atradās tās pārvalde, kokmateriālu

Dzelzsbetona tilts pār Gauju (I. Opmaņa foto, 1998. g.)

cehs, karotīna cehs), Rīgas ķīmiskās mašīnbūves rūpnīcas filiāle. Darbojās arī Republikāniskā psihoneiroloģiskā slimnīca.

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

Strenču centrā ievērojamāko stilistiski vienotas apbūves kompleksu veido Strenču psihoneiroloģiskās slimnīcas ēkas. Tās radušās, sākot ar 1903. gadu, pēc vienotas arhitekta A. Reinberga ieceres. Pirms 1. pasaules kara Strenčos bija apm. 10 mūra un 40 koka ēku.

1935. gadā Strenčos bija 313 dzīvojamās ēkas, no tām 11 mūra, 180 koka, 122 jaukta materiāla ēkas, 256 vienstāva, 55 divstāvu un 2 trīsstāvu ēkas. 2. pasaules kara laikā liela daļa Strenču ēku tika nodedzinātas, tomēr pēckara gados pilsētā nekas netika celts.

Laukiem netipiska ir Strenču lut. baznīcas arhitektūra: tās veidolā ļoti uzskatāmi redzamas jūgendstila iezīmes. Strenču lut. baznīcā atrodas I. Zeberiņa altārglezna "Kristus un Pēteris uz jūras" (1957. g.).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1901. gadā Strenčos dibināta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. No 1909. gada Strenčos darbojās ministrijas skola. Tajā mācījies dzejnieks J. Ziemeļnieks (īstajā vārdā J. Krauklis). 1935. gadā Strenčos darbojās sešklasīgā pamatskola ar pirmskolu, Strenču pilsētas bibliotēka (757 grāmatas), Strenču Patērētāju b-bas bibliotēka (1453 grāmatas), Strenču slimnīcas bibliotēka (677 grāmatas).

1910. gadā Strenču miesta, Trikātas, Ēveles un Jērcēnu pagasta rosīgākie lauksaimnieki un sabiedriskie darbinieki nodibināja Strenču Krājaizdevu s-bu, kas veicināja teritorijas saimniecisko attīstību. Darbojās Saviesīgā b-ba (dib. 1907. g.), Krājaizdevu s-ba (1910. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1908. g.), Namsaimnieku savstarpējā ugunsapdrošināšanas b-ba (1928. g.), Namsaimnieku b-ba (1910. g.), Amatnieku, ierēdņu un tirgotāju b-ba (1931. g.), Strādnieku patērētāju b-ba.

Darbojās Latvijas Sarkanā Krusta Strenču nodaļa, Sarkanā Krusta Strenču nodaļas slimnīca ar veselības kopšanas punktu un zobārstniecības kabinetu.

Pēc 2. pasaules kara Strenčos bija pamatskola, kultūras nams (zālē 250 vietu) un kinoteātris, divas bibliotēkas, poliklīnika.

Reliģija

Strenčos darbojas ev.-lut. draudze. Baznīca celta 1907. gadā (230 sēdvietu), līdz 1934. gadam to apkalpoja Ēveles draudzes mācītājs. Kopš 1934. gada Strenču draudze ir patstāvīga, tai ir savs mācītājs. Baznīca 1. pasaules kara laikā cietusi, atjaunota, 1937. gadā uzcelts tornis (arhit. F. Skujiņš). Baznīcas ērģeles 1907. gadā pirktas Vācijā. 1998. gadā Strenču draudzē kalpo B. Leite.

Plostnieku svētki Strenčos (G. Pulksteņa foto, 1998. g.)

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Strenči – deviņdesmitie gadi

Pēckara gados pilsētas attīstība bija gandrīz pilnīgi pārtraukta. Strenči bija Latvijā vienīgā pilsēta, kurā nebija ne attīrīšanas iekārtu, ne ūdensvada, ne siltumtrases. 1996. gadā, sadarbojoties Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijai un Dānijai, Strenčos tika realizēts "Danplan–Projekts", kas visas šīs problēmas atrisināja. Strenči ir pirmā provinces pilsēta, kurā pabeigts kompleksais vides un enerģētikas projekta risinājums. Projekts ietvēris katlu māju, kur izmanto vietējos koksnes atkritumus un šķeldu, siltumtrases ar īpaši izolētām dāņu *Løgstør* caurulēm, kvalitatīva dzeramā ūdens apgādi no artēziskajām akām, notekūdeņu attīrīšanu pēc biobloku principa, kā arī atkritumu izgāztuvi ar šķirošanas sistēmu. Jau pašreiz Gauja pie Strenčiem ir tīra upe un pilnībā izmantojama tūristiem.

Lielākais uzņēmums ir a/s "Strenču MRS", kas nodarbina 290 strādājošos; Strenču virsmežniecībā ir 127 darbinieki, Strenču psihoneiroloģiskajā slimnīcā – 450 darbinieki. Bij. ķīmiskās rūpnīcas "Rinar" filiāles vietā darbojas SIA "I. J un Co", kas uzpērk labību no zemniekiem, ražo miltus, kombinēto lopbarību, makaronus. Ir moderna meža un dekoratīvo stādu audzētava. Pilsētā uzcelta degvielas uzpildes stacija, ir motelis "Cīmuss", kafejnīcas "Una", "Upmala".

Aktīva ir kultūras dzīve: kultūras namā darbojas J. Ziemeļnieka Tautas teātris (1997. gadā nosvinēja savu 50 gadu jubileju), jauktais koris "Rītu puse", pūtēju orķestris, rajonā vieni no labākajiem ir vidējās paaudzes deju kolektīvs "Tīne" un jauniešu deju kolektīvs. 1997. gadā 10 gadu jubileju atzīmēja Strenču mūzikas un mākslas skola.

Uzcelta jauna estrāde. 1998. gadā tika atdzīvinātas plostnieku tradīcijas – turpmāk katru gadu maijā Strenčos svin plostnieku svētkus. Kopš 1995. gada augustā Strenčos svin pilsētas svētkus. Strenčiem ir sadraudzības pilsēta Rodekro (Dānijā). Darbojas organizācijas "Glābiet bērnus" nodaļa, Sarkanā Krusta filiāle.

Pēc tam kad 1992. gadā nodega iepriekšējā skola, uzcelta jauna ēka, kurā 1998. gadā sāka mācības Strenču pamatskola, bet 1999. gadā pabeigta skolas celtniecība un atjaunota vidusskola. Šī skola ir viena no modernākajām Latvijā, tajā ir laba sporta zāle. Pilsētā darbojas bērnudārzs (65 vietas), doktorāts (G. Jukāma individuālais uzņēmums), pasts, veikali, divas frizētavas.

Strenču pilsētas domes priekšsēdētāja V. Graumane

Pavadonis pa Strenčiem un apkārtni

Dabas priekšrocības, maz skartā un relatīvi ekoloģiski tīrā vide, pilsētas infrastruktūras strauja attīstība Strenčiem dod iespēju piesaistīt tūristus. Jau tagad

Strenču vidusskola (I. Opmaņa foto, 1998. g.)

šeit ir ūdenstūristu, makšķernieku, sēņotāju, ogotāju iecienīts apvidus. Īpaši jauki ir Gaujas krasti un līkumotā Strenčupīte, te ir dabiski veidojies parks *[1]*, tajā ir estrāde. Iepretī jau 20. gs. 20. gadu beigās tika nostiprināti Gaujas krasti pret izskalošanu. Izkopts ir lut. baznīcas dārzs *[2]*. Plašā teritorijā parkā izvietots vienotā stilā celto psihoneiroloģiskās slimnīcas ēku komplekss. T.s. Annas mājā ir slimnīcas muzejs, interesants tehnikas piemineklis ir dūmenis ar ūdenstvertni (uzcelts 1907. g.) *[3]*.

Pilsētas centrā ievērību pievērš jaunās un vecās skolas ēkas *[4]*. Netālu Rīgas ielā 17 ir māja, kurā 1915.–1919. g. dzīvojis un strādājis par fotogrāfu dzejnieks J. Ziemeļnieks (1912.–1914. g. mācījies Strenču ministrijas skolā). Pie dzelzceļa stacijas piemiņas akmens padomju okupācijas varas upuriem *[5]*. Pulkveža Zemitāna ielā sens verstu stabs *[6]*. Tilts pār Gauju ir otrs vecākais dzelzsbetona tilts Latvijā (uzcelts 1909. g.) *[7]*. Strenčos dzimuši vai dzīvojuši valodnieks, žurnālists H. Bendiks, redaktors A. Bērziņš, komponists A. Maskats, LKOK K. Sloka, mākslinieks N. Stūris, sportists V. Vītols.

Skaistākās vietas ir pie Gaujas. Uz A no Strenčiem, pie Plāņu Rāmniekiem ir dabas aizsardzības piemineklis – smilšakmens atsegums *[8]*. Lejpus dzelzceļa tilta – Strenču krāces *[9]*. 7 km uz D, sānis no Trikātas ceļa Atpiļu mājas *[10]*, pie tām Atpiļu upurozols (apkārtmērs 8 m), kā arī dižkļava (3,5 m).

10 km no Strenčiem ir Trikāta *[11]*, kur, iespējams, bijusi Tālavas virsaiša Tālivalža mītne (pilskalns), bet 1284. gadā uzcelta ordeņa pils (pilsdrupas) un 1580. gadā – lut. baznīca. Tag. baznīca celta 1607. gadā, pārbūvēta 1694., 1703. gadā. Mākslas pieminekļi ir ērģeles (1867. g.), kancele (18. gs. 2. ceturksnis), cilnis "Kristus pestīšana" (18. gs. 1. puse) baznīcā, kā arī krāsns (18. gs. beigas) mācītājmuižā (1804. g.). Trikātas pagasts slavens kā Latvijas armijas četru ģenerāļu dzimtā puse. Vēžnieki no 17. gs. beigām bijušas Baložu dzimtas mājas; te dzimis ģenerālis J. Balodis, ģeodēzijas prof. J. Balodis. Plāņu Maskatos dzimušais ģenerālis K. Gopers mācījies Trikātas draudzes skolā, tāpat kā ģenerālis

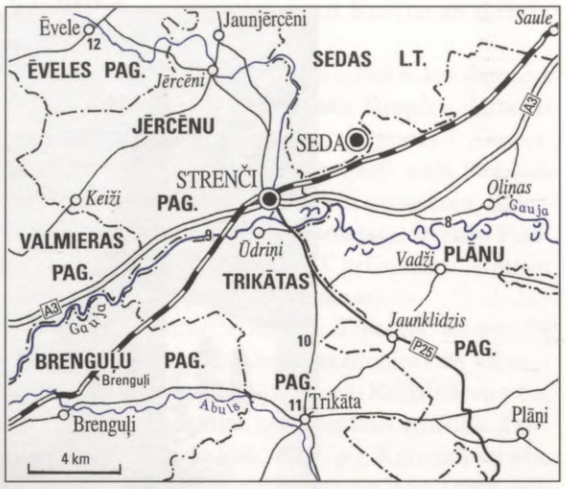

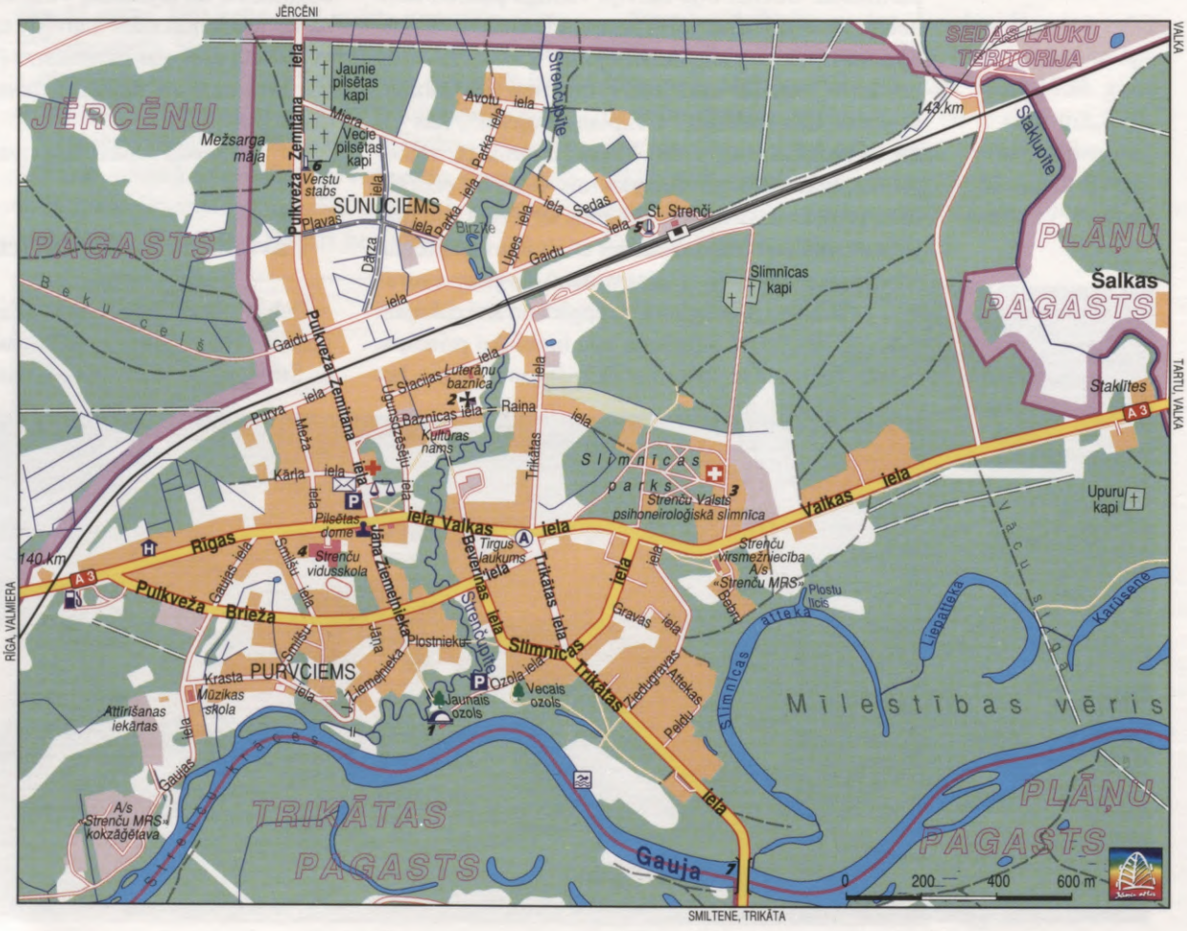

Strenču valsts psihiatriskā slimnīca

19.–20. gs. mijā veidot modernāko psihiatrisko klīniku Baltijā Vidzemes bruņniecības administrācija iecerēja jau 1899. gadā. Psihiatrs A. Bērs sūtīja arhitektu A. Reinbergu uz Eiropu iepazīties ar progresīvākajām metodēm līdzīgu dziednīcu ierīkošanai. Apvienojot 40 ha Brenguļu un 56 ha Stakles muižas zemes, tika iegūta klīnikas celtniecībai ideāla vide. Pirmās kārtas celtniecība sākās jau 1904. gadā un tās atklāšana notika 1907. g. 10. februārī. Divu un triju stāvu ķieģeļu ēkas izvietotas plašā teritorijā, parks veido harmonisku un dekoratīvu vidi. Pēc arhitekta F. Skujiņa projekta 20. gs. 30. gados slimnīcā iekārtota kapela. Jau pirms 1. pasaules kara psihoneiroloģiskā slimnīca bijusi viena no labākajām ne tikai Krievijā, bet arī Eiropā.

Klīnika sastāv no vairākām paviljona tipa ēkām slimniekiem, saimniecības kompleksa, ar tam laikam modernu centrālapkures un ūdensvada sistēmu un ārstu kabinetiem. Par teicamu labiekārtojumu liecina ūdens rezervuāra novietojums katlu mājas skurstenī un tā pielāgojums apsildei. Ansambļa arhitektūras veidojumā A. Reinbergs ir izmantojis ķieģeļu kā būvmateriāla izteiksmes iespējas, dažādojot fasāžu plastisko apdari.

Pēc senas tradīcijas korpusiem doti pirmo pacientu vārdi. Tādējādi paviljonu nosaukumos iemūžināti Anna, Osvalds, Marija. Pēc arhitekta nāves 1908. gadā viena paviljona būves pabeigšanai naudu deva A. Reinberga atraitne, un šis korpuss kopš tā laika tiek dēvēts Augusta (arhitekta priekšvārds) vārdā.

Psihoneiroloģiskās slimnīcas korpuss (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

Dūmenis ar ūdenstvertni (I. Opmaņa foto, 1998. g.)

J. Apinis, ģenerālis R. Dambītis (dz. Trikātas Klapčos). Draudzes skolas priekšnieks šajā laikā (1883.–1925. g.) bija J. Mūrnieks. Viņam Trikātas kapos ir K. Zāles veidots piemineklis.

Trikātas pagastā dzimuši arī publicists P. Abuls, komponists J. Ķepītis, ērģelnieks N. Vanadziņš, LKOK, medicīnas doktors A. Mežciems, dziedātāja A. Liberte-Rebāne, LR ministrs E. Laimiņš. Jērcēnu pagastā dzimis farmaceits prof. J. Kupcis, inženierzinātņu doktors A. Ziņģītis, Plāņu pagastā – selekcionārs P. Knape. Ēvelē *[12]* arhitektūras piemineklis – muižas klēts (celta 1793. g.) un parks, lut. baznīcas (1821. g.) ērģeles (1874. g., F. Veisenborns) ir mākslas piemineklis. Kapos G. Šķiltera 20. gs. 1. pusē veidots piemineklis Ansbergu ģimenei un E. Zvirbuļa 1936. gadā veidots piemineklis R. Garselim.

SUBATE

Daugavpils rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada (daļējas tiesības 1680. un 1887. g.).
Platība 5 km², lauku teritorija 94 km².
Iedzīvotāji: 1019 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 1435; latvieši 56,9%, krievi 31,8%, lietuvieši 7,0%, poļi, 2,0%, baltkrievi 1,4%.
Attālums no Rīgas 181 km (autoceļi P70, P73, P89, A7), no Daugavpils 54 km (autoceļi P70, A14).
Dzelzceļa stacija Eglaine 17 km (līnijā Daugavpils–Šauļi).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā uz zaļas pamatnes zaļa egle. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Subate robežojas dienvidrietumu malā ar Lietuvu, dienvidaustrumos – ar Eglaines pagastu, pārējā daļā to apņem lauku teritorija, kas savukārt robežojas ziemeļrietumos ar Gārsenes pagastu, ziemeļos ar Asares pagastu, ziemeļaustrumos ar Rubenes pagastu, austrumos ar Bebrenes pagastu. Subatē sākas autoceļi P73 uz Vecumniekiem, P70 uz Daugavpili, kā arī uz tuvāko Lietuvas pilsētu Obeļiem.

Daba un iedzīvotāji

Subate atrodas Augšzemes augstienes Ilūkstes pauguraines ZR malā. Lauku teritorija jau iesniedzas Aknīstes nolaidenumā. Pilsēta atrodas gleznainā vietā Subates-Baltmuižas subglaciālās iegultnes krastos. Iegultnes dibenu pie Subates aizņem Lielais un Mazais Subates ezers, kuru ūdenslīmenis atrodas 120 m vjl., bet ielejas krastu augstums pārsniedz 140 m vjl.; Lielā Subates ezera platība 51 ha, lielākais dziļums 16,5 m, Mazā Subates ezera platība 51,2 ha, lielākais dziļums 20 m, tā dienvidu gals iesniedzas Lietuvā. Iegultnes turpinājumā uz ziemeļiem ir vēl Āzišķu ezers un citi mazāki ezeriņi. Subates apkaimē ir gandrīz 20 ezeru. No tiem daudzi aizņem paralēlo Kazimirvāles-Patmalnieku iegultni. No Lielā Subates ezera iztek Dzirnavupīte, kas ietek Nemunas baseina upē Kreunā.

Iedzīvotāju skaits Subatē strauji pieauga 19. gs. 2. pusē. Pēc 1. pasaules kara tas visu laiku samazinājās un pēc 2. pasaules kara pat nav sasniedzis pirmskara līmeni. Iedzīvotāju nacionālais sastāvs visu laiku bijis ļoti raibs. Pirms 1. pasaules kara lielākā nacionālā grupa bija ebreji.

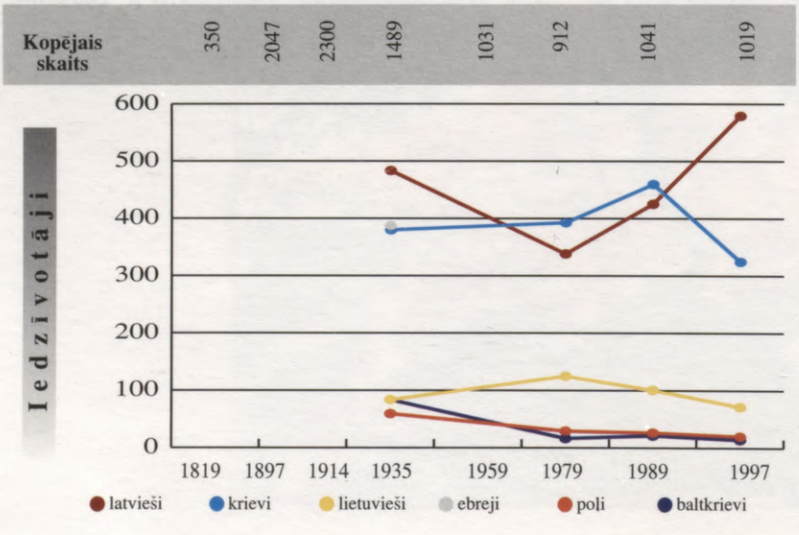

Vēsture

Arheoloģiskie izrakumi Subates teritorijā nav izdarīti, tāpēc par vissenākajām cilvēku apmetnēm nav drošu ziņu. Tomēr nejauši akmens darbarīku savrupatradumi, kas attiecas uz neolītu, liecina, ka Subates apkārtne bijusi apdzīvota jau 2. gt. pr. Kristus. Domā, ka baltu ciltis ienākušas Latvijas teritorijā no DA, t.i., arī caur Subati. Pirmo reizi vēstures avotos Subates vārds minēts 1570. gadā, kad Kurzemes un Zemgales hercogs Gothards Ketlers pārdeva G. Plāteram-Zībergam Subates tirgus vietu. Tā jau bija sākusi veidoties 16. gs. 1. pusē un pastāvējusi no 1550. gada. Polijas karaļa Stefana Batorija laikā Subate turpināja attīstīties uz grāfa Plātera-Zīberga un Prodes dzimtmuižas īpašnieka Ostena-Zakena zemes. Pēc apm. 100 gadiem, kad Plāteri-Zībergi pārgāja katoļticībā, ar Polijas karaļa lēmumu arī Subates lut. baznīcu nodeva katoļiem.

Luterticīgie subatieši, protestēdami pret katoļticības ieviešanu un to, ka arī Plāteri-Zībergi pārgājuši katoļticībā, pārcēlās uz Subates ezera A krastu, kas piederēja Prodes muižas īpašniekam H. F. Ostenam-Zakenam. 1685. gadā viņš luterāņiem uzcēla jaunu baznīcu un pamazām tur izveidojās t.s. Jaunsubate. Vecsubate jau 1680. gadā bija ieguvusi Magdeburgas pilsētas tiesības.

Iedzīvotāji bija latvieši, gk. lietuvieši, poļi un krievi. Viņu galvenā nodarbošanās bija tirdzniecība, amatniecība un zemkopība. Kad pēc Polijas trešās dalīšanas (1795. g.) Kurzemes hercogisti kopā ar Subati pievienoja Krievijai un izveidoja Kurzemes guberņu, tajā ietilpa arī abas Subates. Subates zemes īpašnieki deva zemniekiem tiesības apmesties pilsētā, tirgoties, turēt krogus un citus tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus. Tikai ebrejiem nebija ļauts uzturēties pilsētā. Pilsētai pārejot Krievijas valdīša-

Kalna iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

nā, ieceļoja daudzas vecticībnieku ģimenes, kuras ticības dēļ tika vajātas Krievijā. Pēc pievienošanas Krievijai Latvijā sākās intensīvs pārkrievošanas process, kam pretojās vācu muižniecība. 1887. gadā tika ieviesta pilsētas vienkāršotā pārvalde, un 1894. gadā abas pilsētas daļas apvienojās.

Subatieši piedalījās arī 1905. gada revolūcijā. Notikusi sadursme tirgus laukumā. 1915. gadā Subati okupēja Vācijas karaspēks un pārvaldīja līdz Latvijas valsts dibināšanai. 1917. gadā Subatei otro reizi piešķīra pilsētas tiesības. Vācu karaspēks izcirta Subates apkārtnes lielos mežus un kokmateriālus izveda uz Vāciju.

Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. gadā Subati ieņēma lietuviešu karaspēks un pilsēta tika sadalīta: puse Latvijai, puse Lietuvai. Iedzīvotāji arī sadalījās pēc nacionālās piederības. 1921. gadā robeža tika pārcelta atpakaļ. 1919. gadā rajonā uz Z no Subates tika formēta latviešu nacionālā karaspēka vienība – Augškurzemes partizānu pulks, kas 1919. gada vasaras 2. pusē ieņēma pozīcijas Latgales (Austrumu) frontē, labajā spārnā, Asares un Rubenes muižas rajonā. 20. gs. 30. gados pilsētas un apkārtnes iedzīvotāji nodarbojās gk. ar zemkopību, tirdzniecību un amatniecību. No rūpniecības minams elektrības ražošanas un kokapstrādāšanas uzņēmums. Subatē atradās Robežapsardzības iecirkņa kanceleja, rajona veterinārārsts.

Domes iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

2. pasaules kara laikā 1944. g. 31. jūlijā Subatē ienāca Sarkanā armija. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta arī Subates iedzīvotāji.

Pēckara gados Subatē tika atvērta apavu r/a "1. Maijs" filiāle, darbojās maizes ceptuve, dzirnavas, sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Kurzemes hercogistes Sēlijas daļa gan etniski, gan kultūrvēsturiski ir ieguvusi daudzslāņainu redzamo liecību klāstu. Subatē bija pārstāvētas gan latviešu, vācu, poļu, leišu, gan krievu un ebreju tautības, un pilsētas koka arhitektūrā vērojamas visu šo nacionālo kultūru ietekmētas celtniecības iezīmes. Kompakti izbūvētā pilsētas senākajā daļā ir saglabājušās 18.–19. gs. ēkas: dzīvojamās mājas, skola, tiesas nams, vecticībnieku baznīciņa un sinagoga. Subates vēsturiskais centrs (16.–19. gs.) ir pilsētbūvniecības piemineklis. Vecsubati ar Jaunsubati savieno tilts pār šaurumu, kas savieno Subates ezerus. Jaunsubatē atrodas slimnīca, vecs parks ar gravu un valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – Subates lut. baznīca (1685. g.). 1936. gadā Subatē bija 468 gruntsgabali un 343 dzīvojamās mājas. Pēc 2. pasaules kara uzcēla vairākstāvu dzīvojamās mājas, kultūras namu, notika individuālā celtniecība.

Māksla

Pilsētas nomalē atrodas Subates kapi, kas iedalīti gan pēc nacionālās, gan pēc konfesionālās piederības. Ar sevišķu kultūrvēsturisko vērtību izceļas ebreju kapi. Tajos atrodas 18.–20. gs. granītā izcirstās piemiņas stēlas ar uzrakstiem un ebreju simboliku.

Luterāņu baznīcas kanceles fragments

1831. gadā celtajā Erceņģeļa Miķeļa baznīcā nozīmīgs ir galvenā altāra antependija cilnis, kuru pēc Leonardo da Vinči freskas "Sv. Vakarēdiens" motīviem kokā griezusi A. Baļule. Latgales un Sēlijas dievnamiem viņa darinājusi vairākus tautas mākslas garā veidotus kokgriezumus.

Tag. lut. baznīca celta, atdarinot Lietuvas teritorijā adaptētās kalvinistu dievnamu arhitektūras formas. Bagātīgi ornamentētais un skulptūrām rotātais baroka kokgriezuma ansamblis ir Stelmužes, Indricas, Gārsenes, Vecpils baznīcās 17.–18. gs. mijā darbojušās meistaru grupas darbs. Tas liecina par intensīvu kultūras mijiedarbību starp Polijas-Lietuvas karalisti un Kurzemi.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1682. gada rudenī Jaunsubatē ar Prodes dzimtīpašnieka H. F. Ostena-Zakena gādību un lielu naudas dāvinājumu (2 tk valsts dālderu sudraba naudā) sāka darboties latiņu skola. No šās summas augliem turpmāk bija jāalgo vienmēr viens skolotājs un bez tam jāēdina un jāuztur trūcīgie skolēni. Par naudas pārvaldniekiem bija uzaicināti Jaunsubates baznīcas mācītāji. Tā bija pirmā skola Augšzemē, un tajā varēja mācīties arī zemnieku bērni. Šī Jaunsubates privātskola pastāvēja līdz 1. pasaules karam. Tā devusi izglītību plašai apkārtnei vairākās paaudzēs. 18. gs. Subatē darbojās Izāka Bauera privātskola (tajā pirmmācību guvis Vecais Stenders). Neatkarīgās Latvijas laikā Subatē bija koncentrēta novada kulturālā un sabiedriskā dzīve, darbojās četras pamatskolas, arī valsts pamatskola un lietuviešu sešklasīgā pamatskola (mācījās apm. 400 skolēnu). 1921.–1931. g. Subatē bija vidusskola, ko pēc tam pārcēla uz Ilūksti. 1926. gadā nodibināta savienība "Subatas un apkārtnes tautas nams", kurā bija bibliotēka (1 tk sējumu), sarīkojumu zāle un darbojās arī Skatuves mākslas cienītāju b-ba. Rosīgi darbojās Krājaizdevu s-ba (1922. g., 600 biedru). 1925. gadā dibināta aptieka. 1881. gadā Latvijas medicīnas vēstures pētnieks I. Brensons izveidoja nelielu slimnīcu.

Sv. Jura luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

1908.–1910. g. un arī vēlāk Subatē darbojās kultūras celmlauzis lietuvietis J. Zauka. Viņš noorganizēja kori, pašdarbības aktieru kopu. Pēc 1919. gada

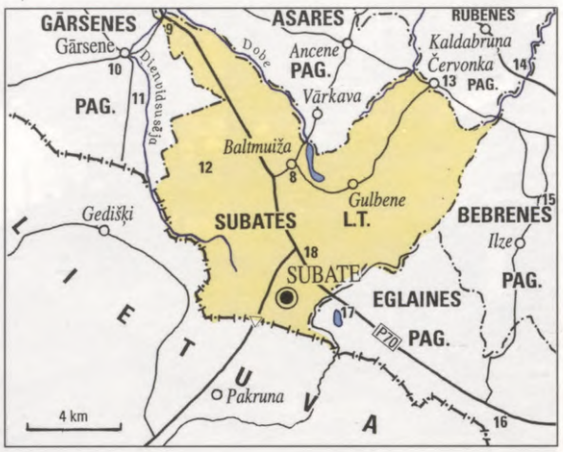

atgriezās no Lietuvas un spēlēja ērģeles, kā arī strādāja par skolotāju. Viņa laikā darbojās arī Mākslas amatieru b-ba, tika iestudētas lugas, rīkoti koncerti. 1927. gadā J. Zauka nodibināja Subatē Lietuvas katoļu jaunatnes b-bu *Sviesa* ("Gaisma"), bet 1933. gadā – lietuviešu sešklasīgo pamatskolu. Aktīvi darbojušies grāmatu izplatītāji. Grāmatas vestas pat no Prūsijas.

Pēc 2. pasaules kara Subatē darbojās astoņgadīgā skola, zonālā slimnīca (50 vietu), kultūras nams, divas bibliotēkas (29,1 tk grāmatu, 1968. g.), bērnudārzs.

Reliģija

Subatē darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, vecticībnieku draudze.

Ar Polijas karaļa lēmumu 1677. gadā lut. baznīcu nodeva katoļiem. Tajā pašā gadā Subatē nodibināja jezuītu misiju. 1690. gadā Subates baznīcu nodeva jezuītu apkalpošanai, līdz ar to tā bija Ilūkstes jezuītu filiālbaznīca. 1831. gadā uzcēla tagadējo Subates katoļu baznīcu. Tā celta no laukakmeņiem, bez torņiem. Vienā laikā ar baznīcu tās priekšā ir izbūvēti laukakmeņu vārti ar zvanu torni. Netālu no zvanu torņa atradās Lietuvas tautas mākslas tradīcijās darināts krucifikss no 1889. gada. Draudzei septiņas kapsētas. No Subates draudzes nākuši prāvesti Ostrovskis (strādājis Lietuvā), B. Dižgalvis, L. Garško, J. Pudāns, V. Bārzda, Silevičs. 1998. gadā kalpo A. Skadiņš.

Vizitācijā 1565. gada protokolā ierakstīts, ka Vecsubatē (ezera R krastā) ir lut. baznīca. Tās mācītāju vārdi zināmi no 1571. gada. Tad pat mācītājam piešķirta zeme. 1677. gadā baznīcu (bez mācītāja zemes) ieguva katoļi. Turpmākajos gados konflikti starp luterticīgajiem un katoļiem pārauga atklātās sadursmēs, tāpēc Augsburgas ticības apliecības piekritēji bija spiesti pārcelties uz Subates ezera austrumu krastu.1685. gadā tur uzcelta lut. baznīca (250 sēdvietu). Līdz 1. pasaules karam draudze saukta par Jaunsubates draudzi. Draudzei divas filiālbaznīcas Gārsenē un Asarē (abas pēc 1944. g. patstāvīgas draudzes). Subates mācītāja aprūpē bija arī Kaldabru-

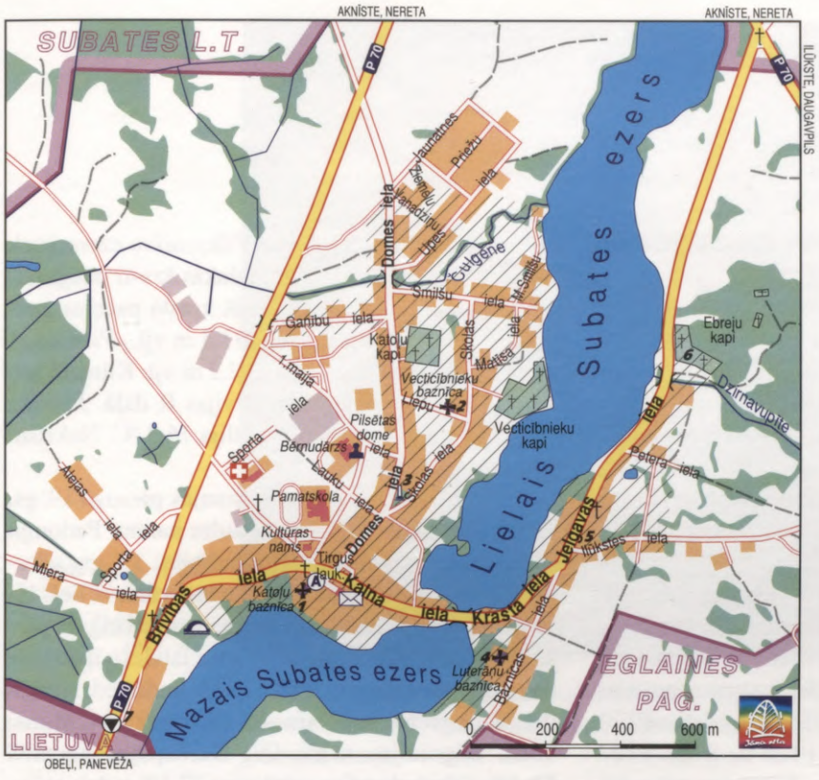

ņas baznīca. Tur savi mācītāji tikai no 1696. gada. Mācītāji: 1912.–1918. g. H. A. Bitners, 1925.–1939. g. V. Gaučs, 1998. gadā A. Bobinskis.

Subates baptistu draudze dibināta 1931. gadā. Draudzē kalpojuši 1952.–1988. g. V. Bistrums, no 1992. gada G. Riekstiņš.

Subates vecticībnieku draudzē (dib. 1905. g.) ir ap 100 ticīgo. Līdz 1905. gada dekrētam par ticības brīvību Subates vecticībnieki skaitījās pie Sipališku vecticībnieku draudzes. Draudzes dievnams – Visvētās Dievmātes patvēruma baznīca.

Neatkarīgās Latvijas laikā Subatē atradās arī divas ebreju sinagogas.

Subate – deviņdesmitie gadi

90. gadi Subatē, tāpat kā visā valstī, ir pārmaiņu laiks. Pilsētas saimnieciskajā dzīvē izveidojas privātās struktūras. 1994. gadā likvidētās apavu r/a "1. Maijs" vietā 1996. gadā izveidota SIA "Svītas", kur nodarbināti 50 cilvēki un tiek ražotas apavu virsu sagataves. Otrs lielākais uzņēmums ir kokapstrādes SIA "Osis". Pilsētā darbojas vairāki tirdzniecības uzņēmumi (gan privātuzņēmumi, gan Ilūkstes Patērētāju b-bas veikali), Latvijas Krājbankas sektors, pasts, veterinārā aptieka, frizētava. Nodibināti divi pašvaldības uzņēmumi – komunālais pašvaldības uzņēmums "Subate" un "Subates pilsētas aptieka", pašvaldības ugunsdzēsības dienests. Jau kopš 1881. gada Subatē darbojas doktorāts un slimnīca. 1993. gadā slimnīca pārcēlās uz jaunām telpām. 30 cilvēkiem no visas Latvijas ir mājvieta Romas katoļu draudzes veco ļaužu pansionātā "Miera nams" (dib. 1994. g.). Subates pamatskolā divās plūsmās zināšanas apgūst 188 skolēni, strādā 22 skolotāji. Subatē darbojas Ilūkstes bērnu mūzikas un mākslas skolas filiāle, bērnudārzs, trīs bibliotēkas. Subate nav slavena ar rosīgu kultūras dzīvi, bet talantīgākie iedzīvotāji dzied Lašu korī, viņi piedalījās 22. vispārējos latviešu dziesmu svētkos.

Subates pilsētas domes priekšsēdētāja S. Glūmāne

Pavadonis pa Subati un apkārtni

Erceņģeļa Miķeļa katoļu baznīca *[1]* atrodas Vecsubates vēsturiskajā centrā. Vecticībnieku baznīca *[2]*. Sarkanarmiešu brāļu kapi *[3]*. Sv. Jura lut. baznīca *[4]*. Vecā sinagogas ēka Jelgavas ielā 1 *[5]*. Ebreju kapos *[6]* 18.–20. gs. kapakmeņi. Blakus nacistiskā terora upuru masu kapi. Pie robežas kontroles punkta *[7]* piemiņas akmens "Šeit ir Latvija" (tēln. I. Lukažs, H. Sprincis). Bij. muitas punkta dzīvojamo ēku projektējis arhit. H. Kundziņš. 1997. gadā iestādīti ozoli, kas izaudzēti no Bastejkalna ozolu zīlēm. Subatē dzimis mācītājs, vairāku grāmatu autors K. G. Hermans, žurnālists A. Lielausis, grafiķis A. Plotka, katoļu prāvests J. Silevičs, LKOK J. Stenders, aktieris J. Reinis.

Baltmuižā augstajā Baltmuižas ezera krastā *[8]* pils (1803. g.) un parks. 1 km uz austrumiem Kazimirvāles-Patmalnieku subglaciālajā iegultnē Patmalnieku ezers. Uz ZR iegultnes turpinājuma – Dobes ledāja kušanas ūdeņu noteces ielejas krastā Paškānu pilskalns *[9]*. Gārsenē *[10]* neogotikas formā celtā pils (19. gs. vidus) un parks (4 ha), piemineklis (1989. g.) profesoram P. Kulitānam, piemiņas plāksne Latvijas kara aviācijas ģenerālim J. Indānam. Pa Dienvidsusējas stāvajiem krastiem izveidota tūristu taka, kas ved gar lielajiem laukakmeņiem "Latvija", "Barona krēsls", "Velna pēda". Gārsenes lut. baznīcā (1906. g., arhit. E. Kupfers) ir Valkera firmas ērģeles, divas vitrāžas. Pie baznīcas kapliča (20. gs. sāk., celta muižnieka ģimenei). Lāčupītes krastā Kurmisku pilskalns *[11]*. Uz DA lielā Baltmuižas purva dabas liegums *[12]*. Červonkā *[13]* Kaldabruņas lut. baznīca (1852. g.) ar apgleznotiem solu galiem; piemiņas plāksne Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem. Ilzupītes krastā Kaldabruņas pilskalns *[14]*. Blakus 1. pasaules kara brāļu kapi. Uz dienvidiem Ilzes pilskalns *[15]*. Pie Subates–Ilūkstes ceļa piemineklis (1932. g.) *[16]* lietuviešiem, kas krituši Latvijas Brīvības cīņās. Kazimirvālē *[17]* pils, parks. Aiz šosejas Gulbenes ceļa malā *[18]* par godu K. Ulmanim 1935. gadā stādītā bēzu birztala, piemiņas akmens (1991. g.) bij. Prodes pagasta padomju varas iestāžu represētajiem. Netālajos Gulbenes kapos apbedīti LKOK A. Dimants, J. Lošaks un P. Masulis.

TALSI

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada.
Platība 7,83 km².
Iedzīvotāji: 12 841 (1997. g.); latvieši 90,1%, krievi 4,0%, čigāni 2,7%, poļi 0,9%.
Attālums no Rīgas 115 km (autoceļi P120, A10), 107 km (autoceļi P128, A10).
Dzelzceļa stacija Stende 12 km no pilsētas (līnijā Rīga–Ventspils).

Ģerboņa vairoga zelta laukā no zaļa kalna pacelta dabiskas (miesas) krāsas roka tur zaļu vainagu. Talsu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Talsi robežojas ziemeļos ar Valdgales pagastu, ziemeļaustrumos ar Laidzes pagastu, dienvidaustrumos ar Lībagu pagastu, dienvidrietumos un rietumos ar Ģibuļu pagastu. Talsi ir svarīgs autoceļu mezgls, jo te sākas pieci pirmās šķiras ceļi – P120 uz Kuldīgu, P125 uz Mazirbi, P126 uz Roju, P127 uz Upesgrīvu, P128 uz Jūrmalu. Visus šos ceļus savieno apvedceļš P129, kas iet gar pilsētas austrumu robežu. 4 km no Talsu dienvidu robežas iet autoceļš A10 Rīga–Ventspils.

Daba un iedzīvotāji

Talsi atrodas Ziemeļkursas augstienes Vanemas pauguraines ZR malā. Pilsētas R malā sākas Kursas zemienes Ugāles līdzenums, Z malā Dundagas pacēlums. Pilsētu DA–ZR virzienā šķērso dziļa ieplaka. Tās D galā Talsu ezers (3,6 ha), Z galā Vilkmuižas ezers (10 ha, lielākais dziļums 13 m). Senāk abi ezeri bijuši savienoti, tagad pāri ezerstarpai iet Talsu galvenā iela. Vilkmuižas ezera līmenis pazemināts, tas atrodas ap 62 m vjl. No Vilkmuižas ezera iztek Stendes pieteka Dzelzupe. Ieplakas krasti pauguraini. Ķēniņkalns Talsu ezera DR krastā paceļas gandrīz 30 m virs ezera līmeņa (93,3 m vjl.) Pilsētas A malā Dağu kalna augstums 102,2 m vjl. Klimatu nosaka pilsētas novietojums Latvijas R daļā. Janvāra vidējā temperatūra –4,5 °C, jūlija 16,3 °C. Nokrišņi 652 mm gadā.

Talsu iedzīvotāju skaits visstraujāk pieauga 19. gs. un 20. gs. sākumā līdz 1. pasaules karam. Padomju okupācijas gados tas tikai dubultojās. 19. gs. sākumā vairāk nekā 60% iedzīvotāju bija vācieši, liels bija arī ebreju īpatsvars, kas līdz gadsimta beigām pārsniedza 33%. Pēc 1. pasaules kara latviešu īpatsvars nav bijis mazāks par 75%. 1997. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums bija –22 (dzimuši 134, miruši 156), migrācijas saldo 99. Darbspējas vecumā 51,4%, līdz darbspējas vecumam 27,1% iedzīvotāju. Bezdarbnieku 4,4% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita (1998. g.).

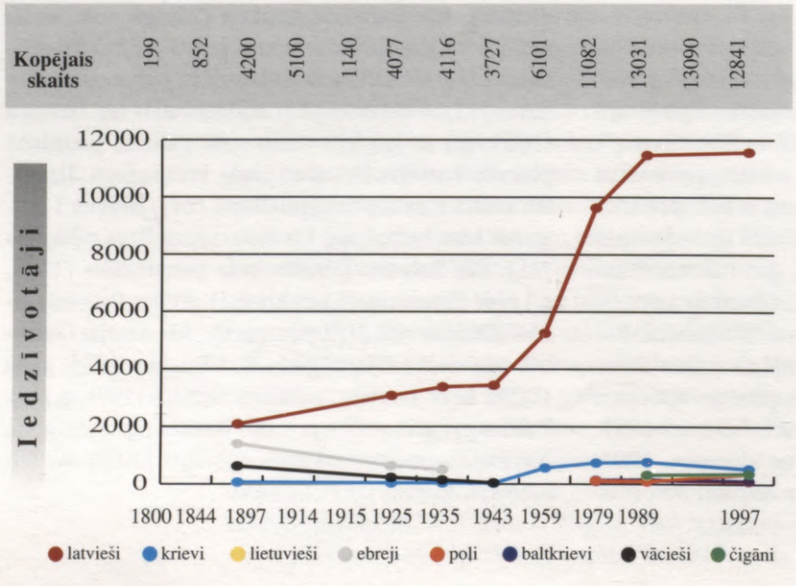

Vēsture

Arheoloģiskie izrakumi senajā Talsu pilskalnā (1936.–1938. g., arheologs Ā. Karnups) pierādīja, ka pilskalns bijis apdzīvots 10.–14. gs. Pilskalns atrodas kuršu teritorijas Z daļā, rajonā, kur agrā feodālisma laikā saskārās kuršu un lībiešu zemes. Pilskalns ir viens no nozīmīgākajiem kuršu pilskalniem. Tajā konstatēti deviņi apbūves periodi. Plakumu (3500 m) aizsargājuši zemes valņi, terases. Pilij bijusi arī priekšpils un senpilsēta (platība 4,5 ha). Līdz 11. gs. senlietu materiālā dominē lībiešiem raksturīgās rotaslietas. Tāpēc ir pamats domāt, ka Talsu pilskalnu līdz 11. gs. apdzīvojuši lībieši, bet pēc tam – kurši. Senākie nocietinājumi – nelielas guļkoku aizsardzības būves. Atsegtas dzīvojamās ēkas ar pavardiem. Ap 11. gs. nocietinājumu sistēma tikusi pilnveidota, valnis paaugstināts līdz 7 metriem. Atsegtas divtelpu ēkas ar krāsnīm, amatnieku darbnīcas (dzelzs un bronzas apstrādāšana). Vairāk nekā 4500 senlietu (gk. kuršu darinājumi) un iedzīves priekšmeti liecina, ka Talsu pilskalna iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bijusi zemkopība (dzelzs lemesis, izkapts, dzirnakmens, daudz graudu) un lopkopība. 1937. gadā arheoloģiskos izrakumus Talsu pilskalnā apmeklēja arī Baltijas vēsturnieku kongresa dalībnieki. Talsos izcils atradums ir Vilkmuižas ezerā atrastās kuršu senlietas – zobeni, šķēpi, cirvji, izkaptis, bronzas saktas, gredzeni, kakla riņķi u.c., pavisam apm. 3 tk. Liela daļa senlietu bojātas. Šie

Skats uz pilsētu no pilskalna (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

13.–14. gs. atradumi raksturo savdabīgu kuršu apbedīšanas tradīciju – no sārta izlasīt senlietas un nogremdēt ezerā.

Vēstures avotos Talsi pirmo reizi minēti Alnas Balduīna līgumā ar kuršiem 1231. gadā, kad tur atradusies nocietināta kuršu pils un senpilsēta. Līgumā pirmo reizi minēta arī Vanemas valsts (*Waneman*). Talsi ietilpa kuršu Vanemas valstī un bija viens no šās valsts centriem. Pēc prof. A. Tenteļa domām, pils bijusi varenā kuršu valdnieka Lamekina rezidence. Pēdējo reizi kuršu pils un senpilsēta minēta 1291. gadā, kad uz Talsiem devās leišu pulki, lai padzītu vācus. Leiši nopostīja senpilsētu un plašu apkaimi, bet kuršu pili neieņēma.

Pēc vācu krustnešu iebrukuma un iekarotās teritorijas sadalīšanas Talsus ieguva bīskaps, bet 1253. gadā – Livonijas ordenis, kas tajā pašā gadu desmitā Dzirnavkalnā uzcēla savu mūra pili (dažos avotos minēts, ka celta 1354. g.).

1561. gadā nodibinātajā Kurzemes hercogistē ietilpa arī Talsi. Šajā laikā tajos sākās saimnieciskā rosība. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1655.–1660. g.), kad Zviedrija karoja ar Žečpospolitu un tās sabiedrotajiem, Talsus postīja abas naidīgās armijas un šausmīgā mēra sērga (1657. g.). 1659. gadā nopostīja Talsu ordeņa pili un vairs neatjaunoja. 1710.–1711. g. Talsu novadā plosījās Lielais mēris. Hronika vēstī, ka Talsos palikuši dzīvi tikai 10 cilvēki. Pēc kara un mēra, bet it īpaši pēc 1733. gada lielā ugunsgrēka Talsi panīka un kļuva par nenozīmīgu lauku centru, kas pamazām sāka atdzīvoties no 1819. gada, kad uz turieni pārcēlās Kandavas pilskungs ar pils un apriņķa tiesu. Sākot ar 19. gs. 70. gadiem, Talsi strauji uzplauka, to ZR daļā izveidojās Jauntalsi. 1894. gadā Talsiem piešķīra ierobežotu pilsētas pārvaldi.

19. gs. 90. gados Talsos bija sērkociņu fabrika, ķieru fabrika, divas zeltera fabrikas, alus darītava, vilnas kārstuve un tipogrāfija, kā arī sīkāki uzņēmumi (127 t.s. amatnieku darbnīcas) un 22 krogi.

No 1905. g. 3. decembra līdz 5. decembrim Talsos notika bruņota sacelšanās, kad Talsu apriņķa pagastu miliči kopā ar pilsētas kaujiniekiem ieņēma kara apriņķa priekšnieka ieroču noliktavu, policijas iecirkni, tiesas ēku. Talsi ļoti cieta, kad soda ekspedīcija 1905. g. 4. decembra vakarā apšaudīja pilsētu ar lielgabaliem, bez kādas izmeklēšanas apšāva daudz mierīgu iedzīvotāju un pilsētas centrā nodedzināja vairākus desmitus māju. 1906. g. augustā notika 44 Talsu bruņotās sacelšanās dalībnieku tiesa; pieciem revolucionāriem piesprieda nāvessodu, daudzus ieslodzīja cietumā.

1. pasaules kara laikā 1915. gadā visu Kurzemi, arī Talsus, okupēja vācu karaspēks. No 1919. g. 4. janvāra līdz 14. martam Talsos saimniekoja lielinieki; darbojās Talsu apriņķa revolucionārais tribunāls, kas represēja daudzus Talsu un to apkārtnes iedzīvotājus. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. pavasarī

Ziemas vakars Baznīckalnā (J. Heidemaņa foto, 1997. g.)

Talsi 1857. gadā. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

pēc tam, kad lielinieki bija Talsus atstājuši, landesvēristi izrēķinājās ar viņu piekritējiem. Lielus postījumus Talsiem nodarīja Bermonta armija, kas 1919. g. 29. oktobrī sāka uzbrukumu un 30. oktobrī ieņēma Talsus. Tikai 24. novembrī Talsus atbrīvoja no bermontiešiem.

K. Ulmanis Talsos 1920. gadā

1917. gadā Krievijas Pagaidu valdība piešķīra Talsiem pilsētas tiesības, ko Talsi izmantoja tikai no 1919. gada, kad šīs tiesības Talsiem piešķīra arī Latvijas Pagaidu valdība. Neatkarīgās Latvijas laikā 30. gados Talsos darbojās apm. 300 tirdzniecības un apm. 270 rūpniecības un amatniecības uzņēmumu. Lielākie no tiem bija Lapševska dzirnavas un kokzāģētava, Glāzera cietes fabrika, Sniedziņa galdniecība, pienotava, iesala darītava u.c. uzņēmumi. Daļa iedzīvotāju bija mežstrādnieki un laukstrādnieki, citi nodarbojās arī ar dārzkopību. Šaursliežu dzelzceļš Talsus savienoja ar Stendi, Mērsragu, Roju (caur Valdemārpili) un Ventspili (caur Dundagu un Mazirbi).

1939. g. 29. oktobrī caur Zilupes staciju Latvijā iebrauca pirmais ešelons ar PSRS sauszemes okupācijas karaspēku, kas devās uz Kurzemes kara bāzēm. PSRS gaisa spēku vajadzībām Talsos tika izbūvēts lidlauks un izvietots pretgaisa aizsardzības radiolokators. 1941. g. jūnijā 2. pasaules kara laikā Vācijas karaspēks ienāca Kurzemē, padzenot no turienes PSRS okupācijas varas iestādes un Sarkanās armijas vienības. Vācu okupācijas perioda beigu posmā Talsu apriņķis bija pilnīgi izolēts un ietilpa teritorijā, ko dēvē par "Kurzemes cietoksni". 1945. g. 9. maijā Talsos atkal ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta daudzi Talsu iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā apcietināti 98 cilvēki, 1949. g. 25. martā deportēti 57 cilvēki).

Kopš 1949. gada Talsi ir rajona centrs. 1963. gadā Talsos tika izveidots firmas "Rīgas apģērbs" cehs, 1964. gadā – gaļas kombināts, 1966. gadā – metālapstrādes rūpnīca "Talsi" (ražo virtuves rīkus), darbojās pienotava, sadzīves pakalpojumu un komunālo uzņēmumu kombināts, maizes kombināts, ATU, ceļu celtniecības rajons, ceļu ekspluatācijas rajons, rajona remonta un celtniecības pārvalde, PMK, SCO, Piejūras nosusināšanas sistēmu pārvalde, LLT.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pēc 1733. gada ugunsgrēka, kad Talsos gāja bojā vairākums seno koka ēku, veidojās jauna pilsētas apbūve. Vēsturiskās apbūves centrs atrodas ap Baznīckalnu Talsu ezera krasta puslokā. Tur bijis tirgus laukums, kā arī soda vieta un kauna stabs. Krāšņā daba – pauguri, ezera spogulis papildina ar sīkām ēkām

Talsi no putna lidojuma (A. Egliša foto, 1997. g.)

Baronu Firksu vasaras muiža – tagadējā novada muzeja ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Piemineklis "Koklētājs" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

piepildīto ainavu. Pagalmu dziļumā divstāvu saimniecības ēkas. Koka ēku vidū jau sāka celt arī divstāvu un trīsstāvu mūra celtnes, kurām gandrīz visām ir divslīpju jumti ar pussļauptiem galiem. Šādi jumti Talsiem ir tik ļoti raksturīgi kā nevienai citai Kurzemes pilsētai. 19. gs. 2. pusē izveidojās Brīvības iela, 19. gs. beigās galvenā pilsētas iela bija Lielā iela, kas savienoja abas Talsu daļas. Tā ir arī skaistākā Talsu iela.

Lielajā ielā atrodas bankas ēka, Rožu ielā – P. Kundziņa projektētais *Art Deco* formu savrupnams, bet pilsētas centrā – 1912. gadā M. Nukšas celtais tag. tautas nams. Pilsētā ir vēl vairākas izcilas kvalitātes būves. To vidū minama 1806. gadā celtā Kupferu dzimtas kapliča, 1883.–1885. g. uzbūvētā baronu Firksu vasaras muiža – tagadējā Talsu novada muzeja ēka. Tai apkārt plešas teicami izkopts parks ar vairākiem dendroloģiski retu sugu kokiem. Ar savu patstāvīgu vērtību izceļams skolotāja Dzintarkalna 1936. gadā celtais nams "Dzintari", kura forma, ar gleznojumiem piesātinātā interjera apdare un pat dārzs atspoguļo dievturības idejas. Neatkarīgās Latvijas laikā uzcelta Talsu pilsētas pamatskola (1925. g., būvinženieris K. Zēverss) un slimnīca (1928. g., būvinženieris K. Vinkmanis). Pilsētā nozīmīgākās ēkas bija Talsu apriņķa Kredītbiedrības nams, pilsētas elektriskā spēkstacija, Latvijas bankas Talsu nodaļas nams, pasts, apriņķa slimnīca, ģimnāzijas nams, mājturības skolas nams, dzelzceļa stacija.

Māksla

Lut. baznīcas rota ir bojā gājušajam Vīcežu muižas īpašniekam E. Fišeram veltītā akmenī kaltā epitāfija (1794. g.), Drēzdenes mākslinieka K. Šēnherta altārglezna "Kristus debesbraukšana" (1876. g.) un neogotisku formu kancele ar altāri.

Liela pilsētas vēstures daļa atspoguļojas soda un piemiņas vietās, kapsētās un sabiedriskajos pieminekļos. Leču kalniņā 1981. gadā atklāts tēlnieces O. Nigules kaltais figurālas kompozīcijas piemineklis 1905. gada revolūcijas dalībniekiem (arhit. T. Nigulis). Kēniņkalna ziemeļu nogāzē 1996. gada rudenī uzstādīja K. Zemdegas skulptūru "Koklētājs". Ar devīzi "Latvijas saulei" Latvijas brīvības un neatkarības cīnītājiem veltīto pieminekli pēc latviešu tēlniecības klasiķa meta izveidoja V. Titāns.

Talsi izsenis ir gleznotāju iemīļota pilsēta. Te dzīvojuši un smēlušies ierosmi mākslinieki K. un Ž. Sūniņi, R. Bēms, J. Spriņģis, A. Zupiņš un citi. Novada muzeja telpās rīkoto izstāžu klāstā vidējās un jaunās paaudzes gleznotāju darbos skaidri redzams radošo meklējumu gars.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. Talsos dibināta elementārskola (1863. g.), Cimmermanes privātā skola, vācu skola, krievu skola (1887. g.). Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās valsts ģimnāzija, mājturības skola, sešklasīgā pamatskola, ebreju pamatskola un vācu pamatskola. 1925. gadā celta pilsētas pamatskola. Lasītājiem bija pieejama pilsētas bibliotēka un Talsu Skolotāju b-bas bibliotēka. Iznāca laikraksti "Talsu Vēstnesis" (1919.–1934. g.), "Kurzemes Balss" (1925.–1931. g.). Darbojās arī Talsu valsts ģimnāzijas vēsturiskais muzejs (dib. 1923. g.).

Talsos darbojās Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (dib. 1865. g.), Krājaizdevu kase (1874. g.), kā arī dažādas saimnieciska rakstura un kultūras b-bas. Nozīmīgākās bija Lauksaimniecības b-ba (dib. 1878. g.),

Talsu ģimnāzija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Sadraudzīgā b-ba (1887. g.) un Talsu aizsargu pulks. Darbojās Piensaimnieku b-ba (1922. g.), Patērētāju b-ba, Talsu apriņķa kredītbiedrība, Talsu Ebreju krājaizdevu sabiedrība un Vācu krājaizdevu kase. 1894. gadā ierīkoja slimnīcu, 1903. gadā sāka darboties telefons.

Talsos darbojas aptieka, kas dibināta 1787. gadā, otra aptieka dibināta 1922. gadā. Pēc 2. pasaules kara Talsos darbojās astoņgadīgā skola, divas vidusskolas, kultūras nams, Novadpētniecības un mākslas muzejs (kopš 1997. g. Talsu novada muzejs). Talsos izveidots arī lauksaimniecības muzejs "Kalēji". 50.–70. gados aktīvi darbojās Talsu Tautas teātris

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

(izveidojies no Talsu kultūras nama drāmas kolektīva 1959. g.). No 1945. gada iznāca laikraksts "Padomju Karogs" (kopš 1989. g. nosaukums "Talsu Vēstis").

Reliģija

Talsos darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Ordeņa pilī Talsos bijusi kapela. Pie pils izveidojies miests, arī tur bijusi baznīca, jo 1403. gadā tā saņēmusi baznīcai novēlētu zemes gabalu. 1565. gada vizitācijā tā atrasta sliktā stāvoklī, tādēļ hercoga 1567. gada recesā minēti arī Talsi ceļamo baznīcu sarakstā. Nav zināms, kad baznīca uzcelta. Neilgi pēc 1731. gada celta jauna baznīca. 1873. gadā tās mūri paaugstināti un baznīca dabūjusi luktu. 1888. gadā baznīca paplašināta ar piebūvēm sānos, tā ieguvusi krusta celtnes formu (600 sēdvietu). Sākumā Talsu baznīcā darbojās divas draudzes – vācu un latviešu. Pēc poļu armijas postījumiem 1666. gadā abas draudzes apvienotas, bet 1887. gadā vāciešu aprūpei nodibināts patstāvīga adjunkta postenis. Neatkarīgās Latvijas laikā līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā pastāvēja atsevišķa vācu draudze. Mācītāji: 1802.–1836. g. K. F. Amenda, 1911.–1939. g. O. E. Martinelli, 1939.–1946. g. J. Saulītis (1946. g. apcietināts, miris apcietinājumā), 1944.–1969. g. J. Matulis (vēlākais arhibīskaps), kopš 1994. gada M. Ludviks. Darbojas draudzes koris, svētdienas skola, iznāk žurnāls "Pilsēta Kalnā".

Romas katoļiem 1899. gadā dāvinātā mājā ierīkoja pastāvīgu kapelu, veltītu Jaunavas Marijas godam. Talsos ir dekanāts un tam ir padotas Talsu, Ventspils, Tukuma, Laucienas un Cīruļu Romas katoļu baznīcas vai kapelas. Kopš 1995. gada kalpo A. Mediņš, viņš ir arī Talsu dekanāta dekāns.

Baptistu draudze dibināta 1876. gadā. Pirmo dievnamu uzcēla 1881. gadā, tag. dievnamu – 1936. gadā (R. Putnaērgļa un A. Spīguļa projekts). Draudzē kalpojuši 1913.–1924. g. J. Svars, 1929.–1944. g. J. Dubelzars, 1944.–1962. g. A. Vasks, 1977.–1990. g. A. Šterns, 1998. gadā kalpo A. Šķuburs.

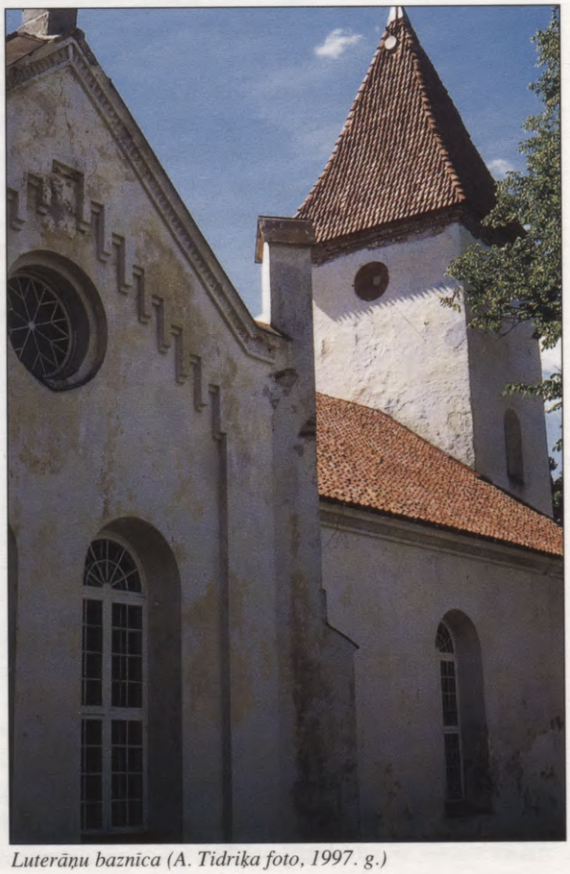

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Brīvības iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Baptistu draudzes dievnamā pēc 2. pasaules kara pulcējas arī Septītās dienas adventistu draudze, kurai pašreiz tiek celts savs dievnams.

Talsi – deviņdesmitie gadi

Pēc saimniecības pārkārtošanas lielākie uzņēmumi ir a/s "Talsu gaļa", "Talsu autotransports", "Talsu piensaimnieks", SIA "Talsu tipogrāfija", "Kurzemes sēklas", "Bio-Enerģija", ceļu būves firma "Talce" un firma "Talsu būvmateriāli", Maizes kombināts, metālizstrādājumu uzņēmums "Talmeta" (strādā ar zaudējumiem). Strauji attīstījusies pakalpojumu nozare.

K. Milenbaha iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

90. gados Talsos izveidots plašs izglītības iestāžu tīkls, ko izmanto pilsētas un apkārtējo pašvaldību teritoriju iedzīvotāji. Ņemts vērā, ka tirgus ekonomikas apstākļos jāizglītojas visa mūža garumā. Pašlaik pilsētā ir piecas pirmsskolas izglītības iestādes, izveidota Talsu sākumskola. Vēl Talsos darbojas pamatskola, ģimnāzija un 2. vidusskola, kas atrodas Talsu pašvaldības pārziņā, un kristīgā skola. Pieaugušie vispārējo izglītību var iegūt Talsu rajona vakara un neklātienes vidusskolā. Visās vispārējās izglītības skolās kopā mācās gandrīz 2931 skolēns, strādā 231 pedagoģiskais darbinieks (1998./1999. mācību gadā). Talsu ģimnāzija un 2. vidusskola ir vairāku starptautisku projektu dalībnieces. Pilsētā darbojas mūzikas un mākslas skolas, Bērnu un jauniešu centrs, kurā ir mākslinieciskās jaunrades un sporta nodaļas. Nozīmīgākās institūcijas, kas nodarbojas ar pieaugušo izglītošanu, ir firma "LAC Serviss", SIA "Līva", Talsu rajona Lauksaimniecības konsultāciju birojs. Talsu rajona padomes skolu valde izveidojusi pieaugušo izglītības centru. Pilsētā izveidota mācību centra "Buts" Talsu filiāle, kas veic bezdarbnieku apmācību. Talsos darbojas 55 nevalstiskās organizācijas – Talsu pilsētas pensionāru sociālās palīdzības fonds, Talsu sieviešu un bērnu krīžu centrs, Talsu hokeja klubs, Latvijas Bērnu fonda Talsu nodaļa, Talsu Rotari klubs, sporta klubi u.c. organizācijas. 1998. gadā darbu sāka Ziemeļkurzemes nevalstisko organizāciju atbalsta centrs. Iznāk laikraksts "Talsu Vēstis" (kopš 1989. g.).

Talsu pilsētas domes priekšsēdētājs V. Radelis

Pavadonis pa Talsiem un apkārtni

Reljefa dažādības un ainaviskā krāšņuma ziņā Talsiem nav līdzīgas pilsētas. Nozīmīgākie arhitektūras un vēstures pieminekļi ir hercoga Gotharda laikā celtā lut. baznīca, Talsu pilskalns, Dzirnavkalns jeb Ordeņa pilskalns, klasiskā stila kapliča.

Talsu pilskalns *[1]* paceļas 27 m virs Talsu ezera līmeņa, tas bijis viens no lielākajiem un labāk nocietinātajiem Kursas pilskalniem. Tiguļu kalnā *[2]* Talsu

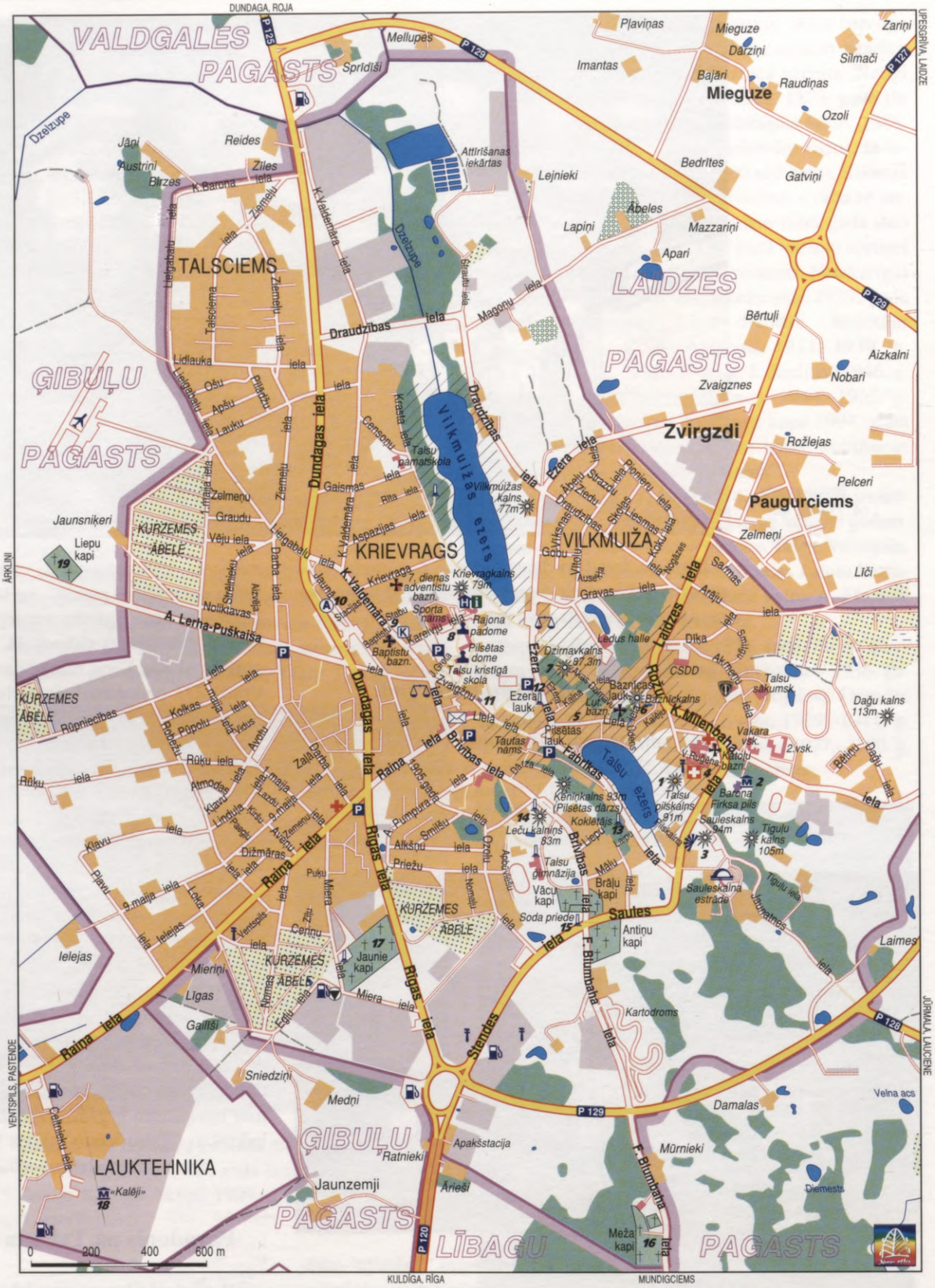

novada muzejs bij. Oktes barona Firksa pilī. Pie ēkas četri 17. gs. lielgabali. Blakus Sauleskalns *[3]*, kura nogāzē estrāde (arhit. H. Pļavnieks). Aiz pilskalna V. Ruģēna ielā 7 *[4]* Talsu slimnīca (dib. 1894. g.). Iepretī slimnīcai katoļu baznīca. Vectalsos gandrīz neskarta saglabājusies 19. gs. apbūve. Raksturīgākās senās ēkas pa ceļam uz Baznīckalnu Vectalsu centrā ir V. Ruģēna ielā 3, Mīlenbaha ielā 20, 15, 12, 10, 6, 2, Kalēju ielā 2/4, Laidzes ielā 4, Ūdens ielā 5, 3, 1. Rožu ielā 7 arhitekta P. Kundziņa projektētā ēka. Iepretī sākas Talsu skaistākā iela – Lielā iela, kas 19. gs. savienoja abas pilsētas daļas pēc Vilkmuižas ezera līmeņa pazemināšanas. Līdz tam te darbojās pārceltuve. Lielajā ielā 4/6 sakaru nams (1982. g., arhit.

Kupferu kapliča (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

I. un L. Lukševici) ar A. Dumpes veidotu bronzas dekoru (1991. g.), Lielajā ielā 17 bankas ēka (20. gs. sāk.), Lielajā ielā 19/21 tautas nams (bij. Sadraudzīgās b-bas nams), ēkā Lielajā ielā 25 (19. gs.) dzimtsarakstu nodaļas interjerā L. Auzas panno (1976. g.), 19. gs. ēkas Lielajā ielā 25, 27, 29, 33, 35. Lielajā ielā 30 *[5]* skulptūru dārzs. Baznīckalnā *[6]* Talsu lut. baznīca. Baznīcas laukumā 1 ir 18. gs. ēka, 2. nr.– 19. gs. vidus ēka. Arī Kalna ielā 19. gs. ēkas – Kalna ielā 5 bij. sinagoga, dzīvojamā ēka Kalna ielā 8 u.c. Dzirnavu ielā 1 bij. vācu skola. Dzirnavkalnā *[7]* bijusi Livonijas ordeņa pils. Krievragkalnā *[8]* 20. gs. 70. gados izveidots Talsu administratīvais centrs. Rajona padomes ēkas foajē L. Auzas sienu gleznojums – triptihs "Kurzeme" (1976. g.). No kalna plašs skats uz Vilkmuižas ezeru. Pie kinoteātra "Auseklis" K. Valdemāra ielā 17a *[9]* sens lielgabals, ko zviedri pametuši 1710. gadā. Iepretī baptistu baznīca. Autoosta (celta 1921.–1923. g.) ierīkota bijušā šaursliežu dzelzceļa stacijas ēkā *[10]*. Zvaigžņu ielā 1 *[11]* Kupferu kapliča, blakus akmens piemineklis nokaltuša koka stumbra veidolā. Ezera laukumā *[12]* piemiņas vieta 1997. gada traģēdijā bojā gājušajiem. Ķēniņkalnā 19. gs. beigās ierīkots parks, pret Talsu ezeru vērstajā kalna nogāzē K. Zemdegas skulptūra "Koklētājs" *[13]*. Leču kalniņā *[14]* piemineklis 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. Aiz pieminekļa 1905. gada revolucionāru nošaušanas vieta. Blakus Talsu ģimnāzija (pamatakmens ielikts 1938. g.). Pie vecās pilsētas robežas vietā, kur sanāca Stendes un Lībagu ceļi, 1906. gadā soda ekspedīcija pie lielas priedes nošāva piecus revolucionārus *[15]*. Te piemiņas vieta Soda priede. Pretējā ielas pusē Talsu ģerboņa stabs. Blakus Antiņu kapos apbedīts mežzinātnieks P. Sarma, LKOK A. Kleinbergs. Aiz Saules ielas pie Kraujas kapiem Hartmaņa kapliča. Aiz Brīvības ielas 1. pasaules kara vācu un krievu karavīru brāļu kapi. Kapos vairāki tēlnieka H. Sprinča veidoti kapu pieminekļi. Jauviņu (Meža) kapos *[16]* apbedīti rakstnieki K. Zariņš un K. Dziļleja, 1905. gada revolucionāri. Jaunajos kapos *[17]* leģionāru un vācu karavīru brāļu kapi, te apglabāts arī dzejnieks P. Iklāvs, rakstnieks J. Dimants, bibliogrāfs J. Tāle. Tēlnieku O. Feldberga, S. Vasiļjeva, H. Sprinča veidoti pieminekļi. Celtnieku ielā 11 lauksaimniecības muzejs "Kalēji" *[18]*. Liepu kapos *[19]* apbedīti LKOK S. Lagzdiņš un S. Zalāns. Pie Jaunpuškaišiem *[20]* rakstnieka A. Lerha-Puškaiša dzimto māju Cīruļu vieta, blakus Cīruļu kapos apbedīti rakstnieka piederīgie un varoņu prototipi. Brūžkalnos *[21]* dzimis rakstnieks K. Dziļleja. Pastendē *[22]* bij. muižas ansamblis (18. gs. beigas–19. gs. sāk.) – pils (1780. g.), pārvaldnieka māja, saimniecības ēkas, kalpu māja, spirta brūzis. Pagasta bibliotēkā rakstnieka A. Lerha-Puškaiša piemiņas istaba. Parks. Kultūras nams (1979. g., arhit. P. Milzarājs, A. un G. Baumaņu gleznojumi). Dižstende *[23]* (apraksts rakstā par Stendi). Teoloģijas doktora K. Beldava kaps *[24]*. Uz Z atrodas Ozoliņu kapi, kur apbedīts satīriķis Līvu Jurka (Juris Puriņš). Pilskalns Kāravkalns *[25]*. Uz A no Mundigciema–Talsu ceļa sākas viens no Ziemeļkurzemes skaistākajiem un dabas apstākļu ziņā daudzveidīgākajiem apvidiem, kurā 1987. gadā izveidots Talsu pauguraines dabas parks (pl. 2827 ha, kopš 1977. g. ainavu liegums). Parkā vairāki gleznaini ezeriņi. Uz D no Odres ceļa Ābeļu ezers *[26]*, no tā uz D –

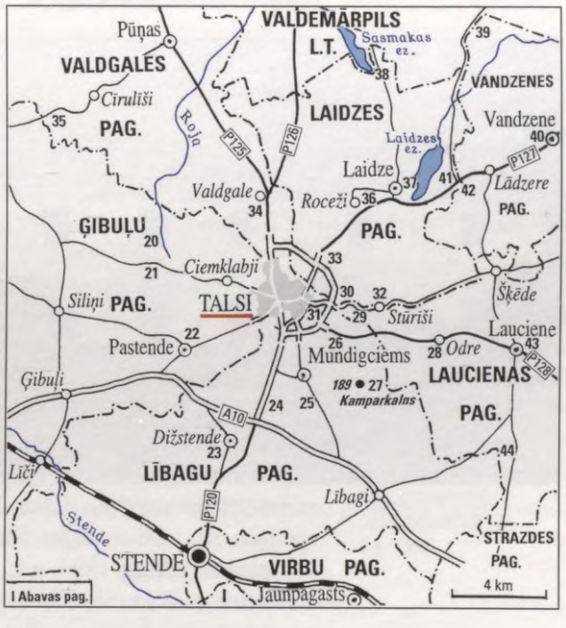

Skats uz Vilkmuižas ezeru no Dzirnavkalna (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Agrākā Talsu mācītājmuiža (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Diemests, A – Čumals, DA – Kamparezers. No tā uz D vairāki stāvi pauguri – Upurkalns, Breņģukalns, Dāvidkalns. Netālu augstākais Ziemeļkursas augstienes kalns – 174 m vjl. augstais Kamparkalns *[27]*. Odrē *[28]* pils (18. gs. beigas). Netālu uz Talsu pusi Velnapēdas akmens, Mežmaliešu ozols 6,2 m apkārtmērā. Pilskalns Milzu kalns *[29]*, kura ziemeļu nogāze pret Sapņezeru 40 m augsta. Uz Talsu pusi gleznainais Sirdsezers. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[30]* ar piemiņas plāksni (1985. g.). Dzintari *[31]* – novada vēstures pētnieka T. Dzintarkalna celtās mājas ar gleznotāja K. Sūniņa sienu gleznojumiem, mājas interjers, dārza skulptūras un būves atspoguļo dievturības idejas. Stūrīšos *[32]* leprozorija komplekss (atklāts 1896. g.), 1936.–1938. g. pēc P. Kundziņa projekta uzcelta neliela baznīca, Ž. Sūniņa altārglezna. Netālu uz Talsu pusi Talsu mācītājmuiža (18. un 19. gs. mija), otrajā pusē ceļam augstā paugurā apbedīts Talsu mācītājs, L. van Bēthovena draugs K. F. Amenda. Gleznotāja K. Sūniņa dzimtās mājas Skoras *[33]*. Valdgalē *[34]* bij. muižas ansamblis (18. gs. sāk.–19. gs. beigas), parks (18,7 ha) ar barona kapliču. Piemiņas akmens K. Valdemāra dzimto māju Vecjunkuru vietā *[35]* (uzstādīts 1975. g.). Te dzimusi arī viņa māsa M. Medinska. Rocežos *[36]* pils (1813. g.), bij. vējdzirnavas (19. gs. 2. puse). Laidzē *[37]* pils (19. gs. vidus), parks. Te muižas pārvaldnieka ģimenē dzimis farmakologs O. Šmīdebergs, netālajā Puriņu mežsargmājā – rakstnieks E. Šillers. Popraga ūdensdzirnavas (20. gs. sāk., 2. stāvs 1938. g.) *[38]*. Vandzenes akmens *[39]* (Tilgaļu, Krauju milzakmens) – trešais lielākais akmens Latvijā. Tā augstums 3,4 m, apkārtmērs 26 m. Iepretī ceļa otrajā pusē Kalējos rakstnieka V. Veldres (arī J. Trimdas, īstajā vārdā F. J. Gulbja) mājā piemiņas ekspozīcija. Vandzenē *[40]* ugunsdzēsības muzejs, kultūras nams (1932. g.), bij. šaursliežu dzelzceļa stacijas ēka (1917. g.), tilts pār Šķēdi (20. gs. sāk.), Odriņu kapi, kur apbedīts radioinženieris A. Madisons. 3 km uz ZA atrodas bij. Vandzenes muižas ansamblis – pils (19. gs. sāk.), saimniecības ēkas, parks (17 ha). Sārcenē *[41]* bij. muižas ansamblis (19. gs.) – pils, klēts, kalpu māja. Klāņos *[42]* bij. muižas ēka (19. gs. sāk). Laucienē *[43]* Nurmuižas lut. baznīca (1594. g., atjaunota 17. gs. beigās, tornis 1899. g., neogotiskais portāls 19. gs. 70. gadi). Vēlā manierisma stila iekārta. Altāris (1687. g.), kokgriezumiem rotāta kancele, ērģeles (1840. g.), G. Firksa kapakmens (1600. g.), epitāfija (1620. g.). Nurmuižas pils, kurā ietverti 14. gs. celtās ordeņa pils mūri, kas pārbūvēti 16.–17. gs., caurbrauktuves tornis (16.–17. gs.) ar apdari ampīra stilā, zirgu stallis (19. gs.). Pagalmā piemiņas akmens (1982. g., tēln. V. Rapiķis) Latvijas braucamo zirgu šķirnes izveidošanas 30. gadu jubilejai. Parks (4,4 ha). Nurmuižas baronu kapliča (1850. g.) ar ģerboni fasādē. Laucienes skola (1880. g.), blakus J. Damberga veidotā E. Veidenbauma skulptūra. Skolā novadpētniecības muzejs. Mežītes pilskalns *[44]* – viens no lielākajiem Ziemeļkursas pilskalniem (augstums 13 m). Uz D bij. kulta vieta Elkukalns.

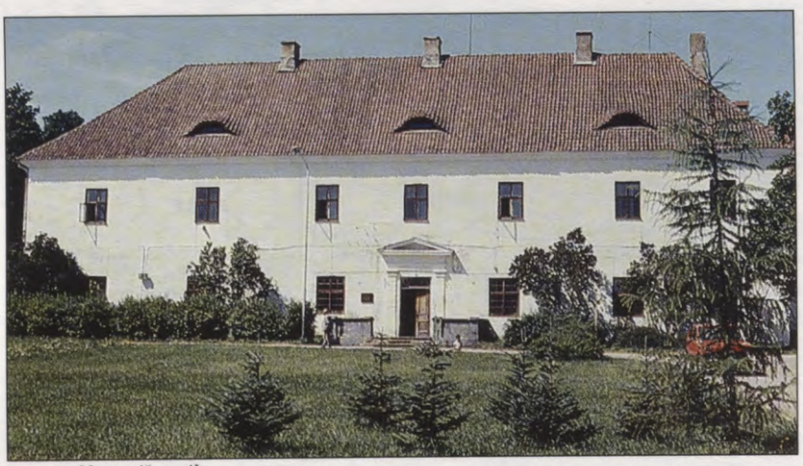

Nurmuižas pils (S. Rusmaņa foto, 1992. g.)

Nurmuižas baznīcas kanceles fragments (S. Rusmaņa foto, 1992. g.)

Talsos dzimuši riteņbraucējs U. Ansons, aktieris J. Bartkevičs, šāvēja B. Berklava, tēlniece A. Dumpe, dzejnieks A. Fetlers, grafiķis K. Freimanis, baletdejotāja D. Grosmane, grafiķe A. Lubgāne, aktieris A. Māsēns, gleznotājs J. Matisons, profesors A. H. Mūrnieks, aktieris J. Pučka, lidotājs, LKOK N. Pūliņš, teātra kritiķe S. Radzobe, aktrise V. Skurstene.

TUKUMS

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1795. gada.
Platība 13 km².
Iedzīvotāji: 19530 (1997. g.); latvieši 74,3%, krievi 15,9%, baltkrievi 2,9%, čigāni 2,3%, ukraiņi 2,1%, poļi 1,1%.
Attālums no Rīgas 63 km (autoceļi P98, A10).
Dzelzceļa stacija Tukums I 61 km no Rīgas, Tukums II (līnijā Rīga–Ventspils).

Ģerboņa vairoga sudraba laukā zaļš kalns ar trijām zaļām eglēm. Tukuma pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

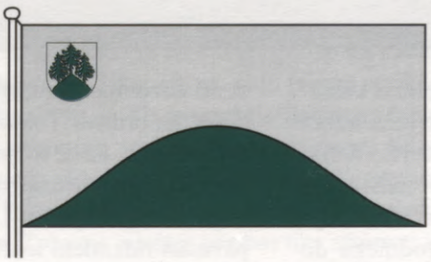

Tukums robežojas austrumos ar Smārdes pagastu, rietumos ar Tumes pagastu. Pilsētu šķērso autoceļš A10 Rīga–Ventspils (apbraucamais ceļš iet gar pilsētas dienvidu robežu), sākas autoceļi P98 uz Jelgavu, P104 uz Auci un Lietuvas robežu, P121 uz Kuldīgu, P131 uz Ķesterciemu un Kolku. Pilsētu šķērso Rīgas–Ventspils dzelzceļa līnija, sākas dzelzceļa līnija uz Jelgavu.

Daba un iedzīvotāji

Tukumā savienojas vairāku dabas rajonu un apvidu robežas. Pilsētas centrālā daļa atrodas Abavas

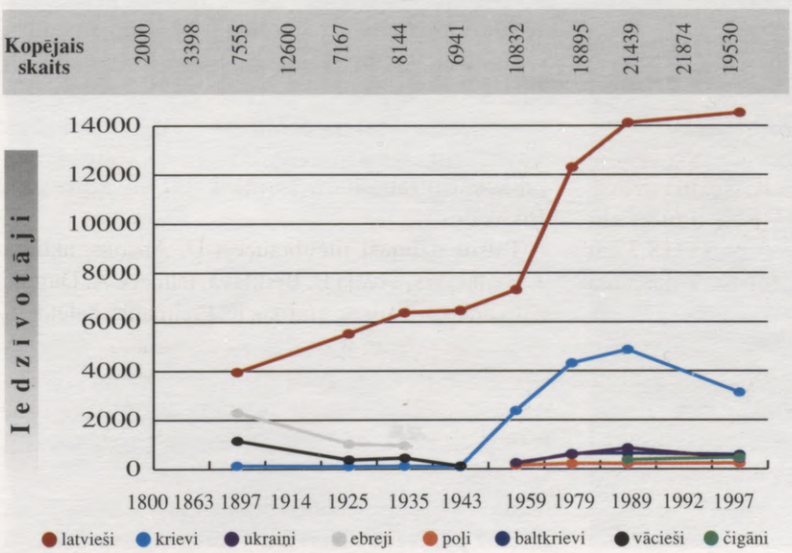

Tukuma ģerbonis 1846. gadā

senlejas dabas apvidus A galā. Tukuma A daļā senlejas platums ap 0,7 km, uz R tā paplašinās un no D tai pievienojas Vašlejas ieleja. Pilsētas Z daļa iesniedzas Ziemeļkursas augstienes Vanemas paugurainē, bet DA daļa – Spārnenes viļņotajā līdzenumā. Uz A no Tukuma sākas Piejūras un Viduslatvijas zemiene. Pa senlejas dibenu tek Slocenes upe. Tās vidējais ūdens līmenis iepretī pilsētas centrālajai daļai 33 m vjl., platums apm. 8 m. 1330.–1947. g. iepretī pilsētas centrālajai daļai bija garš dzirnavezers. Senlejas nogāzes stāvas, līdz 20 m augstas. Pilsētas R malā meridionālā virzienā stiepjas Tukuma oss. Tā relatīvais augstums 15 m, absolūtais augstums 65 m vjl., platums 80–250 m. Pilsētā Latvijas R daļai raksturīgs klimats – siltas ziemas, vēsas vasaras. Janvāra vidējā temperatūra –4,5 °C, jūlija 16,3 °C, nokrišņi 653 mm gadā.

Tukuma iedzīvotāju skaits strauji pieauga 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā līdz 1. pasaules karam, kad tas četrkāršojās. Padomju okupācijas laikā arī iedzīvotāju skaits pieauga trīs reizes. Pārmaiņas bijušas arī nacionālajā sastāvā. Līdz 1. pasaules karam gandrīz puse iedzīvotāju bija ebreji un vācieši, padomju okupācijas gados strauji pieauga krievu īpatsvars. Tika uzcelta armijas garnizona pilsētiņa Jauntukums.

Vēsture

Nocietināta pils un lībiešu ciems pastāvēja vismaz no 10.–11. gadsimta. 20. gs. 30. gados, ierīkojot Tukuma jauno tirgus laukumu, atrada 11.–13. gs. senlietas un apbedījumus. Izrakumi kapulaukā notika 1934. gadā (arheologs E. Šturms), 1935. gadā (arheoloģe E. Šnore). 1934. gadā arheoloģiski pētīts arī kapulauks pie lut. baznīcas (arheologs E. Šturms). 1960. gadā pētījumus Tukuma kapulaukā veicis arī arheologs V. Urtāns. Te bijuši lībiešu, vēlāk kuršu kapulauki, kas attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu (10.–12. gs.). Tukumā Pilskalna ielā atrodas Tukuma pilskalns, kurā notika kontrolizrakumi un arheologs J. Urtāns veica augsnes paraugu fosfātanalīzi. Pētījumus pilskalnā turpina arheologs J. Asaris. Kalna

Brīvības laukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

kapos atrodas viduslaiku kapsēta "Kapličas kalns".

Vēstures avotos Tukuma vārds pirmo reizi minēts 1253. g. 4. aprīlī Kuldīgā parakstītajā Kursas dalīšanas līgumā starp Livonijas ordeni un Kursas bīskapiju. Saskaņā ar līgumu Tukumu ieguva Livonijas ordenis. Pilsētas nosaukums, pēc valodnieku domām, ir lībiskas izcelsmes un apzīmē kalnainu (lībiski *tukku* – kaudze, *mägi* – kalns) vai gala zemi (*tutkam* – gals, *maa* – zeme), ar to saprotot vietu, kur robežojas Kurzemes un Zemgales novads. Apbedījumi kapulaukā, etnogrāfiskie tērpi, tradīcijas liecina, ka Tukums un tā apkārtne pārējo pilsētu vidū izceļas kā vieta, kur cieši savijušās lībiešu, kuršu un zemgaļu kultūras.

Tag. pilsēta veidojusies ap 13. gs. beigās būvēto Livonijas ordeņa pili. Iespējams, ka 1299. gadā tā jau pastāvējusi. 1445. gadā Tukums dokumentos minēts kā miestiņš (*Hakelwerk)* un tajā bijis ap 20 ēku, pils un Sv. Marka koka baznīca. Livonijas ordeņvalstī Tukumam bija sava nozīme kā administratīvam un saimnieciskam centram. 15. gs. ordeņa mestri it bieži uzturējās Tukumā. 1463. un 1481. gadā šeit notikuši arī Livonijas landtāgi. Senās hronikās atrodamas ziņas, ka ordenis Tukuma apvidū piekopis tik plašu tirdzniecību, ka ar to lielā mērā kaitējis Rīgas pilsētas iekšzemes tirdzniecībai. Kad sākās cīņas starp Rīgas arhibīskapu un Livonijas ordeni, 1484. gada pavasarī rīdzinieki ieņēma arī Tukuma pili, izlaupīja un izpostīja pilsētiņu, aizveda gūstā ordeņa soģi (fogtu). Tas rosināja ordeņa vīrus un lēņu īpašnieku V. Butlaru celt priekšpilsētas nocietinājumu – garnizona apmetnes pili Šlokenbekā. Ap nozīmīgo satiksmes ceļu mezglu cēla muižas, bet pats miestiņš veidojās par kompaktas apdzīvotības centru. 1561. gadā, izbeidzoties Livonijas ordeņa varai, Tukums ietilpa jaundibinātajā Kurzemes hercoga valstī. Tukuma pils bija stipri sagruvusi, bet hercogs to daļēji atjaunoja. Šajā laikā Tukumā bija ap 800 iedzīvotāju.

Šlokenbekas muižas ansamblis (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Tukumā izveidojās viena no spēcīgākajām luterānisma atbalstītāju kustībām. Tukums atradās pie Rīgas–Prūsijas tirdzniecības ceļa, kas saukts arī par kara ceļu. Polijas–Zviedrijas karā 1605. gadā Tukumu ieņēma un izlaupīja vairāku tūkstošu liels zviedru karaspēks. Arī vēlāk zviedri vairākkārt iebruka Tukumā un guva bagātīgu laupījumu. Uzplaukumu Tukums piedzīvoja 17. gs., kad hercogs Jēkabs lika būvēt dzelzs cepli un dzirnavas un bija iecerēts izbūvēt kanālu starp Slocenes un Abavas upi, Tukumu pārvērst par tirdzniecības centru. Pie Valguma ezera uzcēla vara lietuvi un ziemeļos no tā ierīkoja bagātu medību dārzu. Sāka veidoties ciems, kur dzīvoja manufaktūru strādnieki. 1653. gadā atjaunota arī Tukuma pils, hercoga virspilskunga rezidence. Pils apdzīvota līdz 1730. gadam, pēc tam pamesta un sabrukusi. Hercoga Pētera Bīrona laikā no pils akmeņiem uzcelts cietums, kas vēlāk izmantots par noliktavu. 1795.–1827. g. pils drupās bijusi akmeņu lauztuve.

1659. gadā pie Tukuma notika lielas kaujas, kurās zviedri pulkveža Aderkasa vadībā sakāva hercoga

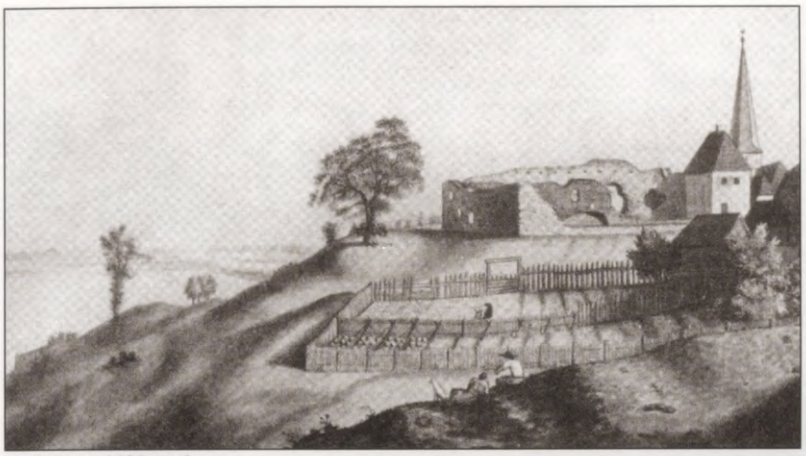

Tukums 1795. gadā. F. H. Vēbera zīmējums

Jēkaba karaspēku. Piedalījās arī Tukuma Brunava rota. Tukums tika pamatīgi nopostīts, manufaktūras, kaut arī vēlāk tika atjaunotas, nīkuļoja, un miests agrāko saimniecisko spožumu vairs nesasniedza. Turklāt Lielajā mērī (1710.–1711. g.) izmira gandrīz visi iedzīvotāji. Tikai 18. gs. vidū miestā atsākās būvniecība. 1795. g. 27. novembris Tukuma vēsturē bija īpaši nozīmīgs, jo Krievijas imperatore Katrīna II parakstīja ukazu par apriņķu izveidi Kurzemē. Līdz ar to Tukums kļuva par apriņķa centru ar pilsētas tiesībām. Tukuma pilsētas tiesības tika atkārtoti apstiprinātas 1798. gadā un izveidota rāte. 1812. gadā Tukums pārcieta franču okupāciju.

19. gs. 2. pusē vērojama strauja pilsētas izaugsme. Īpaši to sekmēja 1877. gadā atklātā dzelzceļa līnija Rīga–Tukums. Tukumā strauji veidojās rūpniecības uzņēmumi, no kuriem pazīstamākais – J. Bēra fabrika ražoja 22 putraimu veidus un auzu pārslas "Herkuless" un eksportēja ne tikai uz Pēterburgu, Maskavu, Odesu, Vladivostoku, bet arī uz Tokiju. Pēc

Tirgus Tukumā 20. gs. 20. gados

Kurzemes guberņas statistiskās nodaļas 1857. gada ziņām, attīstīta bija arī apavu, apģērbu un galdniecības izstrādājumu ražošana. 19. gs. beigās darbojās sešas podnieku darbnīcas, spirta brūzis (dib. 1874. g.). Līdz 20. gs. sākumam Tukums bija plaši pazīstams ar ļoti kvalitatīviem ādas izstrādājumiem. Par nozīmīgu satiksmes mezglu Tukums kļuva 1904. gadā, kad atklāja dzelzceļa līniju Ventspils–Ribinska.

1905. gada nemieri saviļņoja arī Tukumu. Pirmā revolucionāru sadursme ar dragūniem notika 27. novembrī. Tukuma bruņotās sacelšanās laikā (1905. g. 30. novembrī–2. decembrī) pilsētā pulcējās vairāki tūkstoši apkārtnes zemnieku un izveidoja sacelšanās štābu, patrulēja ielās un kontrolēja situāciju pilsētā. Aktīvākā cīņa notika 30. novembrī, kad tika izveidotas barikādes un aplenkta un aizdedzināta Ekmaņa viesnīca Lielajā ielā (tag. Zigfrīda Meierovica ielā 11), kur atradās dragūnu nodaļa. Kaujā krita 16, ievainoti 17 dragūni, pārējie atkāpās uz Durbes pili, kur atradās barona Rādena komandētā soda vienība. Tukums atradās revolucionāru rokās līdz tam laikam, kad no Jelgavas ieradās papildu karaspēks. Tā kā tikai 200 vīru bija apbruņoti ar šaujamieročiem un nepietika munīcijas, revolucionāri piekrita noslēgt pamieru un atstāja pilsētu. Jau sarunu laikā soda vienība nogalināja 81 cilvēku Jauntukumā, vairāki cilvēki gāja bojā sadursmēs. Vēlāk tika arestēti daudzi sacelšanās dalībnieki. Lielajā Tukuma prāvā uz nāvi tika notiesāti 17 un katorgā nosūtīti 46 revolucionāri. Pilsēta ieguva revolucionāru slavu.

1. pasaules kara laikā Tukums no tiešas kara darbības necieta, tomēr pilsēta panīka, jo bēgļu gaitās devās apm. 11 tk pilsētnieku, pilsētā palika tikai 1500 cilvēku. No 1915. g. jūlija līdz 1917. gadam frontes līnija atradās netālu, Smārdes purvos. No 1919. g. janvāra līdz martam pilsētā saimniekoja lielinieki, tam sekoja landesvēra, bet oktobrī–novembrī bermontiešu terors. Kaut arī Tukuma dome 1918. g. novembrī pēc ilga pārtraukuma bija sapulcējusies un izteikusi atbalstu Latvijas Pagaidu valdībai un neatkarīgas valsts idejai, tomēr normāla dzīve pilsētā atsākās tikai pēc Latvijas Brīvības cīņām.

Neatkarīgās Latvijas laikā Tukums bija apriņķa pilsēta. 1921. gadā Tukumā bija tikai 25 rūpniecības uzņēmumi, bet pēc desmit gadiem jau bija 79 uzņēmumi. Tukuma pienotava bija viena no lielākajām eksporta sviesta ražotājām un darbojās arī kā mācību bāze. 1935. gadā Tukumā bija 577 tirdzniecības iestādes ar 954 darbiniekiem un 468 rūpniecības un amatniecības uzņēmumi ar 813 strādniekiem. Sevišķi attīstīta bija ādu un koka apstrādāšana, mēbeļu un būvju galdniecība, betona rūpniecība un podniecība. Trešā daļa pilsētas platības tika izmantota dārzniecībai un puķkopībai. Padomju okupācija un 2. pasaules karš neļāva īstenot daudzas ieceres, arī gaisa tilta izbūvi pāri dzelzceļam pie Tukuma I stacijas.

Apm. 2 km no Tukuma Milzkalnes ciema Tīlēs 1940. g. jūnijā bija izvietojusies Sarkanās armijas daļa. Padomju okupācijas vara īsā laikā apriņķī veica

Skats uz Tukumu no ezera 20. gs. 20. gados

savu zemes reformu, notika daudzi aresti un apcietināšanas (1941. g. 14. jūnijā apcietināja 103 tukumniekus), bet to pārtrauca hitleriskās Vācijas iebrukums 1941. g. jūnijā. Vācu okupācijas varas iestādes novembrī Tilēs, bet pēc tam 1942. g. maijā Vecmoku muižā ierīkoja koncentrācijas nometni. Valguma mežā tika nošauti daudzi komunistiski noskaņoti, kā arī citi, nevainīgi cilvēki. 1944. g. 30. jūlijā Sarkanā armija cauri Tukumam izlauzās līdz Rīgas līcim, un līdz 20. augustam pastāvēja t.s. Tukuma koridors. 1945. g. 8. maijā Tukumā otro reizi ienāca PSRS okupācijas karaspēks. No karadarbības 2. pasaules kara laikā pilsēta cieta maz. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Tukuma iedzīvotāji (1949. g. 25. martā tika deportēti 35 tukumnieki, plašāki aresti notika arī pēc J. Staļina nāves 1953. g. pavasarī). No 1949. gada Tukums ir rajona centrs.

Padomju okupācijas gados Tukums ļoti mainījās. Darbojās eksperimentālā mehāniskā rūpnīca (uzcelta 1966. g.), fermentu rūpnīca (1959. g. spirta brūža vietā), mēbeļu rūpnīca "Tukums", gaļas un maizes kombināti, pienotava, šūšanas r/a "Latvija", "Gauja", Talsu MRS, Jelgavas lauksaimniecības mašīnu rūpnīcas cehi, keramikas darbnīca, paraugdārzniecība, sadzīves pakalpojumu kombināts, tipogrāfija, ATU, LLT nodaļa, remonta un celtniecības iecirknis, PMK, SCO, meliorācijas celtniecības pārvalde, ceļu ekspluatācijas rajons.

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

No 13.–14. gs. mijā celtās mūra pils palikuši tikai nenozīmīgi fragmenti un viens tornis. Senā Rīgas–Prūsijas ceļa un Slocenes upes (vēlāk uzstādinātā Tukuma ezera) malā Tukuma apdzīvotā vieta sākumā aizņēma visai nelielu regulāru taisnstūra laukumu uz Z no tirgus laukuma (tag. Brīvības laukums), kas atradās pils priekšā. Šajā senākajā pilsētas daļā, ko ierobežo Talsu, Pasta un Elizabetes iela, joprojām saskatāms senākās pilsētas plānojums. Jau 17.–18. gs. tas mainījās, mājas tika būvētas gar lielceļu, izveidojās tag. Talsu un Lielā iela. Līdz šodienai pilsētā mijas vienkāršo 18. gs. koka namiņu arhitektūra ar atsevišķu greznu un eklektiskiem rotājumiem bagātinātu Pils ielā celto mūra ēku estētiku. Krāšņās neogotikas formās 20. gs. sākumā celta t.s. Eihenberga villa. Par līdzīgu kvalitāti šodien iespējams pārliecināties, uzlūkojot bij. Latviešu b-bas ēku. 1805. gadā kādā aprakstā par Tukumu ir teikts, ka mājas nav cieši kopā un pie tām ir plaši dārzi. Pavisam bija 131 privātnams un seši krogi, kas piederēja pa daļai kronim, pa daļai muižniekiem. Gandrīz visas bija koka ēkas, vairāk ar lubām klātas nekā ar dakstiņiem. Galvenās ielas bija Pils iela un Lielā iela. Lai gan 1832. gadā tika izdota pavēle par Tukuma ielu bruģēšanu, tomēr to veica tikai 1860. gadā. 1865. gadā ļoti lielu postu Tukumam nodarīja ugunsgrēks, kad nodega gandrīz viss pilsētas centrs.

Arī 19. gs. beigās paplašinājās pilsētas teritorija un, izmantojot ordeņa pils akmeņus un plaši lietojot dakstiņus, tika būvētas jaunas ēkas. Labiekārtoja ielas, tās bruģēja, iekārtoja ielu apgaismojumu, izveidoja pilsētas parku un t.s. Saules dārzu pie Sv. Nikolaja krievu pareizticīgo ortodoksālās baznīcas.

Neatkarīgās Latvijas laikā pilsēta attīstījās, 308 ha vietā pilsētas platība palielinājās līdz 548 ha, jo pēc agrārās reformas (1920. g.) pilsēta ieguva vairāk nekā 250 jaunu gruntsgabalu. Izveidojās jauni savrupmāju rajoni: Velķi, Durbe, Mācītājlauki. Līdz 1931. gadam tika uzcelti 70 nami, 1923. gadā uzstādīts ģenerators elektroenerģijas ražošanai, 1927. gadā uzbūvēta elektrostacija. Izbūvēja pilsētas kanalizāciju, iekārtoja jaunas ielas, cēla namus, jaunu skolu, iekārtoja tirgus laukumu un Brīvības laukumu.

Pēc 2. pasaules kara 1947. gadā pilsētas izpildu komiteja pieņēma lēmumu pārcelt uzņēmumus ārpus vecpilsētas. Tika uzcelta eksperimentālā mehāniskā rūpnīca, rūpkombināts, maizes kombināts, Jelgavas piena kombināta pienotava, Talsu MRS un Jelgavas lauksaimniecības rūpnīcas cehs, iekārtota Tukuma izmēģinājumu paraugdārzniecība. Uzcelts daudz jaunu dzīvojamo namu un sabiedrisko ēku, kā arī vairāku uzņēmumu ražošanas un noliktavu korpusi, iekārtots kolhozu tirgus. Vairākkārt notikusi ielu un laukumu pārdēvēšana. Saskaņā ar pilsētas ģenerālplānu izveidojās jauni mikrorajoni Ozoliņos un Smilšu ielas apkārtnē. Mācītājlauki pārtapa par Lauktehniku, uzbūvējot rūpniecības zonas pilsētas ziemeļos un dienvidos, savukārt daudzstāvu dzīvojamo ēku rajons tika izbūvēts ziemeļaustrumos. Militārā lidlauka tuvumā izbūvēja kara pilsētiņu, tag. Jauntukumu, padomju okupācijas armijas virsniekiem. Būvēja gk. pēc tipveida projektiem. 80. gados Tukumā uzbūvētas vairākas ēkas pēc individuāliem projektiem: Tukuma galas pārstrādes s-bas tirdzniecības centrs (arhit. A. Dēliņš), laikraksta "Tukuma Ziņotājs" redakcijas telpas (arhit. U. Šenbergs), bij. kompartijas Tukuma rajona komitejas, tag. Tukuma rajona padomes ēka (arhit. M. Kozins, A. Ārgale). Nepabeigta palikusi jaunās vidusskolas ēka.

Durbes pils

Pie pilsētas robežas gleznainajā Slocenes senkrastā atrodas Durbes pils, kas ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Pēc pils vēsturiskās un arhitektoniskās izpētes noskaidrots, ka kungu nama centrālā daļa uzbūvēta 1671. gadā un laika gaitā četras reizes pārbūvēta un paplašināta. 19. gs. sākumā pēc gāfa J. Mēdema uzaicinājuma Durbes pils pārbūvi veica J. G. A. Berlics. Muižas centra ansamblis ieguva klasicismam raksturīgās formas. Tika izveidots angļu ainavu parks ar diviem akmens tiltiem, rotondu un lapenēm, dīķiem, strūklaku un tēlniecības darbiem (nav saglabājušies) un dendroloģiski bagātu augu un koku kolekciju.

Durbe bija viena no Šlokenbekas mazmuižām un pirmo reizi dokumentos minēta 1644. gadā. Muižas īpašnieki Grothusi Durbē dzīvojuši no 1789. gada, jo no ķieģeļiem celtais kungu nams bija modernāks par veco koka dzīvojamo namu Šlokenbekā. 1818. gadā par muižas īpašnieku kļuva grāfs J. Mēdems, 1848. gadā muižu nopirka M. Reke. Agrārreformas laikā (1920. g.) Durbes muiža tika nacionalizēta. 1923. gadā Durbes pili no valsts kā dāvanu saņēma Rainis un Aspazija, kuri to novēlēja Latvijas Skolotāju savienībai. 1929. gadā pilī tika atklāts un 30. gados darbojās Raiņa muzejs, 1945.–1991. g. tur atradās sanatorija un slimnīca. Kopš 1991. gada muižas ansamblis atrodas Tukuma muzeja ricībā, notiek kapitālais remonts, atklāta etnogrāfiskā ekspozīcija, tiek veidots kultūrvides muzejs.

Durbes pils (A. Tidriķa foto, 1997.g.)

Durbes pils un parks 19. gs. Gravīra pēc V. Z. Štāfenhāgena zīmējuma

Tukuma apbūves dienvidpusē nolaistais ezers ir laupījis pilsētas siluetam tik reto īpašību – atspulgu. Tāpēc mūsu dienās Tukums uztverams bez tā vēsturiski veidojušās estētiskās dominantes.

Māksla

Lut. baznīcā Tukuma centrā ir ampīra formu iekārta, bet vairākus logus rotā 1934.–1937. g. Rīgā Ā. Kālerta firmā pēc J. Šķerstena metiem izgatavotās vitrāžas. Sv. Stefana katoļu baznīca ir jaunāka. Tā celta 1893.–1896. g., un tajā ir Latvijā vienīgais virotņu altāris. Tas atceļojis no Lamiņu baznīcas.

Pirmā mākslas izstāde Tukumā notika 1905. gadā, un to organizēja gleznotājs J. Rozentāls. Tukuma pilsētas skolā 1903.–1904. g. strādāja gleznotājs V. Matvejs, neatkarīgās Latvijas laikā Tukuma mākslas dzīvi veidoja gleznotājs un skolotājs K. Meiris. Tukuma inteliģence un mākslinieki 1936. gadā atklāja provincē pirmo mākslas muzeju. Tā krātuvēs ir nozīmīga latviešu glezniecības vecmeistaru darbu kolekcija. Pēc Rīgas parauga Tukumā veidojušās un darbojušās mākslinieku biedrības vai to filiāles. Par pilsētas mākslas dzīvi spilgti liecina daudzu ievērojamu mākslinieku un mākslas pedagogu piesaiste Tukumam, kuri pavadījuši šeit visu radošo mūžu vai lielu tā daļu. Viņu vidū minami K. Neilis, A. Lapiņš, A. Artums, L. Āriņš, E. Zīverts un daudzi citi. Rīgas mākslinieku izstādes Tukumā vienmēr ir bijušas savdabīgs kvalitātes etalons. Tāpēc tās organizētas ar lielu atlasi un rūpību. Mūsu dienās mākslas dzīvi Tukumā papildina keramikas mākslinieku jaunrade, audēju darbība (1988. g.), bērnu mākslas, kā arī mūzikas skola. Aktīvu darbību izvērš gleznotāji Alberts un Ilze Pauliņi, jaunā māksliniece A. Ivdra. Kopš 1983. gada darbojas Tukuma mākslinieku grupa.

K. Zemdegas skulptūra "Strēlnieks"

A. Dumpes piemineklis " Tukuma ozols" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Tukuma gleznainā ainava ir saistījusi tēlniekus, kuri izvietojuši pilsētā izcilus memoriālās tēlniecības darbus un pieminekļus. Meža kapu pakājē Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru apbedījumu vietā 1940. g. 19. maijā uzstādīts piemineklis "Strēlnieks" – K. Zemdegas "ideālā cilvēka" tēla variants. Kalna kapu malā ierīkotajos brāļu kapos 1985. gadā uzstādīts monumentāls skulpturāls tēls "Māte Dzimtene". Lai iemūžinātu pilsētas atbrīvošanu no vācu okupācijas 2. pasaules kara beigās, 1975. gadā atklāts varā kalts ozols, t.s. Tukuma ozols – neparastas formas darbs (tēln. A. Dumpe, arhit. L. Skuja). 1998. gadā Velķu kapos uzstādīts A. Dumpes piemineklis A. Artumam. Tādējādi pilsētas vizuālajā koptēlā ir uztvertas un sintezētas daudz un dažādas vēstures un materiālās kultūras liecības, kas norāda uz abpusēji bagātinātiem radošajiem Rīgas un Tukuma kontaktiem.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmās ziņas par skolu Tukumā ir no 1609. gada, kad miestiņš lūdza atļauju nodibināt skolu un algot skolotāju. 1806. gadā nodibināja divas skolas: elementārskolu un ķeizarisko apriņķa skolu. Abās skolās mācības notika vācu valodā. 1868. gadā uzcēla mūra skolas ēku, bet 1876. gadā tai piebūvēja otru korpusu. 1956. gadā šo skolas ēku stipri paplašināja, uzbūvējot vienam korpusam trešo stāvu (tag. E. Birznieka-Upīša Tukuma 1. pamatskola). 1900. g. janvārī tika atvērta pirmā latviešu pirmmācības skola. Elementārskolas koka ēku 1924. gadā nojauca un tās vietā uzcēla jaunu ēku pilsētas pamatskolai (1937. g., arhit. I. Blankenburgs), kurai pamatakmeni 1928. gadā lika J. Rainis (tag. J. Raiņa 1. vidusskola).

Pirmā sabiedriskā organizācija bija 1828. gadā dibinātā Sieviešu b-ba. 1858. gadā dibināta Ierēdņu b-ba, viena no pirmajām 19. gs. 60. gados sāka darboties Latviešu b-bas dibinātāju grupa, bet atļauju Viesīgās b-bas dibināšanai saņēma tikai 1882. gadā. Tajā pašā gadā notika pirmā teātra izrāde latviešu valodā.

Brīvības laukumā Tukuma pils tornis, kurā iekārtota muzeja vēstures ekspozīcija (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Viesīgās b-bas vadībā 1902. gadā atklāja biedrības namu. Biedrības mērķis bija rosināt latvisko izglītību un kultūras dzīvi. Tajā darbojās krājaizdevu kase un stipendiju fonds mazturīgu studentu pabalstīšanai (stipendiju savulaik saņēmis arī Z. A. Meierovics). Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās Atvaļināto karavīru b-ba, Lauksaimniecības b-ba (dib. 1867. g.).

1760. gadā ķirurgs bārddzinis J. G. Groške saņēma no hercoga Kārļa privilēģiju turēt aptieku, un 1768. gadā Kurzemē viņš sāka baku inokulāciju. Ar laiku šo aptieku sāka dēvēt par Veco aptieku. Tā vairākkārt mainīja mājvietu un turpina darbību līdz pat mūsu dienām.

1987. gadā Tukumā darbojās divas vidusskolas, divas slimnīcas, kultūras nams, Mākslas un novadpētniecības muzejs (dib. 1936. g. ar nosaukumu Tukuma mākslas muzejs; novadpētniecības nodaļu atvēra 1959. g.; tag. nosaukums – Tukuma muzejs), Bija divas bibliotēkas (54,9 tk grāmatu), grāmatnīca. Durbes parks (28 ha) iekļauts aizsargājamo dabas objektu sarakstā. Neatkarīgās Latvijas laikā Tukumā iznāca laikraksts "Tukuma Ziņas" (1925.–1934. g.), bet padomju okupācijas laikā – "Komunisma Rīts" (1962.–1989. g.).

Reliģija

Tukumā darbojas baptistu draudze, ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze, Jaunapustulistiskās baznīcas draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Vecākās ziņas par baznīcām Tukumā ir no 1454. gada: bija divas kapelas – viena pilī, otra (Sv. Marka kapela) apdzīvotajā vietā pils priekšā. Reformācija Tukumu skāra jau agri: 1540. gadā darbojās lut. mācītājs. Sv. Marka kapela bijusi sliktā stāvoklī, tāpēc 1567. gadā Kurzemes hercoga recesā paredzēja arī jaunas baznīcas celtniecību. Tag. lut. baznīca celta 1687. gadā, tā ir mūra, ar dakstiņu jumtu (600 sēdvietu). Lielākās pārbūves izdarītas 1789. un 1858. gadā (pēc remonta iesvētīta 1859. g.), kā arī pēc 1. pasaules kara 1922.–1923. gadā. Ērģeles bijušas jau 1687. gadā, jaunas iegādātas 1769. gadā, paplašinātas 1859. (meistars K. Hermanis) un 1871. gadā (meistars F. R. Veisenborns). 1934.–1937. g. kā ziedojumi saņemti četri logu gleznojumi. Draudzei bija filiāle Sēmē, 40 kapsētas. 1870. gadā draudze tika sadalīta atsevišķās latviešu un vācu draudzēs. Pēdējā pastāvēja līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā. Mācītāji: 1911.–1919. g. K. G. Matisons (1915.–1918. g. bēgļu gaitās, viņa vietu izpildījis F. Fleišers, vācu draudzes mācītājs), 1919.–1946. g. A. Virbulis, 1947.–1952. g. I. Volbergs, 1952.–1974. g. A. Ustups, 1974.–1996. g. A. Ālers, kopš 1998. gada J. Saulīte.

Privātās telpās ierīkotajā kapelā 1836.–1896. g. regulāri notika Romas katoļu draudzes dievkalpojumi.

Luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1893.–1896. g.Tukumā tika celta sarkanu ķieģeļu baznīca ar torni. Baznīca ir pašā pilsētas centrā blakus lut. baznīcai. Baznīcu iesvētīja par godu Sv. Stefanam. Tā ir vienjoma celtne. Baznīcā ir divi koka altāri. Lielajā altārī glezna "Golgāta" (aut. J. F. Grune), sānos pa labi Jaunavas Marijas altāris. Baznīcā uzglabāts 18. gs. virotņu altāris ar gleznojumiem no Lamiņu katoļu baznīcas. Ir kora telpas ar ērģelēm. Tukuma draudzē kalpojuši 1912.–1920. g. A. Kveders, 1942.–1946. g. B. Laurinovičs, 1961.–1971. g. B. Dūre, kopš 1998. gada A. Buliņš.

Baptistu draudze dibināta 1909. gadā un vienmēr ir pulcējusies īrētās telpās, tagad Septītās dienas adventistu draudzes telpās. Sludināšanas vieta un svētdienas skola draudzei ir Apšuciemā. Draudzē kalpojuši 1925.–1937. g. A. Brahmanis, 1945.–1961. g. R. Dzirnis, 1952.–1964. g. V. Bukstiņš, 1982.–1994. g. K. Fišers, kopš 1994. gada G. Vadonis. Tukuma

galvenās – Pils ielas malā 1871. gadā uzbūvēta Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca. Brīvības laukuma malā atrodas 19. gs. beigās celtā sinagoga (nedar bojas).

Tukums – deviņdesmitie gadi

No 1988. g. septembra Tukumā darbojās Latvijas Tautas frontes nodaļa. 1988. g. novembrī virs kultūras nama tika pacelts nacionālais karogs un tā tas plīvo joprojām. Tukums bija pirmā pilsēta Latvijā, kur 1991. g. jūnijā tika demontēts Ļeņina piemineklis. Neatkarības laiks sākās ne tikai ar vēsturisko nosaukumu atjaunošanu, bet arī ar ārzemju kontaktu veidošanu un privātā biznesa sākšanu.

1993. gada vasarā pilsētu atstāja Baltijas kara apgabala gaisa spēku pulks, kura bruņojumā bija arī kodollādiņi.

Pēc PSRS sabrukuma pilsēta piedzīvoja krasu saimnieciskās lejupslīdes posmu un valsts uzņēmumu nīkuļošanu. Privatizācijas gaitā daudz kas mainījies. Tukumā reģistrēti apm. 800 uzņēmumi, to vidū 53 pārtikas veikali, 13 autoveikali un 11 autorezerves daļu veikali, 13 lietoto apģērbu veikali, 36 kafejnīcas un bistro, 6 aptiekas un 5 degvielas uzpildes stacijas. Lielākie uzņēmumi ir Latvijas un Francijas kopuzņēmums "Tukuma gaļas pārstrādes sabiedrība" un a/s "Tukuma piens". 1998. gadā jaunu ražošanas korpusu atvēra šūšanas firma *Snikers Production*. Rosīgi strādā lopbarības ražotne, kokmateriālu pārstrādes uzņēmumi. Pēdējos četros gados notikusi Brīvības laukuma rekonstrukcija, tiek būvētas attīrīšanas ietaises. Iekārtots jauns muzejs Pils tornī, izremontētas daudzas vecās ēkas, izbūvēti jauni veikali un kafejnīcas.

Tukumā ir rosīga sabiedriskā un kultūras dzīve un izveidota nevalstisko organizāciju apvienība. Darbojas UNESCO Jauniešu klubs (dib. 1993. g., 60 biedru), Literātu apvienība, Tukuma rajona cukura diabēta slimnieku b-ba (1992. g., 200 biedru), invalīdu sporta klubs "Tukums" (1994. g., 67 biedri). Pilsētā notiek Mākslas svētki, motokrosi un citi pasākumi. Tukuma kori kļuvuši par vairāku starptautisku festivālu laureātiem. Pilsētai ir ne tikai ģerbonis un karogs, bet arī sava dziesma. 1998. gadā Tukumā darbojas divas vidusskolas ar latviešu mācību valodu, viena skola ar krievu mācību valodu un latviešu pamatskola. Iznāk laikraksts "Tukuma Ziņotājs" (kopš 1990. g.), "Tukuma Ziņas" (kopš 1994. g.). Kopš 1991. gada pilsēta aktīvi iesaistās starptautiskajos projektos un aktivitātēs, ieguvusi sadraudzības pilsētas Tidaholmu un Visbiju Zviedrijā un Šēseli Vācijā, atjaunojusi seno sadraudzību ar Pluņģi Lietuvā un Krasnogorsku Krievijā. Notikušas draudzības vizītes, mākslas izstādes un plenēri. Tukumā atjaunotas arī Latvijas un Zviedrijas sportistu soļošanas sacīkstes.

Pilsētas dome realizē uzņēmējdarbības atbalsta politiku un nākotnē plāno nerealizētā gaisa pārvada būvi pār dzelzceļu un pilsētas ezera atjaunošanu.

Tukuma muzeja direktore A. Ozola

Pavadonis pa Tukumu un apkārtni

Tukuma pilskalns *[1]* – lielākais no trim pauguriem starp Zvirgzdupīti un tās pieteku, augstums 15 m. Karātavu kalns (Lielais kalns) *[2]* – Tukuma osa galvenā daļa. Tā Z daļā Vācu kapi ar veciem apbedījumiem, D daļā Kalna kapi *[3]*, kas iesvētīti 1897. gadā, apbedīti gk. latvieši, arī 1905. gada Tukuma kaujā kritušie, kalna D galā 1. un 2. pasaules karā kritušie

Tukuma centrs (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

vācu karavīri, tur vēl 1905. gadā tikušas uzstādītas karātavas dumpinieku sodīšanai. D gals norakts grants ieguvei. Kalna A nogāzē 1959. gadā sāka veidot sarkanarmiešu brāļu kapus, te apbedīti arī 1905. gadā un 1919. gadā kritušie. 1985. gadā uzstādīts piemineklis "Māte Dzimtene" (tēln. L. Līce.). J. Raiņa Tukuma 1. vidusskola Raiņa ielā 3 *[4]*. Tālāk sākas Tukuma vecpilsēta, kurā pārsvarā 18. gs. beigās un 19. gs. celtās ēkas – Talsu ielā 15 un 17, Harmonijas ielā 4, 5, 8, 9, 10, 18, Dārza ielā 2, 11/13 (1943.–1997. g. atradās Tukuma Mākslas un novadpētniecības muzejs, kura pamatā gleznotāja L. Āriņa vāktā gleznu kolekcija; te atradās gleznotāja dzīvoklis), Lielajā ielā 6, 17, 26, 28, 29, 32. Harmonijas ielā 7 atrodas Tukuma muzejs. Lielajā ielā 9 *[5]* E. Birznieka-Upīša pamatskola (celta 1806. g., te bijusi apriņķa skola, pilsētas skola, ģimnāzija, komercskola, vidusskola, kur mācījies E. Birznieks-Upītis, Z. Meierovics, bij. iekšlietu ministrs V. Gulbis, Rīgas pilsētas galva R. Liepiņš, valodnieks K. Mīlenbahs, mākslinieki L. Āriņš, A. Artums, A. Lapiņš, K. Neilis, E. Braunbergs, rakstnieki I. Ziedonis, J. Baltvilks, J. Plaudis, A. Grods, aktieris Ž. Katlaps, mediķis un valstsvīrs G. Andrejevs). Lielajā ielā 1 *[6]* kultūras nams (celts 1902. g. kā Tukuma Viesīgās b-bas nams). Iepretī atrodas Tukuma lut. baznīca. No baznīcas torņa 1905. g. 30. novembrī revolucionāri koriģēja kaujas gaitu, baznīcā 2. decembrī ienesa 69

Harmonijas iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

nošautos revolucionārus un civiliedzīvotājus. Jaunajā ielā 2 *[7]* Sv. Stefana katoļu baznīca. Brīvības laukumā 19 aiz 19. gs. būvēm Tukuma pils tornis *[8]* (atjaunots 1795. g., tagad tornī iekārtota muzeja vēstures ekspozīcija), no tā uz dienvidiem nelielas pils mūra drupas. Pils pēc 1700. gada sabrukusi. Brīvības laukums līdz 1935. gadam bija tirgus laukums. 18. gs. beigu un 19. gs. arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamās mājas Brīvības laukumā 2, 3, 11 (bij. viesnīca), 12, 13, 14, 20, 21, kā arī Elizabetes ielā 6. Pils iela pēc 1865. gada ugunsgrēka apbūvēta ar reprezentablām mūra ēkām. Izcilākā no tām Pils ielā 14 *[9]*, kas piederējusi kokrūpniekam Ilsumam. Iepretī Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca. Pie baznīcas 1919. gadā nošauti un apbedīti gan sarkanā, gan landesvēra terora upuri. Blakus sarkanarmiešu brāļu kapi. Tukuma I dzelzceļa stacija (ap 1877. g.) *[10]*. Meža kapi *[11]* iesvētīti 1921. gadā. Piemiņas vieta latviešu leģionāru un vācu karavīru brāļu kapos. Pie kapiem 1927. gadā iesvētīti brāļu kapi, kur pārapbedīti 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušie latviešu karavīri un vācu okupācijas laikā nošautie civiliedzīvotāji. 1940. gadā uzstādīts K. Zemdegas veidots piemineklis "Strēlnieks" (restaurēts 1988. g.). Senlejas krastā Durbes pils *[12]*. Pie pils parks (30 ha) ar rotondu (1821. g.), akmens tiltu pār gravu (1821. g.), estrādi. Slocenes senlejas krasta posms Mālkalns *[13]*, kur uzstādīts piemineklis "Tukuma ozols". Piemiņas ansamblis *[14]* (1989. g.) okupācijas varas represiju upuru piemiņai, jo Tukuma II stacijā 1941. un 1942. gadā atradās vagoni izsūtāmo transportēšanai. Mācītājmuižas kapos *[15]* apbedīts filozofijas doktors, mācītājs K. J. Elferfelds. Pilsētas parks *[16]* sākts veidot 19. gs. 70. gados pēc barona Rekes ierosmes. Lauksargu dendroloģiskie stādījumi *[17]* (1,1 ha). Vāgnera dārzs *[18]* (25 ha) – dendroloģiski stādījumi. Raudā *[19]* pils (19. gs.). Dārznieka ģimenē dzimis arhitekts O. Krauze. Spīdoņos (1935. g.) gleznotāja A. Zviedra darbnīca. Latviešu leģionāru un vācu karavīru brāļu kapi. Milzukalns *[20]* –

apm. 600 m garš, stāvs paugurs, līdz 57 m augsts (113,8 m vjl.). Tā augstākajā ZA galā pilskalns. Dabas liegums. Kulvēnos *[21]* Sēmes baznīca (1892. g.), tautas nams (bij. pagastnams, celts 1893. g.) ar piemiņas plāksni okupācijas varas upuriem. Pie Valguma ezera *[22]* nacistiskā terora upuru kapi. Milzkalnē *[23]* bij. Šlokenbekas muižas komplekss, kuru 1977. gadā sāka restaurēt. Četrstūra veidā celto kompleksu no R puses norobežo aizsargmūris ar šaujamlūkām. Divi vārtu torņi celti 17. gs. beigās, dzīvojamā ēka – 1841. gadā. Ceļu būvmašīnu un zirgu aizjūgu izstādes. Netālu uz Tukuma pusi Šlokenbekas ūdensdzirnavas (ap 1780. g.), pie ēkas obelisks (1867. g.) dzirnavu īpašniekam baronam M. Rekem, netālu Rekes dzimtas kapliča (19. gs. beigas), aiz ceļa klēts (19. gs. sāk.). Netālu no Milzkalnes bij. mācītājmāja (18. gs. beigas) un pagastmāja (1862. g.). Šlokenbekas kapos apbedīti 1905. gada revolucionāri un 2. pasaules karā kritušie vācu karavīri. Aiz Milzkalnes sākas Ķemeru nacionālais parks. Gleznainā Valguma ezera krastā SIA "Lauku Avīze" lauku birojs (iekārtots bij. PSRS valdības vadītāja A. Kosigina atpūtas bāzē "Valgums"; būvēta 1968. g., arhit. J. Strautmanis) *[24]*. Piemiņas akmens *[25]* 1. pasaules kara krievu un vācu karavīru brāļu kapos. Smārdē *[26]* 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušo karavīru brāļu kapi (piemin. 1936. g., tēln. K. Zāle). Bij. skolas ēka (1936. g., arhit. P. Kundziņš). Degolē *[27]* pils (19. gs. vidus) un bij. muižas saimniecības ēka, parks, vējdzirnavas (1857. g.), vācu karavīru un latviešu leģionāru brāļu kapi. Tuvākā apkaimē vācu karavīru apbedījumi atrodas vairākās vietās. Irlavā *[28]* bērnu nams bij. Irlavas skolotāju semināra ēkā, muzejs, piemineklis diriģentam prof. J. Bētiņam (1986. g., tēln. O. Nigule, arhit. T. Nigulis), J. Raiņa krūšutēls (1966. g., tēln. I. Ziemelis), vidusskolas ēka (1880. g.) un 100 gadu piemiņas akmens (1980. g., V. Zieds), bij. Irlavas b-bas nams (1894. g.), slimnīca (1850. g.), latviešu leģionāru brāļu kapi, sarkanarmiešu brāļu kapi (piemin. 1956. g.). Sātos *[29]* lut. baznīcā (1778. g.) ērģeles (19. gs. beigas) un ērģeļu prospekts (1778. g.), Porta altārglezna "Kristus un Pēteris" (1892. g.), griestu lukturis (1697. g.), altāris, kancele un biktssols (1778. g.). Virs ieejas no dzelzs kalta hercoga Pētera Bīrona monogramma (1779. g.). Sātu kapos apbedīti mūziķi Bētiņi – Jānis, Ludvigs un Ādolfs, medicīnas doktors M. Veidemanis. Pār Abavu nepabeigtās dzelzceļa līnijas dzelzsbetona tilts (1940. g., inž. P. Pāvulāns). Luiku kapos *[30]* Katlapu dzimtas kapi, pēc mākslinieka J. Bīnes meta darināts piemineklis viņa sievai Annai, leģionāru apbedījumi. Valliešu Elku kalns *[31]* – 15 m augsts sens kulta kalns. Kīšos *[32]* pie pansionāta 15 m augstais Vecsātu pilskalns. Jaunmokās *[33]* bij. Rīgas pilsētas galvas Dž. Armitsteda medību pils neogotiskās formās (1901. g., arhit. V. Bokslafs). Pilī kopš 1991. gada mežkopības muzejs, interjerā divas keramikas podiņu krāsnis (30. gadi) un apgleznota krāsns (1901. g.) ar daudziem Rīgas un Jūrmalas skatiem. Parkā latviešu leģionāru un vācu karavīru brāļu kapi (piemin. 1991. g.). Vecmokās *[34]* parks, vācu karavīru brāļu kapi, kapos apbedīti 1905. g. revolucionāri, sarkanarmieši. Vecmoku pilskalns 15 m augstā paugurā. Bresmēs *[35]* dzimis agronoms un valsts darbinieks J. Blumbergs. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[36]* (piemin.). Kaivē *[37]* bij. muižas dzīvojamā ēka (19. gs.). Muižas nomnieka ģimenē dzimis akadēmiķis O. Zihmanis. Netālu baronu Funkes dzimtas kapi. Uz Z no Kaives pie Senču mājām Kaives Senču ozols, tā apkārtmērs 10 m – resnākais Baltijā. Tagad zaļo tikai viens liels zars.

Jaunmoku pils (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

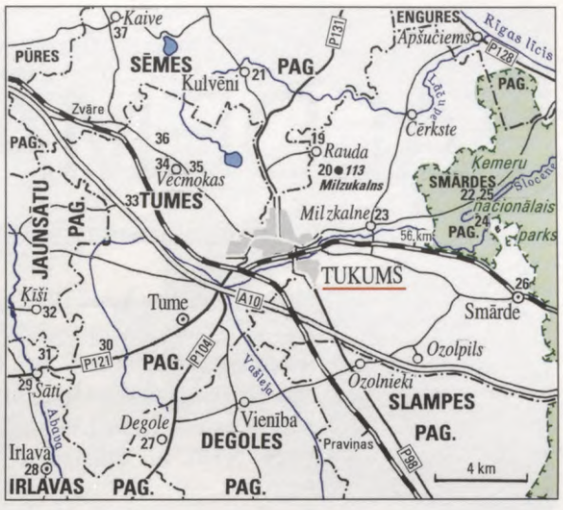

Tukumā dzimuši vēstures prof. E. Andersons, medicīnas prof. G. Andrejevs, aktrise V. Artmane, sabiedrisks darbinieks Ā. Blodnieks, gleznotājs E. Braunbergs, gleznotāja M. Briede, LKOK R. Briesma, vijolnieks E. Eihe, fizikas doktors I. Feltiņš, rakstnieks A. Freināts, rakstnieks A. Grods, sabiedrisks darbinieks B. Kalniņš, ģeoloģijas doktors O. L. Kārkliņš, sportists D. Kūla, aktrise Ņ. Leimane, mežkopis prof. I. Liepa, LKOK Ž. Mitenbergs, arhitekts K. Plūksne, mediķis K. Zariņš.

VALDEMĀRPILS

Talsu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1917. gada.
Platība 3 km², lauku teritorija 135 km².
Iedzīvotāji: 1379 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 2670; latvieši 94,8%, krievi 1,8%.
Attālums no Rīgas 130 km (autoceļš P126, P125, P120, A10), no Talsiem 15 km (autoceļš P126, P125)
Dzelzceļa stacija Stende 27 km no pilsētas (līnijā Rīga–Ventspils).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā zelta laukā trīs dabiskas (pelēkas) krāsas priežu čiekuri; apakšējā sarkanajā laukā uz vairoga kreiso pusi peldoša zelta burulaiva. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Valdemārpili apņem lauku teritorija, kas robežojas ziemeļos ar Īves un Lubes pagastu, austrumos ar Rojas un Vandzenes pagastu, dienvidos ar Laidzes pagastu, rietumos ar Valdgales pagastu. Pilsētu šķērso autoceļš P126 Valdgale–Roja.

Daba un iedzīvotāji

Valdemārpils atrodas Ziemeļkursas augstienes Dundagas pacēlumā Sasmakas ezera R krastā. Pilsēta atrodas uz lēzena paugurgrēdu masīva, kas paceļas līdz 58 m vjl., 21 m virs ezera līmeņa, kas ir 37 m vjl. Ezers aizņem garu un šauru ledāja izspieduma ieplaku. Tā platība 2,37 km², lielākais dziļums 7 m, garums 7,2 km, lielākais platums 700 m, bet iepretī Valdemārpilij tas sašaurinās tā, ka pāri iet ceļš. Ezera Z daļu mēdz saukt par Ārlavas ezeru, D daļu – par Valdemārpils ezeru.

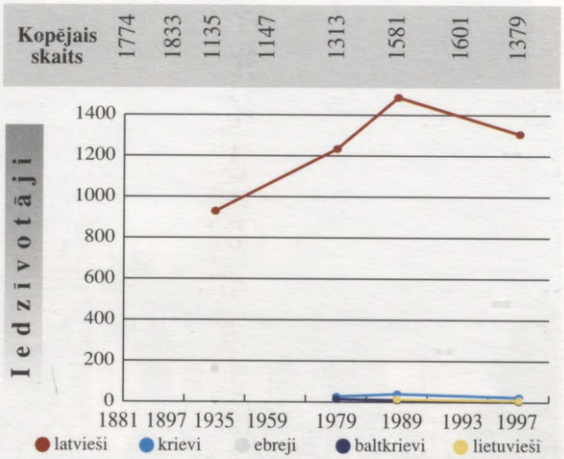

Ziemas Valdemārpilī siltākas un vasaras vēsākas nekā vairākumā Latvijas pilsētu. Janvāra vidējā temperatūra –4 °C, jūlija 16,4 °C, nokrišņi 703 mm gadā. Apkures sezonas ilgums 213 dienas.

Iedzīvotāju skaits Valdemārpilī pēdējo 100 gadu laikā maz mainījies. Tikai 1. pasaules kara laikā tas samazinājās. Tajā laikā samazinājās arī ebreju (19. gs. vidū 84 % iedzīvotāju) un vāciešu skaits pilsētā.

Valdemārpils ezers (J. Heidemaņa foto, 1996. g.)

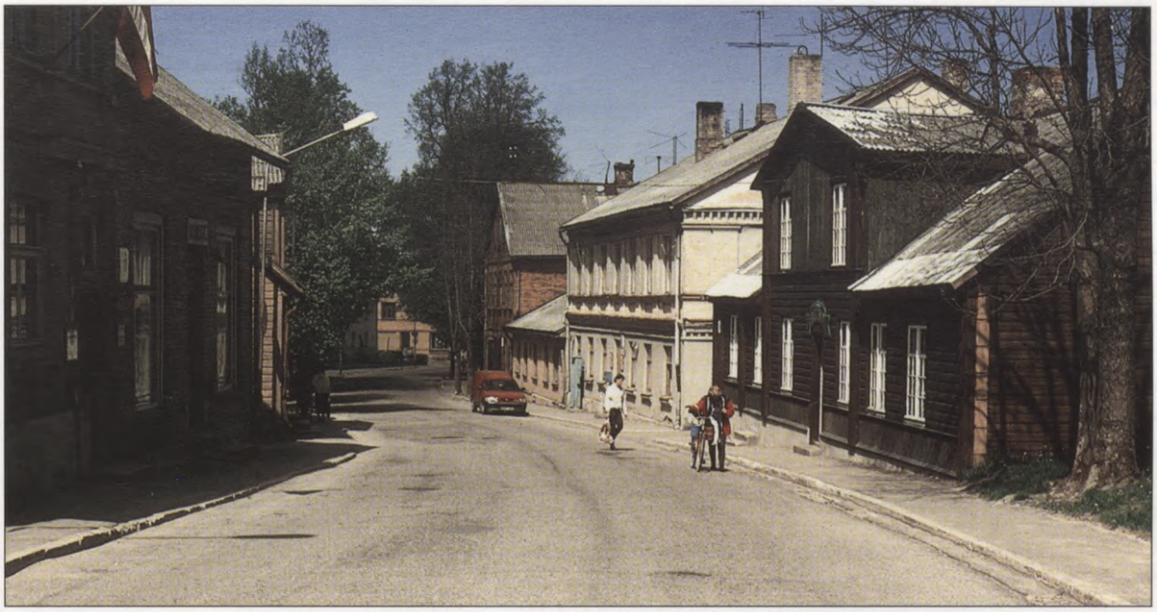

Lielā iela (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Vēsture

Valdemārpils (līdz 1926. g. Sasmaka) pirmo reizi vēstures avotos minēta 1582. gadā Piltenes bīskapijas nodevu sarakstā (*Sasmagen)*. Senatnē Valdemārpils vietā atradies kuršu pilskalns. Kultūras slānis tajā ir samērā niecīgs, kas liecina, ka pilskalns izmantots tikai neilgu laiku, domājams, ka par paslēptuvi kara gadījumā.

17. gs. 1. pusē uz Sasmakas muižas zemes izveidojās amatnieku un tirgotāju apmetne (1628. g. tur dzīvoja 20–30 ģimeņu), bet Sasmakas ezera krastā atradās zvejnieku apmetne. Apmetnēm bija tirdznieciskie sakari ar Kurzemes mazajām ostām. Beidzoties katoļu laikiem, kādreizējais Piltenes bīskapijas miests tika izlēņots dažādiem īpašniekiem. 17. gs. Sasmaka piederēja K. Hohenastenbergam-Vīgandam, kas šajā merkantilajā gadsimtā centās izmantot visu, ko apvidus spēja dot, – mežus, ūdeņus un pat mālus. Šajā laikā Valdemārpilī sākās keramikas produkcijas ražošanas ēra, par kuru šodien gandrīz nekas nav zināms. Ķieģeļi, dakstiņi, krāsns podiņi, saimniecības trauki bija Valdemārpils amatnieku galvenais rūpals.

Pēc Lielā mēra (1710.–1711. g.) Sasmakas apmetne panīka. 19. gs. sākumā tā atplauka, jo tajā atkal sāka apmesties tirgotāji un amatnieki. 1834. gadā Sasmakai (vācu *Sassmacken)* piešķīra miesta tiesības. 20. gs. sākumā Sasmakā darbojās krāsotava, vilnas kārstuve un vērptuve, alus darītava (8 strādnieki), divas vējdzirnavas un netālu no miesta – ķieģeļu ceplis. 1905. gadā plaši mītiņi notika pie Dupurkalna, kā arī Dzirnavkalnā (Sudmalkalnā). Sasmakas kaujinieki piedalījās arī Talsu bruņotās sacelšanās notikumos. 1916.–1917. g. uzbūvēja Valdgales–Rojas dzelzceļa posmu, kas savienoja Valdemārpili ar Stendes–Dundagas–Ventspils šaursliežu dzelzceļa līniju. 1917. gadā Sasmakai piešķirtas pilsētas tiesības, 1926. gadā tā pārdēvēta par Valdemārpili.

20. gs. 30. gados Valdemārpils bija dārzu pilsētiņa, kas bija cieši saistīta ar lauksaimniecību un mežsaimniecību un tās produkcijas pārstrādāšanu. 1945. g. 10. maijā pilsētā ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Valdemārpils iedzīvotāji.

Pēc 2. pasaules kara (1945.–1949. g.) pilsētas apkārtnē darbojās vairākas nacionālo partizānu grupas. Padomju okupācijas gados Valdemārpilī bija tikai viens lielāks uzņēmums – tekstilrūpniecības r/a "Sarkanais rīts" filiāle (dib. 1965. g.). Pilsētā bija arī krejotava, maizes ceptuve, PMK (dib. 1968. g.), sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Kompaktā un mazliet arhaiskā Valdemārpils šķiet nekustīgi un nemainīgi snaužam pakalnā, kuru no Talsu puses ļauj ieraudzīt plaša ieleja, bet no Nogales puses – Sasmakas ezers. Valdemārpils ir attīstījusies kā liberālu uzskatu un multikulturālas pilsoniskās sabiedrības miests. Vecākā apbūve (iespējams, pat no 18. gs.) saglabājusies pilsētas A daļā, kuras dzīvojamo apbūvi veidoja koka ēkas. Pilsētas vēsturiskais centrs (17. gs. vidus–19. gs.) ir valsts nozīmes pilsētbūvniecības piemineklis. 18. gs. ebreju kopiena uzcēla sinagogas ēku kompleksu. 1889. gadā miestā ieradās diezgan daudz pareizticīgo krievu, kas uzcēla savu dievnamu un mācītājmāju. Ir pamats domāt, ka šeit bijusi arī pareizticīgo skola, kurā mācījuši konfesijai piederīgie klerikī. Viena no pilsētas galvenajām un arī vecākajām ielām ir Lielā iela, kurā saglabājusies 19. gs. 1. puses apbūve. Dzīvojamā māja Dzirnavu ielā 1, kas celta 18. gs. beigās, ir līdzīga lauku mājai, ar apvalkdūmeni centrā. Vēl daža laba 18. un 19. gs. celtā pilsētas ēka savā pagrabā slēpj pusaizgruvuša cepļa krāsns atliekas, bet keramikas lauskas atrodamas gandrīz katras otrās

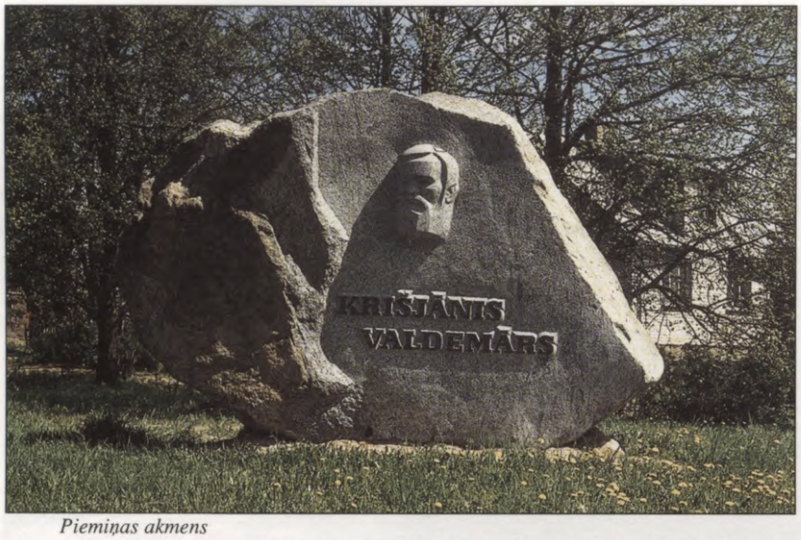

Piemiņas akmens K.Valdemāram (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

mājas pagalmā. 1983. gadā zem ēkas K. Valdemāra ielā 10 remontdarbu laikā tika atrakts vēl gluži labā kārtībā no 19. gs. saglabājies, bet pavisam aizmirsts keramikas ceplis. Pāri pilsētiņai vēl līdz 1965. gadam pacēlās vējdzirnavu (celtas 1847. g.) torņa siluets.

Ārlavas Lauksaimniecības b-ba 1934. gadā uzcēla pilsētā namu (arhit. S. Jirgens), kurā viena telpa bija izveidota par K. Valdemāra piemiņas zāli.

Māksla

Valdemārpils lut. baznīcas apgleznotā kancele un ar kokgriezumiem bagātīgi rotātais altāris ir vienreizēja parādība Kurzemes vēlās renesanses un agrīnā baroka kokgriezuma mākslā. Altāra centrā ievietotā glezna "Svētais vakarēdiens" ir jauka versija par 16. gs. beigās nīderlandiešu mākslinieka radītu vara grebuma kompozīciju.

Pilsētiņas kultūras vērtība ir Sasmakas muiža, kas 20. gs. 80. un 90. gadu mijā tika paglābta no bojāejas, bet kurā, iespējams, tuvākajā laikā veidosies vietējās mākslas dzīves centrs. Mākslinieciskās tendences pilsētai bija raksturīgas arī agrāk. To apliecina Talsu mākslinieka K. Freimaņa 1936. gadā darinātie divi uz audekla gleznoti sienas panno ar moto: "Latvji, brauciet jūriņā, zeltu krājiet pūriņā!" K. Valdemāra piemiņas namā. No gleznotāja J. Pīgožņa Valdemārpils vidusskolas ēka 80. gados ir mantojusi sienas gleznu "Lutausis", bet zāli rotā D. Lielās diplomdarbs "Veltījums K. Valdemāram". Godinot netālajā Ārlavas pagastā dzimušo tautieti K.Valdemāru, 1993. gadā pilsētā starp sinagogu un luterāņu baznīcu K. Valdemāram uzstādīja piemiņas akmeni ar viņa portretu (tēln. Dz. Jansone).

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. 1. pusē Valdemārpilī, Talsu ielā 4, t.s. Birkmaņa namā darbojās skola. Te skolas gaitas sāka arī K. Valdemārs. Vēlāk šajā namā K. Valdemāra māsa M. Medinska mācīja ebreju bērnus. Bij. Sasmakas pilī no 1920. gada atradās Ārlavas pagasta valde, bet 1949.–1980. g. – vidusskola.

Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās pamatskola, tai bija sava bibliotēka (apm. 1300 sējumu). Apm. 800 sējumu bija arī pilsētas valdes brīvbibliotēkā. Pilsētas valdes telpās atradās neliels Valdemārpils muzejs, ko bija iekārtojušas aizsardzes. 1938. gadā Valdemārpilī notika pirmie novada dziesmu svētki (piedalījās 17 kori, 350 dziedātāji). 1856. gadā Valdemārpilī tika atvērta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās.

Lut. baznīcā novietota Rīgas F. Valdemāra firmas dāvināta piemiņas plāksne, uz kuras rakstīts: "Šī piemiņas plāksne veltīta lielajam atmodas laikmeta celmlauzim Krišjānim Valdemāram 15.XI 1825.–25.XI 1891. g. Un kā viņš te dzīvojis, tā lai viņa cēlais gars dzīvo mūsu pateicīgā atmiņā". 1835. gadā K. Valdemāra tēvs pārcēlās uz dzīvi Sasmakā un uzcēla te mazu koka namiņu Cunces (tag. K. Valdemāra) ielā, apm. tag. 20. nama vietā.

Pēc 2. pasaules kara Valdemārpilī darbojās vidusskola, klubs (130 vietu), kultūras nams (150 vietu), slimnīca (25 vietas), bērnudārzs. Pilsētiņas ļaudīm ir ļoti saudzīga attieksme pret savu pagātni un senatnes liecībām. Bij. pilsētas mērs Ē. Prokopovičs vecajā šaursliežu dzelzceļa stacijas ēkā ir savācis unikālu vēsturisku relikviju krājumu. Savukārt Metuzālu ģimene Priednieku mājās ir izveidojusi meža muzeju ar bagātu un daudzveidīgu dabas retumu un medību trofeju kolekciju.

Reliģija

Pilsētā darbojas Valdemārpils ev.-lut. draudze, Ārlavas ev.-lut. draudze.

Mūra baznīca Valdemārpilī uzcelta 1646. gadā, tai ir zvani ar gadu skaitļiem 1653, 1676. Baznīcā 1654.–1661. g. kalpoja Ārlavas mācītājs, 1661.–1785. g. draudzei bija pašai savs mācītājs, tad Sasmakas mācītājmuiža tika izūtrupēta un mācītāja zeme pievienota muižai. Baznīcu atkal aprūpēja Ārlavas mācītājs. Neatkarīgās Latvijas laikā Valdemārpilī bija neatkarīga draudze, bet tikai pavisam īsu laiku tai bija savs mācītājs. 1996. gadā draudze atzīmēja dievnama 350 gadu jubileju. Šajā gadā notika arī baznīcas atjaunošanas darbu pateicības dievkalpojums.

Arhīva materiālos ir saglabājusies senākā liecība par baznīcu Ārlavā – 1383. gadā kādu Rīgas domkapitula locekli ceļā uz Dundagu Ārlavas baznīcas draudzes robežās sagūstījuši Kurzemes bīskapa Oto kalpi. Baznīcā bijis saglabājies zvans ar skaitli 1456. Ārlavas baznīckunga pārziņā atradusies arī zviedru apdzīvotā Roņu sala, kurā celtas trīs kapelas. Lut. mācītāju vārdi zināmi no 1582. gada. 1665. gadā celta jauna baznīca. Tagadējā mūra baznīca celta 1793. gadā, remontēta 1862.–1863. g., paplašināta (500

Luterāņu baznīca (S. Rusmaņa foto, 1994. g.)

sēdvietu) un torņa smaile paaugstināta par 30 pēdām. Ārlavai bijušas filiāles Rojā un Valdemārpilī (Sasmakā). Valdemārpils draudzes mācītāji 1906.–1939. g. J. Jēnihs, 1998. gadā M. Zeiferts.

Valdemārpils – deviņdesmitie gadi

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas privatizācijas gaitā valsts elektromontāžas uzņēmuma vietā izveidojās SIA "Kontakts" (80 strādnieku), uzņēmuma "Rita" (bij. tekstilrūpniecības r/a) ēkā atvērta Talsu tipogrāfijas filiāle, kur ražo burtnīcas, klades u.c. skolas piederumus, tiks iesietas arī grāmatas (20 strādnieku). Lauku teritorijā esošās padomju saimniecības "Lubezere" vietā izveidojās SIA "Lubezere", kas pastāvēja līdz 1995. gadam. Latvijas Patērētāju savienības veikalu vietā pilsētā tagad darbojas tikai privātie veikali, kā arī sadzīves pakalpojumu uzņēmumi. Kultūras dzīvē svarīgs notikums bija vidusskolas 50 gadu jubilejas atzīmēšana 1999. gadā. Kultūras namā darbojas jauktais koris "Akords", deju kopa "Krišjānis", sieviešu vokālais ansamblis un bērnu kolektīvi. Ir pilsētas un bērnu bibliotēkas. Darbojas novada muzejs. Veselības aizsardzību nodrošina ambulance un aptieka.

Valdemārpils pilsētas domes priekšsēdētājs J. Štokmanis

Bijušās Sasmakas muižas ēkas (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Pavadonis pa Valdemārpili un apkārtni

Pilsētā apskatāms pilskalns Dupurkalns *[1]*. Pie pilskalna Vienības parks (ierīkots 1936. g.), 1975. gadā iestādīts "Dziesmas un draudzības ozols" sakarā ar Valdemārpils kora piecdesmitgadi. Tepat arī estrāde. Valdemārpils lut. baznīca *[2]*. Blakus piemiņas akmens K. Valdemāram. Apkārtnē saglabājusies vecākā pilsētas apbūve. Dzīvojamās mājas no 18. gs. ir Ezera ielā 7, Dzirnavu ielā 1 un Lielajā ielā 1, tālāk Lielajā ielā ir daži 19. gs. sākuma nami, 19. gs. vidus nami ir Ambrakas ielā 1, Talsu ielā 6, K. Valdemāra ielā 16. Bij. sinagoga Ezera ielā 1 (18.–20. gs.) *[3]*. Novada muzejs bij. šaursliežu dzelzceļa stacijas ēkā (celta 20. gs. sāk.) *[4]*. Ēku Lielajā ielā 27 *[5]* cēlusi Ārlavas Lauksaimniecības b-ba K. Valdemāra piemiņai. Iepretī otrajā ielas pusē pareizticīgo baznīca (1887.–1889. g.), kurā padomju okupācijas gados bija kinoteātris. Vidusskolas *[6]* ēka celta 1980. gadā. Sasmakas pils (1886. g.) *[7]*. Pils priekšā Elku liepa, kuras resnums 8,5 m, vecums apm. 350 gadu. Blakus 17. gs. lielgabals. Aiz pils parks (1,8 ha). Priedniekos *[8]* (ēkas celtas 19. gs. 2. pusē leprozorijam, kas slēgts 1912. g.) Metuzālu ģimenes meža muzejs. Apkārt dendroloģiski stādījumi. Ārlavā *[9]* pils (18. un 19. gs. mija, pārbūvēta 19. gs.), parks (2,4 ha), bij. skolas ēka (18. gs. beigas–19. gs. sāk.), ozolu birzs (6,3 ha, stādīta 17. gs.). Popervālē pils (1808. g.) *[10]*, netālu Ārlavas lut. baznīca. Altārglezna ir J. Rētermaņa gleznas kopija, F. Veisborna ērģeles (1865. g.). Kapos tēlnieces V. Malējas piemineklis mātei J. Puriņai. Piemiņas plāksne (1976. g.) Popervāles koncentrācijas nometnes (1943.–1944. g.) vietā *[11]*. Lubezerē *[12]* bij. muižas saimniecības ēkas, bij. skolas ēka (1913. g.), parks (3 ha) 5 km garā, šaurā Lubezera krastā (platība 1,3 km^2). Bij. Ošu muižas ēkā (1850. g.) dzīvo tēlniece V. Malēja, pie mājas skulptūru dārzs *[13]*. Lubes kapos *[14]* apbedīts

Valdemārpils Elku liepa (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

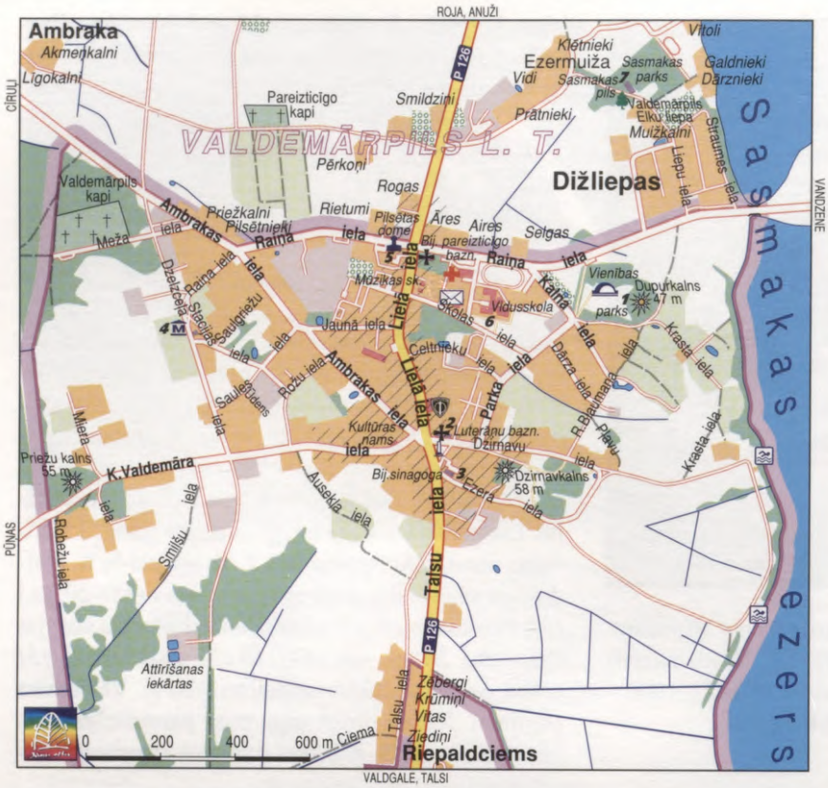

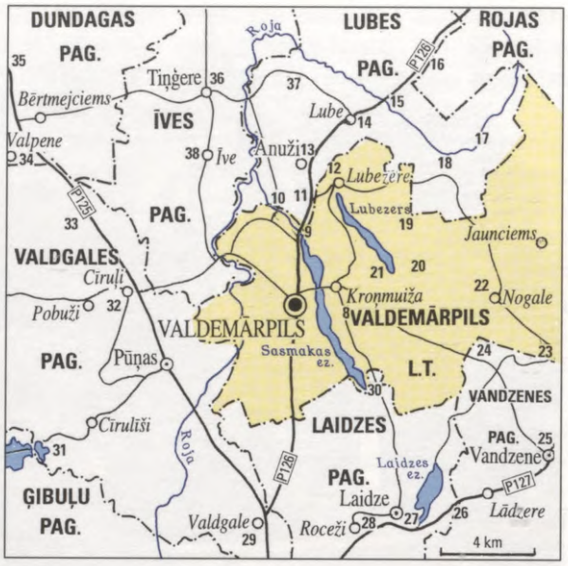

LKOK E. Jansons, piemineklis Rozentālu ģimenei (tēln. H. Sprincis). Lubes ūdensdzirnavas (16. gs. beigas, pārbūvētas 1882. g.), krogs (1797. g., otrais stāvs 1882. g.) *[15]*. Dzirnavās dzimusi rakstniece A. Zemdega. Lakšu kapos *[16]* piemineklis (1991. g.) nacionālajiem partizāniem. Dabas piemineklis – Lūrmaņu atsegumi Rojas krastos *[17]*. Līdz 6 m

Metuzālu ģimenes meža muzejs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

augstas smilšakmens klintis apm. 400 m garā upes posmā. Bīlavu velna laiva *[18]* – apaļu akmeņu krāvuma senkapi. To garums 15,7 m, platums 4,5 m. Arheoloģisks piemineklis. Zemgaļu purva dabas liegums *[19]*. Pilskalns Bašķiņkalns *[20]*, tā augstums 17 m. Uz D apaļš uzkalniņš – Upuru kalns. Aiz Lubezera sena kulta vieta Ozolu Svētkalns *[21]*. Nogalē *[22]* pils (celta 1880. g.), saglabājusies oriģināla griestu apdare ar oleogrāfijām un dekoratīvu krāsojumu. Parks (10,2 ha) ar dīķi, grotu, dižozoliem. Dārtē *[23]* lut. baznīca (1895. g.) ar 19. gs. beigu altārgleznu "Kristus" un M. Krēsliņa ērģelēm (1899. g.). Pie Pilsgravām senās Ninives pilsētas vieta (17.–18. gs.). 1730. gadā tai piešķirtas pilsētas tiesības, un 18. gs. vidū tajā dzīvoja ap 1500 iedzīvotāju. Vēlāk muižas īpašniece pilsētiņu nopostījusi. Apraksts par Vandzenes (Tilgaļu, Krauju) akmeni *[24]*, Vandzeni *[25]*, Klāņiem *[26]*, Laidzi *[27]*, Rocežiem *[28]*, Valdgali *[29]*, Popragu *[30]* rakstā par Talsu pilsētu. Piemiņas akmens K. Valdemāra un viņa māsas Marijas dzimto māju Vecjunkuru vietā (atklāts 1975. g.) *[31]*. Cīruļos *[32]* Sv. Jāņa Kristītāja katoļu baznīca (1947. g.). Dingeskalnu mājās *[33]* dzimis Užavas jūrskolas dibinātājs K. Dinsbergs, te dzīvojis rakstnieks E. Dinsbergs, dzimis kapteinis K. Dinsbergs. Jaundingās E. Dinsberga brāļa mazdēls F. Dinsbergs izveidojis E. Dinsberga piemiņas parku (1983. g.). Valpenē *[34]* bij. pusmuižas dzīvojamā ēka (pārbūvēta 20. gs. 20. gados, 80. gados), klēts, kūts, stallis. Valpenes vagars K. Kronbergs 1843. gadā apprecēja K. Barona māsu Kristīni. No tā laika te uzturējies K. Barons un viņa māte. K. Barona piemiņai pēc I. Ziedoņa ieceres tēlnieka V. Titāna vadībā 1990. gadā pie dīķa izveidota apm. 6 m augsta akmeņu krāvuma piramīda ar akmeņos iekaltām zīmēm un norādēm. Valpenes kapos apbedīta K. Barona māte Enģele, viņas māsas Anna, Kristīne, Katrīna un Made. E. Dinsberga piemiņas muzejs bij. Kubeles skolā *[35]*. Te dzimis teoloģijas doktors L. Adamovičs. Netālu Kužnieku kapos apbedīti E. Dinsbergs un K. Barona māsa Marija. Dundagas ceļa malā 1978. gadā sāka veidot novada kultūras darbinieku parku ar memoriālajiem akmeņiem. Tiņģerē *[36]* pils (ap 1800. g.), parks (6,7 ha). Arheoloģiskais piemineklis – Mušiņu velna laiva *[37]* – akmens krāvuma senkapi. Īvē *[38]* parks (1,7 ha), vējdzirnavas (1871. g.). Valdemārpilī dzimis literatūrzinātnieks K. Kundziņš, operdziedātāja P. Brīvkalne.

VALKA

rajona centrs

Pilsētas tiesības kopš 1584. gada (Latvijas daļai pilsētas tiesības no jauna piešķirtas 1922. g.).
Platība 14,2 km².
Iedzīvotāji: 7332 (1998. g.); latvieši 67,0%, krievi 23,1%, baltkrievi 3,0%, ukraiņi 2,6%, igauņi 1,6%.
Attālums no Rīgas 171 km (caur Cēsīm; autoceļi A2, P20, A3), 157 km (caur Straupi; autoceļi A3, P19).
Dzelzceļa stacija Lugaži 3 km no Valkas.

Ģerboņa vairoga zaļajā laukā no pelēkā mākoņa uz vairoga kreiso pusi izvirzītā roka, kas ietērpta zilās bruņās ar zelta apkalumiem, tur līku zilganu zobenu ar zelta rokturi; ap roku trīs piecstarainas zelta zvaigznes. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Valka ir Latvijas un Igaunijas robežpilsēta, Igaunijas pilsētas Valgas dvīņu pilsēta. Latvijas pusē to apņem Valkas pagasts.

Daba un iedzīvotāji

Valka atrodas Sakalas augstienes Ērģemes paugurainē, ūdensšķirtnē apm. 50 m vjl. Pilsētu ielejveida pazeminājumā šķērso Pedele (upes līmenis 43 m vjl.). Pa tās pieteku Varžupīti nosprausta robeža ar Igauniju. Pedele pieder pie Emajegi baseina. Augstākas vietas (līdz 90 m vjl.) ir Burgas paugurainē pie Lugažiem, uz R no Valkas. Uz D no Valkas plešas Sedas līdzenums; netālu sākas un pa pilsētas robežu tek Seda, kas pieder pie Salacas baseina. 8 km ir no Valkas līdz Gaujai pie Zīles, kur, aizgriezusies no Igaunijas robežas, Gauja pavēršas uz DR. Upes meandrē pa ledāja un upju veidoto smilšaino līdzenumu; vietām ir arī kūdra un saldūdens kaļķi. Tālāk Valku apņem mežu masīvi. Aukstākais mēnesis februāris (vidējā temperatūra ir –6,5 °C), siltākais – jūlijs (16,7 °C). Nokrišņi 752 mm gadā – no tiem 500 mm lietus veidā, stabila sniega sega (apm. 25 cm) ir 3,5 mēnešus.

Valkas ģerbonis 1580. gada zīmogā

Valkas ģerbonis 1788. gadā

1. pasaules kara sākumā Valka bija kļuvusi par vidēji lielu pilsētu. Kara beigās tur bija apmetušies daudz bēgļu. Pēc Igaunijas un Latvijas robežas nospraušanas 1920. gadā no Igaunijas daļas, ko nosauca par Valgu, uz Valku pārcēlās apm. 2,5 tk latviešu. Kaut arī iedzīvotāju skaits Valkā 90. gados samazinājies, visi ar darbu tomēr nav nodrošināti (1999. g. sāk. 10,25% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita bija bezdarbnieki).

Kopējais skaits	451	3545	10922	21500	3339	3268	3400	4872	8023	8230	7102

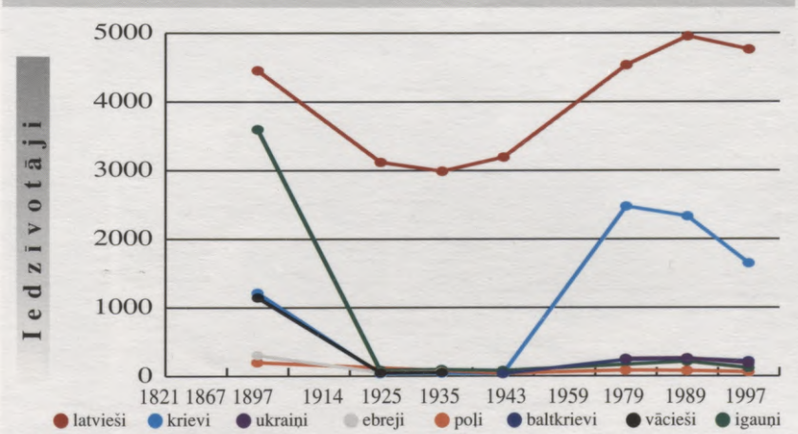

*Līdz 1920. gadam iedzīvotāju skaits dots kopā ar tagadējās Valgas teritoriju.

Vēsture

Valkas pagastā pie Lejasmuižniekiem ir Lejasmuižnieku kapulauks (Annas baznīca), bet pie bij. Lugažu muižas – Livonijas ordeņa vasaļa Lugažu pils (pirms 1431. g.). Valka ar nosaukumu Pedele pirmo reizi minēta 1286. gadā Rīgas parādnieku grāmatā. Novgorodas hronikā minēts nosaukums *Valk*, vēlāk citos rakstos minēts arī nosaukums Pedele, *Walco*. Sadalot iekarotās teritorijas starp bīskapu un ordeni, Valka nokļuva Livonijas ordeņa valdījumā. Tādējādi saskārās Tērbatas bīskapijas un Livonijas ordeņa valsts robežas. 1345. gadā Lietuvas lielkņazs Algirds iebruka Vidzemē, laupīdams un dedzinādams postīja plašus apgabalus, un izpostīja arī Valku.

Vēlākajos rakstos Valka dēvēta par miestu (1369. g.) un pilsētiņu (1424. g.). Valkas attīstību veicināja izdevīgais izvietojums pie Rīgas–Pleskavas un Rīgas–Tērbatas tirdzniecības ceļiem. 1419. gadā Valkā notika pirmais Livonijas landtāgs. Pēc ilgstošiem kariem, ko Vidzemē izcīnīja krievi, poļi un zviedri, Vidzeme 1582. gadā nonāca Polijas pakļautībā. Miests atkal sāka attīstīties. 1584. gadā Valkai piešķirtas pilsētas tiesības. Polijas–Zviedrijas kara laikā (1600.–1629. g.) Valku pilnīgi nopostīja, dzīvi palika tikai daži cilvēki. Pēc Nīstades miera līguma

Valcēnieši 1998. gada Dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto)

(1721. g.) Krievija ieguva Vidzemi, arī Valku. 1783. gadā Valka jau kļuva par apriņķa pilsētu.

19. gs. beigās Valka kļuva par nozīmīgu dzelzceļa mezglu. Valkā krustojās Rīgas–Pleskavas (atklāta 1889. g.) un Valkas–Tērbatas (1889. g.) dzelzceļa līnijas, Valkas–Pērnavas (1897. g.) un Valkas–Stukmaņu (tag. Pļaviņas, 1903. g.) šaursliežu dzelzceļa līnijas.

1905. gada revolucionāro notikumu nozīmīga epizode saistās arī ar Valku. Pilsētas revolucionāri devās uz Pleskavu, kur saspridzināja dzelzceļa tiltu, tā par trim dienām aizkavēdami Orlova soda ekspedīcijas ierašanos Latvijā. Tas deva iespēju daļai cīnītāju noslēpties vai emigrēt uz ārzemēm. 1910.–1912. g. Valkā iznāca laikraksts "Kāvi", no 1915. gada – laikraksts "Līdums".

1. pasaules kara laikā Valkā saplūda Kurzemes un Vidzemes bēgļi. 1917. gadā Valkā apmetās ievērojami sabiedriskie darbinieki, rakstnieki, žurnālisti, mākslinieki. Pilsēta kļuva par Latvijas garīgās dzīves centru. 1917. g. 12. maijā Valkā tika dibināta Latviešu zemnieku savienība (LZS), kas 1918. g. 15. novembrī partijas sapulcē nolēma proklamēt neatkarīgu Latvijas valsti. Ievērojamākais LZS teorētiķis bija Cīrihes universitātes jurisprudences doktors M. Valters. 1917. g. 1. maija demonstrācijā pirmo reizi atklātībā parādījās Latvijas karogs. 1917. g. 30. novembrī Valkā nodibinājās Latviešu pagaidu nacionālā padome. No 1917. g. novembra līdz 1918. g.

Piemiņas akmens vietā, kur 1917. gadā bijusi K. Ulmaņa mītne (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Rīgas iela (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

februārim Valkā darbojās pirmā Latvijas padomju valdība – Iskolats (priekšsēdētājs F. Roziņš). Vācu okupācija Valkā sākās no 1918. g. 22. februāra, bet no 1918. g. 17. decembra līdz 1919. g. 31. janvārim Valka atkal bija lielinieku rokās. 1919. g. 31. janvārī Valku atbrīvoja somu brīvprātīgie un igauņu karaspēks. Valkā iznāca laikraksti "Jaunā Dzīve" (1919. g. 22. februāris–19. aprīlis) un "Tautas Balss" (1919. g. 22. aprīlis–30. septembris), kas publicēja Latvijas Pagaidu valdības oficiālos dokumentus, rakstīja par kultūras jautājumiem.

1920. gadā, nospraužot Latvijas un Igaunijas valsts robežu, Valkas pilsētas lielākā daļa tika pievienota

Latvijas un Igaunijas valsts robeža 20. gados

Igaunijai un nosaukta par Valgu, bet Latvijai palika priekšpilsēta ap Lugažu laukumu. 1922. gadā Valka atkal ieguva pilsētas tiesības. 1935. gadā Valkā bija 148 sīktirdzniecības un 154 sīkrūpniecības un amatniecības uzņēmumi. Notika nedēļas un gada tirgi.

1940. g. jūnijā Valkā nodibinājās PSRS okupācijas iestādes, bet 1941. g. 8. jūlijā Valku okupēja vācu karaspēks. 2. pasaules kara beigu posmā 1944. g. 19. septembrī PSRS karaspēks ieņēma Valku. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Valkas iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā arestēti 33 cilvēki, 1949. g. 25. martā deportēti 78 cilvēki). Kopš 1949. gada Valka ir rajona centrs. Pēckara gados Valkā darbojās Valmieras mēbeļu kombināta, r/a "Sarkanais rīts" un "Daiļrade" cehs, sadzīves pakalpojumu kombināts, Trikātas pienotavas Valkas piena pārstrādes cehs. Valkā darbojās ar rajona lauksaimniecību un produkcijas pārstrādi, kā arī ar mežrūpniecību saistīti uzņēmumi: LLT, agroķīmijas, meliorācijas, remontu un celtniecības, elektroapgādes uzņēmumi, maizes kombināts. "Rubļa ekonomikas" apstākļos jūtama bija darbaspēka migrācija uz Valgu, kur atradās lielāki uzņēmumi – dzelzceļa mezgls ar refrižeratorvagonu depo, mēbeļu kombināts, šūšanas fabrika.

Brīvības cīņās kritušo karavīru memoriāls Valkas Meža kapos (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Valka un Valga pilsētbūvnieciski ir vienots organisms. Ielas sākas vienā pilsētā un turpinās otrajā. Par Valkas pagātni liecina Rīgas arhitekta K. Hāberlanda projektētā Valgas Sv. Jāņa lut. baznīca, barona M. Vrangeļa nams (1854. g.), kā arī Vidzemes skolotāju semināra ēka (1853. g.), kur izglītību ieguva gan igauņu, gan latviešu jaunekļi.

Starp Lugažu baznīcas laukumu un Lugažu laukumu veidojās jauns pilsētas izkārtojums, infrastruktūra. Pēc pilsētas sadalīšanas igauņu un latviešu daļā tautas nams (1927. g., arhit. A. Raisters) kopā ar pamatskolu un vidusskolu veidoja Valkas jauno centru. Uz DR (līdz Lugažiem), DA un Z ir mazapbūvētas brīvas teritorijas. 1936. gadā Valkā tika apstiprināti būvnoteikumi, kas paredzēja vairākus apbūves rajonus: saimniecības centru, dzīvokļu rajonu, dārzkopības, sabiedrisko, dzelzceļa rajonu, bet pieļaujamais būvmateriāls nebija reglamentēts. 1936. gadā Valkā bija 415 dzīvojamās mājas, no tām 31 mūra, 281 koka, 103 jaukta materiāla ēkas. 351 bija vienstāva, 63 divstāvu un 1 vairāku stāvu ēka

Māksla

Valka nav pārāk bagāta ar izteiksmīgu arhitektūru, bet gan ar tēlniecības darbiem un pieminekļiem. Pēc Latvijas Brīvības cīņām Meža kapos tika atklāts kritušo karavīru memoriāls ar strēlnieka skulptūru centrā (1922. g., tēln. E. Melderis). Tas ir vienīgais mākslas darbs latviešu sabiedriskajā tēlniecībā, kura formās ļoti uzskatāmi atklājas kubisma virzienam tik raksturīgā skarbi ģeometriskā stilizācija. Padomju okupācijas gados nozaimoto un sapostīto pieminekli 1990. gadā atjaunoja un novietoja sākotnējā vietā. Augstvērtīgas latviešu tēlniecības kultūras demonstrējums ir šūnakmenī veidotā skulptūra "Koklētājs" (1972. g., tēln. O. Siliņš), kas atrodas pilsētas estrādes tuvumā, sarkanarmiešu brāļu kapu memoriāla meistarīgi veidotā skulpturālā grupa (1984. g., tēln. A. Dumpe, arhit. J. Dripe un A. Heinrihsons).

Skulpturālā grupa sarkanarmiešu brāļu kapu memoriālā

Valkas novadpētniecības muzeja ēkas priekšā ir piemineklis, kas veltīts ievērojamam kultūras darbiniekam, kordiriģentam I. Zīlem. Blakus robežai ar Igauniju 1984. gadā uzstādīja Valkas un Valgas 400. gadadienas piemiņas akmeni, kam atkal vajadzētu spēt garīgi vienot šās unikālās robežpilsētas ļaudis Varžupītes abās malās.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

19. gs. vidū Valka kļuva par ievērojamu latviešu skolotāju izglītības centru. 1849. gadā no Valmieras uz Valku pārcēla Jāņa Cimzes vadīto Vidzemes skolotāju semināru, kurā aizsākās latviešu kora mūzikas tradīcijas. Valkā bija arī pagastskolotāju seminārs.

Valkas pamatskola 30. gados

1877. gadā pēc draudzes skolotāja M. Ūdra ierosinājuma dibināta Lugažu Dziedātāju b-ba, bet 19. gs. 80. gados darbu sāka Valkas Viesīgās b-bas pirmmācības skola un bibliotēka, kas pastāvēja vēl neatkarīgās Latvijas laikā. Pirms 1. pasaules kara Valkā darbojās arī reālskola.

1936. gadā Valkā atradās Jāņa Cimzes valsts ģimnāzija un valsts pamatskola, valsts arodu skola, pilsētas Ādama Tērauda pamatskola, Latvijas bērnu palīdzības savienības bērnudārzs un pilsētas bibliotēka.

Valkā darbojās Viesīgā b-ba (dib. 1885. g.), Latvijas atbrīvotāju b-ba "Zemeļnieki" (1925. g.), Sporta b-ba (1922. g.), Aizsargu sporta klubs (1934. g.), Izglītības b-ba (1921. g.), Valkas apriņķa skolotāju b-ba (1925. g.), Tautas universitātes Valkas nodaļa (1926. g.), Latvijas tirgotāju savienības Valkas nodaļa (1920. g.), Namsaimnieku b-ba (1921. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1920. g.), Rūpnieku un amatnieku b-ba (1934. g.), Lauksaimnieku b-ba (1924. g.), Latvijas Zirgaudzētāju b-bas Valkas nodaļa (1935. g.), Piensaimnieku s-ba (1922. g.) u.c. biedrības. 80. gados Valkā bija divas vidusskolas, kultūras nams (zālē 500 vietu), divas bibliotēkas (52,3 tk grāmatu, 1967. g.), slimnīca (celta 1965. g.). Vidzemes skolotāju semināra ēkā kopš 1971. gada atrodas Valkas novadpētniecības muzejs. Iznāca laikraksts "Darba Karogs" (1953.–1989. g.).

Valkas kultūras nams (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Reliģija

Valkā darbojas Valkas-Lugažu ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Vissvētākās Dievmātes Iverskas pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Katoļu priesteris Valkā minēts 1286. gadā, pirmais lut. mācītājs – 1541. gadā. Mūra baznīcas celtniecība pabeigta 1816. gadā (500 sēdvietu). 1920. gadā, nospraužot robežu ar Igauniju, tās pusē palika Sv. Jāņa baznīca, bet Latvijas pusē trešdaļa draudzes. Sv. Jāņa baznīcas mācītājam bija jāaprūpē arī Valgā palikušie latvieši. Latvijas neatkarības laikā līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā pastāvēja arī vācu draudze. 1930.–1938. g. Sv. Jāņa draudzes mācītājs bija E. Jundzis; viņš veicināja kontaktus abu kaimiņu tautu – latviešu un igauņu starpā, nodibināja Valgā latviešu ģimnāziju, kas pastāvēja vairākus gadus.

Valkas-Lugažu draudzes Sv. Katrīnas baznīca rakstos pirmo reizi minēta 1477. gadā. Lut. mācītāju vārdi zināmi, sākot ar 1620. gadu, kad par mācītāju bija latvietis M. Hābers-Auziņš. Mūra baznīca celta 1641. gadā. Ziemeļu kara sākumā 1702. gadā krievu karaspēks baznīcu nopostīja, to atjaunoja 1729. gadā. 1752.–1755. g. uzcēla jaunu baznīcu, bet 1907. gadā tā nodega. Tag. Valkas-Lugažu baznīca uzcelta 1910. gadā (260 sēdvietu). 1922.–1939. g. draudzes mācītājs bija O. Krauze, 1999. gadā A. Bušs, evaņģēlists R. Jēkabsons.

Katoļu draudzes dievkalpojumi notiek slimnīcas kapelā. Kalpo prāvests B. Kublinskis.

Valka – deviņdesmitie gadi

Valka atrodas neparastā ģeogrāfiskā stāvoklī – uz Latvijas valsts robežas ar Igauniju un tāpēc ar to izveidojusies cieša sadarbība gan politiskā, gan kultūras jomā. Valka un Igaunijas Valga veidojušās kā viena pilsēta. Ielas, nami un priedes glabā abu pilsētu iedzīvotāju likteņus, abu pilsētu vēsturiskos notikumus, jo dzīve abām pilsētām ritējusi kā dvīņumāsām. Dzīve rit un valcēniešu spēkos ir likt šīm pilsētām plaukt; robežai jābūt tai, kas vieno. Ir izstrādāts kopīgs pārrobežu sadarbības projekts ESTLA, un abu pilsētu pašvaldības gūst pieredzi no līdzīgā ģeo-

Skolotāju semināri

Vidzemes skolotāju seminārs (Cimzes skolotāju seminārs) bija mācību iestāde draudzes skolas skolotāju (tautskolotāju) gatavošanai. Atklāts 1839. g. 10. (22.) novembrī Valmierā (*Das ritterschaftliche Parochial-Seminar*). Līdz 1849. gadam seminārs darbojās Valmierā draudzes skolā. Lai izvairītos no varas iestāžu uzraudzības, tas bija pārveidots par draudzes skolas augstāko klasi ar trīsgadīgu kursu. 1849. gadā semināru pārcēla uz Valku. No 1853. gada tas atradās Valmieras–Valkas lielā pasta ceļa malā iepretī Lugažu mācītājmuižai uzceltajā seminārā ēkā. Semināra tiesības no 1879. gada, kad mācību laiku pagarināja līdz četriem gadiem. Mācības notika vācu valodā stingrā guberņas skolu padomnieka uzraudzībā. No semināra dibināšanas līdz 1881. gadam tā vadītājs bija pedagogs J. Cimze. Viņa vadībā audzēkņi ieguva labu pedagoģisko un muzikālo izglītību. Sākoties cara valdības pārkrievošanas politikai, Vidzemes muižnieki atteicās pakļauties skolu reformas prasībām, un 1887. g. 19. jūnijā (1. jūlijā), pārkrievošanas kustībai pastiprinoties, seminārs tika pārveidots par ķesterskolu, bet 1890. gadā slēgts.

Seminārā beiguši 479 audzēkņi; tajā mācījušies vēlāk ievērojami dzejnieki, rakstnieki, mācītāji, mūziķi: Auseklis, Apsīšu Jēkabs, J. Neikens, Baumaņu Kārlis, J. Ruģēns, kā arī tautskolotāji J. Kaktiņš, J. Caunītis, igauņu sabiedriskais darbinieks K. R. Jakobsons, igauņu mūziķis A. Sēbelmanis-Kunileids.

Valkas pagastskolotāju seminārs (Tērauda seminārs) dibināts 1871. gadā bij. Cimzes skolotāju semināra audzēkņa, pedagoga un ērģelnieka Ā. Tērauda vadībā. Mācības notika latviešu valodā. Krievijas cara valdības pārkrievošanas politikas īstenošanas laikā 1890. gadā seminārs tika slēgts. Pēc tam Ā. Tērauds strādāja par skolotāju Valkā.

Valkas skolotāju seminārs (*Das ritterschaftliche Parochiallehrer Seminar in Walk)* dibināts Rīgā, Torņakalnā 1894. gadā Krievijas valdības slēgto muižniecības semināru vietā. Tā kā 1896. gadā ar Valkas pilsētas valdi iesāktās sarunas par gruntsgabala piešķiršanu beidzās bez rezultātiem, no 1902. gada seminārs sāka darboties Valmierā ar nosaukumu Valmieras skolotāju seminārs.

Piemineklis Jānim Cimzem (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

grāfiskā stāvoklī esošu pilsētu Tornio (Somijā) un Haparandas (Zviedrijā) sadarbības. 1999. g. aprīlī tika nolemts Valkā veidot Igaunijas–Latvijas institūtu.

Ņemot vērā vēsturiski ģeogrāfiskās īpatnības, Valkas pilsētā uzņēmējdarbība saistīta gk. ar patēriņa preču realizāciju. Labs paraugs dažāda veida tirdzniecībā ir veikalu "Ūnija", "Vidzemīte", "Silves", "Rasa", "Limano" darbība. Plašā izvēlē remonta un celtniecības materiālus piedāvā veikals "ARKA". Ar augstas kvalitātes ražojumiem panākumus vietējā un starpvalstu tirgū guvis S. Jansones modes salons, šūšanas salons "Skroderis" un trikotāžas cehs "Larata".

Lugažu luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Stabili darbojas un attīstās kokapstrādes uzņēmumi SIA "Prestižs" un "Valkas meži", SIA "Valkas MD", kas specializējas lauksaimniecības un mežu tehnikas ražošanā. Svarīga nozīme Valkas saimniecības attīstībā ir banku darbībai. Te ir Latvijas Unibankas Valkas norēķinu grupa, Baltijas Tranzītu bankas, Latvijas Hipotēku un zemes bankas un Latvijas Krājbankas Valkas filiāles.

Nozīmīgi ir J. Cimzes mūzikas skolas pedagogu un audzēkņu panākumi gan dzimtenē, gan ārzemēs. Arī Valkas mākslas skola dod aizvien lielāku ieguldījumu kultūras attīstībā. Pilsētas kultūras namā darbojas vairākas mākslinieciskās pašdarbības kopas, regulāri tiek organizēti dažādi kultūras un izklaides pasākumi. Iznāk laikraksti "Mūsu Zeme" (1944.–1953. g., kopš 1989. g.) un "Ziemeļlatvija" (1925.–1940. g., kopš 1992. g.).

Valkas pilsētas domes priekšsēdētāja I. Laganovska

Pavadonis pa Valku un apkārtni

Sv. Katrīnas lut. baznīcas *[1]* tornis saskatāms visā pilsētā. Vrangeļa nams atrodas Rīgas ielas sākumā *[2]* pie Igaunijas robežas; tam pretī Valkas un Valgas pilsētas 400. gadadienas piemiņas akmens.

Pie mājām Raiņa ielā *[3]* piemiņas akmens atrodas vietā, kur 1917. g. maijā Latviešu zemnieku savienības dibināšanas laikā bijusi K. Ulmaņa mītne. Valkā formējās latviešu nacionālā karaspēka vienības, kas tika iekļautas Ziemeļlatvijas armijā, kura

Semināra iela (A. Tidriķa foto, 1992. g.)

kopā ar igauņu sabiedrotajiem atbrīvoja Vidzemi. Semināra ielas sākumā pie Rīgas ielas līdzās vecajai skolai atrodas pilsētas dome *[4]*, netālu arī J. Cimzes mūzikas skola. Starp Rīgas un Raiņa ielu ir parkā pārveidotais, savulaik smilšainais Lugažu laukums *[5]*. Tā malā ir 1927. gadā celtais tautas nams, tagad kultūras nams.

Rīgas ielā 64 ir Valkas novadpētniecības muzejs *[6]*. Tā ir ēka, kurā atradās Vidzemes skolotāju seminārs. Ēkas priekšā piemineklis kordiriģentam E. Zīlem. Pedagogs, latviešu tautas dziesmu krājējs J. Cimze apbedīts Cimzes kapos *[7]* (piemin. 1888. g., bareljefs 1914. g.), turpat apbedīts arī igauņu sabiedriskais darbinieks H. Einers, Tartu universitātes rektors K. K. Ulmanis, dzejniece V. Krile, LKOK P. Āzis, P. Labsvīrs, J. Vītiņš. Blakus aiz Gaujas ielas sarkanarmiešu brāļu kapu memoriāls. Valkā vai

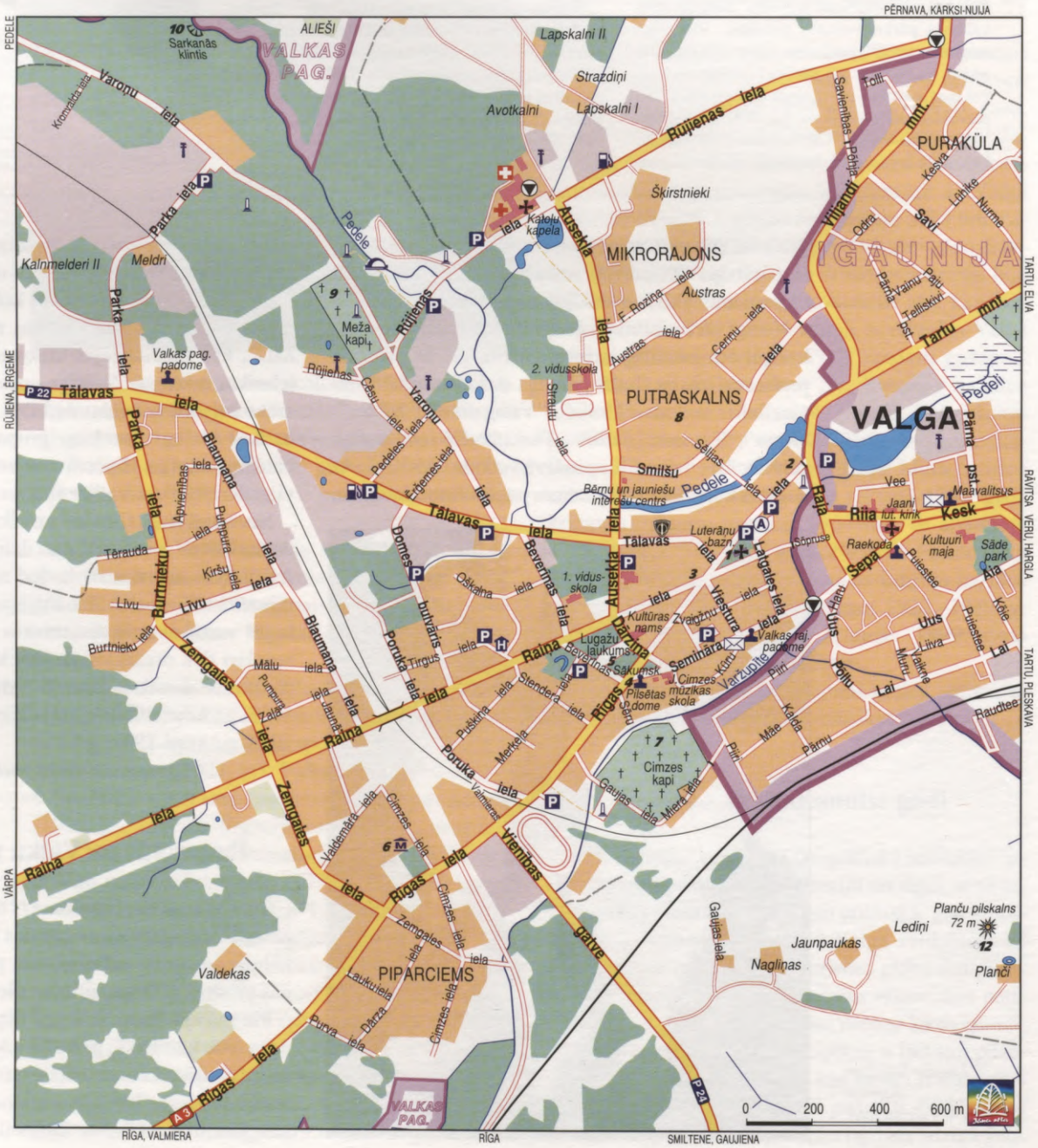

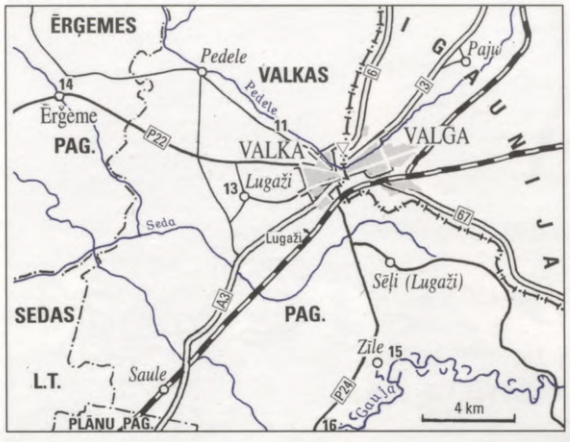

Valkas pagastā dzimuši, mācījušies vai strādājuši vairāki literatūras darbinieki (Ē. Vilks, L. Rambeka). Pie pašas Igaunijas robežas Smilšu ielā 1 atradusies māja, kur žurnālista E. Murrika ģimenē dzimusi somu rakstniece H.Vuolijoki. Valkā dzimuši LKOK J. A. Auniņš, J. Bērziņš, K. A. Bušs, F. Dambergs,

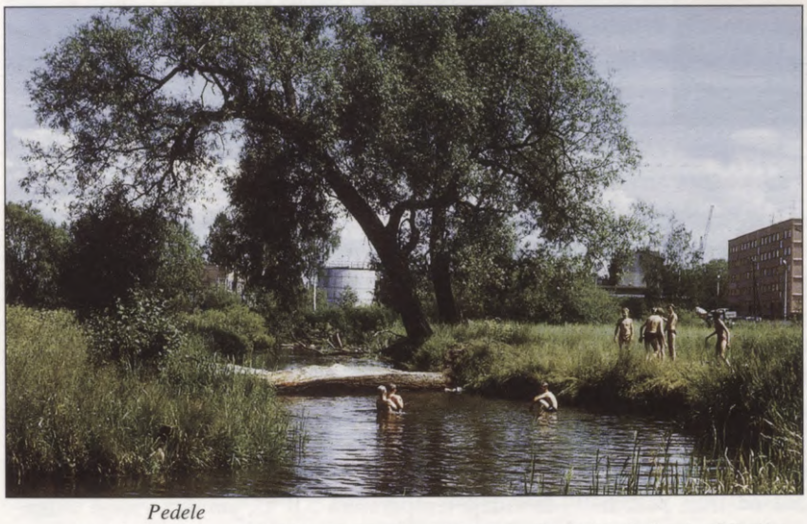

Pedele (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

K. Dzerres, A. Gudrītis, F. Kalniņš, A. Keriks, P. Labsvīrs, K. Liepiņš, J. Līmanis, K. Mazais, H. Muhks, A. Stabiņš, A. Sūna, F. Tarto, K. Zariņš, V. V. Zerviņš, P. Zviedris, ģeogrāfs Z. Dzenis.

Smilšu iela apiet apkārt Putraskalnam *[8]*, iespējams, senās Valkas vietai, kur atradusies ozolu svētbirzs. Piekājē tek Pedele, kas augšpus dzirnavām ir platāka. Līdzās Pedelei ZR virzienā ved Varoņu iela; aiz Rūjienas ielas atzara kreisajā pusē ir Meža kapi *[9]*, tajos memoriāls Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem, apbedīts LKOK K. Celmiņš. Mežā aiz kapiem piemiņas zīme nacistiskā terora upuriem. Labajā pusē pie Pedeles – estrāde, piemineklis 1905.–1907. g. un 1917.–1919. g. kritušajiem (1965. g., tēln. A. Gulbis), aiz upes – skulptūra "Koklētājs". Apm. 1 km augšpus estrādes gar Pedeli ir Sarkanās klintis *[10]*, vēl 1 km augstāk pie pilsētas robežas – Kalnadzirnavas un atpūtas vieta Zāģezers *[11]*. Valkas DA malā ir senču pilskalns Planču kalns (72 m vjl.) *[12]*.

Lugažos *[13]* 5 km no Valkas centra atradušās ordeņa pils drupas, šajā apvidū Livonijas kara (1558.–1583. g.) laikā 1560. gadā notikusi Ērģemes kauja, kurā krievu karaspēks sakāva Livonijas ordeņa spēkus. Ērģemē *[14]* Rikandas kreisajā krastā 15 m augstais pilskalns Ērģemes Garais kalns. Netālu Livonijas ordeņa Ērģemes pils drupas. Pils uzcelta 14. gs.

Lugažu pagastā dzimuši ģen. P. Radziņš, militārie darbinieki O. un V. Hasmaņi, pedagogs K. Opmanis, Ērģemes pagastā – ģen. J. Kurelis, igauņu mediķis, ornitologs, polārpētnieks H. Valters. Valkas pilsētas galva D. Abuls (1934.–1940. g., no 1941. g.) cēlies no Trikātas pagasta.

Pa Smiltenes ceļu uz D var nokļūt pie vecupēm, attekām un salām bagātās Gaujas; iecienīta ir 54 ha lielā Zīles ozolu gārša *[15]*, kas iekļauta Pirtslīča-Līkās attekas dabas liegumā. Šeit vairāki dižozoli, Zīles mežu nogabalos – arī dižpriedes. Atpūtas vietas ir arī lejāk pie bij. Taču pārceltuves *[16]*; viņpus Gaujas, uz pietekas Kokšupītes četru Taču ezeru virkne.

Valga

Valga, tāpat kā Valka, ir rajona centrs, tikpat liela pēc platības, bet ar lielāku iedzīvotāju skaitu (16,7 tk, 1993. g.), bet pamatnācijas īpatsvars vēl mazāks (54,4% igauņu) nekā Valkā. Daudzi vēstures saskares punkti tai bijuši ar Latviju un Latvijas kultūrvēsturi. Arī dzelzceļa stacija līdz nesenai pagātnei bija galamērķis iebraucējiem no Rīgas. Jau pārsimt metru no robežpunkta Semināra ielas galā ir Valgas Rātslaukums ar 1865. gadā celto rātsnamu un Sv. Jāņa lut. baznīca, ko 1785. gadā projektējis Rīgas arhitekts K. Hāberlands. Vecākā 18. gs. ēka Valgā ir kapela Rīgas ielā 10; turpat 6. nr. ir 19. gs. apriņķa valdes ēka. Valgā ir arī katoļu un pareizticīgo baznīca. Valgā dzīvojuši latviešu rakstnieki (A. Upīts, L. Laicens u.c.), igauņu un latviešu literatūras tulkotāji M. Pukitss, D. Plakidis, I. Sakse.

Dzelzceļa stacija Valgā (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

VALMIERA

rajona pilsēta

Pilsētas tiesības pirmo reizi minētas 1323. gadā.
Platība 18,1 km².
Iedzīvotāji: 28200 (1998. g.); latvieši 78,2%, krievi 15,2%, baltkrievi 2,3%, ukraiņi 1,1%, poļi 1,1%.
Attālums no Rīgas 107 km (autoceļi A2, A3 caur Straupi), 122 km (A2, P20 caur Cēsīm).
Dzelzceļa stacija Valmiera 120,8 km no Rīgas (līnijā Rīga–Lugaži).

Ģerboņa vairoga zelta laukā uz sarkanas vērša pieres augoša zaļa liepa, kurai abās pusēs piekārti sarkani vairodziņi ar horizontālu sudraba joslu valsts karoga krāsu samēros. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

Valmiera robežojas ziemeļos un ziemeļaustrumos ar Valmieras pagastu, rietumos ar Kocēnu pagastu un dienvidos un austrumos ar Kauguru pagastu.

Valmieras vēsturiskais centrs un teritorijas viena daļa atrodas Gaujas vidusteces labajā krastā, gandrīz tikpat liela, vēlāk un mazāk apbūvēta teritorija ir kreisajā krastā, dzelzceļa pusē (stacija 2 km no centra). Pilsētas platība mainījusies gk. Pārgaujā, aiz dzelzceļa, paplašināta rūpniecības un zaļā zona, individuālās apbūves rajoni. Pilsētu no trim pusēm apņem apvedceļš, autoceļi sazaroti 12 virzienos.

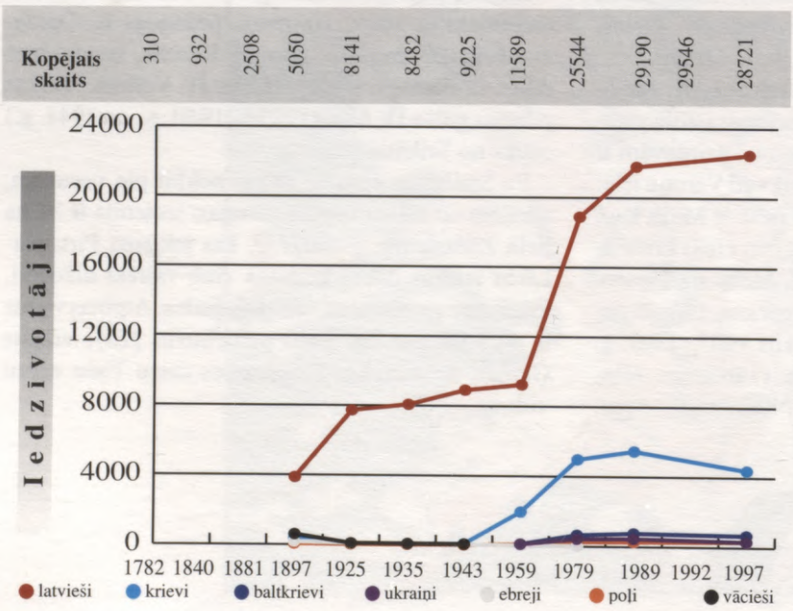

Valmieras ģerbonis 1524. gadā

Valmieras ģerbonis 1788. gadā

Daba un iedzīvotāji

Valmiera atrodas dabas ainavu un reljefa apvidu pārejas krustpunktā. No Valmieras sākas Gaujas senleja (Gaujava), aiz pilsētas robežām, no Jumaras ietekas – arī Gaujas nacionālais parks. Gar Gauju no ZA iesniedzas Sedas līdzenuma atzars, kas šķir divas citas Tālavas zemienes daļas: uz Z no Valmieras ir Burtnieka līdzenums, uz A – Trikātas pacēlums. Gaujas līmenis ir zemāks par 30 m vjl., augstākās vietās pilsētā (TV torņa piekājē, Z pie Valkas ceļa) ir 56–59 m virs jūras līmeņa. Gauja Valmierai tek cauri 8 km garumā, uzņemot sīkās pietekas Rātsupīti, Ģīmes upīti (abās uzstādināti dzirnavezeri), Gaides upīti. Pārgaujā ir atteku ezeriņi, mežu nogabali (Kauguru vēris, Pauku priedes). Pie Dīvaliņa meža labajā krastā Gauja veido līkumu un Kazu krāces.

Klimats Gaujas ietekmē samērā vēss un mitrs. Gada vidējā temperatūra 5,8 °C, janvāra vidējā temperatūra –5,9 °C, jūlija 16,7 °C; nokrišņu summa 709 mm gadā. Dabas resursu jomā nozīmīgas ir netālās smilts un grants atradnes, īpaši Bāles-Bērziņu un Cīruļu stikla smilts atradnes, Lielā Mujānu purva (Zilākalna) kūdras atradne. Pazīstami Valmieras un Līču minerālūdeņi.

1935. gadā Valmierā bija par 1,16 tk sieviešu vairāk nekā vīriešu, 1989. gadā – par 2,7 tk; tas daļēji izskaidrojams ar nodarbinātību stikla šķiedras rūpnīcā. 80. gadu beigās kopmītnēs dzīvoja apm. 2,5 tk rūpnīcu strādnieku, 20% valmieriešu dzīvoja personiskajās mājās.

Vēsture

Tag. Valmieras apkārtne 13. gs. ietilpa latgaļu apdzīvotajā Tālavas novadā. Pilsēta veidojusies pie sena tirdzniecības ceļa, kas gar Gauju veda no Baltijas jūras piekrastes uz igauņu un krievu apdzīvotajām zemēm. Vēstures pētnieki jau 19. gs. Valmierā

Valmierieši 1998. gada Dziesmu svētkos (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

centušies identificēt gan Latviešu Indriķa hronikā minēto Autīnes, gan arī Beverīnas pilskalnu. Ir izteikti minējumi, ka Valmieras viduslaiku ordeņa pils vietā atradusies latgaļu pils – Autīne vai Beverīna. Lai rastu pierādījumu hipotēzei par senču pils eksistenci, 20. gs. 30. gadu beigās pēc sabiedriskā darbinieka un senatnes pētnieka H. Enzeliņa ierosinājuma viduslaiku pils teritorijā un Lucas kalnā tika veikti arheoloģiskie izrakumi, kuru rezultāti šo pieņēmumu neapstiprināja (1937. g. izrakumus vadīja arheoloģe E. Šnore, bet 1938. g. – arheologi H. Riekstiņš un P. Stepiņš). 70.–90. gados arheoloģiskie izrakumi tika veikti saistībā ar Sv. Sīmaņa baznīcas un Vecās aptiekas restaurāciju, teātra jaunās ēkas un 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu memoriāla, kā arī atsevišķu nelielu objektu celtniecību. Tika veikti izrakumi kapsētā pie Sv. Sīmaņa baznīcas, 1988.–1992. g. – viduslaiku pilī (1989. un 1990. gada mijā atsegti pagrabi un dažu ēku sienu fragmenti; arheoloģes V. Bebre un T. Berga), pilsētas viduslaiku nocietinājumos (Stārķu ligzdā, Tērbatas bastionā), Lucas kalnā.

13. gs. sākumā vācu iekarotāji sāka nostiprināties tag. Ziemeļlatvijas teritorijā. 1224. gadā, kad notika Tālavas novada zemju dalīšana starp Rīgas bīskapu un Zobenbrāļu ordeni, Valmiera nonāca ordeņa pakļautībā. 13. gs. celta ordeņa mūra pils, pie kuras izveidojās amatnieku un tirgotāju apmetne. Lai gan nav precīzi zināms, kad Valmierai piešķirtas pilsētas tiesības, tomēr tā noteikti atzīstama par vienu no vecākajām Latvijas pilsētām. Ir uzskats, ka pilsētas tiesības tai ir jau no 1323. gada, kad pilsētai jau bija savs mağistrāts. Valmieras senākais ģerboņa variants saglabājies no 1524. gada. Vienlaikus ar pilsētas pirmsākumiem 13.–15. gs. pastāvēja arī apmetne Lucas kalnā. Dažādos gadsimtos pilsētas vārds rakstīts atšķirīgi (*Wolmaria, Wolmahr, Waldemer, Wolmar*). Par tā izcelšanos ir dažādas versijas.

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

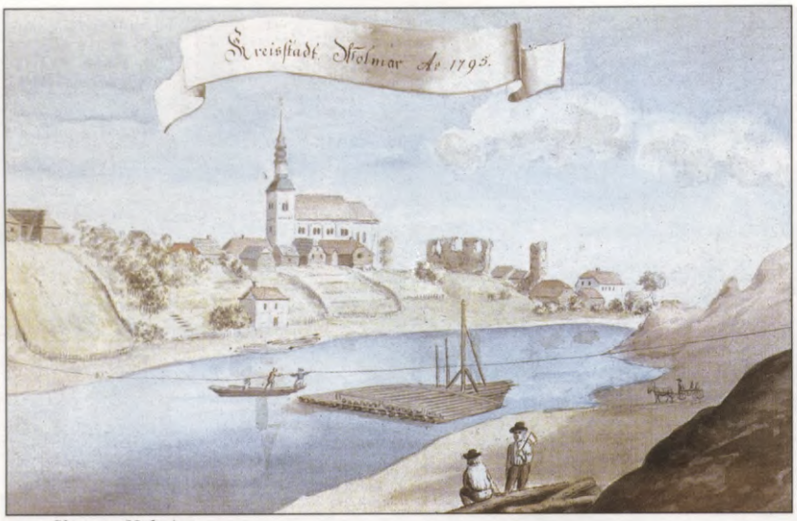

Skats uz Valmieru 1795. gadā. J, K. Broces zīmējums

Populārākās no tām ir divas. Viena saistīta ar Pleskavas kņazu Vladimiru. 1212. gadā Rīgas bīskaps Alberts par Idumejas novada soģi iecēla no Pleskavas padzīto kņazu Vladimiru Mstislaviču. Domājams, ka no viņa vārda cēlies Valmieras nosaukums (agrāk vāciski *Wolmar*, krieviski *Vladimirec*). Otra versija vēstī par Dānijas karali Valdemāru II.

14.–16. gs. Valmiera bija Hanzas locekle. Valmieras ordeņa komtura pilī bieži notika reģiona pilsētu sanāksmes un landtāgi. 16. gs. 20. gados landtāgi izšķirīgi ietekmēja reformācijas attīstību Livonijā un veicināja luterisma izplatību.

16. gs. 2. pusē un 17. gs. sākumā Livonija kļuva par krievu, poļu un zviedru karaspēka savstarpējo cīņu arēnu. Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) Valmieru 1560. gadā aplenca krievu karaspēks. Pilsētu ieņemt neizdevās, bet nopostīta tika tās apkārtne un aizvesti gūstā daudzi Valmieras pilsoņi. 1562. gadā Valmiera nokļuva poļu pakļautībā. Arī pēc Livonijas kara tā palika Polijai, kas Valmieru iekļāva Cēsu katoļu bīskapijā. 17. gs. sākumā Valmiera stipri cieta no poļu un zviedru savstarpējām cīņām. 1622. gadā Valmieru iekaroja zviedri. No kādreizējās viduslaiku amatniecības un tirdzniecības pilsētas bija palikusi izpostīta nenozīmīga vieta. Zviedru karalis Gustavs II Ādolfs Cēsu katoļu bīskapiju, kurā ietilpa arī Valmiera, atdāvināja valsts kancleram A. Uksenšērnam, kura uzvārda apzīmējums "vērša piere" likts Valmieras turpmāko ģerboņu pamatā. Zviedru valdīšanas laikā pilsēta pamazām atjaunojās. 1702. gadā, Ziemeļu kara laikā, Valmieru ieņēma un nopostīja krievu karaspēks. Pili sagrāva un vairs nekad neatjaunoja. Valmiera stipri cieta arī lielajos 1772. un 1774. gada ugunsgrēkos. Pēc 1783. gada administratīvajām reformām Valmiera kļuva par apriņķa centru. Caur Valmieru gāja jau zviedru valdīšanas laikā izveidotais pasta ceļš, kas no 18. gs. saistīja Krievijas impērijas galvaspilsētu Pēterburgu ar Rīgu un tālāk ar Rietumeiropu.

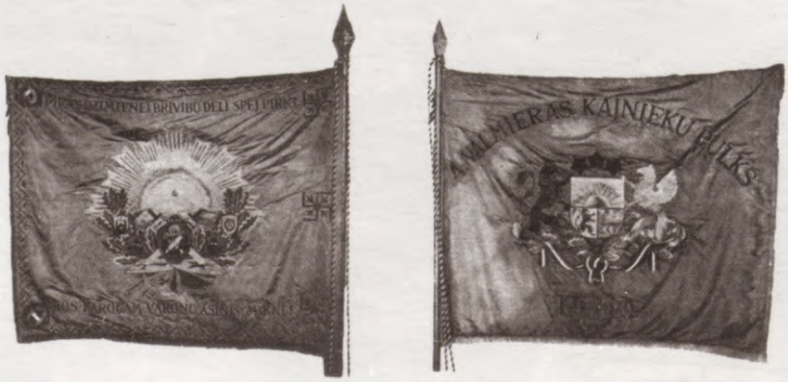

4. Valmieras kājnieku pulka karogs

1802. gadā Valmieras draudzē izcēlās zemnieku antifeodālās cīņas kustība, kas pazīstama kā Kauguru nemieri. Valmieras pašvaldība no 1892. gada atradās latviešu rokās.

1889. gadā atklātā Rīgas–Valkas dzelzceļa līnija, kas vēlāk tika pagarināta līdz Pēterburgai, gāja gar Valmieru. Ap dzelzceļa staciju izveidojās priekšpilsēta – tā sauktā Karlovka (Kārliena), kas kopā ar Pārgaujā izveidojušos Jaunpilsētu 1921. gadā pievienota Valmierai. 1912. gadā atklāja šaursliežu dzelzceļu Smiltene–Valmiera–Ainaži.

1. pasaules kara laikā Valmiera piedzīvoja lielu Kurzemes bēgļu pieplūdumu. 1916. gadā pilsētas apkārtnē izvietojās latviešu strēlnieku rezerves bataljons. Cīņās Rīgas frontē piedalījās arī 8. Valmieras latviešu strēlnieku pulks. 1917. g. 25.–26. martā Valmierā Latviešu biedrības ēkā sanāca Vidzemes Zemes sapulce, kurā pirmo reizi plašas tautas pārstāvniecības sanāksmē sprieda par Latvijas autonomiju. No 28. aprīļa līdz 1. maijam šajās telpās notika arī Latvijas bezzemnieku kongress. No 29. līdz 31. decembrim Sv. Sīmaņa baznīcā sanāca Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomju 2. kongress, kas pasludināja proletariāta diktatūras nodibināšanu neokupētajā Latvijas daļā. 1918. g. februārī Valmierā ienāca vācu okupācijas karaspēks. 1918. g. 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts veidošanas darbu Valmierā pārtrauca lielinieku iebrukums 22. decembrī. 1919. gada sākumā lielinieki izveidoja t.s. Valmieras brīvprātīgo bataljonu. Latvijas Brīvības cīņu laikā cīņai pret lielinieku varu Igaunijas armijas pakļautībā Tērbatā (tag. Tartu) 1919. g. 18. februārī tika nodibināts 1. Valmieras kājnieku pulks (no 7. augusta – 4. Valmieras kājnieku pulks), kas bija viena no pirmajām latviešu nacionālā karaspēka vienībām Ziemeļlatvijā un J. Zemitāna komandētās Ziemeļlatvijas brigādes galvenā sastāvdaļa. Nepārtraukti pulks atradās frontē pret lieliniekiem līdz pašām cīņu beigām. No piecus mēnešus ilgās lielinieku varas Valmieru atbrīvoja igauņu karaspēks 1919. g. 26. maijā. Latvijas Brīvības cīņu laikā no brīvprātīgajiem Valmieras (gk. reālskolas u.c. vietējo skolu skolniekiem) un Cēsu jauniešiem izveidojās Cēsu pulka skolnieku rota. Kaujas kristības tā piedzīvoja Cēsu kaujās (1919. g. 6.–23. jūnijā).

Līdz 1934. g. maijam pilsētas pašvaldībā pārsvarā bija sociāldemokrāti. Tādēļ pilsētu tautā nereti dēvēja par Sarkano Valmieru. Tomēr Valmierā vitāls bija arī nacionālais gars.

K. Ulmanis Valmierā 1919. gadā

20.–30. gados Valmiera attīstījās par nozīmīgu Ziemeļlatvijas administratīvo un saimniecisko centru, kurā izvietojās valsts un pašvaldības iestādes. Pilsētas iedzīvotāji bija nodarbināti gk. sīkos un vidēji lielos amatniecības un rūpniecības uzņēmumos. 1928. gadā, urbjot artēzisko aku jaunceļamās a/s "Bekona eksports" teritorijā, uzgāja ārstnieciski vērtīgu minerālūdeni, kas pēc atrašanas vietas tautā tika dēvēts par "Valmieras cūkūdeni". Minerālūdens atrašana, modernas pirts celtniecība un apkārtnes kultūrvēsturiskie objekti bija tie faktori, kas rosināja Valmieru izveidot par kūrorta un tūrisma pilsētu. Diemžēl tas pilnībā netika īstenots.

1940. gadā Valmieru, tāpat kā pārējo Latviju, smagi skāra padomju okupācija, bet 1941. gadā – vācu okupācija. Valmieras vēsturiskais centrs nodega 1944. g. septembrī, kad pilsētu atstāja vācu okupācijas karaspēks un ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta daudzi pilsētas iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā – 99 cilvēki, 1949. g. – 75 cilvēki). Apriņķa centrs 1783.–1949. g., rajona centrs kopš 1949. g. decembra.

Tilts pār Gauju (30. gadu foto)

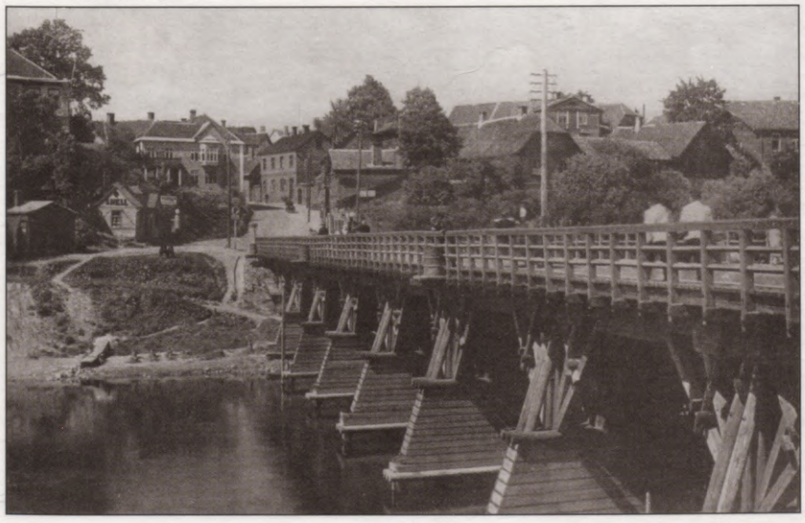

Pēc 2. pasaules kara Valmierā uz bekonu apstrādes fabrikas bāzes (dib. 1928. g.) 1945. gadā izveidots gaļas kombināts, uz pienotavas bāzes – piena kombināts (1956. g.), kas 1970. gadā aptvēra 21 pienotavu sešos rajonos, centrālo pienotavu un 1959. gadā uzcelto saldētavu – sviesta un siera bāzi. 1959.–1963. g.

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

cēla stikla šķiedras rūpnīcu, kas 1963. gadā deva pirmo produkciju. Tik lielas rūpnīcas izveidošana Valmierā bija cēlonis tam, ka līdz tam ļoti latviskā pilsēta kļuva par jaukta nacionālā sastāva pilsētu, jo liela daļa no darbaspēka bija iebraucēji no citām PSRS republikām. Rūpnīcā bija nodarbināta 1/3 visa rajona rūpniecības personāla (apm. 3 tk 20. gs. 80. gados). Tā bija vienīgais šāds specializēts ķīmiskās nozares uzņēmums Baltijā, un tajā gatavoja stikla lodītes un šķiedras, no kā ieguva tehniskos izolācijas un dekoratīvos audumus, izturīgus stiklaplasta izstrādājumus. Darbojās arī labības produktu kombināts, maizes kombināts. 80. gados ražošanu par 40–50% vēl izdevās palielināt ugunsdzēšanas iekārtu rūpnīcai (līdz 1960. g. rūpkombināts) un tipogrāfijai "Liesma". Valmieras mēbeļu fabrika 60. gados apvienoja vairākus cehus Vidzemē. Savukārt Valmierā bija citu uzņēmumu filiāles, lauksaimniecības apkalpes un sadzīves pakalpojumu palīgražotnes, Ziemeļu elektrotīkli.

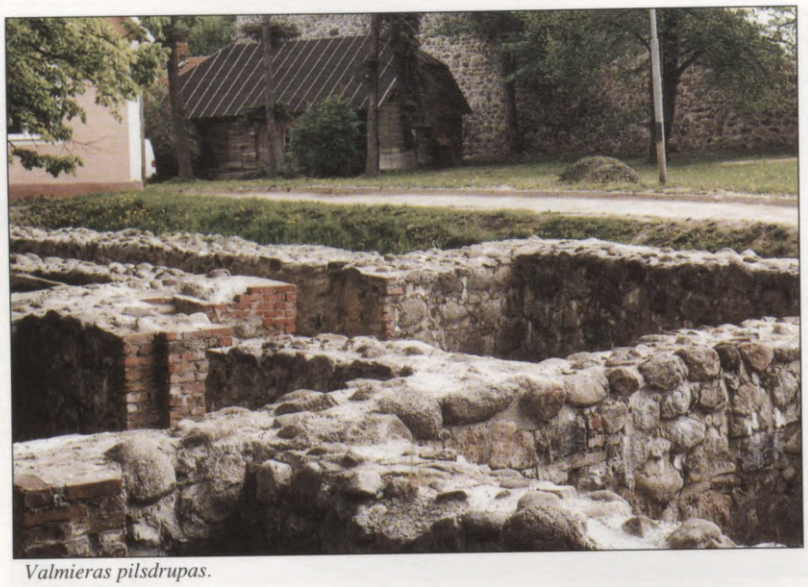

Valmieras pilsdrupas. Ordeņa pils fragments (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Par Valmieras viduslaiku apbūvi liecina tikai divi arhitektūras piemineķi – Sv. Sīmaņa baznīca un Livonijas ordeņa komtura pils, kuras būvniecība pēc vienas no hipotēzēm iesākta 13. gs. 20. gados, bet pēc otras – tā celta vienlaikus ar Sv. Sīmaņa baznīcu 1283. gadā. Pils, kuras pēdējie iemītnieki bija zviedru garnizons, pēc tam, kad to ieņēma krievu karaspēks, tika pamesta. Saglabājušies tikai tās ārējo mūru fragmenti, kas daļēji iekonservēti, kā arī arheoloģiskajos izrakumos 80.–90. gadu mijā atsegtie pagrabi un dažu ēku sienu fragmenti. Viduslaiku Valmieru apjoza mūris, kas tika nojaukts 17. gs. pēdējā ceturksnī. Toties saglabājušies viduslaiku Valmieras zemes nocietinājumi – Zilais bastions un Stārķu ligzda, kā arī Valterkalniņš. Pārējā Valmieras apbūve ir gājusi bojā Livonijas kara (1558.–1583. g.) un Ziemeļu kara (1700.–1721. g.) laikā, kā arī vairākkārtējos ugunsgrēkos. A. Uksenšērna veicināja pilsētas izbūvi pēc renesanses regulārā ielu tīkla un taisnstūrveida kvartālu plāna. Pilsētas jauno plānojumu iemērija 17. gs. 40. gados un īsā laikā realizēja dabā.

Pilsētas centra 18.–19. gs. apbūvi iznīcināja 1944. g. septembra beigās, kad ugunsgrēkā pilnīgi vai daļēji gāja bojā vairāk nekā 270 ēku vai apmēram 1/3 no pilsētas apbūves. Valmierā saglabājušās tikai nedaudzas 18. gs. ēkas – Vecā aptieka (1735.–1755. g., uz bruņinieku pils pulverpagraba), Valteru namiņš (1779. g.), Zirgu pasta stacija (18. gs. beigas), vēlāk pārbūvētā Valmieras-Valmiermuižas pastorāta dzīvojamā ēka (18. gs. beigas) un tās saimniecības ēka (1792. g.), kuru arhitektūrā jaušamas klasicisma stila iezīmes.

Dažos pilsētas rajonos (Limbažu ielā, Pārgaujā ap Stacijas, Mazās Stacijas, T. Ūdera un Pārgaujas ielu, kā arī dzelzceļa stacijas apkārtnē) saglabājušies 19. gs.–20. gs. sākuma koka un mūra apbūves paraugi. Pilsētā ir vairāki nozīmīgi 30. gadu sabiedrisko celtņu paraugi – neoeklektiskā Viestura vidusskola (1939. g.) un Valmieras komercskola, tagad Valmieras 5. vidusskola (1940. g.), abām arhitekts A. Čuibe, kā arī

Valmieras Tiesu nams (20. gs. 30. gadu foto)

divas sabiedriska rakstura celtnes, kuras jo īpaši vērtīgas to minimāli pārveidoto interjeru dēļ – konstruktīvisma stilā celtā bij. Valsts Zemes bankas Valmieras nodaļas ēka (arhit. A. Kalniņš, 1932. g.),

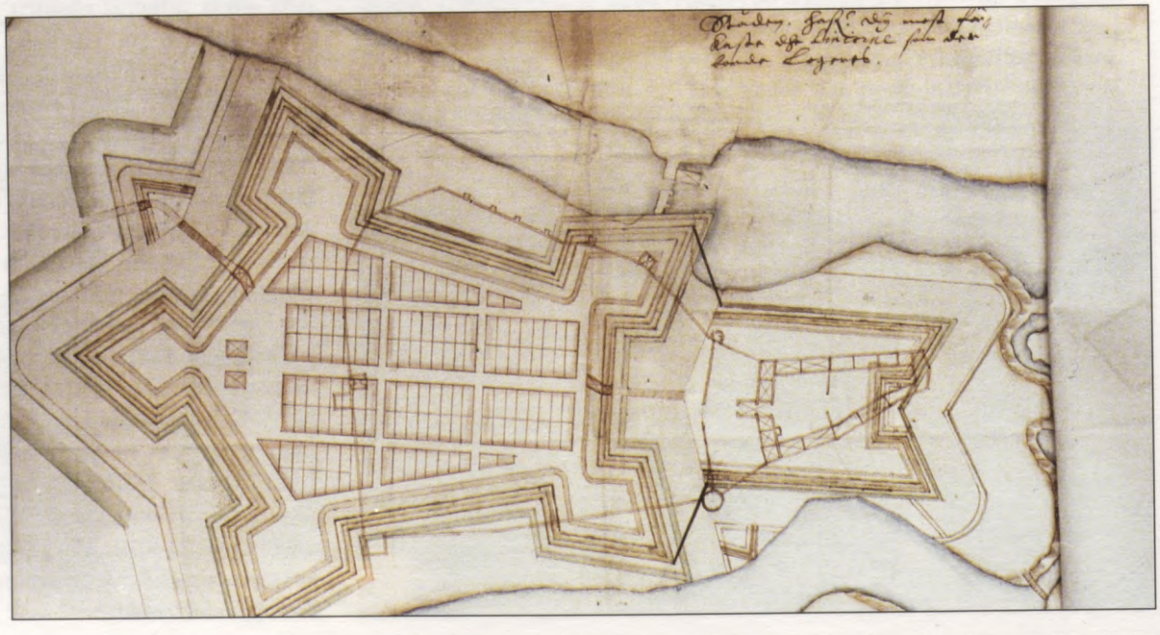

Valmieras apbūves plāna variants 17. gs. 40. gados. Atrodas Zviedrijas Valsts arhīvā (O. Spāriša foto)

Skats uz Rīgas ielu (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

kurā tagad atrodas Latvijas Bankas un Latvijas Unibankas Valmieras filiāles, kā arī neoeklektiskais Tiesu nams (tag. Vidzemes apgabala tiesu nams; 1939. g., arhit. K. Cināts).

Rets *Art Deco* stilā būvētas savrupmājas paraugs ir arhitekta G. Lenāna sev projektētā ēka (20. gs. 30. gadi). 50. gadu pompozo padomju arhitektūru, kuras dekorējumā apvienota padomju simbolika, klasicisma arhitektūrai raksturīgas un no latviešu tautas celtniecības vai ornamentikas aizgūtas detaļas, pārstāv kinoteātris "Gaisma" (1951. g., arhit. Nesterjuks) un vecais universālveikals (1953. g., arhit. P. Saulītis).

Pašlaik apstiprināto arhitektūras pieminekļu sarakstā iekļauti tikai trīs pieminekļi – Sv. Sīmaņa baznīca, viduslaiku pils drupas un kādreizējās Valsts Zemes bankas Valmieras nodaļas ēka. Apstiprināšanai par arhitektūras pieminekļiem ieteiktas vēl 54 pilsētas ēkas un to kompleksi, kā arī Kaugurmuižas apbūves ansamblis.

Mākslīgi radītā iedzīvotāju skaita palielināšana radīja nepieciešamību celt pat deviņstāvu daudzdzīvokļu mājas. Izvērsās arī individuālo māju celtniecība t.s. Burkānciemā un citur.

Valmieras vājdzirdīgo bērnu internātskola. Pie tās 1934. gadā uzstādīts piemineklis skolas dibinātājam V. Švēdem (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Māksla

Valmierā uzstādīti vairāki ievērojamu tēlnieku darbi, kas veltīti sabiedriskiem un kultūras darbiniekiem: Valmieras kurlmēmo skolas direktoram un Valmieras Latviešu b-bas priekšniekam V. Švēdem (1934. g., tēln. V. Treijs), Valmierā pirmajam latviešu tautības mācītājam un literātam J. Neilandam (1991. g., tēln. A. Vārpa), komponistam J. Vītolam (1996. g., tēln. A.Vārpa).

Pilsētas kapsētās ir vairāki izcili memoriālās tēlniecības darbi. Centra kapos atrodas viens no pirmajiem Valmierā dzimušās tēlnieces M. Langes darbiem – kapa piemineklis O. Ansonei (1938. g.), E. Meldera veltījums savam skolotājam, gleznotājam T. Ūderam (1968. g.), piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem (1937. g., M. Lange), Dīvala (Jāņa) kapos – Rīgas Brāļu kapos neuzstādītā K. Zāles skulptūra "Izirušās rozes", kas 50. gados tika pārvesta uz Valmieru un novietota uz A. Birzgaļa kapa. Raksturīgs 20. gs. 40. gadu memoriālās tēlniecības paraugs ir piemineklis 11 Valmieras komunāriem (1949. g., tēln. J. Zariņš).

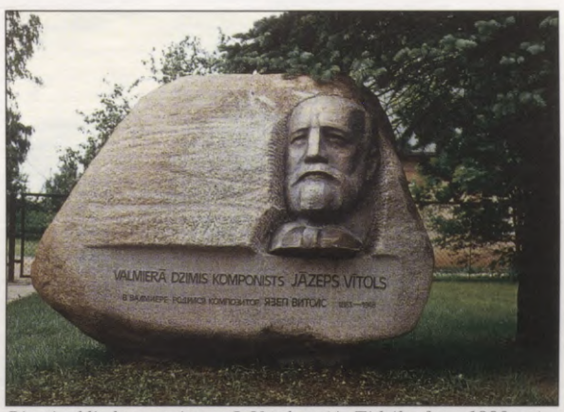

Piemineklis komponistam J. Vītolam (A. Tidriķa foto, 1990. g.)

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

18. gs. 30. gados ar t.s. Lielo Valmieras atmodu Valmiera un Valmiermuiža, kas piederēja M. E. Hallartei, kļuva par latviešu brāļu draudžu (hernhūtisma) darbības centru Vidzemē. 1738. gadā Valmierā uz Gaujas krasta, kas šajā laikā ieguva Jēra kalna nosaukumu, uzcēla diakonātu. Jēra kalna saiešanas namā 1741. gadā tika atvērts Vidzemē pirmais skolotāju seminārs, kas pastāvēja dažus gadus. 1839.–1849. g. Valmierā darbojās Vidzemes skolotāju seminārs, ko vadīja J. Cimze. Semināru beiguši mācītājs un rakstnieks J. Neikens, dzejnieks J. Ruģēns, daudzi tautskolotāji, to vidū J. Caunītis, J. Kaktiņš. Par ievērojamu mācību iestādi apkārtnē kļuva Valmieras apriņķa skola. 1875. gadā Valmierā atvēra kurlmēmo skolu. Tās nams uzcelts 1882. gadā Jēra kalnā. Valmieras latviešu sabiedriskajā dzīvē aktīvi darbojās skolas pedagogi. Kurlmēmo skolas direktori V. Švēde un J. Enkmanis bija Valmieras Latviešu

Valmieras Drāmas teātris

Valmieras Drāmas teātris (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Valmieras Drāmas teātris atklāts 1919. g. 29. martā (Valmieras Padomes teātris). 1923. gadā vairākas vietējās organizācijas nodibināja Valmieras Dramatisko teātri. Tā paša gada 25. novembrī notika atklāšana. Izrādīja A. Alunāna lugu "Kas tie tādi, kas dziedāja". Dekorāciju autors bija E. Brencēns. Teātris darbojās Latviešu b-bas namā, kur jau agrāk bija notikušas izrādes. 1924./1925. g. sezonā režisors bija A. Kokalis, pēc tam V. Ābrams, dekoratori – arī O. Skulme un H. Līkums. Viena no profesionālajām aktrisēm un galveno lomu tēlotājām bija O. Lejaskalne. Izrādīja J. Raiņa, Aspazijas, H. Ibsena u.c. autoru lugas. Līdzekļu trūkuma dēļ teātra darbība apsīka, un no 1926. gada tas vairs nebija profesionāls teātris, bet ar nosaukumu – Valmieras teātris atradās Latviešu b-bas pārziņā. 1930. gadā nodibināja Ziemeļlatvijas teātri, ko atklāja 5. oktobrī ar Aspazijas lugu "Torņa cēlējs".Teātris izrādīja lugas arī Valkā, Rūjienā, Strenčos, Smiltenē, Ainažos, Mazsalacā, Gulbenē, Cēsīs. Režisori bijuši V. Ābrams, pēc tam A. Zommers, 1936.–1940. g. – Ž. Veinbergs (Vīnkalns), dekorators – Ē. Dajevskis. Darbojās aktieri V. Vernere, I. Bune, R. Mustaps, E. Brice, A. Dimiters, J. Einbergs, A. Stubavs u.c.

Pēc 2. pasaules kara 1944. g. 7. novembrī ar J. Raiņa lugu "Pūt, vējiņi!" sākās pirmā pēckara izrāžu sezona. Ļoti liels bija izbraukuma izrāžu skaits lauku rajonos. 1948. gada rudenī teātra trupā bija 23 aktieri, teātrī par režisori sāka strādāt A. Lāce (no 1950. g. galvenā režisore), darbojās dekorators A. Punka.

Kad 1953. gadā Valmieras teātris tika apvienots ar Jelgavas teātri un apvienoto kolektīvu nosauca par Leona Paegles Valsts Valmieras drāmas teātri, trupā iekļāvās režisors P. Lūcis un aktieri E. Barūne, N. Leimane, E. Radziņa, V. Jakāns, A. Kalējs, Ē. Mercs un citi. 1955. gadā trupas sastāvā bija 35 aktieri, kuru vidū bija R. Birgere, E. Brice, Z. Lorence, K. Lorencs, A. Skudra, E. Sukurs, Ž. Vīnkalns, J. Zenne un citi. 1955. gadā valmierieši sniedza arī ļoti plašas viesizrādes Rīgā.

1958.–1991. g. teātra galvenais režisors bija P. Lūcis; teātrī tapa viņa nozīmīgākie uzvedumi – P. Rozīša "Valmieras puikas", H. Vuolijoki "Akmens ligzda", "Niskavuori maize ", "Ardievu, Niskavuori!", A. Upīša "Zaļā zeme" u.c. Par režisoriem strādājuši arī O. Dunkers, A. Matīsa, V. Brasla, M. Kublinskis, A. Liniņš, J. Streičs, kā arī R. Baltaisvilks (no 1962. g.), O. Kroders (1964.–1974. g.), M. Kimele (no 1969. g.), V. Maculevičs (no 1977. g.). Kopš 1960. gada teātrī ir literārās daļas vadītāja postenis; ilgāku laiku tajā strādāja G. Treimanis (1961.–1969. g.). 1970. gadā teātrī darbojās 45 aktieri, kuru vidū bija ienākuši jauni: S. Bless, L. Dēvica, I. Ieviņa, Dz. Klētniece, A. Māsēns, S. Putniņa, R. Rudāks, J. Samauskis, J. Zariņš, R. Zēbergs un daudzi citi.

Sākot ar 80. gadu 2. pusi, teātris faktiski palika bez savām telpām un skatītāju zāles, un repertuārs tika veidots mazo skatuvju iespējām. Pēc jaunās ēkas un Lielās zāles atklāšanas (1996. g. 28. decembrī) teātris ieguva modernu daudzfunkcionālu ēku ar Lielo, Mazo un vienīgo Latvijā – Apaļo zāli. Teātra direktors ir P. Sūcis, galvenais režisors V. Brasla (kopš 1994. g.), mākslinieciskais vadītājs, literārās daļas vadītāja I. Zole, režisors F. Deičs. Darbojas arī viesrežisori M. Gruzdovs, O. Kroders, M. Kimele. Izveidojies spēcīgs reālpsiholoģiskās spēles stila aktieru ansamblis (L. Dēvica, D. Eversa, I. Ieviņa, L. Kalēja, A. Māsēns, S. Putniņa, R. Rudāks, A. Vilims u.c.). 1997. gada iestudējumos atzinību ieguvuši T. Lasmanis, J. Zariņš, B. Valante. 1997. gadā teātris izvirzījis mērķi kļūt par Vidzemes reģiona profesionālās mākslas centru, tādēļ teātrī notiek klasiskās mūzikas koncerti, viesizrādes, mākslas izstādes, bet 1999. g. martā notika pirmais Rūdolfa Blaumaņa festivāls Latvijā. Teātris viesojies ne tikai uz daudzām skatuvēm Latvijā, bet arī ASV, Kanādā, Anglijā, Zviedrijā, Krievijā, Igaunijā, Lietuvā. Šobrīd izrādes tiek spēlētas teātra mēģinājumu, Apaļajā un Lielajā zālē ar 400 skatītāju vietām.

b-bas priekšnieki. Šās 1882. gadā apstiprinātās b-bas pirmsākumi meklējami 1872. gadā dibinātajā b-bā "Dziesmu rota". Sabiedrības atzinību ieguva b-bas koris un teātra trupa. Biedrības paspārnē novadpētnieks V. D. Balodis izveidoja Valmieras vēsturei veltītu muzeju. Ar 1898. gadā H. Enzeliņa dibināto Kauguru (vēlāk Baltijas) Lauksaimnieku b-bu Valmiera kļuva par ievērojamu zemnieku kooperācijas centru. 1905. gadā šajā b-bā sāka darboties K. Ulmanis. Piensaimnieku s-ba Valmierā dibināta 1912. gadā. 1854.–1898. g. Valmierā iznāca laikraksts "Vidzemes Latviešu Avīzes", 1898.–1915. g. – laikraksts "Valmieras Ziņojumu Lapa" (no 1907. g. "Valmieras Ziņotājs").

1902. gadā speciāli celtā ēkā darbu sāka no Rīgas pārceltais Valmieras (Valkas-Valmieras) skolotāju seminārs. 1906. gadā Valmierā nodibināja arī sieviešu ģimnāziju.

1920. gadā atvēra komercskolu, sāka darboties arī lauksaimniecības skola. Ar J. Vītola atbalstu viņa dzimtajā pilsētā izveidota arī mūzikas skola. 1921. gadā vidusskolā likti pamati vēlākajos gados populārajai jaunatnes organizācijai "Latvijas Vanagi".

Viena no izcilākajām Valmieras vāciešu ģimenēm bija Valteri. Viņu vārdā ir nosaukta gan viduslaiku pils nocietinājuma sastāvdaļa Valterkalniņš, gan viena no vecākajām pilsētas ēkām – Valteru namiņš. No šās dzimtas cēlies Vidzemes virskonsistorijas superintendents F. Valters, ar kura atbalstu Valmierā 1839. gadā tika atvērts Vidzemes skolotāju seminārs. Valmierā ir dzimis un bērnībā pavadījis vasaras draudzes skolā komponists J. Vītols, bet mūža nogalē dzīvojis pirmais latviešu mikrobiologs prof. E. Zemmers. 20. gs. sākumā (šo laika posmu romānā "Valmieras puikas" iemūžinājis P. Rozītis) Valmieras skolotāju seminārā, A. Liepiņa tirdzniecības skolā un citās skolās mācījās jaunieši, kas kļuva par ievērojamiem sabiedriskajiem un kultūras darbiniekiem, pedagogiem. Viņu vidū bija rakstnieki un žurnālisti J. Ezeriņš, L. Paegle, L. Laicens, J. Kārkliņš,

Bijušais Valmieras skolotāju seminārs, tagad Valmieras ģimnāzija (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

Valmieras skolotāju seminārs

Valmieras skolotāju seminārs (Valkas-Valmieras skolotāju seminārs) dibināts Rīgā, Torņakalnā 1894. gadā Krievijas valdības slēgto muižniecības semināru vietā ar nosaukumu – Valkas skolotāju seminārs (Das ritterschaftliche Parochiallehrer Seminar in Walk). Atklāšanas ceremonijā piedalījās arī tautskolu inspektors F. Brīvzemnieks. 1896. gadā ar Valkas pilsētas valdi iesāktās sarunas par gruntsgabala pieškiršanu seminārama nebija sekmīgas, jo tā prasīja pārāk lielu atlīdzību par zemi. Šo situāciju izmantoja latviskā Valmieras pašvaldība un piešķira semināra ēkas celtniecībai plašu zemes gabalu skaistā vietā.

No 1902. gada seminārs darbojās Valmierā. Mācību ilgums bija trīs gadi, no 1903./1904. mācību gada – četri gadi. Mācību maksa 20 rubļi gadā. Mācības notika krievu valodā. Mācīja ticības mācību, pedagoģiju, matemātiku, vēsturi, ģeogrāfiju, dabaszinības un lauksaimniecību, fiziku, kaligrāfiju, zīmēšanu un rasēšanu, dziedāšanu, vingrošanu, rokdarbus, arī igauņu valodu. Par pedagogiem strādāja teologs K. Kundziņš, komponists, mūzikas skolotājs J. Mediņš, parauga pamatskolas skolotājs K. Dūms. Semināru beiguši 520 audzēkņi (426 latvieši, 45 igauņi, 48 krievi), to vidū ievērojami literāti, sabiedriskie darbinieki, skolotāji un sabiedrībā atzīti pedagogi K. Abens, H. Albats, H. Aplociņš, P. Bērziņš, B. Breicis, K. Dūms, J. Ezeriņš, K. Kārkliņš, J. Kosa, P. Kundziņš, A. Lapsiņš, L. Paegle, L. Sēja, H. Vēliņš, J. Vēliņš, mācījies G. Klucis.

1917. gadā seminārs tika evakuēts uz Krieviju (Sizraņu), bet 1919. gadā slēgts. Uz tā bāzes izveidoti skolotāju kursi. Pirmais semināra direktors bija B. Sciborskis (bij. Čerepovas skolotāju semināra direktors), 1902. gadā pēc pārcelšanās uz Valmieru – P. Adamovs (bij. Jelgavas apriņķa tautskolu inspektors).

J. Lapiņš, bibliogrāfs R. Egle, vēsturnieks A. Švābe, mākslinieki G. Klucis, N. Strunke, P. Kundziņš. 1905.–1915. g. Valmierā savus labākos ogles zīmējumus un gleznojumus radīja T. Ūders. Daļa viņa audzēkņu turpināja mācības mākslas skolās, viņu vidū bija E. Melderis, J. Saukums, M. Lange, E. un A. Brastiņi. Ārsts, sabiedriskais darbinieks un mecenāts G. Apinis pirms 1. pasaules kara daudz paveica, lai uzlabotu pilsētas sanitāro stāvokli. 1914. gadā viņš organizēja modernas slimnīcas celtniecību un lielāko daļu sava īpašuma novēlēja pilsētai.

Maz zināms ir fakts, ka 1916. gadā publicista un rakstnieka J. Lapiņa vēlākā dzīvesbiedre skolotāja M. Straumane pēc viņa ierosmes izšuva pirmo nacionālo – sarkanbaltsarkano karogu. J. Lapiņa vadībā 1917. gadā Valmierā atvēra pirmo Tautas universitāti Latvijā.

20. un 30. gados pilsētas un apkārtnes vēstures pētniecībai pievērsās H. Enzeliņš. Viņš izveidoja Tālavas senatnes pētīšanas b-bu, sarakstīja grāmatu "Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē" (1932. g.), kas joprojām ir plašākā grāmata par Valmieras vēsturi, kā arī desmitiem rakstu par pilsētas, Valmieras, Cēsu un Valkas apriņķu pagastu pagātni, organizēja un daļēji arī finansēja izrakumus, lai atrastu pierādījumus senču pils eksistencei. Pilsētā darbojās ainavists A. Petrovs, grāmatizdevējs J. Dūnis, kā arī sabiedrības dažādu slāņu un to ieradumu izsmējējs, ekstravagantais K. Konrāds, plašāk pazīstams kā Miķelis Amālijas dēls Vanags jeb Šanas biedrības virsaitis.

Valmierā kopš 1919. gada darbojas profesionāls teātris. 20. gados ar regulārajām Ziemeļlatvijas dziesmu dienām tika turpinātas dziesmu svētku tradīcijas. Aizvien vairāk Valmieru sāka iepazīt kā sportistu pilsētu. Vislielāko popularitāti sagādāja soļotāja J. Daliņa panākumi. Neatkarīgās Latvijas laikā Valmierā iznāca laikraksts "Valmierietis" (1929.–1940. g.).

2. pasaules kara laikā 1944. gadā gāja bojā Zvaigžņu, Gaujas un Centrālā aptieka. Palika vienīgi Vecā aptieka (dib. 1755. g.).

80. gadu beigās Valmierā darbojās piecas vidusskolas, divas profesionāli tehniskās vidusskolas, kultūras nams ar pašdarbības ansambļiem un koriem, novadpētniecības muzejs, Valmieras Drāmas teātris, rajona slimnīca.

Reliģija

Valmierā darbojas Sv. Sīmaņa ev.-lut. draudze, Valmieras rajona vācu ev.-lut. draudze, Latvijas dievturu Beverīnas draudze, Romas katoļu draudze, baptistu draudze, Sv. Radoņežas Sergija pareizticīgo draudze, Septītās dienas adventistu draudze.

Valmieras apkārtnē kristīgās misijas darbs sācies jau 13. gs. Par to liecina Annas kalnā celtā baznīca, kas veltīta Sv. Antonijam. Ēka nopostīta Livonijas kara vai Ziemeļu kara laikā. Pie tās atradusies arī kapsēta. Reformācijas laikā 1525. gadā Valmierā sprediķojis S. Tegetmeijers. Zināmi vārdi arī pirmajiem luterāņu mācītājiem, kas darbojušies Valmierā.

1883. gadā ev.-lut. draudzi sadalīja divās draudzēs, bet ar kopīgu Sv. Sīmaņa baznīcu: Valmieras-Valmiermuižas (draudzes Z un A daļa) un Valmieras Veides (pilsēta un R daļa) draudzē. Līdz 30. gadu beigām darbojās arī vācu draudze, kas tagad savu darbību ir atjaunojusi.

Draudzēm bija Vecā kapsēta (iesvētīta 1773. g., pēc 2. pasaules kara tās teritorijā iekārtots vājdzirdīgo bērnu internātskolas sporta laukums), Jaunie (1828. g., tag. nosaukums – Centra kapi), Liepas (Liepmuižas, 1836. g., atrodas Cēsu raj.), Kocēnu (Kokmuižas, 1882. g.), Kauguru kapi (1904. g.), kā arī Valmiermuižas draudzes kapsēta, ko tagad sauc par Dīvala (Jāņa) kapiem (dib. 1900. g.). Atgūta arī kādreizējā Veides mācītājmuiža, ko Sv. Sīmaņa draudze izmanto par draudzes namu. Mācītāji

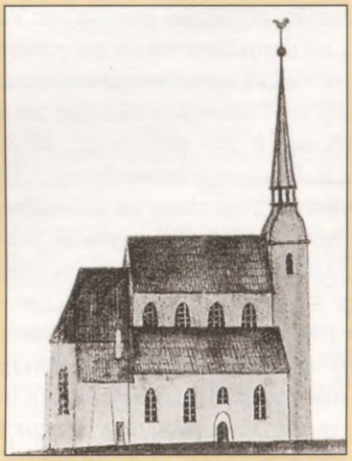

Sv. Sīmaņa baznīca 1691. gadā

Baznīcas kancele (A. Ķīša foto, 1989. g.)

Sv. Sīmaņa baznīca

Sv. Sīmaņa baznīca ir viena no senākajām Latvijas mūra celtnēm un valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Tās būvniecība iesākta 1283. gadā Livonijas ordeņa mestra Vilekina fon Endorfa laikā. Baznīcas iesvētīšana notikusi Sīmaņa un Jūdas (Simjūda) dienā un tāpēc tā nosaukta Sv. Sīmaņa vārdā. Katolicisma atjaunošanas laikā (1582.–1625. g.) baznīca piederēja katoļiem, pēc tam atkal luterāņiem. Karu laikā baznīca daudz cietusi, it īpaši Ziemeļu karā, kad 1702. gadā ugunsgrēkā baznīca tika pamatīgi nopostīta. Arī zibens vairākkārt iespēris tornī. 1738. gadā tornis nodedzis un pēc tam nav atjaunots agrākajā slaidumā. 1778. gadā notikusi torņa pārbūve, 1851. gadā uzbūvēta jauna sakristeja, remonta darbi veikti arī 1908. gadā (ierīkotas 867 sēdvietas). Baznīca nedaudz postīta kara laikā 1919. un 1944. gadā.

Baznīcā ir saglabājušās vairākas kapa plāksnes vai to fragmenti, kas vecākas par 18. gs., vērtīgākā ir kapa plāksne P. Tilham, kurā līdz ar evaņģēlistu simboliem bijušas atveidotas apustuļu Pētera un Pāvila figūras (1517. g.). Baznīcas apjomos un būvformās vērojama gotikas stila ietekme. Baroka stilu pārstāv nezināmu autoru gleznotie apustuļi ērģeļu luktā (1730. g.), evaņģēlistu, Kristus un vairāku ar Kristus dzimšanu saistītu sižetu atveidojums kanceles pildiņos (1739. g.), unikālā 18. gs. 1. pusē uz sienas gleznotā epitāfija, kas Latvijā ir viena no senākajām epitāfijām, kā arī piemineklis Valmiermuižas īpašniekam ģenerālim L. N. Hallartam (1726. g.).

Neoklasicisma paraugs ir K. Fosa Romā darinātais piemineklis Kokmuižas īpašniekam J. F. Šrēderam. Altārgleznu "Kristus kārdināšana" (1842. g., Drēzdenes Mākslas akadēmijas prof. K. K. Fogels-Fogelšteins), tāpat arī M. Karavadžo gleznas "Kapā guldīšana" kopiju, kuras oriģināls atrodas Vatikāna pils muzejā, dāvinājusi Valmiermuižas īpašnieku Lēvenšternu dzimta.

Zvanu torņa pirmajā stāvā atrodas piemiņas akmens luterānisma sludinātājam S. Tegetmeijeram. Baznīcas ērģeles darinātas pazīstamā ērģeļbūvētāja F. Ladegasta darbnīcā Veisenfelsā (Vācijā) 1886. gadā, bet historisma laika vitrāžas izgatavotas 19. gs. nogalē E. Todes darbnīcā Rīgā.

Padomju okupācijas laikā 1964. gadā Sv. Sīmaņa baznīca draudzei tika atsavināta. Tajā atradās Valmieras novadpētniecības muzeja filiāle, kur bija izvietota daļa no tā ekspozicijas. Ēku izmantoja arī izstādēm un koncertiem. Sv. Sīmaņa draudze baznīcu pārņēma 1990. gadā, bet juridiski ēku atguva 1996. gadā.

Sv. Sīmaņa luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Valmieras-Valmiermuižas draudzē: 1883.–1915. g. J. Neilands, 1917.–1935. g. K. Beldavs, 1936.–1944. g. E. Putniņš; Veides draudzē: 1906.–1931. g. E. Pavasars, vecākais, 1931.–1944. g. E. Pavasars, jaunākais. 1998. gadā Sv. Sīmaņa draudzes mācītājs – iecirkņa prāvests A. Kavacis. 1997. g. 8. martā iesvētīta Sv. Sīmaņa draudzes kapela Valmieras slimnīcā. Darbojas arī draudzes dāmu komiteja (1997. g. 59 locekles), draudzes koris un bērnu koris.

1940. gadā iesvētīja Romas katoļu baznīcu Valmierā. Tā uzcelta no vecās Višķu koka baznīcas (celta ap 1621. g.), kas 1939. gadā tika pārvesta uz Valmieru. Baznīcai uzbūvēja torni, nojauca lieveni pie ieejas un veica vēl citus pārbūves darbus. Tā ir vienjoma celtne, no ārpuses apmūrēta ar ķieģeļiem un apmesta. Baznīcas presbiterija galā divas nelielas sakristejas. Kora telpās ir harmonijs un elektriskās ērģeles. Viens ozolkoka altāris. Mācītāji: 1940.–1944. g. prāvests S. Šamo, 1945.–1950. g. prāvests J. Lapkovskis, 1953.–1965. g. prāvests un dekāns A. Piebalgs, no 1965. g. prāvests un dekāns K. Sosnovskis. 1999. gadā prāvests un dekāns J. Voitiņš.

Valmieras baptistu draudze dibināta 1912. gadā. Mācītāji: 1912.–1915. g. K. Rūmnieks, 1944.–1955. g. A. Dedumietis, kopš 1991. gada S. Balodis.

Sv. Radoņežas Sergija draudze darbojas savā dievnamā (1877.–1878. g., arhit. J. F. Baumanis), kas ir eklektiska ēka (bizantiešu stila un neogotikas iezīmes), uzcelta rusifikācijas laikā. 1999. gadā kalpo V. Fedotovs.

Valmiera – deviņdesmitie gadi

Valmiera 90. gados ir lielākā Vidzemes novada pilsēta ar attīstītu ražošanas, tirdzniecības un pakalpojumu sfēru, attīstītu izglītības infrastruktūru, aktīvu kultūras un sporta dzīvi.

Valmiera ir viena no latviskākajām pilsētām, tā izveidojusies par Vidzemes darījumu un konferenču centru. Valmierā atrodas daudzas valsts institūciju reģionālās un zonālās nodaļas: robežapsardze, valsts militārā dienesta nodaļa, reģionālā vides komiteja, zonālais valsts arhīvs, Vidzemes apgabaltiesa.

Valmieras pilsētas dome kopā ar rajona padomi atgriezusies gandrīz vēsturiskajā rātes vietā pilsētas centrā. Tā atjaunojusi seno pilsētas ģerboni, apstiprinājusi pilsētas karogu. Tas ir divkrāsu – zelta okers un rudzupuķu zils ar pilsētas ģerboni centrā. Valmierā ir daudz zaļumu, arī pilsētas centrā 2. pasaules kara postījumu vietā iekopti zālāji un dārzi. Restaurēts ne pārāk plašais vēsturiskais centrs, Vecā aptieka, pilsdrupas. SIA "Ainava", "Vasara" un pilsētas domes nodaļu rūpju un finansējuma dēļ Valmiera kļuvusi par vienu no vislabāk sakoptajām pilsētām Latvijā.

Valmiera ir attīstītas rūpniecības pilsēta. Pārejot uz tirgus ekonomiskajiem apstākļiem, aizvien nozīmīgāku vietu ieņem privātfirmas un kopfirmas. Lielākā rūpnīca "Valmieras stikla šķiedra", kas jau

A/s "Vidzemes piens" (A. Tidriķa foto, 1993. g.)

no 20. gs. 60. gadiem būtiski ietekmē pilsētas attīstību, pārveidojusies par publisko a/s, kurā 49% akciju pieder firmai *Gasseiden GmBH Oschatz*. Tur strādā ap 1200 valmieriešu. Pēc privatizācijas ugunsdzēsības iekārtu rūpnīcas (Latvijas-Austrālijas kopuzņēmums) īpašnieks ir a/s *Valpro Corp*, tajā bez ugunsdzēsības iekārtām vēl ražo degvielas kannas un apkures katlus. Lielākie pārtikas ražotāji: a/s "Vidzemes piens", "Sviesta–siera eksports", Latvijas-Vācijas kopuzņēmums SIA "Valmieras maiznieks", maiznīca "Ieva". Sašaurinājusies ražošana mēbeļu kombinātā. Radušies jauni uzņēmumi, piem., "Valmieras durvis", "Van Lit " un citi. Celtniecībā, sanitārās tehnikas un būvmateriālu tirdzniecības jomā darbojas firmas "Apgāds", "Becker", "Betons", "Ekers", "Meistars", "Norel", "SCO Centrs", "Valmieras celtnieks", "Vendena".

Valmierā ir plašs veikalu tīkls. Lielākajai Vidzemes tirdzniecības organizācijai – Valmieras reģiona Patērētāju b–bai, kas 1998. gadā atzīmēja pastāvēšanas simtgadi, ir ne tikai lielākā vairumtirdzniecības bāze Vidzemē, bet arī daudzi veikali. Tie nodrošina valmieriešus ar ikdienā nepieciešamajām precēm. Atpūsties un paēst Valmierā iespējams kafejnīcās "Akācija", "Dēka", "Palāse", "Kāre", "Suzanna", bistro, bāros, mūzikas klubā "Multiklubs", biljarda zālē. Pilsētā ir vairākas nelielas viesnīcas "Irina", "Vitrium", viesu nami "Luca", "Vendena", motelis "Pakavs".

Rajona pašvaldības uzņēmums "Valmiera" nodrošina 16 pilsētas autobusu kustību un satiksmi ar kaimiņu rajoniem un Rīgu. Dzelzceļa satiksme vieno Valmieru ar valsts galvaspilsētu Rīgu, Tallinu un Sanktpēterburgu. Pilsētas centrs ir slēgts smagajam transportam, transporta kustības uzlabošanai nepieciešami lieli kapitālieguldījumi, nobriedusi vajadzība celt vēl vienu tiltu pār Gauju.

Tilts pār Gauju (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

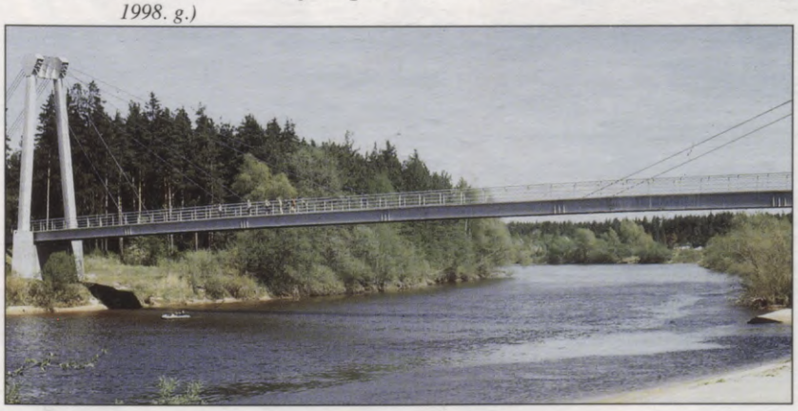

Valmierā ir lielākā slimnīca Vidzemē (340 gultasvietu un 20 sociālās aprūpes gultu), ambulatoro veselības aprūpi veic SIA "Valmieras veselības centrs", ambulance "Vita", 1. un 2. doktorāts. Privāti strādā 19 primārās aprūpes ārsti un 23 privātpraktizējoši speciālisti, 16 zobārsti. Pansionātā dzīvo 105 iemītnieki, telpas ir šauras, tām nepieciešams remonts un labiekārtošana. 10 Valmieras bērnudārzus apmeklē ap 1800 bērnu, ap 5500 apgūst vispārējo vidējo izglītību Valmieras un Pārgaujas sākumskolā, Viestura, 5. un 2. (krievu mācību valoda) vidusskolā,

Rīgas iela (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Valmieras un Pārgaujas ģimnāzijā (tajās ir proģimnāzijas klases), vakara maiņu vidusskolā. Divās arodvidusskolās – pārtikas rūpniecības un 36. arodvidusskolā, kas sagatavo grāmatvežus, pārdevējus un šuvējus, mācās ap 500 audzēkņu. Pilsētā atrodas arī specializētā vājdzirdīgo bērnu internātskola. Bijušā bērnudārza telpās iekārtots bērnu nams "Pārgauja" 42 bērniem. Papildus izglītības un brīvā laika pavadīšanas iespējas sniedz mākslas vidusskola, mūzikas skola, skolēnu nams, Tehniskās jaunrades centrs, bērnu sporta skola. 1996. gadā durvis vēra Vidzemes augstskola (ViA), ko dibinājušas astoņas Vidzemes novada pašvaldības. Sadarbības līgums to vieno ar Lillehammeres augstskolu Norvēģijā un citām Eiropas augstskolām. Ik gadu ViA sāk mācīties 100 studentu, kas apgūst zināšanas politiskajās, ekonomikas un vadības, tūrisma un sabiedrisko attiecību specialitātēs.

Pilsētā darbojas rajona, centrālā un bērnu bibliotēka. ViA kopā ar centrālo bibliotēku un Britu padomes bibliotēku izveidoja ViA informācijas centru. Pilsētas domes telpās darbojas tūrisma informācijas centrs. Reģiona aktualitātes atspoguļo Valmieras televīzija, radio "Imanta" un rajona laikraksts "Liesma" (iznāk kopš 1940. g.).

Aktīvi darbojas daudzas nevalstiskās organizācijas – Pensionāru b-ba, Vācu kultūras b-ba, Latvijas Sarkanā Krusta, Rotari kluba, "Daugavas Vanagu",

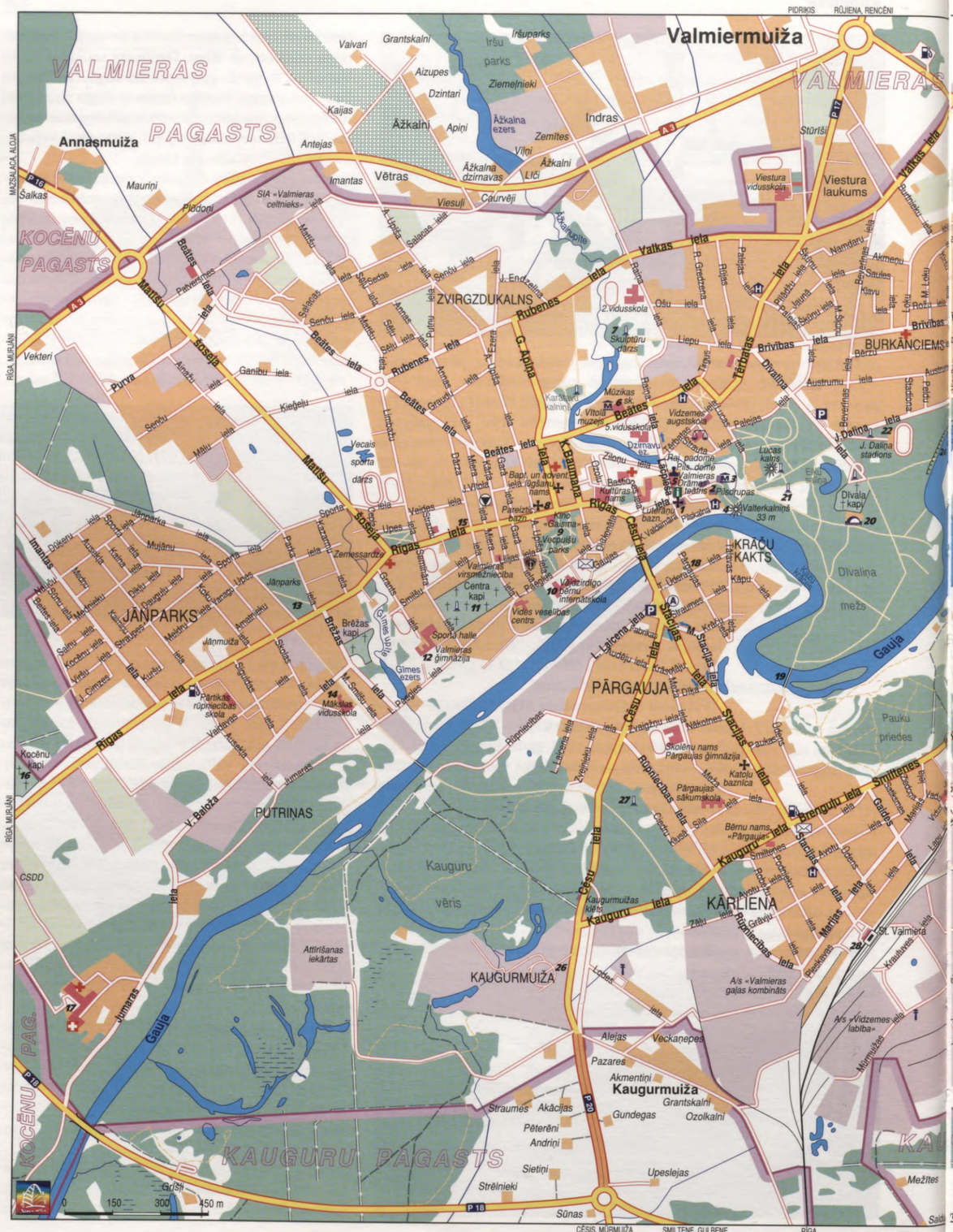

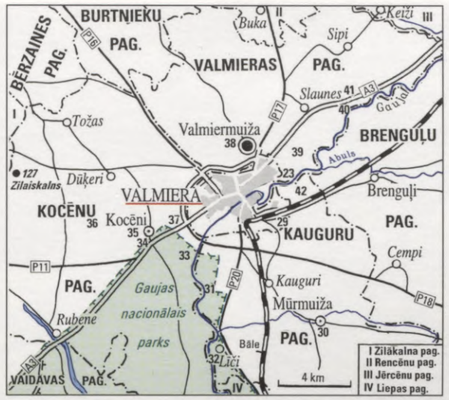

Latviešu karavīru b-bas, Latviešu strēlnieku apvienības, Vides aizsardzības kluba u.c. vietējās nodaļas. Uzņēmēju intereses pārstāv uzņēmēju apvienība "Ozols", Tirgotāju asociācijas nodaļa, Direktoru padome. 1998. gadā Valmierā darbojās Valmieras rajona sieviešu b-ba (dib. 1990. g.), Valmieras rajona bērnu invalīdu klubs "Saulīte", Valmieras amatnieku brālība, Valmieras rajona badmintona klubs "Gauja" u.c. biedrības.

Profesionālais teātris 1999. gadā atzīmēs 80. pastāvēšanas gadadienu. Pirmsjubilejas sezonā profesionālo teātru skatē Valmieras Drāmas teātris ieguva vislielāko atzinību. Teātra pastāvīgajā trupā strādā 27 aktieri, režisori V. Brasla un F. Deičs, izrādes iestudē daudzi viesrežisori – O. Kroders, M. Ķimele, M. Gruzdovs.

Valmierā aktīvi darbojas valstī atzīti pašdarbības kolektīvi, kas Latvijas un Valmieras vārdu aiznesuši daudzviet pasaulē: tautas deju ansamblis "Gauja", deju kopas "Agrā rūsa", "Pastalnieki", vīru koris "Imanta", jauktais koris "Valmiera", sieviešu koris "Jumara", kamerkoris "Skan". Kultūras dzīvē nozīmīgas ir izstādes mākslas galerijā "Laipa", novadpētniecības muzejā, teātrī.

Klausītāju iecienīti ir klasiskās mūzikas koncerti Sv. Sīmaņa baznīcā, ikgadējais senās mūzikas festivāls, kas notiek 5. vidusskolas zālē janvāra sākumā. Ik gadus maijā tiek svinēti Gaujas svētki, jūnijā Pauku priedēs pulcējas Valmieras rokfestivāla klausītāji, rudenī notiek starptautiskās sporta deju sacensības, oktobrī atjaunojusies tradīcija saaicināt ļaudis uz Simjūdu tirgu.

Sporta dzīvē nozīmīga vieta ir J. Daliņa stadionam – vienam no labākajiem sporta kompleksiem ārpus Rīgas. Tur ik gadus notiek dažādas starptautiskas sacensības, Prezidenta kausa izcīņa vieglatlētikā. Augstus rezultātus sasnieguši BMX kluba "Tālava", basketbola kluba "Šana", Valmieras futbola kluba meistarkomanda "Gauja", peldēšanas, airēšanas slaloma, kalnu slēpošanas, riteņbraukšanas kluba "Volmaria" sportisti.

No politiskajām partijām aktīvākās ir Tautas partijas, partijas "Latvijas ceļš", "Saimnieks" nodaļas. Domē ievēlēti pārstāvji no vēlētāju apvienībām "Ozols" (6 vietas), "Pilsēta" (4 vietas) un partijas "Latvijas ceļš" (1 vieta).

Valmieru vieno draudzības saites ar Marlī pilsētu Francijā, kas devusi nenovērtējamu palīdzību Valmieras slimnīcai, Halli Vācijā, Hojtāstrupi Dānijā, Vilandi Igaunijā.

Nozīmīgu vietu Latvijas politiskajā un ekonomiskajā dzīvē ieņem ar Valmieru saistīti cilvēki: A. Bērziņš, J. Dalbiņš, K. Greiškalns, E. Krastiņš, A. Kesteris, J. Naglis, A. Piebalgs, A. Sausnītis, O. Spurdziņš, D. Turlais.

Valmieras pilsētas domes deputāts J. Johansons

Pavadonis pa Valmieru un apkārtni

Senās pilsētas liecības saglabājušās un kompaktā grupā skatāmas ap Sv. Sīmaņa baznīcu. Pie tilta bastions Stārķu ligzda. Izcils arhitektūras piemineklis ir Sv. Sīmaņa lut. baznīca *[1]*. Nedaudz tālāk ordeņa pils drupas *[2]* un atsegtie viduslaiku pils pamati. Līdzās Vecā aptieka. Bruņinieku ielas galā 1785. gadā celtā ēkā ir novadpētniecības muzejs *[3]*. Apkārt dziļā, krāšņā Rātsupītes leja, pie tās ietekas Gaujā – Valterkalniņš *[4]*, senais bastions.

Vecās Valmieras noskaņa ir Pilskalna ielai Gaujas terasē; līdzās baznīcai – ūdenstornis. Laukuma galā bij. viesnīcā (1939. g., arhit. K. Cināts) ir pilsētas dome un rajona padome. Tai blakus uzcelta jaunā teātra ēka *[5]*. Šeit bijusi Latviešu b-bas ēka. Aiz teātra uz augšu pa Rātsupītes ieleju uzstādinātais dzirnavezers izdaiļo pilsētu, krasti ir pastaigu vieta. Te Ziloņu ielas galā Zilais bastions. Ūdenskrātuvi šķērso Beātes iela, kur mūzikas skolā *[6]* ir J. Vītola muzejs, tā priekšā J. Vītola piemineklis. Mūzikas skola dibināta 1920. gadā; to absolvējuši izcili mūziķi J. Kepītis, V. Cīrule, U. Balodis, A. Tauriņa, Ā. Simsone, M. Ozoliņa. Dzirnavezera otrajā krastā Karātavu kalniņā piemineklis Valmieras komunāriem. Dzirnavezera galā bij. mācītājmuižā ir Skulptūru dārzs *[7]*, te atrodas arī piemineklis mācītājam J. Neilandam (tēln. A. Vārpa). No centrālā laukuma R virzienā ved Rīgas iela, pie tās ir Sv. Radoņežas Sergija pareizticīgo baznīca *[8]*. Uz Gaujas pusi savdabīgais

Vecā aptieka (I. Pētersones foto, 1998. g.)

Valterkalniņš (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Vecpuišu parks *[9]*. Leona Paegles ielā ir vājdzirdīgo bērnu internātskola *[10]*, pie tās piemineklis bij. skolas direktoram, Valmieras Latviešu b-bas priekšniekam V. Švēdem. Skolas parku 1921. gadā apmeklējis Rainis. 18. gs. šajā vietā atradies brāļu draudzes nams.

Centra kapos *[11]* balto krustu sektors un piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem. Kapos apbedīti daudzi ar Valmieru saistīti ievērojami cilvēki: dzejnieki J. Rūgēns un Rieteklis (J. Balodis), gleznotāji T. Ūders un A. Petrovs, prof. E. Zemmers, bīskaps F. Valters, mācītājs J. Neilands, ārsts G. Apinis, novadpētnieks V. D. Balodis, komponists H. Pavasars, LKOK E. Krieviņš, J. Liberts, V. Liepiņš, J. Lūsis, Ā. Mežs, J. E. Sukurs. Pēdējos gados tajā pārapbedīti trimdā mirušais sportists J. Daliņš un gleznotājs J. Kalmīte.

Leona Paegles ielā 40 ģimnāzijas vecajā ēkā (celta 1900. g.) *[12]* darbojies Valmieras skolotāju seminārs. Netālajās Ģīmes dzirnavās Leona Paegles ielā 45 (ēka celta 1863. g.) dzimis komponists J. Vītols. Pie Matīšu šosejas atzara Rīgas ceļa malā bijusī zirgu pasta stacijas ēka vēl iezīmē veco pilsētas robežu. Vēl tālāk Jāņparkā *[13]* ir bij. Smiltenes-Ainažu šaursliežu dzelzceļa stacija; uz D dzelzceļa trase un vecais dzelzs tilts (celts 1912. g.) pāri Gaujai. Jumaras ielas sākumā ir bij. Valmieras draudzes skolas ēka (celta 1843.g.) *[14]*. Draudzes skolā no 1833. gada strādāja J. Cimze. 1839. gadā dibināts Vidzemes (Cimzes) skolotāju seminārs. Tagad ēkā atrodas mākslas vidusskola, kurā izvietota J. Cimzes skolotāju semināra piemiņas ekspozīcija. Latvijas Bankas un Latvijas Unibankas Valmieras filiāles ēka *[15]* ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis.

Valmieras R nomalē ir piena kombināts, TV tornis un radiostacija, Kocēnu kapi un kapliča *[16]*. Kocēnu kapos apbedīti LKOK J. Benjavs, O. Tiltiņš, P. Meijers, A. R. Tomsons. Pie Gaujas 1975. gadā atklāja rajona slimnīcas kompleksu *[17]*.

Pāvils Rozītis, rakstnieks, kas iemūžinājis "Valmieras puikas", 1901.–1907. g. mācījies Valmierā, 1910.–1913. g. dzīvojis Pārgaujā, Krāsotāju ielā 1. Pārgauja, īpaši Gaujas līkumā augšpus tilta vēl saglabājusies veclaicīga, ar smilšainām ieliņām. Te bijusi arī ēka, kurā atradās mākslinieka T. Ūdera darbnīca *[18]*, Cēsu ielā 20 arhitekta G. Lenāna māja. Pauku priedes kreisajā krastā ir pilsētas atpūtas vieta. Augšpus Kazu krācēm ir gājēju tilts *[19]* uz Dīvaliņa mežu upes ielokā. Meža Z pusē ir estrāde *[20]* un Dīvala kapi, kur ir K. Zāles un M. Langes veidoti pieminekļi, apbedīts LKOK J. Krītiņš. Sānis no tiem kulta vieta Elku saliņa vecupes ielokā. Starp Dīvaliņa ielu un Rātsupīti Lucas kalna parks un memoriālais komplekss (izveidots 1984. g. sarkanarmiešu un nacistiskā terora upuru brāļu kapos, tēln. Z. Fernava-Tiščenko, J. Tiščenko) *[21]*. Lucas kalns ir uzbērta skanstes pie Gaujas sengultnes.

Netālu no Dīvaliņa ielas gala Tērbatas ielā 13 Vidzemes apgabaltiesas nams. Dīvaliņa ielas sākumā ir Daliņa stadions *[22]*. Tā priekšā J. Daliņa piemineklis (1992. g., tēln. O. Breģis). No Dīvaliņa ielas atzarojas J. Daliņa iela, kas aizved līdz mežniecības mājām Daliņiem *[23]*, kur dzīvojis soļotājs J. Daliņš. Aiz stadiona, caur mežu var nonākt pie Stāvajiem krastiem *[24]* – pārsimt metru gara krasta atseguma Gaujas līkumā. Ugunsdzēsēju parkā *[25]* Baltais krusts 1941. gada komunistiskā terora upuriem.

No Pārgaujas uz D Cēsu ceļš ved gar Kaugurmuižu (19. gs. arhitektūras komplekss, kungu māja 1760. g.) *[26]*. Pie Cēsu ielas krustojuma ar bij. šaursliežu dzelzceļa trasi ir 19. gs. sākumā celtā klēts, netālu Kauguru zemnieku nemieros 1802. gadā kritušo kaps

[27]. Pie dzelzceļa stacijas *[28]* piemiņas akmens padomju okupācijas varas represiju upuriem. Aiz Valmieras robežas Mičkēns *[29]*, mājas, kur dzimuši brāļi, Tēvzemes balvas laureāti – valodnieks akadēmiķis J. Endzelīns un sabiedriskais darbinieks, senatnes pētnieks H. Enzeliņš, kā arī viņu brālēni kritiķis J. Asars un žurnālists H. Asars.

6 km no Valmieras ir Kauguru pagasta centrs un 1871. gadā dibinātā pagastskola, 9 km no Valmieras – Mūrmuiža (19. gs. kungu nams, 16. gs. Zviedru tornis), dzirnavas, bij. brūzis un kalpu māja *[30]*. Pēc rakstnieces Z. Mauriņas un agronoma P. Pētersona ierosinājuma 1930.–1940. g. darbojās Mūrmuižas tautas universitāte. 1898. gadā Kauguru pagastā nodibināja Lauksaimniecības b-bu (no 1908. g. Baltijas lauksaimnieku b-ba), kuras priekšnieks bija H. Enzeliņš, tajā aktīvi darbojās K. Ulmanis, izdeva žurnālu "Lauksaimnieks", atvēra lauksaimniecības skolu. Kauguru pagastā dzimuši agronomi prof. P. Konrāds un V. Knīrims, literatūrzinātnieks prof. K. Kārkliņš, gleznotājs J. Kalmīte, komponists A. Salaks.

Lucas kalna parks (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Cēsu ceļa Gaujas pusē ir Pekas (Kalna Eniņu) pilskalns *[31]*; pilskalnu 1887. gadā atklāja skolotājs V. D. Balodis, tas pētīts 19. un 20. gs. mijā, Beverīnu meklējot. 8 km no Valmieras bij. Sapas dzirnavas uz Miegupes un sānis Gaujas pusē atpūtas vieta Līči *[32]*.

Gaujas labajā krastā lejpus Valmieras krāšņa ir Jumaras leja *[33]* pie mežniecības. Te senajā Imeras novadā 1210. gadā kaujā pret igauņiem esot kritis Kaupo. No Valmieras puses pa Jumaras ielu jāiet garām Piņņu kalniem: Gaujai te sarkanmālu stāvkrasts.

Pie Rīgas ceļa 6 km no Valmieras ir vēsturiskais Bestes krogs *[34]* un zviedru laiku jūdžu akmens. Alejas ved uz Kokmuižu *[35]* – labi saglabātu neobaroka stila pili 19. gs. arhitektūras kompleksā, parkā ar dīķu sistēmu. Kokmuižā par skolotāju strādājis Apsīšu Jēkabs. 13. gs. 1. pusē Imeras novadā Rubenē par mācītāju bija hronists Latviešu Indriķis, no 1772. gada – K. Harders (izdevis arī grāmatas). Mujānos *[36]* ir arheoloģijas piemineklis – viduslaiku pils drupas (Baltais tornis) un arhitektūras piemineklis – 19. gs. muižas klēts. Aiz apvedceļa krustojuma lokiem Brandeļos ir vecās dzirnavas uz Jumaras *[37]* un Valmieras autotransporta uzņēmums, kas iesaistījies starptautiskā tūrisma pakalpojumos, ierīkots moderns autobusu parks. Saglabājies Valmiermuižas *[38]* pils tornis (1887. g.) ar mauru stila gleznojumiem 1. un 2. stāvā, plašs dzīvojamo un saimniecības ēku komplekss un akmens žogs ar vārtiem. Uz šās muižas zemes gruntsgabaliem Valmieras ZA daļā veidojās Burkānciems.

Netālu no Valmieras Pilātos *[39]* dzimis gleznotājs T. Ūders un ģen., LKOK D. Sīmonsons. Vietā, kur Valkas ceļš pietuvojas Gaujas līkumiem, ir Sīmanēnu upurozols *[40]* ar 8 m apkārtmēru, 21 m augsts. Mellupēs dzimis bij. Valmieras pilsētas galva, ārsts A. Ziediņš. Netālu Baložos *[41]* dzimis dzejnieks Rieteklis, skolotājs, novadpētnieks V. D. Balodis, viņa dēls arheologs prof. F. A. Balodis dzimis Valmierā. Rietekļa paeglis ir resnākais (apkārtmērs 2,7 m) Baltijā. Gauju braucienā ar laivām var iepazīt no tūrisma un sporta kompleksa "Baiļi" (kempings, ziemā kalnu slēpošana) *[42]*.

Valmierā dzimuši LKOK G. Dīnstmanis, J. Liberts, J. Lūsis, P. Martinovs, N. Pētersons, P. V. Pommers, A. Rācenis, Ē. Radziņš, F. Samsons-Himmelšerna.

VANGAŽI

Rīgas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1991. gada.
Platība 4,9 km².
Iedzīvotāji: 4127 (1997. g.); latvieši 33,5%, krievi 48,4%, baltkrievi 6,7%, ukraiņi 6,1%, poļi 3,0%.
Attālums no Rīgas 32 km (autoceļš A2).
Dzelzceļa stacija Vangaži 3 km no pilsētas (līnijā Rīga–Valmiera).

Ģerboņa vairogs ar vertikālu dalījumu. Vairoga labajā pusē sudraba laukā zaļa priede uz zaļas pamatnes; vairoga kreisajā pusē zilā laukā horizontāla zelta josla. Krāsu un simbolu izvēli noteic pilsētas ģeogrāfiskā situācija, dabas resursi. Vangažu apkārtne bijusi lībiešu apdzīvota teritorija. Zaļš, balts un zils ir lībiešu simbolu krāsas

Vangažu pilsēta uzcelta vietā, kur vēl nesen zaļoja mežs, starp Vidzemes šoseju un Gauju un robežojas ar Garkalnes un Inčukalna pagastu. Aiz pilsētas robežām atrodas tās vēsturiskie iedīgli – bij. muiža (Vecvangaži), baznīca, iedzīvotāju rekreācijas telpa – meži.

Daba un iedzīvotāji

Vangaži atrodas smilšainajā Viduslatvijas zemienes Ropažu līdzenumā. Tā vidējais augstums 10–15 m vjl., tikai dažviet senkāpās pārsniedz 20 vjl. Cauri Vangažiem plūst Gaujas pieteka Straujupīte. Vangažnieki atpūtai izmanto karjerezeriņu, kas atrodas uz R no pilsētas.

Kilometru plata mežu josla pilsētu šķir no dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcas, un vēl kilometru aiz tās, Gaujas pusē plešas milzīgie, pusiztukšotie karjeri. Dižie Vangažu-Krievupes meži plešas abpus šosejas un dzelzceļa, sakļaujoties ar Garkalnes un Inčukalna masīviem (Vangažu mežniecība ir Gāršās pie dzelzceļa). Uz kāpu pauguriem aug sausie priežu sili un virsāji ar ķērpju un sūnu zemsegu. Vangažu meži atrodas Rīgas zaļajā zonā. Tie sargā pilsētas gaisu no piesārņojuma. Klimats ir mēreni silts un mitrs, bet tomēr diennakts vidējā temperatūra ir zemāka par +8 °C 210–215 dienas gadā.

Vangažu vidusskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

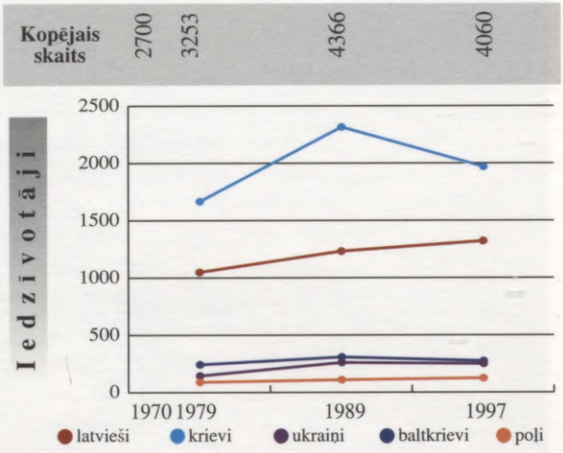

Fluvioglaciālos nogulumos 1x2 km laukā ģeologs J. Sleinis ap 1955. gadu konstatēja labas grants krājumus – 17 mlj m³, līdz 7,5 m biezā slānī. Šī tolaik bagātākā Garkalnes grants atradne noteica dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcas vietas izvēli. Jau 1970. gadā Vangažu iedzīvotāju skaits sasniedza 2,7 tk un 1976. gadā – 3,3 tk (6.–7. vietā starp pilsētciematiem).

Vēsture

Tag. Vangažu teritorijā cilvēki dzīvojuši jau 1. gt. pr. Kristus, agro metālu periodā, par ko liecina 1970. gadā arheologa J. Graudoņa vadībā veiktie izrakumi Meļķertu (Melkertu) uzkalniņa kapulaukā, kas atrodas 3 km no Vangažiem. Ap 1,5 m augstā un 17x19 m lielā uzkalniņā akmens krāvuma norobežotajā laukumā atrakti ugunskapi. Virs šiem apbedījumiem vēlāk atkal glabāti mirušie. Atrasti arī trīs uzmavas cirvji, trīs naži, pieci šķēpu gali, bronzas stopa sakta u.c. priekšmeti, kas liecina, ka vēlākie apbedījumi attiecas uz 3.–6. gs. pēc Kristus. Vangaži bijusi lībiešu apdzīvota vieta un tās nosaukums cēlies no lībiešu vārda *vang*, kas nozīmē – strauta pļava. Zviedru 1681.–1710. g. kadastra dokumentos, kur atzīmēti krogi Vidzemē, Inčukalna pagastā minēta Vangažu muiža (*Wangaschhof*) un pie tās – Ābrama krogs. Tuvumā gāja Tērbatas 17. gs. pasta ceļš (pārceltuve starp Āņiem un Iļķenes pusmuižu). Vidzemes šoseja radās kā trase uz Pleskavu un Krievijas galvaspilsētu Sanktpēterburgu (pie Ropažu ceļa atzara pazīstams bijis Griķu krogs). L. A. Mollina 1791.–1794. g. izdotajās Vidzemes kartēs jau ir minēts arī Vangažu krogs. Ar Straujupīti bija saistīta senā apdzīvotne, vecās dzirnavas (dzirnavezers gan nolaists) un manufaktūras: čuguna lietuve, stikla un vara manufak-

tūras, ķieģeļu cepļi un māla trauku darbnīca. Līdz 19. gs. Vangažos darbojās vara manufaktūra, t.s. kaparāmurs. Gada laikā te ieguva 100 pudu vara lējuma, ko sūtīja uz Pēterburgu. Kad 1816. gadā kaparāmuru pārcēla uz Ikšķili, līdz 1914. gadam Vangažos bija papīrfabrika, bet vēlāk neliela tekstilfabrika.

1. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcu sāka celt 1957. gadā, un produkciju tā sāka ražot 1959. gadā. Trešdaļgadsimta Vangažu rūpnīca bija viena no Rīgas un Rīgas rajona celtniecības industrializācijas bāzēm. Tā izgatavoja vienādotas būvdetaļas – sienu paneļus, pārsedzes, kolonnas; 1968. gadā uzcēla šūnbetona ražošanas cehu. Bez tam Vangažos darbojās plastmasu pārstrādes cehs, bet pie stacijas – asfaltbetona rūpnīca. Rūpnīcas ciemats, ko sākumā sauca par Oktobra ciematu, 1961. gadā ieguva Vangažu pilsētciemata tiesības. 1985. gadā Vangažos uzcēla būvmateriālu un konstrukciju ražošanas apvienību "Vangaži", kur ražoja keramzītbetona un gāzbetona konstrukcijas, kā arī ceļa seguma plates, ko sūtīja uz Tjumeņu.

Dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pilsētbūvniecība, izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Vangažu pilsēta uzcelta priežu meža vidū tikai pirms 42 gadiem. Pilsētbūvniecībā lietoti visparastākie celtniecības materiāli – ķieģeļi un paneļi. Bez dzīvojamām mājām, kas bija nepieciešamas dzelzsbetona konstrukciju rūpnīcas strādniekiem, pirmā uzceltā sabiedriskā ēka bija Vangažu kultūras nams.

1846.–1850. g. Vangažu skolā par skolotāju strādāja jaunlatviešu kustības dalībnieks, viens no pirmajiem latviešu literatūrkritiķiem, laikraksta "Mājas Viesis" līdzstrādnieks J. Caunītis. Viņš bija arī pagasta skrīveris un ērģelnieks.

Kopš 1973. gada Vangažos ir vidusskola, kas darbu sāka 1959. gadā kā Oktobra septiņgadīgā skola, vēlāk astoņgadīgā skola. 1961. gadā dibināta celtnieku skola.

Reliģija

Vangažos darbojas ev.-lut. draudze, krievu baptistu draudze.

Par Vangažu ev.-lut. baznīcu ir ziņas no 17. gs.,

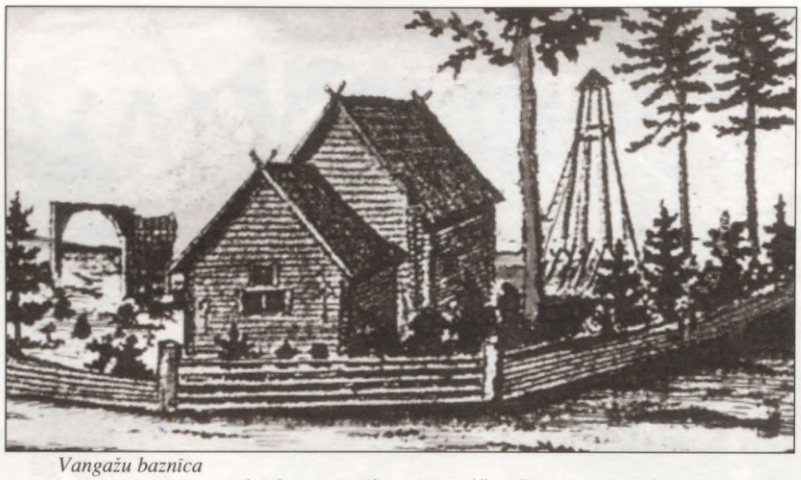

Vangažu baznīca 18. gs.

kad pastāvēja arī muiža. Jaunā mūra baznīca celta 1780.–1789. gadā. To nopostīja 1. pasaules karā, atjaunoja 1935. gadā pēc arhitekta P. Kundziņa meta. 90. gados baznīcā atgriezās padomju okupācijas laikā izgaiņātā draudze un atjaunoja baznīcu, restaurēja altāri. 1999. gadā mācītājs I. Jēkabsons.

Vangaži – deviņdesmitie gadi

1. dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca privatizējot sadalīta sīkās firmās, kas meklē un gaida investīcijas. Lai realizētu saimniecisko un komunālo darbību, pašvaldība ir izveidojusi uzņēmumu "Vangažu namsaimnieks" un SIA "Vangažu avots". 1997. gada oktobrī nodota ekspluatācijā konteinera tipa katlu māja.

Vidusskolai (650 skolēnu latviešu un krievu plūsmā) uzcelts otrs, lielāks korpuss. Kopš 1995. gada notiek pieaugušo apmācība. Vislielākā uzmanība pievērsta valsts valodas apguvei. Jau ar skolas pastāvēšanas pirmajām dienām tiek pētīta skolas un apkārtnes vēsture, krātas senas grāmatas, dokumenti, kā arī darba rīki. 1974. gadā skolā atklāja novadpētniecības muzeju, kas pārtapa par Vangažu pilsētas muzeju. Arodvidusskolā apmāca atslēdzniekus, elektromontierus un metinātājus. No 1994. gada Vangažos mājvietu atradis Rīgas rajona bērnu nams (60 bērnu). Pilsētā ir poliklīnika un aptieka.

Kultūras namā darbojas sieviešu un bērnu vokālie ansambļi, vidējās paaudzes deju kolektīvs, bērnu deju kolektīvs "Ritumiņš", estrādes deju kolektīvs "Ciprese".

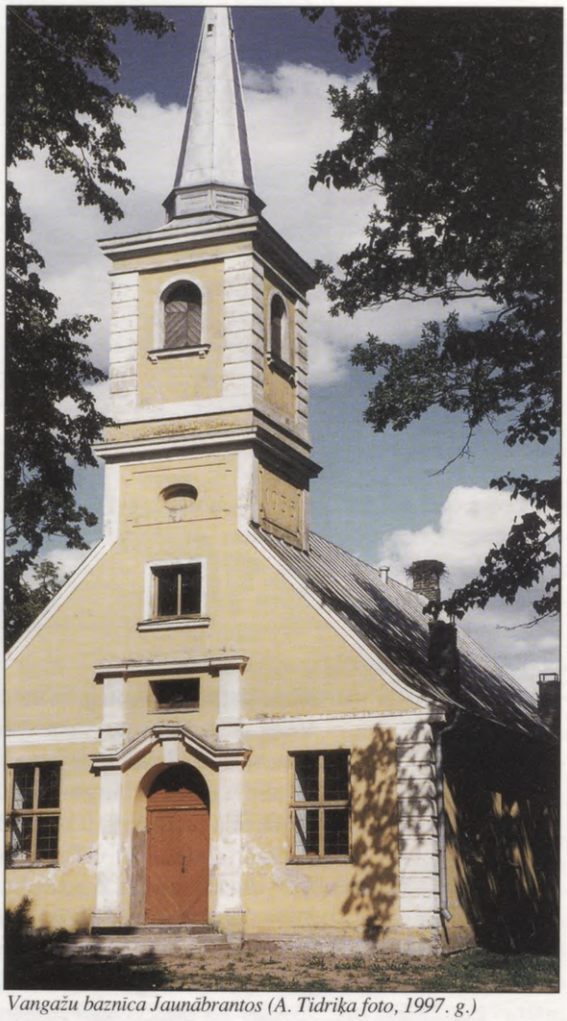

Vangažu baznīca Jaunābrantos (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētu labvēlīgi ietekmē Vidzemes šosejas tuvums. Tā spēj eksistēt pati ar savu infrastruktūru.

Vangažu pilsētas domes priekšsēdētājs V. Lucāns

Vangažu smilšu karjers (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pavadonis pa Vangažiem un apkārtni

A. Ludiņas memoriālais Mākslinieku dārzs Līgotnēs (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Pilsētas muzejs atrodas vidusskolā.

Vangažu apkārtnē ierodas sēņotāji, ogotāji, makšķernieki, klusas atpūtas cienītāji, kas ceļā var vērot arī interesantas vietas. Pie Straujupītes lejpus pilsētas bijušas dzirnavas un manufaktūra (no 1860. g., kā apliecina piemiņas akmens) *[1];* lejāk sazīmējama muižas vieta. Jauka vieta pie Gaujas ir Āņi *[2]* – māju grupa vecās pārceltuves un pontonu tilta vietā, kur tuvumā ir aizaugošie, lielu apmēru grants karjeri.

1 km uz Z no Vangažiem bijusi zvēraudzētava; 2 km no Vecvangažiem – Meļķerti *[3]* – sakopta bij. Latvijas dzelzceļa direktora Mazkalniņa māja. 3,5 km uz ZA pie Ābrantiem – Vangažu lut. baznīca *[4]*. Vangažu draudzi pēdējos sava mūža gados vadīja teologs L. A. Bērziņš. Tuvumā pie ceļa ir saudzējama vilkaču priede ar savdabīgu stumbru. Pret Lejasābrantiem Gaujas krastā ir vecie kapi. Gaujas ielokā jau agrākajos laikos veidojusies Vangažu Gaujasgala lielo saimniecību grupa; mūsu dienās te apmetušās arī pazīstamas personības.

Operdziedātāja A. Ludiņa savā vasaras mītnē Līgotnēs *[5]* 1964. g. maijā sāka ierīkot Mākslinieku dārzu – dendrāriju, kurā vairāk nekā 150 koku, ap 70 eksotu sugu. No 1977. gada tas ir aizsargājams parks (1,5 ha). 1983. gadā Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība dārzā uzstādīja tēlnieces G. Grundbergas veidotu piemiņas akmeni. Katrs koks ir dzīvs piemineklis izcilam māksliniekam. Gaujas ielejas krastā Inčukalna Velnala *[6]*. Tās garums 16 m, no alas iztek avots. Pie Murjāņiem sākas Gaujas nacionālais parks. Šeit Lojas krastā paceļas 15 m augstais Lojas pilskalns *[7]* un citas smilšakmens klintis. Attālāk atrodas dabas liegumi Lieluikas un Mazuikas ezers *[8]* un Bullezers *[9]*. Garkalnē *[10]* lut. baznīca (1848. g.), kapos rakstnieka J. Jaunsudrabiņa mātes Ievas kapa piemineklis (1960. g., tēln. M. Zaurs).

VARAKĻĀNI

Madonas rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5,0 km².
Iedzīvotāji: 2566 (1997. g.); latvieši 87%, krievi 10%, ukraiņi 1%.
Attālums no Rīgas 202 km (autoceļi A6, A12 caur Krustpili), no Madonas 54 km (autoceļš P84).
Dzelzceļa stacija Varakļāni 188 km no Rīgas (līnijā Rīga–Zilupe).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā melnajā laukā ejoša zelta lapsa; apakšējā zelta laukā divas melnas vertikālas joslas. Varakļānu pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Pilsētas teritorija robežojas ar Varakļānu pagastu rietumos un ziemeļos un Dekšāru pagastu austrumos, un dienvidos. Autoceļš A12 saista Varakļānus ar Jēkabpili un Rēzekni.

Daba un iedzīvotāji

Varakļāni atrodas Latvijas A daļā, pie Madonas un Rēzeknes rajona robežas. To teritorija atrodas Austrumlatvijas zemienē, Jersikas līdzenuma centrālajā daļā. Apkaimē Varakļānu-Stirnienes osu virknes. Vidēji viļņots reljefs, 100–115 m vjl. Izplatīti lēzeni, 3–12 m (relatīvais augstums) augsti, dažus desmitus metru līdz 2 km plati, līkumoti vaļņveida pacēlumi (osi), kas stiepjas ZA–DR virzienā. Uz Z no pilsētas ir Lubāna līdzenums. Pilsētas A daļā cauri bij. Varakļānu muižas vecajam parkam tek Kažava (Kažauka), kas ir Malmutes (tā tek ZA no pilsētas) kreisā pieteka. Netālu no pilsētas (uz D) tek Varakļānu upīte (ietek Kažavā). R no pilsētas tek Teicija, Meirānu kanāla kreisā pieteka. Pilsētu ietver gk. skujkoku meži. Apmēram 10 km uz R no pilsētas atrodas Teiču rezervāts.

Neatkarīgās Latvijas karoga iesvētīšana 1990.gadā (Z. Mackēviča foto)

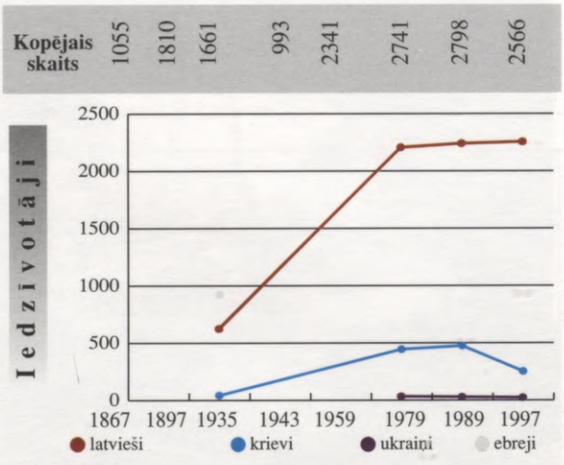

Klimats mēreni kontinentāls, vidēji mitrs un silts. Gada vidējā temperatūra apm. 5,5 °C, janvāra vidējā temperatūra –7 °C, jūlija apm. 17 °C. Nokrišņi 500–600 mm gadā.

Precīzas ziņas par iedzīvotāju skaitu pilsētas teritorijā līdz 18. gs. nav. Konkrētas ziņas parādās, kad Varakļāni jau ieguvuši miesta statusu. Iedzīvotāju skaita samazināšanos 20. gs. sākumā ietekmēja divi pasaules kari. Apm. 140 ebreju ģimenes iznīcināja nacisti. Iedzīvotāju skaits palielinājās padomju okupācijas gados, īpaši, kad Varakļāni bija rajona centrs (1950.–1956. g.). Vairāku uzņēmumu uzcelšana 60. gadu sākumā piesaistīja strādājošos no PSRS. Kopš 90. gadu sākuma iedzīvotāju skaits palēnām samazinās. 1997. gadā Varakļānos bija 24,1% iedzīvotāju virs darbspējas vecuma, 53,0% darbspējas vecumā. Iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) negatīvs (–4,7) – 11,2 dzimušie un 15,9 mirušie (1996. g.); bezdarbnieku apm. 7% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem; 53% no to skaita ir vīrieši.

20. gs. sākumā pilsētā dzīvoja daudz ebreju (1925. g. 67% no visiem iedz.). Pašreiz no kopējā iedzīvotāju skaita 0,03% ir ebreji. Krievi ieceļoja jau 19. gs., bet īpaši 20. gs. 70. gados, kad tika dibināti lielie uzņēmumi.

Vēsture

Varakļānu novads (*Warkland*) un Varakļāni *(Warkelen)* minēti 1483. gada dokumentos, kur rakstīts, ka tos ieguvis Livonijas ordeņa mestrs Bernts fon der Borhs. No 15. gs. 80. gadiem Varakļānos sāka veidoties muižas saimniecība. 1784. gadā galvenajā mērniecības katalogā Varakļāni jau minēti kā miests. Tajā darbojās trīs veikali un baznīca. Tā kā Varakļāni atradās pie galvenā tirdzniecības ceļa, kas veda

Varakļānu pils. N. Ordas 1875. gada zīmējums

no Rēzeknes uz Rīgu, tad šeit uzplauka tirdzniecība. Pēc Latgales pievienošanas Krievijai (1772. g.) Varakļāni ietilpa Rēzeknes apriņķī (no 1819. g.). Pēc 1861. gada reformas, kad muižas zaudēja administratīvās funkcijas, Varakļāni kļuva par pašvaldības centru. Ap 1890. gadu darbojās arī divas fabrikas.

20. gs. 20. gados Varakļāni bija lielākais miests apriņķī, bet līdz 1920. gadam tie bija lielākās Latgales muižas (49 193 ha) – Varakļānu muižas centrs. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1919. g. jūlijā pie Varakļāniem bija frontes līnija cīņā pret lielinieku Latvijas 1. strēlnieku divīzijas pulkiem. Pret tiem vērsās Latvijas armijas 1. Liepājas kājnieku pulks. Tikai 1920. g. 10. janvārī 2. Ventspils kājnieku pulka vienības atbrīvoja Varakļānus. 1928. gadā Varakļāniem tika piešķirtas pilsētas tiesības. Tur atradās pilsētas valde, pagasta valde, iecirkņa miertiesa, iecirkņa izmeklēšanas tiesnesis, Rēzeknes apriņķa policijas iecirkņa priekšnieks. Darbojās 144 tirdzniecības uzņēmumi, linu fabrika, kokzāģētava, dažādi amatniecības uzņēmumi. Iedzīvotāji nodarbojās arī ar lauksaimniecību, audzēja mājlopus.

1940. g. jūnijā Varakļānos ienāca PSRS karaspēks, sāka darboties padomju okupācijas iestādes, 1941. g. jūlija sākumā nodibinājās vācu okupācijas režīms. Tika represēti ebreji, latvieši u.c. tautību cilvēki, vairāk nekā 200 varakļāniešus izsūtīja darbā uz Vāciju. 1944. g. 2. augustā Varakļānos atkal ienāca PSRS karaspēks. 2. pasaules kara gados bija sagrauti apm. 80% sabiedrisko un dzīvojamo ēku. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta arī Varakļānu iedzīvotāji. 1947.–1949. g. Varakļāni ietilpa Viļānu apriņķī, 1950.–1956. g. bija rajona centrs.

Padomju okupācijas laikā saimniecība Varakļānos strauji mainījās. No tirdzniecības pilsētas tie tika pārveidoti par nelielu rūpniecisku centru. Varakļānos darbojās r/a "Latvijas lini" 2. cehs, Cesvaines sviesta un siera rūpnīcas un Madonas maizes kombināta filiāle, meliorācijas celtniecības pārvalde. Šajā laikā Varakļānos bija attīstīta arī celtniecība, kurā 70. gados bija nodarbināti 38% iedzīvotāju.

Kultūras nams (Z. Mickēviča foto, 1990. g.)

Pilsētbūvniecība, arhitektūra un māksla

1784. gadā Varakļānos bija astoņas mājas, 1865. gadā – 177 mājas. 20. gs. 30. gados pilsētā bija 576 gruntsgabali, no tiem 373 bija apbūvēti un 203 – neapbūvēti. Pilsētas robežās atradās 105 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Iedzīvotāji bija nodarbināti arī lauksaimniecībā. Ēkas celtas gk. no koka, to izvietojums ļoti brīvs, pārsvarā bez ciešās apbūves. Pie dzīvojamām mājām dārzi un saimniecības ēkas. Pēc 2. pasaules kara sāka būvēt arī vairākdzīvokļu un sabiedriskās ēkas, kā arī rūpnieciska rakstura celtnes. Uzcelts kultūras nams, kinoteātris, slimnīca, LLT nodaļa un citas ēkas.

Varakļāni ir neparasts piemineklis kultūru mijiedarbībai un Latvijas etniskajai un administratīvajai vēsturei. Šī ambivalentā kultūras situācija Varakļānos skaidri izpaužas arī mūsu dienās. Pēc Latgales pievienošanas Polijas karalistei katoļu ticībā pārgājušais grāfu Borhu dzimtas atzars šeit iekopa kultūras un mākslas tradīcijām bagātu arhitektūras un mākslas vidi. Spilgta Rietumeiropas kultūras liecība ir pilsētas malā ierīkotais romantisma estētikas parks, kura centrā muižas pils. Ar grāfu Borhu darbību pilsētā saistīta rotondas veida kapličas-kapelas būve 1814. gadā. Tā tikusi ierīkota dzimtas apbedījumiem un atbilstoši papildināta ar Sv. Viktora relikvijām, kas bija pārvestas no Romas uz Varakļāniem. Tajā bija melna marmora altāris, kurš tagad atrodas Varakļānu katoļu baznīcā, ko sāka celt 1851. gadā (arhit. V. Macoti). Tā ir ar diviem masīviem torņiem un ieejas lieveni priekšā. Torņi balstās uz sešiem mūra pīlāriem. Tomēr šajā Vidzemes pierobežā, sākot ar 19. gs. beigām, aktivizējās arī luterāņi. 1879. gadā lut. draudze uzcēla no plēstiem laukakmeņiem mūrētu baznīcu. Altāra gleznu "Jēzus Getzemanes dārzā" 1879. gadā darināja A. Gruzdiņš.

Pilsētā atradās arī pareizticīgo baznīca (nodegusi 40. gadu beigās). Neviena no kādreizējām sinagogām vairs neveic savu tiešo uzdevumu. Pilsētas nomalē ierīkoti plaši un mākslinieciskā ziņā interesanti katoļu, pareizticīgo un lut. kapi. Latvijas modernās arhitektūras vēsturei īpaši nozīmīgs ir lut. kapu ieejas vārtu un P. Mucenieka dzimtas kapličas veidojums. Pēc arhitekta A. Bērziņa projekta 1937.

gadā uzcelto vārtu un kapličas apdarē meistarīgi variēti *Art Deco* motīvi ar krusta, loka un Sv. Gara simbola stilizācijām. Lut. kapos atrodami vairāki tēlnieciski interesanti piemineklī, kā arī piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem draudzes locekļiem (1937. g., arhit. P. Mucenieks). Padomju okupācijas gados piemineklis stipri bojāts. Savukārt katoļu kapos vecākajā daļā saglabājušies daži stēlas veida klasicisma piemineklī.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Neatkarīgās Latvijas laikā pilsētā bija slimnīca, Varakļānu pagasta krājaizdevu s-ba, 1. Varakļānu krājaizdevu s-ba, Patērētāju b-ba, Lauksaimniecības b-ba, Latvijas Sarkanā Krusta veselības kopšanas punkts. Darbojās valsts ģimnāzija (atvērta 1921. g.), pilsētas pamatskola un pilsētas ebreju pamatskola, pilsētas valdes bibliotēka un pagasta padomes bibliotēka. 1828. gadā nodibināja aptieku (darbojas arī mūsu dienās).

Pēc 2. pasaules kara uzcelta slimnīca (1958. g., 75 vietas), sociālās nodrošināšanas pansionāts, kultūras nams (zālē 410 vietu), kinoteātris, divas bibliotēkas (kopā 30 tk grāmatu), grāmatnīca, astoņgadīgā internātskola (240 skolēnu, 1968./1969. mācību gadā).

Pils iela (Z. Mickēviča foto, 1994. g.)

Laikā, kad Varakļāni bija rajona centrs, iznāca laikraksts "Staļina Karogs" (1950.–1956. g.). Varakļānu pilī atrodas vidusskola.

Reliģija

Varakļānos ir ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze.

Varakļānos 1638. gadā darbojusies lut. draudze un mācītājs, 1696. gadā kāds cits luterāņu mācītājs no Varakļāniem padzīts. Kad atsākusies luterāņu iecelošana Varakļānos, tur 1879. gadā uzcelta baznīca.

Varakļānu katoļu baznīca (Z. Mickēviča foto, 1994. g.)

Padomju okupācijas gados dievnams draudzei bija atsavināts un tajā ierīkots klubs. Arī draudze darbību bija izbeigusi. Tagad draudze atkal darbojas. Mācītāji: 1940.–1944. g. F. Kraminš, 1998. gadā J. Simakins.

Pirmā koka baznīca Romas katoļu draudzei Varakļānos celta 1675. gadā vietā, kur tagad atrodas jaunā baznīca. 1740. gadā uzcēla jaunu koka baznīcu, kas atradās 0,5 km no vecās baznīcas uz muižas pusi, liepu alejas malā. 1809. gadā tā nodega. 1814. gadā Varakļānos uzcēla mūra kapliču, kas kādu laiku draudzei noderēja par baznīcu. 1851. gadā sāka celt tag. katoļu baznīcu un 1854. gadā to iesvētīja Jaunavas Marijas Debesīs uzņemtās godināšanai. Baznīca stipri cieta 2. pasaules kara laikā. Sabojātas tika arī ērģeles. Varakļāni no 18. gs. ir dominikāņu misijas vieta, tādēļ katoļu ticībai šeit ir dziļas saknes. Varakļānos darbojās arī jezuītu misija *fixa*. To uzturēja grāfi Borhi. Misija darbojās no 1732. gada līdz 1776./1777. g., kad Dagdas jezuīts M. Rots Varakļānos darbību izbeidza. Mācītājs 1998. gadā prāvests prelāts A. Boldāns. No Varakļānu draudzes cēlušies bīskapi P. Strods, A. Justs, J. Cakuls, prāvesti A. Broks, D. Sprūdžs, S. Zeps, A. Smelters.

Varakļāni – deviņdesmitie gadi

Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu Varakļānos sāka veidoties neatkarīgas saimniekošanas sistēma. Lielākie valsts uzņēmumi pilsētā tika privatizēti, samazinājās to darba apjoms, un pilsētā parādījās kapitālisma attiecību pazīmes. Izveidojās vairāki nelieli kokapstrādes, tirdzniecības un pakalpojumu sfēras uzņēmumi: SIA "Maveks–V", "Kolors", "Salters" (vērpj lina diegus; 60 strādājošo). Bezdarbnieku skaits 1998. gadā sasniedza 14% darbspējīgo iedzīvotāju.

Neatkarības gados pieaugusi pašvaldības nozīme, tās pārziņā un finansēšanā nonāk arvien vairāk sociālās infrastruktūras objektu. Pilsētā darbojas divas

Varakļāni (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

vispārizglītojošās skolas (550 skolēnu), bērnu mūzikas un mākslas skolas (100 audzēkņu), bērnudārzs (60 vietu), kultūras nams, kurā ir astoņi pašdarbības kolektīvi, bibliotēka, novada muzejs. Kopš 1994. gada iznāk laikraksts "Varokļonīts". Varakļānos ir zonālā slimnīca (35 gultas), poliklīnika. Pilsētas komunālo saimniecību uztur pašvaldības izveidots dzīvokļu komunālais uzņēmums. Varakļānu sociālās infrastruktūras iestādes apkalpo arī daļu apkārtējo pagastu, kas atrodas Madonas, Rēzeknes, Jēkabpils un Preiļu rajonā. Ar dažiem pagastiem Varakļāni gatavojas noslēgt sadarbības līgumu kopīgu teritoriālās attīstības jautājumu risināšanai.

Varakļānu pilsētas domes priekšsēdētājs J. Vēveris

Varakļānu muižas pils (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Varakļānu muižas pils un parks

Varakļānu muižas un parka ansamblis ir viens no izcilākajiem klasicisma kultūras pieminekļiem Latgalē. To 18. gs. beigās ierikoja grāfs M. J. Borhs-Ļubošics. Viņš bija ievērojams dabaszinātnieks – ģeologs, ķīmiķis, dabas pētnieks, vēsturnieks, Polijas lielkanclera dēls, Vitebskas gubernators, kas sakopoja plašu bibliotēku, savāca bagātu minerālu kolekciju, no kuras daļa vēlāk tika nodota Jelgavas muzejam.

No Romas uz Latgali ataicinātais arhitekts V. Macoti projektēja muižas dzīvojamo ēku, tās novietojumu kopējā ansamblī, arhitektūras saistību ar plašo ainavu parku un 1783.-1793. g. vadīja muižas pils celtniecību. Kungu māja ir klasicisma arhitektektūras tradīcijās celta sarežģīta garenvirzienā izstiepta vairāku rizalītu būve, uz kuras sienām saglabājušies 18. gs. dekoratīvie gleznojumi, kas atklāti pēdējā laikā.

Pēc V. Macoti projekta muižas celtniecības laikā ierikots parks, kurā bijusi gan regulārā plāna daļa ar liepām apstādītiem bosketiem un augļu, ogu krūmiem tajos, gan sentimentālisma estētikai raksturīga brīva plānojuma teritorija ar ainavisku iekārtojumu. To papildinājuši audzinoša rakstura arhitektūras un tēlniecības darbi, kas kopā veidojuši filozofiski ievirzītu personības pilnveides programmu. No pils tālākajā parka daļā bijusi zvērnīca. Mūsu dienās pilī atrodas vidusskola. Ar Varakļānu vidusskolas un pilsētas aprūpi ir uzkopts 27 ha plašais parks. No dārznieka projektētās izglītojošās struktūras saglabājušies atsevišķi reljefa un ainavas elementi, paviljonu un pieminekļu pamati.

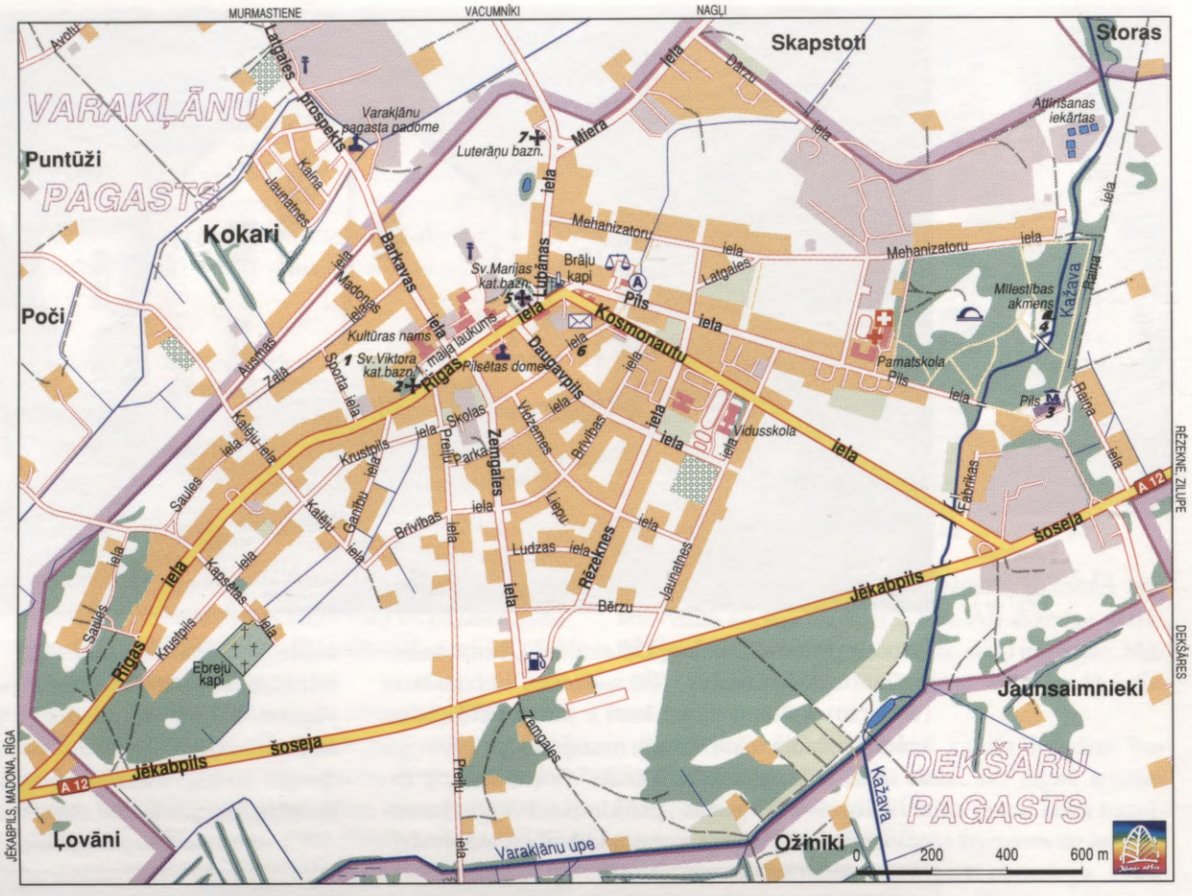

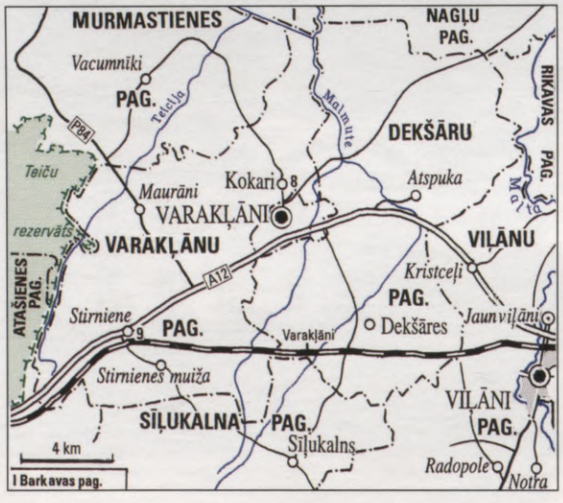

Pavadonis pa Varakļāniem un apkārtni

Rīgas ielas kreisajā pusē aiz krustojuma ar Kalēju ielu atrodas bij. tirgus laukums *[1]*. Aiz tā mākslīgi veidotā uzkalniņā redzama neliela apaļa, balta celtne ar kolonnām un kupolveida jumtu – kapliča-kapela *[2]*. Tagad tā ir Sv. Viktora baznīca. Iecienīta atpūtas vieta ir bij. Varakļānu muižas parks, kurā pēc 2. pasaules kara tika ierīkota brīvdabas estrāde. Varakļānu muižas pils *[3]*. Pilī novada muzejs. Reizē ar pils celtniecību 1783.–1793. g. tika veidots liels dekoratīvais dārzs (27 ha) – Varakļānu jaunais parks. Otrpus pils, šķērsojot tiltiņu pār Kažavas upīti un ejot gar tās krastu lejup, skatāms Mīlestības akmens *[4]*, uz tā uzraksts latīņu valodā: "Draudzības tikumam - pateicīga piemiņa. 1798. gadā." Ar akmeni saista dzimtbūšanas laiku romantisku leģendu. Pilsētā apskatāma 1851.–1854. g. celtā katoļu baznīca *[5]*. Skolas ielā 9a atrodas bij. sinagogas ēka *[6]*. Lut. baznīca *[7]* atjaunota 1994. gadā. Lut. kapu *[8]* ieejas vārti un P. Mucenieka dzimtas kapliča veidota pēc arhit. A. Bērziņa projekta, kapos arī piemineklis 1. pasaules karā un Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem draudzes locekļiem. Stirnienē *[9]* katoļu baznīca (celta 1902.–1907. g., konsekrēta 1914. g. Sv. Laurencija godam).

Varakļānos dzimuši katoļu prāvests A. Cimanovskis, Dr. teol. prof. E. Juškevičs, dzejniece A. Kraujiete, sabiedriskie darbinieki E. Kroičs, T. Salcevičs, vēsturnieks N. Ķaune, rakstnieks Ē. Strods.

VENTSPILS

republikas pilsēta

Pilsētas tiesības pirmo reizi minētas 1378. gadā.
Platība 55,37 km².
Iedzīvotāji: 46564 (1997. g.); latvieši 46,9%, krievi 37,2%, baltkrievi 5,3%, ukraiņi 5,3%, čigāni 2,3%, poļi 1,0%.
Attālums no Rīgas 184 km (autoceļš A10).
Dzelzceļa stacija Ventspils 170 km no Rīgas.

Pilsētas ģerbonī purpura lauks ar sudraba tiklojumu. Augšējā daļā zelta ķetnu krusts, apakšējā – mednieku taure. Ģerbonis apstiprināts 1925. gadā

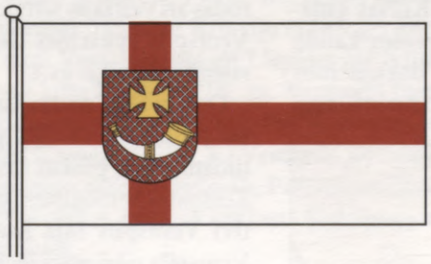

Ventspils atrodas Latvijas ziemeļrietumu malā Baltijas jūras krastā. Pilsēta robežojas dienvidos ar Vārves pagastu, austrumos ar Tārgales pagastu. Pilsētā sākas autoceļi A10 uz Rīgu, P108 uz Saldu, P122 uz Pilteni, P124 uz Kolku, dzelzceļa līnijas uz Rīgu un Liepāju (pagaidām slēgta). Pilsētas dienvidu malā lidosta, Ventas grīvā neaizsalstoša jūras osta.

Daba un iedzīvotāji

Ventspils atrodas Piejūras zemienes Ventavas līdzenumā, Ventas krastos. Līdzenuma virsa pilsētas centrālajā daļā ir apmēram 5 m vjl. Jūras piekrastē kāpas, kas Ventspils dienvidos sasniedz 17 m vjl., bet ziemeļu malā pie Būšnieku bākas 29 m virs jūras līmeņa. Venta pilsētas robežās 110–250 m plata,

Ventspils ģerbonis 14. gs. zīmogā

Ventspils ģerbonis 1846. gadā

5–14,5 m dziļa, labā krasta pietekas Kamārce (Dokupe), Packule, Kustes kanāls, kreisā krasta – Vidumgrāvis. Z galā pilsētas teritorijā atrodas Būšnieku ezers (3,3 km²), tā līmenis ir 9 m vjl., dziļums 2,8 m. No jūras ezeru norobežo kāpu valnis, ko šķērso nelielā, 1,5 km garā ezera noteka Lošupe. Ezerā ietek Klāņu–Būšnieku kanāls. Ezera krasti pārsvarā zemi, smilšaini, ezera galos purvaini. Kāpās un pilsētas ziemeļu daļā priežu meži.

Ventspils iedzīvotāju skaits strauji pieauga 19. gs. 2. pusē un 1897.–1914. g. tas palielinājās četras reizes. Arī padomju okupācijas gados tas palielinājās trīs reizes. Strauji mainījies arī iedzīvotāju nacionālais sastāvs. Latviešu īpatsvars no 19% 1863. gadā palielinājās līdz apm. 30% 1875. gadā, sasniedza 50% 19. gs. 90. gados un 83,4% 1935. gadā. Pēc 2. pasaules kara tas atkal samazinājās gandrīz līdz 40%. No cittautiešiem 1875. gadā apm. 45% bija vācieši un 20% – ebreji, bet pēc 2. pasaules kara krievu īpatsvars sasniedza gandrīz 40%.

Vēsture

Domājams, ka Ventas upes nosaukums *Uindau* minēts t.s. Šēnhemas (Sjonhemas, Gotlandē) rūnu akmens ierakstā (ap 1100. g.). Taču apdzīvota vieta

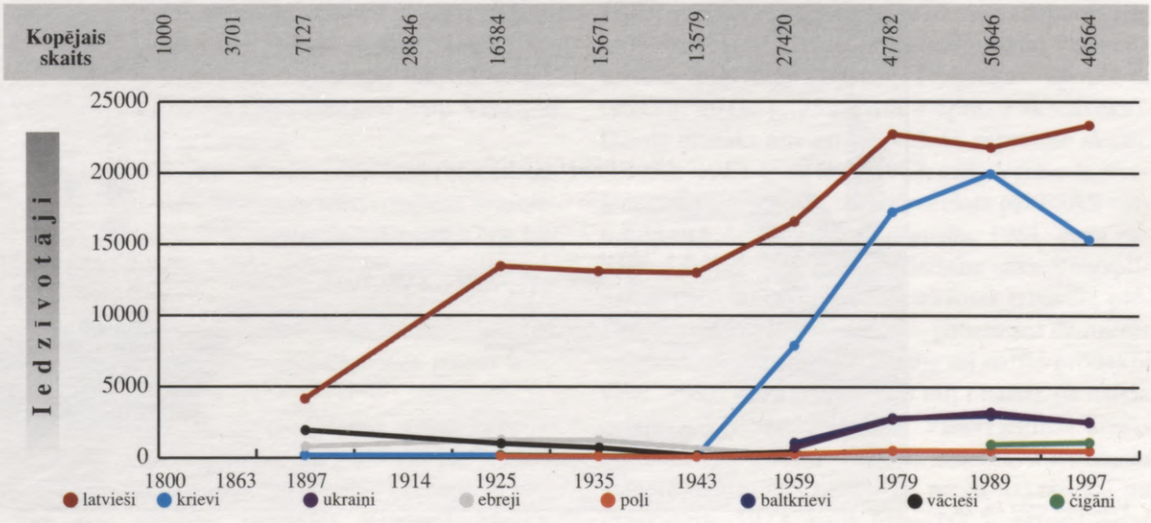

Pilsētas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Ventas upes grīvā netiek minēta ne t.s. Kursas dalāmajā grāmatā (1253. g.) par iekarotās Kursas sadalīšanu starp Livonijas ordeni un Kurzemes katoļu baznīcas bīskapu, ne arī kādos citos dokumentos pirms tam. 1263. gada vienošanās dokumentā starp

Pilsētas plāns 17. gs.

abām minētajām varām par Kursas ostu piederību minēta Vindas osta. Apm. 7 km no Ventspils pie Kuldīgas ceļa atrodas Strīķu senkapi, kas liecina par Ventspils tuvākās apkārtnes apdzīvotību jau pirms Kristus, bet vietā, kur tagad Ventspils, nav konstatēta apdzīvotība līdz 13. gs. Vēstures literatūrā Strīķu senkapi minēti jau 1869. gadā, arheoloģiski pētīti 1932. gadā (arheologs H. Riekstiņš). Pētījumos fiksēta baltu cilšu izplatības Z robeža 2. gs. pr. Kristus. Senkapi postīti 1972. gadā, būvējot ceļu. Tā ir viena no hronoloģiski visilgāk izmantotajām kapsētām Kurzemē (mirušie šeit ar nelieliem pārtraukumiem glabāti gandrīz 1000 gadu).

Ordeņa pils Ventspilī pirmo reizi minēta kādā 1290. gada dokumentā. Tirdzniecības apmetnei, kas izveidojās pie pils, jau pirms 1378. gada bija pilsētas tiesības. No 1369. gada pazīstams arī Ventspils pilsētas ģerbonis ar bruņinieku krustu un medību ragu. 1298. gadā ir minēta Ventspils pilsētas draudzes baznīca. Viduslaiku kapsētas atrodas nama pagalmā Kuldīgas ielā 18 un zem ēkām, kas atrodas blakus, kā arī pie Kantsona kapiem. Ventspils apkārtnē atrodas arī vairākas senvietas, un 1936. gadā atrasts t.s. Ventspils apkārtnes depozīts, kurā ir seši bronzas stieņiši (10.–12. gs.).

Ordeņvalsts pastāvēšanas laikā Ventspils bija ostas pilsēta un 14.–16. gs. ietilpa arī Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu savienībā Hanzā. Kurzemes un Zemgales hercogistes pastāvēšanas laikā administratīvi Ventspils bija Kuldīgas virspilskunga tiesas Ventspils pilskunga iecirkņa centrs, bet ekonomiski, īpaši hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.), nozīmīga hercogistes osta, kuģubūves un amatniecības centrs.

Uz Ventspili tika ataicināti holandiešu meistari, kas vadīja darbus hercoga kuģubūvētavā, tur strādāja visi zināmie Ventspils koktēlnieku skolas meistari, kas darināja kuģiem dekoratīvos kokgriezumus. Jēkaba valdīšanas laikā uzbūvēja 44 kara un 79 tirdzniecības kuģus, nodarbinot ap 100 ierēdņu, meistaru, mācekļu un dažus simtus būvstrādnieku. Ventspilī tika nodibinātas arī metāla, koka un dzintara apstrādes manufaktūras, darbojās linaudēji un strīķu vijēji.

Lielu postu Ventspilij bija nodarījuši abi Ziemeļu kari (1655.–1660. g., dēvēts arī par Polijas–Zviedrijas karu, un 1700.–1721. g.), kā arī Lielais mēris (1710.–1711. g.). Ārējā tirdzniecība veicināja

Ventspils osta 19. gs.

Ventspils 20. gs. sākumā

Ventspils attīstību, bet vēlāk dažādi tirdzniecības ierobežojumi to kavēja. Piem., Kurzemes hercogistes tirdzniecības līgums ar Krieviju (1783. g.) ierobežoja ne tikai Ventspils, bet arī Liepājas ārējo tirdzniecību par labu Rīgai, un 18. gs. Ventspils pamazām zaudēja ostas pilsētas nozīmi. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijai (1795. g.) Ventspils joprojām palika pilskunga tiesas (Ventspils, Piltenes un Dundagas draudžu) centrs, kas bija pakļauts Kuldīgas virspilskunga tiesai.

1796. gadā Ventspilij tika piešķirtas apriņķa pilsētas tiesības, bet faktiski par apriņķa pilsētu tā kļuva tikai 1819. gadā. 19. gs. 80. gados tika likvidēta pilskunga tiesa un, tāpat kā citās Latvijas pilsētās, Ventspilī rāti nomainīja ar Krievijas pilsētām raksturīgo pilsētas domi un pilsētas valdi. Arī Ventspilī pamazām ienāca krievu administrācijas pārstāvji, ierēdņi, militārpersonas, papildinot līdz tam vācisko pilsētnieku sastāvu.

Netika īstenots 1830. gadā iesāktais projekts – Ventas augšteces un Nemunas pietekas Dubīsas savienošana ar kanālu, kas sekmētu plašāku tranzīttirdzniecību caur Ventspils ostu. Ekonomiskās dzīves aktivizēšanās vērojama tikai ap 19. gs. vidu, kad 1853. gadā no jauna tika dibināta Ventspils kuģubūvētava. Tā atradās Ventas kreisajā krastā Sarkanmuižas laukos. Ventas kreisajā krastā pilsētas teritorijā izbūvēja arī koka pāļu krasta nostiprinājumus, t.s. bulverķus. Veco sagruvušo molu vietā 1859. gadā tika izbūvēti jauni. Uz ordeņpils torņa uzbūvēja koka konstrukcijas loču torni (saglabājās līdz 1897. g.). 1853. gadā pastāvēja kuģu satiksme starp Ventspili un Rīgu, kā arī ar Liepāju.

Sākot ar 1848. gadu, Kurzemes pilsētās bija atļauts apmesties no dzimtbūšanas atbrīvotajiem zemniekiem. 1897. gadā 57% Ventspils iedzīvotāju bija latvieši no zemnieku kārtas. 19. gs. 80. gados Ventspilī darbojās divas virvju fabrikas (dib. 1820. un 1879. g.), brāļu Gūtšmitu tvaika kokzāģētava (nodarbināts 131 strādnieks), 1889. gadā sāka darboties jaunas dzirnavas.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā strauji attīstījās Ventspils osta, sevišķi pēc tās pārbūves 1891. gadā, kad izbūvēja ziemas ostu Ventas kreisajā krastā. Ventspils attīstību veicināja Ventspils–Maskavas–Ribinskas dzelzceļa atklāšana (1904. g.). Vecās ziemas ostas vietā ierīkoja zvejas ostu, uzcēla muitas un ostas administrācijas ēkas. Ostā uzbūvēja lielu labības elevatoru, ostas darbnīcas. Ventas kreisajā krastā pie dienvidu mola uzcēla arī jaunu loču torni, pārbūvēja un stipri pagarināja abus molus. Ventspils bija nozīmīga labības un sviesta eksporta ostu, jo īsi pirms 1. pasaules kara ostā uzbūvēja arī lielu saldētavu. Ventspils no vietēja mēroga ostas kļuva par modernu Krievijas impērijas tranzītostu, kuras apgrozījums pieauga no 2 mlj zelta rubļu 1901. gadā līdz 130 mlj īsi pirms 1. pasaules kara.

1891. gadā Ventspilī notika t.s. kartupeļu dumpis, kad strādnieki protestēja pret kartupeļu izvešanu uz ārzemēm neražas gadā. 1905. gada revolūcijas laikā notika bruņota sadursme starp tautas milicijas vienību, kas devās no Dundagas uz Ventspili, un karaspēka rotu. Tā beidzās ar revolucionāru uzvaru, tomēr vēlāk soda ekspedīcija, kas 23. decembrī ieradās pilsētā, izrēķinājās ar revolucionāriem. 1. pasaules kara laikā 1915. gada vasarā vācu fronte strauji tuvojās, steidzami tika evakuēti iedzīvotāji un to mantu un materiālās vērtības, ko nevarēja paņemt līdzi, centās iznīcināt, lai nepaliktu ienaidniekam. 1919. g. 30. janvārī Ventspilī ienāca lielinieki. Viņi izvērsa sarkano teroru, sagūstot un nošaujot ap 120 vācu dzelzsdivīzijas nodaļas kareivju. Lielinieku valdīšanas laiks Ventspilī bija pavisam īss. 24. februārī pilsētā ienākušie landesvēristi uz šo sarkano teroru atbildēja ar balto teroru. 1919. gada 2. pusē no bēgļu gaitām sāka atgriezties ventspilnieki.

Neatkarīgās Latvijas laikā ventspilnieki strādāja kokzāģētavās, ostās, nodarbojās ar zvejniecību, amatniecību un sīktirdzniecību.

1939. gadā saskaņā ar PSRS uzspiesto līgumu Latvijai Ventspilī ienāca Sarkanās armijas daļas un izvietojās Pārventā. 1940. g. jūnijā arī Ventspilī ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Šajā gadā sākās lielāko tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu, kā arī dzīvojamo namu nacionalizācija. Vācu okupācijas laikā Ventspilī tika nošauti arī daudzi simti ebreju. 1945. g. maijā Ventspilī ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta ļoti daudzi ventspilnieki un Ventspils apriņķa iedzīvotāji (1941. g. 14. jūnijā – apm. 1 tk cilvēku, 1949. g. 25. martā – apm. 2 tk cilvēku). Daudz mazāks nav arī individuāli represēto skaits.

1950.–1962. g. un kopš 1967. gada Ventspils ir rajona centrs. Ventspils tika pārveidota par PSRS naftas un naftas produktu eksportostu. 1961. gadā pabeidza naftas vada būvi un darbību sāka Ventspils naftas pārkraušanas bāze, priekšostā izbūvēja piestātnes tankkuģu piekraušanai, palielināja dzelzceļa caurlaidi. No Polockas izbūvēja arī naftas produktu vadu. 1983. gadā izveda 34,3 mlj t naftas un naftas produktu. 70. gadu sākumā Vissavienības ārējās tirdzniecības apvienība uzcēla sauskravu termināļu samērā dārgu, ātri bojājušos preču uzkrāšanai un eksportam. 1977. gadā pabeidza Ventspils ostas

rūpnīcas celtniecību, kur ražoja šķidros kompleksos mēslošanas līdzekļus un nodrošināja svarīgu eksporta preču – akrilskābes nitrila (no 1977. g.), amonjaka (no 1978. g.), metanola (no 1980. g.), kālija sāls pārkraušanu. 1989. gadā kopējais kravu apgrozījums Ventspils ostā sasniedza 37 mlj t – tā bija lielākā osta Baltijā un viena no lielākajām PSRS.

1945. gadā tika izveidots Ventspils zivju konservu kombināts, kā arī dziļūdens zvejas osta Ventas kreisajā krastā pie ietekas jūrā. 1960. gadā uz rūpkombināta bāzes izveidoja Ventspils ventilatoru rūpnīcu. Darbojās dzelzsbetona konstrukciju rūpnīca (dib. 1963. g.), kokapstrādes kombināts "Ventspils koks" (ražoja zāģmateriālus, mēbeles), gaļas, maizes, sadzīves pakalpojumu kombināts, pienotava, r/a "Rīgas apģērbs" (no 1966. g.), "Daiļrade", mājražotāju kombināta "Sarma" cehs, zvejnieku kolhozs "Sarkanā bāka", tipogrāfija, ATU, ceļu ekspluatācijas rajons, vairākas celtniecības organizācijas.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Viduslaiku pilsētas apraksts saglabājies no 1494. gada. Tā atradusies tag. Vecpilsētā starp Jāņa un Katrīnas ielu. Iespējams, ka tās senākais plānojums bijis radiāls un daļēji saglabājies rajonā, kur ielas nosauktas katoļu baznīcas svēto vārdos (Annas, Sofijas, Marijas, Ģertrūdes, Katrīnas iela). Ir arī cita hipotēze, pēc kuras senākā pilsētas daļa veidojusies starp pili un Tirgus laukumu. Uz D, aptuveni starp tag. Kuldīgas un Saules ielu bija neapbūvēta zemes strēle, kur atradās pļavas, ganības, sakņu dārzi, ogļu bedres, mežs.

Kurzemes hercogistes laikā (1562.–1795. g.) pilsētas apbūve izauga tag. Vecpilsētas apjomā. No 18. gs. gandrīz neskarts ir saglabājies ielu tīkls, kā arī dažas 17. un 18. gs. celtās dzīvojamās mājas un dažas noliktavas. 17. gs. plānā redzams, ka Ventas kreisajā krastā, t.s. Sarkanmuižas laukos atradusies kuģubūvētava, bet augšpus pilsētas pie Ventas attekas Packules lunkas bijusi osta briesmu gadījumiem un, domājams, remontu doki.

Kuldīgas iela (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Tirgus iela (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Ventspils pilsētas un ostas attīstību tās izdevīgā ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ prognozēja jau 19. gs. 1. pusē. 1831. gadā Krievijas Galvenajā satiksmes ceļu pārvaldē nodibināja īpašu Ventspils ūdens transporta pārvaldi. 1831. gadā inženieris Fetings izstrādāja jaunu pilsētas ģenerālplānu. Apbūves attīstība tajā bija paredzēta uz DA no vēsturiskā centra, "kronim" piederošās Sarkanmuižas teritorijā Ventas kreisā krasta ielokā. Jaunais ielu tīkls bija projektēts pēc t.s. diagonālsistēmas: galvenās ielas dažādos virzienos savienoja plānā samērā brīvi izvietotus poligonālas konfigurācijas laukumus, kuros bija domāts novietot sabiedriskās ēkas. Tāda plānojuma struktūra labi atbilda vietējām klimata īpatnībām: pilsēta pakļauta spēcīgiem R vējiem. 1834. g. novembrī jauno ģenerālplānu apstiprināja Krievijas imperators. Gaidītais pilsētas uzplaukums tomēr aizkavējās gandrīz pusgadsimtu, apbūve vairāk attīstījās D virzienā.

Plosta ielas galā daudzus gadsimtus bija pārceltuve uz otru krastu. 1868. gadā tur tika uzcelts plostu tilts pār Ventu. 1857. gadā Ventspilī minētas 38 ielas un šķērsielas, 273 ēkas, 46 no tām – mūra ēkas. 19. gs. vidu var uzskatīt par tag. pilsētas daļas Ostgala apbūves sākumu.

1899. gadā civilinženieris R. Frišs izstrādāja jaunu pilsētas plānu. Jaunprojektēto ielu tīkls daļēji uzklājās 1834. gada ģenerālplānā paredzētajam, bet kopumā tas veidoja gluži jaunu taisnstūrainu regulāru sistēmu, kas vēdekļveidīgi izpletās uz D no Vecpilsētas – virzienā, kurā pilsēta uzrādīja dabisku tendenci augt. Jaunapgūstamās teritorijas A daļa bija paredzēta vienīgi mūra namu celtniecībai, jo tā bija iecerēta kā jaunais pilsētas centrs. Šeit paredzēja būvēt arī jaunu dzelzceļa staciju, tiklīdz tiks uzcelts tilts pār Ventu. R. Friša projektu nolēma iesniegt apstiprināšanai arī Krievijas Iekšlietu ministrijā, taču dažādu tehnisku iemeslu, kā arī neizdarības dēļ tas netika izdarīts.

19. un 20. gs. mijā Ventspils strauji uzplauka. Uzcēla jaunu pilsētas rajonu uz D no Vecpilsētas, t.s. Jaunpilsētu. Pilsētā iekļāvās piepilsētas ciemi pie Kuldīgas un Užavas ceļiem un Pārventā, Plostu tiltu pārvietoja no Plostu ielas gala uz Sarkanmuižas dambja galu. Mazliet augstāk cēla dzelzs tiltu. Pilsētā sāka intensīvāk būvēt vairākstāvu dzīvojamās mājas.

1912. gadā publicēja jaunu Ventspils plānu, kurā fiksēta R. Friša projekta plānojuma sistēma platībā, kas jūtami pārsniedza tolaik apbūvēto teritoriju, tomēr precīzi atspoguļoja pilsētas reālo izaugsmi, kas visumā norisēja saskaņā ar precīzi izstrādātiem pilsētbūvnieciskiem projektiem.

1921. gadā pilsētas teritorijā iekļāva Sarkanmuižas pagastam piederošos piepilsētas ciemus un valsts mežu pilsētas tuvumā. 1923. gadā uzcēla jaunu pontontiltu.

1929. gadā apstiprināja būvnoteikumus, kas Ventspilī paredzēja dažādus apbūves rajonus – saimnieciskos, dzīvokļu, vasarnīcu, zvejnieku un dārzkopības, kā arī lauksaimniecības un rūpniecības apbūves rajonus. Ventspilī uzcēla pamatskolu (1928. g., arhit. K. Bikše), kas bija ar eklektiskā, gk. renesanses formu stilizācijas garā veidotām fasādēm. Tipiska neoeklektisma ēka bija arī Siltā ūdens peldiestāde (1937. g., arhit. V. Feizaks).

Pēc 2. pasaules kara kādreizējās pilsētas nomalēs – Sarkanmuižas laukos, Karātavu laukos, Pārventā uzceltas jaunas tipveida dzīvojamās mājas, ostas rūpnīca un naftas produktu eksportosta, paplašināta pilsētas teritorija, iekļaujot tajā Staldzeni. 1963. gadā uzcelts tag. dzelzsbetona tilts. 1982. gadā Pārventā izbūvēts viadukts pāri sliežu ceļiem.

Piemineklis "Jūrniekiem un zvejniekiem, kuru kaps jūras dzelmē" (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Māksla

Ventspils stratēģiski izdevīgais stāvoklis Ventas grīvā ir veicinājis tās attīstību un veidošanos par tipisku turīgu Kurzemes pilsētu. Tirdzniecība caur Ventspils ostu un zvejniecība tai ir nodrošinājusi dinamisku un kvalitatīvu attīstību.

Lut. baznīca, kas ir ampīra stila celtne, visās detaļās izstaro cēlumu un asociējas ar lielpilsētas ambīcijām uz vērienīgu celtniecības mērogu un kvalitāti. Katoļu baznīca aiz ārēji nepretenciozās fasādes slēpj atturīgu interjeru. Pareizticīgo baznīca celta gadsimtu mijai raksturīgā neobizantiskā stila ietekmē, pielāgojot arhitektūrai reģionālos būvmateriālus un celtniecības paņēmienus. Kurzeme un Ventspils novads ir nozīmīgi baptistu kustības vēsturē Latvijā, jo tieši šeit 1861. gadā sākās šī konfesionālā virziena izplatība. Ventspilī 1895. gadā iesvētīja jauno baptistu lūgšanu namu (1500 vietu), kas ir ievērojamākā un arhitektoniski interesantākā šāda tipa būve Latvijas arhitektūrā.

Rātslaukums (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Ēkā Tirgus laukumā 1 ir saglabājusies oriģināla 1646. gadā akmenī kalta kamīna apdare. Tirgus ielas malā atrodas pārbūvētas turīgu 18. gs. pilsoņu mājas. Mūra nams Kuldīgas ielā 13 pārsteidz ar bagāta tirgoņa dzīvojamai ēkai raksturīgu telpu plašumu un greznu fasādes apdari. Baroka raksturs pilnā mērā atklājas no koka celtajā noliktavas ēkā ar mansarda tipa jumtu. Šī celtne ir pārvesta un uzstādīta pils pagalmā. Ventspils rātsnams ir saglabājis 18. gs. raksturīgas proporcijas, tā interjerā grezna krāsns. Jaunā ekonomiskā kāpuma laiks 19.–20. gs. mijā atspoguļojās greznās un lielpilsētas mērogiem raksturīgās jūgendstila ēkās. Tie ir īres dzīvokļu, veikalu un biroju nami, kā arī sabiedriska rakstura ēkas, piem., Latviešu b-bas nams.

Pilsētas nomalē Ostgalā ir saglabājusies vērtīga vēsturiska apbūve. Koka un mūra nami ir piederējuši jūrniekiem, ločiem, kapteiņiem, turīgākiem zvejniekiem. Šis savdabīgais mikrorajons ir saglabājis pagājušo laiku atmosfēru. Bruģētajām vai smiltīm klātajām Prinču, Līvu, Kapteiņu, Loču, Karlīnes vai citām ielām, koši krāsotiem vai darvotiem namiem un nelieliem augļu dārziem pie tiem ir īpašs šarms, kas vairākkārt izmantots arī latviešu kinofilmu uzņemšanā.

Lejpus pils Ventas krastā atrodas 1938. gadā atklātais piemineklis "Jūrniekiem un zvejniekiem, kuru kaps jūras dzelmē". Izcilajai latviešu operdziedātājai A. Vānei Doku kapos 1970. gadā uzstādīts tēlnieces M. Langes kaltais piemineklis ar mākslinieces figurālu cilni. Ostmalā pie kuģu piestātnes izvietota tēlnieka O. Feldberga veidotā akmeņu dekoratīva grupa.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

1562. gadā Ventspilī sāka darboties latīņu skola, 1834. gadā – Ventspils apriņķa skola (tajā divus gadus mācījies arī K. Barons). 19. gs. dibināta pilsētas augstākā meiteņu skola (1876.–1877. g. mājskolotājas eksāmenam te pie skolas priekšnieces Ričmanes gatavojās A. Brigadere). 1870. g. 26. janvārī nodibināja Ventspils navigācijas skolu. 1901. gadā Ventspilī nodibināja Sātības b-bas kori. 1905.–1914. g. darbojās septiņgadīgā vīriešu reālskola, kuras vietā 1918. gadā nodibināja 1. vidusskolu (dibinātājs un pirmais direktors bija Ventspils lut. mācītājs T. Grīnbergs, kas mācīja arī ticības mācību). Pirms 2. pasaules kara darbojās arī Ventspils Tautas konservatorija. 1945. gadā tās vietā nodibināja mūzikas vidusskolu. Neatkarīgās Latvijas laikā darbojās arī ebreju ģimnāzija, arodskola, deviņas pamatskolas, divas bibliotēkas. Pēc 2. pasaules kara 1949. gadā nodibināta medicīnas skola, darbojās divas astoņgadīgās skolas, sešas vidusskolas, trīs kultūras nami, desmit bibliotēkas (1983. g.).

1567. gadā dibināta pirmā slimnīca Ventspilī. 1983. gadā darbojās četras slimnīcas. Pirmais aptiekārs Ventspilī M. Heidemanis dokumentos minēts 1671. gadā. Turpmāk aptiekas darbā bijuši vairāki pārtraukumi. 1778. gadā aptieku no jauna ierīkojis J. Ē. Klēvezāls, kas 1794. gadā saņēmis hercoga privilēģiju, ka viņa aptieka pilsētā ir vienīgā. Vēlāk aptieka tās turpmāko īpašnieku dinastijas vārdā iesaukta par Kaspara aptieku. Aptieka atradusies līdzās rātsnamam un baznīcai, slēgta 1939. gadā (ēka ir saglabājusies). 20. gadsimta 1. pusē Ventspilī nodibinātas vairākas aptiekas – 1904. gadā, 1923. gadā (t.s. Lauvas aptieka), 1925. un 1930. gadā, no kurām dažas darbojas arī mūsu dienās.

Neatkarīgās Latvijas laikā risēja samērā rosīga kultūras un sporta dzīve, veidojās nacionālā inteliģence. Pirmās teātra izrādesVentspilī notikušas jau 1869. gadā. 1921. gadā nodibinājās teātra sabiedrība, kurā apvienojās 20 organizācijas. Teātris darbojās Latviešu b-bas telpās. Sezonu atklāja 1921. g. 23.

Maiznieku iela, labajā pusē Latviešu biedrības nams (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

oktobrī, izrādīja G. Hauptmaņa lugu "Nogrimušais zvans" K. Koškina režijā. Nākamajos gados režisori mainījās: A. Kokalis, A. Čakstiņš, M. Stūris. Bez režisora tika pieņemti vēl daži algoti aktieri, visi pārējie izrāžu dalībnieki bija amatieri. Tā tas palika visu Ventspils teātra pastāvēšanas laiku. Teātra pirmajos gados te strādāja E. Ezeriņa, M. Bērziņa, I. Vēsmiņa. Lielākie uzvedumi tajos gados bija J. Raiņa "Krauklītis", Aspazijas "Sidraba šķidrauts", H. Ibsena "Ziemeļu varoņi". Sezonā notika ap 40 izrāžu. Ventspils teātris nepārvarēja finansiālās grūtības. 1926. gadā teātra s-ba likvidējās un noorganizējās jauna vadība, kas lūkoja nostabilizēt nu jau Ventspils Latviešu teātra darbību. Deviņas sezonas par režisoru strādāja J. Stakle (1926.–1935. g.). Nedaudzo algoto aktieru vidū bija E. Haselbaume (Stakle), K. Čakars, kādu laiku I. Vēsmiņa. 1937. gadā Ventspils Latviešu teātra darbība beidzās. Amatieru kopa turpināja darbību, saistoties ar strādnieku arodbiedrību.

Ventspils ir muzeju pilsēta, un tās piesātinātā dzīve atainota novada vēstures un mākslas muzejā (dib. 1928. g. kā skolotāju arodb-bas muzejs, no 1945. g. – valsts muzejs). Muzejs drīz pārcelsies uz Ventspils pili. Jūras krastā 4 ha lielā teritorijā izvietojies Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs (1954. g.). Tā izveidošanas iniciators bija novadnieks un mākslinieks A. Šulcs. Muzejā apskatāmi zvejnieku dzīves piemineklī (mājas, laivas, zvejas piederumi). Ar Ventspils literāro kultūru iepazīstina rakstnieka H. Dorbes muzejmāja "Senču putekļi" (atklāta 1989. g.).

Iznākuši laikraksti "*Windausche Zeitung*" (1903.–1914. g.), "Ventas Balss" (1921.–1940. g.), "Brīvā Venta" (1940.–1962. g., ar pārtraukumu), "Padomju Venta" (1962.–1990. g.), "Ventas Balss" (kopš 1990. g.).

Reliģija

Ventspilī darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze, baptistu draudze, Ventspils Septītās dienas adventistu draudze.

Ordeņa celtajā pilī bijusi kapela. Jau 1298. gadā pilsētā bijusi draudzes baznīca. Luterāņu mācītāju vārdi zināmi no 1540. gada.

Ventspils vārds atrodams hercoga 1567. gada recesā par jaunu baznīcu celšanu. 1610. gadā celta jauna baznīca. Tā bijusi koka, ar torni un ērģelītēm. 1651. gadā tornis kļuvis nedrošs un tā vietā uzcelts mūra tornis. 1711. gadā celtne bijusi jānostiprina ar balķiem. 1706.–1835. g. ev.-lut. draudze darbojusies pilī. 1718. gadā likts pamatakmens jaunceļamai lut. baznīcai, bet celšana kavējusies līdzekļu trūkuma dēļ un baznīca palikusi pusbūvēta līdz pat 1833. gadam, kad tās mūrus nācies nojaukt. 1833. gadā izdevies gūt materiālu atbalstu no cara Nikolaja I. Baznīcu

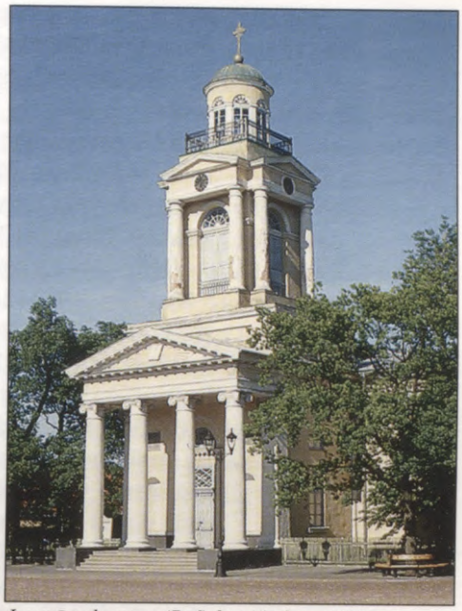

Luterāņu baznīca (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Ventspils pils 18. gs.

Ventspils pils

Ventspils pils, kas saglabājusies līdz mūsu dienām, ir kādreizējā kuršu apdzīvotajā teritorijā celtā Livonijas ordeņa pils. Tai bijusi arī priekšpils. Diemžēl, līdz mūsu dienām nav atrasts neviens dokuments, kurā būtu minēts tiešs pils celšanas laiks. Pils pirmo reizi minēta kādā 1290. gada dokumentā. Livonijas ordeņa laikā pils kontrolēja stratēģiski svarīgo Ventas ūdensceļu un vienlaikus bija arī komtura mītne.

1984. un 1985. gadā, izdarot plašus pētījumus pašā pilī, atklājās, ka pašreizējās pils vietā senāk bijuši kastelas tipa nocietinājumi. Šāda tipa pilis bija ar apkārtmūri, kura aizsargātajā pagalmā pa perimetru parasti bija izvietotas dažādas garnizona, saimniecības un noliktavu ēkas. No šiem kastelas tipa nocietinājumiem līdz mūsu dienām saglabājies tikai agrāk brīvstāvošs tornis, t.s. donžons, pie kura vēlāk piebūvēta pašreizējā pils. Domājams, ka pirmie nocietinājumi Ventspilī, arī tag. pils tornis celti ne vēlāk kā 1263. gadā, kad pēc īpaša līguma starp ordeni un Kurzemes bīskapiju tika sadalītas Kurzemes jūras ostas un ordeņa pakļautībā nonāca Ventspils osta.

Ventspils pils ir konventa tipa ēka ar četriem savā starpā savienotiem dzīvojamiem korpusiem, kuri veido kvadrātveida slēgtu iekšējo pagalmu, ar plānā nedaudz uz āru izvirzītu torni pils DA stūrī. Sākotnēji pilij bija tikai divi stāvi un ieroču galerija bēniņos, kā arī vienslīpes jumts. Trešo stāvu izbūvēja 15. gs., bet tornim ceturto un piekto stāvu – vēlāk, bet, domājams, arī 15. gadsimtā.

Kurzemes hercogistes laikā pilī dzīvojis pilskungs un bijis izvietots garnizons. Pēc Ziemeļu kara (1655.–1660. g.; saukts arī par Polijas–Zviedrijas karu) pili lielā mērā atjaunoja un pārbūvēja. Pils kapelas un konventa zāles vietā 1709. gadā izbūvēja baznīcu. 1798. gadā tornim uzcēla barokālas formas smaili. 1825. gadā, atskaitot baznīcu, pārējās pils telpas netika izmantotas. Tās pārbūvējot, 1827. gadā pils otrajā stāvā blakus baznīcai iekārtots pilskunga dzīvoklis, bet trešajā stāvā – cietums (izmantoja līdz 1959. g.). Agrākās barokālās torņa smailes vietā 19. gs. 70. gados uzcēla 13,8 m augstu loča novērošanas posteni. 1877. gadā pili pārbūvēja. Daļēji mainījās arī pils plānojums, jo vairākas kādreizējās ordeņa brāļu koplietošanas telpas ar šķērssienām sadalīja mazākās.

No 1955. gada līdz 70. gadu beigām pilī bija izvietota padomju okupācijas karaspēka daļa.

1995. gadā tiesības izstrādāt Ventspils pils atjaunošanas un izmantošanas koncepciju, kā arī tiesības veikt būvdarbus ieguva arhitekta P. Blūma projektēšanas birojs "Konvents". Būvdarbi Ventspils pilī sākās 1997. g. maijā un tika pabeigti līdz gada beigām.

Pils fasādēs 19. gs. 1. puses ampīra perioda kompozīcija un koloristika. Pirmajā stāvā un tornī atrodas mazāk pārveidotās telpas, kas ir vispiemērotākās novada muzeja un vēstures ekspozīcijai. Galvenais ir otrais stāvs, kur kādreizējās kapelas vietā – kamermūzikas zāle (70 vietu), konferenču zāle (100 vietu), mazā konferenču zāle (15–45 vietas), izstāžu zāle, saloni, halle. Izņemot cietuma telpas, visvairāk ir pārveidots trešais stāvs, kur iekārto muzeja darba, fondu, administrācijas u.c. telpas. Torņa telpas paredzētas muzejam, piektajā stāvā – skats uz pilsētu.

Ventspils pils (V. Veilanda foto, 1998. g.)

projektējis un celtniecību vadījis J. E. de Vite. Pamatakmens likts 1834. gadā. Ampīra stila ēkā 600 sēdvietu. Nikolaja vārdā tā iesvētīta 1835. g. 15. septembrī.

1899. gadā pārkārtoja vācu draudzes juridisko stāvokli, radot Ventspils draudzē pastāvīgu adjunktūru latviešiem. Pēc Latvijas neatkarības iegūšanas adjunktūra kļuva par latviešu draudzi. Vācu draudze pastāvēja līdz vāciešu izceļošanai 1939. gadā.

Mācītāji: 1907.–1934. g. T. Grīnbergs, 1934.–1944. g. A. Grosbahs, 1999. gadā V. Ozoliņš. No agrākajiem Ventspils mācītājiem īpaši atzīmējami F. Pauflera (1778.–1856. g.) nopelni skolu lietās. F. Pauflers 1838. gadā kļuva par Pēterpils konsistorijas ģenerālsuperintendentu, 1840. gadā – par viceprezidentu visas Krievijas lut. konsistorijā, 1851. gadā viņam piešķīra bīskapa titulu.

Pirmā Ventspils Romas katoļu baznīca pēc reformācijas bija koka kapliča, celta 1805. gadā. Šī baznīca bija Kuldīgas filiālbaznīca. 1898. gadā uzcēla jaunu mūra baznīcu. Baznīca ir bez torņiem. Altārī krusts un Jaunavas Marijas glezna. Kora telpā ērģeles. Ventspils draudzē kalpojuši daudzi prāvesti, arī J. Vaivods (vēlāk bīskaps), J. Ozoliņš, B. Valpiters, 1998. gadā – prāvests A. Lēvalds.

Ventspils baptistu draudze dibināta 1861. gadā. Pirmo īpaši celto baptistu dievnamu Latvijā uzcēla Ventspils Otrā draudze 1870. gadā Saules ielā 10. Tag. dievnamu uzcēla 1895. gadā. Draudzē kalpojuši: 1866.–1876. g. A. Jankovskis, 1889.–1901. g. I. Eidemanis, 1925.–1934. g. K. Biķis, 1944.–1984. g. Ž. Ludviks, 1988.–1994. g. V. Kalniņš.

Pareizticīgo draudze 1845.–1901. g. darbojusies pilī. 1901. gadā tika uzcelta pareizticīgo baznīca.

Ventspils – deviņdesmitie gadi

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas tās ostu saimniecība, kravu termināli nonāca asā starptautiskā konkurences cīņā ar kaimiņvalstu Lietuvas, Igaunijas, Dānijas, Holandes, Beļģijas un arī Krievijas ostām par Baltijas reģiona tranzītkravu (vairāk nekā 90% Krievijas kravu) plūsmas pārdali. Politiskā un ekonomiskā krīze atstāja negatīvu iespaidu uz tranzītkravu apjomu un samazināja kravu apgrozījumu Ventspils ostā (līdz 22,1 mlj t 1992. g.).

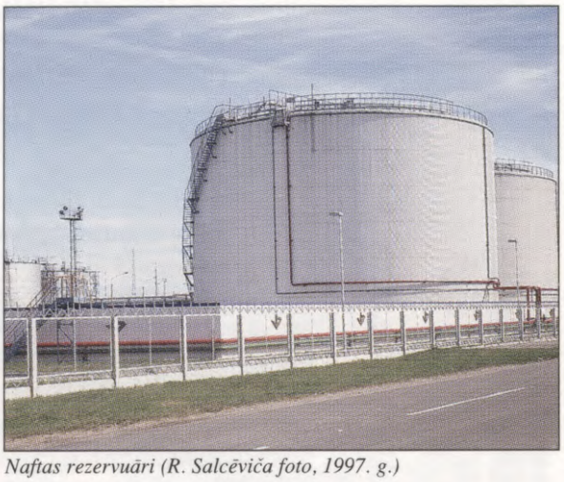

Naftas rezervuāri (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Saskaņā ar likumu par ostām, kura izstrādē aktīvi piedalījās Ventspils dome un osta, veica ostas pārvaldes reorganizāciju – izveidoja ostas pārvaldi un ostas valdi. Ostas pārvaldes valdījumā nodeva ostas kopējās būves – molus, piestātnes, kuģošanas kanālu, teritoriju, kuru ostas pārvalde iznomā kravu termināliem. Pārdomāti veica valsts uzņēmuma "Ventspils tirdzniecības osta" terminālu privatizāciju un izveidoja atsevišķas uzņēmējsabiedrības. A/s "Kālija parks", piesaistot arī ārzemju investīcijas, spēja sekmīgi veikt uzņēmuma rekonstrukciju, palielināt jaudu un rentabli turpināt darbu jaunajos apstākļos. Uz valsts uzņēmuma "Ventspils ostas rūpnīca" bāzes nodibinājās a/s "Ventamonjaks", SIA "VARS", "Solvtrans". Izveidoja divus jaunus naftas produktu terminālus – a/s "Ventbunkers" un a/s "Naftas parks", veica a/s "Ventspils nafta" privatizāciju.

Ventspils osta (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Līdzās uzņēmumu privatizācijai un organizatoriskiem pasākumiem liela nozīme ir investīciju programmas realizācijai. Piem., 1995. gadā ekspluatācijā nodeva jaunu dziļūdens piestātni nr. 1, ko izmanto sauskravu, gk. metālu pārkraušanai. 1998. gadā pabeidza jūras kuģošanas kanāla un priekšostas padziļināšanas darbus, kas dod iespēju apkalpot tankkuģus ar 110–120 t kravnesību. Jaunas jaudas nodeva ekspluatācijā a/s "Kālija parks". Paplašināja rezervuāru parku naftas produktu pārkraušanas terminālā a/s "Ventbunkers". Termināla rekonstrukcija turpinās, paredzēts, ka gaišo un tumšo naftas produktu pārkraušanas jauda tajā sasniegs 5 mlj t gadā (1996. g. pārkraušanas apjoms 2 mlj t). Jaunā a/s "Naftas parks" naftas produktu termināla paredzētais kravu apgrozījuma apjoms ir 5 mlj t gadā. Rekonstrukcija notiek arī lielākajā un vecākajā terminālā – a/s "Ventspils nafta". 1997. gadā kopējās naftas pārkraušanas jaudas sasniedza 45 mlj t, naftas produktu pārkraušanas jaudas – 27 mlj t gadā. Caurulvadu apsaimniekošanai izveidots Latvijas-Krievijas kopuzņēmums SIA "Latrostrans". Kopš 1997. gada ostā tiek veidots arī jauns konteineru pārkraušanas terminmāls Ventas kreisajā krastā (Krimuldas piestātne) ar jaudu 2 mlj t gadā. Ostas pārvalde pabeigs izbūvēt šajā rajonā piestātnes 1000 m garumā, piestātņu dziļums 14,2 m. Tehnologiskās daļas veidošanā ir piesaistīts jauns Rietumu investors, ar kura palīdzību izveidota firma "Nord Natie" Ventspils terminmāls. 1996. gadā pabeidza naftu saturošo ūdeņu attīrīšanas ierīču rekonstrukciju, jauda 60 tk m^3 diennaktī.

Ventspils ostai 1996. gadā piešķirts brīvostas statuss. Tās kopējā teritorija ir 2026 ha, no kuriem brīvi ir apm. 1500 ha. Ostā darbojas arī kompānijas, kas veic kravu nosūtīšanu, kuģu aģentēšanu u.c. Osta un terminmāli strādā ciešā saskarē ar Ventspils dzelzceļa mezglu, kas arī kravu apgrozījuma ziņā ir lielākais valstī. Mezgla organizācijās, kuras administratīvi pakļautas valsts a/s "Latvijas dzelzceļš", strādā nepilns tūkstotis cilvēku. Nobeigumam tuvojas pilsētas sakaru modernizācija. Gandrīz viss telefonu tīkls pārveidots uz ciparu sistēmu.

Viena no tradicionālajām Ventspils saimniecības nozarēm ir jūras zvejniecība un zivju pārstrāde. Pēc paju s-bas "Bāka" privatizācijas un okeāna zvejas pārtraukšanas nozare ir panīkusi. Izveidotas dažas privātas uzņēmējsabiedrības, kas zvejo Baltijas jūrā, darbojas zivju pārstrādes cehs, zvejas osta, privatizētais zivju konservu kombināts. Ar kokapstrādi nodarbojas SIA "Ventspils koks", "Wekowest" un vairākas citas privātas kompānijas. Ražo kokskaidu plātnes, zāģmateriālus, galdniecības izstrādājumus, mēbeles.

Pilsētā darbojas ventilatoru rūpnīca, kas ražo ventilatorus un gaisa vārstus. Ir vairāki būvmateriālu ražošanas uzņēmumi, kuros izgatavo dzelzsbetona izstrādājumus hidrotehniskajām būvēm, grodus, pārsedzes paneļus un mākslīgo bruģakmeni labiekārtošanas darbiem. Izveidojušās celtniecības kompānijas, kas veic būvdarbus vairāku desmitu mlj latu vērtībā. Lielākās no tām ir a/s "Venceb", "BMS", SIA "Būve".

1999. gada sākumā Ventspilī 109 pārtikas veikali, 251 nepārtikas preču veikals, 73 jaukta tipa veikali, divi tirgi, 86 sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi, trīs pirtis, divas viesnīcas, četri viesu nami. Visi tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves pakalpojumu uzņēmumi ir privāti uzņēmumi. Darbojas centralizēta ūdensapgāde un siltumapgāde, kanalizācijas tīkls, bioloģiskās notekūdeņu attīrīšanas ierīces. Ir Ventspils Apvienotā Baltijas banka, Latvijas Krājbankas, Latvijas Unibankas, Baltijas Tranzītu bankas, Latvijas Hipotēku un zemes bankas, Multibankas un Pareksa bankas filiāles, sešas apdrošināšanas s-bas.

Veselības aizsardzības pakalpojumus nodrošina pilsētas slimnīca, divi doktorāti, poliklīnika, ir vairākas aptiekas.

1997. gadā tika atklāta Ventspils augstskola ar Ekonomikas un biznesa vadības nodaļu un Tulkošanas studiju nodaļu (212 studentu, 1998. g.). Augstāko izglītību var iegūt arī RTU Inženierekonomikas fakultātes Ventspils studiju departamentā (31 students) un Inženierzinātņu studiju Ventspils nodaļā (53 studenti), Baltijas Krievu institūta Tieszinību un Starptautisko jūras tiesību fakultātē (100 studentu) un Rīgas PIVA Ventspils nodaļā. Ir viena ģimnāzija, piecas vidusskolas, divas valsts un viena privātā pamatskola, viena vakara vidusskola (kopā 6518 skolēni), kā arī arodvidusskola (412 audzēkņu), Ekonomiskā koledža (120 audzēkņu), Mūzikas koledža (93 audzēkņi), RTU Liepājas Mācību zinātniski tehniskā kompleksa Ventspils nodaļa (187 audzēkņi), divas Rīgas komercskolas klases (25 skolēni), mākslas skola, sporta skola "Spars", Skolēnu jaunrades nams (37 pulciņi), piecas svētdienas skolas, kopš 1987. gada pastāv sešas klases čigānu bērniem. 1995. gadā Ventspils dome izveidoja Pedagoģiskā darba inovācijas fondu, kas atbalsta radoši strādājošus izglītības darbiniekus un apdāvinātos skolēnus, 1996. gadā – Apdāvināto maznodrošināto jauniešu turpmākās izglītības atbalsta fondu. Strādājošiem izveidots Tālākās izglītības institūts ar plašu studiju priekšmetu klāstu, kas tiek veidots pēc klausītāju ieteikumiem.

Pilsētas kultūras dzīvi organizē Kultūras centrs. Reizi trijos gados notiek Starptautiskais kora mūzikas festivāls, ik pa diviem gadiem – Starptautiskais amatierteātru festivāls "Labirints". Regulāri notiek pasākumi bērniem – mazo vokālistu konkurss "Cālis", konkurss "Minipops". Kultūras centrā un kultūras namā "Jūras vārti" darbojas vairāki desmiti pašdarbības kolektīvu: jauktie kori "Līvzeme", "Kaiva", sieviešu koris "Venda", vīru koris "Zītars", zēnu koris "Zītariņš", kamerkoris "Ventspils", jauniešu kamerkoris, politiski represēto koris "Ziemeļzvaigzne", vecākās paaudzes koris "Sarma". Lielākā daļa no tiem bijuši koncertturnejās dažādās Eiropas valstīs. Populāra ir bērnu popgrupa "Jūras akmentiņi". Ir vairāki tautas un estrādes deju kolektīvi: bērnu deju kolektīvs "Sidrabiņš", jauniešu deju kolektīvs

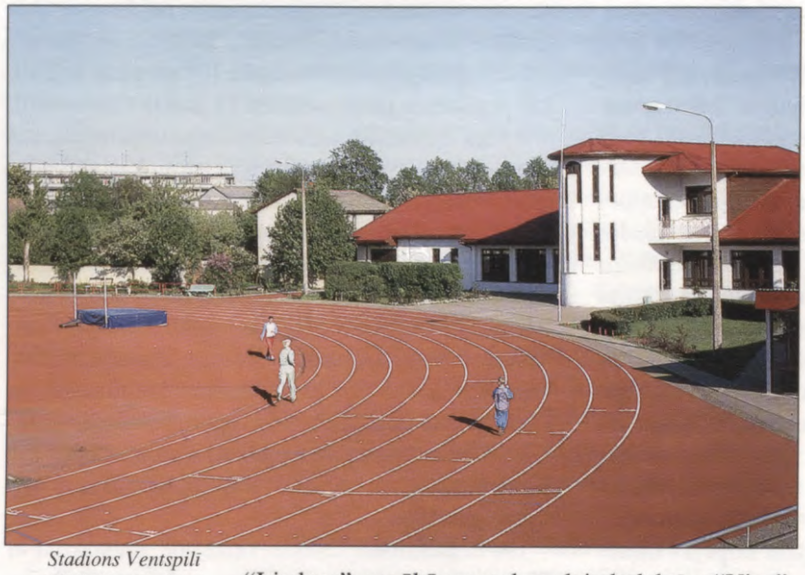

Stadions Ventspilī (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

"Liedags", vecākās paaudzes deju kolektīvs "Viga", estrādes deju grupas "Scream-I", "Scream-II" un "Prieks". Pūtēju orķestris "Ventspils" un bigbenda orķestris. Folkloras grupas "Vēlava" un "Laipa" rāda latviešu tradicionālās, gk. Kurzemes novada dziesmas, dejas un svētku rituālus. Tautas lietišķās mākslas studiju "Vīkale"un "Drellītis" dalībnieces ar saviem darbiem piedalījušās izstādēs Vācijā, Francijā, Zviedrijā, Nīderlandē, Lietuvā, Krievijā. Abas studijas darbojas kopš 70. gadiem, un lielākā daļa dalībnieču ir tautas daiļamata meistares. Jau kopš 1945. gada darbojas Ventspils amatieru teātris, to vada profesionāls režisors I. Jaunzems.

Centrālajā zinātniskajā bibliotēkā un tās četrās filiālēs ir vairāk nekā 267 tk iespieddarbu, izveidots Ziemeļvalstu informācijas biroja un Lielbritānijas padomes informācijas centrs. Darbojas Ventspils novada vēstures un mākslas muzejs, Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs, Herberta Dorbes memoriālais muzejs "Senču putekļi" un Ventspils pils muzejs.

Sporta dzīvi organizē 25 sporta klubi. Ir stadions ar starptautiskām prasībām atbilstošu skrejceļu, sporta halle ar kvalitatīvu sporta inventāru (uzcelta 1997. g.), mākslīgā seguma tenisa korti, slēgtais peldbaseins ar 25 m celiņiem, velotreks un airēšanas bāze. Tradicionālas kļuvušas ikgadējās starptautiskās sacensības "Ventspils šķēps".

Ventspilī darbojas 14 dažādas etniskās un kultūras b-bas, to vidū Latviešu b-ba (dib. 1992. g.), Ventspils Čigānu b-ba (1989. g.). Ir Ventspils novada invalīdu nodaļa (1993. g.), Atturībnieku b-ba (1985. g.), Ventspils uzņēmēju asociācija (1993. g.), Ventspils Bērnu un pusaudžu atbalsta centrs "Nāc līdzi!" (1996. g.).

Ventspils pilsētas dome

Sporta halle (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

Pavadonis pa Ventspili un apkārtni

Ievērojamākais arhitektūras piemineklis Ventspilī ir pils *[1]*, kas atrodas vecpilsētas ZR stūrī. Vecpilsēta ir pilsētbūvniecības piemineklis, tajā atrodas vairāki valsts nozīmes arhitektūras un mākslas pieminekļi un citas interesantas ēkas. Jāņa ielā 19 bij. viesnīca *Royal* (19. gs. 2. puse) *[2]*. Iepretī Nabagu ielā *[3]* bij. vācu draudzes nespējnieku nams (celts 1783. g.). Pils ielā 40 *[4]* bij. H. Vulfsona īres un veikalu nams (1905. g., inženieris R. Frišs). Mūzikas koledža Pils ielā 38 (ēka celta 19.–20. gs.) *[5]*. Kuģinieku ielā 2 *[6]* jūgendstila īres nams. Pils ielā 30 *[7]* jūgendstila dzīvojamā ēka (1901. g.). Pils ielā 23 *[8]* pirmais četrstāvu īres nams Ventspilī (1899. g., arhit. E. H. Dītrihs). Lielajā ielā 17 *[9]* koka noliktavas ēka (18. gs.). Ostas ielā 12 *[10]* noliktavas ēka (19. gs. beigas), blakus O. Feldberga skulptūru dārzs *[11]*. Skolas ielā 3 *[12]* 1834. gadā atvērta apriņķa skola (ēka celta 1763. g.). Iepretī Skolas ielā 2 bij. svaru ēka (19. gs. sāk.) *[13]*. Tirgus ielā 7 *[14]* 18. gs. arhitektūras piemineklis, te 20. gs. 20. gados darbojies Raiņa klubs. Tirgus ielā 11 *[15]* 18. gs. apbūves komplekss. Tirgus laukumā 1 *[16]* apbūves komplekss, kurā ietilpst valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – vienstāva koka dzīvojamā ēka (1646. g.) ar bareljefu ēkas interjerā, mūra dzīvojamā ēka (1782. g.) un bij. iebraucamās sētas ēkas. Katrīnas ielā 14 *[17]* bij. birža (ēka celta 19. gs. 60. gados). Piemiņas akmens ostas padziļināšanas darbiem (tēln. P. Jaunzems) *[18]*. Ēkas Plosta ielā 6 *[19]* durvis ir mākslas

Bijušais rātsnams Annas ielā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Dzelzceļa stacijas ēka (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

piemineklis. Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca *[20]*. Dārzu ielā 2 *[21]* bij. tirgotāja un kuģīpašnieka M. Reinkes savrupmāja (19. gs. 4. ceturksnis). Pils ielā 11 *[22]* 19. un 20 gs. mijā bijusi Ventspils jūrskola, mākslas pieminekļi ir ēkas durvis un logi (18. gs. 2. puse). Ventspils ģimnāzija Kuldīgas ielā 1 *[23]* (ēka celta1911. g.). Kuldīgas ielā 2 bij. koktirgotāja Gūtšmita māja *[24]*. Ēkai Katrīnas ielā 5 *[25]* un Baznīcas ielā 8 *[26]* durvis ir mākslas pieminekļi. Sv. Nikolaja lut. baznīca *[27]*. Ēkai Sofijas ielā 8 *[28]* logi ir mākslas pieminekļi (18. gs. beigas). Bij. rātsnams Annas ielā 13 (ēka celta 18. gs., durvis un krāsns ir mākslas pieminekļi) *[29]*. Tirgus ielā 6 *[30]* bij. pilsētas eltermaņa U. Kruzes māja (1883. g., arhit. H. Šēls), blakus Tirgus ielā 4 lut. draudzes nams (1836. g.), iepretī Tirgus ielā 3 un 5 ir 18. gs. noliktavu ēkas, kas 19. gs. pārbūvētas par dzīvojamām ēkām. Tirgus ielā 8 *[31]* tirgotāja Stefenhāgena vienstāva dzīvojamā māja (18. gs.) un noliktava (uzcelta 1996. g. pēc 1766. g. plāna). Vecpilsētas laukumā piemineklis J. Fabriciusam (1954. g., tēln. J. Zariņš, arhit. V. Ramane) *[32]*. Akmeņu ielā 3 Ventspils novada vēstures un mākslas muzejs (ēku cēlis Ventspils apriņķa priekšnieks Golubevs 1905. g.) *[33]*. Lielajā ielā 9 *[34]* arhitektūras piemineklis 18. gs. dzīvojamā ēka, kurā durvis, kāpnes un krāsnis ir mākslas pieminekļi. Maiznieku ielā 11 *[35]* Latviešu b-bas nams (celts 1912. g.), tur padomju okupācijas gados bija padomju armijas virsnieku nams. Ēkai Audēju ielā 15 *[36]* klasicisma stila ārdurvju vērtnes, arī ēkā Sinagogas ielā 6 ir mākslas pieminekļi – durvis un krāsns (18. gs. beigas) *[37]*. Ēkai Pils ielā 60 *[38]* durvju komplekts ar virsgaismu (20. gs. sāk.). Ventas krastā "Piemineklis jūrniekiem un zvejniekiem, kuru kaps jūras dzelmē" (1938. g., ideja autors kapteinis V. Ābelnieks) *[39]*. Krišjāņa Valdemāra ielā 12 *[40]* ostas mehānisko darbnīcu ēka (19. un 20. gs. mija). Nocietinājumu valņi *[41]*, kuru būve piedēvēta gan zviedriem, gan krieviem. Sv. Krusta katoļu baznīca *[42]*. Platajā ielā 13 *[43]* baptistu lūgšanu nams (1895. g.). Užavas ielā 11 *[44]* 18. gs. koka ēka. Mākslas pieminekļi ir krāsns Kārļa ielā 9 *[45]* un durvis Kārļa ielā 5 *[46]*. Kārļa ielā 2 jūgendstila ēka (1911. g., būvmeistars E. Bauls) *[47]*. Kuldīgas ielā 13 *[48]* bij. tirgotāja Franka nams (1768. g.). Ēkām Kuldīgas ielā 15 (1911. g.) *[49]* un 17 (1910. g.) *[50]* atsevišķi jūgendstila elementi. Raiņa ielā 5 *[51]* bij. komercviesnīca – pirmā trīsstāvu ēka Ventspilī (celta 19. gs. sāk.). Piemineklis 1905. gada revolucionāriem (1960. g., tēln. J. Zariņš) *[52]*. Ventspils Vasarsvētku draudzes lūgšanu nams Jūras ielā 7 *[53]* (1930. g.). Saules ielā 15 *[54]* bij. Jāņa Tarauska skolas nams (celts 1912. g. jūgendstilā ar nacionālā romantisma iezīmēm). Jaunpilsētas laukumā *[55]* uzstādīts 19. gs. burukuģa enkurs. Vakara vidusskola Saules ielā 37 (bij. pamatskolas ēka) *[56]*. Nams Kuldīgas ielā 63 (19. gs. 2. puse) *[57]* piederējis mācītājam teoloģijas doktoram T. Grīnbergam – vēlākajam arhibīskapam. Karlīnes ielā 24 *[58]* arhitektūras piemineklis – Ostgalam raksturīga ēka (19. gs. beigas). Bij. loču tornis *[59]* (uzcelts 1934. g.). Baltā kāpa *[60]*. Vasarnīcu ielā 44 *[61]* bij. vannu iestāde (1937. g., arhit. V. Feizaks). Piemiņas plāksne vietā, kur nošauti 1905. gada revolucionāri *[62]*. Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs Riņķu ielā 2 (dib. 1954. g., sācis darboties 1962. g., galv. muzeja ēka uzcelta 1970. g.) *[63]*. Muzejā laivu kolekcija, mazbānītis, vējdzirnavas, zvejnieku dzīvojamās un saimniecības ēkas. Nacistiskā terora upuru masu kapi *[64, 65]*. Meža kapos *[66]* trīs Baltie krusti Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem, turpat piemineklis lidotājam A. Kraulim (1933. g.,

Venta
VECPILSĒTA
JAUNPILSĒTA
Esplanāde
Raiņa iela
Sarkanmuižas dambis
Lielais prospekts
Kuldīgas iela
Dzintaru iela
Jūras iela
Pētera iela
Gaujas iela
Rīgas iela
Avotu iela
Lāčplēša iela
Pils dome
Katoļu baznīca
Pilsētas dome
Zvīņu vārti
Jūras vārti
Ziemeļu mols
Dienvidu mols
Ostas naftas kimijas rajons
Ostas eksporta rajons
Ostas importa rajons
Ostas Krimuldas rajons
Ventspils tirdzniecības osta
Ventspils odolaļļi ekstrakta un miltkaltas rūpnīca
Ventspils Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs
Ventspils augstskola
Kultūras nams "Jūras vārti"
Ventspils pils
Ventspils Nacionālais kultūras centrs
Ventspils 1. vidusskola
Ventspils 2. vidusskola
Ventspils 3. vidusskola
Ventspils 4. vidusskola
Ventspils 6. vidusskola
20. arodvidusskola
Jaunpilsētas laukums
Vakara vidusskola
2. pamatskola
Sporta halle
Stadions
Pilsētas stadions
Tirgus laukums
Tirgus dārzs
Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca
Gimnāzija
Kultūras centrs
Kuldīgas centrs
Vecpilsētas bibliotēkas nams
Vasarsvētku draudzes lūgšanu nams
Baptistu lūgšanu nams
Atpūtas dārzs
Sarkanmuižas dārzs
Tilta dārzs
Rožu dārzs
Zvīņu laukums
Avotkaļu laukums
Atmatnieku laukums
Zvejnieku laukums
Nikolaja laukums
Ostas laukums
Ostas pasažieru laukums
Zvejnieku bloka laukums
Ventspils pasts
Ventspils nafta
Ventspils-Nafta
Ventspils-Dienvidi
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ostgals
Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ostgals
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils-Ventspils
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ostgals
Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ostgals
Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ostgals
Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-Ostgals
Ventspils-Pilsēta
Ventspils-Pāreja
Ventspils-Ventspils
Ventspils-Osta
Ventspils-Ziemeļi
Ventspils-Jaunā osta
Ventspils-Rīgas
Ventspils-

Ventspils (R. Salcēviča foto, 1997. g.)

pēc tēln. J. Brieža meta), sarkanarmiešu brāļu kapi (piemineklis 1950. g., tēln. J. Zariņš). Kapos apbedīti rakstnieki H. Dorbe, K. Jēkabsons, M. Kalndruva, ķirurgs J. Žukovskis (tēln. K. Danes veidots piemineklis), dzejnieks R. Liedags, aktieris K. Linde, teoloģijas doktors J. A. Freijs (piemineklis 1985. g.), mākslinieks A. Ozoliņš, gleznotājs J. Grīnbergs, aktieris Ģ. Bumbieris. Latviešu leģionāru un vācu karavīru brāļu kapi *[67]*. Cirpstenes kapos *[68]* apbedīts pirmā atmodas laikmeta lībiešu kultūras darbinieks Jānis Princis (vecākais), 1905. gada revolucionāri A. Puķītis un J. Klajums. Rakstnieka H. Dorbes memoriālais muzejs "Senču putekļi" Ērgļu ielā 1 *[69]* (1989. g., māja uzcelta 1960. g.). Dabas piemineklis – Dampeļu atsegums Ventas krastā *[70]*. 3 m augsts un 1,4 km garš kvartāra māla un aleirīta atsegums, kur redzami Ancilus ezera un Litorīnas jūras nogulumi. Tilta dārzā *[71]* piemiņas akmens komunistisko represiju upuriem. Dzelzceļa stacija (1901. g.) *[72]*. Piemiņas akmens (1988. g.) hercoga Jēkaba kuģubūvētavas vietā Packules lunkas krastā *[73]*. Doku kapos *[74]* apbedīta operdziedātāja A. Vāne (pieminekļa autore tēln. M. Lange). Otrs tēln. M. Langes veidots piemineklis ir M. Apinim. Tirdzniecības ostas administrācijas ēkas un Starptautiskais jūrnieku klubs Dzintaru ielā 18, 20, 22 (20. gs. sāk.) *[75]*. Kantsonu kapos *[76]* apbedīta rakstnieces A. Brigaderes māsa E. Preikšāte (piemineklis pēc rakstnieces ieceres); vairāki 19. gs. beigām raksturīgi pieminekļi un krusti. Viesnīca "Vilnis" Talsu ielā 5 (1993. g., arhit. I. Jese) *[77]*. Priežgala kapos *[78]* piemiņas akmens 1905. g. revolucionāriem (1980. g.). Staldzenē, Bangu ielā 33 *[79]* Staldzenes baptistu draudzes dievnams. Jūras malā stāvkrasts *[80]*, ko viļņi

Spīķeru piekraste (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

turpina noārdīt, jo Ventspils ostas moli aiztur smilšu pienešanu. Atsedzas zilā māla slānis. Staldzenes kapos *[81]* apbedīts baptistu bīskaps P. Egle. Bij. Staldzenes šaursliežu dzelzceļa stacija *[82]*. Ovīšos *[83]* bāka (1814. g.), masīvā mūra tornī uguns augstums 33 m. Ovīšos dzimis zoologs K. Princis, LKOK A. Audze. Bij. Nābeļkrogs (1848. g.) *[84]*. Dabas liegums Klāņu purvs un Klāņezers *[85]*, kas pieejams no Z krasta. Grīžu Velna krēsls *[86]* – 3 m augsts, 6,8 m garš dižakmens. Popē *[87]* pilskalns uz stāvas abrāzijas kraujas, kas izveidojusies pēc ledus laikmeta, kad Pope bija sala Baltijas ledus ezerā. Pilskalnā aug 4,3 m resna goba. Pilskalna augstums pārsniedz 25 m. Blakus baronu kapeņu vieta. Bij. muižas ēku ansamblis – pils (1608. g., pārbūvēta 1840. g.), doktorāts, muižas pārvaldnieka māja, klēts (visas 18. gs.), stallis (19. gs.), parkā Mednieku namiņš (1653. g.), ozols 6 m resnumā, pils priekšā dižākais Latvijas skābardis (2,6 m resnumā). Popes lut. baznīca (1771. g.) ar 1879. gadā darinātu interjeru, Valkera ērģeles (1898. g.), piemiņas plāksne (1939. g.) Latvijas Brīvības cīņās un 1. pasaules karā kritušajiem. Aptieka (1895. g.). Piemiņas ansamblis (1990. g., tēln. Ģ. Burvis) padomju varas iestāžu represijās cietušajiem. Piemiņas akmens 2. pasaules karā cietušajiem popeniekiem. Dižakmens pie bij. šaursliežu dzelzceļa stacijas (augstums 2,7 m, garums 5,1 m). Popes kapos piemineklī J. Lazdiņai (1981. g., tēln. A. Dumpe), E. Feldmanim (tēln. G. Tiltiņš). Pie kapiem sarkanarmiešu brāļu kapi. Bij. skolas ēkas (1851. g., 1865. g.). Tārgalē *[88]* pils, parks (2,5 ha). Aprakstu par Landzi *[89]*, Zūrām *[90]*, Vārvi *[91]* skatīt rakstā par Pilteni. Pasiekstes vējdzirnavas *[92]* (1895. g.). Netālu Ventas krastā Bēķu kapos apbedīts medicīnas doktors V. Kraulis.

Eksponāts Jūras zvejniecības brīvdabas muzejā (R. Salcēviča foto, 1998. g.)

Ventspilī dzimuši dzejnieks Alant Vils (Fricis Dziesma), gleznotāja Z. Belte, komponists V. Bendorfs, tēlnieks M. Bensons, dzejniece Z. Dzenīte, aktrise M. Janaua, pianiste B. Mieze, dzejniece J. More, gleznotāji Ž. Sūniņš un J. F. Tīdemanis, komponists A. Tīss, operdziedātāja A. Vāne, sabiedriskie darbinieki F. Kārkliņš, J. un R. Kļaviņi.

VIESĪTE

Jēkabpils rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 2,3 km², lauku teritorija 311,1 km².
Iedzīvotāji: 2530 (1997. g.), kopā ar lauku teritoriju 3157 (1998. g.); latvieši 77,4%, krievi 13,8%, lietuvieši 3,3%, baltkrievi 2,4%, poļi 1,8 %.
Attālums no Rīgas 146 km (autoceļš P75, P73, P89, A7), no Jēkabpils 32 km (autoceļš P75).
Dzelzceļa stacija Sece 25 km no pilsētas (līnijā Krustpils–Jelgava).

Ģerboņa vairogs ar diagonālu dalījumu no tā augšējā kreisā stūra; augšējais lauks zelta, apakšējais – sarkans. Pa vairoga laukumu diagonālā izvietojumā uz vairoga kreiso pusi piecas ozolzīles; sarkanas – zelta laukā, zelta – sarkanajā laukā. Viesītes pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā

Viesīti apņem lauku teritorija, kas robežojas rietumos un ziemeļos ar Aizkraukles rajona Zalves, Daudzeses, Sunākstes un Seces pagastu, austrumos un dienvidos ar Jēkabpils rajona Sēlpils, Salas, Kalna, Elkšņu un Saukas pagastu. Pilsētu šķērso autoceļš P75 Jēkabpils–Nereta–Lietuvas robeža.

Daba un iedzīvotāji

Viesīte atrodas Augšzemes augstienes Sēlpils paugurvalnī. Virsa pauguraina, 105 m vjl. (Smītes un Anmaņa ezeriņa līmenis) – 130 m vjl., ielas vidēji 110 m vjl., aiz pilsētas ZA robežas augstākais kalns ir 141,1 virs jūras līmeņa. 1 km uz A no pilsētas sākas garais un šaurais Viesītes ezers. Ezers aizņem dziļu subglaciālu iegultni, tā platība 2,32 km², garums 7,5 km, lielākais platums 500 m, dziļums 20 m, krasti stāvi, tikai galos purvaini. Uz A Sēlijas paugurvaļņa piekājē vairāki lieli purvi, kur izveidoti dabas liegumi, bet uz D ap Saukas ezeru ir Saukas dabas parks.

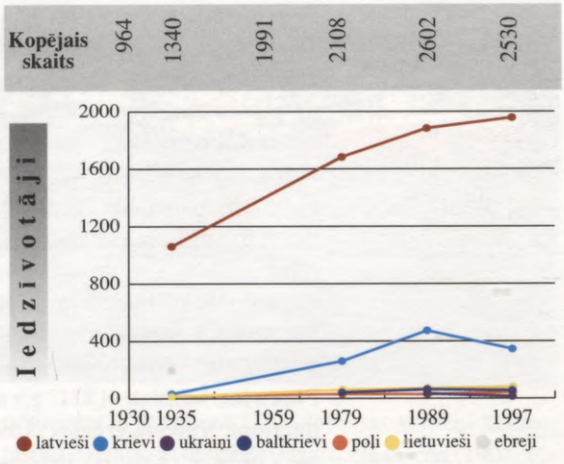

Iedzīvotāju skaits padomju okupācijas gados Viesītē pieauga gandrīz divas reizes. Latviešu īpatsvars svārstījās 70–80%. Pirms 2. pasaules kara lielāko mazākumtautību grupu veidoja ebreji, pēc kara – krievi. Bezdarbnieki 16,5% (1999. g.).

Vēsture

Tag. Viesītes teritorija bijusi apdzīvota vismaz 1. gt. pr. Kristus, par to liecina savrupatradumi. Kūliņu pilskalnā atradusies nocietināta apmetne, kas attie-

Skats uz Viesīti (S. Rusmaņa foto, 1991. g.)

Viesītes panorāma 30. gados

cas uz senāko dzelzs laikmetu (1. gt. pr. Kristus). Kalnadegļu, Galvānu un Lejasmucenieku kapulaukos iegūtie savrupatradumi attiecas uz agro dzelzs laikmetu (2.–4. gs.), Dukurānu kapulaukā savrupatradumi un arhīva ziņas par Diemantu kapulauku – uz vēlo dzelzs laikmetu (10.–12. gs.). Nav zināms apdzīvotības laiks Maizīšu un Sērpiņu pilskalniem.

Viesīte kā apdzīvota vieta ar nosaukumu Eķengrāve (arī Āžu miests) izveidojusies ap 1890. gadu pie Āžu kroga (celts 19. gs. 30. gados) uz bij. Eķengrāves muižas zemes, kas vēstures avotos minēta jau 16. gs. beigās. Āžu krogs atradās Jaunjelgavas, Jēkabpils, Aknīstes un Neretas ceļu krustojumā un ietilpa Viesītes (bij. Eķengrāves) pagastā. 1. pasaules kara laikā vācu okupācijas vara uzbūvēja šaursliežu dzelzceļu vietējo mežu izmantošanai un kara vajadzībām. 1919. g. jūlija sākumā pārkļuvuši pāri frontes līnijai, 1919. gada vasarā starp Daudzevu, Neretu un Viesīti darbojās sarkanie partizāni (apm. 35 cilvēki). 1919. g. augusta sākumā Eķengrāves komandantūra kopā ar Jēkabmiesta (Jēkabpils) sargu rotas un Daudzevas komandantūras kareivjiem organizēja uzbrukumus sarkanajiem partizāniem. 1921. gadā Eķengrāvei piešķīra miesta tiesības. 1926. gadā Eķengrāves miests pārdēvēts par Viesīti, un 1928. gadā Viesītei piešķirtas pilsētas tiesības. 20.–30. gados dzelzceļš tika lielā mērā uzlabots un Viesīte kļuva par šaursliežu dzelzceļa mezglu. Tiešā dzelzceļa satiksme ar Rīgu u.c. pilsētām gāja caur Daudzevu, Jelgavu un arī caur Jēkabpili, Krustpili. Satiksme bija arī ar Neretu un Aknīsti. Pilsētiņa tika labiekārtota; par Viesīti un tās apkārtni īpaši rūpējās arī valsts prezidents K. Ulmanis. 1937. gadā pilsētā bija vilnas vērptuve, tvaika dzirnavas, lopkautuve ar gaļas pārbaudes punktu, veikali. Pilsēta iekārtoja tirgus laukumu, notika nedēļas tirgi.

Karaspēka parāde 1935. gadā

1940. g. jūnijā Viesītē ienāca PSRS okupācijas karaspēks, bet pēc gada Viesītē sāka saimniekot vācu okupācijas vara. 2. pasaules kara laikā vācu armijas aizmugurē Viesītes apkārtnē 1943.–1944. g. darbojās O. Oškalna sarkano partizānu brigāde. Kara laikā Viesīte cieta samērā maz. 1944. g. 9. augustā Viesītē ienāca PSRS karaspēks. PSRS varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Viesītes iedzīvotāji.

Padomju okupācijas gados arī Viesītē plānoja attīstīt lielražošanu. Tika atvērta r/a "Rīgas apģērbs" filiāle, kur šuva specapģērbus, un 1966. gadā Rīgas dīzeļu rūpnīcas filiāle. Darbojās arī Jēkabpils MRS skuju miltu fabrika, šaursliežu dzelzceļa depo, kuru 1972. gadā slēdza, krejotava, vilnas vērptuve, maizes ceptuve (uzcelta 1955. g.), sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcas.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Sākot ar 19. gs. beigām, bij. Eķengrāves muižas teritorijā veidojās pilsētas apbūves struktūra un priekšnoteikumi iedzīvotāju skaita pieaugumam. Ar šaursliežu dzelzceļa ierīkošanu 1. pasaules kara gados Viesītes tālākai attīstībai tika dots jauns stimuls. Neatkarīgās Latvijas laikā tika bruģētas galvenās pilsētas ielas. Viesītes pašvaldība ierīkoja pilsētā elektrisko apgaismošanu, pērkot elektrību no dzelzceļa. Pašvaldība uzmērīja pilsētas teritoriju un izstrādāja apbūves projektu, rūpējās par ielu labošanu un iespēju robežās – par ielu apgaismošanu un namu ugunsdrošību. Pilsētā uzcēla arī divstāvu mūra skolas namu (1927. g., arhit. F. Skujiņš), tagad tajā atrodas Viesītes vidusskola.

Māksla

Nelielajā pilsētiņā ievērojamākais kultūras objekts ir Brīvības ev.-lut. baznīca. Atmodas laikā draudze to atguva pēc vairākiem pamestības gadiem. Atjaunotajā altārī ievietota mākslinieces viesītietes L. Caunes altārglezna. Uzkalniņā pretī baznīcai 1935. gadā uzstādīts mākslinieka V. Treija darinātais piemineklis Viesītes atbrīvotājiem. Skvērā pie nama Raiņa ielā 6 1978. gadā atklāts piemiņas akmens ar plāksni, kas vēstī, ka šajā vietā atradusies ēka, kurā 1896. gadā dzimis ķirurgs, onkologs un medicīnas vēsturnieks P. Stradiņš. Pie vidusskolas 1987. gadā atklāts

Viesītes kauja

Piemineklis Viesītes atbrīvotājiem (30. gadu foto)

Viesītes kauja notika 1919. g. 14. oktobrī starp bermontiešiem no vienas puses un Latvijas armijas 3. Jelgavas kājnieku pulka diviem vadiem (komandieris virsleitnants K. Strazdiņš) un Viesītes-Saukas aizsargu nodaļu (vadītājs kapteinis K. Malcenieks) no otras puses. Kauja bija sīva. Cīnītāji pielaida bermontiešu jātnieku eskadronu apm. 500 soļu attālumā un tad atklāja labi tēmētu uguni, kas sacēla paniku. Pāriedami pēc tam uzbrukumā, bijušie Augškurzemes partizānu pulka cīnītāji (tie veidoja 3. Jelgavas kājnieku pulka kodolu) kopā ar aizsargiem pretinieku galīgi sakāva. Gūstā saņēma 19 bermontiešus, ieguva divus smagos ložmetējus, trīs patšautenes, 16 zirgus, četrus divjūga ratus, vienu lauku virtuvi, 10 kastes ar rokas granātām un 30 tk patronu.

Viesītes kauja bija viena no nedaudzajām kaujām, kurā ļoti aktīvi iesaistījās aizsargi un vietējās komandantūras karavīri. Par šajā kaujā parādīto varonību K. Strazdiņu apbalvoja ar Lāčplēša Kara ordeni. Cīnītāju uzvaras godināšanai 1935. g. 11. augustā Viesītē Vales kalniņā atklāja pieminekli.

Augškurzemes partizānu pulka kritušo cīnītāju izvadīšana pēdējā gaitā 1919. gadā

tēlnieka K. Jansona darinātais P. Stradiņa pieminekļis. Ir saglabājusies ēka Raiņa ielā 14, ko 20. gs. sākumā cēlis P. Stradiņa tēvs Jānis. 1902.–1914. g. tajā dzīvojis P. Stradiņš. Pie dzelzceļa stacijas eksponēta 1918. gada modeļa lokomotīve un vagoni.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Ap 1855. gadu Viesītes pagasta nomalē – Robežniekos atradusies skola. Pirmais skolotājs bijis Keimanis, kas pa vasaru apstrādājis Robežnieku zemi, bet ziemā mācījis bērnus. Pēc viņa līdz 1874. gadam darbojies M. Slēģis. Šajā gadā skola pārvietota uz

Viesītes vidusskola (A. Tidrika foto, 1996. g.)

Aumaņiem, kur 1881. gadā uzbūvēta jauna skolas ēka. Pēc 1. pasaules kara 1923. gadā Viesītes pagastskola tika pārvērsta par sešklasīgo pamatskolu. Līdz 1940. gadam skolā rosīgi darbojās Viesītes mazpulks. Viesītē vēl atradās valsts arodskola, 1. pakāpes pamatskola.

1887. gadā Viesītē dibināta aptieka, kas darbojas arī mūsu dienās. Ņemot vērā Viesītes atrašanos Jēkabpils apriņķa vidū un ērto dzelzceļa, autobusu un zemes ceļu satiksmi, neatkarīgās Latvijas laikā Viesīte izvērtās par nozīmīgu saimniecisku un kultūras centru. Latvijas valdība lielā mērā veicināja pilsētas attīstību, nodibinādama pilsētā pastu, telegrāfu, telefonu, miertiesu. Darbojās veterinārārsts. Latvijas Lauksaimniecības kameras agronomiskais birojs daudz palīdzēja pilsētai un arī apkārtnei. Rosīgi darbojās izglītības b-ba "Ausma" (dib. 1922. g.), Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba (1930. g.). Zemnieku savienības Viesītes nodaļā darbojās Viesītes Mājturības veicināšanas b-ba (1931. g.). Aktīva bija Viesītes aizsargu nodaļa un aizsardžu pulciņš, Ekengräves Krājaizdevu s-ba, Savstarpējā ugunsapdrošināšanas s-ba, Zemgales Lauksaimniecības b-ba (1923. g.).

Pēc 2. pasaules kara Viesītē darbojās vidusskola, astoņgadīgā skola, kultūras nams (zālē 260 vietu), kinoteātris, divas bibliotēkas (29,2 tk grāmatu, 1968. g.), slimnīca, ambulance, grāmatnīca.

Reliģija

Viesītē darbojas baptistu draudze, Brīvības ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze.

Agrāk Viesīte piederēja pie Sunākstes ev.-lut. draudzes. Pirmā baznīca Sunākstē celta ap 1580. gadu. Tagadējā Sunākstes Baltā ev.-lut. baznīca iesvētīta 1829. gadā. 1932. gadā nodibināta Sunākstes draudzes Viesītes novada dāmu komiteja, kas vairākus gadus vāca līdzekļus baznīcas celšanai. Zemi (10 ha) 1933. gadā dāvināja Viesītes pagasta pašvaldība un Kabuču māju saimnieks P. Silenieks, projektu izstrādājis arhit. P. Kundziņš, to finansējis prof. P. Stradiņš. Viesītes lut. baznīca celta kā Sunākstes draudzes filiāles baznīca. Pamatakmens likts Varoņu piemiņas dienā 1937. g. 15. augustā, baznīca nosaukta par Brīvības baznīcu. Baznīca iesvētīta 1939. gadā, atjaunota 1994. gadā. Tā ir ķieģeļu celtne ar šīfera jumtu. Zvanā ir ieraksts: "Dievs, stiprini, ka stāvu droši par dzimto zemi, tautu, brīvību!" Tagad Viesītes ev.-lut. draudze ir patstāvīga. 1998. gadā mācītājs J. Saivars.

Baptistu draudze dibināta 1919. gadā. Dievnamu uzcēla 1921. gadā, kad draudzē bija ap 100 locekļu, bet sakarā ar emigrāciju uz Braziliju draudze zaudēja savu dievnamu. 1945.–1960. g. mācītājs bija J. Galviņš, kopš 1971. gada – P. Krievs.

1998. gadā Viesītes Romas katoļu draudzē kalpo J. Bratuškins.

Viesītes kultūras nams (I. Dreijera foto, 1996. g.)

Viesīte – deviņdesmitie gadi

90. gadu sākumā Viesītē un lauku teritorijā (bij. Viesītes un Vārnavas pagasts), ko tai pievienoja 1991. gadā, darbojās vairāki valsts uzņēmumi, lielākais no tiem bija agrofirma "Daugava" (divi iecirkņi) un "Meliorācija un agroķīmija". Šiem un arī citiem uzņēmumiem sairstot, bezdarba līmenis pilsētā sasniedza 22% no darbspējīgo iedzīvotāju skaita. Tomēr pēdējos gados vērojamas zināmas aktivitātes – nodibinātas vairākas SIA. Lielākā no tām ir "Ošukalns" (55 strādājošie). Uz agrofirmas "Daugava" 5. iecirkņa bāzes nodibināta kooperatīvā sabiedrība "Lemesis" (65 strādājošie). Darbojas arī SIA "Goba" – galdnieku cehs, SIA "Sēlijas mežs" Viesītes iecirknis, Jēkabpils rajona mežizstrādes iecirknis "Latsin", kā arī pašvaldības uzņēmumi "Namu pārvalde" un "Viesītes aptieka". Arvien vairāk attīstās individuālo uzņēmumu darbība; to vidū finansiāli spēcīgākie ir koku stādu audzētava "Kaupres", SIA "Šupiņš" un SIA "JK". Viesītē nesen reorganizēja slimnīcu un darbu sāka Veselības un sociālās aprūpes centrs. Viesītes pilsētā ar lauku teritoriju ceļu kopgarums ir 180,3 km, 142,6 km no tiem apsaimnieko pašvaldība.

Pilsētā atrodas vidusskola (479 skolēni), lauksaimniecības skola (73 skolēni), Jēkabpils mūzikas skolas filiāle, bērnudārzs "Zīlīte" (118 bērnu).

Rosīga kultūras dzīve Viesītē sākās 1901. gadā, kad Krājaizdevu s-ba uzcēla namu ar lielu zāli, kas vairāk nekā 90 gadus bija lielākais kultūras centrs pilsētā. 80. gadu beigās pilsētas centrā lika pamatus lielam kultūras namam ar četrām zālēm – koncertzāli (500 vietu), kinozāli, deju zāli un tradīciju zāli. Mūsu dienās šajā ēkā izvietojusies pilsētas dome, pārējās pašvaldības iestādes, apvienotās bibliotēkas. 1996. gadā uz šo ēku pārcēlās kultūras nams, kura rīcībā nodotas divas zāles, kā arī izstāžu zāle, administratīvās un mēģinājumu telpas. Te atrodas arī vietējā televīzija, kas raida trīs reizes nedēļā. Kultūras namā darbojas koris, deviņi deju kolektīvi, drāmas kolektīvs, vīru vokālais ansamblis, kā arī diskoapvienība "Kardija", estrādes ansamblis "Septembris". Kultūras namā notiek arī sporta kluba un piecu skolēnu deju kolektīvu nodarbības.

1998. gadā lielākie pasākumi par godu pilsētas 70 gadu jubilejai bija Sēļu gada noslēgums un prof. Paula Stradiņa 100 gadu jubilejas atcere. Par tradīciju kļuvuši ikgadējie pilsētas deju svētki un teātra diena "Spēlē, spēlmanīt!". Arvien lielāku popularitāti iegūst šlāgerfestivāls "Mazais bānītis" un Sten-

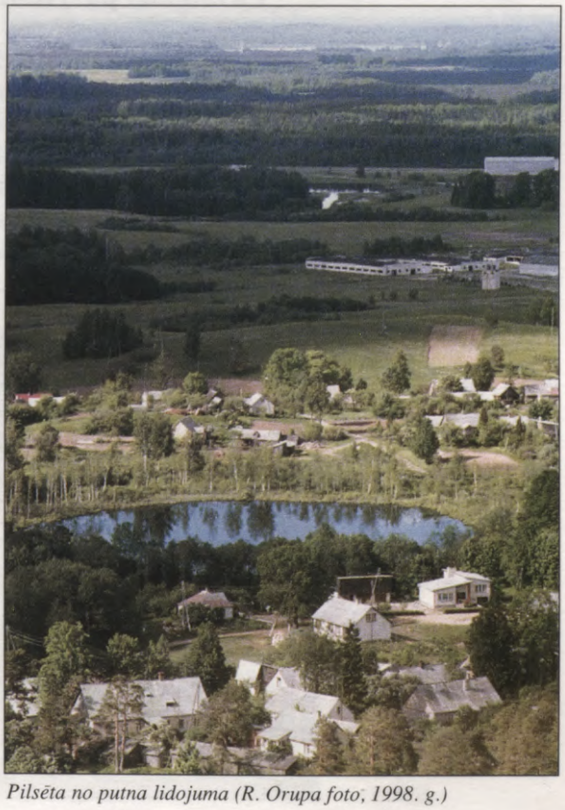

Pilsēta no putna lidojuma (R. Orupa foto, 1998. g.)

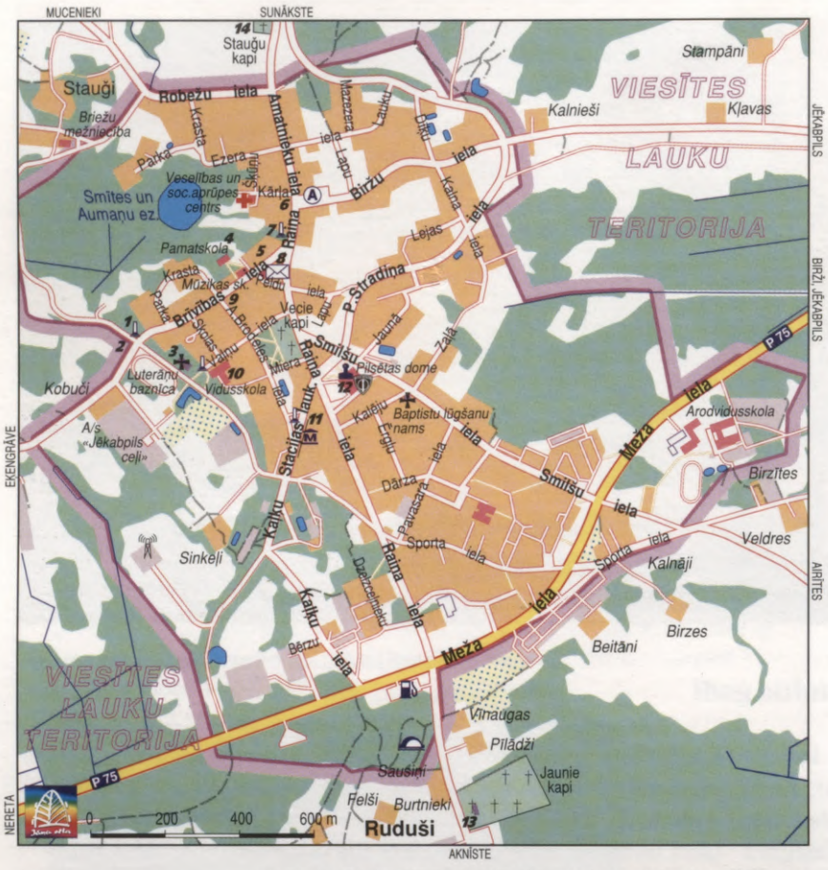

dera atceres pasākumi. No sadzīviskām tradīcijām jāmin representēto un pensionāru vakari, balles bezdarbniekiem, zemniekiem un medniekiem.

Viesītes pilsētas domes priekšsēdētājs J. Dimitrijevs

Pavadonis pa Viesīti un apkārtni

Vales kalniņā *[1]* Brīvības ielas galā paceļas pieminekļis Viesītes atbrīvotājiem. Blakus sarkanarmiešu brāļu kapi *[2]*. Brīvības lut. baznīca *[3]*. Vecā pagastskola (1881. g.) *[4]*, aptieka (1884. g.) *[5]*, vecākā pilsētas ēka – bij. Āžu krogs *[6]*. Piemiņas plāksne (1986. g., tēln. L. Novoženeca) ķirurga, prof. P. Stradiņa dzimto māju vietā *[7]*, P. Stradiņa mu-

zejs Raiņa ielā 14 *[8]*, viņa tēva celtajā ēkā, kur P. Stradiņš dzīvojis 1902.–1914. g., izveidota atmiņu taka. Piemiņas istaba rakstnieces A. Brodeles dzīvesvietā Brīvības ielā15 *[9]* (piemiņas plāksne 1985. g., tēln. V. Zēvalde). Vidusskolā skolas muzejs *[10]*. Pie skolas P. Stradiņa piemineklis. Pie bijušās šaursliežu dzelzceļa stacijas *[11]* apskatāms tehnikas piemineklis – lokomotīve un vagoni. Kultūras nams (arhit. L. Skuja) *[12]*. Piemineklis apm. 300 nošautajiem Viesītes ebrejiem (1998. g.) *[13]*. Stauģu kapos *[14]* apbedīts LKOK M. Pīrāgs. Viesītē dzimuši māksliniece L. Caune, astronomijas prof. U. Dzērvītis, dzejnieks G. Godiņš, operdziedātājs K. Nicis, medicīnas doktors J. Vētra, arhit. E. Vecumnieks.

Vārnavā *[15]* Vārenbrokas pils (19. gs.). Sērpiņu pilskalns *[16]* (36 m augsts). Sunākstes lut. baznīcā (1829. g.) atrodas J. L. Eginka altārglezna "Kristus debesbraukšana" (1844. g.) *[17]*. 1776. gadā tag. Viesītes lauku teritorijā (bij. Vārnavas pagastā) ieradās mācītājs, rakstnieks un valodnieks G. F. Stenders (Vecais Stenders); apbedīts iepretī Baltajai baznīcai. Stenderu kalniņā atdusas piecas Stenderu paaudzes. Sperjāņu kalns *[18]* (absolūtais augstums

Pilsētas centrs (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

Kūliņu pilskalns (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

133 m vjl., relatīvais ap 40 m). Plašs skats uz Ceplīša ezeru Z piekājē un 1 km attālo Piksteres ezeru. Maizīšu pilskalns *[19]* (ap 20 m augsts). Dabas liegumi – Švēriņu purvs *[20]*, Melnais purvs *[21]*, Slapjo salu purvs *[22]*, Nomaņu purvs *[23]*, Sūpes purvs *[24]*. Klauces kapos *[25]* T. Zaļkalna veidots piemineklis (1935. g.) J. Brukeram. Ap Saukas ezeru Saukas dabas parks. Ormaņkalns *[26]* – Sēlpils paugurvaļņa augstākais kalns (165,4 m vjl.). Lielais paugurmasīvs, kura augstākā daļa ir Ormaņkalns, paceļas 86,5 m virs Saukas ezera līmeņa. Plašs skats uz ezeru no Trumpes kalna, kas atrodas uz D no Ormaņkalna. Tā Z pakājē Kalnadruvu svētakmens. Saukas pilskalns (Dievkalniņš) *[27]* Saukas ezera krastā (11 m augsts). Saukas lut. baznīca (1825. g.) *[28]* ar J. Dēringa altārgleznu "Golgāta" (1868. g.). Uz A no baznīcas Saukas skolas vecajā mājā (Kesteru skolā) dzimis medicīnas doktors P. Dauge, pie skolas viņam piemineklis (1972. g., tēln. I. Krūmiņa, arhit. U. Berķis). Skolā muzejs. Saukā *[29]* dzimis latviešu fotogrāfijas pamatlicējs M. Buclers. Lauksaimniecības skolā ierīkots fotomuzejs. Pie skolas viņam uzstādīts piemiņas akmens (1987. g.) un skulptūra "Fotogrāfijai – 150" (1989. g., tēln. I.Līcis). Uz DA no skolas aiz ceļa piemiņas birzs spaidu kārtā izvestajiem sauciešiem un K. Ulmaņa stādīts ozols. Netālu uz ZA komponista A. Žilinska dzimtās mājas Lejas Arendzāni. Galvānu kapos *[30]* J. Jaunsudrabiņa tēva kaps (1988. g. uzstādīts piemin., tēln. I. Līcis). Senatora, Latvijas Tiesnešu b-bas priekšsēdētāja J. Skudres dzimtās mājas Meirāni *[31]*. Pie Indrāniem *[32]* resnākais ozols Jēkabpils rajonā – 7 m apkārtmērā. Arheoloģiskais piemineklis – Klūgu upurakmens un cepļa vieta *[33]*. Kūliņu pilskalns (Vecsaukas pilskalns) *[34]* (34 m augsts). Par 1905. gada notikumiem Viesītē stāsta divi piemiņas akmeņi – vietā, kur notika uzbrukums dragūnu nodaļai *[35]*, un skolotāja Jūlija Dievkociņa un viņa biedru nošaušanas vietā *[36]*.

Tehnikas piemineklis – 1918. gadā Berlinē būvētā šaursliežu dzelzceļa lokomotīve un vagoni (A. Tidriķa foto, 1996. g.)

VIĻAKA

Balvu rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1945. gada.
Platība 6,3 km².
Iedzīvotāji: 2025 (1997. g.); latvieši 54,7%, krievi 37,6%, čigāni 3,2%, ukraiņi 1,5%, baltkrievi 1,3%.
Attālums no Rīgas 247 km (autoceļi A2, P27, P35 caur Gulbeni un Balviem), no Balviem 27 km.
Dzelzceļa stacija Vecumi 8 km no Viļakas (līnijā Rīga–Vecumi).

Ģerboņa vairogs ar horizontālu dalījumu tā augšdaļā. Augšējā laukā trīs ziedi ar putekšņlapām; apakšējā laukā ezis

Pilsētas teritorija robežojas ar Susāju pagastu ziemeļos, rietumos un dienvidos, Medņevas pagastu dienvidaustrumos un Vecumu pagastu austrumos un ziemeļaustrumos.

Daba un iedzīvotāji

Viļaka atrodas Latvijas A pierobežā (8 km līdz Latvijas–Krievijas robežai), Viļakas ezera DR galā, Austrumlatvijas zemienes Adzeles pacēluma malā. Netālu uz A sākas Abrenes nolaidenums. Viļakas teritoriju ietver Kacēnu-Dzērvēnu paugurgrēda, bet gar pilsētas A robežu stiepjas tās daļa – Viļakas valnis. Lielāko apkaimes pauguru vidējais augstums 130–140 m vjl. (DR Kangaru kalni 144 m vjl.). Uz A no pilsētas mežu masīvi. Pilsētas ZA atrodas Viļakas ezers (1,38 km²), tālāk uz ZR, aiz Tepenīcas kalniem – Tepenīcas ezers (30,9 ha), bet aiz D robežas atrodas Ilziņu ezers. Pa pilsētas DA robežu tek Kira, nedaudz tālāk tās labā pieteka Niedrupīte. DR no Viļakas sākas Vēde, D apkaimē tek Lodumka. Viļakas ezerā ietek Meirupīte.

Klimats mēreni kontinentāls. Gada vidējā temperatūra 5 °C, janvāra vidējā temperatūra no –6 °C līdz –7°C, jūlija 16,5–17 °C. Nokrišņi 550–600 mm gadā.

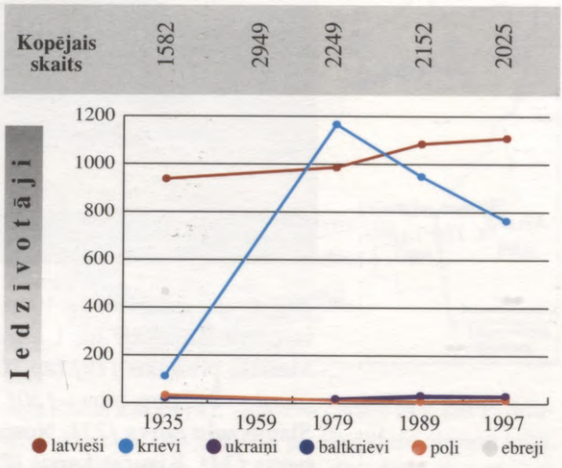

Pilsētai tās pastāvēšanas vēsturē nav raksturīgas lielas iedzīvotāju skaita maiņas. 1939. gadā 59% no iedzīvotāju skaita bija latvieši, 29% – ebreji, 8% – krievi. Nelieli iedzīvotāju skaita zaudējumi bija 2. pasaules karā, un arī pēc tā iedzīvotāju skaits bija gandrīz nemainīgs līdz 90. gadiem, kad tas samazinājās migrācijas un zemās dzimstības dēļ. 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija –14,7 (7,4 dzimušie un 22,1 mirušais). 1997. gadā no 2045 iedzīvotājiem 16,8% bija līdz darbspējas vecumam, 50,4% darbspējas vecumā, 32,8% virs darbspējas vecuma; 22,9% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem bija bezdarbnieki.

Vēsture

Viļaka ir sena apdzīvota vieta, kas vēstures avotos minēta 13. gs., kad tā bija latgaļu Atzeles (Adzeles) zemes Purnavas (Pornuves) novada centrs. Senā latgaļu pils atradusies Eržepoles pilskalnā pilsētas ZR malā. Pēc latgaļu pakļaušanas un vācu krustnešu iekaroto zemju sadalīšanas Viļaku ieguva Rīgas ar-

Viļakas panorāma (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Folkloras kopa "Atzele" (J. Šapala foto, 1998. g.)

hibīskaps. 1293. gadā Viļakas ezera salā tika uzcelts nocietināts klosteris *Marienhaus*, no kā šī vieta dabūja vācisko nosaukumu Marienhauzene (*Marienhausen*). 16. gs. sākumā klosteris pārbūvēts par nocietinātu mūra pili. 1559. gadā arhibīskaps pili un novadu ieķīlāja Polijai. Livonijas kara (1558.–1583. g.) laikā Viļaka tika nopostīta. 1582. gadā Viļaka kļuva par Inflantijas (Poļu Vidzeme, uz A no Aiviekstes) stārastijas centru, kur valdīja Viļakas (*Willach, Vleh*) stārasts. Pētera I karapulki pili galīgi sagrāva un tā vairs netika atjaunota. 1772. gadā pēc Polijas pirmās dalīšanas Latgali (arī Viļaku) pievienoja Krievijai un tā kļuva par t.s. Daugavas provinci, ko iekļāva Pleskavas guberņā, no 1802. gada – Vitebskas guberņā, Ludzas apriņķī. Ap Viļakas muižas un pagasta centru izveidojās miests, kura iedzīvotāji nodarbojās gk. ar sīktirdzniecību. 1797. gadā Viļakas muižā darbojās stikla ceplis. 1862.–1863. g. Viļakas muižas Semenovas (Semjonovas) folverkā (foļvarkā), Viļakas grāfienes A. Lipes-Lipskas brāļa, muižas pārvaldnieka O. Polonska namā darbojās krievu revolucionārās organizācijas "Zemļa i voļa" tipogrāfija. O. Polonska uzdevums bija izveidot bruņotu vienību. Dažas dienas pirms noliktās sacelšanās viņu arestēja un viņam piesprieda 20 gadus katorgā, bet grāfiene uz neilgu laiku tika aizsūtīta trimdā uz Voroņežas guberņu. 1905. g. revolūcijas laikā Viļakas pagasta zemnieki atcēla pagasta amatpersonas un ievēlēja rīcības komiteju. 1918. gadā muižā saimniekoja grāfienes mazdēls – Viļakas muižas pēdējais īpašnieks grāfs S. Zabello. Kad Latgalei tuvojās lielinieki un Sarkanā armija, īpašnieks muižu atstāja. Tūlīt pēc tam muiža tika nodedzināta. Nodega arī daļa no Viļakas miesta mājām.

Viļakas muiža. J. K. Broces zīmējums 1797. gadā

1925.–1945. g. Viļaka ietilpa Jaunlatgales (no 1938. g. Abrenes) apriņķī. Muižas saimniecības ēku

K. Ulmanis un Latgales divīzijas komandieris K. Berķis Viļakā 1920. gadā

vietā tika ierīkota linu fabrika. Šajā laikā Viļakā bija miertiesa, darbojās ķieģeļnīca. 1940. g. jūnijā Viļakā ienāca PSRS karaspēks, sākās padomju okupācijas iestāžu darbība. Pēc hitleriskās Vācijas armijas iebrukuma Latvijā (1941. g. vasarā) tika apcietināti un nogalināti daudzi Viļakas iedzīvotāji. 1944. g. 24. jūlijā Viļakā ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos atkal cieta daudzi Viļakas iedzīvotāji. 1945. gadā Viļakai piešķīra pilsētas tiesības. 1945.–1949. g. tā bija apriņķa centrs, 1950.–1959. g. – Abrenes rajona centrs.

Pēc 2. pasaules kara Viļakā darbojās r/a "Latvijas lini", "Sarkanais rīts" un "Daiļrade" filiāles, pienotava. Viļakā atradās padomju saimniecības "Viļaka"

centrs, veikali, sadzīves pakalpojumu kombināta mehāniskā darbnīca, šūšanas, apavu, kalēju, galdnieku darbnīcas, PMK ražošanas bāze, remonta un celtniecības iecirknis, maizes ceptuve.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsēta izveidojusies un attīstījusies pie ezera. Kādreiz te krustcelēs bijis Krapāna traktieris. Pie ceļa, kas ved uz Žīguriem, izveidojies viens no jaunākajiem pilsētas rajoniem, kur uzceltas Līvānos ražotās saliekamās mājas.

Skats uz Viļakas ezeru un salu (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Ezerā uz salas atrodas valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis – Viļakas viduslaiku pils, bet pilsētā, Abrenes ielā – senkapi, Baznīcas ielā – 19. gs. celtā mācītājmāja.

Māksla

Viena no ievērojamākajām neogotikas baznīcām Latvijā, kuru var salīdzināt vienīgi ar Līksnas vai Dignājas katoļu dievnamiem, ir Viļakas Vissvētā Jēzus Sirds katoļu baznīca. Tā celta smilšainā uzkalnā, kur vispirms dzīti ozola koka pāļi, tad likti pamati no tēstiem laukakmeņiem. Baznīca ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. Tajā atrodas brāļu Blombergu darinātās ērģeles (ap 1890. g.). Gan fasāžu apdares, gan interjera veidojums, altāri, biktssoli, pārējās mēbeles ir teicami vietējo un arī Polijas galdnieku darbi.

Piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Tēlnieka K. Zemdegas 1933. gadā darināto alegorisko veidojumu Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem karavīriem padomju okupācijas laikā nojauca. 1990. g. 11. novembrī piemineklis – akmenī kaltā svece ar mūžīgu liesmu – tika atkal atjaunots; tas liecina par pilsētas iedzīvotāju stipro garīgo stāju.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirmā Viļakas skola, t.s. Kalna skola nodibināta 1866. g., tā atradusies vietā, kur uz senā latgaļu pilskalna vēlāk tika uzcelta Viļakas pareizticīgo baznīca. Uz muižas ēkas pamatiem uzcēla Viļakas ģimnāziju (1931. g.). Darbojās arī mežkopības skola un

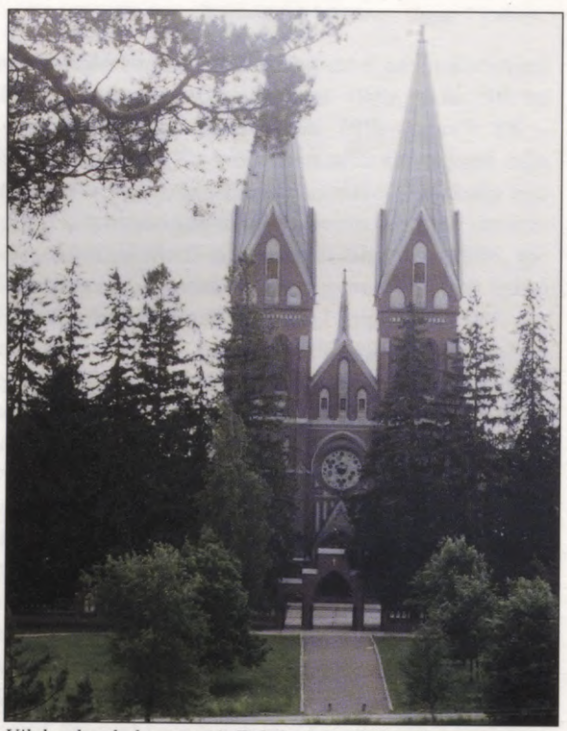

Viļakas katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

pamatskola. 20. gs. 1. pusē Viļakā F. Logina vadībā iestudētas teātra izrādes. 20. gs. 30. un 40. gados kultūras darbinieks J. Cibuļskis organizējis Viļakā grāmatu izdevniecību.

1891. gadā atklāta slimnīca. 1894. gadā dibināta aptieka. Pēc 2. pasaules kara Viļakā trīsstāvu ēkā darbojās vidusskola, ezera krastā – internātskola (1960.–1974. g.), netālu no tās – mūzikas skola, bibliotēka, kultūras nams, kinoteātris (ierīkots kādreizējā klostera telpās), slimnīca un poliklīnika, bērnudārzs, sakaru nodaļa. Pilsētā izveidots novadpētniecības muzejs (dibinātāja un vadītāja kopš 1967. g. ir L. Maksimova). 1945.–1959. g. Viļakā iznāca laikraksts "Latgales Zemnieks".

Reliģija

Viļakā darbojas ev.-lut. draudze, Vissvētā Jēzus Sirds Romas katoļu draudze, Vissvētās Dievmātes patvēruma pareizticīgo draudze.

Viļakas ev.-lut. draudze dibināta 1920. gadā. Sākumā dievkalpojumi noturēti skolā. Baznīca celta pēc J. Cīruļa projekta (iesvētīta 1928. g., 120 sēdvietu). 1939. gadā tā ieguva ērģeles. Altārglezna "Jēzus ar mācekļiem iet caur labību" (aut. virsmežzinis Reinholds). Mācītāji, kas aprūpēja draudzi, bija gk. no Balvu, Rēzeknes, kā arī no Abrenes draudzes un bieži mainījās. 1999. gadā mācītājs E. Alpe.

Viļakas Romas katoļu draudze pastāvējusi jau 1712. gadā. 1716. gadā tika nolemts atjaunot baznīcu. Otra koka baznīca Viļakā celta 1748. gadā. 1890.–1891. g. uzcēla jaunu baznīcu, kas tika konsekrēta Vissvētā Jēzus Sirds godam. 1920.–1925. g. draudzes dekāns bija P. Apšinīks. Viņš nodibinājis Viļakā četrgadīgu draudzes skolu. 1999. gadā dekāns O. Aleksāns.

Pareizticīgo baznīca uzcelta 19. gs. beigās (atjaunota 1990. g.) bij. seno latgaļu Eržepoles pilskalnā. Tur atrodas arī kapi. Celtniecība notika laikā, kad Krievija neatlaidīgi īstenoja pārkrievošanas politiku; krievu pareizticīgo baznīcas tika celtas pat vietās, kur pareizticīgo nebija (arī Viļakā), un par pāriešanu "valsts ticībā", t. i., pareizticībā, tika solīta īpašumā zeme.

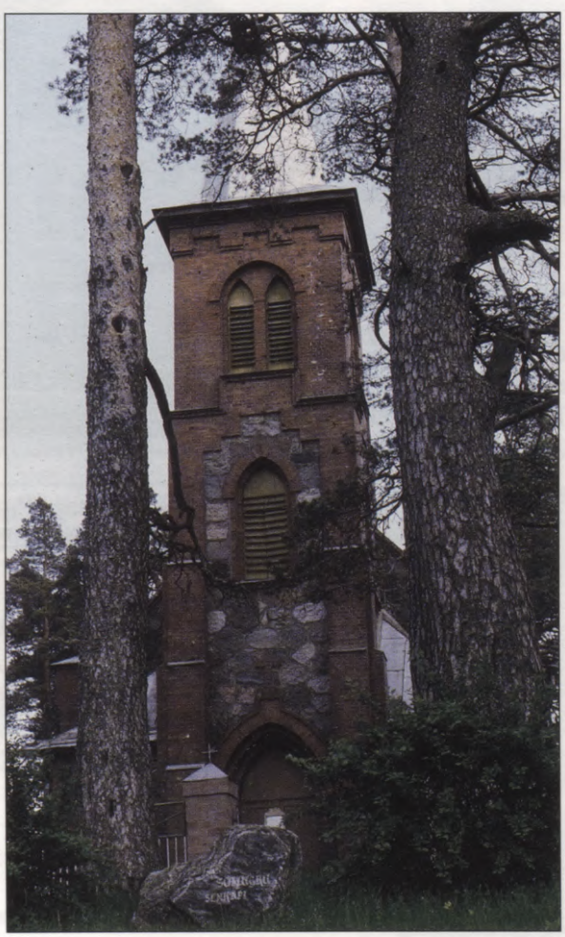

Viļakas luterāņu baznīca (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Viļakas pareizticīgo baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1998. g.)

1937. gadā Viļakā tēvs Toms Gumperbergs nodibināja kapucīņu ordeņa klosteri un uzcēla lielu divstāvu mūra ēku ar kapliču, kuru Romas pāvesta nuncijs iesvētīja 1940. gada pavasarī. Klosteri uzcēla vietā, kur kādreiz atradās 1748. gadā celtā vecā katoļu koka baznīca. Kopš 1997. gada klosteri atjauno.

Mūsu dienās Viļakā nav vairs arī sinagogas (pirms 2. pasaules kara Viļakā gandrīz 1/3 iedz. bija ebreji).

Viļaka – deviņdesmitie gadi

90. gadi pilsētas saimnieciskajā dzīvē raksturīgi gk. ar dažādām privātajām iniciatīvām. Izveidojušies vairāki kokapstrādes uzņēmumi, piem., SIA "Daiļrade-koks" Viļakas cehs. Nodibināta un darbojas piensaimnieku kooperatīvā sabiedrība "Jaunlatgale", kas ietver piena pārstrādi, lopkautuvi un gaļas pārstrādi. Tiek celts graudu pirmapstrādes uzņēmums un maiznīca. Izveidots pašvaldības uzņēmums "Melioratīvā celtniecība un komunālā saimniecība" (veic melioratīvus, komunālus pakalpojumus, ceļu remontu un izbūvi). Uzņēmējdarbības veidu maina linu pārstrādes uzņēmums. Veidojas lauksaimniecības tehnikas pakalpojumu kooperatīvi, ir plašs un ērts pilsētas tirgus. Attīstās tautas amatniecība – šūšana, aušana, adīšana, ādas apstrādāšana, klūdziņu pīšana; darbojas namdari, akmeņkaļi. Pilsētā ir viesnīca, attīstās tūrisms.

Arī kultūras dzīvē ir dažādas aktualitātes. Pilsētā ik gadus tiek organizētas Eiropas kultūras mantojuma

Abrenes iela (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

dienas; šeit notikusi pasaules latviešu ģimeņu "3x3" nometne. Ik vasaru ev.-lut. draudze organizē vasaras nometni ģimenes tradīciju saglabāšanā. Katoļu baznīcā notiek ērģeļmūzikas koncerti.

Viļakā ir plašas iespējas iegūt izglītību. 1996. gadā atjaunota Viļakas valsts ģimnāzija, darbojas arī pašvaldības vidusskola, mūzikas skola, bērnudārzs. Ir kultūras nams, brīvdabas estrāde, stadions un slēgtais sporta komplekss, poliklīnika un slimnīca. Pilsētā darbojas deju kopas "Danča bērni", "Dēka", folkloras kopa "Atzele", etnogrāfiskais ansamblis "Abrenīte", nevalstiskā organizācija dāmu klubs "Marienhauzene". Ir novadpētniecības muzejs. Kultūras un izglītības jomā Viļaka sadarbojas ar partneriem Norvēģijā un Somijā.

1992. gadā Viļakā bij. 7. Siguldas kājnieku pulka kazarmās izvietojās robežsargu bataljons. Šīs ēkas tagad ir modernizētas, paplašinātas un tajās darbojas 2. Viļakas Valsts robežsardzes pārvalde.

Viļakas pilsētas domes priekšsēdētājs M. Locāns

Pavadonis pa Viļaku un apkaimi

Viļaka ir pilsēta, kas lepojas ar savu pagātni. Pie kapucīņu ordeņa klostera ēkas piemineklis (1940. g.) kapucīnu tēvam N. Turkam *[1]*. Tautas ielā 6 piemiņas akmens (1996. g., tēln. J. Bārda) latgaļu drukas pamatlicējiem Viļakā V. Leiko, J. Cibuļskim *[2]*. Kādreizējā tirgus laukumā piemineklis 2. pasaules kara partizāniem (1962. g., tēln. Z. Zvāra) un piemineklis (1993. g.) latgaliešu dziesminiekam P. Miglenīkam *[3]*. Pie lut. baznīcas *[4]* piemiņas zīme baznīcas celšanas iniciatoram virsmežzinim K. Jozuum, arī deportēto mežkopju piemiņai stādītie bērzi. Visvētā Jēzus Sirds katoļu baznīcas *[5]* priekštelpā latīņu valodā plāksnes par celtnes vēsturi. Baznīcas

Viļakas valsts ģimnāzija (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

Piemiņas akmens Latgaļu drukas pamatlicējiem Viļakā (A. Tidriķa foto, 1998. g.)

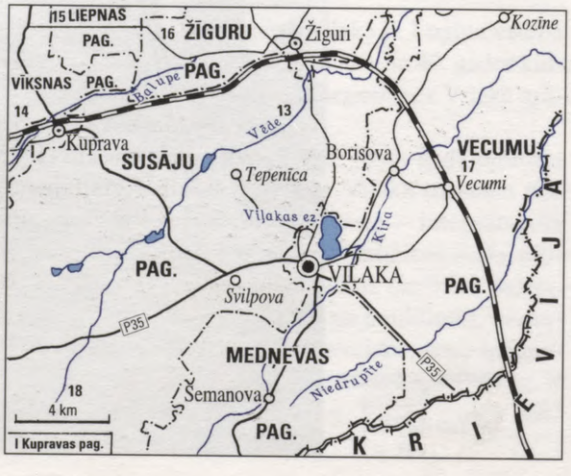

teritorijā bīskapa K. Duļbinska apbedījuma vieta un grāfu Lipu-Lipsku dzimtas kapenes, iepretim slimnīcai ielas malā piemiņas vieta (1995. g.) nacionālajiem partizāniem *[6]*. Sv. Mateuša (Miera) kapos piemineklis 750 Viļakas hospitālī mirušajiem un apkārtnē kritušajiem vācu karavīriem *[7]*, turpat netālu Jaunatnes ielā piemiņas vieta arī kādreizējā ebreju kapsētā *[8]*. Jaškovas lut. kapos pilsētas tuvumā K. Zemdegas piemineklis (1933. g.; atjaunots 1990. g.) Latvijas brīvības cīnītājiem *[9]*. Uz nodedzinātās pils pamatiem celta ģimnāzijas ēka *[10]*, tur atrodas pilsētas muzejs. Saglabājušās vairākas bij. muižas saimniecības ēkas. Liepnas ielā 8 dzīvojis (1931.–1942. g.) gleznotājs prof. N. Breikšs. Viļakas ezerā uz salas atrodas pilsdrupas *[11]*. Valsts nozīmes arhitektūras piemineklis ir pareizticīgo baznīca *[12]*. Pie baznīcas sarkanarmiešu brāļu kapi. Vietējas nozīmes arhitektūras piemineklis – P. Šaicāna sēta Vēdenīšos *[13]*. Aiz Kupravas pilskalns – Kauguru kalns *[14]*. Viļakas apkārtnē vairāki dabas liegumi: Kupravas liepu audze *[15]*, Zodānu purvs *[16]*, Badnovas purvs *[17]*, Stompaku purvi *[18]*. Katlešos Meža muzejs.

Viļakā dzimuši lut. garīdzniece E. Blumenfelde, kultūras un sabiedriskā darbiniece A. Bržezinska, grafiķis J. Briedis, neiropatoloģe, Dr. habil. med. Ģ. Eniņa, mākslas zinātniece G. Tidomane.

VIĻĀNI

Rēzeknes rajonā

Pilsētas tiesības kopš 1928. gada.
Platība 5 km².
Iedzīvotāji: 4495 (1997. g.); latvieši 47,3%, krievi 49,0%, baltkrievi 1,2%.
Attālums no Rīgas 216 km (autoceļi A6, A12, caur Krustpili), no Rēzeknes 28 km.
Dzelzceļa stacija Viļāni 198 km no Rīgas (līnijā Rīga–Zilupe).

Ģerboņa vairoga zilā lauka augšpusē šūnveidīgs zelta tīkls, apakšpusē zelta bite.

Pilsētas teritorija robežojas ar Viļānu pagastu, tikai austrumu pusē īsa robeža ar Sokolu pagastu. Viļānus šķērso autoceļš P58.

Daba un iedzīvotāji

Viļāni atrodas Latvijas A daļā, Jersikas līdzenuma A malā, gk. Maltas labajā krastā. Apkaimes reljefs pārsvarā līdzens un nedaudz paugurains. Lielāko pauguru vidējais augstums 120–130 m vjl. Uz A no pilsētas sākas Latgales augstienes Rēzeknes pazeminājums un Rāznas pauguraine, uz D – Maltas pazeminājums, uz Z – Lubāna līdzenums. Cauri pilsētai tek Malta. Viļānu apkaimē tai stāvi, 5–12 m augsti, gleznaini krasti, augšpus tilta izveidota neliela ūdenskrātuve. Apkaimē tek Maltas kreisā krasta pieteka Sperga un labā krasta pieteka Lauza un Tiskade. Uz R no pilsētas tek Malmute ar labo pieteku Liepupīti, uz A – Rēzekne ar kreiso pieteku Čečoru un labo pieteku Livžanku. DR apkaimē atrodas Tiskada ezers (1,79 km²). Apkaimē aug gk. skujkoku meži.

Klimats mēreni kontinentāls, vidēji silts un mitrs. Gada vidējā temperatūra 6 °C, janvāra vidējā temperatūra apm. –7 °C, jūlija 17,5–18 °C. Nokrišņi apm. 600 mm gadā.

20. gs. sākumā iedzīvotāju skaits tag. Viļānu teritorijā bija lielāks par tūkstoti. Tas pakāpeniski palielinājās līdz 30. gadiem, bet 2. pasaules karā gandrīz par 50% samazinājās. Iedzīvotāju skaits īpaši strauji pieauga 1950.–1962. g., kad Viļāni bija rajona centrs. 90. gados iedzīvotāju skaits pamazām samazinājās negatīvā dabiskā pieauguma un negatīvās migrācijas dēļ. 1996. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija –3,8 (9,7 dzimušie, 13,5 mirušie); migrācijas saldo –36 (iebrauca 143, izbrauca 179 iedzīvotāji). 1997. gadā no 4495 iedzīvotājiem 17,4% bija līdz darbspējas vecumam, 57,4% darbspējas vecumā, 25,2% virs darbspējas vecuma; 21,5% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem bija bezdarbnieki.

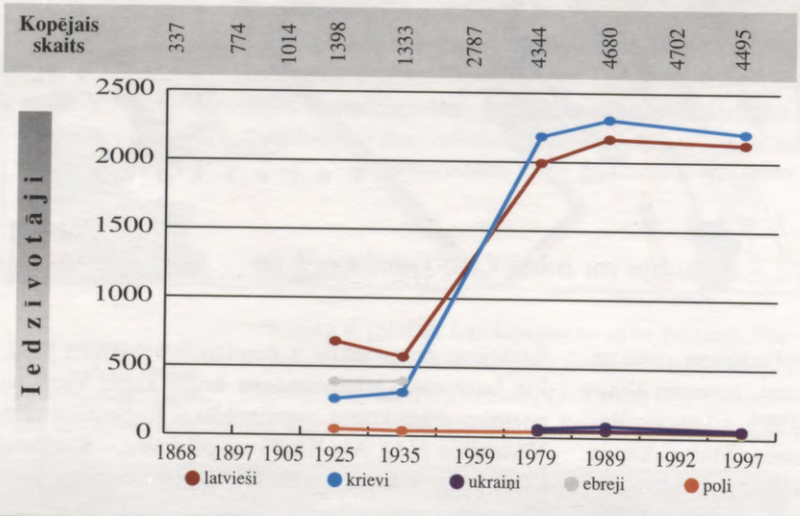

Brīvības iela (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Vēsture

Apm. 3 km uz Z no pilsētas Trūpos atrodas senais latgaļu Kaupra pilskalns (tagad stipri noarts), kur atrodas arī Trūpu Velnakmens, kas bijusi sena kulta vieta. Par Viļānu un tās muižas sakaru ar pilskalnu liecina daudzi arheoloģiski atradumi, nostāsti un senvietas. Apkaimē vairāki senkapi un arī latgaļu Piziču pilskalns. 1212. gadā Viļānu-Rēzeknes novads nonāca vācu krustnešu rokās.

Pirmo reizi Viļāni minēti 1495. gadā nomas līgumā ar nosaukumu *Wielona*, ko ar savu parakstu un zīmogu apstiprināja Livonijas ordeņa mestrs Valters Pletenbergs, slēdzot līgumu par lēņa tiesībām ar feodāli Jāni de Loî. Zemi līdz ar latgaļiem izlēnoja vasaļiem, pieprasot nodevas, klaušas un arī karavīrus. 1507. gadā muiža, kas bija viena no lielākajām Latgalē, pārgāja Overlaku dzimtas rokās, kuri novadā saimniekoja līdz 1603. gadam, kad Polijas karalis Sigismunds III J. Overlaku kā neuzticamu no Viļāniem padzina.

Kad vācu kundzību nomainīja poļu-lietuviešu

(1561.–1772. g.) valdīšana, Viļāni tika dēvēti par *Wielony*. Poļu muiža tika nodota T. Dombrovam, kas to savukārt nodeva Bergu senās dinastijas pārstāvim L. Ofenbergam. Šās ģimenes valdījumā Viļāni palika līdz 1731. gadam, kad muižu pārņēma Latgalē ietekmīgi muižnieku dzimtas pārstāvji – brāļi I. un J. Riki. 1752. gadā Viļānu muižu ieguva M. Riks, kas bija arī Inflantijas (Poļu Vidzeme) vaivads.

Pēc Polijas pirmās dalīšanas Latgale nonāca Krievijas impērijas sastāvā (1772.–1917. g.). Rīgas–Rēzeknes tirdzniecības ceļa malā Viļāni sāka veidoties par miestu, kura uzplaukumu veicināja Janovsku dzimta, kas uzcēla lielu ādu fabriku. Tā apgādāja Krievijas armiju ar siksnām, somām, apaviem, segliem, sakām. Muižā bija arī divi kaļķu cepļi, alus brūži, ķieģeļu fabrika, dzirnavas un krogi. Šīs dzimtas saimnieciskā ietekme Viļānos saglabājās līdz 1940. gadam, kad pēdējo muižnieku Janovsku atvasi Julianu (jaunāko) padomju okupācijas iestādes 1941. g. martā deportēja, un 1943. gadā viņš gāja bojā. Darbojās arī linu vērpšanas un linu aušanas fabrika (vairāk nekā 200 strādnieku 1869. g.). Iedzīvotāji nodarbojās gk. ar sīktirdzniecību un amatniecību. Jau 1825. gadā Viļānos bija seši gadatirgi. 1852. gadā Viļānus jau dēvēja par miestu, bet miesta tiesības tika piešķirtas 1862. gadā. Viļānos bija vairākas tirgotavas, noliktavas, divstāvu mūra Baltais krogs (kādreiz zirgu pasta stacija), maizes un baranku ceptuves. Viļānu uzplaukumu apturēja 1. pasaules karš. Kara sākumā ādu fabrika, kas ražoja produkciju armijas vajadzībām, tika evakuēta uz Krieviju, kur arī palika. Revolūcijas un vācu okupācijas gadi arī neveicināja miesta attīstību. 1919. gadā Viļāni bija lielinieku varā. 1920. g. 11. janvārī no Viļāniem tie tika padzīti. Tikai pēc Latvijas valsts nodibināšanās Viļāni sāka atdzīvoties. Neatkarīgās Latvijas laikā pēc agrārreformas miestam pievienoja zemes piegriezumu, tā izveidojot jaunus apbūves gabalus. Kad 1928. g. 25. februārī Viļāniem piešķīra pilsētas tiesības, tiem jau piederēja 163 ha zemes un uz tās atradās 65 tirdzniecības uzņēmumi. 1932. gadā Viļānos tika izbūvēts elektrības sadales tīkls, 1936. gadā – lopkautuve.

1940. g. jūnijā Viļānos ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Sākās padomju okupācijas iestāžu darbība. 1941. g. jūlija sākumā visā Latvijā, arī Viļānos nodibinājās vācu okupācijas režīms. 2. pasaules kara laikā nacisti iznīcināja apm. pusi Viļānu iedzīvotāju. Karā tika izpostīta arī pilsēta. 1944. g. 28. jūlijā Viļānos ienāca PSRS karaspēks. PSRS okupācijas varas iestāžu rīkotajās masu deportācijās un arestos cieta arī Viļānu iedzīvotāji.

1919. gadā, 1947.–1949. g. Viļāni bija apriņķa centrs, 1949.–1962. g. – rajona centrs. 1950. gadā sāka darboties Viļānu elektrostacija uz Maltas upes, to atjaunoja 1994. gadā. Tā ir privātā HES, pieder H. Janovskim. Pēc 2. pasaules kara Viļānos darbojās Silmales kūdras fabrikas iecirknis, LLT darbnīcas, maizes ceptuve, remonta un celtniecības iecirknis, tipogrāfija. Pilsētas nomalē uzcēla Rēzeknes rajona sadzīves pakalpojumu kombināta ražošanas korpusus: transportlīdzekļu remontdarbnīcu, vatelīna cehu, galdniecības cehu, ādas un trikotāžas izstrādājumu, šūšanas, apavu u.c. darbnīcas. 1956. gadā uz Ošupes linkopības un selekcijas stacijas un padomju saimniecības "Viļāni" bāzes tika izveidota Viļānu selekcijas un izmēģinājumu stacija, kur veica zinātniskās pētniecības darbu garšķiedras linu sēklkopībā un to audzēšanas tehnoloģijā. Tās rīcībā bija saimniecība ar vairāk nekā 5 tk ha zemes.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Pilsētu rotā 18. gs. celtās divu torņu baroka baznīcas siluets un klostera piebūve.

1852. gadā Viļānos bija 12 sētas, 20. gs. sākumā – 242 dzīvojamās ēkas, septiņas no tām bija mūra ēkas.

Bijušā bernardiešu klostera ēka (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1930. gadā pilsētai tika apstiprināti būvnoteikumi, kuros paredzēja saimniecības centra, dzīvokļu rajona un rūpniecības rajona izveidošanu un celtniecības plānošanu. Pieļaujamais būvmateriāls netika reglamentēts. Notika pilsētas labiekārtošanas darbi. Galvenajās ielās tika ierīkoti betona trotuāri, nomaļās ielas grantētas, ierīkoti apstādījumi. Veikti priekšdarbi pilsētas tirgus laukuma paplašināšanai, parka un peldētavas ierīkošanai. Pēc 2. pasaules kara tika likvidēti kara postījumi. Uzceltas jaunas dzīvojamās mājas un sabiedriskās ēkas, Viļānu vidusskolas četrstāvu ēka.

Māksla

Viļānu pilsētas un tuvākās apkārtnes ainavas neparastums slēpts daudzos krucifiksos, kapelās un krusta ceļa stacijās, kas uzceltas gan ceļmalās, gan īpaši izraudzītās vietās un kapsētās. To papildina ebreju un vecticībnieku kapos sastopamās katrai konfesijai raksturīgās piemiņas zīmes, krusti un stēlas. Te nav aizmirsts arī Sarkanās armijas karavīru memoriāls.

Viļānus pievilcīgus dara koka dzīvojamās mājas, kas dažkārt saglabājušas arī greznas apdares detaļas. Piem., E. Kozlovskim piederošās Ulnicānu mājas fasādi rotā izzāģēta dēļu aplikācija, ko izveicīgi namdari 19. un 20. gs. mijā pievienoja fasādei ap logiem, durvīm un jumta malām. Šo graciozo koka apdares tehniku vēl papildina meistarīgu skārdnieku darinātie skārda griezumi un jumta noteku rotājumi pūķu, groziņu vai laternu formās. Šī no Krievijas ienākusī namdaru darba tradīcija pilsētas apbūvei piešķir teatralizētu greznumu.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Senākās ziņas par skolu pastāvēšanu Viļānos ir no 1663. gada. Ar bernardiešu klostera nodibināšanos Viļānos saistīta draudzes skolas uzturēšana. Klosterim bija sava bibliotēka (463 garīga satura grāmatas, gk. latiņu un poļu valodā). 1863. gadā Viļānos atvēra tautskolu. Līdz 1918. gadam klostera ēkā darbojās poļu skola. No 1920. gada līdz 1944. g. jūlijam pamatskola bija izvietojusies Baltā kroga telpās. 20. gados darbojās arī krievu un ebreju skola, kā arī latviešu, krievu un ebreju teātra trupas. 1887. gadā dibinātā aptieka darbojas arī mūsu dienās. 20. gs. sākumā darbojās arī ambulance. Pēc neatkarīgās Latvijas izveidošanās klostera ēkā dzīvoja Lietuvā dibinātā mariāņu klostera mūki. Viņiem te piederēja tipogrāfija. Kara laikā 1944. gadā klostera ēku saspridzināja. Nesagrautā ēkas daļa līdz 1989. gadam bija Viļānu skolas lietošanā.

Pēc 2. pasaules kara darbojās vidusskola, profesionāli tehniskā vidusskola, kultūras nams, slimnīca. 1948.–1961. g. iznāca laikraksts "Pa Ļeņina Ceļu".

Reliģija

Viļānos darbojas ev.-lut. draudze, Romas katoļu draudze, vecticībnieku draudze, Sv. Georgija vecticībnieku draudze.

Ev.-lut. draudze dibināta 1928. gadā. 1938. gadā ielikts pamatakmens baznīcai, kurā padomju okupācijas laikā ierīkots veikals. 1996. gadā draudze atjaunoja darbību, 1999. gadā tā atguva baznīcas ēku, kas jāpārbūvē. Dievkalpojumi notiek mūzikas skolā. 1999. gadā kalpo Ludzas un Rēzeknes draudžu mācītājs J. Simakins.

Viļānu vidusskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

1752. gadā Viļānu muižas īpašnieks M. Riks no Lietuvas aicināja uz muižu bernardiešu mūkus. 1753.–1772. g. ar viņa gādību uzcēla Sv. Miķeļa Erceņģeļa mūra baznīcu un klosteri bernardiešu ordeņa vajadzībām. 1832. gadā klosteris tika slēgts. 1924. gadā atjaunoja bij. vīriešu klosteri, restaurēja klostera ēkas, tām uzcēla otro stāvu.

Sv. Miķeļa Erceņģeļa Romas katoļu baznīca 2. pasaules kara laikā 1944. g. jūlijā stipri cieta. Tika uzspridzināts klosteris, sagrauti baznīcas torņi, jo tajos vācieši bija ielikuši mīnas, un nodega baznīcas jumts. Pēc kara baznīca tika atjaunota ar prāvesta A. Šķela gādību. Mācītāji: 1870.–1903. g. M. Petrovskis, 20. gs. 70. gados vēlākais kardināls J. Vaivods. No Viļānu draudzes ir cēlies prāvests P. Vucins. 1999. gadā kalpo prāvests J. Sitnieks un vikārs A. Škapars.

Viļānu vecticībnieku draudzei (60 ticīgo) ir savs dievnams – Vissvētās Dievmātes aizmigšanas baznīca (celta 1922. g.).

Neatkarīgās Latvijas laikā Viļānos bija ebreju sinagoga.

Viļāni – deviņdesmitie gadi

Pilsētas iedzīvotāju labklājība ir atkarīga gk. no uzņēmējdarbības attīstības. Lielu ražotņu Viļānos nav, lielākoties darbojas apkalpojošās sfēras uzņēmumi. Galvenās ražošanas nozares ir kokapstrāde, kā arī tekstilizstrādājumu, kokogļu, maizes un konditorejas izstrādājumu ražošana. Pilsētas kopējā attīstība perspektīvā ir atkarīga no lauksaimniecības attīstības tās apkaimē. 1997. un 1998. gadā pilsētā tika rīkotas plašas lauksaimniecības izstādes, kuru

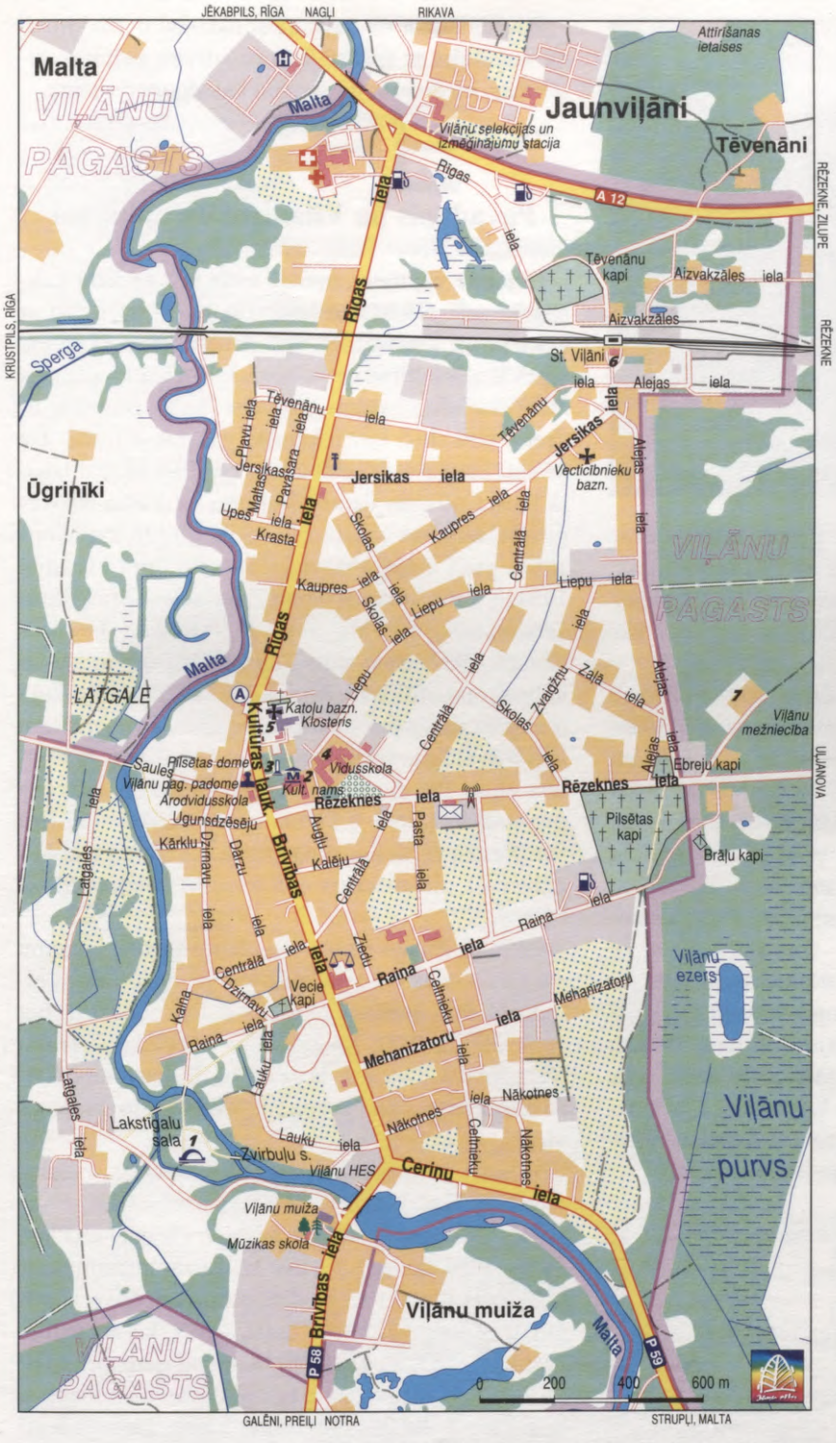

Katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Pilsētā ir vidusskola (920 skolēnu; mācības latviešu un krievu valodā), bērnudārzs (131 audzēknis; 44 darbinieki). Mūzikas skola darbojas kopš 1961. gada, to vada skolas dibinātājs A. Evuss (mācās 100 audzēkņu). Valsts budžeta mācību iestāde ir Viļānu 41. arodskola (220 audzēkņu), kas sadarbojas ar līdzīga profila skolu Sorlandetā (Norvēģijā). Kopš 1973. gada

Katoļu baznīcas interjers (S. Rusmaņa foto, 1997. g.)

apmeklētāji varēja iepazīties ar jaunumiem augkopības un lopkopības zinātnē, apskatīt un iegādāties modernu lauksaimniecības tehniku, vērot šķirnes dzīvnieku skati, iepazīties ar firmu produkciju un pakalpojumiem, konsultēties un slēgt darījumus. Šie pasākumi tiek organizēti, lai palīdzētu Latgales novada zemniekiem. Kopš 1994. gada katra mēneša otrajā svētdienā notiek amatnieku gadatirgi, bet vienreiz gadā – amatnieku ražojumu izstāde.

Kopš 1990. gada pašreizējā statusā darbojas Viļānu mežniecība, kur nodarbināti 12 cilvēki (mežsaimniecības darbos papildus ik mēnesi nodarbināti 1–5 līgumstrādnieki). Mežniecība apsaimnieko 16 tk ha mežu apm. 15 km rādiusā ap pilsētu.

1950. gadā uz Maltas upes uzceltā un 1994. gadā atjaunotā pirmā privātā HES Latvijā (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

darbojas Bērnu un jauniešu jaunrades nams, kurā ir 30 pulciņu (nodarbībās piedalās ap 300 dalībnieku).

Medicīnas pakalpojumus pilsētas un tās apkaimes iedzīvotājiem nodrošina slimnīca un poliklīnika, kas ir pašvaldības uzņēmums.

Pilsētā noris aktīva kultūras dzīve. Kultūras namā darbojas pieci deju kolektīvi, folkloras grupa "Viļōniši", bērnu folkloras grupa "Biteite", skolēnu un kultūras nama amatierteātri. 30 gadus darbojas sieviešu koris "Alta". 1998. gadā pilsētā notika Latgales novada dziesmu un deju svētki, jauniešu deju festivāls. Tradicionāla ir Meteņu, Jurģu, Lieldienu, Miķeļdienas, Mārtiņdienas, vasaras un ziemas saulgriežu svinēšana.

Darbojas bibliotēka. Sakarā ar pilsētas 70 gadu jubileju, ko svinēja 1998. gada augustā, kultūras namā atklāja novadpētniecības muzeju. Mežniecības ēkā atrodas Meža muzejs. 1992. gadā sāka darbu SIA "Viļānu TV". Pilsētā darbojas labdarības b-ba "Atbalsts", Invalīdu b-ba, Pensionāru federācijas Viļānu nodaļa, represēto pilsoņu apvienības nodaļa.

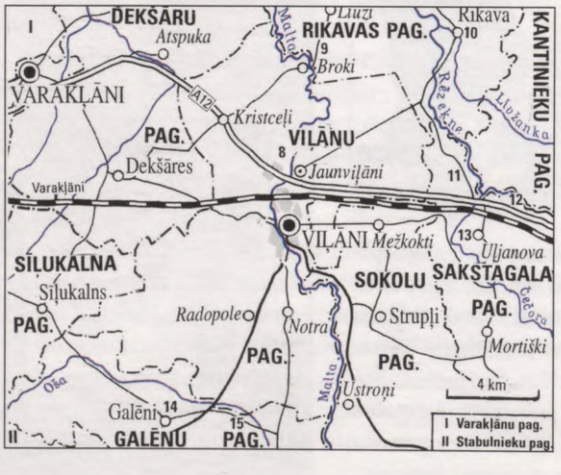

Pilsētai augot un attīstoties, nākotnē ir jānodrošina sadarbība ar apkārtējiem pagastiem kultūras, izglītības, medicīnas un sociālo pakalpojumu jomā.

Viļānu pilsētas domes priekšsēdētājs J. Tučs

Pavadonis pa Viļāniem un apkārtni

Iecienīta viļāniešu atpūtas vieta ir 3 ha lielā Lakstīgalu sala *[1]* Maltas upē. Tās krasti noauguši ar kokiem un krūmājiem, upē daudz prāvu akmeņu. Upes krastos filmētas režisora J. Streiča kinofilmas "Cilvēka bērns" dažas epizodes. Salas centrā ir līdzens laukums, kur iekārtota vasaras estrāde. Uz Maltas upes privāta elektrostacija. Pāri Maltai labajā krastā pilsētas centrā Kultūras laukumā atrodas pilsētas kultūras nams (celts 1952. g.) *[2]*, kurā kopš 1996. gada atrodas novadpētniecības muzejs (dib. 1954. g.). Pie kultūras nama 2. pasaules karā kritušo sarkanarmiešu brāļu kapi *[3]*. Blakus kultūras namam 1952. gadā celtā vidusskola *[4]*. Netālu no vidusskolas atrodas Viļānu katoļu baznīca *[5]*, kurā ir vairāki valsts nozīmes gleznie cības, tēlniecības un lietišķās mākslas pieminekļi. Tai blakus vīriešu klostera ēkas. Pie dzelzceļa stacijas (1951. g.) uzcelts piemineklis (1995. g.) komunistiskā terora upuriem *[6]*. Netālu vecticībnieku baznīca. Rēzeknes ielā 41b galvenajā mežniecības ēkā iekārtots neliels Meža muzejs *[7]*.

2 km uz Z no Viļānu selekcijas un izmēģinājumu stacijas Viļānu pagasta apdzīvotajā vietā Trūpos atrodas Trūpu senkapi *[8]*, kas daļēji nopostīti, bet apm. 300 m tālāk Kaupras kalna ieplakā – Trūpu Velnakmens. Netālu no tā uz ZR bij. Piziču Kaupra kalna pilskalns (norakts grantij) un seno latgaļu apmetnes vieta.

Viļānos dzimuši mākslinieces S. Kerbedza, gleznotājs J. Svilāns, bioķīmiķe H. Šadhane.

Pie Pilskalna ciema 15 m augstais Pleskavas (Pļuskovas) pilskalns *[9]*. Rikavā *[10]* valsts nozīmes arhitektūras piemineklis – bij. muižas apbūve – pils (1870. g.), pārvaldnieka māja, parks, kā arī katoļu baznīca (1822. g., 1829. g.). Kapsētā muižnieku Riku kapliča. Sakstagala pagastā dabas pieminekļi – Komultēnu akmens (augstums 1,8 m, garums 5 m) *[11]* un Subinaites dižakmens Rēzeknes upes krasta malā (augstums 4,4 m, garums 5,2 m) *[12]*. Uļjanovā arhitektūras piemineklis – vecticībnieku lūgšanu nams (1860. g.) *[13]*. Galēnos *[14]* katoļu baznīca (1910.–1912. g.), ciema Z malā plašais Vidsmuižas apbūves ansamblis (19. gs.). Netālu Karakapu pilskalns *[15]*.

ZILUPE

Ludzas rajonā

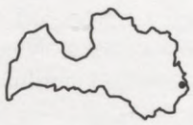

Pilsētas tiesības kopš 1931. gada.
Platība 5 km².
Iedzīvotāji: 2219 (1997. g.); latvieši 23,0%, krievi 59,5%, baltkrievi 12,3%, poļi 2,1%, ukraiņi 1,9%.
Attālums no Rīgas 304 km (autoceļi A6, A12), no Ludzas 35 km.
Dzelzceļa stacija Zilupe 280 km no Rīgas (līnijā Rīga–Zilupe).

Ģerboņa vairoga lauks ar vertikālu dalījumu: tā labā puse zelta, kreisā – sarkana. Vairoga vidū atslēga vertikālā stāvoklī: sarkana – zelta laukā, zelta – sarkanajā laukā. Pilsētas ģerbonis apstiprināts 1938. gadā, atslēga tajā norāda, ka Zilupe ir pierobežas pilsēta

Pilsētas teritoriju apņem Zaļesjes pagasts, tikai ziemeļu galā tā robežojas ar Briģu pagastu. Autoceļš A12 saista Zilupi ar Ludzu. 1 km attālumā uz D ir automaģistrāle Rīga–Maskava. Pilsētu šķērso dzelzceļa līnija Rīga–Maskava.

Daba un iedzīvotāji

Zilupe atrodas Latvijas A pierobežā, Zilupes kreisajā krastā. Tās teritorija atrodas Mudavas (Veļikajas) zemienē, Zilupes līdzenuma D daļā. Uz R apkaimes reljefs paaugstinās, tur sākas Latgales augstienes Rāznavas pauguraine. Apkaimes reljefs ir lēzeni paugurains, vidējais augstums 120–140 m vjl. Uz A līdz robežai meži, arī purvi. Pa pilsētas rietumu robežu tek Grīva, kas ietek Zilupes pietekā Istrā, kura savukārt veido pilsētas ziemeļu robežu. Uz ZA no pilsētas pie Krievijas robežas atrodas Černojes ezers, bet apm. 6 km uz D no Zilupes – Sološu ezers (88,5 ha), 9 km uz DR – līčainais Lauderu ezers (55,3 ha) ar salām, bet ZR – Briģu ezers (28 ha).

Klimats mēreni kontinentāls. Janvāra vidējā temperatūra –7°C, jūlija 17,6 °C. Nokrišņi līdz 600 mm gadā.

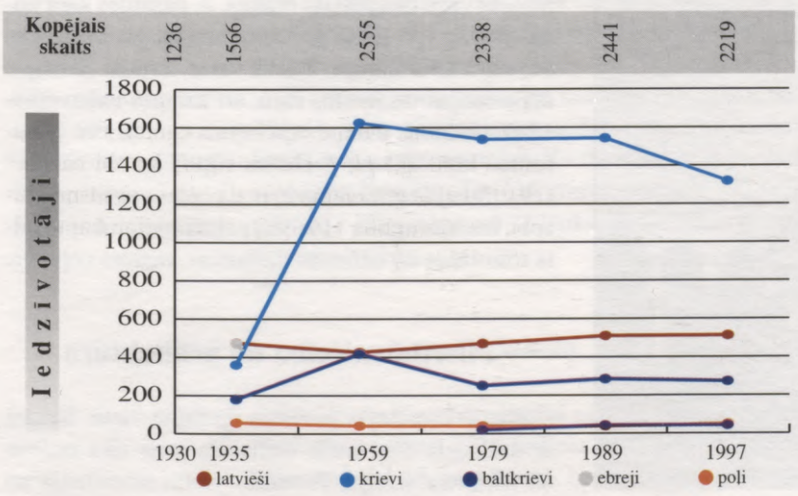

Pilsētas tiesību piešķiršanai veltīts piemiņas akmens (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Jau 20. gs. sākumā Zilupe bija biezi apdzīvota vieta. 1931. gadā tajā dzīvoja vairāk nekā 1000 iedzīvotāju, no kuriem 30% bija latvieši, 35% – krievi un 30% – ebreji. 2. pasaules kara laikā pilsēta tika nopostīta. Pēckara gados pilsētā nenotika lieli celtniecības darbi un iedzīvotāju skaits pieauga lēnām. 90. gados iedzīvotāju skaits pakāpeniski samazinājās, gk. lielās mirstības un mazās dzimstības dēļ. 1995. gadā iedzīvotāju dabiskais pieaugums (uz 1000 iedz.) bija –20,2 (4,0 dzimušie, 24,2 mirušie), bet migrācijas saldo bija 26 (iebrauca 64, izbrauca 38 iedz.). 1997. gadā 14,9% no kopējā iedzīvotāju skaita bija līdz darbspējas vecumam, 58,5% darbspējas vecumā, 26,6% virs darbspējas vecuma; bezdarbnieku bija 9,31% no darbspējas vecuma iedzīvotājiem.

Vēsture

Zilupes stacijas rajonā ir notikuši arī arheoloģiskie pētījumi, kur 1954. gadā arheoloģes E. Šnores vadībā kapulaukā tika atsegti četri 10.–12. gs. uzkalniņkapi.

Zilupes pilsēta sāka veidoties ap 1900. gadu sakarā ar Ventspils–Maskavas–Ribinskas dzelzceļa būvniecību. Pie Zilupes stacijas Zilupes upes kreisajā krastā sāka apmesties uz dzīvi dzelzceļa strādnieki, kalpotāji, tirgotāji un citi. Staciju izbūvēja uz bij. barona Rozena zemes pie Rivcānu sādžas Pasienes pagastā, tāpēc arī stacija sākumā saucās par Rozenovu. 1908. gadā Zilupē jau bija zemstes priekšnieks, policijas pristavs, darbojās pasts, skola, kā arī daudzi tirdzniecības uzņēmumi, kas apkalpoja plašu apkārtni.

1. pasaules karš pārtrauca Zilupes attīstību. Tika uzspridzināts dzelzceļa tilts, izjauktas pārbrauktuves un pārtraukta satiksme ar tālāko apkārtni. No 1918. g. novembra līdz 1920. g. janvārim Zilupē pastāvēja lielinieku vara. Latvijas Brīvības cīņu laikā 1920. g.

Zilupe (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Latvijas delegācijas miera sarunām ar Krieviju uzceltās pagaidu laipas pie Zilupes 1920. gada aprīlī

1. maijā Zilupes apkārtnē Opuļu sādžā (4 km uz ZA no Zilupes dzelzceļa stacijas) notika Latvijas armijas 1. Liepājas kājnieku pulka kapteiņa H. Helmaņa vadītās 80 vīru grupas izlūkgājieni lielinieku frontes dziļā aizmugurē.

Pēc patstāvīgas Latvijas valsts nodibināšanas Zilupē sākās jauns uzplaukums. Pierobežā nodibinājās maiņas punkti, kas iemainīja no Krievijas ievestos dārgmetālus (zeltu, sudrabu) un caur Zilupi tos sūtīja tālāk uz Rīgu. 1924. gadā pēc maiņas punktu slēgšanas Zilupes saimnieciskā darbība stipri samazinājās. Tomēr šī rosība sekmēja Zilupes un apkārtnes saimniecisko attīstību un tā kļuva par nacionālās idejas paudēju valsts pierobežā. 1931. gadā Zilupei piešķīra pilsētas tiesības. Galvenā iedzīvotāju nodarbošanās bija tirdzniecība, lauksaimniecība un sīkā amatniecība. Darbojās a/s "Grauds" ūdensdzirnavas ar elektrisko spēkstaciju, zāģu gateris, 1934. gadā bij. cementa ražošanas telpās iekārtoja lopkautuvi, darbojās linu pieņemšanas punkts, aptieka (dib. 1901. g.), ārsta T. Rihtera slimnīca un 120 dažādu tirgotavu. Pilsētā darbojās Zilupes iecirkņa miertiesnesis un tiesu izpildītājs, Ludzas apriņķa policijas 3. iecirknis, Zilupes virsmežniecība, Zilupes rajona agronoms, būvtehniķis un dārzkopības instruktors, kā arī Zilupes muitnīca.

Latvijas un Krievijas robeža Zilupē 20. gados

1940. g. jūnijā Zilupē ienāca PSRS okupācijas karaspēks. Sākās padomju okupācijas iestāžu darbība. 1941. g. jūlija sākumā visā Latvijā, arī Zilupē, nodibinājās vācu okupācijas režims. 2. pasaules kara laikā 1944. g. 17. jūlijā padomju okupācijas karaspēks otrreiz ienāca Zilupē. PSRS varas iestāžu rīkotajās deportācijās un arestos cieta arī Zilupes iedzīvotāji. 1949.–1959. g. Zilupe bija rajona centrs. Pēc 2. pasaules kara Zilupē darbojās rūpnīcas "Metālists" cehs (ražoja bērnu ragaviņas u.c. plaša patēriņa preces), Ludzas rajona sadzīves pakalpojumu kombināta trikotāžas un adīšanas darbnīcas, maizes ceptuve.

Pilsētbūvniecība un arhitektūra

Zilupe izveidojās pavisam mežainā vietā. Sakarā ar dzelzceļa būvi mežs dzelzceļa joslā tika izcirsts un iekārtota stacija. Zemākās vietas nosusināja un

Zilupe 30. gados

uzcēla dzelzceļam nepieciešamās ēkas. Pēc 1. pasaules kara muižas zemes sadalīja apbūves gabalos, kur sākās strauja dzīvojamo māju celtniecība.

Neatkarīgās Latvijas laikā uzcelta četrstāvu valsts pamatskolas ēka (1925. g., arhit. I. Blankenburgs), ko iesvētīja 1927. gadā. Ēka ir ar klasiski simetrisku apjomu kompozīciju, kas precīzi atspoguļo iekšējo telpisko struktūru. Apdarei raksturīga atturība. Fasādes centrālās daļas vainagojumā festonu virknes cilnis. Latviešu b-bas nams (1933. g., būvinženieris K. Kļavenieks) ir divstāvu ēka. 30. gados pilsēta tika

Zilupes vidusskola (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

arī labiekārtota un izstrādāti saistoši noteikumi, kas regulēja pilsētas dzīvi. Sliktākās ielas tika bruģētas, apm. 5 km garumā izbūvētas ietves. 1932. gadā ar a/s "Grauds" noslēgts līgums par elektriskās strāvas piegādi no vietējām dzirnavām. Šajā laikā pilsētā bija 287 dzīvojamās mājas, no kurām 4 bija mūra, bet 281 – koka un 2 – jaukta materiāla ēkas. 278 dzīvojamās mājas bija vienstāva, 8 – divstāvu un bija tikai viena trīsstāvu ēka. No 416 gruntsgabaliem 317 bija apbūvēti. Pilsētā bija arī 28 lauksaimnieciska raksturа saimniecības.

Māksla

Savelenku kapsētā atrodas neliela baznīciņa, ko dēvē par kapliču. Tā ir neliela koka celtne, iespējams, ka celta 19. gs. sākumā, bet 1908. gadā remontēta. Šajā miniatūrajā aizlūgumu telpā atrodas trīs samazināti un telpai pielāgoti baroka altāri. Tos rotā arī laikmetam atbilstošas svētbildes, taču tās 70. gados ir stipri sabojātas, jo pārkrāsotas ar nepiemērotu krāsu. Savelenku baznīcas nozīme pilsētas kultūrā pagaidām ir maz izzināta. Šai vietai neparasti izcilais baroka kokgriezums datējams ar 18. gs. sākumu un saistāms ar tādām Latgales kultūras vērtībām kā Aulejas vai Bērzgales dievnamu altāri. Tikai saistībā ar Pasienes klostera administrācijas un mūku darbību šeit varēja rasties tāds izcils mākslas darbs.

1935. gadā pie nama Brīvības ielā 1/3 pievienota piemiņas plāksne, kas veltīta Zilupes un apkārtnes atbrīvošanai no ienaidnieka.

Izglītība, sabiedriskā un kultūras dzīve

Pirms 1. pasaules kara Zilupē pastāvēja skola, pasts u.c. iestādes. 1924. gadā jau bija divas skolas, tāpēc to vietā nodibināja vienu lielu valsts pamatskolu. 1927. gadā, kad iesvētīja Zilupes pamatskolas jauno ēku, tajā mācījās 715 audzēkņi no tuvās un tālās apkārtnes. Skola veica lielu darbu, jo pulcināja ne vien simtiem bērnu, bet arī jaunatni un vecāko paaudzi, sniedzot tiem garīgas vērtības. Darbojās arī Zilupes ebreju sešklasīgā pamatskola. 1925. gadā nodibināja Zilupes Latviešu b-bu, tai bija bibliotēka (1284 sējumi). Aktīva bija Zilupes Rūpnieku un tirgotāju krājaizdevu sabiedrība, Brīvprātīgo ugunsdzēsēju b-ba. Zilupē bija pasts, kino, pilsētas bāriņtiesa, dzimtsarakstu nodaļa, Latvijas Sarkanā Krusta Zilupes nodaļa, rajona ārsts un vecmāte.

Pēc 2. pasaules kara 1968. gadā Zilupē darbojās slimnīca (75 vietas) ar ambulanci, vidusskola, vakara vidusskola, profesionāli tehniskā skola, Ludzas mūzikas skolas filiāle, kultūras nams (400 vietu), kinoteātris, divas bibliotēkas (kopā 47,3 tk grāmatu), grāmatnīca. 1950.–1959. g. iznāca laikraksts "Kolhozu Ceļš" (krievu valodā; no 1957. g. latviešu valodā).

Reliģija

Zilupē darbojas Romas katoļu draudze, Kristus Krusta pacelšanas pareizticīgo draudze.

Latgalei tradicionālās katoļu konfesijas nostiprināšanās Zilupē vēsturiski saistīta ar Pasienes un Aglonas dominikāņu klostera brāļu misijas darbu. Katoļu draudzi Zilupē nodibināja 1929. gadā. Rūpes par to uzņēmās Briģu prāvests V. Cērcins. Kad Raipolē uzcēla mūra baznīcu, koka baznīcu (celta 1883. g.) 1932. gadā pārveda uz Zilupi. Baznīcu pārveidoja un paplašināja: uzbūvēja divus torņus, divas sakristejas, kas iepriekš nebija. Vairāk nekā 100 gadus vecā baznīca jaunajā vietā, ar jaunu dēļu apšuvumu, teritorijas iekārtojumu un interjeru rada iespaidu, ka tā ir sakrālceltne, kas tapusi neatkarīgās Latvijas laikā.

Tā ir 21 m gara, 10,5 m plata un ar 18 m augstiem torņiem. Ir kora telpas ar harmoniju. Baznīcā ir trīs altāri. Lielajā altārī Jēzus Sirds glezna, bet sānu altāros Sv. Antona un Jaunavas Marijas gleznas (mākslinieka Šēnberga darbs). Baznīcu iesvētīja bīskaps J. Rancāns 1934. g. 1. jūlijā Vissvētā Jēzus Sirds godam. 1937. gadā prāvests P. Jankovskis dārza malā uzbūvēja prāvesta dzīvokli – plebāniju. 1999. gadā prāvests J. Kupčs.

Zilupes ev.-lut. draudze dibināta 1924. gadā. Baznīca uzcelta 1938. gadā (arhit. B. Leilands). Altārgleznu "Jēzus Ģetzemanes dārzā" gatavoja mākslinieks Šēnbergs. Padomju okupācijas laikā draudzei baznīca atņemta un tajā iekārtota noliktava. Arī draudze darbību bija spiesta izbeigt.

Zilupe – deviņdesmitie gadi

Zilupe jau vēsturiski veidojusies kā tipiska pierobežas pilsēta, īpaši raksturīgi tas kļuvis 90. gados. To izsaka arī tās ģerbonī attēlotā atslēga. 1992. gadā tika izveidota Zilupes robežsargu rota, ierīkots muitas kontrolpunkts Zilupes dzelzceļa stacijā. Pilsēta saņem dotācijas no pašvaldību izlīdzināšanas fonda. Ļoti maz līdzekļu tiek atvēlēts pilsētas attīstībai un labiekārtošanai, arī sociālajai palīdzībai. Daļa iedzīvotāju nodarbināti robežsardzē, muitas kontrolpunktā dzelzceļa stacijā un netālajā Terehovas robežkontroles punktā, daudzi strādā tikai sezonas darbus lauksaimniecībā, mežsaimniecībā. Gandrīz trešdaļa iedzīvotāju ir pensionāri.

Zilupes katoļu baznīca (A. Tidriķa foto, 1997. g.)

Lielu rūpniecības uzņēmumu Zilupē nekad nav bijis. Likvidēta Ludzas uzņēmuma "Metālists" filiāle. Pilsētā ir trīs kokapstrādes SIA (lielākā "Ramets"); darbojas autoservisa firma "Vels", privāts uzņēmums "Astra" (tam pilsētā pieder četri veikali, maizes ceptuve, frizētava). 1997. gadā darbu sāka SIA "Merkurijs" (kokogļu ražošana). SIA "Almaz" remontē meža tehniku. Dzelzceļa stacijā strādā vairākas firmas, kas nodarbojas ar kokmateriālu iepirkšanu. 1999. gadā sākti elektrostacijas atjaunošanas darbi.

Pilsētā ir vidusskola (apm. 450 skolēnu); 1994./95. mācību gadā 1. klasē tika sāktas mācības latviešu valodā (līdz tam tās bija tikai krievu valodā). Ir mākslas skola un Zilupes arodvidusskola, bērnudārzs. Pilsētas tautas namā darbojas sieviešu ansamblis, pasākumu organizēšanā piedalās Zilupē dzimušais operdziedonis profesors G. Antipovs. Mākslas skolā ir lauku kapela, sarīkojumu deju pulciņš. Pareizticīgo baznīcā darbojas bērnu koris.

1992. gadā arodvidusskolā uzcelta jauna, moderna sporta zāle (šeit notikušas vasaras lauku sporta spēļu basketbola sacensības); arī vidusskolā ir sporta zāle (orientācija – vieglatlētika).

Pilsētā ir slimnīca, divas aptiekas, poliklīnika. Zilupei ir izdevīgs transportģeogrāfiskais stāvoklis. To šķērso starptautiska dzelzceļa līnija un automaģistrāle. Ir autostacija, no kuras tiek veikti pasažieru pārvadājumi uz Daugavpili, Rēzekni, Ludzu, Cēsīm, Sebežu, Šķauni, Dagdu. Tiek veidoti pamati tūrisma attīstībai.

Zilupes pilsētas domes priekšsēdētāja M. Fenčenko

Pavadonis pa Zilupi un apkārtni

Pilsēta apmeklētājus var ieinteresēt ar savu ģeogrāfisko novietojumu un savdabīgo reliģisko kultūru. 1932. gadā uz Zilupi pārvesta koka Raipoles katoļu baznīca (uzcelta 1883. g.) *[1]* un pārbūvēta. Kalnu ielā atrodas Savelenku kapliča (19. gs. sāk.), kur pirms katoļu baznīcas uzcelšanas notika dievkalpojumi *[2]*.

Zilupes skola celta 1925. gadā *[3]*. Šeit par skolotāju strādājis LKOK A. Žagars. Pie dzelzceļa stacijas piemiņas akmens (1993. g.) nacistisko koncentrācijas nometņu gūstekņiem *[4]*. Zilupes krastos 1994. gadā iesvētīts krusts 1944. gada kaujās kritušajiem leģionāriem. Pilsētas centrā piemineklī 2. pasaules karā kritušajiem zilupiešiem un partizāniem *[5]*. Zilupes kapos *[6]* sarkanarmiešu brāļu kapi.

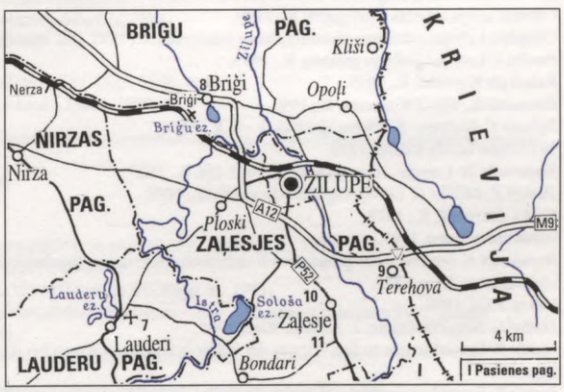

Uz DR no Zilupes Lauderu pagasta centrā atrodas pareizticīgo baznīca (18. gs. sāk., 20. gs. sāk.; tajā trīs altāri mākslas pieminekļi) *[7]*, tālāk – Rudavas pilskalns, senkapi. Apm. 6 km uz Z no pilsētas ir Briģu katoļu baznīca (1800. g.) *[8]*, tās altārglezna ir mākslas piemineklis. Mākslas piemineklis ir arī altāris ar gleznu Terehovas katoļu kapličā (18. gs. 2. puse) *[9]*. Netālu Zaļesjes Naumku *[10]* un Duboviku pilskalns *[11]*.

LITERATŪRA

AVOTI

Atskaņu hronika. R., 1998. [Sk. rādītāju.]
Indriķa hronika. R., 1993. [Sk. rādītāju.]
Kleijntjenss J. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. 1 – 2. R., 1940 – 1941. [Sk. «Index localis» 2. daļā.]
Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas. 1 – 3. R., 1928 – 1934.
Sloka L. Vidzemes draudžu hronikas. 1 – 3. R., 1925 – 1927.

BIBLIOGRĀFISKIE RĀDĪTĀJI

Bibliogrāfiskie līdzekļi par Latviju. 2 – 3 / Sast. M. Izvestnija. R., 1996. [Sk. ģeogr. rādītāju.]
Bibliogrāfisko palīglīdzekļu rādītājs par Latvijas PSR / Sast. O. Pūce. R., 1974.
Caune A., Caune C. Latvijas PSR arheoloģija (1940 – 1974). R., 1976. [Sk. ģeogr. rādītāju.]
Latgale un latgalieši. R., 1994.
Latviešu (Latvijas) zinātne un literatūra [1763 – 1916, 1920 – 1936]. R., 1926 – 1997. [Sk. vietvārdu rādītāju.]
Latvija kartēs un plānos / Sast. A. Zālīte. R., 1998. [Sk. ģeogr. rādītāju.]
Latvijas ģeogrāfija / Sast. Z. Treigute, K. Zaļuma. R., 1997.
Latvijas vēstures bibliogrāfija 1918 – 1935 / Sast. E. Štengele. R., 1935.
Hollander B. Bibliographie der baltischen Heimatkunde. Riga, 1924.
Winkelmann E. Bibliotheca Livoniae historica. 2. Ausgabe. Berlin, 1878.

ENCIKLOPĒDIJAS, LEKSIKONI

Latviešu jūrniecības vēsture 1850 – 1950. R., 1998.
Latviešu konversācijas vārdnīca. 1 – 21. R., 1927 – 1940.
Latvijas padomju enciklopēdija. 1 – 10_2. R., 1981 – 1988. [Sk. ģeogr. nosaukumu rādītāju.]
Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. 1 – 3. R., 1967 – 1970.
Baltisches historisches Ortslexikon. 2. Lettland (Südlivland und Kurland). Köln; Wien, 1990.
Löwis of Menar K. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga, 1922.

VISPĀRĪGI DARBI

Bokalders J. Latvijas pilsētas // Latvijas zeme, daba, tauta. 3. R., 1937.
Gustava Ādolfa un zviedru laikmeta pieminekļu izstādes katalogs. R., 1932.
Kurzeme un kurzemnieki. R., 1995.
Latvija 20 gados. R., 1938.
Latvijas pilsētas valsts 20 gados. R., 1938.
Latvijas rajoni un lielākās pilsētas: Statistikas gadagrāmata 1998. R., 1998.
Latvijas statistikas gadagrāmata 1998. R., 1998.
Latvijas zemju robežas 1000 gados. R., 1999.
Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums. R., 1997. [Sk. alfabētisko rādītāju.]
Purēns V. Latvijas ģerboņu grāmata. R., 1993.
Raksti par Kurzemi. R., 1935.
Rusmanis S., Vīks I. Kurzeme. R., 1993.
Salnais V., Maldups A. Pilsētu apraksti. 1 – 3. R., 1936.
60 Latvijas kartes. Eutīna, 1969.
Skujenieks M. Latvija: Zeme un iedzīvotāji. 3. izd. R., 1927.
Turlajs J., Milliņš G. Latvijas apdzīvotās vietas. R., 1998.
Valdis. Kurzemē. R., 1928.
Baltic cities. Lund, 1997.
Bornhaupt K. Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1855.
Latvia. Riga, 1998.
Mettig K. Baltische Städte. 2. Auflage. Riga, 1905.
Mettig K. Bemerkungen zu den Wappen der Städte in Kurland // Rigascher Almanach 1912. Riga, 1911.
Mettig K. Bemerkungen zu den Wappen der Städte in Livland // Rigascher Almanach 1908. Riga, 1908.
Schlippenbach U. Malerische Wanderungen durch Kurland. Riga; Leipzig, 1809.
Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи / Составитель П. Винклер. Москва, 1990.

DABA

Antipovs V., Zvirgzds A. Latvijas PSR vecie parki. R., 1967.
Apdzīvotu vietu meži un dārzi. R., 1988.
Cimdiņš P., Liepa R. Mazās upes. R., 1983.
Īpaši aizsargājamie dabas objekti Latvijas PSR teritorijā. R., 1988.
Janele J. Vecie lauku parki. R., 1981.
Latvijas dendroloģiskās vērtības. R., 1986.
Latvijas PSR ģeogrāfija. 2. izd. R., 1975. [Sk. ģeogr. nosaukumu rādītāju.]
Latvijas upes / Sast. R. Avotiņa, Z. Goba. R., 1993.
Latvijas vides pārskats '97. R., 1998.
Pilsētu apdzīvoto teritoriju apzaļumošana. R., 1973.
Rutkis J. Latvijas ģeogrāfija. Stokholma, 1960.
Saliņš S. Latvijas dižkoki un retie koki. R., 1974.
Vides aizsardzības rādītāji Latvijā 1997. R., 1998.
Zirnītis A. Latvijas PSR klimats. R., 1963.
Zvirgzds A. Koks pilsētā. R., 1986.
Žukova Z. Latvijas zili zaļā rota. R., 1971.
Bienenstamm H. Geographischer Abriss drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernements Est-, Liv- und Kurland. Riga, 1826.
Bienenstamm H. Neue geographisch - statistische Beschreibung des kaiserlich - russischen Gouvernements Kurland… Mitau; Leipzig, 1841.
Bornhaupt K. Leitfaden beim Unterricht in der Geographie von Liv-, Est- und Kurland. 5. Auflage. Riga, 1909.
Климатический атлас Латвийской ССР. Рига, 1972.
Темникова Н. Климат Латвийской ССР. Рига, 1958.

IEDZĪVOTĀJI

Apine I. Baltkrievi Latvijā. R., 1995.
Apine I., Volkovs V. Slāvi Latvijā. R., 1998.
Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. 1– 6 / Sast. V. Salnītis. R., 1936 – 1939.
Demogrāfiskā literatūra 1995–1996: Bibl. rād. / Sast. D.Dārziņa. R., 1997.
Demogrāfiskā situācija Latvijā. R., 1995.
Dribins L. Ebreji Latvijā. R., 1996.
Dribins L. Ukraiņi Latvijā. R., 1995.
Iedzīvotāju skaits Latvijas rajonos, pilsētās un pagastos: Statistikas biļetens. R., 1998.
Jēkabsons Ē. Poļi Latvijā. R., 1996.
Latviešu vēsture. 1. R., 1938.
Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 1998. R., 1998.
Lībieši. R., 1994.
Literatūra par iedzīvotājiem 1978 – 1982: Bibl. rād. / Sast. J. Mežgailis, L. Erdmane. R., 1983.
Literatūra par iedzīvotājiem 1983 – 1985: Bibl. rād. / Sast. J. Mežgailis, L. Baķe. R., 1986.
Mazākumtautību vēsture Latvijā. R., 1998.
Mežgailis B., Katkovska I. Demogrāfiskais pārejas periods Latvijas novados. R., 1993.
Mežs I. Latvieši Latvijā. R., 1994.
Nacionālās un etniskās grupas Latvijā. R., 1996.
Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. R., 1995.
Šteimanis J. Latvijas ebreju vēsture. Daugavpils, 1995.
Treimanis J. Slimo apdrošināšana Latvijā. 1. Vēsturisks atskats 1235 – 1917. R., 1926.
Vēbers Ģ. Latvijas valsts un etniskās minoritātes. R., 1997.
Veselības un mirstības teritoriālās atšķirības Latvijā. R., 1997.
Vīksna A. Latvijas medicīnas pieminekļi. R., 1986.
Vīksna A. Slimo kases Latvijā. R., 1994.
Volkovs V. Krievi Latvijā. R., 1996.
Schlau W. Die Deutschbalten / Beiträge von B. Filaretow, M. Garleff, J. Stradiņš u.a. München, 1995.
Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. Москва, 1962.
Население Советской Латвии [1979]. Рига, 1980.
Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. 19. Курляндская губерния. С.-Петербург, 1905.
Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. 21. Лифляндская губерния. С.-Петербург, 1905.

VĒSTURE

Apcerējumi par viduslaiku pilīm un pilsētām Latvijas teritorijā. R., 1983.
Apinis K. Latvijas pilsētu vēsture. R., 1931.
Brastiņš E. Latvijas pilskalni. 1 – 4. R., 1923 – 1930.
Ceļā uz neatkarību: Brīvības cīņu pieminekļi. R., 1997.
Dubiņš E. Kurzemē. R., 1993.
Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes (17. un 18. gs.). Melburna, 1984.
Dunsdorfs E. Latgales vēsturiskās kartes. Melburna, 1991.
Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes (17. un 18. gs.). Melburna, 1986.
Graudonis J., Urtāns V. Senatnes pēdās. R., 1961.
Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. 1 – 2. R., 1938.
Latvijas pilskalni. R., 1998.
Latvijas PSR arheoloģija. R., 1974.
Likerts V. Brīvības un kritušo pieminekļi 1920 – 1938. R., 1938.
Ozola B., Voltmanis V. Revolucionāro cīņu vietas Latvijā. R., 1967.
Šteins V. Latviešu sarkano strēlnieku cīņu un piemiņas vietas Latvijā. R., 1987.
1905. – 1907. gada revolūcija Latvijā: Bibl. rād. / Sast. O. Pūce. R., 1997. [Sk. ģeogr. rādītāju.]
Urtāns J. Daugavas pilskalni. R., 1993.
Urtāns J. Latvijas austrumu daļas jaunatklātie pilskalni. R., 1995.
Urtāns J. Latvijas senās svētnīcas. R., 1993.
Urtāns J. Zieme|vidzemes pilskalni. R., 1991.
Urtāns J., Asaris J. Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni. R., 1998.
Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā. R., 1977.
Zemgaliešu simtgadu cīņas par patstāvību. R., 1915.
Ligers Z. Geschichte der baltischen Städte von ihren Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Bern, 1948.
Michaelis P. Kurland und Litauen in deutscher Hand. Berlin, b. g.
Тайван Л. По Латгалии. Москва, 1988.

EKONOMISKĀ ATTĪSTĪBA

Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914 – 1945. Stokholma, 1968.
Apraksti par Latvijas energosistēmas vēsturi. R., 1998.
Bļodnieks K. Latvijas dzelzceļi un citi satiksmes līdzekļi // Latvijas zeme, daba, tauta. 3. R., 1937.
Jenšs J. Pasta satiksmes vēsture Latvijas teritorijā līdz dzelzceļu atklāšanai // Pasta un Telegrāfa Vēstnesis. Neoficiālā daļa, 1937, 6 – 8.
Latvija skaitļos 1938. R., 1938.
Latvijas dzelzceļi 1918 – 1938. R., 1938.

Latvijas energosistēma gadu gaitā. R., 1994.
Latvijas energosistēmas vēstures epizodes. R., 1996.
Latvijas ostas. R., 1930.
Ločmelis J. Simt gadu ar telefonu. R., 1984.
Ločmelis J. Simt piecdesmit gadu ar telegrāfu. R., 1986.
Malahovska L. Latvijas transporta vēsture. R., 1998.
No Latvijas energosistēmas vēstures. R., 1995.
Pāvulāns V. Latvijas ostas XVI – XVII gadsimtā // LPSR ZA Vēstis, 1966, 10.
Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII – XVII gs. R., 1971.

PILSĒTBŪVNIECĪBA UN ARHITEKTŪRA, MĀKSLA

Arhitektūra un pilsētbūvniecība Latvijas PSR. 1 – 2. R., 1969 – 1971.
Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simt gados. R., 1984.
Bruģis D. Historisma pilis Latvijā. R., 1996.
Dāvidsone I. Dekoratīvā skulptūra Latvijas parku un dārzu ainavā. R., 1973.
Dunsdorfs E. Muižas. Melburna, 1983.
Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. R., 1989.
Grauzdiņa I. Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē … R., 1987.
Jansons G. Kurzemes pilsētu senās koka ēkas. R., 1982.
Kaminska R. 18. gs. glezniecība Latgalē. R., 1994.
Kampe P. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660 – 1710). R., 1937.
Krastiņš J. Latvijas Republikas būvmāksla. R., 1992.
Krastiņš J., Strautmanis I., Dripe J. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. R., 1998.
Latvijas PSR pilsētu arhitektūra. R., 1979.
Latvijas reģionālā arhitektūra. R., 1992.
Novadniece I. Metālmāksla Latvijas arhitektūrā. R., 1975.
Osel. Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilīs. R., 1996.
Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR. R., 1974.
Strautmanis I. Māksla arhitektūrā. R., 1982.
Strautmanis I., Asaris G. Padomju Latvijas memoriālie ansambļi. R., 1986.
Vipers B. Latvijas māksla baroka laikmetā. R., 1937.
Zilgalvis J. Daugavas muižas. R., 1998.
Denkmäler aus der Vorzeit Liv- und Estlands. 1. Schlösser in Livland. Riga; Dorpat, 1821.
Holst N. Die deutche Kunst des Baltenlandes im Lichte neuer Forschung: Bericht über das gesamte Schrifttum seit dem Weltkrieg (1919 – 1939). München, 1942.
Löwis of Menar K., Bienemann F. Die Burgen der Livländischen Schweiz … Riga, 1895.
Thomson E., Manteuffel-Szoege G. Schlösser und Herrensitze im Baltikum. Frankfurt am Main, 1963.
Thomson E., Thomson H. Dome, Kirchen und Klöster im Baltikum. Frankfurt am Main, 1962.
Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942.
Пучин Э., Пиешиньш Я., Луце М. Жилой комплекс малого города. Рига, 1977.
Районная планировка и градостроительство в Латвийской ССР. 1 – 4. Рига, 1973 – 1981.

IZGLĪTĪBA, SABIEDRISKĀ UN KULTŪRAS DZĪVE

Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. R., 1977.
Johansons A. Latvijas kultūras vēsture 1710 – 1800. Stokholma, 1975.
Kultūrpolitika Latvijā. R., 1998.
Latvijas muzeji / Sast. J. Garjans. R., 1996.
Latvijas PSR kultūras pieminekļi. R., 1968.
Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts. R., 1969.
Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. R., 1988.
Latvijas skolu vēstures avoti. R., 1974.
Latvijas valsts aizsargājamo nekustamo kultūras pieminekļu saraksts. R., 1996.
Muzeji un kultūras pieminekļi. [8 krāj.] R., 1967 – 1984.
Teivens A. Latvijas lauku krogi un ceļi. R., 1995.
Vīksna A. Vecās aptiekas. R., 1993.
Аусмерс З. Высшая школа Советской Латвии. Рига, 1985.
Профессионально-техническое образование в Латвийской ССР 1941 – 1980. Рига, 1982.

RELIĢIJA

Adamovičs L. Dzimtenes baznīcas vēsture. 2. izd. Detmolda, 1947.
Cakuls J. Latvijas Romas katoļu draudzes. R., 1997.
Černejs A. Latvijas pareizticīgā baznīca. R., 1996.
Ķiploks E. Dzimtenes draudzes un baznīcas. Linkolna, 1987.
Lange E. Latvijas baznīcas vēsture. 2. izd. Mineapolisa, 1972.
Latvijas Romas katoļu baznīcas. 1 – 2 / Sast. J. Svilāns. R., 1995.
Strods H. Latvijas katoļu baznīcas vēsture 1075 – 1995. R., 1996.
Vaivods J. Katoļu baznīcas vēsture Latvijā. [3 grāmatas]. R., 1994.

ALBUMI

Daugava / Sast. G. Strautmane; L. Baloža u.c. fotoattēli. R., 1984.
Gauja / Sast. G. Strautmane; L. Baloža u.c. fotoattēli. R., 1983.
Latvija / R. Adolfi u.c. fotoattēli. R., 1996.
Latvijas ezeri / M. Kundziņa fotoattēli; G. Andrušaiša teksts. 2. izd. R., 1973.
Latvijas PSR arhitektūras pieminekļi. 1 – 2 / V. Vanaga fotoattēli. R., 1978 – 1979.
Lielupe / Sast. G. Strautmane; L. Baloža u. c. fotoattēli. R., 1985.
Ramans K. Latvijas daba un ainavas. 3. izd. R., 1971.
Riekstiņš I. Latvijas dabas pieminekļi. R., 1972.
Venta / Sast. G. Strautmane; L. Baloža u. c. fotoattēli. R., 1986.
Estland. Lettland. Litauen. Darmstadt, 1992.
Lettland / Foto: K.U. Müller; Text: D. Henning. München, 1994.
Malerische Ansichten aus Livland, Estland, Kurland. Riga; Moskau, 1901.
Stavenhagen W. S. Neues Album baltischer Ansichten. Reval, 1913.
Thomson E. Baltische Städte in alten Ansichten. Frankfurt am Main, 1973.

CEĻVEŽI

Apceļosim Kurzemi! R., 1960.
Apceļosim Zemgali! R., 1960.
Birkmanis J. Krāsu zeme Latvija. R., 1996.
Daugavas novads. R., 1998.
Daugavkrastu pieminekļi. Koknese, 1989.
Konstants Z. Lejup pa Gauju. R., 1961.
Krieviņš G. Pa Latgales un Augšzemes ceļiem un takām. R., 1988.
Kur plūst Lielupe. R., 1957.
Kurzeme / Sast. A. Petkēvica. Tukums, 1998.
Melnalksnis A. Vadonis pa dzimtenes kalniem un lejām. 1. Vidzeme. R., 1930.
Pa dzimtās zemes ārēm. R., 1988.
Plaudis A. Ceļvedis pa Latviju. R., 1998.
Plaudis A. Vidzemes jūrmala. R., 1985.
Pormanis I. Pa Vidzemes jūrmalu. R., 1963.
Vadonis pa Latvijas kūrortiem. R., 1928.
Vadonis pa Rīgu un Rīgas Jūrmalu, kā arī Vidzemes un Kurzemes skaistākām vietām. R., 1934.
Vadonis pa Vidzemes Šveici. R., 1925.
Vanags K. Ceļvedis pa dzimto zemi. 1 – 2. R., 1937 – 1939.
Veilands V. Latvija kabatā. R., 1995.
Vētra K. Vidzemes augstiene. R., 1960.
Baltikum: Estland, Lettland, Litauen, Königsberger Gebiet. Ostfildorn, 1994.
Dāboliņš A., Shipman S. Latvia. Riga, 1993.
Fülberth A. Lettland – Riga. Bremen, 1994.
Heine G. Kurländische Güter und Schlösser. Riga, 1905.
Heine G. Meine Fuss-Tour durch Kurland. Riga, 1902.
Illustrierter Führer durch das schöne Lettland. 11. Auflage. Leipzig, 1935.
Illustrierter Führer durch den Rigaschen Strand, Kemmern, Tuckum, Bad Magnushof … 2. Auflage. Riga, 1914.
Löwis of Menar K., Bienemann F. Führer durch die Livländische Schweiz. 3. Auflage. Riga, 1912.
Puaux R. Portrait de la Lettonie. Paris, 1937.
От Москвы до Виндавы. Москва, 1909.

AINAŽI

Tauriņa L. Ainažiem – 70 // Logs, 1996, 8.
Vilīte V. Ainaži // Lauku Dzīve, 1990, 10.

Krajevska B. Ainažu jūrskolas memoriālais muzejs // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs. R., 1973.
Sk. arī **Limbaži**.

AIZKRAUKLE

Aizkraukles rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
*Daņiļevičs K.*Stučka: Ceļvedis. R., 1976.
Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. R., 1991.
Piļka S. Aizkraukles pilsētai un rajonam – 25 // Aizkraukles kalendārs 1992. gadam. Aizkraukle, 1991.
Zilgalvis J. Arhitektūras mantojums Aizkraukles novadā. R., 1997.

Jaunzems H. Pļaviņu HES // Jaunzems H. Daugava un mēs. R., 1996.
Kajaļins P. Pļaviņu HES spēka hidroiekārtu montāža // No Latvijas energosistēmas vēstures. R., 1995.
Knoks J. Pļaviņu HES hidrobūvju sākumi // Latvijas energosistēmas vēstures epizodes. R., 1996.
Zālīte G. Pļaviņu HES celtniecības vēsture // Apraksti par Latvijas energosistēmas vēsturi. R., 1998.

AIZPUTE

Aizputes apriņķis. R., 1936.
Beierbahs K. Aizputes karš. R., 1933.
Virga J. Senā Aizpute // Aizputes Avīze, 1993, 9., 23. XII; 1994, 6., 20. I; 3., 17.II.
Zandberga R. Aizputes vēsturiskais kodols // Dabas un vēstures kalendārs 1982. gadam. R., 1981.
Klopmann E. Ordens- und Bischofsburg Hasenpoth // Woche im Bild, 1925,10.
*Mettig K.*Bemerkungen über die Wappen von Goldingen, Hasenpoth und Tuckum. Riga, 1910.
Ziera J. G. Zur Chronik der Stadt Hasenpoth // Das Inland, 1838, 16.
Ceļveži
Birzniece M. Aizpute. Aizpute, 1996.
Bloks V., Šteinbergs J. Aizpute. R., 1960.
Sk. arī **Liepāja**.

AKNĪSTE sk. **Jēkabpils**.

ALOJA sk. **Limbaži**.

ALŪKSNE

Alūksnei – 700. R., 1985.

Alūksnes rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Auziņš A., Šķēle V. Fragmenti: Alūksne // Atpūta, 1994, 3.
Caune V. 1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā. 2. izd. R., 1930.
Grīnvalde A. Alūksnes pilsēta skaitļos, faktos, atmiņās // Alūksnes gadagrāmata 1995. Alūksne, 1994.
Juškēvičs J. Alūksne // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929, 9.
Magaziņš K. Alūksnes pilsēta // Malienas Ziņas, 1936, 561 – 565.
Pelēcis A. Alūksnes grāmata. R., 1984.
Ceļveži
Lapiņš G., Lapše O. Tūristu ceļvedis pa Alūksnes rajonu. R., 1959.
Timošenko V. Alūksne. R., 1986.
Vadonis pa Alūksni un apkārtni. R., 1932.
Zariņa I. Alūksne. R., 1972.

APE

Auziņš A., Šķēle V. Fragmenti: Ape // Atpūta, 1994, 7.
Musts J. Te, Vaidavas krastā // Oktobra Karogs, 1988, 10. III; 14., 30. IV; 31. V; 5. VII.
Sk. arī **Alūksne**.

AUCE sk. **Dobele.**

BALDONE

Baldones sēravota aizsargājamais apvidus. R., 1940.
Linde Ē., Kalēja E. Ķemeru un Baldones sērūdeņu mikroflora un tās bioloģiskās īpašības. R., 1960.
Šidlovska V. Baldone // Sveiks un Vesels, 1995, 1.
Löwis of Menar K. Die Düna von der Ogermündung bis Riga und der Badeort Baldohn. Riga, 1910.
Ceļveži
Baldone. Baldone, 1937.
Blaus I. Baldone. R., 1962.
Radovska R. Baldone un tās apkārtne. Baldone, 1958.
Vadonis caur Ķemeriem un Baldoni. R., 1924.
Sk. arī **Rīga**.

BALOŽI sk. **Rīga**

BALVI

Balvu rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Šnepers A. Balvi: Ceļvedis. R., 1972.

BAUSKA

Bauska. Bauska, 1940.
Bauska / R. Ādmīdiņa un A. Auziņa teksts. R., 1990.
Bauskas apriņķis. R., 1936.
Bauskas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Vāle E. Izrakumi Rucavā un Bauskā. R., 1928.
Zandbergs A. Pilsētas plāna vēsture // Zinātne un Tehnika, 1980, 12.
Schmidt E. Statistische Nachrichten über Bauske // Baltische Monatsschrift, 1882, 29.
Ceļveži
Dobelis G. Bauska – Mežotne – Rundāle. R., 1959.
Liepa L., Saulājs R. Bauska. R., 1976.
Saulājs R. Bauska. R., 1986.
Senā Bauska / I. Līnes un J. Grūbes teksts. Bauska, 1989.
Šnore E., Krastiņš E. Bauska. R., 1961.

Ārends P. Rundāles pils. R., 1940.
Bauskas Sv. Gara baznīca 1594 – 1994. Bauska, 1993.
Lancmanis I. Rundāles pils. R., 1994.
Schmidt O. E. Schloss Bauske und Mesothen. Mitau, 1890.

BROCĒNI sk. **Saldus.**

CĒSIS

Apals J. Vendi un Cēsu Riekstu kalns // Senā Rīga. R., 1998.
Caune M. Celtniecība Cēsīs zviedru laikā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, 3.
Caune M. Cēsis Livonijas ordeņa laikā // Turpat, 1994, 2.
Cēsis senāk un tagad. R., 1960.
Cēsu novada vēsture. 1–2. Cēsis, 1995 – 1998.
Cēsu rajona kultūras un dabas pieminekļi. Cēsis, 1966.
Cēsu rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Enzeliņš H. Skats Cēsu pilsētas un novada pagātnē. R., 1936.
Padomju Cēsis 1940 – 1965. R., 1966.
I pasaules kara un brīvības cīņu piemiņas vietas Cēsu rajonā. Cēsis, 1989.
Vasmanis D. Cēsu novada pagātnes ainas. Cēsis, 1996.
Zeida A., Zeids T. Amatniecības attīstība Cēsīs feodālisma laikmetā // Vēstures problēmas. 4. R., 1961.
Löwis of Menar K. Schloss Wenden vor 200 Jahren. [Riga, 1890].
Sivers J. Wenden, seine Vergangheit und Gegenwart. Riga, 1857.
Ceļveži
Anspaks A. Cēsis. R., 1960.
Anspaks A. Cēsis. R., 1982.
Cēsis. Cēsis, 1956.
Cēsis – Vidzemes pērle / Sast. M. Celma, V. Gasiņa. Cēsis, 1998.
Dzirkalis K. Cēsis – Vidzemes sirds. R., 1936.

CESVAINE

Cesvaines torņi mudina atgriezties. Madona, 1994.
Juškēvičs J. Cesvaine // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1928, 7/8.
Liepiņa Ā., Holste I. Cesvaine laiku lokos: (Ceļvedis). Madona, 1993.
Liepiņa Ā., Holste I. Cesvaine, tavi torņi vēl sauli krāj. Madona, 1993.
Sudrabiņš J. Cesvaines vēsture // Madonas Ziņas, 1936, 50 – 52.
Zilgalvis J. Lappuse dzimtenes albumā: [Par Cesvaines pili] // Gadagrāmata mājai un ģimenei 1994. R., 1993.
Sk. arī **Madona**.

DAGDA

Auziņš A., Šķēle V. Fragmenti: Dagda // Atpūta, 1994, 8.
Kuciņš J. Dagda: Ceļvedis. R., 1962.
Sk. arī **Krāslava**.

DAUGAVPILS

Daugavas raksti: No Koškovciem līdz Daugavpilij. R., 1996.
Daugavpils: Fotoalbums / Sast. U. Vētra; A. Liepiņa fotoattēli. R., 1988.
Daugavpils rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Daugavpils 1917. – 1919. gadā: Bibl.-hron. rād. Daugavpils, 1980.
Hāzners V. Daugavpilij 700 gadu // Latvija Šodien, 1976, 4.
Jakubs Z. Daugavpils 1812. gada Tēvijas karā // Krasnoje znamja, 1962, 3. – 5., 6., 8., 10., 12. – 13., 15., 17., 19. VI.
Jakubs Z. Pils pie Daugavas // Avangards, 1974, 23., 26., 28. XI; 3. XII.
Pilsēta Daugavas vārdā – Daugavpils: Bibl.-stat. rād. Daugavpils, 1963.
Revolucionārā Daugavpils: Lit. rad. Daugavpils, 1970.
Азан В., Барковская Г., Гуков Г. Здесь, в краю озер, - Даугавпилс. Рига, 1975.
Евреи в Даугавпилсе. Даугавпилс, 1993.
Охраняемые государством объекты природы, памятники истории и культуры на территории Даугавпилсского района. Даугавпилс, 1988.
Якуб З. Даугавпилс в прошлом. Даугавпилс, 1998.
Ceļveži
Ceļvedis pa Daugavpils ielām. Daugavpils, 1993.
Daugavpils novads. R., 1998.
Daugavpils pilsētas plāns ar vēsturisko un ievērojamāko vietu aprakstu. R., 1931.
Steprāne I., Treijs R. Daugavpils 700. 3. izd. R., 1975.
Stikāns A., Rudojs V. Daugavpils rajons. R., 1983.
Šteimanis J., Muzikantiks J., Pakalns J. Daugavpils senāk un tagad. R., 1959.
Vadonis pa Daugavpili uz 1936. gadu. 2. izd. Daugavpils, 1936.

Kazaks V. Daugavpils cietoksnis // Jaunais Ceļš, 1990,16., 23. VI; 28. VII; 18., 25. VIII; 1., 8., 15., 29. IX; 6., 13., 20., 27. X.
Казак В. Даугавпилсская крепость: (Путеводитель). Рига, 1990.
Казак В. Даугавпилсская крепость: история и легенды от средневековья до наших дней. Даугавпилс, 1987.
Крепость-склад Двинск / Составил М. Львов. Двинск, 1913.

DOBELE

Dobeles rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Grīnbergs A. Kas ceļotājam jāredz Dobelē? // Atmoda Atpūtai, 1994, 21. IX.
Bielenstein A. Doblen. Riga, 1873.
Bielenstein A. Einiges zur Geschichte der Doblenschen Kirche. Riga, 1895.
Ceļveži
Dobele / Sast. S. Meikulāne u.c. R., 1998.
Ziemelis V. Dobele. R., 1975.
Ziemelis V. Dobeles novads no tūrisma viedokļa. Dobele, 1939.

DURBE

Stepiņš P. Durbes kauja. R., 1967.
Klopmann E. Ordensburg Durben // Woche im Bild, 1925, 12.
Sk. arī **Liepāja**.

GROBIŅA

Blese E. Baznīcas un skolu lietas Grobiņas novadā Enoha Remlinga laikā [1567 – 1599] // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, 1 – 2.
Kundziņš J. Grobiņas un apkārtnes senatne // Kurzemes Vārds, 1928, 64, 69, 73, 77.
Klopmann E. Ordensburg Grobin // Woche im Bild, 1925, 17.
Nerman B. Grobin-Seeburg. Stockholm, 1958.
Sk. arī **Liepāja**.

GULBENE

Arheoloģija un etnogrāfija. 4. R., 1962.
Gulbenes baznīcai 150. R., 1993.
Gulbenes rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Gulbenes rajons / I. Zeibārtes teksts. Gulbene, 1996.
Zeibārte I. Gulbenei – 70 // Dzirkstele, 1998, 6., 10., 17., 24., 31. I; 14., 21., 24., 28. II; 7., 14. III; 2., 8., 23. V; 6., 27.VI;4.VII.
Ceļveži
Dundure S. Gulbenes rajons. Gulbene, 1997.
Liepa L., Liepa P. Gulbene. R., 1976.

IKŠĶILE

Graudonis J. Ieskats Ikšķiles vēsturē // Daugavas raksti. R., 1991.

Hartmanis J. Ikšķile // Ogre. 2. R., 1998.
Lamsters V. Ikšķile – Salaspils. R., 1934.
Villeruša V. Gājums. R., 1994.

Hartmanis J. Ikšķiles senā baznīca // Ogre. 2. R., 1998.
Jansons G. Ikšķiles baznīcas un pils arhitektūra (12.–13.gs.) // Latvijas ZA Vēstis. A daļa, 1993, 9.
Zariņš K. Ikšķiles jaunajai baznīcai 60 gadi // Ogre. 2. R., 1998.

ILŪKSTE sk. **Daugavpils.**

JAUNJELGAVA

Grietiņš E. Jaunjelgavai – 350 // Staburags, 1997, 3., 5., 8., 10., 12., 15.VII.
Jaunjelgava. Jaunjelgava, 1976.
Krolls O. Vadonis pa Jaunjelgavu. R., 1926.
Sk. arī **Aizkraukle**.

JĒKABPILS

Jēkabpils apriņķis. R., 1937.
Jēkabpils rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Ķuzāne L. Sens tik sens ir tas laiks…: [No Jēkabpils vēstures] // Brīvā Daugava, 1991, 10., 12., 15., 17., 19., 22., 26., 29.I; 5., 9., 12., 14., 19. II.
Ozoliņš A. Jēkabpils: Ceļvedis. R., 1980.

JELGAVA

Brille J. Zemgales galvas pilsēta Jelgava. Jelgava, 1928.
Jelgavas apriņķis. R., 1936.
Jelgavas baznīcas. Jelgava, 1992.
Jelgavas plāns ar vēsturisku aprakstu. 2. izd. R., 1927.
Jelgavas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Kaupere M. Jelgavas novads gadsimtu gaitā: Jelgavas grāmatniecība 17. gs. – 1940. g. Jelgava, 1989.
Ķaune N. Vecā Jelgava. R., 1939.
Līgotņu Jēkabs. Jelgavas latviešu biedrība 50 gadu kultūras darbā (1880 – 1930). Jelgava, 1930.
Linīte G. Jelgavas rūpniecība pagājušā gadsimtā // Zemgales Avīze, 1996, 6. II.
Padomju Jelgava: Lit. rād. / Sast. Ē. Flīgere. Jelgava, 1965.
Stillers A. Jelgavas amatnieku organizācijas (16. gs. – 1936. g.) // Zemgales Avīze, 1996, 2. VII.
Tomašūns A. Jelgavas novada vēstures ainas. Jelgava, 1993.
Vecā Jelgava pastkartēs // Latvijas Arhīvi, 1997, 4.
Büttner M. Mitau in Feldgrau. Mitau, 1917.
Müller-Eschenbach A. E. Kurländischer Spätbarock. Borna; Leipzig, 1939.
Schlau K.-O. Mitau im 19. Jahrhundert. Wedemark-Elze, 1995.
Schlau K.-O. Zur Gründungs- und Verfassungsgeschichte der Stadt Mitau (Jelgava) in Kurland (1265 – 1795) // Zeitschrift für Ostforschung, 1993, 42, 4.
Woischwill F. Mitau und Umgegend mit den kurischen Herzogsschlössern in Wort und Bild. Riga, 1913.

Ceļveži

Frīde J. Jelgava un tās apkārtne. Jelgava, 1960.
Jelgava. Jelgava, 1932.
Jelgava – Zemgales sirds. Jelgava, 1937.
Saulājs R. Jelgava. R., 1978.
Vanags K., Kleinhofs A. Jelgava aicina. R., 1936.
Ziemelis V. Jelgava. R., 1965.
Führer für die Gäste Mitau's… Riga, 1875.

Ārends P. Kurzemes hercogu kapene Jelgavas pilī. R., 1936.
Berga A. Jelgavas pils vēstures griežos. Jelgava, 1991.
Lancmanis I. Jelgavas pils. 2. izd. R., 1986.
Straduņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija. R., 1975.

JŪRMALA

Belte P. Rīgas Jūrmalas, Slokas un Ķemeru pilsētas ar apkārtni: Vēst. apraksts. Rīgas Jūrmala, 1935.
Jūrmala: Albums / Sast. Z. Vanadziņš. 3. izd. R., 1974.
Jūrmalas pilsētas īstermiņa attīstības plāna "Dabas pamatne" teorētiskais pamatojums un izmantošanas vadlīnijas / Sagat. A. Aune // Jūrmala, 1994, 13./19., 20./26. X; 27. X/2. XI, 10./16. XI; 1./7., 8./14. XII.
Jūrmalas vēsturiskā arhitektūra. 1 / Sast. R. Pētersons, A. Naudiša. Jūrmala, 1998.
Māja Jūrmalā. R., 1998.
Skangale L. Jūrmalas vēsture. Lielvārde, 1995.
Snipe A. 100 kvadrātkilometru izsole jeb atmiņas par Jūrmalu: [Par ekoloģiju] // Karogs, 1988, 5.
Zviedris A., Rone A. Par Rīgas Jūrmalas mežu stāvokli un tā uzlabošanu // LPSR ZA Vēstis, 1957, 1.
Звиедре А., Суна Ж. О лесах курорта Юрмала // Охрана природы Латвии. Рига, 1972.
Темникова Н. Аэроионы на Рижском взморье. Ленинград, 1968.
Темникова Н. Климат Риги и Рижского взморья. Ленинград, 1969.

Ceļveži

Edelnieks K., Zubova E. No Slokas līdz Engurei. R., 1984.
Greiža-Lisovskis V. Jūrmala vakar, šodien, rīt. R., 1981.
Heimanis J. Vadonis pa Rīgas Jūrmalu. Rīgas Jūrmala, 1926.
Rīgas Jūrmala. R., 1958.
Rudājs J. Rīgas Jūrmala. R., 1960.

Kupcis J., Ungure Z. Ķemeru dūņas. R., 1926.
Ķemeri: Valsts sēravotu kūrorts 1838 – 1928. R., 1928.
Ķemeru sēra avoti un dūņu peldētava. R., 1903.
Liepiņš A. Iepazīsimies: Ķemeru nacionālais parks // Ceļotprieks, 1997, 9.
Linde Ē., Kalēja E. Ķemeru un Baldones sērūdeņu mikroflora un tās bioloģiskās īpašības. R., 1960.
Vadonis caur Ķemeriem un Baldoni. R., 1924.
Zolotovs V. Ķemeri. R., 1959.
Meyer B. Klimaverhältnisse der lettländischen Kurorte, inbesondere Kemmerns // Latvijas Ārstu Žurnāls, 1928, 1/2.

KALNCIEMS sk. **Jelgava.**

KANDAVA

Edelnieks K., Vītols V. Abavas senleja. R., 1978.
Kandava: Ceļvedis / Sast. V. Vītols, V. Lejiņa. R., 1997.
Riekstiņš A. Kandavas pils vēsture // "Brīvās Zemes" Ilustrētais Pielikums, 1934, 9.
Vītols V. Kandava. Kandava, 1992.
Vītols V. Kandavai – 760 // Tukuma novada kultūrvēsture. 2. Tukums, 1997.
Sk. arī **Tukums**.

KĀRSAVA

Proboks A. Kārsava: Ceļvedis. R., 1961.
Sk. arī **Ludza**.

KRĀSLAVA

Gekišs V. Ieskats Krāslavas vēsturē // Daugavas raksti. R., 1996.
Kovaļevska O. Krāslavas rajons: Ģeogr. nosaukumu vārdnīca. R., 1997.
Krāslavas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Manteuffel G. Krasław. Warszawa, 1901.
Краславский район в цифрах. Рига, 1989.

Ceļveži

Dundurs K. Krāslava. R., 1968.
Makņa K. Krāslava. 2. izd. R., 1985.

KULDĪGA

Antoniška D. Kuldīga kā Kurzemes hercogistes galvaspilsēta 1596 – 1616 // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, 4.
Goba Z. Kuldīgas rajons: Dabas objektu nosaukumu vārdnīca. R., 1994.
Juškēvičs J. Kuldīgas vēsturiskā kronika // Aizsargs, 1933, 5/6, 8.
Kuldīgas apriņķis. R., 1937.
Kuldīgas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Spārs F. Kuldīgas ordeņa pils un senču pilskalns // Kuldīgas Ziņas, 1926, 1 – 2.
Volanska A. Kuldīga. R., 1998.
Hennig E. Geschichte der Stadt Goldingen in Kurland. 1. Mitau, 1809.
Mettig K. Bemerkungen über die Wappen von Goldingen, Hazenpoth und Tuckum. Riga, 1910.
Wroblewska M. Bilder aus Goldingens Vergangenheit // Anzeiger für Goldingen und Windau, 1927, 1 – 6.

Ceļveži

Celmiņš A. Kuldīga. R., 1980.
Celmiņš A. Kuldīgas rajons. R., 1990.
Dziesma M., Rusmanis S. Kuldīga. R., 1995.
Kuldīga. R., 1961.
Kuldīga. Kuldīga, 1978.

ĶEGUMS

Andersone R. Ķegums // Ogre. 2. Ogre, 1998.
Kuzmins A. Ķegums un tā lauku teritorijas // Kuzmins A. Ogres novads. R., 1996.

Jaunzems H. Daugava un mēs. R., 1996.
Jaunzems H. Ķeguma spēkstacija 50 gados. Ķegums, 1989.
Jūra R. Valsts elektrības uzņēmums "Ķegums" un tā nozīme valsts elektrifikācijā // Latvijas energosistēma gadu gaitā. R., 1994.
Ķeguma spēkstacija 1936–1940. R., 1989.

LIELVĀRDE

Kalniņš J. Lielvārde. R., 1932.
Lāčplēša zemē. R., 1989.
Neretniece A. Lielvārde // Ogre. 2. Ogre, 1998.
Zariņa A. Lielvārdes apkārtnes senlietas // Daugavas raksti. R., 1991.
Sk. arī **Ogre**.

LIEPĀJA

Kupcis J. Liepājas dabiskie dziedināšanas līdzekļi. R., 1930.
Lancmanis I. Liepāja no baroka līdz klasicismam. R., 1983.
Lehmusa I. Kā dzīvosim, liepājnieki?: [Par ekoloģiju] // Elpa, 1990, 11., 18., 25. IX; 2. X.
Liepājas apriņķis. R., 1936.
Liepājas arhitektūras gadagrāmata. Liepāja, 1999.
Liepājas ielas un laukumi. Liepāja, 1989.
Liepājas pilsētas statistikas gada grāmata 1935 – 1938. Liepāja, 1939.

Liepājas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai. Liepāja, 1925.
Ozoliņa Dž. Liepājas pilsētas pašvaldība 1877 – 1913. R., 1990.
Pa vācu pēdām kopā ar Merkuru. Liepāja, 1995.
Pilsēta vētru un dzintara krastā. R., 1975.
Remess A. Liepājas sporta leģendas. Liepāja, 1996.
Revolucionārā Liepāja: Lit. rād. / Sast. S. Buša. Liepāja, 1979.
Sāne-Alksne L. Ceļvedis Liepājas arhitektūrā. Liepāja, 1991.
Schoen A. Studien zur Geschichte Libaus. Libau, 1902.
Wegner A. Geschichte der Stadt Libau. Libau, 1898.
Albumi
Liepāja / Sast. U. Gintere; G. Kopštāla fotoattēli. R., 1994.
Pilsēta pie jūras / Sast. H. Stankevics, P. Jaunzems; V. Actiņa u. c. fotoattēli. R., 1980.
Ceļveži
Arnis F. Liepājas rajons. R., 1979.
Gintners J., Kleins Ā. Liepāja. R., 1984.
Korklišs S. Liepāja. R., 1966.
Krūmiņš G. Praktisks ilustrēts vadonis pa Liepāju un Dienvidu Kurzemi. R., 1930.
Vadonis pa Liepāju ar pilsētas plānu. Liepāja, 1935.
Führer durch Libau. Libau, 1917.

Freimane V. Liepājas teātra 50 gadi. R., 1958.
Malahovska L. Liepājas ostas rekonstrukcija // Malahovska L. Latvijas transporta vēsture. R., 1998.
Valsts Liepājas teātris, 80. R., 1988.
Hahn J. K. Der Lyva-Hafen (Libau) im Mittelalter und zu Beginn der Neuen Zeit. Libau, 1936.
Гавань янтарного моря. Лиепая, 1963.
Гнусин Л. Либавский порт. С.-Петербург, 1898.
Тимонов В. Либавский порт. С.-Петербург, 1887.
Тимонов В. Очерк развития Либавского порта в связи с вопросом его дальнейшего улучшения. С.-Петербург, 1888.

LĪGATNE sk. **Cēsis**.

LIMBAŽI

Goldikovskis A. Rīgas arhibīskapu rezidence Limbažos viduslaikos. B. v., 1992.
Juškēvičs J. Limbaži // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1927, 7/8.
Limbaži. R., 1986.
Limbažu rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Zāns P. Limbažu ev.-lut. baznīcas un draudzes 250 gadi. Limbaži, 1930.
Ceļveži
Birkmanis Ē. Limbaži. R., 1974.
Limbaži. R., 1962.

LĪVĀNI

Anspaks A. Līvāni: pilsēta pie Dubnas un Daugavas. R., 1983.
Līvānu atbrīvošanas atcerei. Līvāni, 1935.

Balodis F. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. R., 1940.
Švābe A. Jersikas karaļvalsts // Senatne un Māksla, 1936, 1.
Sk. arī **Preiļi**.

LUBĀNA sk. **Madona**.

LUDZA

Ludzas apriņķis. R., 1937.
Ludzas apriņķis senāk un tagad. Ludza, 1935.
Ludzas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Nagle L., Vasiļjevs M. Atspulgi Ludzas ezeros. R., 1977.
Puisāns T. Nogrimušās jaunavas mantojums – Ludza. Daugavpils, 1992.
Manteuffel G. Lucyn w Inflantach. Kraków, 1884.
Ceļveži
Brežgo B. Ludza. Rēzekne, 1931.
Vasiļjevs M. Ludza. R., 1977.

MADONA

Avotiņa R. Madonas rajons: Ģeogr. vietvārdu vārdnīca. R., 1999.
Madona. Madona, 1993.
Madonas apriņķis. R., 1937.
Madonas novads teikās un nostāstos. Madona, 1993.
Madonas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Treicis A. Madona: Ceļvedis. 2. izd. R., 1978.
Zvirgzdiņš I. Madona senākās fotogrāfijās. Madona, 1994.

MAZSALACA

Latvijas novadi. 3. Mazsalaca / A. Melnalksnis. R., 1927.
Reinvalds J. Mazsalaca. Mazsalaca, 1997.
Sloka A. Kur Salaca līkločus met. Mazsalaca, 1998.
Ceļveži
Cukurs R. Mazsalacas pilsēta un apkārtne. Mazsalaca, 1940.
Cukurs R. Nāciet uz Mazsalacu! Mazsalaca, 1933.
Luste N., Smelte E. Mazsalaca. R., 1972.
Valmiera–Burtnieki–Mazsalaca / Sast. R. Cukurs. R., 1936.
Sk. arī **Valmiera**.

OGRE

Kuzmins A. Ogres novads. R., 1996.
Ogres pilsētvide. R., 1992.
Ogres rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Ceļveži
Jansons J., Ranga B. Ogre. R., 1980.
Jansons J., Temers E. Ogre. R., 1965.
Jūsu ceļvedis Ogrē. Ogre, 1997.
Sakss G. Ogre un tās apkārtne. R., 1960.
Vadonis pa Ogri. Ogre, 1934.
Sk. arī **Rīga**.

OLAINE

Ekoloģiskā situācija Olaines pilsētā. R., 1992.
Plaudis A. Olaines pilsēta // Plaudis A. Rīgas rajons. R., 1988.
Sk. arī **Rīga**.

PĀVILOSTA sk. **Liepāja**.

PILTENE

Krūmiņš J. Piltenes dēkainā vēsture // "Brīvās Zemes" Ilustrētais Pielikums, 1933, 16.
Levenbergs Z. Livonijas karalis Magnus. R., 1936.
Klopmann E. Bischofsburg Pilten // Woche im Bild, 1925, 6.
Manteuffel G. Pilтyń i archiwum piltyńskie. Warszawa, 1884.
Sk. arī **Ventspils**.

PĻAVIŅAS

Šmalce B. Ieskats Pļaviņu baznīcas vēsturē // Staburags, 1998, 24., 28. II; 3., 10., 12. III.
Ceļveži
Baumanis G. No Pļaviņām līdz Koknesei. R., 1994.
Jaunsudrabiņš J. Pļaviņas – Koknese. Pļaviņas, 1930.
Vanags K. Koknese, Staburags, Pļaviņas. R., 1938.
Sk. arī **Aizkraukle**.

PREIĻI

Anspaks A. Preiļi: Ceļvedis. R., 1986.
Anspaks A. Preiļu novads. Preiļi, 1996.
Preiļu novada daba un vēsture. R., 1967.
Preiļu rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.

PRIEKULE sk. **Liepāja**.

RĒZEKNE

Kukojs L. Septiņkalne: Rēzeknei – 700. R., 1985.
Rēzekne: Fotoalbums / U. Vētras teksts. R., 1985.
Rēzekne – Latgales sirds. 2. izd. Rēzekne, 1995.
Rēzeknes apriņķis. R., 1937.
Rēzeknes pilsētas un rajona vēstures pieminekļi. Rēzekne, 1981.
Rēzeknes rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Ceļveži
Hahele R. Rēzekne. R., 1985.
Rēzekne aicina. Rēzekne, 1937.
Rudko N. Rēzekne. R., 1974.

RĪGA

Bīmanis M. Atskats uz augstākās tehniskās izglītības attīstību Rīgā 80 gadu laikā. Pinneberga, 1948.
Birzenieks A. Vecās Rīgas portāli. R., 1955.
Brambe R. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās. R., 1982.
Brigere B. Ielu labiekārtošana un uzkopšana Rīgā XIX gs. pirmajā pusē // LPSR ZA Vēstis, 1975, 4.
Brigere B. Rīgas bibliotēkas 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. pirmajā pusē // Turpat, 1980, 11.
Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. 1 – 2. R., 1992 – 1996.
Caune A. Pati Rīga ūdenī. R., 1992.
Caune A. Rīga zem Rīgas. R., 1985.
Caune A. Rīgas Pārdaugava pirms 100 gadiem. R., 1998.
Caune A. Rīgas vecpilsēta pirms 100 gadiem. R., 1994.
Cielava S. Cilnis Vecrīgas laicīgajā arhitektūrā. R., 1985.
Dambe V. Par Rīgas vārda izcelsmi // Onomastica lettica. R., 1990.
Daugavas raksti: No Rīgas līdz jūrai. R., 1994.
Dāvidsone I. Rīgas dārzi un parki. R., 1988.
Dubrovskis D. Rīgas pilsētas mežu vēsture // Meža Dzīve, 1998, 11/12.
Emsis I. Rīgas pilsētas meži un to apsaimniekošana. R., 1980.
Ērgle Z., Cielava S. Ko stāsta vecās Rīgas ielas un nami. R., 1968.
Feodālā Rīga. R., 1978.
Grasmane I. Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. R., 1973.
Graudonis J. Arheoloģiskie pieminekļi Rīgas rajonā. R., 1996.
Holcmanis A. Vecrīga – pilsētbūvniecības ansamblis. R., 1992.
Kačalova O., Kumsāre A., Kundziņš M. Lielie ezeri Rīgas apkārtnē. R., 1962.
Kolbergs A. Rīgas grāmata. R., 1998.
Krastiņš J. Eklektisms Rīgas arhitektūrā. R., 1988.
Krastiņš J. Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. R., 1980.
Krastiņš J. Mežaparks. R., 1997.
Krastiņš J. Rīga – jūgendstila metropole. 2. izd. R., 1998.

Lancmanis Z., Šalfejevs B., Novoselovs J. Rīgas vārtos. R., 1933.
Lapiņa R. Senā Rīga grafikā. R., 1989.
Latvijas ekoloģija. 2. Rīga. R., 1990.
Latvijas Romas katoļu baznīcas. 3 / Sast. A. Budže. R., 1995.
Lejnieks J. Rīga, kuras nav. R., 1998.
Līdace E. Sarkanā Rīga. R., 1979.
Ozoliņa Dz. Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika 1877 – 1913. R., 1976.
Pāvels R. Pārskats par Rīgas pilsētas ūdensapgādes attīstību 1560. – 1935. g. R., 1936.
Riekstiņš H. Daži viduslaiku celtniecības pieminekļi Rīgā. R., 1939.
Rīga. R., 1965.
Rīga: Enciklopēdija. R., 1988.
Rīga: Minienciklopēdija. R., 1990.
Rīga. 1 / Sast. U. Bormanis, Z. Spuris. R., 1998.
Rīga: Skaitļi un fakti. R., 1995.
Rīga – 800: Gadagrāmata 1993. R., 1994.
Rīga – 800: Gadagrāmata 1994/1995. R., 1996.
Rīga – 800: Gadagrāmata 1996. R., 1997.
Rīga – 800: Gadagrāmata 1997. R., 1998.
Rīga 2020. R., 1993.
Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. R., 1932.
Rīga skaitļos 1998. R., 1998.
Rīga sociālisma laikmetā. R., 1980.
Rīga 1860 – 1917. R., 1978.
Rīgas apriņķis. R., 1937.
Rīgas attīstības plāns (1995 – 2005). 1. R., 1995.
Rīgas celtniecības un tēlniecības pieminekļi no gotikas līdz jūgendstilam (13. gs. – 1914. g.): Bibl. rād. / Sast. C. Caune. R., 1997.
Rīgas iedzīvotāju veselība. R., 1996.
Rīgas kartes un plāni: Katalogs. R., 1987.
Rīgas muzeji / Sast. S. Lapšins. R., 1966.
Rīgas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Rīgas sabiedriskie apstādījumi. R., 1988.
Rīgas skolas Latvijas patstāvības pirmajos gados / Sast. R. Bērziņš. R., 1925.
Rīgas topogrāfiskais atlants. R., 1996.
Rīgas tramvajam 100. R., 1982.
Senā Rīga. R., 1998.
Straubergs J. Rīgas vēsture. R., 1937.
Straubergs J. Vecā Rīga. R., 1951.
Strazds M., Strazds A. Putni pilsētā. R., 1988.
Šterns I. Latviešu amati viduslaiku Rīgā // Akadēmiskā Dzīve, 1987, 29.
Šterns I. Rīgas saimniecība viduslaikos // Latvijas Vēsture, 1992, 2 – 3.
Šterns I. Viduslaiku Rīgas lieltirgotāji // Turpat, 1998, 1.
Taube M. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17. – 18. gs. R., 1980.
Taube M. Rīgas transportstrādnieki feodālisma un vēlā feodālisma posmā (XV – XVIII gs.) // LPSR ZA Vēstis, 1956, 10.
Zaķe I. Rīgas teātri. R., 1978.
Beiträge zur Statistik der Stadt Riga und ihrer Verwaltung. 1 – 2. Riga, 1909 – 1913.
Blumenbach E. Die Gemeinde der Stadt Riga in 700 Jahren. Riga, 1901.
Bunge F. G. Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1878.
Gernet B. Die Entwicklung der Rigaer Handels und Verkehrs im Laufe der letzten 50 Jahre bis zum Ausbruche des Weltkrieges. Jena, 1919.
Löwis of Menar K. Riga. Riga, 1918.
Mettig K. Geschichte der Stadt Riga. Riga, 1897.
Neumann W. Das mittelalterliche Riga. Berlin, 1892.
Riga und seine Bauten. Riga, 1903.
Riga's ältere Geschichte in Übersicht, Urkunden und alten Aufzeichnungen zusammengestellt. Riga; Leipzig, 1844.
Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги. Рига, 1961.
Васильев Ю. Рига: Памятники зодчества. Рига, 1971.
Гун О. Топографическое описание города Риги . . . 1 – 2. С.-Петербург, 1804.
Дорошенко В. Торговля и купечество Риги в XVII веке. Рига, 1985.
Климат Риги. Рига, 1983.
Новоселов Ю. В Старой Риге. С.-Петербург, 1906.
От Лифляндии к Латвии. 1. Москва, 1993.
Перепись населения в г. Риге и Рижском патримониальном округе от 5 декабря 1913 г. 1. Рига, 1914.
Пучин Э. Историко-градостроительные основы регенерации Старой Риги. Рига, 1989.
Раман М. Газификация города Риги // Из истории техники Латвийской ССР, 1960, 2.
Темникова Н. Климат Риги и Рижского взморья. Ленинград, 1969.
Тылтыньш А., Вевере В. Пассажирский транспорт г. Риги и повышение эффективности его работы. Рига, 1974.
Шабарова Э. Пассажирский транспорт крупного города (на примере г. Риги) . Рига, 1978.

Albumi

Izpostītā Latvija. 1. Rīga. R., 1920.
Lejnieks J. Rīgas arhitektūra / I. Stūrmaņa fotoattēli. R., 1989.
Riekstiņš H. Rīga. Marburga, 1948.
Rīga / H. Pragera u.c. fotoattēli. R., 1996.
Rīga / L. Baloža u.c. fotoattēli. R., 1997.
Rīga / M. Čaklā teksts; V. Auziņa u.c. fotoattēli. R., 1988.
Rīga / Sast. A. Goris; O. Vācieša teksts. R., 1981.
Rīga / Sast. M. Pāvele, J. Skolis. 3. izd. R., 1961.
Rīga / Sast. Z. Vanadziņš. R., 1972.
Rīga (19. gs. beigas – 20. gs. sākums). R., 1991.
Rīga 245 fotoattēlos. R., 1990.
Rīga fotogrāfijās / M. Zīles teksts. R., 1994.
Rīgas mozaīka / Sast. M. Stefane; A. Panteles teksts; I. Stūrmaņa fotoattēli. R., 1996.
Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravurās. R., 1937.
Vidbergs S. Riga. New York, 1950.

Ceļveži

Flaums L. Rīga. R., 1969.
Graudiņš K. Vēsturīgs vadonis caur Rīgu. R., 1888.
Holcmanis A., Jansons A. Vecrīga. R., 1983.
Iepazīstieties ar Rīgu / M. Krasņikovas teksts. R., 1986.
Ilustrēts vadonis pa Rīgu. 2. izd. R., 1910.
Juškēvičs J. Vecā Rīga. 2. izd. R., 1994.
Lielais Rīgas ceļvedis ar ekskursiju maršrutu shēmām, kultūrvēsturisko notikumu hroniku, leģendām un ilustrācijām / Sast. A. Kolbergs. R., 1993.
Mūsu galvas pilsēta. R., 1930.
Plaudis A. Rīgas rajons. R., 1988.
Vanags K. Rīga – Latvijas sirds. R., 1938.
Zariņa A. Viena diena Rīgas apkārtnē. R., 1988.
Mrozek G., Reiter J. Riga. Bremen, 1989.
Neumann W. Führer durch Riga mit einem Stadtplan. Berlin, 1918.
Neumann W. Riga und Reval. Leipzig, 1908.
Pole R. Riga. Berlin, 1919.
Zariņa D. Führer durch die Altstadt von Riga. Riga, 1992.
Zierke H.-J. Gänge durch eine alte Stadt Riga. Rostock, 1977.

Apsītis V. Brāļu kapi. 2. izd. R., 1995.
Apsītis V. Brīvības piemineklis. R., 1993.
Ārends P. Melngalvju nams Rīgā. R., 1993.
Ārends P. Sv. Pētera baznīca. R., 1944.
Bernsone I. Rīgas osta cauri gadsimtiem // Daugavas raksti. R., 1994.
Brāļu kapi: Attēli un apraksts / J. Siliņa teksts. R., 1935.
Brāļu kapi / Sast. A. Birzenieks, E. Briedis. R., 1959.
Brīvības piemineklis. R., 1935.
Doma baznīcas vadonis / Sast. V. Peņģerots. R., 1933.
Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. R., 1978.
Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs: Fotoalbums / Sast. A. Ņesterova, M. Guseva. R., 1975.
Malahovska L. Rīgas ostas modernizācija // Malahovska L. Latvijas transporta vēsture. R., 1998.
Rīgas Doma vitrāžas / O. Spārīša teksts; I. Stūrmaņa fotoattēli. R., 1997.
Rīgas Doms / Sast. A. Bušs. R., 1966.
Rīgas pils / Sast. M. Caune, A. Fleija. R., 1989.
Rīgas pils, Latvijas Valsts prezidenta mītne / P. Ārenda apcerējums. R., 1938.
Zirnis G. Pētera baznīca. R., 1984.
Pabst A. Der Hafen von Riga. Riga, 1908.
Блюмфельд Э. Документальные источники по истории морского транспорта Латвии и Рижского морского порта в советский период // LPSR ZA Vēstis, 1974, 12.
Михаэлис Е. Описание Рижского торгового порта. С.-Петербург, 1913.
Нагель А. Рижский порт. Рига, 1895.
Сколис Я., Жихарев Н., Хмелев Н. Рижский морской порт. Рига, 1974.

RŪJIENA

Alberings L., Līcis E. Rūjiena. Vesterosa, 1978.
Melnalksnis A. Rūjiena senatnē un tagadnē. R., 1928.
Sk. arī **Valmiera**.

SABILE

Dzērvītis A. Sabile // Latvis, 1925, 1093.
Ievkalns G. Kandava–Sabile: Tūrisma ceļvedis. R., 1958.
Vētra K. Sabile // Vētra K. Abavas krastos. R., 1959.
Klopmann E. Ordensburg Zabeln // Woche im Bild, 1925, 18.
Sk. arī **Talsi**.

SALACGRĪVA sk. **Limbaži**.

SALASPILS

Lamsters V. Ikšķile?Salaspils. R., 1934.
Ose I. Salaspils pils plānojuma rekonstrukcija // Senā Rīga. R., 1998.
Plaudis A. Salaspils ciems // Plaudis A. Rīgas rajons. R., 1988.
Turlajs J. Salaspils. R., 1992.
Villeruša V. Gājums. R., 1994.
Vizners H. Salaspils 1605 // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1991, 1.

Salaspils: Fotoalbums / Sast. I. Strautmanis. 2. izd. R., 1974.
Salaspils / Sast. A. Gavers, T. Vilemsons. 2. izd. R., 1989.
Salaspils nāves nometnē: Atmiņu krāj. 3. izd. R., 1973.
Sk. arī **Rīga**.

SALDUS

Ancītis V. Cieceres, Ventas un Vadakstes krastos. 1 – 3. Saldus; R., 1992 – 1996.
Cīrulis A. Kā cēlās Saldus pilsēta // Dobeles Balss, 1931, 26 – 27, 29 – 31.
Dunsdorfs E. Grāmata par Saldu. Melburna, 1995.
Ko stāsta dokumenti no Saldus vēstures // Saldus Avīze, 1933, 41 – 49, 51 – 57, 59, 61.

P. J. No Saldus vēstures // Saldus Balss, 1931, 20 – 26.
Saldus / V. Ancīša teksts. Saldus, 1996.
Saldus rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Ceļveži
Anaparts V., Ancītis V. Saldus. R., 1975.
Vanags K. Saldus pilsēta un apkārtne. R., 1939.

SAULKRASTI sk. **Rīga**.

SEDA sk. **Valka**.

SIGULDA
Kīne R. Siguldas "Zušu" un "Staiņu" sēravoti // LPSR ZA Vēstis, 1950, 9.
Kupcis J. Siguldas apkārtnes minerālūdeņi // Latvijas Farmaceitu Žurnāls, 1925, 4.
Albumi
Sigulda / I. Skudras teksts; L. Birzmaļa u. c. fotoattēli. R., 1982.
Upītis V. Sigulda. R., 1978.
Ceļveži
Lancmanis-Līdumnieks Z. Siguldas un apkārtnes vadonis. R., 1924.
Nonācs O. Sigulda un apkārtne. R., 1937.
Plaudis A. Siguldas pilsēta // Plaudis A. Rīgas rajons. R., 1988.
Sigulda aicina. R., 1968.
Vadonis pa Vidzemes Šveici. R., 1925.
Vētra K., Velde A. Sigulda. R., 1962.
Vīstucis J. Vidzemes Šveicija, Sigulda, Turaida, Krimulda… R., 1897.

Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. R., 1986.
Gaujas nacionālais parks: Ceļvedis / Sast. A. Maksiņš u.c. R., 1979.
Gaujas nacionālais parks: Fotoalbums / Sast. I. Grundule; L. Birzmaļa fotoattēli. R., 1990.
Ģeoloģiskie objekti Gaujas nacionālajā parkā. R., 1989.
Jansons G. Arhitektūras pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. R., 1987.
Melluma A. Gaujas nacionālais parks: Fotoalbums / A. Āķa fotoattēli. R., 1977.
Sk. arī **Rīga**.

SKRUNDA sk. **Kuldiga**.

SMILTENE
Caune V. 1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā. 2. izd. R., 1930.
Jūgeris P. Vadonis pa Smilteni. Smiltene, 1932.
Latvijas novadi. 2. Smiltene / K. Kundziņš. R., 1926.
Sivers J. Smilten. Riga, 1872.
Sk. arī **Valka**.

STAICELE
Labrīt, Staicele! R., 1997.
Sk. arī **Limbaži**.

STENDE sk. **Talsi**.

STRENČI sk. **Valka.**

SUBATE sk. **Daugavpils.**

TALSI
Karnups A. Izrakumi Talsu pilskalnā… // Senatne un Māksla, 1936, 4; 1938, 2.
Talsu apriņķis. R., 1936.
Talsu novads. R., 1935 – 1937.
Talsu rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Klopmann E. Ordensburg Talsen // Woche im Bild, 1925, 19.
Ceļveži
Dzintarkalns T. Vadonis pa Talsiem un apkārtni. Talsi, 1927.
Moors G. Talsi. R., 1980.
Talsi. Talsi, 1991.
Vanags K. Tūristu maršruti Talsu novadā. R., 1937.
Znotiņš J., Andersons A. Talsi. R., 1960.

TUKUMS
Juškēvičs J. Tukuma vēsturiskā kronika // Aizsargs, 1933, 1 – 2.
Tukuma novada ģeogrāfija. B. v., 1996.
Tukuma novada kultūrvēsture. 1 – 2. Tukums, 1996 – 1997.
Tukuma rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Tukums: Fotoalbums / Sast. A. Ozola; J. Vītola fotoattēli. Tukums, 1995.
Tukums pastkartēs. Tukums, 1992.
Zvaigzne A. Tukums un Tukuma skolas. Tukums, 1934.
Mettig K. Bemerkungen über die Wappen von Goldingen, Hasenpoth und Tuckum. Riga, 1910.
Ceļveži
Ceļojums pa 57. paralēli. R., 1996.
Cīrulis A., Edelnieks K., Mazjēcis A. Tukums. R., 1969.
Edelnieks K. Tukums. R., 1983.
Tukums. R., 1959.

VALDEMĀRPILS sk. **Talsi.**

VALKA
Goba A. Valka: Ceļvedis. R., 1979.
Kavacs J. Valkas rajons: Dabas objektu nosaukumu vārdnīca. R., 1993.
Valkas apriņķis. R., 1937.
Valkas rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.

VALMIERA
Alksnis J. Valmieras dabiskā minerālūdens ārstnieciskā nozīme. R., 1931.
Balodis V. D. Valmiera. Valmiera, 1911.
Balodis V. D. Valmieras draudzes garīgā dzīve 18. gadu simtenī. Valmiera, 1910.
Enzeliņš H. Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē. Valmiera, 1932.
Juškēvičs J. Valmieras īsa vēsturiskā kronika // Aizsargs, 1933, 9.
Liepnieks L. Tēvu zemes novadā. 2. izd. Valmiera, 1997.
Senā Valmiera. Valmiera, 1994.
Urtāns J. Arheoloģijas pieminekļi Valmieras rajonā. R., 1991.
Valmierai – 700. R., 1983.
Valmieras apriņķis. R., 1937.
Valmieras novads / Sast. D. Zemlicka, O. Kovaļevska, J. Mūrnieks. Valmiera, 1998.
Valmieras rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Valmieras rajons, pilsētas un pagasti: Stat. apraksts. R., 1994.
Vēsture zem sliekšņa. Valmiera, 1993.
Heine W. Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar. Riga, 1894.
Ceļveži
Apmeklējiet Valmieru! Valmiera, 1933.
Arhitektūras piemineklis Valmieras Sīmaņa baznīca. Valmiera, 1984.
Kampars P., Liepnieks L. Valmiera. R., 1962.
Rauzāns G., Kleins A. Valmiera. R., 1982.
Valmiera-Burtnieki-Mazsalaca / Sast. R. Cukurs. R., 1936.

Leona Paegles Valsts Valmieras drāmas teātris 1919 – 1979. Valmiera, 1979.
Skudra A., Ferbers B. Teātris ar divsimt skatuvēm. R., 1972.

VANGAŽI sk. **Rīga**.

VARAKĻĀNI sk. **Madona.**

VENTSPILS
Galviņš I. Ventspils rātsnams // Muzeji un kultūras pieminekļi. R., 1984.
Junkara L. Pussala: Ventspils māksla un mākslinieki. Ventspils, 1998.
Latvijas ekoloģija. 1. Ventspils. R., 1989.
Ventspils apriņķis. R., 1937.
Ventspils baznīca un draudze. R., 1935.
Ventspils rajona pilsētas un pagasti: Stat. datu krāj. R., 1997.
Ventspils 700. Toronto, 1990.
Klopmann E. Ordensburg Windau // Woche im Bild, 1925, 7.
Scuberlich E. Bürger und Einwöhner der Stadt Windau in Kurland. 1. Leipzig, 1933.
Ceļveži
Apse M. Ventspils rajons. R., 1982.
Bloka Z. Ventspils. R., 1970.
Rusmanis S., Štrumfa I. Ventspils. R., 1996.
Sviestiņš J. Ventspils. Ventspils, 1934.
Trops J. Ventspils. R., 1985.
Ventspils / Sast. L. Sēle, I. Štrumfa. Ventspils, 1998.

Malahovska L. Ventspils osta pirms 100 gadiem // Latvijas Vēsture, 1998, 1.
Malahovska L. Ventspils ostas izbūve // Malahovska L. Latvijas transporta vēsture. R., 1998.
Seleckis V. Ēnas pār Ventspili. R., 1998.
Tranzīta 100 gadi: Osta un cilvēki / A. Oļbika teksts. R., 1997.
Описание Виндавского торгового порта. С.-Петербург, 1913.

VIESĪTE sk. **Jēkabpils.**

VIĻAKA
Maksimova L. Viļakai 700. B. v., 1993.
Rusmanis S. Viļakas vēsturiskās vietas // Lauku Dzīve, 1996, 11.
Sk. arī **Balvi**.

VIĻĀNI
Rudko N. Viļāni: Ceļvedis. R., 1962.
Sk. arī **Rēzekne**.

ZILUPE sk. **Ludza.**

SAĪSINĀJUMI

b.g.	bez izdošanas gada	izd.	izdevums	sagat.	sagatavojis
b.v.	bez izdošanas vietas	krāj.	krājums	sast.	sastādījis
bibl.	bibliogrāfisks	lit.	literatūra	sk.	skatīt!
ģeogr.	ģeogrāfisks	R.	Rīga	stat.	statistisks
hron.	hronoloģisks	rād.	rādītājs	vēst.	vēsturisks

Sastādītāja I. Kleina

SATURS

AINAŽI 34
AIZKRAUKLE 38
AIZPUTE 42
AKNĪSTE 50
ALOJA 54
ALŪKSNE 58
APE 66
AUCE 69
BALDONE 73
BALOŽI 77
BALVI 80
BAUSKA 86
BROCĒNI 96
CĒSIS 99
CESVAINE 114
DAGDA 119
DAUGAVPILS 122
DOBELE 137
DURBE 145
GROBIŅA 150
GULBENE 156
IKŠĶILE 163
ILŪKSTE 170
JAUNJELGAVA 174
JĒKABPILS 180
JELGAVA 190
JŪRMALA 204
KALNCIEMS 220
KANDAVA 224
KĀRSAVA 232
KRĀSLAVA 236
KULDĪGA 242
ĶEGUMS 253
LIELVĀRDE 257
LIEPĀJA 264
LĪGATNE 280
LIMBAŽI 284
LĪVĀNI 292
LUBĀNA 299
LUDZA 303
MADONA 311
MAZSALACA 317
OGRE 324
OLAINE 332
PĀVILOSTA 335
PILTENE 340
PĻAVIŅAS 346
PREIĻI 354
PRIEKULE 360
RĒZEKNE 366
RĪGA 378
RŪJIENA 408
SABILE 415
SALACGRĪVA 422
SALASPILS 427
SALDUS 436
SAULKRASTI 444
SEDA 449
SIGULDA 451
SKRUNDA 462
SMILTENE 468
STAICELE 476
STENDE 479
STRENČI 483
SUBATE 488
TALSI 492
TUKUMS 501
VALDEMĀRPILS 512
VALKA 517
VALMIERA 524
VANGAŽI 538
VARAKĻĀNI 542
VENTSPILS 547
VIESĪTE 562
VIĻAKA 568
VIĻĀNI 574
ZILUPE 578
BIBLIOGRĀFIJA 584

UDK 908(474.3) (031)
La 805

Enciklopēdija
LATVIJAS PILSĒTAS

Mākslinieks Aleksis Ķīsis

Enciklopēdijā "Latvijas pilsētas" apkopota informācija par visu 77 Latvijas pilsētu vēsturi, iedzīvotājiem, saimniecību, reliģiju, pilsētbūvniecību un kultūru. Tekstu papildina pilsētu kartes un apkārtnes shēmas, iedzīvotāju skaita un nacionālā sastāva diagrammas, plašs un daudzpusīgs ilustratīvais materiāls.

La 805 Latvijas pilsētas. – R.: apgāds "Preses nams", 1999. – 592 lpp., il.

Datorsalikums. Reģistrācijas apliecība nr. 2-0610. Formāts 60x90/8. Ofseta tehnika. 37 fiz. iespiedl. Metiens 8000 eks. Līgumcena. Iespiesta a/s "Preses nams", Balasta dambī 3, Rīgā, LV–1081.

TEKA

15,-

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTEKA
0300038518

99-6
L154

AINAŽI • AIZKRAUKLE • AIZPUTE • AKNĪSTE • ALOJA
ALŪKSNE • APE • AUCE • BALDONE • BALOŽI • BALVI • BAUSKA
BROCĒNI • CĒSIS • CESVAINE • DAGDA • DAUGAVPILS • DOBELE
DURBE • GROBIŅA • GULBENE • IKŠĶILE • ILŪKSTE • JAUNJELGAVA
JĒKABPILS • JELGAVA • JŪRMALA • KALNCIEMS • KANDAVA • KĀRSAVA
KRĀSLAVA • KULDĪGA • ĶEGUMS • LIELVĀRDE • LIEPĀJA • LĪGATNE
LIMBAŽI • LĪVĀNI • LUBĀNA • LUDZA • MADONA • MAZSALACA
OGRE • OLAINE • PĀVILOSTA • PILTENE • PLAVIŅAS • PREIĻI
PRIEKULE • RĒZEKNE • RĪGA • RŪJIENA • SABILE • SALACGRĪVA
SALASPILS • SALDUS • SAULKRASTI • SEDA • SIGULDA • SKRUNDA
SMILTENE • STAICELE • STENDE • STRENČI • SUBATE • TALSI
TUKUMS • VALDEMĀRPILS • VALKA • VALMIERA • VANGAŽI
VARAKĻĀNI • VENTSPILS • VIESĪTE • VIĻAKA • VIĻĀNI • ZILUPE

ISBN 9984-00-357-4
9 789984 003573

LATVIJAS PILSĒTAS